

مختصر صحيح البخاري
التجريد السarih

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH
TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT

1

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHİH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRİD-İ SARİH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi

ZEYNUDDİN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATİF EZ-ZEBİDİ

Tercüme ve Şerh Edenler

AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)
KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör

PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni

DR. FATİH KURT

Koordinasyon

DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler

SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrir ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar

ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla

İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık

EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı

DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip

ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7519-93-1 (1. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54

1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy

İstanbul • 2019

Baskı

İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

© DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İletişim

DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

مختصر صحيح البخاري
التجريد السارح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH
TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT

1

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Ön Söz

.....

Takdim

.....

Mukaddime

.....

Tam Fihrist

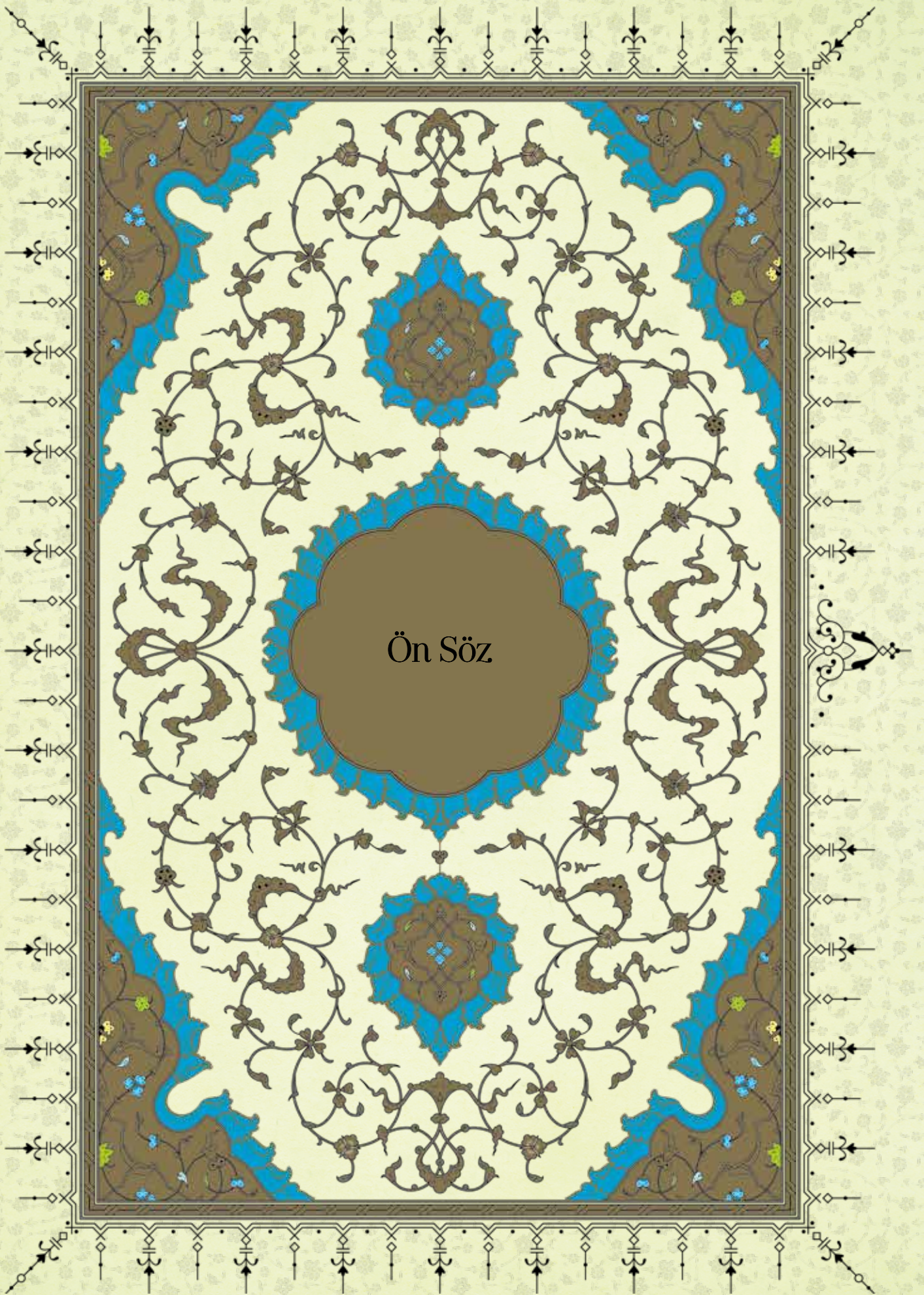
.....

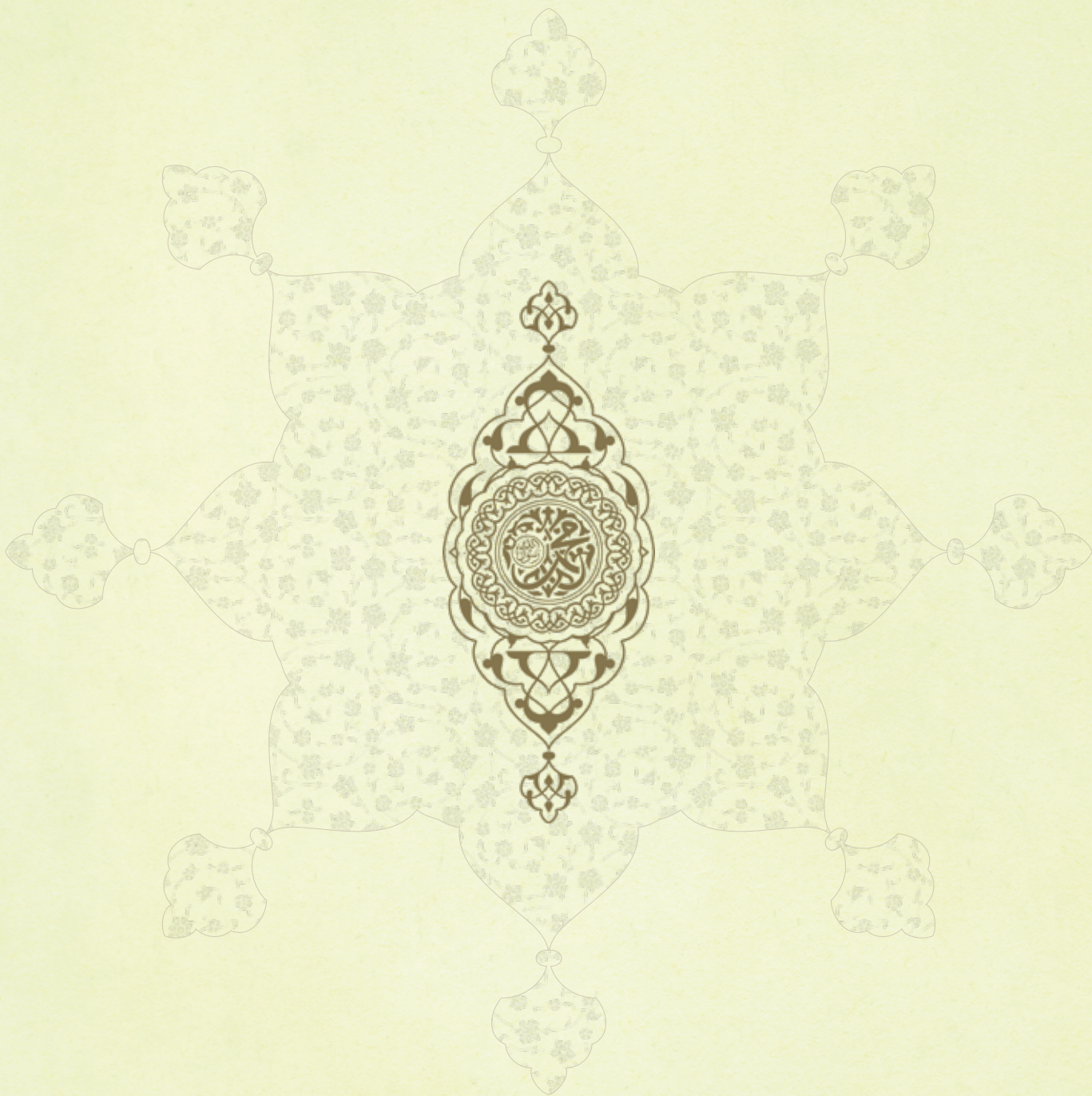

Ön Söz

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla...

Din-i mübîn-i İslâm'ı her türlü bâtıldan tecrîd eden Yüce Allah'a hamdolsun.

Bizlere gecesi gündüzü gibi aydınlık ve sarîh bir yol bırakan Resûlullah'a salât ve selâm olsun.

İslâm'ın ilk ve ideal yaşantısı Resûl-i Ekrem'in önderliği ve örneğiyle hayat bulmuş, onun sünneti, İslâm'ın davetine gönül vermiş müslümanlar tarafından düstur edinilerek her asırda canlı tutulmuştur. Dünyanın değişik coğrafyalarında muhtelif kültürlere ve geleneklere sahip müslüman toplumların ortak bir yaşam tarzı sürdürmeleri, Kur'an'ın yanı sıra sünnete ittibaları sayesinde mümkün olmuştur. Sünnet, ilk asırlardan itibaren bir yandan bireysel ve toplumsal pratiklerle nesilden nesle aktarılırken, bir yandan da hadis rivayetleriyle sözlü ve yazılı olarak nakledilmeye devam etmiştir.

İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri, Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde ifadesini bulmuştur. Her asırda müslümanların en seçkin simaları hadislerle ilgilenmiş, mesajlarını hadis üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hadis etrafında oluşan edebî birikimin cesameti, bu zengin mirası hakkıyla korumak, aktarmak ve anlamak için gösterilen çabaların bir neticesidir. Bu çabaların, hadis ilminin "altın çağı" olarak nitelendirilen hicrî üçüncü asırdaki en olgun meyvesi ise kuşkusuz İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'idir. Bu kıymetli eser, İslâm âlimlerinin büyük kabulüne mazhar olmuştur. Tarihî süreç içerisinde eser üzerine kaleme alınan çalışmaların müstakil bir kütüphane oluşturacak yekûne ulaşması, bu teveccühün bir göstergesidir. Bu çerçevede kimi âlimlerimiz *el-Câmiu's-sahîh*'i açıklayıp şerh etmiş, kimileri eserdeki râvileri ve isnadları incelemiş, bazıları rivayetlerin fihristini çıkarmış, bazıları da değişik yöntemlerle eseri kısaltıp ihtisâr etmiştir. Hicrî 9. asrın kıymetli muhad-dislerinden Yemenli Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî de onlardan biridir.

Zebîdî, *et-Tecrîdü's-sarîh* adını verdiği eserinde, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki rivayetlerden seçme yapmak suretiyle kitabı yaklaşık üçte iki oranında kısaltmıştır. Sahabeye ve tâbiüne nispet edilen (mevkuf ve maktû') haberleri kitabına almadığı gibi, tekrar eden hadislerden de sadece birini tercih etmiştir. Böylece bir sayıma göre 7563 rivayetten oluşan *el-Câmiu's-sahîh*'i 2195 rivayette ihtisar etmiştir. Sahâbî râvisi hariç senedleri hazfetmiş, böylece aslı itibarıyla belli bir ilmî düzeye hitap eden eser, kısaltılmış haliyle daha geniş bir kitleye hitap eder hale gelmiştir. Zebîdî'nin eseri üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde gerek yazılış serüveni, gerekse içeriği ve niteliği açısından en dikkat çeken Cumhuriyet döneminde kaleme alınan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* olmuştur.

21 Şubat 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verilen bir önergeyle gündeme getirilen ve Dârülfünun müderrislerinden Babanzâde Ahmed Naim ile, onun vefatı sonrasında dönemin önde gelen ilim ve siyaset adamlarından Prof. Kâmil Miras tarafından kaleme alınan eser, ilk defa 12 cilt halinde 1948 yılında yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda on iki baskısı yapılan eser, bugün Başkanlığımız tarafından yeniden neşredilmiş bulunmaktadır. Bu vesileyle müellifler başta olmak üzere eserin vücut bulmasında emeği geçen tüm isimleri rahmet ve minnetle yâd ediyoruz.

İslâm tarihi boyunca hadis âlimlerimiz, hadislerin mesajını kendi zamanlarına taşıma ve hadisi hayatla buluşturma uğrunda büyük gayret sarf etmişlerdir. Neşrini gerçekleştirdiğimiz eser de bu türden bir gayeye matuf olarak varlık bulmuştur. Şu farkla ki, bireysel değil kurumsal düzeyde bir iradenin ürünüdür. Dinî hakikatleri doğru bir şekilde anlatma ve yayma konusunda modern dönemdeki kurumsal arayışların ilk örneği, 1918 yılında Meşihat makamına bağlı olarak kurulan *Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'dir. Bu çabalar 1922'de *Tedkikât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye* ile devam etmiş, 1925'te Diyanet İşleri Riyaseti bünyesinde kurulan "Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi" kapsamında hazırlanan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* ile de taçlandırılmıştır. Bu konuda kurumsal iradeyle hazırlanan son hadis eseri ise, 2013 yılında Başkanlığımızca neşredilen ve sünnetin mesajını yaşadığımız çağa sade bir dille taşıma maksadıyla kaleme alınan *Hadislerle İslam*'dır. Konu başlıkları altında düzenlenen ve yedi cilt halinde yayımlanan eser, sekseni aşkın hadis akademisyeninin kolektif çabasının bir ürünüdür.

Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, her ne kadar ortalama okuru dikkate alarak kaleme alınmış gibi görünse de, hem yazıldığı dönem hem de günümüz açısından

ileri düzeyde bir ilmî birikimi temsil etmektedir. Şahitlik ettikleri çağın problemleriyle hadis rivayetleri üzerinden yüzleşen iki değerli âlimin çabaları her türlü takdirin üzerindedir. Ancak her eser gibi, *Tecrîd* de müelliflerinin bilgi birikiminin yanı sıra dönemin şartları ve imkânlarıyla birlikte düşünülmelidir. Müelliflerin konulara yaklaşım biçimi, kullandıkları dil ve üslup, getirdikleri örnekler, serdettikleri görüş ve yorumlar değerlendirilirken bu hususun göz önünde bulundurulması uygun olacaktır. Eserin yazarlarından Babanzâde Ahmed Naim Bey'in mukaddimede ifade ettiği gibi, “*naks u hatadan selâmet beşere müyesser değildir*”. Dolayısıyla onun “*ümit edilir ki erbâb-ı ilm u insâf, tesâdüf edecekleri hataları kemâl-i rıfk ile tashîh ve islâha, noksanlarını ikmâle himmet buyururlar.*” ifadeleriyle dile getirdiği temenni bugün için de geçerlidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, hadislerin şerhi üzerinden yakın tarihimizin din, kültür, medeniyet, bilgi, ahlak ve toplum tasavvuruna ışık tutan bu kıymetli eseri günümüz okurlarına yeniden takdim ederken, eserin bütünlüğünü ve özgünlüğünü muhafaza etmeyi ilim ahlakının ve emanet sorumluluğunun bir gereği addetmektedir. Eserde açıklama ve yorum mahiyetinde serdedilen görüşlerin yazarların kendilerine ait olduğunu, Başkanlık olarak sorumluluğumuzun ilmî ve tarihî mirasımızın bu kıymetli halkasını en iyi imkânlarla ve aslına uygun bir biçimde aktarmak olduğunu belirtmek isteriz.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi bu baskıyla birlikte ilk defa dijital ortama aktarılmış bulunmaktadır. Sözü edilen ilmî ve ahlakî mülahazalarla eserin aslına sadık kalınmış, eserdeki bilgi ve yorumlara müdahale edilmemiş, eserin dil ve üslubu aynıyla korunmuştur. Ancak esere verilen emek sadece aslıyla yeniden baskısını gerçekleştirmekle sınırlı kalmamıştır. İlmî redaksiyon, tahrir ve tashih çalışmaları yapılmış, eserden istifadeyi artıracakları düşüncesiyle bir dizi kaynak ve atıf incelemesi gerçekleştirilmiştir. Eserde yer alan rivayetlerin ve atıfların asıl kaynaklardaki yerleri tespit edilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca günümüzün gelişmiş yayın, dizgi ve tasarım imkânları kullanılarak esere yakışır nefasette bir baskı yapabilmek için azami çaba gösterilmiştir. Bu vesileyle, yoğun ve titiz bir çalışmayla eserin hazırlanmasına katkıda bulunan ilmî heyete teşekkür ediyoruz. İlim tarihimiz içinde büyük bir çabanın, yüksek bir idealin ve kolektif bir sorumluluğun sonucu olarak ortaya çıkan eserin, günümüzde de ilham verici ve yol gösterici başka eserlere vesile olmasını temenni ediyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

GİRİŞ

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi adını taşıyan ve Babanzâde Ahmed Naim ile Kâmil Miras tarafından kaleme alınan elinizdeki kıymetli eser, Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-sarîh* adlı eserinin Türkçe çevirisi ve şerhidir. *et-Tecrîdü's-sarîh*, meşhur hadis âlimi İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh* adlı kitabının belli ölçütler dâhilinde kısaltılmış (muhtasar) şeklidir. Adı geçen eserlere ve müelliflerine dair müstakil araştırmalar, kitaplar ve makaleler kaleme alınmıştır. Burada, ilgili çalışmalardan hareketle özet bilgiler vermek uygun olacaktır.

1. Buhârî ve *el-Câmiu's-sahîh*'i

İslâm ilim geleneğinin hadis sahasındaki en yetkin isimlerinden biri olarak kabul edilen İmam Buhârî'nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cû'fî el-Buhârî'dir.

Buhârî, 13 Şevvâl 194 (20 Temmuz 810) tarihinde, günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara'da doğdu. 30 Ramazan 256 (31 Ağustos 870) tarihinde Semerkand yakınlarındaki Hartenk kasabasında vefat etti. Kaynaklarda aktarıldığına göre on yaşından itibaren ilim tahsil etmeye başladı. On altı yaşına geldiğinde kendi bölgesinde nakledilmekte olan bütün hadis rivayetlerini dinledi. Ayrıca ehl-i re'yin fıkha dair görüşlerini öğrendi. Hadis ilminde derinleşmek için döneminin âdeti üzere seyahatlere çıktı. Mekke, Medine, Mısır, Dımaşk, Bağdat, Basra, Belh, Re'y, Kûfe, Humus, Vâsıt, Cezire ve Nîşâbur gibi ilim merkezlerine yolculuklar yaptı. Bu merkezlerde binden fazla muhaddisten hadis yazdı. Hocaları arasında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Humeydî (ö. 219/834), Alî b. el-Medînî (ö. 234/848), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Bekr b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ve Dârimî (ö. 255/868) gibi tanınmış isimler vardır. Kendisinden de binlerce talebe hadis dinledi ve yazdı. Buhârî yaklaşık kırk yıl kadar süren seyahatleri boyunca yazılı hadis eserlerinden oluşan zengin bir kitaplığa sahip olmuştur. Döneminin diğer muhaddisleri gibi, o da eserlerini kaleme alırken şifahi naklin yanı sıra esas olarak bu yazılı malzemedен istifade etmiştir.

Bazı Abbasî halifeleri döneminde Kur'an'ın mahlûk oluşuyla ilgili olarak âlimlerin sorguya çekilip eziyet görmesine yol açan ve hicrî üçüncü asrın ilmî atmosferini derinden etkileyen "mihne" olayları, Buhârî'nin de şahsî ve ilmî hayatına menfi yönde tesir etmiştir. Kur'an'ın "mahlûk" (yaratılmış) olup olmadığı konusunda bazı muhaddislerle yaşadığı tartışmalar, ayrıca dönemindeki siyasî bazı gelişmeler ona zor günler yaşatmış ve bulunduğu şehirleri terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Buhârî, selef-i sâlihînin yolundan giden bir muhaddis olarak, dönemindeki itikadî fırka ve oluşumlarla etkin bir fikrî mücadele içinde olmuş, hadisler vasıtasıyla *ehl-i hadisin* görüşlerini savunmuştur. Eserlerinde genellikle örtülü olarak Cehmiyye, Mu'tezile, Havâric ve Şîa mezheplerinin görüşlerini tenkit etmiştir. Bu yönüyle *ehl-i sünnetin* oluşumuna katkıda bulunan Sünnî âlimlerden kabul edilmiştir.

Buhârî'nin en önemli eseri *el-Câmiu's-sahîh* adlı hadis kitabıdır. Onun, bu kitaba hazırlık olarak da değerlendirilebilecek olan *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat*, *et-Târîhu's-sagîr*, *ed-Duafâu's-sagîr*, *Kitâbü'l-künâ*, *et-Tevârih* ve *l-ensâb* adlarını taşıyan ve râvilerin hayatlarını ve güvenilirlik derecelerini konu alan biyografik eserleri de hadis ilmi açısından çok kıymetlidir. O ayrıca, Kur'an'ın mahlûk olması meselesi bağlamında kulların fiillerinin yaratılışını konu olan *Halku ef'âli'l-ibâd*, namazda rükû'a varırken ve rükû'dan kalkarken elleri kaldırmamanın sünnet olduğuna dair *Refu'l-yedeyn fi's-salât*, farz namazlarda imamla beraber cemaatin de Kur'an okumasının gerekli olduğu hakkında *el-Kirâatü half'e'l-imâm* gibi eserler de kaleme almıştır. Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i ise, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin ahlâkî esasları, edeb ve erdemleri içeren davranış merkezli bir muhtevaya sahiptir.

Buhârî sadece kendi zamanının değil, sonraki tüm zamanların en önemli hadis âlimlerinden biri olup, *el-Câmiu's-sahîh*'i, ilmî faaliyetlerinin doruk noktası olarak değerlendirilmiştir.

Sahîh-i Buhârî diye de bilinen *el-Câmiu's-sahîh*'in tam adı, *el-Câmiu'l-müsnedü's-Sahîhi'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh –sallallahu aleyhi ve sellem– ve sünenihî ve eyyâmihî*dir. Eserin adında yer alan *el-câmi*' kelimesi hadisin ana konularına dair rivayetlerin bir araya getirildiğine, *el-müsned* sözcüğü kitapta muttasıl senedlerle nakledilen haberlere yer verildiğine, *es-sahîh* ifadesi eserde yer alan hadislerin sahîh rivayetlerden seçildiğine, *el-muhtasar* lafzı da sahîh hadislerin tamamının değil sadece bir kısmının zikredildiğine işaret eder.

Buhârî'nin, münhasıran sahîh hadislerden oluşan bir derleme yapmak için girişimde bulunan ilk hadisçilerden olduğu kabul edilir. Rivayete göre hocası İshak b. Râhûye, bir ders esnasında sadece sahîh hadisleri içeren kısa ve özlü bir esere ihtiyaç bulunduğunu belirtmiş, Buhârî de bu amaçla bir eser yazmak için harekete geçmiştir. Buhârî, yazımı on altı yıl süren eserini oluştururken, biçim ve içerik olarak, büyük ölçüde kendisinden önce meydana getirilmiş hadis literatüründen faydalanmıştır. Bu noktada *el-Câmiu's-sahîh*'e, daha önce konularına göre tasnif edilmiş geniş ölçekli eserlerin titiz bir seçkisi, iyi bir derlemesi ve nadide bir tertibi nazarıyla bakılabilir.

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'ini vefatından en az yirmi üç yıl önce tamamlamış, ancak dönemin kitap ve bilgi anlayışı gereği- ömrünün sonuna kadar kitabında değişiklikler yaparak olgunlaştırmıştır. Eserini, ilmî seyahatlerinde çoğunluğunu yazılı olarak temin ettiği yaklaşık 600.000 rivayetten seçerek derlediği nakledilir. Bununla birlikte Buhârî'nin eserine almadığı sahîh hadisler, aldıklarından daha fazladır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'te yer verdiği hadisleri seçerken gözettiği şartlar ve kriterler kendi döneminden itibaren üzerinde ilmî tartışmaların yürütüldüğü özel bir konu olmuştur.

el-Câmiu's-sahîh'te, 7563 rivayet, 97 *kitâb* (bölüm), 3889 *bab* (alt konu) bulunmaktadır. Eserde 25.480 isnad zinciri bulunduğu tespit edilmiştir. Tekrarsız rivayetlerin yaklaşık sayısı 4000 olarak belirlenmiştir. Bunların içinde *muttasıl* rivayet edilenlerin sayısı ise 2602'dir. Ayrıca *senedin* tamamının çıkarılmasıyla yahut baş tarafından bir veya birkaç râvinin terk edilmesiyle nakledilen 1341 *muallak* rivayet vardır. Bir hadisin metin bakımından benzeri olan ve en azından sahâbî râvisi aynı olmak kaydıyla başka bir senedle rivayet edilen *mütâbi'* hadis sayısı ise 341'dir.

el-Câmiu's-sahîh'teki bab başlıkları (*terceme/terâcim*), eseri benzer türdeki eserlerden ayıran en kıymetli hususiyetlerden biridir. Buhârî, ele aldığı konuyla ilgili âyetleri, *ta'lik* yoluyla naklettiği rivayetleri, mevkuf ve maktû' haberleri (sahâbe, tâbiîn ve meşhur imamların sözlerini) bab başlıklarında nakletmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'teki bab başlıkları Buhârî'nin görüşlerini yansıtmaları ve ulaştığı fikhî sonuçları göstermesi bakımından dikkat çekici bulunmuştur. Bu hususta "Fıkhu'l-Buhârî fî terâcimihi" (Buhârî'nin görüş ve düşünceleri bab başlıklarındadır) sözü meşhurdur.

Sahîh-i Buhârî'nin dikkat çeken yönlerinden birisi de mükerrer rivayetlerin fazla oluşudur. Eserde hadis rivayetlerinin farklı bölüm (*kitâb*) ve başlıklar (*bab*) altında tekrar edildiği görülür. Uzun olan veya birkaç konuyu ihtiva eden bir hadisin,

konularına göre parçalara ayrılıp (*taktî*) her bir parçanın kitabın ilgili yerine koyulduğuna sıkça tesadüf edilir.

Sahîh-i Buhârî İslâm ilim ve kültür tarihi boyunca, bazı yönlerden tenkide uğrasa da, daima muteber bir kitap olarak algılanmış ve tedricî olarak yaygın bir otorite kazanmıştır. Gördüğü ilgi, zamanla zengin bir külliyyatın odağında yer almasına ve üzerinde en fazla çalışılan hadis eseri vasfını kazanmasına sebep olmuştur. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak eserin anlaşılmasına, sened ve metinlerdeki problemlerin çözülmesine yönelik olarak *şerh* tarzında kaleme alınmıştır. *Sahîh-i Buhârî*'nin başlıca şerhleri arasında İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'si, Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî*'si ve Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî*'si sayılabilir.

el-Câmiu's-sahîh üzerine derleme (*cem'*), tercüme ve özetleme/kısaltma (*ihţisar*) türünden çalışmalar da yapılmıştır. Bu eserlerin en meşhurlarından biri Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'ye aittir. O, *el-Câmiu's-sahîh*'teki hadislerden sadece merfû olanlarını seçip *et-Tecrîdü's-sarîh* adıyla bir muhtasar kaleme almıştır.

2. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî ve *et-Tecrîdü's-sarîh*'i

Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, hicrî dokuzuncu asrın hadis ve fıkıh alanındaki önemli isimlerindedir. Döneminin "Yemen muhaddisi" olarak tanınmaktadır. Ailesi Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki Şerce bölgesinden gelip bir ilim ve kültür merkezi olan Zebîd'e yerleşmiştir. Zebîdî 22 Ramazan 812'de (28 Ocak 1410) bu şehirde dünyaya gelmiş, 9 Rebûlâhir 893'te (23 Mart 1488) aynı şehirde vefat etmiştir.

İlmiye sınıfına mensup bir aileden geldiği anlaşılan Zebîdî, küçük yaşlardan itibaren hadis öğrenimine başlamıştır. Daha ziyade Yemen bölgesinde öğrenim görmüş, ancak ilmî seyahatler vesilesiyle Yemen'e gelen âlimlerden de yararlanmıştır. Onlardan biri olan meşhur kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) *Buhârî*'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i başta olmak üzere temel hadis kaynaklarını okumuş ve kitapların rivayeti için icazet almıştır. Talebeleri arasında hemşehrisi İbnü'd-Deyba' (ö. 944/1537) gibi önemli isimler vardır. Hadisin yanında Hanefî fıkıhı, tasavvuf, tarih ve edebiyat gibi alanlarla da ilgilenmiş, ancak daha çok muhaddis kimliğiyle tanınmıştır. Vefat ettiğinde Yemen ulemâsının âlî isnad konu-

sunda bir mertebe kaybettiği nakledilmiştir. Zebîdî'nin en meşhur eseri, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-sarîh*'tir.

Zebîdî bu eserinde *Sahîh-i Buhârî*'deki hadislerden bir seçki yapmıştır. Ağırlıklı olarak fikhî ihtiyaçlara hizmet edecek tarzda düzenlenmiş olan *Sahîh-i Buhârî*, ilk elde fıkıh bilginlerine yönelik kaynak bir eser olarak vazife gördüğünden, muhtevası itibariyle ileri düzeyde bir hadis bilgisi gerektirmektedir. Eserde hadislerin muhtelif başlıklar altında mükerrer olarak zikredilmesi hadislerin tespitini zorlaştırmaktadır. Öte yandan sahâbe ve tâbiîn sözleriyle birlikte eserde 7563 rivayetin yer alması ve bu rivayetlere ait 25.000'den fazla isnad zincirinin bulunması, geniş halk kitlelerinin eserden istifade etmesini zorlaştırmaktadır. İşte Zebîdî, ilim erbabına ve ihtisas gerektiren bir okumaya hitap ettiğini düşündüğü rivayetleri çıkarmak, Buhârî'nin çatısını teşkil eden hadislere halkın kolayca ulaşmasını sağlamak, eserin hacmini küçültmek, ayrıntılarla uğraşırken vakit kaybedilmesini önlemek, eseri tekrarlardan arındırarak okuma kolaylığı sağlamak için *et-Tecrîdü's-sarîh*'i derlemiştir.

et-Tecrîdü's-sarîh'te şöyle bir kısaltma yöntemi takip edilmiştir:

- Sahâbî râvi dışında hadislerin senedleri çıkarılmıştır.
- Sahabe ve tâbiîn sözleri (mevkuf ve maktû' rivayetler) terk edilmiş, sadece Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet edilen merfû' hadisler kaydedilmiştir.
- Mükerrer rivayetler çıkarılmıştır. Bir hadis genellikle ilk geçtiği yerde kaydedilmiş, tekrarında *ziyade* varsa o zikredilmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'te önce muhtasar şekilde verilen bir hadisin daha sonra mufassal olarak tekrar edilmesi halinde ikincisi kaydedilmiştir.
- Esere sadece *muttasıl* hadisler alınmış, *muallak* ve *munkatî'* olanlar çıkarılmıştır.

Sonuç olarak Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i yaklaşık üçte iki oranında kısaltılmış; eserde bulunan 7563 rivayetten bu şartları taşıyan 2195 hadis *et-Tecrîdü's-sarîh*'i oluşturmuştur. Ancak Zebîdî'nin bu kısaltma yöntemine eserinde kimi zaman uymadığı da söylenmelidir.

et-Tecrîdü's-sarîh muhtasar bir eser olması hasebiyle daha kullanışlı bir görünüm arz etmekle birlikte, biçim ve muhteva açısından Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin

bazı önemli özelliklerini yansıtmamaktadır. Mesela *Sahîh-i Buhârî*'ye özgü bab başlıklarının (*terceme/terâcim*) ve buralardaki görüş, haber ve rivayetlerin çıkarılması, başlık ve konu bütünlüğü açısından bir eksiklik olarak görülmüştür. Zebîdî bazı kitâb ve babları tamamen çıkarmakla eserin bütünlüğünü bozacak derecede aşırı ihtisâra gittiği için eleştirilmiştir. Bu nedenle eseri tercüme ve şerh eden Ahmed Naim ve Kâmil Miras, anlaşılır bir metne ulaşabilmek adına zaman zaman *el-Câmiu's-sahîh*'ten ilâvelerde bulunarak konu örgüsünü tamamlamışlardır.

et-Tecrîdü's-sarîh İslâm ilim geleneğinde kabul görmüş, geniş bir alana yayılarak okunmuş ve okutulmuş, üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde gerek yazılış serüveni, gerekse içeriği ve niteliği açısından en dikkat çeken Cumhuriyet döneminde kaleme alınan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* olmuştur.

3. Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras: *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*

Son devir Osmanlı âlimlerinden olan Babanzâde Ahmed Naim, 1872 yılında babasının memur olarak bulunduğu Bağdat'ta doğdu. İlk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Galatasaray Sultanîsi ve Mülkiye Mektebi'nde eğitim gördü. Bu süreçte iyi derecede Fransızca ve Arapça öğrendi. 1894-1914 yılları arasında Arap dilindeki yetkinliğin ötürü Hariciye ve Maarif Nezâretleri bünyesinde yöneticilik ve mütercimlik gibi görevler üstlendi. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin yükseköğretim müessesesi olan Dârülfünun'un Edebiyat şubesine müderris olarak tayin edildi ve Dârülfünun'un lağvedildiği 1933 yılına kadar felsefe, psikoloji, mantık ve ahlak dersleri verdi. Bu esnada ders kitabı ve materyal ihtiyacını karşılamak amacıyla Fransızca'dan çevirdiği kitap ve makaleler, Türkçe bir felsefe dili kurma konusunda öncü oldu.

Babanzâde Ahmed Naim, 13 Ağustos 1934'te İstanbul'da vefat etti. Kabri Edirnekapı mezarlığındadır. Onun, hasta namazına dair bir hadisin tercümesini yaparken, öğle namazının ikinci rekâtında secdede vefat etmesi, latif bir tevafukla izah edilmiştir.

Babanzâde, müslümanların inançta ve coğrafyada birlik olmaları fikrini benimsemiştir. Avrupa medeniyetinin İslâm dünyası aleyhine oluşturduğu tehditlere karşı koymanın ancak dinin kılavuzluğunda gerçekleşecek bir yenilenmeyle mümkün

olabileceği düşüncesine dayanan İslâmcılık akımı içinde değerlendirilmiştir. O, söz konusu hareketin neşrettiği *Sırât-ı Müstakîm (Sebîlürreşâd)* dergisinde çeşitli konularda makaleler kaleme almış, bu arada kendi teklifiyle hadis tercümeleri de yayımlamıştır. Bu çerçevede derginin 121-151. sayılarında ez-Zebîdî'nin *et-Tecrîdü's-sarîh* adlı eserinin ilk 199 hadisini Türkçe'ye çevirip neşretmiştir. Babanzâde'nin bu hadisleri tercüme ve yorumlamadaki başarısı, kendisine *et-Tecrîdü's-sarîh*'in tercüme ve şerh vazifesinin tevdi edilmesinde etkili olmuştur. Elbette bunun da arka planında onun ilmî sahadaki yetkinliği, felsefi konulardaki ihtisası, Doğu ve Batı dillerine olan hâkimiyeti bulunmaktadır.

21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de yeni kurulan Diyanet İşleri Riyâseti'nin ilk bütçesinin görüşüldüğü sırada, daha önce Şer'îyye ve Evkaf vekilliği de yapmış olan Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, "mütehassıs bir hey'et-i ilmiyye tarafından Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsîri ve kezâlik lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı İslâmiyye'nin nakil ve tercümesi" konusunu gündeme getirmiştir. Denizli mebusu Mazhar Müfid Bey de bu teklife katılarak, "Her müslümanın elinde Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın iyi bir tercümesi ile ehâdîs-i nebeviyyeyi câmi iyi bir külliyât bulunsun" temennisini dile getirmiştir. Sonuç olarak elli üç mebûsun imzasını taşıyan "Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerife Türkçe tercüme ve tefsir hey'et-i mütehassısası ücret ve masârifi" şeklindeki önerge mecliste kabul edilmiştir.

Akabinde bu görevin, İslâm düşüncesini, Batı felsefesini ve Arapça'nın yan sıra bir başka dili daha bilenlerden oluşan bir komisyon marifetiyle yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ne var ki bu evsafa sahip yeterli sayıda kişi bulmanın mümkün olmaması üzerine, tercüme görevi belli isimlere verilmek zorunda kalınmıştır. Diyanet İşleri müşavirlerinden Ahmet Hamdi Akseki, işin takibi için görevlendirilmiş, yapılan görüşmeler sonucunda Kur'an meali hazırlama görevi için Mehmet Âkif Ersoy ile, Kur'an tefsiri için Elmalılı Hamdi Yazır ile, *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-sarîh*'i tercüme ve şerh etme vazifesi için de Babanzâde Ahmed Naim Bey ile sözleşme yapılmıştır.

Ahmed Naim Bey, tercüme ve şerhe başlamadan önce Hadis ilmine dair uzunca bir mukaddime kaleme almıştır. Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî* adlı eseri başta olmak üzere ağırlıklı olarak klasik hadis usulü kaynaklarından istifadeyle hazırlanan mukaddime, hem Türkçe olması hem de yer yer yazarın özgün katkılarını ihtiva etmesi bakımından ilmî değerini korumaktadır.

Babanzâde *et-Tecrîdü's-sarîh*'in yaklaşık dörtte birlik kısmına tekabül eden ilk 589 hadisini üç cilt halinde tercüme ve şerh etmiştir. Eserin ilk iki cildi 1928'de Osmanlıca harflerle yayımlanmıştır. Ancak üzerinde çalıştığı üçüncü cildi tamamlamadan 13 Ağustos 1934 yılında vefat etmiştir. Ondan kalan görevi tamamlamak ise değerli ilim ve siyaset adamı Prof. Kâmil Miras'a düşmüştür.

Kâmil Miras, 1875 tarihinde Afyonkarahisar'da doğmuş, 1957 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İlmîye sınıfına mensup bir ailede büyümüş, ilk ve orta eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra yükseköğrenim için 1903'te İstanbul'a gitmiş, Dârülfünun'un, bugünkü İlahiyat Fakültesine tekabül eden Ulûm-i Âliye-i Dîniyye bölümünü bitirmiştir. Mezun olduğu Dârülfünun'un yanı sıra, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Süleymaniye, Sahn-ı Semân ve İrşâd medreselerinde İslâm tarihi, fıkıh, usûl-i fıkıh, ahlak, mantık ve kelam dersleri vermiştir. Aynı zamanda çeşitli eğitim komisyonlarında üye olarak görev yapmış ve eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.

Kâmil Miras, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da siyasal ve toplumsal sorumluluklar üstlenmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908-1918 yılları arasında 1. 2. ve 3. dönem mebus olarak görev almış, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından da 1923-1927 yılları arasında 2. dönem Afyonkarahisar mebusu olmuştur. 1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri Riyâseti'nin bütçesinin görüşüldüğü sırada yeni bir Kur'an meali ve tefsiri ile beraber bir de hadis kitabının hazırlanılmasına dair verilen önergede adı geçen elli üç mebusun içinde Kâmil Miras da vardır. Babanzâde Ahmed Naim Bey'in vefatı üzerine, imzasını koyduğu önergenin tamamlanması gibi kıymetli bir vazifeyi o üstlenmiştir. Diyanet İşleri Riyaseti'nin 31 Temmuz 1936 tarihinde kendisiyle mukavele imzaladığı Kâmil Miras, öncelikle müsvedde halinde kalan üçüncü cildin tercümelerini gözden geçirip tashih etmiş ve bu cildi 1936'da yeni harflerle neşretmiştir. Eserin tercüme ve şerhi 1947 yılında tamamlanmıştır. 1948'de 12 cilt halinde basılan eserin 1993 yılında 12. baskısı yapılmıştır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, yazılış metodundan kaynak kullanımına, müelliflerin kişisel ve entelektüel biyografilerinden görüş ve yorumlarına kadar çeşitli açılardan pek çok inceleme ve araştırmanın konusu olmuştur. Bunların önemli bir kısmını kaynakçada görmek mümkündür.

4. Esere Hizmetimiz

Bir proje dahilinde 2012 yılının sonunda başlayıp, 2017 yılı sonu itibariyle hitama ermiş olan elinizdeki bu çalışmada, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi* adlı muhalled esere hizmetimiz kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

DİJİTAL ORTAMA AKTARIM

- Son baskısı 1993 yılında yapılmış olan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*, teknik imkânların da desteğiyle dijital ortama aktarılmıştır.
- Eserin aslında yer alan, işaret, simge, şekil ve transkripsiyon öğeleri azami ölçüde korunmaya gayret edilmiştir. Bu açıdan dijital tarama akabinde karşılaşılmalar yapılarak söz konusu hususiyetlerin kaybolmaması sağlanmıştır.
- Gerek dijital aktarımdan, gerekse eserin kendine özgü dil ve üslup özelliklerinden kaynaklanan yazım farklılıklarının, hata ve noksanların giderilmesi amacıyla Türkçe imla ve yazım kontrolü yapılmış, eserde imla birliği sağlanmıştır. İSAM bünyesinde gerçekleştirilmiş olan bu imla düzeltmesi aşamasında, az sayıdaki istisnâî durumlar dışında, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde esas alınan yazım ilkeleri uygulanmıştır.

ARAPÇA VE TÜRKÇE İLMÎ TASHİH

- Eserin aslını oluşturan *et-Tecrîdü's-sarîh*'in Arapça hadis metinlerinin yazım ve imlasında, Ali b. Hasen b. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî tarafından yayıma hazırlanan ve Dâru İbn Kayyim ile Dâru İbn Affân yayınevlerinin 2003m./1423h. yılında birlikte basmış oldukları nüsha esas alınmıştır.
- Arapça metinlerin imlasında mütercimlerin bilinçli olarak farklı bir yazım ya da harekeleme tercihinde bulunduğu yerlerde müdahalede bulunulmamıştır. Bu durumdaki ibareler, mütercimlere ait dipnotlarda ya da hadisin iza-hında beyan edilmiştir. Yine mütercimlerin hassasiyetlerinden dolayı özellikle açık olarak yazmış oldukları taltif ifadeleri ihtisar edilmemiştir.
- Eserin dijital ortama aktarılan metni eski baskılarıyla titizlikle birebir karşılaştırılarak kontrol ve tashih edilmiştir. Bu karşılaştırmada “Mukaddime” ile

“Kitâbü'l-Cum'a” (478 numaralı hadis) bölümüne kadar olan kısım, ilk baskısı Osmanlı Türkçesi (Arap harfleri) ile yapılmış olan asıl metinle karşılaştırılmıştır. Burada eserin Latin harfleriyle basılması sürecinde meydana geldiği anlaşılan hatalar da giderilmiştir. Eserin geriye kalan kısmının karşılaştırılmasında ise 1993 yılına kadar muhtelif zamanlarda Latin harfleriyle baskısı yapılan metin esas alınmıştır. Dipnotlarımızda bu iki baskıya atıf yapılırken Arap harfleriyle yapılmış olan baskı “İlk Baskı”, Latin harfleriyle yapılmış olan baskılar da “Önceki Baskı” olarak adlandırılmıştır.

- Karşılaştırmalar ve kontroller neticesinde tespit edilen durumlar, çengelli ayraç { } içerisinde dipnotlarla kaydedilmiştir. Tashih ve tahrîc heyeti tarafından esere ilave edilen bütün katkılarda bu ayraç kullanılmıştır.

- Hâlihazırdaki ilmî verilerle uyumsuzluk gösteren ya da yanlış olduğundan şüphelenilen bilgilerle karşılaşıldığında, bunlar dipnotlarda dile getirilmiştir. Bir zühul eseri olduğu açıkça belli olan ya da teknik bir sorundan ileri geldiği bilinen hataları tashihte ayraç kullanılmamıştır. Aynı şekilde anlamı ya da anlatımı etkilemeyecek düzeydeki hatalar, herhangi bir beyan ve işaret konulmaksızın tashih edilmiştir. Ancak anlamı veya anlatımı etkileyecek boyuttaki hataların düzeltilmesi durumunda, tashih bilgisi, eserin sonuna eklenen “Hata-Savab Cetveli” üzerine işlenmiştir.

- *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'nde temel hadis metni olarak numaralandırılmış bütün hadis-i şerifler, esas alınan *et-Tecdîdü's-sarîh* nüshası ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde ulaşılan tespitler, ilgili yerlere düşülen dipnotlarda izah edilmiştir. Bu aşamada nüsha ve numaralandırma farkından kaynaklanan ihtilaflara işaret edildiği gibi, *et-Tecdîdü's-sarîh* nüshasında olduğu halde, *Tecdîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'nde tercümesinin yapıldığı tespit edilemeyen üç hadis-i şerifin Arapça metni de ilgili yerlerde dipnotlar halinde verilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, eserin içeriğine oranla yok denecek kadar az sayıda olan bu rivayetlerin “kasıtlı olarak tercüme alınmadığı” şeklinde bir iddiada bulunmak hakkaniyetten uzak görünmektedir. Zira bu rivayetlerin benzerleri, eserdeki izahat içerisinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra *et-Tecdîdü's-sarîh*'te yer almadığı halde, öngörülen şartları barındıran bazı rivayetlerin, hatta *Kitâbü Ahbâri'l-ahâd* gibi bazı bölümlerin esere ilave edilerek tercüme ve şerh edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla mütercimlerin ilmî ahlakı ve hassasiyetleri dikkate alındığında, iddia edildiği gibi bir tutum sergilemeleri ihtimal dahilinde değildir.

- Eserde sayısı oldukça fazla olan iç atıflarda önceki baskı üzerinden verilmiş olan sayfa ve cilt numaraları, yeni baskıda karşılıksız kalmış olacağı için; bu atıflar hadis numarasına ya da konu/bölüm başlığına yönlendirilecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Yanlış hadis numarasına yapılmış olduğu tespit edilen atıflar düzeltilmiş, bu düzeltmeler “Hata-Savab Cetveli”ne kaydedilmiştir. Önceki baskıda var olan “İçindekiler” kısmı da gözden geçirilmiş, tespit edilen eksiklikler giderilmiştir.

- Önceki baskı üzerinden Merhum Mücteba Uğur ve Merhum M. Cemal Sofuoğlu tarafından tertip edilen ve çokça istifade edilmiş olan fihrist çalışması bu baskıyla uyumlu olmadığı için yayımlanmamıştır. Yeni bir fihristin tertip edilmesi ve okurların istifadesine sunulması planlanmaktadır.

HADİSLERİN TAHRİCİ (KAYNAKLARININ TESPİTİ)

- Eserde zikredilen âyet-i kerimelerin tamamının kaynağı kontrol edilmiş, kaynak verilmeyen ayetlerin de Kur’ân-ı Kerîm’deki yerleri belirtilmiştir. Aynı şekilde kaynaksız zikredilen *merfû* rivayetlerin de kaynakları dipnot biçiminde veya metin içi not olarak gösterilmiştir. Kaynakların başında yer alan rumuzlar (ID numaraları), *Konulu Hadis Projesi*’nin web sitesindeki kayıt numaralarıdır.

- Hadislerin kaynaklarının tespiti ve karşılaştırılması faaliyeti, ağırlıklı olarak tırnak içinde tercümesi veya Arapça metni verilen *merfû* veya *hükmen merfû* ve *ziyâde* türünden olmayan hadis metinleri ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsam dışında kalan rivayetler ve asıl rivayette ciddi bir anlam değişikliğine sebep olmayan ziyadeler için genellikle kaynak kontrolü veya tahrîc yapılmamıştır.

- Kaynak vermede öncelikle eserde yer alan metne mutabık olan kaynak esas alınmıştır. Rivayetin aynı lafızlarla birden fazla eserde tespit edilmesi halinde en muteber ve en erken tarihli kaynak öncelenmiştir.

- Yazarın belirli bir kaynağa atıf yapması durumunda öncelik, zikredilen kaynağa verilmiştir. Birden fazla kaynağa atıf yapılan durumlarda lafız olarak metne en uygun olan rivayetin yer aldığı kaynak bilgisi kullanılmıştır. Metinlerle atıf yapılan kaynaklar arasında herhangi bir uyumsuzluk bulunması halinde dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Eğer yazar, rivayetlerin kaynağını hadis kaynakları dışında bir eserden göstermişse tahrîcde bu kaynak

öncelenmiş, hadis kaynağı da eklenmiştir. Rivayetin temel hadis kaynaklarında yer almaması durumunda buna dair bilgilendirme yapılmıştır.

- Tashih ve tahrîc sürecinde, bir komisyon marifetiyle belirlenen ilkelere riayet edilerek tutarlı bir yöntem takip etmek üzere azami gayret gösterilmiştir. Olası ihtilaflar, istişarelerle ve çapraz okumalarla en aza indirilmiştir. Bir hadis hazinesini yeniden gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan bu yoğun faaliyetin uzun bir zaman diliminde ve farklı ilim yolcularının himmet ve gayretleriyle yürütüldüğü dikkate alındığında, kimi editöryal farklılıkların makul ve mazur karşılanacağını ümit ederiz.

KAYNAKÇA

A'zamî, M. Mustafa, "Buhârî," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 368-372.

Ağırman, Cemal, "Tecrîd-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2005, cilt: 5, sayı: 2, s. 125-151.

Çakan, İsmail Lütfi, "Babanzâde Ahmed Naim," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, s. 375-376.

Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmet Naim*, Ankara, 2007.

Hansu, Hüseyin, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, cilt: XI, sayı: 21, s. 367-405.

Hansu, Hüseyin, "Babanzâde Ahmet Naim (1872-1934) ve Sırât-ı Müstakîm Mecmuasındaki Hadis Tercümeleleri," Yayınlanmamış Bildiri, İstanbul: *2. İslamcı Dergiler Sempozyumu*, 2017.

Hansu, Hüseyin, "et-Tecrîdü's-sarîh," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s. 251-252.

Hansu, Hüseyin, “Zebîdî, Ahmed b. Ahmed,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 167-168.

Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu’s-sahîh (Buhârî).” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 114-123.

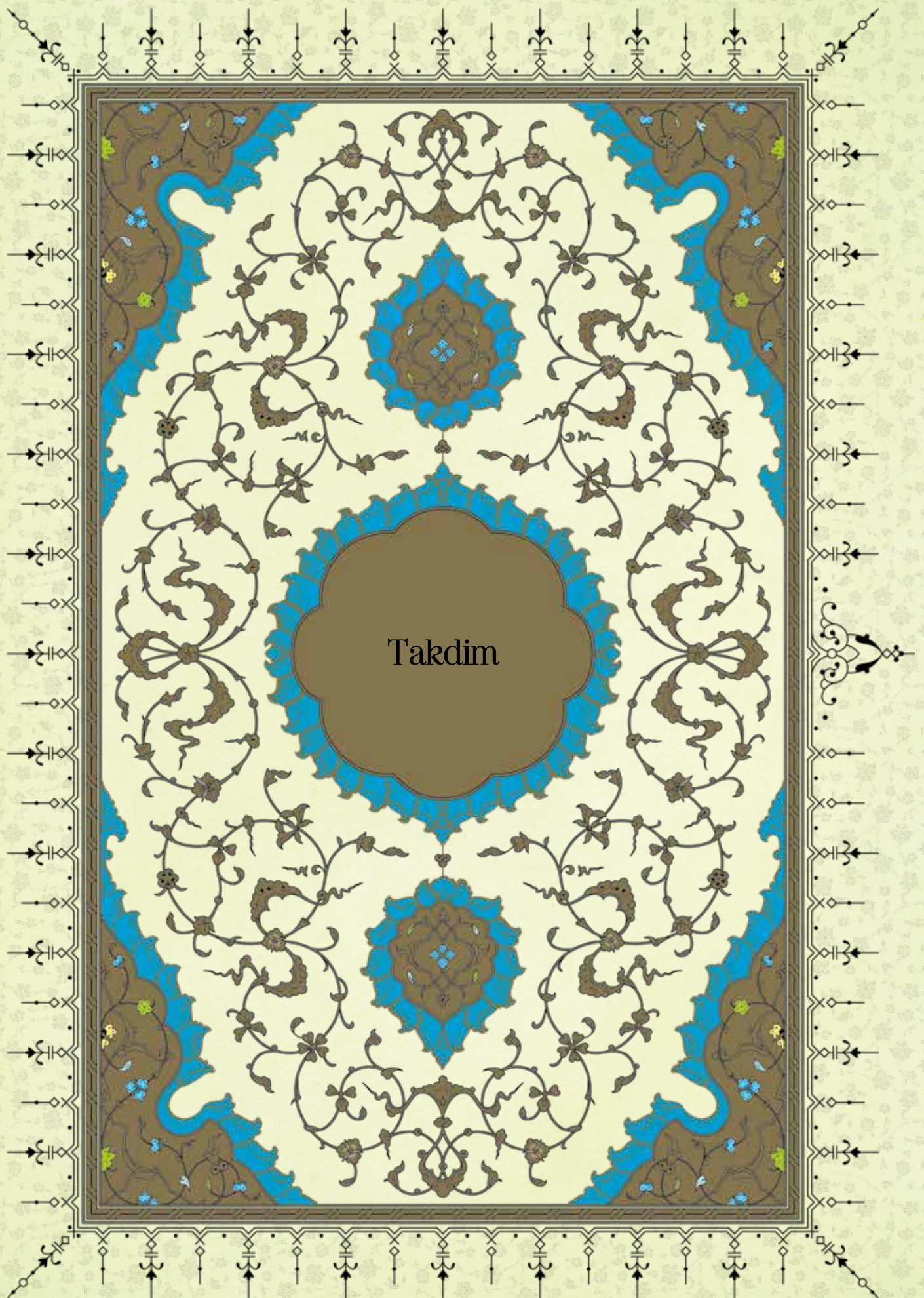
Sezgin, M. Fuad, *Buhârî’nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.

Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Miras Hayatı ve Eserleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012.

Yazıcı, Nesimi, “Miras, Kâmil,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, s. 145-146.

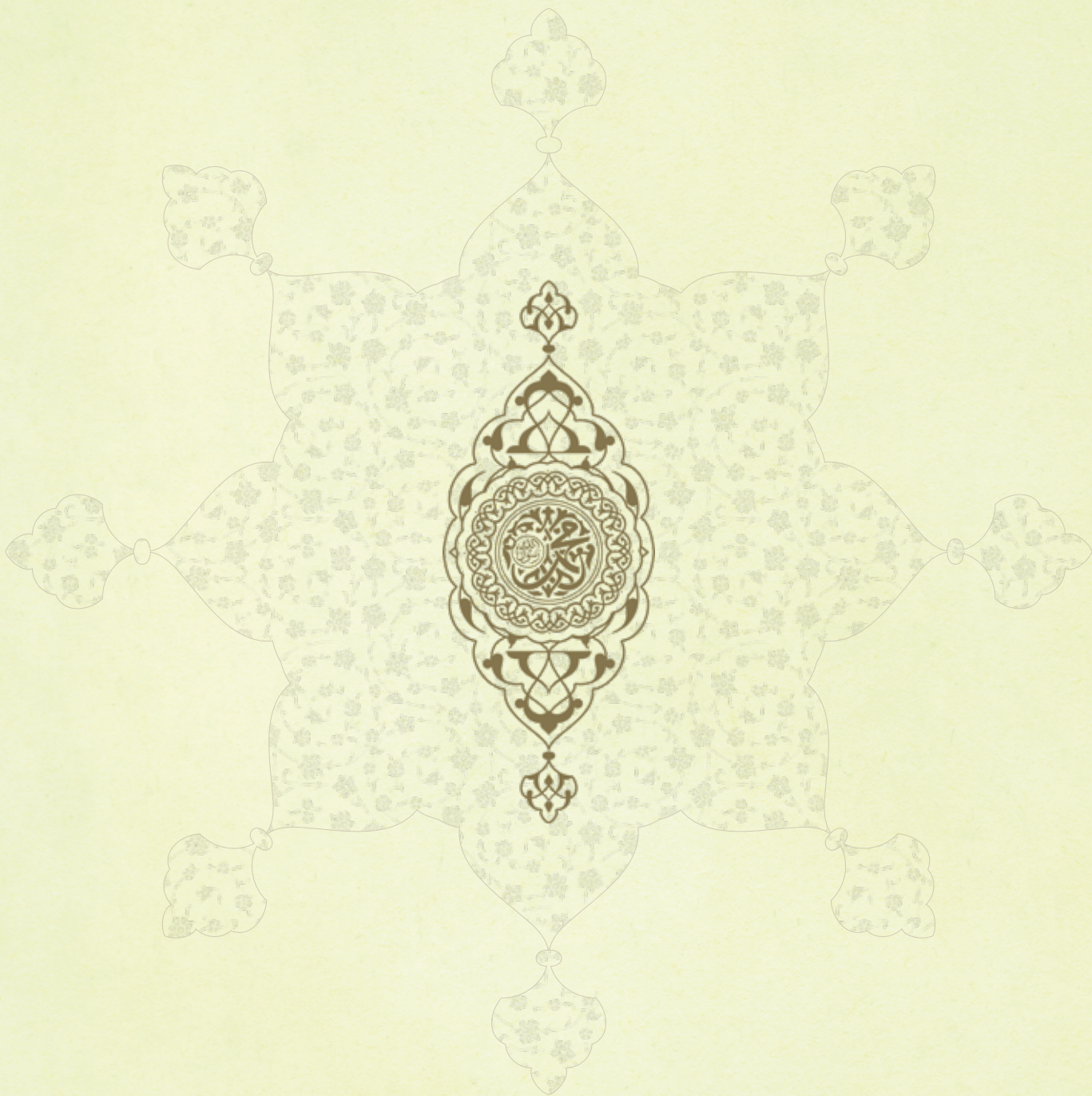
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, Tah. Alî Ebû Zeyd ve Şuayb el-Arnaût, Mü’essesetü’r-risâle, Beyrut, 1985.

Takdim

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي الأمي إمام المرسلين وعلى
اله وصحبه الكرام البررة هداة الدين

بعد دا beyne'l-İslâm mütedâvil ve itikadî, amelî, ferdî, içtimaî her türlü mesâilde en ziyade itimada şâyeste merci ve mehaz olan “sıhah-ı sitte” içinde ehemmiyetçe birinci mertebeyi haiz olan şüphe-siz Buhârî'nin *Câmi*'i ile Müslim'in *Sahîh*'idir. Bu iki kitap ulemâ-yı İslâmiyye'nin ittifakıyla -Kitâbullah'tan sonra alelîtlak esahh-ı kütübdür. *Sahîhayn* denilince maksud olan bu iki kitaptır. Ancak *Sahîhayn*'ın hangisi esah olduğunda ihtilâf etmişlerdir ki, ekseriyyete göre *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*'den esaktır. Gerek *Kütüb-i Sitte*'ye, gerek sair ümmehâta edilen hidemât-ı meşkûre fevka't-tasavvur çok ise de hassaten bu iki kitabın şerh ve tefsirine, garâib-i lugatını kayda, hall-i müşkilâtına, râvilerinin ahvalini beyana, ihtisarına vesair hâtır ü hayâlimize gelmeyen husûsiyatına -bugünkü himem-i kâsıraya bakılınca- havsalaya sığmayacak itinalar gösterilmiştir. Bu kitaplara edilen mübeccel ve dindarane hizmetler cümlesinden olmak üzere IX. asır ricâlinden de Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf eş-Şercî ez-Zebîdî *Sahîh-i Buhârî*'yi et-*Tecrîdü's-sarih li-ehâdîs'l-câmiî's-sahîh* / التجريد الصريح لأحاديث الجامع الصحيح ¹

1 Müellif Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf b. Ebü Bekir b. Ahmed b. Ömer el-Yemânî eş-Şercî ez-Zebîdî el-Hanefî hakkında Takıyyüddin et-Temîmî el-Hanefî'nin et-*Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*'si ile Kâtib Çelebi merhumun *Keşfü'z-zunûn*'undan ve *Kâmûs* şârihi Muhibbüddin ez-Zebîdî'nin *Tâcül-arûs*'undan toplayabildiğim muhtasar mâlûmat şudur: Müşârün ileyh 816'da Yemen'in Zebîd beldesinde tevellüd ve 893'te yine orada vefat etmiştir. *Tecrîd*'ini -telifinden ferâğ-ı hîninde yazdığına göre- 889'da ikmal etmiştir. Esnâ-i hamlinde pederi Ahmed b. Abdüllatîf vefat ettiğinden onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Muhaddis, edip ve şairdir. Eb ve ceddi gibi o da Taizz ve Zebîd medârisinde neşr-i ulûm etmiştir. Mensup olduğu hânedân-ı ilm arasında ceddi Sirâcüddin Abdüllatîf b. Ebü Bekir de Yemen'in meşâhîr-i muhaddisîninden, Hanefiyye efâzıl ve âyanından olup vatanında şeyhü'n-nuhât idi. Kendisi de hadisle fıkıh ve edebiyatta hâiz-i nisâb-ı vâfir olup Sehâvî'den rivayetleri olduğu gibi İbnü'l-Esîr'in *Kütüb-i Sitte*'yi ihtiva eden *Câmiul-usûl*'ünü *Teysîrül-vüsûl* unvanıyla ihtisar eden Hâfız Vecîhüddin İbnü'd-Deyba'nın şeyhidir. Takıyyüddin et-Temîmî'nin dediğine göre Yemen hal-

unvanıyla ihtisara himmet etmiştir ki, hüsn-i tertîb ve tensiki itibariyle pek ziyade şöhret bulmuştur. Bunda isnadlar hazfedildiği gibi doğrudan doğruya Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kelâmı olmayan sözler tayy ve mükerrer olan hadisler yalnız birer kere zikredilmiştir. Bu tertibe göre kitap –aslın fevâidini câmi' olmakla beraber– rub' derecesinde ufalmıştır.

Diyanet İşleri Riyâseti –Büyük Millet Meclisi'nce müttehad bir kararı infâzan– Zebîdî'nin bu muhtasarını Türkçe'ye tercüme etmek vazifesini râkımü'l-hurûfa emretti. Hadd-i tâkatimi pek ziyade tecavüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfkât-ı ilâhiyyeye itimaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum. Her şeyden evvel tercümede sadakati iltizam ettim. Her kitapta, bâhusus –her kayıt ve ıtlakı birtakım ahkâm-ı şer'iyeye merci ve mezâhib-i muhtelif-i İslâmiyye fukahasına sened olan– bu gibi muazzam âsârda tercümenin asla mutabakatındaki ehemmiyeti lâyıkiyle takdir ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyen tercümeyle itina etmekle beraber –her tecrübeli mütercimim takdir edeceği üzere– metnin kolayca anlaşılması için tercümesine bazı elfâz ilâvesi zaruret kesbettikçe bu elfâzı kavs içinde gösterdim ki bununla aslın metninden hariç olduğunu göstermiş oldum. Tercümeyle okuyan kimse hadîs-i şerifin meâlini kolayca anlamakla beraber metin haricinde hangi elfâzı ilâve etmiş isem onları da yek nazarda görür.

ki rivâyet-i hadîs hususunda Ebü'l-Abbas'ın vefatıyla bir derece nüzûl eylemiş yani ulüvv-i isnaddan bir mertebe kaybetmiştir. En meşhur eseri –tercümesiyle meşgul olduğumuz– *Tecrîd*'dir. Diğer âsârı meyanında da *Tabakâtü'l-havâss*'i ile *Nüzhetü'l-ahbâb* isminde büyük bir kitabı vardır ki, eş'ar ve nevâdir ve zarif hikâyât ve fevâid ile dolu imiş. *Keşfü'z-zunûn*'da da *el-Fevâid ve's-sîlât ve'l-avâid* namında bir eseri olduğu haber veriliyor ki, bu da ed'îye ve esmâ ve evfâka müteallik birçok şeyi hâvi olduğu gibi bu münasebetlerle tefsir ve hadise dair birçok şeyleri de tazammun ediyor imiş. Lâkin bu, *Nüzhetü'l-ahbâb* mı, yoksa başka bir kitap mı anlayamadı.

Müellifin nisbeti Yemen sevâhilinde kâin شرحه 'yedir. Bu kelime ش in fethiyle ر nin sükûn veya fethiyledir. *Tâcü'l-arûs*'a göre esah olan birincisidir. زيد de ز in fethi ve ب nın kesriyledir.

Tecrîd'in nüsha-ı matbûasında garip bir zühûle müsâdif oluyoruz: Kitabın müellifi burada yazıldığı gibi Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif eş-Şercî olup bu cihet bütün nüshaların âhirlerinde de tasrih edilmiştir. Halbuki 1287 ve 1313 senelerinde tab' olunan nüshalar ile Abdullah eş-Şerkâvî'nin 1339'da basılan şerhi başlarındaki unvan sayfalarında müellif olarak hep Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî gösteriliyor. Bu nüsha-ı matbûanın dîbâcelerinde yani ilk formlarında müellifin ismi sarâhaten zikredildiği halde bu hatanın unvan sayfalarında pâyidar olması daha gariptir. Herhalde dikkatsizliğin bu derecesi pek ziyade câlib-i dikkattir. Vâkıa Hüseyin b. Mübârek de Zebîdî'dir ve müellifin meşâyihinden biridir. Lâkin –ileride müellifin senedleri zikredilirken görüleceği üzere– senedde iki tarikten müellifin üçüncü ve dördüncü dördüncü mertebedeki şeyhidir. Tarik ve sened-i âlînin ne demek olduğu sonraları ulüvv-i isnad bahsinde görülecektir.

Müellifin ismi hakkında iştibâh ve sehve mahal kalmamak için bunu kaydetmek iktiza eder.

Metnin lâıykıyla ve etrafıyla anlaşılması için kuru bir tercümenin kifayet etmeyeceği erbâb-ı basîretçe müsellemler olduğundan birçok havâşî ilâvesine de ihtiyaç gördüm. Bu havâşîde hadis metinlerini tenvir edecek rivayet ihtilâflarıyla müttefekun aleyh veya muhtelefün fih mütûna teferru etmiş ihtilâfât-ı fukahâ alâ kaderi'l-ımkân gösterilmiş olduğu gibi siyere ve saireye dair bazı fevâid de dercolunmuştur.

Kendi şartıma ne dereceye kadar riayet ettiğimi bilemem. Fakat bir taraftan deruhte ettiğim işin azametini, diğer taraftan mütercimim kusur kudretini mülâhaza eden erbâb-ı ilm ü insaf tesadüf edecekleri nekâyısı ümit ederim ki unı ile yüzüne çarpacak yerde kendisini hayırhah mâzurlar zümresinden addederek kemâl-i rıfk ile hatalarını tashih ve ıslaha, noksanlarını ikmale himmet buyururlar. Zira naks ü hatâdan selâmet, beşere ve bâhusus benim gibi âciz kimseye müyesser değildir. Maksat âleme, hatta kendime iş beğendirmek değil, ümmet-i Muhammediyye'ye hizmet olduğundan benim vazifem karınca kaderince mısdayına tevfiık-i hareketle aklımlın erdiği, gücümün yettiği kadar çalışmak ve az çok müfit olabilmek için lutuf ve inâyet-i bârîden mededhah olmaktır.

İlm-i hadîse dair bazı mâlûmat nakletmek, bu kitabı okuyacak ihvân-ı dince fâideden hâlî addedilmeyeceğinden bunlara dair bir mukaddime serdiyle işe başlıyorum. ومن الله التوفيق.

Mütercim
Ahmed Naim

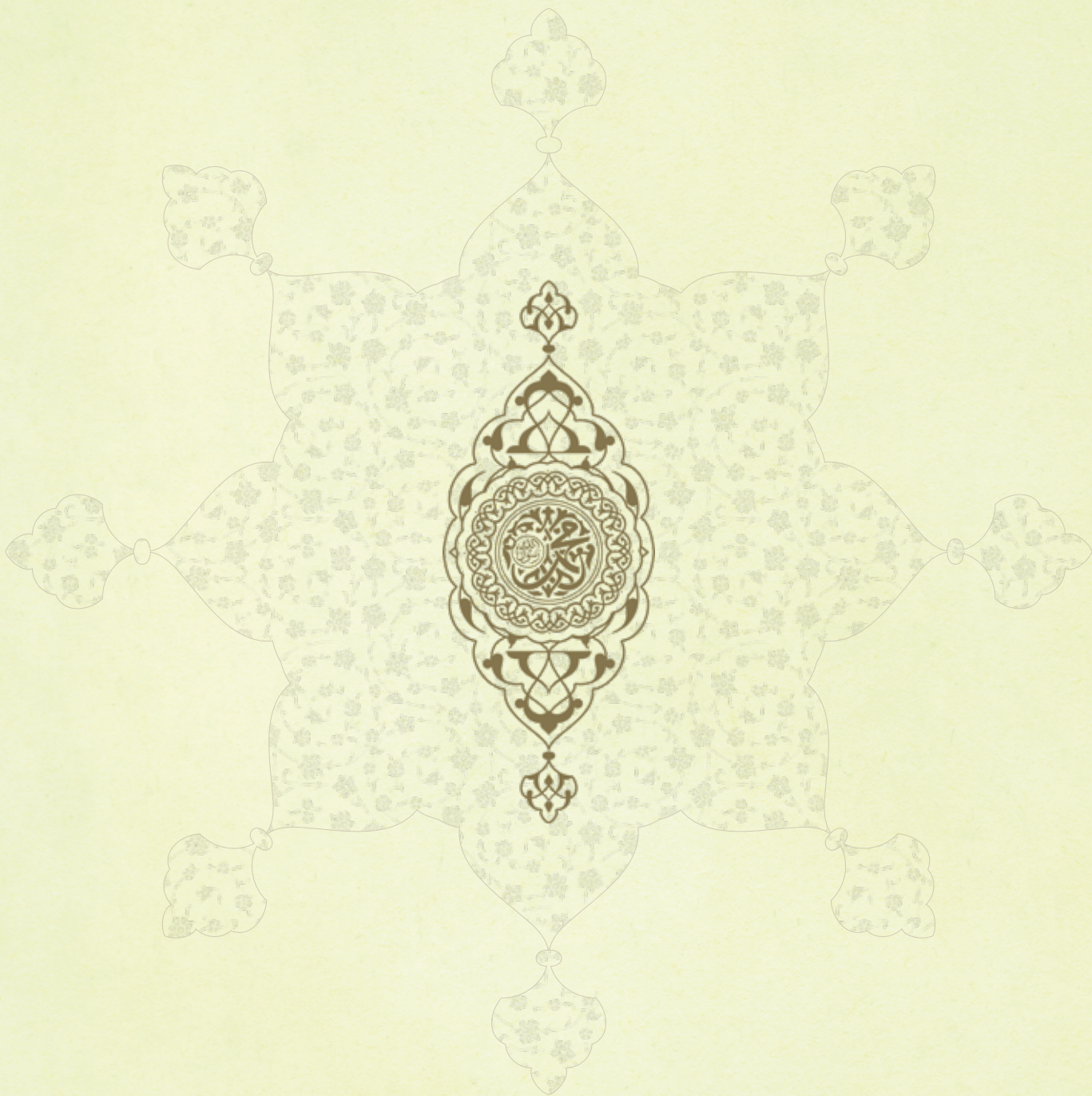

The image shows a page with a complex, symmetrical floral and geometric design. The background is a light beige color. A large, central, brown, cloud-shaped frame contains the word "Mukaddime" in a simple, black, sans-serif font. This frame is surrounded by a wide, intricate border. The border features a repeating pattern of stylized, dark brown floral motifs, possibly roses or carnations, with blue and yellow accents. The entire page is framed by a thin, dark border with small, repeating geometric patterns. The overall style is reminiscent of traditional Islamic or Persian decorative arts.

Mukaddime

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1

İlm-i Hadîs

**Hadis, Haber, Eser, Sünnet- Muhaddis, Hâfız,
Hüccet, Hâkim – Fakih ile Muhaddisin Farkı**

İlm-i hadîs –ki ona ilm-i rivâyet, ilm-i ahbâr, ilm-i âsâr namını da verdikleri vardır– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin akvâl ve ef’âlini bildiren ilimdir. Resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin akvâlinde murat, Kur’an –yani vahy-i metluv– olmayarak buyurdıkları sözlerdir. Ef’âlinde de murat zât-ı seniyye-i risâletpenâhîlerinden sâdır olmuş umurdur ki bunların birtakımlarına ittibâ ile memuruz. Tab’an yahut hâssa-i nebeviyyeleri olmak üzere kendilerinden sâdır olmuş olup ittibâ ile memur olmadığımız umur da ef’âl-i nebeviyye cümlesindedir. İlm-i fıkihta bu ikinci nevi ef’âl mevzubahis değilse de ilm-i hadîste mevzubahistir. Bazıları tarife ahvâl-i seniyye-i risâletpenâhîyi de ilâve ederler.

Buna hassatan ilmü rivâyeti’l-hadîs namını verirler ki akvâl ve ef’âl-i nebeviyyeyi (sallallahu aleyhi ve sellem) semâ-ı muttasıl ile rivayet ve zabt ve tahrir eden kitaplar hep bu cümledendir. Kütüb-i shâh ve sünen ve mesânîd ve meâcim ve eczâ-i hadîsiyye vesaire gibi.

İlm-i hadîsin bir de ilmü dirâyeti’l-hadîs namını verdikleri kısmı vardır ki bunda rivayetin şürût ve envâ’ ve ahkâmından, râvilerin ahvali ile şürûtundan, merviyâtın envâından ve merviyâtın istihrâc-ı meânî keyfiyyâtından –tabir-i diğerle– gerek senede gerek metne nazaran hadîsin sahih, hasen, zayıf, merfû mevkuf, maktû’, âlî, nâzil ... olduğunu ve keyfiyyet-i tahammül ve edâyı, senedlerde isimleri geçen ricâlin sıfatını ... bildiren kavânînden, el-hâsıl sened ile metnin ahvalinden yahut

–daha münasip bir tabirle– kabul veya red haysiyetlerinden râvi ile mervînin ahvalinden bahsolunur.

Tarifteki rivayetten murat, sünneti isnad ile nakletmek yani menkulü tahdis, ihbar gibi suver-i edâ ile kâiline nisbet etmektir.

Rivayetin şürûtu; râvinin semâ, arz, icâzet gibi envâ-ı ahz ü tahammülün biriyle rivayeti ahz ü telakki etmiş olmasıdır.

Rivayetin envâ: Muttasıl, münkâtı' gibi vasıflarla muttasıf olmasıdır. Ahkâmı da kabul veya reddir. Hâl-i ruvâttan murat adalet veya mecrûhiyetleridir. Şartları da, tahammül ve edâda haiz olmaları lâzım gelen şartlardır.

Merviyâtın envâ: Musannefât, mesânîd, meâcim, eczâ-i hadîsiyye gibi şeylerdir. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Kitâbü'l-Ma'rife'si*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâyetü fî kavânîni'r-rivâye'si* ile *Kitâbü'l-Câmi' li-âdâbi's-şeyh ve's-sâmi'i*, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Ulûmü'l-hadîs'i*, Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr'i*, Zeynüddin el-İrâkî'nin *Elfiyye'si*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker'i* ile şerhleri, Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî'si* dirâyetü'l-hadîs kitaplarından. Bu ilme –birçok ıstılahat istimaline ihtiyaç gösterdiğinden– ve mübalağa olmasa serâpâ ıstılahattan ibarettir denilebileceğinden– **ilmü mustalahi ehli'l-eser** namını da verirler. *Sahîh-i Buhârî* ile muhtasarı olan *Tecrîd* rivâyetü'l-hadîs kitaplarından olup tahririne şürû' edilen bu mukaddime de dirâyetü'l-hadîsin bazı mebâhisini muhtevidir.

İlm-i hadîsin mevzuu bazılarınca resul olmak haysiyetiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zât-ı şerifi, diğer bazılarınca sened ile metindir. Gayesi, rivayetin sahih olanını olmayanından temyizdir. Her iki nevinin de medarı **isnaddir**.

Muhaddisîne göre **hadis**, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin akvâl, efâl ve ahvalidir. Usûl-i fıkıh ulemâsının tarifine göre ise aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akvâl ve efâlidir. Akvâlin içinde tekârir de dahildir.

Takrir, Asr-ı saâdetlerinde müslimîn tarafından yapıldığını gördükleri yahut işittikleri halde nehiy ve inkâra dair hiçbir şey buyurmamalarıdır. Meşhûd veya mesmû'-ı risâletpenâhîleri olan bu gibi şeyleri tağyîre lüzum görmeyip takrir yani hali üzere ibkâ buyurmuşlardır.

Ahvâl-i celîle-i risâletpenâhî, hadisin mefhumuna muhaddisince dahil, fukahaca

hariçtir. Zira ahval, ef'âl-i ihtiyâriyye nevinden ise zaten ef'âle dahildir. Hilye-i şerife gibi, mîlâd-ı nebevînin zaman ve mekânı gibi kütüb-i siyerde mezkûr olup hiçbir gûnâ hükmi-i şer'iyi müstetbî' olmayan husûsattan ise fukahanın garazı taalluk eden şeylerden değildir. Halbuki muhaddisîne göre aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize izâfe ve isnad olunan her şey hadistir. Çünkü onların garazı zât-ı kudsiyye-i risâletpenâhî hakkındaki mesmûât ve merviyâtı kayıt ve zaptetmek, bugünkü tabirimizce târîh-i celîl-i nebevîye müteallik bilcümle vesâiki alâ kaderi'l-imekân cem' ve ihzâr eylemektir. İki tarif arasındaki fark işte bundan neşet eder.

Sahâbe ve tâbiînün âsârına yani kâvil ve fiil ve takrirlerine müteallik merviyâta da hadis denildiği kesîrül-vukû'dur. **Haber** gerek merfû gerek mevkuf ve maktû' yani gerek aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden gerek mâadasından menkul olan rivâyâta ıtlak olunup bu itibarla sahâbe ve tâbiîne nisbet olunan rivâyâta da şümülü olduğundan **hadisten** eamdır. Her hadis haberdir; lâkin her haber hadis değildir.

Bazı ulemâ haber-i merfûa da, mevkufa da, maktûa da hadis dedikleri için bunların ıstılahınca hadis ile haber müterâdiftirler.

Diğer bazı ulemâ ise hassaten Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan rivayet olunanlara **hadis**, mâadasından rivayet olunanlara **haber** diyorlar ki bu ıstılahâ göre hadis ile haber mütebâyin olur: Hiçbir hadis haber değildir, hiçbir haber de hadis değildir. Bunların ıstılahınca sünnet-i nebeviyyeyi zabt ile meşgul olan kimseye **muhaddis** denilirse de tarih gibi şeylerle meşgul olana **ahbârî** denir.

Eser, haberin -hadisten eam olan mânâsınca- mürâdifidir. Bunlar muhaddise, **eserî** derler. Horasan fukahâsından bazıları hadîs-i mevkûfa eser, hadîs-i merfûa haber derler ki bunların ıstılahınca eser, haberin-üçüncü mânâsınca- mürâdifidir.

Sünnete gelince alekser aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize izâfe olunan kâvil, fiil ve takrire denir ki usûl-i fıkıh ulemâsına göre hadis mürâdifidir. Hadis lafzını yalnız akvâl-i şerife-i nebeviyyeye ehâdis-i merfûaya tahsis eden muhaddisîne göre ise ondan eamdır. Yani her hadis sünnettir. Lâkin her sünnet hadis değildir.

Sünnet-i seniyyeyi nakil ve rivayet etmeyi meslek ittihaz etmiş olanların derecâtı vardır: En aşağı mertebede olan tâliptir ki ilm-i hadîste müptedi, heveskâr demektir. Tâlibin ehl-i hadîs arasında mevkii yoktur.

Rivayete tasaddî edenlerin birinci ve en dûn mertebesi râvi, yahut “nûn”un kesriyle müsniid / مُسْنِدْ mertebesidir ki hadisi senedi ile nakleden kimse demektir. Râvi veya müsniid himmetini yalnız semâa kasr ile mücerret rivayet vazifesini ifa ile kaldığı için kendisinden rivayet ettiği haberlerin mütûn ve esânîdi hakkında pek derin mâlûmat aranmaz.

Muhaddis mertebesi ise yüksektir. Ehl-i hadîsçe muhaddis, senedleri hıfzetmekle beraber ricâl-i esânîdin ne dereceye kadar adl veya mecrûh olduklarını da bilen kimsedir. Muhaddisîn arasında rütbe-i âliye sahibi olana **hâfız**, rütbe-i ulyâ sahibi olana **hüccet**, en son mertebeyi ihrâz edene **hâkim** denir.

Meşhur olduğuna göre **muhaddis** –ki ona **şeyh**¹ ve **imam** da dendiği vardır– ilm-i hadîste üstâd-ı kâmil mertebesini bulan zattır. Muhaddis yüz bin hadisi metinleriyle, senedleriyle hıfzetmiş ve senedlere dahil ricâli tercümeleriyle ve cerh ve ta’dîl noktainazarından halleriyle tanırsa **hâfız** namını alır. Hüccet de üç yüz bin hadisi böylece ihâta eden **muhaddisin** unvanıdır. **Hâkim** de bütün sünneti ihâta etmiş olan imama denir.

Bunlar elsine-i nâsta şöhret bulan tariflerdir. Lâkin ulûm-ı hadîsiyenin hangi derecesini ihâta eden kimseye muhaddis veya hâfız denilebileceğini kestirmek pek müşkül olduğundan ehl-i fennin de bu babda ta’rifât-ı muhtelifesine müsâdid oluyoruz.

İmam Cezerî’nin tarifine bakılırsa muhaddis unvanı umumi olup şürûtu dairesinde rivayet etmek üzere erbabından yine şürûtu dairesinde hadis ahz ve tahammül eden her zata verilebilir. Hâfız ise kendisine bâliğ olanı rivayet etmekle beraber muhtaç olduğu hadislere –bütün merviyâtına değil– fehm ve dirayeti de munzam olan kimsedir.

Zeynüddin el-İrâkî de hadisleri kendi eliyle yazmış, erbabından dinlemiş, tâliplere dinletmiş, cem’-i hadîs için diyar diyar dolaşmış, bine yakın mesânîd, ilel ve tevârih kitaplarının asıllarını elde etmiş, fer’leri² üzerine ta’lîkat yazmış kimseye muhaddis namını veriyor.

1 Râvî-i hadîs, hadisi kimden ahzetmişse ona da ıstılahan şeyh itlak olunur.

2 “Kütüb-i ilel”den maksadı gerek metnin gerek senedin değme muhaddise zâhir olamayan ayıpları hakkında yazılmış kitaplardır. Asıl da şeyhin kendine has olan kitabıdır. Fer’, asıldan istinsah edilmiş veya mukabele edilmiş kitap demektir.

Muhaddis ile hâfız tabirlerinin Selef nazarında müterâdif olduklarına dair de âsâr vardır. Nitekim Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin, "İmlâ tarikiyle yirmi bin hadis yazdıramayan kimse sâhib-i hadîs değildir" dediğini Ebû Zür'a er-Râzî naklettiği gibi Zührî'nin de, "Kırk senede bir ancak bir hâfız yetişebilir" dediğini Irâkî nakleder. Bu nakil eğer sahih ise Zührî'nin hâfızdan muradı hıfz ve itkânda mertebe-i kusvâya varmış kimsedir.

Her ne hal ise muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim unvanlarının kimlere verilmek lâzım geleceğini bildirecek kaide aramakta o kadar ehemmiyet olmayıp -merviyyâtının miktarı daha az da olsa- râvinin adalet ve zabt ve itkân sahibi olması aranır. Çok hadis cemedebilmiş olmak keyfiyeti ikinci derecede düşünülecek meseledir. Nitekim sahâbe ve tâbiînin her biri tarafından rivayet edilen ehâdîs daha sonraki karnlara nazaran pek az sayılır. Sonrakiler sahâbe ve tâbiînin merviyyâtını müteaddit tariklerden ahzedip kitaplar yazmışlar ve sudûr ile sutûrda mahfuz olan merviyyâtın yekûnünü hakikaten akla veleh verecek dereceye îsâl etmişlerdir.

Bir de **fakih** tabiri vardır ki ahkâm-i şer'iyeyi edille-i tafsîliyyesinden istinbat eden kimseye ıtlak olunur. Yüksek mertebede fıkıh sahibi olan zata müctehid denir.

İstinbât-ı ahkâm için fakihin, müctehidin en mühim merci ve mehazı Kitap ve Sünnet'tir. **Kitâbullah** tevâtüren mâlûm olup sünnet de muhaddisînin rivayetiyle sabit olur. Muhaddis yalnız bir haberin tâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden itibaren "karnen ba'de karnin" kendisine bâliğ olduğunu birdirmekle iktifa eder. Fakih ve müctehid de o haberi öğrenip mutazammın olduğu hüküm veya ahkâmı istinbat eder. *"Bir haberi tebellüğ eden niceleri vardır ki haberi işitenden daha âgâhtırlar"*³ hadîs-i şerifinin mısâdâkınca râvinin naklettiği haber kendisinin farkına varamadığı bir hükmü mutazammın olabilir ki onu çıkarabilecek fakihdir, müctehiddir.

Muhaddisînin vazifesi nukûlü, eslâftan ahlâfa nakletmektir. İçlerinde nakd-i ricâl, ta'bîr-i diğerele intikâd-ı esânîd ile meşgul olarak hadisînin kavîsini zayıfından ayırt etmek ve mütûnun teâruz veya tefâvütlerini göstermek vazîfe-i mühimmesini de deruhte etmiş olanlar varsa da mâna ve delâlet itibariyle nakd-i mütûn onlara ait değildir. Nakd-i mütûn ile uğraşan fukaha ve onların başında müctehidlerdir. Bir muhaddis fakih de olabilir. Nitekim bu kabilden zülcenâhayn eimme-i dîn de çoktur. Birçok fukaha da vardır ki bütün dikkat ve himmetlerini istinbât-ı ahkâma

3 {B1741 Buhârî, Hac, 132.}

hasretmişler ve bildikleri hadisleri zaruret messetmedikçe rivayete nasb-ı nefis etmemişlerdir. Muhaddisînin bir vazifesi de edille-i tafsilîyenin bir kısmını ihzâr etmiş olmak suretiyle müctehidlere hizmet etmek demek oluyor. Muhaddisînin imâm-ı celîlü'l-kadri Şa'bî, "Fukahâ bizler değiliz. Lâkin hadisi işitip fukahaya ve bir şeyi öğretince ilmiyle amel edenlere rivayet etmiş bulunuyoruz" diyor ki (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 74), ecille-i ulemâ-i dînden olduğuna göre elhak büyük bir insaf göstermiştir. İmam Zührî de, "Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin hazretlerinden daha fakih kimse görmedim. Lâkin rivâyet-i hadîs ile az meşgul olur" demiştir (kezâ I, 65). Bu münasebetle Tâceddin es-Sübki'nin *Tabakâtü's-Şâfiyye*'sinde Ebû Sevr rahimehullahın tercüme-i hâlinde gördüğüm âtîdeki fıkra fakih ile muhaddisin farkını daha açık gösterir:

Gasl-i emvâtı sanat ittihaz etmiş bir hatuncağız günün birisinde -içlerinde ecille-i muhaddisînden Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme, Halef b. Sâlim gibi zevat da dahil olan- bir cemaatin hadis müzakeresiyle meşgul olduklarını görmüş. Bu zevatın ikide bir, *رواه فلان، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم*, "Bu hadisi filân rivayet etmiştir", *ما حدث به غير فلان* "Bu hadisi filândan başkası rivayet etmemiştir" dediklerini işitince çoktan beri sormak istediği bir müşkil-i dînîsini halledebilecek en münasip zevat işte bunlar olacağına hükmederek ortalığa, "Hâizin mevtâyı gasletmesi câiz midir?" diye bir sual atar. Hâzirun hep birbirine bakışmışlar; derken öteden -o meclis-i müzâkereye iştirak etmek üzere gelen- Ebû Sevr görünmüş. Müşârün ileyh eimme-i fukahâ-i müctehidînden idi ve hadis rivayet etmekle beraber diğer huffâz gibi iksâr-ı rivâyet ile mâruf değildir. Huzzâr onu görünce kadına, "İşte şu gelene sor!" diye işaret etmişler. Kadın da yüzünü dönünce hazreti görüp sualini ona îrât etmiş. O da derhal şu cevabı vermiş: "Evet yıkayabilir. Çünkü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in Âişe radyallahu anhâya, '*Senin hayız halin senin elinde değildir*'⁴ buyurdıklarını ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden Kâsım b. Muhammed rivayet ettiği gibi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin, 'Tarağı ıslatıp Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in mübarek saçlarını hâiz iken tarardım' dediği de bize bâliğ olmuştur. Hâiz, dirinin başını yıkayıp tarayabilirse meyyitinki evleviyette kalır." İntehâ... Oradaki muhaddisler bu cevabı işitince, "Evet, bunu filân da rivayet etmiştir; bize filân haber verdi; filân tarikten de bize bu bâliğ oldu" diye çeşit çeşit rivâyâtattan ve turuk-ı rivâyâtattan bahsetmeye koyulmuşlar. Kadıncağız bunları bir müddet dinlemiş de sonra, "Peki, anladık. Ama deminden beri siz nerede idiniz?" diyerek savuşmuş...

4 {M689 Müslim, Hayız, 11.}

Yine Sübkî'nin *Tabakât*'ında mütalaa ettiğime göre, "İmâmü'l- eimme lakab-ı celîlîni ihrâz eden Ebû Bekir b. Huzeyme bir gün İmam Şâfiî'nin ashabından ve eimmeden İsmâil el-Müzenî'nin meclisinde iken Irâkîler'den biri şîbh-i amd ile olan katil cinayetine dair bir münazara açıp, "Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Kerîm'inde katli yalnız amd veya hata ile tavsif buyurmuşken siz şîbh-i amd diye üçüncü bir vasfı nereden çıkarıyorsunuz?" diye sormuş. Müzenî bu meseleye dair İmam Şâfiî'nin Ali b. Zeyd b. Cüd'ân tarikinden rivayet ettiği hadîs-i şerifle ihticâc etmiş. Iraklı'nın, "Ali b. Zeyd b. Cüd'ân ile siz ihticâc eder misiniz?" diye îrât ettiği ikinci sual üzerine Müzenî'nin sükût ettiğini İbn Huzeyme görünce hemen atılıp, "Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'dan başka Eyyûb es-Sahtiyânî ile Hâlid el-Hazzâ da bunu rivayet etmişlerdir" diyerek imamı müşkilâttan kurtarmıştır. Lâkin Iraklı senedlerin üst tarafına geçerek, "Ya şu Ukbe b. Evs dediğiniz kim oluyor?" deyince, "Basralı bir râvidir. İbn Sîrîn'de mâlûm olan celâlet-i kadri ile beraber bu hadisi ondan rivayet etmiştir" diyerek Ukbe'nin beyne'l-muhaddisîn mâruf bir kimse olduğunu anlatmış. Bunun üzerine Irâkî, Müzenî'ye dönerek, "Münazara eden siz misiniz? Yoksa o mu?" demesiyle Müzenî, "Hadise sıra gelince o münazara eder. Çünkü hadisi o benden iyi bilir. Hadis sabit olduktan sonra da söz söylemek sırası bana gelir" cevabını vermiştir. Fakih ile muhaddisin işte farkı...

2

Sahâbe

Şerâat-ı Ahmediyye'yi, sünnet-i nebevîyyeyi bize nakleden râvilerin başında sahâbe ile tâbiîn radiyallahu anhüm vardır. Sahâbe ile tâbiîn kimlere dendiğini bilmek, bir cihetten de hadislerin muttasıl veya mürsel olduklarına, bu itibarla sıhhat ve zaaflarına hükme medâr olacak mi'yarlardan biri olduğundan ayrıca bir ehemmiyeti haizdir.

Sohbet, örf-i lugavîde yâr ü hemdem olmak mânasına geldiğinden yâr ü hemdeme **sâhib** denir. Sahibin cem'i **sahb** ve cem'u'l-cem'i **ashâb**dir. Sahâbe de şâz bir cem' olarak "ashap" mânasınadır.¹ Sahâbeden bir fert mânasına **sahâbî** de sahib makamında kesîrû'l-isti'mâldir. Burada mevzubahis olan sahâbe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin dîdâr-ı bâ-kemâliyle müşerref olup rivayetleri, mülâkatları, sohbetleri sabit olan bahtiyârân-ı ümmettir.

Sahâbî -istilâh-ı şer'îce- Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi mümin olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimsedir. Bu tarif İbn Hacer el-Askalânî'nin dediğine göre tariflerin esahhı olup Buhârî ile şeyhi İmam Ahmed b. Hanbel'in vesair muhakkikînin muhtarıdır. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "Zât-ı mukaddese-i nebevîyyeye bir sene, bir ay, bir gün, bir saat hemdem olan hatta yalnız gören kimse sahâbî'dir" demiştir.

Bu tarife göre kable'l-îmân likâsı sabit olmakla beraber ba'de'l-îmân bir daha kendisine rü'yet nasip olmamış bulunan müminlere sahâbî denilemeyeceği gibi zümre-i

1 Eimmeden birinin mezhebini kabul ve taklit eden ulemâya da o imamın ashâbı denir. Ashâb-ı Ebû Hanîfe, ashâb-ı Mâlik, ashâb-ı Şâfiî gibi.

celîle-i ashâb idâdına dahil olmuşken iyâzan billâhi teâlâ irtidad ile hâl-i riddetinde vefat etmiş olanlar da² sahâbe değildir.

Abdullah b. Ebû Serh ile Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî ve Eş'as b. Kays el-Kindî gibi ahd-i celîl-i nebevîde irtidad edip ba'dehû tekrar iman etmiş olanlara gelince: Bunların sohbeti hakkında pek ziyade münakaşa edilmiştir. Abdullah b. Ebû Serh hakkındaki hilâf çok kavî değildir. Çünkü o, feth-i Mekke'de demi heder edilmiş iken sûtbirâderi Osman b. Affân radiyallahu anhın şefaatiyle mazhar-ı af olup hiç olmazsa affından sonraki sohbeti makbuldür. Diğer ikisine gelince: Onlar Kuşeyr ile Kinde kabâilinden irtidad edenlerle birlikte irtidad edip Halife-i Evvel Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhın huzuruna esîren getirilmiş ve yeniden iman etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'ye göre irtidad mâ-sebaktaki amelleri iptal ettiğinden, bu zatlar da imana avdet ettikten sonra şeref-i dîdâr-ı risâletpenâhî ile müşerref olamadıklarından sahâbî değillerdir. Lâkin muhaddisînin mu'temedün aleyh olan kavî-i sahîhine göre bunlar da sahâbedendir. Eş'as b. Kays'ı muhaddisler hep sahâbe meyanında zikredip hadislerini kütüb-i sıhah ve mesânîde o sıfatla dercetmekte beis görmemişlerdir.

Hunefâ'dan olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi kable'l-bi'se sohbet-i seniyye-i Muhammediyye'ye mazhar olup da zaman-ı bi'sete yetişememiş yahut rahip Bahîrâ ile Varaka b. Nevfel gibi enbiyâ-i selefî musaddık olup aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ba's buyurulacaklarına da imanı olanlar acaba sahâbî sayılırlar mı? Abdullah b. Mende, Zeyd ile Bahîrâ'yı o meyanda zikretmiş ve Zeyd hakkında vârit olan *“O, yevm-i kıyâmette tek başına bir ümmet olarak ba's olunacaktır”*³ hadîs-i şerifini hüccet olarak sevkeylemiştir. Varaka fazla olarak –risâlet zamanını idrak edemediyse de– nübüvvetin evâilini idrak edip– üçüncü hadisten mâlûm olacağı üzere aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kalb-i şeriflerine mehâbeti vahyin verdiği havf ve heyecanı teskin için hayli teselliyet-âmiz sözler söylemiştir. Bundan dolayı Taberî, Begavî, İbn Kâni', İbnü's-Seken ve sahâbe terâcimini yazan

2 Asr-ı saâdet'te iman ve İslâm ve sohbet-i bîbahâ-yı seyyidi'l-enâm saâdet-i ulyâsına mazhar olmuşken şekâvet-i sâbika-i ezeliyye muktezâsını en nihayet izhar ile irtidad eden birkaç kimse vardır. Ubeydullah b. Cahş el-Esedî, Abdullah b. Hatal, Rebîa b. Ümeyye b. Halef, Mikyes b. Hubâbe gibi. Bunlardan Ubeydullah ümmühâtü'l-mü'mininden Ümmü Habîbe radiyallahu anhanın ilk zevci olup birlikte Habeş diyarına hicret ve orada iken sût-i hâtimesi yakasına yapışıp tanassur etti ve nasrâniyeti üzere âhirete göçtü. Abdullah b. Hatal ile Mikyes de feth-i Mekke günü demi heder edilenlerden olup birincisi ilticâ ettiği estâr-ı Kâbe-i Muazzama altında iken Saîd b. Huveyris el-Mahzûmî ile Ebû Berze el-Eslemî taraflarından, diğeri de kendi kabilesinden olan Nümeyle b. Abdullah tarafından katledilmişlerdir. {Asr-ı saâdet'teki irtidad olayları hakkında 1477 numaralı hadisiz izahında yer alan 'sûikast' açıklamasını okuyunuz.}

3 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, II, 34, no: 7212.}

diğerleri onun da ismini sahâbe defterine kaydetmişlerdir. Diğerleri yalnız eyyâm-ı bi'setteki sohbeti sohbet saydıklarından Zeyd ile Bahîrâ gibilerini sahâbeden addetmezler. Evlâd-ı kirâm-ı risâletten, Hazret-i İbrâhim b. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ismini zikrederler de Kâsım b. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ismini zikretmezler. Çünkü Kâsım kable'l-bi'se vefat etmiştir.

Bir de rü'yet ve mülâkatın mânası, mümeyyiz olarak rü'yet ve mülâkattır. Sinn-i bulûğdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi görüp hatırlayanlar şüphesiz sahâbîdir. Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhüm gibi. Lâkin sahâbe hazerâtından yeni doğan çocuklarını huzûr-ı risâletpenâhîye götürüp dua ettirmek, damaklarını ovdurmak (tahnik), haklarında niyâz-ı berekette bulunmak mûtatları idi. Bu çocuklardan sinn-i temyîze vâsıl oldukları zaman aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi refik-ı a'lâya iltihak buyurmuş bulanlar sahâbe değildir. İbn Hacer, bunlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerini görmüş olmaları haysiyetiyle sahâbe sayılırlarsa da rivayetleri haysiyetiyle tâbîndendirler diyor.

Cumhûr-ı muhaddisînin bu tariflerine karşı diğer tarifler de varsa da İbn Hacer el-Askalânî bunlara şâz diyor. Bir kere bazı usûliyyûnun ve meselâ İbnü's-Sabbâğ'ın tarifine göre Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme mülâki olup nezd-i hümâyunlarında ikamet eden ve kendilerine tâbi olan kimseye sahâbî denilip vifâdet suretiyle huzura gelen ve musâhabet ve mütâbaat etmeksizin gidenlere sahâbî ismi verilemez. Bunlar, sahâbînin lugat mânası da işte budur diyorlar. Halbuki örf-i lugavîce sohbetin azına da çoğuna da sohbet denir. Lugata bakılacak olursa huzurda yalnız bir saat bulunmuş olan zata sahâbî denilebilir. Maahâzâ eimmenin isti'mâl-i örfisine nazaran yalnız sohbeti temâdi eden, mülâkatı tevâlî eden kimseden başkasına sahip ıtlak edilmediğinden bir saat beraber bulunan, beraberce birkaç adım yürüyen kimseye sahâbe denilmemek kavlini Kâdî Ebû Bekir el-Bâkîllânî ihtiyar ediyor.

Saîd b. Müseyyeb'in Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdinde bir iki sene ikamet etmemiş, birlikte bir iki gazâda bulunmamış kimseyi sahâbî addetmediği rivayet olunuyor. İbnü'l-Müseyyeb'in bu iddiası ehl-i hadîşçe müselleme değildir. Zira bu takdirde irtihâl-i nebevîden beş ay mukaddem iman etmiş olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhın sahâbî sayılmaması lâzım gelecek. Halbuki onun sahâbî olduğunda ittifak vardır. Zeynüddin el-İrâkî müşârûn ileyhın böyle söylediği sahîhan sabit olmuyor diyor. İsnadın râvileri meyanında Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî vardır ki hadiste zayıf bir kimsedir. Mâverdî de, bir sahâbî ile Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm arasında ihtisas bulunmasını şart kılmıştır ki bu şartı pek

ağırdır. Diğer tarifler bunlar kadar mühim olmadığından zikirlerinden sarfınazar olundu.

Bir kimsenin sahâbî olduğu birkaç tarik ile sabit olur:

1. Tevâtür ile. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, bakıyye-i aşere-i mübeşşere ve sair birçokları gibi. (radıyallahu anhüm ecmaîn).
2. İstifâza yani tevâtür derecesini bulmayan bir şöhretle. Dımâm b. Sa'lebe ile (57. hadis) Ukkâşe b. Mihsan radıyallahu anhümâ gibi.
3. Âhâd-ı sahâbenin ve -Askalân'ın dediğine göre- âhâd-ı tâbînin, filânın sohbeti vardır demesiyle ki bu "Şahs-ı vâhidin tezkiyesi makbuldür" kaidesine ibtina eder. Meselâ Humeme b. Ebû Humeme ed-Devsî isminde bir zat Hazret-i Ömer'in eyyâm-ı hilâfetinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh maiyetinde İsfahan'ın fethinde bulunduktan sonra orada mebtûnen yani ishalden vefat etmişti. Ebû Mûsâ el-Eş'arî onun hakkında, "Vallahi, peygamberinizden mesmûumuz ve sem'-i ittilâmımıza vâsıl olmuş bir şey varsa o da Humeme'nin şehid olacağı idi" demiş. Bundan, hem Humeme radıyallahu anhın sohbeti hem de mebtûnun şehid olduğu hükmü çıkar (381. Ebû Hüreyre hadisine de müracaat).
4. Kendisinin "sahâbîyim" demesiyle. Lâkin bu takdirde kendisinin evvel be-evvel adaleti sabit ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize muâsarâtı mümkün olmak şarttır. Bu şartların her ikisi de mühimdir. Zira adaleti sabit olmadan, "Ben sahâbîyim" sözünü kabul etmek, adaletini, "Ben adlim" iddiası üzerine kabul etmeye varır. Çünkü sahâbe udûldür. İkinci şart da çok mühimdir. O kimsenin Asr-ı saâdet'te yaşadığı sabit veya hiç olmazsa o asırda yaşayabilecek sinn-i visâlde olmalıdır. Hele 110 sene-i hicriyesinden sonra bu davaya kalkışanların hepsi bilittifak kâzip addedilmişlerdir. 110 senesinden sonra yeryüzünde ber-hayat hiçbir sahâbî kalmamıştı (bk. 356. hadis). Bu yalan davada bulunanların sonuncusu Reten el-Hindî'dir ki vefatı 632 sene-i hicriyesinde vâki olduğu halde sohbet iddiasında ve uydurma rivâyât ile bir kısım halkı iğfale kalkışmak cüretinde bulunmuştu.

Sahâbe-i kirâm rıdvânullahi aleyhim hazerâtının isimlerini, tercüme-i hâllerini, mukillûndan iseler rivayetinde infirâd ettikleri hadisleri göstermek için her asırda birçok himmetli zevât-ı kirâm çalışıp müstakil kitaplar da telif etmişlerdir. Bu babda en evvel müstakil eser yazan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil

el-Buhârî'dir (194-256).⁴ Buhârî'nin meşâyihî tabakasından Halîfe b. Hayyât (ö. 240) ve Kâtibü'l-Vâkıdî demekle mâruf Muhammed b. Sa'd da (ö. 230) sahâbe ile sahâbeden sonraki ruvâtı câmi' olmak üzere –az daha evvel– birer eser telif ettikleri gibi Buhârî akranından Ya'kûb b. Süfyân b. Cevvân (ö. 277) ile Ebû Bekir b. Ebû Hayseme (185-279) de birer kitap yazmışlardır. Onlardan sonra telifat artık tevâlî ediyor. En mârufları şu zevata aittir: Hâfız-ı Kebîr Mutayyen (202-297), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (214-310), Ebû Bekir b. Dâvûd (230-316), Abdân (216-306), Ebû Ali b. Seken (294-353), Ebû Hafs b. Şâhin (297-385), Ebû Mansûr el-Mâverdî (yahut Bâverdî?), Ebû Hâtim b. Hibbân (ö. 354), *Mu'cem*'ler sahibi Taberânî (260-360), Ebû Abdullah b. Mende (310-395), Ebû Nuaym el-İsfahânî (330-403), *el-İstîâb* sahibi Ebû Ömer b. Abdülber (368-463), o kitaba zeyil yazan Ebû Bekir b. Fethûn ile Ebû Mûsâ el-Medînî (501-581); daha sonraları *Üsdü'l-gâbe* sahibi İzzeddin İbnü'l-Esîr (555-630), bu kitabı ihtisar eden Ebû Abdullah ez-Zehebî (673-748) ve *el-İsâbe*'sinden en çok sahâbe ismi cemedebilen İbn Hacer el-Askalânî (773-852).

Muahhar olanlar mukaddem olanların âsârındaki nevâkısı ikmal etmişlerdir. En büyük mecmualardan biri sayılan İbn Abdülberr'in *el-İstîâb*'ında 3500 sahâbî ismi olduğu halde *Üsdü'l-gâbe*'deki esâmînin mecmuu 7554 ve *el-İsâbe*'deki isimlerin mecmuu –sohbeti meşkûk ve münâzeun-fih olanların da isimleri dahil olmak üzere– 11.783'tür ki sahâbenin hakiki adetlerine nazaran devede kulak sayılır.

Sahâbenin Hepsî Udûldür

Fitnelere karışmış karışmamış sahâbe radiyallahu anhümün kâffesi mu'temedün-bih olanların yani Ehl-i sünnet ve cemaat eimmesinin icmâi ile âdillerdir. Fiten, Emîrû'l-mü'minîn Osman radiyallahu anhin vak'a-i dilsûz şehâdetiyle başlayıp ondan sonra Cemel, Sıffîn vesaire o fitne-i uzmânın fûrûtu olarak artık tevâlî etmiştir. Bu vak'alarda sahâbenin bazıları mesâff-ı harbde karşı karşıya durmuşlar, ekseriyet-i uzmâ da birer kenara çekilip hiçbir tarafı iltizam etmemişlerdir. Muharip olanlar tabii muktezâ-i hâl olarak yekdiğeri lehine söz söylememişler, şîaları yani taraftarları ise –herhangi hususlarda vâki olan tarafgirliklerde olduğu gibi– ta'nda metbûları olan sahâbeden daha ileriye varıp nihayet Şîa (Şîa-i Ali), Nevâsıb (Şîa-i Osman), Havâric, Revâfız namını alan tevâif-i mübtedia, muhalifleri olan taraftaki ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi adaletten

4 A'lâmın sağ taraflarına yazılan rakamların biri isim sahibinin velâdet, diğeri vefat tarihidir. Yalnız bir rakam var ise vefat tarihidir. Rakamın sağında istifham işareti varsa o tarih hakkında ihtilâf edildiğini ve şu kadar ki adedin, mâ vakaa yakın takribî bir adet olduğunu gösterir.

ıskata kalkışmışlardır. Halbuki bu vak'alarda haklı olanlar da haksız olanlar da birer gûnâ müteevvil olup –doğru, yanlış– sûret-i zâhirede kendilerini muhik gösterecek birer hüccete temessük ediyor ve her iki taraf, hakkı seyf ile ihkak etmek davasıyla ortaya çıkıyorlardı. İctihadında muhtî olanın mevzur olmak şöyle dursun me'cûr, musîb olanın ise iki kat me'cûr olacağı mâlûmdur. Bir de acaba bu zevatın bu fiil ve hareketleri rivayetlerine müessir olacak raddede miydi? Hakka'l-insâf düşünülse muhalifine –ictihaden– isnâd-ı bağı ederek onu başka çare olmadığı için silâh kuvvetiyle hakka irca etmeyi –yine ictihaden– vazife edinmek ile Kitap ve Sünnet'i ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda hevâ-yı nefse tebaan telâub etmek başka başka mânalardır. Birincisi vâki ise sahâbe-i kirâm hakkında ikincisi elbette vâki değildir.

Fitenden i'tizâl etmiş olanlara hiçbir diyecek yoksa da fitnelere iştirak etmiş olanları da Ehl-i sünnet –hüsnüzanna binaen– udûl sayarlar ve bu zevât-ı kirâmın kendi mesmû'larını, mâlûmlarını bile bile tağyîr ve tahrif edebileceklerini, hatta zihinlerine uğratamazlar. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'sinde, "Sahâbenin adaleti Allah Teâlâ'nın onları tâdil etmesiyle, pak ve tâhir olduklarını bize olan ihbarıyla, onları ümem-i âlem içinde ihtiyar ve ıstifâ buyurmuş olmasıyla sabit ve mâlûmdur. Hak celle ve alâ hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ،⁵ كَذَا: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا،⁶ كَذَا: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ،⁷ كَذَا: وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ

5 Meâl-i âlîsi: "Sizler nâsa karşı meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" (Âl-i İmrân, 3/110), intehâ, vallahu a'lem.

6 Meâl-i âlîsi: "İşte böylece sizleri biz vasat yani efrâd-ı hıyâr ve udûl olan bir ümmet kıldık ki yevm-i kiyâmette peygamberlerin vazîfe-i tebliği tamamen ifa etmiş olduklarına nâsa karşı şehâdet edebilirsiniz. Resul de sizi tezkiye ile lehinize şehâdet edebilsin" (el-Bakara, 2/143), intehâ, vallahu a'lem.

Evvelki âyet-i kerîme gibi bu âyet-i kerîmenin de muhatabı ümmet-i Muhammediyye sallallahu aleyhi ve sellem ve hâssaten vahyin hîn-i nüzûlünde kelâm-ı ilâhîyi evvelen ve bizzat tebellüğ etmiş olan sahâbe-i kirâmdır.

7 Meâl-i âlîsi: "Ey resûl-i kerîm! Hani ya ölünceye kadar seni müdafaa edip yanından ayrılmamak üzere ağacın altında sana biat eden müminler yok mu, işte onlardan Allah razı oldu ve hîn-i mübâyaaadaki sıdk ve vefalarını bilip tasdik etti" (el-Feth, 48/18), intehâ, vallahu a'lem.

Âyet-i kerîmenin sebebi nüzûlü Hudeybiye Sulhu'na tekaddüm eden mübâyaa hâdisi-i ma'lûmesidir ki buna bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden dolayı Bey'atürrıdvân denir. Bu rıdvân-ı ilâhî ile mübeşşer olan sahâbe-i kirâm 1400 veya 1525 zat idi.

اتَّبِعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۘ كَذَا: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۙ كَذَا: لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ
اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ
قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ
وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَخِّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ
يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا
رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ¹⁰

buyurmuştur. Zikir ve iradı burada uzun sürecek daha birçok âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i meşhûre-i nebeviyye de vardır. Bu âyât-ı kerîme ve ahbâr-ı nebeviyyenin kâffesi onların âdil olduklarına sûret-i kat'iyede hükmetmeyi iktiza edip hiç-biri –kendisini Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri tâdil ve tezkiye buyurduktan sonra– mahlûkînden bir kimsenin tâdiline muhtaç kalmaz. Maahâzâ eğer Allah ile Resûlullah'tan şu zikrettiğimiz âyât ve ehâdîs dahi bilfarz, bize bâliğ olmamış olsaydı onların hicret ilâllah, cihâd fî sebîlillâh, İslâm'a nusret, can ve malı fedâ,

8 Meâl-i âlisi: “Sâbikûnu evvelûn olan muhâcirîn ve ensar ile onlara ihsan ile tâbi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır” (et-Tevbe, 9/100), intehâ, vallahu a'lem.

Sâbikûnu evvelûn denilen zevât ehl-i kibleteyn veya –aşağı yukarı yine o demeye varan– hicretten evvelki müslümanlar yahut ehl-i Bedir veya ehl-i Bey'atürriğvân'dır diyen olduğu gibi, bütün sahâbedir diyen de vardır. Onlara ihsan ile tâbi olanlar ise –evvelki ihtilâflı akvâle göre– ya bakıyye-i muhâcirûn, ensar ya da sahâbeden sonraki tâbiîn karnı olacaktır. İhsandan murat da sahâbeyi, hassaten muhâcirûn ile ensarı hayr ile yâd ve onlara hayır dua etmek olduğunu Atâ söylüyor ki, bunu bundan bir sonraki âyet-i kerîmeden istinbat etmiş gibi görünüyor. Bu âyet-i kerîmeye nazaran rıdvân-ı ilâhîye mazhar olanlar hem sâbikûn, hem de onların etbâi olduğundan bu lafızların te'vili her ne olursa olsun bütün sahâbe –Hatîb'in dediği gibi– ta'dîl-i ilâhî ile muaddel olmuş demektir.

9 Meâl-i âlisi: “Ey Nebî-i Kerîm! Allah ile sana tâbi olan müminler sana yeter” (el-Enfâl, 8/64), intehâ, vallahu a'lem.

10 Meâl-i âlisi: “Benî Nadîr'den kalan emvâl-i fey', fukarâ-yı muhâcirûnundur ki onlar Allah'ın fazl ve rıdvânını aramak ve Allah ile resulüne nusret etmek uğrunda vatanlarından çıkarıldılar ve mal ve mülklerinden oldular. İşte sadık bunlardır. Muhâcirler gelmezden evvel dâr-i hicreti hazırlayıp ve muhâcirûnu evlerinde barındırıp imana yapışan ensara gelince onlar nezdlerine hicret etmiş olanları severler, muhâcirûna verilip kendilerine verilmediğinden dolayı kalpleri gayz ve haset gibi bir şey duymaz, kendileri aç bile olsalar onları kendilerine îsar ve tercih ederler. Nefsinin şuhundan yani şiddetli buhlünden kurtulmuş olanlar kimler ise işte felâh bulan onlardır. Bunlardan yani muhâcirûn ile ensardan sonra gelenler de, ‘Ey bizim rabbimiz! Bize ve imanda bize sadık olanlara mağfiret buyur. İman etmiş olanlara karşı kalbimizde de hiçbir kin bırakma! Ey bizim rabbimiz! Sen raûf ve rahîmsin’ derler” (el-Haşr, 59/8-10), intehâ, vallahu a'lem.

Bu üç âyet-i kerîmede muhâcirûn ile ensara pek sarîh ve pek büyük senâlar olduğu gibi onlardan sonra gelenlere de –sâbikûna hayır dualarına ve onlara karşı kalplerini gıll ü hasetten, buğz ü kinden mutahhar bulundurmak istediklerine mükâfaten– büyük lutuflar vaad buyurulmuştur. Bu sonradan gelenler ister bakıyye-i sahâbe, ister tâbiîn olsun yine sahâbenin kâffesi muaddel olmuş olurlar.

Allah yolunda âbâ ve ebnâyı katilden bile çekinmemek, emr-i dînde hayırhahlık, kuvvet-i îmân, kuvvet-i yakîn gibi mâlûm olan hal ve şanları kendilerini tâdile, nezâhetlerine mûtekit olmaya ve kendilerinden sonra gelmişlerin ve o meyanda kendilerini tâdile kalkışanların kâffesinden efdal olduklarına alâ vechi'l-kat' hükmetmeyi yine vâcip kılardı. Kâffe-i ulemânın ve sözü mu'teddün-bih olanların mezhebi işte budur" dedikten sonra Ebû-Zür'a er-Râzî'ye kadar senedini sevkederek müşârün ileyhin, "Bir kimsenin ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selmeden birine kem nazarla baktığını görürsen anla ki o kimse zındıktır. Zira resul haktır. Kur'an haktır. Resulün getirdiği de haktır. Bunların hepsini bize tebliğ eden sahâbedir. Bu herifler ise Kitap ve Sünnet'i iptal için şühûdumuzu tecrîha kalkışıyorlar. Halbuki zenâdika oldukları için cerh olunmak asıl kendilerine yaraşır" dediğini rivayet eder.

İbn Hacer el-Askalânî *el-İsâbe*'sinin mukaddimesinde Hatîb'in bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Sahâbenin tafdüli hakkında vârit olmuş ehâdis-i şerife pek çoktur. Bunların içinde maksudumuza en açık delâlet edeni Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhin Tirmizî ile *Sahîh-i İbn Hibbân*'da rivayet olunan şu hadîs-i merfûudur:

الله الله في أصحابي لا تتخذوهم غرضا. فمن أحبهم فبحبي أحبهم. ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم. ومن آذاهم فقد آذاني. ومن آذاني فقد آذى الله. ومن آذى الله فيوشك أن يأخذه. *"Sakin sakın ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları hedef-i ta'rîz etmeyiniz. Onları her kim severse bana muhabbeti dolayısıyla sever. Her kim de buğz ederse bana buğzu dolayısıyla eder. Her kim onlara ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. Her kim bana ezâ ederse Allah'a ezâ etmiş olur. Her kim de Allah'a ezâ ederse çok sürmez Allah onun belâsını verir."*¹¹ İntehâ. Ebû Muhammed b. Hazm da, *لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلٌ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتِلُوا*, *وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى* ¹² âyet-i kerîmesi ile *إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ* ¹³ âyet-i kerîmesinden bilistidlâl bütün sahâbe-i kirâm hazerâtının ehl-i cennet olduklarına kat' etmiştir.

Vâkıa fukahâ-i Mâlikiyye'den *صِقْلِيَّة* / Sıkkiliyeli (Sicilya) Ebû Abdullah el-Mâzirî (453-536) *el-Burhân* şerhinde, "Sahâbe udûldür demekle Resûlullah sallal-

11 {T3862 Tirmizî, Menâkıb, 58.}

12 Meâl-i âlisi: "İçinizden feth-i Mekke'den evvel malını infak ve kitâle iştirak etmiş olanlar diğerlerine müsavi değillerdir. Onların derecesi daha sonra infak edenlerle mukâtele edenlerden daha büyüktür. Bununla beraber Allah azze ve celle onlara da berikilere de hüsnâyı yani cenneti vaad buyurmuştur. Allah her yaptığınızdan habîrdir" (el-Hadîd, 57/10), intehâ, vallahu a'lem.

13 Meâl-i âlisi: "Hüsnâya, cennete nâilîyetleri hakkında va'd-i ilâhîmiz sebkemiş olanlar cehennemden uzak tutulacaklardır" (el-Enbiyâ, 21/101), intehâ, vallahu a'lem.

lahu aleyhi ve sellemi yalnız bir gün gören yahut ara sıra ziyaret eden ya da bir iş için mülâki olup hemen nezd-i âlîlerinden savuşup giden her ferdi kastetmiyoruz. Sahâbeden muradımız zât-ı şeriflerine mülâzemeti olup وَعَزُّوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا¹⁴ âyet-i kerîmesi medlûl-i münîfince zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine kuvvetü'z-zahr olmuş, nusret etmiş ve bihakkın mütâbaatta bulunmuş zevât-ı âliyedir” demişse de bu kavli şâz itibar edilmiştir. Zira dediği derecede mülâzemet şart olsa Vâil b. Hucr gibi, Mâlik b. Huveyris gibi, Osman b. Ebü'l-Âs gibi vüfûd arasında huzûr-ı pürnûr-ı kutsîlerine varıp pek az ikametten sonra avdet etmiş olmakla beraber sohbet ve rivayetle meşhur birçok sahâbenin adaletine hükmedilemeyeceği gibi A'râb-ı kabâilden nezd-i âlî-i nebevîde ne kadar ikamet ettikleri gayri mâlûm ve şu kadar ki bir iki rivayetiyle sohbeti mâlûm olanların da adaleti mevzubahis olmak lâzım gelir ki umumunun tâdili hakkındaki cumhur kavli mu'teberine muhaliftir.

Sohbet-i nebeviye devlet-i refiasına muadil tutulacak hiçbir fazilet mutasavver olmadığı için o huzûr-ı mübârekte –ne kadar az olursa olsun– bulunmuş bir kimseyi mâadasına tafdîl etmek Hulefâ-yi Râşidîn zamanında bütün sahâbe meyanında mukarrer kavâiden biri idi. Hâfız Askalânî bu kaidenin mebnâsı olmak üzere âtîdeki hadislerle istişhâd eder: Ebû Saîd el-Hudrî'nin *Sahîhayn*'da olan *Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki herhangi biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan (ashabımdan) birinin bir müd hatta yarım müd sadakasına yetiştirmez*¹⁵ hadisi; mütevâtır olan *Nâsın en hayırlıları benim karnimdeki müslümanlardır. Onlardan sonra da müteakiben gelenlerdir*¹⁶ hadisi, Behz b. Hakîm'in pederi tarikiyle ceddinden merfûan rivayet ettiği *أنتم توفون* *Sizler yetmiş ümmetin içinden yetmişinci olarak gelenisiniz ki hepsinin hayırlısı ve indallahi azze ve celle ekremi sizsiniz*¹⁷ hadisi;¹⁸ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde Câbir'den merfûan mervî, *إن الله اختار أصحابي على الثقلين سوى النبيين والمرسلين* *Allah Teâlâ benim ashabımı enbiya ve mürselîn müstesna olmak üzere ins ve cinnin kâffesine tercih buyurmuştur*¹⁹ hadisi. Süfyân es-Sevrî de *قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ*

14 el-A'râf, 7/157.

15 {D4658 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10. *Sahîhayn*'da mevcut rivayetlerde “والذي نفسي بيده” ifadesi yer almamaktadır. Bkz: B3673 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

16 {B2652 Buhârî, Şehâdât, 9.}

17 {HM20278 İbn Hanbel, V, 4; MK17114 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 418.}

18 Bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh da rivayet etmiştir.

19 {Hadis kaynaklarında, bu lafızla tespit edilemeyen rivayet *el-İsâbe*'de yer almaktadır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 165.}

عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى²⁰ âyet-i kerîmesinin tefsirinde Allah'ın ıstıfâ buyurduğu bu ibâdın, ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olduklarını söylemiştir. Hâsılı bu mânadaki ahbâr ve âsâr pek çoktur.

Müksirûn-ı Sahâbe

Sahâbe radiyallahu anhümün müksirûnu yani çok hadis rivayet edenleri içinde binden ziyade hadisi olanlar âtfideki yedi zattır:

1. **Ebû Hüreyre** (ö. 59?) radiyallahu anh ki 5374 hadis rivayet etmiştir. Bunların 335'i *Sahîhayn*'da, 93'ü yalnız *Buhârî*'de, 189'u yalnız *Müslim*'de, kalan 4757'si de diğer musannefât-ı hadîsiyyede mezkûrdur. Ebû Hüreyre'den ahzededen râviler 800'den ziyadedir. İmam Şâfiî onun hakkında, "Kendi zamanında hadis rivayet edenlerin ahfazıdır" demiştir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde mervî Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhın hadisine göre bir gün kendisi, bir arkadaşı, bir de Ebû Hüreyre huzûr-ı pürnûr-ı nebevîde bulunmuşlar. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kendilerini taltifen, "*Dua ediniz*" buyurmuşlar. Zeyd ile arkadaşı birer duada bulunmuşlar, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de dualarına "*âmin*" buyurmuşlar. Sonra Ebû Hüreyre, "Yâ rab! Arkadaşlarım ne diledilerse senden onu, bir de unutulmaz bir ilim dilerim" diye dua etmiş. Ona da âmin buyurulmuş. Bunun üzerine Zeyd ile arkadaşı, Yâ Resûlellah! Bunu biz de isteriz" demişlerse de سبِقَكُمَا العلام الدوسي "*Hayır, şu Devsli delikanlı sizden evvel davranıp ona nâîl oldu*" cevabını almışlar²¹ (kitabımızdaki 98 ve 99. hadislere de müracaat).
2. **Abdullah b. Ömer** (ö. 74) radiyallahu anhümâ ki 2630 hadis rivayet etmiştir. Bunların 170'i *Sahîhayn*'da, 81'i yalnız *Buhârî*'de 31'i yalnız *Müslim*'de, 2348'i başka yerlerdedir.
3. **Enes b. Mâlik** (ö. 90?) radiyallahu anh ki merviyâtı 2286 hadistir. Bunların 168'i *Sahîhayn*'da, 83'ü yalnız *Buhârî*'de, 71'i yalnız *Müslim*'de, kalan 1964'ü başka kitaplardadır.
4. **Ümmü'l-Müminîn Âişe es-Siddîka** (ö. 57) radiyallahu anhâ ki 2210 hadis rivayet etmiştir. Bunların 174'ü *Sahîhayn*'da, 54'ü yalnız *Buhârî*'de, 68'i yalnız *Müslim*'de, diğer 1914'ü diğer kitaplardadır.

20 en-Neml, 27/39.

21 {Hadis kaynaklarında bu lafızla tespit edilemeyen rivayet *en-Nübelâ*'da yer almaktadır. Zehebî, *en-Nübelâ*, II, 616.}

5. **Abdullah b. Abbas** (ö. 68) radiyallahu anhümâ ki 1660 hadis rivayet etmiştir. Bunların 75'i *Sahîhayn*'da, 28'i yalnız *Buhârî*'de, 49'u yalnız *Müslim*'de, 1508'i de başka yerlerdedir.
6. **Câbir b. Abdullah el-Ensârî** (ö. 80?) radiyallahu anhümâ ki 1540 hadisi vardır. Bunların 58'i *Sahîhayn*'da, 26'sı yalnız *Buhârî*'de, 126'sı yalnız *Müslim*'de, 1330'u bu iki kitabın mâadasındadır.
7. **Ebû Saîd el-Hudrî** (ö. 74) radiyallahu anh ki 1170 hadisi vardır. Bunların 43'ü *Buhârî* ile *Müslim*'de, 26'sı yalnız *Buhârî*'de, 52'si yalnız *Müslim*'de, 1049'u başka kitaplardadır.

Fukahâ-i Sahâbe

Sahâbenin fukahası çoktur. Hulefâ-yi Erbaa hazerâtı hepsine şüphesiz tekaddüm ederler ise de fetvaları alelittlak en çok mervî olan sahâbe Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Âişe radiyallahu anhüm olup bunların içinde de İbn Abbas'ın fetâvâsı hepsinden ziyade naklolunmuştur. Ebû Muhammed Ali b. Hazm der ki: Bu yedi sahâbîden her birinin fetâvâsı cemedilse birer büyük cilt hâsıl olmak mümkündür. Onlardan sonra yirmi sahâbî daha gelir ki bunların da fetâvâsı birer küçük cüz tutar. Bunlar Ebû Bekir, Osman, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâz b. Cebel, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. Âs, Selmân-ı Fârisî, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Husayn, Ebû Bekre, Ubâde b. Sâmit, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhümdür. Daha sonra Übey b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ, Ebû Talha, Mikdâd ve sâire gibi 120 sahâbî gelir ki bunlar fetvada mukıl ve her birinden ancak bir veya iki mesele rivayet olunmuş zevattır. Bunların mecmû-i fetâvâsından araştıra araştıra nihayet bir küçük cüz peyda olabilir. İntehâ.

Abâdile

Bir mesele-i fikhiyye, abâdilenin kavli olmak üzere zikrolunursa Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs'ın o meselede müttetik oldukları kast olunur. Abâdile "Abdullahlar" demektir. Abdullah isimli sahâbe-i kirâmın adedi İbnü's-Salâh'ın dediğine göre 220'ye, İbn Fethûn'un zabt ve tahkikine göre ise 300'e bâliğ iken yalnız bu dört zata inhisarı ıstilahîdir. İlm-i fikhî

umumun teslim gerdesi olduğu halde Abdullah b. Mes'ûd mânâ-i ıstılahîce abâdile cümlesinden değildir. Çünkü bu ıstılah onun vefatından sonra hâdis olmuştur.

Sahâbe içinde bunca fukaha varken münhasıran hiçbirinin akvâline bağlanılmaz ve mesâil-i fikhiyye kâh şundan kâh bundan öğrenilirdi. İbnü'l-Medînî'nin dediğine göre Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî gibi; daha sonraki eimme-i mezâhib gibi ashabınca dediği dedik ve akvâlinde metbû olan yalnız Abdullah b. Mes'ûd ile Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas vardı. Radıyallahu anhüm. Bunlardan her birinin kendine mahsus ashâbı vardı ki kavilleriyle âmil olup onlarla fetva verirlerdi.

Sahâbenin Adedi

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vefatında berhayat kalan sahâbenin adedi denildiğine göre 100.000'den ziyade idi. Daha evvel vefat edenler de başka. Esnâ-i fütûhta diyâr-ı baîdeye dağılmış olduklarından çoğunun hüviyeti ahlâfa mâlûm olmamıştır. En ziyade esâmî cemedden *el-İsâbe*'de, yalnız 11.783 isim vardır ki bunların bazıları hakkında da "sahâbî mi değil mi" diye ihtilâf edildiğini haber veriyor.

Tabakât-ı Ashab

Sahâbe-i kirâmı İbn Sa'd beş tabakaya, Hâkim ise on iki tabakaya taksim etmişlerdir. Hâkim'in tasnifi şöyledir: **1.** Hulefâ-yi Erbaa hazerâtı gibi Mekke'de imana gelenler, **2.** Dârünnedve ashâbı²², **3.** Habeşistan'a hicret etmiş olanlar, **4.** Akabe-i Ülâ ashâbı, **5.** Akabe-i Sâniye ashâbı ki çoğu ensardandır, **6.** Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize Kubâ'da, Medine'ye teşriflerinden evvel mülâki olan ilk muhâcirler, **7.** Ehl-i Bedir, **8.** Bedir ile Hudeybiye Vak'ası arasında hicret edenler, **9.** Ehl-i Bey'atürriydân, **10.** Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs gibi Hudeybiye ile feth-i Mekke arasında hicret edenler, **11.** Fetihden sonra müslüman olanlar, **12.** Yevm-i fetihde ve haccü'l-Vedâ'da vesairede aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi görmüş olan çocuklar.

22 İrâkî *Elfiyye*'sinde Hâkim'den böyle naklediyor. Ashâb-ı Dârünnedve'den murad, Ömer radıyallahu an-hın yevm-i İslâm'ına kadar imanlarını gizlemiş olan sâbikünun -Hazret-i Fârûk'un iman etmesi üzerine Beyt-i Şerîf'in yanındaki müşrikîn mecmâina gitmek suretiyle- kendilerini açığa vuranlardır ki o güne kadar Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın hânesinde gizlice toplanırlardı.

En Son Kalan Sahâbî

Sahâbenin en sonraya kalanı Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî radiyallahu anhtır. Vefatı için 100'den 110'a kadar muhtelif tarihler beyan ediliyor. Medine'de en sonra vefat eden sahâbî Sâib b. Yezîd, bir kavle göre Câbir b. Abdullah, diğer kavle göre de Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümdür. Halbuki 99'da Medine'de vefat eden Mahmûd b. Rebî' her üçünden de sonra vefat etmiştir. Mekke'de en sonraya kalan sahâbî –Mekke'de defnolunduğu hakkındaki rivayet sabit ise– Ebü't-Tufeyl'dir. Çünkü alelîtlak en sona kalan odur. Değilse Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73?). Enes b. Mâlik Basra'da (ö. 90, 91, 92, 93 senelerinden birinde); Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86 veya 88) yahut Amr b. Hureys (ö. 85 veya 98) Kûfe'de; Abdullah b. Büsr el-Mâzinî (ö. 88) Şam'da en sona kalanlardır. Dımaşk'ta Vâsile b. Eska' el-Leysî (ö. 85 veya 86), Cezîre'de Urs b. Umeyre el-Kindî, Filistin'de Kays b. Sa'd b. Ubâde (ö. 85), Basra'da –diğer rivayete göre– Abdullah b. Hâris b. Cez' (ö. 85 ilâ 89), Yemâme'de Hirmâs b. Ziyâd el-Bâhilî, Berkâ'da Rûveyfî' b. Sâbit el-Ensârî (ö. 53), Bâdiye'de Seleme b. Ekva' (ö. 64) en sonraya kalan ashâb-ı kirâm'dır. Seleme'nin Medine'de vefat etmiş olduğu da mervîdir. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

Tâbiîn

Tâbi' veya Tâbiî, -ekseriyetin kavlince- sahâbe radiyallahu anhümden birine veya birkaçına mülâki olmuş zata denir. Hatîb el-Bağdâdî'nin tarifine göre ise lâ-akal bir sahâbî ile sohbeti olana itlak olunur ki bu sohbet, ıstilahî bir mânaca olan sohbet-i hâssadır. Bir sahâbînin sahâbîliği sabit olmak için aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile mücerret mülâkatı hatta rivayeti kâfi addedilmişken ikinci tarife nazaran tâbi'in tâbi' addedilmesi için sahâbî ile mücerret mülâkatının kâfi görülmemesi makâm-ı celîl-i nübüvvetin şerefü âli'l-âline ve Allah'ın resulü huzurunda bir kere bulunmanın, hatta uzaktan şahs-ı mübâreklerini müşahede etmenin kalbi tenvir etmek hususundaki tesirin -velev sahâbî olsun- diğer hiçbir kimse ile müddet-i medîde vâki olacak sohbetlerle hâsıl olmayacağına binaendir. Maahâzâ muhaddisînin örf ve ameli evvelki kavle mübtenî olduğu için Enes radiyallahu anhu görmüşlerdir diye- A'meş'i (61-148), Yahyâ b. Ebû Kesîr'i (ö. 129), Cerîr b. Hâzîm'i (85-170); Amr b. Hureys radiyallahu anhu görmüştür diye Mûsâ b. Ebû Âişe'yi; Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhu görmüştür diye Mansûr b. Mu'temir'i (ö. 132) tâbiînden saymışlardır. Halbuki bunların görmüş oldukları ashâb-ı kirâmdan muttasıl rivayetleri olduğu sabit olamıyor. Bunlar tâbiînden değil etbâ-ı tâbiîndendir. İbn Hibbân fazla olarak rü'yetin sahâbîden görüp işittğini hıfzedebilecek sinde vâki olmuş olmasını şart ediyor. Nitekim Halef b. Halîfe'yi (91-181) Amr b. Hureys radiyallahu anhu çocukluğunda görebilmişse de kendisinden bir şey hıfzedecek sinde görememiş olduğundan etbâ-ı tâbiînden saymıştır. İbn Hibbân'ın bu kaydı tıpkı sübût-ı sohbet için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi sinn-i temyizde görmek kaydı gibidir. Hâsılı cumhur, mutlak olan tariflerini yürütmek için طوبى لمن رآني وآمن بي و"Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni طوبى لمن رأى من رأى من رآني

*görene!*¹ hadîs-i şerifine temessük ediyorlar. Bu hadîs-i şerifte sahâbîlik, tâbîlik rütbe-i refiasını kimlerin ihraz ettiğine işaret olup iman ile beraber mücerret rüyet ile de iktifa buyurulmuştur.

Tâbiînin Tabakâtı

Sahâbenin tabakatını tertip etmekte ihtilâf olduğu gibi tâbiînin tabakatını zikretmekte de ihtilâf edilmiştir. Müşârün ileyhim hazerâtını Müslim üç, İbn Sa'd dört Hâkim de -derecât ve sunûfu çoğaltmaktaki âdeti üzere- on beş tabakaya ayırmışlardır.

Bu tabakâtın kâffesini ta'dât etmekte mevzuumuz itibariyle o kadar fayda olmadığı gibi zaten Hâkim de lâyıkıyla tafsil etmemiştir. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki Hâkim'in dediğine göre ilk tabaka aşere-i mübeşşereyi rıdvânullahi aleyhim ecmaîn idrak edenlerdir: Kays b. Ebû Hâzim el-Becelî (ö. 97), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100), Kays b Ubâd el-Kaysî (ö. 97), Ebû Sâsân Husayn b. Münzir er-Rekâşî (ö. 97), Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Kûfî (ö. 82), Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107) gibi. Bunlar muhadramûndan olup² içlerinden Kays b. Ebû Hâzim'in aşere-i mübeşşerenin kâffesinden -ve Ebû Dâvûd'un kavline göre Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhtan mâadasından- rivâyâtı vardır. Bunlardan sonra muhadramûn namını alan tâbiînin bakiyesi, daha sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in eyyâm-ı hayâtında doğmuş olan evlâd-ı sahâbe gelir: Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl b. Huneyf (ö. 100), Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk (ö. 38), Abdullah b. Ebû Talha, Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80) gibi.

Maahâzâ bunlar hep bir tabaka ricâli de sayılabiliş ikinci tabaka Alkame b. Kays en-Nehaî ile (ö. 63) biraderzadesi Esved b. Yezîd (ö. 75), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94),

- 1 {Hadis kaynaklarında, bu lafızla tespit edilemeyen rivayet, Taberânî ve Beyhaki tarafından rivayet edildiği belirtilerek *Kenzü'l-ummâl*'de nakledilmiştir. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 530, hadis no: 32472.}
- 2 Bu tabaka ricâli meyanında Ebû Sâsân lakabıyla mâruf olan Ebû'l-Yakzân Husayn b. Münzir'in ismini -Irâkî ile Süyûtî taraflarından misal olarak irat edildiği için onlara tebean- burada zikrettim. Müşârün ileyh, Siffin'de Emîrül-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin râyetini hâmil idi. *Kâmûs* şârihi Zebidî *Tâcü'l-arûs*'ta İbnü'l-Berrî'den naklen yevm-i Siffin'de Husayn on dokuz yaşında olduğu halde hazret-i imâm tarafından râyet, yedine teslim edilmiştir diyor. Siffin Muharebesi, 37 senesinde olduğuna göre târih-i vilâdeti 18 senesinde ve Emîrül-mü'minîn Ömer radiyallahu anhin yevm-i şehâdetinde kendisi altı yaşında olmak lâzım gelir. Demek ki Cenâb-ı Siddîk radiyallahu anhin zamanını idrak edememiş olduğu gibi Ömer radiyallahu anhi mümeyyiz olarak idrak etmiş olması bile söz götürür. Hele hep muhadram olan diğer beş zatın tabakasına idhalinde çok nazar vardır. Herhalde burada bir sehiv olsa gerektir.

Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî (ö. 94), Hârice b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî (ö. 100) tabakası; daha sonra Şa'bî ile (ö. 103) Kādî Şüreyh b. Hâris (ö. 80) ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin (ö. 98) akranı; on beşinci ve son tâbiîn tabakasında Basralılar'dan Enes b. Mâlik radiyallahu anha, Kûfeliler'den Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anha, Medineliler'den Sâib b. Yezîd radiyallahu anha; Hicazlılar'dan Abdullah b. Hâris b. Cez' radiyallahu anha, Şamlılar'dan da Ebû Ümâme el-Bâhilî radiyallahu anha mülâki olanlar gelir ve bunlardan sonraki ricâl tebe-i tâbiîndir.

Muhadramûn

Biraz evvel muhadramûn unvanını haiz bazı tâbiînden bahsedildi. **Muhadram**, ehl-i hadîs ıstılahınca hem Câhiliye zamanını hem de zamân-ı Saâdet-Nişân-ı Nübüvveti idrak edip de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizi görmek şerefine nâil olmaksızın ni'met-i İslâm ve imana mazhar olmuş olanlara verilen bir isimdir. Muhadramın mânası çoktur. Bunlardan yalnız maksadımıza müteallik olanları zikredelim: **لَحْمٌ مُخَضَّرَمٌ** derler ki erkek mi mariyye mi farkedilemeyen et demektir. **كَبَابٌ مُخَضَّرَمٌ** derler ki ekşi mi tatlı mı kestirilemeyen taâm demektir. Bu tabirlerin her ikisine göre muhadram, sinni itibariyle sahâbe ile tâbiîn tabakalarından hangisine idhal edileceği hakkında vehleten tereddüt edilen kimse demek olmuş olur. Rivayeti sabit ise sahâbe, değilse tâbiîn zümresine ilhak edilir. **حَضْرَمَةٌ**'nin bir de kat' mânası vardır. **أُذُنُ الْبَعِيرِ حَضْرَمَةٌ** denir ki devenin kulağını kesti demektir. Bu mânaca muhadram sahâbe zümresinden ayırt edilmiş demek olur. Hâkim'in, bazı meşâyhinden nakline göre Zamân-ı saâdet'te kabâil-i Arab içinden iman edenler ehl-i İslâm ile müşrikîn arasında şayet bir muharebe vuku bulursa kendilerini şirk üzere kalanlardan temyiz için develerinin kulaklarını kesip bunu nişane ittihaz ederlermiş. Buna nazaran muhadramûn kendilerine rü'yet müyesser olmamakla beraber Asr-ı saâdet'te iman etmiş olanlar demek olur. Lâkin bu tevcihe göre "ر"nın -fethiyle değil- kesriyle muhadram demek lâzım gelir. Nitekim bu da lugattır. Lâkin muhaddisler "ر"yı meftuh okurlar.

Lugaviyyûn ıstılahınca -sahâbî olsun olmasın- yarı ömrünü Câhiliye'de, diğer yarısını müslüman olarak geçirmiş kimseye muhadram denir: Muallaka sahibi Lebîd el-Âmirî, diğer muallaka sahibi Kâ'b b. Züheyr, Hassân b. Sâbit el-Ensârî, Nâbîga el-Ca'dî ile Ebû Züeyb el-Hüzelî, Mütemmim b. Nüveyre hep şuarâ-yı muhadramûndandır. Muhaddisîn ise eyyâm-ı nübüvvette rü'yet imkânı var iken kendisine bu devlet nasip olamamış kimseye bu ismi itlak ederler. Binaenaleyh

ehl-i lugatça meselâ Lebîd ile Hassân ve Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhüm muhadram sayıldıkları halde muhaddisîn istilâhınca bunlar sahâbîdirler.

Sahîh sahibi Müslim, muhadramûnun mâruf olanlarından yirmi isim saymıştır ki şunlardır: Ebû Amr ve Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî, Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Yüseyr b. Amr b. Câbir, Amr b. Meymûn el-Evdî, Esved b. Yezîd en-Nehâî, Esved b. Hilâl el-Muhâribî, Ma'rûr b. Süveyd, Abdühayr b. Yezîd el-Hayvânî, Şübeyl b. Avf el-Ahmesî, Rib'î b. Hırâş'ın biraderi Mes'ûd b. Hırâş, Mâlik b. Umeyr, Ebû Osman en-Nehdî, İbn Recâ el-Utâridî, Guneym b. Kays, Ebû Râfi' Nüfey' es-Sâiğ, Ebü'l-Halâl el-Atekî, Hâlid b. Umeyr el-Adevî, Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî, Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî.

Yine meşhurlarından olmak üzere İrâkî ile Süyûtî'de isimlerini gördüğüm şunlardır: Ebû Müslim Abdullah b. Sevb el-Havlânî, Ahnef b. Kays et-Temîmî, Abdullah b. Ukeym, Amr b. Abdullah b. Asam, Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Ömer radiyallahu anhın mevlâsı Eslem, Üveys b. Âmir el-Karenî, Evsat b. Âmir el-Becelî, Cübeyr b. Hureys, Câbir el-Yemânî, Kâdî Şüreyh b. Hâris, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Abdurrahman b. Useyle es-Sunâbihî, Abdurrahman b. Ganm, Abdurrahman b. Yerbû', Ubeyde b. Amr es-Selmânî, Alkame b. Kays, Kays b. Ebû Hâzim, Kâ'b el-Ahbâr, Mürre b. Şerâhîl, Mesrûk b. Ecda', Mesrûk'un pederi Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî, Ebû Sâlih el-Enmârî, Ebû Utbe el-Havlânî, Ebbâ' b. Kays el-Esedî, Ebû Rühm Ahzâb b. Ümeyye es-Semâî, Ertât b. Süheyre el-Müzenî, Abdullah b. Avn'ın cediti Ertâbân el-Müzenî, Ertât b. Avf, Ertât b. Kâ'b el-Fezârî... ilâ âhirih.

Şurası câlib-i dikkattir ki bu zevatın hemen hepsi de muammerûndan olup ekseri asr-ı evvelin sonuna kadar yaşamışlardır. İçlerinden Rib'î b. Hırâş (ö. 104) ve Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107) gibileri ikinci asra da yetişmişlerdir. Burada ismi zikrolunanlardan Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Kâdî Şüreyh, Mağrûr b. Süveyd ile ismi zikredilmeyen Zir b. Hubeyş ve Ebû Amr ve Şeybânî hep lâ-akal 120'şer sene yaşamışlardır. Süveyd b. Gafele (ö. 81) Fil senesinde doğmuştur ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaşıt ve 134 yaşında vefat etmiş demektir. Rivayet eğer sahih ise Ertât b. Süheyre de Fil senesinden takriben kırk sene evvel dünyaya gelmiş ve Abdülmelik'in eyyâm-ı hilâfetinde vefat etmiştir. Abdülmelik'in müddet-i hilâfeti (ö. 65-86) yirmi bir sene olduğuna ve bu iddia sahih farz olduğuna göre Abdülmelik'in ilk sene-i hilâfetinde vefat etmiş ise takriben 158, son senesinde vefat etmiş ise 179 sene yaşamış demektir. Lâkin o devirlerde nüfus kaydı tutulmadığından böylelerine 120'lik der geçerlermiş.

Fukahâ-i Seb'a

Ekâbir-i tâbiîn içinde fikhî ile temeyyüz etmiş zevat çok ise de Medineliler'den en ziyade müşârün bi'l-benân olmuş ve akrana tefevvuk etmiş olanlar yedi zattır ki bunlara **fukahâ-i seb'a** namı verilmiştir. Fukahâ-i seb'a şunlardır: Saîd b. Müseyyeb (ö. 105), Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk (ö. 107), Urve b. Zübeyr (ö. 94), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 104), Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ûd (ö. 98), Ebû Eyyûb Süleyman b. Yesâr el-Hilâl (ö. 104).

Ulemâ-yı Hicaz'ın ekseri fukahâ-i seb'ayı böyle ta'dât ede gelmişlerdir. Abdullah b. Mübârek ise Ebû Seleme yerine Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in (ö. 106) ismini söylemiş. Ebû Zinâd da Ebû Seleme ile Sâlim'in yerine Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris el-Mahzûmî'yi (ö. 94) ikame edermiş. Yahyâ b. Saîd el-Kattân -Ali b. Medî'nin nakline göre-: "Medine fukahası on ikidir: Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, Kâsım b. Muhammed, Abdullah b. Ömer'in oğulları -ki Sâlim, Hamza, Zeyd, Ubeydullah (ö. 106) ile Bilâl'dirler-, Ebân b. Osman b. Affân (ö. 105), Kabîsa b. Züeyb (ö. 86), Zeyd b. Sâbit'in oğulları Hârice ile İsmâil" dermiş.

Tâbiînin Efdalleri

Tâbiînin efdali olmak üzere isimleri söylenen zevat şunlardır: Saîd b. Müseyyeb veya Ebû Osman en-Nehdî veya Kays b. Ebû Hâzim veya Esved b. Yezîd'in amcası ve İbrâhim b. Yezîd'in dayısı olan Alkame b. Kays en-Nehâî veya Mesrûk b. Ecdâ'. Bu zevatın her birini tâbiîne tafdîl ettiği Ahmed b. Hanbel'den mervîdir. Ebû Abdullah b. Hafîf-i Şîrâzî'nin beyanından ise şu müstefâd oluyor ki efdal-i tâbiîn, ehl-i Medîne'ye göre Saîd b. Müseyyeb, ehl-i Kûfe'ye göre Üveys b. Âmir-i Karenî, ehl-i Basra'ya göre Hasan-ı Basrî'dir. Bu taksimi İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî beğenmiş, Irâkî ise, "Savap olan Kûfeliler'in dediğidir. Zira *Sahîh-i Müslim*'de Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın rivayet ettiği 'إن خير التابعين رجل يقال له أويس' yani "*Tâbiînin en hayırlısı Üveys denilen bir kimsedir*" hadîs-i şerîf-i nizâî kat' eder" demiştir.

Tâbiyyâtın seyyideleri de alelîtlak Muhammed b. Sîrîn'in hemşiresi Hafsa bint Sîrîn ile Amre bint Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâre ve bu ikisinden sonra küçük Ümmü'd-Derdâ'dır ki bu Ümmü'd-Derdâ'nın ismi Hüceyme yahut Cüheyme'dir.

Sonradan akvâl ve fetâvâsına taklit edilen eimme-i metbûîn içinde Ebû Hanîfe radiyallahu anhtan başka tâbiîn zümre-i celîlesine dahil olan yoktur. Müşârün ileyh hazretleri çocukluğunda Enes radiyallahu anhı Kûfe'de birkaç defa görmüştür. Ondan rivayeti olduğu da söyleniyorsa da cây-ı nazar görülüyor. Diğer eimme-i müctehidînin hepsi tebau't-tâbiînden veya Dâvûd ez-Zâhirî gibi daha sonraki tabakalardandır.

Ehâdîs-i Şerifenin Keyfiyet ile Zamân-ı Cem‘ ve Tedvini

İlmi talep etmek her müslümana farz olduğu gibi bildiğini neşretmek, tâlibinden esirgememek de vâcibât-ı kat’iyyedendir. Vâkıa -hadîs-i şerîf-i nebevîde vârit olduğu üzere¹- kelime-i hikmet, müminin dâllesi yani yitik malı olup onu her nerede bulursa derhal ahz ve kabul etmesi lâzım gelirse de asıl farziyeti teallüm ve tâlimi şer’an sabit olan ilm-i dîn yani Kitap ve Sünnet ilmidir. Onun da mehazı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sahâbe-i kirâm ve tâbiîn rıdvânullahi aleyhim ecmaîndir. Bir sâhib-i dînin, dinini öğrenmeye fitratan harîs olması pek tabii olmakla beraber *“Hazır olanlarınız gaip olanlarınıza tebliğ etsinler. Zira olur ki hazır olanınız sözünü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur”*² ve *“Benim sözümü işitip belledikten sonra işittiği gibi başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsın”*³ tarzındaki teşvîkât-ı nebeviyyeden haberdar olan efrâd-ı ümmetin her biri ilmi ve gücü yettiği mertebede emr-i celîl-i nebevîye imtisal etmesi daha tabii olacağından sahâbe ve tâbiîn hazerâtı ilm-i dîni lâyük olduğu veçhile neşr ve ta‘mime koyuldular. Ebû Zer el-Gıfârî’nin, kendisini bildiğini söylemekten menedenlere, “Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden duyduğum bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğ vakit

1 {Rûyânî, *el-Müsned*, I, 75.}

2 {B67 Buhârî, İlim, 9.}

3 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, hadis no: 3416.}

bulacağımı bilsem o sözü elbette size yetiştiririm” demesi⁴ bu ümmette hırs-ı tebliğin ne derecelere vardığına numunedir. İşte bu ümmet Kur’ân-ı Kerîm’i öyle muhafaza naks ve ziyadeden ve tahriften öyle sıyânet etti ki –bugün olduğu gibi her asırda da– filân âyet veya filân kelime acaba başka türlü mü idi diye hatıra getirmek cinnet sayılır bir hale geldi. Bin üç yüz bu kadar seneden beri yazılmış hangi bir mushaf-ı şerif açılrsa diğerlerinin aynı olduğu görülür. Şayet mushafın birinde sehv-i nâsîh eseri yanlış bir hareke veya kelime yahut atlanmış bir yer bulunursa diyâr-ı İslâmiyye’nin her tarafında lehül-hamd kesir olan hamele-i Kur’ân’ın sağlam mahfûzâtı derhal imdada yetişir. Hâsılı Kitâbullah’ı her asırda akıllara hayret verecek kuvvetli bir tevâtürle ve bu ümmet-i merhûmenin –hiçbir kavme nasip olmayan– himmetiyle muhill-i şek ve şüphe olmaktan kurtulmuş ve *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “*Zikri yani Kur’an’ı tenzil eden biziz. Hiç şüphesiz onu hıfz da edeceğiz*”⁵ va’d-i ilâhîsinin mısradaki tahakkuk etmiştir.

Sünnet ise zamân-ı celîl-i risâlette Kur’ân-ı Kerîm derecesinde ashâb-ı kirâmın mütevâtiren mâlûmu olamadığı ve akvâl ve ef’âl ve tekârîr-i nebeviyyenin birçoğu ahbâr-ı âhâd ile ahlâfa naklolunduğu için bilâhare bu ahbâr-ı âhâda ne dereceye kadar inanacağız meselesi hâdis olmuş ve daha asr-ı tâbiînde nakd-i ricâle pek ziyade ehemmiyet verilerek esânîdi intikâd etmek râvilerin ne derece şâyân-ı itimad olduklarını öğrenmek, ehâdisin sahihlerini sakîmlerinden ayırt etmek mesâili ilm-i hadîsin en mühim şubesi olmuş ve bu intikâd tefsire, siyere, ahbâra yani tarihe de tatbik edildiği gibi zaman geçtikçe beyne’l-ulemâ bu ülfet kökleşerek en nihayet şiire, hatta lugata taalluk eden rivâyâta bile teşmil edilmiştir ki bundan da bîz-zarûre ilm-i usûl-i hadîs veya ilm-i isnad namıyla intikat tarihi şerâitini câmi’ ve o ilme cidden örnek ittihaz edilmeye lâayık yeni bir ilim meydana gelmiştir. Ancak isnaddan ve nakd-i ricâlden evvel hadisin keyfiyyet-i cem’ ve tedvininden bahsetmek iktiza eder.

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden menkul âsâr-ı celîle ashap ile kibâr-ı tâbiîn yani ashaba en çok mülâki olmuş tâbiînin tabaka-i ûlâ ricâli zamanında câmi’, musannef, mu’cem, müsned ilâ âhirih gibi namlar verilen⁶ kitaplar içinde

4 Buhârî’nin *Kitâbü’l-İlm*’inden. Bu haber *Sahîh-i Buhârî*’nin aslında varsa da kelâm-ı resûl olmadığı için *Tecrîd*’de dercedilmemiştir. {Buhârî, İlim, 10, (bab başlığı).}

5 el-Hicr, 15/9.

6 Ehl-i hadîs ıstılahınca akaide müteallik olan ehâdîse **ilm-i tevhid ve sıfat**: Ahkâm hadislerine **sünen**; ilm-i sülûk ve zühde ait olanlara **rikâk**, ekl ü şürb, libâs, kıyam, kuûd ve sefer ilâ âhirih âdâbına taalluku olan hadislere **ilmü’l-âdâb**; tefsir hadislerine **tefsir**; tarih ve siyer hadislerine kâh **ilmü bed’i’l-halk**, kâh **şîre**, asr-ı celîl-i nebevîden sonra vukua gelmiş ve gelecek fitnelere dair olanlara **ilmü’l-fiten**, menâkib

tedvin edilmemiş ve tertibe sokulmamıştı. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi *Sahîh-i Müslim*'de Ebû-Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan mervî غير شياً غير القرآن. ومن كتب شيئاً غير القرآن فليمحه. وحدثوا عني ولا حرج. ومن كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار. “Benim ağzımdan Kur’an’dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kur’an’dan başka bir şey yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivayet ediniz. Bunda hiç beis yoktur. Bir de bile bile her kim bana isnad ederek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın”⁷ hadîs-i şerifine temessük, ikincisi de râvilerin kendi hıfzlarına i’timâd-ı tâmları ile beraber yazının beyne’l-müslimîn henüz kâfi derecede adem-i şüyûu. Bundan dolayı ahd-i celîl-i nebevînin inkızâsından sonra sahâbenin ilk yaptığı şey zamân-ı saâdette müteferrikan kaydettikleri âyât ve suver-i Kur’âniyye’yi bir yere cemetmek oldu. Kitâb-ı Mübîn’in hepsini hâvi olan mecelle-i celîleye de **mushaf** namını verdiler ve yalnız bununla iktifa edip bütün sünneti bir yere cemetmeye çalışmadılar. Ehâdis-i şerifeyi yalnız şifahen ve rivayet tarikiyle neşr ve ta’mime himmet ederlerdi. Bu rivayetlerin elfâzından hatırlarda aynen kalanlar lafızlarıyla edâ, kalmayanlar diğer elfâz ile beyan olunurdu.

Lâkin sahâbeden sonra tâbiîn ile tebeu’t-tâbiîn devirlerinde merviyâtın miktarı bittabi çoğalmış ve müteferrik sahâbeden azim miktara bâliğ olan ehâdisi – hele araya ruvât-ı tâbiîn de girdikten sonra– sudûrda cem’ ve zaptetmek müşkül olmaya başlamış olduğundan hadisi yazıp yazmamak meselesi baş gösterdi. Meselâ Vekî b. Cerrâh (ö. 196), Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 122-262), Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî (ö. 231) gibi tabakât-ı müteahhire ricâli bu hadîs-i şerifle ihticâc ve yalnız şifahî rivayet ve zabtı kabul ederek arzı –yani tâlip, hadis yazılmış bir sayfadan okuyup şeyhi yani üstadı dinlemek suretiyle vâki olan telakkiyi– ahz ve tahammülü nakl ilminin sıhhati için kâfi göremiyorlardı. Onlarca حديثي فلان “Filân bana söyledi” diyebilmek için behemehal tâlip, şeyhinin sesini kendi kulağıyla

ve müsâlebe yani eşhâs, kabâil, büldân vesairenin meth ve zemmine dair olan ahbâra **ilmü’l-menâkıb** denir. Buhârî gibi bu babların sekizini de cemedden kitaplara da câmi’ namı verilir. Tirmizî’nin kitabına hem câmi’ hem de **sünen** denilmiştir.

Sahâbe isimleri bu tertîb-i mahsûsa sokulup her birinden rivayet edilmiş hadisler cemedilmiş bulunursa kitaba **müsned**; müellifin şüyûhu hurûf-i hecâ sırasına konulup her biri tarikinden müellife gelen rivâyâtı cemedden kitaba da **mu’cem** namı verilir. Müsnedin diğer meânisi **hadîs-i müsned** bahsinde gelecektir.

Kütüb-i hadîsiyyenin birçok envâi daha varsa da en mühim neveleri bunlardır. Musannef tabiri bunların her birine itlak olunabilir. Bir lafz-ı âm ise de sünen ve sünene müteallik haberleri ebvâb-ı fikhiyye üzere ihtiva eden kitaplara da bu isim verilmiştir ki **câmi’** mânasına olmuş olur. Hammâd b. Seleme’nin (ö. 167), Vekî b. Cerrâh’ın (ö. 196), Abdürrezzâk’ın (ö. 211), Saîd b. Mansûr’un (ö. 227), Ebû Rebî’ el-Ateki’nin (ö. 234), İbn Ebû Şeybe’nin (ö. 235), Bakî b. Mahled’in (ö. 276) musannefleri bu kabilden ve *Kütüb-i Sitte*’ye benzer tertiptedir. Bu saydığımız müelliflerin sonuncudan mâadasi hep –diğer birçok emsali gibi– Buhârî’den evvel cem’ ve tasnif ile meşgul olmuş kimselerdir.

7 {M7510 Müslim, Zühd, 72.}

işitmek şart idi. Başka suretle “Ben filândan işittim” veya “Filân bana şöyle böyle rivayet etti” demesi nasıl sahih olabilir? diyorlardı.

Ebû Avâne (ö. 176) der ki: “Hasan-ı Basrî vefat ettikten sonra onun sözlerini yani rivayet ettiği hadisleri öğrenmek istedim. Ashabından araştırıp yazdım. Ebân b. Ebû Ayyâş’a (ö. 140?) götürdüm. Hepsini Hasan-ı Basrî’den rivayeti olarak bana okudu. İşte ben de Hasan-ı Basrî’den hiçbir şey rivayet etmeyi bundan dolayı helâl saymam” (Tirmizî, *Kitâbü’l-İlel*).

Süyûtî’nin *et-Tedrib*’deki beyanına göre İbn Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm gibi birçok sahâbe hadisin yazılmasına taraftar değildiler. İbn Ömer ile İbn Abbas radiyallahu anhümün bu babdaki re’yleri hakkında iki rivayet gösteriyor. Bu iki sahâbînin isimleri hem tecviz edenler hem de etmeyenler sırasında zikrediliyor. Halbuki gerek bu ikisinin gerek Ebû Hüreyre ile Zeyd b. Sâbit’in tecvîz-i rivâyetleri biraz sonra gelecektir.

Diğer taraftan sahâbeden Ömer, Ali, oğlu Hasan b. Ali, Abdullah b. Amr, Enes, Câbir radiyallahu anhüm ile tâbiînden Saîd b. Cübeyr (46-95), Ömer b. Abdülazîz (61-101), Ebû Melîh el-Hüzelî (ö. 98 yahut 108), Ebû Kılâbe (ö. 106?) Hasan-ı Basrî (21?-110), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114), Zührî (50-124), Hişâm b. Urve (ö. 145), Süfyân es-Sevrî (77-161), Mâlik b. Enes (93-179) hadisin yazılmasını tecviz ediyorlardı. Hatta Kâdî İyâz ekser-i sahâbe ve tâbiînin bu re’de olduklarını hikâye eder. Bu eimme yazmaya müsait olan diğer rivâyâta bakarak –Tirmizî’nin *Kitâbü’l-İlel*’inde söylediği üzere– şeyh olan zatın, yanında okunan âsârı hıfzetmiş veya o yazının nüsha-i asliyesini elinde tutmuş olmak şartıyla merviyâtını dinleyip icâzet vermesini kitapsız olarak ibtidâen rivayet etmesinden farksız buluyorlardı. Ebû’l-Melîh, “Bu adamlar ilmi yazıp tedvin ettiğimizden dolayı bizi ayıplıyorlar ama Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kitâb-ı Kerîm’inde ⁸عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى” buyurmuştur” dermiş.

İbnü Cüreyc (ö. 150) Atâ b. Ebû Rebâh’ın huzurunda onun rivayet ettiği hadisleri okuduktan sonra, “Şimdi ben nasıl diyeyim?” diye soruyor. O da حَدَّثَنَا قَالَ “Bize Atâ söyledi, rivayet etti, de” cevabını veriyor (Tirmizî, *Kitâbü’l-İlel*). Yine İbn Cüreyc, elinde bir kitap olarak Hişâm b. Urve’nin yanına geliyor, “Bunlar senin rivayet

8 Tâhâ, 20/52.

ettiğin hadislerdir. Ne dersin? Senden rivayet edeyim mi?” diye soruyor ve “evet” cevabını alıyor (kezâ).

Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147?) elinde bir kitap olarak Zührî'nin yanına geliyor. “Bunda rivayet ettiğin hadislerin bazısı vardır. Bunları senden rivayet edeyim mi?” diye soruyor. O da ona “evet” diyor (kezâ).

Avf el-A'râbî'nin (ö. 146) nakline göre bir kimse Hasan-ı Basrî'nin yanına geliyor. “Senin hadislerinin bazıları bende yazılı duruyor. Bunları senden rivayet edeyim mi?” diyor. O da ona “evet” cevabını veriyor (kezâ).

Bu saydığımız tabakadan daha kadim olan sahâbe ve kibâr-ı tâbiîn devrinde de kıraat tarikiyle ahz-ı hadîs, binaenaleyh hadisın yazıyla kaydolunduğu hakkında rivayetler vardır. Ezcümle Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhın ilm-i ferâize dair bir kitap telif ettiği rivayet olunuyor.

Tirmizî'nin *Kitâbü'l-İlel*'de beyanına göre de İkrime (ö. 105) şöyle bir nakilde bulunuyor: Tâif ahalisinden birkaç kimse, içinde İbn Abbas radiyallahu anhümâya nisbet olunan ehâdîs yazılı bazı evrak ile müşârün ileyhın nezdine geldiler. İbn Abbas bir müddet okuduktan sonra şaşırmağa başladı ve “Ben artık yoruldu. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim kabul edişim tıpkı benim okumam gibidir” buyurdu.

Ebü-Şa'sâ' Beşîr b. Nehîk de der ki: Ebû Hüreyre hadislerinden bazılarını bir yere yazmıştım. Kendisine, “Bunları senden rivayet edeyim mi?” diye sordum, “evet” dedi. Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*'inde, “Geçmiş zamandaki ehl-i ilmin ekseri yazmazlardı, yazanları da semâdan sonra yazarlardı” diye yazıyor.

Yine *Kitâbü'l-İlel*'de Süfyân es-Sevrî'den naklolunduğuna göre Mansûr b. Mu'temir (ö. 132) İbrâhim en-Nehâ'ye, “Neden Sâlim b. Ebû'l-Ca'd'ın (ö. 98?) hadisleri seninkilerden etem yani daha derli toplu bulunuyor?” diye sormuş, o da, “O yazardı da onun için” diye cevap vermiş.

Tezkiretü'l-huffâz müellifi Hâfız Zehebî de (ö. 748) Hasan-ı Basrî'nin bir müşkile uğradığında Saîd b. Müseyyeb'e (ö. 93?) mektup yazarak sual ettiğini Katâde'den (ö. 117) kaydediyor (I, 47).

Hadis yazmayı tecviz eden eimmeye göre bâlâdaki Ebû Saîd hadisinin nâtık olduğu nehy-i nebevî hîn-i nüzûl-i Kur'ân'da nazm-ı kerîmle taraf-ı âlî-i risâletten beyan buyurulan bazı te'villeri, bugünkü tâbirimizce tefsirleri yekdiğere karıştı- rıp Kur'an'dan olmayan bir şeyi bilâhare Kur'an'dan zan ve tevehhüm etmeye meydan kalmasın mülâhazasına mebnî idi. Âyât-ı kerîme ve süver-i şerife tevâtüren ümmetin mâlûmu olduktan sonra bu babda yanılmaya artık ihtimal kalmadığından illet-i nehy ile beraber nehiy de mürtefi' olmuştur. Hem ne hâcet? Abdullah b. Amr b. Âs hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendi- mizden her ne işitirse yazmayı itiyat etmiştir. Ve bundan nehyolunmuyordu. Kendisinin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Hâkim*'de şöyle bir rivayeti vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden her ne işitirsem yazardım. Kureyş beni bundan menetmek istediler. Dediler ki: Sen her şeyi yazıyorsun. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise beşerdir. Rızâ halinde de gazap halinde de söz söyler. Bu tembih üzerine yazmaktan bir müddet vazgeçtim. Nihayet işi Resûlullah sal- lallahu aleyhi ve sellem arzettim. Mübarek parmağını ağzına götürerek, “*Yaz! Nefsım yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki buradan (yani ağzımdan) hak sözden başkası çıkmaz*” buyurdu.⁹

Ebû Hüreyre radiyallahu anhın *Sahîh-i Buhârî* ile *Sünen-i Tirmizî*'de mezkûr bir sözü vardır. Diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hadisi hiçbir kim- sede bende olduğu kadar yoktur. Yalnız Abdullah b. Amr müstesna: O yazardı, ben yazamam.¹⁰

Tirmizî'nin yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan naklettiği diğeri bir rivayete göre ensardan biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdine şikâyete geldi. Dedi ki: “Yâ Resûlellah! Ben senden bir söz işitirim, hoşuma gider. Lâkin belleğimem.” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek eliyle yazı yazmak işareti vererek, “*Sağ elinden istiâne et!*” buyurdu.¹¹

Yine Ebû Hüreyre'nin *Sünen-i Tirmizî*'de olan rivâyet-i sahîhasına göre risâletmeâb efendimiz hazretleri bir gün bir hutbe irat buyurmuşlar. Bu hutbede bir kıssa (Mekke'de vâki olmuş bir katil maddesinden dolayı hükm-i şer'îyi tazammun eden bazı sözler) var idi. Yemenli Ebû Şâh isminde biri, “Yâ Resûlellah! Bu hutbeyi benim için yazınız” niyazında bulunmuş. Bunun üzerine, اكتبوا لأبي شاه “*Ebû Şâh*

9 {D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3.}

10 Bu hadis Ebû Hüreyre'nin kelâmı olduğu için *Tecrîd*'e dercedilmemiştir.

11 {T2666 Tirmizî, İlim, 12.}

için yazınız” buyurulmuş.¹² Bu hadis, *Sahîh-i Buhârî*’de de vardır. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin son hastalıklarında bir şey yazdırmak arzusuna düşüp bilâhare sarfinazar buyurdıkları da *Buhârî*’de mezkûrdur (bu kitabın 94. hadisi) Râfi‘ b. Hadîc radiyallahu anhın da, “Yâ Resûlellah! Biz senden birçok şey işitiyoruz. Bunları yazalım mı diye sordum. *اكتبوا ذلك ولا حرج* “*Yani bunları yazınız, beis yoktur buyurdular*”¹³ dediğini Râmhürmüzî, isnadıyla rivayet ettiği gibi mevkuf olarak Enes radiyallahu anhtan, *قيدوا العلم بالكتاب* “*İlmi yazı ile takyid ediniz*” hadisini Hâkim, Ali radiyallahu anhtan da merfû olarak, *إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بسنده* “*Bir hadisi yazduğunuzda senediyle beraber yazınız*”¹⁴ hadisini Deylemî naklediyorlar.

Câbir b. Abdullah el-Ensârî radiyallahu anhümânın menâsik-i hacca dair merviyâtını câmi‘ olan sayfası tâbiîn devrinde bile meşhur idi (Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 37) ki hepsini de Müslim, *Sahîh*’inde tahrîc etmiştir. Bu sahâbî-i celîl rivayeti çok olan ulemâ-yı ashabdandır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden duyduklarını Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ gibi yazar olduğunu bu nakilden istidlâl etmek kolaydır.

Vehb b. Münebbih’in (ö. 110?) biraderi Hemmâm b. Münebbih’in de (ö. 132) bir nüshası vardı ki Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği ehâdîsi ihtiva ediyordu. Bunların da ekserisi kütüb-i sıhâha geçmiştir. (Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 89). Bahr b. Merrâr der ki: Hâlid b. Ma’dân el-Kilâî (ö. 103?) kadar ilme mülâzemet eden kimse görmedim. Bütün ilmi de -kabı düğmelerle, kulplarla bağlı- bir **mushaf** derununda idi (kezâ, I, 81).

Ebû Kılâbe (ö. 104) maraz-ı mevtinde bütün kitaplarının Eyyûb es-Sahtiyânî’ye (66-131) verilmesini vasiyet etmiş. Kitaplar bir devenin yarı yükü olarak müşârün ileyhe teslim edilmiş (kezâ, I, 82).

Muhammed b. Şihâb ez-Zührî de elinde elvâh, ulemânın ders meclislerini dolaşır, her ne duyarsa yazarmış (kezâ, I, 99). Bu sûrette Zührî’nin kaydettiği merviyât, Ma’mer b. Râşid’in kavlince birkaç hayvan yükü tutmuş.

Bunlardan başka Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin nezdinde mahfuz olup Buhârî’nin rivayetine göre akl yani diyet ve fikâk-ı esîr yani esiri esaretten kur-

12 {B2434 Buhârî, Lukata, 7; T2667 Tirmizî, İlim, 12.}

13 {Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, s. 369.}

14 {Deylemî’nin eserinde tespit edilemeyen bu hadisi Süyûtî, Deylemî’ye nisbet ederek nakletmiştir. Süyûtî, *Tedrib*, I, 494.}

tarmak ve müslim, kâfire bedel katlolunmamak gibi ahkâmı mutazammın olan sayfa ile Amr b. Hazm radiyallahu anhin ferâiz ve sünen ile diyât ahkâmını muhtevi olan kitabı ve Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin Enes b. Mâlik radiyallahu anhi Bahreyn'e gönderirken yedine verdiği sadaka ve zekât nisaplarına dair mektubu hep ibâha-i kitâbete delâlet eden âsârdandır. Kezâlik *Sahîh-i Müslim*'de menkul olduğuna göre İbn Abbas radiyallahu anhümânın ahdinde (kazâ-i Ali) yani Ali radiyallahu anhin verdikleri hükümler hakkında bir kitap telif edilmiş olduğu İbn Ebû Müleyke'den (ö. 117) menkul olduğu gibi meşhur Muhammed b. İshak en-Nedîm'in *Kitâbü'l-Fihrist*'inde Hadîse şehrinde gördüğü pek zengin bir kütüphaneden de bahis vardır ki bu kütüphanede Haseneyn radiyallahu anhümâ hazretlerinin yazıları olduğu gibi Ali kerremallahu vecheh ile küttâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın hututuyla yazılmış emânât ve uhûd-ı nebeviyye varmış.

Hulâsa -nehiy hadisi hakkında Buhârî ile Müslim şârihlerinin yekdiğerini teyit eden beyanlarından da münfahim olduğu üzere- bu hususta bidâyet-i emirde baş gösteren ihtilâf nihâyetü'l-emr cevâz-ı kitâbete icmâ-ı müslimîn hâsıl olmasıyla mübeddel vifâk olmuştur. Yerine ve râvinin haline göre nehiy hadisiyle de izin hadisiyle de amel olunur.

Nehiy hadisi, hıfzına güvenilir ve yazı yazarken sû-i hattı veya dikkatsizliği yüzünden iltibasa, tahrife, tashîfe meydan verir kimselere; ibâha hadisleri de hâfızası gevşek ve yazısı okunaklı ve dürüst olanlara göredir. Bir de nehy-i nebevîyi Kur'an ile birlikte hadisi sahîfe-i vâhideye yazmamak mânasına hamledenler vardır. Nitekim eskiden mesâhif-i şerifeye nazm-ı kerîmden başka bir harf yazmazlar, sûre isimlerini; hizb ve cüz işaretlerini; vakf, vasıl alâmetlerini bile koymaktan son derece tevakkî ederlerlerdi ki bu ihtiyatlar hep Kur'an olmayan bir söz Kur'an zannolunmasın içindi. Maahâzâ şunu da unutmayalım ki yazıyı tecviz edenler de hıfza itinanın lüzumuna kâildirler. Bundan dolayı sahâbe ve tâbiînden birçoğları kendileri nasıl şifâhen telakki etmişlerse kendilerinden de öylece şifâhen ahz olunmasını isterlerdi. Yazanlar da yazılarını muhtıra gibi kullanarak asıl itimatları hıfzlarına idi.

Lâkin zaman geçiyor, asr-ı risâlet de gittikçe uzaklaşıyordu. Kur'an ile hadisin yekdiğere iltibası korkusu zâil olmuş olmakla beraber dâire-i fütûhât-ı İslâmiyye tevessu', bilâd ve emsâr taaddüt ediyordu. Sahâbe aktâr-ı muhtelifeye dağılıyor, muhârebâtta ihrâz-ı şehâdet vesair sebeplerle adetleri gündün güne azalıyor. Sudûr-ı sahâbede mahfuz olan nukûlü ziyâ'dan kurtarmak arzusu bundan dolayı

gittikçe kesb-i kuvvet etmekle beraber ilm-i hadîsin mevaddı, ezberlenecek ehâdîs-i şerifenin miktarı da çoğalıp zabtı bittabi daha ziyade müşkilât arz ediyordu. Çünkü sahâbenin her birinde olan ahbâr ve âsârı ayrı ayrı hıfz ve sünnetin mümkün ise tamamını cemetmek için tâbiîn hazerâtı diyar diyar gezip sahâbenin müteferrikan mâlûmu olan süneni toplamayı vazîfe-i dîniyye bildiler. Bir taraftan fiten ve muhârebât-ı dâhiliyye; diğer taraftan Şîa ile Nevâsıb, Havâric ile Revâfız ve Kaderiyye gibi fırkaların zuhurunu müteakip birçok cüretkârân da kendi siyaset veya akîdelerini teyit eder rivâyât çıkarmaktan hâlî kalmıyorlardı. Bu esbâbın her biri sünnet-i nebeviyyeyi mâadası olan dedikodulardan, mahfuz olan rivâyâtı nisyanandan kurtarmak ihtiyacını şiddetle hissettirmeye başladı. Gerek sahâbe ve tâbiîn, gerek onların etbâi olan ulemâ-yı ümmetçe en büyük şeref ve meziyet –kitâb-ı münzelin hıfzından sonra– sünnet-i seniyyenin hıfz ve neşri sayıldığından herkesin kıymeti ve enzâr-ı nâstaki vak’ u şân-ı mesmû’ ve mahfuzu olan ehâdîs-i nebeviyyenin miktarıyla ölçülürdü.

Bundan dolayı sünneti zabt ve kayda itina ve rağbet o kadar çoğaldı, bu noktaya erbâb-ı ilmin himmet-i ulyâsı o suretle temerküz etti ki o tarihlerdeki seyahat müşkilâtını iktihâm ederek bazan tek bir hadisi sika olan bir zattan ahzeylemek yahut mâlûm olan bir hadisi takviye-i rivâyat mülâhazasıyla diğer bir âlimin ağzından dinlemek için bilâd-ı İslâmiyye’nin şarkından garbına, garbından şarkına kadar sefer külfetini ihtiyar etmek işten bile sayılmıyordu. Mekhûl (ö. 113), “Taleb-i ilm için memleket memleket dolaştım” derdi (Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1, 95). Saîd el-Müseyyeb’in, “Tek bir hadisi aramak için günlerce mesafe katederdim” dediğini İmam Mâlik naklediyor (kezâ, 1, 48). *Sahîh-i Buhârî*’de rivayet edildiği üzere Câbir b. Abdullah el-Ensârî radiyallahu anhümâ tek bir hadis için Abdullah b. Üneys radiyallahu anhın nezdine, bir aylık uzak olan Şam’a kadar şedd-i rahl etmiştir. Bu hadis yevm-i kıyâmette kısas yani ehl-i îmândan hiçbir kimsenin, üzerinde mazlûm hakkı varken cennete giremeyeceği hakkındaki hadistir ki Buhârî’nin Cehmiyye’yi red hakkındaki eserindedir. Kezâlik Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh –Hâkim’in tahrîcine göre– bir müminin ayıbını saklayan kimseye Hak Teâlâ’nın yevm-i kıyâmette vereceği mükâfata dair bir hadisi dinlemek için Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anhın yanına, tâ Mısır’a kadar gitmiştir. O hadîs-i şerifi fem-i güherbâr-ı risâletten yalnız ikisi işitmişlerdi. Ebû Eyyûb, Ukbe’yi vâlî-i Mısır Seleme b. Mahled vasıtasıyla acele aratmış. Buluşup muâneka ettikten sonra hemen soracağını sormuş, hadisi dinledikten sonra, “Bunu ben de biliyordum, fakat biraz yanlışım vardı. İşittiğimin hilâfına olarak rivayet etmeyi istemedim” demiş ve hemen devesine binip avdet etmiştir.

Şa'bî'ye (ö. 103), "Bu kadar ilmi nasıl edindin?" diye sormuşlar. "Bıkkınlığı bırakmak, diyar diyar dolaşmak, güvercin gibi sabretmek, karga gibi erken davranmak sayesinde!" cevabını vermiş (*Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 71).

Hadisi tedvin etmek ihtiyacını ilk duyanlardan biri Halîfe-i Emevî Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhtır. Buhârî'deki rivayete nazaran müşârün ileyh Medîne-i Münevvere'deki vali ve kadısı Ebû Bekir b. Hazm'a (ö. 120) şöyle yazmış, "Bak, araştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hadisine dair her ne varsa yaz (veya yazdır). Zira ben ilmin indirâsından ve ulemânın inkıraz bulmasından korkuyorum. Bir de hadîs-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden başkasını kabul etme! Hem de ulemâ ilmi ifşa etsinler (yani açık yerde okutsunlar). Ders vermek için (bir mahall-i mahsûsta) otursunlar tâ ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun (böyle yapılsın). Çünkü ilim, gizli tutulmadıkça mahvolmaz." Ebû Nuaym'ın *Târîh-i İsfahân*'ında mervî olduğu üzere halîfe-i müşârün ileyh ehâdîs-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi cemetmek için bütün ehl-i âfâka da yazmış imiş (*Kastallânî, Buhârî Şerhi*, 1, 6).

Ebû Bekir b. Hazm'ın bu emre tebaan bizzat tedvîn-i hadîs ettiğine dair hiçbir kayda muttali değilim. Ancak ondan ahz-ı ilm eden İmam Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124) karn-ı evvel nihayetine doğru ilk tedvîn-i hadîs eden zat olduğunu muhaddisîn söylüyor. İbn Şihâb ez-Zührî'nin bunu Ebû Bekir b. Hazm'ın tavsiyesi üzerine yapmış olduğu pek kuvvetle muhtemeldir. Zührî'den sonraki tabaka-i sâlise ricâli içinde tedvin ve tasnife koyulanlar pek çoktur. Sahâbe ile kibâr-ı tâbiîn zamanlarında ehâdîs-i nebeviyye alekser yalnız şifahen rivayet olunup sudûrda hıfzedilirdi. Ulemâ bilâd ve emsâra yayıldıktan ve bid'atlar çoğaldıktan sonra yalnız hıfza itimadın mahzurlarını def için sıra tedvine geldi. Fakat bu ilk musanniflerin müdevvenâtında ehâdîs-i nebeviyye sahâbe akvâli ile, tâbiîn musanniflerin müdevvenâtında ehâdîs-i nebeviyye sahâbe akvâli ile tâbiîn fetvalarıyla memzûc idi.

Hadisi ilk cem' ve tedvin edenler şunlardır: Mekke'de Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150), Medîne'de Muhammed b. İshak el-Muttalibî (ö. 151) veya İmam Mâlik b. Enes el-Asbahî (ö. 179, Basra'da Rebî' b. Sabîh¹⁵ (ö. 160) yahut Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156) yahut Hammâd b. Seleme (ö. 167), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (77-161), Şam'da Abdurrahman el-Evzâî (ö. 157), Vâsıt'ta Hüseyim b. Beşîr es-Selemî (104-183), Yemen'de Ma'mer b. Râşid (ö. 153), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (118-188),

15 Hadis cem'ine ilk koyulan bu zat olduğu Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî'nin mukaddimesinden delâleten münfehîm oluyorsa da meşhur olan berveç-i bâlâ Zührî'nin cümlesine tekaddümüdür.

Horasan'da Abdullah b. Mübârek (ö. 181). Bunlardan başka Hişâm b. Hibbân'ın (ö. 147), Yahyâ b. Zekeriyâ İbn Ebû Zâide'nin (ö. 183), Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 196), Abdurrahman b. Mehdî'nin de (ö. 198) isimleri zikrolunuyor. İsimlerine şimdi muttali olamadığım birçok muasır zevatın daha bu emr-i mebrûrda hâiz-i sebkat olduklarında şüphe yoktur.

Bu saydığımız zevattan her birinin tedvin ve tasnifteki mesleği başkadır. Bu musan-nefatın en meşhuru İmam Mâlik'in *Muvatta'* ismindeki kitabıdır ki bütün ehl-i hadîsin icmâıyla asrında Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb idi ve câmii ulemâ-yı ehl-i Hicâz'ın rivâyât-ı kaviyyesine iktisar ederek derûnuna akvâl-i sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fetvalarından birçok şey dercetmiştir.

Müsned Sahipleri

200 tarihlerinden sonra **müsned** yazmak yani sahâbeyi hurûf-ı hecâ veya başka bir tertip üzere zikrederek her birinden müellife bâliğ olan rivâyâtı turuk-ı muhtelifle ile bir arada toplamak mesleği şüyû bulmuştur ki bu meyanda Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204), Esed b. Mûsâ el-Ümevî'nin (ö. 212), Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî'nin (ö. 213), Müsedded b. Müserhed el-Basrî'nin (ö. 228), Humeydî'nin (ö. 219), Nuaym b. Hammâd el-Huzâî'nin (ö. 228), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî'nin (160-234), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235), İmam İshak b. Râhûye'nin (ö. 238)¹⁶, Ebû Bekir'in biraderi Osman b. Ebû Şeybe'nin (ö. 239), İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin (ö. 241), Ahmed b. Menî'nin (160-244), Hasan b. Süfyân'ın (213-303), Ebû Bekir el-Bezzâr'ın (ö. 292) müsnedleri zikre şayandır.

Sahîhayn

Hadis hakkındaki telifat işte böylece Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'ye (194-256) kadar müteselsilen devam edegelmiştir. Müşârün ileyh ise kendisine bâliğ olan kâffe-i rivâyât içinden sahih yani birinci mertebede şâyân-ı itimad olanların bir kısmını diğerlerinden ayırıp müstakil bir kitap yapmayı düşündü ki kendisinden evvel cemedilen kitaplarda ehâdîs-i sıhahın yanı başında ehâdîs-i hisân

16 Böyle "veyh" ile nihayetlenen a'lâm, nuhât mezhebince -ki hakikatte de böyle telaffuz olunmuştur- "vâv"ın fethi ve "yâ"nın sükûnuyladır. Bu takdirde Râheveyh'in demek lâzım gelirdi. Lâkin muhaddisîn "veyh" lafzındaki nekâretten hoşlanmadıkları için "hâ"nın zammı ve "vâv"ın sükûnuyla okurlar ki buna göre Râhûye'nin demek lâzım gelir. Kitap, hadis kitabı olduğundan muhaddisîn mesleği ihtiyar olundu.

da, ehâdîs-i zaîfe de vardı ve bir hadisin kabul ve red noktainazarından derecesi yalnız eimme-i hadîsin mâlûmu olup âmme-i nâs –ehline sormadıkça– merâtib-i hadîsten haberdar olamazlardı. Müteakiben Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî de (204-261) üstadının isrine iktifâen meşhûr-ı âlem olan *Sahîh*'ini telif etti. Bu iki kitâb-ı celîle *Sahîhayn* namı verilir.

Onlardan sonra diğerk huffâzdan da kendilerince yalnız sahih olan hadisleri iltizam edenler zuhur etmişse de hiçbirisi bu iki kitapta gösterilen dikkat ve basîreti göstermeye muvaffak olamamışlardır. Bundan dolayı bu iki kitaba Kitâbullah'tan sonra **esahh-ı kütüb** denilmiştir. Vâkıa daha evveleri esahhiyet, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında idi. Lâkin *Muvatta*'daki ehâdîs-i resûlün hiçbirisi bu iki kitabın haricinde kalmadığı için mütekaddimînin de, müteahhirînin de esahhiyet bahsinde ihtilâfları yok demektir.

Sünen Sahipleri

Sünen sahipleri olan dört zat da Buhârî ile Müslim'in muasırlarıdır. Bunların birincisi Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275) olup kitabı *Sünenü Ebî Dâvûd* namıyla beyne'l-ulemâ meşhur ve ahkâm-ı fıkhiyye için en muteber mercilerden biridir.

İkincisi Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'dir ki (209-279) kitabına *Sünen-i Tirmizî* dedikleri gibi *Câmi-i Tirmizî* de derler.

Üçüncüsü Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'dir ki (216-304) *el-Müctebâ* namını verdiği *Sünen-i suğrâ*'sı ile müştehirdir. Onun bir de *Sünen-i kübrâ*'sı varsa da tenkih itibariyle *el-Müctebâ*'sına muadil değildir.

Dördüncüsü de Ebû Abdullah İbn Mâce'dir ki (209-273) kitabına *Sünen-i İbn Mâce* denir ve muhteviyât-ı sahîhaca diğerk üçüne muadil değildir.

Sihâh-ı Sitt

İşte *Sünen* ismindeki bu dört kitap, *Sahîhayn*'a ilâve olununca *Kütüb-i Sitte* ve *Sihâh-ı Sitte* namlarıyla beyne'l-muhaddisîn iştihar edip esahh-ı kütüb itibar edilen altı kitap elde edilmiş olur. Tarihlerinden de mâlûm olacağı üzere muasır gibi olan

bu zatların bütün himmeti hadis mecmualarını tenkîh ve tehzîb ederek eserlerine esah olan rivâyâtı dercetmek ve muhaddis olmayanı vesveseden kurtarmak olmuştur.

Nakd-i Ricâl

Ehâdis-i nebeviyye bir taraftan böylece **sahîfe, mushaf, dîvân** ve daha sonra **müsned, câmi', sünen** vesaire namlarıyla kayıt ve tedvin edile dursun, bir taraftan da rivâyâtın sahihini sakîminden ayırt edebilmek için ta devr-i tâbiîn ve hatta ashaptan beri¹⁷ nakd-i rivâyât ve ricâle de başlanmışsa da *Kütüb-i Sitte*'nin cem' ve telif edildiği asırda nakd-i ricâl ve ilel-i hadîs üzerine de birçok kitap telif edilmiştir.

Nakd-i ricâlde hadis râvilerinin her biri cerh veya ta'dîl edilir. Yani hıfz ve adaleti itibariyle hangilerinin nakline ne dereceye kadar itimat edilebileceği, isnadların merâtib-i kuvvet ve zaafı bildirilir. Ta'lîl yani ilel-i hadîsin beyanı ise cerh ve ta'dîlden de mühimdir. Bazı hadisler, senedlerine dahil olan ricâlin kâffesi de sikâttan oldukları için birçok muhaddisince şâyân-ı kabul görüldükleri halde herkesin göremeyeceği bir illet-i kâdiha ile mâlûl bulunmuş olabilir ki cem'-i hadîsten daha büyük bir dikkat ve basîrete muhtaç olan bu mühim işe ancak sayrafi-i hadîs mertebesini bulmuş ecille-i nukkâd ve eâzım-ı huffâz el sürebilmişlerdir.

17 İbn Abbas, Ubâde b. Sâmî ve Enes b. Mâlik gibi zevatın bazı tâbiîn hakkında intikâdâmîz sözler söyledikleri rivayet olunmaktadır.

Rivâyet-i Hadîste Tesebbüt İklâl ve İksâr Meselesi

Ashâb-ı kirâm hazerâtının ehâdîs-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı belleyip belletmeye bir itinâ-i mahsûsları vardı. Hele فليبلغ الشاهد الغائب “Benim dediklerimi hazır olanlar gaip olanlara ulaştırın”² emr-i nebevîsi bu şevk ve hırsı büsbütün arttırmıştır. Yukarıda Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhnın neşr ve rivâyet-i ilme olan hırsı Buhârî’den naklolunduğu gibi (s. 59) sahâbe ve tâbiînin -hatta tek bir hadisi ahz veya tashih için- aylarca yol gittikleri de (s. 67) zikredilmişti. Ömer radiyallahu anh da, “Ensardan bir komşum ile Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda oturuyordum. Bu yurt, Medine’nin Avâlî denilen semtindedir. Bir şey öğrenmek ümidiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nezdine nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy vesaireye dair ne duyarsam haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı” diyor (78. hadis).

Maahâzâ bu hırs-ı teallüm ile beraber iklâli yani az rivayet etmeyi iltizam ederler, iksâr edenleri hiç beğenmezlerdi.³ Çünkü rivayeti çok edince yanılmak ihtimali çoğalır. Hadiste yanılmanın da büyük muhatarası vardır. Buhârî’deki rivayete göre Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ peder-i mükerrerine, “Filânın, filânın

- 1 Tesebbüt, rivayet sabit oluncaya kadar teennî ile davranıp kalbe itminân gelmedikçe nakline tasaddî etmemek demektir.
- 2 {B1739 Buhârî, Hac, 132.}
- 3 Burada iklâl ve iksâr lugat mânasıyla istimal edilmiştir. İleride görüleceği üzere iklâlin bir de ma'nâ-yı istilâhîsi vardır ki bir râvinin yalnız bir hadis rivayet etmiş bulunmasıdır ki böyle olana mukıl denir. O hadisi de kendisinden yalnız bir tek râvi ahzetmişse mukıl mechûlü'l-ayn sayılır. Cehaletten kurtulmak için kendisinden lâ-akal iki kimse o hadisi rivayet etmesi şarttır.

yaptığı gibi senin de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bir şey rivayet ettiğini işittiğim yok. Acaba neden?” diye sormuş o da cevaben, “Bilmiş ol ki ben maiyyet-i risâletpenâhîlerinden hiç ayrılmadım. Hep beraber bulundum. Lâkin من كذب علي من النار⁴ buyurduğunu kendisinden işittim de ondan ötürü ihtiyâr-ı sükût ediyorum” demiş. Hatta müşârün ileyh bu hadis hakkında, “Görüyorum ki öteki-beriki bu hadise bir de متعمدا sözünü karıştırıyorlar. Halbuki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem metعمدا buyurdularını vallahi işitmedim” derdi. Kendisine isnad olunan rivâyât ancak yirmiyi bulur. Bundan dolayı Ebû Bekir es-Siddîk, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Übeyde b. Cerrâh, Abbas b. Abdülmuttalib gibi birçok ecille-i ashâbın rivayetleri pek azdır. Hele aşere-i mübeşşereden biri olup mesmûâtı şüphesiz çok olan Saîd b. Zeyd radiyallahu anhin hemen hemen rivayeti yok gibidir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*'de müşârün ileyhten mervî hadisler –mükerrerâtı hafzedildikten sonra– on ikiyi geçmez. Haddizatında müksirûndan yani rivayetleri çok miktara bâliğ olan Enes b. Mâlik radiyallahu anh da, “Size çok şey rivayet etmekten beni meneyleyen من تعمد علي كذبا⁵ hadisidir” diyor.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen haberleri kabulde Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh hazretleri çok ihtiyat buyururdu. Bir kere nâsı toplayıp bir hutbe irat etti. Hutbesinde, “Siz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birtakım hadisler rivayet ediyorsunuz. Rivayetlerinizde ihtilâf ettiğiniz de oluyor. Sizden sonra gelecek olanlar daha ziyade ihtilâfa düşecekler. O halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bir şey rivayet etmeyiniz. Şayet size muhtelefün-fîh bir şey soran olursa aramızda Kitâbullah var deyiniz. Kitâbullah'ın helâlini helâl, haramını haram biliniz” buyurdu. Lâkin murâd-ı âlîleri bâb-ı rivâyeti büsbütün seddetmek olmayıp nakledilen haberleri alelacele kabul etmemek ve bu babda tesebbüt ve taharrîyi iltizam ettirmek idi. Zira kendilerinin de –birçoğuna nisbetle az olmakla beraber– rivâyâtı olduğu gibi rivayet edilmiş haberleri kabul ettikleri vâkidir. Bir kere bir hatun torununun hissesinden miras almak için kendisine müracaat ettiğinde, “Kitâbullah'ta sana bir şey verileceğine dair bir âyet görmüyorum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de buna dair bir şey buyurduklarından haberdar değilim” dedikten sonra meseleyi hâzırına sordular. Mugîre b. Şu'be radiyallahu anh ayağa kalkıp, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ceddeye südüs verirdi” dedi. “Senden başka bunu bilen kimse var mı?” diye sordular. Muhammed b. Mesleme radiyallahu anh ayağa kalkıp kendisinin de böyle bildiğine şehâdet etmesi üzerine o hatuna südüs hissesini verdiler. Bu kıssa göste-

4 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

5 {B108 Buhârî, İlim, 38.}

riyor ki Hazreti es-Siddîk'in o hutbeden murâd-ı âlîleri işitilen bir rivayeti tevsik etmeyi tavsiyeden ibaret olup yoksa maazallah Havâric'in dediği mânaca *حسبنا كتاب الله* "Kitâbullah bize yeter" demek değildir. Mâlûmdur ki Havâric yalnız Kitâbullah ile amel edip sünnet-i seniyyeyi tanımamak istiyorlardı.

Ömer radiyallahu anh da bir sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nisbet ederek belki yanlış bir rivayette bulunur, kezâ nâs hadis ile meşgul olmak için Kur'an'ı hıfzette tekâsül ederler korkusuyla az rivayeti tavsiye eder ve çok çok rivâyet-i hadîs edenlerle bir hüküm-i şer'î hakkındaki rivayeti alelacele kabul edip diğer bir şahidin rivayetiyle tevsik etmeyenlere ziyade kızarlardı. Bu itina olmasa rivâyâtın çoğaldığını vesile ittihaz ederek bir münafığın, bir fâcirin, ni'met-i soh-bete mazhar olmamış bir A'râbî'nin işi karıştırmaktan ve tarîk-i tedlîse sapıp gayri sahih bir sözü sahih diye terviç edebilmesinden korkulur. Bir defa Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh bâb-ı imâret-penâha gelerek şer'an tâlim edilen tarzda olmak üzere istîzan makamında kapının dışından üç kere selâm verdi. Cevap çıkmayınca döndü. Emîrül-mü'minîn hazretleri ardından adam koşturup çağırttı ve izninin gecikmesinden dolayı canı sıkıldığına zâhip olarak, "Neye döndün?" diye tekdir etti. Ebû Mûsâ, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Biriniz üç kere selâm verdikten sonra cevap almazsa dönsün,*⁶ buyurduğunu işittim" dedi. Hazret-i Ömer, "Ya bu dediğini bir beyyine ile ispat edersin yahut sana yapacağımı ben bilirim" tehdidinde bulundular. Ebû Mûsâ renkten renge girerek -içlerinde Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh de bulunan- bir cemâat-i sahâbenin yanına bu heyetiyle gitti. Bu halini gören sahâbe, "Yâhu, sana ne oldu!" diye istifsârda bulununca keyfiyeti nakledip, "İçinizde bunu işitmiş kimse yok mu!" diye sordu. Hepsi de, "işittik" dediler ve içlerinden birini kendisine terfik ederek halifenin yanına gönderdiler. Halife şehâdeti duyunca, "Ben seni yalan söylüyor diye müt-tehem tutmamıştım. Lâkin rastgelen kimseler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem isnad ederek söz uydururlar diye korktum" diyerek yakasını bırakmıştır. Müşârün ileyh Fâtıma bint Kays el-Fihriyye radiyallahu anhânın mebtûte hakkındaki rivayetine -beyyine ikame etmediği için- itibar buyurmamıştır. Müşârün ileyhâ üç kere mebtûte yani mutallaka olanın nafaka ve süknâyâ hakkı olmadığını rivayet etmişti. Hazret-i Ömer, "İhtimal ki işittiğini unutmuş bir kadının sözü ile rabbimizin kitabından ve Hazret-i Peygamber'in sünnetinden mâlûmumuz olan hükmü terkedemeyiz" diyerek rivayetini reddetti. Hazret-i Ömer'in buna benzer daha birkaç kıssası Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında mezkûrdur.

6 {MU1768 Mâlik, İstîzân, 1.}

Sahâbe nazarında rivâyet-i hadîsin ehemmiyetini şundan anlamalı ki Ebû Amr eş-Şeybânî, “İbn Mes’ûd radiyallahu anhın yanında bir sene oturdum. Hiç قال رسول الله عليه وسلم demezdi. Dediği vakitte de vücudunu bir titreme alırdı” diyor. Böyle iken müşârün ileyhın 848 hadisi vardır. Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan hadîs-i resûl aleyhi’s-selâmdan bir şey rivayet etmesi niyaz edildikte, “Artık yaşlandı. Bize unutkanlık ârız oldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem isnad ederek söz nakletmek de pek ağırdır” deyip tâlibi savardı. Sâib b. Yezîd, “Sa’d b. Mâlik radiyallahu anh ile –ki Ebû Saîd el-Hudrî’dir– birlikte Medine’den Mekke’ye gittim. Bir tek hadis rivayet ettiğini işitmedim” dediği gibi Şa’bî’nin, “İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile bir sene beraber oturdum. Hiçbir hadis naklettiğini işitmedim” dediği de mervîdir. Muhammed b. Sîrîn de Enes b. Mâlik radiyallahu anhın bir hadisi rivayet edip bitirdikten sonra قال رسول الله عليه وسلم “Ya da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurduğu gibi” diyerek şayet lafzı rivayet etmesinde bir sehiv ve hata vâki olmuşsa uhdesinden çıkmak istediğini nakleder.

İbn Ömer radiyallahu anhümâ bir gün tavaf esnasında Ebü’s-Şa’sâ Câbir b. Zeyd’e (ö. 93 yahut 103) rastgelmiş. Ona, “Sen Basra’nın fukahasıdansın. Elbette senden fetva isterler. Delilin Kur’ân-ı nâtık yahut sünnet-i mâziye yani kat’iyye olmadıkça sakın fetva vermeyesin. Böyle hareket etmezsen hem sen helâk olursun hem başkalarını ihlâk edersin” demiş (Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1, 62). Demek ki o devrin ricâli mümkün olduğu kadar sünnetin ulemâca mâlûm ve kati olanını ararlarmış.

Sünenü Ebî Dâvûd’un mukaddimesinde şu kayda rastgeliyoruz: İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (ö. 5?-96), “Bizden evvelkiler hadisin garibini, şahs-ı vâhidin rivayeti ile mâlûm olanını sevmezlerdi” dermiş. Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb de (ö. 128),⁷ “Bir hadisi işittiğin vakit onu ötekenden, berikinden yitik deveni arar gibi ara. Eğer mâruf ise fe-bihâ. Değil ise bırak” demiş. İmâmü’l-muhaddisîn Ebû Amr Âmir eş-Şa’bî (18-103?) dermiş ki: “Bizden evvel gelen sâlihîn çok hadis rivayet etmekten hoşlanmazlardı. Eğer evvelden şimdiki aklım olaydı ehl-i hadîsin icmâ ettikleri hadislerden başkalarını rivayet etmezdim” (kezâ, 1, s. 87).

Maahâzâ sahâbenin bu kadar ihtiyat göstermesi, Hulefâ-yi Râşidîn’in kesret-i rivâyeti hoş görmemeleri, Ömer radiyallahu anhın Ebû Hüreyre ile İbn Mes’ûd radiyallahu anhümâyı kesret-i rivâyetlerinden dolayı tevbih edişiyle beraber yine

7 {“Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb” şeklinde verilen bu isim s. 92. sayfada “Recâ b. Habîb” olarak kaydedilmiştir. Kaynaklarda her iki isim de tespit edilememiş olup burada bahsedilen kişinin, verilen isimler ve vefat tarihinden hareketle, “Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısırî (ö. 128/745)” olduğu kanaatine varılmıştır. İsim ve künyeler birbirine karıştırılmış olmalıdır.}

selef-i sâlihînden halef-i müttebiîne birçok rivayet intikal etmiştir. Bu babda en ziyade şiddet ve ihtiyat gösterenler hatırlarında sağlam olarak kalmış şeyleri sırası geldikçe rivayet etmekten kendilerini menedememişlerdir. Çünkü Kitap ve Sünnet’i neşr için vâki olan bunca teşvîkât-ı risâletpenâhîye zamîmeten haccü’l-Vedâ’da bütün hâzırına, ليبلغ الشاهد الغائب⁸ buyurulmuştu. Herkes de tâat-i resûlü, Allah’a taat biliyordu. Hatta Hazret-i Ömer radiyallahu anhın kendisinden bile mervî olan hadisler –aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden sonra on üç seneden ziyade muammer olamadığı halde– 500’e bâliğdir. Ondan ziyade rivayeti olan ancak on, on beş sahâbî vardır. Daha ziyade muammer olanların rivayetleri de ziyade olmuştur (s. 49).

Rivayet hususundaki ihtiyatlarından biraz evvel bahsedilen Enes ile Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhümâ bile müksirûndan sayılırlar. Sebebi muammer olmalarıdır. Ebû Hüreyre radiyallahu anh ise (ö. 59) en çok rivayet eden sahâbîdir. Ona isnad olunan ehâdisin mecmuu evvelce söylendiği üzere (s. 49) 5374’tür. Müşârün ileyh Hayber Gazâsı’nda aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize mülâki olup zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine müddet-i mülâzemeti üç seneyi mütecaviz olmadığı halde bu kadar hadis rivayet edişini kendisine çok gören sahâbeye, “Kitâbullah’ta iki âyet olmasaydı hiçbir hadis rivayet etmezdim” dedikten sonra إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا ... وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ⁹ âyetlerini okuyup, “Muhacirûn kardeşlerimiz çarşılarda alışverişle, ensar kardeşlerimiz de malları ve toprakları için çalışmakla meşgul olurken Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mülâzemet eder ve onların hazır bulunamadıkları meclislerde hazır bulunur, onların belleye-medikleri sözleri bellerdi” demiş ve kendisine muarız olup sünnet-i Rasûlullah’ı muhafaza etmeyi de kendi canlarından aziz bilen muhataplarını iskât eylemiştir (bk. 98. hadis).

Bir Şüpheli Hall

Bu münasebetle a’dâ-yı dînimiz tarafından neşredilip son zamanlarda diyarımızda da maalesef revaç bulan şüphelerden birini zikredelim: Deniliyor ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mülâzemeti çok imtidâd etmiş sahâbe-i kirâm, meselâ aşere-i mübeşşere; bâhusus seferde, hazarda huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîden eksik olmamış olan Hulefâ-yi Râşidîn gibi ecille-i ekâbir-i ashâb rivayet husu-

8 {B67 Buhârî, İlim, 9.}

9 el-Bakara, 2/159, 160.

sunda **mukillûn** yani rivayeti az olanlar zümresinden oldukları halde müddet-i mülâzemeti daha az ve ahvâl-i risâletpenâhîye vukuf itibarıyla onların mertebelerinden uzak olan diğer bazı sahâbe **müksirûn** yani rivayeti çok olanlar zümresinden bulunuyorlar. Demek ki birçok hadis ekâbir-i ashâbın mâlûmu değilmiş. Bunlar sonradan uydurulmuş.

Halbuki azıcık teemmül edilse bu şüphenin hadisle meşgul olmamış veya biraz olmuşsa rivayetin ne demek olduğunu hiç kavrayamamış kimselerin suiniyet erbabı tarafından ilkâ edilen pek nâ-bemahal bir istişkâle kapılmasından ibaret olduğuna derhal kanaat gelir.

Bir kere zât-ı akdes-i nebevînin doğrudan doğruya feyz-i terbiyesine mazhar olan sahâbe-i kirâmın, peygamber ne demek olduğunu pek güzel bilen ve vahyin tarâvet-i tebliğini henüz gönüllerinde hisseden tabaka-i ûlâ ricâlinin dünyada, ukbâda velî-i nîmetleri bildikleri, mucizâtını bizzat müşahede ettikleri, Kur'an-ı Kerîm gibi bir mu'cize-i ebedzindesini tilâvet edip durdukları Nebî-i mükerremleri ağızından yalan uydurup neşretmeleri akla gelmez. Husûsâ kizbin, hele kizb alerresulün vahâmet-i âkıbeti hakkındaki âyât-ı kerîme ile -yine Kur'an gibi- tevâtüren ümmete bizzat tebliğ ettikleri ... من كذب علي¹⁰ hadîs-i şerifinin nâtik olduğu ikâb-ı azîme beyhude göğüs germeye cesaret edemeyecekleri şüphesiz idi.

Sâniyen Zübeyr b. Avvâm, Saîd b. Zeyd, Zeyd b. Erkam ve emsalleri ecille-i sahâbe radiyallahu anhümün az rivayet etmeleri -yukarıdan beri arzettiğimiz gibi- yanılmaktan fart-ı tehâşşileri olmuştur. Çok şey bilip ve bildikleriyle âmil olup söylediklerini, yaptıklarını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem isnad etmek istemeyen son derecede ihtiyatlı takımdan oldukları için mukillûndan olmaları gayet tabiidir. Sehv ve hata korkusu olmaksızın iltizâm-ı sükût edilmiş olduğu da kesîrül-vukû'dur. Sâhib-i sırr-ı resûl Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümânın 36 senesine kadar muammer olduğu halde ancak 100 kadar hadis rivayet etmiş olması bundandır. Ebû Hüreyre radiyallahu anh da, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden iki kap dolusu ilim belledim. Bunlardan birini size nisâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir" diyor (100. hadis).

Sâlisen kudemâ-i sahâbeden birçok zevat hicretin daha ilk senelerinde ahd-i celîl-i nebevîde yahut pek az sonra dâr-ı rıdvâna intikal etmişlerdir. Bunlar arzu

10 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

etseler bile müksirûndan olamazlardı. Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhnın (ö. 13) 142'den ziyade hadisi mervî olmadığı bir sebebi de budur.

Râbian sahâbeden birtakımının siyâset-i memleketle, temşiyet-i umûr-ı ibâd ile, cihâd ve i'lâ-yi kelimetullâh ile iştigalleri rivayete mani olmuştur. Meselâ aşere-i mübeşşereden Ebû Ubeyde b. Cerrâh radiyallahu anh (ö. 18) yalnız on dört, Hâlid b. Velîd radiyallahu anh (ö. 21) yalnız on sekiz hadis rivayet edebilmişlerdir. Hulefâ-yi Râşidîn hazerâtı da bu zümredendir. Hiçbirinin rivayet ettikleri hadislerin miktarı sohbet-i seniyye-i risâletpenâhîye tûl-i mülâzemetleri ile mütenasip olmadığı gibi ahd-i celîl-i nübüvvetten sonra temâdî eden müddet-i ömürleriyle de mütenasip değildir. Ebû Bekir radiyallahu anhtan 142, Ömer radiyallahu anhtan 500, Osman radiyallahu anhtan 146, Ali radiyallahu anhtan 586 hadis mervîdir.

Râşidîn hazerâtının bir hususiyetleri daha var: Cenâb-ı kerîm-i risâletmeâba mülâzemetleri o kadar çok, tefâsîl-i akvâl ve ahvâl-i nebeviyyeden edindikleri ma'lûmât-ı külliyye-i şer'iyeye o kadar sağlam idi ki emir ve nehiyelerini, fiillerini, hükümlerini alekser rivayet ile tevsîka muhtaç olmaksızın da ümmetçe musaddak ve muta' oluyorlardı. Vâkia bunlar enbiya gibi mâsum değillerdi. Bazan hata ettikleri de vâki idi. Fakat kendilerinden şayet bir hata sâdır olmuşsa emr-i dînde hatıra, gönüle bakmak büyük günah olduğu, her kim olursa olsun hakkı bî-mehâbâ ihtar edebildiği için sahâbenin, husûsâ kudemâ-i muhâcirûn ve ensarın sükûtuyla mukabele gören, hele tasvîb-i sarihlerine iktiran eden her fiilleri sünnete muvafık itibar edilmiştir.

عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي *“Benim sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız”*¹¹ ve اقتدوا باللذين من بعدي أبي بكر وعمر *“Benden sonra geleceklere, Ebû Bekir ile Ömer'e iktida ediniz”*¹² hadîs-i şerifleriyle onları müeyyit olarak hâfıza-i ümmette kalan beyanat ve karâinde kavillerini tasdik ve fiillerini takrir için ümmeti mutâlebe-i delilden muğnî kılıyordu, bundan dolayı itiraza uğramayan, icmâ-ı sahâbeye iktiran eden fiil ve kavilleri sünnet-i metbûa tanınmış ve bu hal müşârûn ileyhim hazerâtının çokluk rivayet etmelerine mahal bırakmayan sebeplerden biri olmuştur.

Hâmisen gerek sahâbenin, gerek tâbiîn ile tebeü't-tâbiînin birçoğu sadırlarında mahfuz olan ilmi yalnız vakt-i hâcette izhar edip başka zamanlarda sâkit

11 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, III, 223, no: 1186.}

12 {T3662 Tirmizî, Menâkıb, 16.}

kalmayı tercih ederlerdi. Nitekim İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (47?-96?) –ki ecille-i tâbiîndendir– kendisinden sual vâki olmadıkça ilme yani hadis ve fetvaya, tefsire dair ağız açmazmış (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 6). İmam Mâlik ile akranından birçok zevat da bir mesele-i şer'îye istiftâ edildiği vakit cevaba tasaddî etmezden evvel istiftâ edilen hadisenin hakikaten vâki olup olmadığını te'kîden sorup gönülleri inandıktan sonra hükm-i şer'îyi beyan ederlermiş. Yine İbrâhim en-Nehaî, “Vaktiyle bir araya geldikleri vakitte –ki sahâbe ile kibâr-ı tâbiîni kastediyor– mâlûmları olan en güzel ve hoş şeyleri kendiliklerinden ortaya dökmekten pek de hoşlanmazlardı” diyor (kezâ, I, 61). İşte bu mesleği ihtiyar edenlerin, yahut bu meslekte telâmizi olanların rivayetleri elbette az olur. Öte taraftan hârikulâde metîn olan hıfzı ile beraber üç sene kadar zamanını aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerine şiddet-i mülâzemet ve bu müddet zarfında bütün kuvâsını akvâl ve ahvâl-i risâletpenâhîyi hıfz ve kayda hasreden Ebû Hüreyre radiyallahu anh, herkese mâlûm olması mümkün olmayan şeyleri bilmeye sairlerinden ehak olan ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ, اللهم فقهه في الدين وعلمه الكتاب “*Allahım! Onu dinde fakih et ve kitabını ona öğret*”¹³ duâ-i celîl-i nebevîsinin tahakkuk-ı icâbetine nâil olduğu mâlûm olan Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâ ile emsâl-i güzînleri bu meziyet ve kemalleriyle beraber ta'lim-i nâsa da pek haris olduklarından diyâr-ı İslâmiyye'nin her tarafından kendilerine tüllâb-ı ilm müncezip bulunuyor ve rivayetleri bittabi çok oluyordu. Bu gibi zevât-ı kirâmın hepsi de muammerûndan olduklarını da unutmamalıdır. İbn Abbas hazretleri tâlim ve rivayetle çok meşgul ve ondan lezzetyâb oldukları için tâliplere belki bıkkınlık gelir korkusuyla sonraları yalnız perşembe günlerini ders ve rivayete tahsis buyurdıkları menkuldür.

Sâdisen Resûl aleyhi's-selâma mülâzemetleri çok olanların her şeyi duyup bilmeleri lâzım gelmez. Kendilerinin hazır bulunmadıkları mecâlîste diğer kimselerin işitip haber verebilecekleri pek çok şey bulunabilir. Biraz evvel Ebû Hüreyre radiyallahu anhın kesret-i mahfûzatını ta'lîl için naklettiğimiz sözleri (bk. 98. hadis) hakikaten şâyân-ı dikkattir. Yine evvelce yazdığımız gibi Mugîre ile Muhammed b. Mesleme radiyallahu anhümâ ceddenin mirasta hissesi olacağını öğrenmiş oldukları halde Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh bundan bîhaber idi. Kezâlik gazâret-i ilmi, kesret-i rivâyeti, sünnet-i seniyyeyi tetebbua olan ihtimamı ile meşhur olan Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da mesh ale'l-huffeynden bîhaber bulunuyormuş da bunu, merviyâtı kendisinden pek az olan Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan öğrenmiş (bk. 152. hadis). Herhalde bir rivayeti râviden efdal olan filân kimse bilmiyor, yahut haber vermiyor diye reddetmek muvâfık-ı aklîselim olamaz.

13 {Burada tek bir cümle olarak nakledilen bu, rivayet *Buhârî*'de iki ayrı hadis olarak yer almıştır: B143 Buhârî, Vudû', 10; B75 Buhârî, İlim, 17.}

Sâbian efâzıl-ı ashâbın rivayet ettikleri her hadis bakalım müteselsilen tasnif sahiplerine kadar vâsıl olabilmiş midir? Olmuş olanlar da bakalım kütüb-i sıhâha geçebilecek salâhiyeti haiz tariklerden geçebilmiş midir? Mübarek göğsüne işaretle, ها إن ههنا علماء لو أصبت له حملة “Bana bak, işte şurada çok ilim vardır. Lâkin âh, onu taşıyacak kimseler bulabilsem!” diyen Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan mahfuz olan merviyât 586 hadisten ziyadeye çıkmıyor. Halbuki rivayeti çok idi. Mâlûm fitnelerin zuhurundan sonra Havâric ile Nevâsıb şahs-ı âlîlerine olan adâvet ve husumetlerinden dolayı dinlemediler. Şîa taifesinin ifratları ümmete girân gelerek hazret-i imâmdan olan merviyâtlarına nazar-ı şübhe ile bakıldı ve bu yüzden birçok ilim zâyî oldu. Hazretin ashabından bir zat, “Onların yani fitne-cûların Allah belâsını versin. Nasıl bir ilmi fesada verip istifade olunmaz bir hale koydular!” diye hayıflanmıştır.

Emîrül-mü'minîn Osman radiyallahu anhın de şehâdeti 35 senesinin âhirinde vâki olduğuna göre ne kadar ihtiyatkâr olsa merviyâtı 146 hadise münhasır olmayacaktı. Lâkin müşârün ileyhin de ilminden bir miktarı Nevâsıb tarafından rivayet olunduğu için heder olup gitmiştir.

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın da mahfûzâtı şüphesiz Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan ziyade idi. –Çünkü yukarıda dediğimiz gibi– işittiğini yazardı. Fakat Ehl-i kitabın kitaplarını da mütalaaya koyulduğu için tâbînden çok kimse İsrâiliyat karıştırabilir korkusuyla ondan rivayet etmek istememişlerdir ki kendisinden müntekil merviyât 700'ü pek az geçmiştir.

Hem ne hâcet? Buhârî –bir kavle göre– 600.000 hadisten esânîdi intikâd ede ede nihayet kendi şartına muvafık olanlardan takriben yalnız 4000 hadisi *Sahîh-i câmi*'ine dercetmiş ve okuyanlar bıkmasınlar diye kendi nazarında sahih olan birçok hadisi kitabına dercetmemiştir. Hâzîmî ile İsmâilî'nin rivayetlerine göre Buhârî, “Kitabıma dercetmediğim sahih hadisler, dercettiklerimden daha çoktur” demiş. Daha evvel de Buhârî'nin meşâyihinden olan İmam Ahmed b. Hanbel'in 30-40.000 hadisi muhtevi olan *Müsned*'ini 1 milyon hadisten iltikâd ettiği söyleniyor.

Demek ki bu şübhenin kimseyi yolundan, kütüb-i hadîste her hadise verilen derece ve kıymete inanmaktan alıkoyacak ilmî bir kuvveti yoktur. Filân kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu muaheze etmek yahut ziyâde-i ilmi yalana hüccet ittihaz etmek herhalde ilmî bir dava değildir.

Huffâzın Derece-i Hıfzı

Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûmeye ettiği en büyük lutuflardan biri müddet-i medîde ümmetin pek çok efradını salâh ve takvâ sevkiyle dine nigebân edip peygamberlerinin teblîgât-ı seniyyelerini hiç zayi etmemeye bihakkın azmetmiş zevatı –eski devirlerde daha çok olmakla beraber– her asırda yaratmış olmasıdır. Bidâyet-i emirde alekser ümmî olan Kitap ve Sünnet râvilerinin vazîfe-i teblîği hüsn-i îfâ etmeleri –birçok esbâb cümlesinden olarak– kuvvet-i hıfza da vâbeste olduğundan bunu da bu ümmetten hiç esirgememiş ve kuvve-i hâfızaları bugün bu kadar taaccübümüzü celbeden eimmeyi bol bol ihsan etmiştir. Bu sayede Kur'ân-ı Kerîm lehü'l-hamdü ve'l-minne artık hiçbir âyeti, hatta lafız ve i'rabı tağyîr ve tahrife uğrayamayacak derecede halelden masun ve mahfuz kaldığı gibi sünnet-i nebevîyyeden de muhtaç olduğumuz miktarı maa-ziyâdetin bize bâliğ olabilmıştır. Bugün tasavvuru bile bizi hayran eden bu kuvvet-i hıfz yalnız kuru bir rivayet ve iddiadan ibaret kalmamış, bilfiil mevcut olduğu tarihî vak'alarla sabit olmuştur.

Muhaddisînin kuvve-i hâfızasına birkaç misal zikretmek faydadan hâlî değildir. Hadiste emîrül-mü'minîn lakabını kazanmış olan Şa'bî (ö. 18?-103) dermiş ki: “Bugüne kadar beyaz üstüne siyah kondurmuş yani yazı yazmış değilim. Hiç kimse de bana bir hadis söylemiş değildir ki onu ezberlememiş ve tekrar edildiğini arzu etmiş olayım. Maahâzâ unuttuklarım da o kadar çoktur ki onları bir kimse ezber etmiş olsa âlim olur gider. Şiire dair rivayet edebileceğim de bundan eksik değildir. İstesem hiçbir beyti tekrar etmeksizin size bir ay şiir inşâd ederim (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 69, 73). İbnü's-Şübrüme, Şa'bî'nin bu sözünü İshak b. Râhûye'ye (161-238) müteaccibâne nakletmiş. İmam, “Sen buna mı şaşıyorsun?

Ben de işitip de hıfzemediğim hiçbir şeyi bilmiyorum. Kitaplarımdaki hadislerden yetmiş bini sanki gözümün önünde okuyormuşum gibi ezberimdedir. Diğerleri de bu kadar değilse de yine mahfuzumdur” demiş. Nitekim İmam İshak’ın ezberden yetmiş bin hadis imlâ ettiğini Ali b. Haşrem de naklediyor.

İbn Ömer radiyallahu anhümânın şu parlak şehâdeti bu davanın sıhhatine büyük bir delildir: Bir gün Şa’bî oturmuş, megâzî hadisleri rivayet ediyormuş. Sahâbî-i müşârün ileyh hazretleri geçerken dinlemiş ve “Bu bahsettiği adamlarla beraber o gazâlarda ben bizzat bulundum. Böyle iken bu adam benden ziyadesini hıfzemiş, onları benden ziyade biliyor” buyurmuş.

Zührî de (50-124) hıfzda Şa’bî’den geri kalmaz. O da Kur’ân-ı Kerîm’i sekiz günde ezberlemiş (Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 95) olup, “Kalbime tevdi ettiğim ilimlerden hiçbirini unutmamışım. Hiçbir sözü bir âlimin ağzından dinledikten sonra bir daha tekrar ettirmedim. Ömrümde ezberlediğim tek bir hadiste şübhe edecek oldum. Onu da râvisine sordum. Mahfuzum ne türlü ise öyle çıktı” diyor (kezâ, I, 97, 98). Bu da kuru bir dava değildir. Zamanındaki ulemâ bu davasını teslim etmişlerdir. Halife-i Emevî Hişâm b. Abdümelik, oğullarından birine Zührî’nin hadis imlâ etmesini niyaz etmiş. O da ezberden 400 hadis yazdırmış. Takriben bir ay sonra buluştukları zaman Hişâm, “O yazılar zayi oldu. Onları yeniden yazdır” demiş. Sonra her iki nüshanın mukabelesinde ziyade, eksik bir harf söylenmemiş olduğu anlaşılmış (kezâ, I, 97).

Her ikisi de âmâ olan huffâz-ı hadîsten Katâde b. Diâme (ö. 110?) ile Amr b. Mürre (ö. 116) dahi hıfzda birer harika idiler. Katâde hiçbir muhaddise, “Aman, bir daha tekrar et!” dememiş, kulakları her ne işitmişse hemen sîne-i hıfzında kalmış olduğunu söylemiş. Bu davasını eimmenin şehâdeti tasdik ediyor. İbn Sîrîn, “Katâde nâsın ahfazıdır”, Ahmed b. Hanbel, “Katâde ehl-i Basra’nın ahfazıdır. Her ne işitirse hemen ezberler. Bir gün Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın sahîfesini yani *Kitâbü’l-Mensek*’ini yalnız bir defa yanında okudum, derhal ezbere aldı” diyor. Amr b. Mürre’nin de eimme-i huffâzdan olduğuna asrındaki eimme şehâdet eder.

Biraz daha sonraki huffâza geçelim:

Ahmed b. Hanbel (164-241) otuz-kırk bin hadisi muhtevi olan *Müsned*’i hakkında, “Bu *Müsned*’i ben yedi yüz elli bin hadisten intihab ettim” demiş. Ebû Zür’a er-Râzî de (ö. 264) müşârün ileyh için, “Hıfzında bir milyon hadis vardır” demiş. “Nereden

biliyorsun?” demişler. “Kendisi ile müzakere ettim. Her babda mikdâr-ı mahfûzunu tetkik ile tahminde bulunuyorum” cevabını vermiş.

Yahyâ b. Maîn (157-233), “Kendi elimle bir milyon hadis yazdım” diye haber veriyor.

Buhârî'nin (194-256), “Yüz bin sahih, iki yüz bin de gayri sahih¹ hadis mahfuzumdur.” Kezâ “*Câmiu's-sahîh*'i takriben altı yüz bin hadis içinden intihap ettim” dediğini Ahmed b. Adî Muhammed b. Ahmed el-Kûsî tarikiyle Muhammed b. Hamraveyh'ten nakleder. Buhârî bir gün Enes radiyallahu anhtan ahz-ı hadîs etmiş zevatı zihninden geçirmiş. Şöyle düşünürken bir saat içinde hemen üç yüz zatın ismini derhâtır ediverdiğini söyler. Amr b. Ali el-Fellâs (160-249?), “Buhârî'nin bilmediği hadis, hadis değildir” dermiş.

Müslim b. Haccâc (204-261), *Câmiu's-sahîh*'ini kendi kulağı ile işitmiş olduğu üç yüz bin hadisten intihap ettiğini söyler. *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd da (202-277), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden mervî beş yüz bin hadis yazdım ki *es-Sünen* kitabına koyduğum hadisleri işte bunlardan intihap ettim” der.

Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbüri (321-405) *el-Medhal*'inde, “Vaktiyle huffâz denilen zevatın her biri beş yüz bin hadis hıfzetmiş bulunuyorlardı” dedikten sonra bazı hâfızların hıfzları hakkında birtakım nakilleri senedleriyle birlikte zikrediyor. Ezcümle İmam Ahmed b. Hanbel, “Sihhati sabit olmuş yedi yüz bu kadar bin hadis vardır. Bu genç ise -ki Hâfız Ebû Zür'a er-Râzî'yi kast ediyordu- bunun yedi yüz binini hıfzetmiştir” demiş. Hâfız Beyhaki'nin beyanına göre imamın muradı ehâdis-i nebeviyye ile sahâbe ve tâbiîn sözlerinden sihhati sabit olmuş olanlardır. Kezâlik Ebû Zür'a'nın kendisine, “Bir kimse Ebû Zür'a iki yüz bin hadis hıfzetmiştir diye talâka yemin etse acaba hânis olur mu?” diye sorulmuş. “Hayır” dedikten sonra, “Ben yüz bin hadisi قُلْ هُوَ اللَّهُ yüz bin hadis de bilirim” cevabını vermiş. Ebû Zür'a'nın yalnız tefsire ve Kur'an'a dair yüz kırk bin rivayet mahfuzu imiş. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Saîd, “Yalnız Ehl-i beyt hakkında üç yüz bin hadis hıfzetmişimdir” demiştir. Ebû Bekir b. Ebû Dârim de, “Mutayyen'den (202-297) kendi elimle yüz bin hadis yazdım” diyor. İlâ âhirih.

1 Gayri sahih “asılsız, yalan rivâyât” demek değildir. İleride görüleceği üzere “sahih namını alan rivâyât kuvvetini haiz olmayanlar” demektir ki kabulüne alıştığımız rivâyât-ı târihiyenin yüzde doksanından herhalde daha kuvvetli olanları pek çoktur.

Meşhur *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un oğlu Hâfız Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Dâvûd'un (230-316) hâfızası da sair birçok emsali gibi celb-i hayret edecek raddede imiş. Bir defa Bağdat'tan Sicistan'a gitmiş. Kendisine hadis imlâsını niyaz etmişler. "Yanımda aslım yani kendime ait nüsham yoktur" diye i'tizâr etmek istemişse de, "Ne demek! İbn Ebû Dâvûd asla muhtaç olsun! Her halde dinlemek isteriz" diye ısrar etmişler. O da otuz bin kadar hadisi ezber olarak imlâ etmiş. Bağdat ulemâsı bunu haber alınca, "İbn Ebû Dâvûd Sicistan'a gidip onları aldattı" diye söylemişler ve gizlice 6 dinara bir sâî kiralayıp Sicistan'a göndermişler, imlâ ettiği nüshanın bir suretini getirtmişler. Uzun uzadıya tetkikten sonra yalnız beş altı hadiste yanıldığı tebeyyün etmiş.

Buhârî ile Muhammed b. Amr el-Ukaylî'nin başlarına gelen imtihanlar da unutulmayacak şeylerdendir. Buhârî Bağdat'a ilk geldiğinde derece-i ilim ve hıfzını tartmak için –pek kalabalık olan– ders meclisinde evvelden hazırlanmış on zat onar hadisten sual, fakat hadisleri serdederken metinlerle isnadları hep kalb yani şu isnadın metnini diğer bir isnad ile, öteki metnin isnadını daha başka bir metinle birlikte irat etmişler. Buhârî, onunun da suallerini sonuna kadar dinlemiş ve her birini müteakip, "Böyle bir hadis bilmiyorum" cevabını verdikten sonra birincisinden yüzüncüsüne kadar o hadisleri birer birer senedlerini tashih ederek rivayet etmiş ve bütün ulemâca kuvvet-i hıfzı ikrar ve fazlı ve ulüv-i menzileti teslim edilmiştir. İlim ve emâreti cemetmiş olan hâfız-ı şehîr Ebû Nasr İbn Mâkûlâ da (421-487?) derece-i hıfzını göstermek için Hibetullah b. Revâkî'ye, "İki cüz al da birindeki mütûnu diğerindeki esânîde karıştır. Ben de yanlışları doğrultup rivâyâtı hâlet-i asliyelerine irca edeyim" diye Buhârî'ye takliden kendini imtihan ettirmiş.

Hâfız Ebû Ca'fer Muhammed Ukaylî de (ö. 322) bu cinsten bir harikadır. Mesleme b. Kâsım onun hakkında şöyle diyor: Ukaylî, nezdine gelen ashâb-ı hadîse, kendisinde olan aslı yani nüshayı çıkarmaksızın "Elindeki kitaptan oku!" derdi. Biz, bu halini beğenemedik. "Bu zat ya nâsın ahfazı veya ekzebidir" diye şüpheye düştük. Sonra onun rivayet etmiş olduğu birçok hadisi bir yere yazdık. Lâkin onların bazı elfâzını tebdîl ettiğimiz gibi içine bazı elfâz da ilâve ettik. Birçok ehâdîs-i sahîhayı da terkettik. Yazdığımız evrakı yanımıza alıp bizden dinlemesini iltimas eyledik. Bana "Oku!" dedi. Huzurunda okumaya başladım. Ziyade ve noksana gelince hemen farkına vardı. Metni elimden alıp kendi eliyle ziyade ve noksanı tashih ederek asla mutâbık olan hale irca etti. Ondandır hadisleri bize dinletti. Biz pek ziyade sevindik ve ahfaz-ı nâs olduğuna hükmettik. İntehâ. Hâfız-ı Kebîr Ebû'l-Hasan ed-Dârekutnî'nin (306-385) –"Arz-ı Kırâat" bahsinin dördüncü fer'inde mev-

zubahis olan- kıssaları da kuvvet-i hıfzı ile beraber bir şey hakkındaki dikkatinin -başka şeylerle meşgul olsa bile- dağılmadığına pek şâyân-ı dikkat misallerdendir.

Hâsılı eimme-i hadîsin hıfzı hakkındaki rivâyâta muhaddisînin itimadı kuru bir hüsnüzanna bina edilmiş değildir. Her birinin asırlarında -rivâyet-i hadîsi ve rûvât-ı hadîsin ahvalini kendilerine iş güç edinmiş- yüzlerce, daha sonraları da binlerce muhaddis bunların merviyâtını diğer zevatın rivâyâtıyla mukabele ederek hangi rivayetlerinde musîb, hangilerinde muhtî olduklarını bir vazîfe-i dîniye addetmişler ve bu zevatın mevsûkun bih bir kuvvet-i hıfza sahip olduklarına kanaat getirmişler.

Nakd-i ricâl ulemâsı, ezber olarak rivayet etmiş kimdir, aslından yani kitabından ders okutmuş kimdir, ezber rivayet edenlerden hangilerinin hıfzı kavî, hangilerinin zayıf, hatta hangilerinin hangi zamanlarda muhtelit yani hıfzı kavî iken bir maraz veya şeyhûhat dolayısıyla hıfzına zaaf târî olduğunu, bidâyet-i emirde yüzünden rivayet edenlerden hangilerin kitapları zâyi olarak sonra ezber rivayete başladığını, sıkât-ı huffâzın da -o hârikulâde hıfızlarıyla beraber- nerelerde yanıldıklarını uzun uzadıya tahkik etmişler, başkaları yanılmasın diye buna dair birçok mufassal kitap yazmışlar ve esânîdde ismi geçen zevatın derece derece kimine yalnız **muhaddis**, kimine **hüccet**, kimine de **hâkim** unvanını vermişlerdir.

Bu pâyeler ezbere ve gönül hoşluğu olsun diye değil, tahkik ve ihtibardan sonra hâsıl olmuş bir kanaate göre hiçbir sıfat-ı resmîyeyi haiz olmayan, yekdiğerin rivayete taalluk eden ayıbını hasbe'd-diyâne meydana çıkarmaya haris ulemâ tarafından verildikleri için her biri başka diyarda yaşayan bunca ehl-i nakd tarafından hıfzına itimat hususunda ittifak edilen ruvâtın artık hakikaten ehl-i hıfz olduklarına, bu ilimde mümaresesi olanların elbette şübhesi kalmaz.

İstîtrat. Ruvât-ı hadîsin terâcim-i ahvâlinde mahfûzat ve merviyâtın miktarı zikrolunurken beyan olunan adetler -biraz evvel numuneleri gösterildiği üzere- bugünkü ülfetimize göre pek mubalağalı görünürler ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden rivayet edilmiş bu kadar hadis var mıdır? diye bir şüphe gelebilir. Halbuki bu büyük adetlerin bir ıstîlâh-ı mahsûsa göre söylendiğini mülâhaza edersek bu eimmenin hıfzına hayran olmakla beraber dâire-i akıldan hârice çıkmışçasına vâki olan taaccübümüz epeyce kesb-i hiffet eder.

Yukarıda beyan ettiğimiz veçhile (s. 35) hadis ile haberi müterâdif addeden ulemâ vardır. Bunlar hadis deyince ahbâr-ı merfûâyı da, sahâbe ve tâbiîne ve tebeu't-

tâbiîne nisbet olunan âsâr-ı mevkûfe ve maktûayı ve fetvaları da kastederler. Muhaddisler ayrı ayrı iki isnad ile rivayet edilen hadisi de iki hadis itibar eylerler. Halbuki birçok tarikten rivayet edilmiş nice nice hadis vardır. Meselâ إنما الأعمال بالنيات hadisini (bk. 1. hadis) Hâfız Ebû İsmâil el-Ensârî el-Herevî yalnız Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ashabına varmak üzere yedi yüz tarikten kayıt ve zaptetmiştir. Yahyâ b. Saîd'in şüyûhu olan tâbiîn ile sahâbenin her birine varan tarikler de buna ilâve edilecek olursa bu hadisin tarikleri kaçâ bâliğ olabileceği bir kere tasavvur edilsin. Muhammed b. Abdullah el-Cevzakî de (306-388) *Sahîhayn* hadisleri üzerine tertip ettiği *el-Müstahrec*'inde hadislerden her biri için gösterilen tariklerden ayrıca tarikler daha göstermiş ve bu turukun mecmuu 25.480'i bulmuştur. İşte bu ıstılaha göre ahd-i celîl-i nübüvvet tebâüd ettikçe turuk-ı ehâdîs de çoğalmış, binaenaleyh ahlâf-ı huffâzın cem'ine mecbur oldukları hadislerin yekünü daha kabarık görülmüştür.

İsnad, Sened, Metin, Tarik, Vecih

İlm-i hadîsin medarı isnaddır. Abdullah b. Mübârek'in (118-181) dediği gibi isnad dindedir. İsnad olmasa her rastgelen dilediğini rivayet eder. Bazan insan, bir sikadan ahz-ı ilim eder de o sikanın şeyhi sika olmayabilir. Bazan da gayri sikadan hadis dinler de onun şeyhi sika tesadüf eder. Her ikisi de yaramaz. Sikadan nakleden bir sikadan rivayet etmek gerektir. *Sahîh-i Müslim* Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân da (ö. 130?), "Medine'de ben her birinin haline bakılınca emniyet edilir yüz kimseye mülâki oldum ki hadis ehli değillerdir diye kendilerinden ahz olunmazdı" diyor (kezâ).

Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî'ye gelip, "Şu Abbâd b. Kesîr ne mübarek zattır bilirsin. Böyle iken hadis rivayet ettiği vakit akıl almayacak iş yapıyor. Nâsa ondan ahz etmeyiniz demek istiyorum. Ne dersin?" diye soruyor. O da, "hay hay" cevabını veriyor. Müşârûn ileyh der ki: "Bundan sonra bulunduğum herhangi bir mecliste Abbâd'ın bahsi geçtiyse diyaneti hakkında senâlarda bulduktan sonra, 'Ondan sakın ahz etmeyiniz' derdim." Pak-tıynet olan bu gibi zevat -Müslim'in dediği gibi- yalanı amden söylemek istemedikleri halde lisanlarından câri olabiliyor.

Eyyûb es-Sahtiyânî de (68-131) bir komşusunun pek çok fezâili olduğunu söyledikten sonra, "Böyle iken iki hurma tanesine taalluk eder bir meselede şehâdet etse şehâdetini câiz göremem" demiş.

İsmâil b. Uleyye'nin (110-193) meclisinde biri bir zattan hadis rivayet etmiş. Orada hazır olan Affân b. Müslim, "O zat sebt yani sözüne itimat edilir kimse değildir" demiş. Hadis rivayet eden kimse, "Gıybet ettin!" mukabelesinde

Bu mânaca senede **tarik** ve **vech** denir. Muhaddisînin, “Filân hadis yalnız bu tarikten veya bu vecihten mâlûmdur” demeleri, “Bu sened ile mâlûmdur” mânasınadır. Maahâzâ çok kere senede isnad dedikleri vardır. Bu ıstılahâ göre de isnad lafzı kâh sened mânasına isim, kâh sened sevk etmek mânasına masdar olur. İsnadın cem’i esânîd gelir. Sened lafzının cem’i kullanılmaz. Senedler demek istedikleri vakit yine esânîd lafzını kullanırlar.

Bir de –“nûn”un fethiyle– **hadîs-i müsned** tâbiri vardır ki ekser-i muhaddisince hâssatan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakil, yahut bazılarınca senedi râviden itibaren tâ nihayetine kadar zâhiren muttasıl bir senedle rivayet olunan hadis demektir. Her iki mâna farkı ileride mebhas-ı mahsûsunda zikredilecektir. Sahâbeden her birinin rivayet ettikleri hadisleri câmi’ olan kitaba da **müsned** denildiği yukarıda (s. 69) geçmişti.

Müsnedin isnad mânasına da istimal edildiği vardır. Şehâbeddin el-Kudâî’nin (ö. 454) *Müsnedü’ş-Şihâb*’i ile Ebû Mansûr ed-Deylemî’nin (ö. 558) *Müsnedü’l-Firdevs*’i gibi. *Şihâbü’l-Ahbâr* ile *Firdevsü’l-ahbâr* ismindeki kitaplar hurûf-ı hecâ üzere mürettep ve esânîdi mahzûf iki kitap olup bunlardan birincisinde olan hadislerin senedlerini müellif Kudâî, ikincisinin hadislerine ait esânîdi müellif Ebû Şücâ’ ed-Deylemî’nin (ö. 509) oğlu Ebû Mansûr tasrih ederek kitaplarına *Müsned* namını vermişlerdir ki *Şihâb* ile *Firdevs*’in isnadları demektir.

Hiç de Vechi Olmayan Bir Teşkîk

İlm-i hadîsin medâr-ı kıvâmı rivayet ve isnad olduğundan ahvâl-i ruvât ile merviyâta ve keyfiyyet-i rivâyete ait ahkâm ve ıstılahatı beyan için ehl-i hadîsin **usûl-i hadîs** ve **mustalahu ehli'l-eser** namıyla tedvin ettikleri ilimden de bir nebze bahsetmek vâciptir. Ancak bundan evvel nevzuhur bir şüpheyi nazarı itibara almak ıztırârında bulunuyoruz. Bu şüphe mâlûm olduktan sonra –ehl-i hadîsin tevsîk-i nukûl için ne hatır ü hayale gelmez himmetler sarfettiklerini ve onların bilittifak sahih dediklerine itimat etmemek için inattan başka elde bir hüccet bulunmadığını gösteren– bu ilme ait kavâid ve ıstılahatın hiç olmazsa en mühimlerini zikretmenin vâcip olduğu kendiliğinden teayyün eder.

Rivayete müstenit olan ahkâm-ı dîniyemizi kökünden baltalamak için diyarımızda yeniden yeniye şâyi olmuş bir kavle göre isnad vaktiyle yok imiş. Leone Caetani'nin *Târîh-i İslâm*'ı tercümesine bakılacak olursa (I, 72 ve mâba'di.) "Peygamber'in (salallahu aleyhi ve sellem) sözlerinin ve hareketlerinin hâtırası şifahen nakil" edilememiş ve "Bu hâtıratı rivayet eden kimselerin isimlerini akılda tutmak usulü Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiği zaman câri ve mer'î" değil imiş. Bütün hücceti de sîre-i nebeviyyeyi icmalen Abdülmelik b. Mervân'a yazmış olan Urve b. Zübeyr'in (29-92?) bu mektûbda, *فلان حدثني* yahut *أخبرني فلان* dememiş olması ve en kadim sîre-i nebeviyye sahibi Muhammed b. İshak'ın da 151 senesinde vefat etmiş bulunmasıdır. "Bu me' hazlar bize gösteriyor ki isnad; ehâdîsin teşekkülünü (yani bizim tabirimizce tedvini) takip ediyor ve sahih ehâdîsin kısm-ı âzamında isnad, kadim bir metne sonradan vuku bulmuş bir ilâveden ibarettir" diyor.

Bundan maksat mâkûlât ile menkûlâtta ibaret olan dinimizin iki mühim rükününden birini ta temelinden sarsmak, rivayet tarikiyle sabit olmuş birçok

haberini çürüklüğünü ve bittabi mu'tekadâtımızla dinimizdeki ahkâmın birçoğu müteahhirîn-i ulemâ tarafından sonradan uydurulmuş asılsız şeylerden ibaret olduğu vâhimesini ilkâ etmektir.

Bu adam bir kere hadisi hıfz ve cemetmeyi tedvin mânasına alarak safatasını yürütüyor ki -hadisin cem' ve tedvini bahsinden anlaşılması olduğu üzere- hadis tedvin edilmezden evvel sudûrda mahfuz idi. Hepsinin de senedleri vardı. Ashap ve tâbiîn ehâdîsi birbirine senediyle rivayet ettikleri için bilvasıta ahzettiklerini tevsik eylemek üzere asıl râvisine gidip sormak mûtatları idi. Şa'bî yazı yazmazdı. Fakat ilim dağarcığı olduğu Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın yukarıda geçen (s. 82) kıssasından anlaşılıyor. Bildiğini kitaba yazmamak, bilmemek demek değildir. O kıssadan anlaşılıyor ki asr-ı nebevîde yaşamış olan Şa'bî, İbn Ömer'in bilfiil hazır bulunduğu gazâların tafsilâtını ondan ziyade biliyormuş. Çünkü yetiştiği sahâbeden bu babda mâlûmat toplamış. İbn Ömer hazretleri de âgâh olmadığı tafsilâta dahi kendisini tasdik etmiş. Şa'bî senedini beyan etmeden yani rivayet ettiği sahâbînin ismini haber vermeden buna imkân tasavvur edilebilir mi idi? Bir de bir hadisin bir yere yazılmamış olması o hadisin çürük olduğuna delâlet etmez. Asıl itibar şifahî rivayete idi. Bir rivayet muteber olabilmek için -bir yerde yazılmış olsa da- onu râvisinden dinlemek iktiza ederdi. Çünkü yazıya tahrifat ve tashifat girebilir. Elfâz, kâtibin mesmûuna muhalif bir şekilde kıraat edilebilir.

Sonra duyduğunu kayıt ve zaptetmek, Urve'den de başlamaz. Ta ahd-i celîl-i nebevîde bile Abdullah b. Amr radiyallahu anhümânın işittiği kelimât-ı tayyibe-i nebeviyyeyi kaydettiği, Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın bir *Kitâbü'l-Mensek* yazdığı vesaire mâlûmdur. Bunlar bittabi yazdıklarını yalnız kendi mesmû'ları olan hadislerle hasrettikleri için ehâdîs-i mektûbe ötekinin berikinin yedinde müteferrik, gayri mektûb birçok ehâdîs de kayd-ı kitâbet altına alınmamış bulunuyordu. Ömer b. Abdülazîz hazretlerinin emri işte bu müteferrikatı cemetmeye, bütün merviyâtı alâ kaderi'l-imekân yazılı olarak bir araya getirmeye, hâsılı tedvine ait idi.

Urve'nin Abdülmelik'e yazdığı *Hulâsa-i Târîhiyye* de o zamana kadar senedsiz hadis rivayet edildiğine katiyen delâlet etmez. Bu rivayeti de kütüb-i sıhâhın ehâdîsinden değildir. O mektûb sahâbeden ayrı senedlerle cemedilmiş rivâyâtın zübdesi olarak kendi tarafından yazılan müleffak bir kelâm-ı mevkuftur.¹ Yani öyle bir rivayet ki mevsûkun bih esânîd ile başka tariklerden sabit olursa febihâ. Olmadığı takdirde

1 Mevkufun mânası envâ-ı hadîsi beyan sırasında, telfik-ı rivâyât da "Ehâdîs-i Zaîfe" bahsinde mevzuu bahsedilecektir. Urve'nin Caetani cenaplarınca o kadar makbule geçen böyle bir rivayeti nakl-i haber

vüsûkunun derecesi –râvinin celâlet-i kadri olmakla beraber– cây-ı nazar görülür. Urve burada –muhaddislerin kastettiği mânaca– rivayette bile bulunmuyor. Ondan rivayet edenler de bunu Urve üzerine mevkuf bir haber olarak rivayet etmişler. Halbuki ötede Urve'nin kendi pederinden, vâlikesinden, teyzesi ümmü'l-mü'minîn Âişe ile Ali, Muhammed b. Mesleme ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümden kütüb-i sihahta bunca rivâyâtı vardır. Bu rivâyât sonradan uydurulmuş, senedler rastgele tertip edilip metnin başına geçirilmiş de diyemeyiz. Zira 75. sayfadaki İbn Ömer'in, Recâ b. Habîb'in,² İbrâhim en-Nehaî'nin, Şa'bî'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere **sünnet-i mâdiye** denilip herkesçe mâlûm ve mücmaun aleyh hadisler bulunduğu gibi herkesin mâlûmu olmayan garâib-i hadîs de varmış. Urve'nin yetiştiği zaman içinde yaşamış ve hadisleri kütüb-i sihaha geçmiş 107 sahâbînin ve birinci tabaka kibâr-ı tâbiîninden ve ecille-i sikâttan tanınmış 66 zatın tercümelelerini Hafız Zehebî *Tezkiretü'-huffâz'*ına dercettikten sonra, "Bu karn-ı fâzıl içinde ehl-i ilimden, eimme-i ictihaddan, aktâr-ı bilâdda cihad kahramanlarından, ebdâl ve evtâd zümresine dahil sâdât-ı ubbâddan birçok kimse daha vardı. İsimlerini yâdetmediklerimiz içinde belki de tercüme-i hâllerini yazdığımız zevattan daha celâletli, daha âlim olanları da vardı" diyor (I, 60). Böyle bir karn içinde tervîc-i evhâm ve ekâzîb edenlerin sikâttan addedilebileceği hatıra bile gelmez.

Elde tedâvül eden en eski kitap Muhammed b. İshak'ın megâzîsi olmasından da tertîb-i senedin o zaman başladığı mânasını çıkarabilmek için ne kadar acayip bir hâlet-i rûhiyede bulunmak lâzım geleceğini tayin edemem. Bir kere İbn İshak ilk megâzî kitabını yazmış kimse değildir. Ondan evvel daha birçokları tarafından megâzî yazılmıştır. Ezcümle Zührî'nin (50-124) Mûsâ b. Ukbe el-Kureşî'nin de (ö. 141) megâzîleri vardır. Ahmed b. Hanbel, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî'si* size tavsiye ederim, zira sikadır" dediği gibi İmam Mâlik o kitap için, "Megâzînin esahhıdır", İmam Şâfiî de, "Bu kitap küçük ve başkalarının kitaplarında zikrolunan şeylerin çoğundan hâlî olduğu halde megâzî içinde ondan sahihi yoktur" demiş. Demek ki İbn İshak'tan evvel Mûsâ b. Ukbe ile daha birçok kimsenin megâzîleri de varmış. Üç imamın, bu kitabın diğerlerinden esah olduğuna müttefikan şehâdet etmeleri de ellerinde bir mi'yâr-ı sıhhat bulunduğuna, bu kitabın isnadlarını diğer kitapların

hususunda çok incelemeyen bir müverrihe maa-ziyâdetin kâfi gelirse de ahkâm arayan bir fakih ve muhaddis için şâyân-ı ihticâc bile değildir.

- 2 {Babanzâde Ahmed Naim'in "Recâ b. Habîb" şeklinde verdiği bu isim atıf yapılan sayfada "Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb" olarak kaydedilmiş, ölüm tarihi de 128 olarak verilmiştir. Kaynaklarda her iki isim de tespit edilememiş olup burada bahsedilen kişinin, verilen isimler ve vefat tarihinden hareketle, "Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısırî (ö. 128/745)" olduğu kanaatine varılmıştır. İsim ve künyeler birbirine karıştırılmış olmalıdır.}

isnadlarından daha sağlam bulduklarına, hulâsa ulemâ-yı İslâm'ın evvel ve âhir işleri sened araştırmak olup senedsiz söz kabul etmediklerine vâzihan delâlet eder.

Bir de yukarılarda gösterilen nakillerden eâzım-ı muhaddisînin rivayet babında sünnet-i mâdiyeyi yani mâruf ve meşhurunu araştırıp garip olanları rivayet etmekten kaçındıkları anlaşılıyor. Halbuki ricâl-i hadîsin ta evvelden beri rivayet ettikleri ehâdîsin kimlere azv olundukları mâlûm olmadıkça hadisin garibini mütevâtir ve meşhurundan farketmeye, hangilerinin rivayeti icmâ-ı sikât ile mâlûm olduğunu bilmeye nasıl imkân bulunabilir? Demek ki isnad evvelden beri var imiş ve sonradan tasnî' edilmemiş. Hem o kadar edilmemiş ki vaktiyle ehl-i hadîs birbirinin derece-i ilmini denemek için –Buhârî ile Ukaylî'nin başlarına geldiği gibi– hadîs-i maktûb ile imtihan bile ederlermiş.

Kizb alerresul cinâyet-i uzmâsını irtikâp vadisine düşmemek için ta devri sahbâbeden itibaren râvilerin gösterdikleri itina ile rivâyâtı dinleyenlerin kimlerden ahzetmek lâzım geleceğini taharrîde ne kadar mutabassır oldukları artık öğrenilmiştir sanırım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme atfen hadis rivayet edenleri evvel be-evvel tahlîf etmek Ali radiyallahu anh hazretlerinin mu'tad-ı şerifleri idi. Rivayetinden dolayı yemin verdirmediği yalnız Ebû Bekir radiyallahu anhtır. Müşârün ileyh hazretleri, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerinden bir hadis işittiğimde Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kadar o hadisten müstefit olurum. Başkası bana bir hadis söylerse yemin verdirir, o da yemin ettikten sonra rivayetini tasdik ederdim. Ebû Bekir de bana şu hadisi rivayet etti. Lâkin ona yemin verdirmedim. Çünkü herhalde sadıktır” diyerek *ما من عبد مسلم يذنب ثم يتوضأ ويصلي ركعتين ثم يستغفر الله إلا غفر الله له* “Hiçbir abd-i müslim yoktur ki bir günah işledikten sonra abdest alıp ve iki rek'at namaz kılıp Allah'tan mağfiret dilesin de Allah Teâlâ ona mağfiret etmesin”³ hadisini kendisine haber verdiğini rivayet ediyor (Zehebî, *Tezkiretü l-huffâz*, 1, 9, 10).

Bir de Caetani isnadın sonradan uydurulmuş olduğunu izah için, “İsnad yeni medeniyetin ihtiyâcâtının neticelerinden biri oldu. Bu isnadda âdeta bir kırtasiyecilik damgası, âdeta ilmî bir sima vardır ki Arabistan çöllerinin tenhâ-i bî-pâyânından değil, Arabistan haricindeki şehirlerin hayatından istiare edilmiştir. İsnadın tekml evsafi o nîm vahşi, cahil, herhangi bir usul ve kaide altına girmekten müctenib, her türlü şehri ve medenî âdetlerden müteneffir olan iptidaî Araplar'ın bir türlü terakki etmek istemeyen tabiatlarına tamamıyla bigânedir” diyor ve bütün hücceti medenî

3 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, XV, 307, no: 6047.}

olmayı, kâbiliyet-i ilmiyyeyi haiz bulunmayı müslümanlara yakıştıramamaktan ibaret oluyor. Halbuki bugünkü Avrupa medeniyetini doğuran, müslümanların o büyük ve müşa'şa medeniyet-i mâlûmesi olduğunda Avrupa müverrihleri de mütefik olduklarından mûmâileyhin bu derece tarafgirliği ehl-i İslâm'dan ziyade tarihe hakarettir, iyi bir şeyi yabancı bir kavimden almak mûcib-i âr olmak şöyle dursun pek müstahsen ve kabul eden kavim için mûcib-i iftihadır. Lâkin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüp de bilâd-ı meftûha ahalisinden iktibas edilmiş dediği isnadın acaba o tarihlerde, hatta -daha ileriye gidiyorum- bugünkü asr-ı medeniyette hangi kavimde mevcut olduğunu bâri haber verseydi meraktan azıcık kurtulurduk. İranlılar'da mı idi? Yahudiler de mi? Akvâm-ı Nasrâniyye'de mi? Lâkin bunların hepsinin tarihlerine, hatta kütüb-i dîniyelerine dahil olan rivâyât ve ahkâmın hiçbirisi bir sened-i muttasıl ile sabit olmuş değildir. Hepsisi de yalnız râvileri müteselsilen gayri muayyen kimseler tarafından naklolunan rivâyâta münhasır ve en mühim tarihî şahısları olan din vâzılarının bile gerek târîh-i neş'etleri gerek söyledikleri ve yaptıkları ilm-i târîh noktainazarından sübût bulamaz ve bunlara dair olan mâlûmat hep "diyorlar ki" ve "demişler ki"den ibarettir. Kim demiş belli değildir.

Muhakkak olan bir şey varsa o da isnadın ümmet-i Muhammediye'ye sallallâhu aleyhi ve sellem has bir meziyet olduğu ve müslümanların eser-i ihtirâi olan ilm-i rivâyetin yine onların elinde kemalini bulup fi-mâ-ba'd vak'a-i târîhiyyeyi kayıt ve zaptedebilmek için numune ittihaz edilecek en sağlam usul ve kavâidi câmi' olduğudur. Yine muhakkak olan bir şey varsa isnadın ve nakd-i ricâlin bidâyet-i zuhuru ne Buhârî'nin ne de Muhammed b. İshak'ın gününde olup قال رسول الله صلى الله عليه وسلم denilmeye başladığı gün olduğudur. Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181) yanında Ebû İshak et-Tâlekânî, birr-i vâlideyne ve onların hesabına namaz kılıp oruç tutmaya dair bir hadis rivayet etmiş ve derhal aralarında şöyle bir muhavere cereyan etmiş: "Yâ Ebâ İshak! Bu hadisi kimden işittin? -Şihâb b. Hırâş'tan- Pekâlâ, sikadır. Ya o kimden? -Haccâc b. Dînâr'dan- O da sikadır. Lâkin o kimden? -Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş. -Yâ Ebâ İshak! Haccâc b. Dînâr ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasında aşılmaz beyâbânlar var. Namaz, oruç olmaz. Lâkin ebeveyn hesabına sadaka vermekte ihtilâf yoktur." Filvâki Haccâc b. Dînâr'ın en çok mülâzemet ettiği tâbiî Muâviye b. Kurre (36-113) olup tebeu't-tâbiîndendir ve resul aleyhi's-salâtü ve's-selâmı değil, sahâbeyi bile gördüğü vâki değildir. Kimlerin kimlerle görüştüğü, kimin kimden rivayet edebileceği evvelden beri mâlûm olmasa hadisin senedine İbn Mübârek böyle itiraz edebilir miydi?

Caetani'nin ilkâ eylediği vesveseden dolayı açtığımız bu istitradî bahsi daha ziyade uzatmak istemez. Ancak ehl-i hadîsin derece-i tesebbütünü daha âşikâr olarak

anlatmak maksadıyla zikredeceğimiz mustalahât-ı ehl-i eserin ne kadar âlimâne olduğunu göstermek için mantık-ı cedîdin hadd-i kemâl olmak üzere tavsiye ettiği nakd-i târîh kavâidini –mukayeseye medar olsun diye– evvel beevvel zikretmeye lüzum görüyorum ki **muhaddisîn** denilen sınıf-ı ulemânın kadr ü kıymet-balâterîni anlaşılsın. Bunlar dinin bir rükn-i azîmi olan sünnetin zabt ve hıfzını, bu babdaki rivâyâtın kuvvet ve zaafını intikâd ederek kizp ve hatadan selâmetlerini deruhte ettikleri için bugünkü ma'nâ-yı ilmîce –tabirimiz garip görünmesin– dinin hakiki müverrihleridir. Bunlar ma'rifet-i ruvâtta, cerh ve ta'dîl-i ricâlde tevsîk-i kütüb ve muharrerâta hiçbir sınıf-ı müverrihînin gösterememiş olduğu kabiliyet ve mahareti o derece ileri götürmüşlerdir ki bütün mânasınca müşkil-i berendâzâne olan mesaileri Avrupalılar'ca tamamen mâlûm olsa –hiç korkmadan diyebilirim ki– intikâd tarihi namını verdikleri bahs-i mantıkîye çok daha vüs'at verir, fi-mâ-ba'd olsun tarih kitaplarını vüsûk ve yakîn sahalarına daha ziyade takrîb ederler. Muhaddisînin sevk-i fitratla ve dine muhabbet sâikasıyla takip ettikleri tarîk-i ilmî yani metot filhakika tarih öğrenmek merakıyla vâki olmuş değildi. Onların dertleri, gayeleri yalnız taraf-ı şâri'den geliyor diye kendilerine bâliğ olan sözlerin hangilerine ne dereceye kadar inanmak lâzım geleceğini tayin etmekten ibaretti. Eimme-i tâbiînden İbn Sîrîn (33-110) –İmam Mâlik gibi-, “Bu ilim yani ilm-i hadîs, dindir. Öyle ise dininizi kimden ahzettiginize dikkat ediniz” der idi. Tebeu't-tâbiînden Abdullah b. Mübârek, “Bence isnad dindedir. İsnad olmasaydı her rastgelen dilediği sözü söylerdi. İşte böylesine bunu sana kim söyledi denirse kalakalır” demiştir (s. 87). İsnad, ümmet-i Muhammediye'nin sallallâhu aleyhi ve sellem hasâisindedir. Onu fûrûz-ı kifâyeden addedenler vardır.

İşte gariptir ki böyle bir gayret-i dîniyye eseri olan ilm-i hadîs intikâd-ı metn ve intikâd-ı isnad sayesinde dini, yalancıların veya rivayete ehliyeti az olanların iftira ve tahlîtinden kurtardığı gibi bir de mevzu haricinde olarak tarihnüvislere tedkîk-i vesâik ve şehâdâtta en sağlam yolu göstermiş oluyor. Hem de mantık-ı tatbîkînin tedvininden bin bu kadar sene evvel.

Metodolojiden Bir Bahis

Mâlûm olduğu üzere kurûn-ı cedîdenin mahsûl-i irfânı olup bilcümle ulûmu tetkik ve hakâik-ı ilmiyyeyi –mevzûât-ı muhtelifelerine göre tenevvü' eden tariklerle– keşf ve tebyin etmeyi kendine mevzu edinen ve **mantık-ı tatbîkî** namını alan **metodoloji** yani menâhic-i hakkı açacak kavâid-i külliyye ilmi, ilm-i târîh için de birtakım kavâid ve ahkâm vazetmiştir. İşte bu kavâid ve ahkâmı burada muhtasaran beyan edip ulemâ-yı İslâm'ın gerek dinlerine, gerek vekâyi-i târîhiyelerine taalluk eden menkûlâtı –bu ilim doğmazdan lâ-akal on asır evvel– bu kavâid ve ahkâma ne dereceye kadar tatbik etmiş olduklarını göstermek isterim.

Âlem-i beşeriyetin eyyâm-ı güzeştesine ait vekâyi' ve havâdis ilmi olan tarihin –mahall-i nizâ' olmaktan hâlî kalmayan ilmiyeti meselesi bittab' bertaraf edildikten sonra– son merhale-i tekâmülû ulûm-i tabîiyye mertebesini bulmak, ta'bîr-i diğlerle tefekkürât, infiâlât, irâdât ve ef'âl-i beşer mahsulü olan vâkiât-ı mâziyenin tarz-ı cereyanından bilistidlâl birtakım kavânîn-i sâbite ve zarûriyye keşfetmektir ki bu kavânîn sayesinde yalnız vekâyi'-i hâliyyeye değil, olmuş ve olacak vekâyia –tıpkı bir fizik veya kimya kanunu sayesinde olduğu gibi– istidlâle yol bulunsun.

Nefs-i vekâyi' tarihin, illel ve esbâb ve kavânîn-i vekâyi' de felsefe-i târîhin mevzularıdır. Birinci safhada tarihin hadd-i kemâli müşahede ilimlerinden biri mertebesine çıkmak, bir Fransız müverrihinin tabiri veçhile hayât-ı mâziyeyi yalnız sathî olarak değil, en derin teşekkûlâtına kadar bütün teferruatıyla birlikte ihyâ etmek, bizi âdeta o geçmiş devirde bilfiil yaşatmış gibi olmak, ikinci safhada hadd-i kemâli ise ulûm-ı tecribiyye nevine dahil olmak ve bizde içtimâiyat namını alan sosyolojiye temel olmaya kesb-i salâhiyet etmektir.

Ancak ilm-i târîh namını alan cümle-i ma'lûmât devre-i kemâlini henüz bulmuş değildir. Nakl-i vekâyi'den ibaret olan birinci safhada sinn-i sabâveti idrak etmiş sayılsa bile felsefe-i târîh namını alan ikinci safhasında –o müşa'şa' ve mutantan iddialara rağmen– sinn-i tufûliyyete bile varamamıştır. O, henüz doğmadan hayalhâne-i beşerde adı konmuş bir cenîndir. Çünkü umumiyetle müşahede ve tecrübe ilimleri göz önünde ve havassın müteallâkı olan vekâyi' ve hâdisâtı müşahede, tetkik ve tasnif ettikten sonra illetlerini ve illetlerin tarz-ı devranını –ta'bîr-i diğerle– kanunlarını arayıp bulmaya çalışır. Vekâyi'-i târîhiyye ise mâziye inkılâp etmiş, havas ile müşahedelerine imkân kalmamış vekâyi'-i meyyitedir. Geçmiş kimselere mâlûm olmuş olan bu vekâyiin iktîşaf âleti bizzat kendi havassımız değil, diğer kimselerin ya doğrudan doğruya, ya bilvasıta mâlûmumuz olan akval ve âsârdır. Halbuki bu vekâyiin rivayet olunan tarzda cereyan etmiş olup olmadıklarını anlamak için onları aynen iadeye imkân olmadığı gibi havassımıza arz etmek üzere emsallerini de arzumuzla iadeye yol bulamayız. Bunlar birer kere vukua gelmiş ve geçmiş gitmiştir. Nazarımızda sübûtları için kendimizden başkalarının havas ve hâfizalarını istihdam etmekten başka çaremiz yoktur. İşte bundan dolayı nakl-i vekâyi' mânâsınca tarih, ehl-i mantık nazarında müşahede ilimleri mertebesine çıkamıyor. Tekerrürü de, tekrîri de muhal olan vekâyie binâ-yı istidlâl eden felsefe-i târîhin bize arzedeceği hükümlerin ne kıymette olacağı, bâhusus kanun diye ortaya atabileceği kazâyâ-yı faraziyyenin ne dereceye kadar müsellemler olmak lâzım geleceği ise ednâ mülâhaza ile mâlûm olur. Bu hakikat sabit olduktan sonra müverrihlerin nakl-i vekâyi' ederken bile mülâhazât-ı edebiyye, dîniyye hatta siyasiyyeye tebaan ihtiyâc-ı nefsanî duydukça –delil ikamesine lüzum görmeksizin– intikâd namını vererek mebzûlen serdettikleri ihtimâlât-ı bâdeye müstenit vekâyi'-i mefrûzaya ne demelidir?

Maahâzâ bu müşkilâtı görerek vekâyi'-i târîhiyyeye inanmak katiyen câiz olmadığına kâil olmak da hükümde tefrittir. İlmin vasâyâsına tebâiyyet, kavâidine riayet şartıyla göz önünde cereyan etmemiş birçok şeylerin vukuuna hükmetmek hem mümkün hem de muhtemeldir. Müşâhedât-ı zâtiyye ile iktifa ederek şehâdât-ı nâsı inkâr etmek esası kabul edilirse tarih ile beraber hemen hemen muâmelât ve ma'lûmât-ı beşerde zîrûzeber olur. Biz muâmelâtımızın yüzde doksan dokuzunda merviyâyâta ve gayrin meşhûdâtına binâ-yı hüküm ve çok kere isabet ediyoruz. Mehâkim huzurunda hukukumuz şühûdun delâlet-i nefy ve tasdiki ile red veya kabul edilir. Hatta müşahedeye müstenit ulûm-i müsbebe kazâyâsı bile alelekser o ulûm erbabının şehâdetlerine binaen kabul ve tasdik edilmektedir. Bir fizik veya kimya âlimi bu ilimlerin mevzularına dahil bütün eşya ve hadisatın yalnız pek az kısmını bizzat müşahede ve tetkik fırsatını bulabilir. Geride kalanları ise

diğerlerinin hâdde-i tedkikinden geçmiş bulunur ki onların şehâdâtını kabul sayesinde o âlim, ufk-ı tetebbûunu hesap edilemeyecek derecede genişletmiş olur. Her şeyi ve her hadiseyi her âlimin bizzat müşahede ve tecrübe etmesi lâzım gelse bütün ilm-i tabîat hâlet-i ibtidâiyedeki zekice bir adamın tevâlî-i a'sâra rağmen yine hiç artmayan mikdâr-ı ilminden ziyade vüsat peyda edemez. Hulâsa bir âlim diğer âlimin şehâdetiyle âmîl olur. Bir tabip, "Ben bir ilâç keşfettim. Filân maraza karşı hâssiyyet-i şâfiyesini kanaatbahş miktarda hastalar üzerinde tecrübe ettim" dedikten sonra artık diğer etibbâ o ilâcı istimalde tereddüt göstermez. Elverir ki o tabip hâzık olsun ve yalanı tutulmamış bulunsun.

Hâsılı kizbden, cehil ve hatadan ârî olan rivayetin, şehâdet ve ihbarın ilmî –yanıl-mayalım, tecrübî ilimlere kadar her ilim erbabına göre ilmî– bir kıymeti vardır. Böyle bir şehâdet ve ihbarın makbuliyeti ve doğrudan doğruya havas makamına ikamesi ilm-i mantıkça hem limmî hem de innî bir istidlâl; hem ta'lîle hem de istikrâya müstenit bir istidlâl-i hafîye istinat eder.

Delîl-i limmî şudur: Filân râvinin, şahidin verdiği haber kizb veya cehil ve hata tasavvurunu nefyedecek surettedir. Böyle olan her rivayet, her şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücuduna veya tahakkuk-ı vukûuna hüccettir. Öyle ise bu rivayet, bu şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücûd veya vukuuna hüccettir.

Delîl-i innî de ulûm-i tabîyyede istimal edilen eserden müessire intikal tarzında olur. Meselâ ihbâr-ı vâkı nazar-ı mütalâaya alınca ihbarın bazı evsâf-ı mümeyyizinden râvinin, şâhidin ehliyeti ile sadûkıyyetine ve onun bu iki vasfından da haberin sıhhatine, mervî ve meşhûdün-bihin mevcut veya mütehakkıku'l-vukû' olduğuna intikal edilir.

Demek, iş yalnız haberlerin kâzib mi yoksa sâdık mı olduğunu; muhbirin sika –ta'bîr-i diğerle adl ve zâbıt yani haberi dökmeden alâ vechi's-sıhha nakledecek derece-i ehliyetle– olup olmadığını tetkike, rivâyâtın makbullerini merdudlarından ayırt etmeye kalıyor ki bu da metodolojinin "Methode Historique / Menhec-i Târîhî" unvanı altında tesis ettiği kavâid-i külliyyeye rivayetle bize vâsıl olan haberleri ilmî bir tarzda "intikâd" etmek, ondan sonra da âsâr ve vesâikin medlûlü olan vekâyii canlandırıp esbâb ve illetlerini araştırmakla müyesser olur. İntikâd safhası "tahlil"dir ve asıl tarih odur. Taharrî-i ilel ve esbâb safhası ise "terkib"dir. Tarihten ziyade felsefedir ve alekser indî mülâhazât ile maalesef meşhûn bulunuyor.

Elyevm indiyyât ile mâlâ-mâl olan felsefe-i târîhi bir tarafa bırakalım da asıl tarih, intikâd tarihi hakkında ilmin son hulâsasını söyleyelim: Tarihin üç nevi menâbii vardır ve intikâd bunlara taalluk eder; merviyât (traditions), âbidât (monuments), mektûbât (ecrits). Âbidât bizim bahsimizden hariç oldukları için onlara ait bahsi bırakıyoruz.

Fransızca **tradition** kelimesi *Yeni Larousse Ansiklopedisi*'nde: "Müddet-i medîde ağızdan ağıza tedavül eden doğru veya yanlış nükûl" diye tarif ediliyor. Bu kelimeyi bizde kâh **an'ane** ile, kâh **hadis** ile tercüme ediyorlarsa da bu tarife nazaran her ikisi de yanlıştır. An'ane, râvi veya râvilerin isimlerini zikrederek, şu kadar ki râvi veya râvilerin haberi bizzat işitildiğine delâlet eder bir lafız istimal etmeyerek yalnız عن lafz-ı Arabî'si ile vâki olan nakil ve isnadın adıdır ki bu nevi rivayetin ehl-i hadîşçe hükm-i mahsûsu vardır. Hadis de –evvelce geçen tariflerden mâlûm olmuş olacağı üzere– akvâl ve efâl ve tekârîr-i nebeviyenin bilisnâd nakil ve rivayeti için vazolunmuş bir ıstılahtır ve tâbiînin akvâl ve fetâvâlarına şâmil olsa bile yine –an'anede olduğu gibi– senedlidir ve ruvâtın isimleri zikrolunur. Tradition kelimesi ise –yukarıdaki tarifi delâletiyle– ruvâtın meçhul olması mânasını zımnen ihtiva eder. O derecede ki râvileri mâlûm olan rivâyât hakkında bu kelimeyi istimal etmezler. Bir de traditionda müddet-i medîde tenâkul şart olduğu halde kelâm-ı muan'an ile hadiste böyle bir şart hiç de muteber değildir. Binaenaleyh tercüme yanlıştır. Buna merviyât-ı kadîme veya menkûlât-ı kadîme desek daha yakın bir tabir ile ifade etmiş oluruz. Vâkia kilise tarihi ıstılahınca dine taalluku olan efâl veya i'tikâdâtın gerek şifahen gerek tahrîren tenâkulüne de tradition deniyor. Bu ıstılah-ı hâssa göre hadis ile tercüme olunabileceği vârid-i hâtır olursa da yine tam mukabili değildir. Zira hadis, müsned olan bir rivayet olduğu halde kilisenin bizim anladığımız mânaca müsned rivayeti yoktur.

Burası mâlûm olduktan sonra merviyât ile mektûbâtı intikâd için vazedilen kavâid-i ilmiyyeyi beyâna şürû edelim: İntikâd ya nefis-i vekâyi' ya da vekâyiin râvileri hakkında –ehl-i hadîsin tabirince– ya metin ya sened hakkında câri olur.

Nefis-i vekâyiin evvelâ mümkün olup olmadıklarına, mebâdî-i akliyye ile kavânîn-i ilme derece-i tevâfuk ve münâfâtlarına bakılır ve muhal olan vekâyi' reddolunur. Meselâ Çîn-i Fağfûrî'nin İbnü's-Semâ ve Mikado'nun İbnü's-Şems olduğuna, Romalılar'ın Romulus kissasına ait masallar bu kabilden olarak vehle-i ûlâda reddedilecek rivâyâtandır.

Bazı rivâyât da akla münâfi olmaz da menbaları meçhul kalır. Bu neviden senedsiz,

sepetsiz, nerelerden teraşşuh ettikleri belirsiz rivâyâtın medlûlü olan vekâyi' ne kadar eski, zamân-ı vukû'ları ile zamân-ı kayd ve tesbitleri arasında ne kadar çok müddet geçmişse o kadar az mevsuk addolunurlar. Meselâ Araplar'ın Tasm, Cedîs, Amâlika, Âd, Semûd gibi ecyâl-i münkarızası hakkındaki rivâyâtını bu sınıfa idhal etmelidir. Bu kabilden rivâyât daha mevsuk diğer menâbî'den gelen rivâyât-ı sâire ile murakabe edilemezlerse hangi cihetleri hakikat, hangi cihetleri hayal olduğu anlaşılabilir. Yalnız şu var ki bunlar -teferruatları ve tarz-ı nakilleri itibariyle- meşkûk olmakla beraber yine başlangıçta herhangi bir şeyin mevcut ya da vâkıanın hâdis olduğuna filcümle delâlet ettikleri gibi bazan hangi kavme ait ise o kavme ait bazı ahlâk ve tebâyiin ve mervî olan şey zamanındaki hâlet-i rûhiyye-i kavmiyye veya umumiyenin alâmâtından olmak itibariyle pek ziyade ehemmiyeti haiz görülmeleri mümkündür. Fakat herhalde bunları rivâyât-ı târîhiyye sırasına idhal etmek münasip olmaz.

Akla muvâfakat bahsinde de hâdisât-ı merviyenin ne dereceye kadar muhtemel veya müsteb'ad olduğunu hesaba katmak ve tasdik ile inkâr beynindeki derecât-ı hükmü ona göre tayin etmek icap eder. Ancak bu takdirde de -muasır filozoflardan "Thomas'nın mektepler için yazdığı felsefe kitabında dediği gibi- tetkik meselesi hassaten pek nazik ve pek müşkil bir suret kesbeder. Bidâyeten müsteb'ad, hatta muhal olduğuna hükmedilmiş nice şuûn ve hâdisat vardır ki bilâhare hakikate mutâbık görülmüştür. Geçen asırda Romalı müverrih Tit-liv'in (Titus Livius) bahsettiği kan yağmurlarına, gökyüzünden taş indiğine, dağ tepelerinde asdâf-ı bahriyye bulunabileceğine itikad etmek çocukça fikirler sayılırdı. Bu hâdisat bugün izah ve ta'lîl ediliyor. Bundan 100 sene evvel fonograf ile telefonun imkân-ı vücûdunu tasdik eden bir fizik âlimini göz önüne getirelim. Böylesi elbette karşısında yalnız münkirler bulacaktı.¹ Buhar ile müteharrik vesâit-i nakliyye, havada seyhat, telsiz telgraf, hava gazı ve elektririk tenvîratı, eşî'a-ı şemsin tıbâat ile hâkte istihdamı gibi şeyler hep imkân sahasının zannedildiğinden ne kadar evsa' olduğunu nazarımızda ispat eden havârik-ı beşeriyedir. Binaenaleyh her müsteb'ad olan şeyi müsteb'addır diye katiyen reddetmek ilme münâfidir. İntehâ.

Binaenaleyh "Filân vak'anın emsaline daha evvel veya şimdi müsâdif olmadık" veya "Bunu aklım almıyor" demekten başka bir delile istinat etmeksizin şehâdet ve rivayetine kadh vârit olmayan kimselerin şehâdât ve merviyâtını reddetmek hakiki ilim noktainazarından ciddi sayılamaz. Meselâ **telepati** (télépathie) ve

1 Thomas'nın kitabı intişar ettiği vakit (1923) telsiz telefon henüz yoktu. Bugün ne kadar taammüm ettiği ise mâlûmdur. Bugün hatta telsiz sinemanın (televizyon) tatbikatını sâha-i tahkîka çıkarmaya çalışıyorlar. Kamere (Ay) seyhati bile aklına sardıranlar vardır.

telekinezi (télékinésie) ve **ektoplazm** (ectoplasme) gibi metapsişik hadiseler yakın vakitlere kadar ulûm-i tabîyye erbâbı tarafından şiddetle red ve inkâr edildikleri halde nihayet bu red ve inkârın muayyen bir akîde-i ilmiyyeye karşı taassup eseri olduğu meydana çıkınca elyevm ileri gelen birçok ulemâ tarafından pekâlâ tetkike değer şeyler olduklarına hükmediliyor. O halde evvel beevvel şühûd ve rûvâtın ahvalini tahkik, şehâdâta göre vukuu müteyakkan veya ona karîb olan efâl ile vâkıâtı kabul ile esbâb ve ileli sonra taharrî etmek –velev bilvasıta– müşâhedeye, his ve tecrübeye müstenit bir ilim olmaya meyleden tarihin tarîk-i tetebbuu muktezeyâtındandır. Binaenaleyh rivayetten –ta’bîr-i diğerle meşhûdün-bih bir vâkıadan– sened-i rivâyeti yani vâkıaya taalluk eden şehâdeti tahkike intikal etmemiz lâzım gelir.

Bir kere kâide-i külliyye olarak şurası mukarrerdir ki bir vâkıa akıldan, daha doğrusu me’lûftan ne kadar aykırı itibar edilirse şühûd ve rûvâta sıdk ve tahammül-i rivâyete ehliyet o kadar sıkı aranmak iktiza eder. Râvilerin bu sıfatları matlûbdan ne kadar dûn olursa rivayet de derece derece o nisbette kesb-i za’f eder. Sonra şehâdet ve rivayet: 1) Ya sıdk-ı lehceye, 2) ya kizbe, 3) ya cehil ve hatadan sâlim olmayarak vehme makrûn olur.

Şehâdet ve rivayet ikinci veya üçüncü ihtimallere göre taht-ı murâkabeye alınır. Muhbirin kizbi itiyat veya hâdise-i merviyede kizbi iltizam etmediğine; kezâlik râvinin her duyduğuna inanır, her müşâhede ettiğini lâyıkiyle anlamaya lüzum görmeden rivayet eder kapılğan bir kimse olmadığına itminan hâsıl olursa yalnız sıdk ihtimali kalır. Böyle olan râviye **sadûk** denir.

Muhbir ya bir ya müteaddit olur. Bir olursa sıdk-ı makâl ashabından olup olmadığına; akıl ve dirayeti, fehm ve fetâneti muhberûn anı olduğu gibi edâya kâfi gelip gelmediğine bakılır ki bu da ahlâkını, ahvâl-i rûhiyyesini lâyıki veçh ile bilmeye vâbestedir. Yani râvi yalan söylemeye alışık mı, değil mi? Husûs-ı maddede yalan söylemekte bir menfaati var mı, yok mu? Zeki mi, ahmak mı? İhbar ettiği vak’a bizzat kendisinin meşhûdu mu, yoksa kendisi de başkasından mı rivayet ediyor? Her iki takdirde hâfızası kuvvetli mi, gevşek mi? gibi husâsat aranır. Tabii bu nevi suallerin kâffesine her türlü şükûk ve ibhamı izâle edecek, ihtimâl-i sıhhat veya zaafi lâyıki olduğu had ve mertebeye kasr eyleyecek cevapları bulmak her zaman müyesser olamaz. Bundan dolayı da haber-i vâhid her zaman yakîn ifade etmez. Huzûr-ı hâkimde lâ-akal iki şahidin beyyine addedilmesi işte bundan ileri gelir. Maahâzâ haber-i vâhidin yakın ifade etmeyeceği hakkındaki hükmün gerek tarihte, gerek kazâda bir kıymet-i mutlakayı hâiz olmadığını –biraz evvel ismi geçen– müellif

Thomas ihtara lüzum görüyor! Bu istisnanın –hakk-ı gayr taalluk etmek dolayısıyla– kazâda nazarı itibara alınması cây-ı teemmül ise de tarihte iş biraz başkalaşır. Öyle râvi bulunur ki başlı başına bir hüccet-i yakîn sayılabilir. Kezâlik râvi bazan öyle bir şey ihbar eder ki nefs-i rivâyetin tarzı ve tefâsili hüccet-i sıhhat addedilebilir. Binaenaleyh adl u zâbıt olan bir tek râvinin rivayeti pek de kıymetsiz değildir.

Muhbir birden ziyade olursa her biri bâlâdaki tarzda ayrı ayrı tetkik ve tezkiye edilir. Ondan sonra sözlerine bakılır. Sözleri ya mütevâfık ya mütehâlif olur. Birinci hale göre tevâfukun illeti anlaşma, yahut hepsini birden kizbe sevkedecek veya vehme düşürecek bir hâl-i müşterek değil ise haberin sıhhatinden başka ihtimal kalmaz ve haber, yakîne karîb bir zan ifade eder. Hele –Avrupa mantıkçılarınca mevzubahis olmadığı halde bizim ulemâmızca pek büyük bir ehemmiyetle hall ve tetkik edildiği üzere– haber, mütevâtir yani kizb ve vehim üzerine ittifakları aklen muhal olan eşhâs-ı adîde tarafından mervî ise ona inanmamak mahsûste mükâbere derecesinde kavânîn-i akla münâfi düşer.

İkinci hale göre ise evvelkisi gibi kavî bir zan hâsıl olamaz. Ancak ihtimâl-i sıhhat nerede daha ziyade ise o cihet tercih olunur. Bunun için râvilerin adedine, bâhusus kıymetlerine bakılır ve hangi tarafta ehliyet ve vüsûk nişanesi daha ziyade ise –o taraf adeden daha az da olsalar– diğer tarafa râcih sayılırlar.

Menâbi'-i târîhiyyenin üçüncüsü olan “mektûbât” a gelince, müverrihlerce en ziyade başvurulmuş menâbi' bunlardır ve bu itibarla ehemmiyet-i azîmeleri vardır.

Vesâik-i mektûbede en evvel yazı tahkik olunur. Yazı kime nisbet ediliyorsa hakikaten ona ait midir? Yoksa **apocryphe** yani asıl ve menşesinde cehalet var mıdır? ciheti aranır ki bu, **intikâd-ı sened** demektir. Müellife aidiyeti sübût bulduktan sonra muhteviyatına yani “metn” e geçilir. Sâhib-i eserin naklettiği şeyler akla yakın şeylerden midir? Sözleri arasında ibham ve tenâkuz var mıdır? Yoksa ifâdâtı açık ve mütesâdik midir? ona bakılır. Eser, intikâdın bu haddesinden de geçirildikten sonra sâhib-i hattın kendisi intikâd edilir ki bu da “râvinin ta'dîl veya cerhi” dir. Yazı yazan kimse vak'ayı ve yahûd vekâyı'ı an-şühûdin mi nakl ve rivayet ediyor? Yoksa asıl şühûd kendi muasırları olup da o, onlardan mı rivayet ediyor? Kendisinin rivayete derece-i ehliyeti nedir? Sadûk mudur? Akli başında bir kimse midir? Hıfzı kavî midir? Vak'ayı hemen hudûsünü müteakiben mi kaydetmiş? Bilvasıta naklediyorsa aradaki vasıtalar kimlerdir ve ne kıratta adamlardır? İşte bu cihetlerin hepsi tahkik edilmedikçe haber-i mektubun derece-i vüsûku hakkında şâyân-ı itimad bir ilim hâsıl olamaz. Olduktan sonra da haber-i vâhiden ileri bir mertebeyi bulamaz.

Bir Mukayese

İntikâd tarihi bir netîce-i ilmiyyeye vâsıl olabilmek için merviyât ve menkûlâtı böyle sıkı bir hadde-i tedkikten geçirmek lüzumunu gösteriyor. Âlem-i medeniyetçe makbul ve mütedâvel –tâdâdı gayri mümkün– bunca tarih kitaplarının acaba kaç bu mi'yara göre ilmî sayılabilir? Vesâiki enzâr-ı nâsa bu tarzda arz ederek tarih yazmak evvelâ mâzi hakkında ma'lûmât-ı beşeriyenin pek az olduğunu itiraf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az miktara indirmeye razı olmak demektir. Sâniyen böyle eserler mâzi hakkında çok şey bilmeye haris olan kârîlerin merakını tatmin edemeyecekleri için ruhlarını hayliden hayliye de sıkır. Bu mahzuru def için müellifler hem nakil ve rivayeti bir şekl-i edebîye sokmaya, hem de vesâik-i muktaziye ile sübût bulmayıp nâkis kalan teferruatı mahzâ silsile-i vekâyii rahnedâr etmemek ve aralarındaki irtibatı göstermek hırsıyla– mütehayyileden istiâne ederek doldurmaya, ondan sonra da bu hayalî vekâyi' ile hakiki vekâyi' halîtası üzerine güya felsefî birçok hakîmâne ta'lîlât-ı dûrâdûr bina etmeye kalkarlar. Tıpkı bir romanın vekâyii beynindeki irtibat ve münasebeti ta'lîl ve beyan için uydurulan vekâyi-i fer'iyye gibi. Eldeki tevârîhin hakikaten müsbet olan pek az kısmı istisna edildikten sonra –ihtiyat ederek söylüyorum– yüzde doksanı böyledir. Kim ne derse desin, en ciddi bildiğimiz tarih kitaplarının ekseri vekâyii bir sübût-ı ilmîye istinat etmediği için hayalî; bu gibi vekâyie bina edilen istidlâlât-ı târîhiyyeden çıkan netâyîç de –âzami hüsnüzan ederek söyleyeyim– ihtimalîdir. Mevsuk tarihler yalnız vesâik ve şehâdâta müstenit vak'aları rivayet edenlerdir. Ekseriyeti teşkil eden diğerlerine doğrudur diye itibar ettiğimiz sırf müelliflerine hüsnüzan ettiğimizdendir. Bî-vecih bir hüsnüzanın ise ilimde pek o kadar yeri yoktur. Erbâb-ı ilme, “Bütün ulûm içinde ihtimâl-i sıhhatten en az nasıbdar olan ilim, tarihtir” dedirten işte budur.

Maahâzâ bu kadarla da iktifa edecek değiliz. Bugün dîn-i İslâm ile mütedeyyin olanlardan başka dünyada hiçbir dinin sâlikleri yoktur ki şâri'lerinin tefâsil-i ahvâlini, bunların tâlim ettikleri ahkâmı her türlü şükûk ve zünûndan ârî olarak bilsin ve tâbî oldukları kitapların mübelliğ-i evvellerine aidiyetlerine ve naks ve ziyadeye ve tebdîl ve tahrife uğramadıklarına vüsûk-ı tâmları olsun. Çünkü kendileri ile ilk dindaşları arasında sened-i muttasıl yoktur. Senedin inkitândan dolayı da din babında en büyük tanıdıkları zatın dinine kendileri hakikaten müntesip midirler? İcra ettikleri ameller ve âyinler hakikaten onların tâlim ettikleri amellerle âyinler midir? Yoksa akîdeleri, din ve âyinleri meçhul kimselerin o dinlerle bir eser-i telâübü müdür? Bundan şüphe etmemek elden gelmez ve şüpheleri izâleye medar olacak hiçbir delil gösterilemez.

Meselâ yehûd ile nasârânın müstereken ellerinde tedâvül eden Ahd-i Atîk ile yalnız nasârânın tâbî oldukları Ahd-i Cedîd kitapları hakkındaki ihtilâfât hakikaten fecidir. Ahd-i Atîk'in 47 kitabından Sâmirîler'ce -ki yahudilerin bir taifesidir- yalnız yedisi muteberdir. Bu yedi kitabın da -ellerindeki İbrânî nüshaya tevâfuk etmeyen- diğer tevâif-i yehûd yedinde mütedâvil nüsha-i İbrâniyyesi'ni Sâmirîler tanımazlar. Hıristiyanlarca da Ahd-i Atîk'in bidâyet-i emirde yalnız 38 kitabı tanınmış iken diğer 9 kitabı, 325, 364, 397 sinîn-i Mesîhiyyesi'nde mün'akid İznik, Laodikeia ve Kartaca konsillerinde yani mecâlis-i ruhbâniyyesinde tadrîcen papazların kararıyla "kütüb-i mukaddese" sırasına geçmiştir. Nasıl hoş değil mi? Bir kitabın vahy-i münzel olması veya olmaması keyfiyeti binlerce sene sonra gelen birkaç papazın muvâfakat re'yi verivermesiyle tekarrür ediyor ve vahiy değil iken onların demesiyle min tarafillâh münzel oluveriyor!

Ahd-i Cedîd'i teşkil eyleyen 27 kitabın da bidâyet-i emirde yalnız yirmisi vahiy sayılıp bilâhare 364 ve 397 senelerinde mün'akid Laodise ve Kartaca konsillerinde diğer yedisi kütüb-i kânûniyye menzilesine terfi edilmişlerdir. Her iki ahdin hariçinde olarak yahudilerin bazılarınca Mûsâ aleyhi's-salâtü ve'sselâma nisbet edilen *Müşâhedât*, *Tekvîn-i sagîr*, *Mî'râc*, *Esrâr*, *Vesâyâ*, *İtirâfât* namlarıyla altı, Üzeyir aleyhi's-selâma nisbet edilen bir, İşâyâ aleyhi's-selâma nisbet edilen iki, İrmiyâ aleyhi's-selâma¹ nisbet edilen bir -ki cem'an on kitap ile Habakkuk aleyhi's-selâma nisbet edilen kelîmât, Süleyman aleyhi's-selâma nisbet edilen diğer mezâmîr yehûdun ekseri ile nasârâca merdud olduğu gibi Ahd-i Cedîd'den hariç olarak da İlsâ ve Meryem aleyhime's-salâtü ve's-selâm ile havâriyyûn ve etbâ-ı havâriyyûna nisbet edilen yetmiş bu kadar kitap daha var ki nasârâca apokrif yani gayri sâbit

1 *Kâmus*'un zabtı böyledir -"râ"nın sükûnu ve hemze ile "mîm" in kesriyle-. Lâkin Frenkler Nebî-i müşârûn ileyh hazretlerine Jérémie dediklerine göre "râ"nın fethi ve "mîm" in sükûn veya kesri ile olmak gerektir.

adediliyor. Bundan mâada hıristiyanlarca makbul tanınmış yukarıki kitaplar hakkında Şark Ortodoksları ile Katolikler ve Protestanlar arasında da ihtilâfât-ı azîme vardır. Kârilerimiz bu babda Rahmetullah el-Hindî rahmetullahi aleyhin *İzhârü'l-hakk*'ında hayli tafsilât görebilirler. Bu kitap Arabî'den Türkçe'ye tercüme edildiği gibi Fransızca'ya da tercüme edilmiştir.²

İş bu kadarla da kalmaz. Bu kitaplardan her birinin vahyolup olmaması hakkında her iki taifece mevcut olan nizâdan kat'an-nazar her birinin nisbet olunduğu nebî tarafından yazıldığı da sabit değildir. Bilakis o enbiya hazerâtının o kitapları yazmamış oldukları nefis-i kitapların mütûnundan müstahreç edilleden ve yehûd ile nasârâ ulemâsının sarîh veya müevvel ikrar ve bazan iddialarından istidlâl edilerek bilburhan ispat ediliyor.

Hâsılı Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd kitaplarını kat kat saran perde-i şükûk ve zulmet o kadar kalındır ki biz müslümanların vahy-i münzel olduğuna yakîn-i tâm ile mu'tekid olduğumuz Kur'ân-ı Kerîm olmasa Mûsâ ve Îsâ aleyhime's-salâtü ve's-selâm hazerâtının birer nebî-i zîşân olup kendilerine Tevrat ile İncil namında iki kitap ve şeriat vahy buyurulmuş olduğuna, hatta bu namda iki zât-ı celîl-i kadrin dünyayı teşrif ettiklerine yehûd ile nasârânın ellerindeki hucec-i nakliyyeye bakarak kâil olmamıza imkân bulunmaz. Yehûd ile nasârânın da bugün enbiyanın ve o meyanda kendi nebîlerinin nübüvvetlerini tasdik edebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'i tasdikten yakın bir tarik-ı aklîleri yoktur. Avrupalılar'dan nübüvvâta mu'tekid olmayanlar Tevrat'ın Âsurîler'den geldiğini, Îsâ aleyhi's-selâmın bir şahs-ı muhayyel olup hıristiyan akîdesinin bilmem hangi felsefe-i Yunâniyye mahsulü olduğunu iddiaya kadar ileri gidip durmuyorlar mı? Acaba neden? Hiç şüphesiz yehûd ile nasârâ evvelden beri dinlerine lâyıkiyla sahip çıkıp nebî-i zîşânlarından kendilerine intikal eden mu'tekadât ve ahkâmı muhafazada ihmal gösterdiklerinden ve isnâd-ı muttasılın mânasını ve ehemmiyetini vaktiyle idrak ederek inkıtândaki mahzuru mühimsemediklerinden... Halbuki zât-ı akdes-i Muhammedî sallallahu aleyhi ve sellem kadar mâruf ve hakkında o derecede vesâik-i sahîha toplanmış ferd-i âferîde gelmemiştir. Ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bugün yeryüzünde hiçbir millete nasip olmayan bîbahâ bir şeref-i âlû'l-âldir ki kitaplarını, dinlerinin ahkâmını, peygamberlerinin hal ve şanını ve akvâl ve ef'âlini tahrif ve tağyîre uğratmaksızın bu âna gelinceye kadar on üç buçuk asırdan ziyade hıfza muvaffak olmuş, bundan sonra da ilâ mâşâ-Allah olacaklardır. Hangi meselede aralarında ihtilâf çiksa merci-i halli -bi-hamdillâh mahfuz olan- Kitap ve Sünnet'tir. Dinî olan bu

2 *Idhhar-ul-haqq ou Manifestation de la verité*, {I-II} Ernest Leroux, éditeur; 28, Rue Bonaparte, Paris: {Ernest Leroux, 1880}.

vesâik bir taraftan da başka yerde nazîri olmayan en sağlam vesâik-i târîhiyedir. Gerek din gerek vekâyi'-i İslâmî -hiç değilse sadr-ı İslâm'da olan vekâyii- yazmak isteyen müverrih, bî- taraf olmak şartıyla İslâm ile müslimînün mâzisini olduğu gibi göstermekte hiç müşkilâta uğramaz.

Bu cihet mâlûm olduktan sonra ümmet-i Muhammediyye (sallallahu aleyhi ve sellem) beyninde rivayete istinaden tâ sadr-ı evvelden beri müntekıl olan âsâr ve ahbâra tevcîh-i makâl edelim.

Asr-ı celîl-i nebevî ile **hayrû'l-kurûn** diye itikad ettiğimiz ashap ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn karnlarından beri bize gelen nukûl, ihticâca salâhiyet itibariyle -İbn Hazm ez-Zâhirî'nin taksimine göre- altı derecedir:

Birinci dereceyi Kitâbullah'ın nazm-ı mütevâtiri haizdir ki elyevm tilâvet ettiğimiz kelimât ve hurûf ve harekât ve sekenât ve kırâat-i mütenevvia ile Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib sallallahu aleyhi ve sellem tarafından tebliğ buyurulduğu ehl-i Meşrik ve Mağrib'in karnen ba'de karnin gayri münkatî' bir tevâtürü ile şüphesiz herkesin mâlûmudur. Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri peyderpey hîn-i nüzûllerinde nasıl ümmete tâlim buyurulmuşsa öylece herkes tarafından okunmuş ve ilk zamandaki gibi hiçbir asırda inkitâa uğramaksızın seleften halefe mütemâdiyen intikal etmiştir. Kitâbullah'ın süver ve âyatı her devirde kâffe-i ümmetin kâffe-i ümmete tebliği suretinde bir tevâtürü haiz olduğu gibi ehl-i kırâat denilen sınıf-ı ulemânın isnâd-ı muttasıl ile mahfuz olan müselsel rivayetleriyle de ayrıca bir tevâtürü haizdir. Dünyada elfâz ve mebânîsi ihtilâfsız olarak bu kadar mâlûm ve mahfuz, tahrif ve tağyîrden masûniyyeti bu kadar muhakkak hiçbir söz, hiçbir kitap yoktur ve olmayacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet eden kimse, sâhib-i şerîatin tebliğini olduğu gibi bilânoksan tekrar ettiğinde zerre kadar şüphe etmez. Bunda biraz şek eden -hangi milletten olursa olsun- aklında hiffet var demektir. Meğer ki Kur'an ne demek olduğunu ve takriben on dört asırdan beri nasıl bir ihtimâm-ı emânetle sudûrdan sudûra ve suhuftan suhufa nakledildiğini bilmeyecek kadar cahil ola... Savm ve salât ve hac ve zekât keyfiyetlerinin de kâffe-i nâsın kâffe-i nâsa nakli nev'inden böyle bir tevâtür-i muttasıl ile bâliğ olduğu mâlûmumuzdur.

İkinci derecedeki nukûl -tefâsili âmme-i nâşça mâlûm olmadığı halde- kâffe-i ehl-i ilmin kâffe-i ehl-i ilme karnen ba'de karnin naklettiği şeylerdir ki âyat ve mu'cizât-ı seniyyenin birçoğu ve menâsik-i hac ile zekât ahkâmının bazıları bu sınıfa dahildir.

Üçüncü derecedeki nukûl –hepsinin de zatı, hâl ü şânı, adaleti, içinde buldukları zaman ve mekân mâlûm olan ve her biri rivayet ederken kendisine haber veren zatın ismini, kimin oğlu olduğunu, nisbetini bildirerek sikâtın sikâta bildirdiği şeylerdir ki bu tarzdaki merviyâtın birçokları da ya birçok sahâbî tarikinden Resûlullah sallallahu eleyhi ve selleme ya sahâbîye veya tâbîye ya da tâbîden ahzeden imama kâffenin kâffeye nakli ile sabittir. İşte menkûlâtın bu üç derecesinden ahkâm-ı dînin ahz ü telakki edileceğinde tereddüt eden yoktur.

Dördüncü derecedeki nukûl öyle nakillerdir ki yine kâffeden kâffeye veya sikadan sikaya bâliğ olmak üzere mervî bulunurlar da silsile-i isnâd kendisiyle Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm arasında bir tek vasıta kalan bir zata dayanır ve o zat, haberi kimin vasıtasıyla öğrendiğini bildirmemiş bulunur. İşte bu nevi nukûl, ehl-i İslâm'ın bazılarıncı ma'mûlün-bih olursa da birçoğu bunlarla âmil olmazlar. Zira silsilede ismi zikredilmeyen kimsenin sika olmamak ihtimali vardır.

Beşinci derecedeki nukûl –yine kâffeden kâffeye veya sikadan sikaya nakledilmiş ve silsile-i esânîdi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme dayanmış, şu kadar ki tarik-ı rivâyeti içinde kizb veya gaflet töhmetlerinden biri ile cerhe uğramış, ya da –böyle bir töhmetle mecrûh olmamakla beraber– hali meçhul kalmış bir kimse bulunan nakillerdir ki bu gibi rivayetler haberi takviye edecek karâin bulunduğu takdirde bazı müslümanlarca bir dereceye kadar makbul sayılırsa da diğerlerince alelittlak merdûddur.

Altıncı derecedeki nukûl –yine kâffenin kâffeye veya sikanın sikaya ihbarıyla– Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma izâfe edilmeksizin filân sahâbî veya tâbînin ya da berisindeki bir imamın şöyle böyle dediğine yahut şöyle böyle hükmettiğine dair olan nakillerdir ki bunların da kabulü beyne'l-müslimîn münâzaun-fih'tir.

Diğer bir noktâna göre nukûl-i İslâmiyye'nin en başında şeksiz, şüphesiz Kitâb-ı Kerîm'i buluyoruz ki nev'inde münferit olan Kitâb-ı Azîmü'sşân'dır. Nukûlün ikinci nevi, sünnet-i seniyye-i risâletpenâhîye ait olan kitaplardır ki onlarla meşgul olan muhaddisîn cemâat-i kübrâsıdır.

Üçüncü nevi tefsirdir. Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan doğruya nazm-ı Arabî'den münfehim olan meânîden başkaca esbâb-ı nüzûl gibi, şümûl ve umûm-ı meânîsi vâsî olan bazı kelimât-ı Kur'âniyye'nin bir mânaya ihtisası gibi herhalde nakl ve rivayete muhtaç olup yalnız lisan kuvvetiyle bilinemeyecek birçok şey vardır ki bunlar Kur'an'ın hîn-i nüzûlünde hâzır olan fukahâ-i ashabdan veya onlara müddet-i

medîde mülâzim olmuş tâbiînden ahz olunmak zarureti vardır. İşte bu gibi haberler de hadistir ve bunlardan ilm-i hadîs kavâidince makbul olanlar makbul, olmayanlar merdûddur.

Tefsir kitaplarına tâbiînden Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih (34-114) ve sâire gibi Ehl-i kitap kitaplarıyla mütevaggıl zevata muntehî rivâyât da karışmıştır. İsrâiliyat denilen rivâyât Ehl-i kitabın ağzından yahut ele geçen Ehl-i kitap kitaplarından nakledilirdi. İsrâiliyat'ı rivayet etmekte vâkıa beis görülmemiştir. Zira bu rivâyât nihayet kütüb-i sâlifede şu söylenmiş, bu yazılmış demeye vardığı gibi Tirmizî'nin *حَدِيثُ حَسَنِ صَحِيح* kaydıyla Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği: *بلغوا عني ولو آية. وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج. ومن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار*: “Benim tarafımdan bir âyet olsun tebliğ ediniz. Benî İsrâîl de şöyle diyor, böyle diye rivayet edebilirsiniz. Bunda beis yoktur. Benden rivayet ederken her kim benim ağzımdan müteammiden yalan uydurursa cehennemdeki durağına hazırlansın”³ hadîs-i merfûu delâletiyle de bu, mubah görülmüştür. Lâkin o kabilden merviyât hakkındaki hüküm tevakkuftan ibarettir. O gibi merviyât, akla hiç de muhalif olmasalar da yine tasdik veya tekzipleri cihetine gidilmez. Akla ve Kitap ve Sünnet'e muhalif olanları herhalde merduddur. Muvâfık olanlarının da mevzû olmak ihtimali olduğu gibi senedi münkatî' merviyât-ı sahîhadan olma ihtimali de vardır. Kitap ile Sünnet bunlardan muğnî oldukları için doğruya yanlış, yanlışta doğru demiş olmamak için hüküm vermekte tevakkuf etmek gerektir. Nitekim Buhârî'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan merfûan rivayet edildiği üzere zamân-ı saâdet-nişân-ı risâletpenâhîde Ehl-i kitap'tan bazı kimselerin Tevrat'ı okuyup lisân-ı Arabî'ye tercüme ettikleri mesmû'-ı âlî-i nebevî buyurulduğunda:

لا تصدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم. و قولوا آمنا بالله وما أنزل إلينا وما أنزل إلى إبراهيم وإسماعيل وإسحاق ويعقوب *Ehl-i kitabı tasdik de etmeyiniz, tekzip de. Onlara ayet-i kerîmesini⁴ okuyarak cevap veriniz⁵* buyurmuşlardır.

Bazı eimme-i dînin, ezcümle Ahmed b. Hanbel'in “Üç nevi' kitabın aslı yoktur: Megâzî, melâhim, tefsir” sözü lâzıme-i ihtiyâta binaen söylenmiştir. Bunlara asılsız

3 {T2669 Tirmizî, İlim, 13.}

4 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlisi: Ehl-i kitâba deyiniz ki biz Allah'a ve bize inzâl olunan Kitâb-ı Kerîm'e iman ettiğimiz gibi İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve esbâta inzâl olunan şeylere de, kezâlik Mûsâ'ya, İsâ'ya ve bütün enbiyaya rableri tarafından kendilerine i'tâ olunan kitaplara iman ettik. Hiçbirini diğerlerinden ayırt etmeyiz ve Allah'a mutî' ve munkâdız. İntehâ, vallahu a'lem. {el-Bakara, 2/136.}

5 {B4485 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 11; B7362 Buhârî, İ'tisâm, 25.}

denmesi serâpâ yalan ve itibardan sâkit mânasına değildir. Bazı tefsirât vardır ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sudûru sabittir ve şüphesiz makbuldür. Ulemâ-yı sahâbe ile tâbiînün mevsûku'l-kelim olan ulemâsına isnad olunan rivâyât da öyle... Yoksa İmam Ahmed'in maksadı bu kitaplardaki rivâyâttan birçokları esânîd-i muttasıla-i sahîha ile sabit olmadığı için onlardaki her rivayete bilâtahtik kapılmak câiz olmadığını anlatmaktır. O, kütüb-i hadîste sübût bulmuş olan bunca tefsiri redde elbette taraftar değildir. Nasıl olsun ki kendi *el-Müsned*'ine de tefsire ait hadisler dercetmiştir.

Nukûl-i İslâmiye'nin dördüncü nevi **siyer** ve megâzî ve **melâhim** ile alelumum **ahbâr** namı verilen sırf tarihî rivâyâta ait kitaplardır. Megâzî gazavât-ı celîle-i Peygamberî'ye ve Asr-ı saâdet'teki seriyyelere taalluk eden haberlerdir. Melâhim bil-fiil vâki olan muharebattır. Sîret-i nebeviyye ise zât-ı mukaddese-i risâletpenâhiye ait -bugünkü tabirle- tercüme-i hâldir ki alekser megâzî ve melâhimi de câmi' olur. Ahbâr da bunlardan mâada olan vekâyie müteallik rivâyâttır ki tarih dediğimiz şeydir. Bizim bugün müverrih dediğimize o zamanlar ahbârî denirdi. Ahbâriyyûnun zikrettikleri vekâyî', İslâmî olabildiği gibi gayri İslâmî de olabilir. Eyyâm-ı Arab dedikleri Câhiliye muhârebatı, Acem'in yani gayri Arap akvâmın tarihleri bu zümredendir. İmam Ahmed'in -biraz evvel naklettiğimiz- megâzî ve melâhim hakkındaki sözü de -tefsir için söylediğimiz gibi- ıtlak üzere değildir. Nasıl olur ki Mûsâ b. Ukbe'nin megâzîsini, "Megâzînin esahhıdır" diyerek tavsiye ettiği evvelce zikredilmişti. Rivâyât-ı sâbite ve gayri sâbiteyi muhtevî olan diğer megâzîyi okumaktan tahzîr etmiş demek olur.

Bu sınıfa dahil kitapların ehl-i İslâm'ca en az muteber olanları kütüb-i ahbârdır. Çünkü ahbâriyyûn gayri İslâmî vekâyii bir sened-i zaîf ile olsun tevsîka imkân bulamamışlardır. Zikrettikleri rivâyât ya senedsizdir ya senedleri varsa münkatı'dır. Onun için bunlara ihticâca gayri sâlih alelâde rivâyât nazariyle bakılır. Siyer ve megâzî ve melâhim haberleri ise daima müsneddır. Yani râvileri vak'adan tâ müellifin zamanına gelinceye kadar zikredilir. Kıymetleri de muhaddisînin usul ve kavâidine tebaan intikâd edildikten sonraki kıymettir. Bunların derece derece sahih olanları çok olduğu gibi, derece derece zayıf olanları da pek çoktur. Bunların bugün merci-i tahkîki hadis kitaplarıdır.

Bir de İmam Ahmed b. Hanbel ile diğer bazı eimme, "Helâl ve harâma dair bize bir şey rivayet olunursa râviler hakkında şiddet, fezâil-i a'mâl hakkındaki rivayetlerde ise tesâhül gösteririz" demişlerdir. Çünkü ikincilerine evvelkileri gibi bir hüküm-i şer'î terettüp etmez. Bu gibi rivâyât nihayet, insan şöyle böyle yaparsa daha büyük

bir ecir ve fazilete nâil olur demeye varır. Bundan dolayı ehl-i ilmin büyük bir kısmı rekâika yani zühde müteallik rivâyât ile kendilerine hüküm terettüp etmeyen megâzî nukûlü hakkında da ruhsat yani intikâdî teşdîd etmemek tarafına gitmişlerdir. Bu gibi rivâyâtı –mevzû olmamak şartıyla– nakletmekte beis görmezler. Megâzînin ahkâmı mutazammın rivâyâtı ise şer‘-i şerifin mühim bir babı olduğundan onlar hakkında nakîr ve kıtmîr tetkikata koyulmayı vâcip görmüşlerdir. Nitekim İmam Ebû Yûsuf’un (113-182) *Kitâbü’l-Harâc*’i ile İmam Muhammed’in (135-189) *Siyer-i Kebîr*’i, siyerin ahkâma taalluk eden kısmı hakkında tedkîkât-ı fıkhiyyedir.

Haberin Envâi

Mütevâtir, Meşhur, Müstefiz, Garîb, Azîz

Bir haberin makbul veya merdud olması o habere edilecek vüsûk ve itimada bağlı olup makbuliyet veya merdudiyetin de derecât ve esbâbını araştırmak iktiza ettiğinden bittab' hadisın envâa taksim edilmesine lüzum görülmüş ve her nev'a terettüp eden hüküm ayrı ayrı beyan edilmiştir. Binaenaleyh bir haberin sadr-ı evveldeki râvileri çok mudur, az mıdır? Senesinde ittisâl veya inkitâi mı vardır? Senedine dahil olan ricâl sikâttan mıdır, değil midir? Sikâttan iseler haberi rivayet etmekte münferit midirler, değil midirler? İşte bu noktaların her birine göre hadis birtakım aksâma ayrılır ve her kısma göre hadisın ne derecede şâyân-ı i'timad olduğu araştırılır.

Sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına, ta'bîr-i diğerle derece-i şüyûuna nazaran haber ya **mütevâtir** ya **meşhur** ya **müstefiz** ya **garîb** -nâm-ı diğerle- **ferd**, ya da **azîz** olur.

Haber, senesinde ittisâl veya inkita' olduğuna göre ya **merfû** ya **mevkuf** ya **maktû'** ya **mürsel** ya **münkati'** ya **mu'dal** ya **müdelles** ya **muan'an** ya **muallak** namını alır.

Gerek sened ricâlinin sıfatına yani derece-i hıfz ve adaletlerine gerekse senedin ittisâl ve inkitâına nazaran da haber ya **sahih** ya **hasen** ya **zayıf** olur.

Şâz, mahfûz münker, ma'rûf, muallel, muzdarib, müdrec, maktûb, musahhaf, muharref gibi namlarla haberin diğer envâi daha vardır ki bunlar haber-i zaîfin aksamındadır.

Haber, derece-i şüyûuna nazaran ya mütevâtir ya **haber-i vâhid** olur. Haber-i vâhidin cem'î **ahbâr-ı âhâd**dır. Haber-i vâhid, lugaten yalnız bir şahsın rivayet ettiği haber demekse de istilahan mütevâtir mertebesini bulmayan haber mânâsındır. Râvisi ister bir, ister iki, isterse daha ziyade olsun. Haber-i vâhid de ya **meşhur** ya **azîz** ya da **garîb** olur.

Haber-i Mütevâtir

Haber-i mütevâtir kizb üzerine ittifakları âdeten muhal olan adedi kesîr bir cemaatin verdiği mahsûsa ait haberdır ki binefsihî mervî hakkında işitene zarureten yakîn ifade eder. Mütevâtir olan haber-i resûl aleyhi's-salâtu ve's-selâmın münkiri kâfir olur. Çünkü böyle bir haberi inkâr etmek tekzîb-i resûle varır ki o da şüphesiz küfürdür.

Kizb üzerine ittifakları âdeten muhal olan cemaatin ekal adedi hakkında hayli ihtilâf edilmiştir. 3, 5, 7, 10, 15, 20, 40, 50, 70, ehl-i Bedir adedince üç yüz bu kadar diyen olduğu gibi, cemaatin gayri mahsur ve bir beldeye sığmayacak kadar kesîr olmak lâzım geldiğini iddia eden de vardır. Lâkin cemaat miktarını böyle adetlere kasredenlerin hiçbiri, sözünü ciddi bir delil ve burhana bina edememiştir. Hakikat-i halde ise tevâtüren ihbar tarikiyle ilm-i yakîn hâsıl olması muhbirlere yani râviler, muhberün-lehe yani haberi işitenlere ve muhberün-anha yani haber verilen vak'aya göre değişir.

Tevâtürün ikinci şartı muhberün-anhın mahsûs yani görülmüş, yahut işitilmiş vekâyie dair olmasıdır. Sübût ve adem-i sübûtu nakle değil, burhana muhtaç olan kazâyâ-yı akliyyenin kâilleri ne kadar çok olursa olsun tevâtür sayılmaz. Meselâ vücûd ve vahdâniyyet-i bârîyi inkâr edenlerin adedi ne kadar çok olursa olsun kesret-i adedleriyle istidlâl edilerek davalarını tasdik etmek lâzım gelmez. Hak olan kazâyânın tasdiki nefse'l-emirde hak olduğundandır. Tasdik edenlerin killet ve kesreti bu babda müessir olamaz.

Tevâtürün üçüncü şartı da tarafeyn ile vasatın istivâsı yani rivayetin evvelinde, âhirinde ve ikisi arasındaki tabakatın kâffesinde muhbirlerin tevâtür adedini bulmasıdır. Bu kesret hangi tabakada sabit değilse tevâtür de yoktur. Bir haber ilk tabakada mütevâtir değil iken o tabakadan sonra rivayet edenlerin adedi bazan hadd-i tevâtürü bulur. Fakar haber mütevâtir olmaz. Kezâ bidâyette mütevâtir olan bir haberin orta veya son tabakaların birindeki râvileri tevâtürün dûnuna düşerse yine mütevâtir olmaz.

Ebû Bekir el-Cessâs mütevâtiri, “Haberin mazmununa ya zarureten ya nazaran ilim ifade eden söz” diye tarif ve “ya nazaran” kaydını idhal eder. Ona göre, “zarureten” müfid-i ilim olan mütevâtiri inkâr eden kâfir olursa da “nazaran” ilim ifade eden mütevâtirin münkiri kâfir olmaz.

Tevâtür ya lafzî ya mânevî olur. Mütevâtir-i lafzî naklinde ruvâtın elfâzı müttehid olan haber-i mütevâtirdir ki mütevâtir kelimesi ıtlakı üzere istimal edildiğinde bu mânaya masruftur. Mütevâtir-i ma’nevî yahut mütevâtir min ciheti’l-ma’nâ beyinlerinde kadr-i müşterek bulunan kazâyâ-yı muhtelifeyi ruvâtın ayrı ayrı elfâz ile nakletmeleriyle sübût bulan ma’nâ-yı müşterektir. Meselâ Ali’nin şecaatini, Hâtim’in sehâsını müş’ir muhtelif kıssaları birçok râvi ayrı ayrı nakletseler –hiç-biri, “Ali şecâdir, Hâtim sahâdir” dememiş olsalar da– o nakillerin zımında kadr-i müşterek olan “Ali’nin şecaati” ve “Hâtim’in sehâsı” sabit olur.

Mütevâtir-i lâfzînin en yüksek tabakası kelâmullah olmak üzere taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tebliğ buyurulup tarif olunduğu veçhile bize naklolunan Kur’ân-ı Kerîm’dir. Sünette de –az olsa da– kesret-i ruvâtı hasebiyle mütevâtir olan bazı haberler vardır. Meselâ من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار¹ hadîs-i şerifini asran ba’de asrin bir cemm-i gafîr sahâbeden nakletmişler ve muhaddîsinden bazılarının tahrîcine göre bunu rivayet eden ashâb-ı kirâm kırka, daha ziyade taharrîye koyulan diğer bazı huffâzın tahrîcine göre –içlerinde aşere-i mübeşşerenin hepsi dahil olmak üzere– altmış ikiye, daha çok araştıranlara göre yüzden ziyadeye, Muhyiddin en-Nevevî’nin *Şerh-i Müslim*’deki beyanına göre takriben iki yüzden ziyadeye bâliğ oluyor. Lâkin Zeynüddin el-İrâkî’nin tahkikine göre bu rivayetlerin çoğu mutlaka kizb hakkında olup bu lafız ile rivayetinde ittifak ettikleri mâlûm olan sahâbenin adedi yetmiş bu kadardır.

Hâfız Celâleddin es-Süyûtî (849-911) –tariklerini araştıra araştıra– tevâtürüne hükmettiği birçok hadis daha bulmuştur ki bunları *el-Ezhârü’l-mütenâsire fi’l-ahbâri’l-mütevâtire* isimindeki kitabında cemetmiştir. Tevâtürünü ispat ettiği hadisleri ebvâb üzerine tertip ile her birinin esânîdini, tahrîc eden Hâfız Süyûtî’nin kitabını ve esânîdin turuk-ı muhtelifesini bu kitaba yazdıktan sonra hadislerin yalnız muharriclerini gösterip esânîd ve turuku hazfetmek suretiyle kitabını *Katfû’l-ehzâr* namıyla ihtisar da etmiştir.

Bu kitabın birinci إنما الأعمال بالنيات² hadisi –Dârekutnî ile, Ebû’l-Kâsım b. Mende’nin

1 {M7510 Müslim, Zühed, 72.}

2 {B1 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.}

tahrîcâtına nazaran- otuz üç sahâbîden mervî olduğuna bakılarak birçoğunca mütevâtir zannolunmuşsa da ehl-i hadîs kavâidince sahih denebilecek yalnız Ömer radiyallahu anh rivayeti olup ondan yalnız Alkame, Alkame'den yalnız Muhammed b. İbrâhim, Muhammed b. İbrâhim'den de yalnız Yahyâ b. Saîd tarikinden gelen rivayet sahih olduğundan bu hadis sahih olmakla beraber mütevâtir değil, ahbâr-ı âhâddandır. Mesh ale'l-huffeyn hadisi de altmıştan ziyade sahâbîden menkul olduğu gibi havz hadisi elli bu kadar sahâbîden mervî bir mütevâtir-i lâfzîdir. Kezâlik ³ نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها hadisi otuz yedi, ⁴ نزل القرآن على سبعة أحرف hadisi de yirmi yedi sahâbîden mervîdir.

Haber-i mütevâtir alâ vechi'l-yakîn sahih olup esasen ilm-i isnadın mebâhisinden hariçtir. Tevâtür için sened aranmaz. Zira ilm-i isnadda râvilerin sıfatı yani adalet ve hıfzı ile istimal ettikleri siyağ-ı edâ haysiyetinden bir hadisin sıhhat veya zaafından ve rivayetin bu sebeple ma'lûlün-bih veya metrûk olmak lâzım geleceğinden bahsolunur. Haber-i mütevâtir ise -râvileri ebrâr olmuş, küffâr olmuş- her halde ilm-i yakîn ifade ettiğinden artık râvilerinden bahsetmeye hâcet kalmaksızın onunla amel vâciptir. Binaenaleyh muhaddisînin vazifesi bidâyet-i emirde ahbâr-ı âhâd olarak mâlûmları olan hadislerin esânîdi ile meşgul olup bu esânîdin kesretini isbât-ı tevâtüre kifâyet edecek mertebede bulurlarsa hadisin mütevâtir olduğuna hükmetmektir. Ruvâtın adedi tevâtüre hükmettirmeyecek derecede ise muhaddis, ahvâl-i ricâl ile sair karâine bakarak hadd-i tevâtüre çıkabilir mi, çıkamaz mı? diye bakar ve bu şerâiti ihraz etmiş olanlara **mütevâtir**, etmemiş olanlara derece derece **müstefiz**, **meşhur** vesaire unvanlarını verir. İşte misal olarak tâdât ettiğimiz birkaç hadiste ibtidâ-yı emirde ulemâ-yı eserin nazar-ı tedkîkine ahbâr-ı âhâd olarak isabet etmiş ve kesret-i ruvât hasebiyle hadd-i tevâtürü bulmuş oldukları bilistikrâ sonradan mâlûm olmuştur.

Herhalde sünnette mütevâtir-i lafzî pek azdır. Tevâtür-i ma'nevî ile sabit olmuş sünen ise pek çoktur. Meselâ namazların günde beş vakit kılınması, aded-i rek'atı vesaire gibi sünnet ile sabit ahkâm-ı dîniyye böyledir. Binaenaleyh "Haniya Kur'an'da beş vakit namaz var mı?" sualini dillerine virdeden inatçı bî-namazların teşkîkâtı beyhûdedir. Bunlar on bu kadar sene aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından evkât-ı muayyene-i ma'lûmesinde her gün beşer defa kıldırılmış namazlardır ki her biri başka elfâz ile bu mânayı ifade eden rivâyâtın adedi âyât-ı Kur'âniyye'nin tevâtürü kadar kuvvetlidir.

3 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, hadis no: 3416.}

4 {HM7976 İbn Hanbel, II, 301.}

Sikât-ı âhâdın rivayetleriyle eylevm mâlûmumuz olan mu'cizât-ı seniyye de min ciheti'l-ma'nâ mütevâtir kabilindedir. Bunların çoğu cemm-i gaffir mahdarında izhar buyurulmuş olup kâffeden kâffeye nakledilmiş olduklarında şüphe yoktur. Kâffenin mâlûmu olan bu nukûlün kitaplara geçen senedlerinde bazı zuafânın bulunması bile rivayeti kuvvetten düşürmez. Zira haber-i mütevâtirin vücûb-ı tasdîki zaten tevsîki-ruvâtına vâbeste değildir. Ahkâmın bu kabilden olanları da bu hükümdedir. Meselâ لا وصية لوارث hadisi Câbir radiyallahu anha dayanan bir hadîs-i mürsel olduğu halde bi'l-icmâ' mûcibince amel olunmuş olmasından müctehidlerin hepsince kâffenin kâffeye nakliyle sabit olduğunu isdidlâlde güçlük çekilmez.

Haber-i Meşhûr ve Müstefîz

Yukarıda haber-i vâhidin meşhur ve azîz ve garîbe münkasem olduğunu söylemiştik. Haber-i meşhûr muhaddisîne göre râvilerin adedi mahsur olmak üzere lâ-akal üç tarik ve isnad ile naklolunan haberdur. Fukahanın **haber-i müstefîz** dedikleri işte budur. Fukahanın birtakımı istifâzanın sübûtu için -tarifte olduğu gibi- lâ-akal üç kimsenin rivayetini şart kıldıkları gibi diğer bazıları iki ile iktifa etmişler, diğer bazıları da lâ-akal dört olmalı demişler.

Bazılarınca haber-i meşhûr, "Bidâyet-i emirde yani karn-ı evvelde aslı olup ümmetçe telakkî bi'l-kabûl edilerek bilâhare şâyi olan haber" diye tarif edilmiştir. Bu tarife göre karn-ı evvelde bir veya daha ziyade râvi tarafından rivayet edilip karn-ı sâni ve sâliste hatt-ı tevâtüre varmış her haber, meşhur olmuş olur. Bu mânaca haber-i meşhûr ile -hadd-i tevâtüre varmaksızın lâ-akal üç sahâbî tarafından naklolunan- haber-i müstefîz arasında umum ve husus minvechin vardır. Aslından ikiden ziyade râvisi olup karn-ı sâni ve sâliste hatt-ı tevâtürünü bulan haberlere bu ıstılaha göre hem meşhur hem müstefîz denirse de, aslında üç râvisi olup bilâhare mütevâtir olmayana yalnız müstefîz denir, meşhur denmez. Bilakis karn-ı evvelde bir iki râvisi olup karn-ı sâni ve sâliste tevâtür bulmuş olana meşhur denir de müstefîz denmez. Sâlifü'l-arz ... إنما الأعمال hadîsi gibi ki turuk-ı sahîhasını istiksâ eden muhaddislerce yalnız Ömer radiyallahu anhtan sübût-ı sıhhati itibariyle bir haber-i ferd iken Hazret-i Ömer'den sonra üçüncü mertebede gelen râvi Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan onu -Ebû İsmâil el-Herevî'nin tahkikine göre- yedi yüz kimse ahzetmiş olmasına binaen bilâhare şöhret bulmuştur. Haber-i meşhûr veya müstefîzin muhaddisince muteber olan tarifi birincisidir. Diğerlerini de yazmaktan maksat, yekdiğerin ıstilahıyla konuşmayanların kullandıkları tabirlere dikkat edip yanılmaya mahal bırakmamaktır.

Haber-i meşhûrun bir mânası da el-sine-i nâsta dâir ve müstehir olan haberdur ki karn-ı evvelde bir veya ziyade râvisi olan habere de, hiç râvisi olmayan isnadsız habere de şâmilidir. Aslı olmaksızın şâyi olan haber-i meşhûra misal olarak علماء أمّتي⁵ ile ولدت في زمن الملك العادل كسرى⁶ hadislerini irat ederler.

Hadîs-i meşhûru hadîs-i müstefizden eam tutanlar da vardır. Bunlar şöhretin sübûtu için matlûb olan aded-i ruvât, iptidâdan nihayete kadar bulunursa hadîs-i müstefiz diyorlar ki bu mânaca mütevâtire yaklaşıyor. Bu itibara göre her hadîs-i müstefiz, meşhurdur. Lâkin her hadîs-i meşhûr, müstefiz sayılmaz.

Bazıları da **müstefizi** “Adet itibar etmeksizin ümmetin telakkî bi’l-kabûl ettiği haber” diye tarif ederler ki bunlara göre mütevâtir demek olur. Bu son iki mânaya göre müstefiz –mütevâtir gibi– fenn-i hadîsin mevzuu hâricinde kalır. Ebû Bekir el-Cessâs da –yukarıda beyan edildiği üzere– meşhuru mütevâtirin bir nevi addeder.

Haber-i meşhûrun hükmü ekseriyete göre –haberi azîz ve haber-i garîb ile bu nevilere dahil olmayan haber-i vâhid gibi– ilm-i zannî ifade etmektir. Cessâs ile Hanefiyye’den bir cemaate göre ilm-i yakîn ifade ederse de bu yakîn nazarîdir. Yani bilistidlâl hâsıl olur. Bundan dolayı da münkiri ikfâr olunmaz. Bu ihtilâf haber-i meşhûrun mütevâtir aksâmından addedilip edilmemesi hakkındaki ihtilâftan neşet etmiştir. İmam Muhammed’in ashabından Îsâ b. Ebân’a göre ise haber-i meşhûr ilm-i yakîn değil, ilm-i tuma’nînet ifade eder ve haber-i vâhidin fevkinde ve haber-i mütevâtirin dînunda bir mertebededir. Kâdî Ebû Zeyd ile âmme-i müteahhirînin de muhtarı budur.

Haber-i Azîz ve Garîb

Haber-i azîz ile **haber-i garîb**e gelince; Nevevî’nin –Ebû Abdullah b. Mende ile İbnü’s-Salâh’a tebean– tarifine göre bir hadisi meselâ Zührî ve Katâde gibi merviyâtı toplanan meşhur eimmenin birinden rivayet etmekte bir kişi münferit kalırsa hadisin adı **garîb**, münferit olanlar iki veya üç kimse ise **azîz**, rivayet edenler bir cemaat olursa **meşhur** olur. Bu tariften anlaşıldığı üzere bunların ıstılahınca infirâd yalnız bir şahsın rivayet etmesi demek değildir. Râviler haberi şöhret

5 {Aclûnî, Keşfü’l-hafâ, II, 74, no: 1744.}

6 {Aclûnî, Keşfü’l-hafâ, II, 416, no: 2927.}

derecesinden d n mertebede bırakacak miktarda ise –müteaddit de olsalar– yine infirâd vardır. Nitekim hadd-ı tevâtürü bulmamış haberin de –râvileri müteaddit olsa da yine– haber-i vâhid sayıldığı biraz evvel söylenmişti.

şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise l -akal  c râvisi olana meşur, l -akal iki râvisi olana azîz diyenlerin kavlini ihtiyar etmiştir. Binaenaleyh bu kavle göre: **Haber-i azîz** ibtid dan intih ya kadar râvisi ikiden az olmayan haberdir. Bunun böyle tesmiye edilmesi ya n dir ’l-vücûd olduğundan ya rivayetlerin hep birbirini takviye ettiğinden dolaydır. Kastallânî de haber-i az zi, “Ruvât-ı huffâz içinden yalnız ikisinin yahut  c n n rivayetinde teferrüd ettiği haber” diye tarif ediyor. Bunun meşurdan farkı, meşurun l -akal  c senedi olmak şart olduğuna göredir. Bu takdire nazaran ahbâr-ı az zenin birtakımı meşur ise de her azîz, meşur değildir. Haber-i az zin misali kitabımızın Eb  Hüreyre ile Enes radiyallahu anhümâdan mervî olan on dördüncü ve on beşinci, ... لا يؤمن أحدكم حتى... hadisidir ki Buhârî onu bu iki sahâbîden rivayet etmiştir. Hadisi Enes’ten Katâde ile Abdülazîz b. Süheyb, Katâde’den şu’be ile Saîd, Abdülazîz’dan İsmâil b. Uleyye ile Abdülvâris ve her birinden birçok kimse rivayet etmiştir. Lâkin şâyi olan ıstılah göre haber-i meşhûr ile haber-i az zde tabaka-i  l da ruvâtın teaddüdü şart değildir. Binaenaleyh her tabakada l -akal  c râvisi olduğu halde  c ten az sahâbîden mervî olan hadise meşur denildiği gibi bazı tabakatta yalnız iki, sonraki diğer tabakatin kâffesinde de l -akal iki râvisi olduğu halde yalnız bir sahâbîden mervî olan hadise de azîz denilir.

Bir hadise **azîz-i meşhûr** denildiği de vardır. Nitekim نحن الآخرون السابقون يوم القيامة⁷ hadisini Huzeyfe b. Yem n ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ rivayet ettiklerinden mebdei itibariyle azîz ve hadisi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan yedi t b i rivayet ettiklerinden ... إنما الأعمال... hadisi gibi meşur olmuştur. Bu yedi t b i Eb  Seleme b. Abdurrahman, Eb  Hâzim, Tâvûs, A’rec, Hemmâm, Eb  Sâlih, Mevl   mm  B rs n demekle mâruf Abdurrahman b.  dem’dir.

Haber-i garîb hangi tabakada olursa olsun şahs-ı vâhidin rivayetinde teferrüd ettiği haberdir. Garîb, yabancı ve vatanc d  mânasınadır. Böyle olan rivayetin diğer r vilerde naz rine tesad f edilmediği, yahut diğer rivayetler ona muhalif olduğu için buna bu isim verilmiştir. Garîbe **ferd** de derler ki o da ya **mutlak** ya **nisbî** olur:

7 {B876 Buhârî, Cum’a, 1.}

Garâbet –ta‘bîr-i diğerele teferrüd– senedin aslında olur yani isnadın medâr ve mercii olan mahalde –ki sahâbî tarafı yani tâbîîdir– bulunursa haber **ferd-i mutlak** veya **garîb-i mutlak**tır. Garâbet (teferrüd) senedin esnâsına müsâdif olursa habere **ferd-i nisbî** yahut garîb-i nisbî denir. Meselâ vilâyı bey’ ve hibe etmekten nehiy hakkındaki hadis ferd-i mutlaktır ki bunu Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet etmekte müteferrid ve Abdullah b. Dînâr’dan rivayet edenler müteaddittir. Bazan tâbîî-i münferidden rivayet eden râvi de münferit olur ve yine hadis ferd-i mutlaktır. Kitabımızın Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî 9. hadisi gibi ki onu Ebû Hüreyre’den rivayet etmekte Ebû Sâlih teferrüd ettiği gibi Ebû Sâlih’ten rivayet etmekte de Abdullah b. Dînâr teferrüd etmiştir. Ferd-i nisbî hassatan bir cihete nazaran ferd olan hadistir. Vücûh-i adîdeden mervî olan bir hadis hakkında: تفرد به فلان عن فلان “Bu hadisi filândan rivayet etmekte filân teferrüd etmiştir” demeleri bu mânayadır. Meselâ bir hadisi bi’l-farz İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nâfi’, Nâfi’den de Mâlik rivayet etmiş bulunur da birçok râviler Mâlik’e uğramaksızın Nâfi’den rivayet ettikleri halde yalnız bir râvi Mâlik tarikinden Nâfi’den rivayet etmiş bulunursa hadis, garîb-i nisbî olmuş olur. Buna nisbî demeleri hadisin –vech veya vücûh-i diğerele azîz veya meşhur olsa bile– yalnız o şahs-ı muayyen cihetinden garâbetle muttasıf olmasındandır. “Bu hadisi rivayet etmekte ehl-i Mekke, ehl-i Şam, ehl-i Basra, ehl-i Kûfe, ehl-i Horasan teferrüd etmiştir” yahut “Basralılar Kûfeliler’den, Horasânîler Kûfîler’den bunu rivayet etmekte teferrüd etmişlerdir” dedikleri hadisler de ferd-i nisbî nev’indedir. Başka bir belde muhaddislerinin rivayet etmedikleri bir hadisi bir belde muhaddislerinin rivayet etmekte teferrüd etmeleri o hadisin zaafını iktiza etmez. Lâkin bu ibarelerden kastedilen mâna bir belde muhaddisleri olmayıp da o beldenin muayyen bir muhaddisi ise o zaman hadis, ferd-i mutlak nev’inden olur ve hakkında ferd-i mutlakın ahkâmı cereyan eder.

Ehl-i hadîs, ekseriyetle mutlak olarak **ferd** deyince ferd-i mutlakı, garîb deyince de ferd-i nisbîyi kastederler. Bezzâr’ın *el-Müsned*’i ve Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l- evsat*’ı ile *el-Mu‘cemü’s-sagîr*’inde ehâdîs-i efrâddan pek çok miktarda cemedilmiştir. Dârekutnî ise bunlardan yüz cüz kadar toplamıştır.

Bir hadîs-i garîbin diğerele tariklerden de rivayet edildiği sabit olursa garâbetten kurtulur: Ya azîz yahut meşhur mertebesine çıkar. Garîbe (ferd-i nisbî) muvâfık bir rivayete başka tarikten kesb-i ittilâ’ edilirse muvâfık olan hadise *mütâbî*’, kendisine mütâbî’ aranan ferde de *mütâba*’ denir.

Garâibin ekseri sahih olmamakla beraber nefse'l-emirde garâbet sıhhate münâfi değildir. Bir hadîs-i garîb, ricâlindeki vüsûk yani adalet ve hıfz derecesine göre kâh sahih, kâh hasen, kâh da zayıf olur. Nitekim *Sahîhayn*'da birçok garâib, ta'bîr-i diğerele efrad vardır. Maahâzâ bazılarının garîbi -ileride bahsedilecek- şâz mânasında da kullandıkları da vardır. Nitekim *Mesâbîh* sahibinin bazı ehâdîs hakkında هذا حديث غريب demekten maksadı hadisin senedine ta'ndır. Lâkin meşhur olan ıstılah bizim yukarıda naklettiğimizdir.

Eimmenin ve ezcümle Ebûş-Şa'sâ', İbrâhim en-Nehaî, Recâ b. Ebû Habîb,⁸ Şa'bî gibi ecille-i tâbiînin ehâdîs-i garîbe araştıranları ta'yîb ettikleri yukarıda (s. 75) zikredilmişti. Garâib içinde makbul olanlar varsa da ekserisi zayıf olduğundan tebeu't-tâbiînden olan sonraki eimme de evvelkilerin isrini takip etmişlerdir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "Şu garîb hadisleri yazmayınız. Bunların çoğu münker olup bu münkerler hep zayıf kimselerden rivayet olunmaktadır" diye nâsi garâibe inhimâktan tahzîr ettiği gibi İmam Mâlik de, "İlmin yani hadisin en nâhoşu garîb olanıdır. En iyisi de herkesin rivayet etmiş olduğu açık ilimdir" demiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm, "Biz hadisin garîbini iyi bir şey zannederdik. Meğer fena bir şey imiş" diye beyân-ı nedâmet ederken Abdullah b. Mübârek de, "İlim dediğin sağdan soldan her taraftan sana gelendir" diyerek şöhet bulmuş rivâyâta temessük edilmesini tavsiye etmiştir. Zührî bir gün İmam Zeynelâbidîn hazretlerine bir hadis rivayet etmiş. Hazret-i İmam, "Bârekellâh, çok güzel rivayet ettin. Bize hep böylesini tahdîs et!" buyurmuş. Zührî, "Bunda bu kadar istihsan edecek ne var. Ben size benden ziyade mâlûmunuz olan bir hadisi söyledim" deyince, "Hayır, böyle söyleme! İlmin -yani dinin- bilinmeyeni yoktur. İlim dediğin mâruf olan ve lisanların müttefikân rivayet ettikleri şeydir" cevabını vermiş, İmam Ebû Yûsuf'un da, "Dini, kelâm ile arayan zındıklaşır. Hadisin garîbini arayan yalancı olur. Malı kimya ile arayan züğürtler" sözü meşhurdur.

Bir de **garîbü'l-hadîs** tabiri vardır ki hadislerin herkese mâlûm olmayıp ancak lugatta mütebahhir olanlarca mâlûm olan elfâz-ı gâmızası demektir. Bu mânaca garîbü'l-hadîs de pek mühim bir fen olup birçok âsâra mevzu olmuşsa da bahsettiğimiz hadîs-i garîb ile karıştırılmaması iktiza eder.

Birtakım esbâb-ı ârızadan dolayı aslından zayıf olan bir haberin kuvvet bulması, kezâ aslından kavî olan bir haberin zaafa uğraması mümkündür. Ancak kuvvet bulmuş bir haber kendi derecesinden yukarı dereceye çıkamaz. Kendisine zaaf

8 {Tabiînden olan bu alimin ismine dair kaydettiğimiz mülahazamız için bkz: s. 59, dipnot: 7.}

ârız olan haber ise bilakis derecesinden aşağıya iner. Haber-i mütevâtirin tevâtürü ne kadar ziyade olursa olsun yine mütevâtir namını alır. Zira tevâtürün fevkine çıkacak derece yoktur. Halbuki tevâtürü herhangi tabakada azalacak olursa mertebesi aşağılar ve derece derece meşhur, azîz, garîb mertebelerine iner. Mürûrüzaman ile münderis olmuş nice ahbâr-ı mütevâtire vardır. Meşhurun da şöhreti ne kadar artarsa artsın tevâtür derecesini bulamaz. Zira mütevâtirde tevâtürün birinciden sonuncuya kadar bütün tabakatta bâhusus tabaka-i ûlâda bulunması şarttır. Bidâyette mütevâtir iken bilâhare tabakatın herhangisinde tevâtürü zâil olmuşsa “haber-i münkatîu’t-tevâtür” denir. Vâkia “Fîlân haber ikinci ya üçüncü tabakada hadd-i tevâtürü bulmuştur” denir. Fakat bu tevâtür mutlak değil nisbîdir. Meşhurun şöhreti azalır azîz, yine azalır garîb mertebesine iner. Garîbin zaafa uğraması indirâsı demektir. Bazı haberlerin münderis olduktan sonra sihhate delâlet eder bir şeyin zuhuruyla tekrar canlandığı da vâkidir.

Hulâsa mütevâtirden mâadası haber-i vâhidin aksâmıdır ve intikâd ancak bunlara taallûk eder. Ahbâr-ı âhâdın makbülleri olduğu gibi merdudları da vardır. Hadîs-i mütevâtirin ise –birkaç kere tekrar ettiğimiz veçhile– ilm-i yakîn ifade etmesi delîl-i aklî ile mâlûm olduğundan intikâddan sâlim ve binaenaleyh ilm-i nakd-i hadîsin bittab’ mevzuundan hâriç kalır. Bazılarının müstefîzi de mütevâtire ilhak ettikleri yukarıda geçmişti. Haber-i meşhûr ile haber-i azîz de makbuldur.

Hadîs-i makbul nefse’l-emirde rüchân-ı sübûtuna bir delil kâim olan, **haber-i merdûd** da nefse’l-emirde rüchân-ı sübûtuna bir delil kâim olmayan haber diye tarif edilmişlerse de bu tarife göre sübûtunun rüçhanı ile, adem-i sübûtunun rüçhanı cihetleri müsavi olan **haber-i meşkûk** de haber-i merdûd nevine dahil olmuş olur ki hak olan o kısmı da ayırmaktır. Binaenaleyh bazıları haber-i makbûlün tarifini hali üzere ibkâ edip haber-i merdûdu “adem-i sübûtunun rüçhanına bir delil kâim olan haber”, haber-i meşkûk de “Rüchân-ı sübût ve adem-i sübûtuna bir delil kâim olmayan haber” diye tarif etmişlerdir. Haber-i meşkûkün hükmü kendisini makbul veya merduda ilhak edecek delil zâhir oluncaya kadar hakkında tevakkuftur. Ahbâr-ı meşkûke her iki kısmın adeden miktarlarını tecavüz edecek derecede çoktur.

Ahbâr-ı âhâdın makbul olanları karâin ile mahfûf olduğundan ilim yani yakîn-i nazarî yoksa ilm-i zannî ifade ettiği gibi merdud kısmına dahil olanlar hakkındaki itmînân-ı kalb derece derece azalır. Cumhura göre makbul olan ahbâr-ı âhâd ile amel vâciptir. Haber-i merdûd, muhberün-bihin sıtkı tereccüh etmemiş olanlardır.

İ'tibar – Mütâbaat ile Şevâhid

Bundan evvelki bahiste hadisin mütevâtir, meşhur, müstefiz, azîz neveleri makbul olup garîb (ferd) nevinin kimi makbul, kimi merdud olduğu, haber-i garîbin de diğer tariklerden rivayet edilmiş olmasıyla garâbetten ve sıhata delâlet eder diğer bazı karâinin inzimâmıyla zaaftan kurtulduğu söylenmişti.

Ferd zannolunan bir hadisin diğer tarik veya turuktan acaba râvisi var mıdır? Diğer muhaddisince bu hadis mâruf mudur? diye halini tefahhusa ıstılahan **i'tibâr** denir. Cevâmi', mesânîd, eczâ, ilâ âhiri gibi, kütüb-i hadîsiyyeden tetebbu neticesinde ferd olan hadisin başkası tarafından da rivayet edildiği tebeyyün ederse bu hadis artık fertlikten kurtulmuş ve diğer râvinin rivayet etmesiyle –bâ'nın fethiyle– **mütâba'** yahut mütâbaun aleyh olmuş olur. Mütâbaun hadisine de mütâbaun aleyh derler. Öteki râviye de –"bâ"nın kesriyle– **mütâbi'** ve hadisine **tâbi'** denir. Mütâbi' hadisi kimden rivayet etmiş ise o şahsa da mütâbaun aleyh nâmı verilir. Hâsılı mütâbaat râvî-i muayyene tamâm-ı isnâdında, yahut isnadının bir kısmında diğer bir râvinin muvâfık ve müşârik olmasıdır.

İ'tibarın kaidesi şudur: Muhaddis, ruvâtan birinin rivayet ettiği hadîs-i ferdi ele alıp ve sebr etmek yani arayıp taramak suretiyle diğer ruvât-ı hadîsin rivâyâtıyla mukayese (i'tibar) edip acaba bu hadisi o lafız ile rivayet eden başkası da var mıdır? diye bakar ve o râvinin akranından işe başlar. O hadisi o lafız ile başkası da o râvinin şeyhinden rivayet etmiş midir? Böyle bir kimse yoksa şeyhinin şeyhinden –râvinin şeyhi gibi– başkası rivayet etmiş midir? diye isnadın sonuna kadar birer birer araştırır. Rivayette müşârik bulursa mütâbaa hâsıl ve mütâbiin keşfedilmesiyle ferd zannolunan o hadisin râvisi mütâba' olmuş olur. Hadisin mütâbiini bulamazsa acaba o mânada rivayet edilmiş diğer hadis var mıdır? diye arar. Bulursa keşfedilen

râvi münferit zannolunan râvinin şahidi olmuş olur. Bunu da bulamazsa hadis onun nazarında artık fertlikten kurtulmaz.

İ'tibarî şöyle temsil ederler: Meselâ Hammâd b. Seleme mütâbaun aleyhi olmaksızın bir hadisi Eyyûb es-Sahtiyânî'den, Eyyûb İbn Sîrîn'den, İbn Sîrîn Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Ebû Hüreyre de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş bulunurlar. Böyle olan hadisin mütâbaun aleyh olması Hammâd'dan başka bir sika onu şeyhinden yani Eyyûb'dan rivayet etmemiş mânasınadır. Bu takdirde Eyyûb'dan gayri bir sika bunu İbn Sîrîn'den rivayet etmiş mi? diye aranır. Bulunmadı mı, İbn Sîrîn'den başka bir sika bunu Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş mi? diye bakılır. Bu da bulunmadı mı, Ebû Hüreyre'den başka bir sahâbî bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş midir? diye tahkik edilir. Bu tahkikin neresinde hadisi rivayet etmiş bir sikaya tesadüf edilirse hadisin merci olmaya sâlih bir aslı var demektir. Lâkin diğer bir tarikten sübût bulunmuş olursa bir asl-ı sahîhi yok demek olmuş olur.

Tirmizî'nin, أحب حبيبي هونا ما عسى أن يكون بغيضك يوما ما وأبغض بغيضك هونا ما عسى أن يكون حبيبي ما *“İfrat etmeksizin dostunu azıcık eksik sev; belki günün birinde sana düşman olur. Yine ifrat etmeksizin düşmanına azıcık eksik buğzet; belki günün birinde senin dostun olur”*¹ hadisi mütâbaasız hadîs-i ferdin misali olup Tirmizî senedini, عن حماد بن سلمة، عن إيبوب بن سيرة عن أبي هريرة أراه رفعه هذا حديث غريب لا نعرفه بهذا، *“Bu bir hadîs-i garîbdir ki onu bu isnad ile yalnız bu vecihten yani bu tarikten biliyoruz”* diyor. Bu sözden muradı hadisin başka tarikten rivayet edilmemiş olduğunu söylemek olmayıp sabit olmuş diğer bir tarikini bilemiyoruz demek ister. Yoksa aynı hadisi Hasan b. Ebû Ca'fer'in de İbn Sîrîn'den rivayet etmiş olduğunu yine kendisi bu sözün akabinde haber veriyor. Lâkin Hasan metrûk olduğundan mütâbaatta işe yaramaz.²

1 {T1997 Tirmizî, Birr, 60.}

2 İşbu Hasan b. Ca'fer'in senedi İbn Adî'nin beyanına göre Hammâd'ınki gibi هريرة عن ابن سيرين عن أبي هريرة dir. Bu hadisin -İbn Hibbân'ın dediğine göre- bir râvisi daha vardır ki, o da Hasan b. Dînâr'dır ve senedi عن ابن سيرين عن أبي هريرة dir. Lâkin her ikisi için de **metrûkü'l-hadîs** demişlerdir. Bunlar eğer sika olaydılar Hasan b. Ca'fer'in Hammâd'a mütâbaatı mutâbaât-ı tâtme, Hasan b. Dînâr'ınki de mütâbaât-ı kâsira olmuş olurdu.

Bu, mütâbaasız i'tibarın misalidir. Hammâd'dan başka bir sika da Eyyûb'dan rivayet etmiş olaydı mütâbaat, hem de mütâbaât-ı tâmme bulunacaktı. Eyyûb'dan başka bir sika İbn Sîrîn'den, İbn Sîrîn'den başka bir sika Ebû Hüreyre'den, Ebû Hüreyre'den başka bir sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş bulunaydı yine mütâbaat bulunacaktı. Lâkin bu takdirde **mütâbaât-ı gayri tâmme**, yahut **kâsıra** yahut **nâkisa** olurdu ve mütâbî'lerin her biri mütâbaât-ı tâmmeden uzaklığı nisbetinde kâsır sayılırdı.

Böyle hadis hakkında: تفرد به أبو هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم “Bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmekte Ebû Hüreyre teferrüd etmiştir” yahut ابن سيرين عن أبي هريرة İbn Sîrîn Ebû Hüreyre'den rivayetinde teferrüd etmiştir” yahut عن أيوب عن ابن سيرين ya da عن أيوب عن حماد denilirse bu sözlerin her biri bu rivayette vücûh-i mütâbaatın müntefî olduğunu iş'âr eder. Mütâbaat ile şevâhidin intifâsı ise rivayeti şâz hükmünde tutar ki ruvâtının haiz oldukları kabul veya red sıfatına göre kâh sahîh kâh hasen kâh zayıf olur.

Mütâbaat lafzan muvâfakatta istimal olunur. Tâbî' olan hadis, ferd zannolunan hadisin lafzan muvâfıkı olmayıp da yalnız mânasına delâlet ederse **şâhid** namını alır. Bazıları diğeri sahâbîden rivayet olunan tâbia –ister lafzan ister yalnız mânâden muvâfık olsun– şâhid itlak ediyorlar. Bir kısım muhaddisîn de tâbia şâhid, şâhide tâbî' namını verirler. Lâkin bu ıstılah farkları hakiki ihtilâf sayılmaz. Zira bu muvâfık rivayetlere herhangi isim verilirse verilsin maksud olan mânâ münferit zannolunan rivayeti takviye ettiklerinden ibarettir.

Hem tâbii hem şâhidi bulunan hadîs-i ferde misal: İmam Şâfiî İmam Mâlik'ten, o da Abdullah b. Dînâr'dan, O da İbn Ömer radiyallahu anhümâdan, الشهر تسع وعشرون . فلا تصوموا حتى ترو الهلال ولا تفطروا حتى تروه. فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين. **Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayın. Hilâli görmedikçe bayram etmeyiniz. Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa sayıyı otuza tamamlayın**³ hadisini bu lafız ile rivayet etmiş. Bazı kimseler son cümleyi Mâlik'ten bu lafız ile rivayet etmekte İmam Şâfiî'yi münferit zannetmişler ve “İmamın garâibindendir” demişlerdir. Çünkü ashâb-ı Mâlik'ten rivayet, فإن غم عليكم فاقدروا له **Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa hesap ve takdir ediniz**⁴ suretindedir. Lâkin bu hadis, *Buhârî*'de Şâfiî'nin akranından olan Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî tarafından da aynı isnad ile İmam Mâlik tarikinden

3 {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, Ebû Şühbe'nin eserinde yer almaktadır. Ebû Şühbe, *el-Vesîd*, 367. Benzer rivayetler için bkz: M2502 Müslim, Sıyâm, 6; B1907 Buhârî, Savm, 11.}

4 {MU634 Mâlik, Sıyâm, 1.}

evvelki lafız ile mervî olduğu için Şâfiî'nin rivayeti garâbetten sâlim kalmıştır. Bu mütâbaat, Şâfiî'nin şeyhi olan Mâlik'te vâki olduğu için mütâbaât-ı tâmmedir. İbnü Huzeyme'nin *Sahîh*'inde de Âsım b. Muhammed'den, o da pederi Muhammed b. Zeyd'den, o da ceddi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: فَكَمَلُوا ثَلَاثِينَ "Otuzu tamamlayınız" lafzıyla;⁵ Sahîh-i Müslim'de de Ubeydullah b. Amr'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer radiyallahu anhümâdan, فَاقْدُرُوا ثَلَاثِينَ "Otuz gün olmak üzere hesap ve takdir ediniz"⁶ ibaresiyle vârit olduğundan Şâfiî'nin rivayeti o iki tarik ile de mütâba'dır. Ancak bu mütâbaat, şeyhi olan Mâlik'ten daha yukarıda, hatta sahâbîde vâki olduğu için mütâbaât-ı kâsıradır.

Yine bâlâdaki rü'yet-i hilâl hadisine dair Nesâî tarafından Muhammed b. Huneyn'in İbn Abbas radiyallahu anhümâdan merfûan vâki olan rivayeti, Şâfiî'nin Abdullah b. Dînâr tarikinden, onun da İbn Ömer radiyallahu anhümâdan olan فَكَمَلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ rivayetine muvâfıktır. İşte bu şâhid billafzdır. Diğer taraftan da Buhârî, Muhammed b. Ziyâd tarikinden, o da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, فَإِنْ غَبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمَلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ "Eğer ay bulut parçası arkasında saklanmış bulunursa şâbanın sayısını otuz tamamlayın"⁷ lafzı ile rivayette bulunuyor ki, bu da şâhid bi'l-ma'nâdır. Diğer bir misali de Hâfız Zeynüddin el-İrâkî şöyle veriyor: Müslim ile Nesâî'de سَفِيَانُ بْنُ عَيِّنَةَ senedi ile şöyle bir rivayet vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhânın mevlâtı olan bir hatuna emvâl-i sadakadan ihsan buyurdıkları bir davarın lâşesini günün birinde bir kenara atılmış görünce: "أَلَا أَخَذُوا إِهَابَهَا فِدْبَعُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ" "Şuncağzın postunu alıp tabakladıktan sonra ondan intifâ etmeli değil mi idiler?" buyurmuşlar.⁸ Amr b. Dînâr'ın ashâbı içinden bu hadisi فَدَبَّعُوهُ lafzı ile Süfyân'dan başkası rivayet etmemiş olduğundan bu lafızda Süfyân münferit sayılmış. Nitekim İbn Cüreyc ile İbrâhim b. Nâfi' el-Mekkî de bu hadisi Amr'dan rivayet etmişlerse de dibâgat sözünü karıştırmamışlar. Demek Süfyân'a mütâbaât-ı tâmme yoktur. Acaba Amr'dan başkası Atâ'dan böyle bir rivayette bulunmuş mu diye aranmış. Bir de görülmüş ki Üsâme b. Zeyd el-Leysî ile Yezîd b. Ebû Habîb ve İbn Cüreyc de Atâ'dan, أَلَا نَزَعْتُمْ إِهَابَهَا فِدْبَعْتُمُوهُ فَانْتَفَعْتُمْ بِهِ "Şuncağzın postunu yüzüp tabakladıktan sonra

5 {İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde söz konusu rivayet, burada zikredilenin hilafına "فَكَمَلُوا ثَلَاثِينَ" lafzıyla yer almaktadır. Rivayetin İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde "فَكَمَلُوا ثَلَاثِينَ" lafzıyla yer aldığı bilgisi ise İbn Hacer ve Kastallânî'nin şerhlerinde mevcuttur. Bkz: İbn Hacer, *Feth*, IV, 121. Müellifin bilgiyi bu şerhlerden almış olması muhtemel olduğu gibi başka bir nüsha kullanmış olması da ihtimal dahilindedir.}

6 {M2500 Müslim, Sıyâm, 5.}

7 {B1909 Buhârî, Savm, 11.}

8 {M809 Müslim, Hayız, 102.}

*onunla intifâ etmeli değil mi idiniz?*⁹ lafzı ile Amr'a mütâbi' imişler. Süfyân'ın rivayetine işte böylece üç tarikten mütâbaat vâki olmuş demektir. Bunun bir de Müslim ile ashâb-ı sünen taraflarından عن عبد الرحمن بن وعلة المصري عن ابن عباس senedi ile rivayet olunmuş şahidi vardır ki o da, أيما إهاب دبع فقد طهر, “Herhangi hayvan postu tabaklanırsa tahir olmuş olur”¹⁰ hadisi merfûudur.

Rivayetleriyle ihticâc edilemeyecek zuafânın da hadisleri bazan mütâbaat ve istişhâd için mu'teberün-bih olur. Lâkin -elfâz-ı cerh ve ta'dîl bahsinde görüleceği üzere- her zayıf, hele kizb veya fuşş-ı galat ile müttehem olan râvinin rivayetiyle i'tibar edilmez. Zayıf olan rivayetlere itibar, ferd olan rivayeti bir dereceye kadar takviye etmek içindir.

9 {Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, I, 178, no: 548.}

10 {Müslim ve Ebû Dâvûd'un rivayetlerinin baş tarafı “إذا دبع الإهاب” şeklindedir. Diğer *Sünen* sahiplerinin lafızları metinle örtüşmektedir. M812 Müslim, Hayız, 105.}

Hadîs-i Şâz ve Mahfûz – Hadîs-i Münker ve Ma‘rûf – Hadîs-i Metrûk

Râvînin infirâdı yüzünden hadis çok kere zaafa uğradığından bittab‘ garîb olan hadislere karşı gösterilecek vüsûkun derecesini tayin etmek ihtiyâc-ı şedîdi baş göstermiştir. Bu meyanda nazarı dikkate pek ziyade çarpan hadisler **şâz**, **münker**, **metrûk** ve **muallal** namlarını alanlardır.

Hadîs-i Şâz

Hadîs-i şâzzın tarifinde ihtilâf edilmiştir: İstilah noktainazarından en ziyade itimada şâyeste olan tarife göre şâz “makbul olan râvinin kendisinden daha makbul olana muhalif olarak rivayet ettiği hadis”tir. Bu takdirde daha makbul olanın rivayet ettiğine **mahfûz** denir.

“Sika olan râvinin diğer sikâta –gerek metinde gerek senedde– ziyade ve naks ile muhalif olarak rivayet ettiği hadistir” diye de tarif edilmiştir ki İmam Şâfiî ile bu babda ona peyrev olmuş ehl-i Hicaz ulemâsından birçoğunun kavli budur, imam müşârün ileyh, “Hadîs-i şâz, başkasının rivayet etmediğini rivayet eden sikanın hadisi değil, sikanın nâsa yani diğer sikâta muhalif olarak rivayet ettiğiidir” diyor.

Bu tariflerin her ikisine göre şâzın râvisi sikadır ve kavîdir. Lâkin mahfuzu rivayet eden râvi ondan akvâ ve daha ziyade mevsûkun-bihtir. Bu vüsûk ve kuvvet de ya mahfuzu rivayet edenin zabtı daha sağlam yahut mahfuzu rivayet eden sikâtin daha çok yahut vücûh-i tercihattan diğer bir vech ile mahfuzun kuvveti sabit

olmasıyla hâsıl olur ki ricâli lâyıkiyla tanımak ve itibar sayesinde hadisin mütâbaat ve şevâhidini araştırmakla bu netice mâlûm olur.

Hâkim, “Şâz bir sikanın mütâbii olmaksızın münferiden rivayet ettiği hadistir” diyor ve şâz ile muallel arasında şöyle bir fark gösteriyor: Muallede râvinin cihet-i vehmine delâlet eden illete vukuf hâsıl olmuş, şâzzın ise böyle bir illetine kimse muttali olmamış bulunur. Bu tarife göre diğerlerine muhalif olsun olmasın sikanın mahz-ı teferrüdü ile şüzûz hâsıldır.

Ebû Ya’lâ el-Halîlî ise *el-İrşâd*’ında yalnız bir isnadı olan hadise şâz namını veriyor ve “Huffâzın dedikleri budur” diyor. Onun beyanına göre şüzûz için bu kadarı kâfidir. Râvinin sika olup olmamasına bakılmaz. Ancak şu var ki râvî-i münferid sika değil ise hadisi metrûk olur. Sika ise tevakkuf olunup hadisi ile hemen ihticâc edilmez.

Her ikisinin tarifi de –diğer ruvâta muhalefet kaydına itibar edilmediğinden– mânen yakın olup şu kadar ki Hâkim’in şâzzı Halîlî’nin şâzzından ehastr. Çünkü Hâkim râvî-i müteferridin sika olmasını şart kılıyor. Halîlî ise bu kayda bile lüzûm görmüyor.

İbnü’s-Salâh, Nevevî, Irâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Süyûtî her ikisinin tariflerine mu’terizdirler. Şâz eğer onların dediği gibi olsa إنما الأعمال بالنيات¹ hadisi (s. 115), vilânın bey’ ve hibesinden nehiy hakkındaki hadis (s. 118) ve *Sahîhayn*’da olan bunlara benzer birçok hadis yalnız birer isnad ile mâlûm oldukları için hep şâz itibar edilmiş olmak lâzım gelir ki buna kâil olan yoktur. Müslim de, “Zührî’nin doksan hadisi vardır ki kendisine hiçbir râvi müşârik olmadığı halde onları ceyyid isnadlarla rivayet etmiştir” diyor ki, istilâh-ı muhaddisînin onların tariflerine muvâfık olmadığını bu da gösterir.

Bu babda hak ve sahih olan –İbnü’s-Salâh’ın dediği gibi– meseleyi tafsil etmektir: Eğer râvî-i sika teferrüdü ile kendisinden ahfaz, azbat, hâsılı ercah olan diğer bir sikaya muhalefet etmişse rivayeti **şâzz-ı merdûddur** ve mahfûz işte bunun mukabilidir. Yok eğer kendisine ercah olan diğer sikaya bu teferrüdü ile muhalefet etmemiş yani öteki sikanın da rivayet ettiğini rivayet etmiş olup şu kadar ki ötekinin rivayeti– olmayan bir şeyi de rivayet etmiş ise bakılır. Eğer kendisi adl, hâfız, zabtına güvenilir bir kimse ise teferrüd ettiği şey sahihtir. Eğer hıf-

1 {B1 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.}

zına o kadar itimat edilmemekle beraber ehl-i zabt ve itkân derecesinden de çok geri kalmıyorsa infirâd ettiği şey hasen, o derecenin dúnunda ise rivayeti; şâz, münker, merduddur.

El-Hâsıl sikâtın zabtına muhalif olan hadîs-i ferd ile râvisi, teferrüdü halinde eksikliğini cebredecek derece-i zabt ve itkânda olmayan hadis şâz merduddur ve bu tefsire göre şâz ile münker bir mânaya gelmiş olur.

Şâzzın misali: Tirmîzî ile Nesâî ve İbn Mâce'nin Süfyân b. Uyeyne tarikinden *عن عمرو بن دينار عن عوسجة عن ابن عباس رضي الله عنهما* senedi ile rivayet ettikleri bir hadise nazaran ahd-i âlî-i risâletpenâhîde, bir kimse vefat edip âzat etmiş olduğu bir mevlâdan başka da bir kimseyi bırakmamış. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de mirasını ona vermişler.² Hadisin senedi muttasıldır. Onu yine muttasılan rivayet etmekte İbn Cüreyc, İbn Uyeyne'ye mütâbaat etmiştir. Halbuki öteden Hammâd b. Zeyd bu hadisi Amr b. Dînâr'dan, Avsece'den maktû' olarak yani İbn Abbas radiyallahu anhümâyı zikretmeyerek rivayet ediyor. Mahfûz olan rivayet ise İbn Uyeyne ile İbn Cüreyc'in rivâyet-i muttasıllarıdır. Hammâd herkesçe ehl-i adâlet ve zabt ve itkândan ma'dûd olmakla beraber rivayeti şâzdır. İşte bu, senedde şüzûzdur.

Bir de metinde şüzûz vardır ki misalleri şunlardır: *“Eyyâm-ı teşrîk yani zilhiccenin onuncu gününden sonraki üç gün yiyip içme günleridir”*³ hadisi bütün tariklerden böyle rivayet edilmişken Mûsâ b. Uley b. Rebâh pederinden, o da Ukbe b. Âmir'den: *... يوم عرفة وأيام التشريق*⁴ suretinde rivayet ederek yevm-i arefeyi bu ekl ve şürb günlerine ilâve etmiştir. İşte metindeki bu ziyade şâzdır. Mahfûz olan evvelkisidir. Kezâ Ebû Dâvûd ile Tirmîzî Abdülvâhid b. Ziyâd tarikinden, *“Herhanginiz salât-ı fecrin sünneti olan iki rek'atı kıldığında sağ yanı üzerine yatsın”*⁵ hadisini merfûan rivayet ediyorlar. Beyhâkî'nin beyanına göre Abdülvâhid bu babda birçok sikâta muhalefet etmiştir. Onlar bu hadisin mazmununu kavlı Nebî değil, fi'l-i Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olarak rivayet etmişlerdir. A'meş'in ashabı içinde yalnız Abdülvâhid bu lafız ile teferrüd etmiştir.

2 Hadisin zâhirine bakılırsa “tâ”nın fethiyle abd-i mu'teka, “tâ”nın kesriyle mu'tikinden miras isabet eder gibi görünürse de cumhûr-ı fukahâ buna kâil değildir. İhtimal ki meyyitin bıraktığı miras beytûlmâle kalmış ve mevlâsına -vâris olduğu için değil- müslimîn içinde meyyite en yakın kimse olduğu için verilmiştir.

3 {M2677 Müslim, Sıyâm, 144.}

4 {DM1797 Dârimî, Savm, 47.}

5 {T420 Tirmizî, Salât, 194.}

Hadîs-i Münker

Nekâreti şüzûz mânasında istimal edenler çoktur. Bu meyanda Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî ile (ö. 301) İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin isimlerini yâdetmelidir. Ebû Bekir el-Berdîcî münkeri, "Yegâne râvisinden başka tarikten metni mâruf olmayan hadîs-i ferddir" diye tarif ediyor. Onun dediğine göre münker Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin tarif ettiği şâza (s. 127) müsavidir. İbnü's-Salâh da şâz ile münkeri müterâdif addetmekte Berdîcî'ye muvâfakat ederse de şâz bahsindeki tafsilin (s. 127) burada da gözetilmesine taraftar oluyor ve orada olduğu gibi merdud ve gayri merduda taksim ediyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise rivayetçe mercûhun râcihe muhalefetine ikiye ayırıp mercûh sika ise hadisine –yukarıda söylendiği üzere– şâz, ercahın rivayetine ise mahfûz; mercûh zayıf ise hadisine münker, râcihinkine ise mâruf namını verip, "Bu farkı gözetmeyenler gaflet etmişlerdir" diyor. Bu takdirce şâz ile münker beyninde umum ve husus min vech nisbeti vardır: Her ikisi de sikâtın rivayetlerine muhaliftir. Fakat şâz sika veya –hiç olmazsa– sadûk olan râviden, münker ise zayıftan rivayet edilmiş bulunur.

İbnü's-Salâh sikâtın rivayet ettiklerine muhalif olan ferde –ki ona göre bu vasf ile muttasıf olan şâz namını da, münker namını da alır– misal olarak İmam Mâlik'in, عن الزهري (zamm-ı ayn ile) بن عثمان عن أسامة بن زيد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم, "Ne müslim kâfire vâris olur ne kâfir müslime!"⁶ hadisini irat ediyor, imam müşârûn ileyh senedinde Emîrû'l-mü'minîn Osman b. Affân radiyallahu anhın oğlu Ömer'in ismini zikrediyorsa da diğer sikât hadisi halîfe-i müşârûn ileyhın diğer oğlu –feth-i ayn ile– Amr b. Osman'dan rivayet etmişlerdir. Her iki kardeş de sikadır. Lâkin İmam Mâlik diğer sikâta muhalefet etmiştir. Hatta senedini sevkettiği esnâda عمر بن عثمان derken civarında bulunan Ömer b. Osman radiyallahu anhın hânesine işaret edermiş. Lâkin celâlet-i kadri umuman müsellemler olmakla beraber bu muhalefeti diğer muhaddisince makbul olamamış ve hadisi ferd-i şâz yahut münker sayılmıştır. Maahâzâ hadis metnen sahihtir. Nitekim onu Müslim, Süfyân b. Uyeyne'den, Ali b. Hüseyin'den, Amr b. Osman'dan, Üsâme radiyallahu anhtan rivayet etmiştir. Nefs-i hadîste nekâret olmadığı için Zeynüddin el-İrâkî onun yerine ve İbnü's-Salâh'ın tarifine muvâfık olmak üzere âtîdeki misali ikâme ediyor:

6 {B6764 Buhârî, Ferâiz, 26.}

Ashâb-ı sünen-i erbaa –ki Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'dir.– Hemmâm b. Yahyâ tarikinden olmak üzere عنه رضي الله عنه عن ابن جريج عن الزهري عن أنس رضي الله عنه كان senedi ile Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kazâ-yı hâcete gittiklerinde yüzüklerini çıkarırlardı⁷ hadisini rivayet ediyorlar. Ebû Dâvûd hadisi tahrîc ettikten sonra şöyle diyor: Bu hadis münker olup mâruf olanı أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتما عن ابن جريج عن زياد بن سعد عن الزهري عن أنس من ورق "Enes radiyallahu anhtan rivayet etti ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gümüştan bir yüzük edindiler" lafzı ile. Vehim, Hemmâm'dan geliyor. Hemmâm'dan başka bunu öteki türlü rivayet etmiş kimse yoktur. İntehâ. Nesâî de bu hadisi tahrîc ettikten sonra: "Bu hadis mahfûz değildir" diyor. Hemmâm b. Yahyâ ehl-i sahîhin muhtecün-bih addettikleri sikâtta ise de bütün sikât, hadisi ikinci metin ve isnad ile İbn Cüreyc'den nakletmişlerken o hepsine muhalif olan evvelki metin ve isnad ile nakletmiş olduğundan rivayetinin nekâretine hükmedilmiştir.

Râvisine olan vüsûkun ve râvisindeki hıfz ve itkânın derecesi teferrüdü halinde itimat hâsıl olamayacak raddede olan hadîs-i şâz veya münkerin misali de Nesâî ile İbn Mâce'nin râvî-i Darîr Ebû Zükeyr Yahyâ b. Muhammed b. Kays tarikinden كلوا البلح بالتمر. فإن الشيطان. فإن الشيطان senedi ile merfûan tahrîc ettikleri, إذا رآه غضب وقال: عاش ابن آدم حتى أكل الخلق بالجديد *Hurmanın yeşilini olmuştan birlikte yeyiniz.*⁸ Zira şeytan bunu görünce Âdemoğlu eskisini yenisi ile birlikte yiyebilecek kadar yaşadı diye gazap eder" hadisidir.⁹ Nesâî bu hadisi tahrîc ettikten sonra, "Bu hadis, rivayetinde Ebû Zükeyr'in teferrüd ettiği bir hadîs-i münkerdir" diyor. Ebû Zükeyr ziyansız bir râvî olup Müslim, mütâbî' olarak hadisini *Sahîh*'ine dercetmiştir. Ancak teferrüdü halinde teferrüdüne itibar edilir derecede bir râvî değildir. Aşağı yukarı zayıf sayılabilir bir kimsedir. İbn Adî, münker olarak dört hadisini zikreder ki biri budur.

Münkeri, şâzdan ayrı bir nevi itibar ettiği biraz evvel beyan olunan Hâfız İbn Hacer el-Askalânî münkere misal olarak İbn Ebû Hâtim'in Hubeyyib b. Habîb¹⁰ tarikinden من أقام الصلاة senedi ile merfûan tahrîc etmiş olduğu *Her kim namazı kılar, zekâtı verir, hacceder, oruç*

7 {D19 Ebû Dâvûd, Tahâret, 10.}

8 Olmuş hurma ile olmamış hurmanın sıhhat üzerine tesiri mütehâlif olduğundan ikisi birlikte yendiği takdirde yekdiğerinin mazarratını ta'dîl eder diye hadisi tevcih etmişlerdir.

9 {İM3330 İbn Mâce, Et'ime, 40.}

10 Kırâat-i seb'a eimmesinden meşhur Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın biraderidir.

Senedin İttisâli ve İnkıtâna Nazaran Hadisin Taksimi

Hadîs-i Müsned

Buraya kadar haberin sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına nazaran kaç nev'a taksim edildiğini ve her bir nev'in ilm-i rivâyetçe ahkâmını gördük. Haberin bir de senedinde ittisâl veya inkıtâ bulunduğu göre taksimi vardır ki o senedin müntehâsında yahut esnâsında inkıtâ olup olmadığı mülâhazalarına göre iki türlü olur. Senedin ibtidâsı hadisi rivayet veya kitabında tahrîc eden muhadistir. Müntehâsı da şer'-i ilâhînin mübelliği olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir.

İsnadı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize tasrîhan veya hükmen müntehâ olan hadise merfû denir ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin bizzat akvâl ve efâl ve tekârîri bu gibi hadislerde menkul olmuş olur. Silsile-i isnâd Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma varmayıp da bir sahâbîye dayanır kalırsa hadise mevkuf denir ki, o sahâbînin kavil ve fiil ve tahriri demektir. İsnâd-ı sahâbîye de varamayıp da tâbîye veya tebeu't-tâbîye yahut daha sonraki bir zata dayanır kalırsa hadis maktû'dur.

Öteki noktainazardan da bir hadis -merfû olsun, mevkuf hatta maktû' olsun-silsile-i ruvâtından hiçbirisi sâkıt olmaksızın rivayet edilmiş ise muttasıl yahut mevsul namını alır. Hadisi tâbîinden biri sahâbî ismini zikretmeksizin doğrudan doğruya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ref'edecek olursa mürseldir. Buna mürsel-i celî denir. Bir de mürsel-i hafî vardır ki tedlîs faslında mevzubahis

olacaktır. Mürselde silsile-i ruvâtın bir halkası düşmüştür. Tebeu't-tâbiî ne şeyhinin ne de sahâbînin isimlerini zikretmeksizin hadisi ref'ederse hadis münkatı' olur ki bunda silsileden iki halka sukût etmiştir. Sahâbîden evvel iki veya daha ziyade vâsita sâkıt olmuşsa hadis mu'daldır. Muhaddis isnadın ittisâlini fhâm edecek veçhile bir şeyhinin ismini iskât etmişse hadis müdelles olur.

Râvinin sukûtu senedin intihâsında yahut esnasında olmayıp da ibtidâsında olursa hadis **muallak** olur. Ta'lik, muhaddisin kendi şeyhinden itibaren bir veya birkaç râviyi yahut bütün senedi iskât ederek قال فلان gibi bir lafız ile bir şey rivayet etmesidir.

Müsned

Müsned zâhiren muttasıl bir senedle sahâbînin Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme refettiği haberdur. Nitekim tâbiînin refettiğine mürsel, tâbiînin berisindeki zatın refettiğine mu'dal veya muallak denildiği demin söylenmişti.

Zâhiren muttasıl kaydı -mürsel-i celî gibi- senedindeki inkitâ zâhir olan haberleri tariften ihraç eder. Lâkin inkitâ hafî ve irsâl-i hafî ile ma'lûl olan hadis ile şeyhinden semâını tasrih etmeksizin an'ane ile yani عن lafzı ile senedini sevkeden müdellisin hadisi müsned sayıldığı gibi merviyün-anha muasır olup, şu kadar ki onunla mülâkatı sübût bulmamış kimsenin yine an'ane ile rivayet ettiği haber de müsned addolunur. Zira عن lafzı semâın ne vuku bulduğuna, ne bulmadığına sarâhaten delâlet etmediğinden her iki takdirde senedde inkitâ zâhir değildir. Müdellis ile muasırın an'aneleriyle rivayet edilmiş hadisleri müsned addetmekte ashâb-ı mesânîdin yani **müsned** yazan eimmenin ittifakı vardır.

Hatîb Ebû Bekir el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde, ona tebaan da İbnü's-Sabbâğ'ın *el-Udde*'sinde verdikleri tarife nazaran müsned, "Müntehâsına kadar zâhiren muttasıl olan hadis"e denir ki bu tarif merfûa da, mevkufa da, maktûa da şâmil olur. Zira mevkufun senedi sahâbîye, maktûunki tâbiîye kadar muttasıl olabilir. Ancak Hatîb'in tarifi müteakip, "Mevkufa müsned denilmesi nâdir olup bu tabir ekseriya Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet olunan haberlerde müsta'meldir. Müsned lafzı sahâbe ile onlardan sonrakilerden rivayet edilmiş akvâl ve ef'âl hakkında istimal edilmez" dediğine bakılırsa onun da re'yi meşhur olan bu tarife muvâfık demektir.

Ebû Abdullah el-Hâkim ile bu babda ona tâbi olanlar da müsned tabirini yalnız senedi muttasıl olan hadîs-i merfû'da istimal ederler ki bu ıstılaha göre hadîs-i mevkûf ve maktû' ile hadîs-i mürsel, hadîs-i münkatı', hadîs-i mu'dal, hadîs-i müdelles gibi envân kâffesi hariç kalır. Hâfız Celâleddin es-Süyûtî *et-Tedrib*'inde, "Kavl-i esah budur. Hatîb'in kelâmından da pek uzak kalmıyor. Şeyhülislâm İbn Hacer de *en-Nuhbe*'sinde böyle olduğuna cezmetmiştir. İşte buna göre müsned merfûdan ehas olmuş olur" diyor.

Hâkim fazla olarak hadisın müsned olması için isnadında "أخبرت عن فلان" "Filânın dediği bana haber verildi", "حدثت عن فلان" "Filânın sözü olmak üzere bana söylendi", "بلغني عن فلان" "Filândan bana bâliğ oldu", "أظنه مرفوعا" "Zannederim ki hadis merfû'dur", "رفعه فلان" "Hadisi filân kimse refetti. Yani kelâm veya fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olmak üzere haber verdi" gibi sîgalar istimal edilmemiş yani semân sarîhan beyan edilmiş olmasını şart kılıyor.

Hâfız İbn Abdülberr'in *et-Temhîd*'deki beyanına göre ise müsned ile merfû' müterâdiftir. O, müsnedi "Hâssaten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden -ister muttasılan, ister münkatian- menkul olan şey" diye tarif ediyor ki onca müsned lafzı -metin merfû' olduktan sonra- mürsele de, münkatıa da, mu'dale de sâdik olur. Onun ıstılahına göre مالك عن نافع عن ابن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile mervî hadîs-i muttasıl müsned olduğu gibi -Zührî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan semâi olmadığı halde- مالك عن الزهري عن ابن عباس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile mervî hadîs-i münkatı' da müsneddir. Lâkin bu ıstılahta ona peyrev olan yoktur.

TEMBİH. Müsned lafzı -beyan edildiği üzere- hadis envânından birinin ismi olduğu gibi kütüb-i hadîsiyyeden bazılarının da ismidir ve bu mânaca cem'i **mesânîd** gelir. Muhaddis her sahâbîden rivayet edilmiş -sahih, hasen, zayıf- hadisleri ayrı ayrı ya hurûf-ı hecâ sırasıyla sahâbe isimlerini yâ sahâbenin mensup oldukları kabâil isimlerini yahut sahâbenin İslâm'daki sâbıkalarını ya da şerâfetlerini gözeterek bir tertîb-i mahsûsa sokarsa kitabına müsned namını verir. İmam Ahmed b. Hanbel'in (164-241) *el-Müsned*'i gibi ki oğlu Abdullah b. Ahmed'in ilâve ettiği **zevâid** ile beraber takriben kırk bin hadisi muhtevî ve mesânîdin en câmi' olanıdır ve alelîtlak müsned denilince o kitap kastolunur. Buhârî ile (194-256) Müslim'in de (206-261) birer müsned-i kebîrleri olduğu gibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin de (120-204?) pek meşhur bir müsnedi vardı. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî -selle-mehullah- *er-Risâletü'l-müstetrafe*'sinde yalnız bu neviden olmak üzere seksen iki kadar müsned ismi zikrediyor.

Sahâbe tertibi üzere değil de ebvâb üzerine, metin başlarındaki hurûf veya kelimât sırası üzere mürettep olan bazı müsnedler de vardır ki bunlara bu namın verilmesi ihtiva ettikleri hadislerin müsned ve merfû' olmasındandır. *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim* bu nevi müsnedlerdendir. Zaten *Sahîh-i Buhârî*'nin ismi *el-Müsnedü's-sahîh*, daha doğrusu الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه dir. Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin de (181-255) sahâbe tertibi üzere bir müsnedi olduğu gibi *Müsned-i Dârimî* namıyla iştihâr eden ve *Kütüb-i Sitte*'nin bazılarınca altıncısı sayılan bir câmii vardır ki bunda ehâdîs-i mürsele ve münkatiya ve mu'dale de vardır. Meşhur tefsir sahibi Ebû Abdurrahman Bakî b. Mahled el-Endelüsî'nin (201-276) vesairenin de birer müsnedleri var. İbn Hazm, Bakî b. Mahled'in kitabı için, "Bin üç yüz bu kadar sahâbînin rivâyâtını muhtevî olmakla beraber ebvâb-ı fikh üzerine mürettep olduğundan hem müsned hem de musanneftir. Hiçbir kimsenin böyle bir kitabı yoktur" diye medâyihde bulunuyor. Ebû'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın da (216?-313) ebvâb üzerine mürettep bir müsnedi varsa da nâtamam kalmıştır.

Müsned denilen kitapların bir nevi daha vardır: Bir muhaddis esânîdi hafzederek hadis toplar da sonradan diğeri o hadislerin derece-i kuvvet ve zaafını göstermek için isnadlarını bulup yazarsa kitabı yine müsned olmuş olur: *Müsnedü's-Şihâb* ve *Müsnedü'l-Firdevs* gibi, Şehâbeddin Muhammed b. Selâme el-Kudâî (ö. 454) hikem ve âdâb ve ed'iyeye dair bin şu kadar kısa hadisi isnadsız olarak cemedip *Şihâbü'l-ahbâr* tesmiye etmiş ve bilâhare bu kitaptaki ehâdîs-i şerifenin esânîdini *Müsnedü's-Şihâb* namıyla ayrı bir kitaba yazmıştır. Ebû Şücâ' Hâfız Şîreveyh b. Şehridâd ed-Deylemî de (445-509) onu takliden *Firdevsü'l-ahbâr* namıyla yine isnadsız olarak on bin kadar kısa hadis toplamış, muahharan oğlu Hâfız Şehridâd b. Şîreveyh (ö. 558) her birinin senedini *Müsnedü'l-Firdevs* namıyla dört ciltlik ayrı bir kitapta göstermiştir.

Hadîs-i Merfû‘ ve Mevkûf ve Maktû‘

Hadîs-i Merfû‘

Hadîs-i merfû‘ –muttasıl olsun, münkatı‘ olsun– hassaten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tasrîhan veya hükmen izâfe olunan hadistir. Bu hadis ister kavî-i resûl, ister fi‘l-i resûl, isterse takrîr-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm olsun. Mâadasına yani sahâbîye, yahut tâbîiye ya da daha sonraki bir zata izâfe olunan hadise –muttasıl da olsa– merfû‘ denmez.

Tasrîhan merfû‘ olan kavîl meselâ sahâbînün, سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki” yahut “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize şöyle buyurdu”; sahâbî ile gayri sahâbînün, رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كذا yahut عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا demesidir.

Tasrîhan merfû‘ olan fiil meselâ sahâbînün, رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل كذا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle, böyle yaptıklarını gördüm”; sahâbî ile gayri sahâbînün, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل كذا yahut “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yaparlardı” demesidir.

Tasrîhan merfû‘ olan takrîr meselâ sahâbînün, فعلت بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم كذا “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda şöyle, böyle yaptım”, sahâbî ile gayri sahâbînün, فعل بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم فلان كذا “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda filân şöyle, böyle yaptı” deyip de bu fiilin taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden inkâr ve takbih buyurulmadığını zikretmesidir.

Hükmen merfû' olan kavil meselâ İsrâîliyat'tan ahz-ı ilm etmeyen bir sahâbînün enbiyâ-i sâlife zamanına, melâhim, fiten ve ahvâl-i kıyâmet gibi gelecek zamanlara; kezâ yapılmasına sevap veya ikâb terettüp eden husûsata dair bir haber vermesidir ki sahâbî verdiği haberde Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan semâını tasrih etmese de nakli yine merfû' hükmündedir. Çünkü mahall-i re'y ve ictihad olmayan böyle bir şeyi haber vermesi, onu ya doğrudan doğruya Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan veya Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan öğrenmiş diğer bir sahâbîden işittiğine delâlet eder. O sahâbî İsrâîliyat nâkili de olmadığı için haberin masdarı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem olmak taayyün eder.

Hükmen merfû' olan fiil meselâ Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin salât-ı küsûfun her rek'atında iki defadan ziyade rükûa varması gibidir ki bunda da hiç kimsenin ictihada mecali yoktur.

Hükmen merfû' takrir meselâ bir sahâbînün, "Biz Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm zamanında şöyle, böyle ederdik" yahut "Filân şeyi yapmak sünnettir" ilâ âhirih gibi sözlerle ihbarda bulunmasıdır. Sahâbe hazarâtının umûr-ı dînde Resûl aleyhi's-selâma sık sık sualler iradına hâhişkâr oldukları, zamanın da zamân-ı vahy olduğu nazarı itibara alınırca müstemirren yapmayı itiyat ettikleri bu gibi şeylerin ma'lûm-ı risâletpenâhî olmaması hatıra gelmeyeceğinden naklolunan ef'âlin vukuundan haberdar oldukları halde nehiy buyurmadıklarına tabiatıyla hükmolunur.

Hulâsa sahâbînün, tâbiînün yahut daha sonraki zevâtın Resûl aleyhi's-selâma izâfe ettiği her hadis -isnadı muttasıl olsun olmasın- merfû'dur.

Hadîs-i Mevkûf

Hadîs-i mevkûf sahâbenin akvâl, ef'âl ve tekârîrine ait olan muttasıl veya münkâtı' nukûldür ki, bunlarda rivayet sahâbîye dayanıp orada kalır ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ref'olunmaz. Meselâ *قال ابن عباس أو فعل أو قرر كذا* "İbn Abbas radiyallahu anhümâ şöyle dedi yahut şöyle yaptı, ya da filân şeyi şöyle takrir etti"; yahut *جاء عن ابن عباس موقوفا* "İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mevkuf olarak rivayet olunur ki"; yahut *هو موقوف على ابن عباس* "Bu hadis İbn Abbas radiyallahu anhümâyâ varınca mevkuftur. Yani senedi oraya dayanmış, öteye geçmiyor" gibi sîgalarla rivayet edilen ehâdîsin hepsi mevkuftur.

Sahâbîye müntehî olan hadis yalnız tasrîhan mevkuf olabilir. Hükmen merfû‘ hadislerin vücuduna kıyasen hükmen mevkuf hadis olmaz.

وقفه فلان على الزهري “Hadisi filân kimse Zührî’ye vardırınca durdu” gibi tabirlerde “vakf” lafzı istimal edilmekle beraber hadis, mevkuf değil maktû’dur. Zira Zührî tâbîdir.

Hadîs-i Maktû‘

İsnadı tâbîye yahut tebeu’t-tâbîinden birine kavli veya fiilî olmak üzere müntehî olan hadise **maktû‘** denir. Hadîs-i maktûun cem’i mekâtî‘ yahut mekâtî‘ gelir. İstılâhât-ı hadîsiye tamamen takarrür etmediği zamanlarda İmam Şâfiî maktûu hadîs-i münkatî‘ mânasına kullanmıştır. Müşârün ileyhın kibâr-ı ashâbından ve Buhârî’nin şüyûhundan olan Abdullah el-Humeydî (ö. 219), Taberânî (260-360) ve Dârekutnî (306-385) gibi eimme-i hadîs de bu ıstılahta ona peyrev olmuşlardır. Halbuki iki tabir arasında takarrür eden fark evvelce (s. 132) gösterilmiştir.

Horasan fukahasının¹ hadîs-i mevkufa **eser**, merfûa **haber** dedikleri yukarıda (s. 35) geçmişti. Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî eser lafzının mevkuf ile maktûa, Şeyh Nevevî ise âmme-i muhaddisince merfûa da itlak olduğunu söylediler.

Hadîs-i mevkûf ve bi-tarîkı’l-evlâ hadîs-i maktû‘ hüccet değildir.

Birçok ehâdîs-i mevkûfa senedleri Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem müntehî olamayınca mevzû zannolunmuştur. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsilî (557-622) ashâb-ı mevzûâtın sahâbî veya tâbî veya tebeu’t-tâbî kelâmı olarak sahih iken mevzû zannıyla kitaplarına dercettikleri haberleri *Ma’rifetü’l-vukûf ale’l-mevkûf* tesmiye ettiği bir kitapta toplamış ve “Bunları mevzûât arasında irat etmek yanlıştır. Zira mevzû ile mevkuf arasındaki fark büyüktür” demiştir.

Ehâdîs-i mevkûfa ve maktûa arayan kimse Ebû Hafs’ın bu kitabından başka Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin (ö. 235) *el-Musannef*’i ile Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın (126-211), Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin (220-310?), Abdurrahman b. Ebû Hâtim’in (ö. 327), İbrâhim b. Münzir’in (ö. 236) tefsirlerinde de bir haylisine rast-gelir.

1 {Atıf yapılan sayfada bu kimselerin Horasan fukahasından “bazıları” olduğu belirtilmiştir.}

Bazı Mesâil

1. Sahâbî zamân-ı saâdetnişân-ı nebevîye izâfeten, “Biz vaktiyle şöyle böyle derdik, şöyle böyle ederdik, şöyle böyle bir re’yde bulunurduk” gibi bir söz söylemişse muhaddisînin de, Fahreddin er-Râzî ile Seyfeddin el-Âmidî gibi usûliyyûnun da kavlı-sahîhine göre hadisi merfû’dur. Sahâbenin umûr-ı dîne dair aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden sık sık sual iradına harîs oldukları mâlûm olduğundan böyle bir kelâmın zâhiri o şeyin taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden ıttılâ hâsıl olduktan sonra takrir buyurulduğunu müş’irdir. Takrîr-i nebevî ise merfû’ olan sünnetlerin bir nevidir. Câbir radiyallahu anhın *Sünen-i Nesâî* ile *Sünen-i İbn Mâce*’deki, *كنا نأكل لحوم الخيل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم* “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem zamân-ı âlîlerinde biz at eti yer idik”² hadisi gibi.

Ebû Bekir İsmâilî ile (277-371) Ebû Bekir el-Berkânî (333-425) bu gibi hadislerin mevkuf olduğuna kâillerse de bu kavilleri ekseriyetin kavline muhalif ve savaptan pek bâîd addedilmiştir.

Şeyh Nevevî Müslim şerhinde bu babda bir kavil daha bulunduğunu ve Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin de (393-476) buna tâbî olduğunu haber veriyor. Bu kavle göre kısada haber verilen şey alekser hafî kalmayacak makûleden ise merfû’, değil ise mevkuftur. Hele kıssada aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ıttılâları lâhik olduğu musarrâh ise icmâen merfû’dur. Değil ise mevkuftur. İbn Ömer radiyallahu anhümânın, *كنا نقول ورسول الله صلى الله عليه وسلم حي أفضل هذه الأمة بعد نبيها أبو بكر وعمر*, *ويعلم ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا ينكره* “Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hayatta iken bu ümmetin, peygamberinden sonra efdali Ebû Bekir, Ömer, Osman’dır derdik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de bu sözümüzü iştirirdi de inkâr buyurmazdı”³ hadisi gibi. Bunu Taberânî *Mu’cem-i Kebîr*’inde ıttılâ-ı nebevîyi musarrîh olan son fıkrası ile birlikte rivayet eder. *Sahîh*’te ise yalnız üst tarafı vardır.

Ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhânın, *كانت اليد لا تقطع في الشيء النافه*⁴ “*Sârikın eli çaldığı pek cüzi şeyler için kat’ edilmezdi*”⁵ hadisi ile Câbir b. Abdullah radiyallahu

2 {MK13132 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 219; N4335 Nesâî, Sayd ve Zebâih, 29.}

3 {D4628 Ebû Dâvûd, Sünne, 7.}

4 {Metinde “النَّافِه” şeklinde olan ifade mevcut kaynaklarda “النَّافِه” olarak geçmektedir.}

5 {BS17652 Beyhakî, *el-Kübrâ*, VIII, 419. Metne en yakın rivayet *Beyhakî*’de mevcut olmakla birlikte bu rivayet, Hişam’ın babası Urve’den rivayetidir. Hazret-i Âişe’den gelen rivayet için bkz: MŞ28697 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Hudûd, 4.}

anhümânın Buhârî'deki (257. hadis), *كنا إذا سعدنا كبرنا وإذا نزلنا سبحنا*, "Seferde iken bir tepeye çıktığımızda tekbir alır, indiğimizde tesbih ederdik"⁶ hadisi gibi ahd-i celîl-i nebevîye sarâhaten izâfe etmeksizin rivayet edilen haberler de merfû' ise de Hatîb el-Bağdâdî ile ona tebean İbnü's-Salâh'ca mevkuf addolunurlar.

Sahâbînin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içimizde iken, yahut hayatta iken şunu, bunu yapmakta beis görmezdik" yahut "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hayatta şöyle der, böyle yapar; şunda, bunda beis görmezdik" gibi sîgalarla olan rivâyâtı bi-tarîkî'l-evlâ merfû' sayılıp kütüb-i mesânîdde tahrîc edilmiştir. Merfûun bu nevine Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhin, *كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرعون بابه بالأظافر* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâbı bâb-ı saâdetlerine tırnak urarak istizân ederlerdi"⁷ hadisini misal olarak bi'l-iltizam irat ederler. Hâkim en-Nîsâbûrî bu nevi ehâdîsin merfû' olmadığına kâil olup Mugîre'nin bu hadisini irat ettikten sonra, "İşte bunu, ehl-i san'attan olmayan kimse -içinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bahsi geçti diye- hemen müsned tevehhüm edebilir. Halbuki müsned değil⁸ mevkuftur" demiş olduğu için ehl-i hadîs ıstılahatını yazan diğer müellifler bu misali burada kasten irat ederek Hâkim'in sözünü intikâd ederler.⁹

Bu sözleri bir sahâbî söylemeyip de bir tâbî söylemiş olsa herhalde merfû' sayılmaz.

2. Sahâbînin, *أمرنا بكذا* "Filân şeyi yapmamız emrolundu" yahut *نهينا عن كذا* "Filân şeyden nehyolunduk" yahut *من السنة كذا* "Filân şey sünnet-i seniyye cümlesindedir" kabilinden sözleri cumhurun muhtârı olan kavîl-i sahîhine göre merfû'dur. Lâkin meselâ "Ebû Bekir ile Ömer'in sünneti böyle idi" diyerek sünneti aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizden başka bir zata izâfe ederse o zaman merfû' olmaz. Bundan dolayıdır ki Müslim'in de tahrîc etmiş olduğu 217, 359 ve 632. Buhârî hadisleri ile Ali kerremallahu vechenin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da muharrec, *من السنة وضع الكف على* "Namazda iken göbeğin altında bir eli diğer el üzerine kavuş-

6 {B2993 Buhârî, Cihâd, 132.}

7 {Beyhakî, *el-Medhal*, s. 381, no: 659.}

8 Biraz evvel (s. 134) görüldüğü üzere Hâkim, merfû'-i muttasıla müsned namını veriyor.

9 Bu hadisi Buhârî *el-Edebül-müfred* kitabında Mugîre'den değil, Enes b. Mâlik radiyallahu anhümâ hadisi olmak üzere tahrîc etmiştir. Şeyhülislâm İbn Hacer, "Enes hadislerinden olan bu haber hakkında Mugîre'nin rivayetini birçok muhaddis aştırmışlarsa da emekleri hep boşa gitmiştir" demişe de Hâfız Süyûtî bu sözünü naklettikten sonra, "Lâkin, Allah'a hamdolsun ki ben, buna zaferyâb oldum. Beyhakî *Medhal*'inde bunu tahrîc etmiştir" diye i'lân-ı şâdümânî ve Beyhakî'nin Mugîre hadisini senedi ile sevkettikten sonra Enes'ten gelen rivayete geçtiğini haber veriyor.

turmak sünnet iktizasındandır”¹⁰ hadisi hep merfû‘ nevine dahildir. Bu gibi sözleri bir tâbiî söylemiş olsa haber mürsel olur.

Sahâbînin, كذا نفعنا كذا “Biz şöyle, böyle ederdik” yahut “Filân iş Allah’a ve Resûlullah’a taattir yahut mâsiyettir” demesi de merfû hükümünde olduğu gibi –biraz evvel söylendiği üzere– hakkında re’y ve ictihad ile hüküm vermeye mecal olmayan bir şeyi sahâbînin haber vermesi de merfû‘ hükümündendir. İbn Mes‘ûd radiyallahu anhin, من أتى ساحرا أو عرافا فقد كفر بما أنزل على محمد صلى الله عليه وسلم “Her kim bir sâhirin yahut –gaybdan haber verebilir diye– bir arrâfin yani kâhinin yanına giderse Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inzâl buyurulana küfretmiş olur”¹¹ hadisi ile Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhin salât-ı havf hakkındaki hadisi bu neviden yani merfû‘ hükümünde olan ehâdîs-i mevküfedendir. Zira bu gibi şeyler i’lâm-ı nebevî olmadıkça re’y kabilinden hakkında hüküm verilecek makûleden değildir. Lâkin bunlarda da sahâbînin ara sıra Ehl-i kitap rivâyâtını nakleden zevâtan olmamasını şart kılmışlardır.

3. Bir tâbiî, senedi sahâbîye îsâl ettikten sonra, يرفعه “sahâbî hadisi refederek” yahut ينميه “isnad ederek” yahut يبلغ به “kelâmı sahibine yani –Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme îsâl ederek” yahut يرويه “rivayet ederek” yahut mâzî sîgasıyla– رواه ya da رواية “Rivayet ederek söyledi” diyecek olursa hadis, merfû‘ olur.

Bu sözlerin biri, sened tâbiîye îsâl edildikten sonra söylenecek olursa hadis yine merfû‘ olursa da senedden sahâbî sâkıt olduğu için **merfû‘-i mürsel** olur.

Basra muhaddislerine ve ezcümle İbn Sîrîn’e has bir ıstılah vardır ki senedde sahâbînin ismini zikretmeyi müteakip –mükerrer olarak قال قال diyerek hadisi serdedeler. Birinci قال nin fâili sahâbî, ikinci قال nin fâili de Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm olduğundan bu gibi hadislerin de merfû‘ olduğunda şüphe yoktur.

10 {D756 Ebû Dâvûd, Salât, 117, 118.}

11 {Süyûtî, *Tedrib*, 1, 212.}

İttisâl ve İrsâl

Hadîs-i Muttasıl

Evvelce izah edildiği üzere (s. 132) **hadîs-i muttasıl** veya **mevsul** muhaddisten Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma, sahâbiye veya tâbiîye varıncaya kadar senedinin bütün ruvâtı sıra ile birer birer zikrolunan hadistir. Vaslın mukabili **irsâl** ve **inkitâd**ır.

Hadîs-i merfû' da, mevkuf da, maktû' da muttasıl olabilir. Hadîs-i mevkûfun isnadı sahâbîye kadar muttasıl ise ona **mevkûf-ı mevsûl**, değil ise **mevkûf-ı münkati'** denir.

Alelîtlak muttasıl deyince alekser maksud olan merfû-ı muttasıldır. Muttasıl-ı mevkûf veya maktû' kastedilirse meselâ "Saîd b. Müseyyeb'e veya Zührî'ye veya Mâlik'e kadar muttasıldır" denir ve behemehal bu zatların isimlerini zikretmek lâzımdır.

Sahâbînin ismini yâdetmeksizin tâbiî hadisi ref' ederse **mürsel** namını alır. Sahâbînin berisinde bir defa veya daha ziyade bir tek râvinin ismi atlanmış ise **münkati'**, birden ziyade râvi atlanmış ise **mu'dal** denir.

Hadîs-i Mürsel

Hadîs-i mürsel –yukarıdaki izahattan mâlûm olmuş olacağı veçhile– bir tâbiînin, **قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا** yahut **فعل بحضرته كذا** yahut **فعل** diye rivayet ettiği

hadistir ki râvi olan sahâbî senedde atlanmış bulunur. Cem'i **merâsîl** gelir ve böyle bir sened ile rivayet eden tâbiîye mürsil denir.

Bu tarife göre Kays b. Ebû Hâzim (ö. 98?), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100?), Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr (ö. 90?), Saîd b. Müseyyeb (ö. 89?) gibi kibâr-ı tâbiînin merâsîli ile Zührî (50-124?), Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (ö. 140) ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143) gibi sıgâr-ı tâbiînin merâsîli beyninde fark yoktur. Lâkin bazıları meşhur olan bu kavil hilâfına olarak yalnız kibâr-ı tâbiînin refettikleri haberlere mürsel deyip sıgâr-ı tâbiînin قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demesini mürsel değil, münkatı' addederler. Zira sıgâr-ı tâbiînin ekser-i rivâyâtı yine tâbiîndendir.

Muhaddisîn seneddeki inkıtâi –mükerreren mâlûm olduğu üzere– envâa taksim ederek gayri muttasıl hadislerin kimine mürsel, kimine münkatı' kimine mu'dal diyorlarsa da fukaha ile usûliyyûn irsâli vasl mukabili addederek bunların hepsine mürsel derler. Muhaddisînden Hatîb el-Bağdâdî ile (392-463) Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264), Ebû Hâtim er-Râzî (195-277) ve Ali b. Ömer ed-Dârekutnî de (306-385) hep hadîs-i mürsel lafzını bu ma'nâ-yı eammınca münkatı' yerine kullanmışlardır. İstilahat bugünkü şekilde takarrür etmezden evvelki kudemâ-yı muhaddisînin de bu lafzı böyle istimal ettikleri görülmüştür. Nitekim Buhârî İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 95) Ebû Saîd el-Hudrî (h.ö.12-74) radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadis için mürsel diyor. Çünkü İbrâhim'in Ebû Saîd'den semâi yoktur. Kezâlik *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî de عون بن عبد الله بن عتبة بن مسعود عن ابن مسعود senedli hadisi için yine mürsel diyor. Çünkü Avn (ö. 120?) Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anha (h.ö.28-32) yetişmemiştir.

Bu gibi ehâdis İmam Şâfiî ile ekser-i ehl-i hadîs ve birçok fukaha ve usûliyyûnca – tâbiînin hıfz ve imâmeti müsellemler olsa bile– zayıf ve ihticâca gayri sâlih addolunur. İmam Mâlik, İmam Ebû Hanîfe ve meşhur olduğuna göre İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise sahih addolunurlar. İbn Abdülberri'nin kayıt ve işaret ettiğine göre bu eimmenin mürsel ile ihticâcları itlak üzere olmayıp mürselin sikâttan mâadasından rivayet hususunda muhteriz olması şartıyla meşruttur ve böyle olmayan kimsenin irsâl ettiğini reddetmekte hilâf yoktur der. Bazılarının iddiasına göre Hanefiyye'nin irsâli hüccet addetmeleri mürsilin kurûn-ı fâzıla-i selâseden biri yani sahâbî ya tâbiî veya tebeu't-tâbiî olmasıyla mukayyettir.

İbn Cerîr et-Taberî (224-310), "Mürseli kabulde bütün tâbiînin icmâi vardır. Ne onlardan ne de onlardan sonraki eimmenin hiçbirinden tâ iki yüz tarikine kadar mürselin inkâr olduğuna dair rivayet yoktur" deyip mürseli reddetmeyi ilk

çıkaran zatın İmam Şâfiî olduğuna telmih etmek istemiştir. Hele bazıları büsbütün mübalağa ile mürseli müsnedden de akvâ addedip, “İsnad eden râvi hadise itimat edip etmemeyi sana bırakıyor. İrsâl eden râvi ise rivayetin sıhhatini tekeffül etmiş demektir” demişlerdir.

Tirmizî *Kitâbü'l-İlel*'inde, “Birçok eimme gerek sikâttan gerek gayri sikâttan rivayet etmiş olduklarından ve bunlardan biri tarafından mürselen rivayet olunan hadisin sika olmayan bir kimseden mervî olmak ihtimali bâki olduğundan hadisin zaafına hükmolunmuştur” diyor. Bu eimmenin mürseli kabul etmeyişi râvî-i mahzûfun hali meçhul kaldığındandır. Çünkü atlanan râvinin sahâbî olmak ihtimali olduğu gibi tâbiînden bir sika da olabilir. İkinci takdire göre de o sikanın sahâbîden ahzetmiş olması muhtemel olduğu gibi diğer bir tâbiînden de telakki etmiş olabilir. Bu takdirin şikk-ı sânisine göre de kendisinden rivayet ettiği tâbiî ya sika olmaz, ya olur. İkinci şikka göre yine evvelki ihtimaller avdet eder. *وهلم جرا*. Bu ihtimâlât-ı akliyye ilâ mâ lâ nihâye devam edebilirse de ihtimaller –muhaddisînin istikrâsı neticesine göre– altı veya yediden ziyadeye çıkamamış ve tâbiînin yekdiğerinden rivâyâtı içinde bundan ziyade ihtimale mütehammil olanına rastgeline memiştir. Elhâsıl mürselin bâis-i reddi, râvî-i sâkıttın meçhul kalmasıdır. Mürsil hep sikâttan rivayet eder bir kimse olsa bile râvî-i mahzûfu maa'l-ibhâm tevsik meselesi hâdis olur ki bu da kalbe itmînân vermeye kâfi gelmez.

Tâbiîn yalnız sikadan ahzettığı takdirde irsâl etmek âdeti olduğu biliniyorsa İmam Ahmed'in bir kavline göre hadisin kabulünde tevakkuf olunur. Ebû Hanîfe ile Mâlik¹, Süfyân es-Sevrî, Evzâî, kavli-i meşhûruna göre Ahmed b. Hanbel gibi eimme-i izâm ve diğer birçok fukaha ise bilakis bu gibi merâsîl ile ihticâc etmişlerdir. Bunların fikrinde sika olan hâfız kendine rivayet eden zata tamâm-ı vüsûk ve itimadından dolayı mürselen rivayet etmiştir. O rivayet eğer kendisince sahih olmasaydı hadisi irsâl edip *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم* diyemezdi. *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un kendi kitabı hakkında ehl-i Mekke'ye gönderdiği risâlede, “Geçmiş zamanda Süfyân es-Sevrî, Mâlik ve Evzâî gibi ulemâ, Şâfiî'ye kadar hep merâsîl ile ihticâc edegelmişken sonradan Şâfiî bu gibi hadisler hakkında söz etmiş ve Ahmed b. Hanbel ile diğerleri ona mütâbaat eylemişlerdir” diyor.

İmam Şâfiî de kibâr-ı tâbiînden mervî olan hadîs-i mürsel ile ve ezcümle Saîd b. Müseyyeb'in merâsîli ile ameli tecviz etmiştir. Lâkin bu, diğer bir tarikten müsned

1 Hâkim'in nakline göre, Saîd b. Müseyyeb ile İmâm Mâlik de mürseli zayıf addedip ihticâca sâlih görmezlermiş. Lâkin İmâm Mâlik'in meşhur olan kavli burada zikredilendir.

veya o kuvvette olmak üzere mürselen rivayet edilmiş ve ikinci tarik yine mürsel ise mürsil-i sâninin ricâli mürsil-i evvelin ricâlinden başkaları olmasıyla meşruttur ki bu takdirde râvî-i mahzûfun nefse'l-emirde sika olması ihtimali tereccüh ederse de yine tarîk-ı diğerdan müsned olarak rivayet edilen mürsel kuvvetinde olmaz. Nitekim Ebû Dâvûd yine o mektubunda, “Merâsîlden başka hiçbir müsned hadis yok ise mürsel ile ihticâc olunabilir” diyor.

İmam Şâfiî'nin *-er-Risâle'*deki tensîsına göre- bu gibi merâsîli kabul için bu iki şarttan başka üç şartı daha vardır: 1) Tâbiînin râvî-i mahzûfu tesmiye ettiği takdirde bir sika ismi vermesi, 2) Rivâyet-i mürselenin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet olunmuş diğerdan haberlere muvâfık düşmesi, 3) Mürselin bir sahâbî kavline yahut ekser-i ulemânın fetvalarına mutâbık gelmesi.

İşte, mürseli, bu beş şarttan herhangi biri tahakkuk ederse İmam Şâfiî kabul eder ve bu şartları -diğerdan tâbiînde olduğu gibi- Saîd b. Müseyyeb'in merâsîlinde de arar. Vâkıâ kavli kadîminde Saîd'in merâsîlini mutlaka hüccet addettiğini söylemişse de ba'de't-tahkîk ve't-teftîş mâlûm olmuş ki Ebû Saîd'in rivâyâtı ya bir cemaatten yahut ekâbîr-i sahâbedendir. Başka sahâbeden bile infirâdları halinde rivayet etmez. Bir de mürsellerine bakmış görmüş ki kimi başka tarikten müsneddir, kimi ekâbir-i sahâbe sözleri ile takvîyet bulmuştur. Kimi kâffe-i ulemâ beyninde münteşir bir kavildir. Kiminin de onun tarafından rivayeti asrındaki ulemânın muvâfakatine mazhar olmuştur. Bir de merâsîli araştırılmış, çoğunun -beyinlerindeki muvâsala ve sıhriyet dolayısıyla- Ebû Hüreyre'den ahzolundukları anlaşılmış.

Bir de gerek Saîd'in gerek diğerdan kibâr-ı tâbiînin merâsîlinden hangileri hakkında icmâ vâki olmuşsa onları da hazret-i imam diğerdan gibi kabul eder.

Sığâr-ı tâbiîne gelince bunlar hakkında İmam Şâfiî, “Bunların mürsellerini kabul etmiş kimse bilmiyorum” demiştir.

Maahâzâ Hanefiyye'den Ebû Bekir er-Râzî ile (305-370) Mâlikiyye'den Ebü'l-Velîd el-Bâcî (403-474) râvinin sika olandan da olmayandan da aldığı irsâl ettiği mâlûm olursa rivâyet-i mürselesi bilittifak kabul olunamayacağını da nakletmişlerdir.

Maahâzâ bazı erbâb-ı tahkîk bu mezhepte Şâfiî'nin tekaddümünü de teslim etmiyorlar. Şâfiî'den evvel kibâr-ı tâbiînden merâsîlini kabulde icmâ olan Saîd b. Müseyyeb'in kendisi bile mürsel ile ihticâcı terkettiği menkul olduğu gibi Zührî'nin (50?-124), Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110), Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 188),

Abdurrahman b. Mehdî'nin (135-198) hatta Şâfiî'nin, amcası Muhammed b. Abbas b. Osman'dan rivayetine nazaran Urve b. Zübeyr'in de (ö. 94) hadîs-i mürsel ile ihticâcı terkettiklerine dair rivayetler vardır. Vâkıa fukahâ-i Şâfiyye'den Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403), "Ben bu kapıyı kapamak için İmam Şâfiî'nin kabul ettiği yerlerde de, bir tâbiîden semâi ihtimali olan sahâbiden de mürseli kabul etmem!" demişse de mürsel ile ihticâc hususunda İmam Şâfiî'den daha dar bir yol ihtiyar etmekte kendisine tebâiyyet edilememiştir. Hele sahâbe merâsîlini kabulde cumhurun ittifakı olduğu meşhurdur. Mürsel-i sahâbîden maksat İbn Abbas ile akranı radiyallahu anhüm gibi ahd-i celîl-i risâlette genç olan sahâbenin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden işitmeksizin refettikleri hadislerdir ki bunları ekseriya sahâbeden rivayet ettikleri için rivâyet-i mürseleleri rivâyet-i mevsûle hükmündedir. Lâkin Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr (ö. 90?), Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk (10-38), Mahmûd b. Rebî' (5?-99) gibi gayri mümeyyiz çocukken huzûr-ı âlî-i nebevîde bulunmuş kimselerin mürsellersi merâsîl-i sahâbe gibi olamaz. Zira sahâbî ya Resûlullah'tan ya diğer sahâbîden rivayet eder ki hepsi makbuldür. Sahâbînin sohbet-i girânkıymet-i nebeviyyeyi idrak ettiği halde tâbiînden rivayeti ihtimali ise baîddir. Halbuki bu gibilerin merâsîli ekseriyetle tâbiînden, sahâbenin gayrisinden rivayet etmeleri ihtimali kavî olduğu gibi o gayrin sika olmaması ihtimali de bâkidir.

Hâsılı hadîs-i mürsel ile ihticâc meselesi hakkında dedikodu pek çok olmuştur. Hatta bu babdaki akvâl ona varır: **1.** Mürsel ile alelîtlak ihticâc edilir. **2.** Mürsel ile alelîtlak ihticâc edilmez. **3.** Kurûn-ı selâse yani sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn merâsîli hüccettir. **4.** Mürsil yalnız udûlden rivayet eder bir zat ise mürseli makbuldür. **5.** Yalnız Saîd b. Müseyyeb'in mürseli ile amel olunur. **6.** Başka tarikten bir müsned veya daha kuvvetli bir mürsel olarak âdıldı varsa mürsel hüccet olabilir. **7.** Taalluk ettiği mesele hakkında hadîs-i mürselden başka bir rivayet yok ise hüccet olur. **8.** Mürsel, müsnedden daha kuvvetlidir. **9.** Mürsel ile vücûben değil, nedben amel olunur. **10.** Mürsel, sahâbî mürseli ise hüccettir.

Hâkim'in *Ulûmü'l-hadîs*'te beyanına göre merâsîlin ekseri ehl-i Medîne'ye ait ise İbn Müseyyeb'den, ehl-i Mekke'nin ise Atâ b. Ebû Rebâh'tan, ehl-i Basra'nın ise Hasan-ı Basrî'den, ehl-i Kûfe'nin ise İbrâhim b. Yezîd en-Nehâf'den, ehl-i Mısır'ın ise Hilâl'den, ehl-i Şam'ın ise Mekhûl'dendir. Hâkim bunları böylece tâdât ettikten sonra da, "Bu merâsîlin esahhı -İbnü'l-Maîn'in dediği gibi- İbn Müseyyeb'inkilerdir. Zira evlâd-ı sahâbeden ve aşereyi idrak etmiş kudemâ-i tâbiînden² olduğu

2 Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anha yetişememiş olduğu için aşere-i mübeşşereden yalnız dokuzunu idrak etmiş demek lâzım gelirdi.

gibi Hicaz'ın fakih ve müftüsü ve -İmam Mâlik'in dediği üzere- icmâları kâffe-i nâsın icmâi kadar kuvvetli olan fukahâ-i seb'anın birincisidir. Sonra mütekaddimîn, merâsîlini tahkik edip hepsini esânîd-i sahîha ile bulmuşlardır. Bu şartlar ise diğerlerinin merâsîlinde yoktur” diyor.

Elhâsıl bazılarının telhis ettiği üzere merâsîlin makbul olanı da, merdud olanı da, mütevakfün-fih olanı da vardır. Sikadan başkasından ettiği rivayette irsâl etmediği mâlûm olanların mürselleri makbuldür. Sikadan da gayri sikadan da irsâl ettiği mâlûm olan kimsenin rivâyet-i mürselesinde -hükm-i sahîh başka tarik ile tebeyyün edinceye kadar- tevakkuf olunur. Sikâtın rivâyâtına muhalif olan mürseller ise reddolunur. Bir mürsel iki vecihten rivayet edilip her iki vecihteki râviler yekdiğerinin şüyûhundan ahzetmemişken rivayetleri tevâfuk ederse bu, sıdıklarına kaviyyen delâlet eder. Zira rivayet sahih olmadıkça yekdiğerden ahzetmeyen kimselerin bir ağız kullanmasına ihtimal yoktur.

Ehâdîs-i mürseleyi muhaddisîn müstakil kitaplarda da cemetmişlerdir. Meselâ mütekaddimînden *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî ile (202-275) İbn Ebû Hâtîm'in (240-327) *Kütâbü'l-Merâsîl*'leri ve müteahhirînden Ebû Saîd Selâhaddin el-Alâî'nin (694-761) *Câmiu't-tahsil fî ahkâmî'l-merâsîl*'i bu cümledendir, iki evvelkiler ebvâb üzerine tertip edilmişlerdir.

Pek şâyi bir ıstılaha göre irsâlin mânası râvinin senedden kendi şeyhini yahut diğerk herhangi bir râviyi hazfetmesidir. Bu noktadan bakılınca isnaddaki hazf bazan ehl-i fenden birçoğunun bile bilecekleri derecede vâzih olur ki ona **irsâl-i celî** derler. Bazan da yalnız turuk-ı ehâdîse ve ilel-i esânîde muttali olan huzzâk-ı eimmenin ancak mâlûmu olabilir ki böylesine de **irsâl-i hafî** namını verirler, irsâl-i celîye râvinin, şeyhi diye gösterdiği zat ile muasır bulunmamasının yahut muasır ise buluşmadıklarının, icâzet ve vicâdet gibi tariklerle de kendisinden rivayete mezun olmadığıнын ehl-i hadîsçe mâlûm olmasıyla hükmolunur ki bu yüzden ruvâtın tevârîh-i vilâdet ve vefatlarına, evkât-ı taleb ve tahsillerine, ezmine-i rihlet ve seyahatlerine kesb-i ittilâ etmeye ihtiyaç messetmiş; ricâlin terâcim-i ahvâline pek ziyade ehemmiyet verilmiş ve nice müddeiler, kendilerini rivayete mezun kılmamış meşâyihden rivayetleri vâki olmamış olduğu mâlûm olarak bednam edilmiştir.

Hafî olan hazf-i râvî {ya} tedlîs olur ya irsâl-i hafî. İrsâl-i hafî tedlîste mevzu-i bahsedilecektir.

TEMBİH. Râvi –ricâlinden birini ibham ederek– isnadını عن شيخ عن فلان عن رجل yahut عن شيخ عن فلان suretinde sevkederse Hâkim’in kavlince hadis mürsel değil, münkatı’; İmâmü’l-Haremeyn’e göre de mürseldir. İmâmü’l-Haremeyn *el-Burhân*’ında aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin etrafa gönderdikleri nâmelerden hâmillerinin ismi zikredilmeyenleri de bu idâde idhal eder. Fahreddin er-Râzî de *el-Mahsûl*’ünde meşhur olmayan ismiyle zikredilen râvî-i mübhemden gelmiş rivayetleri mürsel addeder. Nitekim daha evvel de *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd *Kitâbü’l-Merâsîl*’inde bu mesleği ihtiyar etmiştir. Beyhakî *es-Sünen*’inde bununla da kanaat etmeyerek tâbiînin, tesmiye etmediği sahâbîden rivayet ettiğini de mürsel addeder.

Lâkin bunların hiçbiri savab değildir. Irâkî’nin dediği gibi bunlar ekseriyetin kabul ettiği ıstılaha münâfîdir. Bu gibi hadisler hep senesinde râvî-i meçhûl bulunan hadîs-i muttasıl nevindedir. Hele sahâbînin tesmiye edilmemesi ehl-i hadîsin metândan saydıkları cehalet kabilinden bile sayılmaz. Humeydî’nin, “Sahâbeden bir zata kadar bütün ricâli sikât olmak üzere sahih olan isnad –sahâbî tesmiye edilmese de– hüccettir” dediğini Buhârî rivayet ettiği gibi Esrem’in Ahmed b. Hanbel’e, “Tâbiînden biri tesmiye etmeksizin الصحابة رجل من حدثني diyecek olursa hadis sahih midir?” diye vâki olan sualine de imam müşârün ileyh “evet” cevabını vermiştir.

Hadîs-i Münkatı’ ve Mu’dal

Tebeu’t-tâbiînin refettiği hadise **münkatı’**, sahâbîye varıncaya kadar senedinden iki veya daha ziyade vasıta sâkit olmuş hadise de **mu’dal** denildiği yukarıda (s. 133) söylenmişti.

Fukahadan ve Hatîb ile İbn Abdülber gibi muhaddisînden menkul olan kavli-i sahîha göre ise münkatı’ her ne veçhile olursa olsun isnadı muttasıl olmayan hadistir. Fukaha ve usûliyyûnca mürselin mânası yukarıda (s. 143) geçmişti. Onların ıstılahınca mürsel ne demek ise münkatı’da o demektir ve her ikisi de muhaddisînin mürsel dediğine de, münkatı’ dediğine de, mu’dal dediğine de itlak olunur. Lâkin münkatı’ tabirini ekseriya tâbiînin berisindeki bir zatın sahâbîden rivayet ettiği haber hakkında istimal ederler. مالك عن ابن عمر gibi. İmam Mâlik –mâlûm olduğu üzere– tebeu’t-tâbiînden olup İbn Ömer radiyallahu anhümâya yetişmemiştir.

Kavl-i meşhûra göre ise sahâbîden evvel senedinden bir yahut –mütevâlî olmayarak– iki râvi sâkıt olan hadise **münkatı'** namı verilir. Sened birinci takdirde bir, diğesinde iki yerinden münkatı' olmuş olur. Senedden alettevâlî iki veya daha ziyade râvi sâkıt olmuşsa hadis **mu'daldır**. Mu'dal hadise bazan münkatı' dedikleri de vardır.

Bir tâbiîden yahut tebeu't-tâbiîden kendi kavli veya fiili olmak üzere rivayet olunan habere de münkatı' diyen olmuşsa da *et-Takrîb* sahibi Nevevî bu kavli için garîb ve zayıf diyor. Mâruf olan kavle göre ise yukarıda (s. 138) denildiği üzere böyle olan haber –münkatı' değil– maktû'dur.

Râvinin بلغني ve meselâ *el-Muvatta'*da İmam Mâlik'in, بلغني عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف ولا يكلف من العمل إلا ما يطيق "Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bana bâliğ oldu ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *Memlûkün güzelce yedirilmek ve güzelce giydirilmek hakkıdır. Takat getireceği işten başkası ile de mükellef tutulamaz buyurdu*"³ demesi ashâb-ı hadîse göre hadîs-i mu'daldır. İmam Mâlik bu hadisi موطأ haricinde بلغني عن أبي هريرة عن محمد بن عجلان عن أبيه عن أبي هريرة موطأ haricinde rivayet etmiş olup *Muvatta'* da Muhammed b. Aclân ile pederi senedden sâkittir. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin dediğine göre musanniflerin bilâ sened, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demeleri mu'dal kabilindedir. Halbuki bu, muallâktır.

Bir tâbiînin merfû-i muttasıl olan hadisini tebeu't-tâbiî o tâbiî üzerine mevkuf olarak rivayet edecek olursa –İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den nakline göre– kezâ mu'daldır. Meselâ قال للرجل يوم القيامة عملت كذا وكذا فيقول ما عملته فيختم على فيه فيه *"Kıyamet gününde insana fülân ve fülân şeyi yaptın denilecek, o inkâr edecek ağzı mühürlenip âzası söyleyecektir"*⁴ hadisi Şa'bî'nin ehâdîs-i merfûasından iken A'meş bunu onun sözü imişçesine mevkufen rivayet etmiştir. Halbuki aynı hadisi Fudayl b. Amr, Şa'bî'den, o da Enes radiyallahu anhtan rivayet etmiştir. Fudayl'ın rivayeti muttasıl, A'meş'in ki mu'dal olmuştur.

Hadîs-i münkatı' ve mu'dal de hadîs-i mürsel gibi adem-i ittisâl yüzünden zayıftır. Lâkin münkatı' mürselden zayıf, mu'dal ise büsbütün zayıftır. Bunlar kavî, ceyyid olan diğer tariklerle sabit olmadıkça muhteccün-bih olamazlar. İbn Abdülber, İmam Mâlik'in *Muvatta'*nda olan mürsel, münkatı' ve mu'dal hadislerin turuk-ı muttasılını arayıp müstakil bir kitaba dercetmiştir. Onun tahkikine göre o kitapta

3 {MU1806 Mâlik, İsti'zân, 16.}

4 {Muhtemelen ilgili ayet-i kerîmeden (Yâsîn, 36/65) iktibas edilmiş olan tercümedeki "*âzası söyleyecektir*" ifadesinin karşılığı metinde ve tespit edilen kaynakta yer almamaktadır. Süyûtî, *Tedrîb*, I, 243.}

isnad edilmeksizin بلغني yahut عن الثقة dediği yerler min haysü'l-mecmû' altmış bir hadis olup elli yedisinin Mâlik'ten başka tariklerden müsned olduğunu görmüş ve yalnız dördünün isnadını bulamamıştır.

TEMBİH. Saîd b. Mansûr'un (135?-227) *Kitâbü's-Sünen*'i ile Abdullah b. Ebü'd-Dünyâ'nın (208-281) müellefâtında mu'dal, münkâtı' ve mürsel hadisler çoktur. Bu neviden hadis arayanlar bunlara bakmalıdırlar.

Hadîs-i Muan'an

Senedinde tahdîs, semâ veya ihbâr gibi elfâz istimal etmeksizin عن فلان عن فلان "Filândan, o da filândan..." sîgası istimal edilen hadisin adına **muan'an** böyle demeye **an'ane**, bunu diyen râviye -ikinci ayının kesriyle- مَعْنَى derler.

Hadîs-i muan'anda -keyfiyet-i ahz ve telakkisinde nev'an mâ ibham bulunmak dolayısıyla- irsâl ve inkitâ şâibesi bulunduğundan bazılarınca -muttasıl olduğu tebeyyün edinceye kadar- râvi tâbiî ise hadisi **mürsel** ve rivayeti **an'ane-i mürsele**; tâbiînden sonraki tabakalardan ise hadisi **münkâtı'**, rivayeti de **an'ane-i münkâtıa** sayılır.

Lâkin amelen tekarrür eden kavî-i sahîha göre -ki cumhûr-ı muhaddisîn ve fukaha ve usüliyyûnun kavlidir.- Muan'in olan râvi müdellis olmamak ve muan'in ile عن lafzı ile rivayet ettiği şeyhinin telâkîleri, ta'bîr-i diğere muâsaretleri mümkün olmak şartlarıyla muttasıldır. Hadîs-i muan'anda evvelâ râvi ile şeyhinin muasır olup olmadıkları araştırılır. Muasır oldukları takdirde râvî-i muan'in, müdellis midir? değil midir? diye bakılır. Eğer ömründe bir kere olsun tedlîsi irtikâp etmişse -sika da olsa- tahdîs veya semâını tasrih etmedikçe an'anesi semâa mahmûl olamaz ve rivayet ettiği hadis, müdelles sayılır. Çünkü râvi bir kere tedlîs ile müttehem olmuştur. Muasır ve gayri müdellis bir sika ise -şeyhi ile mülâkatı başka bir haber ile sübût bulsun bulmasın- an'anesi cumhura göre semâa mahmûldür. Onlarca gayri müdellis bir sikanın velev an'ane ile rivayet etmesi likânın sübûtuna ve binaenaleyh semâın vukuuna delâlet eder. Bu iki şarta makrûn olan hadîs-i muan'anın muttasıl sayıldığına ehl-i naklin icmâi olduğunu Ebû Amr ed-Dânî (371-444) ve eimme-i ehl-i hadîsin icmâi olduğunu Ebû Ömer İbn Abdülber (368-463) naklediyorlar.

Bundan dolayıdır ki kitaplarına yalnız sahih dercetmeyi iltizam edenler birçok ehâdis-i muan'ane zikrinden de kaçınmamışlardır.

Hadîs-i muan'ane muttasıl diyebilmek için bu iki şartın tahakkuku lâzım geleceğinde ittifak varsa da bazıları imkân-ı likâ -ta'bîr-i diğerle muâsaret- ile beraber bir de sübût-ı likâyı da, diğer bazıları bununla da kanaat etmeyerek tûl-i sohbeti de, birtakımları da tûl-i sohbeti bile kâfi görmeyerek muan'inin öteki zattan rivâyâtı ile mâruf olmasını şart kılmışlardır ki sonraki bu üç şartın lüzumunda beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır.

Sahîh sahibi Müslim b. Haccâc (206-261) gibi ki bu şürût-ı selâsenin hiçbirine hâcet görmemiş ve yalnız adem-i tedlîs ve muâsaretle iktifa etmiştir. Hatta Müslim *Sahîh*'inin hutbesinde sübût-ı telâkîyi şart kılanlara fena halde hücum ederek kendi zamanına kadar gelip geçen eski yeni ehl-i ilim arasında şâyi ve müttefekun aleyh kavlin muâsaretle iktifadan ibaret olduğunu nakil ve şeyh ile râvî-i muan'inin telâki ve müşâfehesini ispat edecek rivâyât-ı müstakille mevcut olmadığı halde tâbîinden ve tebeu't-tâbîinden birçok zevâtın an'aneleri kabul edilmiş olduğuna hayli emsile irat eder ve "Sübût-ı likânın şart kılınması yeni çıkmış bir sözdür. Bu sözü çıkardan evvel bunu söyleyen yoktur" der.

Müslim'in pek kavî olan bu sözünü Ebû Amr İbnü's-Salâh mahall-i nazar görüp, "Bu hükmün, mütekaddimînden sonra gelen musanniflerin şeyhlerinden icâzetleri olmadığı takdirde, ذكر فلان yahut قال فلان diyerek meşâyihlerinden rivayet ettiklerine de şumulü olacak kadar müstemir olduğuna kâil değilim" diyor ki şeyhinden icâzeti olmaksızın böyle diyen müteahhirînin rivayetlerinde inkitâ var demek istiyor.

Kimi evvelki iki şart ile beraber yalnız sübût-ı likâyı şart etmiştir ki Buhârî ile (194-256) İmam Şâfiî (150-204) ve Ali b. Medînî (161-234) ve eimme-i ilm-i hadîs muhakkiklerinin kavli budur. Bunlar râvî-i muâsırın -sika da olsa- şeyhi ile hiç olmazsa bir kere mülâkat ettiğinin ayrıca sübûtunu şart addetmişlerdir. Onlarca bu şart tahakkuk etmedikçe muan'in olan râvinin diğer an'aneleri mürsel-i hafî olmadığına emniyet hâsıl olmaz. Lâkin Buhârî bu şartı hadisin asıl sıhhati için değil, kitabına dercettiği hadisler için iltizam eylemiştir diyorlar. Diğer ikisi ise bunu sıhhatin şartı addetmişlerdir. Nitekim İmam Şâfiî *er-Risâle*'sinde bunu tansîs etmiştir.

Ebû Muzaffer es-Sem'ânî (426-489) sübût-ı likâ ile iktifa etmez. Râvi ile merviyün-anh arasında uzun uzadıya sohbet bulunmasını da şart addeder.

Ebû Amr ed-Dânî (371-444) gibi bazıları da râvî-i muan'inin merviyîyün-anhtan rivayet etmekle mâruf olması şarttır derler.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî bu ihtilâfları naklettikten sonra şöyle diyor: “Hadîs-i muan'ana alelîtlak münkatı' diyenler pek ziyade teşdîd cihetine gitmişlerdir. Tûl-i sohbeti şart edenler de -o derecede değilse de- yine ehl-i teşdîd sayılırlar. Yalnız muâsaretle iktifa edenler ise işin pek kolay tarafına gitmişlerdir. Muta-vassıt olan Buhârî ile ona peyrev olanların sübût-ı likâ mezhebidir ki bunun ilerisini aramak taannüd yani müşkülpesentliktir.”

Ezmân-ı müteahhirede عن lafzının icâzette istimali tekessür etmiş ve bir râvinin, فلان عن فلان قرأت على فلان عن فلان “Filândan rivayete mucâz olan filânın huzurunda... hadisini okudum” demekten maksadı şeyhinin icâzeten rivayet ettiğini söylemek olduğundan bu gibi rivayetler muttasıl olmaktan çıkmaz. Bu meşârikanın istimalidir. Megâribe¹ ise عن lafzını semâda da, icâzette de istimal ederler.

Ehl-i rivâyet beyrinde istimal edilmiş an'aneye benzer diğer sîgalar da vardır. Râvi ve meselâ İmam Mâlik حدثنا الزهري أن ابن المسيب حدثه بكذا “İbn Müseyyeb'in kendisine şöyle, böyle dediğini Zührî bize söyledi” yahut قال الزهري قال ابن المسيب كذا yahut فعل كذا “Müseyyeb şöyle, böyle dedi yahut şöyle böyle yaptı dedi” ya da قال الزهري كان ابن المسيب كذا “Zührî, İbn Müseyyeb şöyle, böyle yapar idi dedi” gibi -yine tahdîs, semâ, ihbâr lafızlarını kullanmaksızın- yalnız أُّ harfi ile iktifa veya sîga-i tahdîsi başka bir kalıba ifrâğ etmiş bulunursa yine hükmünde ihtilâf etmişlerdir:

İmam Ahmed b. Hanbel ile ona peyrev olmuş bir cemaat -ki içlerinde Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî de (ö. 301?) vardır- أُّ ile emsali sîgalarla rivayet olunmuş haberler ittisâl hususunda عَنْ ile rivayet olunanlara mülhak olamazlar ve diğer bir cihetten bi-aynihî o haberin mesmû' olduğu tebeyyün etmedikçe münkatı' sayılırlar.

Cumhura göre ise -ki içlerinde İmam Mâlik de vardır- ittisâl hususunda عَنْ nin أُّ dan hiçbir farkı yoktur ve mutlak olarak istimali -likâ ve tedlîsten selâmet şartıyla- semâa mahmûldür.

1 Meşârika “Meşrikîlâr”, Megâribe de “Mağribîler” demektir. Mısır'ın garbından itibaren ta “el-bahrü'l-muhît”e ve Endülüs'e kadar olan bilâd ahalisine Megâribe, Mısır ile Mısır'ın bilâd-ı şarkıyyesi ahalisine Meşârika derler.

2 Böyle أُّ edatının istimaliyle rivayet edilen hadise bazıları مؤنن ismini vermişlerdir.

Hâfız Ebû Ömer b. Abdülber cumhurun hadîs-i müennen hakkındaki bu kavlini müdafaaten, “Hurûf ve elfâzın ehemmiyeti yoktur. Asıl ehemmiyet likâda, mücâlesette, semâda, müşâhedededir. Binaenaleyh İmam Ahmed b. Hanbel ve cemaatinin semâin sübûtunu şart kılmalarında mâna yoktur. Zira sahâbîye muttasıl olan isnadın –O sahâbî ister عَنْ desin, ister أَنَّ desin, isterse سَمِعْتُ desin– muttasıl addedilmesinde icmâ vardır” diyor.

Hâfız Zeynüddin el-İrâkî de ekalliyeti büsbütün haksız çıkarmak istemeyerek, “Sahâbînin, mâadası üzerine bir meziyeti vardır. Sahâbînin mürseli ile amel olunur. Diğerleri ise öyle değil” dedikten sonra Ya’küb b. Şeybe’nin (ö. 262) *el-Müsned*’inden irat edilmiş bir misali münakaşa ediyor. Ya’küb b. Şeybe müsned ve muttasıl diyerek أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي فسلمت عليه ile senedi أبو الزبير عن محمد بن الحنفية عن عمار قال “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna bir kerre namaz kılarlarken geldim. Selâm verdim. Selâmımı red buyurdular”³ hadisini⁴ rivayet ettikten sonra, قيس بن سعد عن عطاء بن أبي رباح عن ابن الحنفية أن عمارا مر بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي siyakında mürseldir diyerek bir daha rivayet etmiştir. İbnü’s-Salâh müsned sahibinin birinci senedi عمار عن لافزى ile olduğu için muttasıl, ikinci senedi ise أَنَّ عَمَّارًا لافزى ile olduğu için mürsel addettiğine zâhib olduğundan Abdürrahîm el-İrâkî müsned sahibince farkın أَنَّ ile عن arasındaki farktan ileri gelmeyip başka cihetten olduğunu izah ediyor. Onun fikrinde Ya’küb b. Şeybe de cumhurun kavline kâil olup şu kadar ki ikinci senedde, “... Nakletti ki Ammâr Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme uğradı” derken Muhammed b. Hanefiyye kıssayı Ammâr’a isnad etmiyormuş. Ya’küb da onun için hadisi mürsel addetmiştir. Yoksa عمارا قال مررت “... nakletti ki Ammâr şöyle dedi ilâ âhirih” suretinde olaydı senedde أَنَّ olmakla beraber yine muttasıl addedecekti. Çünkü bu takdirde mürûr kıssasını rivayet eden –birinci isnadda olduğu gibi– Ammâr olmuş olacaktır. Birinci senedde Muhammed b. Hanefiyye, Ammâr’ın kıssa hakkındaki sözünü rivayet ediyor. İkincisinde ise bizzat yetişemediği Ammâr’a ait bir kıssayı kendisi hikâye ediyor. Bundan dolayı Ya’küb birincisine muttasıl, ikincisine mürseldir demiş.

İrâkî bu noktayı böylece izah ettikten sonra أَنَّ ile mervî hadisin muttasılını mürselinden ayırt edecek şu kaideyi vaz ediyor: Bir kıssa veya vâkıayı mutazammın bir hadis rivayet eden râvi rivayet ettiğini idrak etmiş yani o zamana yetişmiş

3 Bidâyet-i İslâm’da namazda redd-i selâm ve hatta tekellüm mubah iken وَقَوْمًا لِلَّهِ قَانِتِينَ {el-Bakara, 2/238.} âyet-i kerîmesinin nüzülü üzerine bunlar ve namazdan başka işlerle meşgul olmalar nehiy buyurulmuştur.

4 {Adı geçen eserde tespit edilemeyen rivayet, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde “أبو الزبير عن محمد بن علي بن ياسر الحنفية عن عمار بن ياسر” senediyle nakledilmiştir. HM18508 İbn Hanbel, IV, 264.}

5 {İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 63, 142.}

ve meselâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile sahâbeden biri arasında vâki olmuş bir kıssayı hikâyeye eden râvî o vâkıyanın zamanına yetişmiş bir sahâbî ise -vâkıyı müşahede ettiği mâlûm olmasa da- hadisin ittisâline hükmolunur. Vâkıyı idrak etmemişse hadis bir sahâbî mürselidir ve yine makbuldür, râvî tâbîî ise hadis münkâtı'dır. Tâbîî de sahâbîden o sahâbînin idrak ettiği bir kıssayı rivayet eder yahut idrak etmediği bir kıssayı isnad ile sahâbîye mal ederek rivayet ederse hadis yine muttasıl ve illâ münkâtı' olur.

Yine Irâkî İmam Ahmed b. Hanbel'den عَنْ ile أَنَّ nin bir mertebede olmadıklarına dair olan rivayeti bu mânaya hamlediyor. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'sinde imamın bu kavlini -senedini Ebû Dâvûd'a îsâl ederek- şöyle naklediyor: İmam müşârûn ileyhe biri, Ebû Dâvûd orada iken, "Bir kimsenin يا رسول الله قال عروة عن عائشة demesiyle عروة عن عائشة demesi bir mânaya mıdır?" diye sormuş. O da, "Bu ikisi nasıl bir olur? Bunlar bir değildir" cevabını vermiş. Irâkî'ye göre bunları imam bir görmüyor. Çünkü birinci lafza göre kıssayı yani Âişe radiyallahu anhânın يا رسول الله hitabını Urve idrak etmediği gibi hitabı ümmü'l-mü'minîn hazretlerine isnad da etmiyor. Halbuki ikinci lafz ile kıssayı an'ane ile müşârûn ileyhâya isnad ediyor, ikincisi muttasıl evvelkisi değildir.

Ezmine-i müteahhirede أَنَّ lafzı da عَنْ lafzı gibi icâzette kesretle istimal edilmiştir. Megâribe أَنَّ yi de عَنْ gibi hem semâda hem icâzette istimal etmişlerdir.

Hadîs-i Muallak

Ta'lik isnadın baş tarafından bir veya alettevâlî daha ziyade râvi ismini hazf ile hadisi mahzûfun üst tarafındaki râviye –cezm sîgalarından biri ile– azv ve isnad etmeye denir ki böyle olan hadis **muallaktır**. İmam Şâfiî'nin şeyhi İmam Mâlik, onun da şeyhi Nâfi', onun da şeyhi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ olduğuna göre İmam Şâfiî'nin meselâ قال نافع yahut قال ابن عمر diyerek naklettiği hadis, muallak olmuş olur, kezâ Buhârî'nin, قال بهز بن حكيم عن أبيه عن الله أحق أن يُستحى منه إله عليه وسلم senedi ile rivayet ettiği *“Allah Teâlâ kendisinden hayâ olunmak hususunda başkasından ehaktır”*¹ demesi ta'liktir. Zira Buhârî Behz b. Hakîm'e yetişememiştir. Aralarında başka râvi veya râviler vardır, kezâlik tercümesini arzetmekte olduğumuz *Buhârî Muhtasarı Tecrîd*'in bütün ehâdîs-i muttasılasını musannif doğrudan doğruya ashaptan rivayet etmesi dolayısıyla ta'lik etmiştir.

Bütün isnadın hazfı takdirinde de hadis, muallak olur. Meselâ bir hadîs-i merfû'da: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم , bir hadîs-i mevkûfta meselâ قال ابن عباس , da meselâ قال عطاء denilmesi gibi.

Cezm sîgasıyla rivayet edilmeyen hadise muallak namını vermezler. Cezm sîgaları –binâ-yı ma'lûm ile– , قال فلان , فعل فلان , أمر فلان , روى فلان , ذكر فلان , gibi elfazdır. Böyle cezm sîgasıyla naklolunan haber-i muallakta râvice o haberin muzâfun ileyh olan zata nisbeti sahih olduğuna ima edilmiş olur.

Binâ-yı meçhul sîgasıyla, meselâ كذا فلان يروى عن فلان = filândan filân şey rivayet olunur.

1 {B278 Buhârî, Gusûl, 20.}

يُحْكِي ile gibi sîgalar ile rivayet edilenlere muallak namı vermek mûtat değilse de müteahhirinden Ebû'l-Haccâc el-Mizzî ile (654-742) Hâfız Nevevî (631-676) bazı eserlerinde bu gibilerine de ta'lik demişlerdir.

Ta'lik tabiri nisbeten pek hâdis olup bunu en evvel istimal eden Dârekutnî (306-385) ve ondan sonra Ebû Abdullah el-Humeydî (420?-488) olup² onlardan sonra beyne'l-muhaddisîn şâyi olmuştur.

Hadîs-i muallak ile mu'dal beyninde umum ve husus minvech vardır. Senedinden alettevâlî iki veya ziyade râvi mahzûf olduğunda beyinlerinde iştirak vardır. Hazf behemehal senedin başından olmak ve bir râvinin hazfiyle iktifa edilebilmek dolayısıyla muallak, mu'dal değildir. İsnadın ortasından hazf varsa buna ta'lik değil, hadisin haline göre inkıtâ, irsâl, i'dâl gibi namlar verilir.

Herhalde ta'lik, rivayette bir ayıp sayılır. Hadîs-i muallakın, merdud kısmına dahil olması hazfedilen râvinin hali meçhul kaldığından nâşîdir. Maahâzâ başka bir tarikten râvî-i mahzûfun ismi mâlûm olur ve onun sika olduğu bilinirse muallakın sahih addedildiği de vâkidir. Şayet musannif, "Benim hazfettiğim râvilerin hepsi sikâttir" demiş bulunursa bu sefer maa'l-ibhâm ta'dîl-i ruvât meselesi hâdis olur ki cumhura göre râvî-i mahzûfun ismi söylenmedikçe hadis kabul olunmaz. Zira bir sika o râvî-i mahzûfun başkalarınca herhangi bir cihetçe mecruh olduğunu bilmeyerek onu tevsik edebileceğinden cerh ve ta'dîlce herkesin nazarındaki hali mâlûm olmak için hazfeylediği râvinin ismini zikretmedikçe tevsikine itimat olunmaz. Meselâ Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128) hakkında bunca dedikodu olduğu halde Süfyân es-Sevrî (77-161) gibi eimmeden bir zat onu tevsik etmiş ve rivayetini reddetmemiştir. Râvî-i mahzûfun böyle biri olmayacağı ne belli? Lâkin İbnü's-Salâh'a göre hazf eğer *Sahîh-i Buhârî* gibi sıhhati iltizam edilmiş bir kitapta vâki olmuşsa bakılır: Eğer زاد ، روى ، ذكر ، قال tarzında mâlûm sîgasıyla cezmederek rivayet etmişse isnadı müellifçe sabit olmuş, şu kadar ki kendisince fenâ addedilemeyecek makâsittan biri tahtında hazfedilmiş olduğuna hükmolunur. Yok eğer يُروى gibi bir lafız ile rivayet etmişse sened söz götürür. Buhârî'de takriben bin üç yüz kırk kadar hadîs-i muallak vardır ki bunların hiçbiri tercümesi sadedinde olduğumuz *Muhtasar*'a muallak olarak dahil edilmemiştir.

2 Beyne'l-muhaddisîn huffâzdan olmak üzere meşhur olan Humeydî'ler ikidir: Biri *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'i *el-Cem'u beyne's-Sahîhayn* ismi ile bir araya toplayan bu zattır ki Endülüslü ve Miyorkalı Ebû Abdullah b. Ebû Nasr el-Humeydî'dir. Diğeri ise daha kadim olup Buhârî'nin şeyhidir ismi Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyrî el-Humeydî'dir. Endülüslü olanı Ezdî, Buhârî'nin şeyhi ise Kureşî-i Esedî'dir. İltibasa mahal kalmamak için bunu izah etmek gerekti.

Buhârî'nin, şüyûhundan bazılarına, قال فلان yahut زاد فلان diyerek azvettiği haberler şüyûh-i şüyûhundan ve daha yukarılardan vasıta hazfederek rivayet ettikleri gibi muallak değil likâ ve tedlîsten selâmet şartlarına mukârin an'ane hükmünde olup muttasıl demektir.

TEMBİH. Râvinin kendi şeyhini hazfetmesi alelîtlak ta'lik midir? Bazıları mutlaka ta'lik olur demişlerse de sahih olan, meseleyi tafsil etmektir: Eğer o râvi müdellisînden biri ise rivayeti müdelles, değil ise ta'lik sayılmalıdır.

İSTİTRAT. Bir hadisin rivayetinde sikât arasında ihtilâf olup da kimi mürsel, kimi muttasıl; yahut kimi mevkuf, kimi merfû olarak rivayet ederler; yahut aynı sika bir vakitte mevsul veya merfû olarak rivayet ettiği halde başka vakitte mürsel veya mevkuf olarak rivayet ederse hadise verilecek hükümde dört kavil üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hangi sika mevsulen veya merfûan rivayet etmiş ise hüküm onundur. Muhalifi olan yani irsâl veya vakfeden vasıl veya refedenden hıfz ve itkânca daha üstün yahut muhaliflerin adedi daha çok olsa yine muteber olmaz. Zira vasıl da, ref de silsile-i isnâdı itmam eden bir ziyadedir. Sikanın ziyadesi – ileride görüleceği üzere– beyne'l-muhaddisîn makbuldür. Buhârî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin mezhebi budur. İbnü's-Salâh da fikh ile usûl-i fikh icabınca kavli-i sahih bu olduğunu haber veriyor.

İkinci kavle göre hüküm, irsâl veya vakfedenindir. Hatîb bu kavlin ekser-i muhaddisînin kavli olduğunu söylüyor.

Üçüncü kavle göre hüküm ekserindir: Vasıl veya refeden sikâtın adedi çok ise mevsul veya merfû; irsâl veya vakfedenlerin adedi çok ise hadis mürsel veya mevkufur.

Dördüncü kavle göre hüküm ahfâzındır. Hıfz ve itkânı daha çok olan sika diğerlerin rivâyet-i mürsele veya mevkufesini vasıl veya refetmişse mevsul veya merfû; diğerlerin vasıl veya refettiklerini irsâl veya vakfetmiş ise mürsel veya mevkufur. Bu dördüncü kavle göre de yeni bir mesele hâdis olur: Hadîs-i ahfaz olan sika irsâl veya vakfetmişse anı vasıl veya refeden râvî-i sikanın adaleti muhtel olur mu? İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve Süyûtî'nin esahhiyetini iddia ettikleri re'ye göre sika olan muhalifin adaletine bu, müessir olmaz. Diğer re'ye göre ise adaletine de, ehliyetine de, müsnedden rivayet ettiği diğer hadislere de zarar verir.

Sika olan râvî-i vâhidin bir hadisi kâh vasıl veya ref, kâh irsâl veya vakfettiği takdirde ise –usûliyyûnun kavlı-i sahîhine göre– hüküm, râviden ekseriyetle vâki olana bina olunur: Eğer hadisi vasıl veya refettiği zamanlar daha çok ise vasıl veya ref mukaddemdir, irsâl veya vakfettiği zamanlar daha çok ise irsâl veya vakıf mukaddemdir.

Vasıl irsâle, ref'in vakfa muarız geldiği yerler çoktur. Muhaddisînin tarz-ı tedkîkine bir numune olmak üzere Irakî'nin *el-Elfiyye*'si ile Süyûtî'nin *et-Tedrîb*'inde olan bir misali Tirmizî'nin de *Câmi*'inden istifade ederek burada irat etmek faydadan hâlî değildir.

Ebû'l-İshak es-Sebî'den muhtelif suretlerle rivayet edilen لا نكاح إلا بولي "*Kadın velîsinin izin ve akdi olmadıkça nikâh sahih değildir*"³ hadisi⁴ Buhârî'ye sorulmuş. Bu hadisi Şu'be ile Süfyân es-Sevrî سلم الله عليه و سلم عن أبي إسحق عن أبي بردة عن النبي صلى الله عليه وسلم ile mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Ebû Bürde, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anının oğlu olup tâbîündendir. Ebû İshak'ın torunu İsrâil b.⁵ Yûnus ise –diğer bir takım râviler gibi– سلم الله عليه و سلم عن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم ile muttasıl olarak rivayet etmişlerdir. Irakî'nin dediğine göre Şu'be ile Süfyân hıfz ve itkânda iki cebel-i rasîn oldukları halde Buhârî hadisin mürsel değil, muttasıl olduğuna hükmetmiştir. Zira sikanın ziyadesi makbuldür. Süyûtî ise diğer bir vech daha gösteriyor. Diyor ki Buhârî'nin bu hükmü vermesi mücerret vasılda ziyade olduğundan dolayı değildir. Muhaddisînin hâzık olanlarında bir nazar-ı diğer daha vardır ki, o da bir hükmü muttariden vermezden evvel karâine müracaat ederler. Buhârî'nin bu hadisin mevsul olduğuna hükmetmesi âtîdeki iki sebepten neşet eder: Birincisi Ebû İshak'tan mevsulen rivayet eden yedi zat vardır ki bunlardan biri Ebû İshak'ın hafîdi İsrâil b. Yûnus'tur (bu yedi zatın beşi Tirmizî'nin sevkettiği isnadlara göre İsrâil, Şerîk b. Abdullah, Ebû Avâne, Züheyr b. Muâviye, Kays b. Reb' olup Tirmizî ayrıca İsrâil'in pederi Yûnus'tan geçmek üzere Esbât b. Muhammed, Zeyd b. Hubâb, Ebû Ubeyde el-Haddâd tariklerinden de سلم الله عليه و سلم عن أبي إسحق عن أبي بردة عن النبي صلى الله عليه وسلم ile yine hadisi muttasıl olarak rivayet eder) İsrâil b. Yûnus ise ceddinin rivâyâtıyla kesret-i mümâresesinden dolayı o cihetten herkesten esbettir. İkincisi –Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, *el-Müsned*'indeki rivayetinden de anlaşılacağı üzere– Şu'be ile Süfyân bu hadisi Ebû İshak'tan aynı mecliste birlikte dinlemişler ki ikisinin rivayeti, rivâyat-i vâhide hükmündedir. Şu'be,

3 Bir kadının kendi kendini tezvîc edebilmesi meselesi gerek bu hadisin senedlerindeki ihtilâftan gerek burada zikrine imkân olmayan diğer esbâbdan dolayı beyne'l-fukahâ münâzau'n-fihtir.

4 {T1101 Tirmizî, Nikâh, 14.}

5 'bin' kelimesinin kısaltılmış şeklidir.

Süfyân'ın Ebû İshak huzurundaki kıraatini dinlemiş olmak üzere rivayet ediyor demektir.

Tirmizî de *el-Câmi*'inde vasil ve kat' rivayetlerini birer birer saydıktan sonra şöyle diyor: *عن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم* rivayetleri bence daha sahihtir. Çünkü bu râvilerin Ebû İshak'tan semâları evkât-ı muhtelifede vâki olmuştur. Vâkıa Şu'be ile Sevrî Ebû İshak'tan rivayet eden bu zevatın hepsinden esbettir. Lâkin ötekilerin rivayeti benim nazarımda doğruya daha şebih ve daha sahihtir. Zira Şu'be ile Sevrî bu hadisi Ebû İshak'tan meclis-i vâhidde dinlemişlerdir. Bunun delili de Mahmûd b. Gaylân'ın Ebû Dâvûd'un ihbarıyla bize söylediğine göre Şu'be Ebû Dâvûd'a demiş ki Süfyân es-Sevrî'nin Ebû İshak'a, "Ebû Bürde'nin *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا نكاح إلا بولي* dediğini işittin mi?" diye sorduğunu ve onun da "evet" dediğini kulağımla işittim. Bu gösteriyor ki, Şu'be ile Sevrî'nin bu hadisi dinlemeleri aynı vakitte vâki olmuştur. İsrâil ise Ebû İshak hususunda esbettir. Eimme-i nukkâtan Abdurrahman b. Mehdî'nin, "Sevrî'nin Ebû İshak'tan rivayet ettiği hadisler içinden fevtettiklerim yani Sevrî'den dinlemediklerim yalnız İsrâil'e güvenerek fevtettiklerimdir. Çünkü İsrâil ceddinin hadislerinde etem yani daha ziyade kemal sahibi idi" dediğini Muhammed b. Müsennâ kendisinden dinlemiş, ben de ondan dinledim. İntehâ.

6 {D2085 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19.}

Hadîs-i Müdelles

Tedlîsin ma'nâ-yı lugavîsi metâin aybını bâyiin müşteriden gizlemesidir. Muhaddisîn de **tedlîs** tabirini bu mânadan almışlardır. "Alaca karanlık" demek olan **delesten** müştak olduğunu söyleyenler de vardır. Tedlîs ile rivayet eden kimse senedinden nur ve cilâyı azalttığı için yaptığına tedlîs denilmiştir. Istilâh-ı ehl-i hadîse göre tedlîs, senede dahil olan bir râvinin ismini –turuk-ı hadîs ve ilel-i isnâda muttali olan eimme-i hadîsin huzzâkından başkalarına mâlûm olamayacak veçhile– iskât ile sanki o vasıta olmaksızın semâ-ı vukuunu –iktiza etmese de– îhâm eder bir lafız ile isnadı sevketmeye denir ki uyûb-ı rivayetten biridir. Tedlîsi irtikâp eden râviye مُدَلِّسٌ, râvî-i sâkita مُدَلِّسٌ عنه tedlîs ile rivayet edilen hadise مُدَلِّسٌ denir. Tedlîs, zayıf olan râvilerden sâdır olduğu gibi sikâttan da sâdır olabilir. Tedlîsin üç sureti vardır: Tedlîs-i isnâd, tedlîs-i şüyûh, tedlîs-i tesviye.

Tedlîs-i Isnâd

Tedlîs-i isnâd –meşhur olan tarife göre– râvinin senedde şeyhini atlayarak muasır veya mülâki olduğu şeyhinin şeyhinden veya daha yukarıdan –أخبرنا– yahut ona benzer ve semâ-i sarîha delâlet eder bir lafız ile rivayet edecek yerde– عن فلان tarzında an'ane ile yahut قال فلان ya da فلاناً قال gibi elfâz ile hadisi rivayet etmesidir ki bu suretle bilâvasıta semâ vâki olmamış –ve hadîs-i münkatı' veya mu'dal– olduğu halde râvi ittisâli iktiza etmeyen bir lafız ile hadisin muttasıl olduğunu îhâm etmiş olur. Bu da ancak müdellesin üst taraftaki râviye muasır veya mülâki olmuş bulunduğu halde ondan semâî hiç vâki olmamış yahut vâki olmuşsa o hadisi vasıta ile

ondan işitmiş olmasıyla tasavvur olunur. Müdellis, râvî-i sâkıtın muasırı değilse ondan rivayeti tedlîs değil, **irsâl-i celî** veya ta'likdir.

Şeyhülislâm İbn Hacer, râvî semâ ve ittisâli îhâm eden أن عن، edatlarında iskât ederek doğrudan doğruya فلا diyerek şeyhinin ismini ibtidâen zikretse yine o elfâz-ı mûhimeyi istimal etmişçesine müdellistir. Buna Şeyhülislâm İbn Hacer **tedlîs-i kat'** namını vermiştir ki bunun misali biraz sonra gelecektir.

Bâlâdaki izaha göre tedlîs-i isnâd iki türlü olmuş olur: Müdellis ya mülâki olduğu râviden işitmemiş olduğu bir haberi ondan işittiğini îhâm eder yahut hiç mülâki olmayıp yalnız muasırı olduğu râviden ittisâli mühim elfâz ile rivayet eder. Bu tarifi edenler tedlîste yalnız muâsarât kaydıyla iktifa edip irsâl-i hafîyi pek de kâle almıyorlar.

Maahâzâ muasır olmayanın rivâyet-i mûhimesine de tedlîs namını verenler vardır. Bunlara göre tedlîs, “Bir kimsenin –muasır olsun olmasın– diğer kimseden işitmemiş olduğu bir haberi sarâhaten semâi iktiza etmeyen bir lafz ile rivayet etmesidir” diye tarif olunur. Mâlikî olan Hâfız İbn Abdülber *et-Temhîd*'inde bu tarife karşı: “Öyle ise hiçbir kimse, hatta ne İmam Mâlik ne de başkası tedlîsten kurtulamamış olur” diye şiddetli bir itiraz dermeyan ediyor.

Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân da (ö. 628) *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*'ında, ondan evvelde المسند المعمل sahibi Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292) معرفة من يُترك حديثه أو يُقبل ismiyle telif ettiği cüzde tedlîsi, “Kendisinden rivayeti olan şeyhinden işitmediği bir haberi semâi zikretmeksizin rivayet etmektir” diye tarif etmişlerdir ki bunlarca şeyhinden mesmûu olmayan bir haberi işittiğini îhâm eden râvî müdellis olduğu gibi semâi vâki olmadığı halde semâi îhâm edenin rivayeti mürsel namını alıyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî'nin mezhebine göre ise bir kere râvî ile merviyyün-anhın muasır olup olmadıklarına, oldukları takdirde de beyinlerinde telâkî mâlûm olup olmadığına bakılır. Eğer râvî gayri muasır ve tabîî ise hadisi mürsel-i celî olur. Tabîî değil ise hadisi münkatı'dır, fukaha ile bazı mahaddisînin mezhebine göre irsâl ile inkitâ bir mânaya olduğundan ikinci takdirde yine irsâl vardır. Muâsarât halinde de mülâkat etmişlerse tedlîs, ettikleri mâlûm değil ise irsâl-i hafî vardır.

Demek ki müdelles ile mürsel-i hafî arasında pek ince bir fark vardır. Zâhir-i

hâle bakılırsa mürsel-i hafî de tedlîs-i isnâd nevinden gibi görünür. Nitekim Muhyiddin en-Nevevî ile (631-676) Abdürrahîm el-İrâkî (725-819) gibi eimme-i muhaddisîn içinde onu tedlîse dahil addedenler vardır. Bu iki zata göre hazfin tedlîs olması için râvi ile merviyûn-anhın yalnız muasır olmaları kâfi olup mülâkat etmiş olmaları şart değildir. Halbuki cumhura göre rivayette tedlîs olabilmek için râvinin merviyûn-anha hem muasır hem mülâki olduğu halde ondan semâi bulunmamak, semâi varsa mevzubahis olan hadisi ondan işitmemiş olmak iktiza eder. İdrak etmediği zattan ittisâli îhâm eder lafız ile rivayet etmesine tedlîs namını vermezler. Binaenaleyh tedlîs ile irsâl beyninde umum ve husus minvechin bulunmuş olur. Her ikisi beyninde bir cihetten iştirak vardır ki o da râvi ile merviyûn-anh yekdiğere muâsır oldukları halde aralarında hakikatte bir vasıta vardır. Ancak râvinin merviyûn-anha mülâkatı mâlûm bulunursa rivayet müdelles; muasırlığı mâlûm, lâkin mülâkatı şübheli olursa mürsel-i hafî addolunur. Nevevî ile İrâkî'nin meslekleri ihtiyar edilse Ebû Osman en-Nehdî ile (ö. 100?) Kays b. Ebû Hâzim (ö. 97?) gibi asr-ı celîl-i nebevîyi idrak etmiş iken didâr-ı mübârek-i risâletpenâhî ile müşerref olamamış tâbiîn-i muhadramînin, عن النبي صلى الله عليه وسلم diye ettikleri rivayetleri irsâl değil, tedlîs addetmek lâzım gelir ki ilm-i hadîs ehlinin bu rivayetleri mürsel addetmekte ittifakları olduğunu İbn Hacer el-Askalânî söylüyor. Tedlîste mülâkat edilmiş olmasını İmam Şâfiî ile Ebû Bekir el-Bezzâr da şart addettikleri gibi Hatîb'in *el-Kifâye*'deki sözü de bunu iktiza eder. Mu'temedün aleyh olan kavil de budur.

Mülâkatın adem-i vukûu râvinin itiraf ve kendi hakkındaki ihbarı ile mâlûm olabileceği gibi ahvâl-i ruvâtı ârif eimmeden birinin cezmen beyan etmesiyle de mâlûm olabilir. Bir de müdelles olduğunda şüphe edilen hadisin diğer tarıkinde râvi ile merviyûn-anh arasında bir vasıtanın görünmesi de tedlîsi ispata çok kere kâfi gelirse de bazan kifayet etmez. Zira ikinci tarikte bir râvinin ziyade edilmesi vehim ve galat eseri olmak da muhtemeldir. Bu takdirde ittisâl ve inkitâın her ikisi de mütesâviyen ihtimal dairesinde kalacağı için hadisin müdelles mi, yoksa muttasıl mı olduğu bir hükm-i kat'î ile kestirilemez. Bu tafsile göre meselenin ne kadar nâzik olduğu anlaşılır ve ulemâ-yı hadîsin tetkikatı ne kadar ince noktalara teşmil ettikleri ve uydurma mütûn ve esânîdi öyle kolayca kabul eder takımdan olmadıkları hakkında bir fikir edinilebilir. Zaten bu davanın şühûdu bu mevzua dair yazılmış müstakil eserlerdir. Nitekim muhaddis-i şehîr Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (392-463) التفضيل لمُهمِّهم المراسيل inde müdevvenâta girmiş âsârdan hangilerinin rivayetinde irsâl-i hafî, المتصل الأسانيد inde de hangi hadislerin senedlerine vehmen yani yanlışlıkla ziyâde-i râvî girmiş olduğunu istikrâî olarak birer

birer göstermiştir. İbn Hacer el-Askalânî (773-852) ve ondan evvel birçok zevâtın da *Tabakâtü'l-müdellesîn* ve diğer namlarla telifatı vardır.

Şayet müdelles ihâm-ı semâi değil de vukû-ı semâi iktiza eden bir sîga ile rivayet edecek olursa sözü müdelles değil kizb olmuş olur ve artık diğer rivâyâtından hiç-biri kabul olunmaz. Böylesi değil a, tedlîsi ömründe bir kere olsun irtikâp etmiş olmakla mâruf olan kimse bilâhare aynı hadisi semâi tasrih eder bir sîga ile rivayet etmiş olsa birtakım muhaddisîn ve fukahâca artık mecruh ve rivâyâtı merduddur. Ekseriyet ise bu kadar şedit davranmazlar. Herhalde tedlîs ile mâruf olan adlin de -kavl-i esahha göre- سمعت gibi ittisâli müş'ir elfâz ile edâ etmediği hadisleri kabul olunmaz.

Müdelles kezzâb demek değildir. Sadûk olduğu halde tedlîsi irtikâp etmiş muhaddisîn vardır. Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, A'meş, Abdürrezzâk, Velîd b. Müslim ve diğer bazı ricâl-i sıhâh gibi Ali b. Haşrem'in (ö. 257) nakline göre bir gün Süfyân b. Uyeyne'nin (107-198) nezdinde bulunmuşlar. Süfyân -hiçbir edât-ı rivâyet zikretmeksizin- الزهري lafzıyla başlayarak hadis rivayet etmiş. "Bunu Zührî mi sana söyledi?" diye kendisine sorulmuş. O sükût etmiş. Sonra yine öylece الزهري lafzıyla rivayeti edâ etmiş. Tekrar, "Bunu ondan işittin mi?" diye sormuşlar. Bunun üzerine "Hayır, ne Zührî'den ne Zührî'den işitenden işittim. Bunu Zührî'den mervî olmak üzere Ma'mer (ö. 153), ondan rivayeten de Abdürrezzâk (126- 211) bana söyledi" demiştir.¹ Vâkıa Süfyân'ın celâlet-i kadri şübheden vârestedir. Lâkin tedlîs ekser-i ulemâca mekruhtur. Hatta Şu'be b. Haccâc (80-160) tahrîmine kadar giderdi ve "Gökyüzünden yüzükoyun yere düşmek, bir kimseden kulağımla işitmediğim halde عن فلان demekten bana daha ehven gelir" dediği gibi "Tedlîs yalanın kardeşidir" ve "Tedlîs etmekten ise zina etmek bence ehvendir" dediği de rivayet olunur ki bu ifratı zecr ve tenfirde mübalağa için etmiştir.

Katâde tedlîs ile meşhur olan râvilerdendir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tabakâtü'l-müdellesîn*'de beyanına göre Süfyân, Katâde'nin (60-117) ağzından çıkan sözlere dikkat ettiğini söylemiş. حدثنا yahut سمعت dedi mi o sözleri ezberlermiş. حدث فلان dedi mi o rivayete kulak asmazmış. Şu'be, "Sizi A'meş ile (64-148) Ebû İshak ve Katâde'nin tedlîslerinden kurtardım" dermiş ki buna nazaran Şu'be'nin bu üç zattan vâki olan merviyâtına itibar etmek için pek sağlam bir kaide bulunmuş demek olur.

1 İbn Hacer el-Askalânî, İbn Uyeyne'nin bu kıssasını tedlîs-i kat'a (s. 162) misal olarak irat etmiştir.

Tedlîs-i İsnâdın Hükümü

Tedlîs ile rivayet etmeyi ulemânın pek ziyade mekruh görmeleri, hele Şu'be ile ona peyrev olanların tahrîm eylemeleri, âtideki sebeplerden neşet eder: İhticâca sâlih olmayan bir şey ile lüzûm-ı ihticâcî îhâm ettiği gibi müdellis sika olduğu halde de –aldatmaya benzeyen bu fiiliyle– bizzat kendi rivâyâtını amelden iskâta sebebiyet veriyor ve bu zararı daim olup kalıyor. Bundan dolayı ehl-i hadîs ile fukahadan bazı ulemâ ifrata gidip müdellisi mecruh addederler ve semâî tasrih etmiş olsa bile hiçbir rivayetini kabul etmezler.

Hadîs-i mürseli hüccet addedenler ise bunların zıddına olarak müdellisin rivayetini alelîtlak kabul ederler. Mürsel ile ihticâc etmeyenler de müdellisînin ananelerini reddetmekte müttefiktirler. Yalnız sikâttan rivayet etmekle beraber tedlîs eden yani hazfettiği râvisi de sika olan kimselerin ve meselâ Süfyân b. Uyeyne'nin rivâyât-ı müdellesesi bu taifece de makbuldür. İbn Abdülber eimme-i hadîsin, “Süfyân b. Uyeyne'nin tedlîsi kabul olunur” dediklerini hikâye eder. Çünkü Süfyân'ın tedlîsi İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid ve emsali mütkın ve sika olan zevattandır. Hemen hemen hiçbir haber-i müdellesi yoktur ki vüsûk ve itkânda merviyün-anhtan aşağı olmayan bir zattan mesmûu olduğunu beyan etmiş olmasın. Bu, aynıyla kibâr-ı tâbiînin merâsîli gibidir ki onlar yalnız sahâbeden irsâl ettikleri gibi Süfyân da yalnız sikâttan irsâl etmiş gibi oluyor. İbn Hibbân, Süfyân hakkındaki bu kavli beğenip, “Bu, dünyada yalnız ona has olan bir imtiyazdır” der.

Mürseli kabul etmeyenler cumhurunun kavli-i sahîhine göre müdellis olan ve sikadan da, gayri sikadan da rivayet eden sikanın rivayetinde meseleyi tafsil etmelidir. Rivayeti semâîni tebyin etmeyen bir lafz-ı muhtemel ile vâki ise hadisi mürsel olur ve makbul değildir.

سمعت yahut حدثنا yahut أخبرنا gibi bir lafız ile rivayet ettikleri ise sahih ve makbul ve ihticâca sâlih addolunur. Nitekim *Sahîhayn* ile ümmehâttan olan diğer kütüb-i hadîste A'meş'ten, Katâde'den, Süfyân es-Sevrî'den, Süfyân b. Uyeyne'den, Hüşeym'den, Velîd b. Müslim'den ve daha bu mertebedeki diğer eimmeden müdelles olarak rivayet edilmiş pek çok ahbâr vardır ki bunlar makbul addedilmişlerdir. Çünkü bir kere tedlîs yalancılık demek değildir ve cumhura göre –pek makbul olmasa da– haram da değildir. Râvi de adl ve zâbıt olduğu halde semâîni başka bir vesile ile söylemiştir. O halde rivayetinin sıhhatine hükümden başka çare kalmaz.

Bir de bir râvi müdellis addedilmek ve hakkında bu tafsil edilen ahkâm câri olmak için tedlîsi tekrar etmiş olması da şart değildir. Ömründe bir kere tedlîs etmiş olan râvi o zümreye idhal edilir. *Sahîhayn* ile onlar gibi sıhhati iltizam edilmiş diğer kitaplarda müdellisînden rivayet edilmiş nukûle gelince bunlar, Buhârî ve Müslim derecesinde nukkâd-ı hadîs ve ehl-i basîret büyük huffâzın bu kadar ağır şartlarla intihabını deruhte ettikleri merviyât meyanına dahil oldukları için diğer tariklerden vukû-ı semâin kendilerince sübûtuna ve tasrîh-i semâ yolunu bırakıp da an'ane rivayeti ile iktifa edişleri o rivayetler kendi şartlarınca olmakla beraber diğerleri kadar kavî olmadığına hamlolunmaktadır. Bâhusus bunların birçoğu her iki tarik ile yani hem tedlîs hem de semâ-ı sarîh tarikleriyle mükerreren o kitaplarda rivayet edilmiş bulunuyor.

Bazıları meseleyi başka türlü tafsil ediyorlar. Diyorlar ki müdellisînin tedlîs etmesine sebep zayıf olan râviyi saklamak ise kendisi için sebep-i cerhtir. Zira bu, haram olan bir aldatmadır. Böyle bir maksat yok ise lâ-be'stir.

Tedlîs-i Şüyûh

Tedlîsin ikinci sureti **tedlîs-i şüyûh**dur ki bunda muhaddis, şeyhinin mâruf olan isim, künye, lakap, nisbet vesair evsafını bırakıp -ta'miye yani şaşırtmak kasıtlı- mâruf olmayanları ile tesmiye ve tavsif eder. Eimme-i kurrâdan Ebû Bekir b. Mücâhid'in, حدثنا عبد الله بن أبي عبد الله demesi gibi. Ebû Abdullah'tan muradı *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un oğlu Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Dâvûd'dur. Tedlîsin bu türlü müvîyyün-anhı da, müvîyi de heder etmek mahzurunu dâîdir. Meselâ böyle bir hadiste ma'rûfiyeti ve celâlet-i kadri ile beraber bu Ebû Abdullah'ın Ebû Bekir b. Ebû Dâvûd olduğu hatıra gelmez. Bu hadiste bu Ebû Bekir zâyî oldu demektir. Kezâlik onun kim olduğu anlaşılammaması yüzünden meçhul kimseden rivayet edilmişçesine hadis zâyî olur. Bu türlü tedlîs, olsa olsa tâlib-i hadîsi imtihan ve ruvât ile ahvâl-i ruvâtı araştırmaya tergîb ve teşvik maksadıyla tecviz olunabilir.

Tedlîsin bu nevi makâsıd-ı muhtelif tahtında irtikâp olunabilir ve müdellisînin garazına göre hakkındaki hüküm değişir.

Bunu yapmaya sebep şeyhi zayıf olduğundan zuafâdan rivayet ediyor denmesin için ise tedlîs-i şüyûhun en fenâsıdır ve bazılarınca bu müdellis mecruh olursa da esah olan bunun cerh derecesine varmamasıdır. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ (400-477) *Udde*'sinde, "Şeyhinin sika olduğuna mu'tekid olduğu halde şeyhi nâs indinde

sika olmadığı için bunu, rivayet ettiği haberi kabul ettirmeye çare olsun diye yapıyorsa rivayetini kabul etmemek vâciptir. Zira onun bilmediği bir cihetten şeyhinin mecrûhiyyetine başkasının vâkîf olması ihtimali vardır” diyor. Seyfeddin el-Âmidî (551-631), “Şeyhinin zaafından dolayı bunu yapıyorsa kendi hakkında cerhtir. Şeyhinin nesebindeki zaaftan yahut rivayetini kabul etmek hususundaki ihtilâftan dolayı yapıyorsa kendi hakkında cerh değildir” diyor. İbnü’s-Sem‘ânî (ابن السمعاني) de (426-489), “Şeyhin kimdir? sualine karşı şeyhini beyan edemeyecek gibi ise kendi hakkında cerhtir, değil ise değildir” demişler. Bazıları bu maksatla edilen tedlîse, tedlîs itlak edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Nitekim Beyhakî’nin (334-458) *el-Medhal*’de rivayet ettiği üzere Muhammed b. Râfi‘ şöyle demiş: Ebû Âmir’e “Sevrî tedlîs eder mi idi?” diye sordum. “Hayır” dedi. “Ahâlîsi, muayyen bir kimşenin hadisini yazmayacaklarını bildiği memlekette رجل حدثني, ismi onlarca mâruf ise أبو فلان, künyesi de onlarca mâruf ise o zaman ismi ile فلان demez miydi?” dedim. “Bu tezyindir, tedlîs değildir” dedi. İntehâ.

Müdelis bazan şeyhi kendinden sinnen küçük, yahut kendinden sonrakilerin de ondan rivayette kendisine müşârik olacakları derecede vefatı teahhur etmiş olduğundan dolayı da bunu yapar ki bu, o kadar söz edecek şey değildir.

Tedlîs-i şüyûhun bir sebebi de râvi meşâyihini çok göstermek, yahut bir şeyhinden çok rivayeti var ise rivayette tefennün etmek maksadıyla evsafını değiştirmesidir ki bunu Hatîb el-Bağdâdî ile diğer bazı musannifler çokça yapmışlardır. Bunun da rivayete ve râviye hiçbir zararı yoktur.

Bunun aksi olan bir maksatla tedlîs-i şeyh yapıldığı da vardır. Bunda râvi bir şahsa daha meşhur birinin ismini verir. Bunda râvi bir şahsa daha meşhur birinin ismini verir. Takıyyüddin es-Sübki (683-756) *Cem‘u’l-cevâmi*’inde meselâ Beyhakî’nin Ebû Abdullah el-Hâkim hakkında istimal ettiği أحيرنا أبو عبد الله الحافظ tabirine teşbîhen Ebû Abdullah ez-Zehebî (673-748) hakkında da bu tabirin istimal edilmesini yahut muhataba likâ ve rihlet vukuunu mübhememen ilkâ ile beraber hakikatte Bağdat’taki nehr-i İsâ veya Mısır’daki Cîze beldesini murat ederek, حدثنا من وراء النهر “Verâ-i nehirdeki zat bize söyledi” demesini misal olarak irat eder. Lâkin bunlar da yalan değil, meâriz nevinden olduğu için adalete kadh etmez.

Tedlîs-i Tesviye

Tedlîsin üçüncü sureti **tedlîs-i tesviye**dir ki bunda râvi sika olan meşâyihinden ikisi arasına giren bir râvî-i zaîfi iskât ile senedi hep sikâttan rivayet edilmiş gibi gösterir. İbnü'l-Kattân bu nevi tedlîse **tesviye** namını vermiştir. Tesviye lafzının sebab-i vaz'ı kimi sağlam, kimi çürük olan ricâl-i senedden çürükleri hazfedilip ve yalnız sağlamları bırakılıp bu suretle isnadın hep nev'an mâ bir seviyede yani aynı seviyede görünen kavî ricâlden tereküp etmiş gibi gösterilmesidir.

Bu, tedlîsin en kötüsüdür. Zira seneddeki birinci sika tedlîs ile mâruf olmayabilir ve bu suretle senede ba'de't-tesviye vâkîf olan kimse hadisi ilk sika diğer sikadan bilâvasıta rivayet etmiş zannına düşeceğinden sıhhatine hükmeder ki pek şen' bir iğfaldir.

Tedlîs-i tesviyeyi Süfyân es-Sevrî ile A'meş de irtikâp etmiş oldukları gibi diğer sikâttan da bunu yapan vardır. Bakıyye b. Velîd ile (ö. 197) Velîd b. Müslim de (ö. 192) eimme-i a'lâmdan oldukları halde bunu çokça yapmış olmakla şöhret almışlardır. İmam İshak b. Râhûye'nin Bakıyye b. Velîd tarikinden حدثني أبو وهب *"Bir kimsenin selâbet-i re'y ve aklını öğrenmedikçe İslâm'ını methedip durmayın"* hadisi hakkında İbn Ebû Hâtim (240-327), *Kitâbü'l-İlel'*inde şöyle diyor: Pederimden – meşhur Ebû Hâtim er-Râzî (195-277)– işittim, bu hadisten bahsederken dedi ki: Bu hadisin, anlaşılması pek az kimseye müyesser olan ince bir hususiyeti var. Bu hadisi Ubeydullah b. Amr, İshak b. Ebû Ferve'den, İshak, Nâfi'den, Nâfi' de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet etmişlerdir. Bakıyye İshak'ı hazf ile "Ubeydullah b. Amr (110-180) Nafi'den (ö. 117) rivayet etti" dese tedlîsi belli olacağından meşhur olan Ubeydullah b. Amr ismine bedel meşhur olmayan künye-siyle nesebini istimal ederek Ebû Vehb el-Esedî demiş ve onun şahsını ta'miye etmiştir. İntehâ.

Velîd b. Müslim (119-195) hakkında da Ebû Müshir (140-218), "İmam Evzâî'nin (ö. 157) hadislerini kezzâbından aldıktan sonra isimlerini saklayarak imama isnad ederdi" dediği gibi Sâlih Cezere demekle mâruf Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî de şöyle naklediyor: Heysem b. Hârice'den işittim, diyordu ki, ben Velîd'e, "Sen Evzâî'nin hadislerini berbat ettin" dedim. "Nasıl?" diye sordu. Dedim ki sen *عن الأوزاعي عن يحيى بن سعيد بن kezâ عن الأوزاعي عن الزهري kezâ عن الأوزاعي عن نافع* diye rivayet edip duruyorsun. Halbuki senden başkaları Evzâî ile Nâfi'in arasına Abdullah b. Âmir el-Eslemî'yi, Evzâî ile Zührî'nin arasına İbrâhim b. Mürre'yi idhal ediyorlar.

Bunun üzerine, “Evezâ’yi ben bu gibilerinden rivayet edebilecek mertebeden yüksek gösteriyorum. Fena mı?” cevabını verdi. Ben de, “Bu adamlar zuafâdan oldukları ve Evzâ’ kendilerinden münker hadisler rivayet ettiği halde sen o râvileri iskât ile o hadisleri Evzâ’ sikâtından rivayet etmiş gibi gösterirsen Evzâ’ nin kendisi için zayıf denmez mi?” dedim. Lâkin o, sözüme hiç aldırmadı.

A’meş (61-148) ile Süfyân es-Sevrî’nin de (97-161) ara sıra bunu yaptıklarını Hatîb nakleler.

Tedlîsin bu nevi için Ebû Saîd el-Alâî (694-761), “Alelîtlak envâ-ı tedlîsin efhaşi ve en kötüsüdür”; Zeynüddin el-İrâkî (725-819), “Bu, amden yapan kimsenin mücib-i kadhıdır”; İbn Hacer el-Askalânî (773-852) de, “Sevrî ile A’meş’in de bu tedlîs ile mevsuf olmalarına rağmen bunun cerh olduğunda şüphe yoktur. Bu ikisi yalnız başkalarınınca zayıf iken kendilerince sika olan râvinin ismini iskât ederlerdi diye lehlerine serdedilen özrün de hükmü yoktur” derler.

Bu tedlîse **tesviye** namının İbnü’l-Kattân tarafından verildiği biraz evvel söylenmişti. Kudemâ-yı muhaddisîn buna **tecvîd** derlerdi ki “güzelleştirme” demektir. جَوْدَةٌ فُلَانٌ derlerdi ki fülânca, seneddeki ecvâdı yani iyi râvileri alıkoyup diğerlerini hafzetti demektir. İbnü’l-Kattân tesviye ile **tedlîs-i tesviye** tabirleri beyninde bir fark gözetilmesine de taraftardır. Diyor ki tedlîs-i tesviye denilince isnadın içinde, aralarındaki vasıtalar hazfolunan sikâtın her biri o hadisteki şeyhinin şeyhi ile buluşmuş olmaları lâzım gelir. Halbuki yalnız tesviye denilince bu sikâtından her birinin mâ-fevkindeki sika ile buluşmuş olmasına hâcet yoktur. Nitekim İmam Mâlik bu ikincisini yapmış olmakla beraber tedlîs girîvesine düşmemiştir. İmam müşârûn ileyh, عن ثور عن ابن عباس der. Halbuki Sevrî, İbn Abbas radiyallahu anhümâya mülâki olmuş değildir. Aralarında İkrime vardır. Mâlik, İkrime’yi kendisince hüccet olmadığı için iskât etmiştir diyor. Peki ammâ, İmam Mâlik’in bu yaptığı tedlîs değil ise acaba hadisi münkatı’ olmuş olmaz mı? Hayır, sukût-ı râvî dolayısıyla hadisi münkatı’ olursa da sâkit olduğu haysiyetle bu, bir inkîtâ-ı hâstır. Hadisi de alelîtlak münkatı’ değil müsevâ ve mücevveddir.

İbn Hacer tedlîs-i atf namını verdiği bir nevi daha temyiz etmek istiyor ve Hüseyim b. Beşîr’in yaptığı tedlîsi misal olarak zikrediyor. Hâkim ile Hatîb’in naklettiklerine göre Hüseyim’in ashabı bir gün kendisine, “Bugün içinde hiç tedlîs bulunmadık bir hadis rivayet etmeni isteriz” demişler. O da, “Alın!” dedikten sonra bir meclisi hadis imlâsı ile geçirmiş ve rivayet ettiği her hadiste حدثنا فلان و فلان diye başlayarak sened ile metni sevk etmiş. Meclis hitâma erdikten sonra,

“Bugün size hiç tedlîs yaptım mı?” diye sormuş “Hayır” cevabını alınca, وفلان dediğim yerlerin hiçbirinde وفلان diye zikrettiğim kimseden hadis işitmedim” demiş. İbn Hacer tedlîs-i şüyûhun bütün envâi tedlîs-i isnâda girer diyor.

Ebû Abdullah el-Hâkim altı nevi tedlîs tâdât ediyor:

1. Birtakımları işittikleriyle işitmediklerini fark ve temyiz etmeksizin rivayet etmişlerdir.
2. Birtakımları tedlîs etmişlerdir ve tedlîslerinden nefret edilip kimden işittiklerini beyan için ilhâh vuku bulmadıkça müdellesün-anh olan râvinin ismini vermişlerdir. İbn Haşrem’in İbn Uyeyne hakkındaki naklinde olduğu gibi.
3. Birtakımları kim oldukları belirsiz meçhûlünin isimlerini saklamışlardır. Ali b. Medîni’ye, حدثني حسين الأشقر حدثنا شعيب بن عبد الله عن أبي عبد الله عن نوف سenedi ile biri bir hadis rivayet etmiş. Ali b. Medîni der ki Hüseyin’e, “Bunu kimden işittin?” diye sordum. “Bana Şuayb söyledi. O da Ebû Abdullah’tan, o da Nevf’ten almış” dedi. Şuayb’ı buldum ve “Bunu sana söyleyen kimdir?” dedim. “Ebû Abdullah el-Cessâs söyledi” dedi. “Peki, o kimden öğrenmiş” diye sordum. “Hammâd el-Kassâr’dan” dedi. Hammâd’ı bulup ona sordum. “Ferkad es-Sebâbî’den bana, ona da Nevf’ten bâliğ oldu” dedi. Meğer tedlîs edilen, hüviyeti ketmedilen kimseler üç imiş. Zira Ebû Abdullah el-Cassâs meçhuldür. Hammâd el-Kassâr’ın kim olduğu mâlûm değil, ona doğrudan doğruya Ferkad söylememiş de Ferkad’dan kendisine bâliğ olmuş. Maahâzâ Ferkad da Nevf’e yetişmemiştir.
4. Birtakımları birçok hadisini dinledikleri halde az miktarını fevtetmiş oldukları şeyhlerinin fevtettikleri hadislerini başkalarından dinleyip o vasıtaları aradan kaldırmışlardır.
5. Birtakımları hiç görmedikleri birtakım şüyûhtan قال فلان diyerek rivayet ederler de o şüyûhtan semâları yok iken var imiş gibi gösterirler, işte bu beş nev’in hepsi de -Bulkinî’nin dediği gibi-tedlîs-i isnaddır.
6. Tedlîs-i şüyûh.

TEMBİH. Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, “Hicaz, Haremeyn, Mısır, Avâlî² Horasan, Cibâl³, İsfahan, Hûzistan, Mâverâünnehir ahalisinin eimmesi içinden tedlîsi irtikâp eden hiçbir kimseyi bilmiyorum” dedikten sonra, “Muhaddisînin en çok tedlîs yapanı ehl-i Kûfe ile ehl-i Basra’dan birkaç kimsedir. Ehl-i Bağdat’a gelince Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâgandî el-Vâsıtî’ye (220?-312) gelinceye kadar” içlerinden hiçbir kimsenin tedlîs yaptığı söylenmemiştir. Bağdat’ta tedlîsi ilk ihdas eden odur ve Bağdatlılar’dan tedlîs edenler hep ona tebaan etmişlerdir.

- 2 Avâlî’den maksat neresi olduğunu anlayamadım. Vâkıa Medîne-i Münevver’e 3-4 mil kadar yakın bu isimde bir yer vardır. Lâkin herhalde burada maksud olan orası değildir. *Mu’cemü’l-büldân*’da da bu ismin başka bir mahalle ıtlak olunduğuna rastgelemedim.
- 3 Cibâl’den murat İsfahan ile Zencan, Kazvin, Hemedan, Dinever, Karmîsîn –ki bugünkü Kirmanşah’tır– Rey şehirleri ve bunların arasındaki dağlık kıt’a-i arazîdir. Bugün oralara Irâk-ı Acem namı verilmektedir.

Hadîs-i Muallel

Mûcib-i kadh olabilecek uyûbdan sâlim bir haberin hakikatte sıhhatine dokunabilecek gizli ve gâmız bir sebep-i kadhı varsa o sebebe **illet** denir. İletti olan hadise de **muallel** derler. Hadîs-i mualleli İbnü's-Salâh, “Zâhir-i hâli selâmet iken sıhhatine kadh eder bir illetine ittılâ hâsıl olan hadis” diye tarif etmiştir. Hadisin illetini bulan muhaddise muallil denir.

Buhârî, Tirmizî, Hâkim, Dârekutnî, İbn Adî, Ebû Ya'lâ el-Halîlî vesair bazı eimme-i hadîsin ibârâtında muallel yerine **ma'lûl** tabiri kullanılmıştır. Usûl-i hadîs müellifleri –eimme-i lugat **alîl** yerine ma'lûl demek lahndır dediklerine binâen– ma'lûl lafzının istimalinden tahzîr ediyorlarsa da muallel –ta'lîl avutmak demek olduğuna göre– daha yanlıştır. Doğrusu alîl yahut –i'lâl de **مُعَلَّل** demek gerek idi. Fakat yanlış da olsa ıstılahan takarrür eden muallel kelimesidir. Halbuki ma'lûl diyenleri de kurtaracak nukûl-i lugaviyye eksik değildir. Nitekim Âsim Efendi merhum *Kâmûs Şerhi*'nde *Misbâh*'tan naklen o lafzı hata olmaktan pekâlâ kurtarıyor ve ıstılahın takarrüründen sonra da bu lafız pekâlâ istimal olunuyor.

Ehâdîs içinde tetkiki en müşkül olanlar muallel nevidir. Sahih ve illetten sâlim gibi görünen bir hadisin illeti râvî-i sikanın ya o rivayette teferrüdü veya başka sikâta muhalefeti ile idrak olunursa da buna bir de hadis irsâl edilmiş bir mevsul müdür? Vakfedilmiş bir merfû mudur? Müteaddit ruvâtın sözleri birbirine karışmış mıdır? Râvinin bir cihette vehmi var mıdır? İlâ âhirihî ilâ âhirihî gibi husûsata ancak nâkîd-ı basîri âgâh edecek birtakım karâin de inzimâm eder ki bu karâinin bir araya gelmesi bazan muallilde galebe-i zan hâsıl eder de adem-i sıhhat hükmünü verdirir, bazan da cezm ettirecek derecede kavî olmaz da –hadisin zâhiri illetten selâmet

iken yine– kendisini tereddüde düşürür ve hadisin sıhhatine hükmetmekten kendisini alıkor. Zaman olur ki muallil, davasını ispat için ikâme-i hüccete yarar elfâzı bile tedarikten âciz kalır da yine hadisi ya red veya sıhhatinde tevakkuf eder.

Bu işe yalnız ilm-i hadîste son derece-i kemâli bulmuş fehm-i sâkıb erbâbından olan ehl-i hıfz ve ihtibâr girişebilirler. Bundan dolayıdır ki bu bahiste söz söyleyebilmiş olanlar Ahmed b. Hanbel (164-241), Ali b. Medîni (161-234), Abdurrahman b. Mehdî (135-198), Ya'küb b. Şeybe (ö. 262), Buhârî (194-256), Ebû Hâtim er-Râzî (195-277), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264), Dârekutnî (206¹-385) derecesindeki nevâdir-i ehl-i kemâldir.

Hadîs-i muallele misal: Bir gün Nîsâbur'da Buhârî'nin meclisinde Sahîh sahibi Müslim de hazır iken, كفارة المجلس إذا قام العبد أن يقول سبحانك اللهم وبحمدك. أشهد أن لا إله إلا أنت. سيحنتك اللهم... وأتوب إليك *"Bir kulun dedikodulu bir meclisten kalktığı zaman"* *demesi o meclise iştirak ettiğinin kefâretidir*² hadisini biri Haccâc b. Muhammed tarikinden عن ابن جريج عن موسى ابن عقبة عن سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم bu babdaki fikrini sormuş. Bu hadise Tirmizî bu sened ile hasen dediği gibi İbn Hibbân ile Hâkim de sahih demişlerdir. Her ne hal ise Buhârî'nin o meclisinde Müslim hemen atılarak, "Dünyada bundan sağlam isnad da olur mu imiş? İbn Cüreyc Mûsâ b. Ukbe'den, o da Süheyl b. Ebû Sâlih'ten rivayet etmiş. Dünyada bu kadar kuvvetli isnad ile hiçbir hadis gördün mü?" demiş. Fakat Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, "Evet, ama ma'lûldür" deyince Müslim'i bir titreme alıp, "Lâ ilâhe illallah! Bakalım, illeti neresinde ise bana söyle" demiş. Lâkin Buhârî başka tariklerden de yine Haccâc b. Muhammed'den olmak üzere kendisine bu hadisin bâliğ olduğunu senedleriyle zikrederek yalnız, "Allah'ın setrettiğini sen de setret. Bu, nâsın Haccâc b. Muhammed'den, onun da İbn Cüreyc'den rivayet ettikleri bir hadîs-i celîldir" demekle iktifa etmiş ve illeti beyan etmek istememiş. Müslim ilhâh etmiş, başını öpmüş, ağlamaklı olmuş. Bu kadar ısrarı görünce Buhârî, "Öyle ise yaz" حدثنا موسى ابن إسماعيل حدثنا وهيب حدثنا موسى بن عقبة عن عون بن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "Sana buğzeden ancak hasedinden eder. Dünyada senin bir mislin daha olmadığına şehâdet ederim" demiş. Bu hikâyeye göre her iki hadisin metni birdir. Lâkin hadis birinci sened ile ma'lûl, ikincisi ile sahihtir. Dikkat edilmiş ise anlaşılmıştır ki Buhârî'nin ma'lûl dediği rivayet hep an'ane ile ve nihayetinde merfû olarak serdedilmiştir. Halbuki diğer rivayette sened –tâbiî olan-Avn b. Abdullah b. Utbe'ye kadar hep حدثنا

1 {Osmanlıca aslında ve önceki baskıda bu şekilde verilmiş olan tarih, kaynaklarda 306 olarak zikredilmektedir.}

2 {İbn Hacer, *Feth*, I, 488.}

lafzı ile sevkedildikten sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anhın ismi zikredilmeksizin irsâl edilmiştir. Meğer merfû olarak rivayet edileduran hadis, mürsel imiş.

Bu kıssanın diğer bir sened ile naklinden de anlaşıldığına göre imam birinci sened hakkında, “Bu, güzeldir. Hem dünyada bunun kadar sağlam başka bir isnad da bilmiyorum. Lâkin ma’lûldür. Benim haber verdiğim isnad daha iyidir. Zira Mûsâ b. Ukbe’nin Süheyl’den müsneden bir hadis rivayet ettiğini hiçbir kimse haber vermemiştir” diyerek ikinci bir illet daha göstermiştir.

Hâkim, “Bir hadis birçok cihetten ta’lil olunabilir ki hiçbirinin cerhte medhali olmaz. Yani bu cihetler tebeyyün edince râvi mecruh olmaz. Bizce ta’lil de hüccet de hıfz u fehm ve mârifettir. Başka bir şey değil” dediği gibi İbn Mehdî de, “Bir tek hadisin illetini öğrenmek bende olmayan yirmi hadisi yakmaktan daha ziyade hoşuma gider” demiştir. Muallil dirhem ve dinarı intikâd etmeyi sanat etmiş sarrafa benzer. O, para sarrafı ise beriki ehâdis ve ahbâr sarrafıdır. İbn Mehdî, “İlm-i hadîsi bilmek bir ilhamdır. İlel-i hadîsi bilen bir kimseye fülân sözü neye binaen söylüyorsun? diyecek olursan seni ikna edecek hüccet bulamaz. Halbuki o, nice muhaddislerin vâkıf olamadıkları illete vâkıf olmuştur” demiş. Yine İbn Mehdî ile bir müteriz arasında şöyle bir muhâvere geçmiş: “Sen şu hadis sahihtir, bu hadis sabit değil diyorsun. Bunları neye binaen söylersin?

— Paralarını muayene için sarrafa götürsen de o da şu para iyidir, bu para züyüftur dese acaba neden söylüyorsun mu dersin? Yoksa onun dediğine hüccetsiz mi inanırsın?

— Dediğine inanırım.

— İşte bu iş de böyledir. Sarraf da kesret-i mümârese olduğu gibi sâhib-i hadîs de erbâbı ile uzun müddet oturup görüşmüş, uzun boylu münazaralar etmiş ve bu hususta büyük bir tecrübe ve rüsûh sahibi olmuştur.” Yine o tarihlerde Rey şehrinde buna benzer bir hadise cereyan etmiş. Ebû Zür’a er-Râzî’nin (ö. 264) meclisinde iken bir gün Muhammed b. Sâlih el-Kiyîlî’nin isminde biri ona, siz fülân hadisin, fülân hadisin illet-i hafiyesi var der durursunuz. Hüccetiniz nedir?” diye sormuş. Ebû Zür’a, “Hüccetimiz şudur ki illeti olan bir hadisi sen bana sorarsın. Ben de sana illetini söylerim. Sonra Muhammed b. Müslim b. Vâre’ye (ö. 270) gider, bana sorduğunu söylemeksizin ona da sorarsın. O da sana diyeceğini der. Sonra Ebû Hâtim’e (195-277) gidersin. O da hadisi sana ta’lil eder. Sonra o hadis hakkında üçümüzün de söylediğimiz sözleri karşılaştırırsın. Eğer aramızda hilâf bulursan anla ki her

birimiz kendi keyfince söz söylemiş. Sözlerimizde ittifak bulursan anlarsın ki bu ilmin bir hakikati vardır” cevabını vermiş. Muhammed b. Sâlih de o tecrübeyi yaptıktan sonra üçünün de sözlerini müttelik görürce, “Bu ilmin ilham olduğuna ben şehâdet ederim” demiş.³

Bir hadisin illetini keşfetmenin tariki o hadisin bütün tariklerini cemedip ruvâtın ihtilâfına ve her birinin derece-i zabt ve itkânına dikkatle nazar eylemektir. İbnü'l-Medîni'nin dediği gibi hadisin bütün tariklerini bir araya cemetmedikçe hatası tebeyyün etmez.

Ta'îl alekser mevsûlen rivayet edilmiş hadisin mürsel olduğu tebeyyün etmekle ve mürselin râvisi mevsulün râvisinden akvâ bulunmakla tebeyyün eder.

İllet alekser isnadda bulunursa da metinde de olur. İsnadda olan illet de bazan hem isnada hem metne dokunur. Merfûan rivayet edilmiş bir hadisin mürsel veya mevkuf olduğu zâhir olması gibi ki derhal sahih mertebesinden düşüp ihticâca salâhiyeti mevzubahis olur. Bazan da yalnız isnada dokunmakla kalıp metin yine merfû ve sahih olur. Ricâl-i sahîhten olan Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî'nin عن الثوري عن البيعان بالخيار hadisi⁴ (970. hadis) gibi ki دینار بن عمرو عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم demekle Süfyân'ın senedini yanlış rivayet etmiştir. Zira Süfyân es-Sevrî ashabından olan Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ve Mahled b. Yezîd gibi eimme hep Süfyân'ın Amr b. Dînâr'dan değil, biraderi Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğini söylemişlerdir. Her iki kardeş sika oldukları için bu illet yalnız senede ait olup metne tesir etmemiştir.

İsnad kadar metne de dokunan illet-i isnada misal: Mâlûm olduğu üzere namazda Fâtiha'nın besmelesini cehredip etmemek meselesi beyne'l-fukahâ münâzaunfihdir. Her müctehidin menât-ı hüküm ve ictihadını zikretmenin yeri burası değilse de yalnız Enes radiyallahu anhtan mervî hadislerin intikâdını bahsimize misal olur diye zikredebiliriz. Enes radiyallahu anhadisini (415. hadis) Buhârî عمر بن حفص بن عمر حدثنا حفص بن عمر حدثنا شعبه عن قتادة عن أنس Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın namaza الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ⁵ ile başladıklarını rivayet ediyor. Bu isnadın ricâli pek sağlamdır. Şunu da unutmayalım ki Fâtiha'nın

3 Bu hâfızların üçü de Râzî'dir: Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, İbn Vâre. O asırlardaki bereket-i ilmiyeye bakın ki yalnız bir şehirde, yalnız Rey'de, üç hâfız hem de hâfız nukkâd ve muallil muasır bulunuyormuş. Bu da ilm-i sünnetin niçin ve nasıl mütevessî ve mahfuz olduğu hakkında bir fikir verebilir.

4 {B2079 Buhârî, Büyû', 19. Buhârî'deki rivayetin senedi buradakinden farklıdır.}

5 {el-Fâtiha, 1/2.}

Mâlûm değil ve mecruh veya gayri zâbit olmak ihtimali vardır. Velîd b. Müslim'in İshak b. Abdullah b. Ebû Talha'dan rivayetine gelince İshak'ın diğer sikâtın rivayetine muvâfık olarak ve besmelenin terkinin zikretmeyerek rivayeti de sabittir.

Bir nokta daha: Bu hadisin elfâzında pek çok ihtilâfât vardır. Kimi, صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وعمر demekle iktifa etmiş. Kimi Osman radiyallahu anhu da beraber zikretmiş. Kimi Ebû Bekir, Ömer ve Osman diyerek aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi zikretmemiş. Kimi فكانوا لا يقرؤون بيسم الله الرحمن الرحيم فكانوا لا يقرؤون بيسم الله الرحمن الرحيم demiş. Kimi bilakis, فكانوا يقرؤون بيسم الله الرحمن الرحيم فكانوا يقرؤون بيسم الله الرحمن الرحيم diye rivayet etmiş.⁷ Hâsılı bir ıztırâb-ı rivâyet ki bununla hiçbir taraf için hüccet kâim olmanın imkânı yoktur. Bâhusus Enes radiyallahu anhu'nun besmelenin nefyine dair sarâhaten bir şey söylemeyip bunu mâna ile rivayet edenlerin hatâen ziyade ettiğine delil de vardır. Sened-i sahîh ile sabit olduğuna göre müşârün ileyhe Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza الرَّبِّ الْعَالَمِينَ⁸ ile mi yoksa بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁹ ile mi başlardı?" diye sorduğu vakit, "Bellemediğim bir şeyi bana soruyorsun. Senden evvel de bunu bana kimse sormadı" diye cevap vermiştir.

İlletin yalnız gâmız olan sebab-i hafîye değil, râvinin kizbi ile fiskına ve gafletine ve sû-i hıfzına ve hadisin zaafını mûcip olan diğer esbâb-ı zâhireye de ıtlak olunduğu vardır ve bu gibi yerlerde de bu tabirin istimal edildiğine ilele mahsus kitaplarda çokça tesadûf edilir. Tirmizî ise neshâ da illet namını vermiştir. İrâkî diyor ki: "O hadis ile amel olunmaya mânidir." Mânasını kastediyorsa dediği gibi illettir. Yok "Sıhhatine mani illettir" demek istiyorsa bu müselleme değildir. Zira sahîh olan hadisler içinde mensuh olanları da vardır. İntehâ. Ebû Ya'lâ el-Halîlî -zâbit olan sikanın vaslettiğini irsâl etmek kabilinden- hadisin sıhhatine kadh etmeyen bir muhalefete de illet ıtlak etmiştir. Bu ıstılaha göre sahîhin kimi -şâz olabilmesi kabilinden olarak- muallel de olmuş olur. Halîlî sahîh-i muallele İmam Mâlik'ten mervî olduğu yukarıda (s. 149) zikredilen للمملوك طعامه¹⁰ hadîs-i mu'dalini misal getiriyor. *el-Muvatta'*da mu'dalen rivayet edilen bu hadisi İbrâhim b. Tahmân ile Nu'mân b. Abdüsselâm mevsûlen rivayet etmiş olduklarından isnadın beyanı sayesinde mu'temedün aleyh bir hadîs-i sahîh oluvermiştir. Bu mânaca muallel, meşhur olan

6 {HM20819 İbn Hanbel, V, 54.}

7 {Burada yer alan rivayetlerin tamamı İbn Abdülber tarafından nakledilmiştir. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, I, 436-437.}

8 {el-Fâtiha, 1/2.}

9 {el-Fâtiha, 1/1.}

10 {MU1806 Mâlik, İsti'zân, 16.}

mânanın büsbütün aksinedir. Zira ma'nâ-yı meşhûra göre hadîs-i muallel zâhirî uyûb ve kavâdihtan selâmet iken ba'de't-tahkik ayıbı zâhir olan rivayet olduğu halde burada zâhiren ihticâca gayri sâlih olan hadis, mevsul olduğu tebeyyün ettikten sonra hüccet oluyor.

Ebû Abdullah el-Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde ecnâs-ı mualleli ona taksim etmiştir ki bunları Süyûtî *et-Tedrib*'inde bervech-i âtî hulâsa etmiştir:

1. Sened zâhiren sahih iken içindeki râvilerden biri merviyün- anhtan semâ ile mâruf olmaz. Mûsâ b. Ukbe'nin Süheyl b. Ebû Sâlih tarikinden rivayet ettiği keffâret-i meclis hadisi (s. 173) gibi.
2. Sikât-ı huffâzın rivayet ettikleri tarikten mürsel iken diğer tarikten zâhiren sahih olarak müseneden rivayet olunur. وأرحم أمتي بأمتي أبو بكر وأشدهم في دين الله عمر و أصدقهم حياء عثمان وأقرؤهم لكتاب الله أبي بن كعب وأفضهم زيد بن ثابت وأعلمهم بالحلال والحرام معاذ بن جبل ولكل أمة أمين وأمين هذه الأمة أبو عبيدة ابن الجراح *“Ümmetimin ümmetime en çok acıyanı Ebû Bekir, Allah'ın dinini muhafaza hususunda en şiddetlisi Ömer, en ciddi utangaç olanı Osman, Kitâbullah'ı en iyi okuyanı Übey b. Kâ'b, en çok ferâiz bilen Zeyd b. Sâbit, helâl ve haramı en iyi bilen Muâz b. Cebel'dir. Her ümmetin de bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır”*¹¹ hadisi isnadıyla merfûan rivayet edilmiştir. Senedi zâhiren bu kadar kuvvetli olduğu halde hadis kütüb-i sıhâha geçmemiştir. Çünkü ikisi de Ebû Kılâbe'den rivayet eden Hâlid el-Hazzâ ile Âsım'dan bunu merfûan rivayet eden yalnız Âsım olup Hâlid hadisi Ebû Kılâbe'den mürselen rivayet etmiştir.
3. Bir sahâbîden rivayet edildiği mahfuz iken hadis, ihtilâf-ı bilâd ve meselâ Medineliler'in Kûfîler'den hataen rivayeti yüzünden diğer bir sahâbîden rivayet olunur. إنه ليغان على قلبي وإني لأستغفر الله وأتوب إليه في اليوم مائة مرة. *“Kalbim sık sık gışâ-i heybet ve fehâmet-i ilâhiyye ile kaplanır. Bundan dolayı ben, günde yüz kere Allah'tan istiğfar ve tövbe ederim”*¹² hadîs-i merfûu gibi ki موسى بن عقبة عن أبيه rivayet edilmiştir. Buna bakan muhaddis *Sahîhayn*'in şartlarına muvâfık olarak -Ebû Bürde'nin pederi- Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayet edilmiş zanneder. Halbuki Medineliler Kûfîler'den rivayet ettiler mi ekseriya ayakları kayar. Hadisin mahfuz olanı Ebû Bürde'nin Egar el-Müzenî radiyallahu anhtan merfûan rivayetidir.

11 {T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

12 {Buradaki lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, “وأتوب إليه” ifadesi dışında Müslim tarafından aynı lafızlarla nakledilmektedir. M6858 Müslim, Zikir, 41.}

4. Bir sahâbînin olmak üzere mahfuz olan bir hadis bir tâbîî tarafından sıhhatini muktaâz tasrihten vehmen udûl edilerek rivayet edilmiş hatta belki de o tâbîî cihetinden gayr-i ma'rûf bulunmuş olur. Nitekim 427. Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anh hadisi –ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akşam namazında sûre-i Tûr'u kıraat buyurdularını işittiğini nakilden ibarettir– Buhârî'de *عن مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جبير بن مطعم عن أبيه عن زهير بن محمد عن عثمان بن أبي سليمان عن أبيه* isnadıyla zikredilmiş olup bazıları ise *عن زهير بن محمد عن عثمان بن أبي سليمان عن أبيه* isnadıyla başka tarikten yine evvelkisi gibi merfûan rivayet etmişlerdir. İşte bu ikinci rivayet ma'lûldür. Cübeyr radiyallahu anhin üç oğlundan Muhammed'in rivayeti Buhârî'dekidir. Rivâyet-i ma'lûleye göre ise Osman b. Ebû Süleyman b. Cübeyr kıssayı –babası Ebû Süleyman'ın bilvasıta öğrendiğini tasrih etmek lâzım gelirken– bizzat babası işitmiş gibi naklettiğini Züheyr b. Muhammed rivayet ediyor. Halbuki mevzubahis olan Osman, babası Ebû Süleyman b. Cübeyr'den değil, amcası Nâfi' b. Cübeyr'den, o da babasından işitmişlerdir.
5. Bazan hadis an'ane ile rivayet edilmiş bulunur da o isnaddan bir râvi iskat edildiği diğer mahfuz bir tarikten mâlûm olur. Meselâ Yûnus'un¹³ *عن ابن أنهم كانوا مع رسول الله، isnadıyla rivayet ettiği،* *أنهم كانوا مع رسول الله، صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فرمى بنجم فاستنار .. الخ* "Ensardan olan o ricâl: Biz bir gece Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iken bir yıldız akıp parladı ... dediler"¹⁴ hadisi mualleldir ve celâlet-i kadr ve makamı ile beraber bu rivayette Yûnus'un taksiri vardır. Zira Zührî'den Süfyân b. Uyeyne ile Şuayb b. Ebû Hamza ve Sâlih ve Evzâî ve başkaları hep Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin hazretlerinden sonra, *رجال من الأنصار،* suretinde rivayet etmişlerdir. Demek ki Yûnus, İbn Abbas radiyallahu anhümâyı isnaddan sehven iskat etmiştir.
6. Biri diğerinden bir hadisi müsned olarak rivayet eder de hadis gayri müsned olarak mahfuz bulunur. Meselâ *علي بن الحسين بن واقد عن أبيه عن عبد الله بن بريدة عن أبيه* *حدثنا علي بن الحسين بن واقد بلغني أن عمر قال ... الخ* "Dedim ki: Yâ Resûlellah! Sen nasıl olmuş da bizden efsah olmuşsun? ..." ¹⁵ hadisi ma'lûldür. Zira Ali b. Haşrem onu

13 Bu Yûnus'un, Yûnus b. Ubeyd Abdî mi? Yoksa Yûnus b. Yezîd el-Eblî ez-Zührî mi? olduğunu kestiremedim. Zehebî'nin *el-Mîzân*'ında ikincisinin ismi zikredilirken "Sâhibü'z-Zührî" denildiğine göre burada murat olan o olduğu vârid-i hatır olursa da katiyetle kestirmek benim harcımdır.

14 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet *Tedrib*'de yer almaktadır. Süyûtî, *Tedrib*, 1, 305.}

15 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet *Tedrib*'de yer almaktadır. Süyûtî, *Tedrib*, 1, 306.}

rivayet ederken –ötekilerde olduğu gibi– yine caddeyi tutturur gider. İşte böyle olan hadis de mualleldir. Meselâ Münzir b. Abdullah el-Harâmî عبد عن كان العزيز ابن الماجشون عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ... إذا افتتح الصلاة قال سبحانك اللهم وبحمدك... namaza başlarken ... سبحانك اللهم وبحمدك...¹⁹ hadisini rivayet etmiştir. Bunda Münzir bellediği caddeyi tutturup hadisi İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet etmiş. Çünkü Abdülazîz sahâbî-i müşârün ileyhın hadislerini alekser bu tarikten almıştır. Halbuki doğru rivayete nazaran bu hadis müşârün ileyhın değil, Ali radiyallahu anhın hadislerindedir. Senedi de, عن عبد العزيز حدثنا عبد الله بن الفضل عن الأعرج عن عبيد الله بن أبي رافع، dir.

10. Hadis, tariklerin birinde merfû, diğerinde mevkuf olarak rivayet edilmiş bulunursa muallel olur. Meselâ Ebû Ferve Yezîd b. Muhammed حدثنا أبي من ضحك في صلاته يعيد الصلاة ولا يعيد، senediyle، عن أبيه عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر الوضوء *“Her kim namazda iken gülecek olursa namazı iade eder de abdesti iade etmez”*²⁰ hadisini merfûan rivayet etmiştir. Halbuki Vekî’ b. Cerrâh’ın قال سفيان قال عن الأعمش عن أبي سفيان قال sorulmuş olup Câbir tarafından böyle cevap verildiği rivayet edilmiştir. Hadis, merfû değil mevkuftur ve Câbir’in bir fetvasıdır.

Hâkim muallelin –muhtasaran zikrettiğimiz– bu ecnâs-ı aşeresini tafsil etikten sonra ecnâsın buna münhasır olmadığını ve başka türülülerinin daha bulunduğunu söyler.

TEMBİH. Ehâdîs-i merviyede olan ilel-i gâmızayı araştıran kitaplar çoktur. Ezcümle Buhârî ile Müslim ve Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel ve Ebû Bekir el-Esrem ve Ebû Ali en-Nîsâbûrî ve İbn Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Abdullah el-Hâkim ve Ebû Bekir el-Hallâl ve Ebû Yahyâ es-Sâcî’nin *Kitâbü’l-İlel* isminde birer eserleri olduğu gibi Dârekutnî’nin bunların hepsinden câmi‘ ve mesânîd üzerine mürettep on iki ciltlik bir ilel kitabı vardır. Daha sonraları İbnü’l-Cevzî’nin العلل المتناهية في الأحاديث الواهية ‘si ile Hâfiz İbn Hacer’in الرَّهْرُ الْمَطْلُوعُ فِي الْحَبْرِ الْمَعْلُولِ ‘ü zikre şayandır.

19 {N900 Nesâî, İftitâh, 18.}

20 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet *Tedrib*’de yer almaktadır. Süyûtî, *Tedrib*, I, 307.}

İsnâd-ı Âlî ve Nâzil

İsnad, ümmet-i Muhammediyye'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) başka hiçbir ümmette rastgelmeyen bir hassa-i fâzılası olup nakl-i hadîste isnad bir **sünnet-i bâliğa-i müekkede** addedilmiştir. Abdullah b. Mübârek ile (118-181) diğer bazı eimmenin isnadın ehemmiyeti hakkındaki sözleri yukarıda geçmişti (s. 87). Süfyân b. Uyeyne de Zührî'ye (50-124) birgün bir hadis rivayet ederken, "Bunu bilâ-isnad söyle" demiş olduğunu ve Zührî'nin, "Dama sen merdivensiz çıkabilir misin?" dediğini rivayet eder. Süfyân es-Sevrî de (77-161), "Müminin silâhı isnaddır" demiş.

Metodoloji kavâidince merviyâtın zamân-ı vukûu ile zamân-ı kayd ve rivayeti arasında ne kadar çok müddet geçmişse o kadar az mevsûkun-bih addolunacağı yukarıda (s. 99) söylenmişti. Ulemâ-yı İslâm bu mühim noktadan da asla gaflet göstermemişler ve haberi menbâna îsâl eden vesait hangi tarikte daha az ise onu diğer tariklere tercih etlemişler ve senedde silsile-i ruvât adedinin az olmasına, haberin kestirme yoldan menbâna vâsil olmasına **ulüvv-i isnad** ve aksine **nüzûl-i isnad**; kestirme isnada **isnâd-ı âlî**, mukabiline de **isnâd-ı nâzil** namını vermişlerdir. Hadiste isnad aramak sünnet olduğu gibi müslümanlarca ulüvv-i isnad aramak da sünnettir. Irâkî'nin dediği gibi hadisten maksud olan, sıhhatine ve vehm ü hatadan uzak olmasına tevassul olup ricâl-i isnad çoğaldıkça hata ve hâlel ihtimali daha kolay görünür. Sened kıaldıkça da daha ziyade sâlim olur. İmam Ahmed b. Hanbel (164-241), "İsnâd-ı âlî aramak bize Selef'ten kalma bir sünnettir. Abdullah b. Mes'ûd'un ashabı Ömer radyallahu anhtan taallüm etmek ve ondan, hadis dinlemek için tâ Kûfe'den Medine'ye giderlerdi" dediği gibi Muhammed b. Eslem et-Tûsî de (242), "Kurb-i isnad Allah'a yakınlıktır" demiştir. Taleb-i hadîs için rihletin müstehap olması (s. 67) bu nükteye mebnîdir. Evvel ve âhir eimme-i hadîs

isnâd-ı âlî ile hadis rivayet eden zatın bulunduğu yere kadar ihtiyâr-ı sefer etmek lüzumunda müttetik olagelmışlerdir. Lâkin ulüvv-i isnâdın müstehap ve müstahsen olması alelîtlak değildir. Isnâd-ı nâzil sabit ve râvileri hep sikât olan gayri muallel bir hadîs-i sahîh elbette isnâd-ı âlî ile mervî, şu kadar ki râvileri yüzünden zaafa uğramış bir hadisten ziyade matlûb ve şâyân-ı i'timâd olur. Ulüvv-i isnâd sahibi olmanın yolu râvi henüz genç iken ilmi de, sinn ü sâli de mertebe-i kemâli bulmuş meşâyihden hadis ahz ve tahammül etmektir.

Ulüvv-i Isnâd

Ulüvv-i isnâd beş kısım, daha doğrusu beş mertebedir:

Birincisi ve en parlak olanı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sahih ve nazîf ve gayri zayıf bir isnad ile az râvi visâtatıyla takarrüb etmektir. Ruvât-ı isnâdın içinde zayıf, hele kezzâb râvi var ise bu tarik ile hâsıl olan ulüvve asla itibar ve iltifat edilmez. Eimme-i hadîsin avâlîsi yani isnâd-ı âlî ile rivayet ettikleri hadisler hep araştırılıp te'lîfât-ı mahsûsada cemedilmiştir. İmam Mâlik'in (93-179?) en âlî isnadı sünâîdir. Yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile arasında yalnız bir sahâbî ile bir tâbiî vardır. Buhârî'nin (194-256) avâlîsi sülâsî, en nâzil olan esânîdi ise tûsâidir. *Sahîh*'indeki sülâsiyyât yirmi ikidir. Müslim'in de (206-261) sülâsiyyâtı varsa da *Sahîh*'ine koyamamıştır. Tirmizî'nin (209-279) *el-Câmiu's-sahîh*'inde Enes radiyallahu anhin Ömer b. Şâkir'den mervî, ondan da İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî vasıtasıyla kendisine menkul yalnız: *يأتي على الناس زمان الصابر فيهم* "Nâsın öyle bir günleri olacak ki dinini muhafaza kaygusuna düşüp sabreden kimse avucunda ateş tutmuş gibi olur" hadisi¹ sülâsîdir. Lâkin Ömer b. Şâkir bazılarınca zayıf addedildiğinden, "Bu hadis bu vecihten garîbdir. Lâkin ehl-i ilm içinde Ömer b. Şâkir'den ahz-ı hadîs edenler epeycedir" diyor. İbn Mâce'nin de (209-273) sülâsiyyâtı –hepsi de aynı tarikten– Enes radiyallahu anhtan mervî olmak üzere beştir. Lâkin beşi de isnadın zaafından dolayı zayıftır. Dârimî'nin (181-255) *Sünen*'inde bunlar on beştir. Yine o devirlerin eimmesinden İmam Şâfiî'nin (150-204) sülâsiyyâtı olduğu gibi İmam Ahmed b. Hanbel'in (164– 241) *el-Müsned*'inde 337, Abd b. Humeyd'in (ö. 249) *el-Müsned*'inde elli bir hadîs-i sülâsî olduğu gibi Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin de (260-360) üç sülâsî hadisi vardır.

1 {T2260 Tirmizî, Fiten, 73.}

Asrı celîl-i nebevîden tebâüd ettikçe isnâd-ı âlîdeki ruvâtın ekall-i miktârı bittabi tezâyüd etmiştir. Nitekim Buhârî ve tabakasının zamanında üç vasıttan az isnadlı hadis bulmanın imkânı yok idi. Taberânî'nin üç hadîs-i sülâsisi bulunması bile kendi zamanına göre fevkalâde bir şey sayılır. Ebû'l-Fazl el-İrâkî ile (725-806) Celâleddin es-Süyûtî (849-911) isnâd-ı âlî ile elde ettikleri ehâdîsin miktarlarıyla bihakkin iftihar ettikleri halde en yüksek isnadlarına dahil olanların adedi bittabi çok daha ziyadedir. Nitekim İrâkî, "Bizim zamanımızdaki meşâyih semâi muttasıl ile sahih olan hadislerin en âlîsi nihâyet-i isnadı tûsâi yani dokuz adetli olanlardır. O da yalnız جزء الأنصار , غيلانيات ve جزء العَطْرِيف 'in rivayetinde ancak vâki olabilir. Başka kitapların semâi ile en kısa tarik ile isnadı lâ-akal uşârî yani on vasıtalıdır. Bizim tûsâi-i sahih olarak rivayet edebildiğimiz bazı hadisler varsa da isnaddaki meşâyih içinde semâ ile değil, icâzet ile ahzeden vardır" dediği gibi Süyûtî de, "Zamanımızda bize ve emsalimize semâan muttasıl olmak üzere alabildiğimiz ehâdîs-i sahihanın en âlî isnadlıları Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile aramıza on iki râvi tavassut eden isnadlardır. Arasına icâzet girmiş olanlar on bir vasıtalıdır ki bu neviden âlî isnadlar çoktur. Vâhî olmayarak azıcık zaaf ile olanları ise on derecelidir" dedikten sonra Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî radiyallahu anhin hadisini kasidesiyle ve sened-i uşârîsiyle beraber sevk ediyor. Huneyn zaferinde mürdîa-i risâletpenâhî Halîme es-Sa'diyye'nin kabilesi de müşrikîn içinde musâb olmuş ve mağlûbîn meyanında o kabilenin kadınları da sebâyâ meyanına dahil olmuşlardı. Ebû Cervel -yahut diğer rivayete nazaran Ebû Surad- Züheyr bir kaside ile afivlerini istihsal etmiştir. Lâkin bu isnadda bir illet-i kâdîha olduğunu İbn Abdülber zikrediyor ki Süyûtî'nin, "Vâhî olmayarak azıcık zaaf ile" demesi işte bunun içindir.

Ulüvv-i isnâdın ikinci mertebesi sahih olmak şartıyla eimme-i hadîsten A'meş (64-148), Hüşeym (104-188), İbn Cüreyc (70?-150), Evzâî (ö. 157), Mâlik (93?-179), Süfyân es-Sevrî (97-161), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Şu'be (ö. 160), Züheyr b. Muâviye (ö. 173), Hammâd b. Zeyd (98-179), İsmâil b. Uleyye (110-193) gibi bir zata yakın bulunmaktır ki bu eimme ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasındaki râvilerin adedi çok olsa da yine isnad, âlîdir. Hâkim ulüvv-i isnâdın bu türlüünü diğerlerine tercih bile eder. Onca ulüvden maksud olan budur. Onların birine lâkin az râvi ile ve isnâd-ı sahih ile varıldı mı maksat hâsıl demektir. İrâkî, Hâkim'in bu dediğini tasvip ettikten sonra kendi zamanının meşâyih ile bu gibi eimme beyninde senedlerin sıhhati ve semâan ittisâli şartlarıyla âlî olarak kaçır vasıta olduğunu şöyle zikir ve beyan ediyor: O meşâyih ile A'meş, Hüşeym, İbn Cüreyc ve Evzâî arasında sekiz; Mâlik, Sevrî, Şu'be, Züheyr, Hammâd b. Seleme arasında yedi; İbn Uleyye arasında altı vasıta var imiş. Kendisinin de Hüşeym hadislerini bir vasıta eksik ile ahzeylediğini söylemekle izhâr-ı sürûr ediyor. Meşâyih

sekiz vasıta ile ona varırken kendisi semâ-ı muttasıl ile ve yedi vasıta ile Hüseyim'i bulmuştur.

Ulüvv-i isnâdın üçüncü mertebesi *Kütüb-i Sitte* sahipleri ile sair mu'temedün aleyh olan kitap musanniflerine nisbeten olan ulüvdür ki müteahhirûnun ekseriyetle itina ile aradıkları ulüv bundan ibarettir. Bu da, bu kitaplar ashabına uğramayan avâlîde olduğu gibi bir ulüvv-i mutlak olmayıp ancak onlara varan tarikte bir ulüvv-i nisbîdir. Onun için buna **binnisbe ulüv** demişlerdir ki, bu nükteye yani her zaman mutlaka bir ulüv olmadığına binâen İbn Dakîkul'îd (625-702) ona **ulüvv-i tenzîl** namını vermiştir. Bu kitaplar ashabına uğrayan avâlînin mutlaka âlî oldukları da varsa da alekser uğramaksızın elde edilen avâlînin dînunda olur. Irâkî bunu şöyle temsil eder: Tirmizî'nin (١٨١-٩١) خَلْفَ بْنِ خَلِيفَةَ عَنْ حُجْرَ بْنِ عَلِيٍّ tarikinden ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet ettiği *Allah Teâlâ ve Tekaddes hazretleri Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile tekellüm buyurduğu gün Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın üzerinde bir yün cübbe var idi*² hadisini Tirmizî tarikinden rivayet ettiğinde kendisi ile Halef b. Halîfe arasına –biri Tirmizî olmak üzere– dokuz râvi girdiği halde aynı hadisi *İbn Arefe Cüzü* tarikinden rivayet ettiğinde Halef ile kendisi arasına yalnız yedi râvi girdiğini haber veriyor. *İbn Arefe Cüzü*'nden hâsıl olan ulüv, ulüvv-i mutlaktır. Tirmizî tarikinden hâsıl olan ulüv ise nisbîdir ve o mertebeyi bulamıyor. Irâkî bu misali irat ettikten sonra, “Bugün bu hadisi bundan daha âlî olarak irat edebilmek kimse için müyesser değildir. Zira şeyhimizden itibaren tâ Halef'e kadar senede dahil meşâyihin her biri onu *İbn Arefe Cüzü*'ndeki hadisler ile beraber kendi şeyhinden semâan en son ahzeden kimse-lerdir. İbnü's-Salâh gibi muhaddislerin binnisbe ulüv, nüzûle tâbidir deyişleri de eksere binaen söylenmiş bir sözdür. Yoksa meselâ bu hadis bize göre âlî olmakla beraber nefse'l-emirde Tirmizî'ye göre de âlîdir. O, hem binnisbe hem mutlaka âlîdir” diyor.

Binnisbe ulüv –yerine göre– dört isim ile yâdolunur: Muvâfakat, ibdâl, müsâvat, musâfaha.

Râvi, *Kütüb-i Sitte* veya sair kitaplardaki hadislerden birini o kitabın tarikinden başka bir tarik ile müellifin şeyhinde müellif ile buluşmak üzere daha az bir adet ile rivayet ederse müellife **muvâfakat** etmiş olur. Bu, **muvâfakaten ulüvv-i isnâd**dır. Yani kitap sahibinin şeyhinden hadisi rivayet etmekte kitap sahibine muvâfakat etmiş demektir.

2 {Bezzâr, *el-Müsned*, V, 400, no: 2031.}

Meselâ Buhârî'nin حدثنا محمد بن عبد الله الأنصاري عن حميد عن أنس³ hadisini Buhârî'ye varan tarikten rivayet etmeyip de *Cüz'ül-ensâr* kitabının tarikinden rivayet edecek olursa hadisi Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den rivayet etmekte Buhârî ile muvâfakat vâki olmuş olur.

Başka tarikten sâhib-i kitabın şeyhinin şeyhinde daha az adet ile muvâfakat vâki olursa ulüv-i isnâd **ibdâl** namını alır. Bunda kitap sahibinin şeyhinin şeyhinden rivayet eden zat kitap sahibinin şeyhinden **bedel** olmuş olur. İbdâle muvâfakât-ı mukayyede namını verenler de vardır. Bunların her ikisine muvâfakat denir. Fakat evvelkisi mutlak, ikincisi yani ibdâl şeyhin şeyhine nisbeten muvâfakattir ki **şeyhü's-şeyhte muvâfakat** da tesmiye ederler. Binnisbe ulüvvü taksime başla- mazdan evvel irat edilen Tirmizî hadisi ile Irâkî'nin *İbn Arefe Cüzü'*nden rivayet ettiği aynı hadis ibdâle, -ta'bîr-i diğerle- şeyhü's-şeyhte muvâfakata misaldir. Zira Irâkî başka bir tarikten iki râvi eksiği ile Tirmizî'nin şeyhinin şeyhi olan Halef b. Halîfe'den, ... يوم كلم الله موسى⁴ hadisini rivayet edebilmiş ve ikinci tarikten Halef'ten olan râvisi Tirmizî'nin şeyhi Ali b. Hucr'e bedel vâki olmuştur.

Demin görüldüğü üzere muvâfakat ile ibdâlin tariflerine ulüv yani daha az bir adet ile rivayet kaydı idhal edilmiştir. Bu, İbnü's- Salâh'ın ve -ona tebaan- Nevevî ile Irâkî ve Süyûtî'nin tarifleridir. İbnü's-Salâh, "İsnadda ulüv olmazsa bunlara muvâfakat veya bedel ıtlak olunmaz. Vâkıa isnad, âlî olmasa da yine nefse'l-emirde muvâfakat ve ibdâl bulunur. Lâkin o takdirde bunlara iltifat edilmeyeceğinden bu isimler verilmez" diyorsa da bütün muhaddisînin bu ıstılahta müttefik olmadıkları bazı karâinden istidlâl olunmaktadır. Zehebî ile diğer bazıları ulüv-i isnâd olmaksızın muvâfakat ve bedel tabirlerini kullanmışlar ve isnad, âlî olduğu takdirde - mukayyet olarak- **muvâfakât-ı âliye** ve **bedel-i âlî** demişlerdir. Hatta Zehebî, فوافقناه بتزول "Sâhib-i kitâba nüzûl ile muvâfakat etmiş olduk" tabirini bile istimal ettiği vardır. Demek ki diğer emsali muvâfakati ulüv ile takyid ettikleri gibi o, nüzûl ile de takyid ediyor.

Binnisbe ulüvvün üçüncü nevi müsâvattır. Kitap sahibi ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem veya sahâbî ya da tâbiî arasında kaç vasıta varsa râvi ile müşârün ileyhın hazerâtı beynindeki vesâitin de adedi o kadar ise râvi ile kitap sahibi beyninde ulüvde müsâvat var denir. Eski zamanlarda fülân veya fülân hadisi telif sahipleriyle müsâvaten rivayet edenler bulunuyor idiyse de bilâhare tabiatıyla bu

3 {B4499 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 23.}

4 {Bezzâr, *el-Müsned*, V, 400, no: 2031.}

imkân münselib olmuş, şu kadar ki Irâkî ve Süyûtî'nin zamanlarında –bi-aynihî bir hadisin rivayetinde müsâvat tasavvur edilmemekle beraber– mutlak-ı adede müsâvat bulunabilirmiş. Nitekim Süyûtî'nin (849-911) Züheyr b. Surad radiyallahu anhtan mervî hadîs-i uşârîsi adet itibariyle Tirmizî ile (209-279) Nesâî'nin (216-303) uşârîleri kadar vesâit ile ahz olunmuştur. Filhakika Tirmizî ile Nesâî, râvî-i zâidede birleşmek üzere ayrı tariklerden تعدل ثلث القرآن “*Kul hüvallâhü ahad Kur'an'ın sülüsüne muadildir*”⁵ hadîs-i şerifini onar vasıta ile rivayet etmişlerdir. Bu iki sâhib-i kitab beyninde bu hadis hakkında –bilâ-ulüvvün ve lâ-nüzûlin– müsâvat varsa da Süyûtî ile de –aynı hadis hakkında olmamakla beraber– beyinlerinde müsâvat vardır. Süyûtî için on vasıta ile aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi bulmak fevkalâde ise de Tirmizî ile Nesâî için –altı yedi asırlık tekaddümlerine nazaran– hiç de böyle değildir. Hatta Nesâî, hadisi kitabına dercettikten sonra, “Hadiste bundan uzun isnadlısını bilmiyorum” diye kaydetmiştir.

Bu müsâvat râvî için olmayıp da şeyhi için vâki olmuş ise râvî kitap sahibi ile **musâfaha** etmiş olur. Musâfaha demelerine sebep güya râvî o hadisi –kendi şeyhinden aldığı gibi– o adet ile kitabı telif eden imamdan da almış, onunla görüşüp musâfaha etmiş mevkiinde farzedilmesidir. Müsâvat şeyhin şeyhi için müyesser olmuş ise musâfahayı eden, râvinin şeyhi olmuş olur.

Ulüvv-i isnâdın dördüncü mertebesi adet bir olduğu halde râvinin tekaddüm-i vefatı ile olan ulüvdür. Meselâ “*Sünen-i Ebû Dâvûd*”u, Zekiyyüddin Abdülazîm el-Münzirî tarikinden ahz etmek Necîb el-Harrânî tarikiyle, Necîb el-Harrânî tarikinden ahz etmek de İbn Hatîb el-Mizze tarikiyle ahzylemekten a'lâdır. Bunların üçü de İbn Taberzed'den (516-607) ahz etmişlerse de Abdülazîm'in (581-656) vefatı Necîb'den, Necîb'in (577-672) vefatı İbn Hatîb el-Mizze'den (ö. 687) mukaddem olduğu için her birinden olan rivayet mâba'dindekinden daha âlî itibar olunur.

Râvî başkası ile tekaddüm-i vefat mukayesesinin yalnız kendi şeyhinden rivayet ettiğini şeyhin vefatı üzerinden elli, diğer kavle göre otuz sene geçtikten sonra rivayet edecek olursa yine tekaddüm-i vefat itibariyle isnadı âlî olmuş olur ki bundan da râvinin tâ gençliğinde kendini ilm-i hadîse verip meleke sahibi olması ma'nası çıkarılıp daha ziyade sâhib-i rüsûh olduğu istidlâl olunur.

Ulüvv-i isnâdın beşinci mertebesi yine adet bir, şeyh de bir olduğu halde râvinin tekaddüm-i semâi ile olan ulüvdür. Bu nevi –evvelki mânada olduğuna binaen–

5 {M1886 Müslim, Müsâfirîn, 259.}

bazıları bir nev'-i müstakil addetmemişlerse de onun da bir nev'-i müstakil olmasını iktiza ettiren bazı ahval bulunabilir. Meselâ aynı şeyhten râvinin biri altmış, diğeri kırk sene evvel bir hadisi dinlemişler ise evvelkisi diğere nazaran âlî olur. Şeyhi muhtelit olmuş yani hâfızasını bilâhare kaybetmiş, bunamış, kitapları zayı olmuş râviler hakkında bu nevi ulüv-i isnâdın çok faydası olur. Bidâyet-i emirde sıkâttan olan bir şeyh-ı muhtelitten ihtilâtından evvel rivayet edenlerin semâ-ı âlîsi sonradan ihtilâtın farkına varmaksızın semâî bulunanlardan elbette efdâldir. Bu itibarla ulüv aranır da bazı kere aksi de mültezem olmak lâzım gelir. Herhalde âhir-i ömrüne kadar sâlim kalan bir şeyhin müteahhir olan rivâyâtı hıfz ve itkânda meleke ve rüsûhu itibariyle bidâyet-i hâlindeki rivâyâtından a'lâdır. Lâkin bu ulüv mânevîdir ve burada mevzubahis olan ulüv mânasına değildir.

İbn Tâhir ile İbn Dakîkul'îd tekaddüm-i vefat ve tekaddüm-i semâ ile olan ulüv-i isnâdı bir addedip onların yerine *Sahîhayn* ile kütüb-i meşhûre musanniflerine varmak için az adet ile nisbî bir ulüvvü araya ilâve etmişlerdir. İbn Tâhir bunu da Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a gibi müelliflere nisbeten olanlarla İbn Ebü'd-Dünyâ ve Hattâbî ve emsallerine nisbeten olanlar diye ikiye taksim etmiştir.

İbn Tâhir bu envâa zamîmeten isnâd-ı âlînin bir nevini daha haber veriyor. Diyor ki herhangi bir hadisi muhaddis güçlûkle ele geçirip ona isnâd-ı âlî ile zaferyâb olamadığı halde tasnifinde irat etmek, yahut onunla ihticâc eylemek zaruretine de düşerse, o hadisi hangi vecihten irat ederse âlî düşer. Meselâ Buhârî İmam Mâlik'in en ileri gelen ashabından bir tek vasita ile bir hadisi rivayet ettikten sonra Ebû İshak el-Fezârî'nin Mâlik'ten olan rivayetini de -bir maksad-ı mahsûs gözeterek- rivayet eder. Bu rivayette Mâlik ile arasında üç vasita vardır. Lâkin maksadı fevtetmemek için bu rivayeti izzetinden yani nâdirü'l-vücûd olduğundan dolayı almıştır. Böylesi de -İbn Tâhir'e göre- isnâd-ı âlîdir.

Nüzûl-i İsnâd

Ulüv-i isnâd beş dereceli olduğu gibi onun zıddı olan **nüzûl-i isnâd** da beş derece üzerinedir ve her birinin ne olduğu zıtlarından belli olur. İsnâd-ı âlînin her nevine mukabil ve zıt olarak bir de isnâd-ı nâzil vardır.

İsnâd-ı nâzil -isnâd-ı âlînin efdal olduğu hakkında evvelce zikredilen esbâba binâen- savab olan cumhur kavline göre mefdûldür. İbnü'l-Medînî, "Nüzûl yani

Hadîs-i Sahîh

Bundan evvelki mebâhiste hadisin tâ sadr-ı evveldeki derece-i şüyû' ve intişarına (mütevâtir, meşhur, müstefiz, azîz, garîb); haberin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yahut sahâbîye ya da tâbiîye muzaf olduğuna (merfû, mevkuf, maktû'); kezâlik müşârün ileyhinden herhangiisine muzaf habere ait senedin ittisâl ve inkitâna (muttasıl veya müsned, mürsel, münkatı', mu'dal, müdelles, muan'an, muallak) göre kaçır nevi olduğu ve her birinin sıhhat ve zaafça hükmü ne olduğu ve hangilerinin ma'mûlün-bih olacağı birer birer izah edildi. Bir de râvilerin sıfatına ve senedin haline göre taksimi vardır ki bundan sonraki bahisler buna ait olacaktır. Râvilerin sıfatından her birinin adalet ve hıfz ve itkânı -ta'bîr-i diğerle- kendilerine itimat mertebesi, senedin halinden de ittisâl ve inkitâi kastolunur ki bu iki noktainazardan edilecek taksim evvelki noktainazarları da câmi' olan daha şâmil bir noktainazardan taksim demektir.

Hadîs-i mütevâtir için isnad aranmadığı ve senedsiz olmakla beraber ilm-i yakîn ifade ettiği için bu taksimden hariçtir. Ehl-i hadîs ile fukahanın bu kadar inceledikleri bu taksimat ve istilâhat hep haber-i vâhidin ne dereceye kadar mevsûkun-bih olduğunu ve hangileriyle amel câiz olup hangileriyle olmadığını tayin etmek içindir.

Haber-i vâhid ya **makbul** olur ya **merdûd**. Haber-i makbûl de ya sıfât-ı kabûlün en yüksek derecesini haiz olur, ya olmaz. Haiz ise sahih, o mertebede değil ise hasendir. Sıfât-ı kabûlü haiz olmayan haber **merdud**, **zayıf** veya sakîm namlarını alır.

Bu taksîm-i istilâhât-ı hadîs beyne'l-ulemâ bugünkü şekliyle takarrür ettikten sonraki taksimdir. Yoksa mütekaddimînin ekseri hadisi sahih ile zayıfa taksim ediyor-

lardı. Bugün hasen denilen ehâdîsin ise kimini sahihler, kimini zayıflar meyanına idhal ederlerdi. Haseni zayıflar meyanına dercedenler zayıfı **sâlih** ve **gayri sâlih** kısımlarına ayırırlardı ki maksatları itibara yani diğer bir hadisi takviyeye sâlih olmadığını beyan idi (s. 125). Zayıfın ikinci nevine **metrûk** denirdi. Kudemânın, “Hadîs-i zaîf ile amel etmek re’y ile amel etmekten hayırlıdır” sözünden maksatları da ihticâca elverişli zayıftır ki müteahhirûnun ıstılahınca hasen demektir. O halde hadîs-i zaîf ile amel edip etmemek babındaki nizâ bir nizâ-i lafzîden ibaret kalıyor demektir. Mütেকaddimûnun da, müteahhirûnun da kavline göre metrûk olan zayıflar hüccet-i şer’iyye değildir.

Biraz evvel iki nev’a taksim ettiğimiz hadîs-i makbûlün her birini de ikişere taksim edeceğiz: Sahîh li-zâtihi; sahîh li-gayrihi; hasen li-zâtihi, hasen li-gayrihi.

Mevzû-i intikâd olan bir hadis, sıfât-ı kabûlün a’lâ merâtibini haiz ise **sahîh li-zâtihi**, en yüksek merâtibini haiz olmadığı takdirde de kusûr-ı vâkıı cebredek yani hadisi sıhhat mertebesine çıkaracak bir şey bulunursa **sahîh lâ li-zâtihi** yahut sahîh li-gayrihi olur ki kusuru cebir ve itmâm eden şeye **âdîd** namı verilir. Meselâ Muhammed b. Amr b. Alkame, Ebû Seleme’den, o da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, *لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة* “*Ümmetime meşakkat vereceğimi bilmesem her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim*”¹ buyurdıklarını rivayet ediyor. Bu râvilerden Muhammed b. Amr sıtk u siyânetle meşhur olanlardan ise de ehl-i itkândan değildir. Bazıları onu noksân-ı hıfzı cihetinden zayıf gibi görmek isterlerse de diğer bazıları sıtk u celâletinden dolayı tevsik ederler. Binaenaleyh bu sened ile hadis, sahih olmakla beraber sıhhatin a’lâ derecesini haiz değildir. Lâkin yine aynı hadisin diğer tarikten de mervî olduğu mâlûmumuz olunca o râvinin noksân-ı hıfzı yüzünden şüphelendiğimiz adem-i sıhhat, mütâbaat sayesinde zâil olup hadise ârız olan noksan müncebir olur ve isnâd-ı sahîh derecesine iltihak eder. Fakat sahîh li-gayrihi olur. İşte bu ikinci rivayete âdîd derler.

Eğer sıfât-ı kabûlün a’lâ mertebesini ihlâl eden kusuru cebredek bir şey bulunmazsa hadis sahih mertebesinden düşüp **hasen li-zâtihi** mertebesine iner. Fakat hasen olan hadiste tevakkufu iktiza eden bir şey bulunduğu halde kabul cihetini müreccih bir şey de bulunursa hadis hasen lâ li-zâtihi yahut hasen li-gayrihi olur. Kabulünü müreccih olan şeye de yine âdîd denir.

1 {T22 Tirmizî, Tahâre, 18.}

İsnadda meselâ mestûrül-hâl bir râvi bulunup, o râvinin muğfel yani kapılğan, veya rivayette hatası çok, ya da -kizb ile müttehem olmak gibi- adalete münâfi ahvali de mâlûm olmazsa hadisi kabulde tevakkuf olunur. Lâkin diğer tarikten de rivayet olması ile tevakkuf zâil ve hadis, hasen nevine dahil olur. Lâkin artık hasen li-zâtihi değil, âdiddan dolayı hasen li-gayrihi sayılır.

Mutlak olarak sahih denilince tabir sahih li-zâtihiye hasen denilince de hasen li-zâtihiye masrûf olur.

Hadîs-i Sahîhin Tarifi

Li-zâtihi sahih olan hadisin tarifine geçelim: **Hadîs-i sahih** şâz ve muallel olarak sened-i muttasıl ile adl ve tâmmü'z-zabt kimseler tarafından naklolunan - diğer bir tarifile- udûl-i zâbitinin yani sikâtın baştan nihayete kadar hep birbirinden muttasılan ve müteselsilen rivayet ettikleri hadistir.

Binaenaleyh bir hadis, sahih olabilmek için -tarife nazaran- şu beş şartı câmi' olmalıdır:

1. İsnâd-ı muttasıl ile rivayet edilmiş olmalıdır. Evvelinden müntehâsına kadar hadisi bize ihbar eden ricâl, mezkûr ve beyne'l-muhaddisîn mâlûm olmalıdır. Silsile-i ruvâtta inkıtâ bulunmamalıdır. Bu şarttan muallak, mürsel, münkatı' ve mu'dal olan hadisler hariç kalır. Mürsel ile ameli tecviz eden fukahaya göre diğer şürûtu haiz olan hadîs-i mürsel de sahihtir (s. 143).
2. Senedindeki ricâlin bilâistisna kâffesi ricâl-i udûl olmalıdır. Adilden maksat adaleti mâruf kimse demektir. Adl olmamakla mâruf yahut adaleti meçhul ya da şahsı gayri mâruf olanlar ricâl-i sahih değillerdir.
3. Bu ricâl-i udûlün kâffesi tâmmü'z-zabt yani öğrendiğini eksiksiz, artıksız bellemiş kimseler olmalıdır. Gayri zâbit olan kimse hatası çok olan kimse dir ki böylesi adaletle mâruf olsa da yanılması dolayısıyla rivayet ettikleri sahihe dahil olamaz.
4. Hadis şâz olmamalıdır. Hadîs-i sahih mahfûz ve ma'rûf olur. Şâz veya münker olan hadise (s. 126, 129) sahih denmez. Şüzûz ile nekâret râvinin ya adl veya zâbit, hâsılı sika olmadığına başlıca alâmetlerinden biridir.
5. Hadis illetten sâlim olmalıdır. Hadîs-i muallel (s. 172) sahih sayılmaz. O da râvinin taksirine delâlet eder.

İşte her biri başlı başına pek ağır olan bu şartların hepsi müctemi' olmadıkça bir hadise sahih namı verilmez. Bu şartların herhangi haleldar olursa hadis mertebesi sıhatten düşer. Maahâzâ gösterilen bunca itina ve dikkatlerden, hatıra gönüle bakmaksızın emr-i intikâdda bazan ifrata vardırılan şiddetten sonra yine -hamele-i ilmin diyanet ve emaneti sayesinde- sıhhati sübût bulan ehâdîs-i şerifenin adedi binlere bâliğ oluyor.

Mecmaun aleyh gibi olan bu beş şarttan başka hadîs-i sahîhin muhtelifün-fih birkaç şartı daha vardır:

1. Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde, "Sahihin râvisi talep yani ilm-i hadîse intisap ile şöhret bulmalıdır" der. Bu şöhretten maksadı da bir râviyi cehaletten yani meçhul bir şahıs olmaktan kurtaracak derecedeki şöhret olmayıp herhalde ondan pek yüksek bir şöhrettir. Müslim'in Abdurrahman b. Ebü'z-Zinâd'dan (ö. 174) âtîdeki nakli de Hâkim'in bu sözünü teyit eder. Ebü'z-Zinâd, "Medine'de yüz kişiyi idrak ettim ki her biri me'mun yani kendisine emniyet edilir zevattan olduğu halde ehli değildir diye kendilerinden ilim ahzolunmazdı" demiş.

İbn Hacer el-Askalânî der ki Buhârî ile Müslim'in mesleklerinden böyle bir şarta itibar ettikleri pek açık anlaşılıyor. Meğer ki rivayet ettikleri hadis birçok tarikten daha sabit ola ki bu takdirde râvinin ziyâde-i ma'rûfiyetini nazarı itibara almaya lüzum görmezler. Nitekim bir hadis birçok muhtelif yoldan sübût bulunca râvisinin tâmmü'z-zabt olması dahi aranmaz. Bir de râvinin talep ile meşhur olmasından muratları rivayet ettiği hadisi iyice zabtettiğine itmînân hâsıl edecek derecede itinasından ibaret olduğundan zabtın sahihte şart olması bu şartı ayrıca zikre hâcet bırakmaz. İntehâ.

2. Sem'ânî'nin (506-562) *Kavâtı*'da zikrettiğine göre hadisin sahih olabilmesi için yalnız sikâttan -yani adalet ve zabt ile mâruf zevattan- rivayet edilmiş olduğunu bilmek kâfi değildir. Râvinin fehm ve mârifet ve kesret-i semâ ve ehl-i hadîs ile temâdî-i müzâkere ile de ma'rûf olması lâzımdır.

İbn Hacer bu şartı da zâit görüyor ve "Bu şart hadîs-i sahîhin mâlûl olması şartı içinde dahildir" diyor. Zira hadisin mâlûl olup olmadığına kesb-i ıttılâ ancak Sem'ânî'nin dediği şeylerin vücudıyla mümkün olabilir.

3. Bazıları râvi hadisi -lafzı ile değil- mânası ile rivayet ediyorsa meânî-i hadîsi bilir bir kimse olmasını şart addetmişlerdir. Bu şartın elzem olduğunda kimşenin itirazı yoktur. Lâkin bu şart da zabt şartına dahildir. Rivâyet bi'l-lafz ile

rivayet bilmâna meseleleri ileride rivayeti makbul olanlarla olmayanlardan bahsedilirken tafsil edilecektir.

4. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre hadisin sıhhati için râvinin fakih olması da şarttır. Lâkin İbn Hacer bu şartı teslim etmekle beraber râvinin sikâta muhalefeti veya rivayette teferrüdü hallerine kasretmek ister.
5. Buhârî her râvinin kendi şeyhinden semâi olduğunun sabit olmasını da şart addeder ve râvi ile merviyün-anhın yalnız muâsaratlarını kâfi görmeyip bir de görüşmüş olduklarının sübûtu şarttır der. Müslim ise müdellis olmayan râvinin عن فلان demesini likâya mahmûl addettiklerine bakarak likânın da ayrıca sübûtunu şart addetmez. Bahsinde görülmüş olduğu üzere bazıları sübût-ı telâkîyi de kâfi görmeyip râvinin şeyhi ile tûl-i sohbetini de şart koşmuşlardır ki Ali b. Medîni ile Buhârî bunlardandır.
6. Bazıları: “Bir hadisin sahih olabilmesi için râvisinin o hadisi rivayet ettikten sonra hilâfi ile amel etmemiş olması da şarttır. Binaenaleyh bu kaydın da tarife idhali iktiza eder” demişlerse de buna da hâcet yoktur. Zira râvinin kendi rivayetinden sonra rivayet ettiği haberin mazmûnu ile âmil olmaması esasen ilel-i kâdihadan biridir.²
7. Bir hadisin isnadı bâlâdaki şartları haiz olmasa da metni ulemâca telakkî bi'l-kabûl olunmuşsa hüccet sayılır diyenler de vardır. Nitekim Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radyallahu anhtan rivayet ettiği, البحر هو الطهور ماؤه الحل ميتته “*Suyu tertemiz, meytesi helâl olan, denizdir*”³ hadisi hakkında Tirmizî'nin, “Bu hadis için Buhârî sahih demiştir” dediğini İbn Abdülber (368-463) naklettikten sonra, “Böyle bir isnada ehl-i hadîs sahih demezlerse de hadis bence sahihtir. Zira ulemâca telakkî bi'l-kabûl olunmuştur” diyor. Filhakika Tirmizî *Câmi*'inde Ebû Bekir, Ömer, İbn Abbas vesair fukahâ-i sahâbe ekseriyetinin kavli bu olduğunu haber vermektedir. Fukahâ-i Şâfiyye'den Ebû İshak el-İsferâyînî ile (ö. 418) Ebû Bekir b. Fûrek de (ö. 406), “Bir hadisin sıhhati eimme-i hadîs indinde müştehir olmasından belli olur” demişlerdir.
8. Sözlere kabûl-i âmmeye mazhar olmamış bazı ulemâ, rivayeti şehâdet mesabesinde tutup adl ve zâbıt olan râvinin münferit olmamasını sıhhate şart

2 {Müellif merhûm, '43. Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl' başlığının '7. Kâidesi'nde (s. 341) râvinin rivayet ettiği hadise amelde ve fetvada muhalefet etmesinin, hadisin sıhhatine kadhı mutazammın olmadığını belirtmektedir. Aradaki tearuzu gidermek için, cümle 'ilel-i kâdihadan biri değildir' şeklinde tashih edilebilir. Ayrıca eserin ilk baskı metni, ibarenin 'ilel-i kâdihadan berîdir' şeklinde okunmasına da imkan vermektedir.}

3 {T69 Tirmizî, Tahâre, 52.}

itibar etmişlerdir. Ezcümle Mu‘tezile rüesâsından Ebû Alî el-Cübbâi (235-303), “Adlin rivayet ettiği haber kendisine diğer bir adlin rivayeti munzam olmadıkça yahut zâhir-i Kitâbullah ile diğer bir haber-i sâbitin zâhiri ile takviyet bulmadıkça, ya da sahâbe beyninde münteşir veya bazı sahâbece ma‘mûlün-bih olmadıkça kabul olunmaz” diyor. Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ise vâhidin şehâdeti makbul olmamakla beraber sika olmak şartıyla rivayetini makbul addederler. Ekâbir-i muhaddisînden İsmâil b. Uleyye de (110-193) sıhhat için her râviden lâ-akal ikişer râvinin rivayet etmesini şart addetmişse de i‘tizâle meylinden dolayı bu kavli merdud görülmüştür. Hatta İmam Şâfiî, İsmâil’i i‘tizâlinden dolayı red ve nâsı kendisinden tahzîr ederdi. Maahâzâ Mu‘tezile’nin aradığı şart-ı şedîdi ekse-riyet itibariyle haiz oldukları için *Sahîhayn*’daki ehâdîsi hep bu kabilden zannedenler Buhârî ile Müslim’ce de bu şartın gözetilmiş olduğuna zâhib olmuşlardır. Hatta fukahâ-i Mâlikiyye’den Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (468-543) Buhârî ile Müslim’in mezhebi bu olduğunu zannederek *el-Muvatta*’ şerhinde, “Şeyhaynın mezhebince hadis iki râvi tarafından rivayet edilmedikçe sabit olamaz. Halbuki bu, bâtil bir mezheptir. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme kadar vâhidin vâhiden rivayeti –bittabi sika olmak şartıyla– sahihtir” diye itiraz etmiştir. Buhârî’nin ferd-i garîb olan ilk ... إنما الأعمال hadisini de (s. 113) Buhârî’nin mezhebince şöyle te’vil ediyor: Vâkıa Buhârî kendi kitabını birden ziyade kimselerin rivayet ettikleri hadisler üzerine bina etmiştir. Ömer radiyallahu anın bu hadisi ise yalnız bir tarikten sabit olmakla beraber bu nev’a dahil değildir. Halîfe-i müşârün ileyh bu hadisi a’yân-ı sahâbe huzurunda minber üzerinde rivayet etmiş olduğundan mücmaun aleyh olan ehâdîs cümlesindedir. Sanki Ömer radiyallahu anı karşısında oturanlara bunu ihbar değil, tezkir etmiş oldu. İntehâ. Lâkin şeyhaynın böyle bir şart gözetmedikleri bilistikrâ malûm olduğundan *Sahîh*’te taaddüd-i ruvâtın onlarca da şart olmadığını İbn Hibbân (290?-354) şiddetli bir lisan ile izah etmiştir. Mu‘tezile’nin haber-i vâhidi reddetmek hususundaki delilleri de müteaddit ef’âl-i sarîha-i risâletpenâhî ile birer birer cerhedilmiştir.

Hâkim lakabıyla müştehir olan İbnü’l-Beyyî Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (321-405) *Ulûmü’l-hadîs*’i ile *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl* ismindeki kitabında sahih olan ehâdîsi on derecede itibar ederek beşinin sıhhati müttefekun aleyh, diğer beşinin ise muhtelefün-fih olduğunu söyledikten sonra her bir nevini ayrı ayrı şöyle tarif ediyor:

Müttefekun aleyh olanların birincisi Buhârî ile Müslim'in ihtiyar ettikleri hadislerdir ki, bunlar sahihin birinci derecesidir. Bunların zikrettikleri hadisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetle şöhreti olan ve lâ-akal iki râvisi bulunan bir sahâbî-i meşhûr rivayet, ondan da lâ-akal iki sika râvisi olup kendisi de sahâbeden rivayet etmekle meşhur bir tâbiî, yine o şartı haiz tebeu't-tâbiîden hâfız mütkın meşhur ... ilâ âhiri rivayet etmiş bulunuyor. Hâkim, "Lâ-akal iki râvisi olan" demekle aynı hadisin sahâbîden lâ-akal iki râvi tarafından rivayet edilmesini kasdetmiyor. Sahâbînin alelîtlak hadislerini rivayet etmekle mâruf iki râvisi bulunduğunu, tâbiî ve tebeu't-tâbiînin de böyle olduğunu kastediyor. Hâkim'in dediğine göre bu tarzda rivayet edilen hadislerin adedi on bini bulmaz.

İkincisi yine bu şartı haiz, şu kadar ki tek râvisi olan sahâbîden rivayet olunan ehâdîs-i sahîhadır. Urve b. Müderris radiyallahu anh gibi ki Şa'bî'den başka ondan rivayet eden yoktur. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in bu nevi hadislerden hiçbirini tahrîc etmediklerini söylüyorsa da İbn Hacer tek râvisi olan epey sahâbenin hadisleri *Sahîhayn*'da mevcut olduğunu misalleriyle zikrediyor.

Üçüncüsü yine evvelkilerin şartını haiz olup şu kadar ki tâbiînden olan râvisinin râvisi tek olan ehâdîs-i sahîhadır. Muhammed b. Cübeyr ile Abdurrahman b. Ferrûh gibi ki Hâkim'in iddiasına göre bu takımdan olanların da *Sahîhayn*'da hadisleri yoktur. İbn Hacer ise Abdullah b. Vedâ, Ömer b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, Rebîa b. Atâ gibi zevatın hadisleri *Sahîhayn*'da bulunması ile bu davaya madde-i nakz buluyor.

Dördüncüsü sikâttan birinin rivayetinde teferrüd ettiği ehâdîs-i garîbe-i sahîhadır. Alâ'nın kendi pederinden, onun da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şâban yarılınca orucun nehiy buyurulduğuna dair rivayet ettiği hadis gibi. Müslim, Alâ'nın teferrüdünden dolayı bu hadisi terketmiştir. Halbuki bu sened ile birçok hadis tahrîc edilmiştir. İbn Hacer bu davanın menkûz olduğunu söylüyor ve Ziyâeddin el-Makdisî (569-643) *Garâibü's-sahîh*'inde *Sahîhayn*'da bu gibi garâibin iki yüzü bulunduğunu tâdât ile haber veriyor.

Beşincisi eimme-i hadîsten bazı zevatın pederleri vasıtasıyla cedlerinden mervî olup ancak bu tarik ile hadd-i tevâtürü bulan ehâdîs-i sahîhadır ki عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده، بهز بن حكيم عن أبيه عن جده، إياس بن معاوية بن قرة عن أبيه عن جده، علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جده، محمد بن عبد الله بن عمر عن أبيه عن جده، أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن جده، حسن بن محمد بن علي عن جده، محمد بن عبد الله بن محمد بن علي عن أبيه عن جده، محمد بن عبد الله بن محمد بن علي عن أبيه عن جده biraderi rivayet edilen hadisler bu cümledendir. Bu zevatın cedleri sahâbeden, pederleri de, kendileri de sikâttandır. İşte bunlar da eimmenin kitaplarında tahrîc edildikleri halde *Sahîhayn*'da yoktur

diyor. Lâkin İbn Hacer buna da itiraz ederek, “Bu gibi hadislerin *Sahîhayn*’da bulunmasına mani olan, hadislerin ruvâtın pederlerinden, onların da cedlerinden mervî olması değil; Buhârî ile Müslim’in şartlarına adem-i tevâfuklarıdır. Yoksa her biri *Sahîhayn*’ın birinde olmak üzere بن عبد الله بن زيد بن محمد بن علي عن أبيه عن جده، محمد بن علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جده، عمر عن أبيه عن جده، أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن جده، إسحق بن عبد الله بن أبي طلحة عن أبيه عن جده، حسن عبد الله بن محمد بن علي بن أبي طالب عن أبيه عن جده، biraderi بن محمد بن علي بن أبي طالب عن أبيه عن جده، حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب عن أبيه عن جده

Hâkim’in dediğine göre müttefekun aleyh olan bu beş nevi hadis eimmenin kitaplarında tahrîc olunup ihticâca sâlihtir ve *Sahîhayn*’da kısm-ı evvelden başkaları tahrîc olunmamıştır. Muhtelefün-fîh olan ehâdis-i sahîhaya gelince bunlar da, 1) Mürsel hadisler, 2) Sika olan müdellisînin “fûlândan işittim” diye semâlarını tasrih etmeksizin rivayet ettikleri hadisler, 3) Birçok sikât tarafından müsmeden rivayet edildikleri halde bir sika tarafından mürselen rivayet edilen hadisler, 4) Hâfiz ve ârif olmayan sikâtın rivayet ettikleri hadisler, 5) Sâdik olan mübtediyanın rivayet ettikleri hadisler.

Maahâzâ *Sahîhayn*’da sıdk ile ma’rûf ve hadisin sahihini mâadasından fârik olan mübtediadan epeyce kimselerin hadisleri vardır. Bunların mahz-ı bid’atlarından dolayı hadisleri atılmamıştır.

Hâkim bu taksiminde adaleti meçhul olanları ihmal ederek rivayetlerinin hangi kısma dahil olacağını zikretmemiştir.

Endülüslü Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyânî de (425-498) nakale-i hadîsi üçü makbul, üçü merdud, biri de muhtelefün-fîh olmak üzere yedi tabakaya taksim etmiştir:

Makbul olan ruvâtın birinci tabakası eimme ve huffâz-ı hadîstir ki bunların teferrüdları de makbul olup rivayetlerine muhalif rivayette bulunanlara karşı hüccettirler.

İkinci tabakası hıfzda ve zabıttâ evvelkilerin dûnunda olup az çok vehm ü hatâ ile rivayet edenlerdir.

Üçüncü tabakası da sıdk ve mârifetleri sabit olduğu halde ehl-i bid’at ve ehvâ mezâhibine –gulât ve duât olmaksızın– meyledenlerdir, işte bu üç tabaka ricâlinin rivayetlerini ehl-i hadîs kabul ederler ve onlarca nakl-i hadîsin medarı bu gibi kimselerdir.

Tabakât-ı merdûdenin de birincisi yalanı tutulmuş yahut hadis vazetmek töhmetine mâruz kalmış olanlardır ki en kötüler bunlardır.

İkinci tabakası vehim ve galatları galip olanlardır ki evvelki tabaka ricâlinden ehven sayılırlar.

Üçüncü tabakası da bid'atta gulûv gösterip dâî vasfını alan ve rivâyâtı kendilerine hüccet olabilecek veçhile tahrif edenlerdir. Bu üç tabakanın rivâyâtı merduddur.

Muhtelefün-fih olan yedinci tabaka bazı rivâyât ile teferrüd eden mechûlü'l-adâle kimselerin tabakasıdır ki bazıları bunların rivayetlerini kabul diğerleri reddederler.

Her ne hal ise, "Fülân hadis sahihtir" demek o hadis bâlâda zikrolunan evsafi haiz olarak muttasıl ve isnadının zâhirine nazaran kabul olunmuştur demek olup yoksa nefse'l-emirde sıhhati, maktûun-bih demek değildir. Ta'bîr-i diğerle haber-i mütevâtir gibi yakîn-i tâm ifade etmez. Nefse'l-emirde sıhhati hakkında pek kuvvetli bir zanna bâis olur. Zira râviler sika da olsalar hata ve nisyardan bilkülliyeye selâmetleri iddia edilemez.

Kezâlik, "Fülân hadis zayıftır" sözü o hadisin nefse'l-emirde yalan olduğu mânasını ifade etmeyip yalnız isnadında sıhhat için aranan şürût mefkûddur mânasıdır. Çünkü kâzibin de doğru söylemesine, hatası çok kimsenin de bazan isabet etmesine imkân münselib olmaz.

Vâkıa İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel'in, ashâb-ı Şâfiî'den Hüseyin el-Kerâbîsî'nin (ö. 248) ve İmam Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî'nin (202-270) sıhhat-i isnâdı nefse'l-emirdeki sıhate delil addettikleri rivayet olunuyorsa da bu babdaki nakillerin çoğu hakkında kalbe itmânın gelmiyor. Şâfiyye'den bazıları da isnadın içinde Mâlik, Ahmed, Süfyân es-Sevrî gibileri olmak şartıyla nefse'l-emirde sahih addolunur demişlerdir. Lâkin bunlar cumhurun kabul ettiği kavle münâfidir.

Esahh-ı Esânîd

Buraya kadar hadîs-i sahîhin tarifi ve şartlarıyla meşgul olduk. Haber-i vâhid nihayet galebe-i zannı müfid olup kuvvet ve sıhhati de hâsıl olan zannın kuvvetine tâbidir. Binaenaleyh ilm-i zannînin derecâtı olduğu gibi sahîhin de -kendini takviye eden karâine göre derecât-ı mütefâvitesi olmak lâzım gelir. Râvileri

rederek, “Fülân sahâbîye varan, yahut fülân belde ahâlisine ait olan isnadlar içinde en sahihleri fülân isnaddır” demeyi tercih ederler.

Buna göre Hazret-i Sıddîk radiyallahu anhın esahh-ı esânîdi, إسماعيل بن خالد عن قيس ;
بن أبي حازم عن الصديق

Ömer radiyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الزهري عن السائب بن الزهري عن سالم عن عمر ;
يزيد عن عمر

İbn Ömer radiyallahu anhumânın esahh-ı esânîdi, مالك عن نافع عن ابن عمر ;

Ehl-i beyt'in esahh-ı esânîdi, جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جدّه عن عليّ ;
yahut Ali radiyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الأعرج عن عبید الله بن أبي رافع عن عليّ ;

Ebû Hüreyre radiyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة ;
yahut Buhârî'ye göre, أبو الزناد عن الأعرج عن سعيد عن أبي هريرة ;

Enes radiyallahu anhınkiler, حمّاد بن زيد , yahut سلمة بن حمّاد عن مالك عن الزهري ,
شعبة أو هشام ألدستواني عن قتادة عن أنس , diğer kavle göre de , عن ثابت عن أنس

İbn Mes'ûd radiyallahu anhınkiler, سفیان الثوري عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن ابن مسعود ,
âhirih ilâ âhirih isnadları ;

Medineliler'in esahh-ı esânîdi, إسماعيل بن أبي حكيم عن عبيدة بن سفیان عن أبي هريرة ;

Mekkeliler'in esahh-ı esânîdi, سفیان بن عيينة عن عمرو بن دينار عن جابر ;

Yemenliler'inki, معمر عن همام عن أبي هريرة ;

Mısrîler'inki, الليث بن سعد عن يزيد بن أبي حبيب عن أبي الخير عن عقبه بن عامر ;

Horasânîler'inki, الحسين بن واقد عن عبد الله بن يزيد⁶ عن أبيه ;

5 {Müellifin “الدستواني” şeklinde verdiği künye “الدستوائي” (ed-Destüvâi) olmalıdır. Hem *Tedrib*'de hem de rical kaynaklarında bu şekilde yer almaktadır. Bkz: Süyûtî, *Tedrib*, I, 87.}

6 {Metinde “يزيد” şeklinde yer alan ifade, hadis üsûlü eserlerinde “يزيد” olarak geçmektedir. (Hâkim, *Marifetu ulûmi'l-hadîs*, 55; Süyûtî, *Tedrib*, I, 88.)}

Şâmîler'inki, الصحابة عن عطية بن حسان عن الأوزاعي yahut سعيد ابن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن أبي ذرّ ;
إدريس الخولاني عن أبي ذرّ

ilâ يحيى بن سعيد القطان عن سفيان الثوري عن سليمان التيمي عن الحارث بن سويد عن عليّ, Kûfîler'inki,
âhirihi, ilâ âhirihi gibi.

Hâfız Zeynüddin el-İrâkî İmam Ahmed'in *el-Müsned*'i ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'nda mutlaka esahh-ı esânîd olmak üzere zikrettiğimiz ilk beş isnad ile Hâkim'in mukayyeden zikrettiği diğer isnadlarla rivayet edilmiş hadisleri bir araya getirip ebvâb-ı fıkıh üzerine tertip ve *Takrîbü'l-esânîd* tesmiye etmiştir ki, bu iki kitapta sihhat-i ulyâ derecesini haiz olanları cemetmiş demektir. Tilmizi Hâfız İbn Hacer el-Askalânî, "Ebvâb-ı fıkıhın çoğunu gözetttiği şart üzere hadis bulamadığından boş bıraktığı gibi kendi şartına muvâfık birçok hadisi de fevt etmiştir. Çünkü son derecede ihtisar ile beraber isnaden muttasıl olmalarını arzu ettiği bu ehâdîsi yalnız bu iki kitaptan tahrîce iktisar etmiştir. Şayet dekâik-ı ilm-i hadîse âgâh bir kimse hiçbir kitap ile tekayyüd etmeyerek ümmehâtta bu isnadlarla vârit ehâdîsin kâffesini toplayıp bunlara ilâve edecek olursa esahh-i sahîhi câmi' koca bir kitap vücuda getirmiş olur" diyor. Demek ki ilm-i hadîs -dedikleri gibi- pişirilip kotarılmış, kemalini bulmuş ve yalnız istifadeden başka bir işi kalmamış bir ilim iken yine eslâfın ikmal etmemiş oldukları bazı hizmetlere henüz muhtaç imiş.

TEMBİH 1. Tirmizî'de, Buhârî'nin *Târih*'inde, diğer kitaplarda çok kereler أصح شيء في الباب كذا "Bu babda en sahih rivayet fülân şeydir" gibi esahhiyeti mukayyeden zikredilmiş hadisler vardır. Bu sözden muratları hadisin esah, hatta sahih olduğunu söylemek olmayıp bu babdaki hadislerin ercahı, en az zayıf olanı budur demektir. Dârekutnî'nin, "Fezâil-i süver hakkında en sahih olarak vârit olan ⁷قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" in fazlı hakkındakidir", Muhyiddin en-Nevevî'nin de, "Namazların fezâili hakkında esah olarak vârit olan, salât-ı tesbîhin fazlı hakkındaki haberdir" sözleri gibi.

TEMBİH 2. Esahhü'l-esânîd tabirine mukabil bir de *evhe'l-esânîd* tabirini kullananlar ki esânîdin en vâhîsi demektir. Onun mahall-i zikri hadîs-i zaîf nevidir.

7 {el-İhlâs, 112/1.}

Sahîhayn

Sahîh-i mücerred hakkında yani sahihten başka neviden hadis karıştırmaksızın kitap telif eden ilk hâfız, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'dir (194-256). Kendisi, "Bir gün İshak b. Râhûye'nin nezdinde idik. Sünnet-i seniyye-i nebiyye sallallahu aleyhi ve sellem'in yalnız sahih olanlarını muhtasar bir kitapta cemetseniz dedi. İşte bu söz bana tesir etti ve câmi'-i sahîhi toplamaya başladım. Bu kitabı on bu kadar senede telif ettim" diye tasnife bâis olan sebebi söylemiş. Buhârî'den evvel vâkıa hadis cemedem eimme-i huffâz pek çoktur. Lâkin onların kitaplarında sahih olan ehâdîs, hasen ve zayıf olanlarla birlikte bulunuyor ve hadislerin mertebelerini ancak -senedlerine nazaran- müteyakkız erbâb-ı sînâat fark ve temyiz edebiliyordu.

100 tarihine doğru Ömer b. Abdülazîz'in tavsiyesiyle telifata başlanıldığı ve ilk tedvîn-i hadîs eden eimmenin kimler olduğu evvelce (s. 68) söylenmişti. Bunda sünnet-i seniyyenin ziyâi korkusu ne kadar âmîl olmuş ise Havâric, Revâfiz, Kaderiyye vesair ehl-i bid'at ve ehvânın zuhuru da bâis-i kavî olmuştur. Bu eimme ehâdîs-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı akvâl-i sahâbe ile tâbiîn fetâvâsına memzûc olarak tedvin etmişlerdi. Nitekim bu meyanda İmam Mâlik'in ve ondan evvel İbn Ebû Zi'b'in (ö. 159) *el-Muvatta'*ları böyledir.

200 tarihine doğru telife koyulan eimme, sahâbe ve tâbiîn sözlerini bırakıp ve yalnız ehâdîs-i Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmı ayrıca tedvin etmek arzusuna düşüp onların da birer müsned yazdıkları yukarıda (s. 69) zikredilmişti. O tarihlerde elindeki ehâdîsi tasnif ve mesânîd üzerine tertip etmemiş hiçbir hâfız yok idi dense mübalağa sayılmaz, 200 senesinden sonra İmam Buhârî ise kendi zamanına kadar cemedilmiş ne kadar hadis var ise hepsi içinden sahih olanlarını olmayanlarından

temyiz ile yalnız sahih olanların bir kısmını *el-Câmiu's-sahîh*'ine dercetmiş, müteakiben de üstadının açtığı yeni çığırda Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî ile (206-261) diğer birtakımları yürümüştür.

Buhârî ile Müslim'in -ki beyne'l-muhaddisîn şeyhayn denilince maksud olan bu ikisidir- sahihleri Kitâbullah'tan sonra kitapların esahhı olup Buhârî'nin kitabı da kavli esahha göre Müslim'in kitabından esah ve fikhî istinbatlar ile hükme taalluk eden nikât itibariyle fevâidi ondan ziyadedir.

İmam Şâfiî'nin, "Yeryüzünde sevabı Mâlik'in kitabından çok olan hiçbir kitap bilmiyorum", diğer bir rivayete göre, "Kitâbullah'tan sonra Mâlik'in *el-Muvatta*'ından esah kitap yoktur" demiş olmasına gelince evvelen bu söz *Sahîhayn*'in teliflerinden evvel söylenmiştir. Sâniyen İmam Mâlik *el-Muvatta*'ına yalnız ehâdis-i sahîhayı derc ile iktifa etmeyip mürsel ve münkatî' birtakım hadisler de idhal ettiği birçok belâgatını da yazmıştır. Belâğ dedikleri, müellifin isnad etmeksizin, بلغني عن فلان "Fülânın ... dediği bana bâliğ oldu" diyerek zikrettiği metindir. İmam Mâlik nazar ve ictihadı iktizasınca mürsel ve münkatî' ile de ihticâc ettiğinden mukallitlerince bu gibi hadisler de sahih olur (s. 144). Vâkıa Buhârî'de de sendinde inkitâ bulunan epeyce hadis vardır. Lâkin *el-Muvatta*'dakilerden farklıdır. Zira *el-Muvatta*'da olan gayri muttasıl hadisler alekser İmam Mâlik'in öylece mesmûu olmuş hadisler olup şu kadar ki kendisince hüccettir. Buhârî ise muttasıl olarak mesmûu olmuş hadislerin esânîdini amden kat' veya ta'lik eder. Bu ehâdis-i gayr-i muttasılının kimi başka yerde mevsûlen irat edilmiş de o makamda ihtisaren gayr-i müsned olarak zikredilmiş, kimi şartına muvâfık olmadığı için şarta muvâfık olan diğer hadislerden farkı göze çarpsın diye isnadını tamam zikretmemiş ve bu gibilerini de ya tenvî' ya istişhâd ya da bazı âyât-ı Kur'âniyye'yi tefsir, ... ilâ âhirih gibi makâsîd tahtında irat etmiştir.

Maahâzâ Hâkim'in şeyhi Ebû Alî en-Nisâbûrî *Sahîh-i Müslim* için -hutbe-i kitabdan sonra hadîs-i nebevîye hiçbir kimsenin kelâmı memzûc olmadığından dolayı:- "Gök kubbesi altında Müslim'in kitabından esah hiçbir kitap yoktur" dediği gibi Dârekutnî'nin akranından sayılan Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî de (283-353) hüsn-i tertibine bakarak, "Müslim'in kitabı gibisini telif etmiş hiçbir kimse yoktur" demiştir. Mağrib ulemâsı ve ezcümle İbn Hazm ez-Zâhirî de buna kâil görünüyorlar.

Üçüncü kavil de -İbnü'l-Mülâkkın'ın (723-804) bazı müteahhirînden nakline göre- hiçbirini diğerine tercih etmemektir.

Kavl-i cumhûra göre Buhârî'nin esah olması isnadlarında ittisâl daha kavî, ricâlindeki itkân daha ziyade olduğundandır. Şöyle ki:

EVVELEN. Müslim'in bırakıp da yalnız Buhârî'nin, hadislerini tahrîc etmekte münferit kaldığı ricâl 480 ve küsur olup bunların içinden musîb gayr-i musîb hakkında söz söylenmiş olanlar yalnız seksen râvi yani altıda bir raddesindedir. Halbuki Buhârî'nin bırakıp da yalnız Müslim'in, hadislerini tahrîc etmekte infirâd ettiği ricâl 620'dir ki bunların 160'ı yani takriben rub'u hakkında söz söylenmiştir. Demek ki Buhârî, hakkında haklı haksız dedikodu olan râvilerden daha az hadis almıştır.

SANİYEN. Buhârî münferit ricâlden mütekellemin-fih olanların hadislerini çok çok tahrîc etmemiştir. *عكرمة عن ابن عباس* tercümesinden başka bunlardan hiçbiri yoktur ki Buhârî bütün veya ekser hadislerini almış olsun. Müslim ise *أبو الزبير عن جابر* Müslim ise *سهييل عن أبيه ، علاء بن عبد الرحمن عن أبيه ، حماد بن سلمة عن ثابت* gibi tercümelerin ekser-i rivâyâtını almıştır.

SÂLİSEN. Hakkında söz söylenmiş olanlardan Buhârî'nin münferit olduğu kimse-lerin ekseri kendi meşâyihinden olup onlarla uzun müddet görüşmüş, hallerini öğrenmiş, hadislerine muttali olarak ceyyidlerini mâadasından ayırt etmiş olduğu kimselerdir. Müslim'in bu kabilden ricâli ise alelekser kendi asrına tekaddüm etmiş tâbiîn ile tebeu't-tâbiîndendirler. Şüphesizdir ki muhaddis eski zaman adamlarından ziyade kendi şüyûhunu tanır ve Buhârî de hakkında söz edilen bu gibi şüyûhunu başkalarının re'yi hilâfına olarak sika addettiği için rivayetlerini kitabına dercetmekte mahzur görmemiştir.

RÂBIAN. Hâzımî'nin biraz sonra takrir edeceği tabakât-ı ricâl sırasına göre- Buhârî hıfz ve itkânda tabaka-i ûlâya varanların rivayetlerini tahrîc edip ondan sonraki tabakadan ancak ta'likân rivayet eder. Müslim'in ise ikinci tabakadan usul olarak rivayetleri çoktur.

HÂMİSEN. Müslim -evelce (s. 152) mâlûm olduğu üzere- hadîs-i muan'anda râvi ile mervîyyün-anhın likâsı sabit olmasa da mücerret muâsarat dolayısıyla ittisâl olduğuna kâildir. Buhârî likâ sabit olmadıkça an'aneyi ittisâl mânasına almaz. Çok kere de bir râvinin muan'an hadisini irat ettikten sonra o râvinin, şeyhinden semânı ispat maksadıyla o bahse hiç taalluku olmayan bir hadis rivayet eder.

SÂDİSEN. Her iki kitapta intikâda uğramış hadislerin adedi 220 olup bunlardan

Buhârî'ye ait olanları seksenden azdır. Hangisi intikâda daha az uğramış ise onun ercah olacağında ise şüphe yoktur.

El-Hâsıl Buhârî dekâik-i sînâate âşina olmakta kendi tilmizi ve bir keşîdesi olan Müslim'e fâiktir.

Bu, böyle olmakla beraber *Sahîh-i Müslim*'in *Sahîh-i Buhârî*'ye fâik ve gayr-i kâbil-i inkâr bir meziyeti vardır: Müslim bir hadisin bütün tariklerini müteaddit isnadlarla ve elfâzı muhtelifesi ile hep bir araya cem' ve kendince o hadis fıkın hangi babına ait ise toptan oraya dercettiği gibi bu toplama esnasında da en evvel mümkün olan huffâzın rivayetlerini dercedip mestûr ve hıfz ü itkânda mutavassıt olan râvilerin naklini sonraya, zuafâ ve metrûkinin mütâbaaten ve istişhâden rivayetlerini de daha sonraya bırakır ki aranan hadis hem daha kolay bulunur, hem de gerek senedler gerek metinler hep birden göz önünde tutulup istinbat edilecek hüküm kolayca istinbat edilir. Buhârî ise birçok hadisi –kendince malûm ve haber vermediği bir tertibe binaen– başkalarının hatırına gelebilecek yerlere yazmadığı gibi hadisi mutazammın olabileceği ahkâm-ı muhtelifeye göre de parçalayıp ayrı ayrı yerlere de yazar. Bir surette ki kitabı ile mûmârese-i tâmmesi olmayan kimse aradığı hadis acaba Buhârî'de var mıdır, yok mudur? kolayca anlayamaz. Bundan dolayı değme muhaddis bu babda hatadan kurtulamayıp Buhârî'de olan bazı hadisleri orada yok zannına düşmüştür. Buna mukabil Buhârî'nin de kitabın bablarını tertip etmekte gösterdiği birçok incelik muhayyirü'l-uküldür.

Müslim'i sahihin şartından olmayan birtakım zuafâ ile mutavassıtînin rivayetlerini *Sahîh*'ine dercettiğinden dolayı ayıplayanlar vardır. Lâkin diğerleri tarafından vücûh-ı âtîye ile müdafaa edilmiştir: Evvelen bu ricâlin bazıları başkasınca zayıf ise kendince sikâtandırlar. Sâniyen bu gibi rivayetleri usulde değil, mütâbaat ile şevâhidde vâki olmuştur. Müslim, asıl olmak üzere ibtidâ bir isnâd-ı sahîh ve nazîf ile hadisi zikrettikten sonra aslı tekit ve sıhhatinde mübalağa olsun diye ona dair olan zuafâ isnad veya esânîdini zikreder ve sonraki esânîdiyle bazı ziyadeler de rivayet ederse o da asla ait bir faydayı mutazammın olur. Sâlisen kendisine zaaf târî olmuş zayıftan kable'l-ihtilât ahzetmiş ise rivayetini –ahîren vukua gelmiş ihtilâttan nâşî– dercetmekten tehâşî etmez. Nitekim Abdullah b. Vehb el-Mısırî'nin biraderi Ahmed b. Abdurrahman 250 senesinden sonra ve Müslim'in Mısır'dan çıkmasından muahhar bir zamanda muhtelit olduğundan onun rivayetini kitabına dercettiğinden dolayı elbette Müslim muâteb tutulamaz. Râbian sikâttan mervî olduğu ehline mâlûm olan bazı hadisleri sikâttın tarikinden rivayet ederse isnadı nâzil olacaksa Müslim –hadisin mevsûkiyeti erbabına mâlûm olduğuna

itimaden– o kuvvette olmayan diğer bir tarikten âlî olarak bazan rivayet eder. Ebû Zür’a er-Râzî, Esbât b. Nasr ile Katan ve Ahmed b. İsâ el-Mısrî’den rivayetine itiraz etmesi üzerine Müslim, “Sikâtın bu adamların şüyûhundan rivayet ettikleri hadisler hangileri ise ben yalnız onları onlardan rivayet ettim. Onların rivayetleri de bana isnâd-ı âlî ile vâki olup onlardan evsak olanların rivayetleri de nüzûl ile bize bâliğ olduğundan yalnız bunlara iktisâr ettim” cevabını vermiştir.

Ehâdîs-i Sahîhanın Miktarı

Bâzı kimseler ehâdîs-i sahîha yalnız Buhârî ile Müslim’in câmi’lerindeki hadislerden ibarettir zannederler. Halbuki bu iki imam, kitaplarında sahihten mâadasını tahrîc etmemeyi iltizam etmişlerse de alâ vechi’l-istîâb bütün sıhahı cemetmeyi iltizam etmiş değillerdir. Buhârî, “Kitâb-ı Câmi’ime sahih olmadık hiçbir hadis koymadım. Kitap pek uzun olmasın diye birçok sahihi de bıraktım” demiştir: Müslim’e de, “Sen yalnız sahih olan ehâdîsi bir yere cemetmekle ehl-i bid’ata bize karşı silâh vermiş oldun. Kendileriyle, senin kitabında olmayan bir hadis ile ihticâc ettiğimizde dediğiniz hadis sahih değildir diye cevap veriyorlar” diye itâb ettikleri zaman, “Ben bu kitabı ortaya çıkardığım zaman içindekiler sahihtir dedim ise orada tahrîc etmediğim hadis zayıftır demedim ya! Sahihlerden intihab ettiğim bu kitabı yanımda bulunsun ve benden yazacak kimsenin elinde bulunsun da sıhhatinde şüphe etmesin diye tahrîc ettim” cevabını vermiş ve başka bir münasebetle de, “Kendimce sahih olan her hadisi bu kitaba yazmadım. Yalnız sıhhatinde icmâ olanları yazdım” demiştir. Müslim’in sıhhat için aradığı icmâ –rivayete nazaran– Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn ve Osman b. Ebû Şeybe ve Saîd b. Mansûr-ı Horasânî’nin icmâdır.

Bazıları, “Şeyhaynın fevt ettikleri sıhah pek azdır” demişlerse de Buhârî’nin, “Sıhahtan terkettiklerim yazdıklarımın çoktur” demiş olmasına, Hâkim’in de sahihtir diye *el-Müstedrek*’ine dercedip itirazından sâlim kalan hadisleri büyük bir kitap tuttuğuna nazaran bu davâ müselleme değildir.

Muhyiddin en-Nevevî ise, “Savab olan usûl-i hamse –ki *Sahîhayn* ile Ebû Dâvûd ve Tirmizî ve Nesâî’nin ‘*Sünen*’leridir.¹ haricinde kalan sahihler pek azdır” diyorsa da

1 Bunlara **usûl-i hamse** nâmını vermeleri kütüb-i hadîsin en ziyade itimada lâıyk ümmehâtı oldukları içindir. Nevevî’nin (631-676) zamanına gelinceye kadar hep böyle usûl-i hamse denilirdi. *Sünen-i İbn Mâce*’de onun asrında ve daha sonraki zamanlarda bunlara munzam olmakla iştihâr edip artık usûl-i hamse yerine usûl-i sitte veya kütüb-i sitte denmeye başlamıştır. *Sünen-i İbn-i Mâce*’yi usule ilk zamme-

bu söz de mahall-i itiraz görülmüştür. Zira Buhârî'nin, "Yüz bin sahih, yüz bin de gayr-i sahîh hadis mahfuzumdur" dediği yukarıda (s. 83) geçmişti. Vâkıa s. 85. sayfadaki istitrattan mâlûm olmuş olacağı veçhile muhaddisler ehâdîs-i merfûâyı da, mevkufe ve maktûâyı da, mükerreratı da, fetvaları da ayrı ayrı hadis itibar ederler. Lâkin usûl-i hamsede ehâdîs-i mükerrereyi de, mevkuf ve maktû' olanları da dâhil-i hesâb etsek yine elli bini ancak bulur. Bâhusus İbnü'l-Cevzî İmam Ahmed b. Hanbel'den, "Yedi yüz küsur bin hadîs-i sahîh vardır" diye naklettiğine göre – herhangi hesaba göre tâdât yürütülse– usule geçmemiş sıhah çoktur. İbn Hacer el-Askalânî kütüb-i müdevvenenin kendi zamanındaki haline bakarak ehâdîsi hasretmenin imkânı bulunmadığına biraz da müteessif görünerek şöyle diyor: Hak Teâlâ murat buyurmuş olaydı ehâdîsi istîâb etmek yani hepsini toplamak mümkün idi. Biri eline geçen hadisleri bir kere toplar. Sonra gerek müstakil gerek nezdindeki ehâdîsin ziyadesi olmak üzere muttali olacaklarını onlara ilhak eder, ondan sonra bir başkası onun yaptığını yapar derken çok zaman geçmeden hepsi bir araya toplanıp bir tek musannaf haline gelebilirdi. Hem de bu, pek güzel bir şey olurdu. İntehâ. Lâkin Süyûtî'nin haber verdiği göre İbn Hacer'in arzu ettiği şeye hem kendisi hem de muasırlarından başkaları teşebbüs etmişlerdir. Hatta Süyûtî kendisi de bu zümreye dahildir. Zevâid namını verdikleri kitapları telif ile buna tasaddî edenlerden Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsirî (762-840), Hâfız Nûreddin el-Heysemî (735-807), Hâfız İbn Hacer (773-852), Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî (802-879), bir de Celâleddin es-Süyûtî'nin (849-911) isimleri zikre şayandır.

Hâfız Nûreddin Ebü'l-Hasan Ali el-Heysemî on zevâid yazmıştır:

1. البحر الزخار في زوائد مسند البزار ki bunda *Müsned-i Bezzâr*'ın zevâidini yani *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadislerini büyük bir ciltte toplamıştır.
2. زوائد أبي يعلى الموصلي ki Ebû Ya'la'nın *el-Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidini hâvi bir ciltlik kitaptır.
3. زوائد مسند أحمد ki Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadislerini hâvi iki cilttir.
4. البدر المنير في زوائد المعجم الكبير ki Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde *Kütüb-i Sitte* haricinde kalmış üç ciltlik zevâiddir.

den Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'dir (448-507). Bu kitabı usulden addetmekte tereddüt edilmesine sebep, içine pek az miktarda bazı ehâdîs-i zaifinin karışmış olmasıdır. Lâkin bunlar azdır ve ehline mâlûm ve sayılıdır. Nevevî bu bahiste onu bundan dolayı kale almamıştır. *Sünen-i Nesâî*'den murat da müellifin *el-Müctebâ* namını verdiği *Sünen-i Suğrâ*'sıdır. *Sünen-i Kübrâ*'sı değildir.

5. زوائد المعجمين في زوائد البحرين ki Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* ile *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde olup da *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadislerdir ve iki cilttir.
6. مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ki bu kitap da bundan evvelki zevâidin beşini esânîdi hazf ve her hadisin sahih, hasen veya zayıf olduğunu beyan ederek cemetmiştir.
7. زوائد الحلية ki Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında olan zevâidi hâvi büyük bir cilttir.
8. زوائد فوائد تمام ki Temmâm b. Necîh'in *Fevâid*'indeki zevâidi câmi'dir.
9. موارد الظَّمان إلى زوائد ابن حبان ki İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'indeki zevâidi hâvidir.
10. زوائد مسند الحارث عن بغية الباحث ki Hâris b. Ebû Üsâme'nin *el-Müsned*'indeki zevâidi cemedir.

Şehâbeddin el-Bûsirî'nin de zevâide dair üç kitabı vardır:

1. مصباح الرُّجاجة في زوائد ابن ماجه ki İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde usûl-i hamseye zâit olarak mevcut olan hadisleri cemedir.
2. فوائد المُنْتَقِي لروايد البيهقي ki Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidi ihtiva eder.
3. إتحاف السادة المَهْرَة بروايد المسانيد العَشْرَة ki mesânîd-i aşerenin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadisleridir.

Bu mesânîd şunlardır:

مسند أبي داود الطيالسي، مسند الحميدي، مسند مسدد، مسند ابن أبي عمر العَدَنِي، مسند إسحق بن راهويه، مسند أبي بكر بن أبي شيبة، مسند أحمد بن مَنِيع، مسند عبد بن حُمَيْد، مسند الحارث بن أبي أسامة، مسند أبي يعلى الموصلي.

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin zevâidi dörttür:

1. المطالب العلية في زوائد المسانيد الثمانية ki sekiz müsnedin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidini cemetmiştir. Bu sekiz müsned de İbn Ebû Ömer ile Ebû Bekir el-Humeydî'nin, Müsedded'in, Tayâlisî'nin, Ahmed b. Menî'in, İbn Ebû Şeybe'nin, Abd b. Humeyd'in ve İshak'ın (yahut Hâris'in) *Müsned*'leridir.²

2 Sekizinci müsnedin ismi Süyûtî'nin *et-Tedrib*'inde مسند إسحق بن راهويه Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin risâlesinde ise مسند الحارث ابن أبي أسامة diye gösterilmiş olup İstanbul kütüphanelerinde de müellifin mevzubahis olan مسانيد ثمانية 'ine müsâdif olmadığından hangisinin doğru olduğunu tahkik edemedim.

2. زوائد مسند البزار ki *Kütüb-i Sitte* ile *Müsned-i Ahmed*'de olmayan *Müsnedü'l-Bezzâr*'ın zevâidini gösterir.
3. زوائد مسند الفردوس ki *Müsnedü'l-Firdevs*'in *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâididir.
4. زوائد المسند في غاية المقصد ki muradı *Müsned-i Ahmed*'dir. Bu *Müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidini Nûreddin el-Heysemî'nin evvelce ismi geçen *Mecmau'z-zevâid*'inden telhis etmiştir.

İbn Kutluboğa'nın سنن الدارقطني si vardır ki Dârekutnî'nin *Sünen*'indeki zevâidi toplamıştır. Celâleddin es-Süyûtî'nin de üç zevâidi vardır.

1. الزوائد على مجمع الزوائد في بغية الرائد ki isminden de anlaşıldığı üzere Nûreddin el-Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'ine zeyildir. Lâkin bu zeyli itmama ömrü vefa etmemiştir.
2. زوائد شعب الإيمان ki Beyhaki'nin *Şuabü'l-îmân*'ındaki zevâiddir.
3. زوائد نوادر الأصول ki Hakîm et-Tirmîzî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünde olan zevâiddir.

Hâtimetü'l-huffâz olan Süyûtî'nin dediğine bakılırsa zevâid cem'ine biraz daha çalışılsa mevzubahis olan adet bulunabilecek gibidir.

Kütüb-i hadîsiyye içindeki hadislerin makâdîri adeden beyan edilebilecek veçhile tâdât edilmemiş ise de Buhârî'dekiler takriben sayılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin tâdâdına göre *Sahîh-i Buhârî*'de -ehâdîs-i mevkûfe ve maktûa hariç kalmak üzere- yalnız merfû olan hadislerin ta'lîkât ve mütâbaattan mâadası mükerrerat ile beraber 6397 ve tekrarsız olarak 2513 hadis olup mütâbaat ile ihtilâf-ı rivâyâta tenbîhen sevk edilenler 384 ve ta'lîkan zikredilenler 1341 hadistir. Lâkin bu muallakâtın 160'ından mâadası başka yerlerde müsneden zikredilmiştir. Bu hesaba göre Buhârî'de mükerrerat ile beraber merfû olarak $6397+384 = 6781$ hadis mevcut olup buna ta'lîkâtın 160'ını da ilâve edersek 6941 hadis olmuş olur. Ehâdîs-i mevkûfe ve maktûanın adedini İbn Hacer beyan etmiyor.

Sahîh-i Müslim'de mükerreratın ıskâtıyla takriben 4000, mükerrerat ile beraber bazıları 12.000, bazıları 8000 hadis var demişlerdir. Müslim mevkuf ve maktû' hadislerden hiçbirini kitabına dercetmemeyi iltizam etmiştir. Lâkin bütün turuk-ı hadîsi bir arada zikrettiği için mükerreratı Buhârî'den çoktur. Müslim'in hadisleri

Tereddütlü yazışım işte buna binaendir. Bundan evvelki Bûsiri'nin زوائد مسانيد عشرة ini de görmediğim için zevâidini topladığı müsnedlerin isimlerini Kettânî'nin *er-Risâle*'sinden naklettim.

takriben hep Buhârî'deki merfûlardır. Onda Buhârî'de olmayan yalnız 820 hadis olduğu söyleniyor. İbn Hacer'in inceleyerek hesap ettiği Buhârî hadislerinin tekrarsız olan 2513 adedine bâliğ olan rivâyât-i merfûasına 820'yi zammedersek 3333 hadis eder ki 4000'e varmak için arada 667 hadis kadar bir fark kalıyor ki tâdâdın lâyıkiyla yapılmamış olduğuna delâlet eder. Merfû, mevkuf, maktû', muallak olarak her iki kitapta mükerrerat ile beraber mevcut olan ehâdîsin mecmuu bu hesaba bakarak kaba bir tahmin ile 20 ile 22.000 arasındadır diyebiliriz.

100.000 adedini nereden bulalım? Diğer kütüb-i sıhah ile Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (306-385) ve Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki'nin (384-458) *Sünen*'leri ile musannefât-ı sâirelerinde ve bâhusus *Sahîhayn*'in tetimmesi olan *Sünen-i Erbaa* ile diğer *Sünen*'de, bu altı kitabın müstahrecâtında, mesânîd ve musannefâtta, bir de demin bahsettiğimiz zevâid kitaplarında aransa kısım-ı âzamı elde edilir zannederim.

Buhârî ile Müslim'den başka yalnız ehâdîs-i sahîha tahrîcini iltizam etmiş huffâz çoktur. İmâmü'l-eimme lakabını ihraz eden Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-311) ile Saîd b. Seken'in (294-353) *Sahîh*'leri, Ebû Muhammed Abdullah İbn Cârût (309?) ile Kâsım b. Asbağ'ın (340) *el-Müntekâ*'ları³, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (354) *et-Tekâsîm ve'l-envâ'ı*, İbnü'l-Beyyî' demekle müştahir Ebû Abdullah Muhammed b. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (321- 405) *el-Müstedrek*'i ilâ âhirih ilâ âhirih gibi. Lâkin hiçbirisi *Sahîhayn* mertebesine çıkamaz.

3 Kâsım b. Asbağ'ın *Sahîh-i Müslim* heyetinde diğer bir sahîh de yazmış olduğunu Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında zikrediyor.

Müstahrecât

Hadîs-i sahîh aranan kitap envâından biri de **müstahrecât** namını verdikleri kitaplar olduğu biraz evvel söylendi. Müstahrecâtın ehl-i hadîs indinde pek büyük kıymeti vardır. Müstahrec namı verilen kitaplarda müstahric namını alan müellif mu'teberât-ı kütüb-i hadîsten birini, meselâ Buhârî veya Müslim'i alıp içindeki hadisleri müellifin tertibini, metinlerinin sırasını, esânîdini gözeterek kendine has diğer tariklerden kitap sahibinin hadîsini tahrîc eder ki, kendi senedleri ile sâhib-i kitâbın –şeyhinden sahâbîye kadar– senedindeki ricâlin biri ile birleşir ki bu suretle müstahric muharrice yani kitabın sahibi olan müellife uğramaksızın onun şeyhinde veya daha yukarılarda birleşen diğer senedlerle turuk-ı rivâyâtı teksir etmiş ve hadîsin şüyûunu ispat eylemiş olur. Müstahrec yazmanın şartı tasnif sahibine yakın şeyh dururken daha yukarıkine götüren senedi bir öZR-i makbûl olmadıkça zikretmemektir. Lâkin ulüvv-i isnâd ile rivayet yahut metne ait mühim bir ziyadeyi elde etmek gibi bazı fevâid için şeyh-ı akrebe senedi var iken müstahric şeyh-ı eb'ada götüren senedi ihtiyar edebilir. Buhârî'nin yalnız bir tarikten rivayet ettiği bir hadîsin diğer yirmi beş tarikten rivayet edilmiş olduğuna esnâ-yı mütâlaada bir kere kendim müsâdif olmuştum.

Müstahrecât çok ise de meşhur olanları şunlardır:

Yalnız Buhârî üzerine Hâfız Ebû Bekir el-İsmâilî'nin (277-371), refiki Hâfız Ebû Ahmed el-Gıtrîfî'nin (ö. 377), Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî'nin (336-403), Hâfız Ebû Abdullah İbn Ebû Zühl ed-Dabbî'nin (294-378), Hâfız Ebû Bekir Ahmed İbn Merdûye el-İsfahânî'nin (323-416), Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkânî'nin (ö. 425);

Yalnız Müslim üzerine Ebû Hâmid Şârekî-i Herevî'nin (ö. 355), Hâfız Ebû Avâne Ya'küb b. İshak el-İsferâyînî'nin (ö. 316), Hâfız Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân el-Hayrî'nin (ö. 311), Hâfız Ebû Bekir Muhammed İbn Recâ el-İsferâyînî'nin (206?-286), Hâfız Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzakî'nin (306-388), Hâfız Ebü'l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Kureşî'nin (272-344), Ebû İmrân Mûsî el-Abbâsî el-Cüveynî'nin (ö. 323), Ebû Nasr Muhammed et-Tûsî'nin (ö. 344), Ebû Saîd b. Ebû Osman el-Hayrî'nin (288-353); ayrı ayrı Müslim ile Buhârî üzerine Ebû Abdullah b. Ahrem'in (150-244), Ebû Zer el-Herevî'nin (255-334), Ebû Muhammed el-Hallâl'in (352-439), Ebû Ali Hüseyin el-Mâsercisî'nin (298-365), Ebû Mes'ûd Süleyman b. İbrâhim el-İsfahânî'nin (397-486), İbn Mencûye Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Berdî'nin (347-428) birer müstahrecleri olduğu gibi.

Her ikisi üzerine birden de Ebû Bekir b. Abdân eş-Şîrâzî'nin (293-388) bir müstahreci vardır ki buna nazaran Buhârî üzerine on üç ve Müslim üzerine on yedi müstahrec yazılmış demektir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine üç, *Câmiu't-Tirmizî* üzerine iki müstahrec vardır. *Sünen-i Ebû Dâvûd* üzerine yapılanlardan biri Hâfız Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen'in (252-330), *Câmiu't-Tirmizî* üzerine olanlardan biri de Hâfız Ebû Ali et-Tûsî'nin'dir (ö. 312). Hâfız Ebû Nuaym'ın -Buhârî ile Müslim üzerine olduğu gibi- İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i üzerine de bir müstahreci vardır. Hâfız Irâkî de Hâkim'in *el-Müstedrek*'i üzerine bir müstahrec imlâsına başlamışsa da itmamına ömrü vefa etmemiştir.

El-Hâsil ümmehât-ı kütüb-i hadîsiyye üzerine yapılmış müstahrecât çoktur. Yalnız Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî sellemehullahın *er-Risâletü'l-müstetrafe*'sinde otuz bu kadarı tâdât olunmuştur.

Müstahrecâtın fevâidi çoktur. Ezcümle:

1. Muhaddisince pek matlûb ve mültezem olan ulüvv-i isnâd. Meselâ Müslim üzerine müstahrec tasnif eden Ebû Nuaym, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den gelen bir hadisi Buhârî veya Müslim tariklerinden rivayet edecek olsa kendisiyle Tayâlisî arasında -kendisiyle Buhârî veya Müslim arasında iki; Buhârî veya Müslim, bir de Buhârî veya Müslim ile Tayâlisî arasındaki şeyh olmak üzere- dört şeyh bulunmuş olur. Halbuki عن الطبراني عن الديري gibi Müslim'e uğramayan diğer bir tarikten yalnız iki vasıta ile Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'yi bulur.

2. Turuk-ı rivâyetin teaddüdü sayesinde rivayete olan itimadı takviye etmek ki diğer bir rivayet ile teâruz halinde pek ziyade işe yarar. Müstahric musannifin

şeyhine bir veya birkaç râvi daha zammetmiş demektir. Bazan da –Ebû Avâne'nin Müslim hadisleri için yaptığı gibi– bu işi bitirdikten sonra sahâbiye kadar olan diğer tarikleri de gösterir.

3. Asıl kitap sahiplerinin ya arzû-yı ihtisar yahut havf-ı imlâl ya da sâik-i ihmâl ile kitaplarına dercetmekten sarfınazar ettikleri birçok ehâdis-i sahîha daha meydana çıkmak.

4. Mütûn-ı hadîste mübhem veya eksik kalmış faydalı bazı elfâz-ı sahîhaya, ta'bîr-i mahsûsu ile ziyâdât-ı sahîhaya muttali olmak. Müstahrec sahipleri yalnız aslın elfâzını irat etmeyi iltizam etmeyip rivayet ettikleri meşâyihden kendilerine bâliğ olan elfâzı da irat ederler. Bu rivâyât ile aslın rivayeti arasında elfâzca hatta mânaca cüzi muhalefet var ise meydana çıkmış olur.

5. Aslın musannifi muhtelit bir zattan rivayet etmiş bulunur da rivayet ettiği hadisin ihtilâttan evvel mi, sonra mı mesmûu olduğunu tasrih etmeyecek olur, hadis de sahîh ise müstahric kable'l-ihtilât mervî olduğunu sarîhan yahut kable'l-ihtilât rivayet ettikleri mâlûm olan kimselerden nakil suretiyle zımmen ispat eder.

6. Bazan sahihte sika olan bir müdellisten hadis an'ane ile rivayet edilmiş olur. Bu takdirde de müstahric semâi tasrih ederek rivayet ederse tedlîs yüzünden hadise ârız olan ayıp zâil olmuş olur.

7. Bazan sahihte, حدثنا فلان yahut رجل واحد yahut غير واحد tarzında mübhem bir şahıs veya eşhastan rivayet vâki olduğu olur. Müstahric bu mühim şahsın kim olduğunu tayin eder. Bazan da ismini, künyesini, nesebini tasrih etmeksizin meselâ حدثنا محمد denildiği olur. İşte böyle yerlerde de o isim sahibini kendisiyle isimde müşârik olan râviden müstahric temyiz eder.

8. Hadisten bazan lugât-ı Arabiyye kaidesine muhalefet vâki olur da o ibareyi tevcih için hayli tekellüfâta katlanılır. Böyle yerlerde müstahric, diğer tarikten kâide-i lisâna muvâfik bir rivayet bulursa sahîh olan rivayetin o olduğu anlaşılır.

Hâsılı müstehrecât sayesinde kütüb-i sihâh ve sünende yalnız bir veya iki tarik ile rivayet edilen hadislerin turuk-ı rivâyetleri ne kadar çok olduğu pek açık görünür ve yedi sekiz bini geçmeyen Buhârî hadislerinin altı yüz bin, yine o miktardaki Müslim hadislerinin üç yüz bin hadis içinden intihab edildiği rivâyâtının sıhhatine

emniyet gelerek müelliflerince mâlûm olan bunca ehâdîsin içinden yalnız tarikleri en sağlam olanlarının alınmış olduğuna kolayca hüküm verilir.

Müstahrecâtta Ziyâdâtın Hükümü

Acabâ kütüb-i sıhâh üzerine tertip edilen müstahrecâtta zevâidin hükümü nedir? Müstahriclerin asıl ittihaz ettikleri sahihin turuk-ı rivâyetindeki kesreti gösterelim derken çok kere asılda olmayan ve asılda hadîslerin meânîsini teyit eden diğer hadîsler de zikrederler. Çok kere de asl-ı hadîsi bazı tariklerden rivayet ederken aslın metninde olmayan birtakım zâit lafızlar da rivayet ederler. Binaenaleyh zevâidin hükümü her iki takdire göre değişir: Müstakil olan senedlere bakılır. Eğer *Sahîhayn*'de yahut yalnız Buhârî'de veya yalnız Müslim'de sabit isnadlar ile rivayet edilmişlerse bilâtereddüt sıhhatlerine hükmolunur. Başka senedlerle rivayet edilmiş oldukları takdirde ise senedlerine göre ya sahih ya hasen ya zayıf itibar olunurlar. Ziyade asılda metin üzerine vâki olmuşsa o zaman asıl musannifinin isnadı ile müstahricin isnadı hangi râvide birleştiğine bakılır ve o râviden itibaren sened bilâtereddüt sahih addolunursa da o râviden müstahrice gelinceye kadar olan râvilerin hali tetkik olunur ve neticede o ricâlin haline göre o ziyade yine ya sahih ya hasen veya zayıf sayılır.

Ziyâdât böyle olduğu gibi müstahrecâtta velev cüzi ihtilâf-ı lafz veya mâna ile rivayet edilmiş hadîsleri de asıllarıyla mukabele etmeksizin Buhârî'nin veya Müslim'in hadisidir diye rivayet etmek câiz değildir.

Beyhakî *Sünen*'i ile *Kitâbü'l-Ma'rif*e'sinde, Begavî *Şerhu's-Sünne*'sinde, diğer bazıları da diğer kitaplarında bir hadîsi zikrettikten sonra, "Bunu Buhârî yahut Müslim rivayet etmişlerdir" derler de bazan Buhârî veya Müslim'de o lafız ile hadîs bulunmayabilir. Onların bu sözden maksatları o lafzın *Sahîhayn*'de olduğunu söylemek değil, bu hadîsin aslı olduğunu ve bu iki kitaba müracaat edilince o mânada hadîs görüleceğini haber vermektir. Binaenaleyh *Sahîhayn*'in haricinde *Sahîhayn*'a hadîs azveden müellifler, أخرجه بلفظه "Bu hadîsi şeyhayn bu lafız ile tahrîc etmişlerdir" demedikçe mukabele etmeksizin mahzâ onların azvine istinaden hadîsi *Sahîhayn* hadisidir diye rivayet etmek câiz değildir.

Sahîhayn'in muhtasarâtı ise böyle değildir. Muhtasarâtta ve ezcümle tercüme etmekte olduğumuz Zebîdî muhtasarında musannifin rivayetleri –oldukları gibi– lafızlarıyla menkul olduğundan onlara kemâl-i emniyetle Buhârî veya Müslim hadisidir denebilir.

3. Bazıları sahih olmamakla beraber hüccet olmaya sâlih bir hadîs-i hasendir: قال بهز قال بهز 4 الله أحق أن يستحى منه، بن حكيم عن أبيه عن جده isnadıyla rivayet ettiği, hadisi gibi ki ashâb-ı sünenin hep tahrîc ettikleri meşhur bir hadîs-i hasendir.

4. Bazıları ricâlin makdûh olmasından değil, isnadında azıcık inkitâ bulunduğu dolaylı zayıftır. Bunları da kendince sikâttan olan merviyün-anhın hadisleri olmak üzere meşhur oldukları halde bu za'f-ı yesîre işaret olsun diye bu tarzda zikretmiştir. قال معاوية بن معاذ بن جبل لأهل اليمن ائتوني بعرض ثياب Tâvûs arasındaki ricâl-Tavus da dahil olmak üzere- hep sikâttan iken Muâz radiyallahu anhın bu sözünü Tâvûs ondan bizzat işitmemiş olduğu için isnadı ta'lik etmiştir.

Buhârî'nin sîga-i temrîz ile ta'lik ettiği ehâdîse gelince (s. 157) bunlar kimlere izâfe edilmişlerse o kimselere aidiyetlerinin sahih olduğuna hükmedilemezse de yine -*Sahih* namıyla yazdığı bir kitaba idhal etmiş olduğu için- büsbütün vâhî ve sâkıt rivayetler değildir. Buhârî'nin sîga-i temrîz ile rivayet ettiklerinin kimi kitabın başka yerinde mevsul ve lafzıyla mervî iken o mahalde mânasıyla rivayet edilmiştir; kimi meselâ Müslim'in ehâdîs-i sahihasından iken kendi şartınca olmadığı için ta'lik edilmiştir; kimi rivâyet-i sahiha üzerine zâit bir lafzı muhtevî olduğu için senedini kat' etmiştir; kimi de kendi başına kalsa zayıf sayılacaksa da turuk-ı adîdeden âdîdaları olduğu için hasen li-gayrihîdir.

Hâsılı Buhârî'nin ta'likâtı içinde za'if-i sırf denilecek hiçbir hadis yoktur. Onun aşığı mertbe-i kuvvette olan hadisleri ile emsali diğer sünen kitaplarında çok kere aslolanak üzere rivayet edilmiştir.

4 {D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2.}

Ehâdis-i Sahîhanın Derecâtı

Hadisın **sahih**, **hasen**, **zayıf** gibi derecâtı olduğu gibi **sahîh li-zâtihînin** de derecât-ı mütefâvitesi vardır. Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinde ihracında ittifak ettikleri hadisler, cumhûr-ı muhaddisînce mertebe-i ulyâyı haiz add edilmişlerdir. Ehl-i hadîsin حديث متفق عليه yahut متفق على صحته dediklerinden kastettikleri mâna budur. Şeyhaynın *sahih* addetmekte ittifak ettikleri hadisler bütün muhaddisînce de *sahih* ve bütün ümmetçe telakkî bi'l-kabûl edilmiş demektir. İkinci mertebe yalnız Buhârî'de mervî olup da Müslim'in rivayet etmediği hadislerin, üçüncü mertebe yalnız Müslim'in rivayet ettiği hadislerin, dördüncü mertebe Buhârî ile Müslim'in şartlarına muvâfık iken *Sahîhayn*'da dercedilmeyen hadislerin, beşinci mertebe Buhârî'nin şartına muvâfık iken Buhârî'nin *Sahîh*'ine girmemiş olan hadislerin, altıncı mertebe Müslim'in şartına muvâfık iken *Sahîh*'ine dercetmediği hadislerin, yedinci mertebe hiçbirinin şartına muvâfık olmadıkları halde eimme-i hadîsçe *sahih* addedilenleridir.

Şeyhaynın yahut birinin kabul ettiği hadisler ilm-i kat'î ifade eder mi? Yani o kelâm, fem-i güherbâr-ı risâletpenâhîden sâdır olmuş diye alâ vechi'l-kat' hükmedilebilir mi? meselesi beyne'l-ulemâ münâzaun-fihtir. Birçoğunca sıhhati maktûun-bih olduğundan ifade ettiği ilim de yakîndir. Lâkin bu nevin mütevâtirlerini –ki nisbeten pek azdır– istisna ettikten sonra kalanları ahbâr-ı âhâd olduklarından diğer bazılarınca ilm-i kat'î ifade etmekten kâsırdılar. Nihayet kuvvetli bir galebe-i zan ifade edip kendileriyle amel vâcip olur. İbnü's-Salâh mütekellemün-fih olanlarının ilm-i zannî, mâadasının ilm-i kat'î ifade ettiğini itikâd eder. *Sahîhayn*'da huffâzın ehl-i nakdi tarafından intikâda uğramış hadislerin mecmûu 220 olup (s. 205) bunların 32'si her ikisinde, 78'i yalnız *Buhârî*'de, 110'u yalnız *Müslim*'dedir.

Lâkin müterizlerin zayıf gördüğü bu hadislerin hiçbiri bir illet-i kâdıha ile mâlûl değildir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî *Buhârî Şerhi*'nin mukaddimesinde Buhârî'dekilerin hepsini birer birer zikredip sahih olduklarını ispat eylemiştir. İbn Hacer ise mütekellemün-fih veya medlûlleri beyninde tehâlûf olmayan müttefekun aleyh hadislerin sıhhatlerini teslimde icmâ hâsıl olmuş olduğundan mütevâtirleri tevâtürlerinden, âhadları da yakîni dâî olan karâin ile mahfûf olduklarından dolayı ilm-i kat'î ifade ederler itikâdındadır. Buhârî ile Müslim'in celâlet-i kadr ve şanları pek büyük ve sahihi sakîmden temyiz etmekte mâadalarından pek yüksek olduklarından bu karâin dolayısıyla kitapları bütün ulemânın makbulü olmuştur ki yalnız bu, sıhate delâlet etmekte –mücerred hadd-i tevâtürü bulmayan– tariklerin kesretinden daha kuvvetli bir karînedir. Sonra za'f-ı ruvâtta ve ilelden sâlim ayrı ayrı tariklerden gelen meşhurları da bu zümreye idhal ettiği gibi garîb olmamak yani mütâbaatı bulunmak şartıyla müselselen eimme-i huffâzdan gelen hadisleri de bu cümleden sayar.

Bu yedi nevi hadîs-i sahîhten başkaca mütevâtirin de ayrı bir kısım itibar edilmesine sebep mütevâtirin, râvilerinde adalet aramaya hâcet kalmaksızın ilm-i kat'î ifade etmesidir. Buradaki taksim, hadîs-i sahîhin evvelce (s. 192) zikredilen tarifine nazardır.

Hadîs-i meşhûrun da sıhhatçe mertebesi bu taksimde meskûtün-anh kalmışsa da Hâfız İbn Hacer, “Bunun mertebesi müttefekun aleyhin üst tarafı mıdır, yoksa alt tarafı mıdır, bunda mütereddidim” diyor.

Kütüb-i Sitte yani *Sahîhayn* ile beraber sünen-i erbaa sahihlerinin ittifak ettikleri hadisler yalnız şeyhaynın müttefik oldukları hadislerden daha kavî midir? Bazıları sünen-i erbaa sahipleri münhasıran sahih tahrîc etmeyi iltizam etmemiş olduklarından onların inzıمامı diğer ikisinin ittifakına fazla kuvvet vermez demişlerse de herhalde bu gibi hadisler müttefekun aleyh olanların en kuvvetlileridir.

İrsâli sıhate mani addetmeyenlere göre –hadisin başka illeti yoksa– sahîh-i mürsel de olmak lâzım gelirse de cumhûr-ı muhaddisînin kavline muhalif olduğundan bu da tertibe dahil edilmemiştir.

Sahîhayn'dan sonra tasnif edilmiş birçok sıhah daha vardır ki içlerinde en sahih olanlar ale'd-derecât İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i, İbn Hibbân'ın *et-Tekâsîm ve'l-envâ*'ı ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'idir. Böyle olunca –Hâfız Süyûtî'nin teklifine göre– şeyhayndan birinin şartınca olmayan hadisi yedinci olarak yalnız bir dereceli

itibar etmektense yedinci olarak bu üçünün, sekizinci olarak İbn Huzeyme ile İbn Hibbân veya Hâkim'in, dokuzuncu olarak İbn Hibbân ile Hâkim'in müttetik; onuncu olarak İbn Hibbân'ın münferit, on birinci olarak da Hâkim'in münferit oldukları hadisleri saymak lâzım gelecektir.

Bejne'l-muhaddisîn ehâdis-i shâhın sûret-i umûmiyyede derecâtı bunlar olup mâdûn derecedeki hadisın bazan mâfevk derecâtından birine irtikâ ettiği de olur. Meselâ şeyhayn bir hadîs-i garîbi tahrîcde ittifak ederler de gerek Müslim gerek diğer bir muhaddis, meşhur veya **esahh-ı esânîd** namı verilen isnadlardan biri ile vârit bir hadisi rivayet edecek olurlarsa bu hadis müttetikun aleyh olanın da fevkine çıkar. Lâkin bu, istisnâ olup zikredilen tertîb-i umûmîyi ihlâl etmez.

Ehâdis-i sahîhanın böyle derecât üzerine tertibindeki fayda teâruz veya tercîh-i edille gibi ahvalde daha açık zâhir olur.

Buhârî ile Müslim'in Şartları

Buhârî ile Müslim kendi kitaplarına dercettikleri rivâyât için ihtiyar ettikleri şartları sarâhaten beyan etmemişlerse de Hâkim, kabulleri müttetikun aleyh birinci mertebenin hadisleri olan bu iki kitabın münderecâtı hakkındaki şartı kendi istikrâsına binaen zikretmiştir (s. 195). Kendinden sonra gelenler tetebbu ve istikrâyı daha ileriye götürerek bu davasını ıtlakı üzere kabul etmiyorlar. Onların tetkikine göre *Sahîhayn* ehâdisinin ekseriyyet-i uz mâsı Hâkim'in bahsettiği birinci mertebe hadislerinden ise de diğer müttetikun aleyh ve muhtelefün-fih aksâmından hadisleri de -bilmünâsebe biraz evvel zikredildiği gibi- yok değildir.

Ebü'l-Fazl b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) tetkikine göre de Buhârî ile Müslim'in şartı tâ sahâbî-i meşhûra varıncaya kadar nâkillerinin hep sika oldukları müttetikun aleyh olup diğer sikât-ı esbât tarafından da hilâfı mervî olmayan hadisi isnâd-ı muttasıl-ı gayr-i maktû ile tahrîc eylemektir. Sahâbînin iki veya daha ziyade râvisi varsa ne âlâ, yalnız bir tek râvisi olup da tariki sahîh olursa onunla da iktifa eder. İntehâ. Lâkin -İbn Hacer'in dediği üzere- şeyhayn binâ-yı tahrîci bu asıl üzerine kurmuşlarsa da bazan bunun makamına kâim olacak bir sebep-i müreccihten dolayı bu kaideden inhiraf ettikleri de vâkidir.

Hâkim'in dediği üzere *Sahîh*'te sahâbînin lâ-akal iki râvisi, tâbiî-yi meşhûrun da lâ-akal iki sika râvisi, ilâ âhirih olmasını aradıklarına dair olan iddiası hakkında da

İbn Tâhir, “Bu dava bir tek râvisi olan birçok sahâbeden de Buhârî ve Müslim’in rivayet etmiş olmalarıyla menkûzdür” diyorsa da Hâfız İbn Hacer madde-i nakzın yalnız bazı sahâbî hakkında sahih olup yoksa meselâ Buhârî’de asıl olan hadisler içinde sahâbenin berisinde yalnız bir tek râvisi olanlardan hiçbir sikanın hadisi bulunmadığını söyleyerek Hâkim’in büsbütün haksız olmadığını gösteriyor.

Ebû Bekir el-Hâzîmî (548-584) ise, “Sahihin şartı isnâd-ı muttasıl ve râvisi müslim, sâdık, gayri müdellis, gayri muhtelit, sıfât-ı adâletle muttasıf, zâbıt, mütehaffız selîmü’z-zihn, kalîlü’l-vehm, selîmü’l-î’tikâd olmaktır” demekle beraber bir de sahih tahrîc eden muhaddisin, adl olan râvinin –meşâyih-i udûlüne nazaran– halini nazarı itibara almak lâzım geleceğini söyler. Zira “Bu udûlden kiminin şeyhlerinden rivayetleri sahih sabit, kiminin de hadisi medhul olur. Meşâyih-i udûl hadislerinin medhul olup olmaması ise mesâil-i gâmızadandır ki bu da aslın râvisinden rivayet edenlerin tabakalarını ve her birinin hangi mertebeye varabileceğini bilmekle halolunur” diyor ve aslın râvilerinden Zührî ile temsil ederek meseleyi izah ediyor. Hâzîmî meselâ Zührî’den rivayet edenleri beş tabakaya ayırır ki Zührî’den rivayet eden bu beş tabakadan her birinin mâdûnundaki tabakaya nazaran meziyetleri vardır:

Birinci tabaka Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Şuayb b. Ebû Hamza, Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Akîl b. Hâlid el-Eylî ve emsalleridir ki rivayetleri sıhhatin müntehasına varır. Buhârî’nin aradıkları işte bunlardır.

İkinci tabaka tesebbüt hususunda birinci tabaka ricâli gibi iseler de birinci tabaka hıfz ve itkânlarıyla beraber Zührî’ye tûl-i mülâzemetleriyle de mârufturlar. Meselâ Leys b. Sa’d ile Evzâî ve Nu’mân b. Râşid ve Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir ve İbn Ebû Zi’b gibileri, Zührî’ye seferde de, haza da mülâzemet ettikleri halde ikinci tabakadan Ca’fer b. Bürkân, Süfyân b. Hüseyin es-Sülemî, Zem’a b. Sâlih el-Mekkî gibi hâfız ve mütkın zevatın –Zührî’ye az mülâzemet dolayısıyla– Zührî’nin hadisleri hakkında mümâreseleri evvelkiler derecesinde değildir. Müslim bu iki tabaka ricâlinin her birinden bilâ-kayd ü şart hadis tahrîc ederse de Buhârî, tabaka-i sâniyeden yalnız diğer karâin ile kendisine evvelkilerin kuvvetinde sahih görünenleri alır.

Üçüncü tabaka Muâviye b. Yahyâ es-Sadefî, İshak b. Yahyâ el-Kelbî, Müsennâ b. Sabâh gibi Zührî’ye birinci tabakadakiler kadar mülâzemet etmiş olmakla beraber gavâil-i cerhten selâmet bulmayanlardır ki onları kimi kabul kimi reddeder. Ebû Dâvûd ile Nesâî bu tabaka ricâlinden de rivayet ederlerse de Müslim, bunlardan

yalnız diğerkarâin ile kendisine sahih görünenleri alır. Buhârî ise büsbütün terkeder.

Dördüncü tabaka cerh ve ta'dîl babında üçüncü tabaka ricâli gibi olmakla beraber Zührî'ye mülâzemetleri az olmak dolayısıyla onun hadisleriyle mümâreseleri de az olanlardır ki Tirmizî, bunların da hadislerini kabul eder.

Beşinci tabaka Bahr b. Kesîr es-Sekkâ, Abdülkuddûs b. Habîb, Hakem b. Abdullah el-Eylî, Muhammed b. Saîd el-Maslûb gibi zuafâ ve mechûlünden bazı kimselerdir ki ebvâb üzerine hadis tahrîc edenler için onların hadislerini almak câiz olmaz. Yalnız Ebû Dâvûd ile onun dûnundaki musannifler bu gibi hadisleri itibar ve istişhâd kastıyla zikrederler. *Sahîhayn*'da ise son iki tabakadan rivayet edilen hadis yoktur.

Buhârî, ikinci tabakadan olan hadisleri ekseriya ta'lîkan zikreder. Üçüncü tabakadan da bazı ta'lîkâtı yok değildir.

Nâfi', A'meş, Katâde gibi müksirûn-ı muhaddisînin ashâbı da bu kıyas üzerine bu tabakata taksim edilebilirler. Müksir olmayanların hadislerine gelince bunlarda şeyhaynın asıl itimat ettikleri şey mevsûkun-bih, adl ve hataları az olmalarınadır. Artık Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi bu hususta kendisine itimat ziyade olanların, rivayetinde teferrüd ettikleri hadislerini de alırlar. Diğerklerinin rivayetini ise kendilerinin müşârikleri olanların rivâyâtıyla takviye ederler ki bu nevin ekser-i ehâdîsi böyledir.

Kütüb-i Mu'temededen Nakl-i Hadîs

İnsan bir kitap içinde huffâzdan biri tarafından sıhhati tansîs edilmemiş, şu kadar ki isnadı sahih bir hadis görürse o hadisin sıhhatine hükmedebilir mi? Bundan yedi buçuk asır evvel yaşamış olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (587-643), "Bizim zamanımızda buna hükmetmek câiz değildir. Çünkü bu asırlardaki ulemânın ehliyeti buna kifayet edemeyecek derecede zayıftır" diyor. Onun bu hükmü daha sonraki a'sar ulemâsına bi-tarîkî'l-evlâ şâmilidir. Onun dediğine göre artık hiçbir isnad kalmamıştır ki içindeki râvilerden hiç değilse birisi *Sahîh*'te meşrûat olan hıfz, zabt ve itkândan ârî ve rivayet hususunda yalnız elindeki kitaba itimat ile kalmış olmasın. Bâhusus a'sar-ı mütekaddimedede gelen eimmenin şiddet-i taharrî ve icthadı mâlûm olunca sıhhatine tansîs edilmeyen böyle bir hadisi ihmal edişleri herhalde kendilerince sahih olmadığını kaviyen zannettirir.

Şeyh Muhyiddin en-Nevevî ise İbnü's-Salâh'ın bu menini itlakı üzere kabul etmeyip, “Bence azher olan kavî, ilm-i hadîste mütemekkin ve ma'rifet-i kaviyye sahibi hakkında böyle bir tashihin yani sıhhatine evvelce tansîs edilmemiş bir hadise isnadına nazaran sahihtir diyebilmenin cevâzıdır” diyor. Zaten İbnü's-Salâh'ın muasırlarından Ebü'l-Hasan b. Kattân (ö. 628), Ziyâüddin el-Makdisî (568-643), Zekiyüddin Abdülazîm el-Münzirî (581-656); daha sonrakilerden Şerefeddin ed-Dimyâtî (613-705), Ebû Abdullah İbn Mevvâk el-Gırnâtî (ö. 897), Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (654-742), Takıyyüddin es-Sübki (683-756) gibi birtakım huffâz kuvve-i ilmiyyelerine güvenerek gayri mansûsun aleyh bazı hadisleri tashih yani sıhhatlerine hükmetmişlerdir.

Kezâlik İbn Hacer el-Askalânî sıhhati mütekaddimîn tarafından gayri mansûs olan hadisler içinde ricâli ricâl-i sahihten olanlar da bulunduğu cihetle İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki sözünü itlakı üzere kabul etmiyor ve “Bâhusus-mesânîd ve sünen gibi- müelliflerine nisbetleri sahih olduğunu bilmek için isnâd-ı muayyene ihtiyaç olmayan ve bizden müelliflere kadar olan isnadın sıhhatini nazarı itibara almaktan müstağni olacak derecede hâiz-i şöhret olan kitaplarda -musannif bir hadisin sahih olduğunu söylemese de- isnadında şerâit-i sıhhat mevcut, mütkın ve müteyakkız olan muhaddis de hiçbir illetine muttali olamayacak olursa sıhhatine hükmetmek mümteni olmaz” diyor. Lâkin yine -onun tembihine nazaran- bu gibi hadislerin farkına varılamamış bir illetleri olmak ihtimaline karşı ihtiyata evfak olan, “Bu hadis sahihtir” diyecek yerde, “Sahîhü'l-isnaddır” demektir. Nitekim bazıları böylelerine, *صحیح إن شاء الله* demişlerdir.

Müteahhirînden bir zatın sıhhat-i hadîse hüküm vermesi böyle olduğu gibi kütüb-i mu'temedenin birinden gerek amel gerek ihticâc için bir hadis alacak kimsenin hadisi mu'temedün aleyh bir nüshadan alması ve o nüshayı da ya bizzat kendinin veya bir sikanın usûl-i sahiha ile veya hiç değilse diğer mu'temedün aleyh bir asıl ile mukabele etmesi lâzımdır. Hele muhaddis olmayan kimse hakkında bu ihtiyaç bir kat daha tekküd eder. Zira kitaplara sehiv, hata, tebdil, tahrif, tashif ârız olabilir. Sünnet-i seniyyeyi sudûrdan almayıp da sutûrdan nakletmek pek nâzik bir iş olduğu için bazıları bu babda son derecede titiz davranmışlardır. Nitekim *Sîre-i İbn-i Hişâm* şârihi Süheyli'nin dayısı Ebû Bekir b. Hayr (502-575), “... من كذب عليّ...¹” hadisine binaen vücûh-i rivâyâtın en ednâ mertebesi ile olsun kendisine rivayet edilmemiş kelâm-ı resûl için bir müslimin *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم* demesi sahih ve câiz olmadığı beyne'l-ulemâ müttfekun aleyhtir” diyor. Bu

1 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

kavle göre bu kadar şüyû ve iştiharlarıyla beraber bugün şâyân-ı i'timâd kütüb-i hadîsiyyeden –esânîd ile ahze muvaffak olmuş tek tük bazı bahtiyârân-ı ümmet müstesnâ– hemen hiçbirimizin hiçbir hadisi nakletmesi câiz olmayacaktır. Lâkin bereket versin ki bu, yalnız bazı muhaddislerin kavli olup umumen fukaha ve ekser-i muhaddisînin kavli bunun hilâfıdır. Zira bir hadis ile amel edebilmek için behemehal muhaddisîn kavâidince semâ şart değildir.

LÂYİHA. Maahâzâ fakire öyle geliyor ki Türkçe söyleyen kimse mâzî-i naklî sîgasını istimal ederse müşeddid olanların kavlinde de –kitap, mutemet bir asl olmak şartıyla– hadis nakledebilecek. Arabî'deki قال lafzı hem “buyurdu” hem “buyurmuş” mânasına gelip bu ehl-i teşdîd vücûh-i rivâyâtta biri ile ahzetmemiş kimse için bir sîga-yı fârika bulamadıklarından dolayı nakli menetmişlerdir. Halbuki “buyurmuş” deyince bu mahzur kalmıyor ve kâili –hadisi ister rivayeten almış, ister yalnız kitapta görmüş olsun– kâzib değildir. Asl veya usûl-i mu'temede o kelâm-ı âlînin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden sudûruna hep şahittir.

Hadîs-i Hasen

Tarifi

Makbul ve muhteccün-bih olan hadisin bir nevi de **hadîs-i hasen** olduğu yukarıda (s. 191) söylenmişti. Hadîs-i hasenin tarifinde çok zahmet çekilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbetü'l-fiker*'de hadîs-i sahîhi tarif ettikten sonra *فإن خف الضبط فهو الحسن* demekle iktifa ediyor. Sahihin tarifinde mevzu-bahis olan zabıt şartı biraz kuvvetten düşerse hadis **hasen li-zâtihi** mertebesine iner demek istiyor. Sebebi de bu nevi hadisin sahîh ile zayıf arasında bir mertebeyi haiz bulunmasıdır. Sahih olmayan hadisin hangi mertebede sahiha yaklaşıp makbul sayılacağını ve hangi mertebede merdûdiyet mertebesini aşamayacağını tayin etmek hayli müşkildir. Bundan dolayı sarîhan tarifinde eimme ihtilâf etmişlerdir. Rivâyât-ı menkûlenin tashih, tahsîn, tercih ve ta'lîinde eimme-i huffâz çok kere haiz oldukları meleke-i intikâd sayesinde tabire gelmeyen karâin ile de hükmedip ekseriya isabet ettiklerine de bu türlü hükümlerinde kendileriyle hem-ayâr zevatın hemen hemen daima ittifak etmeleri delîl-i kavîdir. Her ne hal ise hadîs-i hasenin tarifine gelelim:

Kütüb-i Sitte'den meşhur *Câmi'* veya *Sünen* sahibi Ebû İsâ et-Tirmizî hadîs-i haseni, "İsnadında kizb ile itham edilmiş hiçbir kimse bulunmamakla beraber şâz da olmayan ve kendi gibisi diğer tariklerden de rivayet edilen hadis" diye tarif ediyor. Bu tarife göre isnadındaki râvileri içinde gayri fâhiş galat ve hata ile muttasıf olacak derecede seyyü'l-hıfz; yahut hakkında ne cerh, ne ta'dîl nakledilmemiş; yahut kendisini kimi cerh, kimi ta'dîl etmiş iken hakkında cerh ve ta'dîl cihetlerinden hiçbiri

tereccuh etmemiş mestûrû'l-hâl; kezâ an'ane ile tedlîs eden bir müdellis bulunursa o hadis hasen olmuş olur. Ebû Abdullah b. Evvâk, "Sahih dahi şâz olmaz ve râvileri müttehem değildir" diyerek bu tarife itiraz etmişse de Tirmizî hesabına şöyle cevap verilmiş: Tirmizî haseni sahihten iki şey ile ayırıyor. Birincisi hasenin râvisi sahihin râvisinden dereceten kasırdır. Hasende râvinin kizb ile müttehem olmamasını kâfi görüyor. Halbuki sahihin râvisi behemehal sika olmak gerektir. "Fülâna yalancı diyen yok" sözü ile "Fülân sikadır" sözleri beyninde ise çok fark vardır. İkincisi hasenin birçok tarikten mervî olmasını şart etmiş ki bu da râvilerin sahih râvileri mertebesinde olmadığından neşet eder. Halbuki râviler sika olursa hadisin yalnız bir tarikten rivayet edilmiş olması sıhhatini muhil değildir.

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin (ö. 388) tarifine göre hadîs-i hasen, "mahreci mâruf ve ricâli müştahir olan hadis"tir. Hadisin mahreci rivayet edildiği diyar demektir. Hadis Mısırî mi, Şâmî mi, Medenî mi, Irâkî mi, Mekkî mi, Kûfî mi? Bu herhalde bilinmeli ve ehl-i beldenin râviden rivâyet-i ehâdis ettiği meşhur olmalıdır. Meselâ Basrîler içinde Katâde gibi ki Basriyyûn hadisi müşârûn ileyhten mervî bulunursa mahreci mâruf olmuş olur. Basriyyûn'dan mâadası ondan rivayet ettikleri takdirde biraz düşünülür. "Mahrecin mâruf olması" kaydı ile hadîs-i münkatı' ile husûs-ı maddede tedlîsi sübût bulmamış müdellis hadisi ihraç edilmiştir. Lâkin o hadiste tedlîsi sabit olursa meydana çıkan râvî-i mahzûfe göre hükmedilir (s. 164). Şöhretten murat da ricâlin adalet ve zabt ile iştiharı demektir. "Hadîs-i sahîhin de mahreci mâruf ve ricâli müştahirdir" diyerek bu tarife de itiraz edilmiştir. Fakat Hattâbî, ricâl-i sahîhin dûnunda bir şöhreti murat ettiğini söylüyor. Çünkü tarifen âkabinde hemen وعليه مدار أكثر الحديث وهو الذي يقبله أكثر العلماء فيستعمله عامة الفقهاء "Hadisin ekseri de bunun etrafında döner ve ekser-i ulemânın kabul ve âmme-i fukahânın istimal ettiği budur" diyor. Halbuki sahihi ulemânın ekseri değil, kâffesi kabul ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark olduğunu ifham etmiş oluyor. Nitekim İbn Ebû Hâtim (240-327): "Pederim Ebû Hâtim'e bir hadis sordum. 'İsnadı hasendir' dedi. 'Bununla ihticâc edilir mi?' dedim. 'Hayır' dedi" diyor ki onlarca o hadis hasen olmakla beraber sahih gibi kendisiyle ihticâc edilemiyormuş demektir.

İbnü'l-Cevzî (507-597?) de, "Hadîs-i hasen kendisinde za'f-ı karîb-i mütehammel yani çekilir derecede az miktarda zaaf bulunan hadistir" diyorsa da zaafın çekilebilir miktarını tebyin etmediğinden o da itiraza uğramıştır.

El-Hâsıl haseni mâfevki olan sahih ile mâdûnu olan zayıftan –sadra şifa verecek bir ibare ile– tarif etmek mümkün olmayıp buna ancak ilm-i hadîste meleke-i tâmme

sahibi olan nâkîd-ı basîrin içine doğup kisve-i ta'bîre getiremediği esbâb ve karâin-i hüsn ile kesb-i ittîlâ mümkün olur demeye kadar varanlar bile vardır.

Maahâzâ müteahhirînden Ebû Amr İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî hasen unvanı altında beyne'l-eimme tedavül eden ehâdîsi tetebbû ve istikrâya çalışıp şu neticeye varmıştır: Hasen iki kısımdır. Birincisi isnadı ehliyeti tahakkuk etmemiş bir mestûrdan hâlî olmayıp o râvi de muğfel (kapılğan) ve rivayetinde hatası çok; yahut hadiste kizb ile yahut mûcib-i tefsîk sebep-i âharla müttehem olmamış olan; bununla beraber metni de bir veya birçok tarikten misli mervî olup mütâbî' veya şahit ile kuvvet peyda etmiş olduğu da mâlûm olan hadistir ki bununla şâz veya münker olmaktan kurtulmuş olur. Tirmizî'nin sözü işte bu nevi hadisleredir. İkincisi râvileri sıdk ve emanetle meşhur olmakla beraber ricâl-i sahîh derecesine çıkamayıp hıfz ve itkânca onların mertebesinden kâsır olan, maahâzâ münferit oldukları rivâyâtta hadisleri münker sayılanlardan daha yüksek derecede bulunan ruvâtın hadisleridir ki (s. 127) bu kuyûd ile beraber bu hadislerin illetten, şüzûzdan, nekâretten selâmetleri de şarttır. Hattâbî'nin tarifinden de işte bu nevi hadisler maksuddur. Şüzûz ile illet ve nekâretin ne demek oldukları yukarıda (s. 126, s. 129, s. 172) söylendi.

Bu uzun tarifteki şartlar hep hasene ait olduğuna göre İbnü's-Salâh'ın, Tirmizî ile Hattâbî'nin muratları hakkındaki bu tevcihatına itiraz edilmiştir. Bu itirâzâtı serd ve münakaşanın yeri bu mukaddime değildir. Yalnız Tirmizî'nin ıstılahında sahîh de, hasen de ayrı mânalara gelip dururken hasen mertebesinden yukarıya çıkmayacak birtakım hadisler sahîh dediğine bakarak hasen li-zatihî olanlara sahîh ıtlak ettiğine hükmetmiştir. Zira birçok muhaddis bu kuvvetteki ehâdîs-i hisânî sahihe idhal ile merâtib-i sahîhin ednâ merâtibi idâdında sayarlar. Hasene sahîh diyenler de -hiç şüphesiz- tarif ve şürûtu beyan olunan sahîhin dúnunda olduğunu da inkâr etmezler. Mesele nihayet ibare ihtilâfına râci olmuş olur. Herhalde şu anlaşılıyor ki muhaddisîn, sahîh ile zayıf arasında bir derece bulundurmamak iktiza ettiğine hükmederek birtakımları kendisinde kuvvet emâreleri bulduğu hadîs-i zaîfi bir derece daha yükseltip hasen tesmiye ettikleri gibi birtakımla

rı da kendisinde zaaf emâreleri gördüğü hadîs-i sahîhi bir derece daha tenzil edip hasen tesmiye etmişler, sonra gelenler de bunların bu işini beğenip şu kadar ki evvelki nevine hasen li-gayrihî ikincilere hasen li-zatihî namını vermeyi tensip eylemişlerdir.

Alelittlak hasenin bir de müteahhirînce edilen üç tarifini kaydedelim:

1. İzzeddin İbn Cemâa (694-767) hadîs-i haseni, “İlleden hâlî ve senedi muttasıl olup isnadında da ya mervîsine şahidi olan bir râvî-i mestûru ya derece-i itkândan kâsır bir râvî-i meşhûru bulunan hadistir” diye tarif etmiştir.

Şerefeddin Hüseyin et-Tîbî ise (ö. 743) daha muhtasar bir tarif olmak üzere,

2. “Hadîs-i hasen şüzûz ve illetten sâlim olmakla beraber birden ziyade tarikten mervî olan sika derecesine karîb kimsenin hadîs-i müsnedi veya sikanın hadîs-i mürselidir” diyor.
3. Takıyyüddin Ahmed Şümunî de (801-872), “Hasen şâz ve muallel olmamak şartıyla kalîlü’z-zabt ve şu kadar ki teferrüdü münker sayılanların halinden yüksek bir râvî-i adlin rivayet ettiği haber-i muttasıldır” diye mücez bir tarifte bulunmuştur.

Şeyhülislâm İbn Hacer ise sahihi, “Muallel ve şâz olmayarak tâmmü’z-zabt bir adlin rivayet ettiği hadistir” diye tarif ettikten sonra, “Zabt azalırsa hadis hasen li-zâtihîdir” diyor ki sahih ile hasen li-zâtihînin tamamı zabttan başka şürûtun kâffesinde müsavi olduklarını gösteriyor. Hasen li-gayrihî de âdîd ile (s. 191) mertebe-i hüsne çıkan hadistir diyor.

Hulâsa hıfz ve zabtı tam ricâl-i udûlün merviyyâtı sahihtir. Sahihin ittisâl-i sened, adâlet-i râvî, adem-i şüzûz, adem-i illet gibi şartları hep mevcut iken yalnız zabtı biraz daha gevşek olan, şu kadar ki hatası çok zuafâ derekesine de inmeyen ricâlin merviyyâtı hasendir. Bu, li-zâtihî hasen olan hadisin evsafıdır. Binaenaleyh hasen li-zâtihîyi tarif etmek lâzım gelse, “İlet ve şüzûzdan ârî ve adalet ve zabt ile mâruf, şu kadar ki zabıtça sahih ruvâtından bir dereceye kadar kâsır olan râviler tarafından sened-i muttasıl ile rivayet edilmiş hadistir” demek lâzım gelir. Böyle olan hadis mertebeten sahihin dînunda ise de –yukarıda söylediğimiz gibi– makbul ve ihticâca sâlih olmakta sahih gibidir. Hatta turuk-ı rivâyeti çok olursa bazılarınca sahih bile sayılır. Nitekim Hâkim, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme bu gibi hadisleri –sahihe kasrettikleri– kitaplarına dercetmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadislerinin evvelce tarif edilen ehâdis-i sahîha dînunda olduklarını bu eimme mukırdılar. Bu takdirde sahîh li-gayrihî olmuş olurlar. Turuk-ı rivâyetlerinin ancak taaddüdünden dolayı sıhhatlerine hükmedilmesi râvilerinin zabıtça râvî-i sahîhten kâsır kalan cihetleri sûret-i mecmûa ile müncebir olduğu içindir. Her biri yalnız başına kalsa hüccet olamayacak iki tarikten gelen bir hadis ile ihticâc etmekte taaccüp edecek bir cihet de yoktur. Vech-i âhardan müsned

olarak vârit olmuş yahut o kuvvette diğer mürsel ile teyyüd etmiş hadîs-i mürsel bazılarınca nasıl ihticâca sâlih ise bu da öyledir.

“Hadîs-i Hasen-i Sahîh” Tabiri

Hâfız Tirmizî ile Ali b. Medînî ve Ya'kûb b. Şeybe gibileri bazan bir hadiste her iki vasfı cemederek, هذا حديث حسن صحيح derler ki muratlarını tayinde ihtilâf edilmiştir. Hadisin her iki lafız ile birden tavsifi en ziyade Tirmizî'nin *el-Câmi*'inde vâki olduğu için bu bahis hep onun etrafında dönüyor. Bu babdaki tevcihlerin en makbulü şudur: Hadisin yalnız bir isnadı varsa Tirmizî ya ruvâtın haline bakarak ricâlde şürût-ı sıhhat tam mıdır yoksa kâsır mıdır? kestiremediğinden ayrı ayrı noktazarlardan hadise hem sahih hem de hasen denilebileceğini yahut râviler hakkında eimme-i nakdin nazarları muhtelif olduğundan hadisin kimine göre hasen, kimine göre sahih olacağını kastetmiştir. Her iki takdirce hakkında yalnız, صحيح dedikleri حسن dediklerinden daha kavîdir. Zira birinde sıhata cezm, diğerinde tereddüt vardır. Lâkin hadis -biri sahih, diğeri hasen olan- iki isnad ile rivayet edilmişse bu surette bir isnada göre hasen, diğerine göre sahihtir demek olur ki bu takdirce böyle olan hadis yalnız bir tarikten gelmiş hadîs-i sahîhin fev-kine çıkar. Çünkü sahih olan tarik, zayıf olmayan öteki tarik ile kuvvet bulmuş oluyor.

Maahâzâ Tirmizî hadîs-i hasenin tarifinde turuk-ı müteaddideden rivayet edilmiş olmasını şart kılmış iken kitabındaki bazı hadisler için, هذا الوجه حسن غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه, “Bu hadis hasen-i garîbdir. Onu bu tarikten başka tarikten bilemiyoruz” demesi câlib-i dikkattir. İbn Hacer el-Askalânî diyor ki Tirmizî'nin tarif ettiği hasen, alelîtlak hasen olmayıp kitabında -başka bir vasıf terdîf etmeksizin- yalnız حسن dediği bir nev-i hassını tarif etmiştir. Tirmizî hadislerin bazılarında yalnız حسن, bazılarında yalnız صحيح, bazılarında da yalnız غريب dediği gibi bazılarında حسن, bazılarında صحيح غريب; bazılarında حسن غريب; bazılarında صحيح غريب der. Yaptığı tarif de bu yedi nevin yalnız evvelkisi olan hasen içindir. Nitekim kitabının sonunda, “Bu kitabımızda her nerede حديث حسن dedikse muradımız isnadı bizce hasen olandır. Kizb ile müttehem olmayan râvi tarafından rivayet edilip başka tariklerden de onun gibisi mervî olan, şâz da olmayan her hadis bizce hadîs-i hasendir” demesi de bunu gösteriyor. Bundan anlaşılıyor ki o yalnız, hasen dediği hadisi tarif etmiş. sahih ile garîbi tarif etmediği gibi hakkında, حسن صحيح yahut صحيح غريب ya da حسن غريب dediklerini de tarif etmemiştir. Görünüyor ki diğer nevelerini ehl-i fen arasındaki şöhretlerinden dolayı tariften sarfınazar edip yalnız

حسن dediğini ya gâmız olduğundan ya da evvelden ıstılahı mevcut olmadığı halde kendisi tarafından vazedilmiş bulunduğundan dolayı tarife lüzum görmüştür. Bu takrir ile de Tirmizî'nin tarifi ve bu ıstılahları hakkında neticesiz kalan birçok itirâzât mündefi' olmuş olur. İntehâ.

Muhyi's-sünne lakabıyla müştahir Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (429?-516) *Mesâbîhü's-sünne*'sindeki hadisleri sıhah ile hisân unvanlarıyla ikiye taksim edip *Sahîhayn*'dan aldıklarına sıhah ve sünen-i selâsedan yani Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'den naklettiklerine hisân namını vermiştir. Lâkin bu cihetten itiraza uğramıştır. Zira sünende sahih, hasen, zayıf, hatta münker olan hadisler vardır. O kitaplardan her ne nakletmişse hepsine hasen namını vermesi müteâref olan ıstılahı mugayir düşmüştür. Lâkin bu, Begavî'ye has bir ıstılahtır diyor ve ıstılâh-ı örffiye muhalefette kendisini münferit de görmüyorlar. Nitekim Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî bu beş kitabın hepsi için, "Sihhatlerine ulemâ-yı meşrik ve mağrib ittifak etmişlerdir" diyerek bu beş kitap sahipleri makbul ve ma'mûlün-bih hadisleri toplamaya himmet etmişlerdir demek istemiştir. Hâkim de Tirmizî'nin kitabı hakkında *el-Câmiu's-sahîh* tabirini kullandığı gibi Hatîb el-Bağdâdî de Tirmizî ile Nesâî'nin kitaplarına *Sahîh* ismini vermiştir. İstılahta nizâ olmayacağı için bunların hiçbirine itiraz edilemezse de kastedilen meânîyi tebyin için bunu haber vermek lâzım gelir.

Hadîs-i makbûlü beyan için ehl-i hadîsin sahih ile hasenden başkaca istimal ettikleri birkaç lafız daha vardır: Ceyyid, kavî, sâlih, mâruf, mahfuz, mücevved, sâbit, müşbih.

Ceyyid ile kavî tabirlerini bazıları sahih tabiriyle müsavi tutmuşlardır. Tirmizî'nin, tıbbâ dair hadislerin biri için حديث جيد حسن dediği vâkidir. Fakat sahih mânasına gelmekle beraber yine bu lafızları erbâb-ı dikkat bir nükte kastetmedikçe sahih makamında istimal etmezler. Onların ceyyid yahut kavî dedikleri hadis hasen li-zâtihi mertebesinden yüksek olmakla beraber sahih derecesine vardığında tereddüt edilenlerdir. Bu itibar ile mutlaka sahihin mertebeye dînunda demektir.

Sâlih tabiri -her ikisi de ihticâc olunmaya salâhiyetleri bulunduğundan dolayı- sahih hakkında da, hasen hakkında da kullanılır. Bazan kendisiyle itibar olunmaya yani mütâbi' veya şahit olmaya sâlih olan hadîs-i zaîf hakkında da istimal edilir ki bu mânâca sâlih, hasenin dînunda olmakla beraber zayıf denilecek derecede düşkün olmayan haber demektir. Meselâ İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Dâvûd, "Sünen ismindeki kitabımın içinde vehn-i şedîd ile ayıbdâr olanları beyan ettim. Hakkında

hiçbir şey söylemediklerim ise sâlihtirler. Bunların bazıları derece derece diğerlerinden daha sahihtir” diyor.

Mâruf münker mukabili, (s. 129) mahfûz da şâz mukabili (s. 126) dir. Mücevved ile sabit tabirleri de sahih ile hasene şâmil tabirlerdir.¹ Müşbihe gelince yalnız hasene veya ona yakın olana denir ve sahihe nisbetle ceyyid ne ise hasene nisbetle müşbih odur.

Bir de huffâzın هذا حديث صحيح dedikleri هذا حديث صحيح الإسناد dediklerinin, kezâ هذا حديث حسن الإسناد dedikleri هذا حديث حسن dediklerinin dînundadır. İsnad sahih veya hasen olduğu halde şüzûz veya illetten dolayı metnin sahih veya hasen olmadığı vâkidir. Nitekim Nesâî rivayet ettiği تسحروا فإن في السحور بركة “*Sahur yeyiniz, zira sahurda bereket vardır*”² hadisi için, “Bu bir hadîs-i münkerdir. Lâkin isnadı hasendir” diyor. Hâkim de *el-Müstedrek*’inde isnadına bakılınca sıhhatine hükmedilecek birtakım hadisler zikretmiştir ki metinleri şüzûz veya illetten dolayı vâhî telakki edilmiştir.

İhtilâfü’l-Hadîs

Sahih ile hasen râvilerinden biri zâit bir şey rivayet ederse bu ziyade makbuldür. Lâkin bu kabul, ziyadeyi zikretmeyen râvinin rivayetine münâfi‘ gelmemek şartıyladır. Eğer muhalif düşerse sikanın münferiden rivayet ettiği bir hadis bir müstakil hükmünde olacağından –beyinlerinde birini kabul etmek diğerini reddetmeyi müstelzim olacak derecede– münâfât varsa râcih olanı kabul, mercûh olanı reddolunur. Hiçbiri tereccüh etmezse –ki bu nâdiren vâki olur– kimi kabul, kimi tevakkuf cihetini ihtiyar etmişlerdir.

Ehâdîs-i makbûleyi (sıhah ile hisânı) bir de me’hûzün-bih ve gayr-i me’hûzün-bih kısımlarına taksim etmişlerdir. Zira bir hadîs-i makbûl ona zıt olan diğer hadisin muârazasından ya sâlim olur ya olmaz. Muârazadan sâlim ise adı muhkemdir ki hükmü bilâtevakkuf ahzolunmak, mücebince amel olunmaktır, لا يقبل الله تعالى صلاة بغير طهور “*Allah Teâlâ abdestsiz hiçbir namazı kabul etmez*”³ hadisi gibi. Kendisine zıt bir muârız hadis olduğu takdirde de o muârız ya makbuldür ya değildir.

1 Tedlîs tesviye ile rivayet edilen hadîs-i müdellese de bazı kudemânın mücevved namını verdikleri yukarıda (s. 169) geçmişti.

2 {N2146 Nesâî, Sıyâm, 18.}

3 {N139 Nesâî, Tahâret, 104.}

Değilse yine makbul olan muhkem, öteki gayr-i me'hûzün-bihtir. Zira kavî var iken zayıfın hükmü yoktur. Muâriz da makbul ise artık beyinlerini bilâ-taassüf cem' ve telif etmek imkânı olup olmadığı ciheti aranır. Eğer bilâ-taassüf her ikisi ile amel mümkün olacak gibi ise beyinlerinde tezat olmadığı tebeyyün etmiş demektir ki her ikisi de muhkem olmuş olur. Böyle olan iki hadise **muhtelifü'l-hadîs** derler. Zâhiren mütezâd görünüp de im'ân-ı nazarla aralarını cemetmek mümkün olan bu gibi hadisler hakkında müstakilen yazılmış kitaplar çoktur. İmam Şâfiî'nin *Kitâbü İhtilâfi'l-hadîs*'i ile İbn Kuteybe'nin (213-276) ve Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî'nin (ö. 307), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-301) kitapları ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (235-321) *Müşkilü'l-âsâr*'ı bu nevidendir. Osman b. Saîd ed-Dârimî de (200?-280) bu mevzuda pek büyük bir eser vücuda getirmiştir. Böyle mühim bir işi başarabilenler ekser-i ulûmda; bâhusus hadis, fıkıh, usul ve kelâmda berâat-i tâmmesi olan eimme-i a'lâmdır ki bunlar hadis ile fıkıh sınaatlarını bihakkın câmi', meânî-i dakîka sayyâdları ve ilim dalğıçlarıdır.

Her iki rivâyet-i kaviyenin beynini telif imkânı bulunmazsa nesh aranır. Birinin **nâsîh**, diğerrinin **mensuh** olduğu tebeyyün ederse nâsîh ahz olunur, mensuh terkedilir. Hangisinin nâsîh olduğuna delil bulunamazsa kavâid-i tercihe müracaat olunup ercah ile amel olunur. Adeden elliye varan usûl-i tercihi öğrenmek isteyenler usûl-i fıkıh kitaplarına müracaat edebilirler. Maahâzâ İmam Şâfiî'nin, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden -husus ile umum, icmal ile tefsir cihetlerinden başka bir cihetle- birinin ispat ettiğini diğeri nefyeder surette yekdiğere zıt iki hadîs-i sahîhin sübûtu vâki değıldir. Meğer ki nesih tarikiye ola!" İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme de, "İsnâd-ı sahîh ile Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilmiş mütenâkız iki hadîs-i sahîh bilmiyorum. Her kimde böyle iki hadis varsa bana getirsin de beyinlerini telif edeyim" demeleri şâyân-ı kayıttır.

Turuk-ı rivâyetin taaddüdü sayesinde yukarıda hasen li-zâtihinin sahîh li-gayrihî mertebesine çıktığını (s. 191) ve haseni takviye edecek tarikleri araştırmaya itibar, mukavvî olan tariklere de kâh mütâbi' kâh şahit denildiğini (s. 121) söylemiştik. Onun gibi bir hadîs-i zaîfin de hasen li-gayrihî mertebesine çıktığı vâkidir. Hasen li-gayrihî zaten zaaftan kurtulmuş bir hadis demek değil mi idi? İmdi hadîs-i zaîfin zaafı ya mümkünü'z-zevâl ya lâzım ve gayr-i mümkünü'z-zevâldir. Zaaf, sadûk ve emin olan bir râvinin sû-i hıfz ile töhmeti yüzünden ârız olmuşsa bu râvinin rivayet ettiği hadis vech-i âhardan rivayet edilmiş bulunursa artık onu hıfzetmiş demek olup zabtında halel bulunmadığına kolayca hükmolunabilir. Bu takdirce rivayet

ettiği hadis de zayıf derekesinden hasen derecesine çıkar. Lâkin yine hadis hasen li-zâtihi değil, hasen li-gayrihi olmuş olur. Tirmizî'nin Şu'be tarikinden ve hasendir diyerek senediyle rivayet ettiği hadis gibi ki bunda Âmir b. Rebîa radiyallahu anhümâ, Fezâreliler'den bir kadının bir çift nalın mehr-i muaccel ile tezevvüc etmesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o kadına, أرَضِيْتِ مِنْ نَفْسِكَ وَمَا لَكَ بِنَعْلَيْنِ *"Nefsini ve neyin varsa onu bir çift nalına mukabil vermeye razı mı oldun?"* buyurdularını, oda, "Evet" deyince nikâha icâzet verdiklerini rivayet eder.⁵ Tirmizî, hadisini rivayet ettikten sonra, "Bu babda Ömer, Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa'd, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes, Âişe, Câbir, Ebû Hadred el-Eslemî radiyallahu anhümden de rivayetler vardır. Âmir b. Rebîa radiyallahu anhümânın bu hadisi hadîs-i hasen-i sahîhtir" diyor. Râvi Âsım b. Ubeydullah sû-i hıfzı yüzünden zayıf ise de bu mânada sekiz sahâbîden olmak üzere vücûh-i sâireden rivayet olduğu için Tirmizî, hadisine صحيح حسن demiştir.

Kezâlik zaaf bir imâm-ı hâfızın, hadisi mürselen rivayet etmiş olması yüzünden ârız olmuşsa yine hadis vech-i âhardan merfûan rivayet edilmiş olmakla zaaftan kurtulur ve hasen li-gayrihi mertebesini bulur. Meselâ *Sahîh-i Müslim*'de bey'-i müzâbeneyi⁶ aleyhi's-salatü ve's-selâm efendimizin nehiy buyurdularına dair Saîd b. Müseyyeb'den bir hadîs-i mürsel rivayet edilmektedir.

Bu kadarla kalsa hadis birçoklarınca zayıftır. Lâkin Müslim aynı hadisi سهيل بن أبي هريرة sened-i mevsûlü ile merfûan da rivayet ettiği için zaaftan kurtulmuştur.

Sebeb-i za'f tedlîs veya ricâl-i senedden birinin meçhul olması ise yine –irsâlde olduğu gibi– senedde hazfedilmiş veya zatı meçhul kalmış râvinin diğer tarik ile mâlûmiyeti ile hadis kesb-i kuvvet eder. Meselâ Tirmizî tedlîs ile mevsuf olan Hüseyim tarikinden إن حقاً⁷ يزيد بن أبي زياد عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن البراء بن عازب *"Cuma günü Cuma günü على المسلمين أن يغتسلوا يوم الجمعة. وليمس أحدهم من طيب أهله. فإن لم يجد فالماء له طيب müslümanların iğtisâl etmeleri üzerlerinde şübhesiz bir haktır. Bir de her biri o gün evindeki tıbden sürünsün. Eğer bulamazsa su ona tıb yerine geçer"*⁸ hadisini merfûan

4 {Metinde "عبيد الله قال: سمعت عبد الله" olan ifade, kaynakta "عبيد الله عن عبد الله" şeklinde yer almaktadır. T1113 Tirmizî, Nikâh, 22.}

5 {T1113 Tirmizî, Nikâh, 22.}

6 Müzâbene hurmayı ağaç üstünde iken kurusuna satmaya denir.

7 {Metinde "إن حقاً" şeklinde yer alan ifade, kaynakta "حق على المسلمين" olarak yer almaktadır. T528 Tirmizî, Cum'a, 29.}

8 {T528 Tirmizî, Cum'a, 29.}

rivayet etmiştir. Hüseyim müdellis olduğu için o yüzden ârız olan zaaf Tirmizî'nin o hadisi yine Yezîd b. Ebû Ziyâd'a uğrayarak Ebû Yahyâ et-Teymî tarikinden de rivayet etmesiyle zâil olmuştur. Hatta Tirmizî, "Hüseyim'in rivayeti Teymî'nin rivayetinden ahsendir" diyor.

Lâkin zaaf bir râvinin fisk veya kizb ile müttehem veya hadisin şâz olması gibi bir sebepten neşet ediyorsa vech-i âhardan rivayet edilmiş olmakla zâil olmaz ve hadis, zayıf derekesinden hasen derecesine çıkamaz, من حفظ على أمتي أربعين حديثا بعثه الله يوم القيامة في زمرة الفقهاء "Her kim ümmetime kırk hadis hıfz ediverirse Allah Teâlâ onu fukaha zümresinde ba's ve haşr eder"⁹ hadisi gibi ki dokuz sahâbîden turuk-ı adîde ile ve rivâyât-ı mütenevvia ile menkul olduğu halde yine zayıf olduğunda bütün muhaddisînin ittifakı vardır.

9 {Rivayet bu lafızlarla tespit edilememiştir. *Kenzü'l-ummâl*'de "من حفظ على أمتي أربعين حديثا ينتفعون بها بعثه الله" "تعالى يوم القيامة فقيها عالما" lafzıyla benzer anlamda bir hadisin İbnü'l-Cevzî tarafından Hazret-i Ali'den nakledildiği belirtiliyor. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, X, 225, no: 29185.}

Ehâdîs-i Makbûleyi İhtiva Eden Kitaplardan Bazıları

Ehâdîs-i makbûleyi hangi kitaplarda arayacağız? Beyne'l-müslimîn tedâvül eden kitaplar meyanında en ziyade şâyân-ı itimad olan kütüb-i hadîsiyye hangileridir? suali karşısında bulunmak tabiidir. Bir hadisın makbul veya merdud olduğuna en sağlam miyar vâkıa râvilerinin ahvali hakkında ma'lûmât-ı tâmme edinip intikâd edebilmektir. Erbâbı vaktiyle kitap ile tekayyüd etmemiş ve hadislerin her birini ayrı ayrı hadde-i tedkîkten geçirerek ve ricâline, senedinin ittisâl ve inkitâına, illetten ve -gerek seneden gerek metnen- şüzûzdan sâlim olup olmadığına, mütâbaat ve şevâhidine yani diğer tariklerle kuvvet bulup bulmadığına bakarak makbul veya merdud olduğuna hükmetmişlerdir. Lâkin müteahhirînin mütekaddimîn hakkında bizzat ve bilâ-vâsıta bu gibi tetkikatı icra etmelerine artık fiilen imkân kalmamış, eimme-i Selef rahimehümullah da diyanet, emanet ve dirayetleri muktezâsınca kitaplara geçmiş hadisleri nakir ve kıtmîr adım adım tettebbû' ile kendilerinden sonra gelecekleri böyle ağır bir külfetten -kalplere itmînan verecek surette- kurtarmış olduklarından yekdiğeri hakkında intikâden yazmış oldukları kitapları araştırmakla iktifa etmek, tettebbuâtı onların intikâdâtına kasr ile ihticâc edilecek hadisleri öyle intihab eylemekten daha sâlim yolumuz kalmamıştır.

Kütüb-i Sihâh

Mütedâvel ve müştehir kitapların kıymetleri bittabi hâvi oldukları ehâdîsten intikâda uğramış bulunanların miktarına bağlıdır. Bu noktadan bakılınca bilâistisna

her hadisi intikâddan sâlim hiçbir kitap yoktur. Bu haberler Kur'ân-ı Kerîm gibi mütevâtir değildir. Pek azından başkası hep ahbâr-ı âhaddır. Bununla beraber sürût-ı sıhhati haiz hadisleri en ziyade cemedden kitapların başında Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ile (194-256) Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (204-264) *el-Câmiu's-sâhîh*'leri olduğunda bütün ulemâ-yı İslâm ittifak etmişlerdir. Zira ehl-i nakd-i hadîs, mecmûu on, on iki bine varan¹ bu iki kitaptaki haberlerin içinden pek az miktarını mahall-i intikâd görebilmişlerdir. Bu adetlerin içinde de Buhârî'ye ait olanı seksenden azdır. Gerek bu cihetten gerek Buhârî'nin sıhhatçe hep birinci tabaka hadislerini iltizam edip tabaka-i sâniyeden olan ehâdîs-i sahîhayı ekseriya ta'lik ve nâdiren isnad suretiyle zikretmesinden, üçüncü tabakadan da pek az miktarda aldığından, buna mukabil Müslim'in de birinci ve ikinci tabaka hadislerini alâ vechi'l-istiâb alıp bazan üçüncü tabakadan olanlarından da rivayet eylesinden dolayı Buhârî, Müslim'den esah addedilmiştir.

Bu bahse müteallik olmak üzere Şeyhülislâm Takıyyüddin Ahmed b. Teymiyye'nin (661-728) *Minhâcü's-sünne*'deki şu sözlerini burada zikretmekten kendimi alamıyorum. Diyor ki emr-i tashîhte yani bir hadisin sahîh olup olmadığına hükmetmekte eimme-i hadîs ne Buhârî'ye ne de Müslim'e taklit etmiş değillerdir. Bu iki musannifin sahîh addettikleri hemen bütün hadisler kendilerinden evvel de eimme-i hadîsçe sahîh ad ve telakkî bi'l-kabûl edilmişlerdi. Kendi asırlarında da öyle idi. Kendilerinden sonra da bu fennin eimmesi bu kitapları nazar-ı tedkîkten geçirip bu iki imamın sahîh dediklerine kendileri de sahîh demekte muvâfakat ettiler. Yalnız birtakım huffâzın intikâd ile aleyhe hüküm verdikleri takriben yirmi hadislik az miktarını istisna etmek lâzım gelir. İntikâda uğrayan bu mevâzın çoğu Müslim'dedir. Bunlarda da birtakımları onlardan yana, birtakımları da müntekitlerden yana çıkmışlardır. Lâkin işin doğrusu bu babda tafsil üzere hüküm vermektir. Bazı yerler vardır ki hakikaten intikâda şayandır. Ümmü Habîbe hadisi ile خلق الله التربة يوم السبت² hadisi ve üç yahut daha ziyade rükû ile salât-ı küsûf kılındığı hadisi bu cümledendir. Buhârî'ye edilen intikâdâtın bazıları yerinde değildir. İntikâda bihakkin uğramaktan en uzak olan *Sahîh-i Buhârî*'dir. Buhârî hemen daima intikâd edilebilecek bir lafız rivayet etti mi derhal müntekâd olduğunu beyan eden lafzı da rivayet etmiştir. Hulâsa bu, yedi bin dirhemi intikâd edip de içinden birkaç dirhemi –onlar da büsbütün faydasız ve sırf mağşûş olmamak üzere– züyûf olmasına benzer. Buhârî sanatında imam olan bir zattır. Bu iki kitabın mecmû-ı

1 Buna mükerrerât da dahil olmak üzere takribî bir adet nazariyle bakılmalıdır. 207 ve 211. sayfalara da müracaat edilebilir.

2 {M7054 Müslim, Münâfikîn, 27.}

ehâdîsi yedi bin bu kadardır.³ Bunu söylemekten maksadımız bu iki kitabın hadislerini kendilerinden evvel ve sonra birçok eimme-i cehâbizenin intikâd ve –kaç kişi olduklarının sayısını ancak Allah bilir– birçok zevat kendilerinden rivayet etmiş olduklarını ve bu hadisleri ne rivayet ne de tashih etmekte münferit kalmadıklarını söylemektir. Bunu hıfzeden zât-ı ecell ü a'lâ **لَا حَافِظُونَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ**⁴ buyuran hafız-ı celîl sübhânehû ve tekaddes hazretleridir. İntehâ.

Bazıları zannederler ki *Sahîhayn* sahipleri emr-i tashîhte yalnız râvinin zabıttâ, adalette, adem-i irsâldeki haline bakmakla iktifa edip başka bir ciheti nazar-ı mülâhazaya almamışlardır. Halbuki iş zannettikleri gibi değildir. Onlar bu ricâlin kendi meşâyihleriyle olan derece-i münâsebetlerini de araştırmışlardır. Her râvinin, kendisinden rivayet ettiği zata mülâzemeti az mıdır, çok mudur? Onun memleketlisi olup hadisleriyle ülfet ve mûmâresesi var mıdır? Yoksa yabancı bir memleketten gelip kendisiyle teberrüken mülâkat ederek bu mülâkat veya mülâkatlarda bazı hadislerini istimâ' edip savuşmuş bir kimse midir? gibi ancak ilm-i hadîs ile usûl-i hadîste mahâret-i kâmile olmakla beraber son derecede dikkat etmeyi itiyat etmiş ekâbirin farkına varacağı hususatı da mülâhaza ederek yazdıklarını o kitaplara tevdi etmişlerdir. Kitaplarının Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb olması işte bu gibi meziyyât-ı âliye ile sâha-i tahakkuka varmıştır.

Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinden başka –bu ikisi kadar muvaffakiyetle olmamakla beraber,– tertip ve teklifinde sıhhat iltizam edilmiş daha birçok kitap vardır. Bunlardan İmam Mâlik'in ve daha evvel İbn Ebû Zi'b'in *Muvatta*'ları gibi.⁵ İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ını en başta saymak lâzım gelir. Alelîtlak *el-Muvatta*' denilince de lafız ona masruf olur. Buhârî'nin kitabı meydana çıkmazdan evvel Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb o idi. *el-Muvatta*'da –evvelce de söylendiği gibi– birçok ehâdîs-i mevkûfe ve maktûa vardır. Hep sahih olan ehâdîs-i merfûasının kâffesi *Sahîhayn*'a geçmiştir.

Daha sonra İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme'nin (223-511) *Sahîh*'i, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (354) *Kitâbü't-Tekâsîm ve'l-envâ'* tesmiye ettiği *Sahîh*'i, Hâkim Ebû Abdullah'ın (321-450)⁶ *el-Müstedrek alâ kitâbi's-Sahîhayn*'i Ebû Ali Saîd b. Seken'in (294-353) *es-Sahîhü'l-müntekâ'sı*, Abdullah b. Ali İbnü'l-Cârûd ile (ö. 307) Kâsım b. Esbağ el-Beyyânî'nin (340) *el-Müntekâ*'ları, Ebû Bekir

3 Tekrarsız olarak tahminî adedi beyan ediyor.

4 el-Hicr, 15/9.

5 O devirlerde *Muvatta*' namıyla birçok eimme birer kitap telif etmişlerdi. Eimme-i huffâzdan Abdullah b. Vehb el-Mısıfî'nin de (125-197) *Muvatta*'-ı *Kebîr*'i bu cümledendir.

6 {Önceki baskılarda bu şekilde kayıtlı olan vefat tarihi, biyografi kaynaklarında "405" olarak verilmektedir.}

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (384-458) *el-İlzâmât*'i⁷, Ziyâüddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'nin (569-643) *el-Ehâdisü'l-ciyâdü'l-muhtâra*'sı zikre şayandır.

İbn Huzeyme *Sahîh*'inin mertebesi kendisinden sonra zikredilenlerden yüksektir. Müşârün ileyh çok ihtiyatkâr ve şiddet-i taharrî ashabından olup rivayet ettiği hadisin isnadı hakkında şayet ednâ mertebede söz söylenmişse hemen *إن ثبت كذا* “Şayet sabit ise hadis şudur” yahut *إن صح الخبر* “Haber sahih ise” gibi bir ibare kullanır.

İbn Hibbân'ın *Kitâbü't-Tekâsîm ve'l-enva*'ı ne ebvâb ne mesânîd üzerine mürettep olmayıp matlûb olan ehâdisi orada bulmak pek müşkildir. Emr-i tashîhte de biraz mütesâhildir denmişse de Ebû Bekir el-Hâzîmî onun tesâhülü hakkındaki itikadı reddedip, “Gayesi İbn Hibbân hasen olan hadise de sahih diyor ki ıstılahta münakaşa olmaz” dedikten sonra şartlarına vefa etmek hususunda tesâhülü olup olmadığı cihetine gelince o mesele hakkında da, “İbn Hibbân, *Sahîh*'inde müdellis olmakla beraber şeyhinden ahzı mâlûm ve şeyhinden semâi da vâki olan bir râvinin irsâl ve inkîtâ şâibelerinden sâlim hadislerini rivayet eder. Bir râvi hakkında cerh ve ta'dîle dair hiçbir söz söylenmemiş ve kendisinden hiçbir hadîs-i münker de mervî olmamakla beraber gerek şeyhi ve gerek kendisinden rivayet eden zat da sika bulunursa ona sika nazariyle bakar. *Kitâbü's-Sikât*'ında İbn Hibbân işte bu gibilerine hep sika demiştir. Mesleğini bilmeyenler nihayet cerhan ve ta'dîlen haklarında söz söylenmeyenleri tevsik ettiği için itiraz etmiş oluyorlar demektir ki bu, ıstılahta muâraza demektir” müdafaasında bulunuyor. Ve İbn Hibbân'ın şartları *Sahîhayn* şartları kadar ağır olmamakla beraber kendi şartlarına kitabında muhalefet etmiş olmakla mütesâhil de addedilemez demek istiyor.

İbn Huzeyme ile İbn Hibbân'ın *Sahîh*'leri ehâdis-i sıhâhın yanı başında ehâdis-i hisânı da muhtevî bulunuyor demektir. İbn Hibbân'ın *Sahîhayn*'da olmayan zevâidini Ebü'l-Hasan el-Heysemî'nin tecrit etmiş olduğunu yukarıda (s. 209) söylemiştik.

Hâkim, *Sahîhayn*'a girmemiş ehâdis-i sahîhayı toplamak üzere *el-Müstedrek*'ini yazmış ve her hadisin sonunda, “Bu, şeyhaynın şartınca sahihtir” yahut “Buhârî'nin şartınca sahihtir” yahut “Müslim'in şartınca sahihtir” dediği gibi ikisinin de ağır olan şartlarına muvâfik olmadıkları halde kendince sahih olanlar için de, “Bu, sahîhül-İsnaddır” der. Lâkin Hâkim en-Nîsâbü'rî pek mütesâhil olduğundan kitabına şeyhaynın yahut şeyhayndan birinin şartına muvâfik –Buhârî'nin ehâdis-i gayr-i mükerreresi miktarına karîb– hayli ehâdis-i sahîha dercettiği gibi zaaf ve

7 {Beyhakî'nin bu isimde bir eseri tespit edilememiştir. Burada kastedilen, muhtemelen Dârekutnî'ye ait olan aynı isimli eserdir.}

nekâretle mevsuf birçok hadis de almış ve bu gibi vâhî hadisler kitabının takriben rub'unu kaplamıştır. Hâfız Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Teakkubât*'ında bu kitabı telhis edip hangi hadislerine ilişmek iktiza ediyorsa ilişmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin dediğine göre Hâkim bilâhare tenkih etmek üzere kitabını tesvîd etmiş, fakat bu emr-i hayrî itmama muvaffak olamadan pençe-i ecel yakasına yapışmıştır. Binaenaleyh *el-Müstedrek*'i mütalaa edecek kimse *Teakkubât*'ı da birlikte mütalaa etmelidir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'i Zehebî'nin kitabı ile birlikte ahîran Mısır'da tabedilmiştir.

Hâkim'in tilmizi *Sünen* ve *İlel* sahibi Hâfız Ebû Bekir el-Beyhakî şeyhaynın şartlarına muvâfık olup da kitaplarında olmayan sahihleri toplayıp "*Kitaplarına bunları da almaları lâzım gelirdi*" mânasını kastederek eserine *el-İlzâmât* namını vermiştir. Beyhakî şeyhinden daha çok müteharri görünüyor.

Kâsım b. Asbağ'ın *Sünen-i Ebû Dâvûd* tarzında bir *Sünen*'i olduğu gibi *Sahîh*'ini de *Sahîh-i Müslim* tarzında yazmıştır. Saîd b. Seken'in *Sahîh*'i Endülüs'te iştihar etmiştir. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Herevî'nin de (355-434) Hâkim gibi *Sahîhayn* üzerine bir *el-Müstedrek*'i varsa da nasılsa o kadar iştihar etmemiştir.

Sünen Kitapları

Sahîhayn'dan sonra Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî ile (202-275) Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (215-303) ve Ebû İsâ Muhammed b. İsâ ed-Darîr et-Tirmizî'nin (209-279) *Sünen* isimindeki kitapları gelir. Tirmizî'nin kitabına *Câmi'* de derler. Nesâî'nin burada mevzubahis olan kitabı *el-Müctebâ* namındaki *Sünenü's-suğrâ*'sıdır. Ondandır tasnif ettiği *Sünenü'l-kübrâ*'sında ise kuvvet ve sıhhatçe derecât-ı mütefâvitede hadisler cemetmiştir. Usûl-i hamse dedikleri işte bu beş kitaptır. Bazıları İmam Mâlik b. Enes'in (93?-179) *el-Muvatta'*ını bazıları da İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî'nin (209-283) *Sünen* kitabını bu beş kitaba ilhak ederler. *Kütüb-i Sitte* dedikleri işte bunlardı. *el-Muvatta'*ı *Kütüb-i Sitte*'den addedenler *Sahîhayn*'ın telifinden evvel Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb o olduğu içindir. İbn Mâce'nin kitabında da ehâdis-i zaîfe pek az olduğu için bu idâda idhal edilmiştir. *el-Muvatta'* yerine İbn Mâce'yi ikame edenler bu kitabın kütüb-i hamsede olmayan birçok zevâid-i makbûleyi hâvi olmakla beraber bazılarının dediği kadar ehâdis-i zaîfe ile şâibedar olmadığına istinat etmişlerdir.

Bazıları da Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin (181-255),

el-Müsned'ini altıncı kitap itibar etmek istemişlerdir. Bunun adı *el-Müsned* ise de biraz sonra zikredeceğimiz mesânîd nevinden değildir. Kütüb-i hamse gibi ebvâb üzerine mürettep olup müsned namını alması, Buhârî'nin kendi kitabına "hadislerin isnadı muttasıl" mânasına *el-Müsned* namını vermesi kabilindedir (s. 134). Bu kitap ehâdîs-i mürsele ve mevkûfeyi de muhtevî olmakla beraber ricâl-i zuafâsı az, ehâdîs-i münkeresi nâdirdir.

Bu sünen sahiplerinden Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin iltizam ettiği mesleği kendisinden dinleyelim. Müşârûn ileyh kitabı hakkında Mekke ulemâsından aldığı mektubun cevabında, "*Kitâbü's-Sünne*'deki hadisler bu babda en sahih bildiğim hadisler midir? diye soruyorsunuz. Bilmiş olunuz ki iş tamamen böyledir. Şu kadar var ki biri isnaden daha kavî, diğeri mahfuz olmak hususunda daha ileri olan iki tarikten mervî bir hadis varsa onu her iki tarikten yazdım. Lâkin bu yolda kitabıma dercettiklerim on hadisi geçmez. Bu babda birçok ehâdîs-i sıhâh bulunsa da ben yine bir yahut ikisini yazmakla iktifa ettim. Çünkü çok şey yazmaktansa istifadenin kolaylaşması cihetini düşündüm. Bir babda bir hadisi iki yahut üç tarikten rivayet ederek iade ettimse bu hadise dair bunların birinde zâit bir kelâm rivayet edilmiş olduğundandır. Bazan uzun bir hadisi ihtisar ettiğim de olmuştur. Zira olduğu gibi yazsam işitenlerden bazıları fıkıh o hadisin neresinde olduğunu farkedemez" dedikten ve merâsîl hakkındaki fikrini (s. 144) beyan ettikten sonra, "Tasnif ettiğim bu *Kitâbü's-Sünen*'de hadisi metrûk hiçbir kimseden rivayet yoktur. Şayet bir hadîs-i münker dercetti isem münker olduğunu da beyan ettim. Bundan başka vazifem de yoktu. Kezâ kitapta vehn-i şedîd ile muttasıf bir hadis varsa onu da beyan ettim. Kitabımda senedi sahih olmayan rivâyât vardır. Hakkında söz söylemediklerim sâlih ve birtakımı diğer takımından esahtır" diye mesleğini izah ediyor ve akabinde, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden menkul diye mâlûmun olacak biçbir sünnet yoktur ki bu kitapta bulunmasın, Kur'an'dan sonra bu kitaptan ziyade nâs için öğrenilmesi elzem hiçbir şey bilmiyorum. Bir kimse bu kitabı yazdıktan sonra ilme dair hiçbir şey yazmasa yine ziyân etmez" diyerek kitabının ehemmiyetini gösteriyor. Bu kitap ehâdîs-i ahkâmî câmi' olduğu için hassaten fukaha beyninde pek büyük bir şöhret kazanmıştır. Her mezhepten ulemâ ve fukahânın istinat edebileceği ehâdîs onda mevcuttur. Bundan dolayı ehl-i Horasân'ın *Sahîhayn*'a ve onların mesleğinde yazılmış kitaplara olan rağbetlerine mukabil Irak, Mısır, bilâd-ı Mağrib ve diğer aktâr-ı İslâmiyye ulemâsı bununla meşgul olmuşlardır. O asrın mustalahınca sahih, hasen, makbul hep bir mânaya geldiği ve Ebû Dâvûd'un kendi ifadesinden de kitabında sahih ve esah bulunduğu mülâhaza edilirse *Sünen-i Ebû Dâvûd*, sıhah ile hisâmî câmi' bir kitaptır demekte tereddüt edilmez. Ehâdîs-i zaîfesi varsa da musannif bu gibile-

rine işaret ettiği için mütalaasında hiç korku yoktur. Maahâzâ vâhî olacak derecede zayıf olanlara tenezzül etmemiştir.

Hadîs-i hasenin en evvel sarâhaten tarif edildiği kitap, Tirmizî'nin *Sünen*'idir. Tirmizî'den evvelki tabaka ricâlinden İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi zevatın da hasen tabirini istimal ettikleri görülürse de haseni kendince ilk tarif eden –yukarıda görüldüğü üzere– Tirmizî'dir. Bu ıstılahı asıl şöhretlendiren odur. *el-Müsned* sahibi Ya'kûb İbn Şeybe ile Ebû Ali et-Tûsî'nin de bunu kesretle istimal ettikleri görülüyorsa da onlar Tirmizî'den muahhar olduklarından mâna-yı ıstılahîce hasen demekle ona taklit etmiş benziyorlar. Tirmizî'nin kitabında da birçok ehâdîs-i sıhâh ile beraber birçok ehâdîs-i hisân vardır ve hadisi fikhî ile birlikte gösterecek pek hoş bir meslek de tutmuştur. Hadisi evvelâ isnadıyla sahâbîden rivayet eder. Müteakiben, حسن yahut حسن ... صحیح، ilâ âhirih diyerek derecesini gösterir ve o mânada diğer sahâbeden rivayet varsa, o sahâbenin de hepsinin ismini zikrettikten sonra ulemâca ma'mûlün-bih olduğunu haber verir. Yalnız ehâdîsin kuvvetini gösteren حسن، إلخ gibi elfâzda nüshalar beyninde tefâvüt olduğu için müracaat edilen aslın mutemet nüshalarla güzelce mukabele edilmiş olması iktiza eder.

Tirmizî *Câmi*'i hakkında *Kitâbü'l-İlel*'inde, “Bu kitapta olan hadislerin hepsi de ma'mûlün-bih olup bazı ehl-i ilim tarafından ahz olunmuştur. Yalnız iki hadis müstesnadır ki onların da illetini kitapta beyan etmişizdir” diyor. Bu iki hadis de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî, العصر والظهر والجمع بين الظهر والعصر، إن النبي صلى الله عليه وسلم جمع بين الظهر والعصر بالمدينة والمغرب والعشاء من غير خوف ولا سفر⁸ ولا مطر إذا شرب الخمر فاجلدوه فإن عاد في الرابعة⁹ hadisiyle “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine'de ne havf ne sefer ne de yağmur olmadığı halde öğlen ile ikinci ve akşam ile yatsı namazlarını cem' buyurdular”⁹ hadisiyle الرابعة فإن عاد في الرابعة “Şârib hamr içtiğinde celd ediniz. Yine içer de dördüncü defaya kadar tekrarlırsa öldürünüz”¹⁰ hadisidir.

Nesâî vâkıa nakd-i ricâlde müşedded olanlardan biridir. Lâkin *el-Müctebâ*'sına, terki mecmaun aleyh olmayan ricâlin hadislerini dercetmeyi mezhep edinmiştir.

İbn Mâce'nin sıhahı çok, *Müsned-i Dârimî*'nin münkerât ve şevâzı az olduğu yukarıda söylenmişti.

8 {Metinde var olan “ولا سفر” ifadesi Tirmizî rivayetinde yer almamaktadır.}

9 {Metinde “جمع بين الظهر والعصر بالمدينة والمغرب والعشاء” şeklinde olan ifade, kaynakta “جمع بين الظهر والعصر بالمدينة والمغرب والعشاء بالمدينة” olarak yer almaktadır. T187 Tirmizî, Salât, 24.}

10 {T1444 Tirmizî, Hudûd, 15. Metinde “إذا” şeklinde yer alan ifade, Tirmizî'de “من” olarak yer almaktadır.}

Mesânîd

Ehâdis-i makbûle aranacak kitapların bir nevi de **mesânîd**dir ki bunlar mertebeye *Kütüb-i Sitte*'nin dînundadır. Kitâb-ı müsned bir mânaca içindeki mütûn, senedleriyle mezkûr olan hadis kitabı demektir ki ebvâb üzerine mürettep oldukları halde Buhârî'nin kendi *Câmi'*ine *es-Sahîhü'l-Müsned*, Dârimî'nin de kendi *Sünen*'ine *el-Müsned* namını vermesi bu mânacadır. Bu ıstılahı nazaran *el-Muvatta'* da, *Kütüb-i Sitte*'nin her biri de, **musannef** ve **câmi'** namını alan kitapların hepsi de, *Müsned-i Şâfiî* de birer müsneddir. Müfessir-i şehîr Ebû Abdurrahman Bakî b. Mahled ile (ö. 276) Ebû'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın (218-313) ebvâb-ı fikh üzerine mürettep büyük müsnedleri ve pederi Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (445-509) hurûf-ı hecâ üzerine mürettep *Kitâbü'l-Firdevs*'i üzerine Ebû Mansûr ed-Deylemî'nin (ö. 558) telif ettiği *Müsned-i Kitâbü'l-Firdevs* de bu nevidendir (s. 135).

Lâkin müsnedin bir ma'nâ-yı hâssı da vardır ki müellifin ebvâb-ı mesâil üzerine tertibi gözetmeksizin her sahâbîden gelen rivâyâtı kendine kadar olan isnadlarıyla birer yere cemetmek suretiyle vücuda getirdiği kitaptır. Bu kitaplarda sahâbe hazerâtının veya kabilelerinin isimlerini hurûf-ı hecâ tertibine koyanlar olduğu gibi başka mülâhazalarla tertip edenler de vardır. Nitekim *Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel*'de (164-241) sırasıyla **1. Aşere-i mübeşşere**, **2. Ehl-i beyt-i nebevî**

meşhur sadrazamı, sâhib-i Dîvânî'l-memâlik Muhammed b. Cüveynî'nin emir ve işareti üzerine *Câmi'-i Tirmizî*'nin *Sahîhayn*'de olmayan hadislerini, daha sonra *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un bu üç kitapta olmayan hadislerini, daha sonra İbn Mâce'nin dört evvelki, daha sonra *Sünen-i Dârimî*'nin beş evvelki, en sonra da *Sünen-i Nesâî*'nin altı evvelki kitaplarda olmayan hadislerini ayrı ayrı kısımlarda toplamıştır ki bu suretle bu yedi kitabın muhtevî olduğu takriben otuz bin hadisi tekrarsız olarak bir kitapta cemetmiştir. Yine dîbâcedeki beyandan mâlûm olduğu üzere sonraki beş kitaba ait tecrîdâtını *Sahîhayn* tecrîdâtına zammetmek emrini bir nüshaya göre Âmül, diğer nüshaya göre Âmid şehrinde mukim iken telakki etmiştir ki nüsha ihtilâfı yüzünden kitabı Taberistan'da mı yoksa Diyarbekir'de mi telif ettiği meçhul kalıyor.

Sâhib-i dîvân Hülâgû Han eyyâm-ı saltanatının son on senesinde sadrazamı olup oğlu Abaka Han'ın on sekiz senelik eyyâm-ı saltanatında da makâm-ı ikbâlden düşmemiş ve ondan sonra Argun Han tarafından 683 senesinde dört biraderi ile beraber katledilmiştir ki bu maktulün meyanında Bağdat ülkesini yirmi dört sene İlhanîler namına idare eden *Târîh-i Cihângüşâ* sahibi Atâ Melik el-Cüveynî de vardır. İşte bu kaydıtarihîye nazaran *el-Envârü'l-lem'a* kitabının 653'ten 683 senesine kadar imtidâd eden devirde telif edildiği anlaşılıyor da müellifinin ismine zaferyâb olunamadı. Hatta *Keşfü'z-zunûn*'de kitabın ismi zikredildiği halde müellifi hakkında ihtiyâr-ı sükût edilmesi Kâtib Çelebi merhumun da İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarda bu kayda müsâdif olmadığını gösteriyor. Fakat en muteber usulün hâvi oldukları takriben otuz bin hadisi câmi' olması dolayısıyla kitap pek mühimdir.

Bu kitapta iltizam edilen tertibin yalnız bir mahzuru vardır ki o da meselâ *Sahîhayn*'in müttefekun aleyh hadisleri, kezâlik bir hadis meselâ *Buhârî* veya *Müslim*'de yahut her ikisinde mevcut olmakla beraber Tirmizî, Ebû Dâvûd... ilâ âhîrih kitaplarında da tahrîc edilmiş olup olmadığı ciheti müphem kalıyor ki işte bu noktainazardan diğer emsali ona nisbeten rüçhanı haizdir.

aleyhimüs-salâtü ve's-selâm, 3. Abbas ile mehâdîm-i kirâmından Fazl b. Abbas, Temmâm b. Abbas ve Ubeydullah b. Abbas, 4. Abdullah b. Abbas, 5. İbn Mes'ûd, 6. Abdullah b. Ömer, 7. Abdullah b. Amr b. Âs ile Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî, 8. Ebû Hüreyre, 9. Enes b. Mâlik, 10. Ebû Saîd el-Hudrî, 11. Câbir b. Abdullah el-Ensârî, 12. Mekkîler, 13. Medenîler, 14. Kûfîler, 15. Basrîler, 16. Şâmîler, 17. Ensâr, 18. Âişe ile diğer nisâ-i sahâbiyyât müsnedleri olmak üzere tertip edilmiştir.¹⁴ Alelittlak müsned denilince maksud olan *Müsned-i Ahmed*'dir. İsimleri malûm doksana yakın kütüb-i mesânîd arasından meşhur olan diğer bazılarını da bervech-i âtî tâdât edebiliriz:

مسند عبید الله بن موسی العَبَّاسِي (213)، مسند أبي داود الطيالسي (133-204)، مسند دارمي (181-255)، مسند إسحق بن راهوية (161-238)، مسند أبي يعلى أحمد بن علي الموصلي (220-307)، مسند عبد بن حُمَيْد الكَيْثِي (249)، مسند الحسن بن سفيان التَّسَوِي (?210-303)، مسند أبي بكر البزار (292)، مسند الحارث بن محمد بن أبي أسامة (185-282)، مسند محمد بن يحيى العدني (243)، مسند أحمد بن منيع البغوي (160-244).

Buhârî ile Müslim'in de birer مسند كبير leri vardır.

Mesânîd musanniflerinin âdeti her sahâbînin müsnedinde o sahâbîden turuk-ı sahîha ve sakîme ile her ne rivayet edilmişse kâffesini dercetmek olduğundan bu kitaplarda birçok ehâdîs-i sahîha ve hasenenin yanı başında ehâdîs-i zaîfe de bulunur. Binaenaleyh bunların içindeki hadislerle bilâtahtik ihticâc edilemez. Mesânîdin en ziyade şâyân-ı itimad olanı *Müsned-i Ahmed*'dir. İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri bu kitabına –on bine varan mükerrerâtтан başka, mükerrer olmayan– takriben otuz bin hadis dercedip kendince makbul olan rivâyâtı cemetmeyi iltizam ve kendince kizb ile mâruf olmayan kimselerden rivayet etmeyi şart etmiştir ki *Müsned*'deki bu şartı Ebû Dâvûd'un *Sünen*'deki şartı gibidir. Bu miktarın kesretle beraber yine *Sahîhayn*'da olup da onda tahrîc edilmeyen pek çok sahîh olduğu gibi, *Sahîhayn*'da rivayeti vâki olmuş sahâbeden iki yüz kadarının da onda müsnedi yoktur. Bu müsnedde bazı ehâdîs-i zaîfe, hatta mevzua bulunduğunu öne sürerek kitabı şâyân-ı ihticâc addetmek istemeyenler varsa da İbn Hacer el-Askalânî *Ta'cîlü'l-menfaa*'da şöyle diyor :

“Bazı kimseler *Müsned-i Ahmed*'in gerek mütûnunda gerek şüyûhunda sıhhatini iddia etmişlerdir. Hâfız Ebû Mûsâ el-Medîni'nin buna dair bir tasnifi de vardır. Hakkı söylemek gerekse demeli ki ekser-i hadisleri ceyyiddir. Zayıf olanları da varsa onlar da mütâbaa için irat edilmişlerdir. Az miktarda ferd-i garîb nevinden zayıf

14 Bu tertip, elimizdeki Mısır tab'ının tertibidir. Şah Abdülazîz muhaddis-i Dehlevî'nin *Bustânü'l-muhaddisîn*'inde beyan olunan tertip ise başkadır. Demek nüshalar beyninde tertibe tehâlûf varmış.

hadisleri de bulunursa da bunları peyderpey çizmiş, şu kadar ki bazıları kalmıştır. Bazı kimseler de içinde ehâdîs-i mevzûa bulunduğunu iddia etmişlerdir. Şeyhimiz İmâmü'l-huffâz Ebü'l-Fazl el-İrâkî araştıra araştıra İbnü'l-Cevzî'nin¹⁵ *Mevzuât*'ında *Müsned*'den ihraç edilip mevzû olduğuna hükmedilmiş dokuz hadis bulmuştur. O cüzü ben kendisinden okumuştum. Sonra ben de İbnü'l-Cevzî'nin mevzuatında araştıra araştıra bunlara iltihak eden diğer hadisler buldum ki, hepsi yirmiye varmış oldu. Sonra İbnü'l-Cevzî'nin hadisler hakkında söylediklerini birer birer takip ettim. Neticede zâhir oldu ki bu hadislerin çoğu ceyyiddir. Hiçbirinin mevzûiyyetine kat' etmek şöyle dursun hiçbirinin mevzû olduğuna hüküm bile verilemez. Meğer ki ferd-i nâdir yani bir tek hadis ola ki onda da mevzûiyyetinin defi ihtimali kavîdir. Bu taakkubâtıma *عن مسند أحمد في الذبّ عن القول المسدّد* namını verdim. İntehâ.

Elde dolaşan *Müsned-i Ahmed* nüshalarında sika olan oğlu Abdullah b. Ahmed'in (213-290), pederinden başka kimselerden rivayet ettiği ziyâdâtı da, Abdullah b. Ahmed'in etbâından Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katî'nin (273-386) ziyâdâtı da vardır. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel'e* isnad olunan ehâdîs-i sakîme ise ekseriyetle işte bu Katî'nin rivâyâtındandır. Bilmeyenler asıl *Müsned*'in malı itikâd ederler. Maalesef matbû nüshada da bu ziyâdâta işaret konmamıştır.

El-Hâsıl müellefâtın kıymeti hâvi oldukları ehâdîsten intikâda uğramış olanlarının killet veya kesretine göredir. *Sahîhayn*'dan başka kitapların tefâvüt-i merâtibi hakkında birçok re'ylere beyan edilmişse de hepsini zikretmek mümkün değildir. Yalnız bu babda bir fikir vermiş olmak için İbn Hazm'ın (384-456?) tertibi hakkında Süyûtî'nin *et-Tedrîb*'deki hulâsasını zikretmek faydadan hâlî olmaz. İbn Hazm *Merâtibü'd-diyâne*'sinde diyor ki kitapların evlâsı başta *Sahîhayn*'dır. Bunlardan sonra Saîd b. Seken'in (249-353) *Sahîh*'i ve İbnü'l-Cârûd ile (ö. 306) Kâsım b. Asbağ'ın (ö. 240) *el-Müntekâ*'ları gelir. Onlardan sonra sıra ile *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Nesâî* ve yine Kâsım b. Asbağ ile Tahavî'nin (238?-321) *Musannef*'leri, Ahmed b. Hanbel'in, Bezzâr'ın (ö. 292), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile (ö. 235) biraderi Osman b. Ebû Şeybe'nin (ö. 239), İshak b. Râhûye'nin (166-238), Tayâlisî'nin (224?-304), Hasan b. Süfyân en-Nesevî'nin (210?-303) *el-Müsned*'leri, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i Muhammed b. Sencer (ö. 258) ve Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262) ve Ali b. Medîni (161-234) ve İbn Ebû Azre'nin (ö. 276) kitapları gibi sırf Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kelimât-ı aliyye-i nebevîlerine tahsis edilerek içlerine başkasının kelâmı dercedilmeyen musannefât gelir. Bunlardan sonra içinde Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kelâm-ı âlîsi ile beraber başkalarının da sözü olanlar

15 İbnü'l-Cevzî'nin Hanbeliyyü'l-mezheb olduğunu unutmamalıdır. Böyle iken imamının kitabında mevzû hadis olup olmadığını araştırıyor. Müdafaa eden İbn Hacer ise Şâfiî'dir.

gelir ki bu meyanda da Abdürrezzâk'ın (125-210), İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235), Bakî b. Mahled'in (201-276) *Musannef*leri, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (202-294), İbrâhim İbnü'l-Münzir'in (ö. 236) kitapları, daha sonra Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167), Saîd b. Mansûr'un (240?-227)¹⁶, Vekî' İbnü'l-Cerrâh'ın (129-197), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'nin (126-212) *Musannef*leri, Mâlik'in, İbn Ebû Zi'b'in (ö. 159), İbn Vehb'in (125-197), *Muvatta*'ları, İbn Hanbel'in *Mesâil*'i, Ebû Ubeyd ile (ö. 224) Ebû Sevr'in (ö. 240) *Fıkıh*'ları ve bunların içinden de isnadları sahih olanlar mâadalarından mühimdir. Şu'be (82?-160), Süfyân (ö. 198), Leys (94-175), Evzâi (88-157), Humeydî (ö. 219), İbn Mehdî (135-198), Müsedded (ö. 228) gibi eimmenin o tarzda olmakla müشتهhir kitapları da bu cümledendir. İşte bu sonuncular İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı tabakasinda kitaplar olup ehâdis-i sahîhayı câmi' olmak hususunda kimi onun gibi, kimi onun fevkinde kimi de onun dînundadır. Şu'be'nin hadisindeki sahihleri saydım. Sahih olarak sekiz yüz bu kadar hadîs-i müsned, iki yüzden ziyade de hadîs-i mürsel buldum. *Muvatta*'ı Mâlik ile Süfyân b. Uyeyne'nin de hadislerini saydım. Her birinde beş yüz bu kadar hadîs-i müsned, üç yüz bu kadar da hadîs-i mürsel buldum. Bir de İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında yetmiş bu kadar hadis buldum ki imam kendisi onlarla ameli terketmiştir. Cumhûr-ı ulemânın vâhî gördükleri bazı ehâdis-i zaîfesi de vardır. İntehâ.¹⁷ Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında gördüğüm nakle göre ise İbn Hazm *Müsned-i Sencer*'den sonra Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî'nin (ö. 229) *Müsned*'ini de zikrediyor. İbn Hazm'ın *el-Muvatta*' ve emsalini bu kadar geri bırakması, ehâdis-i resûl aleyhi's-selâmdan başka merâsil ve makâtı ve sahâbe ve tâbiîn akvâl ve fetâvasını da hâvi olduklarından dolaydır.

16 {Orijinal baskıda bu şekilde kayıtlı olan doğum tarihi, biyografi kaynaklarında yaklaşık "140" olarak geçmektedir.}

17 İbn Hazm Endülüslü ve Mâlikîyyü'l-mezheptir. Böyle iken İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ını tertipte bu kadar geri bırakması ve hakkında söylediği bu sözler hakikaten câlib-i dikkattir. Hakka ittibâm ümmetçe imâm-ı metbûu tebcilden akdem tutulduğuna ne güzel bir misal! {İbn Hazm'ın '*Merâtibu'l-icmâ*' isimli bir kitabı ve '*Merâtibu'l-Ulûm*' isimli bir risalesi olmakla birlikte, "*Merâtibü'd-Diyâne*" adlı bir eserinin olduğuna dair es-Süyûtî'nin *Tedrib*'deki alıntısı dışında bir bilgi tespit edilememiştir. Diğer taraftan günümüzde yaygın olan bilgiye göre, İbn Hazm, zâhirî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. (Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *DİA*, XX, 42.) Zira mütercim de 277. hadisin izahındaki dipnotta, bu bilgiyi destekler mahiyette, "...hatta Zâhirî olan İbn Hazm bile..." şeklinde bir ifade kullanmıştır.}

Hadîs-i Zaîf (Haber-i Merdûd)

Haber-i merdûd **zayıf** veya **sakîm** namını alan hadistir ki haberin ne hadîs-i sahîh ne de hadîs-i hasen sıfatını cemetmiş nevidir. Ehâdîs-i makbûlenin sıfatı: **1.** İttisâl-i sened, **2.** Adâlet-i ruvât, **3.** Zabt-ı ruvât yani kesret-i hatadan ve gafletten selâmet, **4.** Râvî-i mestûr hakkında mütâbaat yani başka tarikten de mervî olup kuvvet bulmuş olmak, **5.** Şüzûz ve nekâretten selâmet, **6.** İllet-i kâdıhadan selâmet olduğu buraya kadar yazılan şürût-ı makbûliyyetin tetebbûundan mâlûm olmuştur.

İşte bu altı şarttan hangi biri mefkûd olursa hadis zayıf olur. Ancak bu şartlardan bazıları nefes’l-emirde diğerlerinden ehem olmakla beraber şürût-ı sıhatten birinin münferiden yahut başka şart veya şartlara makrûnen fikdânı da bir hadisi zayıf düşürmekte derece derece ve mütezâyiden müessir olduğundan zayıfın envâi da çoğalmış ve derecât-ı za’fi mütefâvit olmuş olur. Binaenaleyh sahîh ile esah; sahîh li-zâtihî ile sahîh li-gayrihî; hasen li-zâtihî ile hasen li-gayrihî beyninde sıhhatçe derecât-ı mütefâvite gözetildiği gibi zayıflar beyninde de derecât-ı adîde itibar edilmiştir. Bu derecâtı rivayete nazaran İbn Hibbân elli olmak üzere tertip etmişse de İbn Hacer el-Askalânî, “Bu taksime ve bu envân ne olduğuna şimdi muttali değiliz” diyor. İbnü’s-Salâh bu envâi kırk ikiye, bir başkası atmış üçe, Şerefeddin el-Münâvî (791-871) taksîm-i aklî itibariyle yüz yirmi dokuza ve imkân-ı vücûdu itibariyle seksen bire vardırımlarsa da bu taksimlerin hiçbir fâide-i amelîyesi olmadığından hiçbiri makbule geçmemiştir. Haber-i merdûdun yalnız öteden beri bir lakab-ı hâs ile mâruf olanları beyne’l-muhaddisîn medâr-ı bahs olmaktadır ki bunlar da muallak, mürsel, mu’dal, mün-

katı', müdelles, muallel, şâz, münker, mevzû, metrûk müdrec, mablûb, muztarib, musahhaf, muharref nevileridir. Bu on beş nevi hadîs-i zaîften sekizinin ne demek oldukları ve hangi şartlarla makbul ve muhtecün-bih, ne gibi ahvalde merdud oldukları evvelce geçmiş ve yalnız diğer yedisi hakkındaki izahat bundan sonraya kalmıştır.

Hadisin zatını mûcip olan şey ya senedde adem-i ittisâldir yahut râvide tanı mûcip bir halin bulunmasıdır. Adem-i ittisâl yahut inkitâ -mâlûm olduğu üzere- senedden lâ-akâl bir râvinin sükûtu demektir ki bu ayıp, hadisin zaafını intâc eder. Bir hadîs-i münkatın senedinde görülen ricâlin hepsi ehl-i zabt ve adaletten olsalar bile mahz-ı inkitâ, metnin reddini müstelzim olur. Çünkü eksik kalan râvi meçhul bırakılıyor. O râvî-i meçhûlün de zabt ve adaleti meşkûk olabilir. Binaenaleyh senedde isimleri mezkûr olan ruvâtın kâffesinin de sikât olduklarına aldanmaya gelmez. Çünkü birçok sikâtın bazan dereceten kendilerinden dûn olanlardan rivayet ettikleri vâki olduğu gibi kendilerince mevsûkun-bih iken diğer bazılarınca olmayan zevatın rivâyâtını o zevatın isimlerini ketmetmek (tedlîs) suretiyle tervîce çalışmış olanlar da vardır. Ehl-i hadîs buna pek ziyade dikkat ederler.

Adem-i ittisâl yüzünden zaafa uğrayan hadis ya muallak ya mürsel ya mu'dal ya münkatı' namlarını alırlar.

Râviyi ta'na yani kadh ve cerha bâdî olan ahval ise ale'd-derecât ona bâliğ olur ki bunlara **metâin-i aşere** derler. Metâin-i aşere eşedden ehaffa doğru gitmek üzere şunlardır:

1. Kizb, 2. Töhmet-i kizb, 3. Fuşş-ı galat, 4. Gaflet, 5. Fısk, 6. Vehm, 7. Muhâlefet, 8. Cehâlet, 9. Bid'at, 10. Sû-i hıfz.

Bu metâinin beşi (kizb, töhmet-i kizb, fısk, cehâlet, bi'dat) adalete; diğer beşi (fuşş-ı galat, gaflet, vehm, muhâlefet, sû-i hıfz) zabta dokunur.

İbnü'l-Cevzî -zayıftan ayrı bir kısım olarak- bir de muza'aftan bahsediyor ki zayıf olduğuna dair muhaddisînin icmâi vâki olmayıp ya metni ya senedi bazılarınca zayıf görüldüğü halde diğer bazılarınca kavî görülenler demektir. Meselâ Müslim'ce rivayetleri mutemedün aleyh iken Buhârî'nin şartına muvâfık olmayan

Mekkeliler'in en vâhî isnadları:

¹ عبد الله بن ميمون القداح عن شهاب بن خراش عن أبراهيم بن يزيد الخوزي عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما

İbn Abbas radiyallahu anhumâya varan alelîtlak esânîdin en vâhîsi:

² محمد بن مروان السدي الصغير عن الكلبي عن أبي صالح عن ابن عباس رضي الله عنهما

Mısırîler'in en vâhî isnadları:

³ أحمد بن محمد بن الحجاج بن رشد عن أبيه عن جده عن قرّة بن عبد الرحمن عن كل من روى عنه

Şamlılar'in en vâhî isnadları:

محمد بن قيس المصلوب عن عبيد الله بن زحر عن علي بن زيد عن القاسم عن أبي أمامة رضي الله عنه

Horasânîler'in de en vâhî isnadları:

دیر. عبد الرحمن بن مליحة عن نهشل بن سعيد عن الضحاک عن ابن عباس رضي الله عنهما

- 1 Bu isnad ile ondan evvelki isnadda vâhî olan ricâl İkrime'den evvelkiler olduğuna Bulkinî ile Süyûtî tembih ediyorlar. Zira Buhârî başka isnadlarla *el-Câmiu's-sahîh*'inde İkrime'den hadis rivayet etmiştir.
- 2 Esahh-ı esânîd içinde *silsiletü'z-zeheb* namını alan isnadlara mukabil İbn Hacer bu isnada *silsiletü'l-kizb* namını veriyor.
- 3 Bu isnâd-ı vâhî ile Mısırîler'in birçok sahabeye isnad ettikleri hadisler varmış ki büyük bir nüsha imiş.

Nakale-i Hadîs – Rivâyâtı Kabulde Üç Meslek

Nakale-i hadîs tabakât-ı muhtelifeye ayrılmışlardır:

Birinci tabaka imam ve hâfız olanlar ki bunlar muhaliflerine karşı hüccet addolunurlar. İnfirâdları bile makbuldür. Bir hadisi kendilerinden başka rivayet eden yoksa nakilleri mütâbaat ile yani diğer tariklerden gelen rivâyât ile müeyyed olmasa bile rivayetleri yine kabul olunur. Çünkü hıfz ve zabıtlarıyla beraber emânet-i ilmiyyeleri bütün ümmetçe müsellemdir. Rivayetlerine kadh ederek hiçbir töhmeti kendilerine isnad etmek kimsenin aklına gelmemiştir.

İkinci tabaka zabt ile hıfzda evvelkilerin mertebesine varamamış olup bazı rivayetlerinde vehm ü galat sezilenler ki bunların da hadisleri alekser sahihtir. Yanıldıkları hadisler de birinci tabakanın rivâyâtı ile tashih olunur. Bu tabaka ricâli de birinciye mülhaktırlar ve bil-ittifak makbul kimselerdir.

Üçüncü tabaka yalancılıkla ve vaz'-ı hadîs ile mâruf olanlar;

Dördüncü tabaka yalancı olmamakla beraber rivayetlerinde çokça yanılanlar ki bu iki tabaka ricâli de bilittifak merduddur.

Beşinci tabaka bir rivayette münferit kalıp rivayetleri hiçbir mütâbaat yani diğer tarik ile kuvvet bulamayan mecâhîl yani gayri mâruf kimseler ki bunlar da üç kısımdır:

1. Zâhiren ve bâtınan adaleti meçhul olanlar ki bunların rivayetleriyle asla ihticâc edilmez.
2. Zâhiren adaletleri varsa da bâtınan adaletleri meçhul olanlar ki bunlara **meçhûlü'l-hâl** yahut **mestûr** derler.
3. Meçhûlü'l-ayn yani râviden gayri muhaddisînçe kim oldukları mâlûm olmayanlar. Meçhûlün bu son iki kısmının rivayetini kabulde ihtilâf edilmiştir.

Altıncı tabaka ehl-i bid'at ki bunlar da iki kısımdır:

1. Bid'atlarından dolayı tekfir olunanlar. Bunların rivayetleri bilittifak merduttur.
2. Bid'atları küfür derecesine varmayanlar. Bunlar hakkındaki hükümde ihtilâf vardır: Bazıları bunları fıkrlarından dolayı alelîtlak reddederler ve bid'atlarının kâbil-i te'vîl olmasını nazarı itibara almazlar. Diğer birtakım ulemâ da böylelerinin rivayetlerini –düât olsunlar, olmasınlar– kendi mezheplerine ve ehl-i mezheplerine nusret için yalanı helâl görmeyenlerden iseler alelîtlak kabul ederler. Nitekim İmam Şâfî'nin bu hususta menkul olan mezhebi bu olduğu anlaşılıyor. Müşârün ileyh, “Revâfız'ın Hattâbiyye taifesinden mâada ehl-i ehvânın şehâdetini kabul ederim. Çünkü Hattâbiyye kendi mezheplerine muvâfık olanlar lehine şehâdet-i zûru iltizam ederler” demiştir. Ekseriyyet-i ulemânın mezhebi ise tafsil üzeredir. Onlarca mübtedi, kendi mezhebine adam celbedecek düâtтан ise merdud, değil ise –tabii sadûk, adl ve zabıt olmak şartıyla– makbuldür.

El-Hâsıl –evvel ve âhir söylediğimiz üzere– bir hadisin kabul ve reddinde ahvâl-i ruvâtı mülâhaza etmek pek esaslı ve mühim bir noktadır. Hadîs-i merdûdun aksamını zikretmezden evvel istitrâdî bir mütalaayı takdim etmek istiyoruz.

İstitrât. Rivâyât-ı menkûle ile ihticâc ve onlara ma'mûlün-bih nazariyle bakabilmek için ulemâ-yı İslâm'ın üç muhtelif mesleği vardır: Bir fırka en büyük ehemmiyeti isnada verir. İsnadı muttasıl bulur, ricâlini mevsûkun-bih görürse artık başka şey aramaksızın hemen hadisin sıhhatine hükmeder. O derecede ki bazıları râvileri daha kavî olan diğer bir hadise muhalif olsa bile yine sıhhatine hükmedip ona sahih, isnadı ercah olanına esah der. Halbuki bazan bu iki mütehâlif hadisin beynini cem' ve telifte imkân bulunmaz. Bu fennin en ileri gelen cehâbizesi ise, “İsnadın sıhhati behemehal metnin sıhhatini iktiza etmez” derler. Râvide zühul ve hata ve rivayet bilmâna yüzünden şâriin maksûd-ı tâmmını adem-i edâ ihtimali külliyyen

münselib olmaz. Binaenaleyh ehil olmayan kimseye göre bir hadisin mahzâ isnadını sahih bulmakla hemen sıhhat-i metnine hükmedip onunla amel câiz olmaz. Çünkü sahîhü'l-isnâd olan hadisin bir illet-i hafiyeye-i kâdîhası bulunmak ihtimali bâkidir. Bu, sikât-ı ruvâtın hıfzına hüsnüzan mesleği olup sâlikleri bazan gulûv ve ifratı vâhî ve zayıf olan ehâdîsi kabule kadar ileri götürmüşlerdir.

Bir fırka da senede o kadar bakmaz da bütün ehemmiyeti nefis-i hadîse atfeder ve hoşuna gider, mezhep ve mesleğine uyarsa kabul ile isnadında dedikodu edilmiş olsa bile, قال النبي عليه الصلاة والسلام demekte beis görmez. Hatta zayıf, belki de mevzû nice hadis vardır ki ibareleri fasih, mânaları sahihtir. Bununla beraber hiçbirinin Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize nisbeti sahih değildir. Müslim'in mukaddimesinde beyan edildiğine göre Ebû Ca'fer Hâşimî el-Medînî hak olan birtakım sözler, hikmetler uydururdu ki bunlar Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ehâdîsinden değil iken onları böyledir diye rivayet edermiş. Hatta Vazzâin içinde bu babda hayâsızlıkta o kadar ileri giden olmuş ki bunlardan biri: "Bir söz güzel olduktan sonra ona bir isnad uydurmakta beis yoktur" demeye kadar varmıştır. Mu'tezile ve ekser-i mütekellimîn fırkaları da kendi mezheplerine muvâfık gelmeyen hadisleri –senedleri her gûne illetten sâlim olsa bile– hilâf-ı ma'küldür diye kabul etmeyip râvilerine ta'n etmeyi, mezheplerine muvâfık gelen hadîs-i zaîfi ise kabul ile Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâma nisbet etmeyi meslek ittihaz etmişlerdir. Bu da kendi turuk-ı istidlâllerine lüzumundan ziyade itimattan hâsıl olma bir marazdır. İşte bu fırkaların her biri diğerini gayet şiddetli ta'nlarla ittihaz etmişlerdir.

Bunların arasında mutavassıt üçüncü bir fırka daha vardır ki nazarı ne metne ne de senede kasretmeyip maksûd-ı şârii her iki cihete nazar etmekle araştırmak mesleğini iltizam etmiştir. Bunlar meseleye hakkıyla nazar edip ve gerek isnada, gerek metne bakıp hak ne veçhile tecellî ederse öylece kabul ederler. Binaenaleyh metin –mücerret zan üzerine mebnî olan– re'yelerinin hilâfınadır diye râvilere vehm ü hata gibi nekâyıs atfetmedikleri gibi onları vehm ü hatâdan, nisyanandan mâsum da itikâd etmezler. İşte bu fırkanın nazarında hadis hususunda müferrit olan ikinci fırkanın reddetdiği birçok hadisin sıhhati sabit olduğu gibi bu hususta müfrit olan birinci fırkanın kabul ettiği birçok hadisin de adem-i sıhhati sabit olmuştur. Hakka ittibâi, hevâyâ ittibâa tercih edenlere yakışan meslek de bu olup hıyâr-ı ümmetin öteden beri buna sâlik oldukları görülmüştür.

Hâsılı sikanın her sözü –mâsum olmadığı için– kabul olunmaz. Nitekim kitabımızdaki 268. hadiste Mahmûd b. Rebî' el-Ensârî radiyallahu anhin İtbân b. Mâlik radiyallahu anhtan uzunca bir rivayeti vardır ki sonunda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin, ¹ فإن الله حرم على النار من قال لا إله إلا الله يبتغي بذلك وجه الله, buyurduklarını rivayet ediyor. Bu hadis, Buhârî'de diğer bir tarik ile daha rivayet olunmuştur ki bu ikinci tarike nazaran Mahmûd b. Rebî' bundan sonra şöyle diyor: “Sâhib-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Yezîd b. Muâviye kumandası altında diyâr-ı Rûm'a gittiği ve orada vefat ettiği son gazâsında ben bu hadisi –içlerinde Ebû Eyyûb da hazır bulunan– birtakım kimselelere rivayet ettim. Ebû Eyyûb bana karşı bunu inkâr ile vallahi hiç zannetmem ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem senin bu dediğini buyurmuş olsun dedi; Bu inkâr bana pek ağır geldi. O gazâdan memleketime dönünceye kadar Allah bana selâmet nasip eder de İtbân b. Mâlik'i kavminin mescidinde hayatta bulursam bunu tekrar ona sormaya Allah'a karşı ahdetdim. O gazâdan dönüp ya hac, ya umre, niyet ederek Medine'ye vardım. Benî Sâlim yurduna geldim. Baktım ki İtbân ihtiyarlamış, nûr-ı basardan mahrum olmuş, kavmine namaz kıldırıyor. Namazdan selâm verince kendisine selâm verip kim olduğumu haber verdim ve o hadisi sordum. İlk defasında bana nasıl söylediye yine öyle söyledi.” İntehâ.

Ebû Eyyûb hazretlerinin bu inkârı hakikatte ne Mahmûd b. Rebî'i ne de hadisi ona söyleyen İtbân b. Mâlik'i tekzip maksadıyla vâki olmamıştır. Her ikisinin de sadûk olduğunu biliyordu. O, usât-ı muvahhidînin hiç azap görmeyeceğini îhâm eden bu sözü, bildiği âyât-ı kesîre ve ehâdis-i şehîre nusûsuna muhalif bulmakla beraber aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin havâss-ı ashâbından kadîmü'l-İslâm bir zat olduğu halde fem-i dürerbâr-ı risâletpenâhîlerinden buna benzer bir sözü de hiç işitmemiş olduğuna bakarak ve –sıhhati halinde beyne'l-ashâb şüyûu tabii olmak lâzım gelen– bu rivayetin sahih olmadığını kaviyen zannederek kasem ile inkâr etmiştir ki itikadınca kıssayı mânasıyla rivayet eden râvi tamâm-ı ma'nâyı edâ edecek elfâzı bulmaktan kâsır kalmıştır. Demek ki öteden beri râvilerin mahz-ı sadûkiyyeti rivayetin sıhhatine delîl-i kâfi addedilmiş olmayıp mânanın sıhhatine de bakmışlardır.

Haber-i vâhidin reddi ya nefis-i metne ait bir illete yahut senede râci bir ta'na mebnî olur. Senedi söz götürmeyen, muhbirleri hep sikât olan bir haber-i vâhid âtîdeki sebeplerle reddolunabilir:

1 {B425 Buhârî, Salât, 46.}

1. Mûcibât-ı ukûle muhalif olmakla. Zarûret-i akl ile, zarûret-i his ve müşahede ile, haber-i mütevâtir ile hilâfî mâlûm olan haberin –ruvâtı sadûk olsalar da– bâtıl olacağında şüphe yoktur. Çünkü şer’-i mübîn-i Muhammedî sallallahu aleyhi ve sellem akılların tecviz edemeyeceği şeylerle vârit olmamıştır.
2. Kitâbullah’ın nass-ı kâtûna, sünnet-i mütevâtireye, icmâ-ı ümmete muhalif olmakla. Böyle bir haber Allah’ı, resulünü, bütün ümmeti tekzip ettiği için ya hiç aslı olmadığına ya da aslı varsa mensuh olduğuna hükmolunur. Mensuh olmadığı halde bütün ümmetin hilâfına icmâ etmiş olması lâzım gelir ki bu, aklen tecviz olunamaz.
3. Kâffenin bilmesi vâcip olan bir şeyi yalnız bir râvinin nakletmiş olmasıyla. İşte bu da o rivayetin aslı olmadığına delâlet eder. Zira rivayet, kâffenin bilmesi lâzım gelen şeylerden iken binlerce halk içinde yalnız o râvinin ondan haberdar olması aklen gayri câizdir.
4. Mütevâtiren nakli mûtat olan bir hususu rivayet etmekte bir râvinin münferit kalmasıyla.

Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî de (ö. 684) bir haberin kizbine delâlet eden şeyleri bervech-i âtî hulâsa ediyor ki takriben evvelkisi gibidir:

- 1) Zarureten yahut nazaran yani delîl-i kâtî’ ile mâlûm olana münâfî olması;
- 2) Mütevâtir olması lâzım gelen şeylerden iken mütevâtir olmaması;
- 3) Herkesçe mâlûm olan kavâid-i şer’-i şerife münâfî gelmesi;
- 4) Akla da, şer’a da münâfî olması;
- 5) Ruvâtın şifahî veya tahrirî rivayetleri içinde istikrâ-ı tâmdan sonra bulunmadığının tebeyyün etmesi.

Hulâsa ehl-i İslâm’ca haber-i mervînin sarîh akla –te’vil kabul etmeyecek veçhile– münâkız; nass-ı Kur’an’a, sünnet-i mütevâtireye, ümmetin icmâ-ı kat’îsine münâfî olması sebab-i red addediliyor ki intikâd tarihi kavâidinin en mühim safhası da budur. Yalnız akla münâfât bahsinde bizim ile Avrupalı ulûm-ı şarkıyye mütehasısları –daha ziyade ta’min edelim, ulûm-ı asriyye namı verilen ilimleri kendilerine her hususta rehber ittihaz edenler– arasında mühim bir ihtilâf vardır ki bu ihtilâfın menşei aklın istib’âd ettiği şeylerin derecât ve hudûdunu tayin meselesidir. Bu ise tarihî olmaktan ziyade felsefî bir bahistir. Müsteşrik-

lerle diğerkleri menkûlât-ı İslâmiyye'den bahsederlerken müsâdif oldukları rivâyât-ı sahîha ve mevsûka şayet mûcizât gibi nübüvvet-i Muhammediyye salallahu aleyhi ve sellem davasını yahut vahiy, nübüvvet, vücûd-ı melâike, ahvâl-i âhîret gibi fen kitaplarında yeri olmayıp akâid-i İslâmiyye cümlesine dahil bir maddeyi -arzu ve intizarları hilâfına olarak- teyit eder veçhile vârit olmuş bulunursa derhal bir hande-i istihfâfi işmam edecek akvâl ve etvâr-ı müstehziyâne ile o rivayetleri daraya çıkarmak isterler. Nefsü'l-emirde zihn-i beşeri daima gıcıklamaktan hâlî kalmadığı halde ulûm-ı müsbetenin -mahzâ sâika-i acz ile- kendi sahasından ihraç ile leh ve aleyhinde şakk-ı şefe etmediği, felâsifenin de akl-ı beşeri kâh tasdik, kâh inkâr deryalarında bocalatıp kendilerine ucu bucağı bulunmaz bir ma'reke-i cidâl edindikleri mâ-fevka't-tabîa (le surnaturel) meselesinin; edyâna sermâye-i ihtilâf olan tevhîd-i bârî ile nübüvvet ve hayât-ı uhreviyye mebâhisinin merci-i münâkaşası böyle bir kitap mukaddimesi olmadığı için bu gibilerinin bu inkârlarına karşı şimdilik biz de hafif bir tebessüm ile iktifa ederiz. Bu mukaddime ne kelâm, ne felsefe kitabıdır. Muârizlarımızla olan bu ihtilâfımız ise fûrûa değil usule aittir. Yalnız onlar, "Biz bu rivayete inanmıyoruz" dedikleri vakit kendilerinden şunu talep etmek hakkımızdır ki meselâ Resûl-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem efendimizin izhâr-ı mu'cizât buyurmuş olduklarına kâffenin kâffeye tevâtüren rivayeti ile ilm-i icmâli hâsıl olmuşken fülân veya fülân mu'cize-i hâssanın tefâsiline ait ehâdisin hîn-i naklinde istib'âd-ı akl delili ile iktifa etmesinler de başka cihetlerden tevâtürü tekzibe müeddî delilleri varsa onları dermeyeran etsinler. Böyle bir delil gösteremedikleri halde yine itirazlarını -hoşlarına gitsin, gitmesin- hükümsüz tutacağız. Çünkü delilleri, "Râviler yalancıdır. Zira akla münâfi bir vak'aya şehâdet ediyorlar. Vak'anın da aslı yoktur. Zira yalancıların nakil ve ihbarıyla bize vâsıl olmuştur" tarzında bir devr-i bâtil ve müsâdere ale'l-matlûba müncer olur. Halbuki gafil, kapılğan olmayan, sadûk olan sikâtın müteaddit şehâdâtıyla ihbar edilen vak'ayı -hârikulâde olsa da- vukua gelmiş addolunmak lâzım gelir. Zira emr-i âdî ile emr-i hârikulâdenin hududunu ulûm-ı müsbeste tayin etmekten uzak olduğu gibi, "Âlemde hârikulâde ve kavânîn-i tabîyye haricinde bir hadise vukua gelmek muhaldir" kaziyyesi de tahkik edilmeden kabul edilmiş -birçok insanlarca münâzaun-fih- bir mevzuadan başka bir şey değildir. Aklen müsteb'ad gibi (muhal demiyorum, çünkü muhal her zaman muhaldir) görünen nice şeyin bilâhare tasdik hatta ta'îl edilmiş olduğunun misalleri yukarıda Thomas'dan naklen gösterilmişti (s. 100). Binaenaleyh metodolojinin usul ve kavâid-i ilmiyyesi dairesinde sübût bulmuş hisse müstenit ve yekdiğeri müeyyid rivâyât karşısında bulunan kimsenin, "Sebebi bence meçhuldür. Hadisenin vukuunu havsalam almıyor" demesi mahsusta mükâbereden, akla adem-i i'timâddan başka bir şey değildir. Mebâdî-i akliyyeye

itimât etmeyen kimsenin de edille-i akliyye ile başkasını ilzama çalışması gülünç bir şey olur. Rivâyet olunan emr-i hârikulâde muhâl-i aklî değil, râvileri de sıdk ve emanetle mütehallî vehm ü hatadan berî kimseler ise herhalde onu tasdik, sonra da verdiği haberi ta'lîl etmelidir. Bütün ulûm-ı tecribiyye bu safhalardan geçmiş olduğu gibi bundan sonra da hep böyle olacaktır.

Zaruri olan bu tembihi ettikten sonra rivayeti zaafa uğratan metâin-i aşerenin taf-sillerine geçelim.

Metâin-i Aşereden: 1. Kizb ile 2. Töhmet-i Kizb

Hadîs-i Mevzû ile Hadîs-i Metrûk (Matrûh)

Kizb ile töhmet-i kizb, adalete dokunan iki ta'ndır. Birincisinden başlayalım.

KIZB

Hadîs-i Mevzû

Kizbden murat **kizb alerresuldür**. Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden buyurmadıkları bir sözü müteammiden rivayet etmekle müttehem olmak metâinin eşeddidir. Hatta böyle bir sözü hadîs-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm diye uyduran müfterinin küfrüne kâil olanlar vardır. Böyle olan hadise **mevzû** ve **muhtelak** derler. Haber-i mevzû ile amel mutlaka haram olduğu gibi kısasa, ahkâma, tergîb ve terhîbe, hâsılı her neye dair olursa olsun mevzû olduğunu bile bile ve beyan etmeksizin onu rivayet etmek de haramdır. *Sahîh-i Müslim*'deki, *أحد الكاذبين من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين*, yahut *أحد الكاذبين* “Her kim yalan olduğunu bildiği yahut zannettiği bir sözü benim olmak üzere rivayet ederse iki yalancının yahut yalancılardan biri de kendisidir”¹ hadîs-i şerifi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kelâmı olmak üzere uydurulduğu mâlûm olan bir sözü mevzû olduğunu bildirmeksizin rivayet etmeye mânidir.

1 {M1 Müslim, Mukaddime, 1.}

Bir hadisin mevzû olduğuna alekser kat' suretiyle değil, zann-ı gâlib ile hükmlenir. Zira doğru söyleyenden yalan sâdır olabildiği gibi yalancıdan da doğru söz işitilebilir. Ancak ehl-i hadîsin doğruyu yalandan temyiz eden meleke-i kaviyesi imdada yetişip karâine göre vaz'a yahut adem-i vaz'a hükmederler. Muhaddisîn içinden de yalnız ittilâ tam, zihni parlak, fehmi dürüst, vaz'a delâlet eden karâin hakkındaki mârifeti sağlam olanlar böyle bir meleke ile mümtaz olabilirler. Dârekutnî, "Ey Bağdatlılar! Ben sağ iken hiçbir kimse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize yalandan söz isnad edebilir zannetmeyiniz" davayı iktidarını ileriye sürdüğü gibi daha evvel Rebî' b. Huseym de (ö. 64?), "Hadisin gün gibi açık bir aydınlığı olur, ondan dolayı kabul ederiz. Yine hadisin gece karanlığı gibi bir zulmeti olur, ondan dolayı reddederiz" demişti. Mevzuat hakkındaki eseriyle meşhur olan İbnü'l-Cevzî de (507-597), "Hadîs-i münker karşısında alekser tâlib-i ilmin tüyleri ürperir, onu duyunca kalbi münkesir olur" sözü ile ehlince kelâm-ı resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile kelâm-ı muhtelak beynindeki açık farkı anlatmak istemiştir.

Vaz', bazan vâzın ikrarıyla mâlûm olur. Meselâ Ömer b. Sabîh² kendi tarikinden mervî bir hutbe-i nebeviyenin vâzı kendisi olduğunu haber vermiş olduğu gibi birer birer bütün süver-i Kur'âniyye'nin fezâiline dair Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan rivayet olunan uzun bir hadisin de Terrâs lakabıyla müştehir Meysere b. Abdürabbih tarafından vazolunduğu yine kendisinin ikrarıyla sabit olmuştur. Bu Meysere'nin yalnız Kazvin şehri ile serhadlerin fezâiline dair kırk hadîs-i mevzûu vardır. Meysere uydurduğu hadisleri ricâl-i esbâtan rivayet eder dururdu.³

2 Kelimenin sahih zabtına vâkıf olamadım. Ömer b. Sabîh diye yazıldığını gördüğüm gibi Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'inde صحیح عمر بن سبيع suretinde de mukayyet gördüm. صحیح'in musaggar olarak صحیح olmak ihtimali de vardır.

3 Vazzâ'n divanında ismi anılan bir de Meysere el-Ekkâl vardır ki onun yine bu Meysere b. Abdürabbih olup olmadığını Hâfız Zehebî *Mizânü'l-i'tidâl*'inde kestiremiyor. Ekkâl "obur" demektir. Zehebî bu münasebetle oburluğuna dair -letâif sırasında ancak zikrolunabilir- birkaç kıssasını isnadıyla beraber haber veriyor: Kendisini doyurmayı nezretmiş bir kadının nezrini yerine getirmek için kanaatkârane bir surette yediği şeyleri muvazene etmişler. Yetmiş kişiyi doyuracak miktarda bulmuşlar. Hârûnürreşîd bir kere Meysere'nin yediği şeylerin ne miktara bâliğ olduğunu sormuş ve o şeyleri bir file versinler diye emretmiş. Filden bir pide artmış. Bazı muzip kimseler bir defa gel seni doyuralım demişler. Fakat bindiği merkebi boğazlayıp ve teknilini kebab edip yedirdikten sonra bedelini toplayıp kendisine vermişler. Biri, "Ne kadar şey ile doyarın?" diye kendisine sormuş. "Kendi malımdan olursa iki pide ile doyarım. Başkasının malından olursa hemen sen pişir ben yiyeyim" cevabını vermiş. İlä âhirih. Diğer taraftan da Meysere'nin, "Fezâil-i Kur'ân hadisini nâsı Kur'ana tergib için vazettim" dediğini İbn Hibbân, Abdurrahman b. Mehdî'den naklettikten sonra yine İbn Mehdî'ye atfen dünya şehvâtına meyletmez, kadr-i celîl bir zâhid olup vefatı günü Bağdat çarşılarının hep kapandığını, bu haliyle beraber yine vaz'-ı hadîs ettiğini ve vefat ederken kendisine, "Rabbine hüsnüzan et" dediklerinde, "Nasil etmem ki yalnız Ali'nin fezâili hakkında yetmiş hadis vazetmişimdir" dediğini haber veriyor. Meysere'nin vazzâ' olduğunda her iki nakil yekdiğere muvâfık ise de zâhid Meysere'nin obur Meysere

olduğunu akıl almıyor. Bunların ayrı ayrı iki vazzâ' oldukları ihtimali daha kavî gibi görünüyor. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Mahmûd b. Gaylân el-Adevî'den olan âtîdeki nakli de şâyân-ı dikkattir. Mahmûd b. Gaylân şöyle diyor: Süver-i Kur'ân'ın fezâili hakkında Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan rivayet olunmakta olan hadisten bahsederken Müemmel b. İsmâil bana haber verdi ki hadisi bir şeyhten dinlemiş. "Bunu sana kim söyledi?" diye ona sormuş. O da, "Medâin'de el'an hayatta olan bir şeyh" demiş. Medâin'de o şeyhi bulup aynı suali kendisine sormuş. El'an hayatta olan Vâsıt'taki bir şeyhi haber vermiş. Vâsıt'taki şeyhi aramış. O da Basra'da bir şeyhten aldığı söylemiş. Basra'dakine gitmiş. Abbâdân'da birini haber vermiş. Abbâdân'daki şeyhi bulup ona da sormuş. O da elinden tutup şeyhleriyle beraber mutasavvifeden bir cemaatin ikametgâhı olan bir hâneye götürmüş ve "Bana hadisi söyleyen işte bu şeyhtir" demiş. Müemmel şeyhe, "Bu hadisi sana kim söyledi?" deyince şeyh, "Bunu bana söyleyen hiçbir kimse yok. Lâkin ne yapalım ki halk kırâat-i Kur'ân'a o kadar râğbet etmiyor. Biz, de bu hadisi kalplerini Kur'an'a doğru daha ziyade yöneltmek için vaz' ettik" demiş.

Abbâdân'daki bu şeyhin Bağdatlılar'ca zühd ve takvâsıyla mâruf Meysere olup olmadığı meçhuldür. Meysere değil ise bu da bir başkasıdır. Nitekim İbnü'l-Cevzî, Büzeyğ isminde bir râviden şüpheleniyor. Hadisin mevzû' ve vâzı Meysere olduğu İbn Hibbân'dan menkul İbn Mehdî'nin sözü ile sabit iken işin en garip ciheti bu hadisin aynı olmak üzere fezâil-i süver hadisi unvanıyla -Übey değil- İbn Abbas radiyallahu anhumâ müntehî olmak üzere Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem'e de (ö. 173) yamanmasıdır. (Nûh İbn Ebû Meryem hakkında, Kâmil Miras merhum tarafından III. cildin sonuna konulan not, mukaddimenin sonuna alınmıştır.) Usûl-i hadîs, ricâl-i hadîs ve mevzuat kitaplarından herhangi birine bakılsa Ebû Isme'yi böyle bir töhmet ile âlûde gösterirler. Hatta mezheben Hanefî oldukları halde Ali el-Kârî ile Abdülhay el-Leknevî bile bu cereyana kapılmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Ebû Isme ehl-i re'yin ecille-i fukahâsından Mervî'nin âlimi, muktedâ-bihi ve kadısı olup fikhî Ebû Hanîfe ile İbn Ebû Leylâ gibi iki müctehid-i nâmdârdan, megâzîyi Muhammed b. İshak'tan, tefsiri Kelbî'den, hadisi Haccâc b. Ebû Ertât, Zührî, İbnü'l-Münkedir ayarında eâzımdan ahzedip bu ulûmu nefsinde cemettiği için "el-Câmi'" lakabını ihrâz etmiş bir zat olduğundan hadis vazetmesi, hele vazettiğini ikrar etmesi âdeten muhaldir. Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin b. Hureys el-Mervezî'den rivayetine nazaran güya Ebû Isme'ye, "Süre süre fêzâil-i Kur'ân hakkındaki hadisi İkrime'nin ashâbından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemiş iken sen عن عكرمة عن ابن عباس senedi ile nasıl olup da rivayet ediyorsun?" diye sorulmuş da o da sanki, "Nâsın kırâat-i Kur'ân'dan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fikhî ve İbn İshak'ın Megâzî'si ile iştigal ettiklerini gördüm de bu hadisi hasbeten-lillâh vazettim" demiş oluyor. Kissanın bu sened ile bu tarz-ı hikâyesine nazaran "sorulmuş" denince "Ebû Isme'ye sorulmuş", "demiş" deyince de, "Ebu Isme cevap vermiş" gibi anlaşılıyorsa da Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin *İrşâd*'daki ibaresi biraz başka türdür. O rivayet, روی نوح بن أبي مريم الجامع في فضائل القرآن سورة عن رجل عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما فقيل له... إلخ suretindedir ki bu ibareye nazaran senedde bir kere Ebû Isme ile İkrime arasında رجل عن diye ibham edilmiş bir râvi daha vardır ki vâzın o olmak ihtimali pek kuvvetle vârit olduğu gibi قبل ile kastedilen kâil-i sâil Ebû Isme olmuş, cevap da Ebû Hanîfe fikhî ile *Megâzî-i İbn İshak*'ı neşr ile meşgul olan Ebû Isme'ye ta'rizen o râvî-i meçhûl tarafından verilmiş olur ki artık taaccüb ve istiğrâba mahal bırakacak hiçbir cihet kalmaz. Ebû Isme zuafâdan bile semâını tasrih eder gayri müdellis bir râvidir. Vaktinin imâm-ı celîli olan Hâfız Abdân el-Mervezî (221-293) ehl-i re'yden birine cenaze namazından iki selâm ile çıkılacağına ne ile hükmettiklerini sual etmiş. O da Ebû Isme'den, عن عثمان بن عفان عن مكحول عن الزكن عن isnadıyla mervî bir hadisini zikredince, "Ebû Isme işte bu yüzden hücumu uğrayıp hadisi terkedilmiştir. Hiç böyle bir hadis 'Rûkn'den rivayet edilir mi?" demiş. Bu selâm meselesinde Mâlikîler'le Şâfiîler de Hanefiyye ile beraberdirler. Lâkin hadisin isnadı zayıftır. Rûkn hakkında Abdullah b. Mübarek, "Bence haydutluk etmek Abdülkuddûs eş-Şâmî'den rivayet etmekten hayırlıdır. Abdülkuddûs ise yüz tane Rûkn gibisine değişilmez" demiştir. Bu kissadan da anlaşılıyor ki İmâm Ebû Isme'nin hadise ittılâi vâsi' olmakla beraber zuafâ rivayetini de nakletmeken tehâşî etmezmiş. Ebû Isme'nin fırak-ı muhâlîfeden düşmanları çok olduğundan fezâil-i Kur'ân hadisinde de senedden bir râvî-i meçhûlün iskâtıyla hâsil olan ibhamdan husamâsı istifade ederek fazîha-i vaz'ı kendisine mal etmişler gibi görünüyor.

Herhalde Ebû Isme vazzâ' olmak şöyle dursun eimmeden ve nefsinde sikâttandır. Yalnız diğer ashâb-ı re'y gibi sünnet-i şâyiaya itibar edip fetvasına muvâfık bir hadisi zayıf da olsa i'tidâden yani kavlini tak-

Ebû İshak es-Sa'lebî ile (ö. 427) Ebü'l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468) ve onlara taklîden Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî (467-538) ve Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî (ö. 685) gibi müfessirler bunu mevzû olduğunu beyan etmeksizin tefsirlerine dercettiklerinden dolayı ta'yîb olunmuşlardır.

İbn Dakîkul'îd (625-702), "Vaz'ı ikrar eden kâzibin ikrarı hadisin mevzû olduğuna alâ vechi'l-kat' hükmetmek için delil olmaz. Zira ikrarında kâzip olmak ihtimali de vardır" demişse de maksadı herhalde böyle bir hadis ile amelin cevazını iltizam değildir. Onun ifham etmek istediği mâna, bir hadisin mevzû olduğuna hükmetmenin zann-ı gâlib ile olacağıdır. Hüküm için ikrar karîne-i kaviyye-i zanniyye olmasa yalandan katli mukir olanın katli ihtimal ki ikrarında kâziptir diyerek câiz olmamak lâzım gelirdi. Bu meselede herhangi bir müslüman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize bir hadis isnad ettikten sonra kâzip olduğunu itiraf ederse ikinci sözünde sâdik olduğu zannı şübhesiz galebe eder. Zira bilittifak en büyük kebâirden, bazılarınca da küfür sayılan böyle bir fi'l-i kabîhi nefesine nisbet etmeye hiçbir müslümanın cüret edemeyeceğine herkes hükmeder.

Karâin-i vaz' bazan râvinin kendi hali olur. III. asır yalancılarından Me'mûn b. Ahmed'in yanında Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan semâı olup olmadığına dair olan ihtilâf-ı ulemâdan bahsolunmuş. O, derhal Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hüreyre'den semâı olduğuna delâlet eden bir isnad sevkedermiş. Bu Me'mûn b. Ahmed, Hişâm b. Ammâr'dan bazı hadisler rivayet edermiş. Nakkâd-ı ehâdis İbn Hibbân ona, "Sen Şam'a ne zaman girdin?" diye sormuş. O da, "250 tarihinde" deyince, "Kendisinden rivayet ettiğin Hişâm 245 tarihinde vefat etti. Nasıl oluyor da ondan rivayet ediyorsun?" demiş. O da, "Benim dediğim başka bir Hişâm b. Ammâr'dır" cevâb-ı bâridini vermiş.

Gıyâs b. İbrâhim isminde diğer bir kezzâb, Abbâsî Halifesi Mehdî'nin huzuruna girerken Mehdî'nin güvercin yarıştırdığını görmüş. Derhal Nebî aleyhi's-salâtü

viye eder diye rivayet etmekte beis görmeyenlerden olduğu için hadisten pek ziyade behredar olduğu halde rivayeti birçok muhaddisince zayıf görülmüştür. Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*'lerinde, İbn Cerîr *Tefsîr*'inde rivayetiyle ve İbn Mâce *Tefsîr*'inde kavli ile ihticâc etmişlerdir. Ondandır rivayet eden birçok sikât-ı a'lâm içinde Şu'be de vardır. Hatta Şu'be *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un rivayetine nazaran bir hadisteki ihtilâf-ı lafzî ispat için Ebû İsm'e'nin rivayeti ile ihticâc etmiştir. Şu'be'nin cerh ve ta'dil babında ne kadar titiz olduğu mâlûmdur. Tedlîsi bile zinadan eşed bulan Şu'be'nin onun hadisini rivayet etmesi imamın sikâttan olduğuna başka delil aramaya hâcet bırakmaz. İmâm-ı müşârün ileyh hakkındaki bu şüphe gönülde bir ukde idi. Üstâd-ı muhakkikimiz Sadreddin Efendi hazretlerinin delâlet-i irşâdiyle meseleyi hal ile -velev muhtasaran olsun- bu yanlış tashih edebildiğimden dolayı müşârün ileyhe ne kadar teşekkür etsem azdır.

ve's-selâma kadar bir isnad sevk ederek; "Ok, deve, at, yarışlarından başkası için ödül almak helâl olmaz" diye rivayet etmiş. Rivayetin sonundan mâadası sabittir. Lâkin Mehdî, "Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir zî-hayât kalmayacaktır" hadisi gibi. Bunun butlânı muhakkaktır. Zira ondan sonra asırlar geçti. Canlı mahlûkat hâlâ yeryüzünde gezip duruyor. Bu hadisin râvisine hüsnüzanedenler metinden bir منكم lafzının sâkıt olduğuna hükmediyorlar ki bu takdirde meâli, kitabımızdaki 96 ve 356. hadislerin meâline tetâbuk etmiş ve vâkıa mutâbık bir ihbâr ani'l-gayb mûcizesini göstermiş olur. Filhakika 110 tarihinden sonra asr-ı celîl-i nebevîyi idrak etmişlerden hayatta hiçbir kimse kalmamıştır.⁴

Bazan karâin vaz'-ı mervîden, metnin halinden zâhir olur. Haberin nass-ı Kur'ân'a, ya sünnet-i mütevâtireye yahut icmâ-ı kat'îye ya da sarîh-i akla -kâbil-i te'vîl olmayacak veçhile- münâkız olduğunda rivayetin kizb olduğu muhakkaktır. لا يبقى على "Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir zî-hayât kalmayacaktır" hadisi gibi. Bunun butlânı muhakkaktır. Zira ondan sonra asırlar geçti. Canlı mahlûkat hâlâ yeryüzünde gezip duruyor. Bu hadisin râvisine hüsnüzanedenler metinden bir منكم lafzının sâkıt olduğuna hükmediyorlar ki bu takdirde meâli, kitabımızdaki 96 ve 356. hadislerin meâline tetâbuk etmiş ve vâkıa mutâbık bir ihbâr ani'l-gayb mûcizesini göstermiş olur. Filhakika 110 tarihinden sonra asr-ı celîl-i nebevîyi idrak etmişlerden hayatta hiçbir kimse kalmamıştır.⁵

Çok kere de hadisin elfâzındaki rekâket ve meânîsindeki sehâfet mevzû olduğuna şehâdet eder.

Mervîyi bazan vâzı ihtirâ' eder. Bazan Selef-i sâlihînden veya hükemâ-yı akdemînin birinden yahut İsrâiliyat'tan, hâsılı kelâm-ı gayrdan iktibas etmiş olur. Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin kelâmılarından, Hasan-ı Basrî'nin mevkufatından, Mâlik b. Dînâr, Fudayl b. İyâz ve Cüneyd gibi ekâbirin maarifinden muktebes birçok söz hadis diye terviç edildiği gibi Câhiliye'deki etibbâ-i Arab'dan Hâris b. Kelede ile Yunan felâsifesinden Bukrat⁶ ve Eflâtun'un tıbbâ ait birtakım sözleri de hadis diye işâa edilmiştir. Enbiyâ-i Benî İsrâil'in gayri sabit sözlerinden bazıları da hâtemü'l-enbiyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kelâmı diye naklolunur. Bu gibi hadislerle **mevzûu'l-metn** derler. Bir de isnadı zayıf olan hadisi terviç için bazan ona bir isnâd-ı sahîh uydururlar ki ona da **mevzûu'l-isnâd** denir.

Vaz'-ı hadîsin bir sebebi -zenâdıkada olduğu gibi- dinsizliktir. Bunların maksadı dini istihfaf ve nâsı idlâldir. Ukaylî'nin (ö. 323) tahrîcine göre Hammâd b. Zeyd (116-197) zenâdikanın vazettiği ehâdisin on dört bine bâliğ olduğunu söylemiştir. Basra Emîri Muhammed b. Süleyman el-Abbâsî Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ'yı katle

4 {İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 42.}

5 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, I, 347.}

6 Hippokrates.

tasaddî ettiği zaman Abdülkerîm helâli haram, haramı helâl etmek üzere dört bin hadis uydurmuş olduğunu haber vermiştir.

Mehdî b. Meymûn (ö. 172), “Zenâdıktan bir herif, nâs arasında tedavül edip duran yüz hadisi vazettiğini bana ikrar etti” demiştir. Hâsılı zenâdika dini karıştırmak, müslümanları şaşkırtmak için kisve-i İslâm’a bürünerek kizb alerresul fazîhasını bolca irtikâp etmişlerdir. Lâkin onlara karşı nukkâd-ı hadîs çıkıp kızıklarını olduğu gibi ümmete arzuleyebilmişlerdir. Abdullah b. Mübârek’e, “Şu ehâdîs-i mevzûa ile ne yapacağız?” diye şikâyet edilmiş. “Siz merak etmeyiniz. Onlara karşı cehâbize eksik olmayacaktır. Hak celle ve alâ hazretleri وَأَنَا لَهُ لِحَافِظُونَ buyuruyor”⁷ diye teselli vermiştir ki cehâbize dediği, hadiste nakd ve hazâkat sahibi olanlardır. Filhakika âyet-i kerîmenin mutazammın olduğu va’-d-i sâdık-ı ilâhî Kur’ân’ın elfâzı gibi mânalarını da hıfzıtmeyi tekeffül eder. Ehâdîs-i nebeviyye de, لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ -⁸ âyet-i kerîmesinin delâletiyle- meânî-i Kur’âniyye cümlesindedir.

Vaz’-ı hadîse bazan dinsizlik değil de bilakis cahilâne bir gayret-i dîniyye bâis olmuştur. Diyanetle mâruf, müteabbid bazı kimselerin salât-ı regaib, nısf-ı şâbân gecesinin namazı hakkında, süver-i Kur’âniyye’nin birer birer fezâili hakkında rivayet ettikleri ehâdîs-i mevzûa bu cümledendir. Bunlar nâsı ibadet ve taate, tilâvet-i Kur’ân’a tergîb ve teşvik ediyoruz diye resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma iftiralarını mâsiyet değil, kurbet addetmişler ve mukabilinde, gariptir, sevap ümidinde bile bulunmuşlardır. Biraz evvel ismi geçen Meysere de bunlardan biridir. Vâkıa İmâdüddin İbn Kesîr’in (700?-774) tefsiri ile Süyûtî’nin *ed-Dürri’l-mensûr*’unda tilâvet-i Kur’ân’ın ve birçok süver-i şerifenin fezâili hakkındaki ehâdîs-i sahîha ve hasene, bir hüsnüniyet sahibini böyle bir külfetten âzâde bırakacak kadar çoktur. Böyle olmakla beraber fart-ı gayret akıldan bîbehre olan bu gibi kuru zühhâdı bu gibi bîsûd külfetlere sevk etmiştir. Hatta Kerrâmiyye denilen tâife-i mübtedia tergîb ve terhîb ehâdîsini vazetmekte hiç beis yoktur demişler imiş. Zehî gaflet! Daha doğrusu zehî hayâsızlık! Muhaddisînin unutturmakta en ziyade müşkilât çektikleri işte bu nevi ehâdîs-i mevzûa olmuştur.

Vaz’ın bâisi bazan vâzî’ların kendi mezheplerine, akîdelerine karşı taassubu olur. Bir mezhep etbâının kendi imamı ve mezhepleri lehine veya muarızları aleyhine; kezâlik Havâric, Nevâsıb, Emeviyye, Abbâsiyye taraftarlarının kendi lehlerine ve yekdiğeri aleyhine çıkacak hadisler vazetmeleri bundan neşet etmiştir. İbn Ebû

7 el-Hicr, 15/9.

8 en-Nahl, 16/44.

Hâtim'in (240-327) nakline göre Havâric'den biri tövbe ettikten sonra, "Gözünüzü açınız dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü biz vaktiyle bir şey istedik mi, ona dair hemen bir hadis yakıştırdık. Sizi idlâl etmeyi hasbeten-lillâh işlenmiş bir hayır addederdik" demiş. Biraz evvel adı geçen Memûn b. Ahmed el-Herevî de bunlardan biridir. Mûmâileyh hadis diye İmam Şâfiî aleyhinde, يكون في أممي رجل يقال له محمد بن إدريس. يكون أضر على أممي من إبليس. "Ümmetimde Muhammed b. İdrîs denilecek bir adam zuhur edecektir ki ümmetim için İblîs'ten daha muzır olacaktır" gibi bir tekerleme uydurmuştur. Ebû Hanîfe ümmetimin çerağıdır" hadisi de bu kabilden olarak taassuban uydurulmuş bir sözdür.⁹ Emeviyye ile Abbâsiyye hakkındaki hadisler ise hepsi birden bir kâide-i külliyye olarak reddedilmiştir.

Rüesâyâ tekarrüp etmek yahut ehâdîs-i garîbe rivayetiyle kesb-i iştihâr eylemek gibi makâsıd-ı hasîse ile de vaz'-ı hadîs olduğu çokça vâkidir. Gıyâs b. İbrâhim'in demin zikrettiğimiz metn-i hadîse أو جناح lafzını ziyade etmesi gibi ki Halife Mehdî'ye yaranmak için olduğu zâhirdir. Avâm-ı nâs beyninde muvakkat bir şöhet kazanıp nâil-i itibar olmak sevdasıyla ehline makbul olmayacağı muhakkak olan garâib-i ehâdîsi ortaya saçmak illetiyile mâlûl kimselerin vazettikleri hadisler de eimmeyi pek yormuştur.

Şerefeddin et-Tîbî'nin (ö. 743) *el-Hulâsa*'sında mezkûr olduğu üzere birtakım dilenci ve cerrâr makûlesi herifler de bazı ehâdîs-i sahîha isnadlarını ezberleyip ve çarşıda, pazarda, camide onları serdederek arkalarından uydurdukları ehâdîs-i mevzûayı ekleyip nâsı rikkate getirmek ve karınlarını bu vesile ile doyurmak yolunu tutmuşlarmış. Bir defa Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn Bağdat'ta Rusâfe Mescidi'nde namaz kılmışlar. Karşılarında bir kâs yani birçok numunesini bildiğimiz cerrâr bir vâizin, حدثنا أحمد ابن حنبل ويحي بن معين قال حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا حدثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا إله إلا الله derse her kelimesinden Allah Teâlâ bir kuş yaratır ki gagası altından, tüyü mercandan... ilâ âhirih" diyerek yirmi yaprak tutan bir kıssa uydurmuş. Ahmed Yahyâ'nın, Yahyâ Ahmed'in yüzüne bakıp, "Bunu herife sen mi rivayet ettin?" diye soruşmuşlar. Her ikisi de, "Vallahi bu saate gelinceye kadar böyle bir söz işitmedim" dedikten sonra sükût ederek beklemişler. Herif vaazından fârîğ olduktan sonra Yahyâ b. Maîn, "gel" diye eliyle işaret etmiş. Adamcağız dünyalık verecek ümidiyle hemen seğırtmiş ve Yahyâ b. Maîn ile aralarında şöyle bir muhâvere cereyan etmiş:

9 {İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzûât*, II, 48.}

- “Bu hadisi sana kim söyledi?”
- “Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn.”
- “Yahyâ b. Maîn benim, Ahmed b. Hanbel de bu. Ömrümüzde hadîs-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm olarak böyle bir söz işitmiş değiliz. Eğer beheimahal sana yalan uydurmak lâzım ise bizlerden başkasının ağzından uydur.”
- “Yahyâ b. Maîn sen misin?”
- “Evet benim.”
- “Ben çoktan beri Yahyâ b. Maîn ahmaktır diye işitir dururdum. Şimdi anladım ki bu doğru imiş.”
- “Peki, benim ahmak olduğumu nasıl anladın?”
- “Sanki dünyada sizden başka Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel yokmuş gibi söylüyorsun. Ben bu adamdan başka on yedi Ahmed b. Hanbel’den hadis yazmışımdır” deyince Ahmed b. Hanbel utancından, herifteki hayâsızlığın derecesine teaccübünden eliyle yüzünü kapamış ve Yahyâ b. Maîn’e, “Aman, bırak gitsin” demiş. Herif de bir vaz’-ı istihfâf ile yanlarından defolup gitmiş.¹⁰

Hadîs-i Mevzûun Hükümü

Kizb alerresulün haram hatta eşnâ’-ı harâm olduğunda şübhe yoktur. Lâkin Kerrâmiye ile Sûfiyye’den bazıları tergîb ve terhîb yani taat ve hasenata teşvik ile seyyiattan zecir maksadıyla vaz’-ı hadîsi mubah görmüşlerdir diye bir nakil vardır. Bu nakle göre bu tâife-i şâzze güya من النار من كذب عليّ متعمداً فليتبوأ مقعده من النار hadîs-i mütevâtirinin bazı rivâyâtında ليضل به الناس “Nâsı idlâl için müteammid olarak”¹¹ denilmiş olmasına temessük ederek bu hadiste bahsedilen ikâb-ı şedîdin nâsı idlâl için kizb alerresulü irtikâp edenlere mahsus olup nâsın hidayeti maksad-ı müstahseni ile olan kizbe şümulü olamayacağını istidlâl etmek istemişlerdir. Bu istidlâl cehilden neşet etmiş hatâ-yı mahzdır. Çünkü tergîb ve terhîb de ahkâm-ı şer’iyyedendir. Şâriin ettiği tergîb ve terhîbin derecesini aşmak yine hudûd-ı

10 {İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 46.}

11 {Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 144, no: 629.}

ilâhiyyeyi tecavüz etmek demektir. Vâkıa emr-i tergîb ve terhîbde ehâdîs-i zaîfe –mevzûa değil hâ!– birçok ulemâca mâmûlün-bih olur. Hatta –diğer edille-i şer’iyyenin fıkhdânı halinde– bazılarınca hadîs-i zaîf, re’y ve ictihada bile tercih olunursa da Nebî sallallahu aleyhi ve selleme isnad ederek amden yalan söylemenin harâm-ı kat’î olduğunda ittifak vardır. Vaz’-ı hadîs küfr-i billâhtan sonra ekber-i kebâirdir. Hatta Zehebî *Cevâhir*’de, “Cumhura göre tergîb veya terhîb hadisi vazedenin küfrüne hükmolunamazsa da helâl ve harama dair vazedecek olursa bi’l-icmâ tekfir olunur” diye tasrih ediyor. Fukahâ-i Şâfiyye’den Ebû Muhammed Abdullah el-Cüveynî (ö. 438) daha ileriye giderek alelîtlak tekfir eder ki bu mübalağalı ictihadı icmâ muhalif görülmüştür.

El-Hâsıl hangi suret ve maksatla olursa olsun amden kizb alerresul fazîhasını irtikâp etmiş bir râvi –kâfir addedilmese bile– küfürden sonra en büyük kebîrelerden birini irtikâp etmiş bir fâsık demek olduğundan ulemâca rivayetin bâis-i reddi olan en şiddetli ta’n ve cerh ona teveccüh eder. Bundan sonraki esbâb-ı ta’nın hepsi şiddetce bunun dînündadır. Hadîs-i mevzûu bile bile mevzû olduğunu beyan etmek sizin rivayet etmenin de haram olduğunda ittifak vardır. Zira من حدث عني بحديث يري من حدث عني بحديث يري¹² أنه كذب فهو أحد الكاذبين hadisinin sahîh, ve *Müslim*’de mervî olduğu evvelce geçmişti.

Tergîb, terhîb ve fezâile dair ehâdîs-i zaîfe ise –tekrar ediyorum, mevzûa değil– zaafları beyan olunmaksızın rivayet edilebilir.

Mevzûât Kitapları

Kezzâb ve vazzâ’ olanlar makâsıd-ı muhtelifte tahtında hadis vazetmeye bir taraftan meşgul iken eser-i hıfz-ı ilâhî olarak daima çanlarına ot tıkayacak sünnet-i resûl aleyhi’s-selâmın uyanık müdafilerini karşılarında bulup rivâyât-ı mevzûaları taakuba uğramış ve sanatında mâhir ve hâzık rivayet sarrafları birçok eimme-i huffâz bunlara dair müteaddit kitap yazarak mevzûât rivayet etmenin kökünü kurutmuştur. Meselâ Buhârî (194-256), Nesâî (215-303), İbn Hibbân (290-354), Ebû Bişr ed-Devlâbî (224-310), Muhammed b. Amr el-Ukaylî (ö. 323), Ebû Nuaym Abdülmelik el-Cürcânî (242-323), Dârekutnî (306-385), Hâkim (321-405), Ebü’l-Feth el-Ezdî (ö. 374), Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrâhim el-Cûzekânî’nin (ö. 543) *Kitâbü’z-Zuafâ*’ları ile Abdullah b. Muhammed b. Adî’nin (ö. 365) *el-Kâmil*’inde birçok mevzûâta rastgelindiği gibi sırf mevzûâtı tahrîc, tertip ve tasnif maksa-

12 {M1 Müslim, Mukaddime, 1.}

diyla yazılmış kitaplar da vardır. Mevzûât kitapları içinde elyevm en ziyade mâruf olanlar: Hüseyin b. İbrâhim el-Cûzekânî'nin *Kitâbü'l-Ebâtil*'i ile *Kitâbü'l-Mevzûât*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (508-597) *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*'sı, Muhammed b. Ahmed es-Seffârî'nin (1144-1188) *ed-Dürerü'l-masnûât*'ı, Celâleddin es-Süyûtî'nin (849-911) *el-Leâli'l-masnûa*'sı ile *Zeylü'l-Leâli* ve *en-Nüketü'l-bedâât* ve *et-Taakkubât*'ı, Ali b. Muhammed b. Irâk el-Kinânî'nin (ö. 963) Sultan Süleyman'a ihdâ ettiği *Tenzîhü's-şerîa*'sı, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) ve Hint ulemâsından "Melikü'l-muhaddisîn" lakabıyla mâruf Cemâleddin Muhammed b. Tâhir el-Fettenî'nin (ö. 686) *Tezkiretü'l-mevzûât*'ları, Radyüüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650), Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî'nin (729-816), Şemseddin es-Sehâvî'nin (831-902), Şemseddin eş-Şâmî'nin (ö. 942), Şevkânî'nin (ö. 1255), Hâfız Ziyâeddin Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsîlî'nin (557-622), Ali el-Kârî'nin (ö. 1014), Senderûsî'nin (ö. 1137) ilâ âhîrih kitapları elsinede dâir birçok hadisın asılsız olduklarını bildirdikleri gibi şuna dair, buna dair hadislerin kâffesi mevzûdur kabilinden birçok kavâid-i külliyye de beyan etmişlerdir. Yalnız İbnü'l-Cevzî'nin kitabını okuyacak kimse basîret üzere olmak gerektir. Zira müellif pek müşeddid olduğundan teşdîd itiyadına mağlûp olarak mevzû olduklarına hiçbir delil bulunmayan birçok ehâdis-i zaîfeye hemen mevzû damgasını basmış ve acele ile sünen kitaplarında olanlardan yüz yirmi kadar, hatta *Buhârî* ile *Müslim*'den birer hadise mevzû deyivermiştir. Süyûtî'nin mevzûât kitapları elde bulunmadıkça İbnü'l-Cevzî'ye itimat etmemelidir. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ını Hâfız Zehebî (673-748) ihtisar ettikten sonra üzerine iki de zeyil yazmıştır. Süyûtî'nin *el-Leâli*'si İbnü'l-Cevzî'ye karşı intikâd ile doludur. Ricâl-i hadîs hakkında telif edilmiş kitaplarda da bir hayli mevzû hadis haber verilir.

TÖHMET-i KIZB

Hadîs-i Metrûk (Matrûh)

Kizb ile müttehem olmak da haddizâtında metâinin en ağırısı ise de evvelki ta'nın dînunda bir mertebeyi haizdir.

Kizb alerresul fazîhasını irtikâp ettiği mâlûm olmamakla beraber alelîtlak yalancılık töhmeti altında olan râvinin verdiği haber iki derecelidir. Bu haber, dinin zarureten mâlûm olan kavâidine muhalif olup da rivayet yalnız kendi tarikinden vâki ise – ortada diğer karâin-i vaz' bulunmadığı takdirde bile– sırf onun rivayette teferrüdü, kizb alerresul ile ithamına delîl-i zannî addolunur. Rivayeti de mevzûa mülhak olur.

İkincisi râvinin hadîs-i nebevî rivayetinde taammüd-i kizb ettiğine ittilâ hâsıl olmakla beraber başkasından yahut kendisinden bahsederken yalanı irtikâp ettiği mâlûm olur ki bu da fîsk-ı kavlidir. İşte böylesinin rivayeti de reddolunur. Zira hadîs-i resûlün mâadasında tesâhüle alışan kimsenin hadîs-i nebevîde de -alışkanlık dolayısıyla- tesâhül göstermesinden korkulur. Böyle olan hadise **metrûk** ve **matrûh** derler.

Metâin-i Aşereden: 3. Fuğş-ı Galat, 4. Gaflet, 5. Fısk, 6. Vehm

Hadîs-i Münker ve Muallal

Sernâmede zikredilen dört türlü ta'ndan **fısk** adalete, diğer üçü zabta dokunur. Râvinin **fuğş-ı galat** sahibi olması çokça yanılması demektir. İnsan galattan, nisyandan hâlî olamaz. En büyük sikâtın bile yanıldıkları oluyor. Lâkin hatası savabından çok yahut hatası ile savabı mütesavi olan râvinin rivayeti merduttur. Fuğş-ı galattan muhaddisînin muradı da işte bu miktardır.

Râvinin gafleti dikkatsizliği demektir. **Kesret-i gaflet** yani hıfz ve itkândan sıkça sıkça zühul de râvinin cerhine bâdî olur. Gafleti kesir olan râvinin hadisleri reddolunur.

Fısk demek râvinin fiil ve kavlinde -küfür derecesini bulmamak şartıyla- fıskî mâlûm olmak demektir. Fısk ya itikadda ya amelde olur. İtikaddaki fısk da ya küfürdür ya bid'at. Küfür bahsimizden hariçtir. Zira söz müslim olan râvi hakkındadır. Küfür derecesini bulmayan fısk-ı i'tikâdiye de -ki bid'attır- birazdan geleceğiz. Binaenaleyh ta'nın bu beşinci nevi küfür derecesinde olmayan fısk-ı amelîdir. Vaz'-ı hadîsin yani amden kizb alerresul fazîhasının da fısk-ı amelî olduğunda şüphe yoktur. Lâkin fenn-i hadîs erbâbınca en şiddetli ta'n olduğu için esbâb-ı reddin en baş tarafına geçirilmiştir.

Râvinin burada beyan olunan mânaca vehmine ancak karâin ile ıttilâ hâsıl olursa hadis -zann-ı gâlib itibariyle- muallel addedilip adem-i sıhhatine hükümlenabilir. Hadisin yeknazarda mâlûm olamayacak olan bu gibi umûr-ı kâdîhasını keşf, muallelini sahihinden temyiz etmek değme muhaddisin kârı değildir. Ali b. Medîni'nin dediği gibi (s. 175) bu, ancak ricâl-i esânîdi ve ihtilâfât-ı mütûnu pek ziyade tetebbu ve ne kadar hadis varsa cümlesindeki rivâyâtı istiksâ ile ruvâtın elfâzında görülen farklara bakmak, her birinin derece-i hıfz ve zabtını ve mertebe-i itkânını nazar-ı mülâhazaya almak, hulâsa bütün turuk-ı ehâdîsi cemetmekle bilinebilir. Ebû Abdullah el-Hâkim de "Hadis öyle tariklerden ta'lıle uğrar ki râvilerin cerhine bile yol bulunamaz" demiş ki (s. 174) vehmin zuafâdan olduğu gibi sikâttan da sâdır olabileceğine işaret etmek istemiştir. Bu temyiz ise envâ-ı ulûm-ı hadîsin en gâmız ve en dakik olan nevidir. Bu, muhaddiste pek yüksek ve parlak bir fehmin, pek vâsi' ve şümüllü bir hıfzın zabt ve adaletçe merâtib-i ruvât hakkında tam bir bilginin bütün esânîd ve mütûn ihtilâfâtını istiksâ hususunda bir meleke-i kaviyye ve mahâret-i râsihanın vücuduna vâbeste olduğundan bu zirve-i kemalde ancak Şu'be, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübârek, Buhârî, Müslim, Ya'kûb b. Şeybe, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Hibbân, Ebû Zür'a er-Râzî, Dârekutnî gibi nâdir yetişmiş ilm-i hadîs şahbazları pervaz edebilmişlerdir.

bulunmuşlardır. İbn Sa'd, "Sika ise de hüccet değildir" Ya'kûb ise, "Sadûk ise de zaifül-hadîstir" demişlerdir. Halbuki öteden Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî, İbn Maîn hep İbn Ubeyde'nin hadisi ile ihticâc edilemeyeceğini söylemişlerdir. Hele Yahyâ b. Saîd el-Kattan, "Hadisini dinlemekten kaçınırdık" diyor. Herhalde Sehâvî'nin beyan ettiği illet aksine olmak iktiza eder. Sehiv Sehâvî'de değil ise nüsha hatasıdır. Bu sehiv عقیبة ile عبيدة lafızlarının resm-i hatca müşâbehelerinden neşet etme bir tashîfe pek benziyor.

Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet

Hadîs-i Müdrec

Muhalefetten murat râvinin zayıf ise sikâta, sika ise kendinden evsak olana muhalif rivayette bulunmasıdır ki bunun da envâ-ı muhtelifesi vardır. Bir nevi idrâcdır. İdrâc ya senede ya metne râci olur ki idrâc aybı ile şâibedar olan rivayetler ya **müdrecü'l-isnâd** yahut **müdrecü'l-metn** olur.

Müdrecü'l-İsnâd

Muhalefet eğer siyâk-ı isnâdı tağyîr ile vâki olmuşsa hadise **müdrecü'l-isnâd** derler ki onun da dört kısım olduğu bilistikrâ mâlûm olmuştur:

1. Bir hadisi müteaddit kimseler muhtelif isnadlarla rivayet ederler de bir râvi bunların hepsinden rivayet etmiş bulunur. Lâkin merviyün-anhların isnad ihtilâflarını beyan etmeksizin –cümlesi güya bir isnadda müttehit imişlercesine– hadisi yalnız birinin bir isnadı ile sevkeder.

Misal: Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin, قال أن الذنب أعظم؟ قلت يا رسول الله أيّ الذنب أعظم؟ قال أن "Dedim ki: 'Yâ Resûlellah! Günahın hangisi en büyüktür?'"

Buyurdu ki: ‘Allah Teâlâ seni yaratmış iken O’na bir şerik koşmandır’¹ hadisinin senedini Tirmizî sevkederken, “Bündâr –ki Muhammed b. Beşşâr el-Abdî’dir– Abdurrahman b. Mehdî’den, o da Süfyân es-Sevrî’den, o da Vâsıl b. Hayyân ile Mansûr ve A’meş’ten, bunların üçü de Ebû Vâil Şakîk b. Seleme’den, o da Ebû Meysere Amr b. Şürahbîl’den, o da Abdullah b. Mes’ûd’dan” diyor. Halbuki *Buhârî*’deki senedlere göre Süfyân es-Sevrî Mansûr ile A’meş tariklerinden rivayet ederken Ebû Vâil ile Abdullah b. Mes’ûd arasında Ebû Meysere’yi zikrediyorsa da Vâsıl tarikinden rivayet ederken Ebû Meysere’yi atlayarak Ebû Vâil’den doğrudan doğruya Abdullah b. Mes’ûd’a geçiyor. Vâsıl tarikinden Şu’be’nin, Mehdî b. Meymûn’un, Mâlik b. Miğvel’in, Saîd b. Mesrûk’un da rivayetleri hep bu tarzdadır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da –Buhârî gibi– her üç tariki böylece ayırmıştır. Tirmizî ise her üç tariki birleştirmekle bir hatada bulunmuş oluyor. Zira Ebû Meysere vasıtasıyla Ebû Vâil’in rivayet ettiğini söyleyen yalnız Mansûr olup diğer ikisi Ebû Meysere’siz rivayet etmişlerken *وائل عن أبي وائل ومنصور والأعمش عن أبي وائل* diyerek turuk-ı muhtelif isnadlarını yekdiğere dercetmiştir. Bu hadisin isnadında Nesâî de yanılmıştır. O, senedi *واصل عن سفيان عن مهيدي عن بندار عن ابن مهيدي عن سفيان عن واصل* diye başlayıp Mansûr ile A’meş’i kâle almadığı halde *واصل عن عمرو عن عبد الله بن مسعود* diyerek senedi itmam ediyor ki Amr b. Şürahbîl’i senedlerinde zikredenler Mansûr ile A’meş iken sanki Vâsıl’ın senedinde Amr da var imiş gibi rivayet etmiş ve Vâsıl tarikinden isnadı münkatî’ olduğu halde muttasıl göstermiştir. Nesâî’de idrâc yok ise de vehim vardır. Muhaddisîn arasında ise şu kaide câridir. Aynı şeyhten rivayet eden bir tabakadaki ricâl-i adîde senedin içine dahil olursa râvî-i hadîs onların bazılarını hafzlemeyip o tabakadaki ruvâtın her birinden gelen tariki de, metni de ayrı ayrı zikreder. Zira gerek senedde gerek metinde beyinlerinde elfâz tehâlûfû bulunabilir. Böyle yapılmadığı takdirde birine ait olan lafız diğerlerine isnad edilmiş olur.

2. Müdrecü’l-isnâdın bir nevi de şudur: Bir muhaddis metni bir isnad ile birinden, yine o metnin bir cüzünü diğer isnad ile diğer bir kimseden rivayet eder. Sonra ondan ahzeden râvî metnin aslını da ziyadesini de ilk isnad ile kendi şeyhine izâfe ederek nakleder ki bu sebepten nâşî muhalefetle mat’ûn olmuş olur.

Misâl: Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin nasıl namaz kıldıklarını Vâil b. Hucr radiyallahu anh rivayet ediyor ki rivayette namazda ellerin kaldırıldığı zikredilmektedir. Bu hadisin bazı tariklerden vâki olan rivayetine nazaran Vâil ziyade olarak, “Sonra pek soğuk bir mevsimde (kendi yurdumdan Medîne-i

1 {B6001 Buhârî, Edeb, 20.}

Münevvere'ye) bir daha geldim. Baktım ki ashap çok giyinmişler, ellerini giydikleri siyahın altından tahrik ediyorlar” diyor.² Bu ziyade عن عاصم بن كليب عن عبد الجبار بن وائل عن بعض أهله عن وائل senedi ile Süfyân b. Uyeyne, Züheyr b. Muâviye ve Ebû Bedr Şücâ b. Velîd tariklerinden sabit olup diğer tariklerden zikredilmemişken *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd bu ziyadeyi Zâide ile Şerik tariklerinden de rivayet eder ki her iki isnadı yekdiğere dercetmiş oluyor.

Bu kısmın bir türlü de şöyle olur: Râvi hadisin bir cüzünden mâadasını bilâvasıta kendi şeyhinden dinler, kalan cüzünü de diğer bir râvi vasıtasıyla yine şeyhinden ahzetmiş bulunur da esnâ-yı rivâyette metnin tamamını -vasıtayı hazfederek- güya şeyhinden bizzat dinlemiş imiş gibi sevkeder.

3. Bir râvide iki sahâbîden yahut bir sahâbîden iki muhtelif isnad ile menkul iki muhtelif metin bulunur da ondan rivayet eden kimse her iki metni bu isnadlardan yalnız biri ile rivayet eder yahut metinlerden birini o metne has isnad ile rivayet ederken onda olmayan bir sözü de öteki metinden alıp katar.

Misal: إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث. ولا، ولا مالك عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة: *Suizandan sakınız. Zira suizan hatıra gelen en yalan şeydir. Bir de tecessüs etmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız, birbirinize haset etmeyiniz*³ hadisi rivayet edildiği gibi مالك عن الزهري عن أنس de: لا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تنافسوا ولا تئابروا ولا تنافسوا *Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizden yüz çevirmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız*⁴ hadisi de mervîdir. Saîd b. Ebû Meryem, Enes hadisini rivayet ederken bir de تنافسوا ولا lafzını Ebû Hüreyre rivayetinden alıp katıyor.

4. Râvi yalnız isnadı sevkettikten sonra herhangi bir emr-i ârizdan dolayı metni zikretmez de kendiliğinden yahut başkasına ait bir söz söyledikten sonra metne geçer, işitenlerden biri de arada geçen bu sözü metn-i hadîsten zannederek o isnada ait metin ile birlikte rivayet eder. Bunu İbn Hacer müdrecül'-metn kısmına idhal etmez.

Müdrecül'-isnâdın aksamı işte bunlardır.

2 {D727 Ebû Dâvûd, Salât, 114, 115.}

3 {Ebû Şeyh, *et-Tevbîh ve't-tenbîh*, s. 56, no: 105.}

4 {İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 97.}

Müdreçü'l-Metn

Müdreçü'l-metne gelince o da metn-i hadîsin yâ evvelinde yahut ortasında ya da –alekser vâki olduğu üzere– âhîrinde metinde olmayan bir sözün ona katılmış olmasıyla olur ki bu da sahâbe ile mâadalarının mevkuf olan sözlerini Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem merfû olan kelâm-ı âlîlerine bilâfasıl derc ve idhal etmek suretiyle vâki olur ve hakikat-i hâli bilmeyene o kelâm-ı müdreci nefsi hadîsten zannettirir.

Metnin evvelindeki idrâca misal: Hatîb el-Bağdâdî'nin tahkik ettiği üzere Ebû Katan ile Şebâbe tariklerinden عن شعبة عن محمد بن زياد عن أبي هريرة senediyle Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, ويل للأعقاب من النار. “*Abdesti eksiksiz alınız. Cehennemde yanacak ökçelere yazık!*”⁵ buyurdıklarını rivayet ediyor. Halbuki *Sahîh-i Buhârî*'de Âdem b. İyâs tarikinden aynı sened ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, فإن أبا القاسم صلى الله عليه وسلم قال: ويل للأعقاب من النار. “*Abdesti eksiksiz alınız. Zira Ebü'l-Kâsım Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem cehennemde yanacak ökçelere yazık!* diye buyurdu”⁶ suretinde vâki olduğundan Ebû Hüreyre'nin kelâmı olan أسبغوا الوضوء sözünü cemm-i gafirin ve ezcümle Buhârî'nin râvisi Âdem b. İyâs'ın rivayetleri delâletiyle evvelki iki tarikten rivayet edilen metne idrâc edildiği sarâhaten anlaşılıyor. Buhârî'nin bu hadisi (55.) Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ hadisiyle yekmeâl olduğu için tercüme ettiğimiz muhtasardan hazfedilmiştir.

Metin arasına idrâca misal: *Sünen-i Dârekutnî*'de Abdülhamîd b. Ca'fer tarikinden عن هشام بن عروة عن أبيه عن بسرة بنت صفوان senedi ile sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin: من مس ذكره أو أنثيه أو رُفِعَهُ فليتوضأ⁷ hadisini rivayet ediyor. Halbuki diğer tariklerden aynı sened ile rivayet edenler: أو رُفِعَهُ أو أنثيه أو رُفِعَهُ hadisini rivayet etmemiş olduklarından Dârekutnî bu lafızların metn-i hadîse müdrec olduğunu beyan ve Eyyûb es-Sahtiyânî ile Hammâd b. Zeyd ve emsallerinden edindiği rivâyâta istinaden bu sözlerin Urve'ye aidiyetini tasrih ediyor. Kezâ ümmü'l-müminîn Âişe radiyallahu anhânın *Buhârî*'deki hadisinde (3. hadis) وهو التبعيد الليالي فيتحنث فيه den sonra gelen ذوات العدد⁸ lafızları da metn-i hadîsten olmayıp râvi Zührî'nin metni serdederken lafzını tefsir etmesidir.

5 {Süyûtî, *Tedrib*, 1, 317.}

6 {B165 Buhârî, Vudû', 29.}

7 {DK528 Dârekutnî, *Sünen*, 1, 147.}

8 {B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

Metnin âhirindeki idrâca misal: Namazdaki teşehhüdün taraf-ı âlî-i risâlet-penâhîden Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anha tâlimi hakkındaki hadis (459. hadis ile hâşiyesi) Ebû Dâvûd ile Dârekutnî taraflarından Ebû Hayseme Züheyr b. Harb tarikinden *عن الحسن بن الحر عن القاسم بن مخيمرة عن علقمة عن عبد الله بن مسعود* senediyle tahrîc edilip bu rivayette *فإذا قلتَ هذا فقد* den sonra: *ثم قال عبد الله إذا قضيتَ هذا* ziyadesi de vardır ki bu ziyade için Dârekutnî, “İbn Mes'ûd'un metn-i hadîse dercolunmuş kelâmıdır” diyor. Zira gerek Alkame'den gerek bu hadisi İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan ahzedenlerden rivayet edenlerin kâffesi ile Hasan b. Hür'den rivayet edenlerden Hüseyin b. Ali el-Cu'fî ile İbn Aclân ve Muhammed b. Ebân'ın rivayetlerinde bu ziyadeye tesadüf edilmiyor. Bâhusus Ebû Hayseme'den rivayet eden Şebâbe b. Sevvâr ile Mûsâ b. Dâvûd tariklerinden teşehhüd lafzından sonra, *ثم قال عبد الله إذا قضيتَ هذا* .. ile ayrılması da bu ziyadenin İbn Mes'ûd hazretlerinin ictihâd-ı zâtîsi olarak söylediği bir söz olduğunu teyit eder.

Müdreçül-metnin en çok vârit olan nevi âhire idrâc ile vâki olanıdır. Her ne suretle olursa olsun gerek isnada gerek metne idrâc haramdır ve hürmetinde ehl-i hadîs ile ehl-i fikhin icmâı vardır. Hatta İbnü's-Sem'ânî ile onun gibi diğer bazıları bu hususta pek ileri giderek taammüden idrâca tasaddî eden râvi adaletten sâkıt olup *يُحَرِّقُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ*¹⁰ âyet-i kerîmesinin hükmüne dahil ve yalancılar zümresine mültahik bir sahtekâr olur demişlerdir. Lâkin Süyûtî, “Bence mânası kolayca anlaşılmayan bir lafz-ı garîbi tefsir için olan idrâca hiçbir mani yoktur. Gerek Zührî'nin gerek diğer birçok eimmenin idrâcları hep bu kabildendir” diyor.

Bir hadiste idrâc vâki olduğu dört suretle mâlûm olur:

1. Metnin müdreç olan ve olmayan miktarını tafsil eder bir rivayetin sabit olmasıyla. Buraya kadar irat edilen emsilede olduğu gibi.
2. Bizzat râvinin tensîsi ile. Meselâ İbn Mes'ûd radiyallahu anh âtîdeki hadisi bir defa merfûan zikretmiştir: *من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة. ومن مات يشرك بالله شيئاً دخل النار* “Her kim Allah'a bir şeyi işrak etmeyerek vefat ederse cennete girer. Her kim de Allah'a bir şeyi işrak ederek vefat ederse cehenneme girer.” Halbuki bir rivayette yine İbn Mes'ûd radiyallahu anh bu hadisi, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir söz buyurdu. Ben de ona bir söz kattım” mukaddimesiyle rivayet etmiştir¹¹ ki metn-i hadîsteki iki sözün biri -tayin etmek-

9 {D970 Ebû Dâvûd, Salât, 177, 178.}

10 el-Mâide, 5/13.

11 {HM3625 İbn Hanbel, I, 382.}

sizin– kendisine ait olduğunu beyan etmiş oluyor. Üçüncü bir rivayette de metni tamamıyla serdetmekle beraber ikinci sözün, kendisinin olduğunu tasrih ettiği gibi dördüncü bir rivayette de metnin yalnız kısm-ı evveli ile iktifa etmiştir.

3. İdrâca muttali olmuş eimmeden birinin tensîsi ile. Nitekim İbn Mes'ûd radiyallahu anhin teşehhüt hadisinde idrâc olduğunu Hâkim ile Dârekutnî sarâhaten haber vermişlerdir.
4. Müdrec olarak vârit olan kelâmın kelâm-ı resûl aleyhi'ssalâtü ve's-selâm olması aklen müstahil olmasıyla. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anhin merfûan rivayet ettiği, *للعبد المملوك أجران والذي نفسي بيده لولا الجهاد في سبيل الله والحج وبر*, *“Abd-i memlûkün iki kat ecri vardır. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah'a kasem ederim ki Allah yolunda cihad ile hac ve anamın gönlünü hoş etmek kaygusu olmasaydı memlûk olarak ölmeyi arzu ederdim”*¹² hadîs-i sahîhinde *أجران* den sonraki sözler kendine ait elfâz-ı müdrecedir. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rikkı temenni buyurmaları mümtenî olduğu gibi gönlünü hoş tutabilmek için vâlîde-i muhteremeleri de berhayat değil idi.

TEMBİH. Müdrec olarak rivayet edilmiş ehâdîs için Hatîb el-Bağdâdî *كتاب الفصل* isminde gayet büyük bir kitap telif etmiş, İbn Hacer el-Askalânî de onu telhis ettikten sonra kendi mahsûl-i tetebbuâtı olarak asılda mevcut olmayan diğer rivâyât-ı müdreceyi ilâve ile muhtasarını iki misli büyüterek kitabına *تقريب المنهج بترتيب المدرج* namını vermiştir.

12 {B2548 Buhârî, ltk, 16.}

Metâin-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba‘d)

Hadîs-i Maklûb – Kalb-i Mürekkeb – Mezîd fî Muttasılı'l-Esânîd

Muhâlefetin ikinci nevi râvinin isnaddaki ricâl isimlerini veya –nâdiren vâki olduğu üzere– metnin bazı elfâzını takdim ve tehir ederek rivayet etmesiyle olur. Meselâ râvi مرة بن كعب diyecek yerde كعب بن مرة بن مسلم , مرة بن كعب diyecek yerde مسلم بن الوليد diyecek rivayet eder. Muhalefetin bu türlü ile rivayet olunan hadise **maklûb** denir. Buna dair yine Hatîb el-Bağdâdî'nin رافع الإرتياب في المقلوب من الأسماء والأنساب isminde bir kitabı vardır.

Maklûbü'l-metnin de misalleri vardır: Ezcümle 384. Ebû Hüreyre hadisindeki, حتى لا تعلم يمينه ما تنفق شماله¹ lafzını Müslim râvilerinden biri tarafından حتى لا تعلم يمينه ما تنفق شماله² suretine ifrağ edilmiştir ki bu lafız ile rivayet zayıftır. Râvi yemîn ile şimâlin tertibini kalbetmekte yanılmıştır. Diğer tarikten Müslim'in de Buhârî ile evvelki lafzı rivayette ittifak etmesi mevzubahis râvinin muhalefetini ispat eder.

Kezâ sahurun âhir vakti hakkında *Müsned-i Ahmed* ile İbn Huzeyme ve İbn Hibbân *Sahîh*'lerinde Hubeyb b. Abdurrahman b. Hubeyb'in halası Üneyse bint Hübeyb radiyallahu anhümâdan merfûan rivayet olunan, وإذا أذن فكلوا واشربوا. وإذا أذن إذا أذن ابن أم مكتوم فكلوا واشربوا.

1 {B1423 Buhârî, Zekât, 16.}

2 {M2380 Müslim, Zekât, 91.}

bırakıp garâibi tetebbu edenleri sevmemeleri işte bu gibi ahvalden neşet eder. Bâhusus ki garâibin sahih çıkanları pek nâdirdir.

2. Bir metnin isnadını alıp diğer metnin başına geçirmek ve ikinci metni de öteki isnad ile sevk etmek ki buna Allâme el-Cezerî **kalb-i mürekke** namını vermiştir ki “terkip edilmiş” yani “uydurulmuş isnad” demektir. Kalb-i isnâdın bu nevi iğrâb yani ehâdîs-i garîbe naklediyor gibi görünmek hevesi ile irtikâp edilmiş ise vaz’ kadar şen’dir. Yok şeyhin hıfzı metin midir, değil midir? Telkini kabul ediyor mu, etmiyor mu? Yani başkasının sözüne kapılıyor mu, kapılmıyor mu, diye imtihan kastıyla yapılırsa hükmü değişir. Bağdat muhaddislerinin Buhârî’yi imtihanen yaptıkları kalb-i esânîd (s. 84) gibi ki bundan hiçbir zarar tevellüd etmediği gibi Buhârî’nin ilm-i hadîste derece-i kemalini mertebe-i alâniyete çıkardığı için büyük faydası olmuştur. Zehebî *Tezkiretü’l-huffâz*’ında *Müsned-i Kebîr* sahibi Hasan b. Süfyân’ın tercüme-i hâlinde Hâkim’den nakleder ki Hâfız-ı Kebîr İbn Huzeyme ile refikleri Ebû Amr b. el-Hayrî ve Ahmed b. Ali er-Râzî bir sefer esnasında Hasan b. Süfyân’a uğramışlar. Ahmed er-Râzî hâfız müşârün ileyhe, “Senin hadisinden olmak üzere şu tabakayı yazdım. Dinler misin?” diye niyazda bulunmuş. “Peki” cevabını alınca isnadları birbirine karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyân da doğrultmuş. Biraz zaman geçtikten sonra yine sırasını getirip isnadları karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyân yine tashih etmiş. Üçüncü defa yine buna tasaddî edince Hasan ona demiş ki: “Yaptığını anlamıyorum. Ben doksanlık bir adamım. Yaptığına iki defa tahammül ettim. Sen yine ısrar ediyorsun. Allah’tan kork da meşâyihe böyle muamelede bulunma! Olur ki bedduaları seni tutar” demiş. Bunun üzerine İbn Huzeyme, “Artık yeter. Şeyhe ezâ etme!” demiş. Ahmed b. Ali er-Râzî de, “İstedim ki herkes Ebû’l-Abbas –ki Hasan b. Süfyân demektir– kendi hadisinin farkında olduğunu bilsin de şüpheye düşmesin” demiş. Hasan b. Süfyân doksanlık olduğundan kendisine ihtilât ârız olmuş mu, olmamış mıdır? Anlamak için yapılmış bir tecrübe olduğu için bunda beis görülmez.

Kalb-i mürekke, İbn Hacer el-Askalânî’ye göre –biraz sonra beyan edilecek muztaribü’l-isnâd nevinden addedilmiştir.

Kalb-i isnâd yalnız vazzâ’ veya hıfzı zayıf kimseler tarafından değil, bazı kere sikât-ı esbât tarafından sâdır olmuş bir hefve de olabilir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*’de nakledildiğine göre bir defa Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’a, *Melâike-i rahmet, beraberlerinde çingirak bulunan* لا تصحب الملائكة رفقة فيها جرس

yolcu cemaatiyle birlikte bulunmaz”⁹ hadîs-i şerifini عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن نافع عن أبي عبد الله بن عمر senedi ile rivayet etmiş. Yahyâ hemen üstadı olan Süfyân’a, “Berbat ettin yâ Ebû Abdullah” deyivermiş. Süfyân, “Ya doğrusu nasıldır?” deyince, “Ubeydullah b. Ömer bana Ebû Abdullah’a senedi vermiş ve Süfyân kendisini tasdik etmiştir. Nâfi’in ekser-i rivâyâtı İbn Ömer radiyallahu anhümâdan olduğu için Süfyân bu rivayetinde yanılmıştı. Fakat insanına bakın ki kendi tilmizinin bu kadar sert ihtarından yüksünmeyip hemen hakkı teslim etmiştir. Tilmizin de hakkı müdafaadaki gayreti şâyân-ı hayrettir: Süfyân gibi a’lâm-ı ulemâ-yı sikâttan bir zatın yanlış rivayet ettiğini işitince sabredemeyip ve hatırına riayeti asla gözetmeyip hemen bu kadar ağır bir tabirle tasahihe kalkmış.

Yine bu Yahyâ el-Kattân, başlı başına bir rükn-i ilm olan Şu’be’nin, لا يجد عبد طعم الإيمان “Hiçbir kul kadere iman etmedikçe imanın tadını bulamaz”¹⁰ hadisini senediyle rivayet ettiği kendisine söylendiği vakit hemen atılıp, “Bunu bize Süfyân عن ابن مسعود عن الحارث عن أبي إسحق عن الحارث عن علي” diye doğru isnadını haber vermiştir. Yahyâ serdettiği senedin sıhhati hakkında yakîni olmaksızın Şu’be gibisine itiraz edecek mertebede değildi. Fakat Şu’be de beşerdir yanılabilir. Hatası da bulununca derhal tashih olunur.

Muhalefetin üçüncü nevi bir râvinin kendisinden daha mütkın olmakla mâruf diğer râvi veya ruvâtın zikretmediği bir râviyi isnadın arasına yanlışlıkla ziyade etmesiyle olur ki bu tarzda rivayet edilen hadîs-i zaîfe متصل الأسانيد namını verirler. Bu nev’e dair Hatîb el-Bağdâdî’nin متصل الأسانيد في تمييز المزيد isminde müstakil bir kitabı (s. 163) vardır.

Misal: Abdullah b. Mübârek tarikinden rivayet edilen, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها “Kabirlerin üzerine oturmayınız, kabirlere karşı namaz da kılmayınız”¹¹ hadîs-i merfûu عن عبد الله بن المبارك حدثنا سفیان عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر قال حدثني بسر بن عبيد الله قال قال المرفؤ سمعت أبا إدريس يقول سمعت وائلة ابن الأسقع يقول سمعت أبا مرثد الغنوي يقول سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول isnadı ile vârit olmuştur. Halbuki bu senedde Süfyân ile Ebû İdrîs bulunmayacaktı. Ebû İdrîs’in senede idhali Abdullah b. Mübârek’in vehminden neşet etmiştir. Çünkü birçok sikât hadisin senedinde وائلة عن بسر عن ابن جابر عن ابن جابر gibi bazıları da Büsr’ün Vâsile radiyallahu anhtan semâını tasrih etmişlerdir. Ebû Hâtîm er-Râzî, “Büsr’ün Ebû İdrîs’ten rivâyâtı çok olduğu için İbnü’l-Mübârek

9 {D2554 Ebû Dâvûd, Cihâd, 46; M5546 Müslim, Libâs, 103.}

10 {TM165 Tayâlisî, el-Müsned, 1, 96.}

11 {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

yanılmış da bu hadisi de ondan rivayet ettiğini zannetmiş” diyor. Süfyân’ın ziyade edilmesi ise İbnü’l-Mübârek’ten sonra gelen ruvâttan birinin eser-i vehmidir diye hükmediliyor. Zira birçok sikât, hadisi Süfyân’ı zikretmeksizin عن عبد الله بن المبارك diye rivayet ettikleri için bu ikinci vehim kendisinden sonra vâki olmuş demektir.

Ancak -İbn Hacer el-Askalânî’nin tembih ettiği üzere- isnaddaki bu ziyade yüzünden hadise ta’n edebilmek için ziyade etmeyen râvî-i sikanın râvî-i zâidin üst tarafındaki râviden semâını tasrih etmiş olması iktiza eder. Bu râvî-i sikanın rivayeti şayet tasrih-i semâ’ ile olmayıp da عن gibi adem-i ittisâli de muhtemel bir lafız ile vâki olmuşsa râvî-i zâid denilen şahsın arada mevcut olduğu tereccüh edip sikanın isnadında inkitâ bulunduğuna hükmedilir.

Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba‘d)

Hadîs-i Muztarib – Hadîs-i Musahhaf – Hadîs-i Muharref

Hadîs-i Muztarib

Muhalefetin dördüncü nevi râvi veya ruvâtın hadisi kâh bir vech ile kâh seneddeki râvilerin isimlerini veya metnin ibaresini değiştirerek evvelkine muhalif diğer bir vech ile rivayet edip de rivayetlerin birini diğerine tercih edecek hiçbir sebep de bulunmamasıdır. Böyle iki sret-i muhtelifede rivayet edilen hadise **muztarib** denir. Hadîs-i muztarib râvinin noksân-ı zabtına delâlet ettiği için zayıftır. İki rivayetten biri diğerine tereccüh ederse rivayetlerin hiçbiri muztarib olmaz: Rivâyet-i râciha mahfûz ve mâruf, rivayet veya rivâyât-ı mercha da ya şâz ya münker olmuş olur.

Iztırâb alelekser isnadda, nâdiren metinde olur. İsnaddaki ıztırâb senedlerin mütehâlif olmasından ileri gelir. Metindeki ıztırâb ise o metin hakkındaki rivâyâtın mütehâlif olmasından ve kimi bir vech ile kimi ona muhalif diğer bir vech ile naklolunan rivayetlerin de cem‘ ve telifi mümkün olmamasından neşet eder. Lâkin iki rivayetin biri –râvisinin hıfzı daha kavî, merviyn-anha sohbet ve mülâzemeti daha çok, bâhusus merviyn-anhın evlâd ve ekâribinden veya mevâlî veya hemşehrilerinden biri olmak, esnâ-yı tahammülde yani hadisi şey-

hadîs-i şerifidir. Ebû İshak es-Sebîî tarikinden rivayet olunan bu hadisi kimi mürsel kimi mevsul olarak rivayet ettiği gibi kimi Ebû Bekir, kimi Sa'd b. Ebû Vakkâs, kimi ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhümün hadisi olarak rivayet ediyor ve ihtilâf on veche varıyor.

Metnen muztarib olan hadisin misali: عن شريك عن أبي حمزة عن الشعبي عن فاطمة بنت قيس رضي الله عنهما senedi ile Tirmizî, الزكاة حقاً سوى المال إن في المال حقاً سوى الزكاة "Şüphesiz malda zekâttan başka da bir hak vardır"³ hadisini rivayet ediyor. İbn Mâce ise yine aynı sened ile ليس في المال حق سوى الزكاة "Malda zekâttan başka hak yoktur"⁴ lafzı ile rivayet ediyor ki bu iki lafızdan hangisinin doğru olduğu kestirilemiyor. Lâkin bu misale itiraz edilmiştir. Deniliyor ki Şerîk'in şeyhi Ebû Hamza zaten zayıf ve rivayeti merdud olduğundan hadisin zaafi metnin ıztırâbından değil, râvisi cihetindedir. Bâhusus Tirmizî'nin isbât-ı hak rivayetini müstehap olan sadakaya, İbn Mâce'nin de nefy-i hak rivayetini vâcip olan zekâta hamlederek iki rivayeti telif etmek de pekâlâ mümkündür. Bunun daha açık misali yukarıda (s. 175) bahsi geçen besmele hadisidir ki hem muallel hem de ıztırâb-ı metn cihetinden nakîsardır.

Bu türlü ibdâl bazan Buhârî ile Ukaylî'ye ve diğer bazı zevata vâki olduğu gibi (s. 84, s. 280) râvi veya sâil tarafından bir muhaddisin derece-i hıfz ve itkânını tecrübe için amden de yapılır. Lâkin bu takdirde maksad-ı imtihan hâsıl olduktan sonra senedi de, metni de siyâk-ı aslîsine ircâ etmek şarttır. Çünkü ibdâl-i ruvât veya ibdâl-i metn hiçbir maslahat-ı makbûle gözetilmeksizin sırf iğrâb yani ehâdîs-i garîbe rivayet etmiş gibi görünmek maksadıyla olursa hadis, mevzû kısmına dahil olur. Eğer sehiv ve galat eseri olarak vâki olmuşsa hadis ya maktûb veya muallel olmuş olur.

Bu münasebetle şuna tembih etmek gerekir ki muhaddislerin muztarib, maktûb veya şâz olduğuna hükmettikleri hadisler hemen daima isnaden mâlûl olan kısımdan olup metnen mâlûl olan nevâdir-i hadîs hakkında hüküm vermeyi müctehidlere bırakırlar. Metn-i hadîsi de intikâd edip mâlûl olduğuna hükmeden muhaddis varsa bu zatın her iki sıfatı yani muhaddislik ile müctehidliği câmi' olmasından ve vazîfe-i intikâdı ikinci sıfatı haysiyetiyle yaptığından ileri gelmiştir. Her iki tarafın vazifeleri ayrılmıştır. Hadiste mütebahhir olmayan fakihin isnad yüzünden il-el-i hadîse lâyıkıyla âgâh olması müteassir olduğundan bu

3 {T660 Tirmizî, Zekât, 27.}

4 {İM1789 İbn Mâce, Zekât, 3.}

vazîfe-i müşkileyi muhaddisler deruhte edip ulemâ-yı ahkâmı bu ağır külfetten kurtarmışlardır.

Bir de bir hadisin seneden mâlûl olması daima adem-i sıhhatini istilzam etmez. Meselâ bir râvinin zatı beyne'l-muhaddisîn sikâttan olmak üzere mâlûm iken kendisinin veya pederinin ismi, künyesi, nesebi hakkındaki rivayet ihtilâfının metne tesiri olmaz. Hakkında bu gûne ihtilâf edilen râvi sika olduğu için hadisin –isnaden mablûb, muztarib veya şâz demekle beraber– sıhhatine hükmedilir. Nitekim *Sahîhayn*'da bu kabilden hadisler çoktur. Bazı ulemânın, “Sahih ile hasen kısımları içine bazan mablûb, şâz, muztarib olanlar da dahil olabilir” dedikleri işte bu mânayadır.

Metnen muztarib iken yine sahih addolunan hadislerin pek parlak misali eksigi itmâm edildikten sonra secde-i sehv ile cebredilen salât-ı nebevî hakkındaki –Zülyedeyn hadisi demekle mâruf olan– 299. Ebû Hüreyre radiyallahu anh rivayetidir. Sehven eksik kılınan namazın ba'de'l-itmâm secde-i sehv ile cebri vâcip olması işte bu hadîs-i şerif ile sabittir. Lâkin Ebû Hüreyre radiyallahu anh sehvin hangi namazda olduğunu kestiremiyor. Bir defasında cezmederek öğlen, diğer defasında yine cezmederek ikinci namazında dediği gibi çok defa da tereddüt ederek, “Gün ortasından sonraki namazlardan birini, ya öğlen veya ikindiye kıldırıldı idi”⁵; bir defa da, “En kuvvetli zannıma göre ikinci namazı idi”⁶ diye naklediyor. Bu şek de tâbiîn ile tebeu't-tâbiinden değil, Ebû Hüreyre'nin kendisindedir. Zira bir rivayetinde, “İحدى صلاتي العشي إما الظهر وإما العصر أكبر ظني أنها العصر” “En kuvvetli zannıma göre ikinci namazı idi”⁶ diye naklediyor. Bu şek de tâbiîn ile tebeu't-tâbiinden değil, Ebû Hüreyre'nin kendisindedir. Zira bir rivayetinde, “İحدى صلاتي العشي” dedikten sonra, “ولكني نسيت” “Lâkin ben unuttum da şimdi kestiremiyorum”⁷ diye nisyanını tasrih eder. Sonra sehvin vukuunu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ihbar eden sahâbînin isminde de ihtilâf ediliyor. Bazı rivâyâtta kendisine ذو اليمين gibi kiminde de خرباق diye yâd, kiminde de رجل من بني سليم denilerek ismi ibham ediliyor. Zühri gibi bir imâm-ı celîlüşşân da Sülemî olan bu sahâbîyi her iki lakabın ma'nâca münasebetlerine aldanarak –yevm-i Bedir'de yani Ebû Hüreyre'nin imanından beş sene evvel şehid olan– ذو الشمالين tesmiye edip hadisi Ebû Hüreyre'nin merâsîlinden addetmiş ve pek büyük bir hataya düşmüştür. Zira Bedir'de şehid olan ذو الشمالين'in ismi عمرو خزاعي dir; Zülyedeyn ise خرباق سلمی dir. Lâkin ıztırâb-âlûd olan bunca rivâyât-ı muhtelifenin mecmûundan sehvin, gündüzün dört rek'atlı namazlarından birinde vâki olup bilâhare itmâm ve secde-i sehv ile cebredildiği katiyen sübût bulunduğu gibi Ebû Hüreyre radiyallahu anhın bazı rivâyâtında, صلى بنا، صلى لنا،

5 {M1288 Müslim, Mesâcid, 97.}

6 {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 405, no: 2688.}

7 {N1225 Nesâî, Sehv, 22.}

lafızlarının delâletiyle de kendisinin o namazda hazır bulunup hadisin merfû olduğu ve Zülyedeyn lakabıyla yâdolunan Hırbâk es-Sülemî'nin Züşşimâleyn ile mülâkkab şühedâ-yi Bedir'den Umeyr b. Amr el-Huzâî'den başka bir sahâbî olduğu sabit oluyor. Binaenaleyh bu kadar ıztırâb ile beraber metn-i hadîsin sıhhatine bilittifak hükmlenmiştir.

Hadîs-i Musahhaf ve Muharref

Muhalefetin beşinci nevi kelimenin sûret-i hattıyyesi bozulmamak üzere nokta veya harekesinin tağyîri ile başka bir kelimeye kalbedilmesi suretiyle olur ki ibdâlin bu nevi alekser metinde vâki olursa da nâdiren isnada dahil isimlerde de olur. Bir kelimesi nokta tebdiliyle yanlış rivayet edilen hadise **musahhaf**, hareke tebdiliyle yanlış rivayet edilene **muharref** derler.

Tashîfe misal: Üdebâdan Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 243) ... من صام رمضان وأتبعه ستا من شوال ... *“Her kim ramazanı tutar, ardından da şevvalden altı gün tutarsa...”*⁸ hadisini وأتبعه شوال *“Ardından da şevvalden bir miktar bir şey tutarsa...”*⁹ suretinde rivayet etmiştir ki yanlışdır. Nakkâd-ı şehîr Yahyâ b. Maîn de ابن مُراجِم ismindeki râviyi ’e tahvil etmiştir. Bu iki yanlış sehv-i basarın tevliid ettiği hatalardandır. Kulağın tashîfi yüzünden olan hatalar da vardır. Meselâ râvi, عاصم الأحوال ’i yanlış işitir de واصل الأحادب zanneder. زجاجة lafzını دجاجة anlayıp öyle rivayet eder. Mânayı صلى إلى عنزة ilhak edilmiştir. Meselâ عنزة *“Bir harbeye doğru yönelip namaz kıldı”* rivayetini a’râbînin biri duyuyor, Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın sütire olarak harbesini dikip ona müteveccihen namaz kıldıklarını ihbar etmek lâzım gelirken, عنزة *“Benî Aneze kabilesi cihetine yönelip namaz kıldı”* yahut شاة *“Namaza durduklarında önlerine bir davar bağlanırdı”* suretinde rivayet ediyor ki birinci takdirde râvî-i a’râbî عنزة ’yi mâruf Aneze kabilesi zannederek عنزة *“Benî Aneze kabilesi zannederek عنزة demiş, ikinci takdirde lafzı “keçi” mânasına gelen عنزة ’ye tahvil ettikten sonra rivayet bilmânaya da yeltenip “davar” mânasına gelen شاة lafzını istimal etmiş oluyor.*

Muharrefe misal: Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın, رمي أبيّ يوم الأحزاب على أكحلّه *“Ahzâb Muharebesi’nde Übey b. Kâ’b radiyallahu anh ekhalinden yani şiryân-ı adudîsinden vuruldu”* hadisini Anze, رمي أبيّ *“Pederim vuruldu”* suretinde rivayet

8 {Humejdî, Müsned, I, 371, no: 385.}

9 {Bağdâdî, el-Câmi’, I, 296, no: 633.}

etmiştir. Halbuki Câbir'in pederi Abdullah daha evvel Uhud Gazâsı'nda şehid olmuştu. Kezâlik meselâ ismi بِشِير olan râvi ismini بُشَيْر 'e tahvil etmek tahrif, hele يُسَيْر demek hem tashîf hem de tahriftir.

Tashîf veya tahrife uğramış rivayetlerin esânîd ve mütûnunu ve tashîf ve tahrifin hangi râviler tarafından îkâ' edildiğini bilmek ihtimama lâayık bir mevzu olduğu için buna mahsus müstakil kitaplar telifine ulemâ-yı İslâm ihtimam etmişlerdir. Ebû Muhammed Hasan b. Reşîk el-Askerî (283-370), Ebü'l-Hasan Ali ed-Dârekutnî (306-385), Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388), Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (508-597) bu meydanın erlerindedir.

Metâin-i Aşereden: 8. Cehâlet

Mechûlü'l-Ayn – Mechûlü'l-Adâle – Mestûr – Hadîs-i Mübhem

Cehâletten murat, râvinin bilinmemesidir. Bu da ya zatının ya da –muayyen bir maddeden dolayı hakkında ta'dîl ve cerh bulunmamak cihetinden– halinin meçhul olması demektir ki bu hal râvinin adaletine ta'na bâistir. Bir râvi hakkında muayyen olarak fülân veya fülân madde-i ta'n gösterilmeksizin yalnız, “Zayıftır, sika değildir, gevşektir” gibi sözlerle edilen cerh kabul olunmaz. Ta'dîl babında ise adl ve zabıt yani sika olan bir kimsenin onun hakkında sikadır demesi kifayet eder. Râvî-i mechûlün mukabili **râvî-i ma'rûftur**.

Cehâletin yani râvinin zat ve sıfatının meçhul olmasına sebep ikidir:

1. Râvinin isim yahut künye yahut lakap yahut sıfat yahut hırfet yahut nisbet gibi nuûtu bazan taaddüt eder de bunlardan yalnız biri veya ikisi ile iştihâr etmiş bulunur. Böyle iken kendisinden rivayet edenlerden her biri –her ne maksatla olursa olsun– mâruf ve meşhur olan na'tını bırakıp nuût-ı gayr-i meşhûresinden birer na't zikrederler. İşitenler de onu tanınmadık başka biri zannederler. Bu yüzden o râvinin hali meçhul kalır. Meselâ محمد بن السائب الكلبي yi bazıları ceddine nisbet ederek محمد ابن بشر bazıları حماد بن السائب tesmiye ettikleri gibi birtakım kimseler de onu muhtelifün-fih olan künyeleriyle أبو النضر yahut أبو سعيد ya da أبو هشام tesmiye etmişler ve rivayet ettiği hadis bir iken bu yüzden bilmeyenler râvileri müteaddit zannedip bu noktada türlü türlü hatalara giriftar olmuşlardır. Sıfât-ı

müteaddideyi cem' ile şahs-ı vâhîde izâfe veya müşterek olan vâf-ı vâhîdi ayrı ayrı kimselere isnad hususundaki yanlışları tashih için yazılan kitaplara beyne'l-muhaddisîn موضح نامı verilir ki bunlar meyanında Abdülganî b. Saîd el-Mısrî'nin (332-409) ve tilmizi Ebû Abdullah es-Sûrî'nin (377?-441) birer eseri vardır. Sûrî'nin tilmizi olan Hatîb el-Bağdâdî'nin *Mûdih*'i ise bunların en mükemmeli sayılır. Bu kitapların şahs-ı vâhîdi müteaddit zannetmek hatasından ehl-i hadîsi siyânet etmek faydası olduğu gibi râvî-i zaîfi tevsik, sikayı taz'îf kabilinden evhama da mahal vermez ve irsâl-i celî ve hafiyi li-maksadın irtikâp etmiş olanları meydana çıkarır.

2. Râvinin cehâleti bazan mukıl olmasından neşet eder. Mukıl rivayeti az olan kimse mânasına geldiği gibi (s. 72) bir tek râvisi olan kimseye de denir. İster tâbînden ister daha sonrakilerden olsun tek râvisi olan mukillin ismini râvisi tasrih etse bile yine o mukıl mechûlü'l-ayn olmaktan kurtulmaz. Bu gibilerden rivayet olunan hadislere ehli beyninde -vâhidin cem'i olarak- **vuhdân** namı verilir. Vuhdâna dair Müslim'in ve Hasan b. Süfyân gibi zevatın müstakil kitapları vardır. Müslim, kitabına *الموحدات والمنفردات* ismini vermiştir. Bazan mukıl olan râvinin ismi ihtisar kastı ile zikrolunmaz ve kendisinden rivayet eden zat, *أخبرني شيخ فلان*, yahut *أخبرني شيخ*, yahut *أخبرني بعضهم* yahut *أخبرني رجل* ya da *ابن فلان* gibi bir lafz ile rivayet eder. Ruvâtı meyanına böyle mübhem bir kimse girmiş olan hadise de **mübhem** derler. Mübhemât hakkında birçok huffâzın kitapları vardır. En mükemmel ve en câmi' olanı Ebü'l-Kâsım Halef b. Beşküvâl'in (494-578) eseridir.

Râvî-i mübhem'in ismine bazı kere hadisin râviyi tesmiye ile vârit olan diğer bir tarikinden ittillâ hâsıl olur ve isim mâlûm olduktan sonra hadis hangi sınıfa mal edilmek iktiza ederse o sınıfa idhal edilir. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de, *حدثنا صاحب لنا* "Bize ashabımızdan biri söyledi ki", *حدثت عن يحيى ابن حسان* "Yahyâ b. Hassân'ın rivayeti olmak üzere bana haber verildi ki", *حدثني من سمع حجاجا الأعور*, "Haccâc el-A'ver'den işiten bana söyledi ki", *حدثني من أصحابنا* "Ashabımızdan birden ziyade zevat bana söylediler ki", *حدثني بعض أصحابنا* "Ashabımızdan biri bana söyledi ki", *حدثت عن* "Ashabımızdan birçoğu bana söyledi ki" diyerek kendisinin; *حدثني رجال عن أبي هريرة* "Ebû Hüreyre'den naklen birtakım kimseler bana söyledi ki", *بلغني عن ابن عمر*, "İbn Ömer'den bana bâliğ oldu ki", *بلغنا أن أبا هريرة قال* "Bize bâliğ oldu ki Ebû Hüreyre . . . dedi" diyerek Zührî'nin; *أخبرت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم* "Bana haber verildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem..." diyerek Urve b. Zübeyr'in, *أخبرت عن عمران بن الحصين*: kezâ: "İmrân b. Husayn'dan naklen bana haber verildi ki" diyerek İbn Sîrîn'in râvi ismini ibham ettikleri çoktur. Lâkin bu mübhem râvilerin hepsinin de diğer tariklerden gelen

rivâyât-ı muttasılaya nazaran kim oldukları mâlûm olmuş ve bu senedlerle rivayet edilen hadislerin sıhhatlerine diyecek kalmamıştır.

Hadîs-i mübhem, mübhem olan râvisi tesmiye edilmedikçe kabul olunmaz. Zira bir haberin şart-ı kabûlü ruvâtın adaletidir. İsmi mübhem kalan râvinin ise ismi bile mâruf değildir ki adaletine hükmolunabilsin. Hatta bir sikanın, أخبرني الثقة “Bana sika olan zat haber verdi” gibi bir lafız ile ta’dîl ettiği râvî-i mübhemin bile kavli-i esahha göre rivayeti makbul olmaz. Zira adaletine sikanın kâil olduğu bu râvî-i mechûl ihtimal ki başkalarınca mecrûhtur. Yukarıda söylenildiği üzere –irsâl eden tâbîî, hadisin mevsul olduğuna kat’ ve cezmederek irsâl etse bile– hadîs-i mürselin bazı ulemâca kabul olunmaması da (s. 145) işte bu nükteye binaendir.

Diğer kavle göre sikanın أخبرني الثقة ibhamı ile rivayet olunan hadis –zâhire temes-süken– kabul olunur. Zira râvide asıl olan adalettir. Cerh ise hilâf-ı asıldır.

Üçüncü kavle göre ise, böyle diyen râvi, sikayı mâadasından hakkıyla temyiz eden –İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi– bir âlim-i müctehid ise bu tarzdaki ta’dîli yalnız mezhebine taklit edenlerce makbuldür. Lâkin bu son kavil, ulûm-i hadîs mebâhisinden değildir.

Mechûlü’l-Ayn

Râvî-i mukil kendisinden rivayet eden râvî-i münferid tarafından tesmiye ve tevsik edilmiş olsa bile –râvisi tek olduğu için– yine meçhul sayılır. Böylesine **mechûlü’l-ayn** denir ve mübhem hükmünde olup rivayeti fukaha ile ehl-i hadîsin cumhurlarınca makbul olmaz. Meğer ki kendisinden rivayete münferit olandan başka bir sika onu tezkiye etmiş yahut kendisinden münferiden rivayet eden müzekkî haddizatında eimme-i cerh ve ta’dîlden ehliyetli bir zat bulunmuş ola. Bu, Ebû’l-Hasan b. Kattân’ın kavli-i muhtârı olup Şeyhülislâm İbn Hacer de, “Sahih olan budur” der. Görülüyor ki böyle olan râvinin mechûlü’l-ayn sayılması ma’nâ-yı lugavîce olmayıp örf-i muhaddisince kabul edilmiş bir ıstılaha mebnîdir. Lugaten ma’lûmü’l-ayn olan râvi –tek râvisi olduğu için– mechûlü’l-ayn sayılır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî’nin (392-463) tarifine göre mechûlü’l-ayn ulemâca mâruf olmayıp hadisi yalnız bir tek râvi cihetinden kesb-i ma’rûfiyet eden kimsedir. İbn Abdülber de, “Kendisinden yalnız bir râvi hadis rivayet etmiş kimse muhaddisince mechulü’l-ayndır. Meğer ki ilimden başka bir cihetle beyne’n-nâs mâruf ola! Zühdü ile meşhur olan Mâlik b. Dînâr ve şecaati ile namdar olan Amr b. Ma’dikerîb gibi”

diyorsa da İbnü's-Salâh her ikisinin tarifine şöyle itiraz ediyor: Buhârî Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî radiyallahu anhin hadisini tahrîc etmiştir ki o hadisi Kays b. Ebû Hâzim'den başkası ondan rivayet etmemiştir. Kezâlik Müslim ashâb-ı Suffe'den Rebâa b. Kâ'b el-Eslemî hadisini tahrîc etmiştir ki ondan da o hadisi yalnız Ebû Seleme b. Abdurrahman rivayet etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh'ın bu itirazı yürümemiştir. Zira birincisi Bey'atürrihvân'da hazır bulunanlardan, diğeri de ehl-i Suffe'den olmakla beyne'l-ulemâ mâruf kimseler olup sahâbe oldukları için adaletlerinde de şüphe edilmediğinden birer tek râvileri olmak yüzünden mechûlü'l-ayn adde-dilemezler. Herhalde sahâbe içinde mübhem olanlar varsa da –bu ıstılaha göre bile– mechûlü'l-ayn yoktur. Tâbiînin ıstılahan mechûlü'l-ayn olanları da bazılarıncı makbul addolunur. Hatîb el-Bağdâdî de bu mezhepte olup *el-Kifâye*'sinde bu mezhebin sıhhatine *خير القرون قرني ثم الذين يلونهم* “Karnların en hayırlısı benim içinde bulunduğum karn yani sahâbe karnıdır. Ondan sonra en hayırlısı sahâbeyi vel-yeden karndır”¹ hadisi ile istidlâl eder. Binaenaleyh hayriyyeti şehâdet-i nebeviyye ile sabit olmuş olan tâbiîn karnına dahil efrâd-ı ruvât haklarında –cerh delili kâim olmadıkça– aslolan adalet câri olup sırf ihtimal üzerine bu asıl terkolunamaz.

El-Hâsıl mechûlü'l-aynın rivayeti –demin söylediğimiz üzere– ekseriyet-i ulemâca alelîtlak merduddur. Bir kavî-i zaîfe göre ise alelîtlak makbuldür. Bu kavlin ashâbı bir rivayeti kabul için İslâm'dan başka bir şart aramayanlardır. Üçüncü bir kavle göre ise İbn Mehdî ve Yahyâ b. Saîd gibi yalnız adlden rivayet etmekle mâruf bir zat infirâd etmişse kabul, infirâd eden râvisi bu sıfatta değil ise reddolunur. Bir dördüncü kavil daha vardır ki buna göre mechûlü'l-ayn denilen râvi ilim ile değil de zühd, takvâ, şecaat. . . ilâ âhîrih gibi bir vasf ile mâruf bir kimse ise kendisinden cehalet ismi mürtefi' olur.

Mukıl denilen râviden ismini beyan ederek iki râvî-i adl hadis rivayet etmiş bulunurlarsa cehâlet-i ayn zâil olur.

Mestûr ile Mechûlü'l-Adâle

Mukılden ismini beyan ederek iki veya ziyade adl kimseler rivayet eder de kendisi hiçbir kimse tarafından tezkiye ve tevsik edilmemiş bulunursa o mukille **mechûlü'l-hâl** veya **mestûr** denir ki kendisinden lâ-akal iki adl –ismini söyleyerek– rivayet etmişlerken yine adaletle muttasıf olup olmadığı meçhul ve bu cihetten hali

1 {MK2187 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 285 ve MŞ32398 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Fezâil, 56'da yer alan rivayet başlangıcı “...خير الناس قرني” şeklindedir.}

mestûr kalmış demektir. Bu da iki kısımdır: **1.** Zâhiren ve bâtinen mechûlü'l-adâle; **2.** Yalnız bâtinen mechûlü'l-adâle.

Ebû Amr b. Salâh adaleti yalnız bâtinen meçhul olana mestûr ismini tahsis ederek zâhiren ve bâtinen mechûlü'l-adâle olana *mechûlü'l-hâl* diyor. Mestûr ile mechûlü'l-hâl'in rivayetlerini ulemâdan birtakımı –hangi ruvâttan olursa olsun– kabul etmişlerdir.

Cumhura göre ise rivayetleri merduddur. Zira fiskın, rivayeti kabule mani olduğu mücmaun aleyhtir. Binaenaleyh rivayetin kabulü için râvinin fâsik olmadığı yani adl olduğu zannı behemehal mevcut olmak lâzım gelir ki bu da bizim için kayıptır.

İmâm-ı Celîl Ebû Hanîfe de mestûrun rivayetini kabul edenler meyanındadır. İbn Hibbân ile Şâfiyye'den Selîm er-Râzî de bu hususta imâm-ı müşârün ileyhe peyrev olmuşlardır. Onların nazarında adl olmak için kimse tarafından cerhedildiği bilinmemek kâfidir. Bunlar diyorlar ki evvelâ nâs hakkında verilecek hüküm –haklarında kadhı mûcip bir şey tebeyyün etmedikçe– kendilerini salâh ve adaletle muttasıf itibar etmektir. Gaybı yani bu meselede kadh ve cerhi mûcip hali bilmekle hiçbir kimse mükellef değildir. Herkes yalnız zâhir üzerine hükmetmekle mükellef tutulmuşlardır. Hak celle ve alâ hazretleri *وَلَا تَجَسَّسُوا* “*Tecessüs etmeyiniz*”² buyuruyor. Sâniyen ihbar, râviye olan hüsnüzanna mebnî olur. Zanların bazıları ise ismdir. Sâlisen bâtındaki adaleti bilmek gâlib-i ahvâlde müteazzir olduğundan yalnız zâhirdeki adalet ile iktifa edilir. Cerh bulunmamakla da bu adalet hüsnüzanna binaen mevcut addedilmek lâzım gelir. İbnü's-Salâh ise, “Meşhûr hadis kitaplarının çoğunda vefatları hayli zaman evvel vâki olmuş ve ahvâl-i bâtınlarını tahkika imkân kalmamış birçok râvi hakkında bu re'y ile amel edilip zâhir halleriyle iktifa edilmiş benziyor” diyor. Bazıları da derler ki Ebû Hanîfe rahimehullahın bu kavli ihtiyar etmesi sadr-ı İslâm'da yani nâsın gâlib-i ahvâli adalet olduğu devirde yaşamış olmasından neşet etmiştir. Sonraları ise fisk galebe ettiği için mechûlü'l-hâl ile mestûrun rivayetlerini tezkiyesiz kabul etmemek zarurleşmiştir. Nitekim müşârün ileyhın ashâbından İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed de ba'de't-tezkiye şehâdetin kabulüne kâil olmuşlardır. Bu ihtilâfin muhassalı şuna varır ki sahâbe ve tâbiîn ile tebeu't-tâbiînden mestûr olanların rivayetleri, aleyhi's-salâtü ve'-selâm efendimiz hazretlerinin *خير القرون قرني ثم الذين يلونهم*³ tarzındaki şehâdet-i nebeviyyelerine binaen makbul iken mâadalarının rivayetleri tevsik ve

2 el-Hucurât, 49/12.

3 {MK2187 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 285 ve MŞ32398 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Fezâil, 56'da yer alan rivayetin metni “...خير الناس قرني” şeklindedir.}

tezkiye vâki olmaksızın kabul olunmaz. Bu tafsil, nizâi tarafeynden refeden hoşça bir tafsildir.

Üçüncü bir kavil daha vardır ki buna göre mestûrdan rivayet edenler gayri adl olandan rivayet etmez takımdan iseler, mestûrun rivayeti makbuldür ve illâ kabul olunmaz.

İbn Hacer el-Askalânî ise *Nuhbe*'sinde, “Mezheb-i tahkîk budur ki mestûrîn ile emsallerinin rivayetleri –kendilerinde adaletin vücudu ile ademi mütesâviyen muhtemel olduğuna mebnî– mutlaka reddolunamayacağı gibi mutlaka kabul de edilmez. İmâmü'l-Haremeyn'in cezmen beyan ettiği üzere râvinin hali mâlûm oluncaya kadar hükümde tevakkuf olunmak iktiza eder” diyor. Mestûrînin emsallinden maksadı –biraz yukarıda tafsil edildiği üzere– mechûlü'l-aynın bir kısmı olan mübhem râvilerdir. İbn Hacer el-Askalânî'nin İmâmü'l-Haremeyn'e tebaan verdiği bu hüküm herhalde –sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn olan– ruvât-ı selefi istisna kaydıyla mukayyet olsa gerektir. Sehâvî'nin nakline göre İmâmü'l-Haremeyn, “Bi-husûsihî hill ü hürmetine dair elimizde hiçbir delil bulunmayan şey hakkında ibâha-i asliyye câridir diye itikad ettiğimiz halde bir râvî-i mestûr bize hürmeti mutazammın bir söz rivayet edecek olsa helâl gördüğümüz o şeyden o râvinin halini araştırıp tamamıyla öğreninceye kadar el çekmek bize vâcip olur. Eimmenin bildiğimiz âdât ve ahlâkı da hep bu merkezde idi. Halbuki onların bu el çekişleri böyle bir rivayete terettüp eden memnûiyyete hükmetmek mânasına olmayıp yalnız hükümde tevakkuftan ibaret idi. İbâhaya hükmetmemekte tevakkuf ise yalnız, inhicâzı yani yapmayı vazgeçmeyi tazammun eder. Bu ise hazır yani memnûiyyet gibi bir mânaya muadildir. Bu tevakkuf zâhir olmayan bir hususta hal tebeyyün edinceye kadar tevakkuf etmek kâide-i mukarrere-i şer'iyyesinden me'hûzdur. Tevakkuftan sonra râvinin adaleti zâhir olursa işte o zaman rivayete binaen hürmete hükmedilir. Râvinin hali mültebis kalıp tahkikinden yeis hâsıl olduğu farz olunursa bu takdirde hüküm bence ictihad rengini alır. Zâhire bakılırsa tahkik hususu ye'se müncer olduğu takdirde inkifâf yani rivayetten evvel mubah olan o şeyden vazgeçmek vâcip olmaz ve ibâhası kerâhiyyete münkalib olur” diyor.

TEMBİH 1. Ârif olan abd ile kadının ta'dîli ile râvî-i mechûlün adaletine birçok fukahaca hükmolunabilirse de sabî-i mürâhikın ta'dîline bi'l-icmâ itibar olunmaz.

TEMBİH 2. “Ayn”ı da, adaleti de mâlûm olan râvinin ismi mâlûm olmazsa rivayetiyle ihticâc olunur. Zira isminin bilinmemesi adaleti hakkındaki ilmi ihlâl

etmez. Nitekim *Sahîhayn*'da ابن فلان yahut ولد فلان diyerek ismi ibham edilmiş birçok râvi vardır. *Sahîh-i Müslim*'deki rivayete nazaran muhadramûndan Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî nebîzin yani şıranın hükmünü ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyalahu anhâdan sual etmiş. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri de orada olan Habeşî bir câriyesini çağırarak, "İşte bu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hizmet etmiştir. Ona sor" diye cevap vermiş. İsmi el'ân meçhul kalan o câriye-i Habeşîye de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mahsus olan şırayı geceden sıkar ve tulumun ağzını bağlar asardım. Sabah olunca, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ondan içerlerdi" demiş.⁴

4 {M5231 Müslim, Eşribe, 84.}

Metâin-i Aşereden: 9. Bid‘at

Bid‘at râvinin akîdesine ait bir ta‘ndır. Bunda da bid‘atın mükeffir yani sahibi hakkında küfrü yahut müfessik yani isnâd-ı fiskı müstelzim nevinden olup olmadığına, mübtediin dâiye olup olmadığına, sadûk olup olmadığına göre hüküm değişir.

Mükeffir olan bir itikaddan dolayı ehl-i ehvâ ve bid‘at zümresinden addedilen kim-
senin rivayeti cumhura göre kabul olunmaz.

Bir kavle göre de kendi akîdesini terviç maksadıyla yalan uydurmak helâl olduğunu itikad edenlerden değil ise –bid‘atı mükeffir de olsa– rivayeti kabul olunur. Hattâbiyye¹ gibi yalan dolanla tervîc-i akîdeyi istihlâl edenlerden ise rivayeti mer-
duddur. Bazısı da bid‘atın herhangi mertebesine kâil olursa olsun mübtediin riva-
yeti diğer ta‘nlardan sâlim ise kabul olunur derler.

Şeyhülislâm İbn Hacer’in beyan ettiği mezhep ehl-i tahkîke göre ise bid‘at ile tekfir
olunan râvi –mahz-ı bid‘attan dolayı– reddolunmamalıdır. Zira muhaliflerinin
mübtedi’ olduğunu iddia etmeyen hiçbir taife yoktur. Hatta bazıları bütün muha-
lifleri tekfir edecek derecede ileri giderler. Bir surette ki mübtediin rivayeti alelîtlak

1 Hattâbiyye denilen taife Ebü'l-Hattâb el-Esedî'ye müntesip gulât-ı Şîa'dan bir fırkadır ki Ali kerremalla-
hu vecheh hazretlerinden itibaren İmam Ca'fer es-Sâdık hazretlerine kadar olan eimmenin ve onlardan
sonra mümâileyh Ebü'l-Hattâb'ın ulûhiyyetine itikad ederlerdi. Akîdeleri küfr-i mahz olduğu gibi kendi
mezheptaşları lehine olarak, muhalifleri aleyhine şehâdet-i zûr'u helâl görmek gibi bir seyyie-i şenâ ile
de âlûde idiler.

merdud sayılsa iş –hakikatte mübtedi’ ve gayri mübtedi’ – bütün tavâifin reddine müncer olur. Binaenaleyh bu babda itimada şayan olan kavil şudur: Rivayeti reddolunacak mübtedi’ namaz ve hac gibi mütevâtir ve dinden olduğu zarureten mâlûm olan umûr-ı şer’iyyeden birini inkâr eden yahut –daha fenası– inkâr ile de kalmayıp aksini itikad eden kimsedir. Böyle olmayan mübtedi’ hem rivayet hususunda zabt ve itkân hem de zâhir-i hâle göre verâ ve takvâ sahibi olduktan sonra rivayetini kabule hiçbir mani yoktur.

Bid’atı aslen –yani hiçbir taifece– tekfiri iktiza etmeyip sadece müfessık olan râviye gelince onun da rivayetini kabul veya red hususunda üç kavil üzere ihtilâf edilmiştir: Bir kavle göre mutlaka yani ister duâtтан olsun, ister olmasın, ister mezhebini teyit için yalanı istihlâl etsin, ister etmesin herhalde reddolunur. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî *Kifâye*’sinde İmam Mâlik’e nisbet etmiştir. İmâm-ı müşârün ileyhe göre bu mübtedi’ bid’atından dolayı fâsık olduğundan müteevvil de olsa bilâ te’vil fâsık olmuş gibi rivayeti reddolunur. Nasıl ki kâfirin müteevvil olanı ile olmayanı beyninde fark yoktur. Hazret-i imâm bir de, “Mübtediin rivayetini kabul etmek bid’atını az çok tervice ve adını anmak suretiyle şanını büyütmeye bâis olur” der. Lâkin bu delil beyne’l-muhaddisîn kabûl-i âmmeye mazhar olmamıştır. Bu delile göre gayri mübtediin de rivayetini evleviyetle mübtedi’den rivayet etmemek iktiza eder ki *Sahîhayn* ile sıhahı tazammun eden diğer kitaplarda amel hep bunun hilâfına câri olup onlarda mübtediin rivâyâtı diğer sikâtın rivâyâtını takviye kasıyla tâbi ve şahit olarak zikredilegelmiştir.

İkinci kavle göre –biraz evvel dediğimiz gibi– kizbi istihlâl etmedikten sonra mutlaka –yani dâiye olsun olmasın– mübtediin rivayeti kabul olunur. Tâbiî bu kavilde râvî-i mübtediin diğer metâinden sâlim olması da şarttır. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî İmam Şâfi’ye azvediyor. Çünkü imâm-ı müşârün ileyh, “Ben Hattâbiyye’den başka ehl-i ehvânın yani mübtedi’lerin şehâdetlerini kabul ederim. Hattâbiyye ise mezheptaşlarının lehine şehâdet-i zûrda beis görmüyorlar” demiş. Ebû Leylâ ile Süfyân es-Sevrî ve İmam Ebû Yûsuf’un da re’yi bu olduğu rivayet olunuyor. Hattâbiyye biraz evvel söylendiği üzere– bid’atları küfür derecesine varan ehl-i ehvâdandırılar. Binaenaleyh yalnız kizbi istihlâl ettikleri için değil, bid’atlarının mükeffir olmasından dolayı da ekseriyete göre rivayetleri merduddur. Hâfız Süyûtî’nin dediği gibi mübtedi’ tekfir olunur takımdan ise rivayetinin merdud olduğu cumhura göre besbellidir. Tekfir olunamayacak mertebede ise yalanı helâl görmedikçe kabul olunur. Yoksa Şîa ile Kaderiyye ve emsallerinden rivayet olunan birçok ehâdis-i ahkâm reddolunmak lâzım gelir. *Sahîhayn*’da ehl-i ehvâdan gelen birçok rivâyât vardır. Zira bunların bid’atları

te'vile makrûn olmakla beraber kendileri ehl-i diyânet olup sıdk ve istikametle mâruf ve hıyânetten baîd kimselerdir.

En sahih olan kavle göre bid'at ile müfessak olan râvi, dâîye değil ise rivayeti makbuldür. Nâsı bid'atına davet eder makûleden ise rivayeti ihticâca şâyeste olamaz. Zira dâîye olan kimsenin *حبك الشيء يعمي ويصم* "Bir şeyi sevmek gözünü kör, kulağını sağır eder"² fehvâsınca kendi mezhebini güzel göstermek ve akîdesinin aleyhine çıkabilecek rivâyâtı setretmek hevâsıyla nukûlü tahrif ederek mezhebinin muktezâsı olan şekle sokmasından korkulur. İşte -bu meselede mutavassıt olan-cumhurun kavli budur.

Bazıları dâîye olmayanın rivayeti bid'atını takviye edecek bir şey değil ise kabul olunur demişlerdir. Nitekim *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin şeyhi eimme-i cerh ve ta'dîlden Hâfız Ebû İshak b. Ya'kûb el-Cûzcânî (ö. 259?)³ *Ma'rifetü'r-ricâl*'inde ruvâtın evsafından bahsederken, "Mübtedi'lerin kimi hak yolundan yani sünnetten sapmış olmakla beraber sâdiku'l-lehce yani doğru sözlüdür. İşte böylesinin rivayet ettiği hadis, münkerini veya bid'atını takviye edecek surette değil ise kabulünden başka çare yoktur" demekle bu re'ye taraftar olduğunu tasrih eylemiştir. Ulemâ-yı zâhiriyyeden Ebû Muhammed Ali b. Hazm da (384-456) sıdk u hıfz ve itkân şartıyla mübtedi'in rivayetini kabul taraftarı olup dâîye olup olmaması beyninde fark gözetmiyor. İbn Hazm ehl-i ehvânın icmâa dahil olup olamayacakları bahsinde, "Eslâfımızdan olan ehl-i hadîsin ekserisi ehl-i ehvânın dâîye olanı ile olmayanı beyninde fark gözetip dâîye merdud, gayri dâîye makbuldür demişlerdir. Bu ise delilsiz bir tahakkümdür. Zira dâîye olan kimseden hayır daha ziyade me'mûl olup böylesi hüsnüzanna daha ziyade şâyestedir. O, kendisince hak itikad edilen şeye taraftarlık edip onu müdafaa ediyor. Dâîye olmayan ise ya hak itikad ettiğini ketmediyor, ki pek fenâ bir şey yapıyor demektir. Ya da hak olduğunu yakînen bilmediği şeye itikad ediyor ki bu, evvelkinden de fenâdır. Binaenaleyh ikisi beyninde fark gözetmeye mahal yoktur.

2 {D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115, 116.}

3 Gariptir, bu Cûzcânî'nin kendisi de Nevâsîb'dan yani Emîrül-mü'minîn Osman b. Affân radiyallahu anha taraftarlık vesilesiyle Emîrül-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anha aleyhtarlık eden tâife-i mübtediadan olmakla müttehem idi. Dârekutnî kendisini tevsik etmekle beraber hakkında, "Huffâzdan, musannifinden idi. Lâkin nasb ile ittiham edilmiştir" dediği gibi Yâkût el-Hamevî de *Mu'cemül-büldân*'da, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan biraz münharif idi. Abdullah b. Ahmed b. Udeys demiştir ki: "Bir gün İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'nin yanında idik. Bir tavuğu vardı. Kestirecek adam aradı da kimseyi bulamadı. Bunun üzerine, "Yâhu, ben bir tavuk kesmenin çaresini bulamadım. Halbuki Ali b. Ebû Tâlib bir günde yetmiş bin kişi katletti dedi" diye rivayet ediyor. Hâfız Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında, "Ali radiyallahu anha aleyhtar idi" der.

Dâîye ile gayri dâîyeyi bir tutmak lâzım gelir” diyor. Bu, epey mahirâne bir ihticâc ise de cumhurun dâîyeye karşı bu ihtiyatı gözetmesi kendi mezhebini zaafa uğrattacak rivâyâtı da serbest serbest nakledecek mertebede bîtarafılık gösterecek mübtedî’-i dâînin biraz da ankaya benzediği mülâhazasına mebnîdir. Bâhusus ki ehl-i bid’at ve ehvânın rivayetleri alelîtlak merdud olmayıp –yukarıda zikredildiği üzere– bazı ehemmiyetli kayıtlarla mukayyet bulunmaktadır. Hâfız Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî (849-911) *et-Tedrib*’inde gerek *Sahîh-i Buhârî*’de, gerek *Sahîh-i Müslim*’de ve gerek her ikisinde isimleri geçen râviler içinden birer güne bid’at ile ta’na uğramış seksen iki râvi ismi tâdât ediyor. Bunların on beşi Mürcie’den yani ameli niyet ve itikadın dînunda tutup –kâfire taat fayda vermediği gibi– mümine isyan zarar vermez diyen fırkadan; yedisi Nevâsib’dan yani Hazret-i Ali radiyallahu anha buğzedip mâadasını kendisine takdim eden taifeden, yirmi beşi Şîa’dan yani Ali radiyallahu anha taraftar olup kendisini cemî’-i ashâba takdim edenlerden; otuzu Kaderiyye’den yani şerrin hâlikı abddir diyenlerden; üçü Havâric’den yani tahkim meselesinden dolayı Ali radiyallahu anhu inkâr edip ondan da, Osman radiyallahu anhtan da, her ikisine taraftarlık etmişlerden de teberrî edenlerden; biri sıfât-ı ilâhiyyeyi inkâr edip Kur’an’ın mahlûk olduğuna kâil olan Ebû Cehm’in mezhebinden; biri de Kur’an için ne mahlûktur, ne değildir diyemeyip tevakkuf edenlerden olmakla müttehem olmuşlardır. Lâkin bunlar kizb ile müttehem olmadıkları, *Sahîhayn*’a dercolunan rivayetleri de bid’atlarını takviye edecek makûleden olmadığı için bu rivayetleri sikât rivayetleri menzilesindedir.

Dâî olsun, olmasın; rivayeti bid’atını teyit etsin, etmesin mübtedîin rivayetini red hususunda ittifak olduğunu İbn Hibbân’ın *Târîhu’s-sikât*’ında yazmasını Hâfız İbn Hacer el-Askalânî garip görüyor.

Herhalde bir rivayetin medâr-ı kabûl veya reddi râvinin zabıt ve adl olup olmaması olduğundan duât-ı Havâric’den olan meselâ İmrân b. Hittân’ın (ö. 84) rivayetini Buhârî, Mürcie rüesâsından olan Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî ile (ö. 202) Ebû Hassân el-A’rec’in (ö. 117) rivayetlerini Buhârî ile Müslim –sikâttan olduklarına bakarak– pekâlâ kabul etmişlerdir. Selef-i sâlihîne sebbeden Revâfız’ın rivayetini kabul etmemekte muhaddisîn hemen hemen müttefik gibi görünüyorlar. En mühim delilleri de bu kitabın kırk beşinci *سياب المسلم فسوق*⁴ hadisidir. Herhangi müslime sebbetmek fisk olunca Selef-i sâlihîne sebbeden bi-tarîki’l-evlâ fâsıktır derler.

4 {B48 Buhârî, İmân, 36.}

Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde, "Bid'at iki türlü olur. Biri bid'at-ı suğrâ ki gulûv etmeksizin teşeyyu' yahut Ali radiyallahu anha karşı harp edenler hakkında ileri geri söz söylemek gibi gulûv ile beraber teşeyyu' bu kabil-dendir. Tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn içinde bununla âlûde olanlar çoktur. Diyaneti sağlam, verâi kuvvetli, sıdkı mâlûm ve sabit olan bu nevi mübtedi'ler reddedilmiş olsalar birçok âsâr zayi olur gider. Bir de bid'at-ı kübrâ vardır ki rafz-ı tâm, rafızda gulûv, Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümânın kadrini tenzile çalışmak ve bu mezhebe davet etmek bu nevidendir. İşte böyle olanların rivayeti ile ihticâc edilmez. Bunların hiçbir kadrükıymeti yoktur. Bâhusus bu nevi mübtedi'lerden doğru sözlü ve kendisine emniyet edilir bir kimsenin bulunduğunu ben şimdi hiç derhatır edemiyorum. Bunların şîârı yalancılıktır. Takıyye ve nifak huylarıdır" diyor. Başka bir yerde de, "Revâfız'ın rivayetleriyle ihticâc etmek hususunda üç kavil üzere ihtilâf edilmiştir: Birincisi mutlaka men, ikincisi kizb ve vaz' ile mecrûh olmayanları hakkında terhis, üçüncüsü rivayet ettiğini anlayan ile anlamayan bey-ninde fark gözeterek tafsil" demiştir. Eşheb'in (140-204) rivayetine göre İmam Mâlik'e Râfıza hakkındaki fikri sorulmuş. O da, "Onlarla ne konuş ne de hadislerini rivayet et!" demiş. İmam Şâfiî, "Râfıza kadar şehâdet-i zûru irtikâp eden bir taife görmedim"; Yezîd b. Hârûn (118-206), "Her sâhib-i bid'atın dâiye değilse rivayeti yazılabilir, Râfıza müstesnâ"; Şerîk (95-177), "Râfıza'dan başka her kime mülâki olursan ahz-ı ilm et!" İbnü'l-Mübârek de Amr b. Sâbit hakkında, "Ondan rivayet etmeyiniz. Zira o, Selef'e sebbederdi" demişlerdir.

Metâin-i Aşereden: 10. Sû-i Hıfz

Muhtelit

Sû-i hıfz râvinin zabtına dokunur bir ta'ndır. Sû-i hıfzdan murat râvinin galatı isabetinden az olmaktır ki isabeti galatına müsavi veya ondan az olan râviye seyyiü'l-hıfz denir.

Sû-i hıfz bazan râvinin hâlet-i lâzime ve gayr-i münfekkesi olur ki her ne zaman rivayete kalkışsa yanılma ihtimali vârittir. Böylesinin rivayet ettiği hadise bazı ulemâ şâz namını vermişlerdir. Sû-i hıfz lâzımı olan râvinin rivayeti demek olan bu şâz bundan evvel geçen ve **mahfûza** mukabil ve **münkere** kasım olan şâz (s. 126) demek değildir.

Bazan da sû-i hıfz târî olur ki râvinin hatası yaşlanıp kuvve-i hâfızadan mahrum kalmasından neşet ettiği gibi kitaplarına baka baka rivâyet-i hadîs etmeyi itiyat etmiş olanın kitapları yanmak veya gark olmak gibi bir sebeple mahvolduktan veya sirkat edildikten ya da râviye amâ ârız olduktan sonra ezberden rivayete devam etmesinden neşet eder. Târî olan sû-i hıfz ile muttasıf râviye **muhtelit** derler.

Muhtelit olan râviler ehl-i hadîsçe mâlûmdur. Bunlar hakkında Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî ile (447-548) Hâfız Selâhaddin el-Alâî (684-761) müstakil birer kitap yazmışlardır.

Sû-i hıfzı lâzım olanların rivayeti bilittifak merduddur. Evvelce sika olan muhtelitten mervî hadisin ise kable'l-ihtilât rivayet edildiği mâlûm olursa makbuldür. Ba'de'l-ihtilât vâki olmuş rivâyâtı da bilittifak merduddur. Eyyâm-ı ömrünün hangi devrinde mervî olduğu mâlûm olmayan haberler hakkında ise tevakkuf olunur. Bu, böyle olduğu gibi muhtelit olmuş mu, olmamış mı diye hakkında iştibâh edilen râvinin hadisi hakkındaki hüküm de tevakkuftur. Muhtelitten mervî haberin kable'l-ihtilât mı yoksa sonradan mı rivayet edilmiş olduğu hakkındaki hüküm ondan bilâvasıta ahzedenlerin ahvalini tetebbu ile mâlûm olur. Muhtelitten rivayet edenler hangi zamanında ve nerede ve nasıl ahz ü edâ etmişler? meselesi bilinirse verilecek hüküm kolaylaşır. Bu cihetler meşkûk kaldığı takdirde ise iştibâh ve binaenaleyh tevakkuf hükmü devam eder. Muhtelitten rivayet edenlerin kimi yalnız kable'l-ihtilât, kimi yalnız ba'de'l-ihtilât, kimi de her iki devrinde kendisinden ahzetmiş bulunurlar. Bu cihet alekser ehl-i nakdin mâlûmudur. Her iki halinde muhtelite mülâki olanlar içinde de rivayetini, "İhtilâttan evvel yahut sonra bunu kendisinden dinledim" diyerek temyiz edenler de vardır.

Yüzünden tahdîs edip de bilâhare kitapları muhterik veya garkolmuş veya sirkat edilmiş olanlar da muhtelit hükmündedir. Bunlardan da kitaplarının yanmasından, ya garkolmasından veya çalınmasından evvel rivayet edenlerin rivâyâtı makbul, sonra ahzedenlerinki merduddur.

Meselâ İbn Lehîa'nın (96-174) kitapları yanmıştır. Halife-i Abbâsî Ebû Ca'fer el-Mansûr'un eyyâm-ı hilâfetinde (136-158) irtihal eden a'lâm-ı sikâttan Süheyl b. Ebû Sâlih de bir biraderinin vefatı üzerine mükedder olup ezber etmiş olduğu birçok hadisi unutmuştur. Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî de (ö. 160) rivayete nazaran kederinden dolayı muhtelit olmuştur. Ebü'n-Nazr Sâlim b. Ebû Ümeyye (ö. 129) der ki: Ben Mes'ûdî'nin muhtelit olduğu günü biliyorum. Bir gün bir biraderzadesinin vefatından dolayı kendisini tâziye için yanına gitmiştik. Biz orada iken biri gelip, "Senin kölen on bin dirhem çalıp kaçtı" dedi. Bu haber üzerine yerinden sıçrayıp kalktı içeriye girdi. Yanımıza döndüğü zaman aklını bozmuştu.

Eimme-i sikâttan muhtelit olanların en meşhurlarından diğer bazılarının isimlerini zikredelim: Atâ b. Saib es-Sekafî (30-136?), Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebîî (ö. 127), Saîd b. İyâs el-Cüreyrî (ö. 144), Saîd b. Ebû Arûbe (80-156?), İmam Mâlik'in şeyhi Rebîatürre'y b. Ebû Abdurrahman et-Teymî (ö. 136), Mevl'e't-Tüeme lakabıyla mâruf Sâlih b. Nebhân (ö. 125?), Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî es-Sülemî (43-136), Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî (110-194), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî (126- 211), Ârim laka-

biyla meşhur olan Muhammed b. Fazl es-Sedûsî (ö. 224), Ebû Kılâbe Abdülmelik b. Muhammed er-Rekâşî (ö. 276), Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin el-Gıtrîfî el-Cürcânî (ö. 377), İmam Ebû Bekir İbn Huzeyme'nin hafidi Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme (ö. 387), İmam Ahmed'in *el-Müsned*'i ile *Kitâbü'z-Zühd*'ünü rivayet eden Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katî (273-368).

Bunlardan Süfyân b. Uyeyne ile Rebîâtürre'y'in ve Ebû Bekir el-Katî'nin tagayyür-i halleri hakkındaki rivayetler hayli söz götürür. Hele Rebîa hakkındaki söz iftira gibi görünüyor. Gâyeti, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi eimme onun ictihad ve re'yini –rivayetlerini değil– sünnete muhalif gördükleri için beğenmezlermiş. Sebîî de –Zehebî'nin dediğine göre– asla bunamamış, lâkin ihtiyarlamış ve kendisine âhir-i ömründe biraz unutkanlık ârız olmuştur. Dârekutnî'nin beyanına göre Ârim'e tagayyür ârız olduktan sonra hiçbir hadîs-i münker rivayet ettiği mâlûm değildir. İbn Hibbân'ın ona hücum etmiş olmasını Hâfız Zehebî pek ziyade takbih edip, “Bari bu kadar tecavüz edişine göre uygunsuz tek bir hadisini nakletmiş olsa!” diyor. Abdülvehhâb es-Sekafî ile Ebû Tâhir İbn Huzeyme'nin ihtilâtlarından ise hiçbir zarar gelmemiştir. Zira ihtilâtından sonra görmeye gelenleri yanına çıkarmamak suretiyle birincisinin hadis rivayet etmesine meydan verilmemiş, ikincisinden ise istimâ' eden olmamıştır. Abdürrezzâk'a âhir-i ömründe amâ târî olup o tarihten sonra telkine tâbi olarak hadis rivayet ettiği vâkidir. Binaenaleyh amâsından sonra kendisinden rivayet eden ma'lûmü'l-esâmî dört kimseden başka diğer tariklerden gelen rivâyâtı hep makbuldür. Gıtrîfî'nin de ihtilâtı meşkûktür. Akranından olan Ebû Bekir el-İsmâilî onun hakkında böyle bir şey söylemediği gibi Ebû't-Tayyib et-Taberî de, “Hâkim'in *Târîh-i Nîsâbûr*'unda zikredildiği üzere diğer bir Gıtrîfî daha vardır ki ismi bu zatın ismine, pederinin ismi pederinin ismine, beldesi beldesine, nesebi nesebine mutâbık ve yalnız cedlerinin isimlerinde tekârüp vardır. İhtimal ki yanlışlıkla öteki Gıtrîfî bu zannolunmuş” diye garip bir nakilde bulunuyor. Bu beyana göre bu Gıtrîfî âhir-i ömrüne kadar sika olarak kalmış, muhtelit olan da Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Gıtrîfî el-Cürcânî namında biri olmuş oluyor ki fark yalnız birinin cediti Hüseyin, diğerinki Hasan olmasından ibarettir.

Sikâttan olan bir muhtelitten gelen rivâyât hakkında beyne'l-muhaddisîn ne muamele edildiğini göstermek için Atâ b. Sâib'in rivâyâtını misal olarak zikrederim:

Müşârün ileyh 100 seneden ziyade yaşamış olup evâhir-i ömründe selâmet-i hıfzını kaybetmiştir. Şu'be ile (80-160) Süfyân es-Sevrî (77-161) ve Hammâd b.

Zeyd'in (98-179) kendisinden ahzleri kadim olduğu için eimme-i hadîsçe bu üç râvinin Atâ'dan rivayetleri makbuldür. Yalnız Şu'be'nin sonradan dinlediği iki hadis bundan müstesnadır. Cerîr b. Abdülhamîd ile (ö. 188), Abdülvâhid b. Zeyd ve Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî (104-183) ve Hâlid b. Abdullah el-Müzenî (110-179) ba'de'l-ihtilât, Ebû Avâne Vazzâh b. Abdullah el-Yeşkürî (176) her iki devrinde hadisini istimâ' etmiş olduklarından ve Ebû Avâne hangi devirde rivayet ettiğini tasrih etmediğinden onların tariklerinden gelen Atâ b. Sâib rivayetleri ihticâca gayr-i sâlih addedilmiştir. Evvelki üç tarikten rivayet edilenler ise makbuldür. Atâ b. Sâib'in rivayetini Buhârî mütâba' olarak yani akranından rivayetini teyit eder diğer bir râvinin rivayetiyle birlikte zikreder.

Eimme-i a'lâmdan Saîd b. Ebû Arûbe de (ö. 156) hıfzından tahdîs eden celîlü'l-kadr muhaddisîndendir. Bir kavle göre 145 senesinde, diğer kavle göre vefatından yirmi sene evvel kuvve-i hâfızası bozulmuş olduğundan rivayetleri hakkındaki muamele yukarıda tafsil ettiğimiz veçhile olmuştur.

Müsned-i Kebîr sahibi Hasan b. Süfyân'ın yaşı dolayısıyla uğradığı imtihan yukarıda (s. 280) geçmişti.

Hadîs-i Zaîfin Derecâtı

Bir râviye rivayetinin reddini istilzam eden ta'n işte bâlâdaki on sebep ile vâki olur. Bunların beşi (kizb, töhmet-i kizb, fisk, cehâlet, bid'at) adaletine, diğer beşi de (fuhş-i galat, gaflet, vehim, sikâta muhalefet, sû-i hıfz) zabtına ait metâindendir. Bu taksîm-i tabîiye riayet edilmeyip de yukarıdaki tertibin takip edilmesi en ziyade maksûd bi'z-zât olan derecât-ı ta'nı göstermek içindir. Filhakika ehl-i hadîşçe bir râvi hakkındaki ta'nın eşeddi kizb alerresul, en ehveni de sû-i hıfz ile ihtilâttir. Aradaki metâinin derecâtını sıralamak için de kâh adalet, kâh zabt cihetini cerheden esbâb aletttertip zikredilmiştir.

Buraya kadar verilen izahatı hulâsa etmek lâzım gelse denilebilir ki bir hadisin zaafı ya isnadında ittisâl bulunmadığından yahut râvilerinden birinin ta'na uğramış olmasından neşet eder. Adem-i ittisâl yüzünden zayıf olan hadis “*muallak, mürsel, mu'dal, müdelles*” nevilerine; râvinin mat'ûn olması yüzünden zayıf olanlar da *mevzû, metrûk, münker, muallel, müdrec, maktûb, muztarib, şâz* nevilerine inkisâm eder. *Mürsel-i hafî* müdellesin, *musahhaf* ile *muharref* de muztaribin aksâmındandır. İnkıtâ'-ı sened yüzünden zayıf olan hadisleri bazıları şiddet ve ehveniyet itibariyle tertip ederek en zayıfı mu'dâl, biraz ehveni münkatı', daha ehveni müdelles, en hafifi mürseldir demişlerdir. Ta'n-ı râvî yüzünden olan zayıfları İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbe*'sinde –buradaki tertibe muvâfik olarak¹– şöyle sıralamıştır: **1.** Mevzû, **2.** Metrûk, **3.** Münker, **4.** Muallel, **5.** Müdrec, **6.** Maktûb, **7.** Muztarib, **8.** Cehâlet yüzünden şâz ile münker, **9.** Sû-i hıfz yüzünden şâz.

1 Zaten bu *Mukaddime*'de onun tertibine riayet edilmiştir.

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Hattâbî de hadîs-i zaîfi üç mertebe itibar edip –mücmâun aleyh olduğu üzere– en fenası *mevzû*, ondan ehveni *maklûb*, daha ehveni *meçhûldür* demiştir.

Bedreddin ez-Zerkeşî de (745-794) *el-Muhtasar*'ında, “Zaafi adem-i ittisâl yüzünden olan hadisler yedi sınıftır ki en fenası mevzûdur. Ondandır sonra müdrec, ondan sonra maklûb, ondan sonra münker, ondan sonra şâz, ondan sonra muallel ve en sonra da muztarib gelir” diyor.

Hâsılı herhangi tertibe bakılsa hadîs-i mevzû hadîs-i zaîfin en ziyade merdud olanıdır.

Maahâzâ bu zikredilen tertipler mutlak birer tertip olmayıp gâlib-i ahvâle göredir. Yoksa bu tertiplere göre daha şedîd bir zaafa delâlet eden unvanı haiz hadisin, dereceten kendi fevkinde sayılan hadîs-i zaîften daha hafif bir zaafi haiz olduğu da vâkidir. Meselâ alettevâlî iki râvisi sâkit olmuş mu'dalın münkatı'dan beter olması münkatın senedinden bir râvi mahzuf olduğuna göredir. Münkatın iki râvisi sâkit olmuşsa mu'dala kuvvetçe, daha doğrusu zaafça müsavi sayılmak lâzım gelir. Kezâ râvileri bu metâin-i aşere ile şâibedar olan hadislerle rivâyât-ı mürsele ve müdellenin zaafi da ıtlakları üzere câri olmaz. Seyyü'l-hıfz olanlarla müdellis ve mürsil olan ruvâtın rivâyâtı mütâbaat ve itibar (s. 121) sayesinde ehâdîs-i makbûle sırasına geçebilir. Seyyü'l-hıfz olan râvinin verdiği haber mertebeten onun fevkinde olan veya hiç değilse kendi dînunda olmayan diğer bir râvi veya ruvât tarikleriyle de sabit olursa hadîs-i zaîf kendi mertebesinin fevkinde, hatta hasen mertebesine bile çıkar. Fakat bu takdirde hasen vasfını alan bu hadis, hasen li-zâtihî değildir. Bu, ancak mütâbi' ile mütâbaın mecmûu itibariyle hâsıl olmuş hüsn ile muttasıf bir hadistir. Zira mütâbi' ile mütâba'dan her birinin kendi kendine kalsa savab olmak ihtimaliyle hata olmak ihtimali müteâdil iken itibar ve mütâbaat tarikiyle ortaya bir rivayetin çıkmasıyla savab olmak ciheti tereccüh eder, rivayet şâz veya münker zannolunurken mahfuz olduğu anlaşılır ve hakkında tevakkuf edilecek mertebeden makbuliyet mertebesine irtikâ ediverir. Lâkin böyle iken yine hasen li-zâtihî derecesinin dînundadır. Hatta bazıları böylesine hadîs-i hasen demek için tereddüt bile ederler. Muhtelitin temeyyüz etmeyen hadisi ile mestûrun hadisi de, kezâ isnâd-ı mürsel veya müdelles ile vârit olmuş ehâdîs de bu minval üzere mütâbaat sebebiyle kesb-i kuvvet ederler. Ancak kuvvet bulduktan sonra hasen olurlarsa da hasen li-zâtihî mertebesine çıkamazlar.

Hadîs-i Zaîfi Rivayet Etmenin Hükümü

Yukarıda beyan edildiği üzere (s. 266) hadîs-i mevzûu mevzû olduğunu beyan etmeksizin rivayet etmek haramdır. Mevzûun gayri, zayıfın envâi hakkında ise ihtilâf olunmuştur. Bu envâa dahil hadis bazılarınca akaide ve ahkâma yani helâl ve haram gibi husûsata taalluk etmemek (meselâ fezâil-i a'mâl ile kısasa ait olmak) şartıyla ma'mûlün-bih olabildiği gibi esânîinde tesâhül göstermenin de, zaafını beyan etmeksizin rivayetinin de cevazına kâil olmuşlardır. Bu babda tesâhülü câiz görenler meyanında eimmeden Abdurrahman b. Mehdî ile (135-198) Ahmed b. Hanbel'in (164-241) ve Abdullah b. Mübârek'in (118-181) buldukları menkuldür. Rivayete göre İbn Mehdî, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden helâl ve harama dair bir şey rivayet ettik mi isnadda şiddet gösterir, ricâl hakkında intikâdda bulunuruz. Fezâile, savaba, ikâba dair de bir şey rivayet ettik mi tesâhül gösterip ricâl hakkındaki intikâdda müsamahakâr davranırız" demiştir. Ahmed b. Hanbel de, "Ehâdîs-i rekâikin,¹ haklarında tesâhül olunmaya tahammülleri vardır, tâ hükümü hâvi bir şeye tesadüf edinceye kadar" dediği gibi Megâzî sahibi İbn İshak'tan bahsederken de, "İbn İshak, megâzî ve emsali hadisleri kendisinden alınıp yazılan bir kimsedir. Lâkin helâl ve haram hadisleri gelince (elinin dört parmağını sımsıkı yumarak) işte böyle adamlar aranır" demiş. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî der ki: Fezâile ve emsaline ait hadîs-i zaîf ile amel edebilmenin cevazına kâil olanların da bu hususta üç şartı vardır: Birincisi rivayet olunan hadîs-i zaîf şedîdü'z-za'f olmamalıdır. Bu kayda

1 Muhaddisînin *rikâk* ve *rekâik* dedikleri âhirete tergîb, mehâsin-i ahlâka teşvik ve mesâvî-i ahlâktan tenfir hakkında vârit olmuş âsârdır (s. 60).

nazaran kezzâb olanlarla kizb ile müttehem olanların ve fuhş-ı galat ashabının rivayetleri hakkında tesâhül gösterilemez. Selâhaddin Ebû Saîd el-Alâî (694-761) bu babda ittifak bulunduğunu bile nakleder. İkincisi hadîs-i zaîf zaten ma'mûlün-bih bir aslın tahtında münderic bulunmalıdır. Üçüncüsü böyle bir hadis ile amel ederken mükellef onun sabit olduğunu itikad etmeyip ihtiyaten amel ettiğine kâil olmalıdır. Bu son iki şartı İzzeddin İbn Abdüsselâm ile (577-660) Takıyyüddin İbn Dakîkul'îd de (625-702) zikretmişlerdir. İntehâ. Bu üçüncü şarttan fezâile ve emsaline dair vârit olmuş hadîs-i zaîfin zaafını beyan etmek lâzım olduğu mânası çıkar. Çünkü beyan olunmazsa nefse'l-emirde sabit değil iken işitenler onu nefse'l-emirde sabit itikad edip yanılabilirler. İhtiyat bunu iktiza eder. Maahâzâ ehâdîs-i zaîfeye iman ve tedebbür ile nazar eden ehl-i ilmin nefse'l-emirde adem-i sübûtuna zann-ı gâlib ile hükmedemeyecekleri haberler pek azdır. Bu münasebetle İbn Hazm'ın (384-456) âtîdeki sözlerini nakletmek faydadan hâlî olmaz: "Allah'a hamdolsun ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ferman buyurdıkları yahut yapılmasına teşvik ettikleri ya da bizzat işledikleri bir emr-i şer'înin ya tevâtür ya sikadan sikaya nakil tarikiyle mâlûm olmaksızın zâyi olup gitmediğine emin bulunuyoruz. Şundan da kati olarak eminiz ki bir emr-i şer'înin sübûtunu Hak celle ve alâ hazretleri -nakli ile üzerimize hüccet kâim olamayacak veçhile- udûlden yalnız bir ferdin nakline dahi bırakmamıştır.² Kezâ şundan da katiyen eminiz ki sika olan râvisi hata etmiş iken hatası celî ve vâzih bir beyan ile mâlûm olmamış hiçbir hükm-i şer'î yoktur. Kezâlik şundan da katiyen eminiz ki, Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri nakliyle üzerimize hüccet kâim olan bir kimsenin emr-i şer'îyi mutazammın bir hadisi tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme varıncaya kadar hep bu sıfatta kimselere isnad ederek vazededilmesine meydan vermemiştir. Kezâlik şuna da kat'ımız vardır ki yalnız mürsel olarak vârit olmuş³ yahut meçhul ile mecrûhiyeti sabit mecrûh kimse tarafından mervî haber, bâtıl ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bilâşek buyurmadığı bir şeydir. Zira böyle bir haberin hak olması câiz olsa onun hem şer'î-i sahîh, hem de üzerimize hüccet kâim olmadığından dolayı bize gayri lâzım olmak iktiza eder. Makbul ve merdud haberler hakkında şu serdettiğim hüküm bir taraftan adaletleri hakkında ittifak olunan sahâbe ile sikât-ı

2 İbn Hazm'ın bu sözünden anlaşılıyor ki yalnız bir sikanın tek isnad ile rivayet ettiği hadise -Ebû Ya'lâ el-Halîf ile Ebû Abdullah el-Hâkim gibi (s. 127)- şâz diyor. Zaten İbn Hazm'ın ekser-i mesâil-i hilâfiyyede teşdide taraftar olduğu âsârının mütalaasından müstebân olur.

3 Cumhura göre merâsîlin hangi nevi makbul olduğu hakkındaki bahis (s. 142) geçmiş olduğundan oraya bakılınca İbn Hazm'ın pek ziyade müşeddid olanlardan olduğu mâlûm olur.

tâbiîn ve onlardan sonra Şu'be ve Süfyân es-Sevrî ve Mâlik gibi kendi asırlarında imam olmuş ve onlardan sonra da tâ bize, hatta yevm-i kıyâmete kadar gelmiş ve gelecek zevattan menkul haberler; diğer taraftan da Hasan b. Umâre ile (ö. 153) Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128) gibi mecrûhiyetleri sabit olmuş⁴ kimselerden mervî haberler hakkındadır. Hakkında ihtilâf olunup bazılarınca adl ve diğer bazılarınca mecrûh sayılan kimseye gelince böylesinin bizce adaleti sabit olursa rivayetinin sıhhatine, mecrûhiyeti sabit olursa getirdiği haberin butlânına hüküm, hiçbir cihet sabit olamazsa tevakkuf ederiz. Bununla beraber hakkında tevakkuf ettiğimiz, kimsenin bizden başkasınca ya adl yahut gayri adl olduğunun sübûtu lâbüd olduğuna da kat' ederiz. Hükmümüzde hata ediyorsak hatamız, râvinin halini bilmiyorsak ceahimiz dîn-i ilâhînin zâyî olması için hüccet olamaz. Hak, tavâif-i ulemâdan birinin meçhulü ise diğer taife nazarında herhalde mâruf ve sâbittir. Bâtıl da böyle. Nitekim bizim bildiğimiz şeyleri bazıları bilmeyebilir. Fazlakerem, yed-i ihsân-ı ilâhîdedir. Dilediğine bahşeder. Sikanın verdiği haberin hatası da üç veçhile sabit olur: Ya râvinin kendisi işi anlar da rivayette hata ettiğini itiraf eder yahut bir adl o haberi râvisi ile birlikte dinlediğini söyler râvinin yanıldığına şehâdet eder ya da sikanın verdiği haberde hata olduğuna hükmetmeyi müşâhedenin icabı olur. İntehâ.”

Fukahâ-i Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (468-542) herhangi neviden olursa olsun hadîs-i zaîf ile amel etmeyi alelîtlak menetmiş ve fukahâ-i Şâfiyye'den Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil de (586-665) ona peyrev olmuştur. Ebû Şâme كتاب الباعث على إنكار البدع والحوادث inde ezcümle Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'e (499-571) 406. meclis hadisinde recebin fezâiline dair üç hadisi zaafılarına işaret etmeksizin imlâ etmiş olduğundan dolayı hayli acı bir lisan ile itâb ettikten sonra, “... Lâkin bu hâfız-ı celîl bu babda fezâil-i a'mâl hadislerinde tesâhül gösteren bazı ehl-i hadîsin âdetlerine kendini kaptırmıştır. Halbuki bu, ehl-i hadîsin muhakkıklarıyla fıkıh ve usûl-i fıkıh ulemâsınca hatadır. Böyle olan hadisin hali mâlûm ise beyan edilmek gerektir. Yoksa من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو من الكاذبين⁵ hadisinin tazammun ettiği vaîdin hükmü altına girer” diyor.

4 İbn Hazm'ın burada mecrûhîne misal olmak üzere irat ettiği Kâdî Hasan b. Umâre el-Kûfî, Şu'be'nin ta'nına uğramış ve onun cerhinden sonra hiçbir kimse onu tevsik etmemiştir. Câbir el-Cu'fî'ye gelince ulemâ-yı Şi'a'dandır. Kendisini birçok eimme cerhetmişlerse de Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. Cerrâh gibi eimme tevsik etmişlerdir. Binaenaleyh hakkı ta'dîl ve tecrihinde ihtilâf olunanlar meyanında bulunmak idi.

5 {M1 Müslim, Mukaddime, 1. Müslim'in rivayetindeki lafız “فهو أحد الكاذبين” şeklindedir.}

Ehâdîs-i zaîfe ile amel hakkında Ahmed b. Hanbel'e ve Hâfız-ı Celîl Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye azvolunup pek ziyade iştihâr eden üçüncü bir kavil daha vardır. Bu kavle göre mesâil-i ahkâmda başka bir hadis bulunmadığı takdirde hadîs-i zaîf ile amel olunabilir. Bu kavil ashabı, "Hadîs-i zaîf, re'yden yani kıyastan iyidir" derler. Ahkâm-ı dîn pek metin esaslar üzerine bina olunmak lâzım geldiğine göre bu söz ulemâdan birçoğunun, bâhusus bazı mütekellimînin pek ziyade teaccübünü mûcip olarak ta'rizi vesile ittihaz edilmiştir. Hanâbile ise bu sözü pek beğenip imâm-ı müşârün ileyhin sünnet-i seniyyeye fart-ı ittibâına ve bid'attan ziyade kaçındığına delil addetmişlerdir. Lâkin Hanâbile'nin âb-ı rûyu Şeyhülislâm Allâme İbn Teymiyye (661-728) *Minhâcüs-sünne*'sinde bu dedikoduyu kökünden kesiyor. Diyor ki, bizim, "Hadîs-i zaîf re'yden iyidir" demekten muradımız metrûk olan zayıf değildir. Muradımız Tirmizî'nin حسن yahut صحيح dediği عنه عن أبيه عن جده kabilinden sened ile vârit olan hadislerle İbrâhim el-Heceri⁶ hadisi gibileridir. Zaten Tirmizî'den evvel gelen muhaddislerin ıstılahında hadis, sahih ile zayıf kısımlarından ibaret idi. Onlarca zayıf iki nevi idi: Metrûk olan zayıf, metrûk olmayan zayıf. Eimme-i hadîs işte bu ıstılah ile konuşurlardı. Derken sonradan Tirmizî'nin ıstılahından haberdar olmayan kimseler gelip eimme-i hadîsten bazılarının, "Zayıf bence kıyastan iyidir" demiş olduklarını işitince Tirmizî gibilerinin zayıf gördüğü hadis ile onları ihticâc ediyor zannına düşüp hadîs-i sahihe kendisince daha ziyade tebâiyet eder görünen kimselerin mesleğini tercihe kalkıştılar ki onlar bir şeyi yani kıyası tercihe daha şâyeste olana yani sonraki ıstılahıya göre zayıf olmayan hadise tercih etmekle tenâkuza düşmüş oldular. İntehâ. Allâme İbn Teymiyye ehl-i hadîs mesleğince hadîs-i haseni kıyasa tercih tarikini son cümle ile müdafaa etmekle beraber müteahhirîn ıstılahınca hadîs-i zaîfi kıyasa tercih etmiş zannolunan İmam Ahmed b. Hanbel'i de müdafaa etmiş oluyor.

Ulemâ-yı a'lâmın ehâdîs-i zaîfeyi zaafalarını beyan etmeksizin rivayet edenlere karşı pek şiddetli inkârda bulunageldikleri evvelki tafsillerden artık mâlûm olmuştur. Zaaflarını beyan ederek rivayet edenlere ise ses çıkarmazlar. Acaba bunlar hiç rivayet edilmeseler daha iyi olmaz mı idi? Vâkıa daha iyi olurdu. Lâkin ehâdîs-i zaîfe bir kere rivayet edilmiş, kitaplara da geçmiş bulunduğundan ümmeti zararlarından vikâye etmek için kendilerinden herhalde bahsetmek ulemâya borç olmuştur. Yalnız müteahhirîn değil, eimme-i Selef de böyle hadisler rivayetinden hâlî kal-

6 Amr b. Şuayb'ın bu senedi hakkında İbn Maîn bazı gûne şüpheler serdederse de Buhârî'nin dediğine göre Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medîni, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyde ve âimme-i ehl-i hadîs hep o senedi hüccet addetmişlerdir. İbrâhim b. Müslim el-Heceri'ye gelince Nesâî ile diğer bazılarının ta'nına uğramışsa da Tirmizî gibi eimme makbul addetmişlerdir. İbn Adî der ki onun hakkında inkârı mûcip olan şey عبد الله عن أبي الأحوص senediyle çok rivayet etmiş olmasıdır. Halbuki o hadislerin hepsi müstakimdir. İntehâ.

mamışlardır. Nitekim Şa'bî, Hâris el-A'ver'den (ö. 165) hem rivayet eder, hem de kâzip olduğunu söylerdi.⁷ Eimmeden diğer biri de, "Fülân bana şu hadisi rivayet etti. Halbuki müttehem idi" dermiş. Birçoğu muğfelînden, zuafâdan, metrûkînden rivayette bulunmuşlardır.

Bu râvilerin sözleri ihticâca sâlih olmadığını bile bile bu eimmenin kendilerinden hadis rivayet etmiş olmalarına bervech-i âtî dört sebep gösterilmiştir:

1. Zayıf hadisleri tanıyıp da zaafalarını beyan edebilsinler, sonradan da ne kendileri ne başkaları onlar hakkında şek üzere kalmasınlar diye rivayet etmişlerdir. 2. Mütâbaat bahsinde geçtiği üzere (s. 121) zayıf olan kimsenin hadisi yalnız başına kalsa ihticâca şâyeste olmamakla beraber itibar ve istişhâd için pekâlâ yazılıp istifade edilebilir. 3. Zayıf olan râvinin rivâyâtı içinde zayıf veya bâtil olanları bulunduğu gibi nefse'l-emirde sahih olanları da bulunur. İşte bunların hepsi yazılır da sonra ehl-i itkân olan muhaddisler her birini lâyük olduğu sınıfa derc ile makbul veya merdud olduğunu haber verirler. Bu ise erbâbı için kolay işlerden sayılırdı. Süfyân es-Sevrî, Kelbî'den⁸ rivayet eylemekten nâsı nehyettiğinde, "Ya sen ondan rivayet edip duruyorsun yâ!" demelerine mukabil, "Ben onun doğrusunu yalanından farkederim" cevabını vermekle işte -erbâbı için müsellemler- bu sühûletle ihticâc etmiş oluyordu. 4. Demin söylediğimiz üzere ekser-i muhaddisler helâl ve harama vesair ahkâma taalluku olmayan terğîb ve terhîb ile fezâil-i a'mâl ve kısas ve zühd ve mekârim-i ahlâk hadislerini rivayet etmekte beis görmezler. Mevzû olmayan bu nevi ehâdis-i zaîfede tesâhül ve müceplerince amel ekser-i ehl-i hadîşçe de, sair ulemâca da câizdir. Zira bu gibi zayıf hadislerin asılları zaten şer'-i şerifte sabit ve mukarrer ve ehline mâruf olduğundan onların muktezâsına ittibâ, şer'-i şerif ile mukarrer olan usulü tatbik demektir.

Herhalde eimme-i a'lâm ahkâma dair zuafânın münferit oldukları bir hadis ile ihticâc ederek o hadisi rivayet etmiş değillerdir. Bunu ne eimme-i muhaddisînden, ne de diğer ulemâ-yı muhakkikînden hiçbir kimse yapmaz. O mertebenin ricâli olmayan bazı fukahânın ise bunu irtikâp ile şâyân-ı i'timâd addettikleri vâki olmuşsa da çirkin düşmüştür. Zira bunları rivayet eden fakih eğer zayıf olduklarını

7 Bu râvi kibâr-ı Şa'â'dan Ebû Züheyr Hâris b. Abdullah el-Hemdanî el-Hûtî'dir ki *Sahîhayn*'da rivayeti yoksa da sünen-i erbaada tek tük rivâyâtı vardır, İbn Maîn, Şa'bî, İbnü'l-Medîne kizbine; Ebû Hâtim ile Nesâî zaafına kâillerdir.

8 Müfessir-i şehîr Muhammed b. Sâib el-Kelbî'dir ki (ö. 146) Ebû Hâtim er-Râzî'nin dediğine bakılırsa hadisini terke icmâ vâki olmuştur. Lâkin Abdullah b. Mübârek ile Muhammed b. Fudayl ve Yezîd b. Hârûn gibi birçok muhaddislerin kendisinden rivayetleri vardır. Bazıları da vazzâ' demiştir. İbn Adî ise tefsir hususunda sözleri makbule geçmiştir diyor.

biliyorsa onunla ihticâc etmesi helâl olmaz. Çünkü bütün ulemâ ahkâm bahsinde zayıf ile ihticâc edilmeyeceğinde müttetikirler. Eğer zayıf olduklarını bilmiyorsa yine tahkik etmeden yahut ehil olanlara sormadan onlarla hemen ihticâca kalkması helâl olmaz.

TEMBİH. 1. İsnadı zayıf bir hadise tesadüf edildiğinde, “Bu hadis bu isnad ile zayıftır” denilirse de, “Metni zayıftır” yahut alelittlak, “zayıftır” denmez. Zira başka bir isnad ile sahih olmak ihtimali vardır. Lâkin eimme-i hadîsten biri, “Bu hadis hiçbir vech-i sahîhten rivayet edilmemiştir” yahut “Onu ispat edecek hiçbir isnad yoktur” ya da vech-i za‘fını tefsir ve beyan ederek; “zayıftır” diyecek olursa mutlaka zayıftır denilebilir. Bir imamın gayri müfesser olarak zayıftır demesi ise -cerh ve ta’dîl bahsinde görüleceği üzere- söz götürür.

Hâfız-ı muttali’ ve nâkîd-ı basîr olan bir imamın, “Bu hadisi bilmiyorum” demesi hadisin reddine kâfi gelir diyenlere karşı itiraz vâki olmuştur. Deniliyor ki bir defa Ebû Hâzîm Seleme b. Dînâr (ö. 140?) Zührî’nin yanında bir hadis rivayet etmiş de Zührî, “Bu hadisi bilmiyorum” diyerek inkâr etmiş. Bunun üzerine Zührî ile aralarında şöyle bir muhâvere geçmiştir:

- “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bütün hadislerini hıfzetmiş misin?”
- “Hayır.”
- “Ya yarısını?”
- “Umarım ki yarısını bileyim.”
- “Varsın bu hadis de senin bilmediğin yarıdan olsun. Ne olur?” Zührî böyle olunca başkasının bilmiyorum demesiyle artık hadisin sübûtu yoktur denebilir mi?

Bir gencin Şa‘bî ile olan macerası da buna benzer. O genç, Şa‘bî’nin huzurunda bir gün bir hadisten bahsetmiş de Şa‘bî, “Böyle bir şey işitmedik” demiş. Bunun üzerine genç adam Şa‘bî’yi şu sözlerle ifham etmiş:

- “İlmin bütünü mesmûun olmuş mudur?”
- “Hayır.”
- “Ya yarısı?”
- “Hayır.”

— “Öyle ise bunu duymadığın ilim cümlesinden say!”

Ancak bu itiraz o kadar kavî değildir. Zira getirilen misallerin ikisi de ehâdîs-i nebeviyyenin kitaplarda henüz tedvîn edilmemiş olduğu zamanlara aittir. O tarihlerde ikinci, üçüncü derecedeki ruvâtta huffâzın duymamış olduğu haberlerin mevcut olması istibâd edilmez. Hatta böyle olması zaruridir. Lâkin hadisler cemedilip kitaplara geçtikten sonra ehl-i nakd ve ittîlâ olan huffâzın köşede bucakta kalmış hadislerle âgâh olup halini bilmemesi akıldan baîddir. Binaenaleyh bunların cezmederek fülân hadisin hiçbir vech-i sahîhi yoktur demesi pek ziyade şâyân-ı ehemmiyettir. Maahâzâ böyle bir sözü söyleyen hâfız değil ise hükmüne ale'l-amyâ ittibâ' edilmez. Nitekim hâfız olmayan Ömer b. Bedr el-Mevsilî (557-622), haklarında, “Bu babda sahîh hiçbir rivayet yoktur” denilen hadisleri bir kitaba cemetmişse de birçoğu hakkındaki hükümleri bilâhare intikâda uğramıştır.

TEMBİH. 2. Beyne'l-muhaddisîn, “Bu hadisin aslı yoktur” tabiri de müstameldir. Şeyhülislâm İbn Teymiyye, “Bu, isnadı yoktur mânâsınadır” diyor.

TEMBİH. 3. Muhakkık olan muhaddisîn ile diğer ulemâyâ göre hadîs-i zaîf isnadsız olarak rivayet edilecek olursa *cezm* sîgasıyla, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki” yahut فعل “.. işledi” yahut أمر “.. emretti ki” yahut نهى “.. den nehiy buyurdu” ya da حكم “.. hüküm buyurdu ki” gibi bir tabir istimal edilmez. Kezâlik meselâ, روى أبو هريرة، أو قال، أو ذكر أو أخير، “Ebû Hüreyre şunu rivayet etti yahut şunu ihbar etti yahut şunu tahdis etti yahut nakletti ya da şöyle fetva verdi” gibi *cezm* ifade eden elfâz kullanılmaz. Tâbiîn ile onlardan sonra gelenlerden de bu elfâz-ı cezmiyye ile hadîs-i zaîf rivayet edilmez. *Cezm* sîgaları isnadsız olarak rivayet edilen ehâdîs-i sahîhanın hakkıdır. Sahîh olmayan hadislerle yaraşan mâzî-i mechûl sîgasıyla, روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال كذا أو فعل كذا أو نقل أو ذكر أو حكى “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bize bâliğ oldu ki, yahut ondan gelen rivayette denilmiş ki yahut râvinin biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şunu rivayet etmiş ki” gibi *temrîz* sîgaları istimal edilmektir. Sıhhat ve zaafî meşkûk olan hadisler de zayıf hükmündedirler. Ehl-i tahkîkin ıstılahınca isnadsız olarak *cezm* sîgasıyla rivayet olunan kelâm-ı resûl aleyhi's-selâm, sahâbe, tâbiîn vesaireden her kime atfolunuyorsa o kelâmın sahîh tariklerle rivayet edilmiş olması

iktiza eder. Rivayetin sıhhati meşkûk olduğu takdirde cezm sîgasını istimal eden kimse yalancı hükmünde olmuş olur. Bazıları bu babda hadîs-i haseni de sahih hükmünde tutmuşlardır.

Maahâzâ sînâat-i tahdîse âşina olmayan ulemâdan çok kimse telif ettikleri kitaplarda bu dakıkaya riayet etmeyerek bilâsened rivayet ettikleri hadislerin zayıflarında cezm, sahihlerinde temrîz sîgası istimal etmişlerdir ki Ebû Bekir el-Beyhakî bunlara pek şiddetle hücum etmiştir. Ne kadar da şiddet gösterilse azdır. Zira böyle bir tesâhül tarîk-i savabdan udûl ile kavîyi zayıf, zayıfı kavî göstermek gibi kalb-i meânîye müeddî olur. Buhârî *Sahîh*'inde bu tafsile son derecede riayet gösterip aynı hadise hakkındaki ta'likâtının kiminde temrîz, kiminde cezm sîgası istimal eder. Bu dikkatinden dolayı da celâlet-i kadrine, taharrîdeki dikkatine, verâna, vüs'at-i ittîlâna, tahkîk-ı mesâildeki behresine, itkânına umumun itimadı günden güne artmıştır.

Türkçe'de bir isnadın hüsn-i ta'bîr ile sevkine bir kolaylık bulunabilse –ki bu, itikadımca bir mütercim için pek güç bir şeydir– bilâ-isnad rivayet olunan hadis için daima “mış” lafzını istimal etmek zaruri olduğundan cezm sîgasını temrîz sîgasından ayırt etmeye çare bulunamıyor gibi görüyorum. Tercümesi sadedinde olduğum *Tecrîd*'in bütün hadisleri mahzûfü'l-isnâd olduğundan her hadisin tercümesinde sahabînin ismini zikrettikten sonra, “Şöyle demiştir” yahut “... rivayet olunmuştur” demek ıztırârında kaldım ki “mış”tan sonra “dır” edatını ilâve etmekle kendi aklımca cezme işaret etmiş bulunuyorum. Zira Türkçe'de “Ben söyleyim, böyleyim” tabiri ile “Ben söyleyimdir, böyleyimdir” ta'bîr-i âmiyânesi beyninde fark olduğunu ve ikinci ile cezm kastedildiğini görüyorum. “Dir” edatının ilâvesinden sonra da lafzın cezme delâletini kâfi görmeyenler varsa matlûb olan sîgayı lutfen haber versinler ki I. ciltten sonraki hadis tercümelerini olsun o yolda ta'dîl edeyim.⁹ Yoksa bütün tercümelerde bizim kastımız cezmdir. Okuyanlar yanlış anlamasınlar.

9 {Babanzade Ahmed Naim'e ait bu ifadelerde kastedilen “I. cilt”, eski baskıda Mukaddime ile birlikte ilk 221 hadisin tercümelerinin yer aldığı birinci cildir.}

Cerh ve Ta'dîl

Buraya gelinceye kadar verdiğimiz tafsilâttan vâzihan anlaşılmalıdır ki eimme-i dîn-i İslâm öyle rastgelen kimsenin rastgele rivayet ettiği şeylere derhal bel bağlayıp onunla amel edecek kadar safdil veya sahtekâr kimseler değillermiş. Hele isnad uydurmuş hatta uydurma isnada kulak asmış olmaları hiç vârid-i hâtır olamaz. Onlar râvilerin ahvalini nakîr ve kıtmîr tahkik edip adalette, hıfz ve itkânda her birinin lâyük olduğu dereceyi tayin ve sikâtın bile hangi rivayetleri muteber, hangileri merdud olduğunu tebeyyün için hiçbir zahmetten kaçınmamışlardır. Hâsılı nukûlün makbullerini merdudlarından, vehleten merdud göründükleri halde mütâbaat ve itibar tarikiyle mertebe mertebe kesb-i kuvvet edebilmek şanıdan olanlarını münker olanlarından temyiz için ruvâtın şahıslarını, berhayat oldukları zamanları, kimlerle mülâki olmuş olduklarını, keyfiyyet-i ahz ü tahammüle ve keyfiyyet-i rivâyete derece-i dikkat ve itinalarını pek sıkı bir kontrol altına almışlar ve dîn-i İslâm'da kizb ile gaybet haram –hatta İmam Evzâî mezhebinde nâkız-ı savm olacak derecede haram– iken taraf-ı âlî-i nebevîden hayrû'l-kurûn olduğu haber verilen sadr-ı evvelde bile –tesbit ve tevsîk-i rivâyât garaz-ı müstahseni ile– vera' ve diyaneti derece-i kusvâya varanları bile icabında ta'n ve cerh etmekten tehâşî etmemişlerdir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, “Töhmeti olan yahut zayıf bulunan bir kimse hakkında ne yapayım? sükût mu edeyim? yoksa halini beyan mı edeyim? diye Süfyân es-Sevrî'ye, Şu'be'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyân b. Uyeyne'ye sordum. Hepsi de halini beyan et dediler” diyor. Yine Yahyâ b. Saîd el-Kattân cerhettiği muhterem zevat dolayısıyla, “Sen, bu zevatın yevm-i kıyâmette hasım olarak karşına çıkmalarından pervâ etmiyor musun?” sualini irat eden zata, “Bunların husumetine mâruz kalmam,

hadisini müdafaa etmemiş olacağımdan dolayı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın bana hasım olmasından ehvendir” cevabını vermiştir.

Tirmizî de *Kitâbü'l-İlel'*inde, “Muhaddisîni yekdiğerini cerhe sevkeden şey bizce müslimîne hayırhahlıktır. Yoksa bunların müslümanlara ta'n ve gaybeti kastetmiş oldukları vârid-i hâtır değildir. Bunlar mat'ûn addettikleri kimselerin zaafını bildirip tanıtmak için böyle yapmışlardır. Kendilerine zaaf isnad olunanların kimi sâhib-i bid'at, kimi hadiste ma'rûz-ı töhmet olup bazılarının da gafleti ve kesret-i hatâsı vardı. Eimme-i cerh ve ta'dîl dine şefkatlerinden dolayı bunların ahvalini beyan etmek istemişlerdir. Zira din babındaki şehâdet de tesebbüt, hukuk ile emvâl hakkındaki şehâdette tesebbütten daha mühimdir” diyor.

Sahâbe-i kirâm beyninde maalesef hudûs eden fitne ve müşâcere tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn devirlerinde avamda, hatta bazı ulemâda birer tarafın gayretini gütmek meylini bittabi tevîd edip biraz sonra bir de fırak-ı dâllenin zuhuru ve birtakım zenâdikanın dine şeyn getirecek rivâyâtı vaz' ve tasnâ kalkışması -dîn-i mübîni ahd-i celîl-i nebevîdeki safvet-i asliyyesiyle muhafaza vazifesini dûş-i himmete alan- eimmenin sağdan soldan duydukları rivâyâta karşı siper olup gözlerini dört açmalarını iktiza eylediğinden bütün nukûlü ince elekten geçirip kendilerine şüpheli görünen nakilleri -İslâm ile müslimîni sıyâneten sahihlerinden ayırt edip haber vermeye çalışmaları ve bu münasebetle birçok râviye ta'n etmeleri zaruri idi. Tekzibe uğramak korkusu olmaksızın diyebiliriz ki ehâdis-i nebeviyyenin cem'i ve ümmehât-ı kütübde tedvîni zamanı olan üç dört asırlık devir içinde gelen binlerce muhaddisînin kâffesi birer birer hadde-i cerh ve ta'dîlden geçip nakilleri hüccet olan eimme-i sikât, zuafâ ve metrûkîn ve meçhûlinden ve bâhusus vazzâin ve kezzâbından tefrik edilmişlerdir.

Elyevm hüviyetleri bizce meçhul kalmış, hiçbir kitapta ismi anılmadık ehemmiyetsizleri bertaraf edildikten sonra zamanlarında beyne'n-nâs az çok mazhar-ı i'tibâr olarak rivayetleri hadis kitaplarına geçmiş olanlardan takriben yirmi bin kadar râvinin ismi ve derecesi ve kıymeti kütüb-i ricâlde mazbûttur. Hakkında dedikodu edilmiş ricâl-i hadîsten yalnız Hâfız Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl'*inde on bir bine yakın kimsenin isimleri zikredilmiştir. Daha sonraki ricâl'in ise cerh ve ta'dîllerine o kadar ehemmiyet verilmemiştir. Çünkü cerh ve ta'dîlden maksat sırf dedikodu etmek gibi bir kasd-ı mezmûmu sâha-i fi'le çıkarmak olmayıp şeriatı, nâkillerini öğrenerek hıfz etmek olduğu cihetle IV. asr-ı hicrîden itibaren âsâr-ı menkûle hakkında denecek denilmiş, hadisler kitaplara geçmiş, kitapların nüshaları teammüm etmiş olmakla beraber şifahen de zabtlarına devam edilmiş olduğundan artık

hadis vaz'ı tehlikesi zâil olmuş sayılırdı. İlm-i hadîs ile iştigal edenlerden hiçbirinin mahfuz ve mâlûmu olmayan hadislerin mevzû olduğu zâhir olduğundan, artık kezzâbînin vaz'a da cüreti kalmamıştı.

Bu işe tâ asr-ı evvelde, sahâbe ve tâbiîn devrinde başlanmıştır. İbtidâ-i emirde cerh ve ta'dîl beyne'l-muhaddisîn şifâhen câri iken zaman geçtikçe ahvali bilinmek iktiza eden ruvât ile rivâyâtın adedi bittabi çoğaldığı için "*kütüb-i cerh ve ta'dîl*" ile -"*tevârîh-i muhaddisîn*" unvanı altında cemedilebilecek- müteaddit kitap yazılmıştır. Bu babda ilk telif Yahyâ b. Saîd e-Kattân'n'dır (ö. 198). Maahâzâ ona gelinceye kadar ricâl hakkında söz söylemiş, intikâd ile uğraşmış zevat çoktur. İbn Adî'nin (277-365) *el-Kâmil* mukaddimesinde bunlardan birçoklarının ismi mezkûrdur. Ezcümle: Sahâbeden İbn Abbas (ö. 68), Ubâde b. Sâmit (ö. 34), Enes b. Mâlik (ö. 90?) radiyallahu anhüm ecmaîn¹; tâbiînden Şa'bî (17-103), Muhammed İbn Sîrîn (34-110), Saîd b. Müseyyeb (14-94?) vardır.

Sahâbe ile *kibâr-ı tâbiîn* tabakası olan karn-ı evvel ricâli içinde intikâda uğramış olanlar pek azdır. Bu tabakanın zuafâsı sonraki tabakata nisbetle adeden lâ-şey mesabesinde. Bunların hemen hepsi udûl ve sikâttir. Karn-ı sâni evâilinde ise *evsât-ı tâbiîn*in birtakımları taz'îf edilmişlerdir ki bunların zaafî alekser ahz ve tahammül-i hadîs ile zabt yüzünden vâki olmuştur. Zira kavâid-i rivâyet henüz takarrür edip bir ilim haline konmamış olduğundan sikât-ı tâbiînin de birçoğu hadîs-i muttasılı mürsel olarak rivâyetle iktifa ettikleri gibi bazan mevkufu da refettikleri ve meselâ Ebû Hârûn el-Abdî (ö. 134) gibilerinin birçok yanlış rivâyeti olurdu. Bu tabakadaki nukkâd arasından Hasan-ı Basrî (22-110), Tâvûs b. Keysân el-Himyârî (ö. 106), Saîd b. Cübeyr el-Vâlîbe (46-95), İbrâhim en-Nehâfî (ö. 95), Âmir b. Şürahbîl eş-Şa'bî (17-103) ve Eyyûb b. Keysân es-Sahtiyânî'nin (68-131) isimleri zikre şayandır.

Asr-ı tâbiînin sonuna yani 150 senesi hudutlarına doğru Abdullah b. Avn el-Basrî (ö. 151), Süleyman b. Tarhân et-Teymî (ö. 143), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (61-148), İmam Mâlik (93?-179) gibi eimme-i cerh ve ta'dîl yetiştiler. Bunların içinde en ileri gidenlerden biri Şu'be (ö. 160) idi. Şu'be ile Mâlik pek ziyade mütesebbit kimseler olup sika olmayandan rivâyetleri hemen hemen yok gibidir.

Bunlardan sonra cerh ve ta'dîl-i ricâlde verdiği hüküm kabûl-i âmmeye lâayık görülenler şunlardır: Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (95?-153), Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153?),

1 Bunların rivâyet edilen bazı intikâdları, kendilerinden veya diğer sahâbeden rivâyet eden birkaç tâbiî hakkındadır.

Ebû Amr Abdurrahman el-Evzâî (ö. 157), Süfyân es-Sevrî (ö. 161), Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme el-Mâcişûn (veya Mâcüşûn) (ö. 164), Hammâd b. Seleme (90?-167), Leys b. Sa'd (94-175).

Daha sonraki tabakadan da Abdullah b. Mübârek (118-181), Hüşeym (104-188), Ebû İshak el-Fezârî (ö. 185?), Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî (125?-185), Bişr b. Mufaddal (ö. 187?), Süfyân b. Uyeyne (107-198), İbn Uleyye (110-193), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (125-197), Vekî' b. Cerrâh (129-197) gibi zevatın isimleri zikredilmek lâzım gelir.

Bu devrin en büyük nâkıdları ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile (198) Abdurrahman b. Mehdî (135-198) idiler. Sınâat-i hadîs ile meşgul olanların bu iki zata vüsûk ve itimadı bir derecede idi ki ikisinin tevsikinde ittifak ettikleri makbul, cerhinde ittifak ettikleri de merdud sayılırdı. İhtilâf ettikleri kimseler hakkında ise -ki bunlar pek az idi- eimme, ictihadlarına tebean kendilerince râcih olan hükmü verirlerdi.

Bunlardan sonra merci-i cerh ve ta'dîl olarak Yezîd b. Hârûn (118-206), Ebû Dâvûd Süleyman et-Tayâlisî (133-204), Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî (126-211) ve Ebû Âsım en-Nebîl (122-214?) tabakasına sıra gelir.

Bunları müteakip cerh ve ta'dîl ve ilel kitapları artık tevâlî eder ki her tabakadaki eimme-i cerh ve ta'dîl şunlardır: Yahyâ b. Maîn (158-233), Ahmed b. Hanbel (165-241), *Kâtibü'l-Vâkidî* denmekle mâruf Muhammed b. Sa'd (168-230), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (160-234), *Hâfızü'l-Cezîre* denmekle mâruf Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî (ö. 234), Ali b. Medînî (161-234), İmam Ahmed'in *Dürretü'l-İrâk* diye methettiği Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (ö. 234), *el-Müsned* sahibi Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235), Horasan'ın imâm-ı metbûu İshak b. Râhûye (161-238), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsîlî (162-242), Hâfız-ı Mısr Ahmed b. Sâlih (170-248), Hârûn b. Abdullah el-Hammâl (ö. 243), Amr b. Ali el-Fellâs (160?-247).

Daha sonra İshak el-Kevsec (ö. 251), *el-Müsned* sahibi Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (181-255), *es-Sahîh* sahibi Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256), Ahmed b. Abdullah el-İclî (182-261).

Daha sonra *Müsned-i Kebîr* sahibi Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262), Ebû Zür'a

er-Râzî (ö. 264), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (195-277), Ebû İshak İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî es-Sa'dî (ö. 259?), *es-Sahîh* sahibi Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)², *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (202-275), tefsir sahibi Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276), *es-Sünen* sahibi Ebû İsâ Mahled b. İsâ et-Tirmizî (209-279), Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (282).

Daha sonra Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş el-Bağdâdî (ö. 283), İbrâhim b. İshak el-Harbî (198-285), Kurtuba hâfızı Muhammed Vazzâh el-Endelüsî (200?-289), Ebû Bekir b. Ebû Âsım (ö. 287), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (213-290), Sâlih Cezere (205-293), Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (202-294), Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe (215?-297), Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme (207-297).³

Daha sonra Ebû Bekir el-Firyâbî (207-301), Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (ö. 301), *es-Sünen* sahibi Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (215-303)⁴, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307), Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Cârûd (ö. 307), Hasan b. Süfyân (ö. 303), İmâmü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (222-311), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310), Ahmed b. Muhammed ed-Dûlâbî (veya Devlâbî) (224-310), Ebû Arûbe el-Harrânî (215?-308), Ebü'l-Hasan Ahmed b. Umeyr b. Cevsâ (ö. 320), Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (ö. 322).

Daha sonra Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim (240-327), Dârekutnî'nin şeyhi Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (ö. 327), Ebû Ca'fer Muhammed b. Sabbâh (250-327), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ukde (249-332), Abdülbâkî el-Emevî (veya Umevî) (265-351).

Daha sonra Ebû Saîd b. Yûnus es-Sadefî (281-547), *es-Sahîh* sahibi Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (244?-354), *el-Mu'cem* sahibi Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Eyyûb et-Taberânî (260-360), *el-Kâmil* sahibi Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (277-365).

Daha sonra 1300 cüzlük muallel *Müsned-i Kebîr* sahibi Ebû Ali Hüseyin el-Mâsercesî en-Nîsâbûrî (298-365), İsfahan hâfızı Ebü'ş-Şeyh Abdullah İbn Hayyân el-Ensârî (274-369), *el-Müstahrec* sahibi Ebû Bekir el-İsmâilî (277-371), Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî (ö. 374), *Hâkim-i Kebîr* lakabıyla mâruf

2 Müslim'in telif ettiği kitabın ismi *Ruvâtü'l-i'tibâr*'dır.

3 İbn Ebû Hayseme'nin kitabı sikâttan da, zuafâdan da bâhistir.

4 Nesâî, kitabına *et-Temyîz* ismini vermiştir.

Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî (285-378), *es-Sünen* sahibi Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî (306-385).

Daha sonra da Ebû Abdullah b. Mende (310-365), İbnü'l-Beyyi' demekle mâruf Ebû Abdullah el-Hâkim (321-405)⁵, Ebû Nasr Ahmed el-Kelâbâzî (303-378)⁶, *Delâilü's-sünne* sahibi ve Kurtuba Kadısı Ebü'l-Mutarrif Abdurrahman İbn Futays (348-402), Abdülganî b. Saîd (332-409), tefsir ve tarih sahibi Ebû Bekir Ahmed b. Merdûye el-İsfahânî (323-416), Temmâm er-Râzî (330-414).

Daha sonra Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebü'l-Fevâris (338-412), Ebû Bekir Ahmed el-Bürkânî (333-425), Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdüvvî (ö. 317)⁷, Halef b. Muhammed el-Vâsitî (ö. 401), Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî (ö. 401?), Ebü'l-Fazl Ali b. Hüseyin el-Felekî ki (ö. 427?) tabakât-ı ricâle dair 1000 cüze varan bir kitabı vardır, *İbn Mencûye* demekle mâruf Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Berdî el-İsfahânî (347-428)⁸, Ebû Ya'küb el-Furât el-Herevî (352-429), Ebû Zer el-Herevî (350?-434).

Daha sonra Hasan b. Muhammed el-Hallâl el-Bağdâdî (352-439), Ebû Abdullah es-Sûrî (376-441), Mu'tezile şeyhi Ebû Sa'd İsmâil es-Semmân (ö. 445?), Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullah el-Halîlî (446)⁹.

Daha sonra Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber el-Kurtubî (368-463), Ali b. Hazm el-Endelüsî (368-463), *es-Sünen* sahibi Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî (384-458), *Hatîb* lakabıyla müştahir Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (394-463).

Daha sonra Ebü'l-Kâsım Sa'd b. Ali b. Muhammed ez-Zencânî (380-471), Emîr Ebû Nasr Ali b. Mâkûlâ (421-475 ile 487)¹⁰, allâme-i zûfünûn Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî el-Kurtubî (403-474)¹¹, *Târîh-i Endelüs* ile *el-Cem' beyne's-Sâhîhayn*

5 Hâkim'in *Sahîhayn* ricâli üzerine bir kitabı vardır.

6 Ricâl-i Buhârî hakkında bir telifi vardır.

7 Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin biraderi Utbe b. Mes'ûd radiyallahu anh neslinden İbrâhim b. Abdüvvî'nin hafîdidir. Muhaddisler nisbetinde metindeki zabtmız veçhile "dâl"ın zammı ve "vâv"ın teşdîdiyle « عبدوي » derler. Nuhât ise bu nisbeti "dâl"ın fethi ve "vâv"ın tahfifi ile « عبدوي » okurlar.

8 *Müslim* ricâli üzerine bir kitap yazmıştır. *Sahîhayn* üzerine müstahrec yazdığı da evvelce geçmişti.

9 Halîlî, kitabına *el-İrşâd* namını vermiştir.

10 İbn Mâkûlâ, kendi şeyhi olan Hatîb el-Bağdâdî'nin « المؤلف لتكملة المؤلف والمختلف » ismindeki kitabına intikadı hâvî *Müstemirrü'l-evhâm* isminde bir kitap yazmış olduğu gibi ricâle dair *el-İkmâl* tesmiye ettiği bir kitâb-ı mu'teberi de vardır.

11 Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin Buhârî ricâli hakkında bir kitabı olduğu gibi Hâfız İbn Hacer'in *Ta'cîlü'l-menfâa* mukaddimesinde haber verdiği göre Magârib'e'den bir zatın da *ez-Zühr* isminde *Sahîhayn* ile *Sünen-i*

müellifi Ebû Abdullah el-Humeydî (420?-488), İbn Müfevviz el-Meâfirî eş-Şâtıbî (429-484).

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (448-507)¹², Şücâ' b. Fâris ez-Zühli (430-507), Mü'temen b. Ahmed b. Ali es-Sâcî (445-507), *Kitâbü'l-Firdevs* müellifi Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 509), Ebû Ali el-Gassânî el-Endelüsî (ö. 498).¹³

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Nâsır es-Selâmî (467-550), Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî (472?-576), Ebû Mûsâ el-Medînî (501-581), Ebü'l-Kâsım Ali İbn Asâkir ed-Dımaşkî (499-571), Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Beşkûvâl el-Endelüsî (494-578).

Daha sonra *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* müellifi *İbnü'l-Harrât* demekle mâruf Abdülhak b. Abdürrahman el-İşbîlî (510?-681), Allâme-i Irâk Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (508-597)¹⁴, Ebû Abdullah Muhammed b. Fehhâr el-Mâlekî (521-590), *Sîre-i İbn-i Hişâm* şârihi Ebü'l-Kâsım Abdurrahman es-Süheyli el-Mâlekî (508-581).

Daha sonra Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (548-584), Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî ed-Dımaşkî (541-600)¹⁵, Abdülkâdir b. Abdullah er-Ruhâvî (536-590), Ali b. Mufaddal el-Makdisî (544-611).

Daha sonra *Kâdılcemâa* lakabıyla müştahir Ebü'l-Hasan Ali İbn Kattân (ö. 628), Ebü't-Tâhir İsmâil el-Enmâtî (570?-619), Ebû Bekir Muhammed İbn Nukta el-Hanbelî (575?-629), Ebû Abdullah Muhammed İbn Dübeysî el-Vâsîtî (558-637), Muhammed b. Halfûn el-Ezdî el-Endelüsî (555-636) müverrih Muhibbüddin İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643).

Ebû Dâvûd ve Sünen-i Tirmizî ricâli üzerine bir kitabı varmış. Lâkin bu Mağribî'nin ismini İbn Hacer zikretmiyor.

12 Ebü'l-Fazl İbn Tâhir'in kitabı *Buhârî* ile *Müslim* ricâlini bir arada toplamıştır ki müellif, *Buhârî* ricâli hakkında evvelce ismi geçen Ebû Nasr el-Kelâbâzî'nin, *Müslim* ricâli hakkında da İbn Mencûye Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-İsfahânî'nin kitaplarını *el-Cem'* namıyla bir araya getirip tertip etmiştir. Bu kitap Haydarâbâd Dekken'de 1323'te tab' olunmuştur.

13 *Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'nin ricâli hakkında bir eser yazmıştır.

14 İbnü'l-Cevzî'nin zuafâ-yı ricâl-i hadîse dair büyük bir telifi vardır ki eksiklerini tamamlamak ve yanlışlardan tenkih etmek üzere Hâfız Zehebî ile Hâfız Zeynüddin el-İrâkî ona birer zeyil yazmışlardır.

15 Abdülganî el-Makdisî'nin biri *el-Mü'telif* diğeri *el-Kemâl* isminde ricâle dair iki kitabı vardır. Müellif *el-Kemâl*'de *Buhârî*, *Müslim*, *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî*, *Nesâî* ve *İbn Mâce* ricâlini toplamıştır. Hâfız Mizzî işte bu kitabı tehzip etmiştir.

Daha sonra Şeyhülislâm Ebû Amr Osman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (577-643), Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (581-656), Zekiyyüddin Ebû Abdullah el-Birzâlî el-İşbîlî (577?-636), *İbnü'l-Ebbâr* unvanıyla müştahir Allâme-i Münşî ve Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Kudâî el-Belensî (595-658), *İbnü'l-Adîm* denmekle mâruf Kemâleddin Ömer b. Ahmed el-Halebî (588-660), *Ebû Şâme* denmekle mâruf allâme-i müctehid-i zûfünûn Abdurrahman b. İsmâil ed-Dımaşkî el- Makdisî (599-665), Ebü'l-Bekâ Hâlid b. Yûsuf en-Nablusî (585-683).

Daha sonra Şerefeddin Abdülmü'min ed-Dimyâtî (613-705), Şeyhülislâm İbn Dakîkul'îd el-Menfelûtî (625-802), Şeyhülislâm Takıyyüddin Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî (661-728).

Daha sonra Cemâleddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî (654-742)¹⁶, Kutbüddin Abdülkerîm el-Halebî (664-735), Fethuddin Muhammed İbn Seyyidünnâs el-Ya'merî (661-734), Tâceddin Ahmed İbn Mektûm (682-749), Şemseddin Muhammed el-Cezerî ed-Dımaşkî (751-833), Ebû Abdullah Muhammed İbn Aybek es-Serûcî (714-744), Kemâleddin Ca'fer b. Tağlib el-Üdfüvî (650?-749), Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)¹⁷, Şehâbeddin İbn Fazlullah el-Ömerî (700-749), Hâfız Alâeddin Moğultay b. Kılıç (689-762)¹⁸ eş-Şerîf el-Hüseynî ed-Dımaşkî (715-765)¹⁹, Zeynüddin Ebü'l-Fazl Abdürrahîm b. Hüseyin el-İrâkî (725-806).²⁰

16 Hâfız Mizzî, Abdülganî el-Makdisî'nin *Kütüb-i Sitte* ricâlini câmi' olan *el-Kemâl*'ini *Tehzibü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* namıyla tehzib ve islah eylemiştir ki kendisinden sonra gelen huffâz gerek tezyîl gerek ihtisar suretiyle üzerine düşüp bir hayli âsar vücuda getirmişlerdir.

17 Nakd-i ricâlde müteahhirînin kudvesi olan müverrih ve muhaddis-i şehîr Hâfız Zehebî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kitabına iki zeyil yazdığı gibi Hâfız Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'ini de *Tezhîbü't-Tehzîb ve el-Kâşif* namlarıyla iki defa ihtisar etmiştir. Bunlardan mâada esmâ-i sahâbe hakkında *el-A'lâm ve't-tecrîd*'i, *Kütüb-i Sitte* ricâli hakkında ayrıca bir de *el-Muharrer*'i bi'l-cümle meşâhîr-i İslâm hakkında *Kitâbü'l-İber fî esmâ men gaber* ile *el-Vefeyât*'ı her türlü ricâl-i hadîs üzerine *Kitâbü Esmâ'ir-ricâl*'i, ve bâhusus ilm-i dînin hâmilleri olan eimme ve huffâz hakkında *Tezkiretü'l-huffâz* ile *Tabakâtü'l-kurrâ'sı*, bir de zuafâ hakkında *Kitâbü'l-Mizân*'ı vardır. *Tezkire* Haydarâbâd'da, *Mizân* da Mısır'da tab' olunmuşlardır.

18 Hâfız Alâeddin Moğultay, Hâfız Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'i üzerine *el-İkmâl* isminde bir kitap yazıp, onun eksik bıraktığı ricâli oraya derc ile asla bir o kadar daha ilâve ettikten sonra ihtisar ederek kitabı yarın hacmine indirmiş, daha sonra yalnız taakkubât olarak bir cilt yazmıştır.

19 Şerîf Hüseyinî *el-İkmâl*'inde *Tehzibü'l-Kemâl*'de *Kütüb-i Sitte* ricâlinden hariç kalan *Müsned-i Ahmed* ricâlinden bahseder. Bir de ayrıca *البعثرة برجال العشرة* isminde büyük bir kitap yazmıştır ki o kitaptan maksadı *Kütüb-i Sitte* ile mezâhib-i erbaa imamlarının ellerde mütedâvel müsnedlerinde -ki *Müsned-i Ahmed*, *Muvatta'*, *Müsned-i Şâfiî* ve *Müsned-i Ebû Hanîfe*'dir- olan ricâl hakkında intikâdâtı hâvidir.

20 Hâfız Zeynüddin el-İrâkî Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'z-Zuafâ*'sına zeyil yazmıştır.

Daha sonra Veliyyüddin Ebû Zür'a Ahmed b. Ebü'l- Fazl el-İrâkî (762-826)²¹, Burhâneddin İbrâhim el-Halebî (753-841), Şeyhülslâm Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (773-852)²², Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî²³ ilâ âhirih ilâ âhirih...

Ehl-i cerh ve ta'dîlin ve ilel-i hadîsi beyanda mahir olanların ileri gelenlerinden intihab edilen bu esâmî cetveli ihtimal ki bazılarına pek uzun görünüp ruhunu sıkıkar. Fakat maksadımız rivâyet-i hadîse nasb-ı nefis edenlerin hiçbir devirde kendi hallerine bırakılmayıp gerek hıfz ve adaletlerine gösterilecek itimadın derecesi, gerek hâfız-ı mütkın ve adl olanların hasbe'l-beşeriyye nerelerde hata ettikleri daima taht-ı mürâkabeye alınmış olduğunu vâzıhan göstermektir. Bu tasniflerin yanı başlarında bir de *Târîh-i Ruvât* kitapları vardır ki birçok muhaddis kendi senedlerine dahil olan ricâlin yahut merkez-i ilm olan büyük beldelerde ikamet etmiş veya oraya uğramış muhaddislerin terâcim-i ahvâlini bu kitaplarda zikreterek bu münasebetle cerh ve ta'dîl noktasından her biri hakkında söylenmiş sözleri ya da kendi fikirlerini beyan etmişlerdir.

Meselâ asrında ehl-i hadîsin serdarı İmam Buhârî *Kebîr* ve *Evsat* ve *Sagîr* unvanlarıyla üç tarih yazmıştır ki *Târîh-i Kebîr*'inde sahâbeden itibaren kendine gelinceye kadar senedlerinde dahil olan erkek, kadın, sika, zayıf tahminen 40.000 kadar râviden bahsetmiştir. Gariptir ki kendisinden sonra Hâkim en-Nîsâbûrî bu kırk bin raddesindeki râviden mecrûhiyeti zâhir olanları bir kitapta cemedeyim demiş de yüz yirmi altı mecrûhtan ziyadesine tesadüf edememiş. Bu gibi eserlerde

- 21 Sâlifüzzikr Hâfız Zeynüddin Ebü'l-Fazl el-İrâkî'nin oğlu olup o da hem huffâzdan hem usuliyûndan olup fûnûn-ı müteaddideye âşına bir zat idi. *Tehzîbü'l-Kemâl*'de bulunmayıp Hâfız Zehebî tarafından da nisyanen veya ihmalen *el-Kâşife* dercedilmeyen ricâli ihtiva etmek üzere *Zeylü'l-Kâşif* namıyla bir kitap yazmıştır.
- 22 Hâfız İbn Hacer, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ile Hâfız Moğultay'ın *el-İkmâl*'ini cem' ve tehzib ile beraber bunlarda mevcut ricâlin mecmûuna sülûsü kadar da zammederek *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl*'i meydana getirmiş, sonra bu kitabı gayet müfid bir surette *Takrîbü't-Tehzîb* namıyla ihtisar etmiştir. Kezâlik Şerîf Hüseyinî'nin *Tezkire*'sini esas tutarak ve nevâkıs ve evhamını ikmal ve tashih ederek *Müsned-i Ahmed, Muvatta', Müsned-i Şâfiî* ve *Müsned-i Ebû Hanîfe* ricâli için *الأربعة رجال المنفعة بزوائد* namıyla bir kitap yazdığı gibi Zehebî'nin *Mizân*'ındaki nevâkısı *Lisânü'l-Mizân, Takvîmü'l-Lisân* ve *Tahrîrü'l-Mizân* namlarıyla üç kitapta ikmale çalışmıştır. Bir de VIII. asırda vefat eden meşâhir için *ed-Dürerü'l-kâmine*'si vardır. Bunlardan yalnız *Takrîbü't-Tehzîb*'i ile *Ta'cîlü'l-menfâa*'sı Hindistan'da basılmıştır. *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinin de Hindistan'da tab' edildiği rivayeti vardır. {Bu rivayet doğrudur. Ayrıca *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl* ve *Lisânü'l-Mizân* da Hindistan'da (Haydarâbâd, Dekken'de) yayımlanmıştır.}
- 23 Hazrecî tarafından yazılan kitabın ismi *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*'dir. Mısır'da tab' edilen bu kitapta müellif, Zehebî'nin *Tezhîb*'i ile İbn Hacer'in *Takrîb*'ini, İbn Mâkûlâ'nın *İkmâl*'ini, Abdülganî el-Makdisî'nin *el-Mü'telif* ile *el-İkmâl*'ini, Ebü'l-Fazl b. Tâhir'in *el-Cem'*ini ve Zehebî'nin *Mizân*'ını bir araya getirip büyük bir eser vücuda getirmiştir. Hazrecî'nin 900 senesinde tevellüd edip kitabını yirmi üç yaşında iken telif ettiğini tâbileri haber veriyorlarsa da târîh-i vefatına muttali olamadım.

terâcim-i ricâl zikredilirken rivayet ettikleri birçok ehâdîs de zikrolunur. Nitekim bu kitap için İbn Ukde, “Bir kimse otuz bin hadis cemetmiş olsa yine ondan müstağni olamaz” demiştir. Buhârî'nin *Târîh-i Kebîr*'ini Mesleme b. Kâsım (283-353) *es-Sıla* isimindeki kitabında tezyîl, İbn Ebû Hâtım de (240-327) bir kitabında şâyân-ı intikâd gördüğü yerlerini intikâd etmiştir.

Yine o sıralarda İbn Maîn de *Târîh*'ini yazmıştır ki cerh ve ta'dîl-i ruvât hakkındaki sözleri hep Buhârî'nin kitabından menkuldür. Muhammed İbn Sa'd'ın (168-230) *Tabakât*'ı ile Ali b. Medîni'nin (161-234) ve *İbn Hürrem* demekle mâruf Hüseyin b. İdrîs b. Mübârek'in de (330)²⁴ birer *Târîh*'i ile İbn Hibbân'ın (ö. 354) *Uhuham أصحاب التواريخ*, İbn Ebû Hayseme Hâfız-ı Kebîr Züheyr b. Harb'in oğlu Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme ile (185-279) İmam Ahmed'in amcazadesi Hanbel b. İshak (190?-273) ve Halîfe b. Hayyât (240) ve Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc (216-313) ve Ebû Hassân Hasan b. Osman ez-Ziyâdî (153-242) ve Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin (ö. 281) *Târîh*'leri, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (336-430) *Târîh-i İsfahân*'ı, Hatîb el-Bağdâdî'nin (392-463) *Târîh-i Bağdâd*'i, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (499-571) *Târîh-i Dımaşk*'ı, Hâkim'in (321-409) *Târîh-i Nisâbûr*'u, İbn Mâce'nin (209-273) *Târîh-i Kazvîn*'i, Ebû Saîd es-Sadeffî'nin (281-347) *Târîh-i Mısır*'ı, İbnü'n-Neccâr'ın (578-643) *Târîhü'l-Medîne*'si, Ebü'l-Velîd el-Ezrakî'nin (ö. 223) *Târîh-i Mekke*'si ilâ âhîrih bu cümledendir.

Tevârîh-i ricâl kitaplarının birçok faydası vardır: Birincisi kendilerine ihtilât ârız olmuş sikâttan hangi tarihte ahzedilmiş olduğunu bildirir. Meselâ Abdürrezzâk es-San'ânî'ye âmâ târî olduktan sonra kimlerin kendisinden rivayet ettikleri (s. 303) ve hangi tariklerden gelen hadislerin makbul olduğu ancak bu zevatın târîh-i ahzleri ile mâlûm olur.

İkincisi ve en mühimi kim kime, ne zaman ve hangi beldede mülâki olmuş? Buraları ancak tarih ile bilinir ve hadis rivayet eden kimse yalancı mıdır? Müdellis midir? Hadisi mürsel midir? Münkati' mıdır? Mu'dal midir? buraları anlaşılır. Süfyân es-Sevrî, “Râviler yalan söylemeye başlayınca biz de onlara karşı tarih silâhını istimal etmeye başladık” diyor. Hassân b. Zeyd de, “Yalancılara karşı tarih kadar kuvvetli bir silâh yoktur. Râviye kaç senesinde doğdu? diye sorulur. O târîh-i velâdetini söyler, biz de rivayet ettiği şeyhinin târîh-i vefâtını bilirsek yalan mı, doğru mu söylüyor derhal anlaşılır” der imiş. İsmâil b. Ayyâş, Hâlid b. Ma'dan'dan rivayet eden bir kimseye, “Hangi sene ondan bu hadisi yazdın?” diye

24 Bu, müteahhir olan Zebîdî Hüseyin b. Mübârek değildir.

sormuş. “103 senesinde” deyince, “Hadisi vefatından yedi sene sonra mı ondan dinledin?” mukabelesinde bulunmuş. Biri de İbn Mes‘ûd radiyallahu anhin Sıffîn’de hazır olduğuna dair bir rivayette bulunmuş. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ona, “İbn Mes‘ûd’un öldükten sonra ba’s olunduğunu mu iddia ediyorsun?” diye hemen rivayetini çürütmüştür.

Ruvât hakkında söz söylemiş olanların kimi –İbn Maîn ile Ebû Hâtim er-Râzî gibi– bütün râvilerden, kimi –Mâlik ile Şu‘be gibi– ruvâtın çoğundan, kimi de –İbn Uyeyne ile İmam Şâfiî gibi– sırası düştükçe râvilerden bahsetmişlerdir.

Kezâlik bunlar meslekçe üç kısma taksim edilebilirler: Ta’dîl hususunda müşeddid, mütesâhil, mutavassıt.

Müşeddid olanlar ta’dîl babından tessebbütü, taleb-i delîl ve burhanı ifrata vardırmışlardır. Bir râvinin de iki üç yanlısını tuttular mı hemen cerhine kalkışmışlardır. Binaenaleyh bunlar bir râviyi tevsik ederlerse o râvinin sika olduğunda şüphe edilmez. Taz’îf ettiklerinde ise teennî edilerek acaba başkaları onun hakkında ne demişlerdir? diye bakılır: Eğer o râviyi ehl-i nakdin üstatlarından hiç biri tevsik etmemişse zayıf demektir. Yok, tevsik edeni varsa bir müşeddidin cerhine uğradı diye hemen reddolunmaz. Bilakis hali şâyân-ı bahs ve nazar görülür. “Cerh, müfesser olmadıkça kabul olunmaz” dedikleri işte bu mânayadır. Demek isterler ki İbn Maîn gibisinin, sebab-i za’fı beyan etmeksizin “Fülân zayıftır” demesi kâfi gelmez. Şayet o râvi hakkında Buhârî ve emsali “mevsuktur” derlerse yine hadisin tashih ve taz’îfde ihtilâf vâki olmuş olur. Maahâzâ bu fenn-i celîlde istikrâ erbâbından olan Hâfız Zehebî, “Cerh ve ta’dîl ulemâsından bir zayıfı tevsikte yahut bir sikayı taz’îfte ittifak etmiş iki kişi hemen hemen bulanamaz” demiştir ki maksadı bir tabakadaki ulemânın tevsik ve taz’îfidir. Bundan dolayı *es-Sünen* sahibi Nesâî, bir râvinin hadisini bu takım ulemânın kâffesi terketmedikçe terketmezdi (s. 241). Nukkâd-ı ricâlin her tabakasından müşeddid olanlar olduğu gibi olmayanlar da vardır. Müşeddid olanlar şunlardır:

Birinci tabakadan Şu‘be ile Süfyân es-Sevrî. Lâkin Şu‘be’nin şiddeti daha ziyadedir.

İkinci tabakadan Yahyâ el-Kattân ile İbn Mehdî. Lâkin Yahyâ daha şedîddir.

Üçüncü tabakadan İbn Maîn ile Ahmed b. Hanbel. İbn Maîn eşeddir.

Dördüncü tabakadan Ebû Hâtim er-Râzî ile Buhârî. Ebû Hâtim, Buhârî'den daha şiddetli davranır.

Binaenaleyh bir râviyi meselâ İbn Mehdî tevsik, İbnü'l-Kattân taz'îf ederse Nesâî -İbnü'l-Kattân'ın şiddetini bildiği için- o râviyi terketmez.

İntikâd hususunda Tirmizî ile Hâkim en-Nîsâbûrî mütesâhil, Dârekutnî ile İbn Adî de mutavassıt olanlardan sayılırlar.

Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl

Rivayeti makbul kimsenin adl ve zâbit olmasında fukaha ile muhaddisînin eimmesi arasında ittifak olduğu buraya kadar serdedilen mebâhisin hey'et-i mecmûasından elbette mâlûm olmuştur. Adl esbâb-ı fisk ile mürüvvete münâfi ahvalden sâlim, zâbit da hıfzından rivayet ediyorsa hâfız, kitabından rivayet ediyorsa nüshasını tebdil ve tağyîrden mahfûz bulundurur; mâna ile rivayet ediyorsa elfâzın meânîye delâlet farklarını temyiz eder müteyakkız kimse demektir. Dini böyle zevatın nakletmesi muktezâ-yı akl olduğu gibi bu iktiza şevâhid-i nakl ile de müeyyedir. *Kitâbullah*'tan, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ فَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فَتَبَيَّنُوا “Ey iman edenler, fâsıkın biri size bir haber getirirse aslı olup olmadığını araştırınız”¹ ile وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ “İçinizden iki adl kimseyi şahit tutunuz”² âyet-i kerîmelerini okuyoruz ki bize emrolunan tebeyyün ve işhâd mutlak olduğundan umûr-ı itikâdiyye ile ahkâma müteallik evâmîr ve nevâhî-i ilâhiyyeye dair husûsatta bu emre tebâiyet vücûbu evleviyette kalır. Sünnette de bunu müeyyid haberler vardır. Nitekim Beyhakî *Medhal*'inde, لَا تَأْخُذُوا الْعِلْمَ إِلَّا مِمَّنْ تَقْبَلُونَ “İlmi yani ilm-i dîni şehâdetini kabul ettiğiniz kimselerin mâadasından ahzetmeyiniz”³ hadisini İbn Abbas radiyallahu anhümâdan merfûan ve mev-kufen rivayet ettiği gibi, كَانَ يَأْمُرُنَا أَنْ لَا نَأْخُذَ إِلَّا عَنِ الثِّقَةِ “İlm-i dîni sikadan başkasından ahzetmemekliğimizi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize emir buyururlardı.”⁴ eserini Ömer radiyallahu anhtan naklediyor ki bu tarzdaki haberlerin merfû hükmünde olduğu elbette mâlûm olmuştur.

1 el-Hucurât, 49/6.

2 et-Talâk, 65/2.

3 {İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 256.}4 {Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, Mukaddime, I, 138.}

Râvide adaletin sübûtu ya ehl-i cerh ve ta'dîl olan ulemâ-yı muhaddisînden iki veya bir zatın alâ vechi't-tensîs şehâdetleriyle ya da şöret ve istifâza ile olur, eimme-i metbûinden Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Leys b. Sa'd ile Şu'be, Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Abdurrahman b. Mehdî gibi -muaddil ve müzekkîye muhtaç olmayacak derecede ehl-i ilm beyninde adaletle müştehir- zevât-ı âliyenin ta'dîl ve teziye olunmaya ihtiyaçları yoktur. Böyleleri umumun makbul ve müsellemi olduklarından rivayetleriyle ihticâc edebilmek için haklarında acaba kimlerin hüsn-i şehâdeti vardır diye araştırmak abesle iştigaldir.

Horasan'ın imâm-ı metbûu İshak b. Râhûye hakkında biri Ahmed b. Hanbel'e, "Nedersin?" diye sormuş o da, "İshak gibileri hakkında tahkikat mı yapılır?" diye cevap vermiş. Kezâlik Yahyâ b. Maîn'den Ebû Ubeyd hakkında re'yi sorulmuş. "Benim gibisine mi Ebû Ubeyd'in nasıl olduğunu soruyorsun? Ebû Ubeyd öteki, beriki hakkında tahkikat yapacak zevattandır" cevabını vermiş. Yahyâ b. Maîn, zamanında ehl-i nakdin en şiddetli davranan alemdarlarından biri idi. Mevzubahis olan Ebû Ubeyd de musannefât-ı mühimmesiyle meşhur, müctehid, fakih, lugavî Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır.

Mağrib diyarının âlimi Hâfız Ebû Ömer b. Abdülber bu babda ziyade tesâhül göstererek, "İlm-i dîn ile itinası mâlûm olan her hâmil-i ilm mecrûhiyeti tebeyyün edinceye kadar adl sayılır" demişse de bu davası ehl-i ilmin mazhar-ı kabûlü olmamıştır.

Râvide zabt, ehl-i zabt ve itkân olan sikâta gâlib-i rivâyâtında velev min haysü'l-ma'nâ muvâfakat etmiş olmasıyla sabit olur. Zâbıt olmakla mâruf râvinin diğer sikâta nâdiren muhalefeti kadrini tenkis etmezse de muhalefeti çok olursa zabtı muhtel demek olup rivâyâtı ile ihticâc edilmez.

Buradaki "gâlib-i rivâyâtında" ve "nâdiren" kayıtları sikâtin yanılmasına ihtimal vermeyen bazı sathî nazarânın bu vehmini izâleye pek yarar. Herhangi bir sika hasbe'l-beşeriyye pekâlâ yanılabilir. Tebliğde hatadan mâsumiyet enbiyâ-i izâm hazeratına mahsus bir imtiyazdır. Ukaylî'nin *Kitâbü'z-Zuafâ*'da en büyük eimme-i hadîsten nakkâd-ı şehîr Ali b. Medînî'nin de ismini zikredip hakkında, وحديثه مستقيم إن شاء الله "Hadisi de inşallah doğrudur" demiş olmasına Hâfız Şemseddin ez-Zehbî *Mizânü'l-İtidâl*'de pek şiddetli bir mukabelede bulunmuştur ki bu müdafanın bahsimizle münasebeti olan kısmını burada zikretmekten sarfınazar edemiyorum. Zehbî o sert hücumundan sonra Ukaylî'ye: "İstiyorum ki hiç yanılmamış,

mütâbii olmadık rivayet ile hiç teferrüt etmemiş sağlam sika kim imiş bana bildiresin. Bizim bildiğimize göre hâfız olan sika bazı ehâdîsi rivayet etmekte inifrat ederse bu, onun mertebesini daha ziyade yükseltir, ikmal eder ve ilm-i esere olan itinasına ve akranının bilmediği şeyleri de zabtetmiş olduğuna daha ziyade delâlet eyler. Meğer ki galatı, vehmi tebeyyün edip bilinmiş ola. Bir kere ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın sığâr ve kibârına bak. İçlerinde hiçbir kimse yoktur ki münferit olarak haber verdiği bir sünnet bulunmasın ve o sünnet hakkında bu hadisin mütâbii yoktur denilmesin. Tâbiînın her birinde de diğerlerinde olmayan bir ilim vardır. Burasını izah etmek bile zâittir. Zira bu, ilm-i hadîste -lâzım olduğu kadar- takarrür etmiş bir meseledir. Kezâlik mütkın olan sika bir hadiste münferit olursa hadisine صحیح غریب ; sadûk yahut daha dûn mertebede olan bir râvi, münferit olursa hadisine ‘münker’; lafzan yahut isnaden sikâta gayri muvâfık rivâyâtı çok olan râvinin de rivayeti ‘metrûk’ sayılacağı ilm-i hadîste mukarrerdir” diyor.

Bu mukaddimat mâlûm olduktan sonra sıra kavâid-i cerh ve ta’dîli beyana geliyor:

Birinci Kaide

Tezkiye yani cerh ve ta’dîl esbâb-ı tezkiyeyi bilir, ehl-i adl ve teyakkuzdan olan kimse tarafından vâki olmuşsa kabul olunur. Rastgelen bir muhaddisin tezkiyesi, âharı cerh ve ta’dîle müteallik davası kabul olunmaz. Müzekkî esbâb-ı tezkiyeden anlar bir merd-i ârif ve âgâh olmak gerektir. Böyle olmayan müzekkî râvinin ahvali hakkında mümârese ve tecrübe ve imtihanı sebketsiz ibtidâen kendisine lâyh olan zâhir-i hâle göre pekâlâ hükmetmiş olabilir. Binaenaleyh hakkında ifrat gösterilerek -rivayet ettiği hadisin reddini iktiza etmeyen bir sebep ile- cerholunan kimseye edilen ta’n makbul olmadığı gibi yalnız zâhir-i hâle bakarak ve teyakkuz, taharrî, tehaffuz göstermeksizin bürümeden tezkiye eden kimsenin ta’dîline de itibar olunmaz. Hadisin bu fennine dair söz söyleyecek kimse cerh ve ta’dîl hususunda tesâhül göstermemek de gerektir. Zira bilâtesebbüt yani delil ve burhan armaksızın birini ta’dîl edecek olursa kendince henüz sübût bulmamış bir hükmü ispat etmiş olur ve böyle kimsenin, yalan zannettiği bir hadisi rivayet edenler zümresine dahil olmasından korkulur. Çünkü râvinin adaleti hakkında galebe-i zan ile hükmetmediği için yalan olmak ihtimalini de musaddık olarak ondan rivayet etmiş veya ettirmiş gibi olur. Kezâlik ihtiyatsızca cerhe kalkışırsa nefse’l-emirde ta’ndan berî olan bir müslümana ta’n etmiş ve zavallıyı ilelebed üzerinde kalacak bir leke ile damgalamış olur. Bu gibi âfât noksan-ı taharrî yüzünden gelebildiği gibi kâh hevâ-yı

nefse, bazan da bir garaz-ı fâside mağlûbiyetle irtikâp edilir. Mütেকaddimînin bu babdaki sözleri alelekser hevâ ve garaz şevâibinden ârî ise de akaidde muhalefet yüzünden vâki olan ta'nlar evvel ve âhir pek çoktur. Nitekim bazı Ehl-i sünnet râvi Şîf ya Hâricî ya diğeri bir fırkaya mensup olduğu için bid'atına bakarak zâhirül-adâle olsa bile ona ta'n etmişlerdir. Revâfız ve Nevâsıb ulemâsı ise Ehl-i sünnet'ten olan râvilere itibar etmek istemezler. Bunlar şöyle dursun, ekser-i sahâbenin bile adaletlerine kâil olmazlar. Hatta Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümânın rivayetlerine bile aldırılmazlar. Hele bu fırkaların cahilleri Ehl-i sünnet'i tekfir bile ederler. Bundan dolayıdır ki ehl-i bid'at ve ehvâ rivayetlerinden hangileri kabul, hangileri reddedileceğine dair kavâid vaz'ına lüzum görülmüştür.

İkinci Kaide

Sahih ve meşhur olan kavle göre ârif tarafından edilen ta'dîl, gayri müfesser olarak yani sebep zikredilmeksizin de olsa makbuldür. Cerh ise sebebi beyan edilmeden tasdik olunmaz. Bu, fukaha ile eimme-i ehl-i hadîsin kavlidir.

Bu kaidenin mebnâsı şudur: Râvide berâet-i zimmet ve adalet asıl olmakla beraber bir kimsenin adaletine delâlet eden fiiller -ki terkler de bu meyanda dahildir- çok olduğundan bunların hepsini istiksâ ile zikretmek de güçtür. Bir kimsenin adaletini ispat için şunu yapar, bunu yapar, şunu yapmaz, bunu yapmaz... ilâ âhiri diyerek tâdât ve ihsası müteassir birçok şey zikretmek lâzım gelir. Cerhin sübûtuna ise esbâb-ı mühimme-i kâdihanın yalnız birini zikretmek kifayet ettiği gibi mûcibât-ı cerh ve ta'n hakkında enzâr-ı nâs da mütefâvittir. Birinin kâdih zan ve itikad ettiği sebep, diğeri muhill-i adâlet olmaz. Binaenaleyh cerhin kabulü için sebebi tasrih edilmek iktiza eder ki nefse'l-emirde cerhe mahal olup olmadığı lâyıkiyla anlaşılabilsin. Yoksa sadece *metrûk* yahut ليس بالقوي yahut فيه مقال gibi bir sözle bir râvi mecrûh sayılmaz.

Maahâzâ cerh ve ta'dîl kitaplarında sebep-i mecrûhiyetleri beyan edilmeyen kimselerin de isimleri mezkûrdur. Bu isimlerin o kitaplarda bulunmasıyla sahihlerinin cerhi sübût bulamaz ve onunla hükmedilemez. Bunda yalnız şu fayda vardır ki bu kimseler hakkında hükümde tevakkuf edilerek halleri tahkik olunur. Netîce-i tahkikte haklarındaki şübhe zâil olup da kendilerine vüsûk ve itimat peydâ olursa hadisleri kabul olunur. Nitekim *Sahîhayn*'da bu zümreye dahil birçok zevat vardır.

Cerh ve ta'dîli kabul için sebep zikrine ihtiyaç meselesinde bu kavli-i sahîh ve meşhurdan başka üç kavil daha vardır:

Birincisi evvelki kavlin aksinedir. Buna göre cerh, gayri müfesser olarak makbuldür. Ta'dîl ise ancak sebebi zikredilirse kabul olunur. Zira esbâb-ı adâleti izharda tasannu' çok, çok kere de muaddilin ta'dîli zâhir-i hâle mebnî olur. Bu kavli İmâmü'l-Haremeyn ile Gazzâlî ve *Mahsûl*'ünde Râzî zikretmişlerdir.

İkincisi cerh de, ta'dîl de ancak müfesser olarak kabul olunabilir. Zira cârihin râviyi mûcib-i kadh olmayan bir şey ile cerhettiği vâki olduğu gibi muaddilin de adaleti iktiza etmeyen bir sebeple râviyi tevsik ettiği vâkidir. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî ile usûliyyûndan bazıları nakletmişlerdir.

Üçüncüsü cârih veya muaddil esbâb-ı cerh ve ta'dîli bilir, basîr ve dânâ, itikad ve ef'âli marzî bir kimse ise ne cerh, ne de ta'dîl için sebep beyan etmesine hâcet kalmaz. Bu kavli cumhurun kavli olarak Ebû Bekir el-Bâkîllânî ihtiyar ettiği gibi İmâmü'l-Haremeyn ile Gazzâlî ve Râzî ve Hatîb'in muhtarı da budur. Hâfız Ebû'l-Fazl el-İrâkî ile Bulkînî de bu kavlin sıhhatine kâil olmuşlardır.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise beşinci kavil olarak meseleyi şöyle tafsil etmiştir: Râvi cerh-i mücmel-i gayr-i müfesser ile cerhe uğrayıp da ötede eimme-i ilm-i hadîsten biri tarafından tevsik edilmiş bulunursa hakkındaki cerh her kim tarafından vâki olursa olsun müfesser olmadıkça kabul olunmaz. Zira o râvi sika rütbesini kazanmış olduğundan pek âşikâr bir delil olmadıkça mertebesinden oynatılamaz. Zira eimme-i cerh ve ta'dîl sıkı bir intikâd ile gerek diyaneti, gerek hadisi hususunda hali kendilerine gereği gibi mâlûm olmadıkça kimseyi tevsik etmezler. Onlar pek uyanık zevat olup hiçbirinin verdiği hüküm bir sebep-i sarîh olmadıkça nakzedilemez. Râvi eğer hiçbir imam tarafından ta'dîl edilmemişse hakkındaki cerh –bir ârif tarafından sudûru takdirinde– gayri müfesser de olsa kabul olunur. Zira böyle olan râvi ta'dîl edilmemiş olduğundan meçhul menzilesindedir. Cârihin onun hakkındaki kavlini i'mâl etmek ihmalinden evlâdır. Maahâzâ –Süyûtî'nin ihtar ettiği üzere– nakd-i ricâlde istikrâ-i tâm ashabından olan Hâfız Zehebî, “Bu ilmin ulemâsından bir zayıfı tevsik yahut bir sikayı taz'ifte ittifak itmiş iki zata tesadüf edilmemiştir” demiş olduğu gibi (s. 325) Nesâî de bir kimsenin rivayetini terketmekte icmâ vâki olmadıkça hadisini terketmemek mezhebini bunun için ihtiyar etmiştir (s. 325).

Üçüncü Kaide

Kavl-i sahîha göre cerh de, ta'dîl de ârif olan yalnız bir kimsenin sözüyle sabit olur. Bir haberin kabulü için muhbirin teaddüdü şart olmadığından râvisinin cerh ve ta'dîlini kabulde de adet şart değildir. Çünkü tezkiye hüküm demektir. Hükümde de hâkimin teaddüdü şart değildir.

Râvi hakkındaki tezkiyeyi şahidin şehâdetine kıyas eden bazıları ise cerhin de, ta'dîlin de lâ-akal iki âlim tarafından edilmesiyle ancak sübût bulacağına kâil olmuşlardır. Halbuki rivayet şehâdetten farklıdır.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise meseleyi tafsil yolunu göstererek, “Tezkiye müzekkînin ictihadına müsteniden vâki olmuşsa hâkimin hükmü menzilesinde olacağından adet şart değildir. Başkasından nakle müstenit ise bâlâdaki ihtilâf vârittir. Lâkin bu takdirde de yine adet şart değildir. Zira naklin aslında adet meşrût değildir ki fer'i olan ihbâr-ı cerh ve adalette de olsun” diyor ve neticede yine müzekkî-i vâhidin kifayetine kâil oluyor.

İSTİTRAT. Askalânî'nin hücceti, görülüyor ki rivayet ile şehâdet beynindeki farka istinad ediyor. Filhakika rivayet ile şehâdet birçok cihetten müteşâbih olduğundan birçok kimse ikisini bir mânaya almışlarsa da hakikatte rivayet –hâkim huzurunda terâfi' olmaksızın bir emr-i âm hakkında ihbar olması cihetinden– şehâdetten farklıdır. Beynlerindeki ahkâm farklarına gelince Süyûtî *Tedrib*'inde yirmi bir vecih göstermiştir. Şöyle ki:

1. Adet şehâdette şart ise de rivayette değildir. Zira evvelâ gâlib-i ahvâlde bir müslümanın kalbinde şehâdet-i zûrun da mehâbeti varsa da Resûlullah salallahu aleyhi ve selleme yalan isnad etmenin ilkâ edeceği mehâbet elbette çok daha büyüktür. Sâniyen hadis olur ki onun rivayetinde yalnız bir râvi infirâd eder. Eğer o da kabul edilmeyecek olursa o hadisi bilip öğretmek, mûcebince amel etmek maslahatı fevt olur ki bu zarar herhalde bir tek şahsın bir tek hakkının ziyaından çok ağırdır. Sâlisen müslümanlar beyninde kendilerini şehâdet-i zûra sevkedecek şahsî adâvetler bulunabilirse de hadis rivayetinde böyle bir bâis yoktur.
2. Şehâdette bazı yerlerde zükûret şarttır. Rivayetlerde ise böyle bir şart yoktur.
3. Şehâdette hürriyet şart iken rivayette değildir.

4. Bir kavle göre rivayette bulûğ şart değildir. Sabî-i mümeyyiz meşhûdunu ihbar ederse mesmû' olur.
5. Hattâbiyye'den başka herhangi bir mübtediin –dâîye de olsa– şehâdeti kabul olunabilir. Halbuki mübtediin dâîye olsun olmasın mezhebini müeyyid olmak üzere rivayet ettiği merduddur.
6. Yalandan tövbe etmiş kimsenin şehâdeti makbul olabilirse de rivayeti daima merduddur.
7. Bir tek hadisi rivayette yalanı tebeyyün edenin evvelce rivayet ettiği bütün hadisler merduddur. Bir meselede şehâdet-i zûru tebeyyün eden kimsenin ise daha evvelki şehâdetlerine bina edilen hükümler nakzolunmaz.
8. Şehâdeti kendi nefesine celb-i menfaat yahut def-i mazarrat eden kimsenin şehâdetini kabul etmeyiz. Halbuki böyle bir şey rivayet edenin rivayeti makbuldür.
9. Asl yahut fer' ya da rakîk lehine olan şehâdet kabul olunmaz. Rivayet ise böyle değildir.
- 10, 11, 12. Şehâdetin sahih olması için dava ile mesbûk ve şehâdetin matlûb olması ve hâkim huzurunda vuku bulması lâzım gelir. Rivayette ise böyle kayıtlar gözetilmez.
13. Âlim olan kimse emr-i ta'dîl ve cerhte kendi ilmüne binaen hükm-i kat'î ile mutlaka hükmedebilir. Şehâdette ise bu noktadan akvâl-i muhtelifedir.
14. Kavl-i esahha göre bir âlimin sözü ile cerh ve ta'dîl kabul olunur. Şehâdette ise böyle değildir.
15. Bir kavle göre rivayette bir âlimin cerh ve ta'dîli gayri müfesser olarak da kabul olunabilir. Şehâdette ise cerh-i mücmel kabul olunmaz.
16. Rivayet için ücret almak birçoklarınca câiz, şâhidin ise bineceğe muhtaç olmadıkça ücret alması gayri câizdir.
17. Şehâdet üzerine hükmetmek şâhidi ta'dîl demektir. Hatta Gazzâlî'nin dediği gibi– “*Sen âdilsin*” demekten kuvvetlidir. Âlimin rivayet olunan şey ile âmil olması veya ona binaen fetva vermesi kavl-i esahha göre rivayetin sıhhatine delil olamaz.
18. Mevt veya gaybet gibi bir sebeple asıl şahit olacak kimseyi dinlemek müteassir veya müteazzir olmadıkça şehâdet ale's-şehâde kabul olunmaz.

Rivayet ise bunun aksinedir. Rivâyâtın çoğu ahyânın emvâttan rivayetidir.

19. Biri bir şey haber verdikten sonra rücû ederse rivayeti sâkıt ve gayri ma'mûlün-bih olur. Halbuki ba'de'l-hükm şehâdetten rücû hükmü nakzetmez.
20. Şahitler meşhûdün aleyhin katlini mûcip şehâdette bulduktan sonra amden yalan söyledik diye şehâdetten rücû ederlerse kısasan katilleri lâzım gelir. Halbuki bir hadisede hâkim müşkilâta uğrayarak hüküm vermekte tereddüt ederken biri o hadiseye taalluku olan bir hadis rivayet etse de hâkim onun haberi üzerine bir kimsenin katline hükmetse, sonra o râvi, "Amden yalan söyledim" dese mesele muhtefün-fihtir. Begavî'ye göre katle sebebiyet verdikten sonra şehâdetten rücû eden şahit gibi kısas olunur. Râfiî'nin Kaffâl'den nakline göre ise kısas lâzım gelmez. Zira şehâdet yalnız bir hadiseye taalluk eder. Haberin ise o hadiseye ihtisası yoktur.
21. Dörtten az kimse zinaya şehâdet etseler kavlı azhare göre kaziften dolayı kendilerine had ikame olunur. Tövbe etmedikçe de bir daha şehâdetleri makbul olmaz. Halbuki yine bu kimselerin kabûl-i rivâyetinde ihtilâf vardır. İntehâ.

Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl (mâba'd)

Dördüncü Kaide

Bir râvi hakkında cerh ile ta'dîl ictimâ ederse -muaddiller daha çok da olsa- cerh ta'dîle takdim olunur. Râvinin cerh ve ta'dîl noktazarından dört hali olmak ihtimali vardır:

1. Râvi hakkında cerh ve ta'dîle dair hiçbir kimse tarafından bir şey söylenmemiş bulunur. Vâkıa fiilen böylesi hemen hemen yok gibidir. Bunu zikredişimiz ihtimâlât-ı akliyyeyi itmam içindir. Böylesi meçhul hükmündedir ki hali tebeyyün edinceye kadar hadisinin merdud olduğu yukarıda söylenmişti (s. 293).
2. Hiçbir cârihi olmaksızın muaddel olmuş olur. Böylesinin sika olduğunda şüphe yoktur ve onun hakkında mücmel yani gayri müfesser cerhin hiçbir tesiri yoktur.
3. Râvi hiçbir muaddili olmaksızın mecrûh olmuş bulunur. Bunun cârihi gayri ârif bir kimse ise sebep beyan etmedikçe cerhi nazarı itibara alınmaz. Râvi birinci şıkta olduğu gibi, meçhul hükmünde olup adaletinin sübûtuna kadar hadisinde tevakkuf olunur. Cârîh, ârif ise kavl-i muhtâra göre cerhi mücmel de olsa makbuldür. Zira ârifin cerhe dair sözünü ihmalden ise i'mâl etmek evlâdır. Adaleti sabit olan kimse hakkındaki cerh-i gayri müfesserin ihmali i'mâlden evlâ olduğu gibi.
4. Râviyi kimi ta'dîl, kimi de cerhetmiş bulunur ki böylesi hakkında cerh ile ta'dîl teâruz etmiş demektir.

Dördüncü kaide işte bu dördüncü neviden olan râviler hakkındadır. Bu kavil fukaha ile usûliyyûnca esah olan kavil olup hatta Hatîb el-Bağdâdî, “Bir veya birkaç zat tarafından cerhedildiği halde bir o kadar zevat tarafından da ta’dîl edilen râvinin cerhi evlâ olduğunda ehl-i ilm ittifak etmişlerdir” diyerek bu babda icmâ olduğunu bile naklediyor. Hem bu, böyle olmak lâzım gelir. Çünkü evlenen cârihte muaddilde olmayan bir ziyâde-i ilm vardır ki onun bilgisi bilmeyenlere karşı hüccettir. Sâniyen râvinin zâhir-i hâline nazaran muaddilin haber verdiği adaleti cârih de teslim etmekle beraber muaddilin meçhulü kalmış hafî bir emr-i bâtınîden haber veriyor demektir ki bu, nazarı itibara alınmaya değer bir şeydir.

Maahâzâ fukaha teâruz halinde muaddil olan zat, “Evet, cârihin beyan ettiği sebep-i cerhi ben de biliyorum. Lâkin yine biliyorum ki râvi sonradan tövbe etti ve hüsnühal sahibi oldu” diyecek olursa, kezâlik cârih bir sebep tayin edip de o sebebi muaddil olan zat muteber bir tarik ile nefyederse ta’dîlin cerhe takdim olunacağını söylüyorlar. Lâkin râvinin töhmeti kizb olmamalıdır. Zira bir kere yalan söylediği sabit olursa tövbe etse de rivayeti kabul olunmaz.

Lâkin muhakkikîne göre teâruz halinde meseleyi tafsil etmek iktiza eder. Şöyle ki ta’dîle muarız gelen cerh, esbâb-ı cerhi ârif kimse tarafından müfesser olarak sâdır olmuşsa –demin söylediğimiz esbâba binaen– ta’dîle takdim olunur. Mücmel olarak sâdır olmuşsa adlin adaletine kadh edilmez. Çünkü muhaddisler esbâb-ı cerh hakkında ihtilâf edebilirler. Cârihin nefse’l-emirde cerhe kâfi gelmeyen bir sebebi ta’na kâfi zannetmesi ihtimali de vardır. Binaenaleyh adaleti sabit olan râvi hakkında cerh-i gayr-i müfesserin –ârif tarafından da olsa– tesiri yoktur. Cerh gayri ârif tarafından sâdır olduğu takdirde ise bi’l-icmâ merduddur. Lâkin adaleti meşkûk râvi hakkında cârih-i ârifin cerhi müessir ve teâruz halinde mukaddem olur.

Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile muhakkiklerinin bu kavil-i muhtârına karşı üç kavil-i mercûh daha vardır:

1. Teâruz halinde muaddiller cârihlerden çok ise ta’dîl mukaddemdir. Zira onların kesreti râvinin halini takviye eder ve verdikleri adalet haberleriyle ameli vâcip kılar. Cârihlerin killeti ise verdikleri cerh haberinin zaafını müstelzimdir. Lâkin böyle zannetmek –Hatîb’in dediği gibi– vehimdir. Zira muaddiller ne kadar çok olursa olsun cârihlerin haber verdikleri şeyin yokluğunu haber vermiyorlar. Bi’l-farz verseler de nefiy üzerine olan şehâdet bâtıldır.

2. Sirâcüddin el-Bulkînî'nin (724-806) *Mehâsinü'l-İstılâh*'ta nakline göre cârihlerle muaddillerin hangisi ahfaz ise onların ciheti tercih olunur. Lâkin bu da evvelce beyan edilen hüccetlerle merduddur.
3. Fukahâ-i Mâlikiyye'den İbn Şa'bân'dan (ö. 355), İbnü'l- Hâcib'in (561-646) nakline göre cerh ile ta'dîl taraflarından hiçbiri tereccüh edemeyeceğinden teâruz, olduğu gibi durur kalır. Halbuki -biraz evvel- Hatîb bu meselede icmâin bunun hilâfına olduğunu haber vermişti.

Beşinci Kaide

Sikanın isim zikretmeyerek حدثني الثقة “Bana sika söyledi” demesi, kavli-i sahîha göre şeyhini ta'dîle kifayet etmez (s. 291). Meğer ki sikadır dediği zatın kim olduğunu sonradan beyan ede! Müphem olan o râvi böyle diyen muhaddisçe sikâttan olmakla beraber başkalarınca kadhî mûcip bir sebeple mecrûh olmak ihtimali vardır. Tesmiyesinden sarfınazar etmesi bile onun hakkında kalbe şüphe ve tereddüt îrâs edebilir. Hatta Hatîb'in dediği gibi râvî-i sika, “Benim bütün şüyûhum sikâttır” diye tasrih etmiş olsa bile bunu tesmiye etmediğine göre onu tezkiye ettiği mâlûm olmamış olur. Zira ismini zikretse adaletsizlikle müttehem olacağından şüphe ediyor demektir.

Diğer kavle göre ise böyle demesi ta'dîl için kâfidir. Zira kendisi sika olduğundan şeyhini tesmiye etse de, etmese de herhalde kendisine emniyet edilir. Böyle diyen kimse âlim müctehid ise bu sözü muhakkikîne göre yalnız mezhebine muvâfakat eden etbâi için kâfidir. Zira o müctehid kendine tâbi olmayanlara karşı o haber ile ihticâc etmiyor. Yalnız kendi ashabına mevzubahis ettiği hüküm hakkında hüccetin kendisince kâim olduğunu haber veriyor. Lâkin buna kâil olanların da birtakımı, “İsmi zikretmeksizin kendisinden rivayet ettiğim her şahıs adaletle muttasıftır” demedikçe kifayet etmez demişlerdir. Zira ibham edilenler meyanında -İmam Mâlik'in ibham edip kendisinden rivayet eylediği Abdülkerîm b. Ebû Muhârik gibi¹ - zayıf olan da bulunabilir.

1 Bu Abdülkerîm, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî'den başkadır. Cezerî *Sahîhayn* ricâline dendir. Lâkin onu, mevzubahis olan Abdülkerîm b. Ebû Muhârik ile karıştıranlar da vardır. İbn Ebû Muhârik eimme-i cerh ve ta'dîlin birçoğunca metrûkû'l-hadîs ise de Buhârî ta'likân, Müslim de mütâbaaten hadisini sahihlerine dercetmişlerdir ki bu da büsbütün yabana atılacak bir râvi olmadığını gösterir. Zaten İmam Mâlik de ahkâma müteallik hiçbir hadisini *Muvatta*'a dercetmemiştir.

Gerek bu tabirle gerek *حدثني من لا أتهم* “Kendimce müttehem olmayan bir zat bana söyledi” tabiriyle şeyhini ibham etmek İmam Mâlik’in *Muvatta*’nda ve İmam Şâfiî’nin rivâyâtında kesîrû’l-vuku’dur. Birincisi hakkındaki hüküm beyan edilirse de bu iki imâm-ı celîl mertebesinde olan bir zatın ikinci tabiri istimal etmesi hiç olmazsa imamın kendisince o şeyhin tevsik edildiğini ifade eder. Lâkin Zehebî, “Bu, tevsik değildir. Yalnız töhmeti nefiyden ibarettir. Bu sözde merviyün anının ne itkânına, ne de hüccet olduğuna delâlet eder birşey yoktur” diyor. Bedreddin ez-Zerkeşî’nin dediğine göre ecille-i fukahâ-i Şâfiyye’den Ebû Bekir es-Sayrafi ile (ö. 330) Fahrülislâm Ebü’l-Mehâsin er-Rûyânî (415-510) ve *Ahkâm-ı Sultâniyye* sahibi Ali b. Mâverdi de (382-450) bu ictihadda imişler.

İHTAR. İmam Mâlik, *حدثني عن الثقة عن بكير بن عبد الله الأشج*, dediginde sika Bükeyr’in oğlu Mahreme, diğer kavle göre Amr b. Hâris; *حدثني عن الثقة عن عمرو بن شعيب* dediginde sika bir kavle göre Abdullah b. Vehb, diğerine göre Amr b. Hâris, bir diğerine göre İbn Lehîa, dördüncü kavle göre de Zührî, *حدثني عن الثقة عن عمر بن عمر* dediginde sika Nâfi’dir. *من لا أتهم من* خبرini de kastettiği zat Leys b. Sa’d’dır. Bu zevatın hepsi sikâttandır. Yalnız Mahreme b. Bükeyr’i, İbn Maîn zayıf görür. Sebebi de yetim kalmış olduğundan pederinden semâi olmadığına ve pederinden olan rivâyâtı irsen eline geçen merviyât defterlerinden olduğuna kâil olmasıdır. Halbuki pederinden semâi olduğunu tasrih eden vardır. İbn Maîn’in ise cerhteki şiddeti erbâbınca mâlûmdur. İbn Lehîa da nefse’l-emirde eimme-i sikâttan olduğu için kitapları yanıp zâyî olduğundan (s. 302) bu yüzden yalnız hadiseden sonraki rivâyâtı zayıf görülmüştür.

İmam Şâfiî’nin de, *حدثني عن الثقة عن ابن أبي ذئب* deddiği yerde sikadan Muhammed b. İsmâil b. Ebû Füdeyk’i, *حدثني عن الثقة عن الليث بن سعد* deddiği yerde sikadan Yahyâ b. Hassân’ı, *حدثني عن الثقة عن الأوزاعي* deddiği yerde sikadan Ebû Üsâme yi, *حدثني عن الثقة عن الوليد بن كثير* deddiği yerde sikadan Amr b. Ebû Seleme’yi, *حدثني عن الثقة عن ابن جريح* deddiği yerde Müslim b. Hâlid ez-Zencî’yi, *حدثني عن الثقة عن صالح مولى التؤمة* deddiği yerde İbrâhim b. Yahyâ’yı, *حدثني عن الثقة عن أسامة* deddiği yerde İsmâil b. Uleyye’yi, *حدثني عن الثقة عن حميد* deddiği yerde İsmâil b. Uleyye’yi, *حدثني عن الثقة عن معمر* deddiği yerde Mutarrif b. Mâzin’i, *حدثني عن الثقة عن عبيد بن يونس بن عبيد* deddiği yerde yine İbn Uleyye’yi, *حدثني عن الثقة عن الزهري* deddiği yerde de Süfyân b. Uyeyne’yi kasteder. *حدثني عن الثقة عن يحيى بن أبي كثير* dediginde muradı zann-ı gâlibe göre onun oğlu Abdullah b. Yahyâ’dır. Bir de hazret-i imamın tilmîz-i hâssı Rebî’ b. Süleyman’dan mervî olduğuna göre müşârün ileyh, *حدثني من لا أتهم* deyince İbrâhim b. Yahyâ’yı, *حدثني عن الثقة* deyince de Yahyâ b. Hassân’ı murat edermiş. Bir rivayete nazaran tesmiye etmediği şeyh, fıkhıta kendi tilmizi olan Ahmed b. Hanbel’dir. Nitekim İbn Asâkir’in nakline göre imâm-ı müşârün ileyh’in oğlu Abdullah b. Ahmed, “Şâfiî’nin

kitabında her nerede أخبرنا الفقة varsa o sika hep pederimdir” demiş. Lâkin bu da müselleme değildir. Zira diğerlerinin kastedildiği rivayetleri de vardır.

Bunlardan İbn Fûdeyk ile Yahyâ b. Hassân, Ebû Üsâme, İbn Uleyye, Abdullah b. Yahyâ, Süfyân ve Ahmed b. Hanbel hakkında kimsenin bir diyeceği yoktur. Diğer beşi bazılarınca cerhe uğramışlarsa da kendilerini tevsik eden eimme de çoktur. Hele İmam Şâfiî gibi bir zatın onlar hakkında sika demesi en kuvvetli tezkiyelerdendir. Bunlardan Amr İbn Ebû Seleme sıdk ile meşhur eimmedendir. Yalnız İbn Maîn ile Ebû Hâtim er-Râzî gibi mesleği teşdîd olan iki zat zaafına hükmetmişlerdir. Zaafının mebnâsı da bazı kere rivayette vehmetmesi ve birçok hadisi semâan değil, münâvele tarikiyle ahzedip rivayet etmesidir. Müslim b. Hâlid ez-Zencî de imamın ilk üstadı olan fakîh-i Mekkî olup fıkhıdaki şöhreti mâlûmdur. Onun hakkında İbn Maîn bile kâh zararsız, kâh sika, kâh zayıf demiştir. Kendisini Kaderîlik’le ittiham edenler olduğu için nakliyle ihticâc etmekte ihtiyat gösterenler vardır. Mübtedianın rivayeti hakkındaki hükmün ne olmak lâzım- geleceği ise evvel ve âhir yazılan şeylerden mâlûm olmuştur. İbrâhim b. Ebû Yahyâ da eimme-i a’lâmdan iken kadere kâildir diyerek taz’îf edilmişse de Şâfiî, Sevrî ve Yahyâ b. Âdem nazarında sikadır. Ebû Hâtim zayıf görmüşse de İbn Hibbân kendisini tevsik etmiştir. Mutarrif b. Mâzin’e gelince onu da Nesâî gibileri sika addetmemişlerse de hakikatte sikâtandır. Cârihleri nazarındaki günahı Ma’mer ile İbn Cüreyc’in hadis defterlerini Hişâm b. Yûsuf’tan alıp yazmış iken o hadisleri Hişâm b. Yûsuf’un ismini zikretmeksizin rivayet etmesidir. Maahâzâ İbn Maîn onun defterleriyle Hişâm’ın defterlerini mukabele etmiş ve farksız bulmuştur.

Altıncı Kaide

Adl olan kimsenin tesmiye ettiği zattan rivayeti ekser-i muhaddisîne göre o zatı ta’dîl mânasına değildir. Kavl-i sahîh de budur. Adl olan kimse, olmayandan pekâlâ rivayet edebilir. Rivayet etmesi merviyün-anhın ta’dîlini hiç de tazammun etmez. Nitekim Süfyân es-Sevrî, Kelbî’den rivayeti nehyetmesi üzerine, “Sen de ondan rivayet edip duruyorsun ya!” itirazına uğrayınca, “Ben onun doğru rivayetleriyle yalan rivayetlerini bilirim” cevabını vermiş (s. 311). Şa’bî de, حدثنا الحارث وأشهد بالله إنه “Hâris bize rivayet etti. Hâris de –eşhedü billâh- kezzâb idi” diye rivayette bulunmuş (s. 310). Hâkim’in de Ahmed b. Hanbel’den rivayetine göre bir defa imâm-ı müşârün ileyh, Yahyâ b. Maîn’in عن أنس عن أبيان عن معمر senediyle olan defteri yazmakla meşgul olduğunu ve yanına biri gelince hemen sakladığını görmüş ve “Yâhu, ne yapıyorsun? Sen mevzû olduğunu bile bile عن أنس عن أبيان عن معمر sahîfesini mi

yazıyorsun? Biri çıksa da sen Ebân'ın aleyhinde söz söylüyorsun da yine hadislerini yazıyorsun dese ne yaparsın?" demiş. O da, "Yâ Ebû Abdullah! Mevzû olduğunu bile bile bu defteri yazıp ezberleyeceğim. Biri çıkıp Ebân'ın yerine Sâbit'i ikâme ederek ve *عن معمر عن ثابت عن أنس* diyerek bu hadisleri rivayet edecek olursa ona sen yalan söylüyorsun, bu hadis, Sâbit'ten değil Ebân'dandır diyebileyim diye ezberleyeceğim" cevabını vermiş.

Bazılarınca adlin tesmiye ederek rivayeti merviyün-anhı ta'dîldir. Zira o adl, şeyhi hakkında bir sebep-i cerhe muttali ise zikretmesi lâzım gelir, zikretmese din babında halkı aldatmış olur. Ebû Bekir es-Sayrafî bu re'ye itiraz ederek, "Buna mutlaka hükmetmek hatadır. Zira tesmiye ederek rivayet, şeyhini bildirmekten başka bir şey demek olmayıp adalet ise ancak tecrübe ile mâlûm olacağından ta'dîl başka bir mânadır" diyor. Bir de -Hatîb'in dediği gibi- şeyhinin ne adaletine, ne cerhine muttali değil ise neden ibâdullahı aldatmış sayılsın?

Bu meselede üçüncü bir kavle göre sika olan kimse -Şu'be, İbn Mehdî ve Yahyâ b. Saîd gibi- adilden başkasından rivayet etmemeyi iltizam ediyorsa mahz-ı tesmiyesi ta'dîldir. Adlden de, gayri adlden de rivayet ediyorsa ta'dîl değildir. Bu kavil, Âmidî ile İbn Hâcib gibi usûliyyûnun muhtarı olan kavildir.

Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl (mâba'd)

Yedinci Kaide

Âlimin rivayet ettiği hadis ile amel edip mücebince fetva vermesi ne hadisin sıhhatiyle hükmetmek demektir ne de ruvâtını ta'dîl eylemektir. Kezâlik muhalefeti de ne hadisin sıhhatine kadhı mutazammındır, ne râvilerine. Zira mücebince amel edip fetva vermesi ihtiyat için olabildiği gibi rivayet ettiği habere muvâfık düşen başka bir delilden yahut hadîs-i terğibe dair olup kendisi de ehâdîs-i terğib ile ameli câiz gördüğünden dolayı da olabilir. Kezâlik amel etmemesi de amele mani ve verdiği habere muâırız diğer bir haberin vücudundan yahut başka bir sebepten neşet edebilir. Zira âmîl-i müctehid amel ve fetva babında kendisine hüccet olan bütün edillesini beyan ile mükellef değildir. Nitekim İmam Mâlik ¹ البيعان بالخيار ما لم يتفرقا hadisini rivayet etmişken amel-i ehl-i Medîne'ye bakıp hıyâr-ı meclisi kabul etmez.

Sekizinci Kaide

Mechûlü'l-ayn ile mechûlü'l-hâlin ve mestûrun rivayetleri merduddur (s. 289).

Dokuzuncu Kaide

Ârif olan abd ile kadının ta'dîli makbuldür. Sabî-i mürâhikın ise ta'dîli bi'l-icmâ merduddur. Ehl-i Medîne'nin ekser-i fukahâsı kadınların rivayette de, şehâdette

1 {B2079 Buhârî, Büyû', 19.}

de ta'dîlleri kabul olunamaz demişlerse de kadınların verdikleri haberler kabul edildikten sonra esbâb-ı cerh ve ta'dîle âgâh olmak şartıyla ta'dîlleri de makbul olmak lâzım gelir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî Kissa-i İfk'te Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâya Berîre radiyallahu anhâdan tezkiye buyurmalarıyla ihticâc ederek kadının ta'dîlini kabul edenlerin re'yini müdafaa ediyor.

Onuncu Kaide

“Ayn”ı da, adaleti de mâruf, şu kadar ki ismi ile nesebi meçhul olan râvi ile ihticâc edilebilir (s. 294).

On Birinci Kaide

Adlin, yine adl olan iki râvi zikrederek şek üzerine, “Fülân yahut fülân bana haber verdi” demesiyle ihticâc olunur. Zira merviyyün-anh hakkında tereddüt ediyorsa da –rivayetin bu iki zatın mâadasından olmaması suretiyle– tayinden de hâlî değildir. Rivayeti de nefse'l-emirde herhangisinden olursa olsun adlden rivayettir ve o adlden semâî mütehakkıktır.

Lâkin ikisinden birinin adaleti meçhul olur yahut böyle demeyip de, “Fülân yahut başkası bana haber verdi” dese rivayeti, meçhul olan bir muhbire ait olmak ihtimaline mebnî ihticâca sâlih olmaz.

On İkinci Kaide

Mübtediin rivayeti hakkındaki tafsil bid'at bahsindedir (s. 296).

On Üçüncü Kaide

Fıskından tövbe ettiği tebeyyün eden kimsenin rivayeti –şehâdeti gibi– makbuldür. Lâkin ehâdîs-i resûl sallallahu aleyhi ve sellem de irtikâb-ı kizbetmiş kimsenin rivayeti ebeden merduddur.

Ahmed b. Hanbel ile Buhârî'nin şeyhi Ebû Bekir el-Hümejdî ve Ebû Bekir es-Sayrafi, "Kizb alerresulü irtikâp eden kimsenin bilâhare hüsnühali tebeyyün etse de rivayetini ebeden kabul edemeyiz" demişlerdir. Sayrafi İmam Şâfi'nin risâlesi şerhinde fazla olarak, "Şehâdet meselesinin hilâfına olarak ehl-i nakilden her kimin bir haberini tuttuğumuz bir yalanından dolayı bir kere iskât ettik mi artık onu tövbe etmiştir diyerek bir daha kabul edemeyeceğimiz gibi birini de bir kere zayıf addettik mi onu bir daha takviye edemeyiz", Ebü'l-Muzaffer İbnü's-Sem'ânî de (426-489), "Bir tek haberde yalanı irtikâp edenin evvelki hadislerini de iskât etmek vaciptir" demişlerdir.

Vâkıa Şeyh Nevevî, rivayette kizbin şehâdet-i zûrdan farkı olmadığını gerek *et-Takrîb*'inde gerek *Müslim Şerhi*'nde iddia ile kizb alerresul ile müttehem olan kimsenin de tövbesine itimat etmek iktiza edeceğini kavâid-i fikha tatbîkan söylüyorsa da tövbe eden zânînin de bir daha muhsan olamayacağı ve kâzifine had lâzım gelmeyeceği ve kâzife had ikâmesinden evvel makzûfun zinası halinde kâziften haddin sâkıt olacağı hakkında bazı emsile-i fikhıyye iradıyla rivayet ve şehâdet beyninde pekâlâ fark bulunabileceği ispat edilmiştir. Herhalde kizb alerresul cürmüne karşı böyle bir tağlîzde, böyle bir zecr-i belîğde büyük hikmetler vardır. Şehâdet-i zûrun zararı kasır ve yalnız meşhûdün-bih olan hadiseye râcidir. Kizb alerresulün zararı ise âmdır ve yalanın bir şer'-i müstemir olması mahzûr-ı azîmini dâidir. Şehâdet ile rivayet beynindeki farklar yukarıda zikredilmişti (s. 332).

On Dördüncü Kaide

Bir sika diğer sikadan bir hadis rivayet ettikten sonra asl yani şeyh olan râvi cezm sîgasıyla, "Ben bunu ona rivayet etmedim" ve "Yalan söylüyor" gibi bir sözle rivayeti nefyedecek olursa müteahhirînin kavî-i muhtârına göre o rivayeti reddetmek vacip olursa da bu, fer' olan râvinin asl olan râviden ettiği diğer rivâyâta kadh vermediği gibi fer'in de cerhini mûcip olmaz. Rivayet reddolunur. Çünkü her ikisi de sika olan müsbit ile nâfnin sözleri müteârizdir. Fer' olan râvi mecrûh olmaz. Çünkü o da şeyhini tekzip ediyor demektir. İki dava müteâriz olduğundan her ikisi de sâkıttır. Fer'in ondan olan diğer rivâyâtına da kâdih değildir. Çünkü fer' sikadır. Asl da yalnız o rivayeti nefyetmiştir. Hatta asl olan râvi bilâhare o hadisi rivayet eder yahut yine sika olan diğer bir fer' onu rivayet eder de o da tekzip etmezse o hadisin makbul olacağını Kâdî Ebû Bekir ile Hatîb ve emsalleri tasrih etmişlerdir.

Diğer kavle göre aslın kendisine isnad olunup da reddettiği rivayet reddolunmaz. Sem‘ânî’nin muhtarı olan bu kavli Kaffâl eş-Şâşî (291-366) İmam Şâfiî’ye bile azve diyor. Hatta Safiyyüddin Abdürrahîm el-Hindî (644-715) bunun mücmaun aleyh olduğunu bile nakletmiştir. Kitabımızın 465. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisini Amr b. Dînâr, İbn Abbas’ın mevlâsı Ebû Ma‘bed’den dinleyip onu İbn Cüreyc’e, İbn Uyeyne’ye rivayet etmiş. İmam Şâfiî’nin İbn Uyeyne’den rivayetinde, “Sonra bu rivayetimi Ebû Ma‘bed’e söyledim. Ben sana bunu söylemedim dedi. Hayır, bunu bana söyledin dedim” ziyadesi vardır. İmam Şâfiî de bunu rivayet ederken, “Ebû Ma‘bed bunu unutmuş olacak” diyor.

Mâverdî ile Rûyânî’ye göre bu takdirde hadisin sıhhatine hâlel gelmezse de fer’in asldan onu rivayet etmesi câiz olmaz derler.

Dördüncü bir kavle göre de nefiy ile ispat teâruz edeceğinden haklarında teâruz-ı edillede kavâid-i tercih tatbik olunur.

Asl olan râvi fer’in, kendisinden rivayet ettiği hadis için, “Ben bunu bilmiyorum” yahut “Derhâtır edemiyorum” gibi cezme delâlet etmeyen bir söz söyleyecek olursa hadis bilittifak kabul olunur.

On Beşinci Kaide

Bir kimse bir hadis rivayet ettikten sonra onu unutursa –Hanefiyye’den bazı- larının hilâfına olarak– cumhûr-ı ehl-i hadîs ve fıkıh ve kelâmca onunla amel câizdir. Cumhur bir muhaddis hakkında nisyanın câiz olduğuna bakarak unuttuğu hadisi bir sikanın kendisinden rivayet etmesini de tecviz ediyorlar. Meselâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bir tek şahit ile beraber yemin ile hüküm buyurdıklarına dair olan Ebû Hüreyre hadisini Ebû Dâvûd, Ebû Mus‘ab Ahmed b. Ebû Bekir ez-Zührî ile Muhammed b. Dâvûd el-İskenderânî ve Rebî b. Süleyman tariklerinden rivayet eder. Ebû Mus‘ab’ın senesinde Abdülazîz ed-Derâverdî, Rebîatürre’y, Süheyl b. Ebû Sâlih, babası Ebû Sâlih ez-Zekvân; diğerinin senesinde de Ziyâd b. Yûnus, Süleyman b. Bilâl, Rebîa, Süheyl, ilâ âhirih vardır. İmam Şâfiî’nin tilmizi olan Rebî’den gelen üçüncü bir tarikinde İmam Şâfiî Abdülazîz’den şöyle rivayet ediyor: “Bu hadisi Süheyl’e söyledim. Bana: ‘Bunu kendisine söylediğimi Rebîa bana haber verdi ise de benim mahfuzum değildir. Rebîa ise bence sikadır’ dedi. Süheyl, hâfızasını azaltacak bir illete giriftar oldu da mahfuzu olan hadislerin bazılarını unutuyordu. Bu hadiseden

sonra Süheyl artık Rebîa'dan, onun da kendisinden, kendisinin de babasından rivayet ettiğini söylerdi.”

Süleyman b. Bilâl de şöyle diyor: “Süheyl'e mülâki olduğumda bu hadisi kendisine sordum. Bilmiyorum dedi. Senin rivayetini olduğunu Rebîa bana söyledi dedim. Eğer bunu Rebîa benim ağzımdan sana haber verdiyse sen de Rebîa'dan, Rebîa'nın da benden tahdîs ettiğini söyle cevabını verdi.”

Bu hadis Ebû Hüreyre'den mâada Tirmizî'nin nakline göre Ali, Câbir, İbn Abbas ve Surrak radiyallahu anhümden de mervî olup hukuk ile emvâlde bir şahit ile birlikte yemin ile hükmetmeyi bazı sahâbe ile İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed ve İshak b. Râhûye câiz gördükleri halde ehl-i Kûfe ulemâsından birtakımları rivayeti iskât ile onunla amel etmezler ve “Asl olan râvi unutup sehiv edebiliyorsa fer' olan râvide de sehiv ile nisyan vâki olabilir. Binaenaleyh ispat ile nefyin teâruzuna binaen rivayet sâkıt olmak lâzım gelir” derler. Buna ötekiler, “Bu takdirde asl olan râvinin vukû-ı rivâyeti nefyettiği yok. O yalnız derhâtır etmediğini söylüyor. Fer' ise cezmederek müsbittir. Cezm de adem-i cezme mukaddemdir” diye cevap veriyorlar. Herhalde ekâbirden birçok zevatın bazı hadisleri rivayet ettikten sonra unuttukları vâki olup hatta *حدثني فلان عن فلان* “Fülândan şunu rivayet ettiğimi fülân benden rivayet ettiğini bana söyledi” diyenler az değildir. Hatîb el-Bağdâdî ile Dârekutnî'nin *أخبار من حدث ونسي* “Tahdîs edip de unutanlar” unvanıyla tasnifleri bile vardır. Enes radiyallahu anh ile Revh b. Kâsım et-Temîmî ile Cerîr b. Abdülhamîd ve Süfyân b. Uyeyne bu meyanda zikrolunuyorlar. Sikâtın sikât tarafından kendilerine vâki olan rivayetlerini kâh cezme, kâh şek üzerine nefyettikleri vâki olduğu içindir ki İmam Şâfiî ile daha evvel Şu'be ve Ma'mer gibi zevat berhayat olanlardan ihtiyaten rivayet etmemeyi meslek ittihaz etmişlerdir. Beyhakî'nin *Medhal*'de beyanına göre İmam Şâfiî'nin unuttuğu bir kıssayı tilmizi Muhammed b. Hakem kendisinden rivayet etmiş. O da inkârdan sonra hatırlamış ve ona, “Berhayat olan hiçbir kimseden rivayet etme. Zira ona nisyan târî olmayacağı hiçbir vakitte kestirilemez” buyurmuş.

On Altıncı Kaide

Tahdîs için ücret alan kimsenin rivayeti Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye ve Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre kabul olunmaz. Buhârî'nin şeyhi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ile Ali b. Abdülazîz el-Begavî gibilerine göre ise kabul olunabilir. Ebû İshak eş-Şîrâzî de, “Meslek-i tahdîse sülûkünden dolayı iyâlini geçindirmekten âciz kalan

hakkında câizdir” diye fetva vermiş ve bunu da mâl-i yetîmi hıfz ile iştigalinden dolayı kâr ve kesbinden kalan vasî-i fakire yetimin malından ücret vermeye kıyas etmiştir. Sikât-ı huffâzdan ve ahvâl-i hadîsi ârif olanlardan *Müsned* sahibi Hâris b. Ebû Üsâme (ö. 282) hakkındaki bütün ve Hişâm b. Ammâr es-Selemlî (ö. 245) hakkındaki bazı dedikodular bu yüzdendir. Hâris’in rivayetini tevhîn edecek hiçbir ciddi sebep olmadığı halde Bağdat muhaddisleri mahzâ ücret aldığından dolayı hadisini terketmişlerdir.

On Yedinci Kaide

Hadis ismâ’ ve istimânda tesâhül ve mübâlâtsizlik gösteren kimsenin rivayeti kabul olunmaz. Tesâhülün envâi vardır. Meselâ hadisi dinlerken yahut mervîsi olan hadisler bir tilmizi tarafından okunurken uyuklaması, kezâlik kendisinin veya şeyhinin asıl nüshasıyla mukabele edilmemiş bir kitaba bakarak rivayet etmesi tesâhül ve mübâlâtsizlik sayıldığı gibi telkini kabul etmekle, elinde bir asl-ı sahîh olmaksızın ziyade sehiv etmekle, rivâyâtında şevâz ve menâkîr çok bulunmakla mâruf olan râvi de mübâlâtsiz sayılır ve rivayeti reddolunur.

Kabûl-i telkin “Şu hadis, senin imiş” denildiği vakit o hadis, hakikaten kendi merviyâtı meyanına dahil olup olmadığını farketmeksizin râvinin “evet” demesidir ki, Mûsâ b. Dînâr ve emsali bu zümredendir. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî de eimme-i a’lâmdan iken âhir-i ömründe kendisine amâ târî olduktan sonra telkin kabul edermiş diye rivayet olunmuş.

Elinde bir asl-ı sahîh bulunmayan râvinin kesret-i sehvi alâmet-i tesâhüldür. Elinde bir asl-ı sahîh var iken yanılan kimsenin ise sehvine itibar olunmaz. Zira bu takdirde itimat onun hıfzına değil, elinde tuttuğu asladır. O ise sahihtir.

Rivâyâtında şâz ve münker hadisler çok olan râvinin tesâhülüne ise şek ve şüphe yoktur. Şu’be, “Şâz olan hadis, sana olsa olsa şâz olan kimseden gelir” dermiş. Yine Şu’be’ye, “Kendisinden rivayeti terkettiğin kimse ne sıfatta olmalıdır?” diye sormuşlar. O da, “Mâruf olan kimseden gayr-i ma’rûf rivâyâtı çok olan, ziyade yanılan kimseden rivayet etmem” demiş.

Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Humeydî, İbn Hibbân ile diğer birçoğu, “Bir hadiste yanılıp da yanlışı bilenler tarafından beyan edildikten sonra yine o hadisi öylece rivayet etmekte inâd ve ısrar eden kimsenin bütün rivâyâtı sâkıt olur”

demişlerdir. İbn Mehdî Şu'be'ye, "Kimden rivayeti terkedersin?" diye sormuş, o da, "Mücmaun aleyh olan yanlış bir şeyi rivayette temâdî edip nefsinin itham etmeyen kimseden" diye cevap vermiş.

On Sekizinci Kaide

Müslim-i bâliğin İslâm ve bulûğundan evvelki zamana ait rivayeti kabul olunabilir. Kâfir İslâm'ından evvelki zamanda öğrendiği şeyi ba'de'l-İslâm haber verirse rivayetinin makbul olduğunda ittifak vardır. Nitekim Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin akşam namazında وَالطُّورِ² sûre-i şerifesini kıraat buyurdular. Cübeyr b. Mut'im rivayetiyle (427. hadis) kütüb-i sıhahta mezkûrdur. Halbuki mâlûm olduğu üzere Cübeyr radiyallahu anh bu sûre-i şerifeyi işittiği gün henüz iman etmemişti. Rivayetinin makbul olması hâl-i küfründe zabtının muhtel olması için hiçbir vech-i ma'kûl bulunmamasıdır.

Sabînin ise kable'l-bulûğ zabtını meşkûk gören taife zamân-ı sabâvetine ait bir şeyi ba'de'l-bulûğ rivayet ederse kabul etmek istemezler. Lâkin Şeyh Nevevî *et-Takrîb*'inde, "Bunlar hata ediyorlar" diyor. Nitekim Selef-i sâlihîn hazeratı, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas, Nu'mân b. Beşîr, Sâib b. Yezîd, Misver b. Mahreme ve daha birçok sahâbenin (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) kable'l-bulûğ da, ondan sonra da tahammül ettikleri merviyâtın kâffesini kabulde tereddüt göstermemişlerdir. Hatta çocuklarını hadis meclislerine götürür, onların ba'de'l-bulûğ olacak rivayetlerine itibar ederlerdi.

2 {et-Tûr, 52/1.}

Elfâz-ı Cerh ve Ta'dîl

Muhaddisler kendilerine bâliğ olan rivâyâtı ne dereceye kadar mevsuk addetmek lâzım geleceğini bilmek istediklerinden bunları derecât ve envâ üzere tertip edebilmek için hadisi mütevâtir, meşhur, garîb, azîz, merfû, mürsel, maktu', sahih, hasen, zayıf, mâruf, şâz, münker, ilâ âhiri nevilerine taksim etmişlerdir ki beynlerinde mustalah olan bu elfâz-ı muhtelifenin meânîye tarz-ı delâletlerine nazaran nukûl-i dîniyyeyi merâtibince tasnif etmek hususunda ne derece itina gösterdiklerine yegâne değilse de en büyük şevâhidden biridir. Merâtib-i ehâdîsi tayin edebilmek için bitabi ruvâta olan vüsuk ve itimadın da derecâtını bilmek ve bildirmek iktiza ettiğinden bir râvinin cerhini yahut ta'dîlini müşir olan elfâzı da tabakat ve derecât üzerine taksim ve tertibe lüzum görmüşlerdir.

Kendi zamanına kadar beyne'l-muhaddisîn istimal edilen elfâz-ı cerh ve ta'dîli kâillerince kastedilen meânîye nazaran *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* isimindeki eserinde en evvel tabakata taksime tasaddî eden Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî'dir (ö. 327). Hatîb el-Bağdâdî (392-463) *Kifâye*'sinde bundan bahsetmiştir. Onlardan sonra birçokları daha buna tasaddî etmişlerse de İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (577-643) *Ulûmü'l-hadîs*'inde onların eksiklerini tamamlamaya çalışmış, arkasından Zeynüddin el-İrâkî (725-806) *Elfiye*'sinde, Şeyh Nevevî (631-676) *et-Takrîb*'inde, Hâfız Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Mizânü'l-i'tidâl*'inde, İbn Hacer el-Askalânî (773-852) *Nuhbe*'si ile şerhinde, Süyûtî *Tedrib*'inde bu hizmeti ikmal etmişlerdir.

Bu kitapların bu bahse taalluk eden kısımlarından sarâhaten anlaşılıyor ki eimme-i cerh ve ta'dîl ruvâtın sıfat ve merâtibine göre kendileri hakkında –elkâb-ı teşrîfiyye ve tezyîfiyye diyebileceğimiz– tabirler kullanmışlardır ki elfâz-ı cerh ve ta'dîl namını

Ta'dîlin dördüncü -ve İbn Ebû Hâtim'e göre ikinci- mertebesi صَدُوق veya مَحَلَّةُ الصَّدُقُ "Böylesine sâdık denilebilir" yahut لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، مَأْمُونٌ، خَيْرٌ Irâkî lafızlarıyla olan ta'dîldir. İrâkî مَحَلَّةُ الصَّدُقُ lafızlarını da bu mertebeye tahsis etmiştir. İbn Ebû Hâtim ile İbnü's-Salâh مَحَلَّةُ الصَّدُقُ lafzını bu mertebeden addetmişlerse de Zehebî'ye göre bu, beşinci meretebe elfâzının başına geçmek lâzım gelir. Zira bu tabir yalnız mutlak sıdka delâlet ettiği halde sadûk lafzı sıdıkta mübalağayı ifade eder. İbn Ebû Hâtim bu mertebedeki elfâz ile ta'dîl edilen zat için, "Hadisi yazılabilir ve nazardan geçirilir" diyor. İbnü's-Salâh da ona hak vererek, "Zira bu ibarelerde râvinin derece-i zabtını iş'âr edecek şey olmadığından rivayeti ancak huffâz-ı zâbitînin rivâyâtına derece-i muvâfakatına göre muteber olur" diyor.

İbn Maîn'in de kendisine mahsus elfâzı olduğu zikrediliyor. İbn Maîn'e Ebû Hayseme, "Sen بَأْسُ فُلَانٍ لَيْسَ بِهِ بَأْسُ فُلَانٍ diyorsun bundan muradın nedir?" diye sormuş. O da, "Sana biri için لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ dersem o, sikadır ضَعِيفٌ dersem sika değildir, hadisi yazılmaz" diye cevap vermiş ki bundan -dördüncü mertebeden olan- لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ ile -üçüncü mertebeden olan- تَقَّةٌ'nın onca bir mânada istimal edildiğini istidlâl edip bunun ıstılah-ı kavme muhalif ve İbn Maîn'in kendine has bir ıstılah olduğunu söylemişlerse de Abdürrahîm el-İrâkî, لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ ابن معین deyişim aynıyla تَقَّةٌ deyişim gibi ve o kuvvettedir dememiştir ki her iki tabiri müsavi mânada kullandığı iddia edilebilir. O yalnız biri hakkında böyle dedim mi o, sikadır demiş. Sikanın ise merâtib-i adîdesi vardır. Mutlaka sikaya delâlette her iki lafız beyninde iştirak olmakla beraber تَقَّةٌ tabiri ile tevsik, لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ tabiri ile tevsikten erfa'dır. Nitekim İbn Mehdî bir defa، حَدَّثَنَا أَبُو خَلْدَةَ خَالِدُ بْنُ دِينَارٍ deyince Ebû Halde sika mı idi? diye sorulmuş. O da, sadûk idi, me'mûn idi, hayırlı idi. Lâkin sika Şu'be'dir, Süfyân'dır cevabını vermiş. Ebû Hâtim el-Mervezî de Ahmed b. Hanbel'e Abdülvehhâb b. Atâ sika mıdır? diye sormuş. O da, "Sika kimdir bilir misin? Sika Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır demiş" diyerek ıstılah-ı kavmin hep bir olduğunu ve İbn Maîn'in o sözünden diğerlerine muhalefet mânası çıkmadığı cihetini müdafaa etmiştir.

Merâtib-i ta'dîlin beşincisinde İbn Ebû Hâtim -yalnız- شَيْخٌ tabirinin istimal edildiğinden bahsediyor ve "Hakkında böyle denilen kimsenin de bundan evvelkiler gibi hadisi yazılır ve nazardan geçirilir ise de mertebeye onların dînundadır" diyor. İrâkî -ve ona tebean Süyûtî- ise bu mertebenin ricâli hakkında kullanılan şu tabirleri de ilâve etmişlerdir: مَحَلَّةُ الصَّدُقِ إِلَى الصَّدُقِ مَا هُوَ، "Mertebe-i sıdktan baîd değildir", شَيْخٌ وَسَطٌ، وَسَطٌ، جَيِّدُ الْحَدِيثِ، حَسَنُ الْحَدِيثِ. İbn Hacer de şunları ilâve etmiştir: صَدُوقٌ لَهُ أَوْهَامٌ "Yanırlı bir sadûk", صَدُوقٌ يَهُمُّ "Hıfzı gevşek bir sadûk", صَدُوقٌ سَيِّئُ الْحِفْظِ "Yanlırları çok bir sadûk", صَدُوقٌ يُخْطِئُ "Hata eder bir sadûk", صَدُوقٌ تَغَيَّرَ بِأَخْرَةٍ "Sonraları hali değişmiş bir sadûk." Yine İbn Hacer Şiflik, Kaderîlik, Nasb, İrcâ, Cehmîlik gibi

bir bid'at ile müttehem olanlar bu sınıfa ilhak olunur diyorsa da Hâfız Zehebî **صَدُوقٌ** **لِكَيْتَهُ مُتَبَدِّعٌ** vasfını elfâz-ı cerhin ehveni addeder.

Altıncı –ve İbn Hâtim'e göre dördüncü– mertebedeki elfâz-ı ta'dîl, **مَقْبُولٌ**, **صَالِحُ الْحَدِيثِ**, **يُعْتَبَرُ بِهِ**, **مُقَارَبُ الْحَدِيثِ**, **مُتَقَارِبُ الْحَدِيثِ**, **صَوِيلِحٌ**, **صَدُوقٌ** **إِنْ شَاءَ اللَّهُ** yani ancak itibar için sevkolunur", **أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ**, "Umarım ki onda beis yoktur", **مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا** "Rivayetinde beis olabileceğine âgâh değilim" gibi elfâzdır. İbn Ebû Hâtim bu mertebede bunlardan yalnız **صَالِحُ الْحَدِيثِ** 'i yazmış ve "Hakkında böyle söylenmiş kimsenin hadisi yalnız itibar için yazılır" demiştir. İtibar –(s. 121) mâlûm olduğu üzere– ferd yani garîb zannolunan bir hadisin cevâmi', mesânîd ve eczâ-i hadîsiyyeyi araştırdıktan sonra mütâbii yani hakikatte yalnız bir râvi tarafından nakledilmemiş olduğunu ispat etmektir.

مُقَارِبُ الْحَدِيثِ tabirinde muhaddisler, "râ"yı meksûr da, meftûh da okurlar. Kesr-i râ ile **مُقَارِبُ** iyi ile kötü arasında orta olan ve ucuz olan metâa denir. *Sihah-ı Cevherî* ile *Misbâh-ı Münîr*'de bu lugatın fasih olduğunu ve feth-i râ ile **مُقَارِبُ** demenin yanlış olduğunu tasrih ediyorlarsa da *Kâmus* sahibi **مُقَارِبُ** lafzını kesr-i râ ile zaptettikten sonra, **دَيْنٌ مُقَارِبٌ وَمَتَاعٌ مُقَارِبٌ** diyerek nefis olmayan metâ mânasına has olarak fethin câiz olduğuna işaret etmiştir. Muhaddisler –*Câmi*'-i *Tirmizî* şârihi Ebû Bekir b. Arabî'nin dediği üzere– her iki tabiri de aynı mânada farksız olarak istimal ediyorlar. Vâkia bazıları meksûr olanı elfâz-ı ta'dîlden, meftûh olanı ise –redi' mânasına– elfâz-ı tecrîhten addetmişlerse de diğerleri –bâhusus redi' olan şeye de kesr-i râ ile mukârib denildiğini İmam Sa'leb'in rivayet ettiğine bakarak– iki tabir beyninde fark gözetmeye taraftar olmamışlardır.

Altıncı mertebedeki bu elfâz ile ta'dîlin en zayıf dereceleri gösterilip tecrihin hududuna yaklaşılr. **مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا** ile **أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ** lafızları ise merâtib-i ta'dîlin en aşâğısıdır. Bu iki lafzı elfâz-ı tecrîhten addedenler vardır. Maahâzâ Irâkî bu iki tabir beyninde fark olduğunu ihtar ediyor. Hakkında, **أَرْجُو أَنْ لَا بَأْسَ بِهِ** denen kimsenin hali hakkında, **مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا** denilen kimseden daha yüksektir. Zira bir kimse için "Umarım ki zararsızdır" demekte "Zararlı olduğunu bilmiyorum" demekten ziyade hüsn-i şehâdet mânası vardır.

Buraya kadar elfâz-ı ta'dîle bir daha bakacak olursak görürüz ki ilk üç mertebedeki elfâz ile tezkiye olunan ricâlin sözleri hüccetir. Dördüncü ile beşinci mertebedeki elfâz ile tezkiye olunanların sözleriyle hemen ihticâc edilmez. Yabana da atılmaz. Hadisleri diğer rivâyât ile mukabele edilmek üzere yazılır ve tetkik edilir. Altıncı mertebe hadisleri ise yalnız itibar için kayıt ve zabtolunurlar ve evvelki derecelerdeki

hadisler içinde ferd zannolunanlar varsa ferd olmadıklarına ve dördüncü ile beşinci mertebeden olan hadisleri başka tariklerden de vârit olmuşlar diye takviyeye yararlar.

Elfâz-ı Cerh

Gelelim elfâz-ı cerhe: Bunlar da merâtib-i kabulden gittikçe tebâüd etmek üzere altı mertebeye taksim edilebilirler.

İlk mertebe-i cerh bazılarınca به بأسًا ile أَرْجُو أَنْ لَا بَأْسَ بِهِ lafızlarından başlar ki bunların, ta'dîlin ednâ mertebesi sayıldığını biraz evvel söylemiştik. Kendisinden evvelkilerin tasniflerini nazarı itibara alarak Süyûtî'nin tertibine nazaran elfâz-ı cerh âtîdekilerdir:

Cerhin birinci mertebedeki en hafifi لَيْسَ الْحَدِيثُ ve لَيْسَ tabirleridir. Bu mertebe râvilerinin hadisleri itibar için yazılır. Hamza b. Yûsuf es-Sehmî, Hâfız-ı Celîl Dârekutnî'ye, "Fülân leyyindir dediğin vakit neyi murat ediyorsun?" diye sormuş. O da, "Bir kimse hakkında Leyyinü'l-hadîs diyecek olursam onun sâkıt ve metrûkü'l-hadîs olmayıp kendisini adaletten iskât etmeyecek bir şey ile mecrûhtur demek isterim" cevabını vermiştir. Leyyinden muratları rivayet gevşekliği olduğu gibi bazan bu tabir ile kuvvet-i diyânette noksanı da kastettikleri vardır.

İrâkî'nin sıraladığı elfâz-ı âtîye de bu mertebe ricâli hakkında istimal edilmiştir: "Onu kâh beğenir, kâh beğenmezsin yani bakarsın hadîs-i ma'rûf rivayet eder, bir de bakarsın hadîs-i münker rivayet eder", "O, aradığım gibi kuvvetli râvi değil", "Zaaf derecesinden uzak değil", "Hakkında ihtilâf var", "Hakkında söz edenler var", "Hakkında ta'n edenler var", "Hakkında söz olmuştur".

Hâfız İbn Hacer bu tabirlerden daha ehven olmak üzere فِيهِ أَدْنَى مَقَالٍ "Hakkında pek hafif bir ta'n vardır" tabirinin de istimal edildiğini haber veriyor. فِيهِ خَلْفٌ yerine فِيهِ خُلْفٌ "Hakkında ihtilâf edilmiştir" tabiri de kullanıldığı gibi *Nuhbe* şârihi Ali el-Kârî de bu mertebeye mahsus elfâz meyanında فِيهِ ضَعْفٌ "Kendisinde azıcık zaaf vardır" فِيهِ ضَعْفٌ "Hadisinde azıcık zaaf vardır" tabirlerini de saymıştır. Yine bu mânada قَدْ ضَعَّفَ "Hakkında zayıf diyen olmuştur", مُضَعَّفٌ, مُضَعَّفٌ "Zaafa nisbet olunur" tabirleri müsta'meldir.

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları

Hadis rivayeti emir, nehiy, ruhsat, terğib, terhîb gibi hususattan birini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize niyâbeten ümmete tebliğ demek olduğundan bu hizmet hafiflikle ve sellemehü's-selâm ifa edilemeyeceği gibi bu tarzda edilen rivayeti de kimse kabul edemez. Bunun için ahkâm-ı dîne taalluk eden haberi, bâhusus kelâm-ı resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı alettevâlî teselsül eden ehliyetli ricâl-i udûl ve sikâttan dinleyip bellemek (ahz ve tahammül) ve böylelerinden ahzylemiş olduğunu gösterecek ehliyeti haiz olmak iktiza eder.

Haberi ahz ve tahammül yani tebellüğ eden kimsenin âhare rivayet yani tebliğ ederken istimal edeceği elfâz da pek ziyade ehemmiyeti haiz bulunduğundan ahz ve tahammülün suretine muvâfık gelecek ta'bîrâtın -ilm-i rivâyet noktainazarından- birer ma'nâ-yı hâsları vardır. Bu elfâza **edâ sîgaları** denir.

Bir haberin derece-i vüsûkunu takdir ve tayin için nefis-i habere, râvilerinin adedine ve her birerinin derece-i zabt ve adaletine bakmak lâzım olduğu gibi keyfiyyet-i ahz ve tahammüllerini de, edâ sîgalarını da nazarı mülâhazaya almak lâzım gelir. Edâ sîgalarına tâ devr-i tâbîfinden beri ehemmiyet verilmiş ve mervînin sıhhat, hüsün veya zaafına hükmedebilmek için müessir addedilmiştir. Bir haber râvisi tarafından sekiz tarik ile ahzedilir: Semâ, kıraat ale's-şeyh (arz), icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâmü's-şeyh, vasiyet, vicâdet.

1. Semâ

Ahz ve tahammülün birinci sureti semâdır. Semâdan muratları lafz-ı haberi râvinin, kendi şeyhinin ağzından işitmesidir ki cemâhîr-i ulemâyâ göre turuk-ı tahammülün yani öğretmek üzere belleyip öğrenme tarikinin a'lâsı budur. Şeyhin ismâî da ya hıfzından yahut bir kitaptan okumakla ya imlâ tarikiyle veya imlâ etmeksizin olur. Bu dinleyişlerin dördü de merâtib-i tahammülün en yükseği olmakla beraber imlâ tarikiyle olanları olmayanlarından a'lâdır. Zira bu takdirce müstemiin zabtına daha ziyade yardım edilmiş demektir.

Semâan vâki olan tahammülün elfâz-ı edâsını Hatîb el-Bağdâdî kuvvetce âtîdeki derecât üzere tertip etmiştir: 1. سمعت فلانا يقول "Fülândan dinledim diyordu ki", 2. حدثني فلان "Fülân bana söyledi ki", 3. أخبرني فلان "Fülân bana haber verdi ki", 4. أنبأنا فلان "Fülân bize haber verdi ki", 5. قال لي فلان "Fülân bana söyledi", 6. قال، ذكر.

Râvi cem sîgasıyla, سمعنا فلانا يقول yahut حدثنا فلان derse hadisi şeyhinden başkaları ile birlikte işitmiş olduğuna delâlet eder. Şeyh imlâ ederek tahdis etmişse râvi حدثني yahut حدثنا فلان إملأ der ki bu, حدثني فلان den, hatta سمعت فلانا يقول den daha yüksek bir tarz-ı edâdır. İmlâ ederek ismâ, serdederek ismâdan daha az hataya mahal bırakır. Çünkü şeyh imlâ ederken daha dikkatli olacağı gibi talip de yazarken gafletten daha uzak bulunur.

Bu tabirlerin muhaddisince meânî-i lugaviyyelerinden ziyade meânî-i istilâhiyyeleri maksuttur. Onlarca bilâvasıta semâin vukuuna tabirlerin en sarîh ve en kanaatbahş olanları سمعت ile سمعنا lafızlarıdır. Onlardan sonra zikredilmiş ve edilecek sıyak-ı edânın hepsi de bu mânaya delâlette سمعت'ye yaklaştıkları nisbette kavî, ondan uzaklaştıkları nisbette zayıf tabirlerdir.

Kādî İyâz (476-544); "Ravî, ذكر لنا فلان، قال لنا فلان، سمعت فلانا يقول، أنبأنا، أخبرنا، حدثنا lafızlarının hangisini istimal ederse câizdir" diyor. Çünkü örf-i lugatta bunların hepsi de kendisine haber verildiğini iş'âr ederler. Hatta Kādî İyâz bunda icmâ-ı muhaddisîn bulunduğunu bile iddia ediyor. Lâkin İbnü's-Salâh, "Bunda nazar vardır ve bunların içinden doğrudan doğruya şeyhin ağzından semâ vukuuna delâlet etmek üzere istimali şâyi olmuş lafızlara bedel semâ vuku bulmadığını da iş'âr edebilen lafızları istimal ederek îhâm ve iltibasa mahal vermemek iktiza eder" demiştir. İrâkî de (725-806), "Bir hadisi şeyhinden işiten kimsenin semâî imlâ suretiyle mi, yoksa arz suretiyle mi vâki olduğunu beyan etmesi şüphesiz vâcib değildir. Lâkin

أنبأنا lafzının icâzette istimali şâyi olduktan sonra o lafzı mutlak olarak yani semâda da istimal etmek icâzet ile ihticâcı kabul etmeyenler nazarında rivayetini iskât edebileceğinden –sonradan hâdis olan ıstılah yüzünden– semâ ile ahz ü telâkki edildiği takdirde bu lafzı kimsenin istimal etmemesi iktiza eder” diye İbnü’s-Salâh’ın sözünü takviye eder.

Her ne hal ise ehl-i fennin müteahhirleri beyinde yalnız حدثي lafzı – سمعت gibi-râvinin, şeyhinin lafzını kulağı ile işitmiş olduğuna delâlet eder ve her iki tabir yekdiğere muadildir ve muhaddisînin ekseri semâlarını ifade için bu iki tabiri farksız olarak istimal etmişlerdir. Lâkin Hâfız İbn Hacer’in (773-852) dediğine göre kâilinin semâı vuku bulduğuna delâlette سمعت demek حدثي demekten daha sarîh bir sîgadır. Zira evvelen vasıta ihtimalini refeder, sâniyen حدثي lafzının bazı ehl-i ilm tarafından tedlîsen icâzette de istimal olunduğu vardır. Hatîb de, “سمعت” nün حدثي’ye râcih olduğu şununla sabittir ki icâzet hadislerinde, mükâtebe hadislerinde, istimâ’ edilmemiş hadisi tedlîste سمعت ’yü istimal eden hemen hemen yok gibidir. Halbuki حدثي ’yi icâzette istimal eden vardır” diyor. حدثي ’nin, tedlîsen ve semâî îhâmen kullanıldığına ecille-i tâbiînden Hasan-ı Basrî’nin, حدثنا أبو هريرة demesini misal olarak gösterirler. Halbuki ehl-i ilmin ekseriyet-i uzâmâsı müşârün ileyhın Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan semâan rivayeti olmadığına kâildirler. Bu sözü, sebkinde ifrağ ile te’vil ederler. حدثنا ’nın, kâili tarafından semâ vuku bulduğuna nas olmadığını Ebü’l-Hasan b. Kattân da (ö. 628) söylemiş ve *Sahîh-i Müslim*’in deccâl tarafından katl ve ba’delhû ihya edilecek zat hakkındaki hadisinde o zatın laîn-i mezbûre, أنت الدجال الذي حدثنا به رسول الله صلى الله عليه وسلم, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın çıkacağına bize buyurduğu deccâl sensin” demesiyle ihticâc etmiştir. Âşikârdır ki katl ve ihya edilecek olan o zat nice asırlardan sonra zuhur edeceğinden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile o güne kadar müşerref olmuş bulunmayacaktır. Demek ki hadiste mevzubahis edilen tahdîs o zatın kendi semâî değil, ümmet vasıtasıyla olacak semâîdir.

أخبرني lafzını da birçok eimme حدثنا makamında kullanmışlardır. Hatta bilâvasıta semâları hakkında bu lafzı istimalden hemen hemen şaşmayanlar da vardır ki en meşhurları Hammâd b. Seleme (ö. 167), Abdullah b. Mübârek (ö. 181), Hüseyim b. Beşîr (104-188), Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 213), Abdürrezzâk (125-210), Yezîd b. Hârûn (118-206), Amr İbn Avn (ö. 225), Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (ö. 226), İshak b. Râhûye (161-236), Ebû Mes’ûd Ahmed b. Furât er-Râzî’dir (ö. 258). Ahmed b. Hanbel, “أخبرنا demek حدثنا demekten daha sehl yani gâilesizdir, حدثنا pek şedîddir” der imiş. Megâribe de ikisi beyinde fark gözetmezler. Vâkıa tahdîs ile ihbar lugaten

bir mânaya gelir. Lâkin أَخْبَرَنِي'nin arza tahsisi şâyi olduktan sonra ekser-i meşârika muhaddisîni tarafından iki tabir beyninde fark gözetilmeye başlanmıştır. İmam Evzâî (88-157), İbn Cüreyc (80-149?), İmam Şâfiî (150-204), Müslim (204-261), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (125-197), Nesâî (215-303) gibi ecille-i ruvât iki lafzın tefrikini iltizam edenlerdendir. Zira ihbar lafzı –tahdîs gibi– münhasıran şeyhten semâi değil, şeyhin huzurunda okumayı da iş'âr etmeye başladığından artık beynlerinde umum ve husus hâsıl olmuş ve her tahdîse ihbar denilebilmişse de her ihbara tahdîs denilememeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki Ahmed b. Sâlih (170-248), "أَخْبَرَنَا ile حَدَّثَنَا lafızları حَدَّثَنَا'nın dûnundadır" demiş.

أَخْبَرَنَا ile حَدَّثَنَا lafızları da أَخْبَرَنَا mânasındadır ve o makamda yani arz mânasında kullanılırlar. Lâkin ikincisini istimal edenler azdır.

Buraya kadar olan elfâza bakacak olursak görürüz ki en kuvvetlisi حَدَّثَنَا إِمْلَاءٌ dir. Ondan sonra سَمِعْتُ daha sonra حَدَّثَنِي, daha sonra أَخْبَرَنِي ile حَدَّثَنَا gelir. Lâkin İbnü's-Salâh, حَدَّثَنَا ile أَخْبَرَنَا'nın bir cihetten سَمِعْتُ'den daha yüksek olduğunu söyler. Şu itibarla ki سَمِعْتُ diyen râvinin bu lafzında yalnız işitmiş olduğuna delâlet olup –diğer iki lafızda olduğu gibi– şeyhin, haberi benden rivayet et mânasını ifade edecek veçhile kendisine hitap ettiğine delâlet yoktur. İbnü's-Salâh'ın semere-i hilâfî âtîdeki misal ile zâhir olur: Hatîb el-Bağdâdî (392-463) şeyhi Ebû Bekir el-Berkânî'ye (333-425), "Sizin şeyhiniz Serifi, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. İbrâhim Âbendûnî'den (273-368) rivayet ettiği hadislerde niçin daima سَمِعْتُ diyor da حَدَّثَنَا yahut أَخْبَرَنَا demiyor?" diye sormuş, o da cevaben, "Ebü'l-Kâsım sika ve salâh ile mevsûm olmakla beraber rivayet hususunda meşrebi pek çetin idi. Berkânî bunu bildiği için meclisinde Ebü'l-Kâsım'ın kendisini göremeyeceği ve huzuruna muttali olamayacağı bir yerde oturur ve Ebü'l-Kâsım'ın, yanına giren şahsa rivayet ettiğini dinlerdi. İşte bundan dolayı hep سَمِعْتُ diyor da حَدَّثَنَا, أَخْبَرَنَا demiyor. Zira Ebü'l-Kâsım'ın maksudu olan zat, yalnız yanına giren zattan ibaret idi" demiştir. Zerkeşî ile Kastallânî bu meselede tafsil taraftarıdır. Onlarca sahih olan kâvil, tahdîs umuma vâki olmuşsa حَدَّثَنَا, şahs-ı mahsûsa vâki olmuşsa سَمِعْتُ demenin a'lâ olmasındır.

لي قال لي فلان ile قال لي فلان kelimelerine gelince bunlar hadisin muttasıl olduğunu iş'ârda vâkıa حَدَّثَنَا'dan farksızdır ve bilâvasıta semâi iş'ârda sarihtir. Lâkin bu lafızları en ziyade müzakere halinde işitmiş oldukları rivâyâtta istimal ettiklerinden bunlar şeyhin tilmize tahdîsi halinden ziyade müzakere esnasında semâ vukuunu ima eder tabirlerdendir. Ebû Abdullah b. Mende (310-395) ise, "Buhârî لي قال لي فلان dedi mi icâzettir. لي قال dediği yerde ise tedlîs etmiştir"; Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân da, "Buhârî'nin

قال لي فلان dediği rivayetlerin hepsi de arz ve münâveledir” diyorlarsa da ulemâ bu sözleri ifrat addederek kabul etmemişler ve o gibi sözlerin ekseriya müzakere esnasında zaptedilmiş semâa mahmûl sözler olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbnü'l-Kattân (628) tedlîs-i şüyûhtan bahsederken, “Buhârî'ye gelince hiçbir zaman tedlîs ettiği sahihan sabit olmayıp buna dair hakkında söylenen söz bâtıldır” diyor.

Semâa delâlet eden elfâz-ı edânın en aşağısı ise harf-i cersiz olarak yalnız قال فلان yahut قال ذكر فلان kelimeleridir ki bilvasıta semâ vuku bulmuş olma ihtimalini nefyetmez. Maahâzâ râvi ile o fülânın mülâkat etmiş olduğu mâruf; râvi de tedlîsten sâlim, bâhusus Haccâc b. Muhammed el-A'ver gibi -lafzını müşâfeheten işitmediği kimsenin sözü için قال demeyen- zevâtta ise bu lafzı da semâa mahmûl olur. Haccâc el-A'ver, İbn Cüreyc'in kitaplarını doğrudan doğruya kendisinden hep قال ابن جريج lafzı ile rivayet etmiş ve bu rivayetleriyle muttasıl olduklarında şüphe edilmeyerek ihticâc edilmiştir. Lâkin Hatîb yalnız Haccâc el-A'ver gibi bunu itiyat etmiş olanların قال demesini bilâvasıta semâa hamleder.

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları (mâba‘d)

2. Kıraat Ale‘ş-Şeyh Yahut Arz

Ahz ve tahammülün ikinci tariki **kırâat ale‘ş-şeyh** yahut **arz**, daha münasibi **arz-ı kırâat** veya **arz-ı semâdir**.

Kırâat ale‘ş-şeyh bilâhare şeyhinden rivayet edebilmek için hadisleri onun huzurunda okumaya derler. İster tâlip bizzat okumuş, ister mecliste hazır diğer bir tâlip okumuş da o dinlemiş; hadisler ister kitaptan, ister ezberden okunmuş; kıraat ister o tâlip, ister hâzır bi‘l-meclis olan diğer bir tâlip tarafından vâki; bu dört suretin her birinde de kıraat ister ezber, ister kitaptan; bütün suretlere göre de ister şeyh o hadisleri ezberlemiş, ister ezberinde olmadığı takdirde aslolan nüshasını kendisi yahut diğer bir sika elinde tutmuş olsun hepsine **kırâat**, arz için okuyana da **kârî** (قارئ) denir.

Irâkî arzın bir suretini daha haber verip, “Kimsenin elinde kitap olmaksızın sâmiînden bir sika; şeyhin asıl nüshasını ezber bilir, şeyh de okunanı gafletsizce dinlerse kâfidir” diyor. Onun dediğine göre ha bir sika şeyhin nüsha-i asliyyesini elinde tutmuş, ha o sika o aslı ezberinde hıfzetmiş, ikisi de müsâvidir. Müşârün ileyh hayli ehl-i hadîsin bununla iktifa ettiklerini haber veriyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise, “Bu suretlerin kâffesinde elde kitap bulundurmak hıfza tercih edilmelidir. Zira hâfıza aldatır” der. Ahmed b. Hanbel de kâriin,

okuduğunu bilir ve anlar takımdan olmasını; İmâmü'l-Haremeyn de şeyhin kâri tarafından bir tahrif veya tashîf vukuunda derhal doğrultacak ehliyetle bulunmasını şart kılmışlardır.

Kıraate ekser-i muhaddisince **arz kıraat** namı da verilir. Kıraat ile arz beyninde istilahan terâdüf varsa da İbn Hacer el-Askalânî *Buhârî* şerhinde beynlerinde umum ve husus bulunduğunu iddia eder ve “Arz kıraattten ehas olup kıraatsiz arz olamazsa da arz kastı olmaksızın da kıraat olabilir” der. Tefrikin bu derecesine ince eleyip sık dokumak denir.

Beyan edilen suretlerle vâki olan -şartına muvâfık- arz-ı kırâat üzerine edilen rivayet -Selef'ten müstesna bazı zevatın adem-i ta'vîzine mukabil- Selef'in ekseriyet-i uzmâsı kavlince sahîh olduğu gibi müteahhirînin icmâıyla da makbul ve muhtecün-bihtir. Eğer Ebû Muhammed er-Râmhürmüzî'nin (ö. 360?) كتاب المحدث الفاصل بين الراوي والواعي kitabındaki¹ rivayeti sabit ise Selef'ten Ebû Âsım en-Nebîl (122-212) arz-ı kırâati tecviz etmeyenlerden biridir. Hatîb de Vekî' b. Cerrâh'ın (161-179), “Ben arz tarikiyle bir tek hadis olsun ahzetmiş değilim” dediğini naklettiği gibi Buhârî'nin şeyhi Muhammed b. Selâm el-Bîkendî'nin (161-225) İmam Mâlik'e yetişip huzurunda rivayet edildiğini görünce bu sebepten dolayı müşârün ileyhten semâi terkettiğini, kezâlik Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî'nin de arzı kâfi görmediğinden nâşî İmam Mâlik'in emriyle meclis-i dersten çıkarıldığını nakleder. Lâkin Bîkendî'nin İmam Mâlik'ten rivayeti olduğunu Emîr Nasr b. Mâkûlâ'dan Abdülazîm el-Münzirî naklettiğine göre hazret-i imamdan başka vakitte şifahen ahz ve telakki etmiş demek oluyor.

Arz tarikiyle rivayetin sıhhatine kâil eslâf pek çoktur. Beyhakî'nin *Medhâl*'de rivayet ettiğine göre sahâbeden Enes, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre, tâbînden Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman ez-Zührî, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Abdurrahman b. Hürmüz, Atâ b. Ebû Rebâh, Nâfi', Urve b. Zübeyr, Zührî, Mekhûl, Hasan-ı Basrî, Mansûr b. Mu'temir es-Selemî, Eyyûb es-Sahtiyânî, eimmeden İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Zi'b, Şu'be, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî, Şerîk b. Abdullah el-Kureşî, Leys b. Sa'd, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Buhârî ilâ âhirih hep bunu tecviz edenler meyanındadırlar. Hatîb'inde rivayetine nazaran Ebû İshak İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî (ö. 183?) Iraklı ulemâya, “Şu teammüki artık bırakınız. Arz da semâ gibidir” demiştir. Humeydî ile (ö. 219) Buhârî arz ile

1 Ehl-i eser mustalahatına dair ilk telif edilen kitap budur.

rivayetin sıhhatine kitabımızın 57. Dımâm b. Sa‘lebe hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Mahallinde görüleceği üzere müşârün ileyh Benî Sa‘d b. Bekir tarafından şerâyi‘-i dîni öğrenmek ve emr-i şerîf-i risâletpenâhîyi kavmine tebliğ etmek üzere huzur-ı celîl-i nebevîye gelmişti. Şerâyii de doğrudan doğruya aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden telakki edecek yerde birer birer kendisi sormuş ve “evet” cevabını almıştır. Sonra kavminin nezdine avdet edince onlara tebliğ etmiş, onlar da imana gelmişlerdir. İşte arz tarikiyle rivayet üzerine tebliğin en a‘lâsı.

Beyne’l-ulemâ ihtilâf, nefsi arzın cevaz ve sıhhatinde değil, arz ile lafz-ı şeyhi istimâ‘ etmenin hangisi râcih olduğu meselesindedir.

Birinci mezhebe göre arzın semâdan farkı yoktur. İmam Mâlik’in, ashâb-ı Mâlik’in ulemâ-yı Medîne’den olan eşyâh-ı Mâlik’in, Hicaz ile Kûfe ekseriyyet-i ulemâsının, Buhârî’nin ilâ âhirih hep buna kâil oldukları hikâye olunuyor. Râmhürmüzî İmam Ali kerremallahu vecheh ile İbn Abbas radiyallahu anhümün de ikisi beyninde fark görmediklerini söyledikten sonra Ali radiyallahu anhın, “Âlimin huzurunda kıraat ondan dinlemek gibidir” buyurdıklarını da rivayet eder. İbn Abbas radiyallahu anhümânın da, “Benim yanımda okuyunuz. Benim yanımda kıraatiniz benim, sizin yanınızda kıraatim gibidir” dediğini Beyhakî *el-Medhal*’inde rivayet ettiği gibi aynı mânayı Ebû Bekir es-Sayrafî *Kitâbü’l-Delâil*’inde İmam Şâfiî’den nakleder. İmam Mâlik’in rivayet için kıraat ve arzı kâfi görmeyip yalnız semâa tutunanlara son derecede canı sıkılıp, “Hadiste bu sana kifâyet etmiyor da Kur’an’da nasıl kifâyet ediyor? Kur’an daha büyük değil mi?” dediği hemşirezadesi Mutarrif b. Abdullah el-Yesârî’den mervîdir. Hatta şeyhine arzettiği kitapları rivayet ederken râvinin حديثي demesini bile tecviz ettiğini Hatîb *Kifâye*’sinde Abdullah b. Vehb’den (125-197) nakleder.

İkincisi semâi arza tercih edenlerin mezhebidir ki ehl-i meşrikın cumhuru buna kâillerdir. İbnü’s-Salâh, Irâkî, Nevevî, Süyûtî mezheb-i sahîh bu olduğunu söylüyorlar.

Üçüncüsü Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Zi‘b ile diğerlerinin mezhebidir ki bunlar arzı semâa tercih edenlerdir. Mâlik’in mezhebi bu olduğunu Dârekutnî ile İbn Fâris, Beyhakî ve Hatîb naklediyorlar. Yine İbn Fâris’e göre İbn Cüreyc ile Hasan b. Umâre’nin; Hatîb’in *Kifâye*’sindeki –beyanına göre Leys b. Sa‘d’in, Şu‘be’nin, İbn Lehîa’nın, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr’in, Abbas b. Velîd b. Mezyed’in, Ebü’l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî’nin, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî el-Hulkânî’nin, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın, Ebû Hâtim

er-Râzî'nin; Beyhakî'nin *el-Medhal*'de Mekkî b. İbrâhim'den nakline göre Osman b. Esved el-Cumahî'nin, Hanzale b. Ebû Süfyân el-Emevî'nin, Talha b. Amr el-Hadramî'nin, Muhammed b. İshak'ın, Süfyân es-Sevrî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Hişâm'ın, Muhammed b. Ebû Zi'b'in, Sa'd b. Ebû Arûbe'nin, Müsennâ b. Sabbâh el-Ebnâvî'nin mezhebi budur. Bunlardan Ebû Ubeyd, "Yanımda okumak, okumayı benim deruhte etmemden daha sağlam olur" dermiş. Bunlar, şeyh yanılacak olursa tâlip hatayı doğrultmaya kalkışamaz diye arzı semâa tercih ediyorlar. Kitâbü'l-Bedî sahibi –ki İbnü's-Sââtî demekle mâruf Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'dir (ö. 694)– bu meselede tesviyeye yani her iki tarz-ı tahammülün farksız olduğuna kâil olduktan sonra; "Mahall-i hilâf şeyhin kendi kitabından okumasıdır. Zira o da tâlip gibi sehvedebilir. Binaenaleyh yanında okunmak ile kendi okumak beyninde fark kalmaz. Lâkin şeyh hıfzından okuyacak olursa bunun arzdan a'lâ olduğunda ittifak vardır" diyor. İbn Hacer de, "Semâi tercih, şeyh ile tâlip ilmen müsavi olduklarına yahut tâlip daha âlim olduğuna göredir. Zira bu takdirde tâlip işittiklerine daha ziyade dikkat eder. Tâlibin ilmi daha az olduğu takdirde ise okuyup arzetmesi evlâdır. Zira bu, zabtına daha ziyade yardım eder. Bu nükteye binaendir ki imlâ halinde şeyhin lafzını tâlibin dinlemesi derecâtın en yükseğidir. Çünkü bu takdirde şeyh de, tâlip de dikkatli bulunurlar" diyor.

Arz tarikiyle ahz ve tahammül eden râvinin edâ sîgaları her biri sonrakilerden daha güzel ve daha ihtiyatkârane olmak üzere ale'd-derecât âtîdeki sîgalardır:

1. Bizzat okumuşsa قرأت على فلان "Fülânın huzurunda okudum"; kendi hazır iken başkası okumuşsa قرئ عليه وأنا أسمع "Fülânın huzurunda okunurken ben de dinliyordum." Bundan sonra semâ bahsinde سمعت den sonra gelen elfâzı (s. 355 hep) kıraat ile takyid ederek istimal etmek gelir:
  2. حدثنا قراءة عليه وأنا أسمع yahut حدثنا بقراءتي;
  3. أخبرنا قراءة عليه وأنا أسمع yahut أخبرنا بقراءتي;
  4. أنبأنا، نبأنا قراءة عليه وأنا أسمع yahut أنبأنا، نبأنا بقراءتي;
  5. ذكر لنا قراءة عليه وأنا أسمع yahut قال لنا قراءة عليه وأنا أسمع ; ذكر لنا بقراءتي yahut قال لنا بقراءتي.
- Bu tarzda edâya o kadar alışılmıştır ki rivâyet-i şiirde bile şiirin kimden dinlendiğini haber vermek için, أنشدنا فلان قراءة عليه, Görülüyor ki arzda istimali câiz olmayan lafız yalnız سمعت dür. Kādî İyâz, Mâlik ile her iki Süfyân'ların –ki Sevrî ile İbn Uyeyne'dirler– burada bunu da tecviz ettiklerini söylüyorsa da herhalde kavlı-i sahîh adem-i cevâzıdır.

Tahammül-i arzı kıraat lafzı ile takyid etmeksizin –aynıyla semâda olduğu gibi– yalnız أخرنا حدثنا، sîgalarıyla edâ etmenin sıhhatinde beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır. Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, kavli-i meşhurlarına göre Ahmed b. Hanbel ile Nesâî bu makamda bu iki sîganın mutlak olarak istimalini câiz görmezler. Hatta Kâdî Ebû Bekir kavli-i sahîhin de bu olduğunu söyler. Hatîb de bu zümreye İbn Cüreyc'i ilhak ettikten sonra, "Ashâb-ı hadîsten birçok kimsenin kavli budur" der. Bunların aksine olarak İbn Şihâb ez-Zührî ile Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Buhârî ve Süfyân es-Sevrî ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Yezîd b. Hârûn, Nadr b. Şümeyl, Ebû Âsım en-Nebîl, Vehb İbn Cerîr, ahad-i kavleynine göre Mâlik, Sa'leb, Tahâvî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve diğer kavline göre Ahmed b. Hanbel gibi Hicâziyyûn ve Kûfiyyûn'un ekser-i ulemâsı her iki sîganın yekdiğeri makamında istimalini câiz görmüşlerdir.

Üçüncü taife de tahammül-i arzda قراءت lafzını istimal etmeksizin أخرنا demeyi tecviz ederler de حدثنا demeyi câiz görmezler. İmam Şâfiî ve ashâbı ile *Sahîh* sahibi Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî ve İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin dediklerine göre ehl-i meşrikın cumhuru ve Muhammed b. Hasan et-Temîmî el-Cevherî'nin, *Kitâbü'l-İnsâf*'taki iddiasına göre ekser-i muhaddisîn buna kâil imişler. Hatta Cevherî bu mezhebi; "Zira أخرنا lafzı, rivayet ettiklerimi şeyhim kendi lafzı ile bana söyledi demeye muadil olamazsa da ben şeyhimin huzurunda okudum makamına kâim olabilir" diyerek tevcih ediyor.

İbn Cüreyc –Hatîb'in nakline göre-birinci, İbnü's-Salâh'ın nakline göre üçüncü mezhebe kâil olanlardandır, İbnü's-Salâh'ın dediğine bakılırsa Evzâî ile İbn Vehb; Cevherî'nin dediğine göre Nesâî de bu zümredendirler. Bu ıstılahı Mısır'a ilk idhal eden İbn Vehb olmuştur. Her ne hal ise ehl-i hadîs beyninde sonradan şâyi olan bu kavli olup bundan da maksutları حدثنا deyince semâ، أخرنا deyince arz olduğunu ifham etmektir. Bu lafızlar artık ıstılahan o kadar temayüz etmiştir ki, "Örf-i lugavîde medlûlleri beyninde fark yoktur" diyerek hilâfına ihticâc etmek bile zâittir, Ebû Bekir el-Berkânî'nin (333-425) şu hikâyesi, bu isti'mâl-i örfinin daha o zamandan evvel bile ne kadar kökleşmiş olduğunu gösterir. Horasan'ın ehl-i hadîs rüesâsından Ebû Hâtim Muhammed b. Ya'kûb el-Herevî, Berkânî'ye bir gün demiş ki bazı meşâyihimden Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'den (yahut Ferebrî) rivayeten *Sahîh-i Buhârî*'yi arz suretiyle okudum. O şeyhim her hadiste حدثكم الفربري derdi. Kitabı bitirdikten sonra öğrendim ki şeyh kitabı Firebrî'den benim gibi arz tarikiyle ahzetmiş. İtiraz ettim yeni baştan kitabı bana okuttu ve her hadisin başında أخبركم الفربري dedi. İntehâ.

Örf-i mütekaddimîne göre أنبأنا 'nın أخبرنا 'dan farkı yoksa da müteahhirîn bu lafzı –İbn Hacer el-Askalânî'nin tasrîhan beyanına göre– عن lafzı gibi icâzet mânasına istimal etmişlerdir. *Nuhbe* şârihi Ali el-Kârî de mütekaddimîn ile müteahhirîn arasındaki tabaka-i mutavassitanın أنبأنا lafzını mutlak olarak arzda kullanıp icâzede mukayyet olarak إجازة أنبأنا dediklerini yazar.

Semâ ile Arza Teferru‘ Eden Bazı Mesâil

1. Fer‘

Arz suretiyle kıraatte altı ihtimal vardır:

Birinci ihtimal: Şeyh, okunanı hıfzından bilir ve asıl olan nüshayı elinde bulundurur. İşte bu suretle semâın sahih olduğunda şüphe yoktur.

İkinci ihtimal: Şeyh hâfız olmakla beraber, nüshası mevsûkun-bih ve okuduğuna dikkat eden bir kâriin elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde şüphe yoktur. Hatta her iki zat dikkat hususunda yekdiğere karşılıklı yardım ettiklerinden denilebilir ki bu evvelkisinden esahtır.

Üçüncü ihtimal: Şeyh okunanı ezbere almamış, lâkin aslolan nüsha kendi elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde ihtilâf yoktur.

Dördüncü ihtimal: Şeyhin hıfzı yoksa da asıl, sika ve dikkatli olan kâriin elinde bulunur. Bu takdirde de semâ sahih olup bunu hoş görmeyen ehl-i teşdîdin bu babdaki hilâfi muteber değildir.

Beşinci ihtimal: Şeyhin hıfzı yok, kâri de şeyhin aslından başka bir nüshadan okur. Lâkin sâmiîn içinde dikkatli bir sika aslı elinde tutar. İşte bu mesele ihtilâflıdır. Kâdî İyâz'ın nakline göre İmâmü'l-Haremeyn bu semâı gayri sahih addedip Kâdî

Ebû Bekir el-Bâkılânî de mütereddît ve mene daha ziyade meyyaldir. Diğer bazıları ise tecviz ederek bu suretle semâî sahih addederler. Irâkî, “Kâffe-i şüyûhun ameli bu minval üzeredir” dediği gibi İbnü’s-Salâh da bunun kavî-i sahîh-i muhtar olduğunu söyler. Hâfız İmâdüddin es-Silefî de (ö. 470-576?), “Bütün ulemâmızı bunu kabulde müttefik bulduk” der.

Altıncı ihtimal: Şeyh, hâfız olmadığı gibi aslı elinde bulunduran da –ister kâri, ister sâmiînden bir diğeri olsun– sika değil. İşte böyle olan semâ, merdud ve gayri mu’teddün-bihdir.

2. Fer’

Kâri, şeyhin huzurunda okuduğu esnada şeyh kemâl-i dikkat ve teyakkuzla dinlediği halde sükût eder ve kâriin lafzını inkâr etmemekle beraber نعم yahut ona benzer biz söz ile ikrar ve tasdikte de bulunmayacak olursa bu tarz-ı semâin sıhatine ve bu semâa binaen rivayetin câiz olduğuna –Kâdî İyâz’ın dediği üzere– cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile nüzzâr yani mütekellimîn kâil olmuşlardır. Zira bu surete göre karâin-i hâliyye şeyhin ikrar ve tasdiki makamına kâim olacağından bu gibi elfâzı söylemesi şart değildir. Lâkin Zâhiriyye ulemâsından bazıları şeyhin نعم gibi bir lafz ile nâtik olmasını şart edip Şâfiîler’den Ebû İshak eş-Şîrâzî ile Ebû Nasr İbnü’s-Sabbâğ ve Ebü’l-Feth Süleym er-Râzî bunlara peyrev olmuşlardır. Hatta İbnü’s-Sabbâğ, “Bu suretle tahammül eden kimsenin işittiği ile âmil olması câizse de قرئ عليه yahut قرأت عليه yahut حديثي yahut حديثي diyerek rivayet etmesi câiz olmayıp olsa olsa مستمع وهو diyebilir” diyor ki, Gazzâlî de, “Kavl-i sahîh budur” diyor.

Âmidî dahi bu adem-i tecvîz re’yini mütekellimîne azvedip, “Sahihtir” dediği gibi fukaha ile muhaddisince bunun câiz olduğunu da nakletmiştir. Hâkim ise eimme-i erbaanın tecviz tarafında olduklarını söyleyip naklinin sahih olduğunu İbnü’l-Hâcib de beyan etmiştir. Şeyh elfâz-ı tasdik ve ikrardan hiçbirini telaffuz etmezsiniz yalnız başı ile yahut parmağı ile işaret edecek olursa Râzî –Mahsûl’ündeki beyanına göre– ne حديثي ne حديثي ne de سمعت demek olmaz demişse de Irâkî, “Bunda nazar vardır” diyerek bunu reddetmiştir.

3. Fer’

Gerek semâda gerek arzda râvi hadisi şeyhin lafzından tek başına dinlemişse esnâ-yı edâda حديثنا başkalarıyla birlikte dinlemişse; arz için bizzat okumuşsa

أخبرني، kendisi hazır iken okunmuşsa أخبرنا demesi müstahsendir. Râvi hîn-i tahammülde yalnız mı idi yoksa başkaları da birlikte var mı idi? diye şek ederse حدثني der de حدثنا demez. Zira nazarında muhakkak olan kendisinin semâ veya arzıdır. Başkalarının ise meşkûk kalıyor. Müfred mütekellim ve mütekellim maa'l-gayr zamirleriyle edâ beyninde fark gözetmek emr-i istihsânî olup vücûbu iddia edilmediğinden istihbaba delâlet eden eimme nükülünü zikretmekten sarfinazar ederim. Lâkin kütüb-i musannefedeki حدثنا ların yerine أخبرنا ların yerine حدثنا yı ikame etmek câiz değildir. Bu iki lafzın yekdiğeri makamında istimalinde ihtilâf olduğu yukarıda söylenmiş olduğundan râvi iki lafız beyninde müsavat itikadında olsa bile bunu yapmasına cevaz yoktur. Zira bu lafızların birini istimal eden ricâl-i seneden her birinin hangi kavli ihtiyar ettiği mâlûm değildir. Râvinin kendi şeyhinden işittiği bu lafızları değiştirmekte ise nazar olunur: Eğer حدثنا yahut أخبرنا diyen şeyhi rivâyet bilmânaya kâil ise tâlibin bu iki lafızdan birini ale's-seviyye istimal etmesine mesağ vardır, yoksa câiz değildir. Maahâzâ Ahmed b. Hanbel, şeyhin hiçbir lafzını ibdal etmeyi câiz görmezdi.

4. Fer'

Gerek tâlib-i sâmi' gerek şeyh-i müsmi' semâ halinde iken başka bir şeyi istinsah ile meşgul oldukları takdirde o meclisteki semâ sahih olur mu? Ebû İshak el-İsferâyînî ile İbrâhim b. İshak el-Harbî'nin ve Ebû Ahmed b. Adî'nin ve eimmeden daha pek çok zevatın kavline göre bu semâ sahih değildir. Hâfız Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl ise sıhhatine kâildir. Halbuki Ebû Hâtim er-Râzî'nin, üstadı Ârim'in huzurunda semâ halinde yazı ile meşgul olduğu, Abdullah b. Mübârek'in de yanında hadis okunurken başka şey yazdığı sabittir. Lâkin Şâfiyye'den Ebû Bekir Ahmed b. İshak ez-Zabeî, "Böylesi edâ ederken حدثنا yahut أخبرنا demeyip حضرتت yani hazır bulundum demelidir" diyor. İbnü's-Salâh ise ne sıhhati ne de men'î itlakı üzere kabul etmeyip meselede tafsile taraftar olmuştur. Onca sahih olan mezhep şudur: Nâsihın meşguliyeti okunan şeyleri anlayıp zabtetmeye mani olacak gibi ise semâi gayri sahih, Dârekutnî'nin kıssasında olduğu gibi mani olmuyorsa sahihtir. Dârekutnî gençliğinde İsmâil es-Saffâr'ın meclis-i tahdîsinde bulunmuş. İsmâil tüllâba imlâ ederken o, istimplâyı bırakıp beraberinde olan bir cüzü istinsah ile meşgul olmuş. Orada hazır olanlardan biri, "Sen böyle istinsah ile meşgul oldukça semâin sahih olmaz" demiş. O da, "Benim kavrayışım seninkine benzemez" dedikten sonra, "Şeyhin şimdiye kadar kaç hadis imlâ ettiğini biliyor musun?" diye sormuş. "Hayır" cevabını aldıktan sonra on sekiz hadisin imlâ edilmiş olduğunu haber vermiş. İmlâ edilen hadisleri saymışlar, bu kadar

çıkılmış. Bir de, “Birinci hadis fülândan o da fülândan; ikinci hadis fülândan ilâ âhîrih” diyerek on sekiz hadisin senedlerini de, metinlerini de birer birer sonuna kadar okuyunca şaşakalmışlar.

Dârekutnî'nin bunun kadar garip diğer bir kıssasını da Süyûtî naklediyor: Bir gün kendisine hadis arz olunurken kendisi namaz ile meşgul olmuş. Kâri بن سرر ismine tesadüf edince onu بَشِيرِ diye okumuş. Hazret-i imâm yanlışı ihtar için namazda سبحان الله demiş. Kâri hatasını anlayınca onu بُشَيْرِ okumuş. Dârekutnî yine tesbih edince öteki يسير okumuş. Bunun üzerine Dârekutnî namazda ن وَالْقَلَمِ¹ âyet-i kerîmesini tilâvet ederek birinci harfin نُسِير olduğunu bu suretle ihtar etmiş.

Hamza b. Muhammed b. Tâhir de, “Dârekutnî'nin meclis-i hadîsinde bir kere buldum. Kâri okumakla meşgul iken o nâfile namazına durmuştu. Kâri, râvi عمرو بن شعيب ismini سعيد عمرو diye okudu. Dârekutnî tesbih etti. Kâri yanlısını tekrar etti ve durdu. Dârekutnî namazda يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ² âyetini tilâvet ederek hatayı tashih etti” diye rivayet etmiştir.

Esnâ-i kıraatte gerek şeyh gerek sâmi' konuşurlar yahut kâri acele ile yahut yavaş sesle okur; ya da kâriden uzak kaldığı için sâmi' okunan şeyleri lâyıkıyla anlamayacak olursa o semânın sıhhat ve adem-i sıhhati veya deminki tafsil kavilleri câridir. Lâkin bu takdirlerde semânın sahih olmaması evlâ olup yalnız siyak ve sibak karînesiyle keşfedilebilecek bir iki kelimeye munhasır kalan zühûl ma'fûv olmak gerektir. Bu takdirde de okunan kitap veya cüz-i hadisi rivayete şeyhin sâmi'ne icâzet vermesi müstehap olur ki o kitap veya cüzden işitilememiş tek tük kelimelerin icâzet sayesinde rivayeti sahih olabilsin. Bu tarzdaki semâ üzerine icâzet veren şeyh, روايته “Bu kitabı benden dinledi. Ben de rivayet etmesine icâzet verdim” demelidir ki bu takdirde semâ tam olmadığı için şeyh de yalnız rivayete icâzet ile iktifa edip حدثني demeye izin vermemiş oluyor.

Şeyhin imlâ ederek tahdîs etmesinde de hal böyledir. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih b. Ahmed pederine, “Şeyh mâruf olan bir kelimeyi ağzında çiğneyip duyurmayacak olursa o kelimeyi ondan rivayet câizdir der misin?” diye sormuş. O da, “Umarım ki bu kadarcığı ma'fûv olsun” cevabını vermiş.

Buhârî'nin şeyhi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ise A'meş'ten, Süfyân'dan dinlediği hadislerde tek tük kelimeleri kulağı ile işitmeyip de arkadaşlarından istifham

1 {el-Kalem, 68/1.}

2 Hûd, 11/87.

dedin” diye sorana, “Yanındakinden sor”; A’miş de, “İbrâhim en-Nehâf’in meclisine giderdik. Bazan halka genişlerdi de uzakta kalanlardan onun söylediğini işitemeyenler bulunur ve birbirine sordukları olurdu. İşte bu sözleri onlar ondan rivayet edip dururlar” demiş. Lâkin bunlara benzer sözlerin hep tesâhül addedilip A’miş’in bu re’yini tilmizi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn’in beğenmediği biraz evvel görülmüştü.

5. Fer’

Muhaddis ile sâmi’ arasında hicab ve hâil olduğu takdirde sâmi’ muhaddisin sesini tanır yahut muhaddisi tanıyan bir sikanın ihbarı üzerine söz söyleyen zatın o olduğunu ya da meclis, arz meclisi olduğuna göre muhaddis mecliste hazır ve kârii dinlediğini öğrenirse cumhura göre semâi sahihtir. Şu’be, “Sâmiin muhaddisi görmesi şarttır. Bir muhaddisin yüzünü görmedikçe ondan rivayet etme! Zira ne bilirsin? Belki onun suretine girip أحدثنا، أخبرنا diyen bir şeytandır” demiştir. Lâkin bu, cumhura muhalif olarak aklın ibâ edeceği bir teşdîddir. Şu’be’ye sorarız. Yüzünü gördüğü muhaddisin de şeytan olmadığına nasıl mutmain olabiliyor?

Cumhurun delîl-i şer’îsi İbn Ömer radiyallahu anhümânın 367. إن بلا يؤذن بليل hadisidir ki İbn Ümmü Mektûm’un ezanına kadar imsakin tehiri ferman buyurulmuştu. Halbuki o ezan okurken herkes evinde bulunuyor ve şahsını görmüyordu. Demek sesin mâlûm olması kâfi imiş. Kezâlik ümmü’l-mü’minîn Âişe ile diğer ümmehâtü’l-mü’minîn radiyallahu anhünne hazeratından rivayet edilmiş birçok hadis vardır. Şu’be’nin kendisi de râviler meyanındadır. Halbuki -mâlûm olduğu üzere- ümmehâtü’l-mü’minîn hazeratı hicab arkasından söz söylerler ve nakil buyurdıkları hadislerle ihticâc edilirdi.

6. Fer’

Sâmi’ muhaddisten bir hadisi dinledikten sonra muhaddis, “Bunu benden rivayet etme!” yahut “Bunu benden rivayet etmene iznim yoktur” diye rivayetten menedecek olursa bu men’in hiç hükmü yoktur. Hassaten birtakım kimselerin semâni kastettiği halde kendisinden habersizce diğer birtakım kimseler de dinlemiş olsalar hal yine böyledir. “Ben yalnız size ihbar ediyorum, fülâna ihbar etmiyorum” demekle de o fülânın rivayet etmesine mani olamaz. “Sana yahut size bu hadisi ihbar etmekten rücû ettim” dese eğer rücûu hata yahut şek kabilinden bir sebebe müstenit ise sâmi’lerin o hadisi rivayet etmeleri helâl olmaz ve illâ o sözün hükmü yoktur.

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba‘d)

3. İcâzet ve Envâi

Ahz ve tahammülün üçüncü tariki icâzettir. İcâzet semâ ve arz-1 kırâat vuku bulmaksızın muhaddisin kavâid-i mahsûsası dahilinde bütün yahut bazı merviyâtını tâlibin rivayet etmesine izin vermesidir ki, rivayetine izin verilen nükül **mücâz**, izin veren muhaddis **mücîz** izin alan muhaddis de **mücâzün-leh** namını alır.

İcâzet tarikiyle ahz ve tahammül, semâ ile arz-1 kırâat tarikleriyle ahz ve tahammülün dûnunda olup dokuz nevi vardır:

1. Muayyeni rivayete şahs-1 muayyene icâzet ki muhaddis، لفان الكتاب أجزت لكم yahut لفان الكتاب أجزت لكم لفان yahut ما اشتملت عليه فهرستي “Fülân kitabı yahut fihristimde¹ olan kitapları rivayete sana yahut –hüviyetini tayin edecek evsaf zikrederek– fülâna icâzet verdim” gibi bir lafız istimaliyle verilen izindir.

İcâzet müstahsen olabilmek için mucîz mucâzı bilmeli, mucâzün-leh de ehl-i

1 فهرست yahut âhirindeki “tâ”nın hazfiyle فهرس defter-i kütüb mânasına olup bugün kütüphane defterlerine hâlâ o ismi verip duruyoruz. Fârisî’den muarreb olan bu kelime hakkında Mütercim Âsım Efendi *Burhân-ı Kâti*’da şöyle diyor: فهرست ol müfredât-ı tafsiliyyedir ki kitap evâilinde müstemile olduğu füsûl ve ebvâb beyan olunur ve esâmi-i kütüb sebt olunan sahîfeye de denir. Araplar فهرس derler. İntehâ. Bizde her iki mânası da müsta’meldir.

ilimden olmalıdır. Zira icâzet mertebeten semâ ile arz-ı kırâatin dûnunda olduğundan sırf ehl-i ilme kolaylık olmak üzere ihtiyaca binaen ihtiyar edilmiş bir ruhsattır. Buna mebnî İmam Mâlik mücîz ile mücâzün-lehin ilim ve ehliyet sahibi olmalarını yalnız istihsan derecesinde göremeyip şart bile koşmuştur. İbn Abdülber-kavl-i sahîh olmak üzere- nihayet isnadı müşkül olmayan şey'-i muayyeni rivayet için yalnız sînâatte mâhir kimseye icâzet verilebileceğini söylüyor.

İcâzet tahrirî ise mücîzin kavlen de icâzeti teyit etmesi münasiptir. Şayet yalnız yazı ile iktifa ederse zâhir-i hâle göre icâzeti sahîh olursa da hem tahrirî hem kavli olanının dûnundadır. Hatta Hâfız İrâkî, "Zâhir olan adem-i sıhhattir" der.

Burada tarif edilen suret "münâveleden mücerret icâzet" envânının a'lâsıdır. Bir de hükmü âtide beyan edilecek "arz-ı münâvele" suretiyle olan icâzet vardır ki bir kavle göre semâ kuvvetindedir. İcâzet-i mücerredenin sıhhatinde ise ihtilâf edilmiştir. Cumhûr-ı ulemâya göre sahîh olan kavil bu tarik ile ahz ve tahammülün cevazı ve bu tarik ile rivayetin sahîh ve medâr-ı amel olabilmesidir. Hatîb el-Bağdâdî, bu cevazın delilini sünnette buluyor. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Berâe sûresini bir sayfaya yazdırıp esnâ-yı hacda halka tebliğ edilmek üzere Ebû Bekir radiyallahu anha tevdî buyurduktan sonra ardından Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anha gönderdi. O da sayfayı aldıysa da ne kendi kendine ne de Ebû Bekir'in yanında okudu. Sonra Mekke'ye varınca sayfayı açıp nâsa karşı okudu. Bu kıssada taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tebliğe memur olduğu âyât-ı kerîmeyi Ali radiyallahu anha yalnız icâzetle rivayet ve tebliğ etmiş oluyorlar. Tebliğden evvel ne semâ var ne arz-ı kırâat.

İmam Şâfiî münâveleden mücerret icâzetin cevazına bir rivayete göre kâil olanlardandır. Ashabından Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsi arz-ı kırâat suretiyle kitaplarını okumak için kendisine müracaat etmiş. O da dinlemeye lüzum görmeyip, "Git Za'ferânî'nin kitaplarını al da istinsah et! İşte sana kitaplarımı rivayete icâzet veriyorum" demiş. Bunun sıhhatine kâil olanlar o kadar çoktur ki Kâdî Ebü'l-Velîd el-Bâcî icmâ olduğunu bile nakleder. Halbuki muhaddisîn ile fukahadan çok kimse cumhura muhalefet ederek icâzet ile rivayeti kabul etmezler. İhtilâf eskidir. Şu'be, "İcâzet câiz olsaydı rihle bâtil olurdu" demiş. Bu babda İmam Şâfiî'den de iki kavil rivayet olunuyor. Adem-i cevâz tarafında olanların içinde Şâfiyye'den Kâdî Hüseyin ile Mâverdî ve Ebû Bekir Muhammed b. Sâbit el-Hucendî; muhaddisînden de İbrâhim el-Harbî, Ebü's-Şeyh Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, Ebû Nasr el-Vâilî es-Sicî; Hanefiyye'den Ebû Tâhir ed-Debbâs vardır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf'un da bu re'ye olduklarını Âmidî nakleder. Bu takım diyorlar ki, birine, "Benden işittiğin şeyleri rivayet etmene icâzet verdim" demek, "Benim

ağzımdan yalan söylemeye sana icâzet verdim” demek gibidir. Zira işitilmeyen şeyi rivayet etmek şer‘an mubah değildir.

Ulemâ-yı Zâhiriyye’den bazıları icâzet üzerine rivayet edilen hadisi mürsel hükümünde tutup bunu rivayet etmek câiz ise de kendisiyle amel olunmaz demişlerdir. Halbuki onu mürsele benzetmek bâtıldır. Zira nefs-i icâzet, rivayetin muttasıl olmasını kâdih olmadığı gibi mevsûkun-bih olmasına da mani değildir.

İmam Evzâî ise –bu gibi Zâhiriyye’nin aksine olarak– “Böyle hadis ile amel olunur, fakat rivayeti câiz değildir” der. Müşârûn ileyhın buna vech-i istidlâline muttali olamadım.

İcâzet-i mücerrede, cumhura göre câiz olmakla beraber herhalde –biraz yukarıda söylendiği gibi– kuvvetçe semâdan da, arz-ı kırâattan de aşığıdır. Lâkin Ahmed b. Meysere el-Mâlikî gibi, “Yoluyla verilen icâzet, semâ-ı redîden yâni şartı muhtel olmuş semâdan a’lâdır” diyen de vardır. Hatta bazı muhakkikînce icâzetin semâ’dan mutlaka efdal olduğunu bile Bedreddin ez-Zerkeşî nakleder.

Üçüncü kavle göre ise ikisi beyninde fark yoktur. Endülüslü Abdurrahman b. Ahmed b. Bakî b. Mahled, “İcâzet bence de, babamca da, dedemce de semâ gibidir” dermiş. Tûfî’nin tafsiline göre ise Selef asrında semâ evlâ idi. Lâkin kitaplar tedvin, sünen cemedilip şöhet bulduktan sonra icâzetten farkı kalmamıştır.

2. Gayri muayyeni rivayete şahs-ı muayyene icâzet ki جميع مسموعاتي yahut مجيع مروياتي “Bütün mesmûâtımı yahut merviyâtımı rivayet etmene icâzet verdim” gibi bir söz ile muayyen olan kimseye izin vermektir. Cumhur böyle bir icâzetle de –şartına muvâfik olarak– rivayeti ve böyle bir rivayetle amel etmeyi tecviz ediyorlarsa da bundaki hilâf daha kavî ve bunun muhalifleri daha çoktur.

3. İcâzetin üçüncü nevi mücâzün-lehi umum vasfı ile tavsif etmektir ki buna **icâzet-i âmme** denebilir. لمن أدرك زماني yahut لكل واحد اجرت للمسلمين yahut “Bütün müslümanlara yahut herkese, yahut zamanıma yetişmiş olanlara rivayete icâzet verdim” gibi bir lafz ile ta’mîm edilen icâzetin hükmü hakkındaki ihtilâf evvelkilerden de şedîddir. Ebû Abdullah b. Mende (310-395) لمن قال لا إله إلا الله ibaresiyle böyle bir icâzet vermiş olduğu gibi Hatîb de bunu tecvîz etmiştir. Ebû Bekir el-Hâzimî yetiştiği huffâzdan Ebü’l-Alâ Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî gibilerinin böyle yaptıklarını naklettiği gibi icâzet-i âmmeyi Ebü’t-Tayyib et-Taberî de Ebû Abdullah b. Attâb, Ebü’l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Hayrûn, Ebü’l-Velîd b.

Rüşd el-Mâlikî, Ebû Tâhir es-Silefî, Hâfız Ebû Bekir b. Hayr el-İşbîlî kabilinden daha birçoğunun da buna cevaz verdiklerini beyan ediyor. Hatta Muhammed b. Hüseyin b. Ebü'l-Bedr el-Kâtib tecvîz edenlerin esâmîsini hâvi bir de mu'cem tertîp etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî icâzet-i âmmeyi menedip, "Ne eslâftan ne de müteahhirîn içinden bunu tecviz eden şîrzime-i kalîleden mâada hiçbir kimsenin bunu istimal ettiğini yahut böyle bir icâzet üzerine rivayete kalkıştığını ne gördük ne kimseden işittik. İcâzetin kendisi bir zaaftır. İcâzette bu derecede tevessü' ve istirsâl gösterilince bittabi zaaf artar ve çekilmez bir hale gelir" diyor. Maahâzâ İbnü's-Salâh'tan evvel ve sonra birçok huffâz, icâzetin bu tarzında beis görmemişlerdir. Hatta daha müteahhir huffâzdan Şerefeddin Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî Müeyyed et-Tûsî'den aldığı icâzet üzerine tahdîs ettiği gibi Ebü'l-Haccâc el-Mizzî ile Ebû Abdullah ez-Zehebî de Ebû Ca'fer es-Saydalânî ile diğerlerinden icâzet-i âmme alan Rüknuddin et-Tavûsî'den; kezâ Ebû Saîd el-Alâî de Dâvûd b. Ma'mer b. Fâhir'den icâzet-i âmme alan Ebü'l-Abbas b. Nu'me'den arz-ı kırâat suretiyle ahz-ı hadîs etmişlerdir. Irâkî de bazı eczâ-i hadîsiyyeyi Bağdâdî ve Mısrî birçok huffâzın icâzet-i âmme ile olan merviyâtlarını kıraaten ahzettğini söylemekle beraber, "Bu hususta bende az çok bir tereddüt vardır. O tariklerden rivayet hususunda tevakkuf ederim. Ehl-i hadîsin *إذا كتبت فقمّش وإذا حدثت ففتش* yani hadis yazarken eline geçen kırıntılarını topla, lâkin rivayet ederken araştır düsturuyula âmil olurum. Vâkıa İbnü'l-Hâcib tecviz ediyorsa da icâzet-i âmmede rivayeti terketmek ihtiyata daha muvâfıktır" der.

Buna **icâzet-i âmme-i mutlaka** derler. Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî'nin de icâzet-i âmme-i mutlaka ile ahzı varsa da bu suretle ahzı pek zayıf addettiği şu sözünden anlaşılır: "Vâkıa icâzet-i âmme-i mutlaka ile rivayeti terketmek evlâdır. Ancak şu kadar var ki ona binaen fi'l-cümle rivayet etmek hadisi mu'dal olarak irat etmekten daha iyidir."

Bir de **icâzet-i âmme-i mukayyede** vardır ki Allâme Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (614-686) bunu icâzetin ayrı bir nevi addeder. Bunda mücîz -ta'mîmi biraz daha kısarak- mukayyet bir şehir veya iklim veya mezhep ehline yahut fülân beldenin ehl-i ilmüne ya da evvelce kendisinden okumuş olanlara icâzet verir. Hasrı müş'ir bir vasıf ile mevsuf olanlara verilen bu gibi icâzetlerin cevazı ihtimali -Nevevî'ye göre-icâzet-i âmme-i mutlakadan daha ziyadedir.

4. İcâzetin dördüncü nevi meçhul olan bir kitabı rivayete şahs-ı muayyene yahut muayyen bir kitabı rivayete şahs-ı mechûle icâzettir. Bunda şeyh meselâ müteaddit sünen kitapları rivayet ediyorsa hangisi olduğunu tayin etmeksizin *أجزتك كتاب السنن*

“Sana *Sünen* kitabını rivayete icâzet verdim.” *أجزت لك بعض مسموعاتي* “Mesmûâtımın bazılarını rivayet etmeye sana icâzet verdim”; ya da ismiyle nisbeti müşterek eşhâs-ı adîdeden hiçbirini tayin etmeyerek meselâ *أجزت لمحمد بن خالد الدمشقي* gibi bir söz söyler ki bu elfâzın her biri ile olan icâzet bâtıldır. Böyle bir icâzet ile rivayet haramdır. Lâkin mücîz yalnız *Sünen-i Ebû Dâvûd* rivayet ettiği mâlûm olmak yahut ismini andığı Muhammed b. Hâlid ed-Dımaşkî'nin hangi şahıs olduğu başka suretle tebeyyün etmek gibi bir karîne ile cehalet zâil olursa icâzet sahih olur. Bir kimseden şahsını görmediği diğer bir kimseye icâzet vermesi iltimas edilip o da iştibâha mahal veremeyecek surette mücâzün-lehin ismini beyan ederek icâzet verse sahihtir ve kendisinin onu bilip görmüş olması şart değildir. Âyanı kendisince meçhul fakat icâzetnâmede isimleri şüpheye mahal vermeyecek surette musarrah olan bir cemaate icâzet vermesi de böyledir. A'yân-ı eşhâsı bilmek iktiza etmez. Nitekim ahz ve tahammülün en kavî mertebesi olan semâda da bir şeyh meclis-i tahdîsinde hazır olanların âyanını hatta isimlerini bilmesi de onların sıhhat-i rivâyetleri için şart değildir.

5. İcâzetin beşinci nevi **icâzet-i muallâk**adır ki icâzetin muayyen veya gayri muayyen bir kimsenin meşiyetine yani arzusuna ta'lik edilmesi suretidir. *أجزت لمن شاء فلان* “Fülân her kimi arzu ederse ona icâzet verdim” gibi ki bu misilli sîgalarla edilen icâzetlerde meşiyetine ta'lik ile beraber cehalet de vardır ve bu, aynıyla *أجزت لبعض الناس* kabilinden meçhule icâzet gibi bâtıldır. Bâtıl olmasının sebebi de ta'lik-i vekâlete makîs olmasıdır demişlerdir. Maahâzâ Hanâbile'den Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ ile Mâlikiyye'den Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydullah b. Umrûs icâzetin bu nevini reddetmedikleri gibi mütekaddimînden Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Hayseme ile (207-298) Ya'kûb b. Şeybe'nin (ö. 262) hafidi Muhammed b. Ahmed b. Şeybe'nin bu yolda icâzet verdiklerini icâzetnâmelerinin ibarelerini zikrederek Irâkî haber veriyor. İbn Umrûs, “Bunda her ne kadar cehalet varsa da meşiyetine muallak olan kimsenin meşiyeti vücut bulur bulmaz cehalet mürtefi' ve mücâzün-leh müteayyen olacağından butlanı lâzım gelmez” diyor. İbnü'l-Ferrâ da -Hatîb'in nakline göre- Mûte Gazâsı'nda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Zeyd b. Hârîse'yi emîr nasb buyurdıkları zaman, *فإن قتل زيد فجعفر وإن قتل جعفر فابن رواحة*, “Şayet Zeyd katlolunursa Ca'fer, Ca'fer de katlolunursa İbn Revâha emîr olsun”² buyurmuş olmalarıyla ihticâc edermiş. Hanefiyye'den Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî bu türlü icâzetlerin vekâlet-i muallakaya kıyası sahih olmadığını söyler. Zira vekil, müvekkilin azliyle mün'azil olursa da mücâzün-leh mücîzin icâzetten rüçûu ile rivayetten memnu olmaz. Lâkin bu iki zatın re'yine göre de gayri muayyen bir kimsenin meşiyetine muallak bulunduğu takdirde icâzetin bâtıl olduğunda şüphe yoktur.

2 {HM2317 İbn Hanbel, I, 257.}

Mücîze, الإجازة, أجزت لمن يشاء الإجازة, “İcâzeti arzu edecek olana icâzet verdim” derse bu أجزت فلان لمن يشاء فلان den aşağı olup bi-tarîki’l-evlâ bâtıldır. Zira bunda icâzet adetleri gayri mahsur kimselerin meşiyetlerine ta’lik edildiğinden cehalet ve intişar daha ziyade olur. Mücîz, الرواية عني, أجزت لمن يشاء الرواية عني, “Her kim benden rivayeti arzu ederse ona icâzet verdim” derse bunda hakikatte meşiyete ta’lik mânası olmayıp her icâzetin de muktezâsı rivayeti mücâzün-lehin meşiyetine tefvîz olduğundan bu lafız ile olan icâzetin cevazı daha kolaylıkla kabul edilebilir.

Mücîz, روايته عني, أجزت لك إن شئت أو أحببت أو أردت yâhûd أجزت لفلان كذا إن شاء روايته عني, “Fülân kimse fülân şeyi benden rivayet etmeyi arzu ederse kendisine icâzet verdim yahut sen arzu edersen sana icâzet verdim” diyecek olursa burada mücâz müteayyin, ta’lik de muayyen bir mücâzün-lehin meşiyetine olduğundan azher olan icâzetin cevazıdır.

6. İcâzetin altıncı nevi أجزت لمن يولد لفلان “Fülânın doğacak çocuğuna icâzet verdim” kabilinden ma’dûma icâzettir ki bunu şâz olarak yalnız bazı ulemâ tecviz etmişlerdir. Kavli-i sahîh ise ma’dûma icâzetin mutlaka butlanıdır. Hatîb, Ebû Ya’lâ el-Ferrâ ile İbn Umrûs’a göre câiz olduğunu naklediyor ve kendinin de tecvîz edenler meyanında olduğunu söylüyor. Buna câiz diyenler ashâb-ı Ebû Hanîfe ile ashâb-ı Mâlik’in ma’dûma vasiyeti câiz görmelerine kıyas ederler. Şâfiyye’den Kâdî Ebû’t-Tayyib et-Taberî ile Ebû Nasr b. Sebbâğ ise bâtil olduğuna şöyle isdidlâl ederler: İcâzet fi’l-cümle mücâzı ihbar hükmündedir. Ma’dûm olan kimseye ihbar sahih olmadığı gibi ma’dûm olana icâzet de sahih değildir. Hak ve sahih olan budur.

Bir de ma’dûmu mâlûma atfederek icâzet vardır ki bunda meselâ, أجزت لفلان ولولده, “Fülâna ve tenâsül ettikleri müddetçe evlât ve a’kâbına icâzet verdim” der. *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin kendinden icâzet isteyen zata, أجزت لك ولأولادك ولحبل الحبله “Sana da, evlâdına da, doğacak çocuklarına da icâzet verdim” dediği menkuldür. Ashâb-ı Şâfiî ma’dûma icâzetin evvelki suretini reddetmekle beraber bunun cevazına kâil olmuşlardır. Lâkin herhalde bu zayıf bir icâzettir. Ebû Dâvûd’un sözünü de tecvize değil, müracaat eden zata icâzetini mübalağa ile tekit ettiğini iş’âr etmek istediğine hamlederler.

7. İcâzetin yedinci nevi hîn-i icâzette edâya ve ahz ü tahammüle ehliyeti olmayan kimseye icâzettir ki bunun da ihtimâlât-ı adîdesi vardır; sabî-i mümeyyizin semâi sahih olduğu gibi (s. 347) kendisine icâzet vermek de bi-tarîki’l-evlâ sahihtir. Gayri mümeyyiz ise semâi sahih değilse de icâzesi muhtelifün-fihtir. Kâdî Ebû’t-Tayyib et-Taberî ile Hatîb el-Bağdâdî sahihtir derler. Zâhir-i hâle nazaran tashihten

garazları isnad münkatı' olmamak için çocuğun sinn-i tahammül ve edâya geldiğinde rivayet edebilmesini teshîl gayesini gözetmekten ibarettir. Bir de icâzet mücîzin, kendisinde olan hadisleri rivayet etmeyi mücâzün-lehe ibâha etmesinden ibarettir. Âkile ibâha sahih olduğu gibi gayri âkile de ibâha sahihtir.

Mecnuna icâzet sahih midir? Bu da mesele olarak ortaya konmakta ve Hatîb'in kıyasına göre câiz olmak lâzım geleceği söylenmekte ise de ehl-i hadîsten hiçbir kimsenin mecnuna icâzet vermiş olduğuna hiçbir misal zikredilmiyor. Irâkî'nin öne sürdüğü bu mesele bir tefrî'-i ihtimâlîden ileriye gidemiyor. Kendinden ne evvel ne sonra vâki olduğunu da haber veremiyor.

Kâfirin icâzet ile tahammülü sahihtir. Nitekim semâi da sahih idi (s. 347). Yalnız rivayeti muteber olmak için İslâm'a gelmesi meşrûttur. Bu icâzetin bir tek misalini Hâfız Irâkî haber veriyor. Dımaşkuşşam'da mülâki olduğu Muhammed b. Abdüsseyid b. Deyyân isminde Yahudilik'ten ihtida etmiş bir tabip, yahudi iken Muhammed b. Abdülmü'min es-Sûrî'den muayyen bazı eczâ-i hadîsiyye istimâ' ve hatta bazı kısımlarını bizzat kıraat ederek müşârün ileyh tarafından diğer sâmiîn ile birlikte kendisine de icâzet verilmiş ve gerek semâ gerek icâzet meclislerinde Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî de hazır bulunup ona verilen icâzete hiçbir itiraz serdetmemiştir. Sonra İbn Abdüsseyid'e hidâyet-i Hak erişip hâl-i küfründeki mesmûâtını rivayete başlamış ve ismi silsile-i muhaddisîn tomarına dahil olmuştur.

Fâsık ile mübtedia da Irâkî'ye göre icâzet sahihtir. Irâkî, "Bu, zâhiren câizdir ve kâfire icâzetten evlâdır. Edâya mani olan fîsk ile bid'at zâil olunca edâ da -semâda olduğu gibi- sahih olur" der. Fâsık-ı tâibin rivayeti için 342., mübtedi hakkındaki ihtilâf için 296. sayfaya ve mâba'dine de bakılmalıdır.

8. İcâzetin sekizinci nevi mücîz tarafından kendisinin bilâhare tahammül edeceği rivâyâta icâzettir. Mücîzin henüz ahz ve tahammül etmediği nukülü bilâhare tahammül ettiği mücâzün-lehin kendinden rivayet etmesine icâzet vermek herhalde bâtıldır. Kâdî İyâz zamanında bazı müteahhirînin Endülüs'te bunu yaptıklarını kâdî-i müşârün ileyh *el-İlmâ'*ında yazıp kendinde olmayanı bağışlamak kabilinden olan bu icâzetin bâtil olduğunu söyler ki kendine yerden göğe kadar hak verilmiştir. Çünkü mücîzin bu surette mücâzün-lehe, "Benim aslâ haberdar olmadığım sözleri benden işittiğini söylemene izin verdim" demesi kabilinden bir münasebetsizliktir. Şeyh Nevevî de, "Savab olan bunun gayri sahih olduğudur" dedikten sonra, "Buna binaen mücâzün-leh bütün mesmûâtını rivayete kendisine izin veren şeyhinden bir şey rivayet etmek istediğinde o şeyin icâzetten evvel şey-

hinin mesmûu cümlesinden olup olmadığını tahkik etmesi lâzımdır” diye sedîd bir mütalaada bulunuyor.

Mücîz, *أجزت لك ما صحّ وما يصحّ عندك من مسموعاتي*, “Mesmûâtımdan olduğu sence sahih olarak sabit olan ve olacak olan her ne varsa izin verdim, rivayet et!” dese icâzet sahih olup bunu Dârekutnî de, başkaları da yapmışlardır. Böyle bir icâzet üzerine mücâzün-leh mücîz olan şeyhinin -icâzetten evvel- sahîhan mesmûu olduğuna ba’d-e’l-icâze kanaat getirdiği haberleri pekâlâ rivayet edebilir. Hatta Irâkî’nin dediği gibi yalnız *صحّ ما صحّ* lafzı ile iktifa ederek *صحّ ما صحّ* demese yine hal böyledir. Zira *صحّ ما صحّ* icâzet zamanında değil, rivayet zamanında mücâzün-lehe sahih görünen demektir.

9. İcâzetin dokuzuncu nevi icâzetle tahammül olunmuş rivâyâta icâzettir. Bu, *أجزت لك ما صحّ ما أجزيتك* yahut *جميع ما أجزيتك روايته* “Rivayetine izin ve icâzet aldığım haberleri yahut rivayetine me’zûn ve mücâz olduğum bütün haberleri benden rivayet etmene icâzet verdim” gibi bir lafız ile olur ki İbnü’l-Cevzî’nin şüyûhundan olan Hâfız Ebü’l-Berekât el-Enmâtî, “İcâzet haddizatında zayıf iken icâzet üstüne icâzet senedi büsbütün zaafa uğratar” diye bunu menetmiş ve adem-i cevâzını ispat için bir de cüz yazmışsa da ma’mûlün-bih olan kavle göre câizdir. Hâfız-ı Kebîr Ebü’l-Hasan ed-Dârekutnî ile (306-385) Ebû Abdullah el-Hâkim (321-405), Ebü’l-Abbas b. Ukde (249-332), Ebû Nuaym el-İsfahânî (336-430), fakih Ebü’l-Feth Nasr b. İbrâhim el-Makdisî şeyhlerinin icâzetten alıp icâzetten verdikleri hadisleri hep rivayet edip durmuşlardır. Muhammed b. Tâhir (448-507) bu babda beyne’l-muhaddisîn ittifak bulunduğunu bile iddia ediyor. Muhammed b. Tâhir’in bazan böyle üç mertebeye kadar müselsel icâzet ile rivayet ettiğini fakih Ebü’l-Feth nakleder. Kezâlik Ebü’l-Feth Muhammed b. Ebü’l-Fevâris (338-412), Ahmed b. Hanbel’in ilele dair bir cüzünü Ebû Ali b. Savvâf’tan icâzetten rivayet etmiş ki o da onu yine icâzetten Abdullah b. Ahmed’den, Abdullah da icâzetten pederi Ahmed b. Hanbel’den ahz ve tahammül etmişlerdi. İmam Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm er-Râfiî (ö. 623) *el-Emâlî*’sinde dört, Hâfız Kutbüddin Abdülkerîm el-Halebî (664-735) *Târîh-i Mısır*’ında beş, Şeyhülislâm İbn Hacer de *el-Emâlî*’sinde altı müselsel icâzet zikrederek rivayette bulunmuşlardır.

İcâzetle rivayet edenlerden icâzetle rivayet eden râvi şeyhinin icâzetine pek ziyade dikkat etmelidir ki esnâ-yı edâda onun icâzetine dahil olmayan bir şey kendi rivayeti içine girmesin. Zeyd Amr’dan icâzetle, Amr da Bekir’den icâzetle rivayet ettikleri takdirde olabilir ki Bekir verdiği icâzetnâme ile yalnız mücâzün-lehce sahih olan merviyâtına izin vermiş bulunur. Kezâlik olur ki mesmûâtına izin verir de

icâzetten rivayet ettiklerine izin vermemiş bulunur. Yine olur ki mesmûâtı içinden yalnız tahdîs etmiş olduklarına icâzet vermiş olur. *وهلمَّ جرّاً*.

İcâzetnâme meselâ, *أجرت له ما صح عنده من سماعاتي*, şeklinde ise Bekir'in semâlarından Amr'ca sahîhan vâki olduğu kendi mâlûmu olan rivâyâtta başkasını Zeyd'in rivayet etmesi câiz olmayacağından yedindeki icâzetin sahih olması ile iktifa câiz olmayıp bu cihete de dikkat etmesi lâzımdır. Zira Bekir'in verdiği icâzet zımnında dahil olmayan şeyleri rivayet etmesi sahih olmaz. Kezâlik Bekir'in verdiği icâzet Bekir'in semââtı ile mukayyet ise ne Amr'ın ne de Zeyd'in bu hududu tecavüz ederek icâzetten ahz ve tahammül etmiş olduğu merviyât ile tahdîs etmeleri câiz değildir. Bu nükteye kâfi derecede dikkat etmemek yüzünden eimme-i huffâzın birkaçı rivayette yanılıp sürçmüşlerdir. Irâkî'nin şu misali pek ziyade câlib-i nazardır:

Ekâbir-i muhaddisînden İbnü'l-Yetîm demekle mâruf İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endereşî cem'-i hadîs için esfâr-ı baîdeyi ihtiyar ile diyar diyar dolaşmış ve mağrib bilâdında, Mısır'da, Şam'da, Irak'ta, Horasan'da ekâbir-i muhaddisîne mülâki olup hepsinden ahzylemiştir. Meşâyihî meyanında Ebû Tâhir es-Silefî, Ebü'l-Kâsım b. Asâkir, Süheylî, İbn Beşkûvâl, Abdülhak el-İşbîlî gibi kimsenin dil uzatamayacağı ekâbir vardır. Bu zat, Hâfız Silefî tarikinden *Tirmizî*'yi ahzettğini beyan eden senedinde sıra ile zevât-ı âtiyenin isimleri vardır: Hâfız Silefî, Ebü'l-Ferec Ahmed b. Muhammed el-Haddâd, İsmâil b. Neyyâl el-Mahbûbî, Ebü'l-Abbas el-Mahbûbî, Tirmizî vardır. Sened gayet parlak, ricâli hep sikâttir. Fakat ancak mütebahhir olanların farkına varabileceği iki ayıbı vardır. Birincisi İbn Neyyâl Haddâd'a icâzet vermişse de Haddâd, *Câmi'-i Tirmizî*'yi kendisinden dinlememiştir. Haddâd da Silefî'ye icâzet vermişse de icâzeti yalnız mesmûâtına ait olup mücâzâtına ait değildir. Binaenaleyh Hâfız Silefî tarikinden *Câmi'-i Tirmizî*'yi istimâ' ettiğini gösteren sened sakattir. Nitekim Silefî de bu yüzden Ebû Ca'fer İbn Bâdiş'in ta'nına uğramıştır. Silefî eskiden nasılsa yanılıp lâyıkiyle tezekkür edememiş olduğunu ve bu seneden artık rücû ettiğini beyan etmesi üzerine mâzur görülmüşse de arada, bu nükteden gaflet eden ve şeyhi Silefî'nin bu rücûundan bîhaber kalan zavallı İbnü'l-Yetîm mat'ûn kalmıştır.

TEMBİH. İcâzetin mücâzün-leh tarafından kabulü şart değildir. Mücîzin icâzetten rücû etmesinin de hükmü yoktur. Süyûtî der ki: icâzet ihbar demek ise mücâzün-lehin reddetmesinin de, mücîzin rücûunun da rivayete zararı olmaz. Vakf ile vekâlette olduğu gibi izin ve ibâha demek ise kabulü şart ve mücîzin rücûu rivayete manidir.

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba‘d)

4. Münâvele ve Envâi

Ahz ve tahammülün dördüncü tariki münâveledir. Münâvele şeyhin, rivayetine me‘zun kılacağı bir kitabı tâlibin yedine vermesidir. Münâvele üzerine rivayetin sıhhatine delîl-i şer‘î Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Bedir‘den evvel bir seriyye emâretiyle Batn-ı Nahle‘ye gönderdikleri Abdullah b. Cahş el-Mücedda‘ radiyallahu anha tevdî buyurdukları nâme-i risâletpenâhî ile bu kitabın 58. *Buhârî* hadisidir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Abdullah b. Cahş’a Medine‘den iki gün ayrıldıktan sonra mektubu açıp mazmunuyla amel etmesini ferman buyurmuşlardı. O da Medine‘den iki konak ayrıldıktan sonra mektubu açmış ve sekiz sahâbîden ibaret olan rüfekâsına okuyup mazmununu ihbar eylemiştir. Bu hadis, *Buhârî*‘de ta‘lîkan rivayet edilmişse de *Beyhakî* ile *Taberânî*‘de hasen olan bir sened-i mevsûl ile zikrolunmuştur. Diğer hadiste de Abdullah b. Huzâfe‘ye tevdî buyurulan nâme-i alî-i risâletpenâhînin kistrâya verilmek üzere sahâbî-i müşârün ileyh tarafından Azîmü’l-Bahreyn‘e verildiği haber veriliyor. Demek ki nâme-i celîli okumak, müvâche-i kudsiyye-i nebeviyyede emirlerini telakki etmek gibi imiş. Begavî’nin (433-516) *Mu‘cem*‘ine göre Yezîd b. Ebân er-Rekâşî, “Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan çokça hadis sorduğumuzda kendisine mahsus mu‘cemin (mecmûa)¹ defterlerini bize getirip önümüze atar ve Resûlullah

1 Burada Mu‘cem ne ehl-i lugatın, ne ehl-i hadîsin istilâhınca hurûf-ı hecâ üzerine mürettep *Mu‘cem* demek olmayıp basbayağı mecmûa demektir.

sallallahu aleyhi ve sellemden işitip de kayıt ve sonra mukabele ettiğim hadisler işte bunlardır derdi” demiş.

Münâvele ya icâzete makrûn yahut mücerret olur. İcâzete makrûn olan münâvele envâ-ı icâzetin alelittlak a'lâsıdır. Hatta Kādî İyâz bu kavlin sıhhatinde ittifak olduğunu nakleder. Münâvele-i makrûnenin sureti şudur: Şeyh semâının ta'bîr-i diğerle- mesmûunun ya aslını yani yedindeki nüsha-i asliyyesini yahut asıl ile mukabele edilmiş bir fer'i tâlibin eline teslim ederek meselâ, *روايته عن هذا سماعي* yahut *روايته عن* *فلان فاروه عني* “İşte bunun içindeki benim fülândan olan semâim yahut rivayetimdir, onu benden rivayet et” yahut *أجزت لك روايته عني* “Onu benden rivayet etmene icâzet verdim” dedikten sonra kitabı tâlibe temlik yahut istinsah ve mukabeleden sonra kendisine iade etmek üzere muvakkat bir zaman için teslim eder ki bu en a'lâsıdır.

Bir sureti de şudur: Tâlip ya şeyhin aslını yahut onunla mukabele edilmiş fer'ini -ki şeyhin semâını muhtevî demektir- ona teslim edip, o da ba'de't-teemmül iade edip, *هو حديثي* yahut *روايته عن فلان* yahut *عمن ذكر فيه فاروه عني* yahut *روايته لك* der. Lâkin bu takdirde şeyhin, kitapta bir hâlel varsa farkına varabilir ârif ve müteyakkız bir kimse olması şarttır. Buna birtakım eimme-i hadîs arz namını vermişlerdir. Kiraat aleş-şeyhe de arz denildiği mâlûm olduğundan (s. 359) Şeyh Nevevî, “Varsın ötekine arz-ı kırâat, buna da arz-ı münâvele deniliversin” diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bu türlüünü tâ devr-i tâbîinden itibaren ve fukahâ-i seb'adan Ebû Bekir b. Abdurrahman el-Mahzûmî el-Medenî'den başlayarak Medineliler'den İkrime, Zührî, Rebâtürre'y, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Alâ b. Abdurrahman, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame, Abdülazîz b. Muhammed b. Ebû Ubeyd ve İmam Mâlik; Mekkeliler'den Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî, Abdullah b. Osman b. Huseym, Süfyân b. Uyeyne, Nâfi' b. Ömer el-Cumahî, Dâvûd el-Attâr, Müslim b. Hâlid ez-Zencî; Mısırlılar'dan Abdullah b. Vehb, Abdurrahman b. Kâsım el-Utekî, Eşheb, Abdullah b. Abdülhakem, Saîd b. Ufeyr, Yahyâ b. Bükeyr, Yûsuf b. Amr el-Fârisî; Kûfeliler'den Alkame b. Kays en-Nehaî, Mücâhid, İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî, Ebû Bürde el-Eş'arî, Ali b. Rebâa el-Ezdî, Mansûr b. Mu'temir, Şu'be, İsrâil b. Yûnus, Hasan b. Sâlih b. Hay, Züheyr b. Muâviye, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî; Basralılar'dan Ebû'l-Âliye Rûfey' b. Mihrân er-Rebâhî, Ebû'l-Mütevekkil Ali b. Düâd el-Basrî, Katâde, Humeyd et-Tavîl, Saîd b. Ebû Arûbe, Kehmes, Ziyâd b. Fîrûz, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Dâvûd b. Ebû Hind, Cerîr b. Hâzım, Süleyman b. Mugîre hep semâ kuvvet ve mertebesinde görmüşlerse de Sevrî, Evzâî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Büveytî, Müzenî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Yahyâ, hatta -Râmhürmüzî'nin isnadına nazaran- Mâlik gibi eimme hep bunu sahih

addetmekle beraber rütbece semâ ile kıraatin dînunda addetmişler ve Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî de, “Biz eimmemizin hep bu kavli ihtiyar ettiklerini gördük. Biz de buna kâiliz” diyerek bu husus için âdeta icmâ olduğunu ima eder. Bu zevat içinde İmam Ebû Hanîfe’nin münâveleyi menettiği *Künye* sahibinden menkul olduğu gibi Beyhakî de *Medhal*’inde Evzâî’nin münâvele ile tahdîsi tecviz etmediğini nakleder. O nakle göre Evzâî, “Muhaddis arz-ı kırâat üzerine قرأتی ile قرأت diyebilirse de münâvele ile ahzettığı hadis ile yalnız tedeyyün edip rivayet ve tahdîs edemez” demiştir.

İcâzete makrûn münâvelenin bir sureti de şudur: Şeyh semâını hâvi kitabı tâlibe teslim edip rivayetine icâzet verdikten sonra kitabı derhal istirdad edip tâlibin yanında bırakmaz. Bu surette tahammül ettiği rivâyâta sahip olamayacağından tâlibin –beyan edilecek şartın tahakkukunda– o kitabı rivayet etmesi câiz olabilirse de bu münâvele evvelki surette vâki olan münâvelenin dînundadır. Tâlibin bu kitabı rivayet edebilmesi herhangi tarik ile olursa olsun o kitabı ele geçirip tağayyürden sâlim kaldığına zann-ı gâlib hâsıl etmesine yahut şeyhin aslı ile mukabele edilip ona mutâbık olduğu mevsûkun-bih olan bir fer’ edinmesine vâbestedir. Şartına muvâfık olarak tâlip o kitabı rivayet etse de yine muayyen kitap hakkında münâvelesiz verilen icâzetten farksız olup ondan ziyade meziyeti haiz değildir. Nitekim birçok fukaha ile usûliyyûn bunun faydasız olduğunu da söylemişlerdir. Kâdî İyâz, “Hakikatte bu, tesânîf-i meşhûre veya ehâdîs-i ma’rûfe-i muayyenenin bir miktarına icâzetten başka bir mânâyı ifade etmez. Şeyhin bu münâveleyi yapması ile hazır veya gâib şeyhin birine meselâ *Kitâb-ı Muvatta*’ı rivayet etmeye icâzet vermesi beyninde hiçbir fark yoktur. Zira her iki surette de maksat mücâzûn-lehe mücâzû tayin etmekten ibarettir. Lâkin ehl-i hadîsten olan eski yeni şüyûhumuz öteden beri hep bunu icâzetten farklı görmekte dirler. Halbuki ehl-i nazar ve tahkik olan meşâyihimizin nazarında hiçbirinin diğerine fâik bir meziyeti yoktur. Bundan evvelki münâvele suretleri ise böyle değildir” diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bir de dördüncü sureti vardır ki onda tâlip şeyhine bir kitap getirip, هذا روايتك فناولنيہ وأجزئي روايته “İşte bu kitap senin rivayetindir. Münâvele ile mazmununu bana verip rivayetine icâzet ver” der. Şeyh de kitaba bakmaksızın ve muhteviyatı kendi rivayeti olup olmadığını araştırmaksızın tâlibin sözüne itimaden matlûbunu is’af eder. Bu surete göre tâlip itimat edilir bir sika olup da şeyhi ondan dolayı bakmamış ise münâvele de, icâzet de sahihtir. Haberine itimat edilir sikattan değil ise münâvele de, icâzet de bâtıldır. Lâkin bu takdirde de münâveleden sonra şeyh o kitabın kendi semâından yahut merviyâtından olduğunu şâyân-ı itimad bir sikanın ihbarıyla öğrenecek olursa acaba münâvele ve icâzetin sihhatine

hükmedilir mi? İrâkî'ye göre evet. Çünkü mücâzin kitap muhteviyatına adem-i ıttılâi yüzünden korktuğumuz butlana artık mahal kalmıyor demektir.

Bu şekildeki münâvelede şeyh, *حدَّث عني بما فيه إن كان من حديثي مع براءتي من الغلط والوهم*, “Kitabın içindeki benim hadisimden ise galat ile vehimden benim berâetim şartıyla benden rivayet et” dese hem câizdir hem de hoş olur.

İcâzetten mücerret münâvele şeyhin tâlibe, *أجرت لك روايته ياهوت اروه عني* yahut *أجرت لك روايته* “Bunu benden rivayet et yahut bunu benden rivayet etmene icâzet verdim” gibi bir söz söylemek sizin yalnız, *هذا سماعي* yahut *من حديثي* diyerek kitabı sunmasıdır ki Nevevî münâvelenin bu tarzı için, “Fukaha ile ehl-i usûlün ihtiyar ettikleri kavî-i sahîha göre bunun üzerine rivayet câiz değildir. Hatta bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplamışlardır” diyorsa da kendinden sonra gelen İrâkî ile Süyûtî bütün muhaddislerin bunu tecviz etmediklerini beyan sadedinde hulâsaten diyorlar ki bu babda muhaddisîn arasında ihtilâf olduğu gibi diğer ehl-i ilim beyninde de mesele muhtelifün-fih olduğundan fukaha ile usûliyyûnun hepsi yalnız bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplamışlardır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî bu münâveleyi sahih görerek onunla rivayeti tecviz edenleri saydığı gibi İbnü's-Salâh da, “Bu muhtel bir icâzettir ki ona binaen rivayet câiz olmaz” dedikten sonra, “Maahâzâ buna binaen rivayette bulunmak sırf mücerret i'lâm şeyh üzerine rivayet etmekten daha iyidir. Zira bunda münâvele vardır ve herhalde rivayet izni iş'ardan hâlî değildir” demiştir. Usûliyyûndan *Mahsûl* sahibi Fahreddin er-Râzî ise rivayet için ne onu, ne münâveleyi şart koşmayıp bir muhaddis bir kitaba işaretle –bir kimseye sunsun sunmasın, benden rivayet et desin demesin– yalnız bu benim fülândan semâımdır demesiyle onu işiten kimsenin ondan rivayet etmesi câiz olur fikrindedir. Zira bu işaret ile bu söz rivayete izni müş'ir olmaktan hâlî değildir diyor.

İcâzet ve münâvele suretleriyle tahammül-i hadîs eden kimsenin esnâ-yı edâda istimal edeceği sîgalara gelince bunda muhaddisîn hayli ihtilâfâta düşmüşlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî ile Mâlik ve Hasan-ı Basrî'nin münâvele üzerine rivayette –semâda ve arz-ı kırâatte olduğu gibi– *أخبرنا* ile *حدثنا* demeyi tecviz ettikleri naklolunmuştur ki icâzete makrûn arz-ı münâveleyi semâ mertebesine çıkaranların mezhebine lâyük olan budur. Ebû Nuaym el-İsfahânî ile Ebû Abdullah el-Merzûbânî mutlaka icâzette yani münâvele vâki olmaksızın verilen icâzette de bu iki lafzın istimalini tecviz ettiklerinden dolayı ayıplanmışlarsa da Kâdî İyâz, İbn Cüreyc'in; Velîd b. Bekir el-Gamrî de Mâlik ve ehl-i Medîne'nin mezhebi bu olduğunu nakletmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn de, “Bu lafızları itlak etmeye hiçbir mani yoktur” demiş. Bir de Ebû Nuaym'ın kendine has îhâmlı bir ıstılahı vardır. O, meselâ,

أخبرنا عبد الله بن جعفر فيما قرئ عليه “Abdullah b. Ca’fer huzurunda kıraat olunan rivâyât cümlesinden olarak bize ihbar etti ki!” der ve zâhir lafzından, şeyhinden arz-ı kırâat ile ahz ü tahammül ettiği mütebâdir olmakla beraber maksad-ı hakîkisi başkaları tarafından arz-ı kırâatle ahz olunan rivayeti kendisinin icâzetle aldığı ifham etmek ister ve esnâ-yi kırâatte kendisinin de huzurunu müş’ir olan demez. Bu îhâmlı ibare ile kastettiği mânanın bu olduğu bazı kere arkasından, “Bana da onu rivayete izin ve icâzet verdi.” Bazı kere de evvelki ibarenin âkıbinde o mervînin şeyhinden bilvasıta mesmû olduğunu tasrih etmesiyle sabittir.

Lâkin cumhurun ve ehl-i vera’ ve taharrî olanların makbulü olan kavli-i sahîha göre münâvelede bu iki lafzın yalnız başlarına istimali memnu olup bunlara vâki hali müş’ir münasip bir lafız ilâve etmelidir: *حدثنا إجازة* yahut *إجازة* و *مناولة* و *إجازة* yahut *أخبرنا إجازة* yahut *مناولة* *سوّغ لي*; *ناولني*; *أجاز لي*; *أجازني*; *فيما أطلع روايته* yahut *فيما أذن لي فيه* yahut *في إذنه* yahut *إذناً* yahut *إجازة* yahut *سوّغ لي* *أروي عنه* gibi. Hatta –bazı icâzetnâmelerde görüldüğü üzere– mücüz, “İster *حدثنا* ister *أخبرنا* desin” diye her iki suretle rivayeti ibâha etmiş olsa bile mücâzün-lehin yine keyfiyyet-i tahammülünü gösterir bir lafız istimal etmesi lâzımdır. Takıyyüddin İbn Dakikül’îd de *أخبرنا* lafzının ister mutlak, ister diğer elfâz ile mukayyet olsun icâzette istimalini câiz görmeyip bunu yalnız tâlip şeyhten semâda bulunup şeyh kitabı münâveleten yedine verdiğinde câiz görür.

Maazâlik müteahhirînden birtakımları icâzette *أبأنا* ıtlakını ıstılah olarak kabul etmişlerdir. Ebü'l-Abbas el-Velîd b. Bekir el-Gamrî² *Kitâbü'l-Vicâze*'sini bu fikri müdafaa için yazmış olup elyevm amel bunun üzerinedir. Halbuki mütekaddimînin mâruf olan ıstılahına göre *أخبرنا* ile *أبأنا* beyninde fark yoktur. Beyhakî hem mütekaddimînin hem de müteahhirînin ıstılahlarını gözetmiş olmak için *إجازة* *أبأني* *إجازة* derdi. Hâkim de, “Meşâyihimin ekserini ve asrımın imamlarını gördüğüm üzere ben de muhaddise arz vâki olup da şifahen icâzet verildiğinde *أبأني* tahrîren icâzet verildiğinde *كتب إليّ* demeyi ihtiyar ederim” diyor.

Yine müteahhirînin birtakımları lafzan vâki olan icâzette *أخبرنا* *مشافهتي*, *أخبرنا* *شافهني* tahrîren olan icâzette *أبأنا* *كتابة* *أبأني*, *أبأنا* *كتابة* yahut *في كتابة* demeyi ihtiyar etmişlerse de –îhâmdan,

2 Ebü'l-Abbas Velîd b. Bekir el-Gamrî el-Endelüsî es-Sarakustî tahammül-i hadîs için garbı ve tâ Horasan'a kadar şarkı dolaşmış ekâbir-i muhaddisîn ve fukahâ-i Mâlikiyye'dendir. Nisbeti gayn-ı mu'cemenin fethi ve “mîm”in sükûnuyla *عَمْرِي* dir. Hasan b. Süreyc'in nakline göre bu nisbet ayn-ı mühmele-i mazmûme ve feth-i mîm ile *عَمْرِي* dir. Lâkin, müşârûn ileyh Afrika taraflarında dolaştıkça Râfîzî olan Ubeydîler'in şerrinden “ayn”ın üstüne bir nokta atıp garptaki Gâfikiler'den Benî Gamr'e mensup olduğunu îhâm eder ve Endülüs'e dönünce noktayı hazfeylemiş. Bundan evvelki sayfada da ismi geçti. Benî Gamr'den hayli muhaddis yetişmiştir.

biraz da tedlîsten sâlim olamayacağı mülâhazasıyla- bunu İbnü's-Salâh reddetmek istiyor. Filhakika شافهني kelimesi icâzetin şifahî olduğunu ifade ettiği gibi tahdîsin de -icâzetten değil- şifâhen olduğunu hatıra getirebilir. Kezâlik kitâbet lafzı da icâzetin tahrirî olduğuna delâlet ettiği gibi şeyhin o hadisleri -eslâf-ı mütekaddimînin yaptıkları gibi- aynen yazıp tâlibe verdiğini de hatıra getirebilir ve keyfiyyet-i tahammül mübhem kalmış olur. Lâkin bu dediğimiz müteahhirince örf-i hâs ve ıstılah olduğundan zikredilen îhâmın hatıra gelmemesi ve böyle rivayet etmenin sahih olması lâzım gelir.

Buhârî her nerede, قال لي فلان demişse maksadı arz ve münâvele vuku bulduğunu haber vermek olduğunu Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân en-Nîsâbûrî iddia etmişse de bu sözler alekser esnâ-yı müzâkerede semâan ahz vâki olduğuna mahmumdur. Bazıları bunları ta'lik addeder. İbn Mende ise icâzete hamleler (s. 357).

İcâzet üzerine tahdîsin bir sureti daha te'nîm ile olması yani şeyhine şeyhinin şeyhi tarafından icâzetten rivayete izin vâki olduğunu râvinin أن lafzıyla ihbar etmesidir. Meselâ, أخبرنا فلان أن فلانا حدثه، yahut أخبره "Fülân bize haber verdi ki fülân kendisine... diye haber vermiştir" der. Bir sureti de şeyhinin üst tarafındaki şeyhten bahse-derken عن lafzını istimal etmekle olur. أن ile عن lafızlarıyla olan rivayetin hükmü hadîs-i muan'an bahsinde geçmişti (s. 153).

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba‘d)

5. Kitâbet

Turuk-ı ahz ve tahammülün biri de **kitâbettir** ki buna İbnü’s- Salâh eş-Şehrezûrî **mükâtebe** namını da vermiştir. Bunda şeyh mesmûâtını yahut bir veya birkaç hadisi hâzır veya gâip bir kimse için yazıp veya yazdırıp kendisine verir veya gönderir.

Kitâbet iki türlü olur: **Birincisi** icâzetten mücerret kitâbet, diğeri **أجزتك ما كتبك لك** yahut **إليك** yahut da **به إليك** “Sana yazdığımı rivayete sana icâzet verdim” gibi icâzeti müş‘ir bir lafza makrûn olan kitâbet.

İkincisi sıhhat ve kuvvetçe icâzete makrûn münâvele gibidir. Kitâbet-i mücerredenin sıhhati hakkında ise ihtilâf edilmiştir. Ehl-i hadîs beyninde meşhur olan kavli-i sahîha göre kitâbet-i mücerrede ile olan rivayet sahîh ve müsned-i mevsûlden ma‘duddur. Kitâbetle rivayeti mütekaddimîn ve müteahhirînden pek çokları tecviz edip bunlar meyanında Eyyûb es-Sahtiyânî ile şeyhi Mansûr b. Mu‘temir, Leys b. Sa‘d, Ebû Bekir b. Ebû Sebre’nin isimleri yâdolunuyor. Beyhakî *Medhal*’inde bu isimleri zikrettikten sonra, “Bu babda tâbiîn ile tebeu’t-tâbiînden birçok âsâr olduğu gibi Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in ahkâmı mutazammın olarak ummâle yazdıkları nâmeler de bu kavlin sıhhatine şâhittir” diyor. Şâfiyye’den Ebû’l-Muzaffer es-Sem‘ânî de buna kâil olup icâzetten daha kuvvetli bile sayar. Usûliyyûndan Râzî de *Mahsûl*’ünde buna kâil olmuştur. Diğer taraftan

İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasan el-Mâverdi ve Âmidî bunu tecviz etmemişlerdir. Lâkin kütüb-i sıhahta, *فُلَانٌ بَانَا حَدَّثَنَا فُلَانٌ* “fûlân bana حدثنا فلان diye yazdı ki” diyerek bu yolda pek çok âsâr mevcut olup hepsi de eimmece hadîs-i mevsûl addedilmiş olduğundan onların bu men‘ine itibar edilmemiştir. Tercüme etmekte olduğumuz kitaptaki 467. hadis de –hâşiyesinin mütalaasından mâlûm olacağı üzere– bu âsârdan biridir.

Kitâbet üzerine rivayet edebilmek için kâtibin hattını –beyyine kâim olmasa da– tanımak kâfidir. Bazıları “Hat hatta benzer” diyerek beyyine kâim olmadıkça yazıya itimat câiz olamayacağını ileri sürmüşlerse de İbnü’s-Salâh, “Bu söz makbul değildir. Zira hattın hatta benzemesi nâdiren vâki olup zâhiren bir insanın yazısı diğerininkine benzemez ve iltibas vâki olmaz” cevabını vererek bu kavlin zayıf olduğunu bildiriyor.

Kâtib, şeyhten başka bir kimse ise onun sika olduğu sabit olmak şarttır.

Kitâbet ile tahdîs ederken istimal edilecek elfâz-ı edâ şunlardır: *أَخْبَرَنَا كَتَبَ إِلَيَّ* yahut *أَخْبَرَنَا حَدَّثَنَا* yahut *قَالَ حَدَّثَنَا فُلَانٌ كِتَابَةً* yahut *فُلَانٌ مَكَاتِبَةً*. Bu gibi rivâyatta mutlak olarak *أَخْبَرَنَا* yahut *حَدَّثَنَا* demek câiz değildir. Maahâzâ bu iki lafzı itlakları üzere yani kitâbet kaydını zikretmeyerek istimale Leys b. Sa’d ile Mansûr ve ulemâ ve kibâr-ı muhaddisînden diğertakım zevat cevaz verdikleri gibi birtakımları da mutlak olarak yalnız *أَخْبَرَنَا* demeyi tecviz etmişlerdir. Lâkin ehl-i taharrî ve nezâhete yakışan, bu gibi yerlerde –beyan olunan kavli muhtâra muvâfık olarak– bu lafızları kitâbet kaydıyla takyid etmektir. Beyhakî *Medhal’de* Ebû Isme Sa’d b. Muâz’dan şunu rivayet ediyor: Bir gün Ebû Süleyman el-Cûzekânî’nin meclisinde bulunuyorduk. *حَدَّثَنَا* ile *أَخْبَرَنَا* bahsi geçti. Her ikisi de birdir dedim. Orada oturanların biri dedi ki hayır, beynlerinde fark vardır. Muhammed b. Hüseyin’in dediğini bilmiyor musun? O demiş ki biri kölesine, “Fûlân şeyi bana ihbar edersen hürsün” dese de kölesi o dilediği haberi ona yazsa âzât olur. Lâkin “Fûlân şeyi bana tahdîs eder yani söylersen hürsün” demiş olsa da kölesi o haberi ona yazsa âzât olmaz. *حَدَّثَنَا* ile *أَخْبَرَنَا* beynindeki ince fark işte budur.

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba‘d)

6. İ‘lâmü’ş-Şeyh

Gerek bütün envâyıyla icâzet, gerek münâvele gerekse mükâtebe denilen aksâm-ı ahz ve tahammül sarâhaten veya zimnen izin ve icâzeti müş‘irdir. Onlardan sonrakiler ve ezcümle i‘lâmü’ş-şeyh ise böyle değildir. İ‘lâmü’ş-şeyh şeyh, kendisine rivayete izin vermeksizin fülân hadisın yahut fülân kitabın fülândan mesmûu olduğunu tâlibe bildirmesidir ki mücerret bu kadarcık i‘lâm ile tâlibin rivayet edebilmesinde ihtilâf vardır. Ashâb-ı hadîs ile fukaha ve usûliyyûndan birçok kimse ve o meyanda ağleb-i ihtimâle göre İbn Cüreyc ve fukahâ-i seb‘adan Abdullah b. Ömer el-Ömerî ile Medineli ashâbı, Ebû Muhammed b. Hallâd er-Râmhürmüzî, Şâfiyye’den Ebû Nasr b. Sabbâğ, Mâlikiyye’den Ebû’l-Abbas Velîd b. Bekir el-Gamrî ve Abdülmelik b. Habîb, usûliyyûndan Fahreddin er-Râzî cevaza kâil olmuşlardır. Râmhürmüzî ile Zâhiriyye’den bazıları şeyh, هذه روايتي “Benim rivayetim işte budur” diye i‘lâm ettikten sonra, لا تزوها عني “Onu benden rivayet etme” yahut لا أجيزها لك “Bunu rivayete sana izin vermem” dese de yine “Tâlibin ondan rivayeti câizdir” derler. Kâdî İyâz da birçok kimseden bu kavli naklettikten sonra, “Bu kavil sahihtir. Fikir ve nazarda başkasını iktiza etmez. Zira şeyhin isnadda hiçbir illet, tâlîpte de hiçbir töhmet yokken tahdîs etmiş olduğu şeyden tâlibi rivayetten menetmesi müessir olamaz. Çünkü o zaten ona tahdîs etmiş bulunuyor. Bundan rücûuna da imkân yoktur” diye bu mezhebe nusret eder. Lâkin Ebû Hâmid et-Tûsî ile

-ki Gazzâlî'dir- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve Muhyiddin en-Nevevî'ye göre i'lâm-ı mücerred ile rivayet câiz olmaz. Ancak bunların ikisi i'lâm edilen hadis ile -senedi sahih olduğu takdirde- amel vâcip olduğu re'yinde olup muhaddisîn ile fukaha ve usûliyyûndan epeyce kimselerin re'yi olan kavli-i sahîh de budur diyorlar. Gazzâlî de *el-Mustasfâ*'da, "Zira o hadisler şeyhin semâından olduğu halde bir hâle dolayısıyla rivayeti câiz olmayabilir" diye rivayeti tecviz etmemek mezhebini takviye ediyor. Rivayeti tecviz eden tairfenin ise onunla ameli de vâcip görecekleri evleviyette kalır.

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri (mâba‘d)

8. Vicâdet

Vâv”ın kesriyle *وحدات* müvelled bir kelimedir. Muhaddisînce ma'nâ-yı ıstilahîsi bir kimsenin bir müellif veya râvi hattıyla yazılmış bir telifi yahut bazı hadisleri ele geçirmesidir. Bu müellif veya râvi, ister o kimse ile muasır olsun ister olmasın; ister beynlerinde telâkî bulunsun ister bulunmasın; telâkî halinde de o kimsenin müellif veya râviden ister semâî olsun ister olmasın. Bu suretlerin kâffesinde o yazıyı ele geçirmeye **vicâdet**, ele geçirene **vâcid** denir. Bulduğu bu hadisleri vâcidin semâ veya icâzete dâll olan elfâz ile rivayet etmesi câiz olmayıp, *وجدتُ* yahut *قرأتُ بخط فلان* yahut *حدثنا فلان* yahut *في كتابه بخطه حدثنا فلان* “Fülânın hattıyla yahut fülânın hattıyla yazılmış kitabında şöyle yazılmış buldum. Yahut... diye okudum: *حدثنا فلان*” diyerek isnad ile metni kitaptan sevketmeye başlar. Yahut da, *ما وجدته بخط فلان* yahut *قرأت بخط فلان عن فلان...* gibi bir lafız ile edâ eder. Şayet yazının musannif yahut râvi hattı olduğuna vüsûk ve itimadı yoksa cezme delâlet eden bu gibi ibareleri bırakıp onların yerine *بلغني عن فلان* “Fülânın şöyle böyle rivayet ettiği, dediği bana bâliğ oldu” yahut *وجدتُ عن فلان* yahut *ذكر كاتبه أنه فلان* yahut *ظننت أنه فلان* yahut *كتاب أخبرني فلان أنه بخط فلان* yahut *فُلَانِ* “Fülânın hattıyla olduğunu fülânın bana haber verdiği yahut zannettiğim yahut kâtibinin, fülânın dediği bir kitapta okudum” ya da *قال بخط فلان* yahut *قال إنه تصنيف فلان* “Fülânın yazısı, tasnifi olduğu söylenen bir kitapta...” gibi vâcidin müstenedini açıkça gösteren ibârât istimal eder. Eski, yeni bütün muhaddisler beyninde amel hep bu minval üzere câri olagelmıştır. Nitekim

Müsned-i Ahmed'de Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in kendi pederinden vicâdetle rivayet edilmiş bu gibi rivâyâtı pek çoktur. Bu tarzda rivayet edilen hadis, münkatı' sayılırsa da وجدت بخط فلان sözünden dolayı bu inkitâda biraz da ittisâl şâibesi de vardır. Böyle demeyip de bazılarının dediği gibi عن فلان قال demek lâubaliliktir. İbnü's-Salâh'ın bihakkın ihtarı veçhile عن lafzı râviden yahut sâhib-i tasniften semâi da îhâm ettiği için bu, bir tedlîs-i kabîhtir. *Sahîh-i Müslim*'de vicâdetle ahz olunmuş bazı hadisler عن lafzı ile edâ edilmişse de o hadisler diğer tariklerden mevsul olarak da rivayet edilmiş olduklarından onlarda tedlîs korkusu yoktur.

Bazıları vicâdetle حدثنا ile أخبرنا lafızlarını kullanmışlarsa da yaptıkları mücâzefe sayılıp hücum ve itiraza uğramışlardır. Bunlar müellif veya râvi hattıyla ele geçen hadisler hakkındadır. Vâcidin bulduğu hadis musannif hattıyla değilse ذكر فلان yahut قال فلان أخبرنا diyerek isnadı sevkeder. Böyle rivayet olunan hadisler ittisâl şâibesi olmayan haber-i münkatı'dırlar.

Vicâdetin icâzete makrûn olduğu da vâkidir. Bu takdirce, وجدت بخط فلان وأجازه لي و“Fülân hadisi fülânın hattıyla buldum. O da bana rivayetine icâzet verdi” der. Böylesinin rivayeti hakkında icâzetle rivayet ahkâmı câri olur.

İHTAR. Bir kimse bir tasniften hadis naklettiğinde gördüğü nüsha ya kendisi, ya bir sika tarafından musannifin aslı ile mukabele edilmiş olmadıkça hîn-i edâda cezm sîgasıyla قال فلان dememelidir. Elinde böyle nüsha bulunmadığı takdirde ise yalnız حدثت في نسخة من كتاب فلان yahut بلغني عن فلان gibi bir lafız ile edâ etmesi lâzım gelir. Muhyiddin en-Nevevî ile Süyûtî bu babda, “Bu asırlarda ekser-i nâs, muayyen bir musannife mensup olan bir kitabı taharrî ve tesbit zahmetine katlanmaksızın ve nüshanın sahih olduğuna emin olmaksızın yalnız mütalaa etmekle cezm sîgasıyla ذكر فلان كذا، قال فلان deyip duruyorlar. Savab ise bizim dediğimizdir. Ancak şu var ki mütalaa eden vâcid, kitabın sukût etmiş veya tagayyüre uğramış ibârâtı nazarından kaçmayacak derecede anlayışlı bir âlim-i mütkın ise naklinde cezm sîgası istimal etmesinin doğru olmasını ümit ederiz. Birçok musannifin, ötekinin berikinin kitaplarından nakilde bulunurken böyle yapmalarından bu mânâyı gözetmek istediklerini anlıyoruz” diyorlar.

Vicâdet ile rivayet olunan haber ile amel bahsine gelince Kādî İyâz *el-İlmâ*'ında, “Hadis ile fıkıh ve usûl-i fıkıh eimmesi vicâdetle nakil ve rivayeti menetmekte müttefik davranmakla beraber onunla amel etmekte ihtilâf etmişlerdir. Muhaddisînin ve Mâlikî olan fukahânın ekseri böyle bir hadis ile amel edilmez re'yindedirler.

İmam Şâfiî'den ise cevazı menkul olup nüzzâr-ı Şâfiyye'den bazıları buna kâil olmuşlardır. Cüveynî'nin müdafaa ettiği ve erbâb-ı tahkikten diğer birtakım zevatın ihtiyar ettikleri de bu mezheptir" diyor. Nevevî de İbnü's-Salâh'a tebean, "Muhakkıkîn-i Şâfiyye'den bazıları nüshaya vüsûk hâsıl olduğunda mücebine amel olunmanın vâcip olduğuna kat' etmişlerdir" dedikten sonra, "Bu zamanlarda mâadası yürüyemeyecek olan kavl-i sahîh işte budur" neticesini veriyor. İbnü's-Salâh sahîh dediği kavl-i ahîr için, "Muhaddisîne arzedilse kabulünden ibâ ederler" demekle beraber "Bu kitaplarla amel, rivayete mütevakıf olmuş olsa tahakkuk-ı şürûtu müteazzir olacağı için menkul ile amel etmenin kapısı kapanıyor demektir" sözüyle davasını teyit ediyor.

Bazı Rumuz

Esânîd-i hadiste çok tekerrür eden bazı elfâzı yazarken hazf yahut ihtisar ile remiz haline koymak ehl-i hadîsin âdetidir. Bu remzi bilmek yazma hadis kitaplarını okumak için lâbüd olduğundan buraya ilâvesi faydasız değildir: حدثنا nın meşhur olan remzi yalnız ثنا dir. Bazan yalnız zamiri yazıp kelimeyi ما , nâdiren "dâl"i ilâve ederek دما suretine ifrağ ederler. Bu son ıstılah Mağribîler'indir. حدثني de böyledir. Remzi ی yahut دی dir.

اخبارنا'nın remzi انا dir. Beyhakî burada بنا remzini istimal etmişse de حدثنا'nın ما sına benzediği için revaç bulmamıştır. Bazı mağâribe ارنا yahut اخنا suretinde yazmışlarsa da İbnü's-Salâh bunun için iyi değildir diyor. انا ve انا'nın remizleri yoktur.

فتنا lafzı da çok tekerrür ettiğinde bazıları yalnız ق ثنا bazıları da bitiştirerek فتنا suretinde yazmışlarsa da ahîren tekarrür eden ıstılahı göre قال lafzı hattan hazfolunur, lâkin okunur. Senedde iki قال yanyana gelirse biri yazılmaz. Lâkin okunur. Meselâ Buhârî'nin, حدثنا صالح بن حيان قال قال عامر الشعبي, senedi حدثنا صالح بن حيان قال عامر الشعبي suretinde yazılır, lâkin tamamı okunur.

Yalnız hattan hazfolunan kelimelerden biri de انه dur. Meselâ Buhârî'nin, عن عطاء بن عن عطاء بن أبي ميمونة أنه سمع عن أبي ميمونة سمع أنس بن مالك عن عطاء بن أبي ميمونة أنه سمع عن أبي ميمونة أنه سمع أنس بن مالك diye okunmalıdır.

Bir hadisin birden ziyade isnadı olup da hepsini metn-i vâhidde cemetmek istediklerinde bir isnaddan diğerine intikal edilirken ح yazılır ve حا diye okunup geçilir. Mağribîler ise الحديث diye okurlar. Bazı huffâz ح yerine صح yazarlar.

Rivâyet-i Hadîsin Sıfat Keyfiyeti ve Âdâbı

Hadisın sıfat ve keyfiyet-i edâ ve rivayetine müteallik olan mesâilin bazıları bundan evvelki bahislerde geçmiştir. Buraya kadar mevzubahis edilmemiş olanlarını da burada zikretmek istiyorum.

I. Ezber ve Kitaptan Rivayet Meselesi

Rivayet ettiği hadisi ezberlememiş olup, kitabına itimat ile ondan rivayet eden kim-
senin nakliyle ihticâc meselesi muhtelefün-fihtir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e
göre râvinin ezber rivayet ettiği ve tezekkür ettiği hadisten başkasıyla ihticâc edilmez.
Şâfiyye'den Ebû Bekir es-Saydalânî el-Mervezî de bu kavli ihtiyar etmiştir. Hâkim'in
İbn Abdülhakem tarikinden Eşheb'den (140-204) rivayetine göre, "Sika olduğu halde
hadisini ezberlememiş kimseden ilim ahzolunur mu?" diye İmam Mâlik'ten sual
edilmiş, o da, "hayır" cevabını vermiştir. "Ya sika olduğu halde bu hadisleri din-
lemişimdir diyerek bir kitap gösterirse?" diye tekrar sorulmuş. "Böylesinden de
alınmaz. Gece kendisinden habersizce hadisine bazı şeyler ziyade edilmiş olma-
sından korkarım" demiş. Beyhakî de İmam Mâlik ile Ebü'z-Zinâd'dan her birinin,
"Medine'de hepsi de me'mûn yani kendisine emniyet edilir 100 kadar zata yetiştim ki
ehli değiller diyerek rivayet ettikleri hadisler ahzolunmazdı" dediklerini rivayet eder.
İmam Mâlik'in lafzı, "Rivayet ettikleri hadisleri bilmezler diyerek ..." suretindedir.

Lâkin bu mezhep pek şedîd olup hilâfı üzere amel takarrur etmiştir. Hatta *Sahîhayn*'da bu türlü hıfz ile mevsuf olan ruvâtın adedi belki yarı yarıya bile

değildir. Cumhura göre semâını iyice zaptetmiş ve kitabı şeyhin aslı ile yahut aslı ile mukabele edilmiş bir fer'i ile mukabele edilmiş kimsenin kitabından rivayet etmesi câizdir.

Bazıları kitaptan rivayet etmeyi tecviz etmişlerse de kitabın arada –gerek iâre, gerek ziyâ suretiyle gerek herhangi diğer bir suretle– sahibinin elinden çıkmamış bulunmasını şart kılmışlardır. Zira elinden çıkmış olduğu müddet içinde tagayyüre uğramış olması imkânı vardır demişlerdir ki bu da birincisi gibi teşdîddir.

Bu müşeddidlere karşı birtakım mütesâhillere de vardır ki tesâhüllerinin numuneleri ahz ü tahammül bahsinde gösterilmişti. Mütesâhillerin birtakımı da asıllarla mukabele edilmemiş nüshalardan rivayete kalkışmışlardır ki, Hâkim bunları mecrûh addeder. Maahâzâ Hâkim, “Bu, ekâbir-i ulemâdan ve sulehâdan birçoğunun yaptığı bir şeydir” diyor. İbn Lehîa ekâbir-i ehl-i ilimden olduğu halde bu tesâhülü yüzünden ta'na uğramıştır.

Asıl ile mukabele edilmemiş nüshadan rivayet gayri câizse de Ebû İshak el-İsferâyînî ile Ebû Bekir el-İsmâîlî, Ebû Bekir el-Berkânî ve Ebû Bekir el-Hatîb bunu üç şart ile câiz görmüşlerdir: 1. Nüshayı yazan zat nakli sahih ve sekatâtı az bir kimse olmak; 2. Nüsha bir fer'den değil, bir asıldan menkul bulunmak; 3. Râvi rivayet ederken nüshasının mukabele görmemiş olduğunu beyan etmek.

Lâkin Kâdî İyâz bu şartların tahakkuku halinde de mukabele edilmemiş nüshadan rivayetinin memnu olduğuna cezmetmiştir. Herhalde savab olan –Nevevî'nin dediği gibi– mutavassıt olan cumhur kavli olup râvi semâını iyice zaptettikten sonra kitabını da mukabele etmiş ve kitabı bir müddet elinden çıktıktan sonra tagayyürden selâmetine zann-ı gâlibi bulunur, bâhusus kendisi de tagayyür vukuunun farkına varacak derece-i ilm ve hıfzda olursa kitabından rivayet etmesi câizdir.

2. Unutulmuş Hadisi Kitabından Rivayet Meselesi

Bir kimse unuttuğu bir hadisi semâını muhtevî kitapta görür de semâını derhâtır etmeyecek olursa İmam Ebû Hanîfe'ye göre onu derhâtır etmedikçe rivayet etmesi câiz değildir. Şâfiyye'den de ona muvâfakat eden olmuştur. Lâkin İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed ve İmam Şâfi ile ekser-i ashâbı cevaz tarafına gitmişlerdir ki Nevevî'ye göre sahih olan budur. Eslâf ve ahlâf-ı ulemâ da bununla âmil olmuşlardır. Zira bâb-ı rivâyet tevsîaya ve gâlib-i zanna mebnîdir.

İbnü's-Salâh'ın dediğine göre bu ihtilâf, râvinin kendi mesmûunu zabt noktainazarından kitaba itimat câiz olup olamaması meselesi üzerine binâ edilmek iktiza eder. Müşârün ileyh diyor ki tagayyürden masûn olan kitaba mesmûunun zabtını muhtevi olması dolayısıyla itimat edip mesmûu kitabında artıksız, eksiksiz yazılı olan kimsenin oradaki hadisleri yegân yegân derhâtır edemese bile rivayet etmesini tecviz etmek nasıl ekser-i ehl-i hadîsin kavli-i sahîhi ise şartı tahakkuk edince yani semâi muhtevi olan kitap râvinin yahut râvîce mevsûkun-bih bir kimsenin yazısıyla ve tagayyürden masûn olunca varsın bu da câiz olsun. Lâkin bu, râvi kitabının sıhhatine kalbi mutmain olduğu takdirdedir. Eğer şekki varsa yahut kitap bir sika yazısı değilse ona itimat etmesi câiz olmaz ve bunda hilâf yoktur.

3. Gayri Hâfız Olan Darîr ile Basîr-i Ümmînin Rivayetleri Meselesi

Hadisini hıfz etmemiş darîr (âmâ) ile basîr-i ümmînin cevâz-ı rivâyetleri hakkındaki ihtilâf evvelkinden daha büyüktür. Kavli-i muhtâra göre darîr veya basîr-i ümmî, semânı zabt ve kitabını tagayyürden sıyânet için bir sikadan istiâne eder, ondan sonra da o hadisler, huzurunda okunurken kitabın tagayyürden sâlim kaldığı zannı kendisinde galip olursa rivayeti sahihtir. Lâkin bundan evvelki meselelerde nizâ edenlerin bunda da nizâları bitarîki'l-evlâ câridir.

4. Kendisinin Olmayan Nüshadan Rivayet Meselesi

Râvi mesmûâtından olan bir şeyi rivayet etmek istediğinde semâi hangi nüshadan vâki olmuşsa o nüshadan yahut bir sika tarafından o nüsha ile mukabele edilmiş diğer bir nüshadan rivayet etmelidir. Kendi nüshasını bırakıp da şeyhinin aslından yahut şeyhinin nüshasından yazılıp sıhhatine kalben mutmain olduğu başka nüshadan rivayet etmek isterse bu, -Hatîb'in dediğine göre- amme-i ehl-i hadîşçe memnudur. Maahâzâ müşârün ileyh Eyyûb es-Sahtiyânî ile (68-131) Muhammed b. Bekir e-Bürsânî'den (ö. 203) ruhsat-ı rivâyetini de nakleder. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'ın da (400-477), "Kendisinin semânı muhtevi olmayıp şu kadar ki şeyhinin huzurunda okunmuş hir kitaptan yahut kendi semâ nüshasıyla mukabele edilmemiş hir nüshadan rivayet etmek katiyen câiz değildir" dediği hikâye olunuyor. Zira bu takdirde bu nüshalarda kendi semâ nüshasında olmayan bazı zevâid bulunabilir ki bunları şeyhinden rivayet etmesi sahih olmaz. İbnü's-Salâh da (577-643) bu re'yi terviç ettikten sonra, "Hâ, meğer ki şeyhinden cemî'-i merviyâtı için bir

icâzet-i âmmesi ola! İşte o takdirde o dediğimiz kitaplardan da rivayet edebilir. Zira bu takdirde râvinin taksiri o rivayet hakkındaki icâzetini beyan etmeksizin *أخبارنا، أنبأنا* yahut *حدثنا* demiş olmaktan ibaret kalmış olur ki bu kadarcık tesâmüh de çok görülmez. Lâkin elindeki nüsha şeyhinin semâını muhtevi yahut şeyhinin şeyhi huzurunda kıraat edilmiş ya da şeyhinin şeyhinden mervî bir şey ise işte onu rivayet edebilmesi için hem kendisinin şeyhinden hem de şeyhinin kendi şeyhinden birer icâzet-i âmmeleri bulunmak lâzımdır” diyor.

5. Mahfûz ile Mektûb Arasında İhtilâf Meselesi

Hadisi ezberlemiş kimse kitabında mahfuzuna muhalif bir şey görürse hadisi o kitaptan ezberlemiş olduğu takdirde kitaptakine itibar eder. Eğer şeyhinin ağzından alıp ezberlemiş yahut arz-ı kırâat esnasında bellemiş olup hıfzında da şekki yok ise kendi hıfzına itimat eder. Lâkin bu takdirde rivayet ederken en muvâfık meslek – Şu’be’nin ve ona tebean birçok huffâzın yaptıkları gibi-, *حفظي كذا وفي كتابي كذا*, “Ezberimde olan şöyledir, kitabımda ise böyledir” diyerek vâki hali haber vermektir. Nitekim mahfûzu, ehl-i itkândan olan bir hâfızın rivayetine muhalif gelen râvi de böyle yapıp, *حفظي كذا وقال فيه فلان كذا*, “Benim ezberimde olan şöyledir, fülân ise bu hususta böyle dedi” demek gerektir. Süfyân es-Sevrî ve emsali gibi.

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba‘d)

6. Rivayet Bilmâna Meselesi

Metnin suretini amden tağyîr etmek mutlaka câiz olmadığı gibi elfâzın medlûlâtını bihakkın bilmeyen ve meânîyi tebdîle münceer olacak elfâz ve terkîbâtı olmayanlarından tefrik ve temyizden âciz olan kimsenin de –bir maksad-ı meşrû ile de olsa– lafz-ı hadîse mürâdifini ikame etmesi câiz değildir. Lisân-ı Arabî’de bihakkın tasarrufa kâdir ve elfâz ü meânî ve terâkîbin dekâyıkına bihakkın vâkîf ve hadisin hükmünü hiçbir veçhile tağyîr etmeksizin başka elfâz ile nakle kâdir olan, hâsılı mevâkî-i hitâbı bilen âlime göre rivayet bilmânanın câiz olup olmadığı meselesi ise ulemâ-yı hadîs ile fukaha ve usûliyyûn arasında muhtelefün-fihtir. Herhalde ulemânın ittifak ettikleri bir cihet varsa o da suhan-şinâs olmayıp muhtemili gayri muhtemilden, zâhiri azherden, âmmı eamdan farkedemeyecek câhilin kendi lafzı ile hadis rivayet etmesinin haram olmasıdır.

Ashâb-ı hadîs ile fukaha ve usûliyyûndan bir taife esâlîb-i kelâma bihakkın vâkîf olan âlimin de meâl-i hadîsi ancak işittiği elfâz ile rivayet etmesini vâcîp görüp lafzın hiçbir veçhile tağyîrine cevaz vermemişlerdir. Tâbiînden Kâsım b. Muhammed, İbn Sîrîn, İbrâhim b. Meysere, İbn Mehdî, Recâ b. Hayve, Süfyân b. Uyeyne, Abdülvâris, Yezîd b. Zürey’ gibi eimme buna kâil oldukları gibi Şâfiyye’den üstat Ebû İshak el-İsferâyînî ile Hanefiyye’den Ebû Bekir er-Râzî de bu zümreye mülhaktırlar. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel’in de buna kâil oldukları hakkında rivayet varsa

da meşhur olduğuna göre eimme-i erbaanın hepsi de rivayet bilmânayı tecviz etmişlerdir. İbn Ömer radiyallahu anhümânın da bu mezhepte olduğu rivayet olunuyor. İbn Hazm ile diğer Zâhiriyye ulemâsının kâffesi de rivayet bilmânayı haram görürler. Hüccetleri şunlardır:

1. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm haccetü'l-Vedâ'da alâ melei'n-nâs: نضر الله امرأً سمع مقالتي فوعاها ثم أداها كما سمعها فزُتَّ حامل فقهه إلى من هو أفقه منه *“Benim sözümü işitip ezberleyen, sonra işittiği gibi edâ edenin Allah yüzünü ak etsin. Zira nice kimse vardır ki hâmil oldukları fikhî kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar”*¹ buyurmuşlardır. Kelâm-ı âlî-i nebevîyi işittiği gibi edâ etmek ise işittiği lafzı aynen iade etmekle olur. Sonra bir fakihin kendinden daha fakih olan kimseye fikhını nakletmesi demek hadisi râviden ahz ü telakki eden zatın ziyâde-i fetâneti dolayısıyla râvinin istihrâc edemediği bazı meânîyi lafz-ı resûlün fevâidinden istinbat edebilmesi demektir. Bir tilmiz üstadından daha fatin ve daha fakih olabilir.
2. Mâden-i fesâhat ve belâgat efendimiz hazretleri: أنا أفصح العرب ولا فخر *“Ben Arap'ın en fasihyim, bununla da hiç fahretmem”*² yine أوتيت جوامع الكلم *“Bana cevâmîü'l-kelim verildi”*³ buyurmuş olduklarından elfâz-ı hadîsi diğer elfâz ile nakletmekle mânânın da muhtel olması ihtimali pek kavîdir. Binaenaleyh lafz-ı mansûs üzerine iktisâr etmek vâciptir. Nitekim Kur'an'ın da mâna ile nakli câiz olmaması bundan dolayıdır.
3. Bu kitabın 183. Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ hadisinde sahâbî-i müşârün ileyh kendisine tâlim buyurulan duayı huzûr-ı âlî-i nebevîde tekrar ederken ورسولك deyince ونيك diyecek yerde –yine o mânaya gelen– ورسولك diye tashih buyurulmuş ki, bu da elfâz-ı resûlün adem-i tağyîr ve tebdili şer'an mültezem olduğunu gösterir.
4. Tecrübe ile sabit olmuştur ki müteahhir olan bazı kimselerin Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın elfâz-ı mübârekesinden mütekaddimînin farkına varamadıkları bazı fevâid istihrâc edebilmişlerdir. Hatta bir kelâmı işiten kimsenin –fakih ve zeki de olsa– lafzın bütün mezâyâ ve fevâidine fi'l-hâl varamadığı kesîrû'l-vukû'dur. Binaenaleyh rivayet bilmâna halinde râvi lafz-ı resûle bedel yine o mânada zannettiği diğer bir lafz ikâme eder

1 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, no: 3416. Bezzâr'ın rivayetinde “فوعاها” lafzı yerine “فحفظها” lafzı yer almaktadır.}

2 {Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet Tâhir el-Cezâirî'nin eserinde yer almaktadır: *Tevcihu'n-nazar*, II, 676.}

3 {M1172 Müslim, *Mesâcid*, 8.}

de beyinlerindeki tefâvütün farkına varmayabilir. Celâlet-i kadri ve mezîd-i itkânı kendisini bilenlerin kâffesince müsellemlenmiş olan Şu‘be, kendi tabakasının dînunda olan İsmâil b. Uleyye’den erkeklerin teza‘fürden yani elbiseleri za‘feran ile boyamaktan nehiy olunduklarını mutazammın hadisi ahzedip, نهى عن التزعفر، “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz teza‘fürden nehiy buyurmuşlardır”⁴ diyerek mânasıyla rivayet ettiğini İsmâil işitince derhal inkâr etti. Zira rivayetinin aslındaki nehiy erkeklere muhtas iken Şu‘be’nin lafzı umuma delâlet edip kadınları da bu hükümde erkekler gibi göstermişti. Şu‘be’nin İsmâil’den rivayeti رواية الأکابر عن الأصاغر، yani büyüklerin küçüklerden rivayeti kabilinden olduğu halde Şu‘be’nin farkına varmadığı cihete İsmâil mütenebbih olmuştur.

5. Râvi için lafz-ı resûlü tebdil ile yerine kendi lafzını ikâme etmek câiz olsa o râviden rivayet edenin de mesmûu olan lafzı tebdil edebilmesi bi-tarîki’levlâ câiz olur. Zira râvinin lafzını değiştirmek şâriin lafzını değiştirmekten ehvendir. Bu da câiz olunca ikinci râviden rivayet eden üçüncü ve üçüncü râviden rivayet eden dördüncü râvinin de böyle yapmaları câiz olacak demektir ki bu takdirde kelâm-ı Nebî ile râvî-i ahîrin rivayet ettiği kelâm beyinde mugâyeret-i külliyye vâki olmuş olur.

Lafz-ı mervîyi aynen edâ hususunda Müslim’in *Sahih*’indeki itinası Buhârî’den ziyadedir. Müslim, mânayı tağyîr etmese bile râvilerin bir harfte de olsa ihtilâflarını beyan eder. Buhârî ise rivayet bilmânayı tecviz edenlerden olduğu için dikkatin bu kadarını zâit görür. Hatta bazıları, “Tarz-ı rivâyette iltizam edilecek yol Müslim’in yolu olmak gerekti. Lâkin ne çare ki olmadı” demiştir. Hazarda, seferde huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye müddet-i medîde mülâzemet eden ecille-i ahabdan birçoğunun pek az hadis rivayet etmiş olmalarına en müessir sebeplerden biri de işte rivayet bilmânadan ihtiraz ve ihtiyatları olduğunda şüphe etmemelidir.

Lâkin beri tarafta sahâbenin çoğu da rivayet bilmânayı tecviz hatta tatbik ettikleri gibi Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî, Vekî b. Cerrâh, Şa‘bî, İbrâhim en-Nehâî, Amr b. Dînâr ile eimme-i erbaa ve onların ayarında tâbiîn ve ekser-i muhaddisîn ve cumhûr-ı fukahâ ve usûliyyûn da tamâm-ı ma’nâyı edâ şartıyla bunu câiz görmüşlerdir. İmam Mâlik’in bu türlü rivayeti tecviz ettiğine de, etmediğine de dair rivayet vardır. Lâkin Beyhakî ile Hatîb el-Bağdâdî’nin rivayetlerine nazaran imâm-ı

4 {M5506 Müslim, Libâs, 77.}

müşârün ileyh hadiste yani lafz-ı resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm'da rivayet bilmânayı menedip akvâl-i sahâbe ve tâbiîni her iki türlü rivayet etmeyi tecviz etmiştir. Vekî' b. Cerrâh'ın, إن لم يكن المعنى واسعاً فقد هلك الناس, "Edâ hususunda mânayı nakletmek elvermezse ortalık helâk oldu demektir" dediği mervîdir. Süfyân es-Sevrî de, "Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayınız. Söylediğim hep mânadır" demiş.

Rivayet bilmâna üç suretle vâki olabilir.

Birinci suret bir lafzı mürâdifi ile tebdil etmek ki bu, bilâ-hilâf câizdir. قعود lafzını جلوس 'e, علم lafzını معرفت 'e, استطاعت lafzını قدرت 'e, حظر lafzını تحريم 'e tebdil gibi. *Sahîh-i Müslim*'de Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümâdan mervî, لا يدخل الجنة نمام, "Hiçbir koğucu cennete girmeyecektir"⁵ hadîs-i şerifi قَتَات⁶ lafzıyla da rivayet edilmiştir.

İkinci suret lafz-ı nâib ile lafz-ı aslînin bir mânaya delâlette ittihadı zannî kalıp kati olmamak ki bu takdirde lafz-ı aslînin tebdili câiz olmadığına yine ihtilâf yoktur.

Üçüncü suret râvi mânayı tamamen kavradığına alâ vechi'l-kat' hükmedip de elfâz-ı mürâdife istimal etmeksizin mervîyi –anladığı mânayı tamamen edâ ettiğine yine kat' ederek hükmettiği– diğer bir ibare ile tebdil etmek ki beyne'l-ulemâ muhtelifün-fih olup ekseriyetin tecviz ettiği suret işte budur. Tecviz edenlerin nazarında yalnız başlarına –veya kendilerine munzam karâin ile beraber– o elfâz-ı nâibenin o mânayı ifham ettiğine kat' olunursa lafızlar müterâdif hükmünde olmuş olur. Bunların da kendi davalarını müeyyid naklî ve aklî hüccetleri vardır:

1. İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*'si ile Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme el-Leysî'den mervî olduğuna göre aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize, "Yâ Resûlellah! Biz senden bir hadisi işittiğimiz gibi edâ edemiyoruz" demeleri üzerine, إِذَا لَمْ تُجَلُّوا حَرَامًا و لَمْ تُحَرِّمُوا حَلَالًا و أَصَبْتُمْ "Eğer bir haramı helâl bir helâli haram etmez, mânayı da savab olarak ifade edebilirsiniz istediğiniz lafız ile rivayet etmenizde beis yoktur"⁷ buyurulmuş.⁸ Bu rivayet Hasan-ı Basrî'ye haber verildiğinde de, لَوْ لَا هَذَا مَا حَدَّثْنَا "Böyle olmasaydı biz hadis rivayet edemezdik" demiş.

5 {M290 Müslim, İmân, 168.}

6 {M291 Müslim, İmân, 169.}

7 {MK6491 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 100.}

8 Rivayet bilmânayı tecviz edenler, cumhûr-ı Selef ve Halef'in ameline ve bundan sonra sıralanacak edileye istinat etmeyip de yalnız bu delil ile kalsalar davaları sabit olamazdı. Zira bu rivayet seneden zayıf olmakla beraber râvisi olan sahâbînin isim ve nesebini tayinde de ıztırâb-ı azîm vardır. İbnü'l-Cevzî

İbn Mes'ûd radiyallahu anh ile diğer sahâbenin de bazan rivayet ettiklerinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle buyurdular yahut bunun gibi, yahut da buna yakın bir söz söylediler" dedikleri mervîdir. Demek ki sahâbî-i müşârün ileyh lafz-ı resûlû derhâtır edemediği zaman rivayet bilmânayı tecviz ediyormuş. Sahâbenin de çok kere, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yapmamızı emir buyurdu; şundan, bundan da nehiy buyurdu" demiş oldukları da pek mâlûmdur. Bu ise rivayet bilmânadır. İbn Ükeyme hadisi vâkıa zayıf ise de İbn Mes'ûd ile diğer sahâbeden menkul olan bu gibi sözler bu babda icmâları olduğuna zımnen delâlet eder. İcmâ-ı sahâbe ise hüccettir. İmam Şâfiî'nin nakline göre tâbiünden biri, "Mülâki olduğum sahâbeden birtakımları bir hadisin mânasında ittifak ettikleri halde lafzında ihtilâf etmişlerdi. İçlerinden birine bu hali arzettim. Mânasına hâlel gelmedikten sonra bunda beis yoktur cevabını verdi" demiş. Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın rivayetine göre de Huzeýfe radiyallahu anh, "Biz fasîh'l-lisân, Arap kimseleriz hadisleri irat ederken elfâzı kâh takdim, kâh tehir ederiz" demiştir ki fesahatimiz dolayısıyla mânayı ihlâl etmeyiz demek istemiştir. Bu da rivayet bilmânanın başka türlü beyanıdır.

2. Şer'-i şerifi Arap olmayanlara kendi lisanlarıyla şerhetmek bil-ittifak câizdir. Elfâz-ı Arabiyye'yi mürâdifleri olan elfâz-ı A'cemiyye'ye tebdil etmek câiz olunca onları mürâdif ve müsavileri olan diğer elfâz-ı Arabiyye ile tebdil etmek evleviyyetle câiz olur. Lâkin bu hücceti bazıları kavî bulmamıştır. Zira A'cemî olan kimse tercümeyi işitince lafz-ı mesmûun kelâm-ı resûl

hadisi Taberânî'den naklettikten sonra mevzûdur diyor. Lâkin İbn Hacer el-Askalânî vaz'a kâil olmayıp hadisin Taberânî ile Ebû Abdullah b. Mende'den başka Ebû'l-Kâsım b. Mende ve Ebû Mûsâ el-Medîni, Abdân el-Mervezî, İbnü's-Seken gibi eimme taraflarından da turuk-ı muhtelifeden tahrîc edildiğine nazaran kendisine hak vermek lâzım gelir. Fakat bu tariklerin hiçbiri kavî olmadığı için hadis yine zaafıtan kurtulamaz.

Sahâbî olan râvinin ismini biz Süyûtî'ye tebean metinde "Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme" diye kaydettik. Halbuki bu zatın ismi hakkındaki ihtilâfât yüzünden İbn Hacer *el-İsâbe*'sinde kendine bervech-i âti dört tercüme açmakta muhtar kalmıştır:

1. Ükeyme b. Ubâde el-Leysî, 2. Selîm b. Ükeyme el-Leysî, 3. Abdullah b. Ükeyme, 4. Muhammed b. Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme.

el-İsâbe'deki esânîd-i muhtelifenin tetkikinden râvinin bu dört vecihten başkaca üç türlü daha tesmiye edildiğine muttali oluyoruz: 1. Muhammed b. Süleyman b. Ükeyme, 2. Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme, 3. Süleyman b. Ükeyme. Bundan başka râvinin Leysî veya Zührî olduğu da muhtelifün-fihrit. Muhtelif senedlerin içinde de Ahmed b. Mus'ab, Ömer b. İbrâhim el-Hâşimî, Velîd b. Seleme gibi kizb hatta vaz' ile müttehem ve metrûk kimseler vardır.

Hâsılı bu rivayetin mevzû olduğuna cezm edilemese de son derecede zayıf olduğuna kâil olmak lâzım gelir.

olmadığını bilir. Maahâzâ mücevviz olanlar –sünnet-i nebeviyyenin elfâzı mûciz ve tilâveti müteallâk-i savâb olmadığına ve ancak beyân-ı ahkâm için vaz' olunduğuna bakarak– lafz-ı nebevîyi unutmuş kimsenin hükmü ihlâl etmemek şartıyla başka elfâz ile rivayet etmesinde beis görmezler. Maksut elfâz olan yerlerde de nakil bilmânayı tecviz etmezler. Nitekim lafz-ı Arabî ile mervî olan kelime-i şehâdeti tâlim için onu her lisana tercüme etmek câiz iken ezan ile Tahiyat'ın elfâzını tebdile cevaz vermezler. Zira bu elfâz ile taabbüd şâriin makasıdı meyanına dahildir.

3. Sahâbe radiyallahu anhüm hazerâtının aynı mecliste kıssa-i vâhideyi elfâz-ı muhtelifle ile rivayet ettikleri vâki olduğu halde hiçbirini diğeri bu ihtilâf-ı rivâyetten dolayı tahtie etmez ve inkâr tarikine sapsazdı. Bu da sahâbenin rivayet bilmânayı mubah gördüklerine delâlet eder.
4. Zarureten mâlûmdur ki bu hadisleri Resûllullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden rivayet eden sahâbe-i kirâm hazerâtı hadisleri dinledikleri mecliste yazmadıkları gibi o mecliste huzûr-ı risâletpenâhîde de ezberlemek için tekrar etmezlerdi. Böyle iken nice yıllar geçtikten sonra o hadisleri rivayet etmeleri gösteriyor ki onların çok kere mazbutu olan, elfâzın kendileri değil meânîsidir.
5. Lafız li-zâtihi maksut olmayıp ondan asıl maksut olan mânadır. Lafız mânayı bildirecek bir aletten başka bir şey değildir. Ma'nâ-yı maksûdu ityân için fülân lafız yerine fülân lafzı ikâme etmekte mahzur yoktur.
6. Tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn hazerâtı içinde mevâliden, Arap olmayan birçok râvi de bulunup bunlar da selikî olarak meleke-i fesâhati haiz olmadıklarından rivayetlerinde bazı lahnler (i'rab ve şive hatası) vâki olmuş ve o lahnler bit-tabî rivayet bilmânayı câiz görmeyen râvilerin kendilerinden rivayeti üzerine hadis kitaplarına da girip yerleşmiştir. Bu da gösteriyor ki sahâbe ve tâbiîn devirlerinde rivayet bilmâna pek şâyi imiş. Bu râviler de böyle bir kanaat ve itiyada kapılarak Resûllullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile ashâb-ı kirâmının münezzeh ve berî olduğu lahnleri farkına varmaksızın maalesef irtikâp etmişlerdir. *Buhârî* ile *Müslim*'de mervî, ... يتعاقبون فيكم ملائكة⁹ rivayeti (332. hadis) bu lahnler meyanına idhal edilebilir. Nitekim Bezzâr bu hadisi başka tarikten şiveye muvâfik olarak, إن لله ملائكة يتعاقبون فيكم¹⁰ suretinde de rivayet etmiştir. Bundan dolayı ulemâ-yı Zâhiriyye'den İbn Hazm, bir râvinin şeyhi tarafından melhûn olarak rivayet edilen elfâzı tashih ederek

9 {B555 Buhârî, Mevâkît, 16; M1432 Müslim, Mesâcid, 210.}

10 {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 165, no: 321.}

şîve-i Arab'a muvâfık olarak rivayet etmesini vâcip görür. Sadr-ı İslâm'da esnâ-yı kelâmda lahnetmek o kadar ayıp idi ki, İbn Ömer radiyallahu anhümâ çocuklarını bundan dolayı döverdi. Yine hadis rivayetlerine biraz lahn karıştığından dolayıdır ki kavâid-i lisân-ı Arab'ı zapteden nahiv ulemâsı âyet ile, eş'âr-ı Câhiliyye ile istişhâd ettikleri halde ehâdis-i nebeviyye ile istişhâd etmezler. Hatta *el-Elfiyye* sahibi İbn Mâlik'e hadis ile istişhâd ettiğinden dolayı hayli ta'n ederler. Nuhât, bildikleri bir kâide-i umûmiyyeye muhalif olarak rivayet edilen hadise lahn karışmadığına emin olamadıkları için hadis ile ihticâc etmiyorlar. Yoksa Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın efsah-ı nâs olduğunda hâşâ şüphe etmezler.

7. Rivayet bilmânayı tecviz edenler, muhaliflerinin ihticâc ettikleri, نضر الله امرأ¹¹ hadisini de kendi lehlerine hüccet addederler. Zira bir kere bu hadis çeşit çeşit ihtilâfât-ı lafzıyye ile rivayet edilmiştir ki râvilerinin lafz-ı nebevîyi değil, ma'nâ-yı hadîsi rivayet etmiş olduklarında şüphe edilmez. Sâniyen râvilerin bu hadisteki rivâyâtı müttehit olsa bile kâf-ı teşbîh ile كما سمعها buyurulmuş oluyor ki, "işittiği elfâzın benzerleri ile" rivayet etmesi tecviz buyurulmuş demektir. Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ hadisinde de رسولك lafzının نبيك lafzıyla tashihi Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Cibrîl aleyhi's-selâm ile mültebis olmaması nüktesi gözetildiği içindir.

Maahâzâ şürûtunu haiz olan âlimin rivayet bilmâna etmesini tecviz edenler de râvinin lafz-ı resûlû istihzar ettiği takdirde o lafz ile rivayet etmesini tercih ettikleri gibi müstahzir olanın da rivayet bilmâna edişini itlakı üzere tecviz etmeyip nelerde câiz olabileceğinde bervech-i âtî ihtilâf etmişlerdir:

Birinci kavle göre te'viline mahal olmayan elfâz ile te'vili muhtemel olan elfâz bey-ninde fark vardır. Birincilerinde rivayet bilmâna câiz, ikincilerinde ise değildir. Muhkem ile mücmel veya müşterek olan elfâz bey-ninde fark gözetip muhkemde rivayet bilmânayı tecviz ile diğerlerinde etmeyenlerin kavli de buna yakındır.

İkinci kavle göre evâmîr ve nevâhî ile mâadalarının farkı vardır. Rivayet bilmâna birincide câiz, mâadalarında gayri câizdir. Fazla olarak Ebü'l-Hasan el-Mâverîdî ile (382-450) Fahrülislâm Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (415-502) emir ve nehiy hadislerini mânalarıyla rivayet edebilmek için ihtiyar edilecek elfâzın celâ ve hafâca asla

11 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, no: 3416. Bezzâr'ın rivayetinde "فوعاها" lafzı yerine "حفظها" lafzı yer almaktadır.}

müsavi olması şarttır demişlerdir. Meselâ لا طلاق في إغلاق hadîs-i nebevîsini¹² لا طلاق في إكراه diye rivayet etmek câiz değildir. Zira her ne kadar iğlâk ile ikrah bir mânaya ise de şâriin ikrahı –onun kadar celî olmayan– iğlâk ile ifade buyurması bir maslahata mebnî olduğundan bu maslahatın fevt edilmesi münâsip olamaz. Lâkin اقتلوا الأسودين الحية والعقرب “İki kara mahlûku, yılan ile akrebi katlediniz”¹³ emr-i nebevîsini, لا تتبعوا الذهب بالذهب إلا سواء بهاء لا تبغوا الذهب إلا سواء بهاء “Altını altına tartısı müsavi olmadıkça satmayınız” nehy-i nebevîsini¹⁴ de, نهى عن بيع الذهب بالذهب إلا سواء بهاء lafzıyla rivayet etmekte beis yoktur. Zira iki ibarenin her biri diğeri kadar celîdir.

Üçüncü kavle göre lafz-ı hadîsi müstahzir olan ile unutup hatırında yalnız mâna kalan kimse beyninde fark vardır. Birincisi için câiz olmayan rivayet bilmâna ikincisi için câiz olur. Zira râvi aslından hadisi işittiği gibi yani lafzı ile edâya memur idi. Lâkin unutmaması sebebiyle lafzı istihzardan âciz kalmış ve mâna ile rivayetten başka çaresi kalmamıştır. İşte böylesi zihnindeki mânayı edâ edebilecek lafız ile rivayet ederse vazifesini yapmış sayılır. لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا¹⁵ Mâverdi *el-Hâvî*'sinde der ki lafzı ezberinde tutan kimsenin mâna ile rivayet etmesi câiz olmaz. Zira bu takdirde ruhsatı iktiza eden illet mevcut değildir. Unutan hakkında ise câizdir. Zira o, lafzı da mânayı da tahammül etmiş yani her ikisini de belleyip edâ etmeyi deruhte etmişti. Birinden âciz kalınca diğeriyle edâ etmek lâzım gelir. Bâhusus rivayet etmemesiyle ahkâmdan birini ketmetmek mahzuru da bulunursa bu lüzum daha ziyade tekküd etmiş olur. Lafz-ı hadîsi unutmamış bulunması takdirinde ise onu başka lafız ile irat etmesi câiz olmaz. Zira kelâm-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmda olan fesahat başka kelâmında bulunamaz. İntehâ.

Dördüncü kavil, yine müstahzir ile nâsî beynini farkedendenlerin kavlidir. Lâkin bunda hüküm ber-aks olup lafz-ı hadîsi istihzar edenin mâna ile rivayet etmesi câiz, unutmamış olanın böyle rivayet etmesi gayri câizdir. Zira onlarca lafzı unutmamış kimse o mânada yine o lafız makamına kâim diğere elfâz iradına kadir olabilirse de unutmamış kimse bunu yapamaz. Bunlar mânanın, râvinin zihninde kalmış olmasıyla iktifa etmiyorlar. Zira zihnindeki mânanın unutulmuş lafzın medlûlünden artık veya eksik olmak ihtimali vardır. Nitekim ulemâ râvinin irat ettiği elfâzın asla

12 {DK3922 Dârekutnî, *Sünen*, IV, 35.}

13 {D921 Ebû Dâvûd, *Salât*, 164, 165. Ebû Dâvûd rivayetinde “الأسودين” ifadesinden sonra “في الصلاة” kaydı vardır.}

14 {B2175 Buhârî, *Büyü'*, 77.}

15 el-Bakara, 2/286.

müsavi olmasını şart addettikleri için âm yerine hâs, hâs yerine âm, mutlak yerine mukayyet, mukayyet yerine mutlak bir lafız istimalini menetmişlerdir.

Beşinci kavle göre kelâmın terkiibini hiç bozmaksızın yalnız bir lafzın yerine mürâdifini ikâme etmekle iktifa etmek şartıyla rivayet bilmâna câizdir. Zira terkîb-i kelâmı değiştirmek çok kere mütekellimin muradını ihlâl eder. Bir lafzı mürâdifi ile ibdal etmekte ise bu mahzur yoktur. Huzeyfe radiyallahu anhtan mervî hadiste (s. 400) نَمَامُ 'ın فِتْنَاتُ lafzı ile tebdili gibi. Bu, pek kuvvetli bir kavil olup ulemâdan bazıları bunun cevazında ihtilâf olmadığını bile iddia etmişlerdir.

Altıncı kavle göre bir hadisi kendisiyle ihticâc veya fetva kastıyla irat etmekle rivayet kastıyla irat etmek beyninde fark vardır. Birinci takdirde rivayet bilmâna câiz ise de rivayet kastolunduğunda herhalde lafzıyla rivayet etmek gerektir. Rivayet bilmânanın en ziyade aleyhtarı olan Zâhiriyye ulemâsından İbn Hazm'ın sözünden Zâhiriyye'nin de buna bir diyecekleri olmadığı anlaşılıyor. İbn Hazm diyor ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilecek haberin hükmü, lafzının nassı ile ve tebdîl ve tağyîr olunmaksızın irat olunmaktır. Bundan yalnız bir hal müstesnadır ki o da bir kimsenin nakletmek istediği haberde tesebbüt üzere olup mânasını yakinen bildikten sonra kendisinden istiftâ vukuunda o haberin mâna ve mûcebi ile fetva vermesi halidir. Böyle olan müftî بكذا حكم رسول الله صلى الله عليه وسلم “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle hükmetti” yahut عن كذا نهى “Fülân şeyden nehiy buyurdu” yahut كذا حرم “Fülân şeyi haram kıldı” ya da ما صح عن النبي صلى الله عليه وسلم “Bu meselede vâcip olan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sened-i sahîh ile mervî hükümdür ki o da şudur” diyebilir. Nitekim hükmü Kur'an'da mansus olan hususiyât için de farksızca böyle davranmak câizdir. Bir kimsenin bir âyetin mûcebini, hükmünü başka lafızlarla haber vermesi câiz olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Lâkin hadis rivayet etmeyi, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden kendine bâliğ olan bir kelâmı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma isnad ederek tebliğ eylemeyi kasteden kimsenin elfâz-ı hadîsi taharrî ederek -mâna farkı olmasa da- hiçbir harfi diğer harf ile tebdîl etmeksizin rivayet eylesinden başka türlü helâl olmadığı gibi hiçbir harfi takdim veya tehir etmesi de helâl olmaz. Kur'an-ı Kerîm'i tilâvet veya tâlim etmek isteyen kimse de böyledir. Arada hiçbir fark yoktur. İntehâ.

Yedinci kavle göre rivayet bilmâna yalnız sahâbe için câiz idi. Mâadası için rivâyet bi'l-lafızdan başkası câiz değildir. Mâlikiyye'den Ebû Bekir b. Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'an*'da cezmen beyan ettiği kavil budur. Zira sahâbe-i kirâm hazerâtı evvelâ erbâb-ı lisân olduklarından lisandaki esrâr-ı beyâna vâkif idiler. Sâniyen Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akvâl-i seniyyelerini kendi kulaklarıyla

işittikleri gibi ef'âl-i şerifelerini müşahede ettiklerinden ve ahvâl-i dilpesendlerine vâkîf olduklarından makâsîd-ı celîle-i nebeviyyeye de vâkîf idiler. Binaenaleyh bir hadisi mânasıyla rivayet ettiklerinde maksadı bi-temâmihî istifâ edebilirlerdi. Bununla beraber lafz-ı nebevîyi istihzardan âciz kalmadıkça rivayet bilmâna semtine kaçmamak ve hadisi mâna ile rivayet ettiklerinde de ekseriya rivayetlerinin böyle olduğuna işaret etmek mûtatları idi ki bu esbâbdan dolayı rivayetlerine karşı nefis mutmain olur. Sahâbeden sonra gelenler ise lisânı bilmek ve esrâr-ı beyâna selikî olarak vâkîf olmak hususlarında onların derecesine varamadıkları gibi akvâl-i nebeviyyeyi ne bizzat işitmiş ne de ef'âl-i şerifelerini müşahede ve ahvâl-i seniyyelerine vukuf hâsıl etmiş değillerdir. Bu kavli de Mâverdî ile Rûyânî nakledip sahâbîden mâadasının rivâyet bil-ma'nâ etmesine cevaz olmadığına cezmetmişler ve rivayet bilmâna câiz olup olmadığı hakkındaki ihtilâfı sahâbeden sonraki râviler hakkında vârit görmüşlerdir.

Sekizinci kavle göre rivayet bilmâna yalnız sahâbe ve tâbiîn hakkında câiz olup mâadaları hakkında memnudur. Buna kâil olanlar derler ki hadis isnad ile mukayyet olunca -ki bu, ancak tâbiînden rivayet edenlerden başlayabilir- lafzı muhtelif olmamak ve bu ihtilâf yüzünden içine yalan karışmamak vâcib olur. Rivayet bilmâna suretinde, bâhusus râvilerin teaddüdü halinde hadis lafzan muhtelif vücûh-i adîde ile rivayet edilmiş olur. Lafzan ihtilâf da çok kere mânen ihtilâfı mûcip olur. Bu ihtilâf ancak erbâb-ı dikkatin farkına varabileceği derecede az olsa da yine mânada ihtilâftır. Mânada ihtilâf ise hadisin lâyık olduğu veçhile rivayet edilmeyip ya bazı rivâyâtında ya da bütün rivâyâtta hata vuku bulduğuna ve ibareye Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın buyurmamış olduğu bir söz karışmış bulunduğu delildir. Bu mahzur ancak hadisin tedvin ve isnad ile takyidinden sonra zâhir olur. Tebeu't-tâbiîn ile onlardan sonrakilere rivayet bilmânadan memnu olsalar bu mahzur vârit olmaz.

Hulâsa hadisi lafzı ile ve ibarede tasarruf etmeksizin irat etmenin evlâ olduğunda beyne'l-ulemâ hiçbir ihtilâf yoktur. Hele Tahiyat ve duâ-yı iftitah ile namazdaki salavat gibi lafzı ile taabbüd maksut olan rivâyâtta elfâzı tağyîr etmemek hususundaki ittifak bi-tarîki'l-evlâ mevcuttur. Ancak bazı vakitlerde, meselâ râvi hadisin yalnız mânasını derhâtır edip lafzını zihninde istihzar edemediği surette rivayet bilmâna tecviz edilmiştir. Zira bu surette bu da tecviz edilmeyecek olsa hadisten müstefâd olan hüküm zâyi olacağından o sebepten dolayı mefsedet âriz olur. Bâhusus hüküm, bütün ümmetin bilmeye muhtaç olduğu ahkâm-ı mühimmeden ise mefsedet daha ziyade büyür. Bu surette rivayet bilmânayı tecviz etmekten başka çare yoktur. Ancak bu takdirde de râvinin, elfâzın medlûlâtını hakkıyla bilir

ve mânayı tağyîr edebilecek şeylere vâkıf bir kimse olmasını şart etmişlerdir ki bu şartlar dairesinde elfâzın tagayyüründen aslın mânasına tagayyür ârız olmamış olur. Maahâzâ Kādî İyâz, “Rivayet bilmâna kapısını artık seddetmek icap eder ki hadisler, mânayı tağyîr etmiyorum zannında bulunan beceriksiz râvilerin tasallutundan kurtulmuş olsun” diye kestirip atmıştır.

TEMBİH 1. Bu fasılda rivayet bilmânaya dair uzun uzadıya beyan olunan ihtilâfâtın hiçbiri kütüb-i musannefe hakkında câri değildir. Musannefâtın birinden bir şey rivayet edecek kimsenin herhangi lafzı tağyîr ve bir lafzı diğer bir lafza ibdal etmesine bilittifak cevaz yoktur. Zira rivayet bilmânaya ruhsat verenler elfâz-ı mesmûayı aynen zabt ve istiâde etmekteki haraç ve meşakkati nazarı itibara almışlardır. Kitaplara dercolunmuş rivâyâtı ise oldukları gibi nakil ve rivayet etmekte hiçbir müşkilât yoktur.

TEMBİH 2. Bir hadisi mâna ile rivayet eden kimsenin müteakiben, “Yahut Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular gibi veya أو نحوه veya onun gibi, أو ما أشبه هذا من الألفاظ, yahut bu elfâza benzer lafızlarla buyurdu” demesi iktiza eder. Nitekim meânî-i kelâma herkesten ziyade âgâh iken sahâbeden birtakımlarının –rivayet bilmânadaki hatar-ı azîmi mülâhaza ederek– yanılmış olmak korkusuyla böyle demiş oldukları sabittir. İbn Mes’ûd radiyallahu anhın böyle bir ihtiyatta bulunduğu biraz evvel (s. 401) geçmişti. İbn Mâce ile Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’in rivayet ettiklerine göre sahâbî-i müşârûn ileyh hazretleri bir gün, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم, dedikten sonra mehâbetten gözleri dolup boyun damarları şişmiş ondan sonra, أو كما قال demiş. *Müsned-i Dârimî* ile Hatîb’in *el-Kifâye*’sinde de Ebü’d-Derdâ radiyallahu anhın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bir hadis rivayet ettikten sonra, أو نحوه yahut أو شبهه dediği rivayet edilmiştir. Bir hadisi refettikten sonra İmam Mâlik’in de, أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم, demek mûtadı olduğunu İbn Mâce ile Ahmed b. Hanbel rivayet ederler.

TEMBİH 3. Arz-ı kırâat esnasında kâri okuduğu hadisin bir lafzında şüphe ederse yazılanı okuduktan sonra, أو كما قال demesi fena olmaz. Zira bu takdirde bilâhare o lafzın savabı tebeyyün ettiğinde doğrusunu rivayet etmek için şeyhinden zımnem icâzet ve izin almış bulunur.

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba‘d)

7. İhtisâr-ı Hadîs Meselesi

Hadisi ihtisar etmek bahsine gelince onun da cevaz ve men‘inde dört kavil üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hadisi ihtisar etmek mutlaka memnudur. Bu, rivayet bilmânayı tecviz etmeyenlerin kavlidir. Bunlar diyorlar ki hadisin bir kısmını hazfeden kimse farkına varmaksızın mânayı ihlâl edebilir. Eimme-i sikâttan olan Hammâd b. Seleme’nin bile hadisi ihtisara kalkıştığı vakit mânasını bozduğundan Abdullah b. Mübârek’e Utbe bahsetmiş de o da, “Farkına vardın mı?” sualiyle dediğini teyit etmiştir. Ya‘küb b. Şeybe’nin rivayetine göre de İmam Mâlik hadis, Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem’in kendi kelâm-ı âlileri olduğu vakit ihtisar edilmesini câiz görmezdi. Abdülmelik b. Umeyr de hadisten harf-i vâhidin hazfedilmesini câiz görmezdi.

İkinci kavle göre ihtisar mutlaka câizdir. Maazâlik bu ıtlak, âtîdeki şart ile zımnen mukayyettir: Hadisin irat olunan cüzü –istisna, şart veya gaye gibi hazf-i ma‘nâyı ihlâl edecek veçhile cüz’-i mahzûfe müteallik olmamalıdır. Mahzûfün adem-i zikri hükmü ihlâl edecek gibi olursa ihtisarın memnu olduğunda hatta ittifak bulunduğunu Safiyyüddin el-Hindî (644-715) hikâye ediyor.

Üçüncü kavle göre râvinin ya kendisi ya başkası hadisi evvelce tamam olarak rivayet etmiş bulunursa ihtisarı câiz; ne kendisi ne de başkası evvelce rivayet etmemiş bulunursa gayri câizdir.

Dördüncü kavle göre âlim ve ârif olan râvinin hadisi ihtisar etmesi câizdir. Şu şart ile ki hadisin hazfettiği cüzü naklettiği cüzden mütemeyyiz ve cüz'-i mervî cüz'-i mahzûfe –hazf ile beyana hâle gelecek ve cüz'-i mervînin delâleti değişecek veçhile- müteallik olmamalıdır; cumhurun ve hadis ile, fıkıh ve usul ashabından muhakkik olanların mezhebi budur. Beyhakî'nin *Medhal*'de İbnü'l-Mübârek'ten naklettiği, "İhtisâr-ı hadîsi bize Süfyân öğretti" sözü de işte bu mânaya hamledilmek gerektir.

Bu şartlar dairesindeki ihtisar rivayet bilmânayı tecviz etmeyenlere göre bile câiz olmak iktiza eder. Zira bu takdirde mahzûf ile mervî –yalnız biri rivayet edilmiş– ayrı ayrı iki haber müstakil hükmünde olmuş olur. Yine bu takdirde rivayette ihtisar ancak –işitmediğini ziyade yahut işittiğini eksik rivayet etmesi hatıra gelmeyen– âlî makâm ve zabt ve itkân ile meşhur olan muhaddis için tecviz edilmiş oluyor demektir.

Hatîb el-Bağdâdî der ki bir kimse bir hadisi ilk defa tam olarak rivayet ettikten sonra ikinci defa da ihtisarı halinde ya işitmediği bir kelâmı ilk defaki rivayetinde ziyade etmiş yahut killet-i zabt ve kesret-i galat yüzünden hadisin bâkisini ikinci defaki rivayetinde unutmıştır diye töhmete mâruz kalmaktan korkar makûleden ise böyle bir töhmeti kendine uğratmamak için hadisi sonraki rivâyâtında da tam olarak irat etmesi vâcib olur. Selîm er-Râzî de, "İbtidâdan haberin yalnız bir kısmını rivayet ettikten sonra bilâhare o haberi tam olarak rivayeti halinde hadisine ziyade kelâm karıştırmakla müttehem olabilecek olan kimse ziyadeyi terk ve ketmetmekte mâzur olur" diyorsa da İbnü's-Salâh bu özü kabul etmeyerek, "Hali böyle olan kimse ibtidâ-yı emirde hadisi eksik rivayet etmemek gerektir. Zira bir kere hadisi tam olarak rivayet etmesi taayyün etmiş bir vazifesiydi. İlkinde eksik olarak rivayet etmekle hadisin bakiyesini muhtecün-bih olmaktan çıkarmış oluyor. Zira bu takdirde ya ziyadeyi hiç rivayet edemeyerek zımnındaki faydayı büsbütün izâa etmiş ya da rivayeti halinde müttehem olarak rivayet edeceğinden bu takdirde de semeresiz bir rivayette bulunmuş olur ve yine muhtecün-bih olmaz" diyor. Kuyûd ve şürûtunu gözeterek ihtisâr-ı hadîsi tecviz edenlerden biri de Müslim'dir ki *Sahîh*'inin mukaddimesinde buna işaret etmiştir.

Taktî' -i Hadîs

Taktî'-i hadîs meselesi de ihtisârın fer'idir. Taktî'den muratları musannifin bir hadisi mutazammın olduğu ahkâma göre parçalayıp her birini kitabın alâkadar olduğu bâb-ı mahsûsunda zikretmesidir ki bundan maksat mesâil-i fikhiyenin her babında haberin yalnız o babda ihticâca sâlih olan kısmını göstermekle iktifa ve tatvîlden ihtirazdır.

Hiç de zararı olmayan tasarrufun bu kadarı da bazılarınca hoş görülmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in "Bu, yapılmamalı" dediğini Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (230?-310) naklettiği gibi İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî de bu nakle bakarak, "Bu, kerâhetten hâlî değildir" demiştir. Nevevî ise bunun cevaza -ihtisardan da- akreb olduğuna kâil olup, "Bu babda İbnü's-Salâh'a muvâfakat edilemeyeceğini zannedirim" diyor. Zira Mâlik, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî gibi eâzım-ı eimme-i hadîs taktîi kitaplarında hep yapıp durmuşlardır.

Lâkin rivayetlerin birinde meşkûk bir ziyade varsa o ziyadeyi hafzetmek câiz olduğunda hiçbir ihtilâf olmadığını Sirâcüddin el-Bulkînî (724-805) haber veriyor. Nitekim İmam Mâlik bu gibi yerlerde ihtisarı teverruan iltizam ederdi. Hatta hadisin isnadı mevsul olduğunda da biraz şüphe etti mi hemen kat' ederek rivayet etmek mûtadı idi.

Maahâzâ hadisin bir cüzündeki şekten dolayı cüz'-i meşkûkün-fihî hafzetmenin cevazı her iki cüz beyninde taalluk bulunmamakla meşrûttur. Meselâ Ebû Hüreyre radiyallahu anhın 1009. arâyâ hadisindeki, ¹ في خمسة أوسق أو دون خمسة أوسق, ibaresinden şek üzere vârit olmuştur diyerek ¹ أو دون خمسة أوسق ziyadesinin ihtisaren hafzı câiz değildir. Bilakis bunun zikri vâciptir. Hadisin senedindeki Dâvûd b. Husayn şek üzere rivayet etmiş olduğundan ziyâde-i meşkûke hafzedildiği takdirde bey'ine ruhsat verilen arâyâ miktarının beş vesk² olduğuna kat' edilmiş olur ki maksûd-ı şâria münâfi olması tehlikesi vardır.

1 {B2190 Buhârî, Büyû', 83.}

2 Ve vesk altmış sâi müstev'ab keyl ve miktara denir. Alâ kavlin bir deve yükünden ibarettir... Kavl-i evele göre 60 sâ-ı nebevî inde ehli'l-Hicâz 320 rıtil eder ve inde ehli'l-Irak 480 rıtil eder. Nitekim *en-Nihâye*'de böyle mersûmdur. İntehâ. Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi* (sâ' ile rıtlın miktarları hakkında 151. hadisin hâşiyesine de müracaat).

Bir Hadisi Müteaddit İsnadlarla Rivayet Etmek

İhtisara müteferri' bir mesele daha vardır ki o da şudur: Muhaddis bir hadisi bir isnad ile rivayet ettikten sonra diğer bir isnad ile yine o hadisi irat etmek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnaddan sonra, مثله yahut نحوه demekle iktifa eder ve "İkinci isnadın metni de evvelki isnadın metni gibidir yahut ona benzer elfâz iledir" demek ister. İşte bunu bazı muhaddisler câiz görmezler. Metin tekerrür etmiş olsa bile her isnadın âkıbinde ona ait elfâzı aynen zikretmek lâzım gelir derler. Şu'be, لا يُجْرَى، "Fülân fülândan onun mislini rivayet etti demek kifayet etmez" demiş olduğu gibi قول الراوي نحوه شكٌ "Râvinin نحوه demesi rivayette şektir" dediği de mervîdir.

İkinci kavle göre râvinin şeyhi zâbıt, mütehaffız, elfâzı temyize kâdir, kelimât-ı merviyenin adedine dikkat eder sikâttan olmakla mâruf bir kimse ise câiz, değilse gayr-ı câizdir. Süfyân es-Sevrî buna kâildir.

Yahyâ b. Maîn'e atfolunan üçüncü bir kavil daha vardır ki o da râvinin şeyhi bu evsafı haiz ise مثله demesinin câiz, نحوه demesinin ise gayr-i câiz olmasıdır. Hâkim'in âtîdeki sözü de buna delâlet eder. Diyor ki مثله demek ile نحوه demek beynindeki farkı gözetmek de hadis ile iştilal edene lâzım olan zabt ve itkânın bir nevidir. Her iki isnada ait metinlerin lafz-ı vâhid ile olduğuna cezmetmedikten sonra مثله demek helâl olmaz. Metinler lafzan müttehit olmayıp da yalnız manen müttehit iseler نحوه diyebilir. İntehâ. Hatîb el-Bağdâdî, "Bu kavil rivayet bilmânaya cevaz vermeyenlerin kavline göre bir tefriktir. Câiz görenler ise bu iki kelime beyninde fark gözetmezler" dedikten sonra, "Ehl-i ilimden hayli zevat bu kabilden bir şey rivayet etmek istediklerinde ikinci isnadı zikrettikten sonra وكذا و كذا و كذا مثل حديث قبله متنه كذا وكذا yani daha evvelki hadis gibi metni şudur diyerek metn-i hadîsi sevkederlerdi. نحوه da da böyle yaparlardı. Benim de ihtiyar ettiğim budur" diyor.

Bu meseleyi bilmek *Sahîh-i Müslim* ile meşgul olacıklara pek lâzımdır. Bu kitapta metin makamına kâim olmak üzere مثله ile نحوه lafızlarına pek çok tesadüf edilir.

Şeyh, bir hadisin isnadını metnin yalnız bir cüzü ile birlikte zikrettikten sonra metnin bakiyesine الحديث بطوله yahut وذكر الحديث ya da الحديث و ذكر الحديث ile işaret eder, hadisin de zikri evvelce sebkememiş ise râvinin tamâm-ı hadîsi şeyhinden rivayet etmesi câiz olur mu? مثله ile نحوه demeyi câiz görmeyenlerce bundaki ihtilâf ile نحوه daki ihtilâftan eşedir. Zira evvelki meselede -velev diğer bir isnad ile olsun- hadisin tamamı daha evvel sevk edilmiş bulunuyordu. Bunda ise metin evvelce

kaçınmamışlar ve bundan dolayı ta'yîbe de uğramışlarsa da rivayet bilmânayı tecviz edenlerin mezhebince bunda da beis yoktur.

Musannef olan bir kitabı bir cemaatten dinledikten sonra kendi nüshasını bu cemaatten yalnız biri nezdindeki asıl ile mukabele eden kimsenin, o cemaatin kâffesini isnadında zikredip, واللفظ لفلان, demesi ise câiz olmak muhtemel olduğu gibi olmamak ihtimali de vardır. Câiz olabilir: Çünkü o kitabı ismini tahsis ettiği o fülândan nas ile dinlemiştir. Gayr-ı câiz de olabilir: Çünkü diğerlerinin keyfiyyet-i rivâyetinden de haberdar olmalıdır ki onlara atfen ihbar edebilsin. Bu, isnadların cem'ine dair evvelce misallerini irat ettiğimiz nev'a tamamen dahil değildir. Zira yukarıki misallerde muhaddis lafz-ı hadîsin râvisi olarak gösterdiği zatın mâadasından gelen rivayete de kesb-i ittîlâ edip mâna cihetinden kendi mervîsine muvâfakatlerini görmüş ve öylece ihbar etmiş bulunuyordu. Bunda ise böyle bir ihbar yoktur.

Rivayet bilmâna ile ihtisârın levâhıkından olarak zikrettiğimiz bu rivayet suretlerine telfik namı verilir.

Telfikin bir nevi de şudur: Muhaddis, hadisin bir kısmını bir şeyhinden, diğer kısmını da diğer şeyhinden dinler. Sonra rivayet ederken her birinden dinlediği lafızları ayrı ayrı temyiz etmeksizin her ikisini karıştırarak ve mübhem bir surette, “bazısı fülândan, diğer bazısı fülândan” diyerek metni her iki şeyhine birden isnad eder. Lâkin bu, seneddeki râvilerin hepsi de sikâttan olmak şartıyla câiz olabilir. Telfiki en evvel yapan İbn Şihâb ez-Zührî olup erbâb-ı megâzî ve siyerde bu tarz-ı rivâyeti çokça istimal ederler. Buhârî'nin Zührî'den rivayet ettiği 1151. uzun ifk hadisi buna misaldir. Buhârî senedini Zührî'ye vardiıyor. Zührî de, حدثني عروة بن الزبير, وحدثني عروة بن الزبير وسعيد بن المسيب وعلقمة بن وقاص وعبيد الله بن عتبة بن مسعود عن عائشة وكلهم حدثني طائفة من حديثها وبعضهم كان أوعى لحديثها من بعض, وأثبت له اقتصاصا وقد وعيت عن كل رجل منهم الحديث الذي حدثني عن عائشة وبعض حديثهم يصدق بعضها وإن كان... “Ve her biri Âişe radiyallahu anhânın hadisini kimi diğerlerinden daha iyi hıfzetmişti ve rivayetteki tesebbütü sairlerinden ziyade idi. Ben ise Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettikleri hadisi her birinden ayrı ayrı alıp hıfzettim. Kiminin hıfzı diğerlerinden ziyade olmakla beraber sözleri yekdiğerleri hep tasdik ediyordu. İşte bunların dördü Âişe radiyallahu anhâ dedi ki ... dediler”³ tarzında hepsinin rivayetlerini mezcederek hadisi naklediyor.

3 {B4141 Buhârî, Megâzî, 35.}

Garîbü'l-Hadîs

Rivayet bilmâna ile ihtisar ve telifik hadisin medâr-ı cevâz ve meni elfâz ve mebânî ile terâkibin medlûllerini hakkıyla temyiz olduğundan hadis ile meşgul olacak kimsenin elfâz-ı hadîse herhalde bihakkın âşına olması lâzım gelir. Bunun için de hadisin garâib-i elfâzını şerh ve birbiri ile telifi müşkil olan mütûnu izah maksadıyla hâssaten telif edilmiş kitaplara müracaat iktiza eder. Bir insan lisân-âşına olmakla her hadisin mânasını anlamak lâzım gelmez. Ahmed b. Hanbel'e bir kere hadisteki bir lafz-ı garîbin mânası sorulmuş. O da, "Bunu garibi bilenlere sorunuz. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kelâmı hakkında zan üzerine söz söylemesini sevmem" demiş. Bunun nazîri olmak üzere de Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhtan ⁴ وَأَبَا وَفَاكِهَةً 4 âyet-i kerîmesindeki أَبٌ 'nin ne demek olduğu sual edilmiş. O da, "Kitâbullah hakkında bilmediğim şeyi söylersem beni hangi sema örter veya hangi yer taşır?" buyurmuştur.

Garîbü'l-hadîse dair âsâra olan ihtiyaç daha ikinci asırda kendini göstermiş ve bu fenne müteallik âsâr dört buçuk asır zarfında sık sık telif edilmiştir. Rivayete nazaran en evvel II. asır eimm-i lugaviyyûnundan Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî (110-210), Ebü'l-Hasan Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (ö. 204), Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî (122-216), Kutrub lakabıyla müştahir Muhammed b. Müstenîr (ö. 206), muhtâc-ı tefsîr gördükleri elfâz-ı garîbe-i hadîsiyyeyi -bu nam altındaki teliflerinde-bir araya cemettikleri gibi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdî (ö. 224) *el-Garîbü'l-musannef* namıyla yazdığı kitapta eslâfın cemettiklerini bir araya getirmiş, kendiliğinden de birçok lugat ilâve etmiştir. Bu kitap evvelkilerden istiğna hâsıl edecek derece-i mükemmeliyette idi. Lâkin iş o kadarla kalmamış, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (213-276) *Garîbü'l-hadîs ve'l-Kur'an*'ında İmam İbrâhim b. İshak el-Harbî (198-285) dört ciltlik *Garîbü'l-hadîs*'inde, Müberred lakabıyla mâruf Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd es-Sümâlî (210-285?) ve Sa'leb lakabıyla meşhur Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (200-291), Şemir b. Hummedüye,⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el-Enbârî (271-328), Ahmed b. Hasan el-Kindî, Sâhibü Sa'leb ve Gulâmü Sa'leb demekle mâruf Ebû Ömer Muhammed b. Abdülvâhid ez-Zâhid (261-345), İmam Celîl Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî de (ö. 388) birer *Garîbü'l-hadîs* yazmışlardır. O tarihlerde Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe ve Hattâbî'nin kitapları bu babda ümmehât sırasına geçmişti. Daha sonra Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401) *Kitâbü'l-Garîbeyn*'i

4 {Abese, 80/31.}

5 {Babanzâde Ahmed Naim'in özellikle "Hummedüye" şeklinde harekelediği bu ismin okunuşu "Hamdeveyh" şeklinde olmalıdır. Bkz: M.Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *DİA*, XIII, 376.}

hurûf-ı hecâ üzere tertip etmekle beraber eslâfın bulamadıkları birçok garâib de ilâve ettiği gibi Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538) *el-Fâik*'ini, Hâfız Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebû Bekir el-Medîni ile (581), Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (508-598) *Garîbü'l-hadîs*'lerini, Muvaffakuddin İbn Kudâme (541-620) *Kan'atü'l-edîb*'ini ve en nihayet -daha evvelkileri zaten câmi' olan- Ebû Ubeyd el-Herevî ile Ebû Mûsâ el-Medîni'nin kitaplarını cemenen *en-Nihâye*'sini Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Bağdâdî (544-606) meydana getirmiştir. Zemahşerî'nin *el-Fâik*'i Hindistan'da, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si Mısır'da tab'olunmuştur. Bu iki kitap elde olduktan sonra elfâz-ı hadîsin garâibinden halledilmedik pek az şey kalır. Hint'in reîsü'l-muhaddisîni Muhammed Tâhir Sıddîkî el-Fettenî'nin de *Mecmau'l-bihâr* namında bir eseri olduğuna muttali olduk ki müellifin tehirine nazaran diğerlerini câmi' ve başka ziyadeleri de muhtevi olması lâzım gelir.

Ehâdîsin müşkil olanlarını beyan için en evvel te'lîfâtında bahis açan İmam Şâfiî'dir (150-204). Müşârün ileyh *Kitâbü'l-Ümm*'ünde bu bahse *İhtilâfü'l-hadîs* namıyla bir cüz tahsis etmiştir. Hanefiyye'den Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (238- 321) *Meâni'l-âsâr* yahut *Müşkilü'l-âsâr*'ı ile Şâfiyye'den Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (306-385) ve Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (384-485) *Sünen*'leri, Ebû Yahyâ Zekeriyâ es-Sâcî (ö. 307) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-310) birer eseri bu neviden olduğu gibi Mâlikiyye'den Hâfız Ebû Ömer b. Abdülberr'in de (368-463) bu babda telifleri vardır.

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba‘d)

8. Rivayette Lahn Meselesi

Râvi hadisi lahn yahut tashif ederek okumaktan begâyet hazer etmelidir. Lugavî-i şehîr Asmaî, “Tâlib-i ilm için nahiv bilmediğinden dolayı en ziyade korktuğum şey ... من كذب عليّ” haber-i âlî-i nebevîsi zımnına dahil olmasıdır. Zira aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz fasih idi. Lahn etmezlerdi. Lahnederek rivayet ettin mi, işte onun ağzından yalan söylemiş oldun demektir” demiş.

Hammâd b. Seleme de fasîhü’l-lisân, elfâzı lahnden sâlim bir zat imiş. Bir adama, “Sen benden rivayet ettiğin hadiste lahn edecek olursan benim ağzımdan yalan uydurmuş olursun. Çünkü ben lahnetmem” demiş. Eimme-i Arabiyye’den Sîbeveyhi, bir gün üstadı Halîl b. Ahmed’e Hammâd b. Seleme’yi şikâyet makamında, “Hişâm b. Urve’nin burnu kanayan kimse hakkındaki hadisini kendisine sordum da beni tekdir etti ve yanlış söylüyorsun, o رَعَفَ değil, رَعَفَ dir dedi” diye hikâye etmiş.¹ Sîbeveyhi “Burnu kanadı” mânasına olan رَعَفَ ’yi “ayın”ın zammıyla söylemişti. Bunun üzerine Halîl, “Doğru söylüyor. Yâhu, sen Ebû Üsâme’ye² karşı mı böyle söylüyorsun?” cevabını vermiş.

1 *Sihâh-ı Cevherî*’de bu kelime feth-i ayn ile zabtolunmuştur. *Muhtasarü’s-Sihâh*’ta ise “Zamm-ı ayn ile olduğu da zikrediliyorsa da lugat-ı zaifedir” deniyor.

2 Hammâd’ın künyesi olacak Süyûtî’nin matbû *et-Tedrib*’inde de, Irâkî’nin eldeki yazma *el-Elfiyye*’sinde de bu künye Ebû Üsâme diye gösterilmişse de kütüb-i ricâlde hep Ebû Seleme olduğu söyleniyor. Doğrusu da bu olsa gerektir. *أسامة*’nin “mîm”i “lâm”dan biraz ayrı düşünce *سامه* okunmuş ve dikkatsiz bir nâsîh *أبو*

Râvi lahn ve tashîfe³ düşmemek için tâlib-i hadîs olanın nahiv ile lugat ile epeyce meşgul olması lâzım olduğu gibi rivayet edeceği ehâdîs-i nebeviyyeyi kitaplardan değil, ehl-i ma'rifet ve ehl-i zabt ve tahkik olanların ağzından telakki etmelidir. Arabî'deki kuvvet ve melekesine güvenerek kitaplardan ahz ve telakki ile iktifa edenlerden pek azı tashîften kurtulabilmiştir.

Rivayet aslından lahn ile tashîf ile tahrîf ile vâki olmuşsa nasıl rivayet edilir?

Muhammed b. Sîrîn ile Abdullah b. Sahbere ve –Beyhakî'nin rivayetine göre– Ebû Ma'mer ile Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm râvi nasıl işitmişse öylece hata olarak rivayet eder demişlerdir. İbnü's-Salâh bu, rivayet bilmânadan men için lafza ittibâ'da gulüvdür der. Ekseriyetin kavline göre ise savab olarak rivayet etmelidir. Bâhusus mânayı tağyîr etmeyen lahni ıslah ile i'rab etmek behemehal iktiza eder. Evzâî, Abdullah b. Mübârek, Şa'bî, Kâsım b. Muhammed, Atâ, Hemmâm, Nadr b. Şümeyl hep bu ekseriyet tarafındadırlar. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın (577-660?) re'yi de büsbütün başkadır: O, hata olarak da, savab olarak da rivayet edilemez diyor. Râvi şeyhinden savabını işitmemiş ki savab olarak ondan işittim diyebilsin. Kezâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o kelâm-ı âlîyi lahn ü hatâ ile buyurmuşlar ki şeyhinden işittiği gibi rivayet edebilsin.

Râvinin kitapta gördüğü lahn ü hatâyı tashih etmesi bahsine gelince bazıları bunu da tecviz etmişlerse de savab olan o hatâyı tazbîb⁴ ameliyesi ile beraber hali üzere

أسامه künyesinin beyne'l-Arab kesretle şüyûna binaen baş tarafına bir elif ilâve etmiş olmak ihtimali pek kavîdir.

- 3 Tashif mâlûmdur. Lahn da lafzı kavâid-i i'râba muhalif olarak irat etmeye denir. Halîfe-i Emevî Velid b. Abdülmelik, bir gün yanına gelen bir a'râbîye söz arasında damadının kim olduğunu sormak maksadıyla ؟مَنْ خَتَّكَ؟ demiş ve "nûn"u meftuh olarak söylemiş. Bu söyleyişe göre sorunun mânası "Seni kim sünnet etti" olacağından a'râbî bu nâbecâ suale biraz kızıp, "Emîrû'l-mü'minîni Allah ıslah eyliye. Kim olacak? Beni sünnet eden berberdir" cevabını vermiş. Velid b. Abdülmelik, "Hayır, bunu demek istemedim. Kızının kocası kimdir? demek istedim" deyince –"nûn"un zammiyle– ؟مَنْ خَتَّكَ؟ diye sorsanız! mukabelesinde bulunmuş. Bugün diyâr-ı Arab'da konuşulan lisan serâpâ Arabî-i melhûndur. Lahnin zıddı "i'râb"dır.
- 4 *Tazbîb* yahut *temrîz* alâmeti yanlış zannolunan kelime veya kelimelerin üzerine çekilen –başı sad başına benzer– bir çizginin adıdır ki o kelime veya kelimâtın naklen sabit olmakla beraber lafzan veya mânen fâsit yahut musahhaf, muharref, hâsılı hatalı olduğunu gösterir. Tazbîb çizgisinin metindeki kelimelere temas etmemesine pek ziyade itina edilir. Zira bu takdirde "*darb*" alâmetine benzer. Darb alâmeti, çıkarılması matlûb olan zâit kelimenin üzerine çizilen hatta denir ki, bu çizgi çıkarılacak kelimenin lâyıkiyle okunmasına mani olmayacak tarzda çizilmek pek mültezemdur. Beynelmuhaddisîn محو yani kelimeyi yalamak ile كشط yani kazımak kâtibin ibare ile oynamasına müsait bir tarîk-ı tashîh olduğu için şiddetle memnudur. Tazbîbin tam zıddı olarak bir de تصحيح alâmeti vardır. Bu da rivayetinde şek yahut ihtilâf edilen elfâzın doğru yazılmışları üzerine resmedilen küçücük bir صح kelimesidir ki yazanın şek ve ihtilâfa vâkif olduğunu ve sahih olan rivayetini, yazdığından ibaret bulunduğunu bildiğini ifham eder.

ibkâ edip savab olan lafzı kitabın kenarına yazmaktır ki maslahatı cem' ile mefse-
deti defetmenin evlâ tariki de budur. Zira ileride o kitabı okuyana metnin de doğru
olduğu bervech-i savâb zâhir olabileceği gibi kitap metnini tağyîr ve ıslah kapısı
bir kere açılırsa ehliyeti olmayan kimseler de buna cesaret edip rivâyâtı itimat edi-
lemez bir hale getirebilirler.

Semâ veya tesmî' için kitaptan okuyan râvinin lahn ü hatâlarına gelince evvelâ
nüsha-i asliyyedekini okuduktan sonra, doğrusu ne ise onu söylemesi câiz olduğu
gibi evvelâ doğrusunu söyleyip müteakiben, روايتنا وقع في شيخنا yahut da
من طريق فلان كذا “Bizim rivayetimizde yahut şeyhimizin rivayetinde ya da fülânın tari-
kinden gelen rivayette şöyle vâki olmuştur” demesi de câizdir. Ancak Resûlullah
sallallahu aleyhi ve sellem fem-i saâdetlerinden sâdır olmamış bir sözü vehle-i
ûlâda rivayet etmiş olmamak için ikinci sureti ihtiyar etmek evlâdır. Maahâzâ
ıslahın en iyi yolu o hadisi -var ise- diğer tarikten yahut tashihi nâtık diğer bir
hadisi de zikretmektir.

İtimat edilen asılda -bir râvinin nesebinden ابن lafzı yahut mânayı asla tağyîr etme-
yecek bir harf gibi gayet cüzi bir şey sâkit olmuş bulunur da o da mâlûm olursa ve
yazılırken o lafzın unutulmuş olduğu bilinirse bervech-i bâlâ işaret etmeksizin o
kelimeyi oracığa yazıvermekte beis yoktur. *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd, İmam Ahmed
b. Hanbel'e, “Elimdeki kitapta عن أبي الزبير diye yazılmış buluyorum.
عن ابن جريج diye ıslah edebilir miyim?” diye sormuş. O da, “Umarım ki bunda beis
yoktur” diye cevap vermiş. İmam Mâlik'e de, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve
sellem hadîs-i şerifine meselâ bir vâv yahut bir elif ziyade edilir de mâna değiş-
mezse ne buyurursunuz?” diye sorulmuş o da, “Bunun hafif bir tagayyür olduğunu
umarım” cevabını vermiş.

Lafz-ı sâkitin müteahhir olan ruvât-ı hadîsten biri tarafından rivayet edildiği ve üst
tarafındaki râvilerin mahzufu zikrettikleri mâlûm olursa nüsha-i asliyyeye bu eksik
ziyade edilir. Lâkin evveline bir de, یعنی “demek istiyor ki” kelimesi ilâve olunur.
كان رسول الله صلى الله وسلم يدني عن عروة عن عروة عن عروة عن عائشة عن عائشة عن عائشة
إلي رأسه فأرجله “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ben hâiz iken mübarek başını
bana yaklaştırırdı da ben tarardım”⁵ hadisinin senedini Hatîb Ebû Bekir el-Bağdâdî
suretinde irat ettiğinden rivayet ederken عن عائشة عن عائشة عن عائشة عن عائشة عن عائشة
عن عمرو بن مهدي عن المحاملي “İbn Mehdî'nin aslında yalnız عن عمره var idi. Başka çare

5 {M92 Müslim, Mukaddime, 7. Müslim'in rivayetinde “يُدْنِي إِلَيَّ” ifadesinden önce “إِذَا اعْتَكَفَ” kaydı vardır.}

olmadığı için⁶ Âişe'nin ismini ilhak ettik. Hem de anladık ki Mehâmilî bizim yaptığımız gibi rivayet etmiş de, şeyhimiz Ebû Amr'ın kitabından bu isim sâkıt olmuştur. Biz de şeyhimizin kitabında olmadığı için, *يعني عن عائشة* dedik.” “Şüyûhumuzdan epey kimselerin böyle yaptıklarını da gördüm” diyor ve Vekî' b. Cerrâh'ın, “Ben hadiste *يعني* den istiâne ederim” dediğini naklediyor.

Bu söylediklerimiz hep râvi, lafz-ı sâkıtı şeyhi rivayet etmemiş olduğunu bildiğine göredir. Lâkin eksiğin şeyhinin rivayetinde olmayıp kendi kitabında kaldığına zann-ı gâlibi olursa kitabını ıslah edip öylece rivayet etmesinde beis yoktur. Nitekim Ebû Dâvûd'un demin zikrettiğimiz kıssası da buna delâlet eder.

Râvinin kitabı ıslanmış yahut yıpranmış olmaktan dolayı bazı senedlerle metinler okunamaz bir hale gelmiş olsa hal yine böyledir. Bu surette râvi şeyhinden o hadisleri ahzetmiş bir sikanın kitabını alıp ona göre eksiğini tamamlayabilir. Nitekim Nuaym b. Hammâd bunu yapanlardan biridir. Maahâzâ bunu da men edenlerin hilâfindan kurtulmak için bu yaptığını beyan etmesi evlâdır.

6 Nisâ-i tâbiyyâtın seyyidesi Amre bint Abdurrahman b. Es'ad b. Zürâre el-Ensâriyye sadr-ı evvelde fikhî ile meşhur fâzılât-ı nisvândandır. Hatîb'in dediği çaresizlik Amre'nin mübarek re's-i saâdet-i taramasına imkân olamaması yüzündendir. Amre, bir kere ümmehâtü'l-mü'minînden olmadığı gibi neseben de Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mehâriminden olamazdı. Sâniyen yüz tarihlerine kadar yaşamışsa da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize yetişememiştir. Binaenaleyh arada başka râvi bulunmak iktiza eder. O râvi de diğer rivayetler delâletiyle Âişe radiyallahu anhâdır.

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba‘d)

9. Sened Ruvâtını Tesmiye Meselesi

Râvi kendi şeyhini ismiyle, nesebiyle, lakabıyla, mensup olduğu kabile veya bel-
desiyle nasıl dilerse öylece tarif ve tavsif etmekte muhtar ise de ismi senede
dahil üst taraftaki meşâyihin ismine, nesep ve vasfına dair şeyhinin zikret-
tiğinden ziyadesini bilse bile esnâ-yı tahdîste söyleyemez. Meselâ şeyhi bir
râvinin yalnız ismini zikretmekle iktifa etmişse o da yalnız ismiyle iktifa eder.

Şayet ref'-i ibhâm yahut ziyade izah için eksiği tamamlamak isterse -şeyhinin laf-
zına kendiliğinden lafız karıştırmamak için- ismini zikrettikten sonra يعني ابن فلان
“Fülânın oğlu fülân demek ister” der, ya da حدثني شيخنا أن فلانا ابن فلان حدثه
“Fülân oğlu fülânın kendisine tahdîs ettiğini şeyhim bana tahdîs etti” ya da أخبرنا أن فلانا هو ابن فلان
“Bize haber verdi ki fülân ki fülânın oğludur...” demelidir. Hatîb'e göre bunların
hepsi câizse de son iki lafzı söylemek evvelkisinden evlâdır.

10. Hemmâm Nüshası Gibilerinin Hadislerine Ait Senedi Tekrar Edip Etmemek Meselesi

Aynı sahâbînin rivâyâtını câmi' bazı kadim nüshalar vardır ki câmi' oldukları hadis-
lerin senedi hep birdir. Hemmâm b. Münne¹ nüshası gibi. Bu nüshada hadisler hep

1 {İsmin bu şekilde latinize edilmiş olması, ilk baskıda hatalı bir şekilde “هَمَّامٌ بن مَنَّه” olarak basılmasından
ileri gelmektedir. Sözü edilen cüz, Hemmâm b. Münnebbih'e ait meşhur nüshadır.}

senediyledir. İşte böyle bir kitabı rivayet ederken bazıları –birçok usûl-i kadîmede görüldüğü üzere– her hadisin başında bu senedi olduğu gibi tekrar eder ki ihtiyata en muvâfık olanı budur. Hatta bunu vâcip görenler de vardır. Ekser-i muhaddisîn ise yalnız ilk hadiste yahut her meclis-i semâda okunan ilk hadiste bu isnadı zikir ile iktifa edip diğer hadislerle sıra geldikçe senedlerini evvelkine idrâc ederek, وبالإسناد “Yine o isnad ile” yahut –yine o demek olan ve derler.

Râvi nüshayı bu zikrettiğimiz idrâc siyakında dinlemiş olduktan sonra ilk hadisten sonraki hadislerden birini rivayet etmek istediğinde yine ilk hadisin senedi ile rivayet edebilir mi? Ekseriyet ve ezcümle Vekî‘ b. Cerrâh ile Yahyâ b. Maîn ve Ebû Bekir el-İsmâîlî cevaza kâil olup, “Mâtuf, mâtûfun aleyh hükmündedir ve bu, aynı sened ile vârit olmuş aynı metni parçalayıp tamâm-ı metnin evvelindeki metin ile ayrı ayrı bablarda zikretmek kabilinden (s. 411) olmak üzere câizdir” derler. Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî ile diğer bazı muhaddisler ise keyfiyyet-i tahammül beyan ve tasrih edilmedikçe bunu tedlîs addederek tecviz etmezler. Lâkin râvi cevaza kâil olsa bile yine –birçok müelliflerin yaptıkları gibi– keyfiyyet-i tahammül beyan edilmek evlâdır. Nitekim Müslim, حدثنا محمد بن رافع حديثنا عن عبد الرزق أخبرنا معمر عن همام بن منبه قال هذا ما حدثنا أبو هريرة قال هذا ما حدثنا أبو هريرة diyerek o nüshanın açtığı baba muvâfık birçok hadisini rivayet eder. Müslim nüshadaki حدثنا محمد بن رافع قال هذا ما حدثنا أبو هريرة diyerek o nüshanın açtığı baba muvâfık birçok hadisini rivayet eder. Müslim’in bu babda mesleği muttariden hep budur. Buhârî’nin tuttuğu yolda ise ıttirâd yoktur. O, bazan yalnız matlûbu olan hadisi Hemmâm nüshasının ilk hadisi başında olan isnad ile zikreder. Bazan da ilk hadisi senedi ile zikrederek müteakiben وبالإسناد diyerek matlûbu olan hadisi rivayet eder. Meselâ kitabımızın 176. hadisi *Buhârî* metninde *Tecrîd*’de olduğu gibi değil, حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب حدثنا أبو الزناد عن الأعرج أنه سمع أبا هريرة أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول نحن الآخرون السابقون وإسناده قال حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب حدثنا أبو الزناد عن الأعرج أنه سمع أبا هريرة أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول نحن الآخرون السابقون وإسناده قال...² diyerek *Tecrîd*’deki metne geçer. Sarâhaten mâlûm olduğu üzere başka bir hadistir ve ’den sonraki metin ile hiçbir münâsebeti yoktur. Hadis, Hemmâm’ın nüshasından alındığı ve nüshanın ilk hadisi olan نحن الآخرون السابقون ’de isnad böyle gösterildiği için Buhârî وبالإسناد diyebilmek üzere onu evvele almaya lüzum görmüştür. Bu nükteye varamayan bazı şârihler bu iki hadisin böyle bir arada zikredilmesindeki vech-i münâsebeti bulmak için kalbe kanaat vermeyecek türlü türlü tevcihlerde bulunmuşlardır. Bazı muhaddisler nüshanın sonunda da isnadı zikrederler. Vâkıa böyle yapmak ilk hadisten sonraki hadislerin de hep aynı sened ile vârit olmuş olduğunu iş’âr için bir ihtiyat

2 {B238-239 Buhârî, Vudû’, 68.}

ise de üstat Ebû İshak'ın ileriye sürdüğü hilâfı büsbütün refedecek derecede kuvvetli bir ihtiyat değildir.

11. İsnadı Tamamen veya Kısmen Metne Takdim ve Tehir Meselesi

Rivayete başlarken, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم diyerek metn-i hadîsten başlayıp isnadı ondan sonra zikretmek, kezâ meselâ روى نافع عن بن عمر عن النبي صلى الله عليه كذا yahut da روى عمرو بن دينار عن جابر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا yahut yalnız bu kısmını serdettikten sonra روى نافع عن فلان عن فلان diyerek isnadı kendi şeyhinden tâ Nâfi'a yahut Amr b. Dînâr'a kadar sevketmek câizdir ve böyle olan hadis de muttasıldır. Hatta tamâm-ı senedi metne takdim ile tehir etmek bey-ninde fark yoktur. Lâkin râvi, hadisi isnadı parçalanmış olarak şeyhinden böylece dinledikten sonra isnada evvelâ kendi şeyhinden başlayarak Nâfi'a ve Amr b. Dînâr'a sevk ve oradan itibaren isnada şeyhinden dinlediği gibi devam ederse acaba câiz olur mu? diye ihtilâf edilmiştir. Bu hilâf da rivayet bilmânayı tecviz edip etmemeye mebnîdir. Rivayet bilmânayı tecviz etmeyenler bunu metnin takdim ve te'hîr-i elfâzına benzetirler ve "Bu yüzden bazan atıfta yahut haberin mâkabline aidiyeti cihetinde bozukluk ihtimalleri zuhur edebilir" derler. Halbuki senedin gerek tamamını gerek bir kısmını tehirden böyle mahzur olmadığı için ona onların da bir şey diyememeleri lâzım gelir. Menedenler bir de, "Senedi parçalayıp yarısını hadisin başına, diğer yarısını sonuna getirmekte bir maksad-ı mahsûs da olabilir ki o maksadın fevtinden dolayı câiz değildir" derler. Meselâ Ebû Bekir b. Huzeyme rivayet edeceği hadisin senedinde hakkında söz edilmiş râvi bulunduğu takdirde rivayete o zattan başlayıp metni zikrettikten sonra kendisi ile o râvi beynindeki ricâli zikretmek âdeti imiş. Onun siyâk-ı isnâdını değiştirmek gözettiği bu maksadı fevtetmektir. Hatta "Senedi siyakından başka bir veçhile rivayet edene helâl etmem" dediği bile rivayet olunuyor.

12. Resul ile Nebî Lafızlarının Yekdiğeri Makamına İkâmesi Meselesi

Râvinin روى رسول الله صلى الله عليه وسلم dediği yerde روى النبي صلى الله عليه وسلم yahut râvi ikincisini söylerse sâmi' birincisini diyebilir mi? Bu kadar tağyîri bile hoş görmeyenler vardır. İbnü's-Salâh, "Rivayet bilmânayı câiz görsek bile zâhiren bu câiz olmaz. Zira rivayet bilmânanın şartı mânanın değişmemesidir. Resul ile nebînin

mânası ise başka başkadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel de dinlediği muhaddis, رسول الله dediği halde elindeki kitapta النبي yazılı görürse derhal onu darp edip (s. 417, hâşiye) yerine رسول الله yazardı” diyor. Hatîb ise, “*Bu kadarî lâzım değildir. İmam Ahmed*, muhaddisin lafzına mütâbaatı arzu etmiş de öyle yapmıştır. Yoksa onun mezhebi bu meselede terhistir. Nitekim bu meselede oğlu Sâlih b. Ahmed’e “Umarım ki bunda beis yok” demiştir. Hammâd b. Seleme de karşısında bu türlü tashihleri yapan Affân b. Müslim el-Ensârî ile Behz b. Esed el-Ammâ’yı sizin fakih olacağınız yok diye tekdir etmiştir” diyor. İbnü’s-Salâh’ın işaret ettiği ihtilâf-ı ma’nâ şudur: Resul nâsa tebliğ etmek üzere, nebî de yalnız âmil olmak üzere kendisine vahyolunan zat demektir. Bedreddin Muhammed b. İbrâhim İbn Cemâa da (639-733) “Nebî lafzını resule tebdil etmek câiz ise de aksi câiz değildir dense savabdan pek de baîd olmaz. Zira resulde nebîde olmayan bir ma’nâ-yı zâid vardır” demiş ve resulün nebîden ehas olduğuna işaret etmek istemiştir. Lâkin bu meselede bu mâna farkının hiçbir ehemmiyeti yoktur. İster nebî ister resul densin herhalde naklolunan kavlin kâili aynı zât-ı şerif olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bu kadar incelemeye hâcet yoktur. 183. Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ hadisinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin, لا ونبيك diyerek Berâ’nın lafzını tashih buyurmaları ise (s. 398, s. 403) –İrâkî’nin dediği gibi– buna makîs değildir. Zira tâlim buyurdıkları, bir duâ-yı me’sûr idi. Elfâz-ı ezkâr ise tevkîfidir. Lafzın birinde diğesinde olmayan bir sır bulunabilir yahut aynı mahalde her iki lafzı cemetmek murat buyurulmuştur.

13. Semâdaki Taksirin Beyanı Meselesi

Râvinin semâında biraz vehn vâki olmuşsa esnâ-yı rivâyette bu hali beyan etmek vazifesidir. Beyanı terketmesi bir nevi tedlîs addolunmuştur. Semâda vehn, hîn-i semâda elinde mu’temedün aleyh bir asıl bulunmamak ve esnâ-yı kırâatta ya kendisi ya şeyhi konuşmak veya bir yazı istinsahıyla meşgul olmak, uyuklamak, kıraati musahhif veya lehhan ağzından dinlemek, mesmûu olan hadisleri mevsûkun-bih olmayan bir kimseye yazdırmış olmak gibi şeylerdir. İşte bu ahvalin kâffesinde semâının keyfiyyet-i vukûunu beyan etmedikçe şeyhinden rivayeti helâl olmaz.

Müzakere esnasında hıfzından rivayet eden şeyhinden dinledikleri hakkında da hüküm böyledir. Zira muhaddislerin müzakere ederken tesâhül göstermek âdetleri idi. Ezbere ise yazı kadar güvenilemez. Bundan dolayı İmam Ahmed b. Hanbel ezber bildiği hadisleri de kitap açmadan rivayet etmekten imtina ettiği

gibi Abdurrahman b. Mehdî, İbnü'l-Mübârek, Ebû Zür'a er-Râzî gibi ekâbir-i muhaddisîn esnâ-yı müzâkerede ahz ve tahammülü büsbütün menederlerdi. Müzakere hadislerini rivayet etmeye cevaz verenler de, مذاكرة حدثنا في المذاكرة yahut مذاكرة demeyi müstehap görmüşlerdir.

14. Yalnız Sikanın Rivayetine İktisâr Meselesi

Bir hadis –biri mecrûh, diğeri sika olan– iki râviden menkul, meselâ Enes radi-yallahu anhin bir hadisini Sâbit el-Bünânî ile (sika) Ebân b. Ebû Ayyâş (mecrûh) rivayet etmiş olurlarsa –bu misalde olduğu gibi– Ebân'ın rivayetini terkedip yalnız Sâbit'in rivayeti ile iktifa etmek câiz ise de muhaddisîn bunu pek münasip görmeyip her iki rivayetin zikri tarafını iltizam ederler. Zira Ebân'ın rivayetinde Sâbit'in rivayetinde olmayan bir lafız bulunmak ve o sayede Sâbit'e ait lafzın mahmil-i sahîhi taayyün etme ihtimali vardır. Müslim bu gibi yerlerde yalnız sikanın rivayetini senediyle zikredip akabinde mecrûhtan kinaye, وآخر “Bir başkası da bunu rivayet etmiştir” diyerek mübhem geçer ki bununla zikrettiğimiz fayda hâsıl olamıyorsa da hiç değilse hadisin başka tarikten de rivayet edildiğini bildirmek faydası vardır.

İki sikadan mervî aynı hadiste de yalnız birinin rivayetiyle iktifa etmek câizdir. Sikâtın rivâyâtı alekser mütevâfik olduğundan diğer rivayetin terkinden beyan edilen faydanın fevti ihtimali daha azdır.

15. Müteaddit Ruvâtta Ahzolanmış Hadisi İbham Ederek Rivayet Meselesi

Bir hadisin bir miktarını bir şeyhten, kalanını da diğer bir şeyh veya meşâyihten dinlemiş olup da her kısmı râvisine azvetmeksizin yalnız, “Bir miktarını fülândan bir miktarını da fülândan, fülândan” diyerek mecmûunu birden rivayet etmek isteyen muhaddisin bu tarzdaki rivayeti câizdir. Nitekim 1151. İfk hadisinin *Sahîh-i Buhârî*'de Zührî'den bu suretle rivayet edildiği yukarıda (s. 413) söylenmişti. Lâkin bu takdirde –ruvâtı hep sikât olan *Sahîh-i Buhârî*'deki İfk hadisi gibileri hakkında zaaf hükmü verilemezse de– hadîs-i mervî eczâsından her biri isimleri zikrolunan meşâyihten birine ibham üzere azvedilmiş bulunacağından şayet râvilerden biri zayıf ve mecrûh ise o hadis ile ihticâc edilemez. Zira bu takdirde ayrı ayrı her cüzü sika olan râvilerden mesmû' olmak muhtemel olduğu gibi o râvî-i mecrûhun

hadisi olmak da muhtemeldir. Binaenaleyh bütün râvilerin senedleri zikredilmekle beraber tamâm-ı hadîsin birer miktarı bunlardan mesmû' olduğu da beyan edilmek vâcip olduğu gibi sika veya gayri sika râvilerden hiçbirinin ismini iskât etmek de câiz değildir. Zira râvilerden birinin iskâtı halinde hadisin tamamı sevkedilecek olursa kalanlara rivayet etmemiş oldukları bir şey isnad edilmiş olur. Hadisin bir miktarı hazfedilecek de olursa mikdâr-ı mahzûfun râvî-i mahzûfa ait olduğu belli olmaz.

Bu son kaideye –Buhârî'nin bir yerde muhalefet ettiğini misal göstererek– itiraz edenler olmuştur. Mevzubahis olan hadis –teksîr-i taâm mu'cize-i celîle-i nebeviyyesini nâtik olup kitabımızın 2027. hadisi olarak inşallah gelecek olan– Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisidir. Bunda muhâcirîn'in ashab-ı Suffe'sinden olan Ebû Hüreyre radiyallahu anh aklıktan takatsiz kalıp bağına taş bastığı bir günde kendinden bir talep vâki olmaksızın taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden hâne-i saâdetlerine davet buyurulduğunu ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hâne-i saâdetlerini teşrif buyurmalarını müteakip o gün hediye olarak takdim edilmiş bir kadeh süt görmeleri üzerine, "Git! Ehl-i Suffe'yi çağır!" buyurdıkları ve o kadehteki sütün bütün ehl-i Suffe kana kana içtikleri halde kendisinin de kana kana içtiğini ve herkesten sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin içtiklerini naklediyor.³

Mâlûm olduğu üzere ashab-ı Suffe'nin adedi –Ebû Hüreyre'nin başka rivayetinde denildiği üzere– bazan yetmiş bulduğu gibi –Hâfız Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin nakline göre– bazan yüze bâliğ olduğu da olurdu. Ashab-ı Suffe hep yersiz yurtsuz ve Mescid-i Şerif'in suffesinde vakit geçirir fukarâ-yı muhâcirîn idi.

İşte bu hadîs-i şerifin senedini Buhârî "Kitâbü'r-Rikâk"ta, حدثني أبو نعيم بنحو من نصف, هذا الحديث "Ebû Nuaym, bu hadisin takriben nısfını bana söyledi" dedikten sonra senedin üst tarafına geçerek, حدثنا مجاهد أن أبا هريرة كان يقول, "Mücâhid, Ebû Hüreyre... derdi diye bize söyledi" diyerek isnadı ikmal ediyor. Bu tarz-ı isnâda nazaran hadisin takriben yarısı Ebû Nuaym'dan diğer yarısı ismi zikredilmeyen diğer bir râviden me'huz olduğu gibi hangi nısfın Ebû Nuaym'a ait olduğu da beyan edilmemiş. Binaenaleyh mu'tarızlar şu beyan edilen kaideyi mutlak olarak kabul etmemek lâzım gelir diyorlar. Buna cevap verenler de diyorlar ki Buhârî burada râvinin birini iskât ederken hadisin tamamını diğerinden rivayet etmiyor ki bu söze mahal kalsın. O hadisin yalnız yarısını Ebû Nuaym'dan dinlediğini haber

3 {B6452 Buhârî, Rikâk, 17.}

veriyor. Bu nısfın hangi nısf olduğunu ise –daha evvel “Kitâbü’l-İsti’zân”da yalnız o nısfı zikretmiş olmasıyla– anlayabiliyoruz. Orada kıssanın ehl-i Suffe’yi daveti mutazammın olan kısmı âtîdeki iki sened ile sevkediliyor: حدثنا أبو نعیم حدثنا عمر بن ذر حدثنا محمد بن مقاتل أخبرنا عبد الله أخبرنا عمر بن ذر أخبرنا مجاهد عن أبي هريرة (ح) işte bu senedlerin birincisinde Ebû Nuaym ve ondan sonra bilâvasıta Ömer b. Zer’den, ح remzi ile gösterilen ikinci senedde ise Muhammed b. Mukâtil, Abdullah b. Mübârek vasıtasıyla yine Ömer b. Zer’den, o da Mücâhid’den, o da Ebû Hüreyre’den rivayet ediyor. Hadisin baş tarafını Buhârî yine Ebû Nuaym’dan icâzeten yahut vicâdeten ahzetmiş olabildiği gibi Ebû Nuaym’dan başka bir şeyhten ve meselâ ikinci seneddeki Muhammed b. Mukâtil’den ya da bir diğerdinden ahzetmiş olmak da muhtemeldir. Maahâzâ hadisin sened-i muttasıl ile sabit olan cüzü yalnız isti’zânı mutazammın olan ikinci nısfıdır.

HÂTİME

İlm-i rivâyet-i hadîsin zikretmediğim birçok usul ve kavâidi daha vardır. Lâkin mukaddime artık kârîn-i kirâma kelâl verecek derecede uzadığı için bahsi burada kesmeyi münasip görüyorum. Buraya gelinceye kadar okunan sutura lutfen lihâza-i dikkat atfına tenezzül etmiş olanlar görmüş olacaklardır ki nukûl-i dîniyyesine ehl-i İslâm kadar itina göstermiş hiçbir millet yoktur.

Her sözü kâiline isnad etmek cem’-i nukûle daha ilk başladığı günden beri ferâiz-i dîniyyeden sayılmış ve senedsiz söz makbule geçmemiştir. Râvilerin hal ve şanını, rivayet ettikleri haberlere edilecek itimadın derecesini tayin için edilen dikkat, akıllara hayret verir. Ricâl-i hadîs kitaplarına bakılınca mecrûh, zayıf denilen râviler içinde nakd-i hadîsi meslek ittihaz etmiş ehl-i sinâattan olmayan kimselere sözünü bilâtereddüt kabul ettirebilecek, bugün ele geçse sıdk ü diyânetinden dolayı eli öpülüp en büyük ihtirama ve ilmen pek büyük pâyelere lâayık görülecek ekâbir-i ulemâya çokça tesadûf edilir. Meselâ cihât-ı adîdeden imâmeti müsellemlen Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem de (ö. 173), sia-i ilm ü kemâli diyâr-ı İslâm’ın şark ve garbını kaplayan Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî de (130-207)⁴ ehl-i intikâdın seng-i ta’n ve ta’rîzine uğramaktan kurtulamamışlardır.

4 Nûh b. Ebû Meryem’e dair evvelce (s. 260) söz geçmişti. Vâkıdî’ye gelince o da birçoğunca zayıf adde dilmekle beraber “ev’iye-i ilimden yani ilim depolarından biri” tabirine mâsadak bir âlim-i mütebahhir, tabir câiz ise ansiklopedik bir zat olduğuna aleyhdârânı bile müttefikân şehâdet ederler. Maahâzâ Yezîd b. Hârûn ve İbrâhim el-Harbî gibi eimme-i a’lâmdan ma’dûd olan zevat da kendisini tevsik etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî de hakkında birçok senâda bulunduktan sonra, “Sehâsıyla da meşhur bir civanmerd idi” der. İbn Hallikân *Vefeyâtü’l-a’yân*’ında *Mürücü’z-zeheb* sahibi Mes’ûdî’den âtîdeki kıssayı nakleler

Pek mütesâhil addolunan eimme-i nakdin bile mesleki başka ezmine ve diyarda teşdîdde ifrat sayılır. Râvinin bir yalanı tutulmuş, ya bir hadisi –diğer sikâtin rivayetine muhalif olarak– hükmünü biraz tağyîr edecek surette rivayet etmiş yahut kendisinden hilâf-ı mürüvvet bir şey sudûr etmiş olmak gibi bugün en ziyade hüsnüzan ettiğimiz en ağır başlı kimselerden hiçbirinin hâlî olamayacağı bir hali meşhûd oldu mu –müslime ta'n ve gybet haram iken– muhaddislerin dillerinde dastan olup ve zâhir-i hâlî câlib-i ihtirâm olduğu halde damgası alnından ilelebet silinmeyecek bir ayıp ile şöret bulup rivayeti itibardan düşmüştür. Sahih ve hasen denilen rivâyât işte bu kadar sıkı bir haddeden geçmiş rivayetlerdir. Muhaddisîn şerâit-i intikâdı bu derecelere kadar teşdîd ettikten sonra artık onların makbul gördükleri rivâyâta bugün makbul demekte tereddüt edilemez. Nefse'l-emirde mânen ve metnen sahih olan nice rivâyât, senedlerinin zaafından dolayı merdûd olup bize kadar intikal edememiştir. Nitekim senedlerine nazaran makbul olması lâzım gelen birçok hadisin de sahâif-i evrâk içinde zayi olup bize vâsıl olamamış olduklarına şüphe yoktur. Lâkin elimize geçip de erbâbınca sahih veya hasen denilen rivâyâtı da ceffe'l-kalem reddetmek, hiçbir naklin vüsûkunu kabul etmemek garîbesini gösterecek derecede mebâdî-i akliyyeye karşı huruç etmek demektir.

Tercümesi sadedinde olduğumuz *Tecrîd*'deki ehâdîs, eldeki rivâyâtın en kavîsi olan ehâdîs-i sıhâhın ekseriyyet-i ulemâca en ziyade kalbe itmân veren *Buhârî*

ki cûd ve sehâsinin unutulmayacak pek garip ve acîb bir numunesidir. Mes'ûdî sözü Vâkîdî'ye bırakıyor. Vâkîdî demiş ki:

Biri Hâşimî olan iki arkadaşım vardı. Üçümüz üç bedende bir can gibi idik. Günün birinde pek şiddetli bir müzâyakaya giriftar oldum. Bayram da çattı. Haremim: "İkimiz nasıl olsa bu züğürtlüğe, bu şiddete dayanabiliriz. Lâkin bu çocuklara ne diyelim? Onlar için yüreğim parça parça oluyor. Komşu çocuklarını bayramda süslenmiş, yeniler giyinmiş, kendilerini de perişan hal görüp duruyorlar. Bu hallerine acımamak elimde değil. Bir çaresini bulsan da üstlerini başlarını düzelterek biraz para tedarik etsen!" dedi. Bunun üzerine Hâşimî arkadaşımın elindeki mâhazarı ile o günkü sıkıntımı defetmesi için yazdım. Bana içinde 1000 dirhem var dediği ağzı mühürlü bir kese gönderdi. Kese elimde durdu durmadı derken öteki arkadaşımın benim Hâşimî'ye yazdığım gibi müzâyakasından şikâyeti hâvi bir tezkire aldım. Keseyi mühürünü açmadan hemen ona gönderip kendim mescide gittim ve karyaya karşı hicâbımdan dolayı bütün geceyi orada geçirdim. Eve döndüğümde kadıncağız bana hiç darılmayıp yaptığım işi beğendi bile. Onunla bu bahiste iken bir de baktım ki Hâşimî arkadaşımın ma'hûd kese hey'etiyle elinde olduğu halde çıkageldi ve "Doğrusunu söyle. Sana gönderdiğim parayı ne yaptın?" diye sordu. İş olduğu gibi anlattım. Dedi ki: Sen benden para istediğin vakit gönderdiğim bu keseden başka dârdünyada hiçbir şeye mâlik değildim. Sana gönderdim ve arkadaşımıza yardımda bulunması için yazdım. O da keseyi benim mührüm ile kapanmış olarak bana gönderdi. Vâkîdî der ki kese içindeki 1000 dirhemi ale's-seviyye üçümüz bölüştük. Daha evvel de yüz dirhemini karyaya ayırdık. Vak'ayı Halife Me'mûn haber aldı. Beni çağırıp sordu. Ben de işi olduğu gibi şerh ve tafsil ettim. Her birimize ikişer bin ve karyaya 1000 dinar olmak üzere bize 7000 dinar verilmesini emretti. İntehâ. Nasıl? Hoş değil mi?

hadisleri içinde -mehbit-ı vahy-i Hüdâ Nebî-i Sâdık ve Masduk aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin fermûdesi olmak üzere- merfûan ve sened-i muttasıl ile rivayet edilmiş ehâdîs-i şerifedir. Sıra artık müellif Zebîdî'nin dîbâcesinden başlayarak kitabın tercümesine geliyor. Tercümenin hüsn-i edâ ve ikmali için tevfiğ-ı hüdâ bize muîn ve bütün ümmet-i Muhammediye'ye lütf-u ve inâyet-i ilâhiye karîn olsun, âmîn.

MUKADDİMENİN TAHRİRİNDE İSTİÂNE EDİLEN KİTAPLAR

NUHBETÜ'L-FİKER	Şihâbeddin Hâfız İbn Hacer el-Askalânî.
ŞERHİ	Şihâbeddin Hâfız İbn Hacer el-Askalânî.
ŞERHİNİN ŞERHİ	Ali b. Sultân el-Kârî
ET-TAKRÎB VE'T-TEYSÎR	Şeyh Muhyiddin en-Nevevî
ŞERHU TEDRÎBİ'R-RÂVÎ	Hâfız Celâleddin es-Süyûtî
EL-ELFİYYE	Hâfız Zeynüddin Abdürrahîm el-İrâkî.
TEVCÎHÜ'N-NAZAR	Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî
BUSTÂNÜ'L-MUHADDİSİN (FÂRİSÎ)	Şah Abdülazîz Muhaddis ed-Dehlevî
UCÂLE-İ NÂFİA (FÂRİSÎ)	Şah Abdülazîz Muhaddis ed-Dehlevî
KİTÂBÜ'L-İLEL	Hâfız Ebû İlsâ et-Tirmizî
EHL-İ MEKKE'YE RİSÂLE	Hâfız Ebû Dâvûd es-Sicistânî
ŞERH-İ MUKADDİME-İ BUHÂRÎ	Hâfız İbn Hacer el-Askalânî
TABAKÂTÜ'L-HUFFÂZ	Hâfız Şemseddin ez-Zehebî
MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL	Hâfız Şemseddin ez-Zehebî
TAKRÎBÜ'T-TEHZÎB	Hafız İbn-i Hacer el-Askalânî
HULÂSATÜ TEZHÎBİ'L-KEMÂL	Allâme Safiyyüddin el-Hazrecî
EL-MUĞNÎ	Muhammed Tâhir el-Füttenî el- Hindî
TABAKÂTÜ'Ş-ŞÂFİYYE	Allâme Tâceddin es-Sübkî
VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN	Kâdî Ahmed b. Hallikân
MU'CEMÜ'L-BÜLDÂN	Yâkût el-Hamevî
KÂMUS ŞERHİ TÂCÜ'L-ARÛS	Muhibbüddin Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî
KEŞŞÂFÜ İSTİLÂHÂTİ'L-FÜNÛN	Şeyh Muhammed Ali et-Tehânevî

İlâ âhirih, ilâ âhirih

NÛH b. EBÛ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ'

Mütercim Ahmed Naim merhumun bu tercümenin I. cildinde neşredilen çok kıymetli mukaddimesinde en ziyade nazarı dikkat ve takdirimi celbeden bahislerden biri de hadis vâzı'larından bahsederken Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem'i müdafaaları olmuştu. Fıkhı bizzat Ebû Hanîfe'den okuyarak Merv gibi asrının en yüksek bir ilim ve medeniyet merkezinde onu cem'a, telife ve bütün Türk ellerinde neşr ü ta'mîme çalışan Ebû Meryem'i rakipleri, "Fezâil-i Kur'ân" hadisinin vâzı'larından biri olarak göstermeye çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır. Megâzîyi İbn İshak'ın, sair ilimleri de o devrin en meşhur âlimlerinden okuyarak câmi' unvân-ı muhteşemini bihakkın kazanmış bulunan bu yüksek simanın bu fazîha-i vaz' ile lekelenmesine "fıkıh tarihi" tadrîsiyle meşgul bulunduğum sıralarda hayret ederek bununla alâkadar olmuş ve bu Türk âlimini müdafaaya çalışmıştım. Naim merhumun müdafaaları "Mukaddime"nin s. 260. sayfasına müsâdiftir. Mükerreren okudum. Bihakkın muvaffak olmuşlardır. Yalnız birkaç noktanın ona ilâve edilmesini ve bu temiz simadan bu lekenin tamamıyla silinmesini isterdim. Bu arzumu merhuma da açmıştım. III. cildin hitâm-ı tab'ını vesîle-i hasene ittihaz ederek ilâvesi icap eden noktaları bervech-i âti arz ediyorum.

Usûl-i hadîs, nakd-i ricâl, mevzûât, tabakat kitaplarından hangisine bakılsa Ebû Isme hakkındaki bu isnad, Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin el-Mervezî'ye müntehî senediyle vâki olan rivayetine istinad etmekte olduğu görülür. Müelliflerin birbirinden aynen kopya ettikleri Hâkim'in bu rivayetini zemîn-i intikâd olmak için aynen ortaya koyarak mütalaa edelim. روى الحاكم بسنده إلى أبي عمار المروزي أنه قيل لأبي عصمة نوح بن أبي مریم، من أين لك عن عكرمة عن ابن عباس في فضائل القرآن سورة سورة؟ وليس عند أصحاب عكرمة هذا. فقال: إني رأيت الناس قد أعرضوا عن القرآن واشتغلوا بفقہ أبي حنيفة ومغازي ابن إسحاق فوضعت هذا الحديث Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin el-Mervezî'den rivayetine nazaran güya Ebû Isme'ye, "Sûre, sûre fezâil-i Kur'ân hakkındaki hadisi İkrime'nin ashabından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemişken sen ابن عباس عن عكرمة عن senediyle nasıl rivayet ediyorsun?" diye sorulmuş da o da sanki, "Nâsın kırâat-i Kur'ân'dan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve İbn İshak'ın Megâzî'yiyle iştilgal ettiklerini gördüm de bu hadisi hasbeten-lillâh vazettim" demiş oluyor.³ Evvelâ şunu arzedeyim ki Ebû Isme hakkındaki bu isnadın bu derece şüyûununun yegâne sebebi bu rivayetin Ebû Ammâr'a müntehî olmasıdır. Ebû Ammâr ki Buhârî'nin, Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin,

1 Kâmil Miras (merhum) tarafından III. cildin ilk tab'ının sonuna konulan not alâkasına binaen buraya alınmıştır.

2 *Tedribü'r-râvî*, s. 102. {Süyûtî, *Tedrib*, 1, 333.}

3 *Mukaddime*, s. 240.

Ebû Dâvûd'un kendisinden rivayetleri olan yüksek bir simadır. Bu şâyân-ı i'timâd ve itibar olan zatın ismi de bu işe hasımlar tarafından bililtizam karıştırılmıştır. Merv'in iki büyük âliminin böyle avam-ferîbâne muhâverelerini akıl istib'âd eder. Fakat biz yine bir hakikat telakki ederek muhakememizi yürüteceğiz.

Evvelâ meçhul bir ifade ile "Ebû Isme'ye soruldu" deniliyor. Bu, haberin en açık nişâne-i za'fıdır. Ebû Isme'den bunu kim sormuş? Meçhul... Sâniyen Ebû Isme'nin vasıtasız İkrime'den rivayeti müşküldür. Ebû Isme 173 yılında, İkrime ise 107'de vefat etmiş bulunmalarına göre ahze, rivayete mani zamanen geniş bir boşluk vardır. Ebû Isme herhalde asırdıde muammerînden olmalıdır ki İkrime'den rivayet edebilsin. Tarihen bu da sabit değildir. Ebû Ya'lâ el-Halîfî'nin *el-İrşâd*'da görülen şu: ... عن رجل رواه نوح بن أبي مریم عن رجل، عن عكرمة، عن ابن عباس رضي الله عنهما. فقيل له... diye zikredilen meçhul vasıta bu boşluğu doldurabilirse de bu da rivayetin sıhhatini ve kuvvetini ihlâl ve işkâl eden ikinci bir emâre-i za'ftır. Nûh kimden rivayet etmiştir? Bu da meçhul... Böyle mebdei, müntehâsı meçhul vâhî bir senedle rivayet edilen bir haberin sıdkına itimat edilebilir mi? Tamamıyla kâniim ki bu meçhul râvi de tarihî boşluğu doldurmak için Ebû Isme'nin hasımları tarafından uydurulmuştur.

Sâlisen Fezâil-i Kur'ân hadisinin asıl vâzı *Tedribü'r-râvi*'de zikrolunduğu üzere Meysere'dir. Nûh'un husamâsı bu fazîha-i vaz'ı kendisine bulaştırmak istemişlerdir. Hiç Ebû Hanîfe'nin, İbn İshak'ın şâkirdi bu büyük üstatlarının ilimleri aleyhinde bulunabilir mi? Bu aklen de müsteb'addır. Binaenaleyh Hanefiler'in bu yüksek siması hadis vaz'ından tamamen berîdir. رحمه الله عليه رحمة واسعة

KÂMİL MİRAS

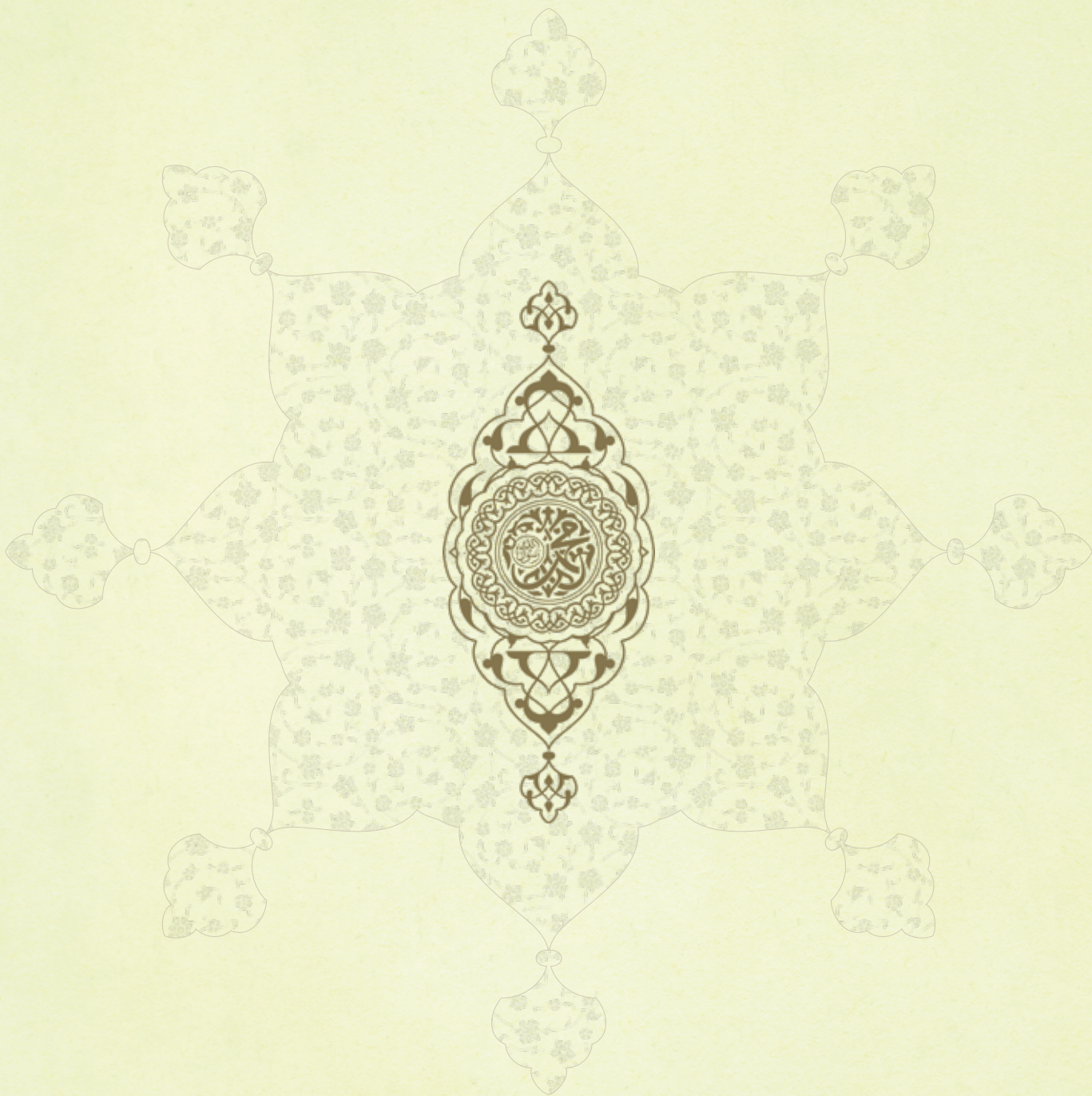

Tam Fihrist

1. Cilt

Ön Söz

GİRİŞ	12
1. BUHÂRÎ VE EL-CÂMIU'S-SAHÎH'İ	12
2. AHMED B. AHMED EZ-ZEBÎDÎ VE ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH'İ	15
3. BABANZÂDE AHMED NAİM VE KÂMİL MİRAS: SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH TERCÜMESİ VE ŞERHİ ...	17
4. ESERE HİZMETİMİZ	20
KAYNAKÇA	23

Takdim

TAKDİM (AHMED NAİM)	25
----------------------------------	-----------

Mukaddime

1 İLM-İ HADİS	33
HADİS, HABER, ESER, SÜNNET-MUHADDİS, HÂFİZ, HÜCCET, HÂKİM – FAKİH İLE MUHADDİSİN FARKI	33
2 SAHÂBE	40
SAHÂBENİN HEPSİ UDÜLDÜR	44
MÜKSİRÛN-İ SAHÂBE	49
FUKAHÂ-İ SAHÂBE	50
ABÂDİLE	50

SAHÂBENİN ADEDİ	51
TABAKÂT-I ASHAB	51
EN SON KALAN SAHÂBÎ	52
3 TÂBÎİN	53
TÂBÎİNİN TABAKATI	54
MUHADRAMÛN	55
FUKAHÂ-i SEB'Â	57
TÂBÎİNİN EFDALLERİ	57
4 EHÂDÎS-i ŞERİFENİN KEYFİYET İLE ZAMÂN-i CEM' VE TEDVİNİ	59
MÛSNED SAHİPLERİ	69
SAHÎHAYN	69
SÜNEN SAHİPLERİ	70
SİHÂH-i SİTT	70
NAKD-i RİCÂL	71
5 RİVÂYET-i HADÎSTE TESEBBÛT İKLÂL VE İKSÂR MESELESİ	72
BİR ŞÛPHEYİ HALL	76
6 HUFFÂZIN DERECE-i HIFZI	81
7 İSNAD, SENED, METİN, TARİK, VECİH	87
8 HİÇ DE VECHİ OLMAYAN BİR TEŞKİK	90
9 METODOLOJİDEN BİR BAHİS	96
10 BİR MUKAYESE	103
11 HABERİN ENVÂİ	111
MÜTEVÂTİR, MEŞHUR, MÜSTEFİZ, GARÎB, AZİZ	111
HABER-i MÜTEVÂTİR	112
HABER-i MEŞHÛR VE MÜSTEFİZ	115
HABER-i AZİZ VE GARÎB	116
12 İ'TİBAR - MÛTÂBAAT İLE ŞEVÂHİD	121
13 HADÎS-i ŞÂZ VE MAHFÛZ - HADÎS-i MÛNKER VE MA'RÛF - HADÎS-i METRÛK	126
HADÎS-i ŞÂZ	126
HADÎS-i MÛNKER	129
HADÎS-i METRÛK	131
14 SENEDİN İTTİSÂLİ VE İNKİTÂINA NAZARAN HADİSİN TAKSİMİ	132
HADÎS-i MÛSNED	132
MÛSNED	133
15 HADÎS-i MERFÛ' VE MEVKÛF VE MAKTÛ'	136
HADÎS-i MERFÛ'	136
HADÎS-i MEVKÛF	137

HADÎS-i MAKTÛ'	138
BAZI MESÂİL	139
16 İTTİSÂL VE İRSÂL	142
HADÎS-i MUTTASIL	142
HADÎS-i MÜRSEL	142
HADÎS-i MÜNKATİ' VE MU'DAL	148
17 HADÎS-i MUAN'AN	151
18 HADÎS-i MUALLAK	156
19 HADÎS-i MÜDELLES	161
TEDLÎS-i İSNÂD	161
TEDLÎS-i İSNÂDIN HÜKMÜ	165
TEDLÎS-i ŞÜYÛH	166
TEDLÎS-i TESVİYE	167
20 HADÎS-i MUALLEL	172
21 İSNÂD-i ÂLÎ VE NÂZİL	182
ULÛVV-i İSNÂD	183
NÛZÛL-i İSNÂD	188
22 HADÎS-i SAHÎH	190
HADÎS-i SAHÎHİN TARİFİ	192
ESAHH-i ESÂNÎD	198
23 SAHÎHAYN	203
EHÂDÎS-i SAHÎHANIN MİKTARI	207
24 MÛSTAHRECÂT	212
MÛSTAHRECÂTTAKİ ZİYÂDÂTIN HÜKMÜ	215
BUHÂRÎ'NİN TA'LİKÂTI	216
25 EHÂDÎS-i SAHÎHANIN DERECÂTI	218
BUHÂRÎ İLE MÛSLİM'İN ŞARTLARI	220
KÛTÛB-i MU'TEMEDEDEN NAKL-i HADÎS	222
26 HADÎS-i HASEN	225
TARİFİ	225
"HADÎS-i HASEN-i SAHÎH" TABİRİ	229
İHTİLÂFÛ'L-HADÎS	231
27 EHÂDÎS-i MAKBÛLEYİ İHTİVA EDEN KİTAPLARDAN BAZILARI	235
KÛTÛB-i SİHÂH	235
SÛNEN KİTAPLARI	239
MESÂNÎD	243
28 HADÎS-i ZAİF (HABER-i MERDÛD)	247

EVHE'L-ESÂNÎD	249
29 NAKALE-i HADÎS – RİVÂYÂTI KABULDE ÜÇ MESLEK	251
30 METÂİN-i AŞEREDEN: 1. KİZB İLE 2. TÖHMET-i KİZB	258
HADÎS-i MEVZÛ İLE HADÎS-i METRÛK (MATRÛH)	258
KİZB HADÎS-i MEVZÛ	258
HADÎS-i MEVZÛUN HÜKMÜ	265
MEVZÛÂT KİTAPLARI	266
TÖHMET-i KİZB HADÎS-i METRÛK (MATRÛH)	267
31 METÂİN-i AŞEREDEN: 3. FUHŞ-I GALAT, 4. GAFLET, 5. FİSK, 6. VEHM	269
HADÎS-i MÜNKER VE MUALLEL	269
VEHİM – HADÎS-i MUALLEL	270
32 METÂİN-i AŞEREDEN: 7. MUHALEFET	272
HADÎS-i MÜDREC	272
MÜDRECÜ'L-İSNÂD	272
MÜDRECÜ'L-METN	275
33 METÂİN-i AŞEREDEN: 7. MUHALEFET (MÂBA'D)	278
HADÎS-i MAKLÛB – KALB-i MÜREKKEB – MEZÎD FÎ MUTTASILÎ'L-ESÂNÎD	278
34 METÂİN-i AŞEREDEN: 7. MUHALEFET (MÂBA'D)	283
HADÎS-i MUZTARİB – HADÎS-i MUSAHHAF – HADÎS-i MUHARREF	283
HADÎS-i MUZTARİB	283
HADÎS-i MUSAHHAF VE MUHARREF	287
35 METÂİN-i AŞEREDEN: 8. CEHÂLET	289
MECHÛLÛ'L-AYN – MECHÛLÛ'L-ADÂLE – MESTÛR – HADÎS-i MÛBHEM	289
MECHÛLÛ'L-AYN	291
MESTÛR İLE MECHÛLÛ'L-ADÂLE	292
36 METÂİN-i AŞEREDEN: 9. BİD'AT	296
37 METÂİN-i AŞEREDEN: 10. SÛ-i HIFZ	301
MUHTELÎT	301
38 HADÎS-i ZAÎFİN DERECÂTI	305
39 HADÎS-i ZAÎFİ RİVAYET ETMENİN HÜKMÜ	307
40 CERH VE TA'DÎL	315
41 KAVÂİD-i CERH VE TA'DÎL	327
BİRİNCİ KAİDE	329
İKİNCİ KAİDE	330
ÜÇÜNCÜ KAİDE	332
42 KAVÂİD-i CERH VE TA'DÎL (MÂBA'D)	335
DÖRDÜNCÜ KAİDE	335

BEŞİNCİ KAİDE	337
ALTINCI KAİDE	339
43 KAVÂİD-İ CERH VE TA'DİL (MÂBA'D)	341
YEDİNCİ KAİDE	341
SEKİZİNCİ KAİDE	341
DOKUZUNCU KAİDE	341
ONUNCU KAİDE	342
ON BİRİNCİ KAİDE	342
ON İKİNCİ KAİDE	342
ON ÜÇÜNCÜ KAİDE	342
ON DÖRDÜNCÜ KAİDE	343
ON BEŞİNCİ KAİDE	344
ON ALTINCI KAİDE	345
ON YEDİNCİ KAİDE	346
ON SEKİZİNCİ KAİDE	347
44 ELFÂZ-İ CERH VE TA'DİL	348
ELFÂZ-İ TA'DİL	349
ELFÂZ-İ CERH	352
45 HADİSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARİKLERİ İLE EDÂ SİĞALARI	354
1. SEMÂ	355
46 HADİSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARİKLERİ İLE EDÂ SİĞALARI (MÂBA'D)	359
2. KIRAAT ALE'Ş-ŞEYH YAHUT ARZ	359
47 SEMÂ İLE ARZA TEFERRU' EDEN BAZI MESÂİL	365
1. FER'	365
2. FER'	366
3. FER'	366
4. FER'	367
5. FER'	370
6. FER'	370
48 HADİSİ AHZ, TAHAMMÜL TARİKLERİ VE EDÂ SİĞALARI (MÂBA'D)	371
3. İCÂZET VE ENVÂİ	371
49 HADİSİ AHZ, TAHAMMÜL TARİKLERİ VE EDÂ SİĞALARI (MÂBA'D)	380
4. MÜNÂVELE VE ENVÂİ	380
50 HADİSİ AHZ, TAHAMMÜL TARİKLERİ VE EDÂ SİĞALARI (MÂBA'D)	386
5. KİTÂBET	386
51 HADİSİ AHZ, TAHAMMÜL TARİKLERİ VE EDÂ SİĞALARI (MÂBA'D)	388
6. İ'LÂMÜ'Ş-ŞEYH	388

53 HADİSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARİKLERİ (MÂBA'D)	390
8. VICÂDET	390
BAZI RUMUZ	392
54 RİVÂYET-İ HADİSİN SIFAT KEYFİYETİ VE ÂDÂBI	393
1. EZBER VE KİTAPTAN RİVAYET MESELESİ	393
2. UNUTULMUŞ HADİSİ KİTABINDAN RİVAYET MESELESİ	394
3. GAYRİ HÂFİZ OLAN DARÎR İLE BASÎR-İ ÜMMİNİN RİVAYETLERİ MESELESİ	395
4. KENDİSİNİN OLMAYAN NÜSHADAN RİVAYET MESELESİ	395
5. MAHFÛZ İLE MEKTÛB ARASINDA İHTİLÂF MESELESİ	396
55 RİVÂYET-İ HADİSİN SIFATI, KEYFİYETİ VE ÂDÂBI (MÂBA'D)	397
6. RİVAYET BİLMÂNA MESELESİ	397
56 RİVÂYET-İ HADİSİN SIFATI, KEYFİYETİ VE ÂDÂBI (MÂBA'D)	408
7. İHTİSÂR-İ HADİS MESELESİ	408
TAKTÎ'-İ HADİS	410
BİR HADİSİ MÜTEADDİT İSNADLARLA RİVAYET ETMEK.	411
TELFÎK-İ RİVÂYÂT	412
GARİBÛ'L-HADİS	414
57 RİVÂYET-İ HADİSİN SIFATI, KEYFİYETİ VE ÂDÂBI (MÂBA'D)	416
8. RİVAYETTE LAHN MESELESİ	416
58 RİVÂYET-İ HADİSİN SIFATI, KEYFİYETİ VE ÂDÂBI (MÂBA'D)	420
9. SENED RUVÂTINI TESMİYE MESELESİ	420
10. HEMMÂM NÜSHASI GİBİLERİNİN HADİSLERİNE AİT SENEDİ TEKRAR EDİP ETMEMEK MESELESİ	420
11. İSNADI TAMAMEN VEYA KISMEN METNE TAKDİM VE TEHİR MESELESİ ..	422
12. RESUL İLE NEBÎ LAFIZLARININ YEKDİĞERİ MAKAMINA İKÂMESİ MESELESİ	422
13. SEMÂDAKİ TAKSİRİN BEYANI MESELESİ	423
14. YALNIZ SİKANIN RİVAYETİNE İKTİSÂR MESELESİ	424
15. MÜTEADDİT RUVÂTTAN AHZOLUNMUŞ HADİSİ İBHAM EDEREK RİVAYET MESELESİ	424
HÂTİME	426
MUKADDİMENİN TAHRİRİNDE İSTİÂNE EDİLEN KİTAPLAR	429
NÛH B. EBÛ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ	430

2. Cilt

Dîbâce

DÎBÂCE 9

Kitâbü Bed'î'l-Vahy

01. Hadis Ameller Niyetlere Göredir 17
02. Hadis Vahyin Ne Şekilde Geldiği ve Mertebeleri 17
03. Hadis Resûlullah'a İlk Vahyin Nasıl Geldiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 23
Fetret-i Vahy 25
04. Hadis (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ) Âyet-i Kerîmesinin Nüzûlü Hakkında Câbir Hadisi 26
05. Hadis (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحْجِلَ) Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri Hakkında İbn Abbas Hadisi ... 26
06. Hadis Resûlullah Halkın En Cömerdi İdi 28
07. Hadis Rum Kayseri Hirakl'in Ebû Süfyân ve Arkadaşları İle Peygamberimiz ve Müslümanlar Hakkında Görüşmesine Dair İbn Abbas Hadisi 28
Resûl-i Ekrem'in Rum Kayseri Hirakl'e Gönderdiği Mektûb-ı Şerif 33

Kitâbü'l-İmân

08. Hadis "İslâm Beş Şey Üzerine Bina Olunmuştur" Hadisi 39
09. Hadis İmanın Şu'beleri 39
10. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Müslüman ve Muhâciri Tarifleri ... 40
11. Hadis Müslümanların Hangisi Efdaldir. 40
12. Hadis İslâm'ın Emrettiği Hasletlerin En Hayırlısının Hangisi Olduğu 40

13. Hadis (Kâmil) İmanın Şartları 41
14. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Selleme Sevgi 41
15. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 42
16. Hadis Halâvet-i İmânı Tatmanın Yolları 42
17. Hadis (Kâmil) İmân İle Nifâkın Alâmetleri 43
18. Hadis Akabe-i Ülâ (Birinci Akabe) Biati 44
19. Hadis İleride Tahaddüs Edecek Fenalıklar Esnasında Bir Müslümanın Sahip
Olacağı En Hayır Mal 45
20. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Ashabına, Yapabilecekleri
Amelleri Emrederdi 45
21. Hadis Mü'minin Ebediyyen Cehennemde Kalmayacağına Dair Ebû Saîd Hadisi 45
22. Hadis Resûlullah'ın Gördüğü Bir Rüya Tabir Etmesi 46
23. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in "...Hayâ İmandandır." Hadisi 47
24. Hadis Ehl-i Küfür İle Küfürlerinden Dönünceye Kadar Muharebe Etmenin
Farzıyetine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 47
25. Hadis Amellerin En Faziletlisini Beyana Dair Ebû Hüreyre Hadisi 48
26. Hadis Maslahata Binaen İyilik Yapmanın Meşruiyetine Dair
Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 48
27. Hadis Kadında Küfran Duygusunun Galip Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 49
28. Hadis Herhangi Bir Kimseye Kötü Söz Söylemenin Nehyine Dair Ebû Zer Hadisi 50
29. Hadis Katlin ve Katle Teşebbüsün Nehyine Dair Ebû Bekre Hadisi 50
30. Hadis "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü 51
31. Hadis Münâfığın Alâmetlerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 52
32. Hadis Münâfığın Alâmetlerine Dair Abdullah b. Amr Hadisi 52
33. Hadis Kadir Gecesinin Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 52
34. Hadis Cihâdın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 53
35. Hadis Ramazanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisleri 53
36. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 54
37. Hadis İslâm Kolaylık Dinidir 54
38. Hadis Kiblenin Tahvili Hakkında Berâ' Hadisi 55
39. Hadis Müslüman Olmanın, Küfür Hâlinde İşlenen Günahları Gidereceğine
Dair Ebû Saîd Hadisi 56
40. Hadis Amelin -Az Da Olsa- Devamlı Olanının Faziletine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 57
41. Hadis İmanın Ziyade ve Noksan Kabul Ettiğine ve Müminin Cehennemde
Ebediyyen Kalmayacağına Dair Enes Hadîsi 57
42. Hadis "الْيَوْمَ أُحْمَلْتُ لَكُمْ" Âyet-i Celîlesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında
Hazret-i Ömer Hadisi 58
43. Hadis İslâm'ın Temellerini Bildiren Talha Hadisi 59
44. Hadis Cenaze Törenine Katılmanın ve Namazını Kılmanın Faziletine Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 60

45. Hadis	Müslümana Sövmenin ve Onunla Dövüşmenin Nehyine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	60
46. Hadis	Kadir Gecesini Ramazanın Yirmisinden Sonraki Gecelerde Aramak	61
47. Hadis	Halka Dinlerini Öğretmek İçin Gelen Cibril ile Peygamber Aleyhi's- Selâmın Konuşması (İhsan Hadisi)	61
48. Hadis	Şüpheli Şeylerden Kaçınmayı Tergîb Eden Nu'mân b. Beşîr Hadisi	63
49. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Cennete Girmeye Sebep Olacak Dört Emri ve Dört Nehyi	64
50. Hadis	Niyet Hadisi	66
51. Hadis	Çoluk Çocuğunun Geçimini Sağlamak İçin Çalışmanın Fazileti Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi	67
52. Hadis	Dinin Nasihatten İbaret Bulduğuna Dair Cerîr Hadisi	67
53. Hadis	Bu Babda Bir Diğer Rivayeti	68

Kitâbü'l-İlm

54. Hadis	İşin Ehli Olmayana Verilmesinin Kıyamet Alâmetlerinden Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi	71
55. Hadis	Abdesti Eksik Olanlara Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in İnzârı	71
56. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Yaprağını Dökmeyen Hurma Ağacını Müslim(-i Kâmil)e Teşbihi	72
57. Hadis	Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Dımâm b. Sa'lebe'ye Risâlet, Namaz, Oruç ve Sadaka Hakkında Sorduğu Sorulara Verdiği Cevaplar	73
58. Hadis	Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kısra'ya Gönderdiği Mektup	74
59. Hadis	Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Gümüşten Bir Mühür Edindiğine Dair Enes Hadisi	75
60. Hadis	Allah'ı Zikretmeyi İhmâlin, Allah'ın İhmâlini Mûcip Olacağına Dair Ebû Vâkîd Hadisi	76
61. Hadis	Vedâ Haccında Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bazı Nasihatlerine Dair Ebû Bekre Hadisi	77
62. Hadis	Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Fasıllı Olarak Vaaz Ettiğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi	78
63. Hadis	Dinde Bıkkınlık ve Usanç Verecek Derecede İleri Gitmenin Doğru Olmadığına Dair Enes Hadisi	78
64. Hadis	Allah Kime İyilik Murat Ederse, Onu Dinde Bilgi Sahibi Yapar	78
65. Hadis	56 numaralı Abdullah b. Ömer Hadisinin Başka Bir Rivayet Tariki	79
66. Hadis	İki Haslet Sahibinden Başkasına Haset Edilemeyeceğine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	79
67. Hadis	Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in İbn Abbas'a Duası	80
68. Hadis	Bulûğ Çağına Varmayan Çocuğun Mükellef Olmadığına Dair İbn Abbas Rivayeti	80
69. Hadis	Mahmûd b. Rebî'in Nebî-i Ekrem'e Dair Bir Hatırası	81

70. Hadis İlmin Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 81
71. Hadis İlmin Yok Olmasının Kıyamet Alâmetlerinden Olduğuna Dair
Enes b. Mâlik Hadisi 82
72. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik'e Ait Bir Diğer Rivayet 82
73. Hadis Resûlullah'a Verilen İlim Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 83
74. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Vedâ Haccı'nda Hac Menâsiki
İle İlgili Beyanlarına Dair Abdullah b. Amr Hadisi 83
75. Hadis İlmin Kabzolunacağına, Katil ve Fitnelerin Zuhûr Edeceğine Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 84
76. Hadis Kabirde Geçirilecek İmtihan Hakkında Esmâ Hadisi 85
77. Hadis Süt Kardeşliğin Evlenmeye Mâni Olduğuna Dair Ukbe Hadisi 87
78. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bir Ay Zevceleriyle
Görüşmemeye Yemin Etmesi 88
79. Hadis Cemaatle Namazda İmamın Namazı Hafif Kıldırmasına Dair
Ebû Mes'ûd Hadisi 89
80. Hadis Yitik Malın Hükümü Hakkında Zeyd b. Hâlid Hadisi 90
81. Hadis Yersiz ve Hoşlanılmayan Sorular Sormanın Menhî Olduğuna Dair
Ebû Mûsâ Hadisi 91
82. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Sözlerini ve Selâmını Üç
Kere Tekrarlaması 92
83. Hadis Üç Sınıf İnsanın İkişer Ecre Sahip Olduğuna Dair Ebû Mûsâ Hadisi 92
84. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kadınlara Sadaka Vermelerini
Tergîb Buyurması 93
85. Hadis Kalbinden (Yahut İçinden) Kelime-i Tevhîd'i Söyleyen Kimsenin Kıyamet
Gününde Şefaate En Ziyade Mazhar Olacağı 93
86. Hadis Ehl-i İlmin Fazileti Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi 94
87. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kadınlara Vaaz Etmek İçin Bir
Gün Tahsisi 95
88. Hadis "Kim hesaba çekilirse azap edilmiş olur." Hadisi 95
89. Hadis Mekke Haremindedir Kan Dökmenin, Av Hayvanlarına ve Bitkilerine
Müdahalenin Memnûiyeti Hakkında Ebû Şüreyh Hadisi 96
90. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ağzından Yalan Uyduranların Hâli . 98
91. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 98
92. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Künyesinin Ad Olarak
Konulamayacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 98
93. Hadis Mekke'nin Kimseye Helâl Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 99
94. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Son Hastalığında Bir
Vasiyetname Yazdırmak İstemesi 101
95. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Ümmetinin İleride Fitne ve
Musibetlere Giriftar, Hem De Sonsuz Nimet ve Rahmet Hazinelerine
Nail Olacaklarını Haber Vermesi 104

- 96. Hadis** Yüz Sene Sonra Yeryüzünde Olanlardan Kimse Kalmayacağı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 105
- 97. Hadis** Peygamber Aleyhi's-Selâmın Gece Kıldığı Namaz 106
- 98. Hadis** Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Çok Hadis Rivayetinin Sebeb-i Hikmeti ... 107
- 99. Hadis** Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Hiçbir Şeyi Unutmamasının Hikmeti 108
- 100. Hadis** Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemden İki Kap (Dolusu) İlim Bellediğine Dair Rivayeti 108
- 101. Hadis** Peygamber Aleyhi's-Selâmın Vedâ Haccında Müslümanlara Bir Nasihati ... 109
- 102. Hadis** Hazret-i Mûsâ - Hızır Aleyhi's-Selâm Kıssası 109
- 103. Hadis** Allah Yolunda Savaşmanın Faziletine Dair Ebû Mûsâ Hadisi 113
- 104. Hadis** Yahudilerin Peygamber Aleyhi's-Selâma, Ruh Nedir Diye Sormaları 114
- 105. Hadis** Kelime-i Şehâdeti Kalben Tasdik Eden Kişiye Cehennem Ateşinin Haram Olduğuna Dair Enes Hadisi 115
- 106. Hadis** Dinî İşlerde Utanmanın Sual Sormaya Mâni Olmaması 115
- 107. Hadis** Mezinin Abdesti Bozduğuna Dair Hazret-i Ali Hadisi 116
- 108. Hadis** Mîkat Yerleri Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 116
- 109. Hadis** İhrama Giren Kimsenin Dikişli Bir Şey Giyemeyeceğine Dair İbn Ömer Hadisi 117

Kitâbü'l-Vudû'

- 110. Hadis** Yelin Abdesti Bozduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 121
- 111. Hadis** Abdestin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 121
- 112. Hadis** Abdestinin Bozulduğunu Vehmeden Kimsenin Hâli 122
- 113. Hadis** Resûlullah'ın Gece Namazı Hakkında İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 122
- 114. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Akşam ve Yatsı Namazlarını Müzdelife'de Bir Arada Kıldığına Dair İbn Abbas Hadisi 123
- 115. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Nasıl Abdest Aldığına Dair İbn Abbas Hadisi 123
- 116. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Helâya Gireceği Zaman Okuduğu Dua 124
- 117. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Abdest Suyunu Hazırlayan İbn Abbas'a Duası 124
- 118. Hadis** Kible İstikâmetinde Kazâ-yı Hâcet Etmenin Kerâhetine Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 125
- 119. Hadis** Kazâ-yı Hâcete Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 127
- 120. Hadis** Hicâb Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 128
- 121. Hadis** Su İle İstincâ Hakkında Enes Hadisi 129
- 122. Hadis** Bir Şey İçerken İçine Hohlamamak ve İstincâyı Sol Elle Yapmak Hakkında Ebû Katâde Hadisi 130

123. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Yürürken Arkasına Dönüp Bakmadığı ve Taşla İstincâ Ettiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 130
124. Hadis İstincânın Üç Taşla Yapılacağına Dair İbn Mes'ûd Hadisi 131
125. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Nasıl Abdest Aldığına Dair İbn Abbas Rivayeti 131
126. Hadis Bu Babda Abdullah b. Zeyd Hadisi 131
127. Hadis Hatırına Namazdan Başka Bir Şey Getirmeden Namaz Kılan Kimsenin Geçmiş Günahları Affedileceğine Dair Hazret-i Osman Hadisi 132
128. Hadis Abdest ve Namazın Küçük Günahlara Kefaret Olduğuna Dair Hazret-i Osman Hadisi 133
129. Hadis Abdest ve İstincânın Âdâbı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 134
130. Hadis Uykudan Kalkan Kimsenin Elini Yıkamasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 134
131. Hadis Abdullah b. Ömer'in Sünnet-i Seniyye'ye Uygun Hareketleri 135
132. Hadis Önemli İşlerde Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Sağ Uzuvarını Takdim Ettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 136
133. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Mübarek Parmaklarından Su Kaynaması Mucizesi 137
134. Hadis Ashabın Teberrüken Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Saçını Hıfzetameleri 138
135. Hadis Kelbin Ağzını Soktuğu Kabın Yedi Defa Yıkamasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 139
136. Hadis Kelbin Dolaştığı Yerin Temizliği Hakkında İbn Ömer Hadisi 139
137. Hadis Namaz Vaktinden Önce Camiye Gitmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 139
138. Hadis İnzâl Vâki Olmadan Yalnız Cimânın, Guslü Gerektirmediğine Dair Zeyd Hadisi, Bu Bâbda Ulemânın İcmâi 140
139. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 140
140. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Mestleri Üzerine Meshettiğine Dair Mugire Hadisi 141
141. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Gece İbadeti 141
142. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Nasıl Abdest Aldığına Dair Bir Rivayet 143
143. Hadis Namazda Sütre İttihâzına Dair Ebû Cühayfe Hadisi 143
144. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Hastaya Duası 144
145. Hadis Hicâb Âyetine Dair İbn Ömer Rivayeti 144
146. Hadis Ferâiz Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü 145
147. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Abdest Suyu İle Bir Mucizesi 145
148. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 146
149. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Son Hastalığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 146

- 150. Hadis** Peygamber Aleyhi's-Selâmın Parmakları Arasından Su Kaynadığına Dair Enes Hadisleri 147
- 151. Hadis** Gusülde ve Abdestte Ne Miktar Su Kullanılacağına Dair Enes Hadisi 148
Sâ' ve Müd Nedir? 148
- 152. Hadis** Mestler Üzerine Meshin Cevazı Hakkında İbn Ömer Hadisi 149
- 153. Hadis** Nebî-i Ekrem'in Mest Üzerine Mesh Ettiğine Dair Amr b. Ümeyye Hadisi .. 150
- 154. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 150
- 155. Hadis** Abdestli İken Giyilen Mestler Üzerine Meshin Cevazı Hakkında Mugîre b. Şu'be Rivayeti 151
- 156. Hadis** Pişmiş Yemek Yemekle Abdestin Bozulmayacağına Dair Amr b. Ümeyye Hadisi 151
- 157. Hadis** Bu Babda Süveyd b. Nu'mân Rivayeti 152
- 158. Hadis** Bu Babda Hazret-i Meymûne Rivayeti 153
- 159. Hadis** Bu Babda İbn Abbas Rivayeti 153
- 160. Hadis** Uyuklarken Namaz Kılmanın Kerâhetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 153
- 161. Hadis** Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti 154
- 162. Hadis** Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Her Namaz İçin Abdest Tazelediklerine Dair Enes Hadisi 154
- 163. Hadis** Bevlinden Sakınmayan ve Koğuculuk Yapan Kimselerin, Kabirlerinde Azap Gördüklerine Dair İbn Abbas Hadisi 155
- 164. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Su İle İstincâ Ettiğine Dair Hazret-i Enes Hadisi 156
- 165. Hadis** Dinde Güçlük Değil Kolaylık Gösterilmesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 156
- 166. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Üstüne Bevleden Henüz Yemek Yemeyen Erkek Süt Çocuğunun Bevli Üzerine Su Serpmekle Yetinmesi 157
- 167. Hadis** Ayakta Bevletmeye Dair Huzeyfe Hadisi 157
- 168. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 158
- 169. Hadis** Hayız Eseri Olan Elbisenin Ne Şekilde Temizleneceğine Dair Esmâ Radiyallahu Anhâ Hadisi 158
- 170. Hadis** İstihâza ve Hükümü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 159
- 171. Hadis** Elbisedeki Meninin Yıkanmasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 159
- 172. Hadis** Harre Vak'ası 160
Bu Vak'a Hakkında Uzun Bir Hâşiye 160
- 173. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Mescid Bina Edilmeden Evvel Nerede Namaz Kıldırıldığına Dair Enes Rivayeti 165
- 174. Hadis** İçinde Fare Ölen Yağın Hükümü 165
- 175. Hadis** Allah Yolunda Savaşmanın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 166
- 176. Hadis** Durgun Suya Bevletmenin Nehyine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 166
- 177. Hadis** Peygamber Aleyhi's-Selâma Kureyş Ruesâsının Ezâsı ve Resûlullah'ın Bedduası 167
- 178. Hadis** Tükürüğün Necis Olmadığına Dair Enes Rivayeti 170

179. Hadis Uhud'da Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Yaralanması 171
180. Hadis Misvak Kullanmanın Faziletine Dair Ebû Mûsâ Hadisi 172
181. Hadis Bu Babda Huzeyfe Rivayeti 172
182. Hadis Bu Babda İbn Ömer Rivayeti 172
183. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Berâ' b. Âzib Radiyallahu Anha
Yatma Âdâbını Öğretmesi 173

Kitâbü'l-Gusl

184. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Ne Şekilde Guslettiğine Dair
Hazret-i Âişe Rivayeti 179
185. Hadis Bu Babda Hazret-i Meymûne Rivayeti 179
186. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 180
187. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 180
188. Hadis Bu Babda Câbir b. Abdullah Rivayeti 181
189. Hadis Bu Babda Cübeyr b. Mut'im Rivayeti 181
190. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 182
191. Hadis İhramdan Önce Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Güzel Koku
Süründüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 182
192. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti 183
193. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 184
194. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Nasıl Guslettiğine Dair
Hazret-i Âişe Hadisi 184
195. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre Rivayeti 185
196. Hadis Hazret-i Mûsâ'nın Yıkanırken Elbisesini Kaçıran Taşı Geri Çağırma Mucizesi 185
197. Hadis Allah'ın Bereketinden Müstağni Kalamayan Hazret-i Eyyûb'un Kıssası 186
198. Hadis Yıkanırken Setredilmeye Dair Ümmü Hânî Hadisi 187
199. Hadis Cenâbet Olmakla Vücutun Necis Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi . . 187
200. Hadis Cünüp İken Uyunabileceği Hakkında İbn Ömer Hadisi 187
201. Hadis İnzâl Olmasa Bile Cinsî Mukârenetin Guslü Gerektirdiğine Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 188

Kitâbü'l-Hayz

202. Hadis Hâiz Kimsenin Beyt'i Tavaf Edemeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 191
203. Hadis Hâiz Hakkındaki Hazret-i Âişe Rivayeti 192
204. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 193
205. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 193
206. Hadis Hâizli Kadının Kocası İle Yatabileceğine Dair Ümmü Seleme Hadisi 193

207. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi 194
208. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 195
209. Hadis Kadının Dinen ve Aklen Erkeklerden Dûn Olduğuna Dair Ebû Saîd Hadisi . 195
210. Hadis Müstehâzanın İ'tikâfının Meşruiyetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 197
211. Hadis Zevc İçin Dört Ay On Gün Yas Tutmaya, Hayızdan Yıkanmak İstediginde Koku Sürünmenin Cevazına ve Kadınların Cenazenin Ardınca Gitmelerinin Nehyine Dair Ümmü Atıyye Hadisi 197
212. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Guslün Keyfiyetinden Soran Bir Kadına Cevabı 198
213. Hadis İhramda İken Âdet Gören Kadının Durumuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti . 199
214. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 202
215. Hadis Hayız Gören Kadının Hâiz İken Fevtettiği Namazları Kaza Etmeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 203
216. Hadis Takbîlin Orucu Bozmayacağına Dair Ümmü Seleme Hadisi 204
217. Hadis Hâiz Olan Kadınların Namazgâhtan Uzak Bulunmalarına Dair Ümmü Atıyye Hadisi 204
218. Hadis Hayız Kanının Rengine Dair Ümmü Atıyye Hadisi 205
219. Hadis Hayız Halinde Beyt'in Tavaf Edilemeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi . . 206
220. Hadis Kadının Cenaze Namazını Kılanın Duracağı Mahal Hakkında Semüre Hadisi 207
221. Hadis Hâizin Necis Olmadığına Dair Hazret-i Meymûne Hadisi 207

Kitâbü't-Teyemmüm

222. Hadis Teyemmüm Âyetinin Nüzülü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 211
223. Hadis Önceki Peygamberlerin Hiçbirine Verilmeyen Şeylerin Resûl-i Ekrem'e Verilmesi Hakkında Câbir Hadisi 213
224. Hadis Resûlullah'ın Teyemmümüne Dair Ebû Cüheym b. Hâris Rivayeti 215
225. Hadis Bu Babda Ammâr b. Yâsir Hadisi 217
Teyemmümün Sıfat ve Keyfiyeti 218
226. Hadis Az Miktardaki Suyun Mu'cize-i Celîle-i Nebeviyye Olarak Bereketlenmesine Dair İmrân b. Husayn Hadisi 219

Kitâbü's-Salât

227. Hadis Mi'râc Kıssası Hakkında Enes Hadisi 229
Mi'râc ve İsrâ' 232
Mi'râc ve İsrânın Vakt-i Vukûu ve Mahiyeti Hakkında Ulemânın İhtilâfi 232
Mi'râc ve İsrânın İmkân-ı Vukûu Hakkında Mütercim'in Notu 233
Resûlullah'ın Mi'râc ve İsrâ Mucizesinin Ehl-i İmanca Tasdiki, Müşriklerin Tekzibi; Müşriklerin İsrâ Hakkında Resûl-i Ekrem'e Soruları 235

- Semâvât Hakkında Mütercim'in Notu* 236
Şerh-i Sadr Kıssası 239
Beş Vakit Namaza Elli Vakit Namaz Sevabı Verilmesi 241
Leyle-i Mi'râc'da Salavât-ı Hamsin Farziyyetinden Önce de Namaz Kılındığı 241
- 228. Hadis** Farz Namazlar Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 243
- 229. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sevb-i Vâhid İçinde Namaz Kıldırıklarına Dair Ömer b. Ebû Seleme Radıyallahu Anhümâ Hadisi 243
- 230. Hadis** Resûlullah'ın Kıldığı Duhâ Namazı Hakkında Ümmü Hânî Radıyallahu Anhâ Hadisi 244
- 231. Hadis** Bir Kat Elbise İle Namaz Kılmanın Cevâzına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 246
- 232. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 247
- 233. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 247
- 234. Hadis** Bu Babda Câbir b. Abdullah Hadisi 247
- 235. Hadis** Bu Babda Sehl b. Sa'd Hadisi 248
- 236. Hadis** Küffâr Mensucatından Olan Esvap İçinde Namazın Sıhhatine Dair Mugîre b. Şu'be Hadisi 249
- 237. Hadis** Kâbe'nin Yeniden İnşâsı ve Resûl-i Ekrem'in de Taş Taşınması 250
Kâbe İnşâsının Zamân-ı Vukûu Hakkında Rivayetler 250
Resûl-i Ekrem'in Uryan Gezmekten Nehyolunması 251
- 238. Hadis** Resûl-i Ekrem'in A'râbın Büründükleri Gibi Bürünmekten ve Avret Mahallini Setretmeyecek Vechile Bir Tek Elbise Giymekten Nehyine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 252
- 239. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İki Türü Alışverişten (Limâs İle Nibâzdan), A'râbın Büründükleri Gibi Bürünmekten ve Avret Mahallini Setretmeyecek Vechile Bir Tek Elbise Giymekten Nehyine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 253
- 240. Hadis** Dokuzuncu Sene-i Hicriyede Kâbe'nin Çıplak Olarak Tavaf Edilemeyeceğinin Münâdîler Tarafından Minâ'da Halka İlâmı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 256
- 241. Hadis** Hayber Gazâsına Çıkan Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Fetihden Önce Sabah Namazını Karanlık İken Kılması 258
Hayber Gazâsının Sebepleri 259
Uyluğun Avret Olup Olmadığında İhtilâf 260
Hayber'e Baskın Yapan Resûlullah'ın, Şehre Girerken Tekbir İle Başlayan Temennisi 261
Resûlullah'ın Geceleyin Bir Kavmin Yurduna Vardıklarında Sabah Olmadan Gazâ ve Hücuma Başlamadıklarına Dair Enes Rivayeti 262
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Safiyye'yi İ'tâk ve Tezevvüc Buyurmaları 262
Zıfâfın Ertesi Günü, Bir Velîmenin Mesnûn Olduğu 265
- 242. Hadis** Resûlullah'ın Salât-ı Fecri, Ortalık Henüz Ağarmadan Kıldırıp Evlere Dönüldüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 265
Kadınların Vücutları ve Başları Örtülü Olduğu Halde Namaza Gittikleri 266
Kadınların Namazlarının Sahih Olabilmesi İçin Kaç Parça Libas Giyecekleri. Bu Hususta Eimme Arasında İhtilâf 266
Sabah Namazının Efdal Vakti Hakkında Mezhep İmamaları Arasında İhtilâf;
Kadınların Cemaatle Edâ-yı Salât İçin Mescide Çıkılmalarının Cevazı 267

243. Hadis Namazda Huzuru Bozacak Şekilde Elbise Giymenin Kerahetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 268
244. Hadis Karşıda, Üzerinde Tasvir Bulunan Bir Örtü Olduğu Halde Namaz Kılmanın Kerahetine Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 269
Tasvirler Hakkında Diğer Rivayetler 269
245. Hadis Erkeklerin İpekli Elbise Giymelerinin Menhî Olduğuna Dair Ukbe Hadisi ..270
Libâs-ı Harîr İstimali Hakkında Ulemânın İhtilâfı 272
246. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ön Tarafında Bir Harbe Olduğu Halde İki Rek'at Namaz Kıldırması 272
Bu Hadisten İstinbat Olunan Hükümler 274
247. Hadis Minber-i Nebî Kıssası 274
248. Hadis Nâfile Namazların Cemaatle Kılınabileceğine ve Kadınların Namazda En Geride Yer Alacaklarına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 276
Hadisten İstinbat Olunan Fikhî Hükümler 277
249. Hadis Resûlullah'ın, Hazret-i Âişe'nin Yattığı ve Ayakları Kible Tarafında Olduğu Halde Namaz Kıldığına Dair Âişe Hadisi 277
Bu Hadisten İstinbat Olunan Fikhî Meseleler ve Eimmenin İhtilâfı 278
250. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 279
Bu Hususta Hazret-i Âişe'den Menkul Diğer Rivayetler 279
251. Hadis Ayağa Bir Şey Giyilmiş Olduğu Halde Namaz Kılmanın Cevazına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 280
252. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 281
Bu Hususa Dair Diğer Rivayetler ve Eimmenin Akvâli 281
253. Hadis Mestler Üzerine Meshin Cevazına Dair Cerîr b. Abdullah Hadisi 281
254. Hadis Resûl-i Ekrem'in Nasıl Secde Ettiklerine Dair İbn Buhayne Rivayeti 283
255. Hadis İstikbâl-i Kiblenin Farzıyetine Dair Enes Hadisi 284
256. Hadis Umre Niyetiyle Kâbe'yi Tavaf Ettikten Sonra Sa'y Etmeden İhramdan Çıkmanın Hükümüne Dair İbn Ömer Hadisi 285
257. Hadis Kâbe'nin Her Yönünün Kible Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 285
258. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Medine'de Bir Müddet Beyt-i Makdis'e Doğru Namaz Kılması 287
259. Hadis Sefer Esnasında Nâfile Namazı Hayvan Üzerinde Kılmanın Cevazına Dair Câbir Hadisi 288
260. Hadis Secde-i Sehiv Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 288
Enbiyâ Aleyhimû's-Selâm Hazerâtına Sehiv Ârız Olabilir Mi? 290
Secde-i Sehiv Nasıl Yapılır? 291
261. Hadis Hazret-i Allah'tan İsteddiği Üç Şeyin Husûlü Hakkında Ömer Hadisi 291
262. Hadis Mescide Tükürmenin Menhî Olduğuna Dair Enes Rivayeti 296
263. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 298
264. Hadis Bu Babda Bir Diğer Enes Rivayeti 298
265. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'in Arkasından da Gördüğüne Dair Ebû Hüreyre Hadisi 299
Cemaatle Namaz Kılarken Dikkat Edilecek Hususlar 299

266. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in At Yarışı Yaptırduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 299
267. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bahreyn'den Gelen Haracı Taksimine Dair Enes Hadisi 300
268. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ensardan Bir Müslümanın Ricası Üzerine Evine Gelerek Namaz Kıldırması ve Bi'l-Münâsebe, "Allah Teâlâ, Rızâ-yı Bârî'yi Arayarak 'Lâ İlâhe İllallah' Diyen Kimseyi Cehenneme Haram Etmıştır." Buyurması 303
269. Hadis Kabirleri Mescid İttihaz Etmenin ve Üzerlerine Tesâvîr ve Temâsîli Asıp Dikmenin Menhî Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 307
270. Hadis Hicrete Mezun Olan Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Medine'yi Teşrifine Dair Enes Hadisi 309
271. Hadis Namazda Hayvanın Sütire İttihazına Dair İbn Ömer Hadisi 313
Hayvan Yataklarında Namaz Kılmanın Hükm-i Şer'isi 314
272. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e Namazda İken Cehennemin Arzedildiğine Dair Enes Hadisi 314
273. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in "Namazınızın Bir Kısmını Evlerinizde Kılınız. (Evlerinizi) Kabirlere Çevirmeyiniz" Hadisi 315
274. Hadis Peygamberlerin Kabirlerini Mescid İttihaz Etmenin Hurmetine Dair Hadis 316
275. Hadis Mescidde Yatıp Kalkmanın Mubah Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 317
Ashâb-ı Suffe 319
Bu Babda Ulemânın Akvâli 319
276. Hadis Bu Babda Sehl b. Sa'd Rivayeti 319
277. Hadis Tahiyetü'l-Mescid Hakkında Katâde Hadisi 320
Tahiyetü'l-Mescidden Ne Zaman İmtinâ Edilir 321
278. Hadis Mescid-i Nebevî'nin İlk Şekli ve Hulefâ-yi Râşidîn Zamanında Tevsî ve Tezyinine Dair İbn Ömer Rivayeti 322
Mescidlerin Tezyini Hususunda Ulemânın Akvâli 323
279. Hadis Ammâr Radiyallahu Anh Hakkında Peygamberimizin Bir Mucizesi 323
Fitne Zamanında Allah'a Sığınmanın Müstehap Olduğu 325
280. Hadis Hazret-i Osman'ın Mescid-i Nebevî'yi Tamiri Sırasında Halkın İtirazı ve Halifenin Bunlara Cevabı 325
281. Hadis Silahla Mescide Girmenin Nehyine Dair Câbir Hadisi 326
282. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 327
283. Hadis Mescidde Şiir Söylemenin Cevazı ve Bu Hususta Müctehidlerin İhtilâfı 327
284. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 329
285. Hadis Savaş Gücünü Arttırıcı Oyun Oynamanın Mubah Olduğuna Dair Kâ'b Radiyallahu Anh Hadisi 330
286. Hadis Mescidi Temizlemenin Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 331
Kabir Üzerine Cenaze Namazı Kılmanın Cevazı Hakkında Ulemânın İhtilâfı 332
287. Hadis Ribâ ve Hamrın Tahrimine Dair Âişe Radiyallahu Anhâ Hadisi 332
288. Hadis Cinden Birinin Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e, Namaz Kılarken Namazını Bozdukmak İçin Saldırması Hakkında Ebû Hüreyre Radiyallahu Anh Hadisi 333

- Melâike ve Cin Hakkında İlmî Bir Mütâlaa* 333
- 289. Hadis** Hendek Günü Yaralanan Sa'd b. Muâz Radyallahu Anhın Vefatı Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 336
- 290. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Hasta Olan Ümmü Seleme Radyallahu Anhâya Halkın Arkasından Râkiben Beyt'i Tavaf Etmesini Tavsiye Buyurması ve Resûl-i Ekrem'in Makâm-ı İbrâhim'de Namaz Kılması Hakkında Hadis 338
- 291. Hadis** Karanlık Bir Gecede Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Yanından Ayrılan İki Zatın Önlerini Çerâğa Benzer Bir Şeyin Aydınlattığına Dair Enes Hadisi 339
- 292. Hadis** Resûl-i Ekrem'in, Son Hastalığı Esnasında Mescid'de İrad Ettiği Hutbede Dâr-ı Bekâ'ya İntikalini Haber Vermesi Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 341
Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bu Hutbesinde Ebû Bekir Radyallahu Anhı Medh ü Senâsı ve Ebû Bekir Radyallahu Anhın Fazileti Hakkında Diğer Rivayetler ... 342
- 293. Hadis** Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 343
- 294. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Feth-i Mekke Senesi Beyt-i Muazzam'da Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 344
- 295. Hadis** Salât-ı Leyl Hakkında İbn Ömer Hadisi 346
Nâfile Namazları İle Vitir Namazı Hakkında Diğer Rivayet Tarikleri ve Mezhep İmamlarının Akvâli 346
- 296. Hadis** Mescidde Uzanıp Yatmanın Cevazı Hakkında Abdullah b. Zeyd Hadisi 348
- 297. Hadis** Mescidde Kılınan Namazın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 349
- 298. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in "Mümin İle Mümin Duvar Gibidir. Birbirlerini Sımsıkı Tuturlar" Hadisi 350
- 299. Hadis** Secde-i Sehiv Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 350
- 300. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namaz Kıldığı Mahalde Teberrüken Namaz Kılmanın Cevazı Hakkında İbn Ömer Hadisi 353
- 301. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Vedâ Haccına Çıktığında Konakladığı ve Namaz Kıldığı Mahaller Hakkında İbn Ömer Rivayetleri 355
- 302. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bayram Namazlarında Önüne Bir Harbe Diktirdiğine Dair İbn Ömer Hadisi 359
- 303. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Önünde Bir Harbe Dikilmiş Olduğu Halde Önünden Eşek ve Kadın Geçtiği Halde Namazına Devam Ettiğine Dair Ebû Cühayfe Hadisi 360
Bu Babda Diğer Rivâyetler ve Ulemânın İctihâdî 360
- 304. Hadis** Namaz Esnasında Musallî İle Duvar Arasındaki Mesafe Hakkında Sehl Hadisi 361
- 305. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Yanında Bir Asâ, Yahut Kısa Bir Mızrak, Bir De Su Matarası Olduğu Halde Kazâ-yı Hâcete Çıktığına Dair Enes Hadisi 362
- 306. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Üzerinde Mushaf-ı Şerif Bulunan Direğin Yanında Namaz Kılmayı İtiyat Edindiğine Dair Seleme Hadisi 362

307. Hadis Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kâbe'de Nerede Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 363
308. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Deveyi Yahut Semerini Sütre Yaparak Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 364
309. Hadis Uzanıp Yatan Bir Kimseye Karşı Namaz Kılmanın Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 365
310. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî Radiyallahu Anhın, Önünde Sütre Bulunduğu Halde, Önünden Geçen Bir Kimseye Muâmesi ve Bu Hususta Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den Rivayet Ettiği Hadis 366
311. Hadis Musallınin Önünden Geçmenin Kerâhetine Dair Ebû Cüheyem Hadisi ve Diğer Rivayet Tarikleri 369
312. Hadis Uyuyan Kimsenin Arkasında Namaz Kılmanın Hüküm-i Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 370
313. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Omuzunda Bir Çocuk Bulunduğu Halde Namaz Kıldığına Dair Ebû Katâde Hadisi 371
314. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Namazda İken Üzerine Döl Eşı Atılması Üzerine Kureyşe Bedduası ve Bunun Bedir'de Tahakkuku Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi 374

Kitâbü Mevâkıti's-Salât

315. Hadis Beş Vakit Namazın Vakitleri Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi 379
Mi'râcın Zamân-ı Vukûu 381
316. Hadis Hazret-i Ömer'den Sonra Vuku Bulacak Fitne Hakkında Huzeyfe Rivayeti 383
317. Hadis "أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ لَقَاءَ مِنَ اللَّيْلِ" Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 386
Beş Vakit Namazın, Küçük Günah İşleyenlere Tövbe Makamına Kâim Olacağı; Büyük Günahlardan Kaçınmak Şartı İle Vaktinde Kılınan Namazlar, Aralarında Geçen Günahlara Kefâret Olacağı 388
318. Hadis Ameller İçinde Allah'a Daha Sevgili Olanlar. Bunlar İçinde En Başta Gelenin Vaktinde Kılınan Namaz Olduğuna Dair İbn Mes'ûd Hadisi 388
319. Hadis Beş Vakit Namazın, Günahları Gidereceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 390
320. Hadis Namaz Kılarken Secdede Nasıl Davranılacağına Dair Enes Hadisi 390
321. Hadis "Sıcağın Şiddeti Cehennem'in Kaynamasındandır..." Hadisi 391
Yazın Sıcağında Öğle Namazını Serin Zamana Tehirin Müstehap Olduğu ve Zuhr, Cuma, Asr ve İşânın Yaz ve Kış Mevsimlerine Göre Tehir Veya Tâciline Dair Açıklama 391
Mahlûkâtın Nutk ve İdrâki 392
322. Hadis İbrâd (Öğleyi Sıcak Günlerde Tehir Etmek) Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hadisi 393
323. Hadis Nâhoş ve Lüzumsuz Soru Sormanın Menhî Olduğuna Dair Enes Hadisi 394
Cennet ve Cehennem'in El-Yevm Mahlûk Olduklarına Dair Bir Delil ve Bu Konu İle İlgili Bir Açıklama 396

324. Hadis Beş Vakit Namazın Kılınış Vakitleri İle İlgili Ebû Berze Hadisi 397
325. Hadis Cem'-i Salâteyn Hakkında İbn Abbas Hadisi 398
Bu Hususta Mezhep İmamlarının İctihâdı 399
326. Hadis Yatsıdan Önce Uyumanın ve Namazdan Sonra Oturup Konuşmanın Kerâhetine Dair Ebû Berze Hadisi 400
327. Hadis İkindinin Tâcîl ve Tehiri İle İlgili Enes Radıyallahu Anh Hadisi 401
328. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 401
329. Hadis İkinci Namazını Kaçıranların Uğrayacakları Musibetlere Dair İbn Ömer Hadisi 402
330. Hadis "Her Kim Salât-ı Asrı (Amden) Terkederse, Ameli Bâtıl Olur" Hadisi 402
331. Hadis Kıyamet Gününde Müminlerin, Rablerini Nasıl Görecekları ve Sabah ve İkinci Namazlarının Edâsı Hakkında Cerîr Radıyallahu Anh Hadisi 404
332. Hadis Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 406
333. Hadis İkinci ve Sabah Namazlarının Birer Rek'atı Vakti İçinde, Kalanı Vakit Dışında Kılınırsa, Kılınan Namazların Sahih Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ve Bu Babda Fukahânın İctihâdı 408
334. Hadis "Sizden Evvel Gelen Ümmetlere Nispetle Sizin Bekânız, İkinci Namazından Gurûb-ı Şemse Kadardır" Hadisi 410
Bu Bâbda Ebû Mûsâ El-Eş'arî Hadisi ve Şârih Aynî'nin Bu Husustaki Mütalaaları 411
335. Hadis Akşam Namazının Tâcîli Hakkında Râfi' b. Hadîc Hadisi 412
Akşam Namazı Hakkında Eimme-i Müctehidînin ve Fukahânın Akvâl ve İctihadları 413
336. Hadis Beş Vakit Namazın Kılınış Zamanlarına Dair Câbir Hadisi 414
337. Hadis A'râbın Mağrib'e İşâ Dedikleri Hakkında Müzenî Hadisi 415
338. Hadis Yatsı Namazının Vakti Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 416
Uykunun Nâkız-ı Vudû' Olup Olmadığı Hakkında Ulemânın Akvâli 417
339. Hadis Yatsıyı Gecenin Sülûs-i Evveline Veya Nısfına Tehirin Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ Rivayeti 419
340. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe ve İbn Abbas Rivayetleri 421
İşânın Tehiri ve Buna Göre Kılınma Zamanı İle İlgili Sahâbenin Kullandığı Elfâz ve Bu Babda Fukahânın İhtilâfı 421
341. Hadis Nebî-i Ekrem'in Başına Vaz'ı Yed Etmesinin Keyfiyetine Dair İbn Abbas Hadisi 422
342. Hadis Resûl-i Ekrem Hâtem-i Şerifinin Parlıtısına Dair Enes Rivayeti 423
343. Hadis Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ Hadisi 424
Bu Hususta Diğer Rivayetler 424
344. Hadis Sabah Namazının Evvel-i Vakitte Kılındığına Dair Enes Rivayeti 424
345. Hadis Bu Babda Sehl b. Sa'd Hadisi 425
346. Hadis Sabah Namazından Güneş Doğuncaya, İkinci Namazından Da Güneş Batıncaya Kadar Namaz Kılmaktan Nehye Dair İbn Abbas Hadisi 425
Bu Babda Diğer Rivayetler 426
Salâta Göre Kerâhet Vakitleri Hakkında Fukahânın İhtilâfı 427
347. Hadis Güneş Doğarken ve Batarken Namaz Kılmanın Kerâhetine Dair İbn Ömer Hadisi 428

348. Hadis Sabah Namazından Sonra Güneş Doğuncaya, İkinci Namazından Da Batıncaya Kadar Namaz Kılmaktan Nehye Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 429
349. Hadis Bu Babda Muâviye Rivayeti 430
350. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 430
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in İkindiden Sonra İki Rek'at Namaz Kılması Hakkında Sahâbenin Akvâli 431
351. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Rivayeti 432
352. Hadis Vaktinde Kılmamayan Sabah Namazının Nasıl Edâ Edileceğine Dair Katâde Hadisi 432
353. Hadis Fevt Edilen Namazların Nasıl Edâ Edileceğine Dair Câbir Hadisi 434
354. Hadis "Her Kim Bir Namazı (Kılmayı) Unutursa (Onu) Hatırladığında Kılın..." Hadisi 436
355. Hadis "Siz Namaza Muntazır Oldukça Hep Namaz İçindesiniz" Hadisi 437
Bu Hususta İbn Ömer Hadisi 438
356. Hadis "(Yüz Seneye Kadar) Bugün Yeryüzünde Olanlardan Hiç Bir Kimse Kalmayacaktır" Hadisi 438
357. Hadis Ehl-i Suffe'nin Birer İkişer Ashap Tarafından Evlerine Götürülerek Doyurulması Hakkında Abdurrahman b. Ebû Bekir Hadisi 439

Kitâbü'l-Ezân

- Ezanın Şer'i Ma'nâsı* 446
358. Hadis Ezanın Meşruiyeti Hakkında İbn Ömer Hadisi 447
Bed'i Ezan Hakkında Sahâbenin Rivayetleri 449
359. Hadis Ezanın Elfâzı Hakkında Enes Rivayeti 451
Ezanın Kelimâtının Hesabı 451
Tercî Hakkında Ebû Mahzûre Hadisi 452
Ezanda Tesniye, İkâmette İtâr Meselesinde Mezhep İmamlarının İhtilâfı 452
Resûlullah'ın Müezzinleri 453
Ezanın Vech-i Fikhîsi 453
360. Hadis Şeytanın Ezandan Ürküp Kaçması Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 454
Şeytanın Ezandan Kaçıp Ürkmesinin Sebepleri 455
361. Hadis Ezan Okumanın Fazileti Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 455
Bu Hususta Diğer Rivayetler 456
Bütün Mevcûdâtın ve Âzanın İnsanların Leh ve Aleyhlerinde Şehâdet Etmeleri 457
362. Hadis Ezanın, İslâm Dini'nin Şiârı Olduğuna Dair Enes Hadisi 458
363. Hadis Ezan Sesini Duyan Kimselerin Ne Şekilde Hareket Edeceklerine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 459
364. Hadis Bu Babda Muâviye Rivayeti 460
365. Hadis Ezan İşitildiği Zaman Yapılacak Dua ve Peygamberimizin Şefaati Hakkında Câbir Hadisi 461
366. Hadis Ezan Okumanın, İlk Safta, Namazların İlk Vaktindeki Cemaatlerde ve Yatsı İle Sabah Cemaatlerinde Bulunmanın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 463

367. Hadis Bilâl'in Sahur Vakti Sonunda Ezan Okuduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 465
"عَبَسَ وَتَوَلَّى" Sûre-i Celîlesinin Sebeb-i Nüzûlü 466
368. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Fecr-i Sâdıkın Hulûlünden
(Fecir Aydınlığı İyice Belirdikten) Sonra Ezan İle İkâmet Arasında İki
Rek'at Namaz Kıldığına Dair Hafsa Radiyallahu Anhâ Hadisi 468
369. Hadis Fecirden Evvel Ezan Okunabileceğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi 470
Fecr-i Kâzib, Fecr-i Sâdik 471
370. Hadis "Her İki Ezan (Ezan ve İkâmet) Arasında (Kılmak) İsteyen İçin
Bir Namaz Vardır." Hadisi 472
Ezan İle İkâmetin Nasıl Okunacağı ve Aralarındaki Fasıla Derecesi 473
Bu Hususta Fukahânın İhtilâfı 473
Akşamdan Başka Vakitlerin Farzından Önce Revâtib ve Sünen Kılınabileceği 473
Akşamdan Evvel Salât-ı Tatavvu' Kılınmasında Fukahânın İhtilâfı 474
371. Hadis Hazar ve Seferde Vakit Girdiğinde Ezan Okumaya, İkâmet Etmeye ve En
Yaşlı Kimsenin İmâmetine Dair Mâlik b. Huveyris Hadisi 475
372. Hadis Bu Babda Mâlik b. Huveyris'in Bir Diğer Rivayeti 476
373. Hadis Soğuk ve Yağmurlu Zamanlarda, Bulunulan Yerde Namaz
Kılınabileceğine Dair İbn Ömer Hadisi 477
Ezan ve İkâmet Arasına Söz Karıştırmak. Bu Hususta Ulemânın Akvâli 478
374. Hadis Cemaate Yetişmek İçin Acele Etmeyip Sekînet ve Vakar İle Gitmeye Dair
Ebû Katâde Hadisi 479
Cemaate (Namazın Başında) Vaktinde Yetişemeyen Kimselerin Durumu 480
375. Hadis İkâmet Edilip İmam Ayağa Kalkmadan Cemaatin Ayağa Kalkmamasına
Dair Ebû Katâde Hadisi 480
İmam ve Cemaat Namaz İçin Ne Zaman Ayağa Kalkar. Bu Hususta Eimmenin Akvâli 481
376. Hadis İkâmet İle Tekbir Arasında Kelam Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 482
*Bu Hususta Diğer Rivayetler. Hanefiyye'ye Göre İkâmet ile Tekbir Arasında
Zaruretsiz Konuşmak Mekruhtur* 482
377. Hadis Ezan Okunup Da Cemaati Bırakıp Namaza Gelmeyenler Hakkında
Peygamberimizin Tehdidi 483
Cemaatle Namaz Hakkında Fukahânın Hükümü. Bu Hususta Eimmenin Kavilleri 484
378. Hadis Cemaatle Kılınan Namazın Fazileti Hakkında İbn Ömer Rivayeti 485
Cemaatten Murat Nedir? 485
*Bir Mescitte Aynı Vakit İçinde Birden Fazla Cemaatle Namaz Kılmanın Cevazı Veya
Adem-i Cevazı Hakkında Eimmenin İhtilâfı* 485
379. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 486
380. Hadis Uzak Yerden Cemaate Gitmenin ve Namaza Muntazır Olmanın
Faziletine Dair Ebû Mûsâ El-Eş'ârî Hadisi 487
381. Hadis Yol Üzerinde İnsanlara Eziyet Veren Bir Şeyi Kaldırmanın Faziletine ve
Şühedâya Dair Ebû Hüreyre Hadisi 488
Şehidin Lugavî ve Şer'î Mânaları 488
Şühedânın Kısımları 489
382. Hadis Namaz İçin Atılacak Ziyade Adımların Ecrine Dair Enes Hadisi 490
383. Hadis Sabah İle Yatsı Namazlarını Cemaatle Kılmanın Faziletine Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 491

- 384. Hadis** Kıyâmet Günü Allah'ın Zilli Altında Barınacak Yedi Sınıf İnsan 492
Zıl Nedir? 493
İmâm-ı Âdil Kimlerdir? 494
- 385. Hadis** Namaz İçin Mescide Gidip Gelmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi . 497
- 386. Hadis** Sabah Namazı İkâme Olunurken Namaz Kılan Bir Kimseyi Peygamber
Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Tevbihine Dair Abdullah b. Mâlik Hadisi 497
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 498
*Sabah Namazı İkâme Olunurken Râtibe-i Fecr Olan İki Rek'atin Kılınıp
Kılınmayacağı Hakkında Eimmenin İhtilâfı* 499
- 387. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Hasta Oldukları
Halde Cemaatle Namaza İcâbet Buyurmaları Hakkında Âişe (Radiyallahu
Anhâ) Hadisi 501
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Vefatı İle Neticelenen Hastalığı 502
- 388. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hastalığı Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi . . . 506
- 389. Hadis** İbn Abbas'ın Resûl-i Ekrem'e Tebaan Çamurlu Bir Günde Nâsa Cumayı
Evlerde Kılmalarını Müezzine Nidâ Ettirmesi 507
- 390. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Duhâ Namazı Kıldıklarına
Dair Enes Radiyallahu Anh Hadisi 508
Cemaatle Namaza Gitmeye Mani Olan Özürlü 508
Duhâ Namazı Hakkında Bir Açıklama 509
- 391. Hadis** Akşam Yemeği Hazır Olduğunda, Namazdan Önce Yemeğin Yenilmesine
Dair Enes Radiyallahu Anh Hadisi 510
Bu Hususta Diğer Rivayetler 510
Taâm-ı Hâzırın Salâta Takdiminin Sebeb-i Hikmeti 511
- 392. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Hâne-i Saâdetlerinde
Ehl-i Beytlerinin Hizmetinde Buldukları ve Namaz Vakti Gelince De
Namaza Çıktıkları Hakkında Âişe Radiyallahu Anhâ Hadisi 511
- 393. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Nasıl Namaz Kıldıklarına
Dair Mâlik b. Huveyris Rivayeti 512
Celse-i İstirahat ve Bu Hususta Eimmenin Kavilleri 513
- 394. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Hastalığında İmamete Ebû
Bekir Radiyallahu Anhı Tevkîl Etmesi Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 513
İmâmete Evlâ Olan Kimdir? 514
- 395. Hadis** Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Vefatları İle Neticelenen
Hastalıklarında Son Bir Defa Ayakta Odalarının Perdesini Kaldırarak
Mescid'de Ashabının Namaz Kılmalarına Bakarak Tebessüm
Buyurdıklarına Dair Enes Radiyallahu Anh Hadisi 516
- 396. Hadis** Namazda İken Erkekler İçin (Bir Şey Ârız Olduğunda) El Çırpmanın
Menhî Olduğuna; Böyle Bir Durumda Tesbih Edilmesine, El Çırpmanın
Kadınlara Mahsus Olduğuna Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 517
"Tasfih" Yahut "Tasfik" Nedir? 519
Namazda İltifat Hakkında Diğer Rivayetler 519
Sehl Radiyallahu Anh Hadisinden Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler 520
- 397. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Son Hastalığı Günlerinde
Cemaate Namaz Kıldırarak İçin Davranması, Bayılıp Buna Muktedir
Olamayınca Namazı Ebû Bekir'in Kıldırmasını Emir Buyurmaları
Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 521

- 398. Hadis** Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Hastalığı
Esnasında Oturduğu Halde Cemaate İmametine ve Cemaate
Namazlarını Nasıl Kılmaları Gerektiğini İzah Buyurdıklarına Dair
Âişe Radyallahu Anhâ Hadisi 523
Hazret-i Âişe Hadisinden İstinbat Olunan Bazı Mesâil-i Fıkhiyye 525
- 399. Hadis** Namazda İmama Mütâbaat Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 526
- 400. Hadis** İmamdan Evvel Başı Secdeden Kaldırmanın Kerâhetine Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 526
- 401. Hadis** “Üzerinize Başı Kuru (Kara) Üzüm Tanesi Gibi Olan Bir (Abd-i) Habeşî
De Âmil Nasbedilmiş Olsa, Onu Dinleyiniz ve İtaat Ediniz” Hadisi 528
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye 528
- 402. Hadis** “(İmamlar) Sizin İçin Namaz Kılarlar. Eğer İsabet Ederlerse Hem Sizlere,
Hem Onlara (Namaz Sevabı Var)dır. Eğer Hata Ederlerse Sizler İçin
Sevap, Onlar İçin İkâb Vardır.” Hadisi 530
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 530
Hadisten İstinbat Edilen Mesâil-i Fıkhiyye 531
- 403. Hadis** Namazda Me'mûmun İmamın Neresinde Duracağına Dair
İbn Abbas Hadisi 532
Bu Babda Eimmenin Kavilleri 532
- 404. Hadis** Farz Namaz Kılan Kimsenin Nâfile Kılana İktidâsı Hakkında Câbir b.
Abdullah Hadisi 533
Bu Hususta Mezhep İmamları Arasında İhtilâf 533
Namazda Kıraati Fazla Uzatılan Muâz'ın Resûlullah'ın İkazı 534
Suver-i Kur'ânîyye'nin 4 Sınıfa Ayrılması 535
“Mufassal”ın Kısımları 535
- 405. Hadis** Cemaati Tenfir Edecek Şekilde Namazı Uzatmanın Doğru Olmadığına
Dair Ebû Mes'ûd Hadisi 536
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 536
- 406. Hadis** Bu Babda Câbir Rivayeti 537
- 407. Hadis** Nebî-i Ekrem'in Cemaatin Haline Merhameten Namazı Kısa Tuttukları
Halde Erkân ve Sünenden Hiçbirini Eksik Bırakmadığına Dair Enes Hadisi 538
- 408. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Bir Çocuğun Ağlamasını İştirme Üzerine Namazda
Kıraati Çok Uzatmamasına Dair Ebû Katâde Hadisi 539
- 409. Hadis** Namazda Safların Düzgün ve Sıkı Olması Hakkında Nu'mân b. Beşîr Hadisi 540
Bu Hususta Diğer Rivayetler 541
- 410. Hadis** Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti 542
- 411. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Gece Namazı Hakkında Âişe
(Radyallahu Anhâ) Hadisi 544
Salât-ı Leyl Hakkında Bir Açıklama 546
- 412. Hadis** Nâfile Namazların Evlerde Kılınmasının Fazâili Hakkında Zeyd b. Sâbit
Hadisi 547
Nevâfilin Evlerde Kılınmasındaki Fazilete Dair Sair Ehâdis-i Şerife 547
- 413. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Namazda İftitah Tekbiri İle
Rükû' ve Sücûduna Dair İbn Ömer Hadisi 549
İftitah Tekbiri Hakkında Eimmenin Akvâli 549

- Rükûa Varır ve Rükûdan Kalkarken Ref'-i Yedeyn Hakkında Eimmenin İhtilâfı* 550
- 414. Hadis** Namazda Kıyamda İken Ellerin Nasıl Konulacağına Dair Sehl b. Sa'd Hadisi · 551
Bu Babda Eimme-i Müctehidinin ve Fukahânın İctihadları 552
- 415. Hadis** Namaza Fâtiha İle Başladığına Dair Enes Radiyallahu Anh Hadisi 553
Salât-ı Cehriyyede İmamın Besmeleyi Cehren Okuyup Okumaması Meselesi Hakkında Ulemânın İhtilâfı, Sürelerin Başında Bulunan 113 Besmele Hakkında Ulemanın Reyi 553
- 416. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Tekbir İle Kıraat Arasında Okudukları Dua Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 555
İftitah Duaları 556
- 417. Hadis** Peygamber Efendimizin Kûsûf Namazı ve Namazın Sonunda Halka, Kendisine Cennet ve Cehennem Yaklaştırıldığını Beyan Buyurması ve Bir Kediyi Aç Bırakıp Onun Ölümüne Sebep Olan Bir Kadının Cehennemde Azap Gördüğünü Haber Vermesi Hakkında Esmâ Radiyallahu Anhâ Hadisi 558
- 418. Hadis** Ehl-i Sünnet İtikadınca Cennet ve Cehennem Hâlen Mahlûk ve Mevcut Olduğu ve Allah'ın Sevgili Kullarına İyânen Münkeşif Olabileceği · 560
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Öğlen ve İkinci Namazlarında Kur'an Okuduğuna Dair Habbâb Hadisi 561
Musallînin, Kıyamda, Rükûda, Sücûdda ve Teşehhüdde Nereye Nazar Edeceği Hakkında Eimmenin Akvâli 562
- 419. Hadis** Namazda Gözleri Semâya Çevirmenin Nehyine Dair Enes Radiyallahu Anh Hadisi 563
- 420. Hadis** Namazda Baş Sağa Sola Çevirmenin Nehyine Dair Âişe Radiyallahu Anhâ Hadisi 564
Namazda İltifatın (Başı Sağa Sola Çevirmenin) Hükmi Fikhi 566
- 421. Hadis** Hazret-i Ömer'in, Sa'd'ı Kûfe Valiliğinden Azline ve Bu Azlin Sebeplerine Dair Câbir b. Semüre Rivayeti 566
Hazret-i Ömer'in, Sa'd'ı Azl Etmesinin Sebeb-i Hikmeti 570
Namazda Kıraatin Vücûb ve Adem-i Vücûbu Hakkında Eimmenin İhtilâfı 571
Sa'd Radiyallahu Anhın, Kendisinden Şikâyetçi Olan Üsâme b. Katâde'ye Bedduası · 573
Sa'd'ın Bedduasının Aynen Vukûu 574
- 422. Hadis** Ubâde b. Sâmî Radiyallahu Anhtan Rivayet Olunan "(Namazda) Fâtihatü'l-Kitâb'ı Okumayanın Hiç Namazı Yok" Hadisi 574
Namazda Kıraatin Vücûbu Hakkında Eimmenin İhtilâfı ve Bu İhtilâflarla İlgili Rivayetler 574
- 423. Hadis** Namazını Âdâbınca Kılmayan Bir Bedviye, Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Namazı Tarif Buyurmasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi · 576
Ebû Hüreyre Hadisinden İstinbat Olunan Mesâil-i Fikhiyye 578
Yukarıda Geçen Ebû Hüreyre Hadisine Taalluk Eden Diğer Mesâil 579
- 424. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Öğle, İkinci ve Sabah Namazlarındaki Kıraatine Dair Ebû Katâde Hadisi 579
Namazda Fâtiha İle Zamm-ı Süre Kıraatinin Delâleti Hakkında Eimmenin İhtilâfı · 580
- 425. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Akşam Namazlarında Okuduğu Sürelere Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 581
- 426. Hadis** Bu Babda Zeyd b. Sâbit Hadisi 583

- 427. Hadis** Bu Babda Cübeyr b. Mut'im Hadisi 586
- 428. Hadis** Resûlullâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Yatsı Namazında Okuduğu Sürelere Dair Ebû Hüreyre Hadisi 587
- 429. Hadis** Bu Babda Berâ b. Âzib Hadisi 588
- 430. Hadis** Namazda Kıraatin Vücûbuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 589
Hangi Namazlarda Kıraatin Cehr, Hangilerinde İhfa Olunacağı Hakkında Eimmenin İhtilâfı 589
- 431. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Salât-ı Fecirde Kur'an'ı Cehren Kıraat Ettiğine ve Kıraatini Şeyâtînin İşittiklerine, Şeytanların Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bi'seti (Risâleti) İle Semâdan Haber Almadan Men Edilmelerine Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 590
Senenin Muayyen Zamanlarında Arabistan'da Kurulan Panayırlar 591
Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Tâif Seferi. Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Tâif'de Benî Sakîf'i İslâm'a Daveti, Tâiflilerin Peygamberimize Hakâretleri ve Peygamber Efendimizin Tâif'te Yaptıkları Dua 591
Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Tâif'e Yaptıkları Acıklı Seyahatten Mekke'ye Avdet Buyurmaları 593
Semâdan Haber Almaya Yeltenen Şeyâtînin Taşlanması Hakkında Hicr ve Cin Süresi Âyetleri. Sâhir ve Kâhinlerin Âti Hakkındaki Haberlerinin Yanlışlığı Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti. Eski Devirlerde Sihir ve Kehânetin Revaçta Olmasının Sırrı Hakkında İbn Abbas Hadisi 594
Şihâblara (Gök Taşlarına) Ait Bir Açıklama 596
Kur'an'ı Dinleyen Cinnin, Kavimlerini İnzâr ve Dîn-i Hakk'a Davetlerine Dair Cin Süresi Âyetleri 597
Sükût ve Nisyânın Lugavî ve İstilâhî Mânaları 598
- 432. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Müminler İçin En Güzel Nümûne Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 598
Rekeât-ı Cehriyyede Kıraatin Farz Olduğunda Eimmenin İttifakı 599
- 433. Hadis** İki Yahut Daha Ziyade Sürenin Birer Rek'atta Cem'i Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi 600
Kur'an-ı Kerim'in Nasıl Tilâvet Olunacağı 600
Namazda Kıraat Bahsine Dair Buhârî Hadisleri 601
- 434. Hadis** Hazret-i Peygamber'in Öğle ve İkinci Namazlarında Sirran Kıraatte Bulunduğu; İlk İki Rek'atta Fâtîha'dan Zamm-ı Sûre Okuduğu ve İlk Rek'atta Daha Uzun Okuduğuna Dair Katâde Hadisi 604
Âmin Kelimesinin Lugavî Mânası 605
- 435. Hadis** Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan "İmam 'Âmin' Dedi Mi, Siz De 'Âmin' Deyiniz..." Hadisi 605
Namazda İmamın ve Me'mûmun Te'mîni (Âmin Demeleri) İle Te'minde Cehr Etme Hususunda Eimmenin İhtilâfları 606
Âmin Hakkında Bir Açıklama 607
- 436. Hadis** Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan "Sizlerden Biri 'Âmin' Dese, Melâike De Semâda 'Âmin' Deseler De Her İkisi Yekdiğerine Muvâfık Düşerse, O Kimsenin Geçmiş Günahları Mağfur Olur" Hadisi 608
- 437. Hadis** Saf Dışında Namaz Kılmanın, Cemaate Yetişmek İçin Nefes Nefese Koşmanın Nehyine Dair Ebû Bekre Hadisi 608

- 438. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazı Tarif Ederken Her Kalkıp Eğildikçe "Allahüekber" Dediğine Dair İmrân b. Husayn Hadisi 610
- 439. Hadis** Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazda Nerelerde Tekbir Aldığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 613
Namazda Tesmî' ve Tahmîd 614
- 440. Hadis** Rükûda İki Avucu Tatbîk Edip (Birbirine Yapıştırıp) Uyluk Arasına Koymanın Nehyine Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 614
- 441. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Rükûu, Sücûdu, İki Secde Arasındaki Cülûsu, Rükûdan Baş Kaldırıp Durması, Takriben Birbirine Müsavi Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi 616
- 442. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Rükû ve Sücûdunda Yaptığı Duaya Ait Âişe Radiyallahu Anhâ ve Ebû Hüreyre Radiyallahu Anh Hadisleri 617
Bu Babda Vârid Olan Rivayetler 618
- 443. Hadis** Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Rivayeti 620
- 444. Hadis** Bu Babda Ebû Hüreyre Rivayeti 620
- 445. Hadis** Kunut Hakkında Ebû Hüreyre Radiyallahu Anh Hadisi 621
Kunutun Namaz İçindeki Mahalli 622
- 446. Hadis** Kunut Hakkında Enes Radiyallahu Anh Hadisi 623
- 447. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Tesmî' ve Tahmîdi Hakkında Rifâa b. Râfi' Radiyallahu Anhümâ Hadisi 623
- 448. Hadis** Enes b. Mâlik'in, Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazını Tarifine Dair Sâbit b. Eslem Hadisi 625
- 449. Hadis** Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazda Tesmî', Tahmîd ve Tekbirlerine; Rükûdan Doğrulduğunda Da Mümin ve Müşrikler İçin Yaptığı Duasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 626
"يَسْأَلُكَ مِنَ الْأَمْرِ" Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü 630
- 450. Hadis** Kiyamet Gününde Müminlerin Allah'ı Rû'yeti, İnsanların Dünyada İken Taptıklarının Ardına Düşecekleri, Cenâb-ı Hakk'ın Müminlere Tecelli Buyurması, Cenâb-ı Hakk'ın Eser-i Sücûdu Mahvetmeyi Cehenneme Haram Kıldığı, Cennete Girecek Ehl-i Nârın Sonuncusunun Cenâb-ı Hakk'a Yalvarışı ve Cenâb-ı Hakk'ın Ona Atıyyesi, Allah'ın Kudretinin, Rahmet ve Mağfiretinin Sonsuzluğu ve Ahirette, Cenâb-ı Hakk'ın İsteyene Fazlasıyla Vereceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 631
Kiyamet Ahvâline Dair Haberler 636
Kiyamet Gününde, Bir Kısım Yahudi ve Nasârânın Kötü Âkabetlerini Tasvir Eden Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 638
İtyân (Cenâb-ı Hakk'ın Gelmesi) Hakkında Ulemânın Akvâl 640
Cehennem Üzerine "Sîrât"ın Kurulması, Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Ümmetini Üzerinden Geçireceği 642
Hakkında Diğer Rivayetler 642
O Dehşetli Günde, Peygamberlerin Parolaları ve Peygamber Efendimizin Şefaatleri . . . 643
"Sîrât"ın Çengelleri Hakkında Vârid Olan Rivayetler 644
Kötü Amellerinden Dolayı Cehenneme Düşen Müminleri, Cezalarını Çektikten Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın Oradan Çıkaracağı ve Cehennemden Çıkarılacak Kimseleri, Melâikenin, Üzerlerindeki Sücûd İzlerinden Tanyacağı 645

- Dünyada İken İsyana Mübtelâ Olmuş Müminlerin Cehennemden Çıkarılmaları İçin Enbiyânın, Melâike-i Kirâm'ın, Necat Bulmuş Müminlerden Şühedâ ve Siddıkların Şefaatte Bulunacakları, Şefâatçisi Olmayan Usât-ı Mü'minin De Cenâb-ı Hakk'ın Rahîmiyyeti İle Necat Bulacaklarına Dair Müslim'in Rivayet Ettiği Ebû Saïd el-Hudrî Hadisi ve Cehennemden Çıkarılan Müminlerin Hallerine Dair Diğer Rivayetler* · 645
Cennetin Vüs'ati Hakkında İbn Mes'ûd Rivayeti ······ 649
Ehl-i Cennetin En Aşağı Makam ve Menzileti Hakkında Mugîre b. Şu'be Rivayeti ····· 650
- 451. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Yedi Âza Üzerine Secde Etmekle Emrolunduğuna ve Namazda Elbise İle Saçla Meşgul Olmaktan Nehyolunduğuna Dair İbn Abbas Hadisi ······ 650
Bu Babda Ulemânın Akvâli ······ 652
- 452. Hadis** Resûlullah'ın Namazına Dair Enes Radıyallahu Anh Rivayeti ······ 654
- 453. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in: "Secdede İtidâl Üzere Bulunuz. Hiçbiriniz De Kolunu (Secde Esnasında) Canavar Kolunu Yayar Gibi Yaymasın" Hadisi ······ 654
Secde Hakkında Diğer Rivayetler ······ 655
- 454. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazın Tek Rek'atlarında Celse-i İstirahat Buyurduklarına Dair Mâlik b. Huveyris Hadisi ······ 656
Bu Babda Eimmenin Akvâli ······ 656
- 455. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Secdeye Varırken, Birinci Secdeden Doğrulurken ve İkinci Secdeden Kalkarken Tekbirleri Cehren Aldığına Dair Ebû Saïd el-Hudrî Hadisi ······ 656
- 456. Hadis** Namazlarda Sağ Ayağı Dikip Sol Ayağı Bükmenin Sünnet Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi ······ 658
Sıfat-ı Cülûs Hakkında Eimmenin İhtilâfi ······ 659
Kadının Namazda Ka'desi ······ 659
- 457. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in İftitah Tekbirinde, Rükûdan Doğruluşunda, Secdesinde ve Teşehhüd İçin Oturduğunda Âzalarının Durumuna Dair Ebû Humeyd Hadisi ······ 660
- 458. Hadis** Peygamber Efendimizin Secde-i Sehvine Dair Abdullah b. Buhayne Hadisi · 664
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye ······ 665
- 459. Hadis** Teşehhüd Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi ······ 667
"es-Selâm" İsm-i Şerif'inin Tefsiri ······ 668
Tahiyyat Hakkında Diğer Rivayetler ······ 669
Teşehhüdün Mânası ······ 669
Tahiyyat, Salavât, Tayyibât ve Selâmın Mânaları ······ 669
- 460. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazın Sonundaki Duasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi ······ 673
Namazda İstiâze Buyurulan Şeyler ······ 674
Borcun Fenalığına Dair Rivayetler ······ 675
- 461. Hadis** Bu Babda Abdullah b. Amr Hadisi ······ 677
- 462. Hadis** Bu Babda Abdullah İbn Mes'ûd Hadisi ······ 678
- 463. Hadis** Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazda, Selâmını Verdikten Sonra Kalkmadan Önce Azıcık Beklediğine Dair Ümmü Seleme Radıyallahu Anhâ Hadisi ······ 679

464. Hadis İmama Uyan Kimsenin, İmamın Selamını Müteâkip Selam Vermesine Dair İtbân Hadisi 682
465. Hadis Resûlullah Zamanında Farz Namazdan Çıkınca Yüksek Sesle Tekbir Alındığına Dair İbn Abbas Hadisi 684
466. Hadis Her Namazdan Sonra Otuz Üç Kere Tesbih, Tahmîd ve Tekbir Almanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 685
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 687
467. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazlardan Sonraki Tehlîl ve Duası 692
Mümine Ecir ve Sevap Kazandıracak Ameller Hakkında Müslim'in Ebû Zer Radıyallahu Anh Rivayeti 692
Peygamber Aleyhi's-Selâm'ın Tehlîl ve Duasına Dair Diğer Rivayetler 693
468. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazdan Sonra Yüzünü Cemaate Çevirdiği Hakkında Semüre b. Cündeb Radıyallahu Anh Hadisi . . . 695
Bu Babda Ulemânın Akvâli 695
469. Hadis Yağmurun Falan Yıldızın Batıp Doğması İle Yağdığına İnanan Kimsenin Allah'a İman Etmeyip O Yıldızın İman Etmiş Olacağına Dair Zeyd b. Hâlid el-Cühenî Hadisi 697
470. Hadis Namazda İken Mümini Dünyaya Ait Hiçbir Şeyin Meşgul Etmemesine Dair Ukbe b. Hâris Hadisi 700
Tehattı-i Rikâb (Mescidde, Herkesin Omuzları Üzerinden Aşır ve Cemaat Saflarını Yarır Gezinme)nin Menhî Olduğu 701
471. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Namazdan Çıkınca Sol Tarafa Döndüğüne Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 702
Bu Hususta Enes Radıyallahu Anhın Rivayeti. İki Rivayet Arasında Tebâyün 702
Bu İki Rivayetin Telifi 703
472. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Sarımsak Yiyerek Mescitlere ve İnsanların Yanına Gelmekten Nehiy Buyurdıklarına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 703
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 704
473. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 707
474. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kabir Üzerine Namaz Kıldıklarına Dair İbn Abbas Hadisi 709
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye ve Eimmenin Akvâli 711
475. Hadis "Cuma Gününün Guslü, Her Bâliğ Olan Kimseye Vâcip (Gibi)dir" Hadisi . . . 712
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye 712
476. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bayram Namazına Dair İbn Abbas Hadisi 713
477. Hadis "Kadınlarınız Sizden Geceleyin Mescide (Gidip İbadet İçin) İzin İstediklerinde, Kendilerine İzin Veriniz." Hadisi 715

3. Cilt

Kitâbü'l-Cum'a

- (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ) Nazm-ı Şerifinden İstifade Edilen Farziyeti 9
- 478. Hadis** Cumanın Farziyeti ve Ebû Hüreyre Hadisi 11
- 479. Hadis** Cumanın Müstehapları ve Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 13
- 480. Hadis** Ebû Hüreyre Hadisi 16
- 481. Hadis** Selmân-ı Fârisî Hadisi 19
Selmân-ı Fârisî'nin Târîh-i Hayâtı 20
Cumaya Sa'yin Keyfiyeti 25
- 482. Hadis** İbn Abbas'ın İğtisâl Hadisi 27
- 483. Hadis** Hazret-i Ömer'in "Hülle-i Siyerâ" Hakkındaki Rivayeti 29
Cuma İçin Tezeyyün 31
Dinimizde Tezeyyün ve Giyimin Derecâtı 32
- 484. Hadis** Misvak Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 33
Misvakın Sıhhi Faydaları 34
Hitan, Misvak, Nikâh, Koku Sürünme Sünen-i Mürselîndendir 34
- 485. Hadis** "Misvak Hakkındaki Tavsiyelerim Çok Oldu" Buyrulduğu Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 35
- 486. Hadis** Hazret-i Rasûl'un Cuma Günü Sabah Namazında "Secde" ve "İnsân" Surelerini Okuduğuna Dair Hazret-i Ebû Hüreyre Hadisi 36
- 487. Hadis** İbn Ömer'den Mervî « كَلِمَةٌ رَاعٍ... » Hadîs-i Şerifi 37
Ehemmiyetli Bir Tercüme Tashihi 38
İçtimâî Vazifeler, Uhrevî Mesuliyetler 39
Cumanın Şerâit-i Sıhhati ve "Mısır" Şartında Fukahanın İhtilâfı 40
- 488. Hadis** İğtisâl Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 43
- 489. Hadis** İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 45
- 490. Hadis** İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 48
- 491. Hadis** Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 49

492. Hadis Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 51
493. Hadis Cumanın Fazileti Hususunda Ebû Abs'in Hadisi 53
Ebû Abs'in Terceme-i Hâli 53
Cumaya Sa'yin Keyfiyeti 54
Cuma Günü Sefer Câtiz midir? 55
494. Hadis Cumanın Âdâbı Hakkında İbn Ömer Hadisi 56
495. Hadis Cuma Ezanının İlk Vakti Hakkında Sâib b. Yezîd Hadisi 58
496. Hadis Bu Babda Sâib Yezîd'in Bir Diğer Rivayeti 60
497. Hadis Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Ezan Hadisi 61
498. Hadis Sehl b. Sa'd'ın Minber-i Nebevî Hadisi 62
Minber-i Nebevî'nin Tarihçesi 62
Hanîne Dair Sair Turuk-ı Rivâyât 64
499. Hadis Câbir b. Abdullah'ın Hurma Kütüğünün Hanîni Hadisi 64
500. Hadis Minber İmali ve Resûl-i Ekrem'in Cumada Şimdiki Gibi İki Hutbe İrat
Buyurdıkları 67
501. Hadis Hitabetin Âdâb ve Erkâmı 69
502. Hadis Hitabette Besmele, Hamdele, Tasliyeden Sonra "أما بعد" 72
503. Hadis Hazret-i Resûl'ün Son Hutbeleri 73
504. Hadis Cuma Hutbesi İrad Edilirken Camiye Gelenin Namaz Kılacağına Dair
Câbir b. Abdullah Hadisi 75
505. Hadis Hazret-i Enes'in Resûl-i Ekrem'in Hutbede İstiskâlarına Dair Hadisi 77
506. Hadis Ebû Hüreyre'nin Esnâ-yı Hutbede Sükût Hadisi 83
507. Hadis Cuma Gününde Sâat-i İcâbet 86
508. Hadis (إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü
Hakkında Câbir Hadisi 90
509. Hadis Cumanın Farzından Evvel ve Sonraki Namazlar Hakkında İbn Ömer Hadisi 92

Kitâbü Salât-i Havf

510. Hadis Salât-ı Havfın Sûret-i Edâsı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 99
Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Havfı Müteaddit Eda Etmiş Olmasına Göre Eda Suretleri 103
511. Hadis Korku Çok Olursa Hayvan Üstünde yahut Yaya Olarak Kılınması 114
Salât-ı Müsâyefe 115
Sel, Yangın, Yırtıcı Hayvan Korkusunda Salât-ı Havfın Cârî Olduğu 118
512. Hadis Abdullah b. Ömer'in Benî Kurayza Seferi Hakkındaki Hadisi 118
Süvarinin İmâ ile Salât-ı Havfı 121

Kitâbü'l-İdeyn

- 513. Hadis** Bayramlarda Meserret İzhârî Şeâir-i Dinden Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 125
- 514. Hadis** Musallâya Çıkmazdan Evvel Tatlı Yemek Sünnet Olduğuna Dair Enes Hadisi 132
- 515. Hadis** İbtidâ Bayram Namazı Kılmak, Sonra Kurban Kesmek, Sünnet Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi 133
- 516. Hadis** Berâ Radiyallahu Anhın Bayram Namazından Evvel Kesilen Hayvanın Kurban Olmayacağına Dair Hadisi 136
- 517. Hadis** Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bayramda Hutbenin Namazdan Sonra Okunacağına Dair Rivayeti 141
Bayramlarda Tasadduk 143
- 518. Hadis** Bayram Namazı Ezansız ve Kânetsiz Kılındığı Hakkında İbn Abbas ve Câbir Hadisi 146
- 519. Hadis** Bayramda Namaz, Hutbeden Evvel Olduğu Hakkında İbn Abbas Hadisi 150
- 520. Hadis** Zilhiccenin On Gününün Faziletine Dair İbn Abbas Rivayeti 153
Eyyâm-ı Ma'lûmât ve Eyyâm-ı Ma'dûdât 154
Tekbîr-i Teşrik 154
Eyyâm-ı Teşrikin Fazileti 156
- 521. Hadis** Telbiyenin Keyfiyetine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 157
Hüccâcın Tehlîl ve Tekbiri 158
Tehlîlin Müntehası 158
Tekbîr Sigaları 159
Tekbîr-i Teşrikin Müddeti 160
- 522. Hadis** Nahr-ı Şer'î ve Zebh-i Şer'î 161
- 523. Hadis** Bayram Namazına Gitme ve Gelmenin Âdâbına Dair Câbir Hadisi 163
Fevtedilen Bayram Namazının Hükümü 164
- 524. Hadis** Bayramda Spor Menduptur 165

Kitâbü'l-Vitr

- Vitrin Vücûbu* 170
- 525. Hadis** Vitr Namazının Vakti ve Sûret-i Edâsı Hakkında İbn Ömer Hadisi 173
- 526. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Leyline Dair Hazret-i Âişe Hadisi 178
- 527. Hadis** Vitr Hakkında Hazret-i Âişe'nin Diğer Hadisi 181
- 528. Hadis** Vitire Dair İbn Ömer Hadisi 183
- 529. Hadis** Hazret-i Resûl'ün Deve Üzerinde Vitr Kıldıklarına Dair İbn Ömer Hadisi 185
Râkiben Kılınan Namazın Hükümü 185
- 530. Hadis** Kunutun Vakti ve Mahalline Dair Enes b. Mâlik Hadisi 187
- 531. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Enes b. Mâlik Hadisi 189
Kunut Duaları 193
Bî'rîmaüne Vak'ası 195
- 532. Hadis** Mağribde ve Fecirde Kunuta Dair Enes b. Mâlik Hadisi 201

Kitâbü'l-İstiskâ

- İstiskânın Mahiyeti ve Envâi* 204
İstiskânın Âdâbı 206
İstiskâda Aklî İstib'âd Bulunmadığı 207
Me'sûr Olan İstiskâ Duaları 210
- 533. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İstiskâyâ Çıktığı ve Bida'sını Tahvil Ettiğine Dair
Abdullah b. Zeyd Hadisi 213
İstiskânın Meşruiyeti 213
İstiskânın Namazı 215
İstiskânın Hutbesi 216
- 534. Hadis** İstiskâda İslâm Lehine, Küffâr Aleyhine Dua-i Nebevîye Dair Rivayet 218
- 535. Hadis** Bu Hususta İbn Mes'ûd Hadisi 220
Resûl-i Ekrem'in İstiskâ Duaları 222
Eşrât-ı Sâat - Âyât-ı Aşere 225
- 536. Hadis** Ebû Tâlib'in Hazret-i Resûl ile İstiskâ Buyurmaları Hakkında Rivayet 227
Ebû Tâlib'in Meşhur Kasidesi 229
- 537. Hadis** Hazret-i Ömer'in Abbas b. Abdülmuttalib ile Tevessül Ederek İstiskâsı 232
Hazret-i Resûl'ün İstiskâ Duaları 234
- 538. Hadis** Enes b. Mâlik'in Rivayeti 237
- 539. Hadis** Enes b. Mâlik'in Bir Diğer Rivayeti 239
- 540. Hadis** Hazret-i Resûl'ün İstiskâda Tahvîl-i Ridâ Buyurduğuna Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi 239
- 541. Hadis** Enes b. Mâlik Rivayeti 240
- 542. Hadis** Yağmur Esnasındaki Duâ-i Nebevî 241
- 543. Hadis** Şiddetli Rüzgârdan Teessür-i Nebevî 242
- 544. Hadis** İbn Abbas'ın "نصرت بالصبا وأهلك عاد بالديور" Hadisi 244
- 545. Hadis** İbn Ömer'in "اللهم بارك لنا في شامنا ويمنا" Hadisi 245
- 546. Hadis** İbn Ömer'in "Mefâtîhu'l-Gayb / Mugayyebât-ı Hams" Hadisi 248

Kitâbü'l-Küsûf

- Küsûf Namazı ve Ahkâmı* 254
- 547. Hadis** Ahd-i Nebevîde Gün Tutulması ve Resûl-i Ekrem'in Kusûf Namazı Hakkında Ebû Bekre Hadisi 259
(إن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته) Hadisine Ait Diğer Rivayetler 261
Küsûf Namazı Hakkında Fukahanın Mezhepleri 264
Rivâyât-ı Kusûf ile Hesâbât-ı Nücûm Arasında Maddî İhtilâf Yoktur 266
Gazzâlî, Sübkî ve İbn Kayyim'in Sözleri 267
- 548. Hadis** Hazret-i Resûl'ün Husûf Namazının Keyfiyeti ve Hitâbet-i Nebeviyye Hakkında Hazret-i Âişe'nin Husûf Hadisi 268
- 549. Hadis** Ahd-i Nebevîde Salât-ı Kusûf İçin Mescid-i Saâdete Davet Vukuuna Dair İbn Ömer Hadisi 272

550. Hadis Hazret-i Âişe'nin Azâb-ı Kabir Hadisi 273
551. Hadis Kûsûf Namazında Zât-ı Risâlete Cennetin Arzolunduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 275
552. Hadis Kûsûf Sırasında Vücûh-i Birre Müdâvemete Dair Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi 279
553. Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Husûf Hadisi 280
554. Hadis Husûf Namazında Cehredildiğine Dair Hazret-i Âişe'nin Rivayeti 282

Kitâbü Sücûdi'l-Kur'ân

- Kur'ân-ı Kerîm'deki Secde Âyetleri* 286
- Bunların Adedinde ve Mahallerinde Eimmenin İhtilâfı* 286
- "Azâim-i Sücûd" Hangi Secdelerdir? Bu Husus Hakkında Eimmenin İhtilâfı* 287
555. Hadis Necm Sûresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 289
556. Hadis Sâd Sûresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Abbas Rivayeti 289
- Sâd Sûresindeki Secde Âyetinin Ta'yîn-i Mahalli* 290
557. Hadis Necm Sûresine Dair Zeyd b. Sâbit Rivayeti 292
558. Hadis (إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ) Sûresindeki Secdeye Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 293
559. Hadis Ahd-i Nebevîde Kalabalıkta Secdenin Keyfiyetine Dair İbn Ömer Rivayeti 294

Kitâbü Taksîri's-Salât

560. Hadis Fetih Sırasında Resûl-i Ekrem'in Mekke'de On Dokuz Gün İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurdıklarına Dair İbn Abbas'ın Rivayeti 301
- Bu Müddet-i Mûsâferetlerine Dair Muhtelif Rivayetler* 301
561. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da On Gün Mekke'de İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurulduğuna Dair Enes b. Mâlik Rivayeti 303
562. Hadis Mina'da Kasr-ı Salâta Dair İbn Ömer'in Rivayeti 305
563. Hadis Mina'da Kasr-ı Salâta Dair Hârîse b. Vehb'in Rivayeti 306
564. Hadis Mina'da Hazret-i Osman'ın Dört Rek'at Kılmasını Abdullah b. Mes'ûd'un Münker Addetmesi 307
- Seferde Kasretmek Vâcib midir? Yoksa Câiz midir? Eimmenin İhtilâfı* 308
- Kasrın Azîmet Olduğuna Dair Musahhihin Aynî'den Naklettiği Vücûh-i İstidlâl* 309
565. Hadis Kadınların Yanında Mahremi Bulunmaksızın Bir Gün, Bir Gecelik Mesafeye Sefer Etmelerinin Hürmetine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 310
- Seferde Avdet ve Azîmette Mebde-i Sefer Hakkında Eimmenin İhtilâfı* 312
566. Hadis Akşam Namazının Adem-i Kasrına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 313

567. Hadis Hazret-i Resûl'ün Seferde Tatavvuu Râhile Üzerinde Kiblenin Gayri Cihete Kıldıklarına Dair Hazret-i Câbir Hadisi 314
568. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik'in Rivayeti 316
569. Hadis Abdullah b. Ömer, Resûl-i Ekrem'in Seferde Nâfile Kıldığını Görmedim Diyor 317
Seferde Teneffül Hakkında Eimmenin İhtilâfı 318
570. Hadis Bu Bâbda Âmir b. Rebîa Rivayeti 320
571. Hadis Hazret-i Peygamber'in Öğle ile İkindiye, Akşamla Yatsıyı Birlikte Kıldıklarına Dair İbn Abbas Rivayeti 321
Bu Hususa Dair Sair Rivayetler 321
Salâteynin Cem'inde, Cevâzında, Sıfât-ı Cem'inde Cem'i Mubah Kılan Şeylerde Fukahanın İhtilâfları 323
Hanefti Eimmesinin Delilleri 324
572. Hadis Salât-ı Marîza Dair İmrân b. Husayn Hadisi 325
Hastanın Nasıl Namaz Kılacağı Hususunda Fukahanın İhtilâfı 326
573. Hadis Son Sene-i Hayâtında Hazret-i Resûl'ün Teheccüd Namazlarını Keyfiyet-i Edâsına Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 327
574. Hadis Resûl-i Ekrem'in Teheccüdüne Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Rivayeti 328
Bu Hadislerden İstifade Edilen Fıkhî Hükümler 329

Musahhihin Bir Sözü 331

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Mütercimi
Profesör Kâmil Miras (1874 – 1957) 33

Ön Söz 337

Kitâbü't-Teheccüd

575. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Teheccüde Kalktıklarında Okudukları Dua Hakkında İbn Abbas Hadisi 343
Teheccüdün Sıhhati İçin Uyuyup Uyanmak Şarttır 344
- TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFİSİRLER** 344
Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Namazı, Fazilet-i Zâide veya Farîza-i Zâide Olduğu Hakkında Ulemânın İctihadları 345
- MAKÂM-I MAHMÛD.** 346
- TEHECCÜDÜN EFDAL-İ EVKÂTI** 347
- BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ.** 347
- MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-İ ŞERİFENİN MÂNALARI** 348
- HADİSİN KIYMET-İ EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ.** 354
576. Hadis Teheccüd Namazının Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 356
- TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ** 358
Teheccüdün Faziletini Bildiren Âyât-ı Kerîme 358

	MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER .	360
	<i>Rü'yâ-yı Sâliha ve Sâdika</i>	360
577. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Hastalık Sebebiyle Bir veya İki Gece Teheccüde Kalkamadıklarına Dair Cündeb b. Abdullah Hadisi	361
	<i>والضحى (ve'd-Duhâ) Süre-i Şerifesi ve İnkâtâ-i Vahiy</i>	363
578. Hadis	Gece Namazına Teşvik ve Tergibi İhtiva Eden Ali b. Ebû Tâlib Radiyallahu Anh Hadisi	364
	HADİSİN ÂYET-İ KERİME İLE İZAHİ	365
	NAZMEN TERCÜMESİ	369
579. Hadis	Farz Kılınır Düşüncesiyle Resûl-i Ekrem'in Bazı Nevâfili Terkettiklerine Dair Hazret-i Âişe Hadisi	370
	<i>Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Radiyallahu Anhümâ Hadisi</i>	371
	<i>Duhâ Namazı Hakkındaki Diğer Haberler</i>	371
580. Hadis	Teheccüdde Kadem-i Saâdetin Şiştigi Hakkında Mugîre b. Şu'be Hadisi . . .	374
	BİR TEMBİH	375
581. Hadis	Dâvûd Aleyhisselâmın Teheccüd Namazına Dair Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti	376
582. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Zamanı Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	377
583. Hadis	Teheccüdden Sonra Resûl-i Ekrem'in Uyuduklarına Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Hadisi	378
584. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazında Tatvîl-i Kırâat Buyurduğuna Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	379
585. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını On Üç Rek'at Kılmak İtiyadında Olduklarına Dair İbn Abbas Hadisi	384
586. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını Vitir Namazıyla Sabah Namazının Sünneti de Dahil Olduğu Halde On Üç Rek'at Namaz Kıldığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi	385
	<i>Âişe ve İbn Abbas Hadisleri Hakkında Eimme-i Hadisin ve İbn Kayyim'in Mütalaaları</i> .	386
	GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-İ RİVÂYÂT	388

Teravih Namazı

ASR-İ SAÂDET'TE TERAVİH	389
<i>Teravih Namazını Diğer Nâfile Namazlardan Tefrik Eden Hususiyetler</i>	389
TERAVİH NAMAZININ ŞER'İ VAZİYETİ	390
ASR-İ SAÂDET'TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BAPDAKİ RİVÂYÂT-İ SAHİHA	390
ASR-İ SAÂDET'TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTI HAKKINDAKİ ÂSÂR-İ ŞERİFE	392
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI	393
<i>Hz. Ömer'in İctihadı Ashab-ı Kirâmın İcmaı</i>	393
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ ADED-İ REK'ATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER	395

Yirmi REK'ATTAN AZ RİVAYETLER	397
BİR HULÂSA	398
TÂBÎİN DEVRİNDE TERAVİH	399
<i>Medine'de Harre Vak'a-i Müessifesi</i>	400
TERAVİH HAKKINDA EİMME-İ MÜCTEHİDİNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADİ	400
<i>İmam Ebû Hanîfe'nin, Hazret-i Ömer'in Teravîh Hakkındaki İctihadını Tasvipkâr Bir Sözü</i>	400
<i>Teravîh Namazının Yirmi Rek'atının da Mesnûn Olduğuna Fi'l-i Peygamberi ile İstidlâl Tariki</i>	401
İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALİ EİMME-İ FIKHİN SÛRET-İ İSTİDLÂLLERİ	406
MEZÂHİB-İ ERBAA EİMMESİNİN HULÂSA-İ MÜCTEHEDÂTI	407
<i>Mâlikîler'in Teravihi Otuz Altı Rek'at Kılmalarının Sebebi</i>	408
<i>Teravîh Bahsine Dair Bir Hâtîme</i>	409
587. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Halleri Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	409
ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÛTALAALARI	411
<i>Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Hallerine Dair Diğer Rivayetler</i>	412
TEHECCÛD NAMAZI HAKKINDA MÛZZEMMİL SÛRESİ	413
ÂYET-İ KERÎMENİN İZAHİ	414
BU SÛRE-İ ŞERİFEDEN MÛSTEFÂD OLAN HÛKÛMLER	416
588. Hadis Nâimin Teheccüde Uyanmaması İçin Şeytanın Fitne ve İhtiyâline Dair Ebû Hüreyre Hadisi	417
589. Hadis Teheccüdden Gaflet Edenleri Zem ve Tahkir Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	420
590. Hadis Gecenin Sülûs-i Âhîrinde Feyz-i Hakkın Dünya Semâsına Nüzûlü Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	421
BU HADİS-İ ŞERİFİN TA'YİN-İ MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ	423
<i>Nüzûl Hadisi Hakkında Müevviller, Müfevvizler</i>	423
591. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namazının Kemmiyet ve Keyfiyeti Hakkında Âişe es-Siddîka Radiyallahu Anhâ Hadisi	424
592. Hadis Âişe-i Siddîka Radiyallahu Anhânın Bu Mevzudaki Bir Diğer Hadisi	425
<i>Resûl-i Ekrem'in Kalb-i Şerifi Uykunun Bizdeki Gafletengiz Tesirinden Tamamen Masûndu</i>	427
593. Hadis İbadette Şiddet İhtiyarının Keraheti Hakkında Enes b. Mâlik Rivayeti	427
594. Hadis Teheccüd İtiyadını Terketmenin Keraheti Hakkında Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti	429
595. Hadis Teheccüde Kalkarken Okunması Me'sûr Olan Dua Hakkında Ubâde b. Sâmit Rivayeti	430
DUANIN TERCÜMESİ	431
596. Hadis Abdullah b. Revâha'nın Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Hayatını ve Fecir Vakti Ashâb-ı Kirâm Arasında Kırâât-i Kur'ân Buyurmalarını Tasvir Eden Bir Şiiri	432
ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI	433

597. Hadis Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'i Teheccüde Teşvikine Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti 435
- İSTİHÂRE HADİSİ VE DUASI 436**
598. Hadis İstihâre Namazı ve Duası Hakkında Câbir b. Abdullah Radıyallahu Anhümâ Hadisi 436
İstihâre Hadisini Hazret-i Câbir'den Başka Rivayet Eden Zevât-ı Sahâbî 438
- RUHÎ VE TERBİYEVÎ HÜKÜMLER 440**
İstihârenin Vicdanlar Üzerindeki Faziletkâr Tesirleri 441
- İSTİHÂRENİN HİKMET-İ MEŞRÛİYYETİ 442**
- İSTİHÂRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 444**
Sabah Namazının Sünneti Hakkında Şeref Vârit Olan Ehâdis-i Şerife ve Bunlardan İstifade Edilen Fikhî Hükümler 446
599. Hadis Resûl-i Ekrem Efendimizin Nâfile Namazlar Arasında Sabah Namazının İki Rek'at Sünnetini Şiddetle Muhafazakâr Olduklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 446
600. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sabah Namazının Sünnetini Eda Ederken Kıraat ve Ef'âl-i Salât Cihetiyle Tahfif Buyurdıklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 449
Sabah Namazının Sünnetinde Okunması Me'sûr Olan Sûreler 449
601. Hadis Hazarda Duhâ Namazı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 451
Seferde Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 452
602. Hadis Resûl-i Ekrem'in Öğlenin Farzından Evvel Dört ve Sabah Namazının Farzından Evvel İki Rek'at Nâfile Kılmayı Terketmedikleri Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 454
603. Hadis Akşam Namazının Farzından Evvel Nâfile Kılınmasına Dair Abdullah el-Müzenî Rivayeti 455
Bu Namaz Hanefiler'ce Mekruh, Şâfiler'ce Müstehaptır 457
İkindi Sünnetinin Müstened-i Şer'isi 457
- MÜHİM BİR NOKTANIN İZAHI 457**
Yatsı Namazının Farzından Evvelki Dört Rek'at Sünnetinin Müstened-i Şer'isi 458

Kitâbü Fazlî's Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

604. Hadis Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî Aleyhisselâm ve Mescid-i Aksâ'dan Başka Hiçbir Mescide Namaz Kılmak İçin Sefer Etmek Câiz Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 463
Bu Babdaki Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 463
- ÜÇ MESCİDİN DİĞERLERİNE SEBEB-İ RÜÇHANLARI 466**
Diğer Mescidlere Seferden Nehyedilmesinin Hikmeti ve Hududu 467
- CUMHÛR-İ ULEMÂYA GÖRE BU NEHYİN MÜTEALLAKI 467**
Diğer Ulemânın Fikirleri 468
- EİMME-İ ERBAA HAZERÂTİNİN NOKTAİNAZARLARI 469**
İmam Ebû Hanîfe'nin Kavli 469

Mâlik, Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed'in Akvâli 470

Seyyidü'l-Mürselîn

Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret

Merkad-i Nebevî Ziyaretinin Hükümü 473

Merkad-i Nebevî Ziyareti Hakkındaki Âsâr-ı Şerife 473

ZİYARETİN EFDAL-İ EVKÂTİ 475

Kabr-i Nebî Ziyaretinin Meşruiyeti Müslüman Kadınlara da Şâmildir 476

Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin Kabr-i Saâdeti Ziyaretten Meni Rivayeti Doğru mudur? 476

İbn Teymiyye'nin Menâsik-iyle Mesâcid-i Selâseye Şedd-i Rihâl Hadisi Hakkındaki

Kendi Eserinden Tahkikatımız 480

605. Hadis Medine'de Mescid-i Saâdette Kılınan Bir Namazın, Mescid-i Haram Müstesna Olmak Üzere, Diğer Mescidlerde Kılınan Bin Namazdan Hayırlı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 491

Bu Babda Ebû Saîd el-Hudrî, Erkam, Ebû Zer el-Gıfârî Radyallahu Anhümeden

Gelen Rivayetler 491

Bu Ziyade Fazilet Mescid-i Saâdetin Asr-ı Saâdet'teki Sâha-i Kadîmesine mi

Mahsus, Yoksa Bunun Bilâhare Tevsi' Edilen Kısma da Şümülü Var mıdır?

Bu babda Ulemânın İhtilâfı 492

Mescid-i Şerîfin Asr-ı Saâdet'teki Misâhası 494

MESCİD-İ MEKKE İLE MESCİD-İ MEDİNE ARASINDAKİ FAZİLET DERECESİ.. 494

Mescid-i Mekke'de Kılınan Namazın Mescid-i Medîne'den Efdal Olduğuna

Dair Eserler 495

Kabr-i Nebevînin Kürre-i Arzın En Şerefli Noktası Olduğu 496

Kabr-i Saâdetten Sonra Eşref ve Efdal-i Emkine, Mescid-i Harâm'dır 496

Müzaaf Ecir Hem Farz Hem Nâfile Namazlara Şâmil midir? 497

606. Hadis Kubâ Mescidi'nin Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 497

Kubâ Köyü ve Kubâ Mescidi = Takvâ Mescidi 498

Kubâ'nın Fazileti 499

Kubâ'nın İslâm Tarihindeki Müstesna Kıymet ve Ehemmiyeti 499

Bu Babda Vârit Olan Âyât ve Ehâdis 500

Mescid-i Kubâ'nın Mesâha-i Kadîmesi ve Kubâ Ziyaretinin

Cumartesine Sebeb-i Tahsisi 501

607. Hadis Evimle Minberim Arası Cennet Bahçelerinden Bir Bahçedir Buyurulduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 502

HADİSİN MEDLÛLÜNÜ TAYİN HUSUSUNDA ULEMÂNIN AKVÂLİ 503

RAVZA-İ TÂHİRENİN MİSÂHASI 504

Mescid-i Aksâ Ziyaretine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 504

Kadının Müsâfereti Meselesinde Ulemânın Rey ve İctihadları 505

KADININ YOLCULUĞU, NEDEN BİR MAHREMİNİN VESAYETİNE TA'LİK EDİLMİŞTİR? 507

Bayram Günlerinde Oruç Tutmanın Sebeb-i Hürmeti 507

Kitâbü'l-Amel fi's-Salât

- 608. Hadis** Habeşe Hicretinden Evvel Namaz İçinde Selâm Verilip Alındığı
Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 511
Habeşe Muhâcereti Hakkında İbn İshak'ın, Vâkîdî'nin, İbn Cerîr'in Rivayetleri 513
Beş Vakit Namaz ve Bundan Evvelki Namaz 514
- 609. Hadis** Namazda Tekellüm ve *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ* Âyet-i
Kerîmesiyle Tekellümün Tahrimi 517
Namazda Tekellümün Hürmetinde Ulemânın İcmâi 519
Salât-ı Vustânın Ta'yin-i Mâhiyeti Hakkında Muhtelif Rivayetler 520
ÂYET-i KERÎMEYİ İZAH EDEN RİVAYET TARİKLERİ 520
- 610. Hadis** Namazda Secde Mahallinde Bir Kere Tesviyye-i Tûrâbın Cevazına Dair
Muayyib Rivayeti 522
- 611. Hadis** Namazda Kibleye Karşı Hayvanının Arkasından Yürüyen Ebû Berze
Radiyallahu Anh 524
Namazda Meşy-i Kalîl ve Meşy-i Kesîr Hakkında Fukahanın Noktainazarları 527
- 612. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Husûf Namazında İleri-Geri Hareket Ettiğine Dair
Hazret-i Âişe Hadisi 528
Bahîre, Sâibe, Vasîle, Hâm 529
- 613. Hadis** Namazda Selâm Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 530
- 614. Hadis** Namazda İhtisardan Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 532

Kitâbü's-Sehv

- 615. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Namazda Sehv İçin Secde Buyurdıklarına Dair
Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 537
Bu Babda Abdullah b. Buhayne Radiyallahu Anh Hadisi 538
Resûl-i Ekrem Efendimiz Beş Defa Sehv İçin Secde Etmıştır 540
*Zülyedeyn Hadisinden İstinbât-ı Ahkâm Hususunda Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe
Hazerâtının İhtilâfları* 540
- 616. Hadis** İkinci Namazının Farzından Sonra İki Rek'at Nâfileden Nehye Dair
Ümmü Seleme Radiyallahu Anhâ Hadisi 542

4. Cilt

Kitâbü'l-Cenâiz

- 617. Hadis** Muhammed Ümmetinden Şirk Koşmadan Ölen Müminin Cennetle Mübeşşer Olduğuna Dair Ebû Zer Hadisi 9
Son Nefesinde Son Sözü Kelime-i Tevhid Olarak Vefat Eden Müminin Cennetle Mübeşşer Olduğuna Dair Rivayetler 10
Buhârî'nin "Tevhîd" ve "Libâs" Bahislerinden Menkul Tevhid Hadisleri 13
Tevhîde Dair Tebşîrler Cehele-i Nâsa Fazla Ümit Bahşetmez mi? Suretindeki Mühim Bir Şüphenin İzâlesi 14
Hâl-i İhtizardaki Hastaya Kelime-i Tevhid Telkinine Dair Bir İhtar 16
- 618. Hadis** Müşrikin Cehenneme, Muvahhidin de Cennete Dahil Olacağına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 17
- 619. Hadis** Yedi Şey ile Emir, Yedi Şeyden Nehiy Buyurulduğuna Dair Berâ Hadisi 19
Cenazeye İttibâ 19
İyâde-i Mariz, Dîn-i İslâm'ın İyâde-i Mariza Verdiği Kıymet ve Ehemmiyet 20
Davete İcâbet, Mazluma Nusret 22
Verilen Söze, Edilen Yemine Bağlılık, Redd-i Selâm, Teşmît-i Âtıs 24
Altın ve Gümüş Kap Kullanmanın Hürmeti Hakkında Huzeyfe Hadisi 26
Altın ve Gümüş Yüzük İstimali 28
ALTIN NIŞAN HALKASI İSTİMALİ 29
Harîr, Dibâ vesair Bilumum İpekli Kumaş İstimalinin Erkekler İçin Haram ve Kadınlar İçin Mubah Olduğu 30
Giyim Hususunda İslâmiyet'in İstihdâf Ettiği İçtimâî, İktisadî ve Ahlâkî Gayeler 31
- 620. Hadis** Ümmü Alâ Radiyallahu Anhânın Osman b. Maz'un Radiyallahu Anhı Tezkiyesi Hadisi 32
PEYGAMBERLER BÜYÜK, KÜÇÜK GÜNAHLARDAN MÂSUM MUDURLAR? 34
KÜÇÜK GÜNAHLARA GELİNCE 35
PEYGAMBERLERİN SÖZLERİNİN HATADAN MASÛNİYETİ 36
PEYGAMBERLERİN İŞLEDİKLERİ İŞLERİN HATADAN MASÛNİYETİ 37

- CENAZENİN YANINA GİRMENİN CEVAZI HAKKINDA EBÛ SELEME TARİKİ İLE RİVAYET EDİLEN HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİ. 37**
- HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 38**
- 621. Hadis** Abdullah b. Amr Radyallahu Anhın Uhud'da Fâcia-i Şehâdeti Hakkında Oğlu Hazret-i Câbir'in Rivayeti 39
- 622. Hadis** Necâşî'nin Vefatını Resûl-i Ekrem'in Haber Vermesi ve Dört Tekbirle Namaz Kılması Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 40
Na'y, yani Ölüm İlanının Cevazı 41
Cenaze Namazının Mescid Dahilinde Değil, Mescid Haricinde Kılınması 43
- 623. Hadis** Mûte Kumandanları ve Serâmedân-ı Şühedâsı Zeyd, Ca'fer, İbn Revâha Hazerâtının Şehâdetlerini Resûl-i Ekrem'in Ağlayarak Minber Üzerinde Haber Verdiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 45
Gâib Üzerine Cenaze Namazı Kılınması Hakkında Ulemânın İhtilâfı 45
- 624. Hadis** Sabâvet Halinde Vefat Eden Çocukların Ebeveynine Şefaati Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 47
Etfâl-i Müslimin ve Etfâl-i Müşrikin 49
- HADİS-İ ŞERİFTEN MÜSTEFÂD OLAN ULVÎ BİR TESLİYE 50**
İslam Dininin Hayata ve Çocuk Bakımına Verdiği Kıymet ve Ehemmiyet 51
- 625. Hadis** Gasl-i Meyyit Hakkında Ümmü Atıyye Hadisi 52
Gasl-i Meyyitin Hükümü, Delili, Sebeb-i Vücûbu, Hadisten İstifade Edilen Hükümler 53
- 1. MEYYİTİ GASLETMEK FARZ MI, VÂCİP Mİ, SÜNNET MİDİR? 53**
- 2. GASL-İ MEYYİTİN SEBEB-İ VÜCÛBU. 54**
- 3. ESNÂ-İ GASİLDE MEYYİTE ABDEST ALDIRILMASI 54**
- 4. SU VE SİDR İLE GASLEDİLMESİ. 55**
- 5. GASLİN KEMMİYETİ. 56**
- 6. KÂFUR İSTİMALİ. 56**
- 7. MİSK VE EMSALİ KOKULARIN İSTİMALİ. 57**
- 8. GASLİN SURETİ 57**
- 9. KADIN CENAZESİNİ KADINLARIN YIKAMASI 59**
Bu Babda Ehl-i İlmün Muhtelif Ârâ ve Efkârı 59
- 626. Hadis** Kadın Cenazesini Yıkamaya Dair Ümmü Atıyye Hadisi 60
Gasle, Meyyitin Sağ Tarafından Başlanması 62
- 627. Hadis** Tekfinin Keyfiyeti ve Resûl-i Ekrem'in Vücûd-ı Pâkinin Sûret-i Tekfinine Dair Haberler 63
Erkek İçin Kefen-i Mesnûn Adedi ve Sûret-i İsti'mâli 65
Kadın İçin Kefen-i Mesnûn Adedi ve Sûret-i İsti'mâli 67
- 628. Hadis** Gasil, Tekfin, Tahnit Hakkında İbn Abbas Hadisi 68
- 629. Hadis** Abdullah b. Übey Öldüğünde Hediye Buyurulan Kamîs-ı Saâdetle Tekfini Hakkında İbn Ömer Hadisi 70
Münafıkların Ahvâl-i Leîmeleri 71
- ABDULLAH B. ÜBEYY'İN MELÂNETİ HAKKINDA BİR İKİ MİSAL 72**
- HADİSTE BİLDİRİLEN HAZRET-İ ÖMER'İN NEHYİ NEREDEN İSTİFADE EDİLMİŞTİR? 73**
- 630. Hadis** Kabrin Açılabilceği, Cenazenin Nakli Câiz Olduğu Ahval ve Zaman 75

- 631. Hadis** Mus'ab b. Umeyr Hazretlerinin Sûret-i Defni Hakkında Habbâb Hadisi 77
HAZRET-i HABBÂB HADİSİNİN BİR VASF-I MÜMEYYİZİ 79
Tekfin Müteveffanın Mecmû-ı Malından Edilir 80
- 632. Hadis** Hâl-i Hayatta Tekfin Levazımının ve Kabir İzhârının Cevazını İfade Eden
 Sehl Hadisi 82
- 633. Hadis** Kadınların Cenaze Takip ve Teşyînden Nehyolunduklarına Dair Ümmü
 Atıyye Hadisi ve Bu Babda Ulemânın İctihadları 85
- 634. Hadis** Kadınların Zevcinden Başka Bir Ölü İçin Üç Günden Fazla Yas
 Tutmalarının Câiz Olmadığına Dair Ummü Habîbe Hadisi ve Diğer
 Rivayetler 87
YAS HAKKINDAKİ DİĞER RİVAYETLER 88
- 635. Hadis** Sabrın Kemali Sadme-i Ūlâda Sabırdır 91
Kabir Ziyaretinin Mubah ve Mendup Olduğuna Delâlet Eden Eserler 93
Kadınların Kabir Ziyaretinden Menine Dair Haberler ve Âlimlerin İctihadları ve
İbâha Delilleri 94
KABİR ZİYARETİNDEN NEHYEDİLMENİN SEBEP VE HİKMETİ 95
- 636. Hadis** Ölüye Ağlamanın Cevazı Hakkında Ūsâme Hadisi ve Bu Hadisin Rivayet
 Tariklery 96
NEVHASIZ AĞLAMANIN CEVAZI HAKKINDA PEK ÇOK ESER VARDIR. BAZILARINI
NAKL Ü TERCÜME EDİYORUZ 101
Nevhasız Ağlamanın Cevazı Hakkında Varid Olan Bazı Eserler 101
- 637. Hadis** Nevhasız Ağlamanın Cevazı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 103
- 638. Hadis** إن المية يعذب بكاء أهله عليه Hadisi ve Bu Hadis Hakkında Ashâb-ı Kirâmın
 İhtilâfları 105
Ölüye Ağlamanın Vaz'-ı Şer'isi ve Bu Babdaki Vücûh-ı Rivâyât 108
Hazret-i Âişe'nin Ömer ve Abdullah b. Ömer Radyallahu Anhümâ Rivayetlerini
Vehme Nisbet Etmesi 111
Ulemânın Bu Babdaki Ârâ ve İctihadları 113
- 639. Hadis** Ölüye Ağlama Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 115
- 640. Hadis** Ölüye Nevha ve Feryat Ederek Ağlamanın Keraheti Hakkında Mugîre Hadisi . . 116
Resûl-i Ekrem'in Lisanından Yalan Üydurmanın Cezası Hususundaki Haberler 118
Resûl-i Ekrem'in Öz Adı Alınır, Soy Adı Alınmaz 119
Niyâhanın Müstelzim-i Azâb Olduğu Hakkındaki On Beş Sahâbiye Müntehî Olan
Haberler 119
İMAM BUHÂRÎ'NİN UNVANSIZ BİR BABI 121
- 641. Hadis** Yüzünü Döverek, Yakasını Yırtarak ve Câhiliye Âdeti Üzere
 Münasebetsiz Sözler Söyleyerek İzhâr-ı Mâtem Etmek Menhî Olduğuna
 Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 122
- 642. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Hastalığında İzhâr-ı Teessür
 Buyurması 123
Bu Hadisin Senedinin Sihhati ve Fukahanın Vasiyetin Miktarında Mercii Olması
Cihetiyle Yüksek Mevkii 125
Miktâr-ı Vasiyet Hakkında Ulemânın İctihadları 127
- 643. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Musibet Zamanında Sayha Eden, Saçını Yolan,
 Elbisesini Yırtan Kadınlardan Hoşlanmadığına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'ârî
 Hadisi 129

	<i>Yedi Türlü Câhiliye Âdeti Haramdır</i>	131
644. Hadis	Mûte Kumandanları, Mûte Şehidler ve Mûte Harbî'ne Dair Hazret-i Âişe Hadisi	131
645. Hadis	Musibet Zamanında Hüzün İzhâr Edilmemesinin ve Şiddetli Bir Sabrın Fazileti Hakkında Enes Hadisi	134
	<i>Ümmü Süleym'in Müstesna Bir Menkıbesi</i>	137
646. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Mahdumu Hazret-i İbrâhim'in Sûret-i Vefâtı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	138
	TARİHÎ İZÂHLAR	140
	<i>Evlâd-ı Nebî Aleyhisselâm Hakkında Mâlûmat</i>	140
647. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Ubâde Hazretlerini Maraz-ı Mevtinde İyâde Buyurup Ağlaması Dair İbn Ömer Hadisi	141
648. Hadis	Hicreti Mûteakip Kadınlardan Biat Alındığında Biat Maddeleri İçinde Ölüye Nevha Edilmeyeceğinin de Bir Madde Olarak Bulunduğu Hakkında Ümmü Atıyye Hadisi	142
649. Hadis	Cenazeye Kıyam Hakkında Âmir b. Rebîa Hadisi ve Cenazeye Kıyamın Müntehâ-yı Müddeti	143
650. Hadis	Cenazeye Kıyam Bahsinde Ebû Hüreyre Hadisi	144
	<i>Cenazeye Kıyam Hakkındaki Haberler</i>	146
	<i>Bu Haberlerle İhticâc Ederek Cenazeye Kıyamın Vâcip ve Gayri Mensuh Olduğuna Kâil Olan Ulemâ</i>	147
	<i>Kıyamın Mensuh Olduğuna Kâil Olan Ulemânın İhticâc Ettikleri Haberler</i>	148
	<i>Bu Haberlerde Vârit Olan Emirlerin Medlûlünde Ulemânın İhtilâfı</i>	150
651. Hadis	Bu Babda Vârit Olan Haberlerden Câbir Hadisi	151
	<i>Kâdisiye Harbi</i>	152
652. Hadis	Bu Babda Vârit Olan Hadislerden Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi	153
	<i>Kadınlara Cenaze Nakline İştirakleri Tecviz Edilmemiştir</i>	154
	<i>Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Bir Vasiyeti</i>	155
	<i>Cenazenin Önünde Kokular Yakarak Takip Edilmesi Menhîdir</i>	155
653. Hadis	Cenaze Naklinde İtidalle Sûrat İltizam Edilmesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	156
	<i>Cenaze Naklinin Âdâbı Hakkında Diğer Rivayetler</i>	156
	<i>Meyyitin Teçhizinde ve Naklinde İltizam Edilen Sûratın Mebdei ve Bu Münasebetle Mühim Bir Tembih</i>	159
654. Hadis	Cenaze Teşyiinin Fazileti Hakkında İbn Ömer ile Ebû Hüreyre'nin İhtilâfları ve Hazret-i Âişe'nin Hakemliğine Dair Hadis	160
	BİR İNTİKÂD	163
	CENAZE NAMAZININ MAHİYETİ	163
	<i>Cenaze Namazının İftitah Tekbirinde İttifak Eden Ulemânın Teslîmin Adedinde, Sırran veya Cehren Selâm Hususlarında İhtilâfları</i>	164
	<i>Cenaze Namazında Teyemmüm Câiz Olduğu Ahval ve Eimmenin İhtilâfları</i>	165
	<i>Kerahet Vakitlerinde Cenaze Namazının Keraheti</i>	166
	<i>İbn Ömer'in Cenaze Namazında Tekbir Alırken Ellerini Kaldırması</i>	166
	CENAZE NAMAZINDA İMAMIN ARKASINDA SAF TUTULMASI VE ADED-İ SUFÛF	167

	CENAZE NAMAZINDA CEMAATİN ÜÇ SAF OLMASI VE DÖRT TEKBİR ALINMASI	167
	KESRET-İ CEMÂATİN VESİLE-İ GUFRÂN OLDUĞUNA DAİR ÂSÂR-İ ŞERİFE . . .	168
	CENAZE NAMAZININ DÖRT TEKBİRLE KILINMASI KEYFİYETİNE GELİNCE . .	169
	<i>Cenaze Namazının Tekbir Adedi Hakkında İhtilâf ve Her Birinin İstinat Ettikleri Eserler . . . . .</i>	<i>169</i>
	<i>Tahâvî'nin Tekbir Sayılarının Sadr-ı İslâm'daki Vaziyeti Hakkında Bir Tarihçesi . . . . .</i>	<i>171</i>
	MEDFUN OLAN MEYYİTE NAMAZ KILMAK HUSUSUNDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI	172
	<i>Gece Cenaze Defninin Cevazı . . . . .</i>	<i>174</i>
	<i>Cenaze Namazında İmâmîyet ve Hakk-ı Tekaddüm . . . . .</i>	<i>175</i>
655. Hadis	Kabirleri Mescid İttihazının Nehyine Dair Hazret-i Âişe Hadisi	176
	<i>Kabirler Üzerine Kubbe İnşası Hakkındaki İctihadlar . . . . .</i>	<i>177</i>
	<i>Hazret-i Âişe Hadisinden Müstefâd Olan Tevhîd-i Bârî Gayesi . . . . .</i>	<i>179</i>
656. Hadis	Doğum Sırasında Vefat Eden Kadın Üzerine Kılınan Cenaze Namazının Keyfiyetine Dair Semüre b. Cündeb Hadisi	180
	<i>Cenaze Namazında İmâm Meyyite Karşı Ne Vaziyette Durmalıdır? . . . . .</i>	<i>182</i>
657. Hadis	Cenaze Namazında Fâtiha Kıraati Hakkında İbn Abbas Hadisi	183
	CENAZE NAMAZININ SÛRET-İ EDÂSİ VE MEYYİT DUASI	185
	CENAZE NAMAZINDA NİYET	186
	CENAZE NAMAZINDA TEKBİR VE SÛBHÂNEKE DUASI	186
658. Hadis	Kabir Sualı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	189
	<i>Kabir Azabı Hakkında Kütüb-i Sittede Rivayet Tarikleri . . . . .</i>	<i>190</i>
	<i>Azab-ı Kabre Delâlet Eden Âyât-ı Kerîme . . . . .</i>	<i>193</i>
	KABİR AZABI HAKKINDAKİ EHÂDİS-İ ŞERİFELER	194
	<i>Meyyitin Ruhunun Kabriyle Alâkadarlığı . . . . .</i>	<i>196</i>
659. Hadis	Cenâb-ı Hakk'ın Melekü'l-Mevt ile Hazret-i Mûsâ'yı İmtihanına Dair Ebû Hüreyre Hadisi	196
	<i>Hazret-i Mûsâ ile Benî İsrâîl'in Tih Sahrasında Kırk Senelik Sergüzeştî Hayatları . . . . .</i>	<i>198</i>
	<i>Hazret-i Mûsâ'nın Medfen-i Mübareki Hakkında Mûteaddit Haberler . . . . .</i>	<i>199</i>
660. Hadis	Uhud Şehidlerinin Sûret-i Defni Hususunda Câbir b. Abdullah Hadisi	200
	<i>Hazret-i Hamza'nın Fâcia-i Şehâdeti Hakkında Kâ'b b. Mâlik Hadisi . . . . .</i>	<i>201</i>
661. Hadis	İrtihal Buyurmazdan Evvel Resûl-i Ekrem'in Uhud Şehidlerine Namaz Kıldığına Dair Ukbe b. Âmir Hadisi	202
	<i>Şehid Bilicmâ Gaslolunmaz Fakat Namazı Kılınır . . . . .</i>	<i>202</i>
	<i>Şehide Namaz Kılınması Hususunda Ulemânın İctihadları . . . . .</i>	<i>203</i>
	UKBE HADİSİNDE İKİ BÜYÜK MU'ÇİZE-İ MUHAMMEDÎ	205
	RESÛL-İ EKREM'İN ASHABINA YÜKSEK BİR İTİMADİ VE SEBEBİ	205
662. Hadis	İbn Sayyâd Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi	207
	<i>İbn Sayyâd Hakkında Câbir Hadisi . . . . .</i>	<i>211</i>
	<i>İbn Sayyâd Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi . . . . .</i>	<i>211</i>
663. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Hâdimi Bulunan Bir Yahudi Çocuğunu Maraz-ı Mevtinde İyâde Buyurup Tâlim-i Dîn Ettiklerine Dair Enes Hadisi	213
664. Hadis	Cenâb-ı Hakk'ın İnsanları Hakkı Kabule Müsait Bir Fıtratta Yarattığı, Sonra Çocuğun Anasıyla Babası Kendi Dinlerini Öğrettikleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	214

FİTRÎ DİN İSLÂM DİNİDİR, TEVHİD DİNİDİR VE BİR ALLAH'A İMAN DİNİDİR.217

- 665. Hadis** Resûl-i Ekrem'in, Amcası Ebû Tâlib'e Kelime-i Tevhid Arzetmesi Fakat Ebû Tâlib'in İ'râzına Dair Müseyyeb Hadisi 217
- RESÛL-i EKREM EFENDİMİZİN MUHTEREM EBEVEYNİNİN NECAT VE NECÂBELERİ..... 222**
- Bu Hakikatin Birinci Şekl-i İsbât ve Müdafaa'sı ve
Bu Babda İstinat Edilen Âyet ve Hadisler..... 222*
- ZAMAN-I FETRET NEDİR? 226**
- İkinci Meslek-i İsbât ve Müdafaa..... 226
Üçüncü Meslek-i İsbât ve Müdafaa..... 228
Resûl-i Ekrem Efendimizin Vâlideyninin Tevhide Delâlet Eden Eş'arı..... 229*
- 666. Hadis** Ali b. Ebû Tâlib Radiyallahu Anhın Kazâ ve Kadere Dair Bir Hadisi 233
- Bu Hadisin Yüksek Kıymet-i İlmiyye ve Edebiyyesi 236
Saadet ve Şekavet Hakkında Eş'ariyye ve Muhalifleri 236*
- 667. Hadis** İslâm'dan Başka Bir Dine Yemin Etmeye Dair Sâbit b. Dahhâk Hadisi 237
- Müntehire Namaz Kılınır mı?..... 240*
- 668. Hadis** Müntehir Hakkında Cündeb Hadisi 240
- 669. Hadis** İntiharın Nevine Göre Müntehirin Azap Olunacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 241
- 670. Hadis** Ölüyü İyilikle Yâdetmeye Dair Enes b. Mâlik Hadisi 242
- Cenazeyi Tezkiye ve Hayır veya Şer ile Yâd ve Şehâdetin Tesiri 244*
- 671. Hadis** Cenazeye Hüsn-ü Şehadette Bulunmaya Dair Ömer Radiyallahu Anh Hadisi 246
- Tezkiyenin Bilgiye ve Vâkıa Mutabakatı Şart mıdır?..... 247*
- 672. Hadis** Kabir Azabına Dair Berâ b. Âzîb Hadisi 248
- Kabir Azabının Hak Olduğuna Dair Âyât-ı Kerîme 250
Bu Âyetlerdeki Azabı, Eimme-i Selefin Kabir Azabı ile Tefsir Buyurmaları 250*
- 673. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Ehl-i Kalîbe yani Bedir Maktullerine Hitabına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 251
- 674. Hadis** Bu Babda Âişe Radiyallahu Anhâ Hadisi 253
- Âişe ve Abdullah b. Ömer Radiyallahu Anhüm Rivayetlerinin Sûret-i Te'lîfi 254
Hazret-i Ömer'in Sualinden Gayesi 254*
- 675. Hadis** Kabir Ahvaline Dair Esmâ Radiyallahu Anhâ Hadisi 254
- 676. Hadis** Kabir Azabı Hakkında Ebû Eyyûb el-Ensârî Radiyallahu Anh Hadisi 256
- 677. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Kabir Azabından İstiâze Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 258
- 678. Hadis** Ölüye Cennet ve Cehennemdeki Makamının Gösterileceğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 259
- 679. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Oğlu Hazret-i İbrâhim'in Cennette İrdâi Hakkında Berâ b. Âzîb Hadisi 261
- Bu Hadîs-i Şerif Münasebetiyle Çocuk Bakımı Hakkında Hatıra Gelen Büyük Bir Şüphenin Halli 261*
- 680. Hadis** Evlâd-ı Müşrikîn Hakkındaki İbn Abbas Hadisi 263
- 681. Hadis** Evlâd-ı Müşrikîn Hakkında Semüre Hadisi 265

- 682. Hadis** Meyyit Namına Yapılacak Hayırdan Müteveffanın Müsâb Olacağına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 269
- 683. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Vesîle-i İrtihâli Olan Hastalığında Hazret-i Âişe Hânesini Arzu Buyurduğu ve Orada Vefat Edip Oraya Defnolunduğu Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 270
Âişe Radyallahu Anhânın Fazileti ve Müstesna Bir Âlicenaplığı 270
- 684. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İrtihali Sırasında Kendilerinden Rızı Olduğunu Hazret-i Ömer'in Haber Verdiği Altı Zat 272
Hazret-i Ömer'in Tavsiyeleri 273
Resûl-i Ekrem'le İki Halifesinin Merâkîd-ı Mübârekelerinin Vaziyetlerine Dair Haberler 273
Tastîh ve Tasnîm-i Kubûr Hakkında İmam Şâfiî ile Eimme-i Sâirenin Ârâ ve İctihadları 274
- BU RİVAYETİ İZAH EDEN DİĞER RİVAYETLER** 277
Velîd b. Abdülmelik Zamanında Ömer b. Abdülaziz Mârifetiyle Hücre-i Saâdet ile Mescid-i Şerîfin Tecdîd ve Tevsîine Dair Haberler 277
Bu Üç Merâkîd-ı Mübârekenin Bulunduğu Hazret-i Âişe Hücresi Hakkında Tarihi Bir Hulâsa 280
- 685. Hadis** Emvâtın Mesâvîsini Yâdetmek Menhî Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 281
Hadis Râvilerinden Mecrûh Olanları Cerhetmenin Cevazı 281

Kitâbü'z-Zekât

- 686. Hadis** Zekâtın Vücûbu Hakkında İbn Abbas'ın Rivayet Ettiği Muâz b. Cebel Radyallahu Anh Hadisi 285
Bu Hadisin Rivayet Tariklari 285
Zekâtın Lugavî ve Şer'î Mânaları 286
İslâm Dininin Bu Mali Vecibeye Verdiği Müstesna Kıymet ve Ehemmiyet 286
Kitap ve Sünnet ile Vaz' ve Tesis Buyurulan Zekât Vecibesi Hakkında İcmâ-ı Ümmet Rivayeti. Zekâtı İnkâr Eden Kimsenin Tekfiri 287
Zekâtın Farziyeti Hakkında Delil-i Mâkul 287
Zekâtın Bir Vazife Halinde Teşri' Buyurulmasının Ahlâk Üzerindeki Büyük Tesiri 288
Yemen'in Umûr-ı Maliyesi Beş Mıntakaya Taksim Edilmiştir 288
- YEMEN HALKI NE İTİKADDA İDİLER** 288
Küffârın Fûrû-i A'mâl ile Mükellef Olup Olmadıkları Hakkında Ulemânın İhtilâfları 289
Bir Beldeden Diğerine Zekât Nakli Hakkındaki Fukahanın İctihadları 289
Yetimin Malından Zekât Lüzumu Hakkında Ulemânın İhtilâfı 291
- ZEKÂTIN FARZ KILINDIĞI TARİH HAKKINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR** 292
Muâz'ın Yemen'e Târîh-i İ'zâmî Hakkında Ulemânın İhtilâfı 292
- 687. Hadis** Zekâtın Vücûbuna Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Radyallahu anh Hadisi 293
- 688. Hadis** Bu Babda Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan A'râbî Hadisi 295
- 689. Hadis** Ehl-i İrtidadın Katli Hakkında Ebû Bekir Radyallahu anhin Hükmü ve Hazret-i Ömer'in İtirazı 297
Hazret-i Ebû Bekir'in İctihadının Müstened-i Şer'isi 299
- BU İRTİDAD VE İRTİCAIN TARİHİ SAFHASI** 299
Hazret-i Sıddîk'in Yüksek İradesi ve Nüfûz-ı Nazarı 301
- 690. Hadis** Zekâtın İmtina Edenler Hakkında Tahzîrât-i Şedîde 301

	<i>Kenz Nedir? Kenzden Tahzir Hususundaki Âyet-i Kerîmenin İzahı</i>	302
	<i>Kenz Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hazretlerinin Mezhebi</i>	303
	<i>Hakk-ı Halb Mekârim-i Ahlâktandır</i>	303
	<i>Ağaçların Meyvesinde Fukara Hakkı</i>	304
691. Hadis	Zekâtın İmtina Edenlerin Zemmi ve Sûret-i Ta'zîbi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ve İzahı	304
692. Hadis	Nisâb-ı Zekât Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Radıyallahu anh Hadisi	307
	ZEKÂT NE ZAMAN FARZ KILINDI?	308
	<i>Ukıyyenin Medlûl-i Lugavî ve Şer'isi</i>	309
	<i>Asr-ı Saâdet'te Altın ve Gümüş Nisabının İstinat Ettiği Vezn-i İktisadî Hakkındaki Rivayetler ve Ulemânın Akvâli</i>	310
	<i>Altın ve Gümüş Nisabının İstinat Ettiği Vezn-i Şer'î</i>	310
	<i>Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Bir Terceme-i Hâli</i>	310
	<i>Asr-ı Saâdet'te Tedavül Eden Dirhemler Hakkında Hattâbî, Mâverdî ve Kurtubî'nin Rivayetleri</i>	311
	<i>Bu Babda Hanefî Fukahasının Tevhîd-i Nukud ve Vezn-i Seb'aya Dair Rivayetleri</i>	312
	<i>Makrîzî'nin Evzân Hakkındaki Rivayetleri, Kırat ve Dinarın Mahiyetleri</i>	313
	<i>Muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın Vezn-i Seb'a Hakkındaki Mühim Bir Mütalaası</i>	314
	<i>Kitâbü'l-Mekâyil'de Bildirilen Evzân-ı Kadîme</i>	315
	<i>Kâmus'ta Örfî ve Şer'î Ukıyyenin Tefrik Edilmemiş Bulunması</i>	315
	BURADA İSTİTRÂDEN BİR ŞÜPHEYİ DE HALLETMEK İSTERİZ.	316
	<i>İlk İslâm Sikkelerinin Târîh-i Darbı Hakkındaki Rivayetlerin Tetkiki</i>	316
	<i>İlk İslâm Sikkeleri</i>	317
	ABDÜLMELİK'İ PARA DARBINA SÂİK NE İDİ?	319
	BU PARALARIN EVSÂF-I MÜMEYYİZESİ.	319
	<i>Şâfî ve Hanbelî Kitaplarındaki Dirhem Hesapları</i>	320
	<i>Dirhem-i Şer'î ve Dirhem-i Örfî ile Miskal Hesapları</i>	321
	<i>Dirhem ve Dinarın Eczâsı</i>	322
	İLK İSLÂM PARASININ ÜMMET ÜZERİNDE TESİRİ.	322
	ALTIN NİSABI	323
	<i>Altın Nisabına Dair Tâbiî Ulemâsının Akvâl ve İctihadları</i>	325
	<i>Atâ, Tâvûs, Zührî gibi Bazı Eimme-i Selefin Altın Nisabında Altının Veznine Değil, O Günü Cârî Olan Kıymetine İtibar Ettikleri</i>	325
	ZİYÂDE-İ NİSÂBIN HÜKMÜ	327
	BU MÜTEHÂLİF İCTİHAD ASHABINDAN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETİKLERİ DELİLLER BERVECH-İ ÂTİDİR.	327
	<i>Bu Babda İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi ve Delilleri</i>	328
	EMVÂL-İ ZEKÂTIN ZAMMI VE KIYMETLE ALÂKASI.	329
	<i>Eimme-i Hanefiyye'nin Kıymete İtibar Ettikleri</i>	330
	<i>Takvim ile Zam Hususunda Mezâhib-i Sâire Eimmesinin Muhalefetleri</i>	332
	ZİYÂDE-İ NİSÂBA DAİR AHKÂM	332
	<i>İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi ve Bu Babda İrat Edilen Deliller</i>	333
	BU MUHALİF İCTİHAD SAHİPLERİNDEN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETTİKLERİ DELİLLERİ ŞUNLARDIR:	333
	VEZNİN EHEMMİYETİ, SENCELER VE CAM DIRHEMLER.	334
	NAKDİN LUGAVÎ VE İSTILAHÎ MÂNASI.	336

NUKUD-I KADÎME VE NUKUD-I AHÎRE	337
FELSLERİN NİSAB VE ZEKÂTI	337
<i>Eimme-i Mezâhibin İhtilâfları</i>	338
<i>Felslerin Zekâtında Hanefî Fukahasının İctihadları</i>	339
<i>Felslerin Zekâtında İmam Şâfiî ve Mâlik'in İctihad ve İstidlâleri</i>	340
EVRAK-I NAKDİYYENİN ZEKÂTI	341
<i>Evrâk-ı Nakdiyyenin Târîh-i İcâdı ve İrâde-i Milliyye ile Tedavülü</i>	341
<i>Varaka-ı Nakdiyyeden Zekâtın Sûret-i İstidlâli</i>	342
<i>Devenin Nisâb-ı Zekâtı</i>	343
<i>Meyve ve Hubûbatın Öşrü</i>	343
<i>Deyn-i Kavî, Deyn-i Vasat, Deyn-i Zayıf</i>	343
<i>Sâ-ı Nebevî Hakkında Bir Mühimme</i>	344
<i>Mahsûlât-ı Arziyyenin Öşrü Hakkında İmamların İhtilâfi</i>	345
<i>İmam Ebû Hanîfe ile Eimme-i Selefın İstinat Ettikleri İbn Ömer ve Câbir Hadisleri</i> ..	346
NİSABLARIN TEVÂZÜNÜ, GİNÂNIN TAHAKKUKU	347
<i>Nisablar Arasındaki İktisadî Tevâzünü Ahmed ed-Dihlevî'nin</i> <i>Hüccetullâhi'l-bâliğa'da İzahı</i>	348
<i>Bu Babda Buhârî'nin Rivayeti</i>	348
<i>Asr-ı Saâdet'le Zamanımızın İktisadî Vaziyetlerinin Mukayesesi</i>	349
ŞER'Î GİNÂNIN DERECELERİ	350
<i>Bu Hadisler Hakkında Ali el-Kârî'nin ve Dihlevî'nin Mühim Mütalaaları</i>	352
<i>İstemesi Câiz Olan ve Olmayan Kimseler Hakkında Kabîsa İbn Muhârik Hadisi ve</i> <i>İstemenin Birtakım Âdâba Tâbi Tutulduğu</i>	353
<i>Dinimizin Tese'ülден Menetmekle İzzet-i Nefsin Muhafazası gibi Âli Gayeler</i> <i>İstihdaf ettiğine Dair Bir İstitrâd</i>	354
ALTIN VE GÜMÜŞ NİSABINDA VEZNİN MEVKİİ VE BUNLARLA EŞYANIN TAKVİMİ	355
DİRHEMLERİN TAĞŞİŞİ	357
İMAM MÂLİK'İN BU BABDAKİ MEZHEBİ ŞÖYLEDİR:	357
<i>Mağşuşenin Zekâtında İmam Mâlik ve İmam Ebû Hanîfe Mezhepleri</i>	357
İMAM EBÛ HANİFE'NİN MEZHEBİ	358
NİSABDA, ZEKÂTTA ADED-İ ESMÂN NEHCI	359
<i>Bısr b. Gıyâs el-Merîsî'nin: Nisab ve Zekât Hesabında Vezne Değil Adede İtibar</i> <i>Edilmelidir İctihadı</i>	360
<i>Mağribî ile İbn Habib'in Bu Babdaki İctihadları</i>	361
<i>Muhammed b. Fazl el-Buhârî'nin Gatârife Felslerinden Sayı ile Zekât Hesap</i> <i>Edilmesi Hakkındaki Fetvası, Halvânîler'in, Serahsiler'in Kendisini Takibi</i>	361
HER BELDENİN KENDİ DİRHEMİ MUTEBERDİR, DÜSTURU VE BU DÜSTURUN TAKYİDİ MÛTALAALARI	363
<i>Muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın Bu Düsturu Takyidi ve Cevapları</i>	363
<i>Sâhib-i Nahr'in Takyidi ve İbn Âbidîn'in Mühim Bir Tembihi</i>	365
NİSAB, ZAMANIN VE BUNUN MÛSTENED-İ İLEYHİ OLAN EVZÂN VE NUKÛDUN ÖRF Ü ÂDETLE DERECE-İ ALÂKASI	366
NİSABDA KIYMET NEHCI	368
ÖRF Ü ÂDETİN MEVKİ-İ ŞER'İSİ	370
ÖRF Ü ÂDET	371
<i>Sâdât-ı Hanefiyye'nin Örf ü Âdetin Tahkimi Hususundaki İctihadları</i>	372

Mezâhib-i Sâire Eimmesinin Noktainazarları	376
İbnü'l-Kayyim'in Örf Hakkında Mühim Bir Mütalaası	376

ZAMANIMIZDAKİ İKTİSADİ VAZİYETİN, GİNÂ-İ ŞER'İ NISABI

ÜZERİNDEKİ TESİRİ .....

1315, 1320 Tarihlerinde Altın ve Gümüş Nisabının Lira ve Mecidiyelerden Mukabil Miktarları Hakkında Fetvahânenin Sualine Karşı Darphânenin Cevabı	380
1926 Tarihinde İstanbul Müftülüğü'nün Bir Sualine Cevaben de Bu Nisabların Varaka-i Nakdiye ile Tutarı Bildirilmiştir	381
1937 Tarihinde Diyanet İşleri Riyâseti'nin Sualine Cevaben Altın ve Gümüş Kıymetleri Hakkındaki Tezkeresi	381
Asr-ı Saâdet'le Hâlihazır İktisadî Vaziyetlerinin Mukayesesi	382
Külçe Gümüş Kıymeti ve Râyîç Paramız Olan Cumhuriyet Liralarıyla Zekât Miktarı ..	382
Altın Nisabı Olan Yirmi Miskal Altının Türk Lirası ile Mukabili	383
Yirmi Miskal Altının Piyasadaki Kıymetine Göre Zekâtı	384
Zamanımızda Altın Nisabının Gümüş Lira ile Takvimi Lüzumu	384

GÜMÜŞ NISABINI ALTIN İLE TAKVİM CÂİZ MİDİR? .....

RIYÂSET-İ CELÎLEDEN BİR TEMENNİ .....

693. Hadis	Helâl Kazançtan Verilen Sadakanın İnd-i İlâhîde Şâyân-ı Kabul Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi	387
	<i>Sadakada Minnet ve Ezânın Menhî Olduğu</i>	388
	<i>Müteşâbihat Hakkında Selef Mezhebi</i>	390
694. Hadis	Zekât Vermeye Müsâreat Edilmesine Dair Hârîse b. Vehb Radıyallahu Anh Hadisi	391
	<i>Buhârî'nin Sülâsiyyât Hadislerine Dair Bir İzah</i>	391
695. Hadis	Zekâta Müsâreat Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	392
696. Hadis	Zekâta Müsâreat Hakkında Adî b. Hâtim Hadisi	393
	<i>İki Mûcize-i Nebeviyye</i>	396
697. Hadis	Âhir Zamanda Harp Çokluğundan Erkek Azalıp Kadın Çoğalacağına Hatta Bir Erkeğin Kırk Kadının Vekîl-i Umûru Olacağına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi	398
	<i>Eşrât-i Sâat Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi</i>	398
	<i>İlmin Sûret-i İntizâma ve Cehlin Şüyûuna Dair Abdullah b. Amr Hadisi</i>	399
698. Hadis	Asr-ı Saâdet'teki Maîşet Darlığını ve Fütûhât-i İslâmiyye Üzerine Refah ve Saâdet Devri Açıldığını Bildiren Ebû Mes'ûd Hadisi	400
	<i>İbadette İhlâsın Kur'ân-ı Kerîm'de Belîğ Bir Temsili</i>	401
699. Hadis	Hazret-i Âişe'nin Bir Hurma Sadaka Buyurmaları. Âişe Hazretleri Bir Kere de Kendisine Muâviye Tarafından Hediye Edilen İki Kese Altını Bir Günde Fukaraya Dağıtmış, Akşam Vakti Zeytin Ekmekle İftar Etmmişti	403
700. Hadis	Sahih ve Son Derece Bahil Olup da Sadaka Verir de Fakir Olurum Korkusu Gönlünde Hâkim Olduğu Halde Verilen Sadaka, Sadakaların Efdali Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi	404
701. Hadis	(أسرعكن لحوقا بي أطولكن يدًا) Hadisi	406
	<i>İrtihâl-i Peygamberî'den Sonra Ezvâc-i Tâhirattan İlk Vefat Eden Kadın Sevde midir, Yoksa Zeyneb bint Cahş mıdır?</i>	408
702. Hadis	Hayır Kastıyla Verilen Sadakadan Müsâb Olunur, Bu Babda Rivayet Olunan Ebû Hüreyre Hadisi	409

- 703. Hadis** Zekâtın Fazîlet-i Ahlâka Hizmeti Hakkında Ma'n b. Yezîd b. Ahnes Hadisi ··· 411
Bu Oğul, Baba, Büyük Babanın Üçü de Sahâbîdir, Bedrî'dir, Ashap Arasında Bu Şerefi İhraz Etmiş Hiçbir Aile Yoktur ··········· 412
Kişinin Akrabasına, Usulün Fürûa ve Fürûun Usule Sadakaları Hakkında Ahkâm ····· 412
- 704. Hadis** Zevcin Malından Kadının Tasaddukuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi ······· 413
Yedi Sınıf İnsanlara Cenâb-ı Hak Mahşerde Arşının Gölgesinde Sâyebahş Eder ····· 414
- HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ VE İÇTİMÂİ HAKİKATLER** ··········· 415
- 705. Hadis** Yed-i Ulyâ, Yed-i Süflâdan Hayırlı Olduğuna Dair Hakîm b. Hizâm Hadisi ··· 417
Sadaka ve Zekâtın Efdali Çok Mal, Bol Servetten Verilendir ··········· 418
Mecmû-ı Malı Tasadduk Câiz midir? ··········· 419
- YED-İ ULYÂ VE YED-İ SÜFLÂ** ··········· 420
Tasaddukun Tertibine Dair Nesâ'nin Ebû Hüreyre'den Bir Rivayeti ··········· 420
- 706. Hadis** Tese'ülden Tahzire Dair İbn Ömer Hadisi ··········· 421
- 707. Hadis** Hayra Delâlet Hususunda Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi ··········· 422
- 708. Hadis** Esmâ bint Ebû Bekir'e Resûl-i Ekrem "Kesenin Ağzını Boğma, İnfak Et! Sonra Allah da Sana Nasîbini İmsak Eder" Buyurmuştur ··········· 423
- 709. Hadis** Kâfirin İslam Olması Üzerine Küfür Halinde İşlediği Hayır İşlerden Müsâb ve Müstefîd Olmasına Dair Hakîm b. Hizâm Hadisi ··········· 423
- 710. Hadis** Efendisinin Sadakasından Hâdiminin de Müsâb Olması ve Müsâb Olmanın Şartları ··········· 425
- 711. Hadis** Münfika Halef ve Bedelinin, Mümsike de Malının Telefi Suretinde Meleklerin Duası Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ··········· 426
- 712. Hadis** Bahâl ile Sahînin Halini Musavvir Ebû Hüreyre Rivayeti ··········· 427
- HADİSİN ARZETTİĞİ EDEBÎ ÜSLÛP** ··········· 428
- 713. Hadis** Her Ferd-i Müslimin Kendi Haline ve Derece-i Maişetine Göre Bir Sadakası Vardır ··········· 429
Nefis Şeyden ve Helâl Maldan Verilen Sadaka Kabul Olunur ··········· 431
- 714. Hadis** Bir Zekâtlık Koyunun Taksimi Câiz midir? ··········· 432
- 715. Hadis** Zekâtın Aynen Verildiği Gibi Takvim Edilerek Bedelen de Verilmesinin Cevazına Dair Enes b. Mâlik Hadisi ··········· 434
Arz ile Araz Arasında Fark ··········· 435
Zekâtın Aynen veya Bedelen Verilmesinin Cevazı ··········· 436
Takvim ile Bedelen Zekâtın Cevazında İmam Buhârî'nin de Hanefî Mezhebini İltizamı ··· 436
Bu Babda Mâlikî, Şâfiî, Zâhirî Mezhebi ··········· 439
Kitâbetle Rivayetin Sıhhati ··········· 440
- 716. Hadis** Zekâta Müteferrik Mal Cemedilmez, Müctemi de Tefrik Olunmaz ······· 440
Enes b. Mâlik Hadisinden Müstefâd Olan Bu Esasa Ebû Hanîfe, Şâfiî, Mâlik Hazerâtının Tefrî Ettikleri Mesâil ··········· 441
- 717. Hadis** İki Şerikten Birisi Müşterek Malın Zekâtını Verirse Âhar Şerike Hakk-ı Müracaatı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ··········· 442
Hulta ve Şirket Hakkında Bazı Ulemânın Bildirdiği Şartlar ve İmam Ebû Hanîfe'nin Yüksek Bir Dehâ-yi İktisadî ile Dermeyan Ettiği Bir Şart ··········· 443
- 718. Hadis** Deve zekâtını beyan hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ··········· 445
Arap ve A'râb Kelimelerinin Medlûlleri ··········· 446

- 719. Hadis** Hazret-i Ebû Bekir'in Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e Zekât Âmili Gönderirken Ahkâm-ı Zekâta Dair Verdiği Meşhur Mektubunun Deve ve Koyun Zekâtına Dair Ahkâmı. 447
- 720. Hadis** Bu Mevzuda Enes b. Mâlik'in Diğer Bir Hadisi 449
- 721. Hadis** Zekâta Ne Malın Yaşlısı ve Ayıplısının, Ne de Koç Gibi Döl Hayvanının Alınmasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi. 453
- DEVE KÖŞEKLERİ, BUZAĞILAR, KUZULAR ZEKÂTA TÂBİ MİDİR? 454**
İmâm-ı Âzam'ın Kuzunun Zekâtı Meselesinde Üç Defa Tebdil-i İctihad Ettiği ve Her Birinin Vechi. 454
Hidâye'de Bu Üç Nevi İctihadın İlmî Esbâb ve Vücuhuna da İşaret Edilmesi 455
- 722. Hadis** Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e Gönderirken Evâmiri Cümlesinden Birisi de: Halkın, Sahibi Nazarında En Kıymetli Malını Zekât Olarak Almaması idi. Bu Hususta İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 457
- 723. Hadis** (لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 457
Bağ, Bahçe, Akar Edinmek Mubahtır 459
- 724. Hadis** Akrabaya Verilen Sadaka Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Radiyallahu anh Hadisi 460
- 725. Hadis** Müslimin Atında ve Kölesinde Zekât Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 462
Bu Babda Vârit Olan Diğer Haberler 462
Zekât-i Hayl, Yük, Alûfe ve Sâime Hayvanları 463
- 726. Hadis** Resûl-i Ekrem Sallallahu aleyhi ve sellem'in Bir Hutbesinde Dünya Mal ve İhtirasının Ümmetini Dalâlete Sevketmesinden Endişelendiğine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi, Bu Endişelerini İki Veçhile Belîğ Bir Surette Temsil Buyurmaları 466
- 727. Hadis** Zevcenin Zevcine ve Kardeş Yetimlerine Tasaddukunun İki Ecri Vardır: Ecr-i Sıla, Ecr-i Sadaka. 469
- 728. Hadis** Bu Mevzuda Ümmü Seleme'nin Diğer Bir Hadisi 470
- 729. Hadis** İbn Cemîl'in Zekâttan İmtinâ ve Resûl-i Ekrem'in İtâbi 471
Hâlid b. Velîd'in Harp Levazımının Zekâttan İstisnası 473
Beytülmalın Müzâyakasına Mebnî Hazret-i Abbas'ın Zekâtının Bir Sene Evvel İstifası . 473
- 730. Hadis** Ebû Saîd el-Hudrî Hazretlerinden Rivayet Olunan İsti'fâf ve İstiğnâ Hadisi . 475
Tese'ülde Salâh, Harama Müeddî Olmamakla Meşruttur 475
- 731. Hadis** Tese'ülde Tenfir ve Alın Teriyle Kazanmaya Tergîbe Dair Ebû Hüreyre'nin Rivayet Ettiği İhtitâb Hadisi 477
Bu Babda Abdullah b. Ömer Hadisi 478
- 732. Hadis** Bu Babda Zübeyr b. Avvâm Hadisi. 478
Efdal-i Mekâsib Ziraattır. Zürrân Hali, Tevekkül Örneğidir 479
- 733. Hadis** Ferâgat-i Nefs ile Kazanç Mübarektir. Hırs ile Kazançta Meymenet Yoktur. Bu Babda Hakîm b. Hizâm'ın Ulüvv ü Tab'ını Bildiren Bir Rivayeti . 480
- 734. Hadis** Talepsiz, Hırssız Gelen Hediye'nin Kabulünü Âmir Ömer b. Hattâb'ın Bir Rivayeti 482
Her Verilen Hediye Kabul Edilir mi? Bu Babda Ulemânın Akvâl ve Mezâhibi ve Delilleri ve Taberî'nin Sûret-i İstidlâli 483
- 735. Hadis** Tese'ülü Sanat İttihaz Etmekten Mene Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 487

- 736. Hadis** Miskin, Kapılarda Dolaşan, Halktan Bir İki Lokma Ekmek, Bir İki Hurma Alan Kimse Değil, Hakiki Miskin Hiçbir Şeye Mâlik Olmayıp Halka İzhâr-ı Hâl Etmeyen Ashâb-ı İffettir 488
Ashâb-ı Suffe ve «لِفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» Âyet-i Kerimesinin İzahı 488
Dedikodunun, İsrâfın, Kesret-i Sualin Menhî Olduğuna Dair Mugire b. Şu'be Hadisi ve Bunların İzahı 489
Müslim ve Mümin Kelimelerinin Medlûlleri Arasında Fark 490
- 737. Hadis** Tebük Seferi'ne Dair Ebû Hümejd es-Sâidî Hadisi 491
Tebük Mevkii ve Bu Seferin Târih-i Vukuu ve İzahı 493
- MESCİD-i DIRÂR'IN İHRAK VE TAHRİBİ** 494
- TEBÜK SEFERİ'NDEN TAHALLÜF EDEN ÜÇ SAHÂBÎ** 494
Tebük Seferinden Tehallüf Edenler ve «وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا الْآيَةَ» Kavlı Şerifinin İzahı 494
- HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR MU'ÇİZE-İ NEBEVİYYE** 496
- HARSIN İCRÂSİ VÂCİP MİDİR YOKSA MÜSTEHAŞ MİDİR?** 497
Hars ü Tahmin ve Buna Dair Mesâil-i Şer'iyye 497
- 738. Hadis** Yağmurla, Nehir Suyu ile Sulanan Yerin Mahsulü Öşre; Dolapla, Âlât-ı Sınâiyye ile Sulanan Yerin Mahsulü Nısf Öşre Tâbidir 499
- 739. Hadis** Resûl-i Ekrem'in, Hafidini Sadaka Hurmayı Yemekten Menine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 501
Âl-i Muhammed'e Sadaka Haramdır 502
Âl-i Muhammed Kimlerdir? 503
Âl-i Muhammed'e Sadaka Niçin Haramdır? 504
- 740. Hadis** Sadaka Eden Kimsenin Sadakasına Rücûu Sahih Değildir 504
- 741. Hadis** Ölü Hayvan Derisinin Debâgatla Tahâreti Hakkında İbn Abbas Hadisi 505
Bu Babdaki Ârâ ve Mezâhib 506
- 742. Hadis** Berfire'ye Sadaka Verilen Bir Parça Et Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 508
«الولاء لمن اعتق» Hadisi 508
- 743. Hadis** Mazlumun Bedduasından Tahzire Dair Muâz b. Cebel Hadisi 509
- 744. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sadaka Sahiplerine Dua Buyurması 510
- 745. Hadis** Denizden Çıkarılan Eşya Vergiye Tâbi midir? Bu Babda Rivayet Olunan Hadis-i Haşebe 512
- BU HADİSİN ZEKÂT BAHSİYLE VECH-İ MÜNÂSEBETİ** 514
Amber ve İncinin Zekâtı ve Amberin Denizde Tahassülü Keyfiyeti 514
- 746. Hadis** Behime, Kuyu ve Madenin Zararı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 515
Maden, Hazine, Rikâzın Medlûlleri. İmam Mâlik ve İmam Şâfi'nin Noktainazarları ... 516
Bu İki İmama, İmam Buhârî'nin Sahih'inde Muzâhereti 517
İmam Buhârî'nin Ebû Hanîfe Hazretlerine «قال بعض الناس» Tabiriyle Tecavüzü ve Bu Babda Serdettiği Deliller 517
- BİR FIKRA-İ MU'TARIZA** 518
- ŞİMDİ EBÛ HANİFE HAZRETLERİ LİSANINDAN CEVAP VERECEĞİZ** 519
- 747. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Zekât Âmillerinden İbnü'l-Lütbiyye'yi Muhasebe ve Muâhaze Buyurması 522
Zekâtın Masrfları 523
- GANÎ, FAKİR, MISKİN** 524

	<i>Masârif-i Zekâttan Fukara ve Mesâkin</i>	525
	<i>Fakir Zimmîye Sadaka Vermek Câiz midir?</i>	526
	<i>Masârif-i Zekâttan Zekât Âmilleri</i>	527
	<i>Masârif-i Zekâttan Müellefe-i Kulûb</i>	528
	<i>Hazret-i Ebû Bekir'in Zamân-ı Hilâfetine Hazret-i Ömer'in Müdahalesiyle</i> <i>Bunların Meni</i>	529
	<i>Bunun Bir Nazîri Müşriklerle Kat'-ı Münasebet</i>	530
	BERÂET VE KAT-I MÜNÂSEBET İLÂNININ EHEMMİYETİ	531
	<i>Sûre-i Tevbe'nin Baş Tarafındaki Beş Âyet-i Kerimenin İzahı</i>	531
	<i>Masârif-i Zekâttan Fekk-i Rikâb</i>	533
	<i>Masârif-i Zekâttan Gârimîn</i>	533
	<i>Masârif-i Zekâttan Guzât-i Müslimîn</i>	534
	<i>Masârif-i Zekâttan İbnü's-Sebîl</i>	535
	BAZI MESÂİL-i MÜHİMME	535
	<i>Zekâтта Temlik Şartı</i>	537
	<i>Bazı Fikhî Hükümler</i>	537
	<i>Fakr ü Gınâsı Mâlûm Olmayan Kimseye Verilen Zekâtın Hükümü</i>	539
	<i>Zekât Naklinde Kerahet ve Kerahete Mani Olan Sebepler</i>	541
	<i>Ehl-i Bid'ata Zekât Vermek Câiz Değildir</i>	544
	<i>Zekât Verilirken Dikkat Edilmesi Mendup Olan Cihetler</i>	544
748. Hadis	<i>Tahnîk-i Nebî Aleyhisselâm</i>	545
	<i>Resûl-i Ekrem'in Sadaka Develerini Damgalaması</i>	546
	<i>Urenilerin Meşhur Şenâati</i>	547
	<i>Resûl-i Ekrem'in Bunlar Hakkında Mehâbetli Siyaseti</i>	548
	<i>Müslenin Menhî Olduğu</i>	550
	<i>Sadaka Lafzının Umumi Mânası ve Bu Mânada Vârit Olan Hadisler</i>	551

Sadaka-i Fıtır Bahsi

749. Hadis	<i>Vücûb-ı Fitra Dair İbn Ömer Hadisi</i>	554
	SADAKA-i FITRIN MAHİYETİ	554
	<i>Sadaka-i Fıtır İslâmî Bir Lafızdır</i>	555
	<i>Fitre Lafzının Üç Medlûlü</i>	556
	<i>Fitre Lafzının Şer'î Medlûlü Hükümü, Zamân-ı Vücûbu, Şartı, Hikmet-i Teşrîi</i>	557
	SADAKA-i FITRIN HÜKMÜ	557
	<i>Sâ' ve Müd Hesabında İmam Ebû Hanîfe ile Sair Eimmenin İhtilâfı</i>	561
	<i>Ebû Yûsuf'un Müd Hesabında Eimme-i Selâse Mezhebine Rücûu Rivayeti ve Bunun</i> <i>Sûret-i Telifi</i>	562
	<i>Sâ' Hesabında Mûteber Olan Vezin midir, Keyl midir? İmâm-ı Âzam ile İmam</i> <i>Muhammed'in İhtilâfı ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Telifi</i>	564
	SADAKA-i FITRIN İÇİN BİR KOLAYLIK	567
	<i>Hizmetçinin Fitresi</i>	568
	<i>Zevcenin ve Çocuğun Fitreleri</i>	568
	<i>Ceninden Sadaka-i Fıtır Lüzumuna Dair Akvâl</i>	569
	<i>Sadaka-i Fıtırın Müstehap Olan Zamân-ı Edâsı</i>	570
	<i>Sadaka-i Fıtırda Muteber Olan Nisâb-ı Gınâ</i>	571
	<i>Havâic-i Asliyye</i>	571
	KUDRET-i MÜMEKKİNE VE KUDRET-i MÜYESSİRE	571

- 750. Hadis** Kendisiyle Sadaka-i Fıtır Verilen Erzak Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · 573
Bunların Miktarı Hakkında Eimme-i Hanefiyye'nin Mezhebi ······ 574
Kuru Üzümden Verilen Sadaka-i Fıtırın Miktarı Hakkında Eimme-i Hanefiyyemizin İhtilâfı ······ 575
Buğdaydan Sadaka-i Fıtırın Nısf Sâ' Olduğunda Hanefiler'in Delilleri ······ 575
İmâmü'l-Hüdâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Akvali ···· 576
- 751. Hadis** Sadaka-i Fıtırın Envâi, Mekâdiri, Mükellefi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi ······ 577

5. Cilt

Kitâbü'l-Hac

<i>Haccın Vücûbu ve Fazileti</i>	11
<i>Menâsik ile Haccın Lugavî ve Şer'î Mânaları</i>	11
<i>Haccın Farzları ve Vâcipleri</i>	12
ŞERİAT ÖRFÜNDE HAC	12
SÜNNET DELİLİ	13
<i>Vücûb-ı Hacca Delâlet Eden Âyât-ı Kerîme</i>	13
<i>Vücûb-ı Hacca Delâlet Eden Ehâdis-i Şerife</i>	13
İCMÂ DELİLİ	15
<i>Delil-i Mâkul</i>	15
HAC NE ZAMAN FARZ KILINDI?	15
HAC FEVRÎ MİDİR, ÖMRÎ MİDİR?	16
<i>(لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ) Kavlı Şerifindeki Rü'yâ-yı Nebevî</i>	17
KÂBE-i MUZZAMA	18
KÂBE'nİN İLK BÂNİSİ	19
<i>Hazret-i İbrâhîm'in (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ) Kavlı Şerifi Veçhile Duası</i>	19
<i>Mekke'de Cürhümîler</i>	20
<i>Arab-ı Ârîbe, Arab-ı Müsta'ribe</i>	20
<i>Hazret-i İbrâhîm'in Sûret-i İnşası ve Hitâmında (رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) Diye Duası</i>	21
KÂBE-i MUZZAMA'nIN VAZİYETİ	23
HAZRET-i İBRÂHİM'in DAVETİ	23
<i>Taraf-ı İlâhiden Kâbe'ye "Beytülâtîk" Tesmiye Buyurulmasının Vechi</i>	23
KÂBE-i MUZZAMA BEŞERİYETİN İLK MÂBEDİDİR	24
KÂBE-i MUZZAMA – CÜRHÜMLÜLER VE AMÂLİKA	25
<i>Kâbe'nin Amâlîka Tarafından İkinci Binası</i>	25
<i>Amâlîka Kimlerdir?</i>	25

KÂBE-i MUZZAMA VE BENÎ HUZÂA	26
<i>Sebe, Sedd-i Me'rib, Seylü'l-arîm</i>	27
KUSAY ZAMANINDA MEKKE ŞEHRİNİN TESIS EDİLMESİ VE KÂBE'NİN	
DÖRDÜNCÜ BİNASI	27
<i>Kusay ve Kâbe Vezâifi</i>	27
KUSAY ZAMANINDA KÂBE'NİN BİNASI	30
KUREYŞ TARAFINDAN KÂBE'NİN BEŞİNCİ BİNASI	30
HACERÜLESVED'İN VAZ'INDA İHTİLÂF	31
HAMÂSET VE ASÂLET-i DÎNİYYE BİD'ATI	33
<i>Beyt-i Şerif'in Câhiliye Devrinde Çıplak Tavaf Edilmesi</i>	33
İSLÂM DİNİNİN BU CÂHİLİYE ÂDETLERİNİ LAĞVI	34
RESÛL-i EKREM ÜZERİNDE NÜBÜVVETİN İLK TECELİSİ	35
ABDULLAH B. ZÜBEYR ZAMANINDA KÂBE'NİN ALTINCI BİNASI	35
KÂBE'NİN YEDİNCİ TÂDİLİ	39
ABDÜLMELİK'İN BİR KÜSTAHLIĞI	40
KÂBE'NİN SULTAN AHMED-i EVVEL DEVRİNDE TAMİRİ	40
KÂBE'NİN MURÂD-i RÂBİ' DEVRİNDE TECDİDİ	41
SİTÂRE-i ŞERİFE (KÂBE ÖRTÜSÜ)	42
KÂBE'NİN ÖRTÜSÜ DEĞİŞTİRİLİNCE ESKİSİNDE NASIL TASARRUF OLUNUR? ..	44
MESCİD-i HARÂM	45
HAREM-i MEKKE	46
HAREM'İN HUDUDU	47
752. Hadis Haccın Vücûbuna Dair Abdullah b. Abbas Hadisi	47
BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER	49
753. Hadis Resûl-i Ekrem'in Zülhuleyfe'de Tehlîle Başladığına Dair İbn Ömer Hadisi ..	51
754. Hadis Resûl-i Ekrem'in Râhile Üzerinde Haccettiğine Dair Enes Hadisi	52
755. Hadis Hazret-i Âişe'nin, Efdal-i Cihâd Hacc-ı Mebrûrdur Hadisi	52
756. Hadis Hac Yolunda Refes ki, Cinsî Mukârenet ve Devâvîsi ile Füsûk, Cidal Yoktur ..	54
757. Hadis Mevâkit-i Hac Hakkında İbn Abbas Hadisi ve Bunların Mekke'ye Bu'd-i	
Mesafeleri	54
758. Hadis Resûl-i Ekrem'in Zülhuleyfe'de Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi	56
759. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hacca Giderken Şecere Yoluyla Gittiği, Gelirken de	
Muarres Tarihiyle Medine'ye Geldiğine Dair İbn Ömer Hadisi	56
760. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vedâ Haccında Umre ile Hacca Birlikte Niyet Ettiğine	
Dair Hazret-i Ömer Hadisi	57
<i>Hacc-ı İfrâd, Hacc-ı Temettu', Hacc-ı Kırân</i>	58
761. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vedâ Haccına Giderken Vâdi'l-Akîk'te Gecelediğine	
Dair İbn Ömer Hadisi	59
762. Hadis İhramlıyken Koku İstimali Hakkında Ya'lâ b. Ümeyye Hadisi	59
763. Hadis Bu Hususta Hazret-i Âişe'nin de Bir Hadisi	61
764. Hadis Telbîd ve Tehlîl-i Nebevîye Dair İbn Ömer Hadisi	62

765. Hadis Resûl-i Ekrem'in İhramı Hakkında İbn Ömer'in Diğer Bir Hadisi 62
766. Hadis Arafat'tan Müzdelife'ye Kadar Üsâme'nin, Müzdelife'den de Mina'ya Kadar Fâzl b. Abbas'ın Resûl-i Ekrem'e Deve Üzerinde Redif Olduklarına Dair İbn Abbas Hadisi 63
Resûl-i Ekrem'in Develerine Redif Almanın Mühim Bir Sâiki 64
767. Hadis Menâsik Hakkında İbn Abbas'ın Cemiyetli Bir Hadisi 64
768. Hadis Resûl-i Ekrem'in Telbiyesi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 66
769. Hadis Menâsik Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 67
770. Hadis Menâsik Hakkında İbn Ömer Hadisi 68
771. Hadis Menâsik Hakkında İbn Abbas Hadisi 69
772. Hadis Hacc-ı Temettu' Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Mufassal Bir Rivayeti 69
Fesh-i Hac ile Temettu' Hakkında Hazret-i Ömer ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İhtilâfı 70
773. Hadis İfrad, Kırân ve Temettu' Hakkında Hazret-i Âişe'nin Mufassal Bir Rivayeti . . . 72
774. Hadis İfrad, Kırân ve Temettu' Hakkında Hazret-i Âişe'nin Mufassal Diğer Bir Rivayeti 73
İhramın Envâi 74
775. Hadis Hazret-i Âişe'nin İhramlanma Hakkında Mühim Bir Rivayeti 75
776. Hadis Bu Babda Hazret-i Osman Rivayeti 76
777. Hadis Bu babda İbn Abbas Hadisi 76
778. Hadis Bu babda Hafsa Radiyallahu Anhâ rivayeti 77
779. Hadis Bu babda İbn Abbas'ın Bir Diğer Rivayeti 77
780. Hadis Haccın ve İhramlanmanın Üç Nevine Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 78
781. Hadis Hacc-ı Temettu' Hakkında İmrân b. Husayn Rivayeti 79
782. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye Tarık-i Duhûl ve Hurûcu 80
783. Hadis Kâbe'yi Kureyş'in Sûret-i İnşası ve Hicr-i İsmâil, Resûl-i Ekrem'in Kâbe'yi Esâs-ı İbrâhim'e İrcâ Etmek Arzusunda Bulduğuna Dair Hazret-i Âişe'nin Mühim Bir Rivayeti 81
784. Hadis Bu mevzuda Hazret-i Âişe'nin Mühim Bir Diğer Rivayeti 82
785. Hadis Resul-i Ekrem'in Mekke'de Konaklayacağı Yere Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi . . 82
786. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mina Dönüşünde Benî Kinâne Yurduna Uğrayacaklarını Belirttiğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 83
Resûl-i Ekrem'in Doğduğu Hâne-i Saâdetleri 83
Resûl-i Ekrem'in Abdülmuttaliboğullarıyla Beraber Şi'b-i Benî Hâşim'de Kureyş Tarafından Muhasara Edilmesi ve Bir Mu'cize-i Nebevîyye 84
787. Hadis Âhir Zamanda Kâbe'yi İki Habeşli'nin Tahrip Edeceğine Dair Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 85
788. Hadis Ramazan Orucu Farz Kılınmazdan Evvel Müslümanların Âşûrâ Günü Oruç Tuttukları ve Kâbe'ye Kisve Geçirdiklerine Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 85
789. Hadis Ye'cûc ve Me'cûc'un Hurûcundan Sonra da Beytullah'ın Haccedileceğine Dair Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bir Hadisi 86
790. Hadis Kâbe'nin Tahrip Edileceğine Dair İbn Abbas Hadisi 86

- 791. Hadis** Hazret-i Ömer'in Hacerülesved'i İstilâmından Gâye-i Şeriatı Bildiren Bir Sözü 86
Bu Hususa Dair Edîb-i Muhterem Bay Tâhir Olgun Arkadaşımızın Güzel Bir Yazısı ve Hacerülesved'in Toplu Bir Tarihçesi 87
- 792. Hadis** Beytin İçi Putlarla Dolu Bulunmasından Kazâ Umresinde Resûlullah'ın Beyte Girmedigine Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 88
- 793. Hadis** Feth-i Mekke Günü Resûlullah'ın Emri Üzerine Beyt-i Şerif Putlardan Tathîr Edilirken Elllerinde Fal Kalemleriyle Hazret-i İbrâhim ve İsmâil'in Suretleri de Çıkarıldığında: Allah Bunu Yapanları Helâk Etsin Buyurduktan Sonra Beyte Dahil Olduğu 89
Kâbe Dahilinde Namaz Kılmanın Cevazı 90
Beytin Sakfi Kaç Direk Üzerine Mevzu Bulduğuna Dair Haberler 90
- 794. Hadis** Beyt-i Şerifi Tavafın Üç Şavtında Remelin Sebebi 91
- 795. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sûret-i Tavafına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 92
- 796. Hadis** Remel Hakkında Hazret-i Ömer'den Gelen Bir Rivayet ve Remelin Bir Tarifi 93
- 797. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Rükñülhacerülesved ile Rükñülemânî'yi Her Zaman İstilâm Buyurduklarına Dair İbn Ömer Hadisi 93
Kâbe-i Muazzama'nın Erkâmı 94
- 798. Hadis** Haccetül-Vedâ'da Resûl-i Ekrem'in Deve Üzerinde Mihcen ile İstilâm Buyurduğuna Dair İbn Abbas Rivayeti 94
- 799. Hadis** Hacerülesved'in İstilâmına Dair İbn Ömer Hadisi 94
- 800. Hadis** Resûl-i Ekrem'in, Ebû Bekir ve Ömer'in Mekke'ye Girdiklerinde İlk Eda Ettikleri İbadet, Abdest Alıp Tavaf Etmek Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 95
- 801. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Tavaftan Sonra İki Rek'at Namaz Kılıp Sonra Safâ ile Merve Arasında Sa'y Ettiğine Dair İbn Ömer Hadisi 96
- 802. Hadis** Kâbe'yi Tavafa Dair İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 97
- 803. Hadis** Vedâ Haccından Bir Sene Evvel Beyt-i Şerifi Çıplakların ve Müşriklerin Tavaf Etmeleri Yasak Olduğu İlân Edildiğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 97
- 804. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Veda Haccı'nda Tavaf ve Sa'ydan Sonra Arafat'tan Dönünceye Kadar Kâbe'ye Yaklaşmadığına Dair İbn Abbas Hadisi 98
- 805. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İbn Abbas'a, Mina Gecelerinde Mekke'de İkamet Etmek Üzere İzin Verdiğine Dair İbn Ömer Hadisi 99
- 806. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Harem-i Şerif'te Dağıtılan Umûmî Şerbetten İçtiğine Dair İbn Abbas Hadisi 100
- 807. Hadis** (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) Âyet-i Kerîmesinin Sebebi Nüzûlüne Dair Hazret-i Âişe'nin Âlimâne Bir Mütalaası 101
İsâf ve Nâile Putları 102
- 808. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Tavafı ve Sa'yına Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti 103
- 809. Hadis** Haccın Umreye Tahviline Dair Câbir b. Abdullah Rivayeti 103
- 810. Hadis** Resûlullah'ın Terviye Günü Mina'da Öğlen ve İkinci Namazlarını, Mina Dönüşü Ebtah'ta İkinci Namazını Kıldığına Dair Enes Rivayeti 104
- 811. Hadis** Resûlullah'ın Arafat'ta Oruçlu Olmadığına Dair Ümmü Fazl'ın Rivayeti 105
- 812. Hadis** İbn Ömer ile Haccâc'ın Arafat'ta Vakfe Hadisesi 106

- Esnâ-yı Hacda Okunan Hutbeler* 107
- 813. Hadis** Humus Bid'atına Dair Cübeyr b. Mut'im Rivayeti 107
- 814. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Arafat'tan Sûret-i İfâzasına Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi. . . . 108
- 815. Hadis** Nebî Sallallahu Aleyhi Vesellemin Arafat Dönüşü Acelecilik Gösterip
Gürültü Eden Kimseleri Uyardığına Dair İbn Abbas Rivayeti. 109
- 816. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Mahfeli Kadınların Erken Cemre Etmelerine İzin
Verdiğine Dair Esmâ Hadisi 109
- 817. Hadis** Haccetü'l-Vedâ'da Müzdelife'den Mina'ya Harekete Dair Hazret-i Âişe
Rivayeti 110
- 818. Hadis** Bu Mevzuda Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti. 111
- 819. Hadis** Câhiliye Devrinde ve Devr-i İslâm'da Müzdelife Dönüşlerine Dair
Hazret-i Ömer Rivayeti. 112
- 820. Hadis** Kurbanlık Deveye Binmek Câiz Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti. 113
- 821. Hadis** Menâsik Hakkında İbn Ömer'in Mufassal Bir Rivayeti. 113
- 822. Hadis** Kurbanlığın Kılâdelenmesine Dair Misver b. Mahreme ile Mervân'ın Rivayeti. 114
- 823. Hadis** Bu Hususa Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 115
- 824. Hadis** Bu Hususa Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi 116
- 825. Hadis** Hazret-i Ali'ye Resûl-i Ekrem Namına Kestiği Kurban Develerinin
Çullarını ve Derilerini Tasadduk Etmesini Emrettiğine Dair Hazret-i
Ali'nin Rivayeti 117
- 826. Hadis** Resûlullah'ın Zevceleri Namına Kurban Kestiğine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti. 117
- 827. Hadis** Abdullah b. Ömer'in Kurbanını Resûlullah'ın Kurban Kestiği Yerde
Kesmek İtiyadında Olduğuna Dair Rivayet. 118
- 828. Hadis** Deveyi Çöktürmeden Kesmeye Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti 118
- 829. Hadis** Kurban Etinden Zebh ve Kesim Ücreti Verilmeyeceğine Dair Hazret-i Ali
Rivayeti 119
- 830. Hadis** Kurban Etinden Sûret-i İntifâa Dair Câbir b. Abdullah Hadisi. 119
- 831. Hadis** Haccetü'l-Vedâ'da Resûl-i Ekrem'in Tıraş Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi . 120
- 832. Hadis** Muhallikîn ve Mukassırîn Hakkında Duâ-i Nebevîye Dair İbn Ömer
Rivayeti 120
- RESÛL-i EKREM'İN KEYFİYET-i HALKI. 121**
- RESÛL-i EKREM'İN MÜBAREK SAÇIYLA TEBERRÛK. 122**
- VEDÂ HACCINDA RESÛL-i EKREM'İ KİM TIRAŞ ETMİŞTİR? 123**
- 833. Hadis** Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 123
- 834. Hadis** Bu Hususta Muâviye Rivayeti 124
- 835. Hadis** Remy-i Cimâra Dair Abdullah b. Ömer Rivayeti 124
- 836. Hadis** Bu Hususta Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 124
Remyin Zamanı. 125
- 837. Hadis** Remy-i Cimâra Dair İbn Mes'ûd'un Diğer Bir Rivayeti 125
- TAŞ ATMANIN SEBEBİ 126**
- 838. Hadis** Remy-i Cimâra Dair İbn Ömer'in Diğer Bir Rivayeti 126

	REMY OLUNAN ÇAKILLARIN ADEDİ	127
839. Hadis	Tavâf-ı Vedâ Hakkında İbn Abbas Hadisi	128
840. Hadis	Muhassab Mevkiinde Tevakkuf Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve Bu Tevakkufun Sebebi	129
841. Hadis	Hâizin Vedâ Tavafını Terkedebileceğine Dair İbn Abbas Rivayeti	129
842. Hadis	Muhassab Menziline İnmenin Menâsikten Olmadığına Dair İbn Abbas Rivayeti	130
843. Hadis	İbn Ömer'in Zituvâ'da Gecelemesine Dair Rivayet	132
	<i>Hac Mevsiminde Ticaret Etmenin Cevazı. Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hubâşe Panayrları</i>	132

Kitâbü'l-Umre

844. Hadis	Umrenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	135
	<i>Umre Hakkındaki Rivayetler ve Bu Rivayetlere Göre Ulemânın Vâcip veya Mesnûn Olduğuna Dair İhtilâfları</i>	135
845. Hadis	Hacdan Evvel Umre Yapmanın Hükümüne Dair İbn Ömer Rivayeti	137
846. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Umresinin Kemiyeti Hakkında Hazret-i Âişe ve İbn Ömer Rivayetleri	138
847. Hadis	Bu Hususta Enes b. Mâlik Rivayeti	139
848. Hadis	Berâ b. Âzib Rivayeti	140
849. Hadis	Resûlullah'ın Abdurrahman b. Ebû Bekir'e Hazret-i Âişe'yi Devesinin Arkasına Bindirip Umre Yaptırmasını Emrettiğine Dair Rivayeti	140
850. Hadis	Hazret-i Âişe'nin Umre Hakkında Bir Rivayeti	141
851. Hadis	Esmâ Radiyallahu Anhânın Resûlullah ile Birlikte Esnâ-yı Hacda Hacûn Mevkiine Uğradığına Dair Rivayeti	142
852. Hadis	Resûl-i Ekrem Bir Gazâdan, Bir Hac veya Umreden Döndüğünde Her Yüksek Mahalde Üç Kere Tekbir Getirip Rivayet Olunan Duayı Okuduklarına Dair İbn Ömer Hadisi	142
853. Hadis	Feth-i Mekke Günü Resûl-i Ekrem'i Abdülmuttalib Ailesine Mensup Çocukların İstikbali	143
854. Hadis	Resûl-i Ekrem Bir Seferden Dönüşünde Ailesi Yanına Kuşluk veyahud Zeval Vakti Gelirdi	143
855. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Kişinin Sefer Dönüşünde Ailesinin Yanına Gece Gelmesini Nehyettiğine Dair Rivayet	144
856. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Seferden Dönüşü Hakkında Enes Hadisi	144
857. Hadis	Seferde Bulunanların Aile Nezdine Dönmeye Müsâraat Etmeleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	145

Kitâbü'l-Muhsar

- İHSÂR MESÂİLİ BİRKAÇ NEVE AYRILIR** 149
Hasrın Sebeb-i Mûcibi 150
- 858. Hadis** İhsârın yani Hacdan Memnûiyetin Hükümüne Dair İbn Abbas Hadisi 151
- 859. Hadis** Bu Hususta İbn Ömer Rivayeti 152
- 860. Hadis** Bu Hususa Dair Misver b. Mahreme Hadisi 153
- 861. Hadis** İhramlının Tıraş Olması Câiz Olan Özürlü ve Savm, Tasadduk, Kurban Fidyeleri 154
- BU RİVAYETLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER** 155
- 862. Hadis** (...فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا...) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlüne Dair Kâ'b b. Ucre Hadisi 155

Kitâbü Cezâi's-Sayd

- 863. Hadis** Cezâ-i Saydın En Meşhur ve Mufassal Olan Ebû Katâde Hadisi 159
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ) Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü ve Bu Âyet-i Kerîmeden İstinbat Olan Hükümler 160
- BU ÂYETİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ** 161
- BU ÂYETTEN İSTİNBAT OLUNAN HÜKÜMLER** 161
- 864. Hadis** Hımâr-ı Vahşîye Dair Ebû Katâde Hadisi 162
- 865. Hadis** Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 162
- 866. Hadis** Harem'de ve Hil'de Katli Câiz Olan Hayvanlar 163
- 867. Hadis** Bu Hususta Abdullah b. Mes'ud Hadisi 164
- 868. Hadis** Bu Hususta Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi 165
- 869. Hadis** Fetihden Sonra Hicret Yoktur 166
Harem-i Mekke'nin Hurmeti Hakkında Ebû Şüreyh el-Adevî Hadisi 167
- 870. Hadis** İhramlı İken Resûl-i Ekrem'in Başından Hacamat Olduğuna Dair İbn Buhayne Hadisi 168
- 871. Hadis** Meymûne Radiyallahu Anhâyi da Muhrim İken Tezevüc Buyurduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 168
- 872. Hadis** İhramlı İken Başını Yıkadığına Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 169
- 873. Hadis** Feth-i Mekke Günü İbn Hatal'ın Katline Dair Enes b. Mâlik Hadisi 170
- 874. Hadis** Müteveffâya Niyâbeten Hac Hakkında İbn Abbas'ın Rivayeti 171
- 875. Hadis** Sabînin Haccına Dair Sâib b. Yezîd Hadisi 171
- 876. Hadis** Ramazan Ayında Yapılan Umrenin Sevabı Hakkında İbn Abbas Rivayeti 171
- 877. Hadis** Şedd-i Rihâle Dair Ebû Saîd Rivayeti 172
- 878. Hadis** Mâşiyen Hac Nezrine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 173
- 879. Hadis** Bu Hususta Ukbe b. Âmir Hadisi 173

Kitâbü Fezâil-i Medine

- 880. Hadis** Medine'nin Fazileti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 177
Medine'de Meskûn Olan Akvâm-ı Kadîme ve Tübba'lar 177
Medine'nin İsimleri 178
Harem-i Medine 178
- 881. Hadis** Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 179
- 882. Hadis** Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Hazret-i Ali Rivayeti 180
- 883. Hadis** Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Hadisi ... 181
- 884. Hadis** Tebük Dönüşünde Resûl-i Ekrem'in Medine'yi Görünce "İşte Tâbe"
Buyurduğuna Dair Ebû Humejd Rivayeti 182
- 885. Hadis** Bir Zamanlar Medine'nin Metrûk Kalacağına Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ... 182
- 886. Hadis** Bu Hususta Süfyan b. Ebû Züheyr Rivayeti 184
- 887. Hadis** Ehl-i İmanın Medine'de Toplanacağına Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 185
- 888. Hadis** Medine Ahalisine Zarar Vermek İsteyenin Âkıbetine Dair Sa'd Ebû
Vakkâs Rivayeti 185
- 889. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Medine Evleri Arasından Yükselen Köşklere Dair Rivayeti · 186
- 890. Hadis** Fitne Günlerinde Medine'nin Ahvâline Dair Ebû Bekre Rivayeti · 186
- 891. Hadis** Medine'ye Tâun ve Deccalin Giremeyeceğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti · · · 187
- 892. Hadis** Mekke ve Medine'nin Korunmuşluğuna Dair Enes Rivayeti 187
- 893. Hadis** Deccâle Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · 188
- 894. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Medine'nin Faziletine Dair Bir Hadisi · 189
- 895. Hadis** Medine Hakkında Resûl-i Ekrem'in Duası ve Hayr ü Bereket Temennisi · · · 189
- 896. Hadis** Hicretin İlk Günlerinde Medine'nin Muhacirler Üzerindeki Sû-i Tesiri
Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 190

Kitâbü's-Savm

- 897. Hadis** Ramazan Orucunun Fazileti ve Başlıca Âdâbı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 195
Ramazan Orucunun Zamân-ı Meşrûiyeti ve Hükmi 195
- 898. Hadis** Oruçluların Cennete (Reyyân) Kapısından Gireceklerine Dair Sehl b. Sa'd
Hadisi 196
- 899. Hadis** Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi 197
- 900. Hadis** Ramazan Geldiğinde Cennet Kapıları Açılıp Cehennem Kapıları
Kapandığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 198
- 901. Hadis** Rûyet-i Hilâl ile Ramazan ve Bayram Yapılması ve Mağmûm Havada
Tekmîl-i Selâsîn ile Hesap Edilmesi Hakkında İbn Ömer Hadisi · 198
- 902. Hadis** Oruçlunun Yalan Söylemesi ve Yalanla Amel Etmesi Hakkında Ebû
Hüreyre Hadisi 199

903. Hadis İftar Vaktindeki Neşeyi İfade Eden Ebû Hüreyre Hadisi 199
904. Hadis Orucun Sâim Üzerindeki Terbiyetkâr Tesiri Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 200
905. Hadis Hilâli Görmedikçe Oruca Başlamamaya Dair İbn Ömer Hadisi 200
906. Hadis İlâya Dair Ümmü Seleme Rivayeti 201
İlâ-i Şer'î ve Hükümü 201
907. Hadis Ramazan ve Zilhicce Aylarının Aded-i Eyyâmı Hakkında Ebû Bekre Hadisi . 202
908. Hadis Şühûr-i Arabiyye'nin Kâh Yirmi Dokuz Kâh Otuz Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer'in Mühim Bir Rivayeti 202
Hesâbât-i Felekiyye ile Hilâlin Sübûtu Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve İbn Sübkî'nin Riyâzî Hisâbâtı İltizam Eden İctihadı 203
909. Hadis Ramazana Bir, İki Oruçla Tekaddüm Ederek Yevm-i Şekte Oruç Tutmaktan Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 205
1344 Sene-i Kameriyyesinden İtibaren Hilâlin Rasathânenin Hey'i Hesabı ile Resmen Tesbit Edildiği 205
910. Hadis (أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ) Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Berâ Hadisi 206
911. Hadis Hayt-ı Esved ile Hayt-ı Ebyazın, Sevâd-ı Leyl ile Beyâz-ı Nehâr Olduğuna Dair Adî b. Hâtim Hadisi 207
- FECR-İ KÂZİB, FECR-İ SÂDİK 208**
Resûl-i Ekrem'in Fecr-i Mustatil ile Fecr-i Mustatiri yani Fecr-i Sâdik ile Fecr-i Kâzibi en İbtidâi İnsanların Bile Anlayabileceği Şekilde Tarifine Dair Abdullah b. Mes'ûd'un Rivayeti 208
912. Hadis Sahûr ile Sabah Namazı Arasındaki Zamanı Tayin Eden Zeyd b. Sâbit Hadisi 209
913. Hadis Sahur Yemeği Yenilmesine, Bunda Bereket Bulunduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 210
914. Hadis Zevalden Evvele Kadar Oruca Niyetin Cevazına Dair Seleme Hadisi 210
915. Hadis Resûl-i Ekrem'in Fecirden Sonra Gusledip Oruç Tuttuğuna Dair Rivayet . . . 212
916. Hadis Sâim Zevcin Zevcesini Takbili Câiz Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi . . . 212
917. Hadis Sehven Ekl ü Şürbün Bir Ziyâfet-i İlâhiyye Olup Orucu Bozmayacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 213
918. Hadis Keffâret-i Savma Dair Ebû Hüreyre Hadisi 214
- İÇTİMÂİ VE FIKHÎ HÜKÜMLER 215**
919. Hadis Muhtecimin Savmı 216
920. Hadis İftar Zamanına Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 217
921. Hadis Seferde Oruca Dair Hazret-i Âişe Hadisi 218
922. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 218
923. Hadis Bu Hususta Ebü'd-Derdâ Hadisi 219
924. Hadis Bu Hususta Câbir b. Abdullah Hadisi 219
925. Hadis Bu Hususta Enes b. Mâlik Hadisi 220
926. Hadis Müteveffâdan Niyâbeten Oruç Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 220
927. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 221

928. Hadis İftar Vaktine Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 221
929. Hadis İftarın Tâcili Hayırlı ve Müstehap Olduğuna Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 221
930. Hadis Oruca Dair Esmâ'nın Bir Rivayeti 222
931. Hadis Çocukların Oruç Tutmaları Hakkında Rübeyyi' Hadisi 223
- SAVM-I SIBYÂN HAKKINDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI. 223**
932. Hadis Savm-i Visâlden Nehye Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 224
933. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi 225
934. Hadis İbadette İtidale Dair Ebû Cühayfe Hadisi ve Selmân ile Ebü'd-Derdâ Kıssası 226
- HAKLAR, VAZİFELER 227**
- FIKHÎ HÜKÜMLER 228**
935. Hadis Resûl-i Ekrem'in Nafile Namazının ve Orucunun Keyfiyetine Dair
Hazret-i Âişe Hadisi 228
936. Hadis Bu Mevzuda Enes b. Mâlik 230
937. Hadis Savm-ı Dâvûd'a Dair Abdullah b. Amr Hadisi 230
938. Hadis Resûl-i Ekrem'in Enes b. Mâlik Hakkında Kesret-i Emvâl ve Evlât ile
Duasına Dair Enes Hadisi 232
939. Hadis Yevm-i Şekte Oruçtan Nehye Dair İmrân b. Husayn Hadisi 233
940. Hadis Cuma Orucuna Dair Câbir Hadisi 233
941. Hadis Bu Hususa Dair Cüveyriye Hadisi 234
942. Hadis Resûlullah'ın İbadeti Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Rivayeti 235
943. Hadis Eyyâm-ı Teşrikte Oruçtan Nehye Dair Âişe Hadisi 236
944. Hadis Âşûra Orucu Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 236
945. Hadis Âşûra Orucuna Dair İbn Abbas Hadisi 237

Kitâbü Salâtü't-Terâvih

946. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi 241
- Terâvih'in Lugavî ve Şer'î Mânası 241*

Kitâbü Fazli Leyleti'l-Kadr

- Bu Mübarek Geceye Kadir Tesmiyesinin Vechi Hakkındaki Mütalaalar 245*
- Kadr Sûresinin Tercümesi ve Sebeb-i Nüzûlü ile Tefsir ve İzahı 245*
- Kadir Gecesini İhyanın Faziletine ve Sebeb-i Gufrân Olduğuna Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 245*
947. Hadis Kadir Gecesinin Tayini Hakkında İbn Ömer Hadisi 246
- Kadir Gecesinin Tayininde Ulemânın İhtilâfları ve İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi 247*

	LEYLE-i KADİR'İN HİKMET-i İHFÂSİ	249
948. Hadis	Kadir Gecesine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Radiyallahu Anh Hadisi	249
	<i>Resûl-i Ekrem'in Bir Türk Çadırında İtikâf Buyurduğuna Dair Müslim Rivayeti</i>	250
949. Hadis	Kadir Gecesinin Ramazanın Aşr-ı Evâhirinde Aranılmasını Bildiren Âmir İbn Abbas Radiyallahu Anhümâ Rivayeti	251
950. Hadis	Bu Hususta İbn Abbas'ın Bir Diğer Rivayeti	251
951. Hadis	Ramazanın Aşr-ı Ahîrinde Resûl-i Ekrem'in Kendisini Tamamıyla İbadete Hasrettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi	252

Kitâbü'l-İtikâf

	İTİKÂFIN HÜKMÜ	255
	<i>İtikâfın Lugavî ve Şer'î Mânası</i>	255
	İTİKÂFA NİYET	256
952. Hadis	Resûl-i Ekrem'in İtikâfı Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	256
953. Hadis	İtikâfın Mescide Has Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi	257
954. Hadis	Hazret-i Ömer'in İtikâfa Dair Bir Nezri	258
955. Hadis	Kadınların Mescidde İtikâflarının Adem-i Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi	258
	BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER	259
956. Hadis	Resûlullah İtikâfta iken Safiyye Validemizin Kendisini Ziyaretine Dair Rivayet	259
	<i>Resûl-i Ekrem (sav) Efendimizin "el-Emîn" Unvân-ı Âlişânı</i>	260
	BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER	262
957. Hadis	Resûl-i Ekrem'in vefat Edeceği Sene Yirmi Gün İtikâf Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti	262

Kitâbü'l-Büyû'

	ŞERİAT ÖRFÜNDE BEY'	267
	BEY'İN HİKMET-i MEŞRUIYETİ	268
	<i>Bey'in Lugavî ve Şer'î Mânası</i>	267
	<i>Müdâyene Âyeti</i>	268
	KİTAP İLE SÜBÛTU	268
958. Hadis	Ticaretin Fazileti Hakkında Abdurrahman b. Avf Hadisi	270
	<i>Câhiliye Devrinin Hilfi, İslâmiyet'in Muâhâtı, Kardeşliği</i>	271
	<i>Velîme Taamı</i>	272
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN DİĞER HÜKÜMLER	272
959. Hadis	Helâl ile Haram Arasındaki Umûr-ı Müştebiheye Dair Nu'mân b. Beşîr Hadisi	272
	<i>Umûr-ı Müştebihe Hakkında Ulemânın Ârâ ve İctihadları</i>	274

- 960. Hadis** Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Abd b. Zem'a Arasında İstihlak ve Ta'yîn-i Neseb Davası ve Tarafeynin Sûret-i Teşekkülü 275
Davanın Câhiliye ve İslâm Devirlerine Âit Hukukî Vaziyeti 277
Resûl-i Ekrem'in Hükümü ve Medâr-ı Hüküm Olan Cihet Hakkında İzahat 277
- 961. Hadis** Hil ve Hurmette Şüphe, Vesvese Derecesini Bulmaması Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 279
Vesveseden Tahzîre Dair Vârit Olan Rivayetler ve Misaller 279
- 962. Hadis** Kazancın Hill ü Hurmetine Mübâlâsızlığın Zemmine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ve Diğer Rivayetler 280
- 963. Hadis** Bey'-i Sarfa Dair Zeyd b. Erkam ile Berâ b. Âzîb'in Müşterek Rivayetleri 281
(في ميوت أدن الله) Kavl-i Şerifinin Tefsiri 282
- 964. Hadis** Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Rivayet Ettiği Bir Hadise Hazret-i Ömer'in Şahit Talebi 283
İstizamî Tâlim Eden Sûre-i Nûr'un İki Âyetinin İzahı ve Tercümeleri 284
- BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER** 284
- BAZI ŞÜPHELERİN İZÂLESİ** 285
- 965. Hadis** Sıla-i Rahim Hakkında Enes b. Mâlik'in Bir Hadisi ve Sıla-i Rahimin Dereceleri 286
Sıla-i Rahime Teşvik ve Terkinden Tahzîre Dair Ehâdis-i Şerife 287
(يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ) Kavl-i Şerifinin Mânası, Tefsîr ve İzahı 287
- 966. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Rehin ile Vade ile Bir Yahudiden Zahire Mübayaasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 288
Kesb-i Zâtî ile Geçinmenin Fazileti Hakkında Vârit Olan Haberler 290
Hazret-i Ebû Bekir'in Halife İntihab Olunması ve Terk-i Ticaret Etmeye Üzerine Beytûlmâlden Nafaka Takdir Edilmesi 290
- 967. Hadis** Eli Emeği ile İktisâb-ı Maîşetin Fazileti Hakkında Mikdâm b. Ma'dikerib Hadisi 290
- 968. Hadis** Satarken, Alırken, Borcunu Edâ ve Alacağımı Talep Ederken İbrâz-ı Sühûletin Fazileti Hakkında Câbir Hadisi 292
- 969. Hadis** Bu Hususta Huzeyfe b. Yemân Rivayeti 293
- 970. Hadis** Hıyâr-ı Meclis Hakkında Hakîm b. Hizâm Hadisi ve İzahı 294
FIKHÎ BİR İHTİLÂF 296
- 971. Hadis** Bey'de Tefâzulün Menine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 297
- 972. Hadis** Semen-i Kelb, Semen-i Dem, Vâşime ve Mevşûmeden Nehye Dair Ebû Cühayfe Hadisi 297
Kelbin Paha ve Bedeli Hakkında Eimmenin İhtilâfları 298
Ribânın Hurmetine Dair Âyât-i Kerîme ve Ehâdis-i Şerife ile Bunların İfade Ettiği Hakikatler 299
- RESÛL-i EKREM'E EN SON NÂZİL OLAN ÂYET-i KERÎME** 301
- 973. Hadis** Esnâ-yı Bey'de Yeminden Tahzîre Dair Ebû Hüreyre Hadisi 302
RİBÂ NEDİR? 303
CÂHİLİYE DEVRİNDE RİBÂ 303
RİBÂ İKİ NEVİDİR 303
Ribânın İlleti ve Ribânın Arafat'ta Meni 304

	RİBÂNIN MENİ	304
	RİBÂNIN SEBEB-i MEN' Ü TAHRİMİ	305
	<i>Ribânın Meni ve Karz-ı Hasen Suretiyle Teâvün ve Beşeriyetin Medenî, İçtimaî ve İktisadî Tekâmülüdür . . . . .</i>	305
974. Hadis	(أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِينَ مَا لَا يُؤْتُونَ) Nazm-ı Şerifinin Bâis-i Nüzûlü Olan Habbâb'ın Bu Hususa Dair Bir Rivayeti	307
	(أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ) Kavlı Şerifinin Tercüme ve Tefsiri	308
	<i>Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın İzdivacı . . . . .</i>	310
	HÜKM-i FİKHÎ	311
975. Hadis	Hayyâta Dair Enes b. Mâlik Hadisi	311
	İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER	312
976. Hadis	Câbir b. Abdullah'tan Rivayet Olunan Meşhur Hadîs-i Baîr	312
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER	315
	<i>Bu Hadis ile Şart ile Bey'e İstidlâl ve İtiraz Eden Fukaha . . . . .</i>	315
	<i>Nessâc Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi . . . . .</i>	316
977. Hadis	Gizli Ayıpları Bildirilmeden Bey' Câiz Olmadığına Dair İbn Ömer Hadisi	317
	LUGAVÎ TAHLİLİLER	318
	<i>Câhiliye Hurafelerinin Lağvı; Advâ, Tıyere, Hâme, Safer, Gul . . . . .</i>	319
	BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-i FİKHÎ	320
	ESVÂK-i CÂHİLİYYE	320
978. Hadis	Resûl-i Ekrem'in İhticâmı ve Hacamat Ücretini İtâsı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	321
979. Hadis	Bu Hususta İbn Abbas Hadisi	322
980. Hadis	Tasvir Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	322
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER	323
	<i>Resim ve Tasvir Hakkındaki Bazı Rivayetler . . . . .</i>	323
	İBN ABBAS'IN RİVAYETİ VE BİR FETVASI	324
	BU HADİSTEN TAHÂVÎ'NİN İSTİNBÂTI	324
	RESİM HAKKINDA EBÛ TALHA HADİSİ	325
	<i>Tahâvî ve Hattâbî'nin Mühim Mütalaaları . . . . .</i>	325
	<i>Ali el-Kârî'nin ve Nevevî'nin, Tîbî'nin Mütalaaları . . . . .</i>	327
	<i>Bir Hulâsa . . . . .</i>	327
981. Hadis	Bey' ve Hibe Hakkında İbn Ömer Hadisi	328
982. Hadis	“İslâm Dininde Aldatmak Yoktur” Kavlı Şerifinin Şeref Vürûdu ve Habbân b. Münkiz	329
	BU HADİSTEN BERVECH-i ÂTÎ AHKÂM İSTİFADE EDİLMİŞTİR	330
983. Hadis	Kâbe'yi Tahrip Eden Habeşiler'in Hasfine Dair Hazret-i Âişe Hadisi	331
984. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Öz Adıyla Soy Adının Cemedilmemesine Dair Enes b. Mâlik Hadisi	332
	<i>Evlâd-ı Nebî Aleyhi's-selâm . . . . .</i>	334
985. Hadis	“Küçük Orada mısınız?” Diye Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hasan'a Hitabı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	335

	HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER	335
	<i>Muânekanın Hükm-i Şer'isi ve Ulemânın Muhtelif İctihadları</i>	336
	<i>Bu Babda Eimme-i Hanefiyye'nin Mezhebi</i>	336
	<i>Kuble yani Öpmenin Câiz Olan ve Olmayan Kısımları,</i> <i>Ebü'l Leys es-Semerkindî'nin Taksimi</i>	336
	<i>Musâfahanın Hükmü ve Musâfahaya Dair Huzeyfe Hadisi</i>	337
986. Hadis	Müşterinin Aldığı Zahireyi Kabzetmezden Evvel Satmasının Menhî Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi	338
987. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Tevrat'taki Evsâf-ı Âliyesine Dair Abdullah b. Amr b. Âs'ın Âlimâne Bir Rivayeti ve Tevrat Âyetinin Kur'an Âyetleriyle Tefsiri	339
988. Hadis	Keyl ve Vezin Masraflarının Bâye Âit Olduğuna Dair Câbir Hadisi	341
	<i>Bu Babda Fukahanın Akvâli</i>	341
989. Hadis	Aile Erzakının Ölçülmesinde Bereket Bulduğuna Dair Mikdâm Hadisi	342
990. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Medine'nin Müddü ve Sâi Hakkındaki Dualarına Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi	343
	<i>Bu Ölçülere Dair Haberler</i>	343
991. Hadis	Bey' Edilen Taam ve Erzakın Pazara Naklinden Evvel Elden Ele Satanların Asr-ı Saâdet'te Darbedildiğine Dair İbn Ömer Hadisi	344
	<i>Mücâzeferi yani Ölçmek ve Tartmaksızın Götürü Pazarlık Bey'in Cevazı</i>	345
	<i>İhtikârın Zemmine Dair Vârit Olan Ehâdis-i Şerife ve Bunların İzahı</i>	346
	İHTİKÂR	346
992. Hadis	Buğday, Arpa vb. Gıda Maddelerinin Müşteri Tarafından Kabz ve Naklinden Evvel Elden Ele Başka Bir Müşteriye Satmanın Menine Dair İbn Abbas Hadisi	348
993. Hadis	Meclis-i Akidde Tekâbuza Dair Hazret-i Ömer Hadisi	349
	FİKHÎ HÜKÜMLER	350
	<i>Altın ile Gümüşte Hurmet-i Ribânın İlleti</i>	350
	<i>Diğer Dört Kalem Ribâ Eşyası Hakkındaki Ribânın İlleti</i>	350
	BUHÂRÎ'NİN BİR RIVAYETİ	351
994. Hadis	Bedevî Hesabına Şehrînin Satışı, Birinin Aldığı Bir Mala Şahs-ı Âhirin Pey Vurması, Birinin Nişanlısına Başkasının Tâlip Olması, Bir Kadının Bir Erkeğe Karısının Talâkını Teklif Etmesi Nehyedildiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi	351
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER	353
995. Hadis	Müzayede ile Satışın Cevazına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi	355
	FİKHÎ HÜKÜMLER	356
996. Hadis	Bey'î Garardan Nehye Dair Abdullah b. Ömer Radiyallahu Anhümânın Hadisi	356
	<i>Câhiliye Devrinin Habelü'l-habele Bey'inden Nehiy Buyurulduğu ve Bu Bey'in</i> <i>Ta'yîn-i Mahiyeti</i>	357
	<i>Bey'-i Muztardan Nehiy, Bu Nasıl Beyi'dir?</i>	357
	<i>Bey'-i Teâtînin Meşruiyeti ve Bu Nevi Bey'e Dair Misaller</i>	359
997. Hadis	Bey'-i Musarrât Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ve Bu Babda Eimmenin İhtilâfı	360
998. Hadis	Zâniye Cârîyenin Cevâz-ı Bey'ine Dair Ebû Hüreyre Hadisi	361

999. Hadis İbn Abbas'ın Telakkî-i Rûkbân Hadisi ve Şehrînin Bedevîye
Simsarlığının Nehyi 363

NASİHAT 364

NASİHATIN MEDLÛL-i LUGAVİSİ 365

1000. Hadis Rûkbânı Pazar Mahalline Gelmeden Yolda İstikbalden Nehiy Hakkında
Abdullah b. Ömer Hadisi 366

Bu Yolda Vuku Bulan Bey' Hakkında Ulemânın İctihadları 367

Müntehâ-yi Telakkî 369

*Şer'an Muteber Olmayan Şartların Esnâ-yı Bey'de Dermeyan Edilmesi Muteber
Olmadığına Dair Berîre Hadisi* 369

İslâm Dininde Kadınların Haiz Olduğu Medenî Haklar 370

1001. Hadis Bey'-i Müzâbeneden Nehye Dair İbn Ömer Hadisi ve İzahı 371

Bey'-i Muhâkalenin de Menhî Olduğu 371

Müzâbenin Sâiki 372

Bey'-i Ariyyeye Müsaade Buyurulduğu 372

1002. Hadis Bey'-ü Tebdilin Bir Mecliste Olmasına Dair Mâlik b. Evs Hadisi 373

1003. Hadis Bey'-ü Tebdilin Müsavi Miktarda Olmasına Dair Ebû Bekre Nufey' b.
Hâris es-Sekafî Hadisi 374

1004. Hadis Bey'-ü Tebdilin Misli Misline Müsavi Olmasına Dair Ebû Saîd el-Hudrî
Hadisi 375

1005. Hadis Üsâme'nin Ribâyı Yalnız Nesîeye yani Veresiyeye Tahsisini Rivayet Eden
İbn Abbas ile Ebû Saîd el-Hudrî'nin İhtilâfı 375

الربا في النسيفة Hadisinin Vücûh-i Rivâyâtı Hakkında İzahat 376

Üsâme ve Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin Telifi ve İzahı 376

1006. Hadis Bey'-i Sarf Hakkında Berâ b. Âzib ile Zeyd b. Erkam Rivayetleri ve Bey'-i
Sarfın Mahiyeti 377

1007. Hadis Yaş Meyveyi ağaç üzerindeyken Satmaya Dair Abdullah b. Ömer Hadisi
ile Bey'-i Ariyyeye Müsaadeye Dair Zeyd b. Sâbit Hadisi ve Nevevî'nin
Bey'-i Ariyyeyi Bir Tarifi 378

FIKHÎ MEZHEPLER 379

1008. Hadis Arâyâ Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 380

1009. Hadis Arâyâ Bey'inde Beş Vesk ile Bunun Mâdûnuna Müsaade Buyurulduğuna
Dair Ebû Hüreyre Hadisi 380

MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-i FIKHÎ 381

1010. Hadis Bey'-i Arâyâya Ruhsatın Sebebine Dair Zeyd b. Sâbit Hadisi 382

1011. Hadis Meyvelerin Satış Zamanı İhmîrâr ve İsfîrâr ile Yenilmeye Takarrüb
Devresi Olduğuna Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 383

1012. Hadis Bundan Evvel Satıştan Nehye, Mahsule Âfet Ârız Olmak Sebep
Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 384

Bu Sebebi Resûl-i Ekrem'in Yüksek Bir Mantık, Belîğ Bir Kudret-i Edebiye ile Bildirmesi 385

FIKHÎ HÜKÜMLER 386

1013. Hadis Hayber'in Cenîb ve Nefis Hurmasıyla Âdi Hurmanın Ribâdan Sâlim
Olarak Bey' ü Tebdiline Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 387

- 1014. Hadis** Bey' Envâından Muhâkale, Muhâdare, Münâbeze, Müzâbene Suretiyle Alım Satım Şekillerinin Tarifi ve Bunlardan Nehyin Sebepleri 388
- 1015. Hadis** Zevcenin Zevcin Malında Örf ü Âdet Miktarı Tasarrufu Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 389
Yetim Malında Yetim Velilerinden, Fakir Olanların Kadr-i Ma'rûf İntifâları 390
(وَابْتَلُوا الْيَتَامَى) Nazm-ı Mübîninin Tercümesi, Tefsiri ve İzahı 391
- 1016. Hadis** Şüf'a Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 392
Şüf'anın Lugavî ve Şer'î Medlûlü 392
Şüf'a Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi 392
Esbâb-ı Şüf'a ve Misalleri 393
Merâtib-i Şüf'a ve Misalleri 393
Şüf'a-i Câr 394
Bey'-i Fuzûliye Dair Abdullah b. Ömer'in Uzun ve Cazip Bir Rivayeti 394
- 1017. Hadis** Hazret-i İbrâhim ve Sâre ile Erdün Meliki Arasındaki Harîkanümâ Kissaya Dair Ebû Hüreyre Hadisi 396
İslâm Şeriatı ile Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ Şeriatları Arasındaki Derece-i Münâsebet 397
Bu Kíssada İşkâli Mûcip Bir Ukdenin Halli 398
Selmân-ı Fârisî'nin Bedel-i Kitâbeti 399
- SELMÂN-I FÂRİSÎ KİMDİR? 399**
Selmân-ı Fârisî'nin Nasrâniyetten İslâmiyet'e İntikali Vesilesiyle Gülünç Bir İddia 402
Böyle Bir Gülünç İddia da Bahîrâ ile Resûl-i Ekrem'in Mülâkatı Vesilesiyle Konulmuştur 402
Bahîrâ Kimdir ve Bu Kíssanın Mevsuk Mahiyeti Neden İbarettir? Gülünç İddiaya İlmî Cevaplarımız 402
Ammâr'ın, Babası Yâsir'in, Annesi Sümeyye'nin Yüksek Menkibeleri, Ammâr, Suheyb, Bilâl Radyallahu Anhümün Esâretleri ve Halâsları 404
(ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) Nazm-ı Kerîminin Bu İslâm Dilâverleri Hakkında Nüzûlü 404
Suheyb b. Sinân ile Bilâl-i Habeşî'nin Esaretleri ve Şehâmet-i Dîniyeleriyle Halâsları 406
- 1018. Hadis** Ebû Hüreyre radyallahu anhnın İsâ Aleyhi's-selâmın Nüzûlüne, Cizyenin Ref'ine, Kesr-i Salîb ve Katl-i Hınzıra Dair Haberi 406
- 1019. Hadis** Tasvire Dair İbn Abbas radyallahu anhümanın Bir Rivayeti, Eşcâr ve Ahcâr ile Hayat Bulunmayan Aksâm-i Bedenin Cevâz-ı Tersîmine Dair İbn Abbas'ın Mühim Bir Fetvası 407
- 1020. Hadis** Bir Hadîs-i Kutsîde Cenâb-ı Hakk'ın Üç Sınıf İnsan Hakkında İzhâr-ı Husûmet Buyurmalarına Dair Ebû Hüreyre'den Gelen Rivayet 408
Resim ve Tasvir Hakkında 980 Numara ile Tercüme Ettiğimiz Hazret-i Âişe Hadisinin İzahına Müracaat Edilmesine Dair Bir Tembihimiz, A. Hamdi Akseki'nin Tasvir ve İttihâz-ı Suver Hakkında Mühim Bir Eseri 408
Allah İsmine Yemin Edip de Sonra Ahdini Bozmanın Fenalığı 409
Cebren ve Kahren Hür Bir Adamı Yakalayıp Köle Diye Satmanın Şeâmeti 409
Cevdet Paşa Merhumun "Müslümanlık'ta Esir Almak, Esir Olmak Demektir" Suretindeki Bir Vecizesi ve İslâm Dininin Esirleri Stıyâneti 409
- 1021. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hamrın, Meytenin, Hınzırın, Asnâmın Bey'ini Feth-i Mekke Günü Menettiğine ve Şühûm-ı Meyteye Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 410
İvazsız ve Ücretsiz Bir Fakiri İstihdamın Derece-i Şeâmeti 410
Şarap Ticaretinin Sûret-i Menine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 411

<i>Kitâbetle Hadîs-i Şerîf Zabıt ü Nakli Hakkında Ulemânın Akvâl ve İctihadları</i>	411
<i>Meytenin Bey'inin Hurmeti</i>	411
<i>Gübne Bey'inin Cevaz ve Adem-i Cevazına Dair Akvâl-i Ulemâ</i>	412
<i>Sanem ve Vesen Arasındaki Farka Dair İbnü'l-Esîr'in İzahatı</i>	412
<i>Şühûm-ı Meyte Hakkında İzahat</i>	412

1022. Hadis <i>Semen-i Kelb, Mehr-i Bağy, Hulvân-ı Kâhinin Hurmeti Hakkında Ebû Mes'ûd el-Ensârî Radiyallahu Anhın Bir Hadisi</i>	413
<i>Semen-i Kelb Hakkında Geçen İzahımıza Dair Bir Tembihimiz</i>	413
<i>Kedi Alım Satımına Dair Ulemânın Mütalaaları</i>	413
<i>Tarîk-i Fuhuşta İktisâb-ı Emvâlin Zemmi, Bu Babda Ömer b. Hattâb Radiyallahu Anhın Bir Hadisi</i>	413
<i>Hulvân-ı Kâhin Nedir?</i>	414
<i>Kâhin Şık, Kâhin Satih</i>	414
<i>Tarihin Her Devrinde Hatta Asrımızda Kehanetfüruşluk İbtîlâsı</i>	414
<i>Hurâfât ile Mücadele Eden Dinimizin Kehanetle de Cidâli. Mugayyebata İlim ve İttîlâin Cenâb-ı Hakk'a Mahsus ve Münhasır Olduğu</i>	415
<i>Fâl-i Hayır Nedir? Resûl-i Ekrem'in Tefe'ül Buyurmaları</i>	415

Kitâbü's-Selem

<i>Selemin Lugavî ve Şer'î Mânası</i>	421
SELEMİN CEVAZINA KUR'AN'DAN DELİL	421
SELEMİN ŞARTLARI	422
1023. Hadis <i>Selemin Meşruuyyeti Hakkında İbn Abbas Hadisi</i>	422
<i>Selemde Keylin, Veznin, Ecelin Mâlûm Olması Hakkında İzahat</i>	423
<i>Selem Hakkında Ulemânın Akvâl ve İctihadları</i>	423
<i>Hanefîler'e Göre Selemde Asıl Olan Sıfat ile Miktar ile Tayin ve Takdirin Mümkün Olduğu ve Ölçülen, Tartılan, Sayılan Her Şeyde Selem Bey'inin Câiz Olduğu</i>	424
<i>Selemde Müsellemün Fihin Aslının Rabbü's-selemin Mülkü Olması Şart Değildir</i>	425
1024. Hadis <i>Resûl-i Ekrem'in Hayatında, Ebû Bekir, Ömer Radiyallahu Anhümânın Zamanında Buğday, Arpa, Kuru Üzüm ve Hurmada Selem Tarihiyle Mübâyaa Cârî Olduğunu Bildiren Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi</i>	425
<i>Zeytinyağı gibi Mâyîatta da Selem Bey'inin Meşrû' Olduğu</i>	426

Kitâbü's-Şüf'a

<i>Şüf'anın Lugavî ve İstilahî Mânası</i>	431
<i>Şüf'a Hakkında Şerefvârit Olan Câbir b. Abdullah Hadîs-i Şerîfi</i>	432
<i>Merâtib-i Şüf'a</i>	433
1025. Hadis <i>Şüf'a ile Bey' Hakkında Resûl-i Ekrem'in Kölesi Ebû Râfi' Eslem Hadisi</i>	433
BU HADİSİN İHTİVA ETTİĞİ ESASLAR	434
<i>Şüf'a-i Câr</i>	435
<i>Şüf'a Hakkının Mutlak Olarak Sübûtu</i>	435
<i>Arz-ı Şüf'a</i>	435
<i>Şüf'ada Verasetin Adem-i Cereyanı</i>	436

- Şefî' ile Müşterinin İhtilâfı Halî 436
- 1026. Hadis** Şüfa-i Câr Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 436
- Şüf'a-i Câr Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve Sâdât-ı Hanefiyye'nin İctihadı 437
- جار الدار أحق بالدار Hadisi ve Tahâvî'nin Altı Tarik ile Rivayeti 438

Kitâbü'l-İcâre

- İcârenin Lugavî Medlûlü ve Fukahanın Müteaddit Suretle Tarifleri ve Borçlar
Kanunu'nun 248. Maddesindeki Tarifi 441
- İcâreye Dair Fıkîhî İstilahlar 441
- إِنَّ خَيْرَ مَنْ امْتَأَجَرَتِ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ
Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri ve Medyen Diyarı ve Şuayb
ile Mûsâ Aleyhimessalatü Vesselam Kıssası ve Şuayb'ın Kızları Safûrâ ile Abûrâ 441
- 1027. Hadis** İcâreye Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 443
- Bu Hadisin Turuk-ı Rivâyâtı 443
- Bir Memurun, Bir Ecîrin İstikametinden Mûsâb Olması ve Ecre Nâil Olmanın Şartları 445
- 1028. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Nübüvvetten Evvel Koyun Güttüğüne Dair Ebû
Hüreyre Rivayeti 446
- RA'YİN HİKMETİ** 447
- 1029. Hadis** Ümmet-i İslâmiyye ile Yehûd ve Nasârânın Faziletini Temsilî Bir
Mukayese ile İfade Eden Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 448
- Böyle Bir Kıyası ve Ümmet-i İslâmiyye'nin Faziletini İfade Eden
Abdullah b. Ömer Hadisi 449
- Kehf Sûresindeki Mûsâ ve Hızır aleyhimessalatü vesselam Kıssası 450
- Mûsâ ve Şuayb aleyhimessalatü vesselam Kıssasının İcar ve İsticar ile
Alâkadar Olan Kısmı 450
- 1030. Hadis** Abdullah b. Ömer Radiyallahu Anhümânın Rivayetkerdesi Olan Meşhur
Hadîs-i Gâr 453
- Bu Hadisin Rivayet Tarikleri 455
- 1031. Hadis** Fâtîha-i Şerife ile Dua ve İstişfâ Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî'den Rivayet
Olunan Hadîs-i Şerif 455
- Tarik-i Rivayetleri 457
- Ta'lim-i Kur'an ve Kırâat-i Kur'an için İsticar ve Ücret Ahzı Hakkında Ulemânın Ârâ
ve Mezâhibi 457
- Hurmet-i İsticâre Kâil Olan Kudemâ-i Hanefiyye'nin Naklî Delilleri 458
- Bu Babda Abdurrahman b. Avf'tan, Ebû Hüreyre'den, Abdurrahman b. Şibl'den
Rivayet Olunan اقرؤا القرآن ولا تأكلوا به Hadisi 458
- Ebû Dâvûd'un Ubâde b. Sâmit'ten Rivayeti 458
- İbn Mâce'nin Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti 459
- Dârimî'nin Ebû'd-Derdâ'dan Rivayeti 459
- Beyhâkî'nin Büreyde'den Rivayeti 459
- Tirmizî'nin İmrân b. Husayn'dan Rivayeti 460
- Mukaveleye ve Şarta Merbut Olmayarak Verilen Ücreti Almak Câizdir. Bu Hususa
Dair Buhârî'nin Şa'bî'den Rivayeti 460
- Bu Babda Muâviye b. Kurre ve Hakem b. Uteybe'den de Cevaz Rivayeti 461
- İmam Şâfî de Cevaza Kâildir 461
- Hanefîler'in Kâdî Han gibi Bir Kısım Müteahhirleri de Tecviz Etmişlerdir 461
- Bunların İstinat Ettikleri İstihsan Delili 462

MUHTEREM HÂFIZLARIMIZ VE AZİZ KÂRİLERİMİZLE BİR HASBİHAL	462
1032. Hadis Hayvanın Mâ-i Tenâsülünü İsticardan Nehyi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi	464
<i>Bu Babda Ulemânın İhtilâfı . . . . .</i>	464
TEMBİH	465
İSTÎCÂR-ı HAML VE ÜCRET-i HAMMÂL	465
<i>آيَةُ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ . . . . .</i>	466
ÂKİDLERDEN BİRİNİN VEFATI HALİ	467
<i>Mücir veya Müste'cirden Birinin Vefatı Halinde Akd-i İcârenin Vaziyet-i Hukûkiyesi Hakkında Müellif Buhârî'nin İbn Sîrîn'den, Hakem b. Uteybe'den, Hasan-ı Basrî'den, İyâs b. Muâviye'den, Abdullah b. Ömer'den Rivayetleri . . . . .</i>	467

Kitâbü'l-Havâle

<i>Havalenin Lugavî ve Şer'î Mânası . . . . .</i>	471
<i>Fikhî İstilahlar . . . . .</i>	471
HAVALENİN RÜKNÜ	471
<i>Havale Bir Akiddir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre Muhâlün Lehin İstifâ-yı Matlûb için Muhîle Müracaat Edebileceği Haller, Havalenin Şartları . . . . .</i>	473
<i>Ehl-i Servet Bir Kimseye Edilen Havaleyi Kabul ve Havale Olunan Kimseye Müracaat Etmek Mesnûndur . . . . .</i>	473
1033. Hadis Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan Matl-ı Ganî Hadisi	473
<i>Nevevî'nin ve Şârih Kastallânî'nin Mütalaaları . . . . .</i>	474
<i>Hakk-ı Habs ve Hakk-ı Taleb . . . . .</i>	475
HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAVALE	475
<i>Havalenin Hanefî Fikhindeki Vâsi' Mevkii . . . . .</i>	476
1034. Hadis Resûl-i Ekrem'in Borçlu Ölen Kimse Üzerine Cenaze Namazı Kılmadığına Dair Seleme b. Ekva' Hadisi	476
<i>Bu Hadisin Buhârî'nin Sûlâsiyyâtından Olmak gibi Müstesna Bir Hususiyeti . . . . .</i>	477
<i>Borçlu Meyyitin Cenaze Namazını Resûl-i Ekrem'in Kılmaması Hakkındaki Rivayetler . . . . .</i>	478
<i>Bu Babda Ali ve Ebû Hüreyre'nin Rivayetleri . . . . .</i>	478
DEYN-i MEYYİTİ TEKEFFÜLÜN CEVAZINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR.	480
1035. Hadis لا حلف في الإسلام Hadisi ve İzahı	481
<i>Hilfû'l-Fudûl ve Resûl-i Ekrem'in İştiraki . . . . .</i>	481
MUÂHÂT	482
BU MUÂHÂTIN HEDEFİ	484
<i>Muâhât ve Muâkede ile Verasetin Neshi . . . . .</i>	484
1036. Hadis Kefâlet-i Karz ve Kefâlet-i Deyn	485
<i>Bahreyn ve Alâ el-Hadramî Radiyallahu Anh . . . . .</i>	485
<i>Vade Vefâ ve İfâ . . . . .</i>	487

Kitâbü'l Vekâlet

- Vekâletin Medlûlü ve Bazı Fikhî İstilahlar ve Risâlet* 491
Vekâletin Rüknu 491
- VEKİLİN HUDÛD-I SALÂHIYETİ VE VEKÂLETİN UMUMİ HÜKÜMLERİ** 492
Vekilin Müvekkiline İzâfetle Akd-i Mâruf Olan Hususlarda Hükümün Müvekkile Râci Olduğu 492
Vekilin Müvekkili Namına Makbuzunun Yedinde Vedîa Hükümünde Olduğu 493
- 1037. Hadis** Kurbanda Vekâlet ve Ukbe b. Âmir Hadisi 493
- 1038. Hadis** Müvekkilin Malına Zarar Gelmesi Anlaşılan Hususta İzinsiz Vekilin Tasarrufu Câiz Olduğuna Dair Kâ'b b. Mâlik Hadisi 493
- BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR RİVAYETİ** 494
Dârülharpteki Gayri Müslimi Dârülişlâmdaki Bir Müslimin Tevkîlinin Cevazını İfade Eden Abdurrahman b. Avf Hadisi 494
Kureyş Müşriklerinin Bilâl, Habbâb, Ammâr gibi Fukara ve Üserâ-i Müslimîne Ezâ ve Cefâları 496
- 1039. Hadis** Alacaklının Hüsûsuretle Hakk-ı Talebi Bulduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 497
Hâzırın ve Gâibin Vekâleti Câiz Olduğuna Dair Abdullah b. Amr b. Âs Hadisi 498
- BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER** 499
Vekâlet Hususunda Erkekle Kadın, Bâkirle Seyyib Arasında Fark Yoktur 499
Bu Hadisten Müstefâd Olan Yüksek Bir Fazîlet-i Ahlâkiyye 500
- 1040. Hadis** Huneyn Seferinde, Esirlerin Vekillerine Bahşedildiğine Dair Misver b. Mahreme Hadisi 500
- HARP SAHASI OLAN HUNEYN** 502
HARBİN SEBEBİ VE NETİCESİ 502
ÜSERÂNIN İADESİ 503
HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ 504
GANÂİMİN TAKSİMİ 505
GANÂİMİN SÛRET-İ TAKSİMİ 505
BU TAKSİM HAKKINDA ŞİKÂyetLER 506
Taksim Hakkında Şikâyetler ve Resûl-i Ekrem'in Cevabı ve Umumi Bir Teessür ve Teheyyc 506
Bu Babda Rivayet Olunan Enes b. Mâlik Hadisi 507
Mekke'nin Fethi ve Huneyn Zaferi Üzerine Arap Şairlerinin Eş'âr ve Kasaid Tûfanı 508
- 1041. Hadis** Âyetü'l-kürsî Hakkında Ebû Hüreyre'nin Uzun Bir Rivayeti 508
ÂYETÜ'L-KÛRSÎ'NİN MEÂL-İ ŞERİFİ 512
ÂYETÜ'L-KÛRSÎ'NİN İHTİVA ETTİĞİ MESÂİL-İ İLÂHIYYE 512
- 1042. Hadis** Bey'-i Fâside Vekâlet Merduddur. Bu Babda Rivayet Olunan Ebû Saïd el-Hudrî Hadisi 513
- 1043. Hadis** Hududda Vekâletin Cevazı 514
Umûr-ı Hayriyyede Vekâlet ve Enes b. Mâlik Hadisi 516

Kitâbü mâ Cae fi'l-Hars ve'l-Müzâraa

- Müzâraanın Lugavî Mânası 519
- ŞERİAT ÖRFÜNDE MÜZÂRAA** 519
- MÜZÂRAANIN RÜKNÜ** 519
- MÜZÂRAANIN ŞARTI** 520
- VEFAT HALİ** 520
- MÜZÂRAA BAHSİNİN İLK BABI** 520
- Zer'in ve Garsın Fazileti, أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ Kavî-i Şerifinin Mâna ve İzahı* 520
- Müsâkâtın Lugavî ve Fikhî Medlûlü* 521
- 1044. Hadis** Ziraatın Faziletine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 522
- Ziraatın Faziletine Dair Ebû Eyyüb el-Ensârî Hadisi* 522
- Ziraatın Faziletine Dair Câbir b. Abdullah Rivayeti* 523
- Ziraatın Faziletine Dair Ebû'd-Derdâ Hadisi* 523
- BU EHÂDÎS-İ ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER** 524
- EFDAL-İ MEKÂSİB** 524
- Resûl-i Ekrem Teşcîre Ehemmiyet Verdiği Halde Bazı Mütezehhidlerin Geri Düşünceleri* 525
- 1045. Hadis** Ebû Ümâme'nin Ziraatın En Mûtena Bir Aleti Olan Saban Hakkında Bir Rivayeti ve Bunun Hakiki Medlûlü 526
- İKİ HADİS ARASINDA MÜNÂFÂT** 527
- İKİ HABERİN SÜRET-İ TELİFİ** 527
- Ziraatla İştigalin Müdâfaa-i Vatan ve İstiklâlî Manî Dereceye Varmaması* 527
- 1046. Hadis** Ziraatçı, Koyuncu, Avcı Köpeklerinden Başka Kelp İttihazının Keraheti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 528
- 1047. Hadis** Ebû Hüreyre'nin Bu Hususta Bir Diğer Rivayeti 528
- 1048. Hadis** Ebû Hüreyre'nin Bu Hususta Bir Diğer Rivayeti 528
- Bu Babda Rivayet Olunan Süfyân b. Ebû Zühreyr Hadisi* 529
- Bu Hadisin İlm-i Rivayet Bakımından Kıymeti ve Ehemmiyeti* 529
- KIRAT NEDİR?** 530
- ANKARA RADYOSU'NDA MÜHİM BİR KONFERANS** 531
- Kuduz Kelp ve Ankara Radyosu'nda Mühim Bir Konferans; Muhterem Dr. Muhib Tarafından Verilen Bu Konferansta, Kuduz Kelpten Hastalığın Süret-i Sirâyeti ve Tedavi Şekli Kemâl-i Vuzuhla İzah Edilmiştir* 531
- 1049. Hadis** Çift Hayvanı İstimalinin Meşruiyetine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 539
- يوم السبع Nedir?* 540
- Bu Babda Kâdî İyâz'ın, Nevevî'nin Mütalaaları* 540
- 1050. Hadis** Müsâkâta Dair Ebû Hüreyre Hadisi 542
- BU ULVÎ TEÂVÜNÜN SÂİKİ** 542
- 1051. Hadis** Müzâraaya Dair Râfî' b. Hadîc Hadisi 543
- 1052. Hadis** Mahsulün Nısfî Üzerine Müzâraaya Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 544
- Hazret-i Ömer'in Hayber Yahudilerini Medine'den Tehciri* 546

	<i>Hasan-ı Basrî, İbrâhim en-Nehaî, İbn Sîrîn, Atâ, Hakem, Zührî, Katâde'den Mervî Müzâraa Mesâili</i>	546
	BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR HADİSİ	547
	<i>Maslahat-ı Harbiyye Üzerine Yaş Meyve Ağacının Kesilmesinin Cevazını İfade Eden Enes b. Mâlik Hadisi</i>	547
	BENÎ NADİR SEFERİ	548
	<i>Nazmının İzahı</i>	548
1053. Hadis	<i>Kirâ-i Arzın Meşruiyeti Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi</i>	549
	<i>Kira Bedeli Almanın Cevazı</i>	549
1054. Hadis	<i>Arz-ı Haracın Müzâraa Suretiyle İşletilmesi ve Bu Babda Hazret-i Ömer Hadisi</i>	550
1055. Hadis	<i>Arâzî-i Mevâtı Kim İhyâ Ederse O Yere Müstehak Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi İhyâ-i Mevâtın Sureti</i>	551
	<i>Arz-ı Mevâtın Mülkiyeti, İhyâ Edene Ait Olduğu Hakkındaki Haberler</i>	551
	EİMMENİN İHTİLÂFI	553
	<i>Arz-ı Mevâtı İhyâ için Devletin İzni Lâzım mıdır? Bu Babda İmamların İhtilâfi</i>	553
	<i>Sâdât-ı Hanefiyye Lüzuma Kâil Olmuşlardır, Delilleri</i>	553
1056. Hadis	<i>Hayber Yahudilerinin Hayber Arazisi Üzerinde Asr-ı Peygamberîdeki Vaziyetleri ve Hazret-i Ömer Zamanında Tehcir Edilmeleri Hakkındaki Abdullah b. Ömer Hadisi</i>	554
	HAYBER YAHUDİLERİNİN SEBEB-i İCLÂSİ	556
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER	557
	<i>Müzâraada Ecel Tayininin Şart Olduğu</i>	557
1057. Hadis	<i>Müzâraaya Dair Râfi' Hadisi</i>	558
	<i>Arazi Sahiplerini Toprağı Olmayanlara Kirasız Arazi Vermeye Teşvik Eden Câbir Hadisi</i>	560
1058. Hadis	<i>Kirâ-i Mezâria Dair İbn Ömer Hadisi</i>	560
	<i>Müzâraanın Muhtelif Şekilleri</i>	562
	BİR SUAL VE CEVABI	562
1059. Hadis	<i>Müzâraaya Dair İbn Ömer'in Diğer Bir Hadisi</i>	563
	NUKÛD İLE KİRÂ-i ARZ.	563
1060. Hadis	<i>Ziraatın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi</i>	564
	<i>Yenilen ve Kendisinden İstifade Edilen Her Nebatın Yetiştirilmesinin Meşruiyetine Dair Sehl b. Sa'd Hadisi</i>	566
	<i>Ebû Hüreyre'nin Kesret-i Rivayetine Dair Kendi İhbarı</i>	566
	<i>Müzâraa Bahsine Bir Hâtîme ve Müzâraanın Erkânı</i>	567
	<i>Müzâraa-i Sahîha Envâından Birinci, İkinci, Üçüncü Nevileri</i>	568
	SA'Y Ü AMEL NEDİR?	569
	<i>Müzâraanın Fâsid Olan Nevilerinden Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü Nevileri</i>	569
	<i>Şürût-ı Müzâraanın İki Nevi: Âkıdeynin Ehliyeti, Akdın Sıhhati</i>	570
	MÜZÂRAANIN HÜKMÜ	571
	MÜZÂRAANIN FESHİ VE SEBEPLERİ	572

6. Cilt

Kitâbü's-Şîrb

- Şirbin Lugavî ve Istilahî Mânası. Hakk-ı Şefe ve Aralarındaki Fark* 9
أَفْرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ. أَلَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
نَحْنُ الْمُُنزِلُونَ Nazımının Tercüme ve İzahları 9
- SUDA TASARRUF VE HAKK-İ İŞTIRAK** 10
Fevka'l-arz Sular ve Bunların Üç Kısmından Birinci Deniz Suları Mubahtır 10
Büyük ve Küçük Göl Suları da Deniz Suları Gibidir 10
Bunun Müstened-i Şer'îsi 11
Hudâ-yi Nâbit Otlar da Mubahtır 11
İhrâz ile Temellük 11
İkinci Kısım Sular Memlük Olmayan Enhâr-ı Âmmedir, Mubahtır 11
Üçüncü Sınıf Sular Enhâr-ı Memlûkedir, Enhâr-ı Memlûkeden Şerikler Arasında
Taksime Tâbi Olan Nevi ve Enhâr-ı Hâssa Nevi; Hükümleri 12
- KUYU SULARI VE Bİ'RİRÛME** 13
Hadisinin İzahı 14
Hadisinin İzahı 14
- FIKHÎ HÜKÜMLER** 14
Fevka'l-arz Sular da Tahte'l-arz Sular gibi Mubahtır, Kâbil-i Temellük Değildir 14
- KUYULARIN ENVÂİ** 14
Kuyu Sularında Hakk-ı Şefe ve Hakk-ı Şîrb 15
- SULARIN ESBÂB-İ İSTİMLÂKİ** 16
Üç Sebeb-i Temellükün İzahı 16
- 1061. Hadis** Hakk-ı Şîrb İfade Eden Sehl b. Sa'd Hadisi 17
Suyu Tasadduk ve Hibenin Cevazı 17
Yemek Duası ve Bir Tembîh 18
- 1062. Hadis** Teyâmünün Mesnûn Olduğu. Bu Babda Rivayet Olunan Enes b. Mâlik Hadisi19
Hadisi ile Teyâmün Hadisinin Telifi Sureti 21
- 1063. Hadis** İhtiyaçtan Fazla Sudan Ashâb-ı İhtiyacı Menetmekten Nehye Dair
Rivayet Olunan Ebû Hüreyre Hadisi 21

- Bu Babda Vârit Olan Diğer Rivayetler* 22
- HADİSTEKİ NEHYİN TAHRİMÎ VEYA TENZİHÎ OLDUĞUNDA ULEMÂNIN İHTİLÂFİ** 24
- 1064. Hadis** Müslüman Malını Koparmak için Yalan Yere Yemin Eden Kimsenin Gazab-ı İlâhîye Uğrayacağı Hakkında Rivayet Olunan Abdullah b. Mes'ûd Hadisi, *إِنَّ الدِّينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا* Âyetinin Tefsir ve İzahı 24
- Bu Âyetin Kendisi Hakkında Nâzil Olduğunu Bildiren Eş'as b. Kays'ın Rivayeti* 25
- Abdullah b. Mes'ûd Hadisini Rivayet Eden Diğer Ashâb-ı Kirâm* 26
- Gadab Nedir?* 27
- Bu Âyetin Diğer Bir Sebeb-i nüzûlü Hakkında Buhârî'nin Abdullah b. Ebû Evfâ'dan Rivayeti* 27
- BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR HÜKM-İ FİKHÎ** 27
- Müdde'nin Beyyinesi Olmazsa Hâkimin Yemin Teklifi Hakkı* 27
- Yeminin Aksamı* 27
- BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR HADİSİ** 28
- Kuyu Zarar-ı Hederdir* 28
- 1065. Hadis** Fazla Suyu Olup da Suya Muhtaç Yolculardan Esirgeyen, Dünyalık için Biat Ettiği Devlet Reisine Karşı Nakz-ı Ahd Eden, Yalan Yere Yemin Ederek Malını Süren Kimseler Hakkında Vaîd-i Şedîd Tebliğ Eden Ebû Hüreyre Hadisi 28
- Bu Üç Sınıf Günahkârın, Cürümde Müsâvî Oldukları ve Her Birinin İzahı* 29
- اليمين الغموس تدع الديار بلاع* Hadis-i Şerifinin İzahı ve Yeminin Üç Nevi 30
- Su Yolları ve Su Nöbetleri Hakkında Abdullah b. Zübeyr'den Rivayet Olunan Hadis ve يُؤْمِنُونَ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ* Nazımının İzahı 31
- Teheyyücat-i Asabiyyenin Kazâya Mani Olduğu* 33
- 1066. Hadis** Su Hayrına Dair Vârit Olan Ebû Hüreyre'nin *في كل كبد رطبة أجر* Hadisinin İzahı 33
- Bu Ecrin Her Hayvana Edilen İhsana Şümulü* 34
- SU HAYRININ EHEMMİYETİ** 35
- Zât'ü'n-nitâkayn Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi* 36
- Abdullah b. Ömer Hadisi* 36
- Sehl b. Sa'd Hadisi* 36
- 1067. Hadis** Havz-ı Kevser Hadisi 37
- Bu Hadisin Tevâtür Derecesine Vâsıl Olan Müstesna Bir Hususiyeti* 37
- Havz Hadisini Ashaptan Rivayet Eden Zevatın Esâmîsi* 38
- Bu Rivayetler Hakkında Ulemânın Akvâli* 38
- Zemzem Kuyusu'na Dair Abdullah b. Abbas'ın Rivayeti* 39
- İSMÂİL'İN ANNESİ HÂCER** 39
- Hazret-i Hâcer'le Oğlu İsmâil'in Mekke Şehrinin Bulunduğu Mevkie Nakli* 39
- 1068. Hadis** Fazla Suyu Susuzdan Esirgemenin Fezâhati Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 40
- أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ* Âyetinin Tefsiri 41
- 1069. Hadis** Himânın Yalnızca Allah'a ve Resûlü'ne Ait Olduğuna Dair Sa'b b. Cessâme Hadisi 42
- Himâ Nedir?* 42
- Resûl-i Ekrem Tarafından Zekât Develeri ve Gazâ Atları Beslenmek için Nakî* Mevkii Kurulmuştur 43
- Hazret-i Ömer Tarafından Şeref ve Rebeze Mevkileri Korumak İçin İttihaz Edildiği* 43

	İZİNİN MEŞRUIYETİ	71
	İZİNİN ŞARTLARI İKİDİR	71
	İzinin Mahallî, İzinin Hükümü, İzinin Rüknu	71
	BAHSİN UNVANINDA ZİKROLUNAN TEFLÎS	72
1074. Hadis	Ödemek Kastıyla İstidâne Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	72
	<i>Bu Babda Hâkim'in Hazret-i Âişe'den, Ebû Ümâme'den Rivayetleri</i>	72
	<i>İbn Mâce'nin, İbn Hibbân'ın da Meymûne Radiyallahu Anhâdan Rivayetleri</i>	73
	HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER	73
	<i>Veresiye Bey'in Cevazına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi</i>	75
1075. Hadis	Ebû Zer el-Gifârî'nin Rivayetkerdesi Olan Meşhur بالله من مات من أمتك لا يشرك بالله من مات من أمتك لا يشرك بالله Hadisinin İzahı	75
	<i>Râvi Ebû Şihâb'ın Hadis Hakkında Tarifi</i>	76
	<i>Edâ-i Deynin Vücûbu ve أهلها إلى الأمانات إلى الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلى أهلها</i>	77
	<i>Bu Âyet-i Kerîmede Emanetle Murat, Hukûk-ı İbâd Olduğu</i>	78
1076. Hadis	Bu Babda Câbir b. Abdullah Hadisi	79
	<i>Bu Babda Ebû Hüreyre Hadisi</i>	79
	<i>Hayırlı Kişi, Borcunu Güzel Ödeyen Kimsedir</i>	80
	<i>Bedevînin Resûl-i Ekrem'e أفاك الله أوفيتني وأفاك الله Duası</i>	81
	HÜSN-i MUTÂLEBENİN İSTİHBÂBİ	81
1077. Hadis	من ترك ديناً أو ضياعاً فليأتي فأنا مولاه Hadisi	82
	<i>Borçlu Ölenlerin Borçlarının Taraf-ı Risâletten Eda Buyurulmasına Dair Ebû</i> <i>Hüreyre'nin Rivayeti</i>	82
	<i>Nazm-ı Şerifi</i> <i>أولى بالمؤمنين من أنفسهم</i>	83
	<i>Asabe Nedir?</i>	83
	BUHÂRÎ'NİN ÜÇ BABI VE ÜÇ RİVAYETİ	84
	<i>Borcun Bir Miktarını Vererek veya Alacaklı Tamamını Bırakarak İstihlâl-i Hukûk</i> <i>Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi</i>	84
	<i>Takas Süretiyle Edâ-i Deynin Cevazı</i>	84
	<i>Vesk Ölçeği</i>	85
	<i>Câbir'in Edâ-i Deyninde Resûl-i Ekrem'in Duası ve Bir Mu'cize-i Nebevî</i>	85
	<i>Resûl-i Ekrem'in Borçlanmaktan Allah Teâlâ'ya Sığınması ve Borcun Vesile-i</i> <i>Mefâsid Olduğu</i>	86
1078. Hadis	İzâa-i Maldan Tahzîre Dair Mugîre b. Şu'be Hadisi	86
	<i>Bu Hadisin Sûret-i Sevkindeki Müstesna Ehemmiyet</i>	87
	<i>Âyetlerinin İzahı</i> <i>وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ وَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ</i>	88
	<i>Nazmı ve Şuayb Aleyhi's-selâm ile Kavmi Ehl-i Medyen Kıssası</i>	88
	<i>Medyen, Şuayb Aleyhi's-selâmın Kavmini Evvelâ Tevhîde Daveti, Sonra Kavmini</i> <i>Eksik Ölçmek ve Tartmaktan Tahzîri, Zulüm ve Gadirden Meni</i>	88
	<i>Nazmının İzahı</i> <i>وَلَا تَتُوتُوا الشَّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمْ</i>	91
	<i>Sefâhetin Sebeb-i Hacr Olduğunda Ulemânın İhtilâfı</i>	92
	MUGİRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN İÇTİMÂİ VE AHLÂKÎ HÜKÜMLER ...	93
	<i>Ukûk-ı Ümmehât</i>	93
	<i>Ve'd-i Benât ki Câhiliye Devrinde Kız Doğan Nevzâdın Diri Diri Defni Cehâleti ve</i> <i>Zamanımızdaki Kürtaj Cinayeti</i>	93
	HADİS-i ŞERİFTE ÜÇ ŞEYİN DE KERAHETİ BİLDİRİLİYORDU	94
	<i>Kilûkâl (Dedikodu) Keraheti</i>	94

İzâa-i Mal Gafleti	95
Kesret-i Sual Hakkındaki Ulemânın Telakkileri	95
Memdûh Olan Sualler	95
İmtihan ve İlzâm için Sual	96
Vazife ve Mesuliyete Dair Abdullah b. Ömer Hadisi	97

Kitâbü'l-Husûmât

Husumet ve İshâsın Mânaları	101
1079. Hadis Kırâat-i Kur'an'da İhtilâf Eden İbn Mes'ûd ile Bir Sahâbîye Resûl-i Ekrem'in, Kur'an Yedi Lugat Üzerine Nâzil Oldu Buyurması	101
Bu Hadisi İbn Hibbân'ın Buhârî'den Mufassal Bir Metin ile Rivayeti	102
SEB'A-İ AHRUF NEDİR?	104
SEB'A-İ AHRUFUN ASLI VE MÜSTENED-İ İLMÎSİ OLAN HABERLER	104
İbn Hibbân'ın Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti	104
Tirmizî'nin Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti	105
Buhârî ile Müslim'in Abdullah b. Abbas'tan Rivayetleri	105
Buhârî ile Müslim'in Hazret-i Ömer'le Hişâm b. Hakîm Arasındaki İhtilâfî Rivayetleri	105
إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَبَلَسَانِ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ Nazm-ı Şerifleri	106
KUR'ÂN-I MÜBÎN'İN AHRUF-İ SEB'A ÜZERİNE TENZİL VE KIRAATİNDEKİ ÂLÎ FAİDE	107
Kitâb-ı Mübînin Her Kelimesi Lugat-ı Seb'a ile Kıraat Olunmuş Değildir	107
Lugat-ı Seb'a'nın Hepsini ile Kıraat Edilmiş midir? Mushaf-ı Osmânî'de Mevcut mudur? Yoksa Refolunmuş mudur?	108
Arza-i Ahîrenin İrtihâl-i Nebevîye Müsâdîf Olan Arz Olduğu	108
Seb'a-i Ahruf ile Murat, Meşhur Kırâat-i Seb'a Değildir	109
AHRUFÜ'S-SEB'A HAKKINDA ULEMÂNIN ÂRÂ VE MEZÂHİBİ	110
Seb'a-i Ahrufun Mânaları	110
İbn Mes'ûd Hadisinin Sebebi Sevki	111
1080. Hadis Husumet Bahsinde Bir Müslüman ile Bir Yahudinin Resûl-i Ekrem'e Arz-ı Husumet Ettiklerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi	112
Yahudiyi Tokatlayan Sahâbînin Hazret-i Ebû Bekir veya Başkası Olduğuna Dair Rivayetler; Bir Sual ve Cevap	114
أَيُّهَا الَّذِي فِي الصُّورِ فَصِّعْ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ İstisna Edilen Zevât-ı Âliye Kimdir?	116
1081. Hadis Bir Yahudinin Bir İslâm Kadını Katli ve Yahudinin Kisasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi	116
İSTİNBAT VE İHTİLÂF	117
Câni Cürmü ne Şekilde İkâ Ederse Etsin, Seyf ile Kisas Edilir	117
1082. Hadis Bu Babda Eş'as Hadisi	119

بابُ الْمَلَاَزِمَةِ Bahsi Mülâzeme

Bu Babda Kâ'b b. Mâlik Hadisi	121
Habbâb Hadisi	122
أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا Nazm-ı Şerifinin Tercüme ve İzahı	123

Kitâbün fi'l-Lukata

- Lukatanın Yani Bulunan Yitik Malın İstilahî Medlûlü* 127
- 1083. Hadis** Übey b. Kâ'b Hadisi 127
- Lukatanın İlânı* 129
- İlân Müddeti* 129
- HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER** 130
- Lukatanın Çıkınının ve Ağız Bağının Hıfzı* 130
- Yitik Mal, Sahibi Çıktığında Vermek Niyetiyle Alınır. Bu Babdaki Rivayetler* 131
- Sahibi Çıkmayan Lukatanın Hükmü* 131
- Bu Babda Rivayet Olunan Zeyd b. Hâlid Hadisi* 133
- Koyun, Deve, At Yitiklerinin Ahkâmı* 134
- 1084. Hadis** Bir Hurma ve Bu Kıymette Mal Lukata Sayılmaz 135

Kitâbü'l-Mezâlim

- Zulmün Lugavî ve Şer'î Mânası* 139
- Gasbın Lugavî ve Şer'î Mânası* 139
- Sûre-i İbrâhim'in 42-47. Âyetlerinin Tercüme ve İzahı* 139
- 1085. Hadis** Mezâlimin Kısası Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 140
- Sırat Köprüsünden Sonra Kantara Denilen İkinci Mevkıfte Müminlerin Muhasebesi* .. 141
- Bundan Sonra Müminlerin Cennete Sûret-i Duhûlünü Tasvir Eden Zümer Sûresi*
- Âyetlerinin Tercüme ve İzahı* 141
- Mevkıfın Teaddüdüne Dair Bir Soru ve Cevabı* 142
- 1086. Hadis** Bu Mevkıfta Müminlerin ve Kâfirlerle Münafıkların Soru ve Cevap
Olduklarını Tasvir Eden Abdullah b. Ömer Hadisi 143
- Hadisin Sûret-i Sevki Hakkında Bir Mühimme* 144
- Necvâ Nedir?* 144
- 1087. Hadis** Abdullah b. Ömer'in Rivayetkerdesi Olan "Müslüman Müslümanın
Kardeşidir" Hadisi 145
- 1088. Hadis** Zalim Olsun Mazlum Olsun Müminin Mümine Yardım Etmesi
Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 146
- HADİSİN SEBEB-i VÜRÛDU** 147
- انصر أخاك ظالما أو مظلوما Kavli Hakkında İzahat* 148
- MAZLUMA YARDIM BABI** 148
- Mazluma Yardım Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi* 148
- Mazluma Yardım Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi* 149
- İNTİSÂR-i MAZLUM** 150
- وَإِذَا أَصَابَهُمُ النَّعْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ Kavli-i Şerifinin İzahı* 150
- Bu Âyet-i Kerîme Hakkında İbrâhim en-Nehaî Hazretlerinin Tefsiri* 151
- Bu Âyet-i Kerîme ile Emrolunan Müdâfaa-i Vatan Düsturu* 151
- Millî Mücadele* 152
- Bozgunculuk* 153
- TECRİD'E ALINMAYAN BİR BAB DAHA** 153
- Mazlumun Zalimi Affına Dair Vârit Olan Âsâr-ı Şerife* 153

	لَا يُجِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ	153
	Nazm-ı Şerifinin Tercüme ve İzahı	155
1089. Hadis	Abdullah b. Ömer'den Rivayet Olunan الظلم ظلمات Hadisi	155
	Bu Hadisin Rivayet Tarikleri	156
1090. Hadis	İstihlâl-i Mezâlîme Dair Ebû Hüreyre Hadisi	157
1091. Hadis	Toprağa Tecavüzden Tahzîr Hakkında Saîd b. Zeyd Hadisi	159
	Bu Babda Ebû Seleme'nin Hazret-i Âişe'den Bir Rivayeti	159
	Ya'lâ b. Mürrre'nin Rivayeti	160
	Arazi Gasbı Hükümünde Eimme-i Hanefiyye'nin Akvâli	160
	MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER	160
1092. Hadis	Gasb-ı Arza Dair İbn Ömer Hadisi	161
	Bu Hadis Hakkında Buhârî'nin Bir Rivayeti	161
1093. Hadis	Meyvenin Çiftleyerek Yenilmesi Muhâlif-i Edep Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi	164
	Bu Hadisin Süret-i Sevkinde Buhârî'nin Cebele'den Bir Rivayeti	165
	Bu Babda Ebû Bekir'in Kölesi Sa'd'ın Bir Rivayeti	165
1094. Hadis	Husumette Gaddarlığa Dair Hazret-i Âişe Hadisi	166
	"Eleddü'l-hisâm"ın Tefsir ve İzahı	166
	Recî' Seriyyesi ve Şehidleri	167
1095. Hadis	"Müslüman Hakkı, Ateşten Bir Parçadır. Onu İster Alsın, İster Bıraksın" Meâlindeki Ümmü Seleme Hadisi	167
	HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER	169
	Nazm-ı Şerifinin İzahı	170
	Cerh ve Ta'dîl	170
	Hadisinin İzahı	171
	Ebû Süfyân'ın Kadımı Hind'in, Zevcinin Hissetinden Şikâyeti Hakkında Rivayet	171
	Olunan Hazret-i Âişe Hadisi	171
	Kayserin Resûl-i Ekrem'in Zatı ve Hayatı, Ailesi ve Tebliğ Buyurduğu İslâm Dininin Ahkâm-ı Esâsiyyesi Hakkında Ebû Süfyân'dan İcrâ-yı Tahkikat Ettiği Hakkında Müşârûn İleyhin Rivayeti	172
1096. Hadis	Hakk-ı Dayf ve Bunu Fiilen İstirdâdın Cevazını İfade Eden Ukbe b. Âmir Hadisi	174
	Bu Hadisin Ebû'l-Hayr Tarihiyle Diğer Rivayeti	174
	ŞİMDİ BU HADİSLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER ŞUDUR.	174
	Hadisi	175
	Bu Babda Mikdâd b. Esved Hadisi	175
	Misâfirin Hakk-ı Dayfı Bizzat İstirdâd Hakkının Tevcihi Hakkındaki Ulemânın Akvâl ve İctihadları	176
	TÜRKLER'DE KONUK AĞIRLAMAK TÖRENİ	177
	Türkler'de Misafire İkrâm Hasîsa-i Âliyesi ve Misafire İkrâm Hakkındaki Türk Meselleri	177
1097. Hadis	Komşunun Komşu Duvarına Bir Hatîl Başı Koyabileceğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti	178
	İHTİLÂF-I ULEMÂ	179
	Bu Babda Hazret-i Ömer'in Devr-i Hilâfetinde Bu Hakkı Kabul Etmek İstemeyen Muhammed b. Seleme'yi بطنك على ليمرن به ولو على بطنك	179

- Hakk-ı Câre Hürmetin Lüzum ve Vücûbuna Dair Rivayetler* 180
Sakîfe-i Benî Saîde ve Buraya Resûl-i Ekrem'in Teşrihi 180
- 1098. Hadis** Yol Üstünde Oturmaktan Tahzîre Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 182
Gadd-ı Basar, Keff-i Ezâ Anî't-tarîk, Redd-i selâm, Emir Mâruf, Nehiy Münker 183
Ebû Bekir'in Mekke'de Finâ-i Dârını Mescid İttihazı ve Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Mufassal Bir Rivayeti, Bu Rivayet Hakkında Tahliller 183
- 1099. Hadis** Tarîk-i Âmmın Asgari Miktâr-ı Zirâı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 185
- 1100. Hadis** Cebren ve Kahren Kişinin Malına Tecavüzden; Burun, Dudak, Kulak Kesmek Gibi Ukûbât-ı Fâhişeden Nehye Dair Abdullah b. Yezîd el-Ensârî Hadisi 185
- 1101. Hadis** Malını Muhafaza, Hayatını Müdafaa, Dinini, Vatanını, İrzini Muhafaza Uğrunda Ölenlerin Şehid Olduklarına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 186
- 1102. Hadis** Hazret-i Âişe'nin Kadınlık Gayretine Dair Enes b. Mâlik'in Bir Rivayeti 186

Kitâbü's-Şirket

- Bu Bahsin Unvanına Dair Rivayetler* 191
Şirketin Lugavî ve Şer'î Mânaları 191
- İSTILAH-I ŞER'İDE ŞİRKET. 191**
Şirket-i Mülk, Şirket-i Akd 192
Şirket-i Mülkün Envâi 192
Şirket-i Akdın Envâi 192
Şirket-i Taam ve Ârifâne 193
Şirket-i Urûz 193
- KİSMETİN KEYFİYETİ. 193**
Kismet ve Şer'î Tarifi 193
Kismetin Bir Cihetle İfraz, Bir Cihetle de Mübadele Olduğu 194
- 1103. Hadis** Nehd yani Ârifâne Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 194
Bu Babda Beyhaki'nin Rivayeti 195
- 1104. Hadis** Eş'arîler'in Nehdi Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Rivayeti 195
- BİR İCTİHAD, BİR İNTİKÂD. 196**
Şârih İbn Hacer'in Bir İctihadı, Diğer Şârih Aynî'nin İntikâdı 196
Râfi' b. Hadîc'in Nehd Hakkında Bir Rivayeti 197
Müşterek Kesilen Kurban Etinin Mücâzefe Tarihiyle Taksiminin Cevazı 197
- 1105. Hadis** Zebh-i Şer'î ve Âlâtı Hakkında Râfi' b. Hadîc Hadisi 197
Firarî Hayvanın İrâka-i Demi, Av Avlar gibi Vurulmak Suretiyle Olacağına Dair Rivayetler 199
- MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER. 199**
Şer'î Tezkiye Şerâitinden Biri de Bol Kan Akıtmaktır 200
Zebihte Kat'î Lâzım Olan Damarlar Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibinin İzahı 200
Besmele ile Zebhedilmek Şartı 200
Besmelenin Sehven Terkedilmesine Terettüp Eden Hüküm Hakkında Ulemânın İhtilâfı, Kudûrî'nin ve Sâhib-i Hidâye'nin İzahı 201
- 1106. Hadis** Müşterek Sahip Olduğu Kölesinden Kendisine İsabet Eden Hissisini Âzatlayan Kimsenin Öbür Şerikin Hissisini de Ödemesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 201

- Bu Hususta İbn Ömer Hadisi* 202
- 1107. Hadis** Milletin Münevver Zümresinin Avam Tabakasını Tenvir Etmek Vazifesi
Olduğuna İşaret ve Devletin İkâme-i Hududunun Hikmet-i Teşriini İzah
Eden Nu'mân b. Beşîr'in Temsilî Bir Rivayeti 202
- 1108. Hadis** Feth-i Mekke Günü Abdullah b. Hişâm'ın Vâlidesi Tarafından Resûl-i
Ekrem'e Arzolanması ve Taraf-ı Risâletten Kendisine Hay ve Bereketle
Dua Buyurulması Hakkındaki Rivayeti 203

Kitâbü'r-Rehn

- Âyetinin Tercümesi ve İzahı* 207
- Kavl-i Şeriflerinin Tercüme ve
İzahları, Rehnin Lugavî ve Şer'î Mânaları ve Rehne Dair Bazı Fikhî İstilahlar* 207
- 1109. Hadis** Rehnin, Mürtehin Tarafından Kabul Edilmekle Tamam Olduğu Mâl-i
Merhûnda Râhin veya Mürtehinden Hangisinin Hakk-ı Tasarrufu
Bulduğu Hususunda Selef Ulemâsının İhtilâfları ve Bu Babda Rivayet
Edilen Ebû Hüreyre Hadisi 208
- Sâdât-ı Hanefiyye'nin İctihadları* 209
- 1110. Hadis** Yeminin Müddeâ Aleyhe ait Olduğuna Dair Resûl-i Ekrem'in Bir
Hükmüne Dair İbn Abbas'ın Rivayeti 209

Kitâbü'l-İtk

- İtkin Lugavî ve Şer'î Mânaları* 213
- Nazmının Tercüme
ve İzahı* 213
- 1111. Hadis** Rakabe Âzât Etmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 214
- Bu Hadisin Süret-i Sevkinde Dair Bir Mühimme-i İlmiyye* 214
- 1112. Hadis** Cihaddan Sonra Rakabe Âzât Etmenin Faziletine Dair
Ebû Zer el-Gifârî Hadisi 215
- Cihadın Kudsiyeti* 216
- Kavlinin Tercüme ve İzahı* 216
- Ebû Zer Hadisinin Turuk-ı Rivayeti ve Medlûlü Hakkında Mâlûmat* 217
- Ebû Zer Hadisinin Mühim Bir Hususiyeti; Müellif İmam Buhârî'ye Nisbetle İsnâd-ı
Âli Olmasıdır* 217
- 1113. Hadis** Kendi Hisselerini Azatlayan ve Diğer Şeriklerin Hisselerini Ödeyecek
Derecede Serveti Bulunan Kimse Üzerine Hissedarların Hisse-i
Musîbelerini Ödemek Vacip Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 218
- 1114. Hadis** Resûl-i Ekrem Hurmetine Ümmetinin Gönüllerinden Geçen Yaramaz
Hatıraların Affına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 218
- 1115. Hadis** Ebû Hüreyre'nin Kölesiyle Yemen'den Gelip Müslüman Olması ve Bu
Esnada Resûl-i Ekrem'in Bir Mûcizesi 219
- 1116. Hadis** Hakîm b. Hizâm'ın Câhiliye'de ve Devr-i İslâm'da Yüzer Deve ile Yüzer
Köle Âzatlamaı 221

- 1117. Hadis** Benî Mustalik Seferi ve Üserânın Tamamen Âzat Edilmesi Hakkında
Abdullah b. Ömer Hadisi 221
Ümmü'l-mü'minin Cüveyriye'nin İzdivacı 222
Benî Mustalik Seferi ve Azlin Şer'i Mahiyeti Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 222
Nâmık Kemal Merhumun Altmış Sekiz Sene Evvel İbret Gazetesinde
"Çocuk Düşürmek" Unvanlı Neşrettiği Makalesinin Bir Fıkrası 223
- NÜFUS ARTMASINDA ÇOCUK KORUNMASININ ROLÜ..... 223**
Çocuk Esirgeme Kurumu Reisi Doktor Fuad'ın Ankara Radyosu'nda İrat Ettiği
Mühim Hitâbesi 223
Gerek Ananın Hamli Zamanında, Gerek Doğum Sırasında, Sonra Çocuğun
Neşvünemâsî Devrinde İttihaz Edilmesi Muktezî Tedbirler ve Bu Babda Küşâdî
Lüzumlu Müesseseler 225
Şehirlerde Bazı Kadınların Çocuğu Çay ve Balo Âlemlerine Engel Sayarak Çocuk
Düşürmeleri, Kendi Hayatlarını Tehlikeye Koymakla Beraber Millî Vazifelerini de
Unuttukları. Bu Faciayı En Kuvvetli Tedbirlerle Önlemenin Lüzumu 226
Zarafetlerinden, Hayat Tarzlarından Fedakârlık Yapmak İstemeyen Bu Mütereddî
Ruhlu Kadınlara Teshilât Gösteren ve Çocuk Almayı Sanat İttihaz Eden Bazı
Doktorların Bu Cinayetkârane Hareketlerine Set Çekmenin Lüzumu 226
Çocuk Kâtili Kimselerin Diplomalarnı Almak ve Nüfus Teskerelerine Vatan Haini
Damgasını Vurmak Nüfusumuzun Tezâyüdü için Lüzumlu Bir Tedbirdir 226
Doktor Fuad'ın Evkaf Sergisinde Gördüğü Kadim Bir Vakfiyede Ecdadımızın İçtimai
Yardıma Verdikleri Yüksek Kıymetin Bir Misali 227
Köylülerimizin Evlenmek ve Çocuk Yapmak Hususunda Teşvike İhtiyacı Olmadığı,
Onun An'anevî Görgüsü Bunu Temine Kâfi Olduğu, Hatta Bir Kadın Alması
Hususundaki Takayyüdâta İki, Üç Almakla Mukabele Ettiği,
Köylü Kadınlarımızın Mehâsini 227
Türk Kadınının Doğum Kudreti Bize Bir Batında İki Misli Nüfus Vaad ve Tebşir
Ederken Hiçbir Millete Nasip Olmayan Bu Kudreti Tahakkuk Ettirmeye Çalışmak
Hükümete ve Millete Düşen En Mühim Vazifedir 227
- 1118. Hadis** Benî Temîm'i Resûl-i Ekrem'in Senâsı Hakkında Ebû Hüreyre'nin
Bir Rivayeti 228
Temîmîler'le Neseb-i Peygamberinin İlyâs b. Mudar'da Birleşmesi 229
- 1119. Hadis** Efendi ile Kölesinin Yekdiğerine Karşı Âdâb-ı Muhâtabeleri Hakkında
Ebû Hüreyre Rivayeti 229
- 1120. Hadis** Hâdim Efendisiyle Birlikte Yemek Yemezse, Efendinin, Yediği Yemekten
Ona da Bir Miktar Verip Yedirmesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 229
- 1121. Hadis** Hâdimini Te'dîp için Dövmek İcap Ettiğinde, Beşerin En Şerefli Uzvu
Olan Yüzüne Vurulmaması Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 230
- "KİTÂBÜ'L-İTK" A BİR HÂTİME 230**
Kitâbü'l-İtk'a Bir Hâtîme: Kable'l-İslâm Cezîretûlarap'ta
Köleliğin Olanca Fecaati ile Taammümü 230
İslâmiyet'in Zuhuru Bu Mazlum Sınıf için de Beşâret-i Halâs ve Necât Olduğu 231
Cevdet Paşa Merhumun, "Müslümanlık'ta Köle Almak, Köle Olmaktır"
Suretindeki Vecizesi 231
İslâm Dini Evvelâ Köle Âzâdına Teşvik ile, Sâniyâ Mükâteb Esasını Temin ile,
Sâlisâ Memlûkler ile Mâlikler Arasında Müsavi Bir Hayat ve Maişet Yolu Tesis
Etmekle Bu Fecaati Azaltmıştır 231

Kitâbü'l-Mükâteb

- Mükâteb ve Kitâbete Dair İstilahlar* 235
*Taberistan'ın En Yüksek Âlimi Rûyânî: Kitâbet, Dîn-i İslâm'ın Vazettiği Bir Akid
Olduğunu Bildirmiştir* 235
İslâm'da İlk Mükâtebler, Selmân-ı Fârisî'nin Bedel-i Kitâbete Bağlanması 235
Kadınlardan İlk Defa Bedel-i Kitâbete Bağlanan Berîre 236
- 1122. Hadis** Berîre'nin Bedel-i Kitâbetinin Hazret-i Âişe Tarafından Tediye Edildiğine
Dair Hazret-i Âişe Hadisi 236

Kitâbü'l-Hibe

- Hibenin Lugavî ve Fıkhi Mânaları* 241
Vâhib, Mevhûb, Mevhûbün Leh, İttihab Tabirlerinin Medtûlleri 241
Hibenin Vasiyetten, İbrâdan, Sadakadan, Hediye Farkı 241
*Hibenin Fıkhi Tarifi ile Borçlar Kanunundaki Tarifi Arasında Bir Fark Bulunmadığı,
Her İki Tarife Göre Hibenin Bir Akid Olduğu* 242
Hibenin Teşrî' Buyurulmasının Hikmeti 242
- 1123. Hadis** Hibe Edilen Şey Az Olsa Bile İstihkâr Edilmemesi Hakkında Ebû
Hüreyre Hadisi 243
- 1124. Hadis** Hibenin Fazileti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 243
İki AYDA ÜÇ HİLÂL-i KAMERİN GÖRÜLMESİ 244
- 1125. Hadis** Resûlullah'ın Zühdi Hayatı 245
- 1126. Hadis** Hediye Edilen Av Etinin Kabulünün Cevabına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 246
HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 247
- 1127. Hadis** Ümmü Hüfeyd'in Peygamberimize Hediyesi. Bunların Peygamberimiz
Tarafından Kabul Buyurulması 248
*Araplar Arasında Keler Yemek Âdetken Resûlullah'ın Bundan Hoşlanmaması ve
Bunun Hanefîler'ce Mekruh Olduğu* 249
- 1128. Hadis** Resûlullah'ın Hediye Kabul Edip Yediği, Sadakadan Hazer Ettiği
Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 249
Resûlullah'ın Ailesini de Sadakadan Menettiğine Dair Rivayetler 250
- 1129. Hadis** Resûlullah'ın Başkası İçin Sadaka Olan Bir Malı, Kendisi İçin Hediye
Kabul Ettiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 250
- 1130. Hadis** Resûlullah'ın Kadınları Arasında Gayret ve Rekabet Temayülleri 251
Âişe ve Ümmü Seleme Hind Hizibleri 253
- 1131. Hadis** Resûlullah'ın Hoş Kokuyu Reddetmediğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 254
- 1132. Hadis** Peygamberimizin Hediye Kabul Edip Onu Mukabil Bir Hediye ile
Karşılama İtiyadında Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 255
*Hibe ve Hediye Sahibinin, Mukabil Bir İvaz, Bir Mükâfat Talep Etmek Hakkı Var
mıdır? Ulemânın İhtilâfi* 255
تهادوا تحابوا "Ashabım birbirinizle hediyeleşiniz ki sevginiz artsın!" Hadisi 256
- 1133. Hadis** Babanın Evlâtlardan Tercihen Birine Hibesi Adalete Münâfi Olduğuna
Dair Nu'mân b. Beşîr Hadisi 256

- Hibede Evlâtlar Arasında Teâdül Vâcip midir, Yoksa Mendup mudur? Ulemânın İctihad ve İhtilâfları* 257
- 1134. Hadis** Hibeden Rücûun Ahlâkî Vaziyeti ve Zemmi Hakkında İbn Abbas Hadisi ... 258
Vâhib için Hibe Ettiği Şeye Rücû Etmek Hukukan Câiz Olup Olmadığı Hakkında Ulemânın İhtilâfı 258
Karı Kocanın Birbirine Hibesinin Muteber Olduğu 258
- 1135. Hadis** Akrabaya Yapılan Hibenin Ecri Hakkında Hazret-i Meymûne Hadisi 260
- 1136. Hadis** Peygamber'in Bazı Kadınlarının Resûlullah'a Hibeleri Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 260
- 1137. Hadis** Peygamberimizin Misver b. Mahreme'ye Kaftan Hediye Buyurması 261
- BU HADİSTEN EVVEL BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR RİVAYETİ** 262
- Ömer b. Abdülâzîz'in, "Hibe Peygamberimiz Zamanında Hediye İdi; Zamanımızda Memurlara Hibe ve Hediye Rüşvet Olmuştur" Sözü* 262
Bir Özre Mebnî Hibe ve Hediyeyi Kabul Etmemenin Câiz Olduğu 263
Rüşvet Nedir ve Peygamberimizin Bir Hutbesinde Rüşvetten Tahzîr Buyurması 263
Hibenin, Hibe Edilen Kimse Tarafından Mevhûbu Kabzetmesiyle Tamam Olduğu, Mevhûb Kabzedilmeden Vâhib ile Mevhûbün Lehten Biri Vefat Ederse Bu Hibenin Hükümü 264
- 1138. Hadis** İpekli gibi Erkeklerle Giyilmesi Haram veya Mekruh Olan Bir Şeyin Hediye Edilmesi Câiz Olduğunu İfade Eden İbn Ömer Hadisi 265
- 1139. Hadis** İpekli Giymenin Erkeklerle Hurmetini İfade Eden Hazret-i Ali Hadisi 266
İpekli İstimalinin Helâl veya Haram Olmasında Fukahanın Mikyası 266
İslâm Tarihinde Fevâtım Diye Anılan Dört Sahâbi Kadın Fâtımalar 267
- 1140. Hadis** Müşrikin Verdiği Hibenin Kabulü Câiz Olduğuna Dair Abdurrahman b. Ebû Bekir Hadisi 267
Bu Hususa Dair Vârit Olan Diğer Rivayetler 268
Resûlullah'a Eyle Meliki Tarafından Verilen Hediyeler 269
Resûlullah'ın Eyle Melikine Verdiği Emannâme 269
- 1141. Hadis** Müslümanın Kâfire Hediye Vermesi Câiz Olduğunu İfade Eden Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi 270
Müslümanların Kâfirlere Karşı Harp ve Sulh Hallerinde Milletlerarası Vaziyetlerini Tayin ve Talim Eden Mümtehine Süresinin 8-9. Âyetleri 271
- 1142. Hadis** Peygamberimizin Suheyb b. Sinân'a İki Ev ve Bir de Evden Müfrez Bir Oda Hediye Buyurdıklarına Dair Abdullah b. Ömer'in Şehâdeti ve Rivayeti 272
- 1143. Hadis** Bir Kimsenin Öbür Kimseye, "Ömrün Oldukça Meselâ Bu Evimi Sana Bağışladım!" yahut "Ben Sağ Oldukça Bu Evimi Sana Bağışladım" Diye Hibe Etmesi ki Buna Şeriat Örfünde Umrâ Denir, Câiz Olduğuna Dair Câbir Hadisi 273
Umrânın Üç Kısmı 274
Bir Kimsenin Öbür Kimseye, "Ben Senden Evvel Ölürsen Şu Malım Senindir. Sen Benden Evvel Ölürsen Benimdir" Diye Hibe Etmesi ki Şeriat İstilahında Buna da Rukbâ Denir. Bu Hususta Fukahanın İctihadları 274
- 1144. Hadis** Zifaf için Gelin ve Güvey Süslenmek Üzere Elbise İstiare Etmek Câiz Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 275

Menâhanın Fazileti Bahsi فَضْلُ الْمَنِحَةِ

Menâhanın Meselâ Sığır, Koyun Gibi Sağım Hayvanlarının Bir Zaman İçin Sağılıp İade Edilmek Üzere Âriyet Verilmesinin Meşruiyet ve Fazileti Bahsi 276

- 1145. Hadis** Mekke Muhacirleri Medine'ye Geldiklerinde Ensarın Hurmalıklarını, Menâha Olarak Muhacirlere Verdikleri ve Hayber'in Fethinden ve Muhacirler de Bahçelere Mâlik Olduktan Sonra Ensara Menâhalarını İade Ettiklerine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 276
Bunun Beşer Tarihinde Misli Görülmeyen Bir İçtimaî Muavenet Olduğu 277
- 1146. Hadis** Peygamberimizin "Kırk Hasene Vardır ki Kişi Bunlardan Birini İşlerse, Allah Onu Cennete Kor. Bu Kırk Hasenenin A'lâsı da Sağmal, Sütlü Davar Menâhasıdır" Buyurduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 279

Kitâbü's-Şehâdet

Şehâdetin Lugavî ve Şer'î Tarifleri, Şâhid, Meşhûdün Leh, Meşhûdün Aleyh, Meşhûdün Bih Tabirleri 283
Şehâdet, İhbarın Üç Nevinden Biridir. Diğer İkisinin Dava ile İkrardan İbaret Olduğu 283
Müdâyene yani Mevsimi, Ayı, Günü Muayyen Bir Vadeye Kadar Borçlanma Âyet-i Kerîmesi ve Bu Âyetin, Müdâyene Senedinin Tanziminde Riayet Edilmesi Vâcib Olan Hukukî Esasları İhtiva Etmesi 283
Şehâdetin En Yüksek Vafını Tâlim Eden Nisâ Sûresinin 135. Âyeti ve Tercümesi 284

- 1147. Hadis** İnsanların En Hayırlıları Benim İçinde Bulduğum Devirde Yaşayanlardır ki Ashap Devridir, Sonra Tâbiî, Daha Sonra Tebeu't-tâbiî Devirleridir. Ondan Sonra Yalan Yere Şehâdet Şâyi Olur Hadisi 285
Bu Üç Devrin Cârî Olduğu Tarihler 286
- 1148. Hadis** Peygamber Efendimizin, Yalan Yere Şehâdeti, Allah Teâlâ'ya Şerik Koşmakla, Ana ve Babaya Âsi Olmakla Müsavi ve Büyük Günahların En Büyüğü Olduğunu Bildirdiği Ebû Bekre Hadisi 286
- 1149. Hadis** Peygamber Efendimizin Unuttuğu Âyetleri Hatırlatan Sahabiye Rahmetle Buyurduğuna Dair Hazret-i Âişe Haidisi 287
- 1150. Hadis** Peygamber Efendimizin Abbâd b. Bişr Hakkında Güzel Bir Şehâdeti ve Abbâd Hakkında Dua Buyurmaları 287

İfk Hadisi حَدِيثُ الْإِفْكِ

- 1151. Hadis** İfk hadisi ki Hazret-i Âişe Hakkında Düzülen Bühtan ve İftira Vâkiasına Dair Rivayettir 289
Hazret-i Âişe'nin Berâet ve Nezâheti Hakkında Nâzil Olan Nûr Sûresinin On Âyeti ve Hadd-i Kazfın Tatbiki 298
Nûr Sûresinin Mevâiz ve Nasâyihî Hâvi Olan Müteakip Âyetleri 298
Münafıkların Münâfikûn Sûresinde Tasvir Buyurulan Nifakcûyâne Halleri 299
- HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER** 301
Bir Âilenin İsmet ve Nezâhetine Dil Uzatmanın Fezâhati 302
Hassân b. Sâbit'in, Bir Kasidesiyle Hazret-i Âişe'yi Senâsi 303

- 1152. Hadis** Şâhidi Tezkiye Hakkında Ebû Bekre Hadisi 303
Hazret-i Ömer Zamanında Yapılan Bir Tezkiye Örneği 304
Tezkiye Ederken Medihte Mübalağanın Zemmi Hakkında Ebû Bekre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisleri 306
- 1153. Hadis** Çocukların Bulûğ Haddi ve Şehâdete Ehliyetleri Zamanını Bildiren Abdullah b. Ömer Hadisi 307
Erkek ve Kız Çocukların Bulûğ Çağı ve Nûr Süresinin 59. Âyeti ile Talâk Süresinin 4. Âyeti ve Ulemânın Ârâ ve İctihadları 307
Bulûğun Yaşla Tayini Hususunda Ulemânın İhtilâfları 308
Çocukların Şehâdeti Hakkında Ulemânın İctihadları 309
- 1154. Hadis** Muhâsımlardan Hiçbirinin Zilyed Olmadığı, Beyyineleri de Bulunmadığı Bir Mal Hakkında Nizâ Edip Müctemian Yemin Etmeye Mûsâraat Eden Tarafeyn Arasında Kura ile Yemin 310
- 1155. Hadis** Mahlûkata Yemin, Meselâ Peygamber, Kâbe, Ana Baba, Soy, Cebrâil, Sahâbe Adlarına Yemin Etmek Mekruhtur 310

Kitâbü'l-İslâh Beyne'n-Nâs

- Sulhun Lugatta ve Şeriat Istilahında Mânaları. Sulhun Nevileri* 315
İbrâ ve Hâs, Âm Olan İbrâlar 315
- 1156. Hadis** “Araları Bozulan İnsanların Aralarını Düzeltmek için Yalan Söyleyen Kişi, Yalancı Günahına Müstahik Değildir” Meâlindeki Ümmü Külsûm Hadisi 316
Haddizatında Fena Olan Yalan: Harpte, Halk Arasını Düzeltmekte, Aile Düzenliği için Karı Koca Arasında Tevriye Tarikiyle Yalan Söylemeye Mûsaade Edilmiştir 316
Ulemânın Bu Husustaki İctihadları 316
“Müminlerden iki zümre birbirleriyle mukâtele ederlerse, aralarını düzeltiniz!” Meâlindeki Âyet-i Kerîmenin Tefsir ve İzahı 317
- 1157. Hadis** Kubâ Halkı Arasında Çıkan Bir Nizâi Peygamber Efendimizin İslah Buyurdıklarına Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 318
- 1158. Hadis** Umretülkazâ Dönüşünde Mekke'de Bulunan Hazret-i Hamza'nın Kızı da Medine'ye Gelmişti. Bunun Kime Misafir Olacağı Hakkında Ali, Zeyd b. Hârîse, Ca'fer Nizâ Ettiklerinde Resûlullah'ın Aralarını Bulması Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 320
Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin Tanzimi Sırasında Hazret-i Ali ile Müşriklerin Murahhası Süheyl Arasında Çıkan Bir İhtilâfı Resûlullah'ın İslah Buyurması ve Musâlahanâme Maddeleri 322
- 1159. Hadis** Peygamber Efendimizin Minber Üzerinde Yanında Bulunan Aziz Hafîdi Hasan b. Ali'ye İşaret Ederek, “Benim Şu Oğlum Şeref Sahibi Bir Efendidir. Yakında Allah, Oğlum Sebebiyle İki Büyük Müslüman Fırkasının Arasını Düzeltecektir” Meâlindeki Ebû Bekre Hadisi 323
Müslümanlar Arasındaki Bu Birlik ve Dirliğe İşaret Ederek Bu Yıla “Ammü'l-cemâat” Adını Vermeleri, Bu Müsellâh İhtilâfa Dair Hasan-ı Basrî'nin Yemin ile Teyit Ettiği Mühim Bir Rivayeti 324

<i>Hazret-i Hasan ile Muâviye Arasındaki İhtilâf, Peygamber'in Bu Muhterem Hafîdi Muazzam Bir Orduya Mâlikken Hilâfetten Ferâgat Ederek Kan Dökmeksizin İki İslâm Ordusunun Arasını İslahı</i>	325
<i>Hâşimîler ile Emevîler Arasında Asırlardan Beri Devam Eden İhtilâf, Musâlahanâme Maddeleri</i>	326

1160. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tavsiyesi Üzerine Bir Dâyin'in Medyûn ile Deynin Yarısı Üzerine Sulh Olması Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	328
---	-----

Kitâbü's-Şürût

<i>Şartın Lugavî ve Şer'î Mânası</i>	333
<i>İslâm'a Dahil Olurken Peygamberimizin Bazı Ashaba, Müslümanlara Hayırhah Olmak, Namaz Kılmak, Zekât Vermek Gibi Şartlar Dermeyan Buyurması</i>	334

1161. Hadis İfâsı Vâcip Şartlardan En Kıymetli Şart, Helâllîği Talep Edilen Kadının Mehîr Şartıdır Buyurulduğuna Dair Ukbe b. Âmir Hadisi	335
<i>Hazret-i Ömer'in, "Hukukun Durak Yerleri Şartlardır" Vecizesi ve Bir Kadının Esnâ-i Akidde Fesh-i Nikâhî Haiz Olmasını Şart Kılmış Olmasına Mebnî لها شرطها "Kadının Şartı, Müktesep Hakkıdır" Buyurması</i>	335
<i>Nikâh Akidinde Muteber Olan Şartlar</i>	336

1162. Hadis Hudûdda Helâl Olmayan Şartlara Dair Ebû Hüreyre ile Zeyd b. Hâlid Hadisi	337
---	-----

1163. Hadis Müzâraada Tarla Sahibinin Dilediği Zaman Yarıcıyı Tarlasından Çıkarmak Şartı Muteber Olduğunu İfade Eden İbn Ömer Hadisi	338
<i>Yahudilerin Hayber'de Abdullah b. Ömer'e Suikastı</i>	339

1164. Hadis Hudeybiye Seferi Hakkında Misver ve Mervan Hadisi	340
<i>Bu Sefere Kâbe'yi Ziyaret ve Umre Niyetiyle Çıkıldığı, Hudeybiye Mevkiine Varıncaya Kadar Yol Hayatı</i>	344
<i>Resûlullah'ın Kureyş'e Muayyen Bir Zaman İçinde Mütareke Teklif Etmesi</i>	346
<i>Kureyş Tarafından Süheyl b. Amr'ın Murahhas Olarak Peygamberimizin Huzuruna Gelmesi</i>	350
<i>Musâlahanâme Maddelerinin Takriri, Musâlahanâmenin Tahriri</i>	350
<i>Musâlahanâme İmzalandıktan Sonra Mazmununa Her İki Taraftan İshâd Edilenler</i> ..	353
<i>Musâlahanâme Hükümlerine Riayetsizlik</i>	355

HUDEYBİYE MUSÂLAHANÂMESİNİN HUKÛK-İ DÜVEL NOKTAİNAZARINDAN EHEMMİYETİ .....

<i>Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin Tahrir Şekli itibariyle Bugünkü Protokol Kavâid ve Merasimine Riayet Edilmiş Olması</i>	359
---	-----

BEY'ATÜRRİDVÂN .....

HUDEYBİYE DÖNÜŞÜ VE SÛRE-İ FETHİN NÜZÛLÜ .....

1165. Hadis Allah Teâlâ'nın Doksan Dokuz İsm-i Şerifi ve Bu İsimlerin Tevkîfi Olduğu yani Allah ve Peygamber'in Tâlimi ile Bilindiği	366
<i>Halk Arasında Muteber Olan Şartların Hukukî Kıymetleri</i>	367
<i>Allah İsm-i Şerifinin İzahı</i>	369
<i>Kur'an Ahkâmına Muhalif ve Helâl Olmayan Şartlar Bâtıldır</i>	369

Kitâbü'l-Vesâyâ

- Vasiyetin Lugavî ve Şer'î Mânaları, İsâ ve Tavsiye 373
Vasiyetin Meşruyetini Tesis Eden Âyetler 373
- 1166. Hadis** Vasiyete Tergîbe Delâlet Eden Abdullah b. Ömer Hadisi 376
Vasiyetin Vâcip veya Müstehap Olduğu Hakkında Fukahanın İhtilâfı 377
Hatta, Kitâbete İstinat Eden ve Şehâdetle Teyyüd Etmeyen Vasiyetin Hükümü 377
- 1167. Hadis** Peygamberimizin Terikesi Hakkında Amr b. Hâris Hadisi 378
- 1168. Hadis** Vasiyetin Kur'an ile Tesis Olduğuna Dair
Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 379
Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ali'ye Bir Şey Vasiyet Etmediğine Dair
Hazret-i Âişe Hadisi 381
- 1169. Hadis** Sadakanın Efdali Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 381
Vasiyetin Ancak Sülûs-i Maldan Edilmesine, Sülûsten Fazlasını Vasiyet Câiz
Olmadığına Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 382
Vasiyetin Miktarı Hakkında Selef Ulemâsının İhtilâfları 384
Kişinin Çocuğuna Vasî Tayin Etmesi ve Vasînin İcabında Çocuk Hesabına Dava
İkame Edebilmesi Hususunda Hazret-i Âişe Hadisi 385
Başla İşaret Ederek Yapılan Vasiyetin Hükümü ve Vârise Vasiyetin Câiz Olmadığına
Dair İbn Abbas Hadisi 385
Bu Babda Vârit Olan Diğer Rivayetler 386
- 1170. Hadis** Peygamberimizin Nübüvveti, Safâ Tepesinde İrat Edilen Bir Nutuk ile
Kureş Soylarını İslâm Dinine Daveti 387
- 1171. Hadis** Yakın Akrabaya Edilen Vasiyette Kadınların ve Çocukların da Dahil
Bulunduğu Hususunda Abdullah b. Ömer Hadisi 389
Câhiliye Devrinde Veraset ve Vasiyet, Ailenin Yalnız Büyük Erkeğine Mahsusken
Vasiyet Âyeti ile Çocuklara ve Kadınlara Teşmil Edilmesi 390
- 1172. Hadis** Peygamber Efendimizin, İnsan Faziletini Öldüren Yedi Fazîha Vardır ki,
Allah'a Şirk, Sihir, Katil, Ribâ, Yetim Malı Yemek, Gazâ Meydanından
Kaçmak, Namuslu Bir Kadına Zina İsnat Etmek Buyurduğuna Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 391
Yetim Hakkına Tecavülden Şiddetle Tahzir Eden Nisâ Sûresinin 10. Âyeti 391
- BEŞER TARİHİNDE SİHİR VE SÂHİR 392**
- MISIR'DA SEHARE-İ FIRAVUN VE MÛSÂ ALEYHİ'S-SELÂM 394**
- SÜLEYMAN ALEYHİ'S-SELÂM DEVRİNDE SİHİR 395**
- SÜHHÂR-I YEHÛDÜN ASR-I SAÂDETTEKİ VAZİYETİ 396**
- YEHÛDUN RESÛL-i EKREM'E SİHRİ 398**
Bu Vâkıa Hakkında Ulemânın Akvâli 398
- 1173. Hadis** Vasiyet ve Vakıf Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 399
Âmil ve Kayyim İstilahlarının Mânaları ve Bunların Vakıftan İstifadeleri 399
- 1174. Hadis** Vâkıfın Vakfettiği Maldan Kendisinin de İstifadesini Şart Etmesinin Câiz
Olduğuna Dair Hazret-i Osman Hadisi 400
Hazret-i Osman'ın Rûme Kuyusu'nu Kazdırıp Vakfetmesi ve Bunu Şehâdetle
Neticelenen Muhasara Sırasında Muhâsırlara Hatırlatarak, Bugün Bu Kuyudan
Bir Yudum Su İçirmedikleri Yolunda Tevbihi 401
- 1175. Hadis** Büdeyl b. Verkânın Bir Gemi İçinde Ölürken Vasiyetnâme Yazması ve

Temîm ed-Dârî ile Adî b. Beddâ'ı Vasî Tayini ve Neticesi Garip Bir Vak'a Olan İbn Abbas Hadisi	403
<i>Vasiyet Esnasında İki Âdil Şahit İkâme Edilmesi Hakkında Mâide Sûresi Âyetleri .....</i>	404
<i>Müfessir Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ve Büdeyl'in Vasiyet Hadisesini İzahı .....</i>	406
<i>Vârisler Bulunmaksızın Vasî Tarafından Müteveffânın Borcunun Ödenmesi Câiz Olduğuna Dair Câbir Hadisi .....</i>	407
<i>Resûlullah'ın Bir Mûcizesi .....</i>	407

Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer

<i>Cihad ve Siyerin Lugavi ve Şer'i Mânaları .....</i>	411
<i>İslâm Harp Hukukuna Göre, Devlet Tarafından Nefir-i Âm Suretinde Vâki Olan Cihad Davetine İcâbet, Farz-ı Ayın; Bunlardan Başka Hallerde Farz-ı Kifâye Olduğu ..</i>	411
<i>Resûlullah Mekke'de İken Müşriklerle Harbetmedi; Müslümanların Vaziyeti Cihada Müsait Olmadığından, Mekke'de Cihadın Haram Kılındığı; İlk Defa Tedâfûi Bir Harp ve Cihad Kararı, Akabe Mevkiindeki İctimâ Üzerine Tevbe Sûresinin 111. Âyeti Nâzil Olarak İttihaz Edildi .....</i>	411
1176. Hadis Allah Yolunda Cihada Hiçbir İbadet Muâdil Olmadığı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	412
<i>Cihadın Fazileti Hakkında İbn Mes'ûd ve İbn Abbas Hadisleri .....</i>	413
1177. Hadis Canıyla, Malıyla Cihadın Fazileti Hakkında Ebû Saîd Hadisi	414
<i>Saf Sûresinin Cihada Dair 10, 11, 12. Âyetleri .....</i>	414
<i>Münzevî veya İctimâî Hayattan Hangisinin Efdal Olduğu Hakkında Bir Tetkik .....</i>	415
1178. Hadis Mücahidin Benzeri, Gündüz Oruçlu, Gece Namazlı Mümin Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi	415
1179. Hadis Mücahidin Cennetteki Dereceleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	416
1180. Hadis Mücahidin Sabah veya Akşam Herhangi Bir Zamanda Cihad için Yürüyüşü, Dünyadan ve Dünyadaki Her Şeyden Hayırlı Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi	418
1181. Hadis Mücahidin Sabahleyin yahut Akşamleyin Cihad İçin Yürüyüşü, Üzerine Güneş Doğan ve Batan Her Şeyden Hayırlı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi	418

el-Hürü'l-În ve Onların Müstesna Sıfatları

الْحُورُ الْعِينُ وَصَفَاتُهُنَّ

1182. Hadis el-Hürü'l-În Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	420
<i>Kara ve Geniş Gözlü Kadınlar Demek Olan el-Hürü'l-În, Gazilerin Cennetteki Kadınlara Kur'an Dili ile Verilmiş Bir Mefharet Unvanı Olduğu .....</i>	420
<i>Gözlerinin Akı Ak, Siyahı da Son Derece Siyah Olan Bu Dilber Hüriler, Duhân Sûresinin 52, 53, 54. Âyetlerinde Cenâb-ı Hakk'ın Mücahidlere Cennette Vereceği Nimetler Cümlesinden Olduğu Haber Verilmiştir .....</i>	421
1183. Hadis Bîrimaûne Faciası Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	421
<i>Vuku Bulan Davet Üzerine Âmiroğulları'na Din ve Kur'an Öğretmek Üzere Gönderilen Kırk Kişilik Bir Heyet Efradının Gaddârane Şehâdetleri, Yalnız Kâ'b</i>	

- b. Zeyd'in Kurtulması; Bu Fâcia Üzerine Peygamber'in, Kırk Sabah Bu Benî Âmîroğulları'na ve Necd'in Bu Haşin Soylarına Lânetle Karışık Dua Etmesi* 422
- 1184. Hadis** Uhud Harb'inde Resûlullah'ın Parmağının Yaralanması Hakkında Cüdehad Hadisi 423
- 1185. Hadis** Allah Yolunda Harp Meydanında Yaralanan ve Şehid Düşen Mücahidlerin Kıyamet Gününde Arasat Meydanına Yarısından Kanı Kan Renginde Akarak, Fakat Misk Gibi Kokarak Geleceği Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 424
- 1186. Hadis** Enes b. Nadr'ın Uhud Harb'inde Seksen Bu Kadar Yara Alarak Şehâdeti ve Kılıç, Süngü, Ok Darbeleriyle Bilinemez Bir Hâle Geldiği ve İbn Nadr ile Emsâli Şehidler Hakkında *آيَةُ نَازِلَةٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ* Olduğu 425
- 1187. Hadis** Zeyd b. Sâbit Kur'an Sayfalarını Mushafta Toplarken Bu Âyeti Ensardan Huzeyme'nin Yanında Bulduğunu Bildirmiştir 426
Kur'an'ın Ebû Bekir Zamanında Cem' ve Osman Zamanında Bu Orijinal Nüshadan İstinsahı 427
- 1188. Hadis** İbtidâ Allah'a İman, Sonra Allah Uğrunda Cihad Edilmesi Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 429
Şehâdet Rütbesinin, Allah'ın Varlığına ve Birliğine İman ile İktisab Edildiği 429
Saf Sûresinin 4. Âyetinde Harp Safı Nizamı "Allah kendi uğrunda –taşları birbirine– kenetlenmiş yalçın duvarlar gibi saf bağlayarak düşmanla çarpışan erleri sever" Diye Tasvir Buyurulduğu, Askerin Bu Hâricî Nizamı Gibi Dâhilî ve Vicdanî de Bir Nizamı Vardır ki Kalbin Allah'a Çözülmez ve Kırılmaz Bir Halde Bağlıdır 429
- 1189. Hadis** Şehidler Makamı Firdevs-i Âlâ Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 430
- 1190. Hadis** Allah Yolunda Cihad, Allah'ın Adını Yüceltmek İçin Edilen Cihad Olup Ganimet İçin, Övülmek İçin, Bahadır Görünmek İçin Cihad Değildir 432
- 1191. Hadis** Benî Kurayza Seferi Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 432
- 1192. Hadis** Allah Teâlâ'nın Rıza ile Karşılacağı İki Kişi Hakkında Ebu Hüreyre Hadisi 433
Uhud Şehidleri Hakkında Nâzil Olan, "Allah yolunda ölen şehidler sakın ölmüş sanma! Belki onlar rabları yanında merzûk ve mesrûr olarak yaşıyorlar" Meâlindeki Âl-i İmrân Sûresinin 169, 170, 171. Âyetlerinin Tefsiri 434
"Cennet gazi kılıçlarının şakıyan yıldırım altındadır" Hadisinin İzahı 434
Resûlullah, İnsanların En Güzeli idi, En Cesuru idi, En Cömerdi idi Hadisi; Resûlullah'ın İdaresizlikten, Kudretsizlikten, Ağır Canlılıktan, Tembellikten, Sarsaklık Derecesinde İhtiyarlardan Allah'a Sığındığına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti 435
Devletçe Umumi Seferberlik İlan Edilince, "Yeğni, ağırlıklı olarak genç, ihtiyar; evli, bekâr; fakir, zengin; piyade, süvari hepiniz hemen evlerinizden fırlayıp cihada koşunuz!" Meâlindeki Tevbe Sûresinin Âyetinin İzahı; "Ey müminler! Allah yolunda cihada davet olduğunuzda siz yerinizde çakıldınız; evinize, barkınıza bağlanıp ağırlaştınız. Yoksa âhiretten vazgeçtiniz de dünya hayatına razı mı oldunuz?..." Meâlindeki Tevbe Sûresinin Âyetlerinin Tefsiri 435
Bu Nefî-i Âm Suretindeki Umumi Seferberlik Şarki Roma İmparatorluğu'na Karşı Tedâfüi Olarak Açılan Tebük Seferi İçin İlan Edildiği 436
Vücudu Zayıf, Gazâdan Âciz Kimselerin, Çocukların, İhtiyarların İstisnası 436
- 1193. Hadis** Ebû Hüreyre'nin Hayber'in Fethinden Sonra Kendisi İçin Ganimetten Pay İstediyine Dair Rivayet 437

- 1194. Hadis** Peygamber Efendimizin Ashaba, “Düşmana karşı kuvvetli olmak için orucunuzu yiyiniz!” Suretinde Emrettiğinden Ashabın Benâm ve Bahadırı Olan Ebû Talha, Peygamberimizin Vefatına Kadar Savaşta Nâfile Oruç Tutmadığı, Vefatından Sonra da Ramazan ve Kurban Bayramı Günlerinden Başka Günlerde Daima Oruçlu Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 439
- 1195. Hadis** Allah Yolunda Cihadda Ölen Hakiki Şehidden Başka Vebadan, Karın Hastalığından, Suda Boğularak, Bina Altında Kalarak, Zâtürreye Tutularak, Yanarak, Loğusa Olarak, Zulüm ve Gadre Uğrayarak Ölenlerin de Şehid Hükümünde Oldukları 439
- 1196. Hadis** Cihada Malıyla, Canıyla İştirak Edenlerin, Cihaddan Yan Çizen Asker Kaçaklarıyla Müsavi Olmadıkları, Şüphesiz Bu Mücahidlerin Yüksek Bir Şerefi Bulduğuna Dair Nisâ Süresinin 95 ve 96. Âyetleri 440
- 1197. Hadis** Ahzâb Harbi’nde Hendek Kazarken Peygamberimizin ve Ashabının İnşâd Ettikleri Neşîdeleri 441
- 1198. Hadis** Bu Konuda Enes b. Mâlik’in Bir Başka Rivayeti 442
Cihada Teşviki Emreden Enfâl Süresinin 65. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri, Harp Meydanında Sabır ve Sebat Eden Yüz Müslümanın İki Yüz Düşmana, Bin Müminin de İki Bin Müşrike Allah’ın İzniyle Galip Geleceği ve Allah’ın Her Zaman Sabır ve Sebat Eden Müminlerle Beraber Olduğuna Dair Enfâl Süresinin 66. Âyeti 442
- 1199. Hadis** Hendek Harbi’nde Hendek Kazılırken Resûlullah’ın Beyaz Vücudunu Bir Toprak Tabakası Örtünceye Kadar Neşîdeler Söyleyerek Toprak Taşdığına Dair Berâ Hadisi 444
- 1200. Hadis** Bir Özürlü Gazâyâ Gidemeyenlerin de Gidenler Gibi Me’cûr Olacakları Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 444
- 1201. Hadis** Mücahidin Orucuna Dair Ebû Saîd Hadisi 445
- 1202. Hadis** Harp Cephesine Giden Gaziyi Techiz Etmek ve Cephe Gerisindeki Ailesine Hayırhah Olup Bakmak, Harbe İştirak Etmiş Gibi Müsâb Olacağı Hususunda Zeyd b. Hâlid Hadisi 446
- 1203. Hadis** Asker Ailelerine Devletçe Bakılmasını İfade Eden Enes Hadisi 446
- 1204. Hadis** Yemâme Harbi’nde Sâbit b. Kays’ın Gösterdiği Hamâseti, Şehâdeti ve Bir Garîbe Olarak Öldükten Sonra Vasiyeti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 447
- 1205. Hadis** Peygamberimizin Emri ile Zübeyr’in Benî Kurayza’yı Tecessüsü ve Harp Casusu Kullanmanın Cevazını İfade Eden Câbir Hadisi 449
- 1206. Hadis** Gazâ Atının Alnına Dökülen Perçemlerinde Hayır ve Bereket Bağlıdır Meâlindeki Urve Hadisi 450
- 1207. Hadis** Bu Konuda Enes b. Mâlik Hadisi 450
Enfâl Süresinin 6. Âyetinde, Müslümanların da Düşmanlarına Karşı Güçleri Yettiği Kadar Kuvvet Hazırlamaları ve Gazâ Atı Bağlayıp Beslemeleri Emrolunmuştur 451
- 1208. Hadis** Peygamberimizin Gazâda Bindiği Atlar 451
- 1209. Hadis** Peygamberimizin Ufeyr İsimli Merkebe Bindiğine Dair Mûaz Hadisi 452
- 1210. Hadis** Peygamberimizin Mendûb İsimli Ata Bindiğine Dair Enes Hadisi 453
- 1211. Hadis** Atta, Kadında, Evde Uğursuzluk İddiası ve Bu Telakkinin Menşei, Böyle Bir Teşe’ümden Mene Dair Olan Haberler 453

1212. Hadis Ganimet Malından Süvarilerin ve Piyadelerin Hisseleri 455
Ulemânın Bu Husustaki Ârâ ve İctihadları 455
1213. Hadis Huneyn Seferi'nde Bozgunluk ve Bu Hercümerc Esnasında
Peygamberimizin Sarsılmaz İradesi ve Ordusunun Nizamını İade
Buyurması 456
1214. Hadis Cihad Develeri Arasında Koşu Tertibi 457
1215. Hadis İslâm Kadınlarının Mücahidlere Su Taşıdıkları 458
1216. Hadis İslâm Kadınlarının Mücahidlerden Yaralıları Saff-ı Harp Gerilerine
Aarak Tedavi ve Medine'ye Naklettikleri; İkişer, Üçer Hayvanlara
Yükletilen Şehidler de Kabirlerine Götürdükleri Hakkında Rübeyyi' Hadisi 459
*Kadınların Hastabakıcılık Gibi Geri ve Yaralıların Nakli Gibi Saf Aralarında Hizmet
Etmelerinin Meşruiyeti Hakkındaki Haberler* 459
1217. Hadis İslâm Hukukunda Devlet Rüesâsının Hayatını Korumak Müslümanlara
Farz Olduğu ve Peygamberimizin Muhafızları 461
1218. Hadis Nöbet Beklemenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 462
1219. Hadis Hayber Dönüşünde Peygamberimizin Uhud Dağı'nı ve Ensarı Senâsı 463
1220. Hadis Seferde Oruç Tutmayı Hizmet Edenlerin Ecrine Dair
Enes b. Mâlik Hadisi 463
1221. Hadis Nöbet Beklemenin, Sabah ve Akşam Talimlerinin Fazileti Hakkında
Sehl b. Sa'd Hadisi 464
*Âl-i İmrân Sûresinin Son Âyetinde Mücahidlerin Harp Meydanında Şecaatli
Olmaları, Düşman Hamlelerine Sükûnetle Tahammül Etmeleri, Serhadlerde
Düşmanı Tutmaları, Günahattan Sakınmaları Emrolunmuştur* 464
1222. Hadis Gayet Şecaatli ve Servet Sahibi Olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ashap ve Asker
Arasında Kendisinde Bir İmtiyaz Tasavvur Ettiği İçin Peygamberimiz
Bir Kere, "Ey Sa'd! Siz ancak zayıflarınızın duası hürmetine mansur ve
merzûk olursunuz" Buyurmuştur 465
1223. Hadis Harp Sırasında İslâm Ümmetinin Duasından İstiâne Edilmesi 465
1224. Hadis Ok Atmaya ve Her Devrin Harp Aletlerinin Tâlim Edilmesine Dair Ebû
Üseyd Mâlik ve Seleme b. Ekva' Hadisleri 466
1225. Hadis Benî Nadir Mallarının Resûlullah'a Mahsus Olduğuna Dair Hazret-i
Ömer Hadisi 467
1226. Hadis Uhud Harbi'nde Resûlullah Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, "Babam, anam
sana feda olsun, düşmana ok at!" Demiş ve Bu Sözü Kimseye Karşı
Söylememiştir 468
1227. Hadis Ashab-ı Kirâm'ın Kılıçlarının Süsüne Dair Ebû Ümame Hadisi 468
1228. Hadis Müslümanların İlk Gazâsı Olan Bedir Günü Resûlullah'ın; "Rabbim!
Peygamber'e ahdinin ve bana zafer vaadinin yerine getirilmesi zamanı
hulûl etti. Bunu senden dilerim!" Niyazı Üzerine, "Herhalde müşriklerin
bu topluluğu hezimete uğratılacak ve arkalarına dönüp mağlûp
gidecekler..." Meâlindeki Âyetin Nüzûlü 468
Peygamberimizin Bu Duasının Kabulü ve Zaferin Suret-i Tahakkuku 469
1229. Hadis Peygamberimizin Hasta Olan Bazı Ashâba İpekli Giyme İzni Verdiğine
Dair Enes b. Mâlik Hadisi 470
1230. Hadis Enes b. Mâlik'in Bu Husustaki Bir Başka Rivayeti 470

- 1231. Hadis** İlk Deniz Seferi 471
Akdeniz’de Vuku Bulan Bu Gazâ Kıbrıs’ın Fethiyle Neticelenmesi, Bu Sefere Dair Hadisin Râvisi Olan Ümmü Harâm’ın ve Kumandan Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Karısı Fâhite Gibi Kadınların da Sefere İştiraki ve Buhârî’nin, Kadınların Cihâdı Babı · 472
- ÜMMÜ HARÂM’IN PEYGAMBERİMİZE KARÂBETİ** 473
Şarkî Rum İmparatorluğu’nun Hükümet Merkezi Olan Kostantiniye Üzerine Yezid b. Muâviye Kumandasında Hareket, Ebû Eyyûb el-Ensârî Hâlid b. Yezid’in de Bu Sefere İştiraki ve Yolda Vefatı Üzerine İstanbul’da Mâruf Olan Makamına Defni ····· 473
- 1232. Hadis** Abdullah b. Ömer’in Yahudi ile Harp Olmadıkça Kıyamet Kopmayacaktır Rivayeti 474
- 1233. Hadis** Ahzâb Günü Peygamberimizin Medine’yi Muhasara Eden Müşrikler Hakkında, “Ey Kur’an gönderen, hesabını tez gören Allahım! Medine’yi saran şu Arap kabilelerini dağıt; onların topluluklarını kır, iradelerini sars!” Diye Dua Buyurmaları 474
Yine Ahzâb Günü; “Allahım! Müşriklerin hayatta evlerine, öldüklerinde mezarlarına ateş doldur!” Diye Dua Buyurması ····· 475
- 1234. Hadis** Peygamberimizin Yahudilere Nasıl Mukabele Ettiğine Dair Hazreti Âişe Hadisi 475
- 1235. Hadis** Peygamberimizin Devs Kabilesine Hidayetle Dua Buyurmasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 476
- 1236. Hadis** Hayber Günü Sancağın Hazret-i Ali’ye Verilmesi ve Fetih ve Zafer Müyesser Olması 476
- 1237. Hadis** Peygamberimizin Gazâ Gibi Bir Sefere Çıkmak İstedığında Perşembe Günü Çıktığı 477
- 1238. Hadis** Peygamberimizin Ateşle Ta’zibden Nehiy Buyurması 477
- 1239. Hadis** Devlet Âmirlerinin Günah Olmayan ve Adalete Makrûn Olan Emirlerini Dinlemek ve İtaat Etmek Vâcip Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 478
- 1240. Hadis** Resûlullah’ın, “Emîre İtaat Bana İtaattır. Emîre İsyân Bana İsyandır” Buyurması 479
- 1241. Hadis** Bey’atürriğvân’ın, Ölünceye Kadar Harpte Sebat Etmek Üzere Vâki Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 479
- 1242. Hadis** Harre Vak’ası ve Ölmek Üzere Biat Hakkında Rivayetler 480
- 1243. Hadis** Bey’atürriğvân Hakkında Seleme b. Ekva’ Hadisi 481
- 1244. Hadis** İslâm ve Cihad Üzere Biat 482
- 1245. Hadis** Mücahidlerden Her Ferdin Mâfevk Kumandanlarına Mutlak Surette İtaati Kumandanın Mâdûnuna Kuvveti Haricinde Vazife Teklif Etmemesi Hakkında Abdullah b. Mes’ûd Hadisi 482
Devletle Fertlerin Mütakabil Hakları ve Vazifeleri ····· 483
- 1246. Hadis** Harpte Sabır ve Sebat Hakkında Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 484
- 1247. Hadis** Tebuk Gazâsı İçin Yapılan Seferdeki Bir Olaya Dair Ya’lâ b. Ümeyye Hadisi · 484
- 1248. Hadis** Mekke’nin Fethi Günü Sancağın Hacûn Mevkiine Dikildiği 485
- 1249. Hadis** Peygamberimizin, “Ben cevâmiu’l-kelim ile ba’solundum. Düşman gönüllerine korku saldım. Rüyamda arzın hazinelerinin anahtarları getirildi de benim iki avucumun içine konuldu” Hadisinin İzahı 486

- 1250. Hadis** Ebû Bekir'in Kızı Esmâ'ya Zâtünnitâkayn Denilmesi 487
Mücahide, Cihada Giderken Azık Tedarikinin Meşruiyeti 487
- 1251. Hadis** Resûllullah'ın Bir Merkebe Bindiği ve Üsâme b. Zeyd'i de Terkisine
Aldığına Dair Rivayet 488
- 1252. Hadis** Mekke'nin Fethi Günü Resûllullah Devesi Üstünde, Terkisinde Üsâme
b. Zeyd, Maiyetinde Bilâl-i Habeşî Olduğu Halde Mekke'nin Üstündeki
Kedâ Semtinden Mekke'ye Girmesi, Kâbe'de Namaz Kılması 488
- 1253. Hadis** Düşman Müşriklerinin Diyarına Kur'an ile Seyahatten Nehiy
Buyurulması, Bu Nehyin Sebep ve Hikmeti, Ulemânın İhtilâfı, Bu Hadise
Mebnî Kâfire Mushaf ve Dinî Eserler Satmanın Memnuyeti 489
- 1254. Hadis** Yüksek Sesle Duanın Keraheti ve Mülk, Ra'd Süreleri Âyetlerinin Delâlet
Ettiği Mefhumlar 491
- 1255. Hadis** Harp Sırasında Tekbir Getirilmesinin Meşruiyeti; Askerî Hareketi
Düşmandan Gizlemek Matlup Olursa Tekbirin Gizli Alınması; Sefer ve
Hareket Esnasında Bir Vadiye İnildiğinde Tesbih Edilmesi, Yükselere
Çıkıldığında Tekbir Alınması; Bu Hükümleri İfade Eden Hadisler 492
- 1256. Hadis** Gazinin Mukimken Devam Edip de Cihad Yolculuğunda Yapamadığı
Nâfile İbadetin Yapmış Gibi Sevabının Yazılması 493
- 1257. Hadis** Gazâ Yolunda Refiksiz Gece Seferinin Keraheti; Düşmanın Vaziyetini
Tecessüs Maksudıyla Olursa Müstehap Olduğu 493
*Cem'-i Salâteyn = İki Vaktin Namazını Bir Vakitte Birlük Kılmanın Hükümü, Cem'-i
Mütekaddim ve Cem'-i Müteahhir, Hazarda Cem'-i Salâteynin Hükümü* 494
*İbn Mes'ûd'a Göre Câiz Olan Cem'-i Salâteyn, İki Namazdan Birini Son, Öbürünü
de İlk Vaktinde Kılarak Birleştirmektedir* 496
- FUKAHANIN BU HADİSLER ÜZERİNDEKİ İCTİHADLARI** 497
- 1258. Hadis** Farz Cihadın Ana Baba Rızasına Tekaddümü 498
- 1259. Hadis** Harp Mıntıkasında Hayvan Boynuna Kılâde ve Çan Takmanın
Memnuyetine Dair Ebû Beşîr Hadisi 500
Çocukların Boynuna Nazarlık Takmak Hakkında Ulemânın İctihadları 501
- 1260. Hadis** Kadının Mahremsiz Seferden Nehyi Hakkında İbn Abbas Hadisi 502
*Neseble, Nikâhla Hâsil Olan Mahremiyetlerin İzahı, Sefer Müddeti Hakkındaki
Rivayetler* 502
- 1261. Hadis** Allah Teâlâ'nın Rızasını Kazanan Kavim Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 503
- 1262. Hadis** İslâm Harp Hukukuna Göre, Muhariplerin Kadınları, Erlik Çağına
Erişmemiş Çocukları, İhtiyarları, Papazları Hakkında Hükümler 504
- 1263. Hadis** Peygamberimizin Muhariplerin Kadınlarının, Çocuklarının Katlini Fena
Gördüğü ve Tasvip Etmediği Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 506
- 1264. Hadis** Ateşle Ta'zibden Nehiy Hakkında İbn Abbas Hadisi 506
- 1265. Hadis** Bir Peygamberi İsrân Karıncaya Dair Ebû Hüreyre Hadisi 506
- 1266. Hadis** Yemen'de Kâbe'ye Karşı Yapılmış Zülhalesa Kilisesi ve Onun Tahribi 507
- 1267. Hadis** Kayser ve Kisrâ Saltanatlarının Kuvvet ve İstiklâlinin Zevali Hakkında
Ebû Hüreyre Hadisi 508
Bu Hadiselerin Vukuundan Evvel Bildirilmesi 508
- 1268. Hadis** Harp Hud'adır Hadisi 510

- 1269. Hadis** Uhud Harbi'nde Resûlullah'ın Sevku'l-Ceyş Planı 511
Uhud Harbi'nin Sebebi, Kumandanın Emrine İtaatin Lüzum ve Vücûbu 514
Uhud Gazvesi Şehidleri 516
- 1270. Hadis** Bir Gece Baskını ve Resûlullah'ın Sağmal Zekât Develerinin Sürülüp
Götürülmesi ve İbnü'l-Ekva' Fırkası Tarafından Kurtarılması 516
- 1271. Hadis** “Müslüman esiri kurtarınız; açı doyurunuz; hastayı iyâde ve ziyaret
ediniz!” Hadisi 517
Bu Emirlerin İnfazına Dair Hükümler 517
- 1272. Hadis** Esirlerin Kurtarılması Hakkında Hazret-i Ali'nin Kuvvetli Bir Rivayeti 518
Allah'ın İnsanlara Kur'an'daki Hakikatleri Anlamak Zekâ ve Kabiliyeti Vermesi 518
- 1273. Hadis** Esirlerden Necat Fidyesi (Bedeli) Alınması ve Bedir Gazvesi'nde
Esir Düşen Peygamber'in Amcasından Alınmaması Teklifine Karşı
Resûlullah'ın, “Hayır, bedel-i necattan 1 dirhemi bile bırakılmaz!”
Buyurmaları 519
- 1274. Hadis** Harbînin Casuslukla İslâm Diyarına Girmesine Dair Hükümler ve Bu
Babda Seleme b. Ekva' Hadisi 521
- 1275. Hadis** Peygamberimizin Ölüm Hastalığında Vasiyetnâme Yazılıp Yazılmaması
Yolunda İhtilâf Edilmesi Hakkında İbn Abbas Hadisi 522
*İbn Abbas Bu Rivayetinde Peygamberimizin Üç Vasiyet Ettiğini, Biri Arap
Cezîresinden Müşriklerin Çıkarılmasını; Öbürü Dünyanın Her Tarafından Geleceği
Muhakkak Olan Müslim, Gayrimüslim Elçilere, Fertlere ve Heyetlere Mühim
Hediyeler Verip İkrâm Ettiği Gibi Hürmet Gösterilmesini Emrettiğini Söylemiş,
Üçüncüsünü Unuttum Demişti* 523
*Bu Hadisteki Yevmü'l-hamîs, Peygamberimizin Vefatına Tekaddüm Eden İlk
Perşembe Günüdür* 524
*Resûlullah'ın Yazmak İsteddiği ve Sonra Vazgeçtiği Vasiyetnâme Neye Dairdi; Ebû
Bekir'in Hilâfeti Meselesi* 524
*Arap Cezîresinden Müşriklerin Çıkarılması Vasiyetinin İnfazı, Arap Cezîresinin ve
Hicaz Kitasının Hadis ve Lügat Âlimlerine göre Tahdidi* 524
*İbn Abbas'ın Unuttuğunu Söylediği Üçüncü Vasiyetin Tayininde Hadis Şârihlerinin
Mütalaaları* 525
- 1276. Hadis** Abdullah b. Ömer'in Deccâl Hadisi ve Dünya Tarihinin Son
Zamanlarında Birçok Deccâl Türeyeceğine Dair Rivayet 526
- 1277. Hadis** Ordu Mevcudunun ve Umumi Nüfusun Miktarını Anlamak için
Devletçe Nüfus Sayımının Meşruiyeti 526
- 1278. Hadis** Peygamberimiz Bir Düşmana Galebe Ettiği Zaman, Onların Binadan Ârî
Geniş Bir Sahasında Üç Gün Ordusuyla İkamet Ederdi 527
*Harp Sahasında Ordu Kumandanı Şehit Düştüğü ve Devlet Tarafından Bir
Kumandan Tayinine Zaman Müsâit Olmadığı Surette Ordu İçinde Liyakatli Bir
Zatın Kumanda Makamına Geçmesinin Meşruiyeti; Mûte Harbi'nde Hâlid b. Velîd
Böyle Yapmıştı* 528
- 1279. Hadis** Bir Müslümanın Malı Müşrikler Tarafından İğtinâm Edilip de Bilâhare
Müslümanların Galebe Etmesiyle Sahibinin Eline Geçen Bu Mal,
Sahibine mi Verilir; Yoksa Ganimet Malı mı Addolunur? 528
- 1280. Hadis** Gazilere Ziyafetin Meşruiyeti 529
- 1281. Hadis** Peygamberimizin Farsça ve Habeş Dili Tekellümü 530

- 1282. Hadis** Ganimet ve Devlet Malına Hıyanet Edenlerin Cezaları, Bu Hususa Dair Ebû Hüreyre Hadisi 531
- 1283. Hadis** Bu Konuda Abdullah b. Amr Hadisi 532
- 1284. Hadis** Gazâdan Dönen Gazileri Büyük Küçük Bütün Halkın İstikbaline Dair Abdullah b. Zübeyr Hadisi 533
- 1285. Hadis** Bu Konuda Sâib b. Yezîd Hadisi 533
- 1286. Hadis** Resûlullah Usfân Harbi'nden Döndüğü Zaman Medine'yi Görünce Okudukları Duaya Dair Enes Hadisi 534
- 1287. Hadis** Peygamberimiz Cihad veya Hac Seferinden Medine'ye Döndüğünde Doğru Mescide Gider ve Oturmadan İki Rek'at Namaz Kıldırı 534
- 1288. Hadis** Peygamberimizin Ganimet Malından Kendine İsabet Eden Hurmalıklar Hakkında Veraset Cârî Olmadığı ve Nasıl Tasarruf Edileceği Hakkında Hazret-i Ömer Hadisi 535
Humus ve Fey' Tabirlerinin İstilahî Mânaları 536
- 1289. Hadis** Peygamberimizin Papuçları 536
- 1290. Hadis** Peygamberimizin İçinde Vefat Ettiği Libas Hakkındaki Rivayet 537
- 1291. Hadis** Peygamberimizin Su Bardağı Hakkındaki Rivayet 537
- 1292. Hadis** Peygamberimizin Hem Adını Hem Künyesini Birden Kullanmak Câiz Olmadığına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 538
- 1293. Hadis** Bu Konudaki Ebu Hüreyre Hadisi 538
- 1294. Hadis** Beytülmalde Haksız Tasarruf Edenlere Kıyamet Gününde Azap Mukarrerdir 539
- 1295. Hadis** Necid Tarafına Giden Seriyenin Ganimetine Dair İbn Ömer Hadisi 539
- 1296. Hadis** Ganimet Malının Taksimine İtiraz Eden Zülhuveysıra ve Bu Küstah Adamın Hüviyeti 540
- 1297. Hadis** Yeni Müslüman Olan Mekke Eşrafına Kalplerini Müslümanlığa Isındırmak İçin Yüzer Deve Verilmişti, Huneyn Harbi'nde Esir Edilen Cârîyelerin Umumu Âzât Edilmesi ve Mekke Sokakları Bayram Yerine Dönmesi 541
- 1298. Hadis** Ebû Cehil'in Bedir Harbi'nde Katli ve Katleden İki Gencin Onu Nasıl Öldürdükleri Hakkında Abdurrahman b. Avf Hadisi 541
- 1299. Hadis** Mekke Eşrafına Verilen Yüzer Deveyi, Resûlullah'ın Fey' Olarak Kendine İsabet Eden Ganimetten Vermesi 542
- 1300. Hadis** Bu Hadise Üzerine Ensar Gençlerinin Gönüllerinde, "Artık Resûlullah bizi bıraktı da hemşehrilerine ihsan kapısını açtı" Demeleri ve Resûlullah'ın Bir Hutbesi Üzerine Af Dilemeleri 543
- 1301. Hadis** Huneyn ve Hevâzin Ganimetlerinin -Esirlerin Âzatlanması Yüzünden- Tehirine de Bedevî Araplar'ın İtirazları, Resûlullah'ın Bunlara Yüksek Bir İrade ve Doğruluk Arzeden Cevabı 544
- 1302. Hadis** Huneyn Seferi'nde Cahil Bir Bedevî de Resûlullah'ın Ridâsının Yakasından Tutarak, "Yanıdaki Allah malından bana da biraz ver!" Diye Şiddetle Çekmiş, Resûlullah Onun Yüzüne Gülerek Bakmış ve Verilmesini Emretmiştir 544

1303. **Hadis** Bir Bedevînin, “Şu taksim, Allah rızası gözetilen âdilâne bir taksim değildir” Diye Söylenmesi Üzerine Resûlullah’ın, “Allah ve Resûlullah adalet etmezse ya kim eder!” Buyurmaları 545
1304. **Hadis** Ashâbın Gazâlarda Buldukları Yiyecekleri Yediklerine Dair İbn Ömer Hadisi 546

Arap Cezîresi Haricinde Zimmîlere Cizye Tayini ve Harbîlerle Musâlaha Akdi Bahsi

كِتَابُ الْجَزِيَّةِ وَالْمَوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَالْحَرْبِ

- Arap Cezîresi Dışındaki Milletlere Müslümanlığın Hak ve Adalet Prensiplerinin Tebliği* 548
Cizye Nedir ve Nasıl Bir Hak Mukabilinde Vazedilmiştir ve Kimlerden Alınmıştır? 548
1305. **Hadis** Bu Hususa Dair Hazret-i Ömer Hadisi 549
1306. **Hadis** Bahreyn Muahedesine Dair Amr b. Avf Hadisi 550
1307. **Hadis** İnan Muahedesine Dair Ömer b. Hattâb Hadisi 551
İnan Harbi ve Şârih Aynî'nin Bu Muharebe Hakkında İzahı 552
1308. **Hadis** Eyle Emannâmesi 555
Bunun Mazmununa Göre Eyle'de İdari Bir Adem-i Merkeziyet Rejimi Kurulmuştur . . . 555
1309. **Hadis** Bir Müslümanın Muâhidi Öldürmesinin Cezası Cennetten Mahrumiyettir . 556
1310. **Hadis** Peygamberimize Yapılan Suikast Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 556
1311. **Hadis** Muâhidin Müslümana Karşı Hıyanet Edip Ahdini Bozmasının Hükümü 558
Kasâme Nedir? Bir Kasâme Davasında Görülen Müşküller ve Tevcihleri 559
1312. **Hadis** Peygamberimize Sihir Yapıldığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 560
Harp Cephesinden Kaçmak En Büyük Cürümlerdendir 560
1313. **Hadis** Kıyamet Yaklaştığında Görülecek Altı Şey 561
Amvâs Tâunu 562
1314. **Hadis** Muâhid Düşmanın Günün Birinde Ahdini Bozmasından Hazer Edilmesi Bahsi 563
Nakz-i Ahd Hakkında Enfâl Sûresinin 56. Âyetinin Tercüme ve İzahı 564
1315. **Hadis** Her Ahdini Bozan İçin Kıyamet Gününde Bir Alâmet Dikileceğine Dair Rivayet 564

7. Cilt

Kitábü Bed'ül-Halk

- Kâinatın Yaratılışından Bahis Hususunda Dinin ve Fennin Gayeleri ve Buna Göre Mevzuları, Allah Teâlâ'nın Âlemi İlk Yaratışı Hakkında Rûm, Kâf, Necm, Nûh Sûreleri Âyetleri* 9
- 1316. Hadis** Bu Babda İmrân b. Husayn Hadisi 10
- 1317. Hadis** İmrân b. Husayn'ın Diğer Bir Rivayeti 11
İlk Mahlûk 11
- 1318. Hadis** Âdemoğlunun Allah Teâlâ'yı Noksan Sıfatla Tavsif Ettiğine Dair Kudsi Bir Hadis 12
- 1319. Hadis** Allah'ın Rahmetinin İntikamına Galip Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 13
- 1320. Hadis** Zaman Hesabına Dair Ebû Bekre'nin Bir Rivayeti 13
Göklerin ve Yer Tabakalarının Yaratılışı Hakkındaki Âyetler 14
- 1321. Hadis** Güneşle Ayın Medarlarındaki Hareketleri ve Bu Muntazam Hareketin Cenâb-ı Hakk'ın Kudretine Delâleti 15
- 1322. Hadis** Güneş ve Ay'ın Kıyamet Günü Dürüleceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 16
Husûf ve Kûsûf Hadiselerini İslâm'ın Sûret-i Telakkisi 17
- 1323. Hadis** Resûlullah'ın Gökyüzünde Yağışlı Sanılan Bir Bulut Gördüğünde Endişelendiğine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 17
Âd Kavminin Sarsar Fırtınasıyla Helâki; Fussilet, Ahkâf, Furkân Sûreleri Âyetleri 18
- 1324. Hadis** İnsanın Yaratılışındaki Tekâmül Tavırları, Mukadderatının Yazılması 19
Bu Babda Nâzil Olan Mü'minûn Sûresi Âyeti 21
- 1325. Hadis** Bir Kişi Hakkında Duyulan Muhabbet ve Nefretin İlâhî Bir İlhamın Eseri Olduğu 21
- 1326. Hadis** Kehanete Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 22
Peygamberimizin Nübüvvetinden Sonra Kehanet Yoktur 23

1327. **Hadis** Cuma Günü Mescidin Kapılarında Bekleyen Meleklerle Dair Ebû Hüreyre Hadisi 23
1328. **Hadis** Peygamberimizin, Şâiri Hassân b. Sâbit'in Müşrikleri Hicvine İzin Vermesi, Hassân'ın Şiirlerini Mescidde Kurulan Kürsü Üzerinde İradı 24
Şâir Kâ'b b. Mâlik ile Abdullah b. Revâha'nın Hicivleri 25
1329. **Hadis** Hazret-i Âişe'ye Cibrîl'in Selâmı 25
1330. **Hadis** Meleklerin Ancak Allah Teâlâ'nın İzniyle İndiklerine Dair İbn Abbas Hadisi 26
1331. **Hadis** Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Lugat ve Lehçe Üzerine Nâzil Olduğu 26
Bunun Kur'an'ın Yayınında Büyük Tesiri 26
1332. **Hadis** Bu Lehçelerden Örnekler 27
1333. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Tâif Seferi ve Karşılaştığı Güçlüklere Dair Hazret-i Âişe Hadisi 28
Âmü'l-hüzn (Keder Yılı) ve Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib'in Vefatları 29
1334. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Cibrîl'i Görmesine Dair İbn Mes'ud Hadisi 30
1335. **Hadis** Bu Hususta İbn Mes'ud'un Bir Diğer Rivayeti 31
1336. **Hadis** Resûlullah'ın Cibrîl'i Kendi Sûret ve Hilkatinde Görüşü 31
Resûlullah'ın Cibril'i Ufuk-ı A'lâ'da ve Sidre-i Müntehâda Görüşü 31
1337. **Hadis** Kocasının Davetini Reddeden Kadına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 32
1338. **Hadis** Mi'raça Dair İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 32
1339. **Hadis** Cennetlik ve Cehennemliklere Kabirlerinde Sabah ve Akşam Âhiretteki Makamları Gösterilir 33
Cennet ve Cehennemın Elan Mahlûk ve Mevcut Oldukları, Cennetin Vasfı Hakkındaki Kur'an Âyetleri 33
1340. **Hadis** Cennet Halkının Çoğunun Fakirler, Cehennemliklerin de Kadınlar Olduğu Rivayetinin Tevcihi 35
1341. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Rüyasında Hazret-i Ömer'in Bir Köşkünü Görmesine Dair Rivayet 36
1342. **Hadis** Cennete İlk Giren İslâm Ümmetinin Kemmiyet ve Keyfiyetine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 37
1343. **Hadis** Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Rivayeti 38
1344. **Hadis** Bu Hususta Sehl b. Sa'd Rivayeti 38
1345. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Muâz'ın Cennetteki Durumuna Dair Müjdesi 39
1346. **Hadis** Cennetteki Bir Ağaç Hakkında Enes b. Mâlik Rivayeti 40
1347. **Hadis** Bu Mevzuda Ebû Hüreyre'nin Bir Ziyadesi 40
1348. **Hadis** Cennette Enbiya Menzilleri 41
1349. **Hadis** Cehennem ve Ehl-i Cehennemın Vasfı ile Nebe, Hâkka ve Enbiyâ Sûreleri Âyetleri 41
1350. **Hadis** Cehennemın Vasfı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 42
1351. **Hadis** Halka Öğüt Verip de Kendisi Aksini Yapan Nasihatçıların Cehennemdeki Azap Tazvî Hakkında Üsâme Hadisi 43
Zalim Sultana Karşı Hak Söz Söylemek En Büyük Cihad Olduğu 44
1352. **Hadis** Resûl-i Ekrem'e Sihir Yapıldığına Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 44
1353. **Hadis** Şeytanın Mahiyeti ve Bir İğfal Yolu, Şeytandan İstiâze Edilmesi 45

1354. Hadis Fitneye Dair Abdullah b. Ömer'in Bir Rivayeti 46
1355. Hadis Şeytanların Gece Karanlığında Dağıldığına Dair Cabir Rivayeti 46
1356. Hadis Sinirlenmenin Şeytandan Geldiği ve İstiâze ile Geçeceği 47
1357. Hadis Esnemenin Şeytandan Geldiği 48
1358. Hadis Güzel Rüyanın Allah'tan Olduğuna Dair Ebû Katâde Rivayeti 48
1359. Hadis Ebû Hüreyre'nin Şeytanla İlgili Bir Rivayeti 48
Şeytan Şerrinden Emin Olmak için Tâlim Buyurulan Peygamber'in Duası 49
1360. Hadis Yılanların Öldürülmesi Hakkındaki Rivayetler 49
Cinnin Mevcudiyeti ve Bu Babda Vârit Olan En'âm, Cin ve Ahkâf Sûreleri Âyetleri 51
1361. Hadis Müslümanların Hayırlı Malı Koyundur 52
1362. Hadis İman Yemenli'dir Hadisi ve Mânası 53
1363. Hadis Horozlar Öterken Edilen Duaların Kabul Olunması, O Sırada Meleklerin Horozlara Görünmesi ve Edilen Dualara "Âmin" Demeleri 54
1364. Hadis Geçmiş Ümmetlerin Mesh ve Tahvilleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 55
Farenin Öldürülmesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 57
1365. Hadis Sineğin Kanatlarının Birinde Hastalık Diğerinde Şifa Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 57
Hayvanlardaki Tabiat Sevkinin İlâhî Bir İlham Olduğu 58
1366. Hadis Hayvanları Himayenin Sevabı 58

Kitâbü Ehâdisi'l-Enbiyâ Aleyhimü's-Salât ve's-Selâm

- ÂDEM ALEYHİ'S-SELÂM 61
*Âdem Aleyhi's-selâm ile Havvâ'nın ve Züriyetlerinin Yaratıldıklarına Dair Şuarâ,
Hicr, Tin, Arâf ve Bakara Sûreleri Âyetleri 61*
1367. Hadis Âdem'in Boyu ve Sureti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 63
"Allah Âdem'i Kendi Suretinde Yarattı" Hadisi 64
1368. Hadis Abdullah b. Selâm'ın Resûl-i Ekrem'e Üç Sorusu ve Müslüman Olması,
Yahudilerin Buna İtirazı 64
1369. Hadis İsrâiloğulları ve Bildircin Kebabı ile Kudret Helvası 66
1370. Hadis Allah Teâlâ'nın Cehennem Ehlinden Bazı Kimselere Hesap Sormasına
Dair Enes Rivayeti 67
1371. Hadis Kâbil'in Hâbil'i Katli Hadisesi 67
*Bu Vâkıya Dair Mâide Sûresi Âyetleri 68
Havvâ'nın Yirmi Batında Kırk Çocuk Doğurması 68*
- NÛH ALEYHİ'S-SELÂM 68
*Nûh'a Dair Haberler Kur'an-ı Mübîn'in Yirmi Sekiz Yerde Zikrolunup Bunlardan
Birinin Müstakil Bir Sûre Olduğu 69
Hûd Sûresinde Nûh'a Dair Yirmi Dört Âyetin Tercümesi 69*
- İLYÂS, İDRİS ALEYHİME'S-SELÂM 71

	<i>İlyâs, İdrîs Aleyhime's-selâm, İbn Mes'ûd ile İbn Abbas'ın, Bu İki İsmi'nin Müsemması Bir Olduğuna Dair Rivayeti, Ulemânın Cumhuriyete Göre Bunların Aynı Aynı İki Peygamber Bulunduğu</i>	71
	<i>İlyâs Peygamber Hakkında Sâffât Sûresinin On Âyetinin Tercümesi</i>	71
	İDRİS ALEYHİ'S-SELÂM	72
	<i>İdrîs Peygambere Dair Âyetler</i>	72
	HÛD ALEYHİ'S-SELÂM	72
	<i>Hûd Peygamber ve Âd Kavmi</i>	72
	<i>Âd-ı Ūlâ ve Âd-ı Uhrâ</i>	73
	<i>Âd Kavminin Meskenleri, Helâk ve Azapları</i>	73
	<i>Âd Hakkında Şuarâ Sûresi Âyetleri</i>	74
	<i>Ahkâf Sûresi Âyetleri ve Âd'ın Helâki</i>	74
	<i>Bu Helâkin el-Hâkka Sûresinde Tasviri</i>	75
	ZÛLKARNEYN	76
1372. Hadis	<i>Ye'cûc ve Me'cûc Hakkında Zeyneb bint Cahş Rivayeti</i>	76
	<i>Muhtar Olan Kavle Göre Zülkarneyn'in Peygamber Olduğu</i>	77
	<i>Zülkarneyn Hakkında Kehf Sûresi Âyetleri, Zülkarneyn'in Garp ve Şark Seferleri</i>	77
	<i>Zülkarneyn'in Şimale Doğru Seferi ve Bu Seferinde Türkler'e Mülâki Olup Onlara Set İnşası</i>	78
	<i>Seddin Sûret-i İnşası</i>	78
	<i>Zülkarneyn, İskender'in Lakabı Olduğu Rivayeti ve Zülkarneyn'in Hüviyetini Tayin Hususundaki Rivayetler</i>	78
	<i>Set Nerededir ve Bugün Mevcut mudur?</i>	79
	YE'ÇÛC VE ME'ÇÛC	80
1373. Hadis	<i>Kıyamet Günü Allah Teâlâ'nın Âdem Aleyhisselâm ile Diyalogu</i>	81
	İBRÂHİM ALEYHİ'S-SELÂM	83
1374. Hadis	<i>Mâide Sûresindeki Menkıbesi ve Halîlullah Denilmesi</i>	83
1375. Hadis	<i>Hazret-i İbrâhîm ve Babası Âzer</i>	85
	<i>İbrâhim Aleyhisselâmın Nesebi</i>	85
	<i>Hazret-i İbrâhîm'in Kur'an'daki Adları</i>	85
1376. Hadis	<i>İnsanların Fazilet Mikyası Takvâ Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi</i>	86
1377. Hadis	<i>Peygamberimizin Rüyasında Hazret-i İbrahim'i Gördüğüne Dair Semüre b. Cündeb Rivayeti</i>	87
1378. Hadis	<i>Peygamberimizin Simaca Hazret-i İbrâhîm'e Benzeyişi</i>	87
1379. Hadis	<i>Hitânın İbrâhîm'in Sünneti Olduğu Hadisi</i>	87
1380. Hadis	<i>Hazret-i İbrâhîm'in Maslahata Müstenit Üç Yalanı</i>	88
	<i>Hazret-i İbrâhîm'in Putları Kırması</i>	89
	<i>Ateşin Kendisine Berd-i Selâm Olması ve Enbiyâ, Sâffât Sûreleri Âyetleri</i>	90
1381. Hadis	<i>İbrâhîm, İsmâil, Hâcer Kıssası Hakkında Buhârî'nin İbn Abbas'tan Mufassal Rivayeti</i>	90
	<i>İbrâhîm'in Hâcer'le İsmâil'i Mekke'ye ve Mekke'nin Bulunduğu Yere Getirmesi</i>	92
	<i>Zemzem Kuyusu'nun Sûret-i Zuhuru</i>	93
	<i>Cürhümîler'in Mekke Civarına Göçmenlikleri</i>	94
	<i>İsmâil'in Cürhümîler'den Bir Kızla Evlenmesi</i>	94
	<i>İbrâhîm'in İsmâil ile İlk Mülâkatı</i>	96
	<i>Baba, Oğul Tarafından Kâbe'nin İnşası</i>	96

- 1382. Hadis** Yeryüzündeki Mescidlerin En Efdali Kâbe Mescidi, Sonra Mescid-i Aksâ Olduğu 97
- 1383. Hadis** Namazda Tahiyatta Okuduğumuz Salavatta İbrâhim'in Zikri 97
- 1384. Hadis** Peygamberimizin Aziz Hafîdi Hasan ve Hüseyin'e ve İbrâhim'in Oğlu İsmâil ile İshak'a Ettikleri Me'sûr Duaları 98
- 1385. Hadis** İbrâhim, Lût, Yûsuf Peygamberlere Ait Üç Vâkıa 99
Hazret-i İbrâhim'in Ba's Hakkında Şühûdi Delil Talebine Dair Bakara Sûresinin 260. Âyeti 99
Hazret-i Lût'un Kavmini Tahziri ve Onların Helâki 100
Hazret-i Yûsuf Kıssasının Bir Safhası ve Yûsuf Sûresinin 50-52. Âyetleri 101
- 1386. Hadis** Resûlullah'ın Ok Sporcularını Teşviki Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 101
SÂLİH ALEYHİ'S-SELÂM VE SEMÛD KAVMI 102
- 1387. Hadis** Resûlullah'ın Tebük Gazâsı'nda Semûd Kavminin Helâk Olduğu Vadide Konaklamasına Dair İbn Ömer Hadisi 102
Sâlih Aleyhi's-selâm ve Semûd Kavmi Bu Babda A'râf ve Hicr Sûreleri Âyetleri 103
Semûd Kavmi ve Medeniyeti Hakkında Şuarâ Sûresi Âyetleri 103
Nâka Mûcizesi ve Neml Sûresi Âyetleri 104
YÂ'KÛB ALEYHİ'S-SELÂM 105
- 1388. Hadis** Resûlullah'ın Yûsuf Peygambere Dair Bir Rivayeti 105
Ya'kûb Aleyhi's-selâm ve Bakara Sûresinin 133. Âyeti 106
YÛSUF ALEYHİ'S-SELÂM İLE KARDEŞLERİ 106
EYYÛB ALEYHİ'S-SELÂM KISSASI 107
Eyyûb Aleyhi's-selâm ve Enbiyâ Sûresinin 83-84. Âyetleri ve Sâd Sûresinin 42-44. Âyetleri 107
Eyyûb Peygamberin Menkıbeleri Kur'an'da Hadisten Çoktur, Bu Sûrelerden Başka Nisâ ve En'âm Sûrelerinde de Zikrolunmuştur 109
MÛSÂ ALEYHİ'S-SELÂM 109
Mûsâ Aleyhi's-selâm, Kur'an-ı Mübîn'de Menkıbesi En Çok Yâdolunan Bir Peygamber Olduğu, Bunlardan A'râf, Kasas, Tâhâ Sûrelerindeki Menkıbelerinin Bir Hulâsası 109
HIZIR VE MÛSÂ ALEYHİME'S-SELÂM 109
- 1389. Hadis** Hızır'a Hızır denilmesinin sebebine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 109
Hızır ile İlyâs Bir Müsemmânın İki İsmi Olduğu yahut İki Kardeş Olduklarına Dair Rivayetler ile Hızır'ın Hayatta Olup Olmadığına Dair Rivayetler 110
- 1390. Hadis** Mûsâ Peygamberin Koyun Güttüğünü Haber Veren Cabir Hadisi 111
Yahudilerin Hazret-i Mûsâ'ya Ezâ ve İftiraları, Bunlara Dair Kur'an Âyetleri 111
HAZRET-İ ÂSİYE 112
- 1391. Hadis** Hz. Âsiye'nin Faziletine Dair Ebû Mûsa el-Eş'arî Rivayeti 112
Hazret-i Âsiye ve Mûsâ'nın Sebeb-i Hayatı Olduğu, Âsiye'nin Mûsâ'yı Siyâneti ve İkisinin Kur'an'daki Menkıbeleri 113
YÛNUS ALEYHİ'S-SELÂM 114
- 1392. Hadis** Yûnus Aleyhisselâmın Faziletine Dair İbn Abbâs Hadisi 114
Kalem Sûresi Âyetleri ile Haber Verilen Menkıbesi 115
ŞUAYB ALEYHİ'S-SELÂM 116
Şuayb Aleyhi's-selâm ve Medyen Ahalisi, Bu Hususa Dair Kur'an Âyetleri 116

- Ashâb-ı Eyke ve Şuarâ Sûresinin Âyetleri, Ashâb-ı Eyke'nin Helâki* 117
- DÂVÛD ALEYHİ'S-SELÂM** 118
- 1393. Hadis** Dâvûd Aleyhi's-selâm Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 118
- Bu Hususta Nisâ ve Sebe Sûrelerinin Âyetleri* 118
- Hazret-i Dâvûd'un Sadâ ve Edası* 119
- Dâvûd Orucu ve Dâvûd Namazı* 119
- Dâvûd'un Zekâsı ve Hükümünde İsabeti* 119
- SÜLEYMAN ALEYHİ'S-SELÂM** 120
- 1394. Hadis** Süleyman Aleyhi's-selâm ve İki Kadın Arasında Vesîle-i Nizâ Olan Bir Çocuk Hakkındaki Hükümüne Dair Ebû Hüreyre Hadisi 120
- Süleyman Aleyhi's-selâm Hakkında Sâd Sûresinin Âyetleri, Süleyman Aleyhi's-selâma Saltanat Verilmesi ve Sebe Sûresi Âyetleri* 121
- Âyetteki Sâfinât Kelimesinin Tefsiri ve İzahı* 122
- HAZRET-İ LOKMÂN** 123
- Hazret-i Lokmân: Lokmân'ın Nesebi ve Eyle, Medyen Taraflarında İkamet Ettiği, Kur'an-ı Mübin'de Lokmân Adına Müstakil Bir Sûre Olup Bunlarda Lokmân'ın Oğluna Vasiyet ve Nasihatleri* 123
- Meryem Sûresinin İlk Âyetlerinde Zikrolunan Zekerîyyâ Peygamberin Menkıbeleri* 124
- Bu Âyetlerde Yahyâ Peygambere Olan Hitâb-ı İlâhî* 124
- ZEKERİYYÂ VE YAHYÂ ALEYHİME'S-SELÂM** 124
- HAZRET-İ MERYEM** 125
- Hazret-i Meryem, Meryem'in Nesebi ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân Sûresinin Âyetleri, Gebelik ve Doğum Halleriyle Nevzadın Beşikte Söylenmesi gibi Garibelerin ve Mucizelerin Âl-i İmrân Sûresinin Âyetleriyle İzah ve Mütalaası* 125
- İsâ Aleyhi's-selâm ve Mesîh Lakabı, Âl-i İmrân Sûresinin 45. Âyetinden İtibaren Meryem Oğlu İsâ Mesîh Haklarındaki Beş Âyetin Türkçe Meâlleri* 127
- 1395. Hadis** Hazret-i Meryem'in Faziletine Dair Hazret-i Ali Hadisi 126
- İSÂ ALEYHİ'S-SELÂM** 127
- 1396. Hadis** Hazret-i Meryem'in Hazret-i Hatice ve Fâtıma'ya Tafdilini İş'âr Eden Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 127
- Hıristiyan Fırkalarının Hazret-i İsâ Hakkında İlâh, Allah'ın Oğlu, Teslîs Akidesi gibi Müfrit ve Taşkın Telkinlerine İşaret ve Bunları Reddeden Nisâ Sûresinin Âyetleri* 128
- Mâide Sûresinin 171 ve 172. Âyetlerinde Teslîs Akidesinin Hazret-i İsâ Diliyle Reddi* 128
- 1397. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Tevhide Dair Bir Hadisi 129
- 1398. Hadis** Beşikte Söyleyen Üç Çocuğa Dair Ebû Hüreyre'nin Rivayeti 129
- Meryem'in Hamlini ve Onu Takip Eden Gebelik Tavırlarını ve Doğum Ahvalini Bildiren Meryem Sûresinin 16. ve Onu Takip Eden Âyetleri* 131
- Namaz Kılan Kişinin Ana, Baba Davetine İcâbeti Keyfiyeti* 132
- 1399. Hadis** Peygamber Efendimizin Mi'racda İsâ, Mûsâ, İbrâhim Peygamberlere Mülâki Olması 132
- 1400. Hadis** İsâ Mesîh Aleyhi's-selâm ile Deccâl Mesîh Hakkında Abdullah b. Ömer Rivayeti 133
- 1401. Hadis** Bu Hususta İbn Ömer'in Bir Diğer Rivayeti 134
- 1402. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İsâ Aleyhisselâma Yakınlığını İfade Ettiği Bir Hadisi 134
- 1403. Hadis** Bu Rivayetin Yine Ebû Hüreyre'den Bir Diğer Tariki 135

1404. Hadis Hazret-i İsa'nın Âlî Bir Menkıbesi Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti ··· 135
1405. Hadis Resûl-i Ekrem'in, "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı Bâtıl Üzere Methettikleri gibi Beni Methetmeyiniz" Buyurması ··········· 135
Önce İsa Aleyhi's-selâma, Sonra da Hâtemü'l-Enbiyâ Efendimize İman Eden Kişiyi İki Ecir vardır ··········· 136
1406. Hadis Nüzûl-i İsa'ya Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ··········· 136

Benî İsrâil Kıssaları

[بَابُ مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ]

- İsrâiloğulları Hakkında Mâlûmat* ··········· 137
1407. Hadis Deccâl Hakkında Huzeyfe Hadisi ··········· 137
1408. Hadis Allah Teâlâ'dan Korkunun, Günahların Af ve Mağfiretine Vesile Olduğuna Dair Huzeyfe Hadisi ··········· 138
Fakirin Borcunu Bağışlamak Mağfirete Vesile Olduğu ··········· 139
1409. Hadis Peygamberlerin İdaresinin Resûl-i Ekrem ile Sona Erdiği, Sonra Hilâfet Devrinin Başladığı ··········· 139
İslâm İdare Hukuku Teşkilâtında Halife İntihap Şekli ve Devlet Reisi İntihabının Millet Üzerine En Vâcib Vazife Olduğu ··········· 140
1410. Hadis Yahudilerin ve Hıristiyanların Fena Âdetlerinin Taklidi Devrinin Hulûlü Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ··········· 141
1411. Hadis Resûl-i Ekrem'in Söylemediği Bir Sözü Söyledi Diye Bile Bile Yalan İsnadının Fenalığı ve Cezası Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi ········· 142
1412. Hadis Saç ve Sakal Boyamak hususunda Asr-ı Saâdet'teki Yahudilere, Hıristiyanlara Muhalefet Edilmesi Hususunda Ebû Hüreyre Hadisi ······· 143
1413. Hadis İntiharın Cezası Cennetten Mahrumiyet Olduğuna Dair Cündüb b. Abdullah Hadisi ··········· 144
1414. Hadis Benî İsrâil Arasındaki Abraş, Kel, Kör Üç Kişinin Dikkate Değer Kıssalarına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ··········· 145
1415. Hadis Tövbe ve İstiğfarın Fazileti Hakkında Benî İsrâil'den Bir Kıssaya Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ··········· 147
Ashâb-ı Kehf Hakkında Kehf Süresinin 9. Âyetinden İtibaren Bu Kıssaya Dair Olan Âyetlerin Tercüme ve Tefsirleri, Ashâb-ı Rakim ··········· 148
Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakim Vâkıasının Zaman ve Mekân-ı Vukuuna Dair Rivayetler 149
Bu Garip Vâkıaya Dair Kur'an Dışındaki İzahat ··········· 151
Ashâb-ı Kehf'in Sayısı ve Adları Hakkındaki Haberler ··········· 151
1416. Hadis Alım Satım Hususunda Bâyi' ile Müşteri İhtilâf Ettiklerinde Benî İsrâil'in Hakeme Müracaatları ··········· 151
Hakemin Verdiği Hükmün İlmâmî Bir Kıymeti Haiz Olup Olmadığı Hakkında İslâm Hukukçuları Arasında Noktainazar Farkı ··········· 152
Bulunan Altın Defnesinin veya Başka Medfun Bir Malın Hukuki Vaziyeti Hakkında İslâm Hukukçularının İhtilâfları ··········· 152
1417. Hadis Tâun ve Müstevlî Hastalıklardan Korunmak Hususuna Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi ··········· 153
1418. Hadis Bu Hususta Hazret-i Âişe Hadisi ··········· 153

1419. Hadis İslâm Dini, Hukukta Müsavatı Emrettiği gibi Cezada da Müsavatı Emrettiğine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 154
1420. Hadis Kibir ve Gurur ile İzarını Sürükleyen Kimsenin Âkıbetine Dair İbn Ömer Rivayeti 155
"Utanmazsan dilediğini işle!" Sözü Bütün Peygamberler Tarafından Ümmetlerine Tebliğ Edilmiş; Hiçbir Zaman Neshe, Tebdile Uğramayan Ahlâkî Bir Umedir 155

Kitâbü'l-Menâkıb

- Ataları Bilmenin ve Hayır ile Anmanın Lüzumu, Hucurât Süresinin 13. Âyetiyle Nisâ Süresinin Birinci Âyetinde Neseple, Soyla İftihar Edilmesinin Nehyedilmiş Olması 159
Peygamber Efendimizin Kureyş'in Ceddi Olan Mudar İrkandan ve Onun Bir Şubesi Olan Nadr b. Kinâne'den Olduğu 160
1421. Hadis Emâret Hevesinin Zemmi 162

Kureyş'in Menâkıbı Bahsi

[مَنَاقِبُ قُرَيْشٍ]

1422. Hadis Cahiliye Döneminde Arap Kabilelerinin Emânet Hususunda Kureyş'e Tâbi Olmalarına Dair Rivayet 163
Kureyş Kabilesine Dair Haberler 163
Kureyş'in Kâbe Vazifeleri 164
Peygamberimizin Kurduğu İdarede Adalet Sistemi 164
1423. Hadis Kureyş'in Riyâseti Hakkında Muâviye'nin Bir Hitabesi 165
Kahtânîler Hakkında Mâlûmat 165
Buhârî Şârihlerinden Kirmânî ile Diğer Buhârî Şârihi Allâme Aynî'nin Bu Hadis Hakkındaki İzahları, "Hilafet Devri Otuz Yıldır" Hadisi 166
1424. Hadis Arap Kabilelerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 166
1425. Hadis Kureyş'in Hilafetine Dair İbn Ömer Hadisi 167
1426. Hadis Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'nın Bir Soy Olduklarına Dair Cübeyr b. Mut'im Hadisi 167
1427. Hadis Kendisinin Mensup Olmadığı Ecnebi Bir Soya Bile Bile Nisbet İddiası Haram Olduğuna Dair Ebû Zer Hadisi 168
1428. Hadis Ecnebiye Nesepl İddia Etmek, Görmediği Düşü Gördüm Demek, Peygamberimize Yalan Hadis Uydurmak En Büyük Günah Olduklarına Dair Vâsile Hadisi 168
1429. Hadis Peygamberimizin Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne Kabilelerini Övdüğüne Dair İbn Ömer Rivayeti 169
1430. Hadis Bu Hususta Ebû Bekre Rivayeti 169
1431. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 170
1432. Hadis Kahtânoğullarına Dair Bir Rivayet 171
1433. Hadis Neseple Tefâhürün Câhiliye Âdeti Olduğu 171

Câhiliye Davası, Câhiliye Çağırısıdır 172
Huzâa ve Huzâiler Hakkında Tarihi Mâlûmat 174

Huzâa Kıssası

[قِصَّةُ حُزَاعَةَ]

1434. Hadis Huzâa Kabilesine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 175
1435. Hadis Huzâi Amr b. Âmirî'nin Sâibe Yapan İlk Kişi Olduğuna Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 175
*İslâm Devrinden Önce Câhiliye Zamanında Araplar Arasında Cârî Olan Sâibe,
Bahire Adakları Hakkında Mâlûmat* 176
*Kâbe'ye İlk Önce Put Diken ve Putperestliği Mekke Halkına Öğreten
Huzâi Amr b. Luhay Olduğuna Dair Rivayetler* 176
Sâibe, Bahire Bid'atlarına İşaret Olunan Mâide Süresinin 103. Âyeti 177

Ebû Zer el-Gifârî Radiyallahu Anhın İslâm'ı ve Zemzem Kıssası

[قِصَّةُ إِسْلَامِ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقِصَّةُ زَمْزَمَ]

1436. Hadis Ebû Zer el-Gifârî'nin Sûret-i İslâm'ı Hakkında
Abdullah b. Abbas'ın Uzun Bir Rivayeti 178
*Ebû Zer el-Gifârî'nin İlimde, Zühd ve Takvâda, Harb ve Cihadda,
Doğru ve Düzgün Söz Söylemekte, İhlâs ve Samimiyyette Başlı Başına
Bir Şahsiyet Olduğu* 181

Peygamberimizin İslâm'a Alenî İlk Daveti

1437. Hadis وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "En yakın kavim ve kabileni Allah'ın azabıyla korkut!"
Âyet-i Kerîmesinin Nüzülü Üzerine Resûlullah'ın Safâ Tepesine Çıkarak
ve Bütün Kureyş Soylarını Çağırarak Daveti 182
Peygamber'in Bu Daveti Umumi bir Muhalefetle Karşılanmadı 184
Bu Davet ve İçtimâ Bir midir, Mükerrer midir? 185
İÇTİMÂNIN VUKUU ZAMANI 185

1438. Hadis Kişinin Anasına, Babasına ve Atalarına İlgî ve Muhabbet Besleyip Onlara
Söz Gelmesine Karşı Kıskaç Olmasına Dair Hazret-i Aîşe Hadisi 185
Peygamberimizin Âteşin Şairi Hassân'ın Kureyş Müşriklerini Hicvi 186
*Hazret-i İsâ'nın, "Ey İsrâiloğulları! Benden sonra gelecek Ahmed adındaki bir
peygamberi müjdelemek üzere Allah'ın size gönderdiği resulüyüm!" Demesi* 187
İncil Nüşhalarının Mahiyetleri Hakkında Mâlûmat 187

1439. Hadis Peygamberimizin Muhammed, Ahmed, Nâcî, Hâşir,
Âkîb İsimleri ve Medlûlleri 187

1440. Hadis Kureyş Müşriklerinin Peygamberimize Küfretmeleri Hakkında Ebû
Hüreyre Hadisi 188
Muhammed ve Ahmed İsimlerinin Medlûlleri 188

Peygamberimizin Hâtemü'l-Enbiyâlığını Tebliğ Buyurması

1441. Hadis Câbir b. Abdullah Hadisi 190
Kur'an-ı Mübin'in Bahsettiği Hâtemü'l-Enbiyâ VASFİNIN ÂLİ HAKİKATI 191

Hazret-i Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Vefatı Bahsi

[بَابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

1442. Hadis Peygamberimizin Altmış Üç Yaşında Vefat Ettiğine Dair
Hazret-i Âişe Hadisi 192
*Vefat Tarihinin Ayı ve Günü Hakkındaki Rivayetler ve Bu Rivayetlerden Rebiülevvel
Ayının 12'sine Tesadüf Eden Bir Pazartesi Günü Vukuuna Dair Rivayetin Çoğunluğu* .. 192
*Peygamberimizin Hastalığının Hummâ Olduğu ve On İki veya
On Dört Gün Devam Ettiği* 193
1443. Hadis Sâib b. Yezîd'in Resûlullah ile Olan Bir Hatırası 193
HÂTEM-i NÜBÜVVET BABI 194
NÜBÜVVET HÂTEMİ NEDİR? 194
Peygamberimizin Yağrısında ve İki Küreği Arasındaki Hâtem-i Nübüvvet 194

Peygamberimizin Mübarek Vasıfları

1444. Hadis Hafîdi Hasan b. Ali'nin Peygamberimize Benzediğine Dair Hazret-i Ebû
Bekir'in Sözü ve Hazret-i Hasan'ı Taltifi 196
Simaca Peygamberimize Benzeyenler Hakkında İzah 196
1445. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sıfatları Hakkında Ebû Cühayfe Vehb b. Abdullah Hadisi 197
1446. Hadis Bu Husustaki Abdullah b. Büsr Hadisi 198
Buhârî'nin Sülâsiyyâtı yani Üç Vasıta ile Resûl-i Ekrem'e Vâsıl Olan Rivayetleri 198
1447. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sıfatları Hakkında Enes b. Mâlik'in Rivayeti 199
*Resûl-i Ekrem'e İlk Vahyin Kaç Yaşında Geldiği Hakkındaki
Rivayetler Arasında İhtilâf* 200
1448. Hadis Resûlullah'ın Sıfatları Hakkında Enes b. Mâlik'in Bir Diğer Rivayeti 200
1449. Hadis Peygamberimiz Hilâten ve Ahlâken İnsanların En Güzeli,
Ne Çok Uzun, Ne de Kısa Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi 201
1450. Hadis Resûlullah'ın Sair Vasıfları Hakkındaki Bir Rivayet 201
1451. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 202
1452. Hadis Bu Hususta Berâ b. Âzib'in Bir Diğer Rivayeti 202
1453. Hadis Bu Hususta Ebû Cühayfe Rivayeti 203
1454. Hadis Peygamber Efendimizin, "Ben devirden devire, aileden aileye intikal
ile ıstıfâ eden Âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum,
nihayet şu içinde bulunduğum Hâşimî câmiasından neşet ettim"
Kavl-i Şerifinin İzahı 204

- 1455. Hadis** Vahiy Gelmeyen Vâkıalarda Resûl-i Ekrem Ehl-i Kitaba Muvâfakati Müşriklere Müşâbehete Tercih Ederdi 205
- 1456. Hadis** Peygamberimiz Her Hal ve Hareketinde Taşkınlık Yapacak Seciyede Değildi 205
- 1457. Hadis** Resûlullah Her Emrin Kolayını İltizam Ederdi 206
Resûlullah'ın Ahlâkı Kur'an idi 206
- 1458. Hadis** Resûlullah'ın Güzel Vasıflarına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti 207
- 1459. Hadis** Resûlullah Hayâ Cihetiyle Kendi Köşesinde Oturan Bâkir Kızdan Daha Utangaçtı 207
- 1460. Hadis** Resûlullah Bir İşten Hoşlanmazsa Sahibinin Yüzüne Vurmazdı; Hoşlanmadığı, Yalnız Yüzünde Görülüp Bilinirdi 207
- 1461. Hadis** Peygamberimiz Yemek Beğenmezlik Etmezdi; Arzu Ederse Yerdı, Etmezse Bırakırdı 208
- 1462. Hadis** Bir Şeyi Anlatırken Tane Tane Söylerdi ve Sözlerinin Kelimeleri Sayılmak Arzu Olunsa Sayılabilirdi 208
- 1463. Hadis** Peygamberimiz Zincirleme Söz Söylemezdi; Hazret-i Âişe'nin Bu Hususa Dair Rivayeti ve Ebû Hüreyre'yi Tenkidi 208
- 1464. Hadis** Peygamberimizin Mi'racının Mukaddimesi Olup Nübüvvetten Önce Meleklerle Kâbe'de Mülâkatı 209

İslâm'da Nübüvvet Alâmetleri

[بَابُ عَلَامَاتِ النَّبُوءَةِ فِي الْإِسْلَامِ]

- Nübüvvet Alâmetinin Tarifi ve Mûcize ile Farkı; Âfâkî ve Enfûsî Mûcize Nevileri* 211
Müşriklerin Peygamberimizden Garip Birtakım Mûcizeler İstemeleri ve Peygamberimizin Cevabı Hakkında İsrâ Sûresinin 89. Âyetinin Tercümesi 212
Gazzâlî, Râzî ve Celâleddîn-i Rûmî'ye ve Mütakelliminin Muhakkikleri ile Süfiyyeye Göre Mûcizenin Sıdk-ı Nübüvvet Hususundaki Mevkii 212
İbn Rüşd'ün Mûcize Hakkındaki Re'y ve Mütalaası 212

RESÛLULLAH'IN HAYATIYLA, SECİYE VE ŞAHSİYETİYLE NÜBÜVVEYİNE İSTİDLÂL

TARIKI 213

- Resûl-i Ekrem'in Ümmîliği* 213
Resûl-i Ekrem'in Doğruluğu ve Bütün İnsanî Faziletleri Nefsinde Cemetmiş Olması 214
Kur'an ile Tahaddî 214

RESÛLULLAH'IN KUR'ÂN MÛCİZESİ 214

- Kur'an'ın İ'câzında Ulemânın İttifâkı Fransız Büyük İhtilâlinin İnkılâpçılarından La Fayette'nin Kur'an Hayranlığı* 215

- 1465. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Parmakları Arasından Su Fıskırışı ve Bu Su ile Üç Yüz Kadar Kimsenin İçmesine ve Abdest Almasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 216
- 1466. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Su Mûcizesi ve Bir Seferde Parmakları Arasından Su Aktığı Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 217
- 1467. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İstikbâle Ait Haberler Vermesi Mûcizesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 218
- 1468. Hadis** Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Rivayeti 218

- 1469. Hadis** Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 219
- 1470. Hadis** Bu Ümmetin Helâki Kureyş Kabilesinden Birkaç Tecrübesiz Gencin
Elinde Olacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 219
- 1471. Hadis** İstikbale Ait Peygamberimizin Haberlerini En Çok Nakleden Huzeyfe b.
Yemân'ın Mühim Bir Rivayeti 221
- 1472. Hadis** Bu Babda Hazret-i Ali'nin Hâricîler'i Kastederek Bir Rivayeti 223
- 1473. Hadis** İslâm'ın İlk Günlerinde Resûl-i Ekrem'in Çok Geçmeden
İslâm Şevket ve Kudretinin Cezîretülarap'a Yayılacağını Haber Vermesi
Mûcizesi Hakkında Habbâb b. Eret Hadisi 224
- 1474. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Sâbit b. Kays'ı Cennetle Müjdelemesi ve
Sâbit'in de Yemâme Muharebesi'nde Şehit Olması Hakkında
Enes b. Mâlik Hadisi 225
- 1475. Hadis** Berâ b. Âzib'in Rivayet Ettiği Sekîne Hadisi 227
- 1476. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hasta Ziyaretinde, "Hastalığın zararsız geçmiş olsun,
günahlarına kefârettir inşallah!" Buyurmak Âdeti Hakkında
Abdullah b. Abbas Hadisi 227
- 1477. Hadis** Yahudilerle Hıristiyanların Müslümanlığı İçinden Yıkma için Bazı
Kimselerin Müslüman Olup Sonra İrtidad Ederek Müslümanlık
Aleyhinde Tefevühatta Bulunmaları Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 228
*Bu Suikastın Âl-i İmrân Süresinin 72. Âyetiyle Haber Verilmesi,
Resûl-i Ekrem'in de Bir Mûcize Olarak Tebliğ Buyurması* 229
- 1478. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Câbir'e bir Mûcize Olarak Saçaklı Oda
Döşemelerine Nâil Olacağını Bildirmesi ve Bu Sûretle Tahakkuk Etmesi ... 230
- 1479. Hadis** Resûl-i Ekrem Bir Mûcize Olarak Sa'd b. Muâz'a Mekke Müşriklerinden
Ümeye b. Halef'in Kendi Eliyle Öleceğini Haber Vermiş ve Hakikaten
Bedir Gazvesi'nde Resûl-i Ekrem'in Eliyle Ölmüştür 231
- 1480. Hadis** Peygamberimizin Kadınlarından Ümmü Seleme'nin Cibrîl'i Dihye
Suretinde Gördüğüne Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi 232
- 1481. Hadis** Resûlullah'ın Önce Ebû Bekir'in, Sonra Ömer'in
Halife İntihap Olunacağını Gördüğü Bir Rüya Üzerine
Bildirilmesinin Bir Mûcize Olduğu 233
- 1482. Hadis** Yahudiler Tevrat'taki Recm Âyetini Resûl-i Ekrem'den Saklamışlardı,
Resûlullah'ın Tevrat Okumadığı Halde Tevrat'ta Recm Âyeti
Bulduğunu Yahudilere Bildirmesi Bir Mûcize Olduğuna Dair
İbn Ömer Hadisi 234
Bu Hususa Dair Nâzil Olan Bakara Süresinin 146. Âyetinin Tercümesi ve İzahı 235

Ayin İkiye Bölünmesi Babı

[بَابُ انشِقَاقِ الْقَمَرِ]

- 1483. Hadis** Bu Babda Rivayet Olunan Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 236
*Bu Babda Nâzil Olan Kamer Süresinin 1. Âyetinde Bu Âfâki Mûcizenin Kıyamet
Zamanının Yaklaşma Alâmetlerinden Olduğu* 237

- İnşikâk-ı Kamer Hadislerinden Ortaya Çıkan Malumat ve Ayın Kıyamet Günü
Bölüneceği Rivayetinin Çürüklüğü* 237
- Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Noktainazarı, Bu Mûcizenin Görüldüğü ve
Görünmediği Sahalar* 238
- 1484. Hadis** Barikî Urve'ye Resûl-i Ekrem'in Kazanç Duası ve Bu Duanın Tahakkuku
ki Bu da Nübüvvet Nişanesi Bir Mûcizedir 239

Kitâbü Fezâilî Ashâbi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem

- Ashabın Tarifi ve Meslekî Farklara Göre Tarif Hususunda Görülen İhtilâflar* 243
- Muhacir ve Ensar Kısımları ve Tarifleri* 244
- Muhacirlerin Methûsenâları Hakkındaki Haşr ve Tevbe Sûresi Âyetleri* 244
- Ebû Bekir'in Menkıbesi* 246

Ebû Bekir es-Sıddîk Radiyallahu Anhın Faziletleri

[بَابُ فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

- 1485. Hadis** Hz. Ebû Bekir'in Faziletine Dair Cübeyr Rivayeti 246
- 1486. Hadis** Beş Köle ve İki Kadın ile Beraber Ebû Bekir'in İlk Müslüman Câmiasını
Teşkil Ettiğine Dair Ammâr Hadisi 248
- 1487. Hadis** Ebû Bekir ile Ömer Arasındaki Mütakabil Hürmeti Bildiren Ebû'd-Derdâ
Hadisi 248
- 1488. Hadis** Resûl-i Ekrem'e İnsanların En Sevimli Olanı Ebû Bekir, Sonra Ömer Olduğu
Muhammed b. Hanefiyye'nin Ebû Bekir'in Fazileti Hakkında Bir Rivayeti 251
- 1489. Hadis** Ebû Bekir'in Tevazuu Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 251
- 1490. Hadis** Ebû Bekir'in Cennetle Müjdelendiğine Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 252
Erîs Kuyusu ve Bostanı 253
- 1491. Hadis** Peygamber'in Ashabına Sövmekten Nehye Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 254
- 1492. Hadis** Uhud Dağı Üzerinde Duyulan Bir Deprem Üzerine Peygamberimiz'in,
"Uhud uslu ol! Üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki şehit var" Hadisi 255
- 1493. Hadis** Peygamberimiz'in Her Vesileyle İki Dostu Ebû Bekir ve Ömer'i Yâdetmesi 255

Ömer b. Hattâb Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصِ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

- 1494. Hadis** Ömer'in Cennetle Müjdelendiğine Dair Câbir ve
Abdullah b. Ömer Hadisleri 257
*Hazret-i Ömer'in Nesebi ve Hamâsetin, Adaletin, Millet ve Memleket İdaresinin
Şanlı Örneği Olduğu* 257

- 1495. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Bir Müjdesine Dair Enes Rivayeti 258
"Yâ Ömer! Sen bir yolda giderken, şeytan başka bir cihete yönelir" Hadisi 259
Abdullah b. Mes'ûd, "Biz müslümanlar Ömer müslüman olduktan sonra şerefimizle yaşamaya başladık" Demiştir 260
- 1496. Hadis** Resûl-i Ekrem, "Ömer, Allah tarafından mülhemdir" Buyurmuştur 260
Muhaddes Ne Demektir? 261
Hazret-i Ömer'e Suikast 261

Osman b. Affân Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

- 1497. Hadis** Bedir, Uhud Gazâlarıyla Bey'atürriydân'da Bulunamadığının Sebeplerini
Abdullah b. Ömer'in İzahı 263
Hazret-i Osman'ın Nesebi ve Zünnüreyn Lakabı 263
Dört Halife Arasında Fazilet Farkı 265
Hazret-i Ömer'in Sûret-i Şehâdeti 266
Katil Ebû Lü'lü'ün Kim Olduğu ve Hazret-i Ömer'i Yaraladıktan Başka On Üç Kişi
Daha Yaralayarak İntihar Etmesi 266
Halife İntihabı İçin Şûra Teşkili 267

Ali b. Ebû Tâlib Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَبِي الْحَسَنِ الْقُرَشِيِّ الْأَشَجَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

- "Ey Ali! Senin bana bağlılığın Hârûn'un Mûsâ'ya bağlılığı gibidir" Hadisi 270
- 1498. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Ali ile Fâtıma'yı Taltifi 270
Peygamberimizin Kızı Fâtıma'yı Esir İstihdamından Meni ve Bundaki Yüksek Gaye 272

Fâtıma Radiyallahu Anhânın Menâkıbı

[مَنْقِبَةُ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

- "Fâtıma cennet kadınlarının ulusudur" Hadisi 273
Ehl-i Beyt Kimlere Denir? 273
Peygamberimizin Vefatından Sonra Devam Eden Altı Aylık Münzevi Hayatı ve
Fâtıma'nın Resûl-i Ekrem'in Terikesinden Hisse-i İrsiyesini Halife Ebû Bekir'den
Talebi ve Halifenin İmtinai 274
- CA'FER B. EBÛ TÂLİB RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 275**
ZÛBEYR B. AVVÂM RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 275
- 1499. Hadis** Kurayza'ya Karşı İfa Ettiği Hizmetten Dolayı Resûl-i Ekrem'in,
"Ey Zübeyr! Anam babam sana kurban olsun!" Buyurması 275
Ca'fer'in Sehâsi ve Ashâb-ı Suffe Hakkında İn'âmı 275
Resûl-i Ekrem'in, "Zübeyr benim muavinimdir!" Buyurduğu 276
- TALHA B. UBEYDULLAH RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 277**
Hazret-i Osman'ın Zübeyr'in Âli Fazileti Hakkında Şehâdeti 277
Zübeyr'in Yermük Seferindeki Hamâseti ve Muvaffakiyeti 277
Talha'nın Nesebi 277

	<i>Sıffin Seferinde Şehâdeti</i>	278
1500. Hadis	Talha'nın Uhud Seferindeki Hizmetleri	278
1501. Hadis	Talha'nın Uhud Harbinde Vücudunu Peygamber'e Siper Etmesi	278
	SA'D B. EBÛ VAKKÂS RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI	279
1502. Hadis	Uhud Harbi'ndeki Kemankeşliği	279
	<i>Nesebi ve Benî Zühre'den Olduğu</i>	279
	<i>Sa'd, Müslüman Olanların Yedincisidir</i>	279
	<i>İslâm'da İlk Ok Atan Sa'd'dır</i>	280
	<i>Peygamberimizin Damatlarından Ebû'l-Âs</i>	280
	<i>Nesebi ve Babası ile Vâlidisi</i>	280
	ESHÂR-i NEBÎ SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM	280
1503. Hadis	Resûlullah'ın Kızları Üzerine Damatlarının Evlenmeleri Haram Olduğuna Dair Rivayet	281
1504. Hadis	Bu Babda Diğer Bir Rivayet	281
	<i>Nesebi, Hayatı, Menâkıb ve Faziletleri</i>	282
	ZEYD B. HÂRİSE İLE OĞLU ÜSÂME RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI	282
1505. Hadis	Üsâme'nin Kumandanlığı ve Buna İtirazlar	283
1506. Hadis	Bir Kaifin Baba, Oğulun Nesebine Şehâdeti	284
1507. Hadis	Üsâme'ye Resûlullah'ın Müstesna Teveccühü	285
1508. Hadis	Üsâme'ye Peygamberimizin Büyük Sevgisi	285
	<i>Hayatı ve Faziletleri</i>	286
	ABDULLAH B. ÖMER RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI	286
1509. Hadis	"Abdullah hakikaten iyi bir kişidir." Hadisi	287
	MENÂKIB-I AMMÂR VE HUZEFYE RADIYALLAHU ANHÜMÂ	287
	<i>Ammâr, Babası Yâsir, Annesi Sümeyye</i>	287
1510. Hadis	Huzeyfe b. Yemân'ın Menkıbesi	288
	<i>Âmmâr b. Yâsir ve Alkame Ailesi</i>	289
	<i>Huzeyfe b. Yemân ve Ebû'd-Derdâ</i>	289
	EBÛ UBEYDE B. CERRÂH RADIYALLAHU ANH	290
1511. Hadis	Nesebi ve İslâm Ümmetinin Mutemedi ve Ashabın En Büyük Mücahidlerinden Olduğu	290
	MUS'AB B. UMEYR RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI	291
	<i>Ebû Ubeyde'nin Fütuhâtı ve Adaleti</i>	291
	<i>Hayatı, Fazileti ve Uhud'da Şehid Olması</i>	291
	HASAN VE HÜSEYİN RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI	292
1512. Hadis	Hasan ve Hüseyin Hakkında Berâ Rivayeti	292
1513. Hadis	Hazret-i Hasan Hakkında Enes Rivayeti	293
1514. Hadis	Hasan ve Hüseyin Hakkında İbn Ömer Rivayeti	293
	<i>Hazret-i Hüseyin'in Elîm Âkıbeti</i>	294
	<i>Hayatı ve Fezâili</i>	294
	BİLÂL B. REBÂH RADIYALLAHU ANH	294
	ABDULLAH B. ABBAS RADIYALLAHU ANHÜMÂ	295

1515. Hadis İbn Abbas'a Peygamberimizin Duası 295
HÂLİD B. VELİD RADIYALLAHU ANHİN MENÂKİBİ 296
Nesebi, Hem Muhâcirîn Hem de Ensardan Sayılması 297
1516. Hadis Hazret-i Hâlid'e Seyfullah Lakabının Verilmesi 296
**EBÛ HUZEFYE'NİN KÖLESİ SÂLİM RADIYALLAHU ANHÛMÜN
MENÂKİBİ** 296
1517. Hadis Kur'an'ı En Güzel Okuyanlardan Olduğu 296
ABDULLAH B. MES'ÛD RADIYALLAHU ANHİN MENÂKİBİ 297
*Nesebi, İslâm'a İlk Girenlerin Altıncısı Olduğu ve Ashabın En Kıdemlilerinden
Bulunduğu, Habeşistan'a ve Medine'ye Hicreti ve Bütün Gazâlarda Bulunması* 297
İlmi Hayatı 298
Nesebi, Fazileti, İlmi, Edebi, Yüksek Mevkii 298
ÂİŞE RADIYALLAHU ANHÂNİN FAZİLETİ 298
1518. Hadis Hazret-i Âişe'nin Menâkıbına Dair Bir Rivayet 299
Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe Odasında Vefatı, Oraya Defni 300

Kitâbü Menâkıbî'l-Ensâr

- Ensarın Lugat ve İstilah Mânası, Ensarın Methine Dair Âyetler* 305
Birinci ve İkinci Akabe Biatları 305
1519. Hadis Buâs Harbi 306
Evs ve Hazrec Kabileleri 307
1520. Hadis "Hicret Fazileti Olmasaydı Ben Ensardan Olurdum" Hadisi 308
*Bu Hadisin Sebeb-i Vürûdunun İzahı, Huneyn Ganimetinin
Taksimi ve İtiraz Olunması* 308
1521. Hadis Ensarın Fazileti Hakkındaki Bir Rivayet 309
1522. Hadis "Ensar Bana Nâsın En Sevimlisidir" Suretindeki, Enes b. Mâlik Hadisi 309
1523. Hadis Bu Konuda Enes b. Mâlik'in Başka Bir Hadisi 310
1524. Hadis Ensarın Ahfadına Resûl-i Ekrem'in Dua Buyurması 310
1525. Hadis Medine'de Ensar Mahallelerini Resûl-i Ekrem'in Hayır ile Yâdetmesi 311
Ensar Kabilelerinin Eşrafı 311
1526. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ensâra Sabrı Tavsiye Etmesi 312
1527. Hadis Ensarın Muhacirleri Nefislerine Tercih Etmeleri,
وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri Hakkında
Ebû Hüreyre Hadisi 313
1528. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vefatından Önce İrat Ettiği Son Hutbesinde Ensar
Hakkındaki Vasiyeti 314
1529. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 315
1530. Hadis Ensardan Sa'd b. Muâz'ın Fazileti 315
1531. Hadis Ensardan Übey b. Ka'b'ın Fazileti 316
1532. Hadis Ensardan Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû Zeyd, Zeyd b. Sâbit

- Taraflarından Kur'ân-ı Kerîm'in Mushafta Cemolunduğu Hakkındaki
Enes b. Mâlik Hadisi 317
- 1533. Hadis** Ensardan Ebû Talha ve Uhud Gazâsı'ndaki Hamâset Menkıbesi 317
Asr-ı Saâdet'te Kur'an'ı Ezberleyenler 317
- 1534. Hadis** Abdullah b. Selâm ve شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ Âyetinin İzahı 319
Abdullah b. Selâm'ın İslâm'ı Müdafası 319
- 1535. Hadis** Abdullah b. Selâm'ın Bir Rüyası ve Resûl-i Ekrem Tarafından Tabir
Buyurulması 320
Hazret-i Hatice'nin Nesebi 322

Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hatice ile İzdivacı

[بَابُ تَزْوِجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيحَةَ وَفَضْلَهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا]

- 1536. Hadis** Hazret-i Âişe'nin Hazret-i Hatice Hakkında Kıskançlığı 323
- 1537. Hadis** Resûl-i Ekrem Hirâ Dağındayken Cibrîl'in Hatice'yi Cennetle Müjdelemesi 324
- 1538. Hadis** Hazret-i Âişe'nin Hazret-i Hatice'yi "Dişi Dökülmüş Kocakarı" Diye
Tavsifine Resûl-i Ekrem'in Darılması 324
- 1539. Hadis** Hint bint Utbe'nin Resûl-i Ekrem'e Bir İtirafı 325
- 1540. Hadis** Zeyd b. Amr b. Nufeyl Hakkında İbn Ömer Hadisi 326
- 1541. Hadis** Câhiliye Zamanında Babalar Adına Edilen Yeminden Nehyolunduğuna
Dair İbn Ömer Hadisi 327
- 1542. Hadis** Şair Lebîd ile Ümeyye b. Ebû's-Salt Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 328
Peygamberimiz'in Adnan'a Kadar Yükselen Nesebi-i Âlileri 330
*Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem Peygamberimizin En Meşhur Adı ve Diğer
İsimleri Hakkında Mâlûmat* 330

Meb'asü'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve

[بَابُ مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] **Sellem Babı**

- Peygamberimizin Nesebi Silsilesinin Asaleti* 331
- 1543. Hadis** Peygamberimizin Mekke'de ve Medine'de Peygamberlikle Geçen Hayatı
Müddetine Ait İbn Abbas Hadisi 331
- 1544. Hadis** Müşriklerin Peygamberimize Ezâları 332
*En Azılı Müşriklerden Ukbe b. Ebû Muayt'ın Mel'aneti, Haklarında Beddua Olunan
Ebû Cehil ile Üç Arkadaşı* 333
- 1545. Hadis** Cin Vâkıası ve Cinlerin Kur'an Dinlemeleri 333
قُلْ أُوحِيَ Sûresinin Tercümesi ve İzahı 334
- CİN VAR MIDIR, MAHIYETİ NEDİR?** 335
- 1546. Hadis** Resûl-i Ekrem'e Nasîbeyn Cinlerinin Heyeti Geldiğine Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 336
- 1547. Hadis** Habeşistan'a Birinci Muhaceret ve İlk Hicret Edenler ve Hüsnükabul
Gördükleri 336
Habeşistan'a İkinci Muhaceret ve Muhacirlerin Sayısı 337

- 1548. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Ebû Tâlib İçin Şefaati 338
*Necâsî Ashame'nin Müslümanlığı, Vefatında Peygamberimizin Medine'de Cenaze
 Namazı Kıldığı* 338
- 1549. Hadis** Ebû Tâlib'in İmanı Hakkındaki Rivayetler ve Bunların Zayıf Oldukları 339

İsrâ ve Mi'rac Hadisi

[حَدِيثُ الْإِسْرَاءِ وَالْمِعْرَاجِ]

- İsrâ Nedir? Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ* 341
Mi'rac Nedir? İsrâ ile Mi'racın Bir Gecede Vuku Bulduğu 342
- 1550. Hadis** Müşriklerin İsrâyı İnkâr Ettikleri, Müşriklerin Suallerine
 Peygamberimizin Cevabı 343
- 1551. Hadis** İsrâ ve Mi'rac Hakkında Mâlik b. Sa'saa Hadisi; Sidretü'l-müntehâya
 Kadar Mi'rac Safahatı 344
*Sidretü'l-müntehâdan İlerisi Kurb-i Zât Hakkında Kur'ân-ı Kerim'in ve Necm
 Süresinin Beyanâtı* 350
*Refref Nedir? Cenâb-ı Peygamber'in Refrefle Kurb-i Zâta Doğru Yükselmesi,
 Hak Teâlâ'nın Peygamber'ine Vahyettiği Maârif-i İlâhiyyeyi Vahyettikten Sonra
 Refrefle Sidreye Dönüş* 350
- 1552. Hadis** İsrâ ve Mi'racın Uykuda Görülen Bir Düş Olmayıp Gözle Görülen Bir
 Vâkıa Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 352
*Hazret-i Âişe'nin İnkârı ve "Her Kim Muhammed Rabbini Gördü" Derse Yalan
 Söylemiş Olur Hadisi* 352
Bu İhtilâfın Tahkiki 353
- 1553. Hadis** Peygamberimizin Hazret-i Âişe ile Nişanlanması 353
- 1554. Hadis** Peygamberimizin Rüyası 355
*Hicretin Resûl-i Ekrem'e Mi'rac Gecesi Vahyolunduğu, İsrâ Süresinde Tâlim
 Buyurulan Hicret Duası* 356

Resûlullah ile Ashabının Medine'ye Hicreti Babı

[هَجْرَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ إِلَى الْمَدِينَةِ]

- Peygamberimiz Aleyhine Müşriklerin Suikast Tertip Ettikleri, Suikastın Şekli
 Hakkında Müzakereleri ve Kararları* 357
Peygamberimizin Bir Mûcizesi 357
- 1555. Hadis** Medine'ye Hicret Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 358
Ebû Bekir'i İbnü'd-Dağınne'nin Sıyâneti 362
Müslümanların Takım Takım Hicreti 363
Peygamber'in ve Ebû Bekir'in Hicretleri 364
Ebû Bekir'in Evinde Hicret Hazırlığı 364
Mekke'den Gece Hareket, Hirâ Dağında Üç Gün İkamet 365
Sefer Esnasında Sürâka'nın Suikastı 365
Sürâka'nın İmanı 367
Şam'dan Gelen Zübeyr'in Mülâkatı, Zübeyr'in Şam Maşlahları Hediyesi 367
Kubâ'ya Muvâsalât ve Kubâ Mescidi 368
Kubâ Mescidi'nin Ehemmiyeti 369

	<i>Mescid-i Saâdet'in İnşası</i>	370
	<i>Mescidin İnşasında Peygamber'in Çalışması</i>	370
1556. Hadis	Medine'ye İlk Hicret Eden Ashap Hakkında Berâ Hadisi	371
	<i>Kubâ'daki Misafirlik Hayatı</i>	372
	KUBÂ'DAN HAREKET	372
	<i>Rânûnâ Mevkiinde Kılınan İlk Cuma Namazı, Kubâ'dan Hareket ve Muhteşem Bir</i> <i>Mevkible Medine'ye Giriş İhtifâli</i>	373
	<i>Medine'ye Girerken Görülen Meserret Tûfanı ve Genç Kızların Okudukları Neşideler</i> ..	373
	<i>Ebü Eyyüb el-Ensârî Hânesinde Misafirlik</i>	374
	MESCİD-i SAÂDET'İN İNŞASI	374
1557. Hadis	Hicret Sırasında Mağarada Geçirilen Tehlikeli Bir Zaman Hakkında Ebû Bekir Hadisi	375
1558. Hadis	Muhacir Aileler Arasında İlk Doğan Çocuk	376
1559. Hadis	Hicretten Sonra Mekke'ye Gidenlerin Üç Günden Fazla Mekke'de Kalmalarını Resûl-i Ekrem Yasak Etmiştir	376
1560. Hadis	Hicret Sırasında Medine Yahudileri	377
	<i>Yahudilerle Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki Gergin Vaziyet</i>	378
	<i>Yahudi Âlimlerinden Abdullah b. Selâm'ın Müslüman Olmasının Keyfiyeti</i>	378
	HİCRÎ TARİH	379
	<i>Bu Kardeşliğin Şekli ve Siyasî, İctimaî Tesirleri</i>	380
	ASHAP ARASINDA KARDEŞLİK KURUMU	380
	HİCRETİN ENSAR ÜZERİNDEKİ İÇTİMAÎ TESİRİ	381
	HİCRET BABINDA NAMAZ VE ORUCA DAİR RİVAYETLER	381

Kitâbü'l-Megâzi

	<i>Megâzi Peygamberimizin Gazâları ve Harp, Cihad Menkibeleri ve Vak'aları Demektir</i> ·	385
	<i>İslâm Harp Hukukuna Göre Sulh ü Müsâlemetin Asıl Olduğu, Harbe Ancak Zaruret</i> <i>Üzerine Müracaat Olunduğu</i>	385
	<i>Mekke'deki İslâm Hayatı Hikmet ve Mev'iza-i Haseneye Münhasır Olup Cihada İzin</i> <i>Verilmediği</i>	386
	<i>Medine'de Yahudilerin ve Münafıkların Tezviratı, Münafıkların Reisi Abdullah b.</i> <i>Übeyy'in Hayatı ve Bu Münafık Zümrenin Teşekkülünün Sebebi, Medine'ye Hicretin</i> <i>İlk Günlerinde Yahudilerin ve Münafıkların İslâm'a Karşı Tehlikeli Vaziyetleri</i>	387
	<i>Hac Süresinin 39. Âyetiyle Tedâfûi Harbe Müsaade Olunması</i>	388
	İLK SERİYYELER	389
	HAMZA B. ABDÜLMUTTALİB SERİYYESİ	389
	UBEYDE B. HÂRİS B. ABDÜLMUTTALİB SERİYYESİ	389
	SA'D B. EBÜ VAKKÂS SERİYYESİ	389

Uşeyre Gazâsı

[عَزْوَةُ الْعُسَيْرَةِ]

- 1561. Hadis** Gazâlar ve Peygamberimizin İştirak Ettiği İlk Gazâ: Uşeyre Gazâsı 390
Ebvâ ve Buvât Gazâları 391

Büyük Bedir Gazâsı

[قِصَّةُ عَزْوَةِ بَدْرٍ]

- Küçük, Büyük Bedir Gazâları ve Büyük Bedir'in Sebebi* 393
Büyük Bedir'e İştirak Edenlerin Miktarı ve İki Taraf Kuvvetlerinin Nisbetsiz Vaziyeti .. 393
Bedir Gazâsı Hakkında Âl-i İmrân ve Enfâl Sûreleri Âyetleri 394
- 1562. Hadis** Harp Şûrası ve Müzakeresi 395
Muhacirlerin ve Ensarın Fikirleri ve Harp Kararı 395
Bedir'de Müslümanların Müşkül Vaziyetlerini Tasvir Eden ve Meleklerle İmdat Olunduklarını Bildiren Enfâl Sûresi Âyetleri 397
Kureyş Eşrafının Harp Sahasında Katlolunup Devrilecekleri Yerleri Resûl-i Ekrem'in Harp Başlamadan Önce Birer Birer Göstermesi 398
Resûl-i Ekrem'in Nusret Duası ve وَيُؤْتِنَا الْجَمْعَ وَيُؤْتِنَا الدَّرَجَاتِ Âyeti Nâzil Olarak Düşmanın Hezimete Uğrayacaklarının Taraf-ı İlâhiden Tebşir Buyurulması 398
- 1563. Hadis** Bedir'de Hazır Bulunanların Miktarına Dair Berâ' Hadisi 398
- 1564. Hadis** Bedir'e İştirak Edenlerin Derecelerine Dair Rifâ'a Hadisi 400
- 1565. Hadis** Meleklerin Harbe Fiilen İştirak Ettiklerine Dair İbn Abbas Hadisi 400
- 1566. Hadis** İbn Mes'ûd'un Kureyş Ordusu Baş Kumandanı Ebû Cehil'in Kafasını Koparıp Peygamber'in Huzuruna Girmesi 402
Düşman Ordusunda Hezimet 403
- 1567. Hadis** Kureyş Maktullerine Resûl-i Ekrem'in Hitabı 403
Allah Teâlâ'nın Bu Hitabı Tevbih İçin Kureyş Maktullerine Duyurması 404
Bedir'den Dönüş ve Medine'de Meserret 404
- 1568. Hadis** Zübeyr'in Bedir Harbi Hâtırası Bir Harbesi 405
- 1569. Hadis** Genç Kızların Zafer Menkıbelerini Terennümü 405
- 1570. Hadis** Bedir Ashâbından Ebû Talha'nın Bir Rivayeti 406
- 1571. Hadis** Hazret-i Hafsa'nın İlk Kocası Bedir Şehidi Huneyş 406
- 1572. Hadis** Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin Bakara Sûresi'nin Son İki Ayetine Dair Rivayeti 407
- 1573. Hadis** Mikdât b. Amr'ın Peygamberimize Sorduğu Bir Soru 408
- 1574. Hadis** Mut'im b. Adî Hakkında Resûl-i Ekrem'in Yüksek Teveccühü 409

Benî Nadîr'in Tehciri Vak'ası

[أَحَدِيثُ بَنِي النَّضِيرِ]

- 1575. Hadis** Benî Nadîr Seferinin Sebebi ve Resûl-i Ekrem'e Yapılmak İstenilen Suikast 411
Medine Yahudilerinin Üç Kısmı 411

- Benî Nadîr'in Şiddetli Bir Muhasaraya Alınması* 412
- 1576. Hadis** Hurma Ağaçlarının Kesilmesi ve Yakılması, Bu Mehâbetli Muhasaranın
Haşr Sûresi Âyetlerinde Tasviri 413
*Benî Nadîr'in Aman Dilemesi ile Kendilerine Medine'den Çıkıp Gitmek Üzere On
Gün Müsaade Olundu. Onlar da Savuşup Şam Tarafına Gittiler* 414
- 1577. Hadis** Benî Nadîr Arazisi Harpsiz Alındığı İçin Ganimet Olmayıp Resûl-i
Ekrem'e ve Beytül mâle Ait Oldu 414
Bu Arazi Üzerinde Abbâsiler Zamanına Kadar Tasarruf Şekli 415

Kâ'b b. Eşref'in Katli

[قَتْلُ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ]

- 1578. Hadis** Yahudi Şairi Kâ'b b. Eşref'in Katli 418

Ebû Râfi' Abdullah b. Ebû Hukayk'ın Öldürülmesi

[قَتْلُ أَبِي رَافِعِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْحَقِيقِ وَيُقَالُ سَلَامٌ بْنُ أَبِي الْحَقِيقِ]

- 1579. Hadis** Azgın Yahudi ve Müslüman Düşmanı Ebû Râfi'in Katli 421
Âl-i İmrân Sûresinin Altmış Âyeti Uhud Harbi'ne Dair Olduğunu Bildiren Rivayetler .. 424
*Bu Harple Vukuu Zamanına Dair Rivayetler, Bedir Hezimetinin İntikamını Almak
İçin Hareket Eden Kuvvetli Kureyş Ordusu, Buna Karşı İslâm Kuvvetinin Zaafı* 424

Uhud Gazâsı

[عَزْوَةُ أُحُدٍ]

- Resûl-i Ekrem'in Askerî Ta'biyesi ve Âl-i İmrân Sûresi Âyetleri* 425
- 1580. Hadis** Uhud'da Şehâdetin Karşılığının Cennet Olduğuna Dair Câbir b.
Abdullah Hadisi 426
Müslümanların Önceden Galebesi 426
Bilâhare Mağlûp Olmaları ve Sebebi 426
İkinci Müdafaa Harbi ve Kati Galibiyet 428
Âl-i İmrân Sûresi Âyetleri 428
- 1581. Hadis** Meleklerin Harbe İştiraki 429
- 1582. Hadis** Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Peygamber'in Huzurunda Kemankeşliği 430
Ebû Talha'nın Hamâseti 431
Hazret-i Ömer'in Hezimetini Önlemesi 431
- 1583. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Rebâiyye Dışının Kırıldığına ve Mübarek Yüzünün
Cerîhadar Olduğuna Dair Enes Hadisi 433
- 1584. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Düşmanlar Aleyhinde Namazda Beddua Ettiğine Dair
İbn Ömer Hadisi 434
İslâm Kadınlarının Mecruhlara Hizmetleri 435

Hamza b. Abdülmuttalib Radiyallahu Anhın Şehâdeti

[قَتْلُ حَمْرَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

- 1585. Hadis** Hazret-i Hamza'nın Şehâdeti Hakkında Ubeydullah b. Adî Hadisi 437
Hamza'nın Katili Vahşî'nin, Müseylimetülkezzâb'ı Katli 439
- 1586. Hadis** Peygamberinin Dişini Kıranlar Hakkında Allah'ın İntikamının Şiddetli
Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 440
- 1587. Hadis** Mekke'ye Dönen Müşriklerin Takip Olunması 440
Uhud Şehidleri 440
- ŞEHİDLERİN DEFNİ** 441

Ahzâb veya Hendek Harbi

[عَزْوَةُ الْخَنْدَقِ وَهِيَ الْأَحْزَابُ]

- Harbin Ahzâb ve Hendek Adlarıyla Anılmasının Sebebi* 443
- 1588. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Bizzat Hendek Kazmaya İştiraki Hakkında
Câbir Hadisi 444
- 1589. Hadis** Ahzâb Seferi, Müşriklerin Son Tecavüzü Olacağını ve
Bundan Sonra Müslümanların Tecavüze Gececeklerini
Resûl-i Ekrem'in Haber Vermesi 445
Hendek Sırasında Câbir'in Ziyafeti ve Peygamber'in Büyük Bir Mucizesi 445
Ahzâb Sûresinde Bildirilen Harp Şedâidi 447
Münafıkların Fesatçılığı 448
Harbin Son Safhası, Alınan Ganimet Miktarı 450
- 1590. Hadis** Peygamberimizin İlâhî Nusreti Anarak Hamdüsena Ettiğine Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 450
*Ahzâb'dan Dönüş ve Kurayzaoğulları'na Hareket, Bu Hareketin Sebebi ve
Nakz-ı Ahdetmiş Olmaları* 452

Benî Kurayza Seferi

[بَابُ مَرْجِعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَحْزَابِ وَمَخْرَجِهِ إِلَى بَيْتِي فَرِيظَةً وَمُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ]

- 1591. Hadis** Sa'd'ın da Nakz-ı Ahdeden Bu Vatan Hainlerinin Muhariplerinin
Öldürülmesine, Kadınlarının, Çocuklarının
Esir Edilmelerine Hükmetmesi 454
Benî Kurayza'da Endişe ve Sa'd b. Muâz'ın Hakemliğine Muvafakat 454
Bu Mehâbetli Hükümün İnfazı ve Ahzâb Sûresi Âyetleri 455

Zâtürrikâ' Gazâsı

[عَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ]

- 1592. Hadis** Zâtürrikâ' Gazâsı'nın Sebebi 457

1593. **Hadis** Bu Adın Verilmesinin Sebebi Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 457
1594. **Hadis** Bu Muharebede Kılınan Korku Namazı ve Bu Namazın Nasıl Kılındığı
Hakkında Sehl Hadisi 457
1595. **Hadis** Bu Harp Seferinde Resûl-i Ekrem'e Suikasta ve
Bu Fenalığa Cüret Eden Bedevînin Müslüman Olması Hakkında
Câbir Hadisi ve Resûl-i Ekrem'in Bir Mûcizesi 458
Müreyssî' Denilen Benî Mustalik Gazâsı ve Bu Seferin Vukuu Tarihi ve Sebebi 460

Benî Mustalik Gazâsı

[عَزْوَةُ بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهِيَ عَزْوَةُ الْمُرَيْسِيِّع]

1596. **Hadis** Benî Mustalik Gazâsı'na Dair Ebû Saîd Hadisi 461

Enmâr Gazâsı

[عَزْوَةُ أَنْمَارٍ]

1597. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hâl-i Seferde Deve Üzerinde Şarka Doğru Nâfile
Namaz Kıldığına Dair Câbir Hadisi 462

Hudeybiye Gazâsı ve

Kavl-i Şerifi لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

[عَزْوَةُ الْحُدَيْبِيَّةِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ]

- Âyetinin Tefsiri* 463
1598. **Hadis** Bu Sefere İştirak Edenler ve Hudeybiye Kuyusu ve Peygamber'in Bir
Mûcizesi Hakkında Berâ Hadisi 464
Şeceretürrıdvân 466
1599. **Hadis** Bey'atürrıdvân Ehline Dair Câbir Hadisi 466
1600. **Hadis** Bey'atürrıdvân Ehlerinden Süveyd b. Nu'mân'ın Bir Rivayeti 466
1601. **Hadis** Fetih Sûresinin Nüzûlüne Dair Hazret-i Ömer'in Rivayeti 467
Bu Mübarek ve Tarihi Ağacın Bir Zaman Sonra Unutulması ve Bunun Hikmeti 467
Hudeybiye Muahedesi ve Bununla İslâm'ın İ'tilâ Devrinin Başlaması 468
1602. **Hadis** Hudeybiye Seferinin Safahatı Hakkında Misver Hadisi 469
1603. **Hadis** Bey'atürrıdvân Hakkında İbn Ömer Hadisi 471
1604. **Hadis** Kazâ Umresi Hakkında İbn Ebû Evfâ Hadisi 471

Zûkared Gazâsı

[عَزْوَةُ ذِي قَرْدٍ]

1605. **Hadis** Zûkared Gazâsı Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 473

Hayber Gazâsı

[عَزْوَةُ حَيْبَرٍ]

- Hayber Vilâyeti ve Müstesna Mevkii* 475
- 1606. Hadis** Hayber Yolunda Âmir'in Şiir İnşadı ve Hayber'de Şehâdeti 476
- 1607. Hadis** Hayber Yahudilerinin Muharip Olanlarının Öldürüldüğüne ve Kadınlarının, Çocuklarının Esir Edildiğine Dair Enes Hadisi 478
- 1608. Hadis** Hayber Gazâsı'nda Peygamberimizin Ashâb-ı Kirâmı İkazı 479
- 1609. Hadis** Sehl b. Sa'd'ın Hayber Hâtırası 479
- 1610. Hadis** 'Cennete Sadece Mü'min Olan Girer' Diye Nida Edildiğine Dair Rivayet 481
- 1611. Hadis** Peygamberimizin Seleme b. Ekva'nın Bacağına Nefes Etmesi 482
- 1612. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Safiyye ile İzdivacı 482
- 1613. Hadis** Bu Seferde Müt'a Nikâhının ve Binit Merkep Etinin Yasak Olduğuna Dair Hazret-i Ali Hadisi 483
- 1614. Hadis** Hayber Ganimetinden Gaziye Bir, Atına İki Pay Verildiğine Dair İbn Ömer Hadisi 484
- 1615. Hadis** Ca'fer-i Tayyâr'ın Habeşe Muhacirleriyle Habeşistan'dan Dönüşü ve Hayber'de Resûl-i Ekrem'e Mülâkatı, Resûl-i Ekrem'in Bu Muhacir Kafilesini Senâ Buyurması 484
- 1616. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Eş'arîler'i Senâsı 487
- 1617. Hadis** Ganimetten Kendilerine Pay Verdiğine Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 487
Hayber'in Yirmi Gün Devam Eden Harp ve Muhasarasından Sonra Hazret-i Ali Eliyle Fetholunması 488
- HAYBER ARAZİSİ** 489
- FEDEK AHALİSİNİN İNKİYÂDI** 490
- VÂDİLKURÂ'NIN ZAPTI** 490

Umretü'l-Kazâ

[بَابُ عُمْرَةِ الْقَضَاءِ]

- Umretü'l-kazâ Hakkında İzahat* 491
- 1618. Hadis** Meymûne ile İzdivaç 492

Mûte Gazâsı

[عَزْوَةُ مَوْتَةَ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ]

- Bu Gazânın Sebebi* 493
- İki Taraf Kuvvetlerinin Nisbetsiz Vaziyetleri* 493
- 1619. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Tayin Ettiği Üç Kumandan Hakkında İbn Ömer Hadisi 494
Bu Kumandanların Arka Arkaya Şehâdetleri ve Hâlid b. Velid'in Kumandayı Eline Alması ve Muvaffakiyyetle Neticelenmesi 495
- Harbin Bu Acıklı Safhalarını Resûl-i Ekrem'in Medine'de Minber Üstünde Ağlayarak Haber Vermesi* 495

1620. Hadis Gâlib b. Abdullah el-Leysî Gazâsı 496
1621. Hadis Seleme b. Ekva'nın Resûlullah Maiyetindeki Gazâları 497

Mekke'nin Fethi Gazâsı

[عَزْوَةُ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ]

- Bu Harbin ve Bu Mühim Hareketin Sebebi* 499
Gizli Sefer Hazırlığı 499
Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Mektubu Hakkında Hazret-i Ali'nin Rivayeti 500
Mümtehine Sûresi Âyetinin Nüzûlü 500
1622. Hadis Medine'de Toplanan Ordu Mevcudu On Bin Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 501
1623. Hadis Ramazanın Onuncu Günü Medine'den Hareket 502
1624. Hadis Gece Peygamber Emriyle Yer Yer Ateş Yakılması ve Kureyş'e İslâm Ordusunun Kudümü Bir Şehrâyin ile Bildirilmesi 503
Merrüzzahrân'a Muvâsalât 504
Ebû Süfyân'ın Gece Yakalanması ve Müslüman Olması, Ferdâsı Gün Ordunun Hareketini Hayranlıkla Seyretmesi 504
Peygamber'in Bayrağı Hacûn Mevkiine Dikildi 505
Kumandanlara Mekke'ye Nasıl Girecekleri Hakkında Tâlimat 505
Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye Giriş Vaziyeti 507
Resûlullah'ı Hâşimî Çocukların İstikbali 508
Hacûn'da Kurulan Çadra İnîşi 508
1625. Hadis Resûl-i Ekrem'in Deve Üstünde Fetih Sûresi Okuyarak Muhteşem Bir Mevkible Kâbe Mescidi'ne Kudümü 508
1626. Hadis Kâbe Etrafında Dikili Bulunan 360 Put Resûl-i Ekrem Tarafından Değnekle Dokunularak Birer Birer Yere Serildiğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi 509
Kâbe'nin İçinin de Bu Asırdâde Putlardan Temizlenişi 509
Sonra Resûlullah Kâbe'nin Eşiğinde Oturup İki Devesini İki Eliyle Tutarak En Meşhur Nutuklarından Birini Söyledi 510
Nutuktan Sonra Aff-ı Umumi İlanı 510
- BİLÂL'İN EZAN OKUMASI** 511
Öğle Namazından Sonra Safâ Tepesinde Biat 512
- FETHİN İKİNCİ GÜNÜ** 512
- ENSARIN ENDIŞESİ** 513
Ensarin Resûlullah Mekke'de Kalır Endişesi, Resûl-i Ekrem'in Cevabı 513
1627. Hadis Arap Kabilelerinin Takım Takım Gelen Heyetleri 514
Nasr Sûresinin Nüzûlü 515
Huneyn Seferinin Sebebi 516
- HUNEYN SEFERİ** 516
İslâm Ordusunun Ric'ati, Sonra Resûl-i Ekrem'in Yüksek İradesiyle Kati Zaferi 517
Tevbe Sûresi Âyetlerinde Bu Vâkaların Tasviri 518
1628. Hadis Kendisinin Huneyn Seferinde Yaralandığına Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 518

Evtas Gazâsı

[عَزْوَةُ أُوطَاسٍ]

1629. Hadis Evtas Gazâsı 520

Tâif Gazâsı

[عَزْوَةُ الطَّائِفِ فِي شَوَّالٍ سَنَةِ ثَمَانٍ]

1630. Hadis Tâif Gazâsı Öncesindeki Bir Olaya Dair Ümmü Seleme Hadisi 523

1631. Hadis Tâif'in Muhasarası Hakkında Bir Rivayet 525

1632. Hadis Tâif Muhasarası'nda Sa'd ve Ebû Bekre Menkıbesi 526

1633. Hadis Bu Konuda Başka Bir Rivayet 526

Tâif'ten Avdet 527

1634. Hadis Huneyn Ganimetinin Taksimi 528

1635. Hadis Medine Gençlerinin Buna İtirazları 529

Resûl-i Ekrem'in Kendine Ait Olan Beşte Bir Hisseden Kureyş Eşrafına Yüzer Deve

Vermesi 530

Resûl-i Ekrem'in Bu Taksimde Gözettiği Âli Gaye 530

Bunu Peygamber'in Bir Hitabesinden Öğrenen Gençlerin Özür Dilemeleri 531

Seriyyeler

1636. Hadis Yanlış Bir İctihad ile Esirlerin Katli 532

1637. Hadis Abdullah b. Huzâfe Kumandasındaki Seriyeye-i Ensârî 533

1638. Hadis Muâz ile Ebû Mûsâ'nın Yemen Valiliği 534

Muâz b. Cebel'in Hal Tercümesi 535

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hal Tercümesi 536

1639. Hadis Her Sekir Veren Şey Haramdır 536

1640. Hadis Hazret-i Ali'nin Ganimet Malı İçin Yemen'e Gönderilmesi 536

1641. Hadis Yemen Ganimetinin Taksimi 537

1642. Hadis Bu Taksime İtiraz Edilmesi 538

Zülhalesa Gazâsı

[عَزْوَةُ ذِي الْحَلِصَةِ]

Zülhalesa Seferine Ait Haberler 541

Zülhalesa Mâbedi'nin Tahribi 541

1643. Hadis Bu Sırada Peygamber'in Vefatı, Yemen Mülükünden Zûkelâ' ve Zûamr'ın Müslüman Olmaları, Peygamber'i Göremedikleri 542

Deniz Sahili Gazâsı (Sîfûlbahr Gazâsı)

[غَزْوَةُ سَيْفِ الْبَحْرِ وَهُمْ يَتَلَقَّوْنَ عِبْرًا لِقُرَيْشٍ وَأَمِيرُهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ]

1644. Hadis Kureyş Kervanını Tarassut İçin Ebû Ubeyde b. Cerrâh Kumandasındaki Mücahidlerin Sahil Seferi 545
1645. Hadis Deniz Sahili (Sîfûlbahr) Gazâsı, Hazret-i Câbir Hadisi 546

Resûl-i Ekrem'e Gönderilen Kabilelerin Heyetleri

[وَفْدُ بَنِي تَمِيمٍ]

1646. Hadis Benî Temîm Heyeti 549
- Eş'arîler Heyeti* 549

Benî Hanîfe Heyetinin Medine'ye Gelmesi ve Sümâme b. Üsâl Hadisi

[وَفْدُ بَنِي حَنِيفَةَ وَحَدِيثُ ثُمَامَةَ بْنِ أُتَالٍ]

1647. Hadis Benî Hanîfe Heyeti, Sümâme b. Üsâl'in Müslüman Olması 551
1648. Hadis Müseylimetülkezzâb: Yalancı Peygamber 553
1649. Hadis Esved el-Ansî: Yalancı Peygamber 554

Necran Hıristiyanları Kıssası

[قِصَّةُ أَهْلِ نَجْرَانَ]

- Necran Hıristiyanları Heyeti* 555
1650. Hadis Necranlılar'la Yapılan Muahede 556

Eş'arîler ile Yemen Ahalisi Meb'uslarının Kudûmü

[قُدُومُ الْأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ الْيَمَنِ]

1651. Hadis Eş'arîler ve Yemenliler Heyeti 559
1652. Hadis Yemenliler'i Peygamber Efendimizin Senâsı 560

Haccetü'l-Vedâ

[حَجَّةُ الْوَدَاعِ]

- Resûl-i Ekrem'in Bu Haccının Bu Adla Anılmasının Sebebi* 561
- Nasr Sûresinin Nüzûlü Hakkındaki Rivayetler* 562
- Vedâ Haccı İçin Medine'den Hareket* 563
- Resûl-i Ekrem'in Hac Mevkibinin İhtişamı* 563
1653. Hadis Resûlullah'ın Kâbe'de Namazı ve Tavafı 564
- ARAFAT HUTBESİ** 565

Arafat Hutbesinden Sonra Öğle ile İkinci Namazlarının Arka Arkaya Eda Olunmaları, Vakfe ve ... أَيُّومَ أُحْمَلْتُمْ لَكُمْ	568
Arafat'tan Müzdelife'ye Dönüş	568

MİNA HUTBESİ 569

1654. Hadis Mina Hutbesi İle İlgili Ebû Bekre Hadisi	570
Kurban Kesimi	572
1655. Hadis Resûl-i Ekrem'in Traş Olması	572
يوم النفر Dağılmak Günü	573
1656. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hac ve Gazâ Sayısı	574

Tebük Gazâsı

[عَزْوَةُ تَبُوكَ وَهِيَ عَزْوَةُ الْعُسْرَةِ]

SEFERİN SEBEBİ 575

Münafıkların Nifakı	576
Tevbe Süresi Âyetlerinin Nüzûlü ve Müminlerin Cihada Teşvik Olunması	576
1657. Hadis Eş'ariler'in Harbe İştirakleri	578
Ordunun Umumi Kuvveti	580
1658. Hadis Hazret-i Ali'nin Medine'de Vekil Bırakılması	581
Esnâ-yı Seferde Münafıkların Fezâhati	581

EYLE, EZRUH VE CERBÂ MÛLÛKÛ İLE MUSÂLAHA 583

Bu Seferde Cem'i Salâteyn	583
Eyle Halkına Verilen Emannâme Süreti, Dûmetülcendel Sulhu	583

MEDİNE'YE GİRİŞ 584

Seferden Geri Kalanların Affı	585
-------------------------------	-----

Kâ'b b. Mâlik Radıyallahu Anh Hadisi ve Azîz, Celîl Olan Allah'ın Kavl-i Şerifi

[حَدِيثُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا]

1659. Hadis Tebük Seferi, Kâ'b b. Mâlik Hadisi ve وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا Âyeti	586
Kâ'b b. Mâlik'in Seferden Geri Kalışı	590
Kâ'b b. Mâlik'in Hayatı	591
Kâ'b b. Mâlik'in Pişmanlığından Doğan Istrabı	591
Kâ'b'in Sefer Dönüşünde Resûlullah'tan Özür Dilemesi	592
Herkesin Kâ'b'dan Yüz Çevirmesi ve Kimsenin Selâm Vermemesi	593
Resûlullah'ın Kâ'b'ı Muvakkaten Ailesinden Uzaklaştırması	594
Kâ'b Hadisi	595

Peygamber'in Kisrâ ve Kayser'e Gönderdiği Mektuplar

[بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى كِسْرَى وَقَيْصَرَ]

Peygamberimizin Altı Devlete Davet Mektupları	599
---	-----

- 1660. Hadis** Kistrânın Kızı Şehinşah Olunca Peygamberimiz, “Mukadderatımı Kadına Veren Millet Felâh Bulmaz” Buyurmuştur 600
Resûl-i Ekrem'in Vefatı Hastalığı 602

Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Hastalığı ve Vefatı Bahsi

[مَرَضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَفَاتِهِ]

- Vefatı Alâmetleri ve Tarihi Hakkındaki Rivayetler* 603
Tarih-i Vefatına Dair Rivayetlerin Hulâsası 603
- 1661. Hadis** Hazret-i Fâtıma'ya Vefatını Söylemesi ve Onun da Ağlaması, Yakında Kendisine Mülâki Olacağını Söyleyince de Gülmesi 604
Vasiyetnâme Yazılması Hakkında Ashap Arasında İhtilâflar 604
- 1662. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Dünya Nimetiyle Âhiret Saadeti Arasında Allah Teâlâ Tarafından Muhayyer Bırakılmasına Dair Rivayet 605
- 1663. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hastalığında Refik-i A'lâ'ya İltihak Duası 606
- 1664. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hastalığında Muavvize Surelerini Okuması 607
- 1665. Hadis** Mağfiret ve Rahmet Temennisi 608
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Cemaate Kıldırıldığı Son Namaz 608
Resûl-i Ekrem'in Ebû Bekir'i İmâmet İçin İstihlâf Buyurması, Ebû Bekir'in İmâmeti Hakkında Hazret-i Âişe'nin İ'tizârı 609
Resûl-i Ekrem'in Son Hutbesi, Bu Hutbede Ensara Hürmet Vasiyeti 610
Zeyd'in Ordu Komutanlığı 611
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Hazret-i Ebû Bekir Hakkındaki Memnuniyetini İzhar Buyurması 611
- 1666. Hadis** Peygamber Efendimizin Hazret-i Âişe'nin Sinesinde Vefatı 612
- 1667. Hadis** Hazret-i Abbas'ın Hazret-i Ali'ye Hilâfet Teklifi, Hazret-i Ali'nin Hilâfet Teklifini Reddi 613
Resûl-i Ekrem'in Vefatı Günü Ashabın Namazı Kıldığına Bakıp Sevinmesi 614
- 1668. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Son Sözü, Hazret-i Muhammed'in “Allahım ! Beni Refik-i A'lâ Câmiasında Kıl!” Duası 615
- 1669. Hadis** Resûlullah'ın Hastalığı Humma İdi 616
- 1670. Hadis** Hazret-i Fâtıma'nın, Babasının Rahatsızlığından Doğan Teessürü ve Peygamberimizin Tesellisi 617
Hazret-i Fâtıma'nın İnşâd Ettiği Mersiyeleri 617
- RESÛL-i EKREM'İN VEFATININ ASHAP ÜZERİNDE TESİRİ VE EBÛ BEKİR'İN METANET VE BASİRETİ** 618
Hazret-i Ebû Bekir'in Tarihi Hitabeti 618
- 1671. Hadis** Peygamberimizin Altmış Üç Yaşında Vefatı Rivayeti 619
- RESÛL-i EKREM'İN GAZÂLARI** 620
- EBÛ BEKİR'İN HALİFE İNTİHAP OLUNMASI** 620
- RESÛL-i EKREM'İN TEÇHİZ VE TEKFİNİ** 621

8. Cilt

Kitâbü Tefsiri'l-Kur'ân

	<i>Kur'an Lafzının Lugavî Mânası</i>	13
	<i>Kur'an ve Tefsir Tabirlerinin Medlûlleri</i>	13
	BESMELENİN TEFSİRİ	14
1672. Hadis	Fâtiha-î Şerife'nin Fazileti	15
	<i>Fâtiha'ya Seb'u'l-mesâni Denmesinin Sebebi</i>	16
	BAKARA SÜRESİ ÂYETLERİ	17
1673. Hadis	Üç Büyük Günah Hakkında İbn Mes'ûd Rivayeti	17
	<i>Gamâm, Menn, Selvâ Nimetlerinin Benî İsrâil'e Verilmesi</i>	18
1674. Hadis	Kem'e Mantarına Dair Saîd b. Zeyd Hadisi	18
1675. Hadis	Benî İsrâil'in Fesadı ve Bir Küstahlığı	19
	<i>Nesh Âyeti</i>	20
1676. Hadis	Nesh Hadisi	20
1677. Hadis	Allah Teâlâ'yı Tenzih	21
	<i>Nesh-i Şeriat ve Nesh-i Âyet</i>	21
1678. Hadis	Hazret-i Ömer'in Üç Dileğinin Allah'ın Vahyine Muvâfakati	22
	<i>Makâm-ı İbrâhim</i>	24
	<i>Hicâb Âyeti</i>	24
	<i>Peygamber'in Kadınlarının Gayreti</i>	25
	<i>Tevrat Metninin İbrânî Diliyle Yazılmış Olması ve Yahudiler'in Arapça Tefsirleri;</i> <i>Mahall-i İctihadda Tevakkuf</i>	26
1679. Hadis	Allah'a ve Peygambere İman	26
	<i>Arabi, İbrânî, Süryânî Lehçeleri</i>	27
1680. Hadis	Muhammed Ümmetinin Hazret-i Nûh'a Şehâdeti	28
1681. Hadis	Hums Âdeti ve Müzdelife Vakfesi	28
	<i>Dinî Asalet Davası</i>	29
	<i>Câhiliye Zamanına Ait Hac Bid'atlarının Kaldırılması</i>	30
1682. Hadis	رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً Âyetinin Tefsiri	30

1683. Hadis لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا Âyetinin Tefsiri 31
 Ashâb-ı Suffe Âyeti 31
 Ashâb-ı Suffe Hakkında Mâlûmat 32
 Bakara Sûresinin Son Âyetlerinin Faziletleri Hakkında Rivayetler 32
- ÂL-i İMRÂN SÜRESİ ÂYETLERİ** 33
1684. Hadis Müteşâbih Âyetler 33
 Muhkem Âyetler 34
 Muhkemlerin ve Müteşâbihlerin Kısımları ve Her Birinin Tarifleri 35
 İslâm Fırkaları 36
1685. Hadis Yemin Âyeti ve Hadisi 36
1686. Hadis حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ Âyeti 37
1687. Hadis Yahudi ve Münafıkların Müslümanlara Ezâları, Bu Babda Üsâme Hadisi 39
 Abdullah b. Übey 41
1688. Hadis لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ Âyetinin Tefsiri ve Ebû Saîd Hadisi 41
1689. Hadis Abdullah b. Abbas Hadisi 42
- NİSÂ SÜRESİ ÂYETLERİ** 43
1690. Hadis Yetim Malının Sıyâneti; Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi 43
 Câhiliye Devrinde Yetim Kızlarının Nikâhlarında Velilerinin Zulmü 44
1691. Hadis Miras Âyetleri, Bu Babdaki Câbir Hadisi 45
1692. Hadis إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ Âyetinin Tefsiri, Bu Babda Ebû Saîd Hadisi 46
 Allah Teâlâ'yı Rü'yet Hadisi, Allah'ı Görmek Hususunda İslâm Fırkalarının Mezhepleri 48
1693. Hadis İbn Mes'ûd'un Peygamberimize Nisâ Sûresini Okuması 49
1694. Hadis Medine'ye Hicret Etmeyen Münafıkların Feci Âkıbetleri 50
1695. Hadis Hazret-i Yûnus'un Bir Menkıbesi 51
- MÂİDE SÜRESİ ÂYETLERİ** 52
1696. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tebliğ-i Ahkâmında Sadakati 52
 Hiçbir Hakikat Saklanmamıştır 52
1697. Hadis Hadımlıktan Nehiy Hadisi 53
 Müt'a Hakkında İzahat 54
1698. Hadis إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ Âyetinin Tefsiri, Şarabın Sûret-i Tahrîmi 55
 Kumar Envânının Tahrîmi, Meysirin (Kumarın) Hurmeti 56
 Ezlâm Oklarıyla Fal 57
1699. Hadis Resûl-i Ekrem'e Lüzumsuz Sual Sorulmasının Nehyolunması 58
1700. Hadis Dünya ve Âhirette Faydasız Suallerden Tahzîr Olunması 58
- EN'ÂM SÜRESİ ÂYETLERİ** 60
1701. Hadis قُلْ هُوَ الْقَادِرُ Âyetinin Tefsiri ve İhtiraslardan Men ve Tahzîri 60
1702. Hadis فَبَهَدَاهُمُ آفْتَدِيهٖ Âyetinin Tefsiri ve İktidâ Olunan Peygamberler 61
1703. Hadis Gayret-i İlâhiyenin Büyüklüğü 62
- A'RÂF SÜRESİNİN BİR ÂYETİ** 63
1704. Hadis خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ Âyetinin Tefsiri 63
 Bu Âyet Hakkında Ca'fer es-Sâdık'ın Senâsı ve İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 63

	ENFÂL SÛRESİ ÂYETLERİ	64
1705. Hadis	وَقاتلوهم حتى لا تكون فتنة <i>Bir Hâricî ile İbn Ömer'in Muhâveresi</i>	65
	TEVBE SÛRESİ ÂYETİ	66
1706. Hadis	Araplar'dan Münafıkların Ahvalini Tasvir Eden Âyet ve Hadis <i>Tebük Seferine İştirak Etmeyenler</i>	66
	HÛD SÛRESİ ÂYETLERİ	68
1707. Hadis	وَكان عرشه على الماء Âyetinin Tefsiri	68
1708. Hadis	وَكَذالك أَخَذ رَبُّكَ Âyetinin Tefsiri	69
	HİCR SÛRESİ ÂYETİ	69
1709. Hadis	إلا من استرق السمع <i>Şihâbü's-Sâkıb</i>	70
	أنا زيننا السماء الدنيا Âyetinin Tefsiri	71
	NAHL SÛRESİ ÂYETLERİ	72
1710. Hadis	Buhl, Kesel, Erzel-i Ömür - Hayat, Memât Fitnessi	72
	İSRÂ SÛRESİ ÂYETLERİ	73
1711. Hadis	ذرية من حملنا مع نوح Kübrâ Hadisi	73
1712. Hadis	Makâm-ı Mahmûd, Makâm-ı Mahmûd Hakkında Câbir Hadisi	77
1713. Hadis	وَلا تجهر بصلاتك Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi	79
	KEHF SÛRESİ	79
1714. Hadis	فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا Âyeti	80
	MERYEM SÛRESİ	80
1715. Hadis	وَأنذرهم يوم الحسرة Âyeti ve Bu Âyetin Tefsiri	80
	NÛR SÛRESİ ÂYETLERİ	81
	<i>İslâm Hukukunda Celde</i>	81
1716. Hadis	Mülâane Âyeti ve Hadisi	82
1717. Hadis	Mülâane Âyeti ve Hadisi, Hadd-i Kazfin Sûret-i İcrâsı	84
	FURKÂN SÛRESİ	86
1718. Hadis	Yüzüstü Cehenneme Sürüklenecek Kimseler Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	87
	RÛM SÛRESİ	87
1719. Hadis	Kur'an'da Zikrolunan Duhân, İbn Mes'ûd Hadisi	87
	<i>Rûm Adının İzahı, Rûm Âyetinin Tefsiri</i>	89
	SECDE SÛRESİ	90
1720. Hadis	Secde Sûresinin Bir Âyetinin Tefsiri Sadedinde Kutsî Bir Hadis	91
	AHZÂB SÛRESİ ÂYETLERİ	91
1721. Hadis	Ahzâb Sûresi Âyetinin Tefsiri ve Peygamber Efendimizin Âile Hayatı	92
	<i>Tahyir Âyeti</i>	92
1722. Hadis	Hâne-i Saâdete Girme Âdâbı	93

1723. Hadis Hicab Âyeti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 94
Kadınların Süret-i Tesettürleri 95
Hicab Âyetinin Tefsiri, Hicab Hadisleri, Peygamber'in Kadınlarının İhticabı 96
1724. Hadis إِنَّ تُبَدُّوا شَيْئًا Âyetinin Tefsiri, Sütamca Kadınının Mahremi 97
Kadının Örtünmeyeceği Akrabası 98
1725. Hadis إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ Âyetinin Tefsiri 99
1726. Hadis Resûlullah'a Salât ve Selâm, Allah'ın ve Meleklerin Peygamberimize Salâtı . . . 99
Resûl-i Ekrem'e Salât ve Selâmın Hükümü, Peygamberimize
Salât ve Selâm Hakkında Mâlûmat 100
1727. Hadis Hazret-i Mûsâ'nın Hayâsı 101
Benî İsrâil'in Hayâsızlığı 102
- SEBE' SÛRESİ ÂYETİ 102**
1728. Hadis وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ Âyetinin Tefsiri 102
Peygamberimizin Yakın Akrabasını İlk Defa İslâm'a Daveti 103
- ZÜMER SÛRESİ 104**
1729. Hadis يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا Âyetinin Tefsiri 104
1730. Hadis مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ Âyetinin Tefsiri ve Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 106
1731. Hadis وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ Âyetinin Tefsiri 106
1732. Hadis وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ Âyetinin Tefsiri ve Ebû Hüreyre Hadisi 107
Acbü'z-zeneb Nedir? 108
- ŞÛRÂ SÛRESİ 109**
1733. Hadis إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi 109
- DUHÂN SÛRESİ 110**
1734. Hadis رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi 110
- CÂSİYE SÛRESİ 111**
1735. Hadis وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ Âyetinin Tefsiri 111
أنا الدهر Hadisinin Tevcihi 111
- AHKÂF SÛRESİ 112**
1736. Hadis Peygamberimizin Gülmesine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 112
Mervân'ın Yezîd'e Biat Talebi ve Ebû Bekir'in Oğlunun Muhalefeti 113
- SÛRE-İ MUHAMMED SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM 114**
1737. Hadis Sıla-i Rahim Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 114
- FETİH SÛRESİ ÂYETİ 115**
- KÂF SÛRESİ 115**
1738. Hadis وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ Âyetinin Tefsiri 116
1739. Hadis Bu konudaki Ebû Hüreyre Hadisi 116
- TÛR SÛRESİ 117**
1740. Hadis Resûlullah'ın Akşam Namazında Tûr Sûresini Okuması ve
Tûr Sûresinin Tefsiri 117
Tûrisînâ, Tûritînâ 118

	NECM SÛRESİ	118
1741. Hadis	Putlar Adına Yemin ve Bu Yeminin Kefâreti	119
	<i>Lât, Menât, Uzzâ</i>	119
	İKTERABETİ'S-SÂA (KAMER) SÛRESİ	120
1742. Hadis	بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ Âyeti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	120
	RAHMÂN SÛRESİ	121
1743. Hadis	وَمِن دُونِهِمَا جَنَّاتٍ Âyetinin Tefsiri	121
1744. Hadis	حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ Âyetinin Tefsiri ve Abdullah b. Kays Hadisi	122
	MÛMTEHİNE SÛRESİ	123
1745. Hadis	Hâtib b. Ebû Beltea Vak'ası	123
	<i>Hâtib'in Casusu Sâre</i>	123
1746. Hadis	Kadınların Resûl-i Ekrem'e Biatları	124
	<i>Ümmü Atiyye'nin Hal Tercümesi</i>	125
	CUM'A SÛRESİ	125
1747. Hadis	وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ Âyetinin Tefsiri	126
	MÛNÂFİKÛN SÛRESİ	127
1748. Hadis	إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ Âyetinin Tefsiri ve Zeyd b. Erkam Hadisi, Münafıkların Yalandan Resûlullah'ı Tasdikleri	127
1749. Hadis	İstiğfara Davet Edilen Münafıkların Boyun Bükmeleri	129
1750. Hadis	Resûlullah'ın Ensara ve Oğullarına Duası	130
	<i>Enes'in İbn Erkam'ı Senâsi</i>	130
	TAHRÎM SÛRESİ	131
1751. Hadis	Peygamberin Kadınlarının Gayreti ve İki Hizbe Ayrılmaları	131
	<i>Tahrîm Süresinin Nüzülü</i>	132
	NÛN (KALEM) SÛRESİ	133
1752. Hadis	عُتِلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْمٌ Âyetinin Tefsiri	133
1753. Hadis	يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ Âyetinin Tefsiri ve Bu Babdaki Hadisler	134
	NÂZİÂT SÛRESİ	135
1754. Hadis	Kıyamet Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi	135
	ABESE SÛRESİ	135
1755. Hadis	Kur'an-ı Kerim Okumak Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	135
	MUTAFFİFÎN SÛRESİ	135
1756. Hadis	يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ Âyetinin Tefsiri	136
	İZE'S-SEMÂÛ'N-ŞEKKAT (İNŞİKÂK) SÛRESİ	136
1757. Hadis	فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا Âyetinin Tefsiri	136
1758. Hadis	لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقٍ Âyetinin Tefsiri	137
	ŞEMS SÛRESİ	137
1759. Hadis	Sâlih Peygamber ve Semûd Kavmi	137

İKRA' SÜRESİ	139
1760. Hadis Ebû Cehil Hakkında İbn Abbas Hadisi	139
<i>İkra' ve Müddessir Süreleri ve Tefsirleri</i>	139
KEVSER SÜRESİ	140
1761. Hadis Kevser Kelimesinin Mânaları	140
1762. Hadis Kevser Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	141
<i>Kevser Süresinin Sebeb-i Nüzûlü</i>	141
MUAVVİZETeyN (KUL EÛZÛ Bİ-RABBİ'L-FELAK VE KUL EÛZÛ Bİ-RABBİ'N-NÂS) SÛRELERİ	142
1763. Hadis Muavvizeteyn Hakkında Übey b. Ka'b Hadisi	142

Kitâbü Fezâil'i Kur'an

1764. Hadis Cenâb-ı Peygamber'in Kur'an Mûcizesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi	147
<i>Kur'an Mûcizesi ile Öbür Mûcizeleri Mukayese, Kur'an'ın Üslûbundaki Belâgati ve Medenî, Adli Birçok Ahkâmı İhtiva Etmesi</i>	147
1765. Hadis Rasûlullah'ın Vahyin En Çok Geldiği Zaman Akabinde Vefat Ettiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi	148
1766. Hadis أنزل القرآن على سبعة أحرف Hadisinin Tefsiri	149
<i>Yedi Lehçe Nedir?</i>	150
<i>Arza-i Ahîre Nedir?</i>	150
1767. Hadis Peygamber Efendimizin Vefatı Senesi Kur'an'ı Cibrîl ile İki Kere Mukabele Eylediğine Dair Hazret-i Fâtıma'nın Bir Hadisi	150
1768. Hadis İbn Mes'ûd'un Resûlullah Dilinden Yetmiş Bu Kadar Sûre Hıfzı	151
1769. Hadis İbn Mes'ûd'un Yusuf Sûresini Resûlullah'a Okuduğuna Dair Bir Hadisi	151
1770. Hadis İhlâs Sûresinin Fazileti	152
<i>İhlâs Sûresi Kur'an-ı Kerim'in Üçte Birine Muadildir</i>	152
1771. Hadis Peygamber Efendimizin İhlâs Okumaya Devam Buyurması	153
1772. Hadis Yatacağı Vakit İhlâs, Felak ve Nâs Sûrelerini Okumak Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	153
1773. Hadis Kur'an'ın Fazileti Hakkında Üseyd b. Hudayr Hadisi	154
<i>Üseyd'in Hal Tercümesi</i>	155
<i>Sekîne Nedir?</i>	155
1774. Hadis Hased Olunan İki Huy	155
1775. Hadis Kur'an'ın Fazileti Hakkında Hazret-i Osman Hadisi	156
1776. Hadis Hazret-i Osman'ın Bu Hususta Bir Başka Hadisi	156
1777. Hadis Kur'an-ı Kerim Hakkında İbn Ömer Hadisi	157
1778. Hadis Kur'an-ı Kerim'i Unutmak Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi	157
1779. Hadis Bu Konuda Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi	157
1780. Hadis Peygamber'in Besmele-i Şerifeyi Meddedip Çekmesi	158

1781. **Hadis** Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Resûl-i Ekrem'in Senâ Buyurması 158
 1782. **Hadis** Abdullah b. Amr'ın İbadet Hayatı ve Dâvûd Orucu 159
 1783. **Hadis** Ebû Saîd el-Hudrî ve Hazret-i Ali'nin Hâricîler Hakkında Rivayetleri 160
 1784. **Hadis** Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti 162
 1785. **Hadis** Kur'an Okumak Hakkında Cündeb b. Abdullah'ın Bir Hadisi 162

Kitâbü'n-Nikâh

- Nikâh Akdinin Mahiyeti* 165
 1786. **Hadis** Nikâha Teşvik 166
 1787. **Hadis** Müslümanlık'ta Ruhbanlık Yoktur 167
 1788. **Hadis** Tevâşilikten Nehiy 168
 1789. **Hadis** Hazret-i Âişe'nin Rivayetine Göre Bâkiri Nikâh Efdaldir 169
 1790. **Hadis** Peygamber Efendimizin Hazret-i Ebû Bekir'den
 Kızı Âişe'yi İstemesine Dair Rivayet 169
Ebû Huzeyfe'nin Hal Tercümesi 170
 1791. **Hadis** İslâm'ın İlk Devrinde Evlâtlık 170
أَيَّتَيْنِ تَفْسِيرِ وَأَيَّتَيْنِ تَفْسِيرِ *Âyetinin Tefsiri ve Bu Hususa Dair Hadisler* 171
وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ *Âyetinin Tefsiri* 172
 1792. **Hadis** İslâm'da Kefâet 173
 1793. **Hadis** Kefâet Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 174
 1794. **Hadis** Fakirlik Kefâete Mani Değildir 175
Nikâhta Kefâet 176
 1795. **Hadis** Kadınlardan Fitne Âmili Olanlar 176
Kadınla Teş'eüm Olunmaz 176
 1796. **Hadis** Süt Birliği Nikâha Manidir 177
 1797. **Hadis** Radâ, Nesebin Haram Kıldığı Her Şeyi Haram Kılar 178
 1798. **Hadis** İki Kız Kardeşin Nikâhta Cem'inin Câiz Olmadığına Dair
 Ümmü Habîbe Hadisi 178
 1799. **Hadis** Sütkardeşliği Oluşturan Emzirme 180
Radânın Azı da, Çoğu da Hurmeti Mûcip Olduğu; أَرْضَعْنَكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ *Âyetinin*
Tefsiri 180
MUHARREMÂT BAHSİ 181
 1800. **Hadis** Bir Kadının Halası veya Teyzesi Üzerine Nikâhlanmasının Nehyi 181
NİKÂH OLUNMALARI HELÂL VE HARAM OLAN KADINLAR 181
أَيَّتَيْنِ تَفْسِيرِ *Âyetinin Tefsiri* 181
Nesep ve Süt Cihetiyle Haram Olanlar 182
Nesep Cihetiyle Nikâhı Haram Olan Kadınlar 182
Süt Cihetiyle Haram Olanlar 183
Nikâhtan Gaye Nedir? 185
Gayrimüslimle İzdivacın Hurmeti 185
Gayrimüslimlerle Hüsnumünasebet Tesisi 186

TAADDÜD-İ ZEVCE	186
<i>İslâm Hukukunda Adalet Şartı</i>	186
<i>Taaddüdde Kadın Gayreti</i>	188
<i>Gayret-i İlâhiyye Hakkında Rivayetler</i>	189
<i>Kadınlık Gayretinin Rolü</i>	189
1801. Hadis Mübâdele Suretiyle Nikâhın Hurmeti	190
1802. Hadis Müt'a Nikâhı Nedir?	191
<i>Müt'adan Nehye Dair Rivayetler</i>	191
1803. Hadis Kur'an ile Bedel-i Mehir, En Az Mehir	192
<i>Kadının Sâlih Kimseye Nikâh Teklifinin Cevazı Rivayeti</i>	193
<i>Kadının Sâlih Kimseye Nikâh Teklifinin Cevazı Rivayeti</i>	194
1804. Hadis Nefsini, Resûlullah'a Hibe Eden Kadın	194
1805. Hadis Nikâhta Velinin İzni	195
1806. Hadis Nikâhta Seyyibin, Bâkirin İzni Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	196
1807. Hadis Bu Konuda Âişe Hadisi	196
1808. Hadis Bu Konuda Hansâ Hadisi	196
<i>Nikâhta Reşidin İzni Hakkında Mezâhib-i Erbaa Sahiplerinin İctihadları</i>	197
1809. Hadis Müslüman Kardeşinin Nikah Teklifi Üstüne Nikah Teklifi Yapmanın Nehyi	197
1810. Hadis Kardeşinin Talâkı Şartıyla Nikâh Haramdır	198
1811. Hadis Velîmede Def Çalınmasının Cevazı	198
1812. Hadis Karı Koca Birleşirken Dua	199
1813. Hadis Resûlullah'ın Zeyneb bint Cahş İçin Velîme Ziyâfeti	199
1814. Hadis Resûlullah'ın Arpa Unuyla Velîme Ziyâfeti	200
1815. Hadis Velîme Daveti ve İcâbeti	200
1816. Hadis Komşu ve Kadın Hakkı	200
<i>Âile Efradının Mütakabil Vazifeleri</i>	201
1817. Hadis Kişinin Hayat Yoldaşı ile Muaşeretine Dair Ümmü Zer' Hadisi	201
1818. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi	206
1819. Hadis Cennetliklerin Çoğu Fakirler, Cehennemliklerin Çoğu ise Kadınlardır	207
1820. Hadis Hazret-i Âişe'nin İntihara Teşebbüsü	207
1821. Hadis Evlenilen Kadının Yanında İkamet Süresi ve Rivayet İlmine Dair Bir Mühimme	208
1822. Hadis Kendisine Verilmemiş Bir Şeyle Verilmiş Gibi Gösteriş Yapmak	209
1823. Hadis Gayretullahın Mânası	210
1824. Hadis İnsanlar Arasında Gayret	211
1825. Hadis Hazret-i Âişe'nin Rıza ve Gazap Hali	212
1826. Hadis Yanında Mahremi Bulunmayan Kadınların Yanında Bulunmanın Nehyine Dair Ukbe b. Âmir Hadisi	213
1827. Hadis Kadın Kadına Mübaşeret Etmenin Nehyi	214
1828. Hadis Uzun Bir Seferden Dönüşte Eve Gece Vakti Girmenin Nehyine Dair Câbir b. Abdullah Hadisi	215
1829. Hadis Bu Konuda Câbir b. Abdullah'ın Bir Başka Hadisi	215

Kitâbü't-Talâk

- Talâkın Lugavî Mânası, Hukukî Mânası* 219
Resûl-i Ekrem'in "Aile geçimsizliği şiddetlenip de aylık bir zaruret haline gelmedikçe bir kadın zevcinden talâkını isterse, ona cennet kokusu haram olur" Buyurması 220
Allah'ın ve Peygamberimizin Evlenmeyi Tavsiye Buyurmaları 220
İddet Müddeti ve Bu Hususta Peygamber Efendimizden Sâdır Olan Hükümler 221
Erkeğin İddet Müddeti İçerisinde Karısına Müracaatı Üzerine Talâkın Zâil Olması 222
Talâkın, Fesh-i Nikâhtan Farkı 222
Nisâ Süresinin Aile Kadını Tarifi ve Yine Bu Âyet-i Kerimede Erkeğin İtaatsiz Kadına Karşı Tatbik Edeceği Hareket Tazimini Tayini 223
Aile Geçimsizliğinin Bir Hakem Heyeti Mârifetiyle Kaldırılması 224
- 1830. Hadis** Kadının Tuhûr Halinde Boşanmasına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 225
1831. Hadis İbn Ömer'in Talâka Dair Bir Başka Hadisi 228
1832. Hadis Cevn Kızı Ümeyme'nin Resûlullah'a Nikâh Olunmasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 228
1833. Hadis Bu Hususta Ebû Üseyd Hadisi 229
1834. Hadis Talâka Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 231
1835. Hadis Hazret-i Hafsa'ya Karşı Resûlullah'ı Soğutmak İçin Diğer Kadınların Nasıl Harekete Geçtiklerini Gösteren Hazret-i Âişe Hadisi 242
1836. Hadis Talâka Dair İbn Abbas'ın Bir Hadisi 243
1837. Hadis Resûl-i Ekrem'in Muğîs için Berîre'ye Teklifi 244
1838. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Âhirette, Yetim İşlerine Bakanların Yanında Bulunacağını Müjdelemesi 245
1839. Hadis Kendisine Benzemeyen Bir Çocuğu Olduğu İçin Karısından Şüphelenen Kişiye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 245
1840. Hadis Liân Hadisi 245
1841. Hadis İddet Süresi İçinde Sürme Çekmenin Câiz Olmadığına Dair Ümmü Seleme Hadisi 247

Kitâbü'n-Nafakât

- 1842. Hadis** Ehline İnfak Eden Müslümanın Bu İnfakının Sadaka Olarak Kabul Olunması 251
1843. Hadis Dulların ve Fakirlerin Nafakasını Kazanan Müslüman, Allah Yolunda Harbeden Mücahid Gibidir 252
1844. Hadis Resûl-i Ekrem'in Benî Nadîr Hurmalığının Mahsulünü Tasarrufuna Dair Ömer b. Hattâb Hadisi 253

Kitâbü'l-Et'ime

- 1845. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Ebû Hüreyre'nin Karnını Doyurması 257
1846. Hadis Peygamber Efendimizin Ömer b. Ebû Seleme'ye (Radiyallahu anh) Yemek Âdâbı ve Besmele Çekmenin Fazileti Hakkındaki Öğütleri 258

1847. **Hadis** Resûlullah'ın Ev Halkının Kendisinin Vefatından Evvel Bol Hurma ve Suya Kavuştuklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 260
1848. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Yemek Hususunda Ne Derece Kanaatkâr Olduğunu Gösteren Enes b. Mâlik Hadisi 260
1849. **Hadis** Aynı Mevzuda Enes b. Mâlik'in Diğer Bir Hadisi 261
1850. **Hadis** Aynı Mevzuda Ebû Hüreyre Hadisi 261
1851. **Hadis** İbn Ömer'in Fukaraya İnfakı 262
1852. **Hadis** Bir Yere İttikâ Ederek Yemek Yemeye Dair Ebû Cuhayfe Hadisi 262
1853. **Hadis** Hiçbir Yemeğin Ayıplanmamasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 263
1854. **Hadis** Elenmiş Undan Yapılan Ekmeğin Yenmesi Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi .. 264
1855. **Hadis** Ebû Hüreyre'nin Resûl-i Ekrem ile Bir Hatırası 264
1856. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Ömrü Boyunca Doyasıya Arpa Ekmeği Yemediğine Dair Ebû Hüreyre'nin Bir Hadisi 265
1857. **Hadis** Aynı Mevzuda Hazret-i Âişe Hadisi 265
1858. **Hadis** Telbîne Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 265
1859. **Hadis** Altın ve Gümüş Kaplardan Yeme İçmenin Hurmetine Dair Hazret-i Huzeyfe Hadisi 266
1860. **Hadis** Davet Edilmeden Yemeğe Gelen Kişi Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi 266
1861. **Hadis** Resûlullah'ın Yeşil Hurma ile Hıyarı Bir Arada Yediğine Dair Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Oğlu Abdullah Hadisi 267
1862. **Hadis** Hazret-i Peygamber'in Bir Mûcizesini Anlatan Câbir b. Abdullah Hadisi .. 268
1863. **Hadis** Acve Hurmasının Muhassenatına Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 269
1864. **Hadis** El Yıkamak Mümkün Olmadığı Durumlarda Yemek Yedikten Sonra Elleri Temizleme Âdâbı Hakkında İbn Abbas Hadisi 270
1865. **Hadis** Resûlullah Zamanında Ashâbın Silinecek Mendilleri Bulunmadığına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 271
1866. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Yemekten Sonra Yapmak İhtiyadında Olduğu Duaya Dair Ebû Ümâme Hadisi 271
1867. **Hadis** Bu Hususta Bir Diğer Ebû Ümâme Hadisi 271
1868. **Hadis** Hicâb Âyetinin Nüzûlüne Dair Enes b. Mâlik Hadisi 272

Kitâbü'l-Akîka

- Akîkanın Mânası* 277
1869. **Hadis** Akîka Kurbanı Kesilmeyecekse Çocuk Doğduğu Vakit Ad Konulması ve Ağzına Tatlı Çalınmasına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 277
1870. **Hadis** Oğlu Abdullah'ın Dünyaya Gelişiyile Muhacirlerin Ferahlamasına Dair Esmâ bint Ebû Bekr Hadisi 278
1871. **Hadis** Akîka Hakkında Selmân b. Âmir ed-Dabbî Hadisi 279
1872. **Hadis** İslâm'da Fera' ve Atîre Bulunmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 280

Kitâbü'z-Zebâih ve's-Sayd

- Zebihanın Lugavî ve Şer'î Mânası* 283
- Âyet-i Kerîmesinin Meâlî ve Tefsiri* 283
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَلْوَنَكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيِّدِ
- Âyet-i Kerîmesinin Meâlî ve Tefsiri* 284
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بِهِمَّةُ الْأَنْعَامِ
- Behîmetü'l-en'âm Denilen Hayvanlar* 284
- Mâide Sûresinin 3. Âyetinde Tâdât Olunan On Bir Nevi Muharremât ve Mevküzenin Tarifi* 284
- Mütereddiye, Natîha Nevilerinin Tarifleri* 285
- Âyetteki Sebu' Tabir Olunan Canavar Makûlesi Hayvanlar* 285
- Nusub Denilen Dikili Taşlara Kesilen Hayvan Etinin Haram Olduğu* 285
- Ezlâm Denilen Zarlarla Rızık ve Tâlih Aramanın Tarifi, İzahı ve Hurmeti* 286
- 1873. Hadis** *Hâtem et-Tâî'nin Oğlu Adî'nin Ok Avı ile Kelp Avı Hakkındaki Sualî ve Resûl-i Ekrem'in Cevabına Dair Hadîs-i Şerîfi* 286
- Bu Hadîs-i Şerîfteki Sayd-ı Mi'raz Hakkındaki Lugat Âlimlerinin Tefsirleri* 287
- Bu Hadîsten İslâm Hukukçularının İstifade Ettikleri Hükümler ve İhtilâflar* 287
- 1874. Hadis** *Ehl-i Kitabın Yemek Kapları ve Okla, Mualllem ve Gayri Mualllem Kelplerle Yapılan Avın Hükümlerine Dair Ebû Sa'lebe'nin Sualleri ve Resûl-i Ekrem'in Cevaplarına Dair Hadîs-i Şerîf* 288
- Ehl-i Kitabın Kabında Yemek Pişirmek ve Yemek Câiz Olup Olmadığına Dair İzahat* 289
- Mualllem ve Gayri Mualllem Av Köpekleriyle Avlanan Hayvan Hakkında Resûl-i Ekrem'in Cevaplarının İzahı* 290
- 1875. Hadis** *Sapan Taşı ile Av Avlamanın Hurmeti Hakkında Abdullah b. Mugaffel Hadisi* 290
- Peygamber Efendimizin Sünnetine Muhalefet Eden Kimse ile Hiç Görüşmemek ve Selâm Vermemek Câiz Olduğu* 291
- 1876. Hadis** *Davar ve Av Köpeklerinden Başka Köpek Edinmemek Hükümüne Dair Abdullah b. Ömer Hadisi* 291
- 1877. Hadis** *Av Vurulduktan Bir veya İki Gün Sonra Bulunursa, Bunun Hükümüne Dair Adî b. Hâtîm Hadisi* 292
- Bu Hükümlerin İzahı* 292
- 1878. Hadis** *Çekirge Yemek Helâl Olduğuna Dair İbn Ebû Evfâ Hadisi* 292
- Çekirge Yemek Menhî Olduğuna Dair Rivayetler* 293
- İmam Ebû Hanîfe'nin Çekirgeyi Hiçbir Şey Haram Kılmaz Suretinde Fetvası* 293
- SAYDÜ'L-BAHR (DENİZ AVI)** 294
- Kavl-i Şerîfinin Tercümesi ve Tefsiri* 294
 أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلنَّسَائِرَةِ
- Âyetteki Bahr Âm Bir Lafız Olup Acı Su Balıklarıyla Beraber Göl, Nehir Gibi Tatlı Su Balıklarına da Şâmil Olduğu* 294
- Taflî ki Suyun İçinde Ölüp de Yüzüne Çıkarak Yüzen Balıktır. Bunun Hakkındaki Rivayetler* 294
- TATLI SU BALIKLARI** 295
- Âyet-i Kerîmesinin Te'vil ve Tefsiri* 295
 هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٍ سَائِعٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مَلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا
- Kurbağa Hakkında İhtilâf* 295

- Denizin Sahile Attığı Balığın ve Onun Kurutulmuş Pastırmasının Yenilmesi Helâl Olduğuna Dair Câbir Hadisi* 296
- 1879. Hadis** At Eti Hakkında Hazret-i Ebû Bekir'in Kızı Esmâ Hadisi ve Bu Hususta Dört Mezhep İmamlarının İhtilâfı 296
- SİĞİR ZEBHİ** 297
- EHL-i KİTABIN ZEBİHALARI** 297
- Ehl-i Kitabın Zebihaları Helâl Olduğu ve أَوْثُوا طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا*
الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا Âyeti Kerîmesinin Meâli ve İzahı. Müşriklerin Zebihalarının Haram Olduğu 297
- 1880. Hadis** Tavuk gibi Herhangi Canlı Bir Hayvanı Hedef İttihaz Etmek ve İşkence ile Öldürmek Haram Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 298
- 1881. Hadis** Hayvana İşkence Edene Resûlullah'ın Lânet Ettiğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 299
- 1882. Hadis** Çöplükte ve Şurada Burada Yayılan Tavuğun Etinin Yenilmesi Câiz Olduğuna Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 299
- 1883. Hadis** Resûlullah'ın Dört Ayaklı Hayvanlardan Azı Dişi Olanların, Kuşlardan Tırnaklı ve Pençeli Olanların Etini Yemekten Nehyettiğine Dair Ebû Sa'lebe Hadisi 299
- Bu Hayvanların Tayininde ve Hükümlerinde İmamların İhtilâfı* 300
- 1884. Hadis** “İyi Hemdem İle Kötü Dostun Benzeri, Misk Sahibi İle Ateş Üfleyip Saçan Demirci Körüğü Gibidir” Hadisi 300
- Misk İstimalinin Helâl veya Mekruh Olduğu Hakkında Ulemânın İhtilâfı* 301
- 1885. Hadis** Hayvan ve İnsan Suratına Dağ Vurulmasını Resûlullah'ın Nehyettiğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi. Medâr-ı Temyîz Olmak Üzere Bundan Başka Âzanın Damgalanması Tecviz Edilmiştir 301
- Resûl-i Ekrem'in Zekât Develerini Damgaladığına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti* 302

Kitâbü'l-Edâhi

- Kurban Mânasına Olan Udhiyyenin Lugavî ve Şer'î Mânası* 305
- Kurbanın Vâcib veya Sünnet Olduğunda İmamların İhtilâfı* 305
- 1886. Hadis** Kurban Etinin Sûret-i Taksimi Hakkında Seleme b. Ekvâ' Hadisi 306
- Kurban Etinden Kurban Sahibinin İstifade Etmesinin Meşruiyeti* 307
- 1887. Hadis** Ramazan Bayramının İlk Günü ile Eyyâm-ı Teşrik Dediğimiz Kurban Bayramının Dört Gününde Oruç Tutmak Haram Olduğuna Dair Hazret-i Ömer Hadisi 308
- Resûl-i Ekrem'in Kurbanlarına Dair Rivayetler Hakkında Bir İfade* 308

Kitâbü'l-Eşribe

- Eşribe, Şarabın Cem'i Olup Şarap ile -Haram Olsun, Mubah Olsun- İçilen Mâyîin Adı Olduğu* 311
- إِنَّمَا الْحَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ*
Âyet-i Kerîmesinin Meâli 311

Kitâbü'l-Merzâ

- Merzânın Marîzin Cem'i Olup Marîz Hasta, Maraz da Hastalık Demek Olduğu* 329
- مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ* Âyetinin Meâli ve Tefsiri 329
- 1907. Hadis** “Müslümana isabet eden fenalık, hastalık, keder, hüznün, ezâ ve iç sıkıntısı, hatta vücuduna bir diken batması o müslümanın günahlarına kefâret olduğu”na Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 330
- 1908. Hadis** Müminin Bir Sak Üzerine Biten Yeşil Ekine, Fâsık ve Fâcirin de Uzun Servi Ağacına Teşbih Buyurulması ve Hastalık gibi Şedâid-i Rüzgârda Birincinin Mukâvemet Ettiği Halde İkincinin Yıkıldığı 330
- 1909. Hadis** “Allah Teâlâ, hakkında hayır dilediği kimseleri birtakım musibetlere giriftar eder” Hadisi 331
- 1910. Hadis** Hazret-i Âişe'nin “Resûl-i Ekrem'den ziyade hastalığı şiddetli kimse görmedim” Hadisi 331
- 1911. Hadis** “Hastanın günahı ağaç yaprağı gibi dökülür” Hadisi. Resûl-i Ekrem'in Hastalığı Humma idi 332
- 1912. Hadis** Humma Ve Sara Gibi Hastalıkların Vesîle-i Cennet Olacağı 333
- 1913. Hadis** İki Gözü Zâyi Olan Kimsenin Uhrevî Mükâfatına Dair Enes Hadisi 334
- 1914. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Yaya, Binitli Hasta Ziyareti ve Ziyaret Âdâbı 334
- 1915. Hadis** Hastanın Hasta Âzasından Şikâyet Ederek Meselâ, “Vah başım” Demesinde Mahzur Olmadığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 335
- 1916. Hadis** Bir Zarar İsbetinden Dolayı, Ölüm Temennisinden Nehiy Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 336
- 1917. Hadis** Habbâb Bir Hastalığında, “Eğer Resûlullah ölüm temennisinden nehyetmeseydi ölümümü temenni ederdim” Demiştir 336
- 1918. Hadis** Ölüm Temennisinden Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 337
- 1919. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hasta Ziyaretinde Hasta Hakkında Şifâ ve Âfiyet Duası 338

Kitâbü't-Tıb

- Tıbbın Nazarî ve Amelî Kısımları ve Tarifleri ve Tıbb-ı Nebevî ile İşaret Olunan Üç Nevi Tedavi* 341
- 1920. Hadis** “Dert veren Allah muhakkak devasını da birlikte verir” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 341
- 1921. Hadis** İbn Abbas'ın “Şu üç şeyde şifâ vardır: Bal şerbeti, hacamat, key (dağ)” Hadisi 342
- Key ile Tedavinin Kadim Tabâbette Mevkii* 342
- Balın Sıhî Kıymeti وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ* Âyet-i Kerîmesinin Meâli 343
- 1922. Hadis** Kardeşinin Karnı Ağrıyan Bir Kişiyi Resûl-i Ekrem Bal Şerbeti İçirmesini Üç Defa Salık Verir. Her Defasında O Adam Kardeşinin Şifâ Bulmadığını Söyler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Allah sözünde doğrudur, fakat kardeşinin karnı yalancısıdır” Buyurup Yine Bal Şerbeti İçirmesini Emreder ve Şifâsını Görür 343

1923. **Hadis** Hazret-i Âişe'nin "Habbetü's-sevdâ her hastalığa şifâdır" Hadisi 344
Habbetü's-sevdânın Çörek Otu ve Kimyon ile Tefsiri 344
1924. **Hadis** "Üd-i hindî kullanınız, onda yedi türlü şifâ vardır" Hadisi 345
Üd-i Hindinin Nevileri 345
1925. **Hadis** Hacamat ve Kust-ı Bahrî ile Tedaviye Dair Enes Hadisi 346
1926. **Hadis** Meşhur Ukkâşe Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 346
1927. **Hadis** Cüzzamlıdan Arslandan Kaçar gibi Hazer Olunması Hakkında
Ebû Hüreyre Hadisi 348
Sârî Hastalıklardan Korunma Hakkında Rivayetler 348
İslâm'da Kuş ile Safer Ayı ile Teşe'üm Yoktur 349
1928. **Hadis** Sârî Hastalıklara Dair Bir Diğer Rivayet 349
1929. **Hadis** Dağlamakla Tedavi Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 350
1930. **Hadis** "Humma (tifo) hastalığında soğuk su ile tedavi olunmasını Resûlullah
bize emrederdi" Meâlindeki Esmâ Hadisi 351
1931. **Hadis** Tâun Hastalığına Dair Enes Hadisi 351
1932. **Hadis** Hazret-i Âişe'nin, "Resûlullah bana göz değmesine okumaklığımı
emretti" Meâlindeki Hadisi 352
*Hattâbî Ebû Süleyman el-Büstî'nin Kavârî-i Kur'ân (Âyetü'l-kürsî) ile Tedavi
Hakkında İzahı* 352
1933. **Hadis** Nefes Hakkında Ümmü Seleme Rivayeti 353
1934. **Hadis** Nefes Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 353
1935. **Hadis** Peygamber Efendimizin Hasta Hakkında Şifâ Duası 353
1936. **Hadis** "İslâm'da teşe'üm yoktur, güzel sözle tefe'ül vardır" Hadîs-i Şerifi 354
Teşe'üm ve Tefe'ülün İzahı 354
1937. **Hadis** Kavga Ettiği Hamile Kadının Çocuğunun Düşmesine Sebep Olan Bir
Kadının Diyet Ödemesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 354
1938. **Hadis** "Düzgün ve belîğ sözde sihir vardır" Hadisi; Abdullah b. Ömer'in Rivayeti .. 355
1939. **Hadis** Hastalık Bizâtihi Sârî Değildir, Allah'ın Takdiriyle Sârîdir 356
1940. **Hadis** Her Ne Şekilde Olursa Olsun İntiharın Âhiretteki Ağır Cezası ve Ebedî
Azabı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 356
1941. **Hadis** Sineğin Kanatlarından Birinde Şifa Diğerinde Hastalık Olduğuna Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 357

Kitâbü'l-Libâs

- Giyilecek Libasın Envâına ve Ahkâmına Ait Bu Bahiste قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ
... مِنْ الرِّزْقِ مِنَ الرِّزْقِ... Âyet-i Kerîmesinin Meâl-i Şerifi ve Tefsiri 361
"Ey müminler! Helâlden yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz! Bir şartla ki israf
ederek kibirlenerek değil" Hadisi ve İzahı 361
1942. **Hadis** "Libasın vesîle-i kibir olarak iki topuktan aşağı uzatılanı cehennem
ateşindedir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 362

1943. **Hadis** “Resûl-i Ekrem’in en sevdiği libâs, miber yani bürd-i Yemânî denilen pamuktan veya ketenden nescolunan kumaştan idi” Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 362
1944. **Hadis** Resûlullah’ın Vefat Ettiğinde Bürd-i Yemânî İle Örtüldüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 362
1945. **Hadis** Ebû Zer el-Gifârî’nin Resûl-i Ekrem’i Bir Ziyaretinde Beyaz Bir Libas Örtünerek Uyur Bulduğuna Dair Rivayeti 363
1946. **Hadis** İpekli Kumaştan Mâmul Elbise Giymekten Resûl-i Ekrem’in Nehyettiğine Dair Hazret-i Ömer Hadisi 364
1947. **Hadis** Hazret-i Ömer’in Rivayet Ettiği “Dünyada ipekli elbise giyen âhirette giyemez” Hadisi 364
1948. **Hadis** Resûl-i Ekrem’in Altın, Gümüş Kaptan Su İçmek ve Yemek Yemekten, İpekli Elbise Giymekten ve Üzerine Oturmaktan Menettiğine Dair Huzeyfe Hadisi 365
1949. **Hadis** Resûl-i Ekrem’in, Kişinin Süslenmek İçin Yüzüne Boya Sürmesini Menettiğine Dair Enes ile البذاذة من الإيمان Hadisi 365
1950. **Hadis** Resûlullah’ın Ayağındaki Ayakkabısıyla Namaz Kıldığına Dair Enes Rivayeti 366
1951. **Hadis** Resûl-i Ekrem Tek Ayakkabı Giymekten Menederdi. 366
1952. **Hadis** Resûl-i Ekrem İbtidâ Sağ Ayakkabı Giyilmesini Emrederdi 366
1953. **Hadis** Resûl-i Ekrem’in “Muhammed Resûlullah” Yazılı Mührü Olduğuna Dair Enes Hadisi 367
Hâtem-i Nübüvvet Hakkındaki Rivayetlere Dair İzahat 367
1954. **Hadis** Kadınlaşan Erkeklere ve Erkekleşen Kadınlara Resûl-i Ekrem’in Lânet Ettiğine Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 368
1955. **Hadis** “Ey müminler! Müşriklere her türlü hal ve hareketinizde muhalefet ediniz!” Meâlindeki Abdullah b. Ömer Hadisi 369
1956. **Hadis** “Yahudilere ve hıristiyanlara da muhalefet ediniz!” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 370
Hazret-i İbrâhim’den Tevârih Edilegelen Fıtrat ve Sünnet-i Kadîme 370
1957. **Hadis** Resûl-i Ekrem’in Mübarek Saçı Ne Kısa ve Kıvrık, Ne de İki Kulağı Arasına ve Boynuna Sarkık Uzundu, İki Arası Mûtedil İdi 371
1958. **Hadis** Resûl-i Ekrem’in İki Eli ve İki Ayağı Dolgun ve Tombul idi 371
1959. **Hadis** Çocukların Başlarını Tıraş Edip Alnında Perçem Denilen Saç Bırakmaktan Nehye Dair Abdullah b. Ömer Hadisi, ya Tamam Tıraş Edilir Yahut Saç Tamamıyla Bırakılır 371
1960. **Hadis** Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem’in Saçına En Sevdiği Güzel Kokuları Sürdüğünü Rivayet Ediyor 372
1961. **Hadis** Resûl-i Ekrem’e Hediye Edilen Güzel Kokuyu Reddetmediğine Dair Enes Hadisi 373
1962. **Hadis** Haccetül-Vedâ’da İhramdan Çıktığında ve İhramlanmak Sırasında Resûl-i Ekrem’e Koku Sürdüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 373
1963. **Hadis** Resme ve Tersîme Dair Rivayetler 373
1964. **Hadis** Bu Hususa Dair Ebû Hüreyre’nin Mühim Bir Rivayeti 374

Kitâbü'l-Edeb

- Edeb Tabirinin Lugavî, Şer'î, Ahlâkî, Hukukî Sahalardaki İstimali* 379
- 1965. Hadis** Ana Hakkı, Baba Hakkından Üç Kat Fazla Olduğuna Dair
Ebû Hüreyre Hadisi 379
... وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا.
*Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri. Sa'd b. Ebû
Vakkâs'ın Mühim Bir Rivayeti* 380
- 1966. Hadis** Büyük Günahların En Büyükleri. Bunlardan Biri de Anaya, Babaya İsyan
Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 380
- 1967. Hadis** "Akraba ziyaretini kesen ve bunu helâl sayan kimse cennete giremez" Hadisi 381
- 1968. Hadis** "Rahim (adı ki karın yakınlığı, hısımlıktır), rahmân (ismin)den alınmıştır"
Hadisi 381
- 1969. Hadis** Sıla-i Rahime Dair Amr b. Âs Hadisi 382
- 1970. Hadis** Sıla-i Rahime Dair İbn Ömer Hadisi 382
- 1971. Hadis** Çocuk Sevgisine Dair Âişe Hadisi 383
- 1972. Hadis** Çocuk Sevgisine Dair Ömer Hadisi 383
- 1973. Hadis** Allah Teâlâ Rahmetinin Yüzde Birini Mahlûkata Vermişdir. Onunla
İnsanlar Birbirlerini Severler, Analar Çocuklarına Şefkat Ederler 384
- 1974. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hasan ile Üsâme b. Zeyd'i Sinesine Basarak,
"Allahım! Bunlara rahmet ve saadet ihsan et. Ben bunları seviyorum"
Buyurması 384
- 1975. Hadis** Bir Kere Resûl-i Ekrem Namaz Kılarken Bir Bedevînin, "Allahım! Bana ve
Muhammed'e rahmet et, bizden başkasına merhamet etme!" Diye Dua
Ettiğini İşitti. Namazdan Çıkınca Bedevîye, "Sen Allah'ın geniş rahmetini
daralttın!" Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 385
- 1976. Hadis** "Müminler, birbirlerine merhamette, muhabbette, lutuf ve ihsanda bir
vücut gibidir" Hadisi 385
- 1977. Hadis** "Bir müslümanın diktiği bir ağaç meyve verir de onu insan veya hayvan
yerse, o kimse için sadaka olur" Meâlinde Enes Hadisi 385
- 1978. Hadis** Cerîr b. Abdullah'ın Rivayet Ettiği, "Merhamet etmeyen kimseye
merhamet olunmaz" Hadisi 386
- 1979. Hadis** "Cibrîl hiç durmaz bana komşu hakkını vasiyet ederdi. Hatta ben,
komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım!" Meâlindeki
Hazret-i Âişe Hadisi 386
- 1980. Hadis** "Komşusu zulmünden ve şerrinden emin olmayan kişi hakikaten iman
etmiş olmaz" Hadisi 387
- 1981. Hadis** Misafire İkrâm ve Bu İkrâmın Hududu Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 387
- 1982. Hadis** "Her mâruf sadakadır" Hadisi 388
Sadaka ve İhsanın Envâi Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 389
- 1983. Hadis** "Allah Teâlâ her hususta rıfk ile, yumuşaklıkla muamele edilmesini
sever" Meâlindeki Hazret-i Âişe Hadisi 389
- 1984. Hadis** "İslâm câmiasında müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetli
yalçın duvar gibi metindir" Meâlindeki Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 390

- 1985. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Kimseye Fena Söz Söylemediği ve Darılmak İstedığında, "Yüzü toprak olası derdi" Meâlinde Enes b. Mâlik Hadisi 390
- 1986. Hadis** "Resûl-i Ekrem'den bir şey istenilsin de 'hayır' diye menfi cevap versin; asla vâki değildir" Meâlinde Câbir Hadisi 391
- 1987. Hadis** Enes b. Mâlik'in, "On sene Peygamber'e hizmet ettim, bir defa olsun bana, ne 'of' dedi, ne de 'Niçin böyle yaptın' yahut 'Böyle yapsaydın!' dedi" Meâlindeki Hadisi 391
- 1988. Hadis** "Kimse kimseye fâsık, kâfir! diye hitap etmesin! Sonra bu kötü isnad kendisine rücû eder" Hadisi 392
فَقَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّي Âyetinin Tercüme ve Tefsiri 392
- 1989. Hadis** "Müslümana lânet etmek onu öldürmektir" Meâlindeki Sâbit Hadisi 392
- 1990. Hadis** Huzeyfe'nin "Koğuculuk eden müfsid kişi cennete giremez" Meâlindeki Hadisi 393
- 1991. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Huzurunda Bir Kimse Birisini Lüzumundan Fazla Medih ve Senâ Etmişti. Bunun Üzerine Resûl-i Ekrem, "Yazıklar olsun, sen mümin kardeşinin boynunu vurdun" Hadisi 394
"Dalkavuk ve çıgırtkanların yüzlerine toprak saçınız" Hadisi 395
- 1992. Hadis** "Ashabım! Birbirinize buğz ve hased etmeyiniz, arka çevirmeyiniz; birbirinize kardeş olunuz! Birbirinizle üç günden ziyade küs durmanız helâl değildir" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 395
- 1993. Hadis** Bu Yolda Ebû Hüreyre'nin de Bir Rivayeti 396
- 1994. Hadis** İki Münafık Hakkında Resûl-i Ekrem'in, "Sanmam ki falan ve filan kişiler bizim dinimizden bir şey öğrenmiş olsunlar" Meâlinde Hazret-i Âişe Hadisi 396
- 1995. Hadis** "Ümmetimin hepsi Allah Teâlâ tarafından affolunacaktır; yalnız açık günahkârlar değil!" Meâlinde Ebû Hüreyre Hadisi 397
- 1996. Hadis** "Müminin mümini üç günden fazla küs bırakması helâl değildir. İki müminin hayırlısı önce selâm verenidir" Meâlindeki Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 397
- 1997. Hadis** "Sözde ve işte doğruluk insanı hayra irşad eder. Yalancılık da insanı şerre sürükler ve Allah huzurunda kezzâb defterine yazılır" Meâlindeki İbn Mes'ûd Hadisi 398
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri 399
- 1998. Hadis** "Allah Teâlâ'dan çok sabırlı ve halîm hiçbir fert yoktur, zât-ı pâkine oğul isnad ettikleri halde O, affeder ve müddeileri rızıklandırır" Meâlinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 399
- 1999. Hadis** "Şiddetli güreş tutan baskın pehlivan kudretli değildir. Asıl kahraman, gazap zamanında nefesine, iradesine sahip ve hâkim olan kimsedir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 400
- 2000. Hadis** Nasihat Buyurması Temennisinde Bulunan Bir Kimseye, "Gazaplanma, öfkelenme!" Buyurmuş. Bu Temennisini Birkaç Defa Tekrarladığında Hepsinde Resûl-i Ekrem, "Öfkelenme!" Buyurmuştur" Meâlinde Ebû Hüreyre Hadisi 400
- 2001. Hadis** "Hayâ, ancak hayır getirir" Meâlinde İmrân b. Husayn Hadisi 401
Hayânın Mahiyeti, Vakar ve Sekinet Hakkında Mühim İzahat 401

- 2002. Hadis** “Geçmiş peygamberlerin sözünden insanların eriştiği haberlerden biri, ‘Utanmazsan dilediğini işle!’ sözüdür” Meâlindeki İbn Mes‘ûd Hadisi 402
- 2003. Hadis** Resûl-i Ekrem’in Çocuklara Latife Buyurması 403
- 2004. Hadis** “Mümin, bir yılan deliğinden iki kere sokulmaz” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 404
- 2005. Hadis** “Şiirden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir” Meâlindeki Übey b. Kâ'b Hadisi . . . 404
Şiirin Lugavî, Edebî ve Mantıkî Tarifleri 405
Şiirin Câiz ve Mekruh Olan Nevileri 405
- 2006. Hadis** Şiirin Mekruh Kısmını Zemmederek Resûl-i Ekrem Efendimiz, “Birinizin karnının içi şiir dolmaktansa irin dolması hayırlıdır” Buyurmuştur 406
- 2007. Hadis** Kişinin Âhirette Sevdiğiyle Beraber Olacağına Dair Enes Hadisi 406
- 2008. Hadis** “Verdiği sözünde durmayıp cayan gaddar kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilerek, ‘Bu adam falan oğlu falana gadretmiştir’ diye teşhir olunur” Meâlinde İbn Ömer Hadisi 407
Bu Hadisin Mühim Bir İzahı 408
- 2009. Hadis** “Üzüme kerm adı vermeyiniz! Çünkü kerm ancak müminin kalbidir” Hadisi 408
- 2010. Hadis** Peygamber Efendimizin Rebîbesi Zeyneb’in Adı Berre idi. Peygamberimiz Değiştirip Zeyneb Adını Verdi 409
Bu Değiştirmenin Sebebi. Çocuğun Ana Baba Üzerinde İlk Hakkı, Güzel Bir Ad Vermeleridir 410
- 2011. Hadis** Aile Efradına Adını Terhîm Ederek Çağırmanın Cevazına Dair Enes Hadisi . 411
- 2012. Hadis** Kıyamet Gününde Allah Huzurunda En Çirkin Ad Melikü'l-Emlâk (Ülkeler padişahı) Adı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 411
- 2013. Hadis** Aksıran ve Allah Teâlâ'ya Hamdeden Kişiye Âfiyet ve Rahmetle Dua Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 412
- 2014. Hadis** Medâr-ı Sihat Olan Aksırma Allah'tan, Esnemek Şeytandan Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 413

Kitâbü'l-İstîzân

- Kişinin Tasarrufunda Olmayan Bir Yere Girmek İçin Sahibinden İzin Dilemek Mânasına Olan İstîzânın Medenî ve İctimâî Ehemmiyeti 417*
- Nûr Süresinin 27. Âyetinden İtibaren İstîzân Hakkında Nâzil Olan Üç Âyetin Tercüme ve İzahı ve Sebeb-i Nüzûlü ve Selâm Vecîbesi 417*
- İstîzânın Bazı Âdâbı 418*
- Nûr Süresinin 30 ve 31. Âyetlerinin Tercümeleri, Erkeklerle Kadınların Birbirlerine Karşı Afifane Tahaffuzları 419*
- Kadınların Ziyetlerini ve Ziyet Yerlerini Göstermeleri Câiz Olan On İki Sınıf Erkek . 419*
- يَعْلَمُ حَائِنَةَ الْأَعْمِينَ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ Âyetinin Tercüme ve İzahı 420*
- 2015. Hadis** Küçüğün Büyüğe, Geçenin Oturana, Azın Çoğa, Selâm Vermesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 420
- 2016. Hadis** Binitlinin Yayaya, Yayanın Oturana, Azın Çoğa Selâm Vermesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 421
الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ Kavî-i Şerifindeki Esmâ-i Hüsnâdan Olan Selâmın Mânası 421

- وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا *Âyetinin Mânası ve İzahı* 421
- 2017. Hadis** “İslâm’ın hangi ibadeti hayırlıdır?” Diye Soran Bir kişiye Resûl-i Ekrem’in,
“Açı doyurman, bildiğine ve bilmediğine selâm vermen” Buyurması 422
- 2018. Hadis** İstîzana Dair Sehl b. Sa’d Rivayeti 422
Mühim Bir Tembihimiz 423
- 2019. Hadis** “İki nimet vardır ki insanlardan çoğu bunları güzel kullanmakta
aldanmıştır: Sihat ve boş vakit” Meâlindeki İbn Abbas Hadisi 423
Bu Hadisin Mensup Olduğu “Kitâbü’r-Rikâk” Unvan ve Tabiri Hakkında İzahat 424
- 2020. Hadis** “Allah Teâlâ altmış yaşına kadar yaşatıp öldürmediği halde yaratana ve
yaşatana tanımayan kimsenin ömrünü reddeder” Meâlindeki
Ebû Hüreyre Hadisi 424
Âyetinin Meâli ve Tefsiri 425
- 2021. Hadis** “İhtiyar kişinin gönlü iki huyda her zaman gençtir: Dünya sevgisi, uzun
emel!” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 425
Tûl-i Emel Hakkında İzahat 425
- 2022. Hadis** “Kıyamet gününde Allah huzuruna Allah rızâsı için lâ ilâhe illallah
diyerek gelen kimseye Allah Teâlâ cehennem ateşini haram kılar”
Meâlinde İtbân Hadisi ve İzahı 426
- 2023. Hadis** “Mümin kulumun ailesinden en sevdiği birini elinden aldığımda bunun
muhakkak ecri cennettir” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 427
- 2024. Hadis** “Bu ümmetimin Allah huzuruna ilk önce sâlih kulları gidecek, geriye
de arpanın, hurmanın çalkantı kozalakları gibi ıskartaları kalacak”
Meâlindeki Mirdâs Hadisi 427
- 2025. Hadis** “Âdemoğlunun iki dere dolusu malı olsa bir üçüncüsünü İster.
Âdemoğlunun muhteris gönlünü ancak toprak doldurur” Meâlindeki
İbn Abbas Hadisi ve İzahı 428
- 2026. Hadis** “Kişinin kendi öz malı, ölümünden önce harcadığı malıdır. Ölümünden
geriye kalan da mirasçılarındır” Meâlindeki İbn Mes’ûd Hadisi 429
- 2027. Hadis** Resûl-i Ekrem’in Ashabının Ehl-i Suffe Denilen Fakirleri ve Bunların
Ferâgatli Hayatları, Bunlara Bir Örnek Olan Ebû Hüreyre’nin Bir Rivayeti 429
Ehl-i Suffe Hakkında Mâlûmat 431
- 2028. Hadis** Resûl-i Ekrem’in, “Allahım! Muhammed ailesine geçinecek kadar rızık
ihsan et!” Diye Dua Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 432
Bu Hususta Hazret-i Âişe’nin Rivayetleri 433
- 2029. Hadis** Resûl-i Ekrem Bir Hutbesinin Sonunda Ashâb-ı Kirâma İtidâl ile Hareket
Etmelerini Emredip “İtidâl ile Maksadınıza Erersiniz” Buyurduğu
Ebû Hüreyre Hadisi 434
- 2030. Hadis** “Allah Teâlâ’ya en sevimli ibadet ve hayırlı iş –az olsa bile– devamlı
olanıdır” Meâlindeki Hazret-i Âişe Hadisi 434
- 2031. Hadis** Kâfirlerin Cennetten Ümit Kesmeleri, Müminlerin De Cehennem
Azabından Emin Olmaları Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 434
- 2032. Hadis** “Kim ki dilini, tenâsül uzvunu şerden muhafaza etmeyi temin ederse,
ben de ona cenneti temin ederim” Meâlindeki Sehl b. Sa’d Hadisi 435

2033. **Hadis** Kulların Allah'ın Hoşnut Olacağı Bir Söz Ya Da Gazabını Celbedecek
Kötü Bir Söz Söylemeleri Halinde Allah'ın Onlara Muamelesine Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 435
2034. **Hadis** Resûl-i Ekrem'in Dine Davet Ettiği İlk Hitâbesi 436
2035. **Hadis** "Cehennem şehvet perdesiyle örtülmüştür, cennet de nefsin
hoşlanmadığı ibadetlerle korunmuştur" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ... 436
2036. **Hadis** "Ashabım! Cennet size nalınlarınızın tasmaşından yakındır. Cehennem
de böyledir" Meâlinde İbn Mes'ûd Hadisi 437
2037. **Hadis** Kanaate Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 437
2038. **Hadis** Eşyanın Güzelliği ve Çirkinliğine Dair İbn Abbas Hadisi 437
Ehl-i Sünnetle Mu'tezile'nin Hüsün, Kubuh İhtilâfı 438
2039. **Hadis** Emanetin Sûret-i Nüzûlüne ve Ref'ine Dair Huzeyfe Hadisi 438
Emanetin Mânası ve İzahı 440
2040. **Hadis** "İnsanlar -içinde binilmeye yarar bir tane bulunmayan- yüz deveye
benzer" Meâlindeki İbn Ömer Hadisi 441
2041. **Hadis** Mürâînin Riyâsının Teşhir Olunacağına Dair Cündeb Hadisi 441
2042. **Hadis** Nâfile İbadetle Allah Teâlâ'ya Yakınlık Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 441
2043. **Hadis** Ölüm Geldiğinde Müminin Allah'a Kavuşmayı İsteddiği, Kâfirin İse Fena
Gördüğüne Dair Ubâde b. Sâmit Hadisi 442
2044. **Hadis** Kıyametin Ne zaman Kopacağını Soran Bazı Bedevilere Resûlullah'ın
Verdiği Cevaba Dair Hazret-i Âişe Hadisi 443
2045. **Hadis** Mahşer Sahası Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 443
Küçük, Büyük Kıyamet 443
2046. **Hadis** Mahşer Sahası Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi 445
2047. **Hadis** Haşr ve Mahşer Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 445
2048. **Hadis** Mahşerde Hilkat-i Asliyye Üzere Çıplak Haşrolunacağı Hadisi 446
2049. **Hadis** Kıyamet Günü Mahşerde Ter Döküleceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 446
2050. **Hadis** Kıyamet Günü İnsanlar Arasında Verilen İlk Hüküm Kan Davaları
Olacağına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 446
2051. **Hadis** Âhirette Ölüm Olmadığına Dair İbn Ömer Hadisi 447
2052. **Hadis** Ebedî Rızâ-yı İlâhî Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 447
2053. **Hadis** Kıyamet Günü Kâfirin Vücudunun Azap İçin Geniş Olacağına Dair Ebû
Hüreyre Hadisi 448
2054. **Hadis** Cehennem Halkının Simaları Hakkında Enes Hadisi 448
2055. **Hadis** Cehennemde En Hafif Azap 449
2056. **Hadis** Ehl-i Cennet ve Cehenneme Makamlarının Gösterilmesi 449
2057. **Hadis** Peygamber'in Havzı Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi 450
2058. **Hadis** Peygamber'in Havzı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 451
2059. **Hadis** Peygamber'in Havzı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 451
2060. **Hadis** Peygamber'in Havzı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 451
2061. **Hadis** Peygamber'in Havzı Hakkında Hârise b. Vehb Hadisi 452

Kitâbü'l-Kader

- Kader ve Kazanın Lugavî ve Şer'î Mânaları* 457
Kur'ân-ı Mübin'in Âyetlerine İstinad Eden İncelemeler 458
- 2062. Hadis** Kimin Ne İçin Yaratıldıysa Onu İşleyeceğine Dair İmrân b. Husayn Hadisi ··· 459
Kazâ ve Kader Hakkında Şüpheler ve Bu Şüphelere Cevaplar 459
- 2063. Hadis** Resûlullah'ın Bir Hutbesinde Kıyamet Kopuncaya Kadar Mukaderata Ait
Ne Varsa Hepsini Zikrettiğine Dair Huzeyfe Hadisi ········· 460
- 2064. Hadis** Nezrin Mukadder Bir Şeyi Menetmediğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ···· 461
Nezrin Mahiyeti ········· 461
- 2065. Hadis** İnsanın Hayra Ve Şerre Teşvik Edilmesinin Misaline Dair
Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ········· 462
- 2066. Hadis** Allah'ın Gönülleri Çevirip Döndürmesine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi ··· 462
أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ ········· 462
Âyet-i Kerîmesinin Tercüme ve Tefsiri ········· 462

Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr

- Yeminin ve Nezrin Mahiyetleri ve Yeminin Kefâreti* 465
Yeminin Lağv, Mün'akide, Gâmûs Nevileri Hakkında İzahat ········· 465
- 2067. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Abdurrahman b. Semüre'ye, "Ey Abdurrahman! Sakın emâret isteme, kimseden riyâset talebinde bulunma! Eğer sen isteyerek riyâset verilirse vazifende muvaffak olamazsın. Eğer sen istemeden verilirse kabul et! Allah yardım eder" Meâlindeki Hadisi ········· 466
Bu Hadisin İzahı ········· 466
- 2068. Hadis** Bir Hutbesinde Resûl-i Ekrem, "Vallahi sizin birinizin ailesi aleyhinde ettiği yemininde ısrar etmesi, yeminini bozup Allah'ın emrettiği kefâreti vermesinden daha günahtır" Buyurmuştur ········· 467
- 2069. Hadis** Bir Kere Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'in Elini Tutarak, "Ey Ömer! Ben sana hayatından daha sevimli olmadıkça imanın kemale ermez!" Buyurmuş, Ömer de, "Yâ Resûlellah! Sen hayatımdan sevimlisin" Demiş ··· 468
- 2070. Hadis** Zekât Vermeyen Zenginlerin Ceza ve Hüsrانları Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hadisi ve Resûl-i Ekrem'in Yemin Sureti ········· 468
- 2071. Hadis** "Müslümanlardan üç çocuğu ölen bir kişiye cehennem ateşi isabet etmez, meğer ki Allah'ın andı yerini bulacak kadar ola" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ········· 469
"Tahilletü'l-kasem" yani Allah'ın Andını Helâl Kılan Cehennem Ateşi Tabirinin İzahı ··· 469
- 2072. Hadis** "Ümmetimin gönlüne gelen nefsânî temayülleri işlemedikçe veya söylemedikçe Allah affedecektir" Hadisi ········· 470
- 2073. Hadis** "Kim ki Allah'a itaat etmeyi nezrederse itaat etsin, Allah'a karşı mâsiyeti nezrederse sakın âsi olmasın!" Meâlinde Hazret-i Âişe Hadisi ········· 470
- 2074. Hadis** Müteveffânın Adağını Oğlunun Kazâsı Hakkında Sa'd b. Ubâde Hadisi ···· 471
- 2075. Hadis** Nezre Dair İbn Abbas Hadisi ········· 471

Kitâbü'l-Keffârât

- فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينٍ *Âyet-i Kerîmesinin Tercüme ve Tefsiri* 475
- 2076. Hadis** Sâ' ve Müd Hesabı Hakkında Sâib b. Yezîd Hadisi 475
Bu Hesabın Riyâzî Şekli 475
- 2077. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Medineliler Hakkında, "Allahım! Medineliler'in ölçülerini, sâ'larımı, müdlerini mübarek kıl!" Suretinde Dua Buyurduklarına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 476

Kitâbü'l-Ferâiz

- Ferâizin Lugavî, Şer'î Mânaları* 479
- أُولَادِكُمْ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ile وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ *Âyetlerinin Mânaları ve Tefsirleri* 479
- 2078. Hadis** "Ferâizi, Kur'an'da bildirilen sahiplerine veriniz! Bunlardan geri kalan mal da asabeden en yakın olan er kişiye aittir" Meâlindeki İbn Abbas Hadisi ve İzahı 480
- 2079. Hadis** Kûfe Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Bir Ferâiz Meselesi Sorulduğunda, "Aranızda İbn Mes'ûd gibi bir âlim varken bana sormayınız" Demiştir 480
- 2080. Hadis** "Bir ailenin âzatl kölesi, o aile câmiasındandır" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 482
- 2081. Hadis** "Bir aile kız kardeşinin oğlu o aile câmiasındandır" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi ve İzahı 482
- 2082. Hadis** "Babasından başkasına nesep isnat ve iddia eden kimseye cennet haramdır" Meâlindeki Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 483
- 2083. Hadis** "Ey müminler! Sakın babalarınızdan yüz çevirmeyiniz. Her kim yüz çevirirse aile nimetine küfretmiş olur" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 483

Kitâbü'l-Hudûd

- تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا , وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ *Âyet-i Kerîmelerinin Meâli* 487
- 2084. Hadis** Şarap İçmenin Şer'î Haddine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 487
- 2085. Hadis** Bu Hususta Hazret-i Ali'nin Mühim Bir Rivayeti 488
- 2086. Hadis** Abdullah el-Himâr'a Hadd-i Şûrb Tatbiki Hakkında Hazret-i Ömer Hadisi 489
Abdullah el-Himâr'ın Hal Tercümesi 489
- 2087. Hadis** Hadd-i Sirkat Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 490
- 2088. Hadis** Hadd-i Sirkatin Tatbiki Hakkında Çalınan Malın Miktar ve Mikyası Hakkında Hazret-i Aişe Hadisi 491
- 2089. Hadis** Mâl-i Mesrûkun Asgari Kıymetinin Mikyası Hakkında Hazret-i Aişe Hadisi 491
- 2090. Hadis** Mâl-i Mesrûkun Asgari Kıymetinin Mikyası Hakkında İbn Ömer Hadisi 491

Kitâbü'l-Muhâribîn

- Küfretmek ve Dininden Dönmek, Yol Kesmek Cürümlerinden Birisiyle Allah'a ve Peygamber'ine Karşı Harp Açanların Cezaî Hükümlerine Dair*
... إِنَّمَا جَزَاؤُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا... 495
Urenî Hadisi ve Cürüm ile Ceza Arasında Terhibî Münasebet 495
- 2091. Hadis** Ta'zîrât-ı Şer'iyyenin Âzami Haddine Dair Ebû Bürde Hadisi 496
- 2092. Hadis** Köleye Ve Cariyeye Zina İsnad Etmeye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 496
Kıyamet Gününde Arş-ı İlahîde Gölgeleyen Yedi Sınıf Bahtiyar 497

Kitâbü'd-Diyât

- Diyetin Tarifi* مِنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ 501
Âyet-i Kerîmesinin Tercümesi ve İzahı ······ 501
Âyet-i Kerîmesiyle Tefviki Ve Resûl-i Ekrem'in Mekke'nin Fethi
Günü Umumi Aftan İstisna Ettiği Kimselerden Mikyâs b. Dabâbe 501
- 2093. Hadis** Şirkten Sonra En Büyük Cinayet Adam Öldürmek 502
- 2094. Hadis** Kâfir Kavmi Arasında İmanını Gizleyen Kimsenin Selâmete Erişip Onu Açıkladığında Kendisine İtimat Edilmeyerek Öldürülmesinin Doğru Olmadığına Dair İbn Abbas Hadisi 502
- 2095. Hadis** "Biz müslümanlara silâh çekip kıtâl eden bizden değildir" Meâlinde İbn Ömer Hadisi 503
- 2096. Hadis** Esbâb-ı Kıyas: Katl-i Nefs, Zinâ-i Seyyib, İrtidat Olduğuna Dair İbn Mes'ûd Hadisi ve Fikhî İzahı 504
Hadd-i Şer'î Olarak Vurulan Değneklerin Mahiyeti ve Mücrimi Ta'zib İçin Değil, Tekdir Maksadıyla Hafif Bir Surette Vurulması 505
- 2097. Hadis** Haksız Yere Dökmek İçin Mâsum Bir Kişinin Külfetle Kanını Araştıran Kimsenin Allah'a En Sevimsiz İnsanlardan Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 505
- 2098. Hadis** Kişinin Mahremiyetini İhlâl Eden Kimseye Zarar Vermesi Halinde Kıyas Lazım Gelmeyeceğine Dair İbn Abbas Hadisi 506
- 2099. Hadis** Elin ve Ayağın ve Parmakların Diyetleri Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 506

Kitâbü İstitâbeti'l-Mürteddîn ve'l-Muânidîn

- 2100. Hadis** Âhirette Mürtedin Hem Câhiliyedeki Ameliyle Hem De Müslümanlıktaki Küfür Ve İrtidadıyla Muahaze Olunacağına Dair İbn Mes'ûd Hadisi 509
Âyet-i Kerîmesinin Mûcibi قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ 509

Kitâbü't-Ta'bir

- Rüya Nedir, Tabir Ne Demektir?* 513
- 2101. Hadis** “Güzel rüya nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır” Meâlindeki Enes Hadisi 514
- لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ* Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve İzahı 514
- 2102. Hadis** “Sevdiğiniz bir rüya görürseniz o, Allah tarafından bir telkindir, Allah’a hamdediniz” Meâlindeki Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ve İzahı 515
- 2103. Hadis** “Mübeşşirât rü’yâ-yı sâlihadır” Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ve İzahı 516
- 2104. Hadis** “Her kim beni rüyasında görürse, uyanık halde de görür. Çünkü şeytan bana benzer bir surete giremez” Hadisi ve İzahı 517
- 2105. Hadis** Bu Hususta Ebû Saîd el-Hudrî’nin Bir Rivayeti 518
- 2106. Hadis** İlk Deniz Seferi Hakkında Hazret-i Peygamber’in Rüyası Ve İstanbul’un Fethine İşaret Olunması 518
- 2107. Hadis** Tekârüb-i Zaman Hadisi ve Müminlerin Doğru Rüyaları ve Bu Vak’anın İzahı 520
- 2108. Hadis** Resûl-i Ekrem’in Gördüğü Bir Rüyasını Medine Vebasının Cuhfe’ye Naklolunması ile Te’vil Buyurulması ve Aynıyla Vukuu 521
- 2109. Hadis** Uydurma Rüya ve Uhrevî Cezası 522
- 2110. Hadis** Görmediği Rüyaı Gördüm Diye İddia Etmenin En Büyük Yalan Olduğu 523
- 2111. Hadis** Bir Sahâbînin Uzun Bir Rüyası ve Ebû Bekir es-Sıddîk’ın Huzûr-ı Saâdette Tabiri 523

Kitâbü'l-Fiten

- Fitnenin Lugavî ve Şer’î Mânaları; خَاصَّةً الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً* Âyetinin Te’vili ve İzahı; *Cemel Vak’ası’nın Bir Fitne Olduğu* 529
- 2112. Hadis** Resûl-i Ekrem’in Ashabını Fitne ve İhtilâftan ve Bozgunculuktan Men ve Tahzîrine Dair İbn Abbas Hadisi ve İzahı 530
- 2113. Hadis** Bi’l-intihab Devlet Nüfuz ve Kudretini Temsil Eden Devlet Reisine İtaat Hakkında Ubâde b. Sâmit Hadisi ve İzahı 531
- “Mâsiyette itaat olmayıp itaat mârufa münhasırdır” Hadisi* 532
- 2114. Hadis** “Kıyamet ancak nâsın şerhileri üzerine kopacaktır” Rivayeti 532
- Kıyametin Takarrubu Alâmetleri* 533
- 2115. Hadis** Haccâc-ı Zâlim’in Zulüm ve İ’tisâfından Şikâyet Eden Basra Halkını Enes b. Mâlik’in Kıyam ve İhtilâlden Menettiğine Dair Buhârî’nin Bir Rivayeti 533
- Bu Hususta Abdullah b. Mes’ûd’un Bir Hadisi ve İzahı* 534
- 2116. Hadis** Din Kardeşine Karşı Teşhîr-i Silâhtan Mene Dair Ebû Hüreyre Hadisi 535
- 2117. Hadis** Resûl-i Ekrem’in Yakın Bir İstikbalde Birtakım Fitneler Zuhur Edeceğini İhbarı, Bu Sırada Fitneye Karışmayıp Oturanın Ayakta Durandan Hayırlı Olduğunu Tembîh Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 535
- 2118. Hadis** Bu Fitne Günlerinde Seleme b. Ekva’ ile Haccâc Arasında Geçen Bir Vak’a 536

2139. Hadis İbn Ömer'in Resûlullah'la Birlikte Bir Ev Yaptıklarına Dair Gördüğü Rüya ··· 559

Kitâbü'd-Daavât

- Dua ve Davet Kelimelerinin Mânası ve Dua Hakkındaki Âyetler ve Hadisler* ······ 563
2140. Hadis Hazret-i Peygamber'in Ümmetine Şefaât Duası ······ 564
2141. Hadis Seyyidü'l-istiğfâr Hakkında Şeddâd b. Evs Hadisi ······ 564
Seyyidü'l-istiğfâr Hakkında İzahat ······ 565
2142. Hadis Resûl-i Ekrem'in Günde Yetmişden Ziyade İstiğfar Buyurmaları ······ 567
2143. Hadis Abdullah b. Mes'ûd ve Kudret-i Edebiyyesini İfade Eden Bir Rivayeti ······ 567
2144. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında Huzeyfe Rivayeti ··· 568
2145. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında
Berâ b. Âzib Rivayeti ······ 569
2146. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında İbn Abbas Rivayeti 570
2147. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında
Ebû Hüreyre Rivayeti ······ 570
2148. Hadis Azim Ve Katiyetle Dua Etmeye Dair Ebû Hüreyre Hadisi ······ 571
2149. Hadis Duanın Kabulü Hususunda Acele Edilmemesi ······ 571
2150. Hadis Hazret-i Peygamber'in Hüzün ve Keder Zamanındaki Duası ······ 572
2151. Hadis Hazret-i Peygamber Cehd-i Belâdan, Derk-i Şakâdan, Sû-i Kazâdan ve
Şemâtet-i A'dâdan Allah'a Sığırdı ······ 573
Bu Tabirlerin Tercümelere ve İzahları ······ 573
2152. Hadis Hazret-i Peygamber'in Ümmeti Hakkındaki Yüksek Şefkati Ve
Merhametine Dair Bir Duası ······ 574
2153. Hadis Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın, "Resûl-i Ekrem bize buhulden, korkaklıktan,
erzel-i ömürden, dünya fitnesinden ve kabir azabından istiâze etmemizi
emrederdi" Hadisi ······ 575
2154. Hadis Dua ve İstiâze Hakkında Hazret-i Âişe'nin Uzun Bir Rivayeti ······ 575
2155. Hadis Resûl-i Ekrem'in En Çok Duası "Rabbena âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve
fi'l-âhireti haseneten" Duasıydı ······ 576
2156. Hadis Resûl-i Ekrem'in Devam Buyurduğu Bir Başka Duası ······ 576
2157. Hadis "Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve
hüve alâ külli şey'in kadîr" Duasının Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 577
2158. Hadis "Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve
hüve alâ külli şey'in kadîr" Duasının Fazileti Hakkında Ebû Eyyûb ve İbn
Mes'ûd Rivayeti ······ 577
2159. Hadis Günde Yüz Kere "Sübhânellah ve bi-hamdih" Duasını Okumanın Fazileti ··· 578
... إِنَّ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ ······ 578
2160. Hadis Rabbini Zikreden Mümin Diriye, Gafil de Ölüye Teşbih Buyurulmuştur ··· 579
2161. Hadis Allah'ı Zikir Hususunda Ebû Hüreyre'nin Mufassal Bir Rivayeti ······ 579

Kitâbü'r-Rikâk

- Kalp Rikkati ve Gönül İnceliği* 583
- 2162. Hadis** İnsanların Çoğu İki Nimetten Gaflet Eder: Sıhhat, Boş Vakit 583
- 2163. Hadis** Dünyaya Ve İnsanlara Çok Bağlanıp İhtilat Etmemek Hakkında İbn Ömer Hadisi 584
- 2164. Hadis** Tûl-i Emel Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 585
Abdullah b. Mes'ûd Hadisinde İfade Olunan Resimler 585
Emel ve Tûl-i Emelin Tarifi ve İzahı 586
- 2165. Hadis** Bu Mevzuda Enes b. Mâlik Hadisi 587
- 2166. Hadis** Resûl-i Ekrem'e Biat Şekli Hakkında İbn Ömer Hadisi 588
- 2167. Hadis** Hazret-i Ömer'in Yerine Bir Halife Tayin Etmemesi ve Bunun Sebebi 588
- 2168. Hadis** On İki Emirin Emâreti Hakkında Câbir b. Semüre Hadisi 589

Kitâbü't-Temenni

- Temenninin Mânası* 593
- 2169. Hadis** Ölüm Temenni Etmekten Mene Dair Enes b. Mâlik Hadisi 593
- 2170. Hadis** Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti ve İzahı 594

Sâdık Haber-i Vâhidin Ezan, Namaz ve Oruç Gibi İbadette Ferâiz ve Ahkâm Hususunda Muteber Olduğu

بَابُ مَا جَاءَ فِي إِجَارَةِ خَبَرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ فِي الْأَذَانِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْفَرَائِضِ وَالْأَحْكَامِ

- Sâdık Haber-i Vâhidin Ezan, Namaz ve Oruç gibi İbadette Ferâiz ve Ahkâm
Hususunda Muteber Olduğu* 596
Ulûm-ı Dîniye Tahsilinin Kıymet ve Ehemmiyeti ve İslâm Âlimi Yetiştirmek
- Müslümanlar Üzerine Farz-ı Kifâye Olduğu Ve كُلُّ فِرْقَةٍ لَّا نَفَرَ مِنَّا فِرْقَةٌ* Ayetinin
Meâli ve İzahı 597
- AZİZ OKUYUCULARIMIZA BİR TEMBİHİMİZ** 598
*Müminlerin Dini İhtiyaçlarını Resmî Müftülerden ve Hakiki, Faziletli Din
Âlimlerinden ve Mürşidlerinden Öğrenmelerinin Lüzumu* 598
- HABER-İ VÂHİDİN HÜCCET OLDUĞUNA DAİR RİVAYETLER** 599
*Haber-i Vâhidin Ezanda Delil Olduğuna Dair Mâlik b. Huveyris ve Abdullah b.
Mes'ûd Hadisleri* 599
Haber-i Vâhidin Namazda Hüccet Olduğuna Dair Tahvîl-i Kible Hadisesi 600

ÜMERÂ-YI PEYGAMBERÎ	601
MEKKE EMİRİ ATTÂB B. ÜSEYD	601
TÂİF EMİRİ OSMAN B. EBÛ'L-ÂS.	601
BAHREYN VALİSÎ ALÂ B. HADRAMÎ.	601
YEMEN VALİLERİ	601
HAZRET-İ PEYGAMBER'İN SEFİRLERİ	602
قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا Vasıtasıyla Umumi Daveti	602
ŞARKÎ ROMA SEFİRİ DİHYE	602
Davetnâme Sureti ve Tercümesi	603
İRAN SEFİRİ ABDULLAH B. HUZÂFE	604
Kısrâya Gönderilen Davetnâme Sureti ve Tercümesi	604
HABEŞE SEFİRİ AMR B. ÜMEYYE	605
Habeşistan Necâşisine Gönderilen Davetnâme	605
Necâşinin İslâm'ı ve Cevabî Mektubu	606
MISIR VE İSKENDERİYE SEFİRİ HÂTİB B. EBÛ BELTEA	608
Mısır Melikine Gönderilen Davetnâme Sureti ve Tesiri	608
Melik Mukavkısın Hediyeleleri	609
YEMÂME SEFİRİ SELÎT B. AMR EL-ÂMİRÎ	609
Yemâme Melikine Gönderilen Davetnâme	609
GASSAN SEFİRİ ŞÜCÂ' B. VEHB	611
Gassân Melikine Gönderilen Davetnâme	611
BİR MÜHİMME	611
BAHREYN SEFİRİ ALÂ B. HADRAMÎ	612
Bahreyn Melikine Gönderilen Davetnâme	612
UMAN SEFİRİ AMR B. ÂS	613
Uman Melikine Gönderilen Davetnâme	613

Kitâbü'l-İ'tisâm bî'l-Kitâb ve's-Sünne

2171. Hadis Resûl-i Ekrem'e İtaatin Vücûbu Ve İsyanın Ukûbatı	617
2172. Hadis Bu Hususta Câbir b. Abdullah Hadisi	618
2173. Hadis Her Akla Gelen Hâtıranın Resûl-i Ekrem'e Sorulmaması	619
2174. Hadis İslâmî Bilgilerin Zevâli	620
2175. Hadis İslâm'da Fars ve Rum Taklitçiliği	622
2176. Hadis Recm Âyeti	622
2177. Hadis Hâkimin İsabeti İki, Hatası Bir Ecir	624
2178. Hadis İbnü's-Sayyâd Sâfi	624

Kitâbü't-Tevhîd

<i>Tevhidin Mânası</i>	629
2179. Hadis İhlâs-ı Şerifin Fazileti	629
<i>İhlâs-ı Şerifin İsimleri</i>	630
2180. Hadis Birtakım Kâfirler Ve Müşrikler Allah'a Oğul İsnad Ederler	632
<i>Allah Teâlâ'nın Rezzâk, Zü'l-kuvve, Metîn İsimleri</i>	632
2181. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bir Duası	632
2182. Hadis Allah Teâlâ'nın Rahmetinin Gazabına Galip Olduğu	633
2183. Hadis Allah Teâlâ'nın Kullarının Niyazına Süratle İcâbeti	633
2184. Hadis Bir Haseneye Yedi Yüz Misli Mükâfat	634
2185. Hadis Allah Teâlâ'nın Mağfiretinin Genişliği	634
2186. Hadis Hardal Tanesi Kadar İmanı Olan Cennete Girecek	636
2187. Hadis Şefâat-i Kübrâ Hadisi	636
2188. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet	638
2189. Hadis Tesbih ve Tahmîd Hadisi	638
<i>Hâtîme</i>	639
BİR RİCA	640
HATA-SAVAP CETVELİ	641
BİBLİYOGRAFYA	661